

સમાલોચક,]
ફોટો લેનાર—રા એમ એન કીર્તિકર

સુહિલીલા.

[જાન્યુઆરી ઈ સ. ૧૯૨૦
—કૉપીરાઈટ

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૪ મું,] જાન્યુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૨૦ [અંક ૧.

૨૫૮ ૧૪૯૦૩

નિવેદન.

લેખક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

સમાલોચકને માસિક થયે આજ ૭ વર્ષ પુરા થયાં અને આ અંકથી તે સાતમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. એ ૭ વર્ષની ટુંકી ગણાય એવી કારકીર્દીમાં સમાલોચકે પ્રાંતના ચેતનમય જીવનમાં કેટલો અંશ આપ્યો છે અને કેટલો નથી આપ્યો તેનો હિસાબ તો અમ્હારા પ્રિય વાચકો ઉપરાંત અન્ય જનો જ કરી શકશે. સમાલોચકે બહુ કાર્ય કર્યું છે એ માન્યતા અમ્હારી-સંચાલકોની નથી પણ હજી બહુ બહુ કાર્ય બાકી છે એ માન્યતા છે, તેમ અમ્હારા આદર્શ પુરેપુરા સિદ્ધ થઈ શકે નહિ ત્યાં સુધી અમ્હારૂં મન શાંત પડે નહિ,—અમ્હારા હૃદયને સંતોષ મળે નહિ એ અમ્હારી ગમે તેવી પણ એક સમજ છે. આ ૭ વર્ષમાં સમાલોચકે અતિશય ભાગે અગવડો વેઠી છે નફો પાઈનો ના કરતાં હજારોનો વ્યય કર્યો છે પણ અમ્હને આશા છે—શ્રદ્ધા છે કે એ વ્યય કમની દૃષ્ટિએ કદીક પણ ફાયદાથી નીવડશે. ગુજરાતમાં અભ્યાસકો અને સાહિત્યમાટે પોતાનો જીવ પાથરી નાખે એવી વ્યક્તિઓ કમભાગ્યે આજે મળવી પણ મુશ્કેલ થઈ પડી છે. અમ્હે અને આ માસિકના ગ્રાહકબન્ધુઓ સંતોષ પામીએ એવા પ્રકારના શિષ્ટ અને સંસ્કારી લેખો અમ્હને મળી શકતા નથી—અમ્હારા પ્રયાસો આ દિશામાં ચાલુ રહ્યા છતાં પણ જોઈએ તેટલો એને સત્કાર મળતો નથી. ઘણે સ્થળેથી લેખકો તરફથી તો 'અમ્હને સમય નથી' એ સિવાય અન્ય મ્હોટે ભાગે કાંઈ સાંભળવામાં આવતું નથી. અમ્હે તો ગુજરાતના શિક્ષિતવર્ગ સમસ્તને આ નવા અંકથી હૃદયથી આમંત્રણ આપીએ છીએ ને આશા રાખીએ છીએ કે નવા વર્ષમાં શિષ્ટ અને સંસ્કારી અને ઉપયોગી લેખો અમ્હને એ મોકલી આપશે.

પ્રાંતના અને દેશના અદ્યતન પ્રશ્નોમાં ચિરસ્થાયી ઉપયોગી ભાગ ભજવી શકે અને ગુજરાતીઓને માર્ગપ્રદ નીવડે અને ચેતનમય કરે તેમ હેમના હૃદયને ઉન્નત અને શુદ્ધ સંસ્કૃત કરે એવા રાજકીય, સામાજીક, ઔદ્યોગિક ને શાસ્ત્રીય લેખો લખવા તરફ ગુજરાતી ભાઈઓ પોતાનું લક્ષ્ય દોરશે એવી અમ્હને આશા છે. ગુજરાતીઓએ સાહિત્યની સેવા કરતી વખતે દેશપ્રગતિના ધમકાર સિવાય બીજું લક્ષ રાખવું જોઈતું નથી. અલબત, એ સત્ય છે કે આર્થિક ભૂખમરો વેઠીને સાહિત્યસેવા કે દેશસેવા સાધ્ય નથી, પણ અમ્હારૂં

નિર્ગુણલક્ષ્મી અને સદ્ગુણલક્ષ્મી રૂ ૦-૧૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

માનતુ છે કે જેમને પ્રભુએ સારી આર્થિક સપત્તિ આપી છે અને સાગ અનુકૂળ સજોગોમા જેમને મૂક્યા છે તેના શિક્ષિત જનોમાંથી ઘણાએ પોતાના પ્રાતની સાહિત્યસેવા-દેશસેવા કરી શકે એવા ગુજરાતમા હજીય છે ગુજરાતને આ આમત્રણ અમ્હે કરીએ છીએ તે એ સ્વીકારશે એવી આશા છે

ગયે વર્ષે સમાલોચકના કાર્યવ્યવહારમા-એના લેખો અને ચિત્રોમા સતતતાથી વિવિધતા સચવાઈ નથી, કોઇ આગળીને વેઢે ગણાય એ સિવાય સ્વતન્ત્ર લેખો નથી વિગેરે ન્યૂનતા જો કે લાગી જાય એમ છે, છતા પણ સાથે એ વાત પણ નક્કી છે કે સમાલોચક તેના પહેલાના વર્ષ કરતા ઉતરતી દશામા તો નથી જ રહ્યુ એના નિયમિતપણામા જે અસાધારણ ભગ પડ્યો છે તે બહુ ખોટુ થયુ છે એ વાતનુ અમ્હને પુરેપુરૂ ભાન છે પણ એના કારણમા એક જ મુખ્ય કારણ છે અને એ એ છે કે છાપખાનામા જોઇતા કામદારો મળતા નથી

સમાલોચકના અમ્હારા ગ્રાહકવર્ગને નિદિત કરવાની આ સ્થળે અમ્હને જરૂર લાગે છે કે ગયા જાન્યુઆરી માસથી સમાલોચકની છપામણી અને તેના કાગળોના ખર્ચમા ગયા વર્ષ કરતા વીસ ટકાનો વધારો ઓચિતો થયો છે છાપખાનાવાળાઓએ કામદારોને અસાધારણ મોંઘવારીને લીધે અસાધારણ મોંઘવારી આપવી પડી છે અને તે બોજો આપણા જ ઉપર સ્વાભાવિક રીતે પડે આમ ત્રણ વર્ષમા ત્રણ ગણી છપામણી મોંઘી થઇ છે, અને હજી એ *વધતા વધતા ક્યા અટકશે એ કહી શકાતુ નથી બીજી પાસથી કાગળો સોંઘા થશે એવુ ધારતુ* હતુ, તેમા પણ ઉલટો વધારો થતો જાય છે આથી અમ્હારે એપ્રીલમાસથી બહાર પડતા અંકથી માસિકનુ લવાજમ વધારવુ પડશે એથી અમ્હને મહા દુખ થાય છે પરન્તુ સમાલોચકે વેઠેલી આર્થિક અગવડોથી વધારે અગવડ હવે વેઠી શકાય તેમ નથી. આમ વધારેલા લવાજમ સાથે વર્તમાનમા તો નહિ પણ **બનતી પહેલી તકે** ગ્રાહક બન્ધુઓને કંઇક વધારે સતોષ મળે એવી વ્યવસ્થા કરવાનો અમ્હે વિચાર કરીએ છીએ અમ્હે સમાલોચકના નિરતર નિભાવ માટે અમ્હારા ઉદાર ચરિત ગ્રાહકબન્ધુઓ અને ગુજરાતના શિષ્ટ લેખકોની સદા સાહાય્યની અપેક્ષા રાખીએ છે

આ નવો અક પ્રગટ કરતા આજ ત્રણ માસ પાણીના વેગે સરી ગયા છે તે માટે અમ્હે અત્યત દિલગીર છીએ જાન્યુઆરીના આ અક સાથે જ ફેબ્રુઆરીનો અક પોસ્ટ થાય છે અને બનતી તાકીદે માર્ચ અને એપ્રીલના અંકો બહાર કરીશુ, પણ છાપખાનાની મુશ્કેલીઓમાથી મુક્ત થઇશુ તેમ તેમ ગ્રાહકબન્ધુઓ આ વિલમ્બ માટે ક્ષમા આપશે એવી વિનતિ છે આ અક બહાર પાડતા પણ નિયમ કરતા વધારે ખર્ચ થયુ છે, પણ તે સાથે ભવિષ્યમા સમાલોચક તેની પૂર્વવત્ નિયમિતતા સાચવી રાખવામા સફલ નીવડશે એ અમ્હારી આશા છે પણ આ સબમા-અમ્હારા કાર્યની સાગોપાગ સિદ્ધિ માટે ગ્રાહકો તરફથી સપૂર્ણ મદદની પ્રથમ જરૂર છે અક બહાર પાડતા થયેલા વિલમ્બ માટે અમ્હે સર્વ બાન્ધવોની ક્ષમા માગીએ છીએ અન્તમા સમાલોચકના કાર્યને યશ મળો અને થોડીઘણી પણ પ્રાતદેશસેવા કરવા એ શક્તિવાન્ બનો એ અભિલાષ દર્શાવી અત્રે જ વિરમીએ છીએ

કનાપિનો કેકારવ રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

બાદશાહી ઢંઢેરો.

લેખક—રા૰ રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

' In the march towards the goal there will be need of perseverance and of mutual forbearance between all sections and races of my people in India' *I rely on the new popular assemblies to interpret wisely* the wishes of those whom they represent and not to forget the interests of the masses who cannot yet be admitted to franchise to co perate with my officers for the common good in sinking unessential differences and in maintaining the essential standards of a just and generous Government Equally do I rely upon my officers to respect their new colleagues and to work with them in harmony and kindliess and to find in these new tasks a fresh opportunity to fulfill, as in the past their highest purpose of faithful service to my people A new Era is opening Let it begin with a common determination among my people and my officers to work together for a common purpose I therefore direct my Viceroy to exercise in my name and my behalf my Royal clemency to political offenders in the fullest measure which in his judgment is compatible with the public safety

—The Royal, Proclamation, 23rd December 1919

ડીસેમ્બર મહિનાનું છેલ્લું અઠવાડીયું હિન્દની પ્રજાને જાગૃત અને કર્તવ્યપરાયણ કરી દઈ આનન્દના અવનના ઓઘમાં ન્હાઈ ધોઈને દેશપ્રેમની દિક્ષા લેવાનું તેણુ પુણ્યવતું આમંત્રણ કરે છે એ પ્રથા આજ ચોત્રીસ વર્ષથી આ દેશમા ચાલુ થઈ ગઈ છે, અને દેશના સદ્‌ભાગ્યે એ પ્રથામા દરવર્ષે અલૌકિક ચેતન પુરાતુ જાય છે હિન્દની પ્રજાએ સંસ્થાપન કરેલી હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિષદ પોતાનુ મહાપુણ્યવાન્ અધિવેશન પ્રતિ વર્ષે આ છેલા અઠવાડીયામા હિન્દના અમુક અમુક ભાગમા ભરે છે તે પ્રમાણે ગયા વર્ષે—૧૯૧૯ના ડીસેમ્બર માસમા—અમૃતસરમા—દુખી પંજાબના અમૃતસરમા—ભરવામા આવ્યુ હતુ તે પ્રસંગ પહેલા ફક્ત બે જ દિવસ પૂર્વે હિન્દના ઇતિહાસમા એક સ્મરણીય પ્રસંગ બન્યો હતો એ પ્રસંગ તે નામદાર સમ્રાટ્‌શ્રીનો બાદશાહી ઢંઢેરો હતો એ ઢંઢેરો દુખી આત્માઓને સાન્ત્વન આપનારો હતો એ ઢંઢેરો અપૂર્વ છે એવુ અમે કહી શકતા નથી—સ્મરણીય છે એટલુ જરૂર જ કહી શકીએ તેમ છે વ્હેને હૃદયથી અમે સત્કારીએ છીએ અને હૃદયથી આશા રાખીએ છીએ કે નામદાર સમ્રાટ્‌શ્રીએ જે કોમળભાવથી જે જે જુદી જુદી ઈચ્છાઓ જેને જેને માટે—પછી તે, પ્રજાની એકંદર વસતી માટે હો કે રાજ્યના અધિકારીઓ માટે હો કે ગમે તેને માટે એ—દર્શાવી હો—તે સર્વ જન એનો ખરા સાત્વિક ભાવથી સ્વીકાર કરી સામ્રાજ્યના એકંદર હિતને

ગુજરાતી કહેવતસંગ્રહ રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કં

અર્થે એમની આ પવિત્ર ઇચ્છાઓ પાર પાડવા પોતાથી બનતુ સૌ કરશે એમા શકાને સ્થાન જ નથી

સમ્રાટ્શ્રી પોતાના બાદશાહી ઢંઢેરામા હિન્દના વાઇસરૉયસાહેબને કહે છે કે રાજ્યની સુલેહશાન્તિમા અડચણ ના આવે એવુ એમને લાગે તો સા તેના રાજદ્રોહી જનોને સમ્રાટ્શ્રીના નામથી મુક્તિ આપવી બાદશાહી ઢંઢેરાની આ એક બહુ મૂલ્યવાન કલમ છે—બાદશાહ શ્રીમાને આ ઇચ્છા બહુ પ્રશસાપૂર્વક દર્શાવી છે અને તેમની ઇચ્છાને અનુસરીને પજાબના એપ્રીલના તોફાન વખતે સજાને પાત્ર થયેલા અનેક નાગરિકોને ફરી મુક્તિ આપી છે અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે બાદશાહ શ્રીમાને સર્વ જનોને—આ સર્વ અપરાધીઓને પોતે જ મુક્તિ આપી હોત અને વાઇસરૉય સાહેબની ઉદારબુદ્ધિ ઉપર એનો નિર્ણય કરવાનુ સોપ્યુ ના હોત તો વધારે સારૂ થાત—પ્રજાને તેથી વધારે સતોષ થાત નામદાર વાઇસરૉય સાહેબનો પ્રજાપ્રત્યેનો પ્રેમ જાણીતો હોઇ પ્રજાને ત્હેમના કાર્યોમા વિશ્વાસ નથી અને વિશ્વાસ આવી શકે તેમ પણ નથી. વિશ્વાસ પ્રેમથી મેળવાય છે—મનાતકારથી નહિ આ બાદશાહી ઢંઢેરાની રૂએ પણ હજી ઘણા મહાજનો મુક્તિ મેળવી શક્યા નથી અને મુક્તિ આપવામા પણ નામદાર વાઇસરૉય સાહેબની સરકાર ધીમે ધીમે પ્રયાસ કરે છે અને મુક્તિ આપતા ઘણી ખચકાય છે અને ગલા તલ્લા કરે છે એ તો દેખીતી જ વાત છે જરા ઉંડા ઉતરીને જોવાથી આ સહજ સ્હમજાય તેમ છે બાદશાહના ફરમાનને આમ કઇંક જુદી જ દૃષ્ટિથી જોવાય છે

સમ્રાટ્શ્રી પ્રજાને કહે છે કે ભૂતકાળને ભૂલી નવેસરથી પગ માંડો અને અધિકારીઓને કહે છે કે પ્રજાની તરફ મિત્રાશથી વર્તજો ! સામ્રાજ્યના સુલેહભર્યા વ્યવહારમા રાજા પ્રજાનો મિત્રો સબધ ખરે જ અવશ્યનો છે એ મહાસત્રનુ પરમસત્ય રાજ્યના અધિકારી મહાશયો તો ક્ષણેક્ષણે જ ભૂલી જાય છે, અગર તો જાણીને એનું પરિપાલન કરવા અનિચ્છા રાખે છે સુલેહ, શાન્તિ અને સુરાજ્યના પવિત્ર નામે દેશના શાન્તજીવનમા અનેક પ્રકારના કટકો વેરાય છે અને પ્રજાની ઇચ્છાઓનો ધોળે દિવસે અનાદર થાય છે પ્રજા એ બહુ બહુ સાખે છે પણ દુ ખને મર્યાદા હોય છે, કોઈ વખતે એ મર્યાદાનું ઉલ્લઘન છુટક છવાઇ રીતે થાય છે અને તેનું આરોપણ દેશસમસ્તને માથે થાય છે અધિકારીઓના દુ શાસનને કાયદાઓથી રક્ષણ મળે છે પછી તે ગમે તેવા ભયકર પરિણામ લાવનાર નીવડે તો પણ અને બીજા પક્ષે છુટક છવાયા દુષ્ટ લોકોના છમકલાને અને પ્રજાના હિતાવહીઓને એક ત્રાજવે તોળતા તોળતાં અશાન્ત જીવન દેશમા ઉભુ કરાય છે નામદાર બાદશાહ શ્રીમાન્ આ પ્રકારના જીવનમા હવે મિત્રતા અને સહકાર ઇચ્છે છે અને પ્રજા જરૂર એનો સ્વીકાર કરશે બાદશાહના પવિત્ર ફરમાનને જરૂર જ તાબે થશે—એ ફરમાન અમ્હારે શિરસાવન્દ્ય છે નથી ફક્ત જણાતુ એનું પરિપાલન અમ્હારા દેશના સરકારી અધિકારીઓમા અમ્હે એમ પુછીએ છીએ કે રાજ્યના ફરમાનનુ ઉલ્લઘન કરનાર અધિકારીને અને પ્રજાજનને એક સરખો જ ન્યાય મળશે ખરો ?

લલિતના કાવ્યો રૂ ૧–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી–એન્ડ કપની, મુંબાઇ

આમ આ બાદશાહી ઢંઢેરાનું મુખ્ય લક્ષણ રાજદ્વારી કેદીઓને મુક્તિ આપવાનું છે હિન્દીજનોને પોતાની પ્રિય માતૃભૂમિના સાંગોપાંગ ઉદ્ધારના સાધન સ્વતંત્ર રીતે સાધવાના જન્મસિદ્ધ હક્ક-અધિકાર છે નવા રાજકીય સુધારા એ માગના વાહક બનશે એ નિ સશય છે પણ એ ફક્ત વાહક જ બનશે પુરી સિદ્ધિ ક્યારે મળે છે-મળશે અને એ મળતા-મેળવતા હિન્દવાસીઓને કઈ કઈ જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓમાથી કેવી કેવી રીતે પસાર થવુ પડશે એનો ખ્યાલ આણવો તો મુશ્કેલ જ છે કારણ કે હજીએ હિન્દ પુરેપુરી રીતે લાયક થયુ છે અને બાલક અવસ્થામાથી પુખ્ત ઉમ્મરે પહોચ્યુ નથી એવી માન્યતા નામદાર સમ્રાટ્શ્રીથી માડીને આપણા પોતાના સુપ્રસિદ્ધ દેશનાયક લૉર્ડ સિન્હા પણ ધરાવે છે એ આપણા દેશનુ એક પરમ દુર્ભાગ્ય છે પણ દેશનો સુષુપ્તિકાળ જવા બેઠો છે તે પુરેપુરો જશે જ એવી આશા છે હજી આપણા દેશજનો પોતાની જ વ્યવસ્થા કરવા લાયક નથી એ માન્યતા અમ્હારી તો નથી જ એ અમ્હારે માનપૂર્વક જણાવવુ પડે છે લૉર્ડ સિન્હા જેવા રાજકુશળ મહારથીને પોતાનામા વિશ્વાસ નથી એ કેટલું આશ્ચર્ય! અમ્હે ઇચ્છ્યુ હતુ કે જ્યારે હવે બાદશાહી ઢંઢેરો બહાર પડશે ત્યારે હિન્દની પુરેપુરી લાયકાત તો સ્વીકા[રવા]મા આવશે જ

ચાલુ વર્ષની આખરમા નાગપુરમા જ્યારે આપણી રાષ્ટ્રીય પરિષદનો વાર્ષિક સમારભ મળશે ત્યારે નામદાર પાટવી કુવરશ્રી હિન્દની મુસાફરીએ આવશે સુધારા કહીએ તો-નવા રાજકીય સુધારા પ્રમાણે આવતા જાન્યુઆરી માસમા દિલ્હી ખાતે ભરાનાર નવી વડી ધારા સભાનું ખાત મુહૂર્ત એ પુણ્યવતા રાજદીપકના મગલ હાથે થશે એ ઘણુ ઉત્તમ થશે અમ્હને એ ક્રિયામા હિન્દનુ ભાવિ કાઈક ઓર જ રીતે ઝગઝગતું દીસે છે નામદાર સમ્રાટ્શ્રીએ પાટવી કુવરશ્રી આ સમયે અત્રે પધારનાર છે એ મગલ સમાચાર બાદશાહી ઢંઢેરામા જણાવ્યા છે હિન્દીજનો આ રાજકુલદીપક કુમારશ્રીને અતરથી સત્કારશે એ નિ સશય છે એ ખાત-મુહૂર્ત સમયે અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે બાદશાહ શ્રીમાન્ હિન્દીજનોના બાળી ગયેલા દુ ખનુ એક સામટુ વિદારણ કરશે હિન્દીજનોના કરુણ દુ ખોની ગણત્રી થઇ શકે તેમ નથી પ્રજા દુ ખો—મહાદુ ખોમા ન્હાઈ રહી છે ત્રાસથી થરથરી રહી છે ભૂખે અને તરસે તરફડીઆ મારતી મરી રહી છે લક્ષ્મી-હીન બની કગાલ અને દરિદ્ર થઇ ઝુરી રહી છે એની બાથ પકડવામા અને એ ત્રાસને વિદારવામા સમ્રાટશ્રીનો જયજયકાર છે, સામ્રાજ્યનો વિશ્વવિજય છે.

હિંદનાં અભિલાષ.

લેખક —રા. નલિનીકાન્ત.

હરિગીત

૧.

સ્મરતા સખા ! ભારતતણા, ઇતિહાસના આદર્શને,
આજે મહા અવનત દશા, નિરખી નયન અશ્રૂ ખરે,
શી ભવ્યતા, શી દિવ્યતા, ગૌરવ ભર્યો ભારત હતો,
જ્વલંત કીર્ત્તિ શૌર્યથી, આ વિશ્વને અજવાળતો

૨.

કેવા હતા શૂરવીરને, વળી ભક્ત ભારતભૂમિના,
સેવાપરાયણ રહી સદા નિજ પ્રાણ પણ જે અર્પતા,
આન્તર વિશુદ્ધિ-નીયને, આત્મા તણી શક્તિ વડે,
નરવીરના ચારિત્ર્યથી, ભરપૂર આ ઇતિહાસ છે

૩.

એ વીર ને સત્પુરૂષની, જનની અમારી ભારતી,
દુર્દૈવ હા ! અને મહા, દુઃખ દીનતા પામી રહી
માનવ જીવનનું કેન્દ્ર હા ! સ્વાતંત્ર્ય ખોવાયું અને,
સમૃદ્ધિ શક્તિ હીનરે ! આજે અમારો હિન્દ છે

૪.

દીન હીન છે ત્હોયે સખા ! સ્વમાન કેં રાખેલ છે,
ને તેથી હા ! ઉન્નત થવા, કૈં યત્ન કોડે આદરે,
ચાહે પરસ્પર બન્ધુને, સેવા સ્વીકારી સરતી,
શિક્ષા પ્રચારે દેશમાં, અનુપમ સખા ! સ્વાતન્ત્ર્યની,

૫.

મનથી—વચનથી—કર્મથી, દૃઢ ઐક્યતા ધારી અને,
સ્વદેશ સેવા યત્નમાં, સર્વસ્વ જે અર્પણ કરે,
ભારત ભૂમિને વિશ્વમાં, સ્વરાજ્યથી શોભાવશે,
એવા પ્રભુ ! અભિલાષ ક્યારે, હિન્દના પૂરા થશે

ઇન્ડિઆનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પ્રિયતમ ! વીસરશો ક્યારે ?

લેખક —રા ગિરિજાશંકર મ. ભટ્ટ.

સ્નેહપૂર્ણ ઓ ઉદાર પ્રિયતમ ! વીસરશો ક્યારે ?
પુષ્પસમા ઉરના પમરાટે, મઘમઘશો ક્યારે ?

૧.

સતાવ્યું કુમળું હૈયું મ્હેં, વચન કડાં કહીને
રક્ત ચૂસતાં રૂઢીજવાલમાં, અંધ બદ્ધ થઈને
બુદ્ધિહીન થઈ, ઉરહીન થઇ, પજવ્યા મ્હેં તમને
"ઓનો ઓનો ક્ષમશો સૌ એ વીસરી જઈ ક્યારે ?
સ્નેહપૂર્ણ ઓ ઉદાર પ્રિયતમ ! વીસરશો ક્યારે ?
પુષ્પસમા ઉરના પમરાટે, મઘમઘશો ક્યારે ?

૨.

સ્નેહભાવ પ્રિયઅંતર કેરા ના પરખ્યા અહ, મ્હે
ભર્ગ વર્ષના ઉરમેઘને ઝીલ્યા નહિ કહિ મ્હેં
લગ્નસ્નેહને, આત્મજ્ઞાનને, ઉચ્ચ ગૃહિણીપદને—
અજ્ઞાને સમજી નહિ હું તો બાનિશ્ચતા'ભરએ
સ્નેહપૂર્ણ મુજ ઉદાર પ્રિયતમ ! વીસરશો ક્યારે ?
પુષ્પસમા ઉરના પમરાટે, મઘમઘશો ક્યારે ?

૩.

રસભર જીવન આપ તણું પ્રિય ! વિધાનકૃતને—
કટુ રસથી ઉભરાવ્યું મ્હેં તો, કલેશ કરી કરીને
સમય વીત્યો, તક પણ ગઇ વીતી ઉર્મિ'કળી નહિ મ્હેં
આત્મઘાતુ હું બની ખરેખર હિત નવ ન્યાળ્યું મ્હેં
સ્નેહપૂર્ણ ઓ ઉદાર પ્રિયતમ ! વીસરશો ક્યારે ?
પુષ્પસમા ઉરના પમરાટે, મઘમઘશો ક્યારે ?

૪.

શૃગારો અધિકાધિક ઇચ્છ્યા, વસ્ત્રો ઇચ્છ્યા મ્હેં
લલિત સુકોમળ કાયતણા પ્રિય ! લાલન ઇચ્છ્યા મ્હેં

રહી રહેલ હું જ્ઞાનનિર્ટોણી શું વધુ કહું તમને ?
પતિદેવ ! ઉરથી નવ ઇચ્છી જીવનગોભા જે
સ્નેહશૂન્ય મુજ જીવન એવું વીસરશો ક્યારે ?
પુષ્પસમા ઉરના પમરાટે, મઘમઘશો ક્યારે ?

૫.

અમૃત તરસી આપ આજ મુજ કૈં નિરખે જૂદુ
પ્રાણસખા ! અંતરહિન્દોલે ઝુલવવા ઇચ્છુ
હસિત તમારૂ વદનકમલ પ્રિય ! વધુ હસતું ઇચ્છુ
એ અંતરની ઉંડી ઇચ્છા ફલિત થશે ક્યારે ?
પશ્ચાતાપે પીડિત પ્રિયાને ક્ષમશો સૌ ક્યારે ?
પુષ્પસમા ઉરના પમરાટે, મઘમઘશો ક્યારે ?

૬.

સૌ ભૂતભ્રમણા ગઈ પ્રિય ! મારી, ગોન્યુ મનમાહે
ભવ્ય ભવિષ્યતણા સ્વપ્નોમા, રાચુ વર્તમાને
સસારે પ્રિય ! સ્વર્ગ ઉતારૂ અમૃત સિંચુ ને
પણ એ સૌ કરવાને પતિજી ! બલ દેશો ક્યારે ?
સ્નેહપૂર્ણ એ ઉદાર પ્રિયતમ ! વીસરશો ક્યારે ?
પુષ્પસમા ઉરના પમરાટે, મઘમઘશો ક્યારે ?

૧૮ ના ફેબ્રુઆરી ના અંકમા મજુરાન જ હવે ના અધુરા !

એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુબાઈ

મુજ પ્રિયતમ એ અભિલાષ !

લેખક–રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડયા. બી એ, એલએલ બી

(જય જય ગરવી ગુજરાત–એ છાયા)

મુજ પ્રિયતમ એ અભિલાષ !
મુજ જીવનનો એ શ્વાસ !

લેખ લખુ કે, કાવ્ય રચુ કે, ભાષણુ આપુ અનેક,
કાર્ય કરૂં કે જનહિતકારી–જાગે મ્હારો દેશ
—મુજ પ્રિયતમ૦

"સ્નેહ અને સેવા"–એ મંત્ર ગામેગામ ગજાવુ,
મન્દ બનેલા હિન્દમાતને ચેતનમસ્ત બનાવુ
—મુજ પ્રિયતમ૦

સેવાયજ્ઞો કે આરભે દેશભક્ત યજમાન,
દેશયજ્ઞમાં નમ જીવન આ હું ય કરૂં કુરબાન
—મુજ પ્રિયતમ૦

શેઠ મહાસુખભાઇનો બંગલો,
વિસનગર,
તા ૨ ૧૨ ૧૯૧૯

પ્રાસંગિક વિચાર.

લેખક –રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

૫. હિન્દુ–મુસલમાનની એકતા.

જમાના પહેલાથી અને સૈકાઓ થયે મુસનમાનરાજ્યસત્તા હિન્દમા જામી ગઇ હતી. મુસનમાની રાજ્યોની અસરથી હિન્દને કેટલાક સારા નરસા લાભાલાભ થયા છે તેમાનો મુખ્ય એક ગેરલાભ એ હતો કે મુસલમાન બાદશાહો અને મુસનમાન પયગમ્બર–ધર્મોપદેશકોએ પોતપોતાના સમયમા હિન્દુધર્મને કાફર ધર્મના વિશેષણો આપ્યા હતા અને હિન્દુઓને કાફર કહી હિન્દમા નન્મુસલમાન વસતી સ્હામે ધર્મયુદ્ધ માંડ્યા હતા દેશમા આના ધર્મના નામે અનેક અત્યાચારો હિન્દુજાતિ ઉપર વર્તાવવામા આવ્યા હતા પરિણામે હિન્દુ–મુસલમાન ભાઇબધના સમન્ધે રહેવા કરતા દુશ્મનના કડવા સમન્ધમા આજ વર્ષોથી જીવતા રહ્યા છે અને આ કાળી રિતીના પ્રતાપે હિન્દનું ઘણું દુર્ભાગ્ય વધ્યુ છે એ ઉપર તો આસુ જ વરસે છે મુસનમાની રાજ્યસત્તા ગયા પછી પણ થોડાવત્તા પ્રમાણમા આ સદીઓનો કનહ જીવતો રહ્યો છે અને એ મટાડવાના પ્રબલ પ્રયાસો યોજાયા નથી અને અગ્રેજી રાજ્યસત્તાના આ સમયમા પણ એ સ્થિતિ બધ પડી નથી અગ્રેજી રાજ્યાધિકારીઓને એ ચાલુ સ્થિતિમા ભગાણુ પાડવાનુ ગમ્યુ નથી–અને ગમે નહિ એ પણ સ્વાભાવિક જ હતુ પણ न जाने जानकिनाथ प्रात काले कि भविष्यति પ્રભુની અલૌકિક ગતિને સ્હમજનાર વ્યક્તિ કાઈ કાળા માથાનો માનવી હોઇ શકે નહિ આજ ત્રણચાર વર્ષોથી મુસનમાનભાઇઓની દૃષ્ટિમાં સાત્વિકતા પ્રવેશ પામી છે હિન્દભૂમિને પોતાની સાચી માતૃભૂમિ માનવા એમની બુદ્ધિએ અલૌકિક પ્રેરણા કરી અને હિન્દના સાગોપાગ કલ્યાણમા જ એમની કોમ સમસ્તનુ શ્રેય છે એ સત્ય વાતની ઉંડી પ્રતીતિ એ દેશજનોને થઈ. અને બુદ્ધિમાનોને એક વસ્તુનું ભાન થતા શુ નથી થતુ ? એ પ્રતીતિ થતાની સાથે જ એમણે હિન્દુભાઇઓ સાથે સહકાર કરવાના કહેણ મોકલ્યા હિન્દુભાઇઓએ એ મિત્ર કહેણનો બહુ ઉદાર ભાવથી સ્વીકાર કરી લીધો અને સ્વરાજ્યના પન્થે જવાના પવિત્ર કાર્યમા સાથે જ પગલા ભરવા માંડ્યા એ પગલા કયા કેવી રીતે અટકશે એની કલ્પના કોઈ જ કરી શકે એમ નથી આ પવિત્ર અને કલ્યાણકારી સ્વરાજ્ય–યાત્રાના યાત્રાળુઓના સમન્ધ વધારે ગાઢ થાય તે માટે મહાત્મા ગાંધીજીએ મુસનમાનભાઇઓના ખિલાફતના પ્રશ્નને હિન્દમા રાષ્ટ્રજીવનનો પ્રશ્ન ગણ્યો અને મુસનમાનભાઇઓ સાથે હિન્દુભાઇઓએ પણ એ પ્રશ્નને પોતાનો ગણ્યો વળી પજાબના નાદિરશાહ માયકલ ઓડવાયર સાહેબની જોહુકમી સત્તાએ જલીયાનવાળા બાગમા હિન્દુ-મુસનમાનભાઇઓની કતલથી રેડાયના લોહીનુ દૃઢ એકીકરણ કર્યું મુસનમાનભાઇઓના અને હિન્દુભાઇઓના સહમરણ સાથે વળી સહભોજન પણ થયા અને મુસનમાનભાઇઓએ હવેથી હિન્દુઓની પવિત્ર ગાયમાતાના વધ નહિ કરવાના આકરા સોગદ લીધા.

મણી ને મોહન રૂ. ૨–૦–૦ એન, એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઇ

અને કરોડો હિન્દુભાઈઓના હૃદયને શાન્તિ આપી–ત્હેમના પવિત્ર આશીર્વાદ લીધા આ ભાવ ચિરંજીવ બનો આમ જે ઉદાર ભાવ આપણા મુસલમાનભાઈઓએ આજ દર્શાવ્યો છે તેથી સમસ્ત હિન્દુસમાજ સદાની એમની ઋણી બની છે આ પવિત્ર એકીકરણમા વળી એક નવુ સત્વ માંગરોળની સુવિખ્યાત ગાદીવાળા મહાત્મા પીર મ્હોટામીયા સાહેબે બહુ અભિનન્દનને યોગ્ય ઉમેર્યું છે અને એ એ છે કે 'દરેક જણે એક એક ગાય રાખી તેનું પાલન કરી તેનો વેલો વધારવો' આ સૂચના ઘણી ઉપયોગી અને ઘણી હિતાવહ છે આ પીર મ્હોટામીયા સાહેબ એક વિદ્વાન્ છે અંગ્રેજીમાં બી એ સુધીનો એમણે અભ્યાસ કર્યો છે એમ જણાવવામા આવે છે એ સારા સરકારી બુદ્ધિશાળી ધર્મગુરૂ છે આપણા હિન્દુધર્મોપદેશકોમાથી કેટલાએ આ ઉપદેશ હિન્દુભાઈઓને દીધો ? અને કેટલા સખી હિન્દુગૃહસ્થોએ આ લાલન પાલન કર્યા ? હિન્દુભાઈઓ ધારે તો ઘણુ કરી શકે એમ છે, પણ હિન્દુભાઈઓને જોઈએ તેવા ધર્મોપદેશકો નથી અને જે છે તે ધર્મના નામે સમાજમા આજ વિપના કટકો ફેંકે છે અગર તો ઉદાસીન રહે છે જ્યા સુધી હિન્દુધર્મોપદેશકો જગતની જાગૃતિને–જગતની અનેકાનેક પ્રવૃત્તિને સ્હમજવા પ્રયત્નશીલ નહિ બને ત્યાસુધી હિન્દુસમાજનો ઉદ્ધાર અધુરો રહેશે અને ખોટ બે ન ખાગે ધર્મના નામે થતા અનેક પાખંડો વધશે અસ્તુ આમ સૈકાઓથી સળગી રહેલી હિન્દુ–મુસલમાન હોળી હવે શમવાની અણી ઉપર છે એથી ઘણુ આશ્વાસન મળી શકે એમ છે એ બળેલી રાખમા તણખો રહી જાય નહિ એ જોવાનુ કામ બન્ને કોમના દેશનાયકો–સમાજસેવકો અને સૌથી અગત્યના ધર્મોપદેશકોનુ છે સમાજ તો અંધશ્રદ્ધામા ગબડે છે એને દોરનાર આ નાયકો જેમનુ સુકાન ફેરવશે તેમની દિશામા આ ઐક્યનુ નાવ હંકારશે–'હિન્દુ–મુસલમાનની જય' ચિરંજીવ બનો ! 'હિન્દુ–મુસલમાન' સાચા અને શુદ્ધ હિન્દીજનો બનો ! પ્રભુના અને પયગમ્બરોના અનેકાનેક શુભ આશીર્વાદો આ બન્ને જાતિઓ ઉપર ઉતરો એ મહેચ્છા કયો હિન્દીજન નહિ દર્શાવે ? એક સાચા હિન્દુજન તરીકે અને હિન્દીજન તરીકે અમ્હે આ મુસલમાનભાઈઓના બન્ધુકૃત્યને માટે ત્હેમને અભિનન્દન આપીશુ એ બાબતરીમા જ હિન્દુભાઈઓનુ દેશકર્તવ્ય સમાયુ છે

૨. દલપતરામ જયન્તિ

ક દ ડા ના નામે સુપ્રસિદ્ધ આ કવિ દલપતરામને કયો ગુજરાતી નથી જાણતો ? સૌ જ જાણે છે અને જાણી રહેશે જ્યા સુધી ગુજરાતનો ગુજરાતી જીવતો હશે ત્યા સુધી તા ૨૧ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૦ ના દિવસે આજથી સો વર્ષ પૂરે કવિ દલપતરામનો જન્મ થયો હતો એ દલપતરામનો યુગ હતો જ્યારે ગુજરાત જુદુ જ હતુ, જ્યારે ગુજરાતીઓ કોઈક કોઈક વિષયમા તો વધારે સશક્ત હતા કવિ દલપતરામના યુગથી કહેવાય છે કે ગુજરાતની ઉન્નતિ શરૂ થઈ. આ કથન ઘણે અંશે સત્ય હતે ગુજરાતનો એવો ઇતિહાસ સતાવાર રીતે મોજુદ નથી એટલે એ કથનને પુરતુ સત્ય કહી શકાય તેમ નથી ગુજરાતને જગતમા દીપાવે એવા તો ઘણાયે

મારી વીસ વાતો (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ

મુંબઈ ૦ ૫૩૫૬ ૫,
૨૮

ગુજરાતના પનોતા પુત્રોએ જન્મ લીધો છે પણ ગુજરાતે એમની કદર બહુ ઓછી કરી છે એ ગુજરાતને માટે કેવળ શરમાવનારું જ છે નથી કોઈ મહાન ગુજરાતીના કીર્તિસ્તંભ કે સ્મારકો અને નથી કોઇએ એ સ્મારકોની અગત્ય વિચારી એનાં અનેક કારણોમા એક મુખ્ય કારણ એ લાગે છે કે ગુજરાતના જે ગુજરાતીઓ આવા સત્કાર્યોના સાધકો બની શકે એમ છે, એમાંની કેટલીક વ્યક્તિઓમાં પ્રાન્તના આવા મહાજનો માટે જોઇએ તેટલી કર્તવ્યબુદ્ધિ નથી તો દેશ આખો પોતાના મહાજનોની કિંમત આંકવામાં ઘણો પછાત છે આ કથન કેવળ સત્ય જ છે. કેટલા ગુજરાતીઓની જયંતિઓ સતતતાથી ઉજવાઈ? કે કેટલા ગુજરાતીઓના સ્મારકો રચાયા? કે કેટલા ગુજરાતીઓના કીર્તિસ્થંભો ઉભા થયા?—નગભગ શૂન્ય જ આવી નાસ્તિકાર સ્થિતિમા યે કવિ દલપતરામનુ સ્મરણ જયતિના રૂપમા ગુજરાતે ગઇ તા ૨૧ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૦ ના રોજ યોગ્ય રીતે કર્યું છે—જો કે એ પુણ્યસ્મરણીય જયતિ સમસ્ત પ્રાન્તમા એક સરખી રીતે ઉજવવા માટે કોઈ જાતની વ્યવસ્થિત યોજના કરાઈ નથી એટલે અમુક સ્થળોએ જ આ ક્રિયા કરાઇ છે દલપતરામની સેવા અપૂર્વ તો ન હતી પણ સ્મરણીય અને ચિરાયુ તો છે જ. જુની ગુજરાતી વાચનમાળાના અભ્યાસકો દલપતરામને કેમ ભૂલી શકે ? એ વાચનમાળાની સરળ, બોધક અને નીતિથી ભરપુર કવિતાઓ આજ ક્યા છે? સરળતા સાથે સંસ્કાર એ કવિતામા હતા એ સરળતામા બુદ્ધિના ઉંચા ચમત્કાર હતા—એમા ગેયતા હતી શબ્દલાલિત્ય પણ હતા અને ગુજરાતીઓને સ્હેજે ગમી જાય એવી એ કવિતા હતી આવા કવિની જયતિ—એમની સોની જન્મતિથિ ઉજવી ગુજરાતે પોતાનુ ઋણ ઠીક વાળ્યુ છે ગુજરાતને તે માટે ધન્યવાદ ઘટે છે કારણ આજકાલ ધન્યવાદની ભુખ બધાને બહુ લાગે છે. આ જયતિની ક્રિયા મુંબાઇમા આર્ય-સમાજના મન્દિરમાં ગુજરાતના સાહિત્યવિલાસી રા કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીના પ્રમુખપદે ઉજવાઈ હતી કમનસીબ ગુજરાતના કે આ દિવસે સધ્યાકાળે ફક્ત સાઠેક ગુજરાતીઓ દલપત-રામની જયતિના ઉત્સવમંડપમા પધાર્યા હતા મુંબાઇમા જ્યા લાખો ગુજરાતીઓ વસે છે ત્યા ગુજ-રાતના એક મહાપુત્રની જન્મતિથિના ઉત્સવકાળે ફક્ત સાઠેક ગુજરાતીઓ હાજર રહે એ ઘણુ જ શોચનીય ગણાય તે દિવસના મુખ્ય વક્તા જાણીતા વૃદ્ધ સાક્ષર રા નૃસિંહરાવ દીવેટિઆ હતા હાજર થયેલા ગુજરાતીઓ પુરા ઉત્સાહથી—કવિ દલપતરામના જીવનપ્રસંગો કે હેમની સાહિત્યસેવાના ગુણકીર્તનો સાભળવા—આવ્યા હતા, પણ એ ઉત્સાહ નિરાશામા પલટાયો એક તરફથી હાજરી બહુ જ થોડી તો બીજી તરફથી કવિ દલપતરામ સમ્બન્ધમા કોઈ સારા ઉલ્લેખ થયા નહિં. ભેગા થયેલા ગુજરાતીઓ આમ નિરાશ થયા ગુજગતમા ગુજરાતીઓ કેટલા ઉત્સાહી અને આશાભર્યા હોય છે તેનુ આ દૃષ્ટાન્ત સ્હેજે જ સ્મરણ રાખવા યોગ્ય છે અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે ભવિષ્યમા જ્યારે જ્યારે આવા પુણ્યતા પ્રસગો આવે ત્યારે ગુજરાતીઓ વધારે ઉત્સાહી બનશે અને કવિ દલપતરામની જયતિની માફક ન્હાનુશુ નાટક નહીં ભજવે જે [illegible] પણ થયુ છે તે માટે તો ધન્યવાદ જ ઘટે છે ગુજરાતના આવા મહાપુરુષોના સ્મારકો આપણે ત્યા કોણ ક્યારે કેવી રીતે રચશે? આવા મહા ગુજરાતીઓના જીવનપ્રસંગોમાથી

ઉગતી નવી પ્રજાને બોધપ્રદ શિક્ષાઓ મળે કે ત્હેમના જીવનના સુન્દર તારતમ્ય નવી પ્રજામા સમજતાથી ઉતારી શકે એવા સગીન કાર્યોની યોજના આવશ્યક નથી શુ? કવિ દલપતરામ જેવા એ યુગના કે આ યુગના દેશસેવકો, સાહિત્યસેવકો, સમાજસેવકો અને દાનેશ્વરી મહાજનો તો જુજની જ સખ્યામા જન્મે છે અને એવાનાં મહાકર્મો ત્હેમના સ્મારકો તરીકે ચિરંજીવ જ છે એવી માન્યતા ઘણાક ધરાવે છે અને તે ખરૂ છે છતા યે બીજા પક્ષે એવાયે દેશસેવકો વિગેરે જન્મી ગયા છે કે જેમના સ્મારકોની અગત્ય પણ એટલી જ છે આ સૂચના ભૂલવા જેવી નથી પણ કોઇ ઉદાર સસ્થાએ તરત હાથમા લેવા જેવી છે સ્વરાજ્યની ઉદાત્ત ભાવનાથી રગાયેલા ગુજરાતમા આવા સત્કાર્યમા શુ મદદ મળવી અશક્ય છે? અમ્હે ઈચ્છીએ છીએ કે દલપતરામની જયન્તિની માફક ગુજરાતના બીજા મહાજનોની જયતિઓ અવસર પ્રાપ્ત થયે ગુજરાતીઓ ઋગ્ યથેષ્ટ ઉત્સવવી અને સ માનપૂર્વક ઉજવશે અને ગુજરાતના જીવનમા એક નવુ સુન્દર તત્ત્વ ઉમેરશે

૩ 'નવો યુગ' અને તેની શરૂઆત.

ગયા વર્ષના અતભાગે નામદાર સમ્રાટશ્રીએ નવો યુગ હવે હિન્દમા પ્રવર્તે છે એવુ મગળ વચન ઉચ્ચાર્યુ છે અને તેનો ઉપયોગ અગ્રેજ અધિકારી બિરાદરો કેટલી રાજભક્તિથી કરે છે તેના બે દષ્ટાન્તો અત્રે નોધવાની અમ્હને જરૂર લાગે છે

૧ પ્રસિદ્ધ 'બોમ્બે ક્રોનિકલ' ના તા ૨૩ મી જાન્યુઆરીના પત્રમા નોટ્સ ઑફ ધી ડે ના શિરકનીચે છપાયુ છે કે—

"જન્મભૂમિ"ની સત્તાથી એક ગૃહસ્થ લખે છે કે મિ નેવીલી ઈંગ્લાડથી આવેલા એક સદ્‌ગૃહસ્થ છે ધધે મોનીગીટર છે અને પજાબમા પજાબના લશ્કરી કાયદાના તોફાન સામે પ્રીવિકાઉન્સીલને કરવામા આવેલી અપીલો સબન્ધમા જાતમાહિતી મેળવવા એ આવ્યા છે અમૃતસર કૉંગ્રેસમા એ ગયા હતા ત્યારે તા ૨૫ મી ડીસેમ્બરે જનરલથી ૨૦ લશ્કરીઓએ મિ નેવીલીના ઓરડામાં ઓચિંતા પ્રવેશ કરી તેમને પુછ્યુ કે 'ત્હમે એક ગોરા હોઈને જનરલ ડાયર અને જલીઆનવાળા બાગમા તેની સાથે ગયેલા માણસો સામે પુરાવો એકઠો કરવાનુ સ હસ કેમ ઉઠાવો છો?' આ પૈકીના એક લશ્કરીએ તો મિ નેવીલીને કહ્યુ કે 'મે તો ૫ મેયો ઉતરતા ૨૦ દેશીઓને એક તડાકે ગોળીથી ઠાર માર્યા' મિ નેવીલીનુ સુભાગ્ય કે આ લશ્કરી ટોળીએ તેમના કબજામાંના કીમતી કાગળીઆંઓ પડાવી લીધા નહિ એક અગ્રેજ મોનીગીટર સ્હામે, હિન્દમા વસતા એક અંગ્રેજ સદ્‌ગૃહસ્થ સામે આમ વાઘ અકરીનો ખેલ ભજવાય એ એક નોંધવાલાયક વાત છે જે વેળાએ નામદાર રાજાનો ઢંઢેરો પ્રગટ થયો છે તે જ વખતે આવી ત્રૈહાકી ચાલુ રહે એ શુ નવાઇ જેવુ નથી? જે વેળાએ ચાદી ઢેરા ઉપર સહી થાય અને સૌને માફી આપવામા આવે તે વખતે આવો કરુણ-રસિક બનાવ બને એનો શો અર્થ?"

મિ નેવીલી જેવા એક ચુસ્ત અગ્રેજ ગૃહસ્થના સબન્ધમા જે આ પ્રસગ બન્યો છે અને એ વાત ઉપર મ્હોંમાં જ જે ઢાકપિછોડો થઇ ગયો છે એ ખરે જ આપણને શરમ

સસારદર્પણ (નાટક) રૂ. ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

માનનાર છે મિ નેરીમીની સાથે જે અંગત પરિચયમાં આવ્યા હશે તેમણે એમને માટે શો અભિપ્રાય બાંધ્યો હશે તેની અમ્હને ખબર નથી પણ અનુમાન તો સ્હેજે થઇ શકે એમ છે— અમ્હારા પોતાના નહિ જેવા અલ્પ સમાગમના અનુભવે—કે મિ નેરીમી એ એક ઉમદા ખમીરના બાહોશ અંગ્રેજ ગૃહસ્થ છે આ લેખકને પોતાને મિ નેરીમી સાથે અમૃતસરથી લાહોર સુધી દોઢ કલાકપર્યંત એક જ ડબ્બામાં મુસાફરી કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો અને બીજા પ્રસંગે તો સ્હેજ વાતચિતનો પણ પ્રથમ પ્રસંગે એ અંગ્રેજ ગૃહસ્થ બીજા અંગ્રેજ સૈનિક સાથે ડાયરના અને ઓડવાયરનાં દુષ્કૃત્યોની ચર્ચા કરતા હતા અંગ્રેજ સૈનિક ડાયરના વકીલ હતા અને નેરીમી ત્હેમની દલિલના સચોટ રદિઆ આપી એમને મહાત કરતા હતા એ વાતચિતનો લાભ મળ્યો હતો એ ચોગ ઉપરથી એટલું તો અનુમાન કરી શકાય કે મિ નેરીમી ઉમદા વિચારના એક શાણા અંગ્રેજ છે શરીરે કદાવર અને ભરાઉ છે અને તેજદાર છે બહુ ઓછા બોલા પણ અર્થભરી વાણી ઉચ્ચારનાર કાયદાશાસ્ત્રી છે અને હિન્દ માટે સારી મમતાભરી લાગણીથી ભરેલા છે આવા અંગ્રેજ ગૃહસ્થની સલામતી પણ બેધડી અંગ્રેજી રાજ્યમા જોખમમા પડે છે અને તે પણ અંગ્રેજી સિપાઈઓથી એ કેટલું શોચનીય ? આપણા દેશભાઇઓએ આ આપણા વડીલ્સાહેબને આમ ખમવી પડેલી મુસીબત સામે કશાયે ઉપાયો લીધા નથી એ ઓછુ શરમભર્યું નથી

હવે બીજો દૃષ્ટાન્ત—

૨ કરાચીના જાણીતા નાગરિક પ્રૉફેસર ટી એલ વાસવાનીનો એક પત્ર તા ૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૯ ના ' ક્રોનિકલ'મા પ્રગટ થયો છે એ ગૃહસ્થને સરકારી મહેલમા ગાર્ડન પાર્ટીમા પધારવાનું આમંત્રણ મોકલવામાં આવ્યુ હતુ પ્રકૃતિ બરાબર નહિ હોવાના કારણથી મિ વાસવાની પાર્ટીમા ગયા નહિ પરંતુ એગ્રીનના તોફાનમા કાયદાની ચુગાનમા બેસી દેવામાં આવેલા મિ મરીવાળા અને મિ દુર્ગાદાસ કેદમાથી છુટીને આવતા હતા ત્હેમના સત્કાર માટે પોતે સ્ટેશનપર ગયા હતા આથી કરાચીના એસીસ્ટંટ કમિશનર સાહેબ મિ શીલિડે આઇ સી એસ ની અધિકારીપણાનું ઉગ્ર સ્વરૂપ પૂર્ણ પ્રકાશમા આવી ગયુ અને મિ વાસવાનીને મિ મરીવાળા અને મિ દુર્ગાદાસ જેવા રાજદ્રોહી માણસો સાથે સમભાવ બતાવવા માટે ધમકી આપવાનું એ અધિકારીએ નવા યુગમા યે વ્યાજબી જ ધાર્યું નામદાર સમ્રાટ્શ્રીના આ રાજભક્ત નોકરોની ભક્તિ માટે હવે શુ કહેવાનું બાકી રહ્યુ ? આ નવા યુગમા યે હજી હિન્દીજનોના સ્વતંત્ર કાર્યોપર કેટલી જોહુકમાઇ ચલાવાય છે તેનો આ તાજો જ દૃષ્ટાન્ત છે મિ. વાસવાની સમ્બન્ધનો આ પ્રસંગ ખરે જ અધિકારીઓને શરમાવનારો છે. એ ગૃહસ્થે મિ શીલિડેને આપેલો ઉત્તર અહિ નોંધવા જેવો છે—

"As I told you personally, I am not a politician, but I will be ready in the future, as I have been in the past, to snub all efforts which would hamper freedom & harass public life in the

Province .' Let me assure you, Mr Shulldy, that the administration is a body without a soul which looses the secrets of a moral ideal and stands on the side of reaction Let me assure you, further, that there are inside moral forces and values which are engaged in an effort to purify, protect and enrich our public life Not the policy you advocate but the Moral Ideal will decide the fate of Sind, and even if my body be in chains, my life should hold no higher in chains, my life should hold no higher preveleige than to bear witness to my ideals "

મુંબાઇ ઇલાકાના નામદાર ગવર્નર જ્યાર્જ લોઇડ આવા અપકૃત્યો સ્હામે શો ઉપાય યોજે છે એ પણ જાણવા જેવુ જ છે આ નવા યુગમા આપણે એટલીએ આશા રાખીએ કે નવા યુગમા હવે અધિકારીઓ અને અંગ્રેજ બિરાદરો પોતાના દૃષ્ટિકોણ બદલશે અને હિન્દના સંતાનો તરફની કડવાશ ભરી લાગણીને તિલાંજલિ આપશે તે પણ વધારે પડતી છે એવુ આવા દૃષ્ટાન્તોથી સ્હેજે લાગી જાય છે નામદાર લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડની સરકાર ધારે તો સરકારી અમલદારો અને અંગ્રેજ બિરાદરો સ્હામે અટકાયત મુકી શકે પણ એ ના જ બની શકે એવી વાત મને એમ કેમ ધારી શકાય !

૪. સ્વાગતમ્–લૉર્ડ સિન્હાને અને બીજાઓને.

ચાલુ માસની તા ૧૫ મી ના રોજ આપણા દેશના એ મ્હોટા પ્રસિદ્ધ રાજદ્વારી પુરૂષ લૉર્ડ સિન્હા પોતાની જન્મભૂમિમા ફરી પધાર્યા છે આ મહાન્ હિન્દીજનની દેશસેવા બેશક ભગીરથ છે એ મહાજનના અધ્યક્ષપણા નીચે ૧૯૧૫ મા મળેલા રાષ્ટ્રીય પરિષદના અધિવેશન વખતે એક યાદગાર પ્રસંગ બન્યો હતો એ પ્રસંગ એ હતો કે કૉંગ્રેસના બંધારણમા મુખ્ય ફેરફારો કરવામા આવ્યા અને પરિણામે મિ ટિલક અને ત્હેમના અનુયાયીઓ કૉંગ્રેસમા પ્રવેશ કરી શક્યા લૉર્ડ સિન્હાના જીવનચરિત્રની રેખાઓ ટાંકવાનું અત્રે પ્રયોજન નથી પણ એ મહાજને ત્હેમની પોતાની સ્થિતિ દરમિયાન–અધિકારપદ ઉપરથી પોતાની માતૃભૂમિને માટે જે ઉમદા સેવા કરી છે, તે માટે એમને ધન્યવાદ આપવાનું અને જન્મભૂમિમા સ્વાગત કરવાનું અત્રે પ્રયોજન છે એ પ્રયોજન ધર્મકર્તવ્ય–દેશકર્તવ્ય છે એમના બધા અભિપ્રાયો સાથે જો કે અમ્હે સંમત થઇ શકતા નથી હાઉસ ઑફ લોર્ડ્સમા હિન્દી રાજકીય સુધારાના કાયદા વખતે એમણે ઉચ્ચારેલા શબ્દો ખરે જ હિન્દી રાષ્ટ્રીયદૃષ્ટિથી અમ્હને સખત વાંધા ભરેલા લાગે છે એ મહાજન કહે છે કે,

" Nor do I assert that official Government have pursued systematically, or even frequently, a policy of flouting the wishes of the non-official members They have done nothing of the kind, I believe that, so far as has been consistent with the discha-

rge of their responsibilities to Parliament, the Government in India and the Secretary of State in this country have been studiously careful to pay increasing deference to the wishes the representatives of the people in the Councils" "India is not yet fully equipped for complete self Government, and I will not be so rash as to attempt to predict when she will be "

ઉપરના વાક્યોમા એ એક વાત એ કહે છે, કે હિન્દની સરકારની રાજનીતિ હમેશા એવી બની (થી કે જ્યારે એણે પ્રજામતને તરછોડી કહાડયો હોય બીજી વાત એ છે કે લૉર્ડ સિન્હા માનતા નથી કે હિન્દ સપૂર્ણ સ્વરાજ્ય માટે હજી પુરી રીતે તૈયાર છે, તેમ એ એ પણ કહી શકતા નથી કે એ ક્યારે તૈયાર થશે આ વાક્યોમા અમ્હને તો સત્ય જણાતુ નથી લૉર્ડ સિન્હાનો આ અભિપ્રાય હોઇ શકે પણ દેશસમરતનો અભિપ્રાય જુદો જ છે હિન્દીસરકારે પ્રજામતનો તિરસ્કાર કર્યો છે એના સખ્યાબધ દૃષ્ટાન્તો હિન્દનો વર્તમાન ઇતિહાસ આપી શકે એમ છે આ બે દૃષ્ટાન્તો સિવાય નામદાર લૉર્ડ સિન્હા મુબાઇમા ઉતર્યા ત્યારે લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ સાહેબને વ્હેમણે જે અભિનન્દન આપ્યા હતા જે સાથે પણ અમ્હે સમ્મત થઇ શકીએ તેમ નથી આ આખા દેશને એ મહાન્ અધિકારીનો બહુ કડવો અનુભવ થયો છે અને હિન્દીજનોના સ્પષ્ટ અભિપ્રાય તો રાષ્ટ્રીય પરિષદમા સ્હમજાયા જ છે હિન્દીજનોને ગળે આવી કૃત્રિમ મીઠાશની ગોળીઓ ઉતરી શકે એમ નથી નામદાર લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ સાહેબની સરકારનો હિસાબ જગતની દરબારમા લેવાશે અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે લૉર્ડ સિન્હાજેવા જવાબદાર રાજદ્વારી પુરૂષો આવા અભિપ્રાયો જાહેરમા ઉચ્ચારતા બધ રહે તો બેશક વધારે ડહાપણભર્યું ગણાય હિન્દને મન ઉતરી ગયેલા ને ખારા થઇ પડેલા આ અધિકારીઓની ખોટી પ્રશસા અસત્ય છે બીજી બધી વાતો બાજુએ મુકીએ તો પણ હજારો નિર્દોષ હિન્દીભાઇયોની કતલ જ હિન્દીઓના મગજ અશાન્ત કરવા બસ છે આ મૃત્યુ પામેના અમ્હારા ભાઇઓ માટે જેણે દુખનો સ્હેજ પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નથી કે જેમને માટે એણે કાંઈ જ કર્યું નથી એટલુ જ નહિ પણ એ કતલને માટે ગુન્હેગાર ગણાય એવા અમલદારોને કાયદાથી રાહત આપવાની જેણે જરૂર જોઇ છે એવા મનુષ્યને માટે હિન્દ સારા શબ્દો તો ઉચ્ચારી જ શકે એમ નથી

લૉર્ડ સિન્હાની પોતાની રાજભક્તિ કરતા અમ્હારી રાજભક્તિ જરાકે ન્યૂન નથી પણ અમ્હારા આશીર્વાદોની કિંમત અમ્હને વધારે છે, અમ્હારા સ્વાગતમંત્રો સ્હેજમા આપી શકાય તેમ નથી, હિન્દના હિન્દીજનો પોતાના અને પારકા વચ્ચે પાળ બાધી શકે એવા બુદ્ધિશાળી છે. અમ્હને બહુ ખેદ થાય છે કે હિન્દવાસીઓના હૃદય હજી પણ પુરા હિન્દી બન્યા નથી

ઇંગ્લાડના પ્રવાસે કૉંગ્રેસ તરફથી ગયેલા બીજા પ્રસિદ્ધ પુરૂષ–આપણા જાણીતા ગુજરાતી અને ધી ઑ મિ વિઠ્ઠલભાઇ પટેલ છે એ ગૃહસ્થની ઓળખ ગુજરાતને કરાવવાની જરૂર નહી

રીનો ગજરા (સચિત્ર નર્તા) રૂ. ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ.

ાથી, એમણે તો હિન્દમા આજે નામ કર્યું છે કૉંગ્રેસના સેક્રેટરી તરીકે હિન્દી રાજકીય સુધારાના ખર ા મસન્ધમા જોઇન્ટ કમિટિ પાસે સાક્ષી આપવા એ ગયા હતા. નામદાર પટેને પોતાનાં સત્કાર્યોથી ઈંગ્લાડમા સારી ખ્યાતિ મેળવી છે એથી ગુજરાતે અભિમાન લેવાનુ છે ગુજરાત ત્હેમને આજ સત્કારે છે અને આશા રાખે છે કે હિન્દની પરમસેવામા એ સતતાથી મચ્યા રહે અને ગુજરાતની કૂખને દીપાવે

ત્રીજા જાણીતા પુરુષ મિ ભૂપેંદ્રનાથ બસુ છે ઈંડીયા કાઉન્સીલના એ એક માનવતા સભાસ્ છે લૉર્ડ સિન્હાની સાથે એમણે પણ નવા સુધારાના કાયદાના બંધારણમા અગત્યનો ભાગ લીધો છે અને હિન્દના મંત્રીજી મિ મોન્ટેગુને એમણે પણ સારી મદદ આપી છે આમ આ ત્રણે હિન્દી ગૃહસ્થોને ત્હેમના દેશબન્ધુઓ પ્રેમથી સત્કારે છે લૉર્ડ સિન્હાને અને મિ બસુને મુબાઇએ તો યોગ્ય સન્માન આપ્યુ છે લૉર્ડ સિન્હાએ શારીરિક અને માનસિક વ્યથાઓથી પીડિત હોવા છતા પણ જે મૂલ્યવાન્ સેવાઓ કરી છે તેની કદર યોગ્ય રીતે મુબાઇએ કરી છે પણ લૉર્ડ સિન્હા તરફ બગાલી પ્રજાજનોએ જે વર્તન ચલાવ્યુ છે તે નિન્દા અને તિરસ્કારને પાત્ર છે આપણા દેશજનના ગુણકાર્યોની કદર કરવામા આપણે આટલા પછાત રહીએ કે ત્હેમના તરફ નાલાયક રીતે વર્તીએ એથી વધારે શરમાવાનું આપણે માટે શુ હોઈ શકે ? એ નિન્દાકર્મમા જે અગ્રેસરો હતા તે ભલે વધારે ડહ્યા ગણાતા હોય પરન્તુ અમ્હારી દૃષ્ટિએ તો એમની નાલાયકાત જ ગણાય છે અમ્હે એવા વર્તનને અનુમતિ આપી શકીએ તેમ નથી બગાળી પ્રજાએ શરમાવુ જોઇએ લૉર્ડ સિન્હાથી એ પ્રજાએ મગરૂર થવા જેવુ છે અમ્હે આ સર્વે હિન્દપુત્રોને અત કરણથી સ્વાગત કરીએ છીએ. પ્રભુ ત્હેમની દેશસેવાના બીજા અનેક શુભ પ્રયાસોમા સાથે રહો અને હિન્દમૈયાના આ ભક્તોઉપર ત્હેમના પુણ્ય આશીર્વાદ ઉતરો

૫ મુબાઈમા હડતાલનો યુગ.

જાન્યુઆરી ૧૯૨૦ ની પહેલી તારીખથી જ મુબાઇની સો મીલોના કામદાર વર્ગે કામે ચઢવાની ના પાડી અને હડતાલ શરૂ કરી એમની માગણીઓમા સત્યાશ ઘણો હતો મીલમાલેકોની જીદ્દી વર્તણૂકે બન્ને પક્ષમાં મમત વધાર્યો અને પરિણામે જાન્યુઆરીની છેલ્લી તારીખ નજીક આવી પહોચતા સુધી પણ આ પ્રચડ હડતાલ ચાલુ રહી છે મુબાઈના ઇતિહાસમા આ એક સ્મરણીય પ્રસગ બન્યો છે પ્રથમ તો મીલ માલેકોએ કામદારોને કહ્યું કે ત્હમારી માગણીઓને વ્યવસ્થિત રૂપમા મુખ્ય યોગ્ય મનુષ્યોદ્વારા રજુ કરવામા નહિ આવે અને ત્હમે એકદમ કામે નહિ ચઢશો તો અમ્હે કાંઈ જ સાંભળનાર નથી આની આ વાત વધારે સારા સ્વરૂપમા મુકાઈ શકી હોત અને મજુરો તરફ દુશ્મનાઈની રીતનો અખતિયાર કરવાં કરતા જરા ડહાપણથી વર્તવામાં આવ્યું હોત તો હડતાલ આટલા લાંબા સમય સુધી પહોચત નહિ પણ મુબાઇના મીલ માલેકોનો મ્હોટો ભાગ સરકારી બ્યુરોક્રેટ કરતાં પણ વધારે ખરાબ છે એ કહેવાતા જ 'માલેકો' છે એ વાતનુ એમને ભાન નથી કે એમના શૅર હોલ્ડરો એ તરફ એમનુ ધ્યાન ખેંચી–કાન પકી પકડી

એનુ ભાન કરાવતા નથી આ લોકો એજન્ટો છે ભાગીદારો અને આડતીઆઓ છે બાકીના તો બધા શેર હોલ્ડરો છે ઉપર કહ્યુ તેમ શેરહોલ્ડરો મીલોના કાર્યભારમા રસ લેતા નથી અને આ એજન્ટો સ્વચ્છંદી રીતે વર્તે છે ઑફિસોમાં બીનજરૂરી મ્હોટા પગારો અપાય છે ત્યારે બીજી તરફથી કામદારોની રોજી નજીવી હોય છે મીલોમા કામ કરતા કામદારો અને બીજી વ્યક્તિઓના પગારના ધોરણમા અને ઑફિસના મહેતાજીઓના પગારના ધોરણમા ઘણો ફેર રખાય છે આની હડતાલનુ મુખ્ય કારણ શુ છે અને તેના શા ઉપાય યોજવા જોઇએ એ વાત ઉપર આ એજન્ટોએ બહુ દુર્લક્ષ આપ્યુ છે 'ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ'ની આ અસહ્ય મોંઘવારી અને એ મોંઘવારીમા—બળતામા ઘી હોમનાર સરકારી કંટ્રોલખાતાની કામદારી એ મુખ્ય કારણ છે આ મોંઘવારીમા પચીસ પચાસ કે સો રૂપીઆના દરમાયામા એકથી વધારે કુટુમ્બીજન પોતાનો વ્યવહાર કેમ નિભાવી શકે ? મુબાઇના આ મીલ એજન્ટોના ધનિક પુત્રો લાખોના પાણી કરે છે, એમના સ્ત્રીસતાનોને કિમતીમા કિમતી કપડા અને જવાહીર જોઇએ છે, એમને પોતાને પણ મોટરોની ધમાચકડીમા ફરવાનુ જોઇએ છે, કપડા પહેરાવવા અને કાગળો વાચના તપાસવા માટે ત્રણસોચારસો રૂપીઆના પગારદાર સેક્રેટરીઓ વિગેરે ઘણુ ઘણુ જોઇએ છે, અને મધ્યમવર્ગના એમના કામદારોને કે ગરીબ મજુર વર્ગને કશુ જ જોઇતુ નથી—એમને તો જે મળ્યુ તેથી સતોષ માનવો જોઇએ આ કેવી ઉદાર સમજ છે ! આમ હાડમારીથી રીબાઇ રીબાઇને પ્રજાનો આ વર્ગ આજ ભુખે મરી જાય છે અને પરિણામે આમ હડતાલો પડે છે સર નારાયણ ચન્દાવરકરે આ ગરીબ લોકોની બાય ધરી ખરે જ મહા સત્કૃત્ય કર્યું છે સર નારાયણની સાથે મિ બેપ્ટીસ્ટા આદિ અન્ય સજ્જનોએ જે લોકસેવા કરી છે તે માટે ત્હેમને સર્વને અભિનન્દન ઘટે છે

ગરીબ વર્ગના બાળકોને વિદ્યા આપી શકાતી નથી—ખાવાનુ અન્ન આપી શકાતુ નથી—પહેરવાને વસ્ત્રો આપી શકાતા નથી—જીવન છતાનાને જીવન આપી શકાતુ નથી પણ અજ્ઞાન અપાય છે, ભૂખમરો છૂટથી પથરાય છે, નગ્ન રખાય છે અને મૃત્યુના પાશમા ફેંકાય છે, આમ પોતાના જ જાતભાઇઓની કફાય સ્થિતિથી જાણીતા હોવા છતા પણ ત્હેમને કંગાલ રાખવામા આવે છે અને તેમા ઘટાડો કરવાને ઠેકાણે વધારો કરવામા આવે છે આ સ્થિતિ તદ્દન દયાજનક અને કરુણાથી ભરપુર છે મીલોના કામદારોની માગણીઓ કુલ પદર હતી તેમાનો મ્હોટો ભાગ તો ત્હેમણે ગયે વર્ષ પણ માગ્યો હતો છતા આ ધનાન્ધ લક્ષ્મીનાથોએ ત્હેમનો અનાદર કર્યો છે અને પરિણામે આજ મુબાઇમા ભયકર ઉત્પાત ઉભો કર્યો છે એ માગણીઓ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ કપડાલત્તા અને ખાધખોરાકના ભાવો હેઠા પાડવા સરકારને વિનતિ કરવી
૨ રોજીમા કાયમનો ૫૦ ટકાનો અને તત્કાળ ૩૫ ટકાનો વધારો કરવાની
૩ કામના ૮ કલાક અને ૧૦ કલાક રાખવાની
૪ વાર્ષિક બોનસો સમયસર આપવાની

અનગવિષ ૨ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

૫ એક મહિનાની નોટીસ આપી નોકરીથી ફારેગ થવાની
૬ રવિવારે અને તહેવારના દિવસોએ રોજી સાથે કામ બંધ રાખવાની
૭ દર મહિનાની તા ૧૫ મી એ પગાર ચુકવવાની
૮ સારી નોકરી બજાવ્યાનાં સર્ટીફિકેટો આપવાની
૯ અકસ્માતોના બદલા આપવાની
૧૦ કપડાંલત્તાં અનાજ, બળતણ આદિ પડત ભાવે ખરીદવાની અનુકૂળતા કરી આપવાની
૧૧ મફત વૈદ્યકીય મદદ પુરી પાડવાની
૧૨ સોધા અને સુખાકારીવાળા રહેવાનાં મકાનો પુરા પાડવાની માગણી
૧૩ મંદવાડના દિવસોએ રોજી આપવાની
૧૪ એક મહિનાની હક્કની રજા આપવાની
૧૫ હડતાલના દિવસોનો પગાર આપવાની

આ માગણીઓ પૈકી કેટલીક કલમો તો તાત્કાલિક જ પાળી શકાય તેમ છે છતા પણ તેનો અમલ કરવાની જરૂરીઆત મીલ એજંટોએ જોઈ નથી આશા છે કે આ લ્હડાઇનો અંત હવે જલ્દીથી આવશે અને મુંબાઈનો આ વ્યાપાર રોજગાર ફરી તેની નિયમિત સ્થિતિમા મુકાઇ જશે મજુરોની માગણીઓ સર્વાંશે વ્યાજબી જ છે એવુ અમ્હે કહી શકતા નથી. જો કે એટલું તો અવશ્ય કહેવુ પડશે કે એ માગણીઓ જરૂરી છે સમય એટલો બધો બારીક છે અને અસહ્ય મોંઘવારીથી આ ગરીબ પ્રજાવર્ગ એટલો પીડિત છે કે એમને જેટલુ અપાય તેટલુ આપવુ જોઇએ ધનિકો ભૂલી જાય છે કે એ ગરીબ કામદારોના ઉન્હા પરસેવાથી ત્હમારા ધનના વૈભવો સચવાય છે, ત્હમારા શ્રીમંતાનોના ઘટિત-અઘટિત અનેક વિલાસોના સાધનો ત્હમે પુરા પાડી શકો છો, તેમ ત્હમારી મ્હોટી સાહેબીઓ પણ એમને જ આભારી છે ત્હમારા સ્વરાજ્યના મહા મ્હોટા દુદુભિનાદ જ્યાં સુધી આ ગરીબોની આનરડીઓ હારશો નહિ ત્યાસુધી અરણ્યરૂદિતમ્ રહેશે ઘણા જનો કહે છે અને વાત મુદ્દે સાચી પણ છે કે આ ગરીબવર્ગનો પૈસો જુદી જુદી જાતના વ્યસનોમા ખરચાય છે પણ એ સર્વ સત્ય નથી એ ગરીબવર્ગમા કેટલાક તો એવા સાધુજનો છે કે જેમના ઉન્નત હૃદયો પાસે આ લક્ષ્મીવાનોમાના ઘણા પાણી ભરે છે જો એમનો પૈસો દારૂ અને વ્યભિચારમા ખરચાય છે તો બીજી તરફથી એમના જ પરસેવાથી ભેગી કરેલી લક્ષ્મી કેટલા લક્ષ્મીવાનો એવા જ પાપાચરણોમા અને બીજા ઉડાઉ ખર્ચોમા વેરી નાખે છે? એક અભણ અને બીનસરકારી ગરીબ મજુર જેટલો દયાને પાત્ર છે તેટલો નહિ પણ બલ્કે વધારે એ શિક્ષિત અને સરકારી લક્ષ્મીવાન એવા જ દુરાચરણ આચરે તો મહાશિક્ષાને પાત્ર છે આ દલીલથી કોઇ પુરવાર કરવા કહે કે ગરીબોના પૈસા આમ આડે રસ્તે જાય છે માટે એમને તો જોઇતી જ રકમ આપવી તો એ કથન અમ્હે માન્ય કરી શકતા નથી કારણ તેમા ન્યાય નથી. ગરીબોને વિદ્યા-ધર્મ અને સંસ્કાર આપો, ત્હેમના નિરસ જીવનને સાચા મનુષ્યજીવન જીવવા સાધનો આપો અને પછી આપણે જેટલી ફરિયાદ કરીએ તે વ્યાજબી ગણી શકાય, તે પહેલા નહિ આમ ગરીબ વર્ગની સ્થિતિ સુધારવાનું કામ સરકારનું અને દેશના લક્ષ્મીવાનો અને વિદ્વાનોનું છે એ જ આવી હડતાલો બંધ કરવાનુ પ્રથમ સાધન છે આર્થિક વિટમ્બણાઓમા મજુર વર્ગની

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સાથે મધ્યમવર્ગની સ્થિતિ પણ કફોડી જ છે નથી એ વર્ગ મજુરી કરી શકે એમ કે નથી એ વર્ગ લક્ષ્મીવાનોની માફક સુખવૈભવો ભોગવી શકે એમ એમનો વિચાર શું કરવો જોઇતો નથી? આ વર્ગને જે ભૂખમરો વેઠવો પડે છે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી આ વર્ગને માટે રહેવાના ન્હાના મોઇવાળા સસ્તા ભાડાના મકાનો, ત્હેમના નિત્યના ખોરાકની સસ્તાઇ અને જીવનના પ્રસંગોમાં ભોગવવી પડતી હાડમારીઓને દૂર કરી આપવી એ જેટલું આજ જરૂરનું છે તેટલું બીજું કશું નથી મીલો અને મુંબાઇની બીજી ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓમાં કામદારોએ હડતાલ પાડી છે એવી જ નહિ પણ બલ્કે વધારે ગંભીર સ્વરૂપમાં ફરી આ સ્થિતિ ઉભી થાય તો અમ્હે આશ્ચર્ય પામીશું નહિ કારણ પ્રજાનો જે વર્ગ આ મુશ્કેલીઓ દૂર કરી શકે એમ છે તે જ આ વિપત્તિઓ ઉભી કરવામાં કારણભૂત હોઇ ઉદાસ અને બેફિકર છે નામદાર સરકારે પણ આ વિષયમાં હવે ઘટતું કરવાની જરૂર જ છે લોકોનો નિત્યનો ખોરાક દુધ-ઘી અને ઘઉં ચોખાની કિંમત સાધારણ માણસના ગજા ઉપરાંત ગઇ છે અમ્હે જાણીએ છીએ તે પ્રમાણે ગરીબ વર્ગ ઉપરાંત મધ્યમ વર્ગના પણ એવા ઘણા કુટુંબો છે કે જેમણે આજ વર્ષ બબ્બે વર્ષથી શાકભાજી લગભગ છોડી જ દીધા છે, ઘરના ન્હાના બાળકોને દુધ અને ઘી ભાગ્યે બે ત્રણ વખત અઠવાડીઆમાં આપી શકે છે અને જેમના અંગ ઉપર આજ બબ્બે ત્રણત્રણ વર્ષથી જુનું થયેલા કપડા હજી ઉતરી શકતા નથી ક્યાં લક્ષ્મીવાનોએ દેશના ખૂણામાં રખડી પોતાના દેશભાઇઓના દારુણ દુઃખ જોયા છે અને રડ્યા છે? એક કુટુંબમાં ચાર માણસો હોય અને તેને મુંબાઇમાં રહેવાનું હોય તો બમેથી જેટલો પગાર ઓછો મળે તેટલો ભુખમરો વેઠવો પડે છે એ વાતની ખાત્રી તો મુંબાઇના ખૂણેખૂણામાં રહેતા આવા મધ્યમ વર્ગના માણસોને મળવાથી જ આવી શકે એમ છે છે કોઇ ગરીબનો બેલી કે આ વિપત્તિઓમાંથી તેમને બચાવે? લોકોને પડી ગયેલી આદતોના ભાવે બહારથી જેટલો આડમ્બર દેખાય છે તેથી ઘણા વિશાળ પ્રમાણમાં ઘરમાં ભૂખમરો વેઠાય છે એ તો નિઃસંશય જ છે ટૂંકમાં આ દારુણ સમયની વિષમતાનો વિચાર બહુ ગંભીરપણે કરવાનો ધર્મ પ્રત્યેક જવાબદાર વ્યક્તિનો છે અને એ વાત ઉપર જેટલું દુર્લક્ષ્ય અપાશે તેટલી મુશ્કેલીઓ વધતી થશે. દેશસેવાનો આ એક મહાન પ્રશ્ન છે અને એનો નિર્ણય જેમ બને તેમ જલદીથી અવશ્ય થવો જોઇએ છે

૬. પુનામાં ફરજીયાત કેળવણી અને રા. ટિલક.

તા. ૨૭ મી જાનુઆરી ૧૯૨૦ ના 'સર્વંટ્સ ઑફ ઇન્ડિયા' ના અંકમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે પુનાની સીટી મ્યુનિસીપાલીટી અત્યારે એક મ્હોટી મુઝવણમાં છે ફરજીયાત કેળવણીનો કાયદો પસાર થઈ ગયો છે અને હવે દરેક મ્હોટી મ્યુનિસીપાલીટીઓને તે કાયદાપ્રમાણે પોતાની હકુમતમાં એનો અમલ કરવાનો હક્ક મળ્યો છે અત્યંત ખેદનો વિષય તો એ છે કે આ કાયદાને મંજુરી મળે આજ ઘણો સમય પસાર થઈ ગયો છે છતાં એનો લાભ લગભગ નહિ જ જેવો લેવાયો છે તેના કારણો ઘણા છે, મુખ્ય કારણ મ્યુનિસીપાલીટીઓ પાસે દ્રવ્યના સાધન સબળ નથી સરકારી મદદ જોઇએ તેવી સંગીન નથી મુંબાઈ જેવી મ્યુનિસીપાલીટીને બધા ખર્ચ કરવાનો અવકાશ મળે છે પણ ત્યાંયે

શહેરની સ્વચ્છતા અને શિક્ષણ સચવાતા નથી. પુનાની મ્યુનિસીપાલીટી પાસે આજ એ પ્રશ્ન ઉભો થયો છે કે નવા કાયદાની રૂએ છોકરાઓ અને છોકરીઓને બન્નેને ફરજીયાત કેળવણીનો કાયદો લગાડવો કે છોકરાઓને એકલાને જ ? નામદાર પરાજપેના સામાજિક વિચારો ઘણા આગળ પડતા છે ત્હેમના અનુયાયીઓ ઘણા છે ત્હેમણે બન્નેને માટે આ કાયદો અમલમા મુકવાની જરૂર જણાવી છે બીજા પક્ષે રા ટિળક છે એમણે એકલા છોકરાઓને માટે જ આવો અમલ કરવા સૂચવ્યુ છે રા ટિળકના, રાજકીય જીવનના સિદ્ધાન્તો વિચારમા ઘણા આગળ પડતા છે પણ ત્હેમના સિદ્ધાન્તો–વિચારો અને આચારોમા સામ્યતા ઘણી ઓછી છે એવુ અમ્હારૂ માનવુ છે અને સામાજિક વિચારોમા એ ખેંચાયા ખેંચાય છે એ અમ્હારી બીજી માન્યતા છે ઉપરાંત અમ્હને એ પણ શકા છે કે એ પોતાનું હૃદય પોતે બરોબર સમજી શકતા હશે કે કેમ ? વ્યક્તિઓની અધપૂજા એ અમ્હારૂ સૂત્ર નથી મનુષ્યને દેવની કક્ષામા મુકવા જેટલું સાહસ અમ્હે કરી શકીએ એમ નથી એટલે અમુક વ્યક્તિએ અમુક દિશામા અમુક વખતે દેશસેવાના મહાયોગ સાધ્યા છે એટલા માટે એ વ્યક્તિ મનુષ્યાવતારે દેવ છે અને દેવના જેટલી પૂજાને યોગ્ય છે એ અમ્હારી માન્યતા નથી એ માન્યતામા અમ્હને મહા પરતત્રતા લાગે છે અને પરતત્રતાના પાશમા અમ્હે પડવાનું પસદ નથી કરતા એટલે રા ટિળકના અનુયાયી તરીકે જ રહેવાનું અમ્હારૂં કર્ત્તવ્ય નથી એ કર્ત્તવ્ય હોવાની માન્યતા પરતત્રતાની પોષક હોઈ ભૂલ ભરેલી છે રા ટિળક અને રા કેલકર પ્રજાની ઉન્નતિમા આમ ભગાણ પાડે છે છોકરાઓ સાથે જ છોકરીઓને આ ફરજીયાત કાયદો લાગુ કરવાની શી જરૂર છે એ પ્રશ્ન જ એમના મગજમા કેમ ઉભો થયો હશે તે સ્હમજાવુ મુશ્કેલ છે અમ્હારી પાસે વિગત નથી એટલે પોતાના બચાવમા એમની દલીલો શી છે તે અમ્હે જાણતા નથી પણ એ દલીલો ગમે તેવી હોય તો પણ અમ્હારૂં હૃદય તો એ જ કહે છે કે આ કાયદો બન્નેને લાગુ કરવો જ જોઇએ પ્રજાની ઉન્નતિ એમાં જ છે સ્ત્રીઓની સાગોપાગ સસ્કૃતિ બીજા કયા માર્ગે સાધ્ય હોઇ શકે ? શિક્ષણના પદ્ધતિક્રમમા આવશ્યક ફેરફાર કરવા હોય તો ઠીક છે પણ છોકરાઓ સાથે એમને પણ લાભ આપવો નહિ એ દલીલમા વજુદ નથી એમા અર્થ નથી અમ્હે આશા રાખીએ છીએ કે પુનાના નાગરિકો–સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો–દક્ષિણના આ મહારાજ સ્હામે પુર જોસથી–પુરા ધૈર્યથી ઝુબેસ ઉઠાવવામા પાપ નહિ માને પણ કર્ત્તવ્ય માનશે અને આ કાયદો અમલમાં મુકાશે ત્યારે જ પુનાના સ્વરાજ્ય અને સ્વરાજ્યવાદીઓએ પોતાના કલ્યાણમાર્ગમા પ્રથમ પગલું માડ્યુ ગણાશે પ્રભુએ આ કસોટીની ક્ષણ આપી છે નામદાર પરાજપે અને ત્હેમના પક્ષને પુનાના નાગરિકોએ એકમનથી અને તનથી સબળ સાહાય્ય આપવી જોઇએ સૌની સ્ત્રીઓએ જાહેરસભાઓ મારફતે પોતાની જાતિના કલ્યાણ અને સસ્કૃતિને અર્થે જે વેગભરી પ્રવૃત્તિઓ માડી છે તે માટે ત્હેમને અભિનન્દન આપીશુ પુનાવાસીઓનો આ પ્રસગ હિન્દસમસ્ત આજે બહુ બારીકાઇથી નિહાળે છે સ્વરાજ્યની લાયકાત–નાલાયકાતનો નિર્ણય આ પ્રશ્નની ઉદાર ચર્ચાપર આધાર રાખે છે નામદાર પરાજપેને અમ્હે ધન્યવાદ આપતા વિજય ઇચ્છીએ છીએ બીજા પક્ષને માટે દયાજનક હાસ્ય આવે છે રા કેલકર જેવા આગ્રહી સ્વરાજ્યવાદીઓ—સમાજવાદીઓના ૫ણ પણ આજ સત્યનું નિરીક્ષણ નથી કરી શકતા એ ઓછુ દયાજનક છે શુ ?

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) રૂ ૧-૦-૦ એમ એન ત્રિપાઠી એન્ડ

વીર-પ્રતિજ્ઞા.

લેખક-રા. હરિનારાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય, બી એ

જ્યારે દેશની નિન્દિત પ્રથાનો કાંટ હું જડમૂળ કઢાવું,
દેશ સુધારાની અત્યુત્તમ ધર્મપ્રથા પ્રસરાવુ
તો હું ઋષિસન્તાન કહાવુ
નહિ તો વિષ ખાઉં-મરૂં-પણ ઋષિકુલકલંક ન થાઉં

અતિઘનતિમિરમસ્ત ભારતમા વિદ્યાદીપ પ્રકટાવુ,
પૌરૂષહીન સહુ દેશબન્ધુને કર્તવ્યમાહિ લગાડુ,
તો હું ઋષિ સન્તાન કહાવુ -નહિં૦

સન્તાનો સહુ બલવીર થાવા બ્રહ્મચર્ય પ્રવીર બનાવુ,
ઉચ્ચ શિક્ષા દેશહિતની સહુ બન્ધુને ભણાવુ
તો હુ ઋષિસન્તાન કહાવુ -નહિં૦

કલા, શિલ્પ, વિજ્ઞાન આદિની ઘરઘર ધૂન મચાવુ
કરી કર્મિષ્ઠ ભારતીપુત્રોને પરની આશ તજાવુ,
તો હું ઋષિસન્તાન કહાવુ -નહિં૦

શોધી શોધી સહુ હિત વાતોને સર્વ સ્થળે પ્રસરાવુ,
કર્તવ્ય બળના શિખર ચ્હડેના દેશ સહુ શરમાવુ,
તો હું ઋષિસન્તાન કહાવુ -નહિં૦

પ્રેમ-શૌર્ય અંકિત જીવનને સ્વાર્પણ શા શિખવાડુ,
દિવ્ય જ્યોતિ પિતૃ પદવીની ઝગઝળતી પ્રજળાવુ,
તો હું ઋષિસન્તાન કહાવુ-નહિં૦

"પ્રભુમય જીવન"-"જીવન એ પ્રભુ"-"દેશ-પ્રભુમય" ભાળું
દિવ્ય આ દેશ સમર્થ ઈશમય કરતા દેહ પ્રજાળુ,
તો હું ઋષિસન્તાન કહાવુ -નહિં૦

દાન-દયા-તપ-પ્રેમ-સત્યથી ભારતીને શણગારું,
શ્રદ્ધા-શૌર્ય-સ્વધર્મ-ઐક્ય-સ્વાર્પણ-પ્રસાદ-ધરાવુ
તો હું ઋષિ સન્તાન કહાવુ -નહિં૦

વિશ્વ મહિં ભારતી કીર્તિનો સિંહનાદ ગરજાવુ,
પ્રેમ-આહુતિ સ્વદેશ-યજ્ઞમાં હોમી માત રિઝાવુ
ખરે તો ભારતી પુત્ર કહાવુ -નહિં૦

ભારતી જીવનકલા રૂ ૦-૧૨-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

નીતિ પરત્વે છુટક વિચારો.

લેખક—રા. કલ્યાણરાય જેઠાભાઈ બક્ષી

૧ "આત્મરક્ષણ" જે પ્રાણીમાત્રનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે તે જ સર્વ નીતિનો પાયો જણાય છે

પચેન્દ્રિય ઇતર પ્રાણીયો પાસે "આત્મરક્ષણ"ના જે સાધન છે તે ઉપરાત મનુષ્યનુ વિશેષ સાધન "મનન શકિત" હથીયાર છે. આને જ કોઈ "અત કરણ" કહે છે ને કેટલીક વાર "બુદ્ધિ" પણ કહે છે

૨ મનુષ્યનુ "આત્મ" આમ ઉભયાત્મક થાય છે, (૧) ઉપર કહેલું, અને હિંદુ ધર્મ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જન્માન્તરમાં કાયમ રહેનાર "અત કરણ" તથા (૨) જે તે સમયનુ એ અત કરણના આધાર રૂપ "સ્થૂલ શરીર"

"રક્ષણ" એટલે, કોઈ અતરાય ન નડે તો સ્વાભાવિક વધવા વિકસવાનો જે સભવ છે તે પ્રમાણેનુ વધતુ વિકસતુ જતું અસ્તિત્વ, માત્ર પ્રાસગિક સુખાનુભવ નહિ

૩ આત્મરક્ષણ"મા ઉપયોગી સર્વ શકિતઓ તથા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા તે નીતિ, તેમા ખામી રાખવી તે અનીતિ

૪ જેથી આત્મનુ ઉભય અશે રક્ષણ થાય તે શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય, જેથી માત્ર અત કરણનુ રક્ષણ થાય તે મધ્યમ કર્તવ્ય અને જેથી સ્થૂલ શરીરનુ જ રક્ષણ થાય તે કર્તવ્ય કનિષ્ટ

૫ જે કરવાથી અથવા જે કરતા અટકવાથી, અત કરણ બગડે અથવા તેનો વિકાસ થતો અટકે તેવુ કશુ, સ્થૂલ શરીરના ભલાં માટે પણ, કરવુ નહિ કે કરતા બધ પડવુ નહિ

૬ સર્વ આહાર વિહાર વ્યાપારોમાં ઉપરના નીતિ નિયમોનો ધ્યાન રાખવો

૭ સામાજીક જીવન પણ "આત્મરક્ષણ"ની સફલતા માટે ક્રમશ ગુથાતુ જણાય છે જે પ્રસગે અને જેટલો સમય, ન્હાના મ્હોટા જે કોઇ સમાજમા, પોતાપણુ ઉદ્દભવે અથવા સ્થાપવામાં આવે તે સમાજ–દાપત્ય, કુટુબ, ધર્મ, રાષ્ટ્ર, જાતિ, મડળ, સમષ્ટિ–પણ આત્મ તથા તેનુ વ્યકિતની પેરે, ઉભય અગે છે ઉપર કહેલા ક્રમથી, "રક્ષણ" તે પણ "આત્મરક્ષણ"

૮ સામાજીક વ્યકિત બધાય ત્યા દરેક માણસ જે છુટી વ્યકિત તરીકે "પૂર્ણાક" હતો તેણે અશ–અવયવ રૂપ–અપૂર્ણાક બની જવુ જોઇએ આખા સ્વભાવવાળાઓનો કદી પણ સારો કાર્યસાધક સમાજ બધાય નહિ

૯ જેમ શરીરના સર્વ અવયવો આખા જીવનનાં સાહાયક બને છે તથા જેમ પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના સર્વ અગોને વ્યાધિ રહિત સબળ રાખવા મથે છે, તેથી જ વ્યવહાર સમાજ તથા તેના અગભૂતોનો પરસ્પર રહેવો જોઇએ

૧૦ જેમ દરેક માણસ પોતાનુ અસ્તિત્વ જાળવવામાં જરૂર પડે તો, અવયવનો ભાગ આપવા તત્પર હોય છે, તે જ પ્રમાણે જ્યા સામાજીક અસ્તિત્વ જાળવવામા જરૂર થાય ત્યા તે સમાજમા અગભૂતો એ અર્પણ થઇ જવા તત્પર બનવુ જોઇએ. આ પણ કેવળ આત્મરક્ષણ જ છે

દયારામનો અક્ષર દેહ. રૂ ૧–૪–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

૧૧ જેમ દરેક માણુસને મોટા થવાની, વધવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા રહે છે, તે જ પ્રમાણે પ્રત્યેક સમાજને પણ હોવી જોઇએ, છતા જેમ શરીરના ભલા સારૂ ગ્રહણ કરેલો ખોરાક પચે નહિ તો કહાડી નાખવો એ જ નીતિ છે અને તે રાખવાથી રોગ ઉત્પન્ન થવાનો ભય છે, તે જ પ્રમાણે સમાજે પણ પોતાના વધવાના પ્રયત્નોમા ધ્યાન રાખવો એ સામાજીક નીતિ છે રાજનીતિના બોધમા, સાધારણ નીતિ કરતા જે જે બાબતમા ભિન્નતા જોવામા આવે છે તે, ઘણે ભાગે, આ વિચાર ઉપર ઘડાયલી સમજાય છે

૧૨ શરીરરક્ષણમા જેમ નિરૂપયોગી મુડદાલ અંશોનો ત્યાગ કરવામા આવે છે (મુડદાલ નખ, વાળ, મળ, મૂત્ર વગેરે) તથા ઉપયોગી વા ઉપકારક માનીને ગ્રહણ કરેલા પદાર્થો આમેજ ન થાય વા હાનિકારક નીવડે તો, તેનો પણ ત્યાગ કરવામા આવે છે, તે જ ધોરણ સમાજશરીરના રક્ષણમા પણ લાગુ છે

૧૩ જેમ વ્યક્તિઓના સમાજ બધાય છે તેમ સમાજોનુ પણ જોડાણ સદા સર્વદા ઇષ્ટ છે, અને તેની અંતિમ મર્યાદા કોઇ મનુષ્ય તેવા ઐક્યથી અલગ ન રહે એ જ હોઇ શકે, આમ છતા, તેવુ ઐક્ય થયા વિના માની લઇને કોઈ સમાજ પોતાની નીતિ રચવા જાય તો, તે સમાજના રક્ષણમા વિઘ્નો ઉભા થાય

ન હોય તે માની લેવુ એ અસત્ય હોઇને, તેવા વિઘ્નો અસત્યમાથી નીકળે છે એ સ્પષ્ટ છે

૧૪ દરેક મનુષ્યે ખ્યાલ રાખવો જોઇએ કે પોતા જેવી બીજી વ્યક્તિઓને પણ પોતાના જેવુ જ "આત્મરક્ષણ" ધર્મ છે, અને પ્રત્યેક સમાજે એ જ ધ્યાન અન્ય સમાજો સબન્ધે રાખવો જોઇએ, અર્થાત્, એક બીજાને ઉપદ્રવ કરવાનો આત્મરક્ષણમા સમાવેશ થતો નથી તેથી તેવો ઉપદ્રવ અનીતિ છે

૧૫* આથી વધુ ઉંચી નીતિ વ્યવહારમા આવતી નથી, કોઇકોઇવાર કથનમા આવે છે ખરી, પરતુ તેવે પ્રસગે એ કથન કહેનાર પોતે ઠગાતો હોય છે અથવા બીજાને ઠગતો હોય છે.

૧૬ દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ પરત્વે નીતિની સમજ બદલાતી રહે છે તે પણ પોતાપણાની વધ ઘટ કે રૂપાન્તરથી થતુ સમજાય છે

૧૭ "આત્મરક્ષણુ"માં ખરી ઉપકારક બે નીતિ જણાય છે, (૧) સત્યપરાયણતા અને (૨) અહિસા, આ બેમા પણ અહિસાને અપવાદ હોઇ શકે, પરતુ સત્યને નહિ સત્યનાં બોધમાં જ્યા જ્યા અપવાદ દાખલ થયેલા નજરે પડે ત્યા ત્યા તપાસી જોતા તેમા "પક્ષપાત" એટલે રાગદ્વેષ હશે

૧૮ જે જે ગુણુ સ્વભાવને નીતિ લેખવામા આવે છે તે બધાના આધારમા ઉપરની સમજણુ રહેલી દેખાય છે

સમાજમાં, વર્ણવિભાગથી, સામાજીક હિતની પ્રવૃત્તિઓની વ્યવસ્થા થાય છે, તથા એક એક વ્યક્તિ જીવનનો ક્રમ આશ્રમ વ્યવસ્થાથી ઉન્નત કરાય છે—તે પણ આત્મરક્ષણના અનુસધાનમાથી સહજ ઉગી નીકળેલા પ્રબધ હોય એમ ભાસે છે

સચિત્ર મૂલાક્ષરનાં પત્તાં રૂ ૦–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

૧૯ મનુષ્યોએ રચેલા નીતિ–નિયમોમાં બદ ઇરાદા વિના ગુન્હો નહિ, પણ વિશ્વનિયમોમા તો અજ્ઞાન શિક્ષણીય છે ન્હાના મ્હોટાં બધાં દુ ખોનુ મૂળ ન્હાનુ મ્હોટુ અજ્ઞાન જ, અને ન્હાનાં મ્હોટા બધા સુખોનુ કારણ ન્હાનુ મ્હોટુ જ્ઞાન જ હોય છે

૨૦ સૃષ્ટિના નિયમો, પદાર્થોના ગુણો વગેરેની માહિતી પણ જ્ઞાન છે, તેથી તે શ્રેય સાધનમા વિરોધી હોઈ શકે નહિ બારિક નજરે જોતા તેમા વિશ્વમેના છે માટે તેથી વિમુખ રહેવુ એ પણ અનીતિ

૨૧ આ વિશ્વનો વહીવટ એકંદરે સત્ય તથા ન્યાયનીતિ ઉપર જ કોઈ અપરિમિત શક્તિથી થાય છે, તેમા સશય નથી, આમ છતા જ્યારે ને ત્યારે અસત્ય તથા અન્યાય અલ્પકાળ (જે માણસો વખતે એક આખી જીદગી જેટલો લાગે થઈ પડે તેટલો કાળ) ફાવી જવાનો અવકાશ પણ છે, માટે જીવન વ્યવહારમાં પ્રસગે પ્રસગે અસત્ય તથા અન્યાયથી બચવાનો પુરુષાર્થ આવશ્યક છે

૨૨ એક ભાગવાથી બીજુ વધુ સારૂ બનતું હોય અથવા એક હલકુ ભાગવાથી બીજા ઉચ્ચનો નિભાવ થતો હોય, ત્યા સૃષ્ટિમા ભાગ ફોડ થયા જ કરે છે, આથી બોધ મળે છે કે માણસે પોતાની સત્તામાહેની વ્યવસ્થામા પણ એ ધોરણે અર્પણ કરવુ કરાવવુ, થઇ જવુ એ કર્તવ્ય છે

૨૩ આત્મરક્ષણની આ નીતિ પાળવામા જે કૃત્યો અનિવાર્ય હોય તે, ભલે સામાન્ય સમાજમા હિંસારૂપ દેખાય તો પણ, પાપરૂપ કે અહિંસા ધર્મના ભગરૂપ નથી એવુ હૃદયબળ રાખવુ જોઇએ

૨૪ સમાજના કામ કરવામાં જે વિષયનું જરૂર પુરતુ જ્ઞાન ન હોય તેમા આપણાથી, જાણ્યે કે અજાણ્યે, વિપરીત અસર નિપજાવાય નહિ એ વાતનો બહુ ખ્યાન રાખવો

૨૫ જે તે વેળાના કર્તવ્યમા પોતાની શરીર, મન, વિદ્યા અને અનુભવની સર્વ શક્તિ કામમા લેવી, અને તેમ કરવાની શરતે જ ઇશ્વરની સાનુકૂલતા માગવી

૨૬ સહજ એટલે ઇશ્વરસૃષ્ટ સબન્ધો અને માણસે પોતે બાંધેલા સમન્ધો વચ્ચે પસદગીનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે, સહજ સમન્ધોનો પ્રથમ હક ગણવો

૨૭ આવશ્યક થાય તે કરતા વધુ સમન્ધોમાં જોડાવુ નહિ

૨૮ અગણિત પૃથક્ પૃથક્ સમન્ધોમા મૂકાવુ થાય છે, તો કોઈ એક સબન્ધના અગતુ કર્ત વ બજાવતી વેળા અન્ય સમન્ધોને બને તેટલા મનથી અળગ રાખવા

૨૯ સાંભળેલુ, ધારેલુ અને પ્રત્યક્ષ કરેલુ, એ વચ્ચેના તફાવત હમેશાં કાળજીથી ધ્યાનમા રાખવા આ બધાને સરખાં વજનદાર ગણવા કે ગણાવવાના દોષથી બચવુ

૩૦ કર્તવ્ય બજાવવામા ગાઈ દેખાડવાની ઉર્મિઓને રોકવી જોઇએ

૩૧ ગફલત કે દોષ થઇ જાય તે જ્યારે અન્યના હિત વિરૂદ્ધ હોય ત્યારે તે સામેથી તેની પાસે પ્રગટ કરવામા ઢીલ કરવી નહિ

૩૨ અન્યનાં પ્રતિકૂળ વર્તનનુ કારણ સદિગ્ધ હોય ત્યારે, નિર્દુષ્ટ કારણની કલ્પના થઈ શકે ત્યા સુધી, દુષ્ટ કારણ નહિં સ્વીકારવા આગ્રહી રહેવુ

શેરલોક હોમ્સનું નવુ પરાક્રમ ૨–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની,

૩૩ ન્હાની વાતોની ઉપેક્ષા કરવી, પણ પોતાના ધર્મનીતિના સ્થાયી નિયમોમા બાધ આવે તેવા સ્થળ કે સબન્ધ, તેમ થવાની પૂર્વે, છોડી દેવાય એવી જાગૃતિ રાખવી

૩૪ કોઈ પણ પ્રસંગે આરોપ મૂકાયાવિના બચાવ કરવાનો ઉદ્યમ કરવો નહિ, તેમ આરોપ મૂકાયા પછી બચાવ કરવામા કાળક્ષેપ કરવો નહિં

૩૫ કરી શકવાની, એટલે યોગ્ય સમયમા કરી શકવાની, ખાત્રી વિના કોઈ કામ માથે લેવુ નહિ, કોઇ કાંઇ ચીંધે ત્યારે ના કહેવા કરતા, હા કહીને ન કરાય તે દોષ મ્હોટો સમજવો

૩૬ કહેવા કરતા કરી દેખાડવાની અસર વધુ સારી ને ઉંડી થાય છે, એ નિયમનું ભાન નિત્ય વ્યવ્હારમાં પણ ઘણું સાર્થક છે

૩૭ માથે લીધેલુ દરેક કામ શક્ય હોય તેટલું સત્વર ઉકેલવુ

૩૮ વચન તથા મૌન્ય પણ, પ્રિય અને સુદર કરવા જતા, અનૃત બની જાય નહિ, તે બહુ સભાળવુ

૩૯ પ્રસગ વગરની વાતો કરવાની ટેવથી બચવુ

૪૦ બની ગયેલા અનુકૂલ પ્રતિકૂલ બનાવોથી નિપજતા (જેથી દબાઇ જવાય તેવા) હર્ષ શોકથી બચવુ પરતુ અનુભવ અફલ ન થાય તે માટે જરૂરનું થાય તેટલુ એ બનાવોનું ચિન્તવન અવશ્ય કરવુ

૪૧ ભવિષ્યના, દૃષ્ટિમર્યાદાની અંદરના, સભવિત પ્રતિકૂળ બનાવો પૈકી જે અનિવાર્ય જણાય તેનો ધક્કો ઓછો લાગે તેવા ઉપાય લેવા પૂરતુ, અને જે નિવાર્ય જણાય તે અટકાવી દેવાના ઉપાય લેવા પૂરતુ, ભવિષ્યનુ ચિન્તવન પણ કર્તવ્ય છે

૪૨ "શબ્દ પ્રમાણ" થી થતો બોધ માનવામા તે બોધની યથાર્થતા વિના બીજા કશાથી દોરવાઇ ન જવાય એવી સાવધતા રાખવી

"પ્રત્યક્ષપ્રમાણ"નો બોધ સ્વીકારવામા, જે તે પ્રસગે ઉપકારક થવી શક્તિ હોય તે સર્વ જ્ઞાનેન્દ્રિયો કામમા લેવી જોઇએ

"અનુમાનપ્રમાણ"નો આશ્રય લેતા,-અન્ય વિકલ્પનો અવકાશ ન રહે તે જ નિર્ણય ગ્રહણ કરવો

૪૩ "જ્ઞાનમાર્ગ"ના અતિશયમા સર્વોત્તમભાવ સ્ફુરવાને બદલે "અહભાવ" જાગૃત થાય છે,

"ભક્તિ"ના અતિશયમા, પ્રભુને સ્વતન્ત્રને બદલે અતન્ત્ર (તન્ત્ર રહિત) કરી દેખાય છે, ને પછી પોતાથી પણ તેવા બનાય છે,

"કર્મકાન્ડના" અતિશયમા, વિશ્વનિયમોનુ અભાન કે અનાદર થાય છે,

અને આ ત્રણે અતિશયો કર્તવ્યબુદ્ધિનો ધ્વસ કરે છે, માટે આ અતિશયોથી બચવુ

૪૪ નીતિના સેવનથી ઉન્નતિ અને તેના ભગથી અવનતિ, વ્યક્તિની તેમ જ સમુદાયની, અવશ્ય થાય છે પરતુ તેમ થવામા લાગતો સમય નિયત થઈ શકતો નથી અને તેના ગાળામા માણસ લોભ લાલચથી અનીતિમા પડી જાય છે

આત્મનિમજ્જન. રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

 ડાગ્રેમીની અમર બાલિકા.

પૅરીસ નહેરના લગજમ્બર મ્યુઝિઅમમા આરસના પુતળામા જોનને બેસાડી છે

એક અદ્‌ભુત બાલિકા.

(એક ઐતિહાસિક ચિત્ર)

લેખક–રા સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે, બી. એ,

[દુનિયાના મોટા માણસોની એક યાદી બનાવીએ અને તેમણે કરેલા મોટા કૃત્યો વિચારીએ, તો આપણને માનમ પડશે કે ફ્રાન્સ દેશમા ડૉમરેમી ગામમા જન્મેલી જોન નામની બાલિકાના ચરિત્રથી મનુષ્યહૃદય જેટલુ ઉન્નત થાય છે તેટલુ બીજા કોઈના ચરિત્રથી થતુ નથી તે બાલિકા પૂરા ઓગણીસ વર્ષ પણ જીવી ન હતી અને તેનુ સઘળુ માહાત્મ્ય બે ટકા ઉજ્જ્વળ વર્ષમા દીપી નીકળ્યુ હતુ, છતા યે એ વર્ષમા તો દુનિયાની એક અદ્‌ભુત બાલિકા તરીકે તે ચિરંજીવી થઇ ગઇ

તેના ચરિત્રથી ફ્રાન્સ, અને ઈંગ્લંડ સુદ્ધા, ચોકી ઉઠયુ હતું, તેના ચરિત્રથી રાજાઓના હૃદય કપી ઉઠ્યા હતા, અને સામાન્ય જનસમૂહના હૃદય ઉન્નત થતા હતાં, તેની દૂરે [illegible] નરકરણક્ષેત્રમા ડૂબ્યા હતા, અને મોટા વિજય પ્રાપ્ત થતા હતા તેણે પોતાના દેશને દુ ખદરિયામા રીતારોં અને તેમા આશા અને શ્રદ્ધાના કિરણ પ્રસાર્યાં અને આ સઘળાના બદલામા આ અનુપમ બાલિકાને જીવતી બાળી દેવામા આવી, અને તેની ભડ ભડ બળતી ચિતાની આસપાસ એમી લોકો ટગટગ જોઈ રહ્યા

આ આખી કથા ઇતિહાસની કથાઓમા ઘણી અશ્રદ્ધેય ગણાય છે,—છતા તે મોટામા મોટી કથા છે, રૂવા ઉભા કરે એવી વાર્તા છે, કરૂણરસથી ભરપૂર દુ ખમય વૃત્તાન્ત છે, અને યૂરપના ઉંડા હજાર વર્ષના ઇતિહાસમા ન મનાય તેવી, છતા સાચામા સાચી, હકીકત છે, અક્ષરે અક્ષર સાચી છે આ ગ્રામ્ય બાલાના જીવનની એકે એક કથા પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક લીધેના શપથથી સાબિત થએલી છે, અને એવી ચોક્કસ અને ભરોસાદાર કથા યૂરોપના ઇતિહાસમા બીજી એકે નથી ફ્રાન્સના દફતર આ કથાની સત્યતા પૂરવાર કરે છે, અને આ ગભીર અદ્‌ભુત કથામા એક એવી અદ્‌ભુતતા આપણે જોઇએ છીએ કે ક્ષણભર આપણને એમ જ થાય છે, કે સાક્ષાત્ મહાન્ પ્રભુનો જ હસ્ત, પામર મનુષ્યો વાચે તેટલા માટે, આ કથા રચે છે]

પ્રભુએ ફ્રાન્સદેશમા મ્યૂઝ નદીને તટે વસેલા ડૉમરેમી ગામમા પાચસો વર્ષ પૂર્વે જોનને ચાર વર્ષ [illegible] અવતાર આપ્યો હતો તેણે તેને ૧૯ વરસમા પાછી પોતાની પાસે બોલાવી લીધી હતી એક ઈશ્વરી દર્શનને લીધે તે આખા માનવ ઇતિહાસમા સ્થાન પામી એક અદ્‌ભુત ચમત્કારની પેઠે તે ફ્રાન્સની દૃષ્ટિ આગળ એકાએક ખડી થઇ ગઇ આજ સુધી પણ તે ફ્રાન્સના સ્મરણપટ પર તરવરે છે, અને એક સમય પ્રેરક બળ તરીકે પ્રવર્તે છે

તેના જન્મ વખતે ફ્રાન્સમા દારૂણ યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું, પરતુ તે યુદ્ધ અન્તગત કુસંપનું હતું ઇ સ ૧૪૧૫ મા એજિનકોર્ટના યુદ્ધસમયના ફ્રાન્સની આપણે જ્યારે વાત કરીએ

ઉષાકાન્ત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કં

છાએ તે સમયે અંગ્રેજ રાજાઓએ ફ્રાન્સને તાબે કર્યું હતું તે સુન્દર દેશ અધમતાની ઊંડી ખીણમા પડેલો હતો તેનો રાજા (ચાર્લ્સ ૬ ઠો) ગાંડો થઈ ગયો હતો, અને રાજકુંવર ચાર્લ્સ

"હે ઇશ્વરપુત્રી ! ચાલ,–આગળ વધ, હું ત્હારી સાથે છું."

જોન ઉં ઍમીમા અવાજ સાભળે છે

(પેન્થીઅનના એક ચિત્ર ઉપરથી)

ગણ કરતા પણ ખરાબ હતો લોકોમા ઘણા તડ પડી ગયા હતા અને દુશ્મન કરતા પણ પરસ્પર વેર વધારે હતુ, તેથી પેરિસ શહેરમા અંગ્રેજ રાજાનો સત્કાર થયો અને અર્ધું ફ્રાન્સ દુશ્મનો જોડે ભળી ગયુ પટની [illegible] નામર્દ હતો, અને દુષ્ટ સાથીઓની સગે ચડ્યો

હતો પોતાને ખાનાપીનાનું અચ્છી રીતે મળે ત્યા સુધી ફ્રાન્સનુ સત્યાનાશ વળે, તો પણ તે તરફ નજર સરખી કરે એવો ન હતો

તેથી ફરીને ફ્રાન્સનુ જીવન, લશ્કરના જીવનની પેઠે, દિ દહાડે ચડયુ હતું હથિયારબધ માણુસો શહેર તથા ગામડામા તૂટી પડતા અને લૂટફાટ ચલાવતા દેવળના શિખરે ચડી છોકરાઓ આખો દહાડો સિપાઇઓની રાહ જોયા કરતા જર્મની જવાના ધોરી રસ્તા પર ડૉમ્રેમીનુ ગામડુ આવ્યું હતું, અને પિતાના ખેતરમાં ઘેટા બકરાના ટોળા સાથે અથવા ગાયના સમૂહમા બેઠી બેઠી અગર માતા સાથે બારીએ બેસી સીવતી સીવતી આપણી જોન યુદ્ધની વાતો સાભળતી હતી ફ્રાન્સ અગ્રેજ રાજાને તાબે થયુ ત્યારે જોન આઠ વર્ષની હતી, હેન્રી પાચમો મરણ પામ્યો અને ફ્રાન્સના અધીશ્વર તરીકે એક અગ્રેજ બાળક ગાદીએ આવ્યો (૧૪૨૨), ત્યારે જોનને દસ વર્ષ થયાં હતા

૧૦

જોનને મળેલો દિવ્ય સદેશ.

જોન ફ્રાન્સને ચહાતી હતી—ફ્રાન્સનાં નાના નાના દેવળોને તથા તેના મોટા મન્દિરોને તે ચહાતી હતી, ફ્રાન્સના વીરપુરુષોને તથા સન્તોને તે ચહાતી હતી, ડૉમ્રેમી પાસેનુ દેવળ, તે દેવળના ઘટ, તથા નજીકનું એક વૃક્ષનું ઝુંડ—એ સૌને તે ચહાતી હતી, વિશેષ કરીને, જૂના દેવળની બારીઓમાથી આવતું તેજ, તથા તેમાં બિરાજેલી સેઇન્ટ માઈકેલ તથા સેઇન્ટ માર્ગરેટની મૂર્તિઓ તેને અતિશય પ્રિય હતી

આ બધી વસ્તુઓ જોનને મન સપૂર્ણ વાસ્તવિકતાથી ભરપૂર હતી તેને દિવ્ય સ્વપ્ન દેખાયુ અને સ્વર્ગમાથી આવતા અવાજ સભળાયા. શુભ્ર અને તેજસ્વી સન્તોની મૂર્તિઓ તેને દેખાઈ અને તેને બોલાવતી હોય એમ લાગી, અને એક દિવસ તો તે અવાજ સાભળી તે પોતાના બાગમા ફરતી ફરતી ચમકી ઉઠી 'બિચારા ફ્રાન્સની વ્હારે ધા, રાજકુવર (ડૉફિન) પાસે જા, દુષ્ટ દરબારથી તેને બચાવ, અને રીમ્સમાં તેને રાજ્યાભિષેક કર"— આવુ આવું તે સાભળવા લાગી. "હે પ્રભની પુત્રી, ચાલ, તૈયાર થા હું તારી સાથે આવુ છુ' આવો દિવ્ય સ્વર તેને કાને પડયો, અને ધ્રૂજતી કપતી જોન આશ્ચર્યચકિત થઇ, કારણ કે તે નિર્દોષ ગ્રામ્ય બાળા રાજગાદીના પ્રપચથી તદ્દન અજાણ હતી

જોનના બાગ પાસે થઇ જતા ગામડિયા લોક ત્યા શો અદ્‌ભુત ચમત્કાર ચાલી રહ્યો હતો તે વિષે કંઇ જ જાણતા ન હતા મહાસકટમા પીડાતા ફ્રાન્સની દયા તથા દેશમા પેઠેલા શત્રુઓનો તિરસ્કાર જોનની દૃષ્ટિએ પડતા દિવ્ય સ્વપ્ન તથા દિવ્ય સન્દેશ સાથે ભળ્યાં, અને ધીરે ધીરે તેની ખાતરી થઇ કે આ બધુ પ્રભુનુ જ કામ હોવુ જોઇએ તેના જીવનમા સ્વર્ગીય તેજ પ્રગટયુ મનુષ્યની આસપાસ અને તેની સત્તાથી પર—પ્રવર્તતી ગભીર શક્તિઓ તેના હૃદયમા વેગભેર ચાલવા લાગી અને પરિણામે આ ગ્રામ્ય બાલિકાનું મુખ દિવ્ય તેજથી ઝળહળવા મડયુ તે પૃથ્વીપર પગ મૂકીને ચાલતી હતી, છતા તેને લાગતુ કે હુ કોઇ બીજી જ

નિપામા છુ આટલા સૈકા પછી સિહાવલોકન કરતા આપણને લાગે છે, કે તે સકટના સમયે સર્વે દુખિયારા મનુષ્યોમાં આ બાલિકા દિવ્ય અશથી વધારે અકિત હતી તેને શ્રદ્ધા હતી કે સન્તો દ્વારા પ્રભુનુ વચન સભળાય છે, અને એ શ્રદ્ધાને બળે તેણે અદ્ભુત પરાક્રમ કર્યું.

ઇતિહાસની શુષ્ક હકીકતથી જોનનુ વર્તન સમજાતુ નથી સમજવાનો યત્ન કરતા ઇતિહાસ ઉંધો વળે થઈ જાય છે જે બન્યુ તે આપણે માન્યે જ છુટકો છે આ સોળ વરસની બાળા ફ્રાન્સને બચાવવા, લથડતા રાજાને ગાદીપર દૃઢ બેસાડવા, કિલ્લાઓમાથી અંગ્રેજોને નસાડવા, અને પ્રજાઓમા ફ્રાન્સની પ્રજા પણ ઉન્નત થાય એવો દિવ્ય માર્ગ બતાવવા કટિબદ્ધ થઇ આ મહાપરાક્રમ સિદ્ધ કરવાનુ તેની પાસે એક જ સાધન હતુ—ઇશ્વરશ્રદ્ધા. અને તે અમૂલ્ય સાધન વડે તેણે ઇષ્ટસિદ્ધિ કરી પાચસો વર્ષ વીતી ગયા છે, તોપણ આજે જોન ઓવ્ આર્કનુ નામ ફ્રાન્સના હૃદયમા જાદુઈબળ જગાડે છે, અને એક જોનની ખાતર આજે પોતાનો બધો અમૂલ્ય ભડાર, રસ્તાઓમાનો કળાનો વૈભવ, સઘળી બેંકમાનુ ધન, તેમ જ બીજુ બધુ દ્રવ્ય ઓવારી નાખવાને ફ્રાન્સ તૈયાર છે જોનનુ સ્મરણ ફ્રાન્સને આજે એટલુ બધુ ગૌરવભર્યું અને મૂલ્યભર્યું લાગે છે

જોન કશાથી ડગે એવી ન હતી—તેણે કર્તવ્ય પારખ્યુ હતુ અને તે સિદ્ધ કરવાને તત્પર થઇ તેના પિતાએ કહ્યુ "હુ તને આ મ્યૂઝ નદીમા ડૂબાડી દઇશ, પણ સૈનિકો સાથે ઘોડેસવારી કરવા દઇશ નહિ" પછી જોન ગામના મુખી પાસે ગઇ, અને બોલી "મ્હારે ડૉફિન પાસે જવુ છે, અને તેને રાજ્યાભિષેક કરવો છે" મુખીએ પોતાના એક મિત્રને સૂચવ્યુ કે આ છોકરીના કાન આમળી એને ઘેર પાછી કાઢી મૂકો

૨
નિર્દોષ બાલિકા અને નિર્લજ્જ દરબાર.

પરતુ જરાએ ગભરાયા વિના જોન પાછી આવી તેણે પોતાના કાકાની સલાહ લીધી, કાકાએ મુખીની સલાહ લીધી, મુખીએ પાદરીની સલાહ લીધી, પાદરીએ જોન જોડે પૂછપરછ કરી, અને અન્તે આ ઇશ્વરી બાલિકામા પાદરીને ભૂત ભરાયેલુ લાગ્યુ પરતુ કોઇ પ્રભુની મશ્કરી કરવા સમર્થ નથી ડાહ્યા માણસના ડહાપણને ટકોર મારવાને પ્રભુ સદા નિર્દોષ સાદાઇમા જ પ્રગટ થાય છે આખરે મુખીએ બે સિપાઇયા સાથે જોનને ડૉફિનના દરબારે મોકલી પોતાની પવિત્રતાના રક્ષણને અર્થે જોને છોકરાનો વેષ લીધો ત્રણે જણ ઘણી વસમી વાટ કાપતા ચાલ્યા "પ્રભુ મ્હારો માર્ગ સરળ કરે છે," તેણે કહ્યુ, "હુ આને જ માટે જન્મી છુ" આખરે તેઓ દરબારે આવ્યા

આખા યૂરપમા દુષ્ટમા દુષ્ટ દરબાર આ હતો સાતમા ચાર્લ્સ જેવા ક્ષુદ્ર, નીચ રાજાનો ઉદ્ધાર જોન ઑવ્ આર્ક જેવી સાધ્વીને હાથ થયો, તેનુ કારણ જગતના અન્ત સુધી કોઈ કળી શકશે] નથી આપણામાના ઘણાને ત્રાસદાયક લાગે છે કે આવી દિવ્ય બાલિકાનુ તેજ ચાર્લ્સ જેવા અધમ મનુષ્યની આસપાસ પસરાયુ ચાર્લ્સ છેલછબીલો હતો તેમ જ મૂર્ખ

હતો, તેના ગોખ્યિા હલકા ને નરણાગિયા હતા, દરબારમા બહારના ભપકાવાળી સ્ત્રીઓને એકઠી કરી એશઆરામમા તેઓ બધા પોતાનુ જીવન ગાળતા હતા માર્ક ટવેઇનના કહેવા પ્રમાણે ' દરબારમા ચાર્લ્સ પાખાવાળા ગાજર જેવો ગોભતો હતો ' તે તગ કપડાં પહેરતો, એક ફુટ લાબી અણીવાળા બૂટ પહેરતો, કિરમજી મખમલનો ઝબ્બો ચગાવતો અને લટકતા પીંછા વાળી નમગોળ ટોપી પહેરતો પાળેલા કુતરાને થાબડતો, પોતાના રગબેરગી વેષથી રગની પેટી જેવો દેખાતો આ ચિત્રવિચિત્ર પુરૂષ–ફ્રાન્સની હાસી કરતો રાજકુવર–રાજપદે હતો અને આવુ રાજપદ પ્રાચીન વહેમી વખતમા અખિલ લોકસઘને એકત્રિત કરવા સમર્થ હતુ

જોનની આખી કથામા એ વાત આપણે ખૂબ યાદ રાખવાની છે અધમ ચાર્લ્સની ખાતર જોને આ બધુ કર્યું ન હતુ–ફ્રાન્સના રાજાની ખાતર કર્યું હતુ રાજા એ ફ્રાન્સનુ કેન્દ્ર હતું, હૃદય હતુ, અને ફ્રાન્સનો ઉદ્ધાર એ હૃદયના ઉદ્ધાર સિવાય અશક્ય હતો એમ જોનને ભાસ્યુ હતું તેથી રાજ્યને માટે તેણે રાજાને બચાવવા યત્ન કર્યો પોતે ગાદીનો કાયદેસર વારસ છે કે નહિ તેનુ પણ તે ક્ષુદ્ર કુવરને ભાન ન હતુ, પરતુ જોનને તે વિષે કઈ ચિન્તા ન હતી જૉનનો પાકો નિશ્ચય હતો કે ઉચ્ચ ભાવનાઓને માટે પોતાનુ જીવન અર્પણ કરનાર જ રાજપદને યોગ્ય છે, અને જો ડૉફિનનુ જીવન અજવાળી શકાય, તો પ્રભુ તેને રાજપદે બેસાડશે, અને પોતે તે કાર્યમા નિમિત્ત થશે

૩

જગજ્જ્યોતિની પતાકા.

અને પછી, બે દિવસ રાહ જોયા બાદ તેઓ જોનને રાજકુવર પાસે લઈ ગયા તે હવે સત્તર વર્ષની થઈ હતી, અને તે છવ્વીસ વર્ષનો હતો તે ગ્રામ્ય બાળા દરબારમા પેઠી તે વખતે સાના છેલબટાઉ તથા ફક્કડોની હાસ્યમશ્કરી સભળાતી હતી, પણ તે તરફ લક્ષ દીધા વગર જોન રાજાને પગે પડી " સૌમ્ય ડૉફિન, પ્રભુ તમારૂં જીવન અજવાળે," તેઓની, એટલે ડૉફિને જોનનુ ટિખળ કર્યું " હુ રાજા નથી," તે બોલ્યો, "રાજા તો પેલા બેઠા " પરતુ જોન છેતરાય તેવી ન હતી "સૌમ્ય કુવર, તમે જ રાજા છો, બીજો કોઇ નહિ," તે બોલી " હું બાલિકા જોન છુ સ્વર્ગના રાજાએ મને તમારી પાસે મોકલી છે, અને કહેવડાવ્યુ છે કે રીમ્ઝ નગરમા તમારો રાજ્યાભિષેક થશે " અને પછી તેણે રાજાને એક બાજુએ લઈ જઈ તેના કાનમા એક છાની વાત કહી જેથી ચાર્લ્સની સપૂર્ણ ખાતરી થઈ કે જો સાચા હૃદયની અને પ્રભુપ્રેરિત બાલિકા છે ચાર્લ્સની એક ઘણી છાની વાત હતી, અને જોનના વચનપરથી તે વાત તે સમજતો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાયુ

પરતુ જોનનાં વચન પર અચૂક શ્રદ્ધા રાખનાર રાજકુવર પોતાના મૂર્ખ અને ભપકાદાર દરબારીઓથી બ્હીતો હતો તેઓ પોતાની મશ્કરી કરવા લાગ્યા, તે તેનાથી ખમાયુ નહિ અને પાદરીઓ, સૈનિકો, અમીરો, અને બાનુઓ સર્વે તે બિચારી ગ્રામ્ય બાળાને તુચ્છકાર કરવા લાગ્યાં અને હસવા લાગ્યા એક પાદરી બોલ્યો " તું કહે છે ને કે પ્રભુ ફ્રાન્સને બચાવશે

ત્યારે હવે લશ્કરની શી જરૂર છે ?" જોન બોલી "હા માણસોએ લડવું તો જોઇએ જ; વિજય આપનાર પ્રભુ છે " એક બીજા પાદરીએ જોને સાંભળેલા દિવ્ય સ્વરોની હાસી કરી પૂછ્યું "તે કઇ ભાષાના સ્વર હતા ?" જોને ઉત્તર દીધો "તમારી ભાષા કરતા તે ભાષા ઘણી સારી હતી " તેઓએ જોનને કહ્યું "તુ કઇ ચમત્કાર બતાવે તો ખરી," ત્યારે તે બોલી "હુ અહીં ચમત્કાર બતાવવા આવી નથી, મને ઑર્લિઅન્સ નગરે લઈ જાઓ "

તેમણે ધાર્યું હશે કે આ છોકરી બહુ હોશિયાર છે, પણ આખરે એમ જાહેર કરવામા આવ્યુ કે "આ બાલિકા ઘણી ભલી છે " એ ધ્યાનમા રાખી રાજાએ તેનો ઉપયોગ કરવાનું નક્કી કર્યું છે આ વખતે ઑર્લિઅન્સને અંગ્રેજોએ ઘેરો ઘાલ્યો હતો અને આસપાસના જબરા અંગ્રેજ કિલ્લાઓ રીમ્ઝ જવાના માર્ગમા પડેલા હતા એ કિલ્લાઓમાથી અંગ્રેજોને હાંકી કાઢી ઑર્લિઅન્સનો ઘેરો ઉઠાવવાનું કામ પ્રથમ જોનને સોંપવામા આવ્યું સોનેરી કીતવાળો એક સફેદ વાવટો જોનને આપવામા આવ્યો, તેના ઉપર ક્રાઇસ્ટ ભગવાનની છબી ગૂંથેલી હતી આ જગજ્જ્યોતિની શુભ્ર પતાકા જોને પોતાના હાથમા સકળ યુદ્ધોમાં રાખી હતી રાજાએ તેને એક તલવાર આપવા માંડી, પણ તેણે કહ્યુ કે ફલાણા દેવળમા વેદિ પાછળ એક તરવાર દાટેલી છે તે મને આણી આપો નોકરો ત્યા ગયા અને જોયુ તો એક તલવાર દાટેલી માલુમ પડી, તે લઇ જોનને આપી એમ કહે છે કે જેટલા યુદ્ધમાં જોન અગ્રેસર થઈ લડી, તેમાના કોઇમા પણ તેણે કદી તલવારનો ઘા કર્યો ન હતો

રાજાના સબળા સૈન્ય જોનને સોંપવામા આવ્યા બધા સેનાની અને સેનાધિપતિ તેના હાથ નીચે મૂકવામા આવ્યા, અને ૧૪૨૯ ના એપ્રિલમા તે સકળ સૈન્ય સમેત ઑર્લિઅન્સ પર ચડી શુભ્ર અને પ્રકાશિત કવચ ધારેલી જોન ખરેખર એક દિવ્ય આકૃતિ બની હશે ગામડીઆ લોકે તેના વસ્ત્રના છેડાનો સ્પર્શ કરવાને તેના ઘોડાની આસપાસ ભીડ મચાવી દીધી તે ભલા નિર્દોષ લોકને જોનને મરણ પર્યંત તેનામા અચળ શ્રદ્ધા હતી, પરંતુ સેનાધિપતિઓ અને પાદરીઓ તેના માર્ગમા આડે આવતા, અને તેને પજવતા ને દુઃખી કરતા ઑર્લિઅન્સ જવાનો અમુક માર્ગ જોને પસંદ કર્યો હતો, પણ સેનાધિપતિઓ તેને છેતરી બીજે રસ્તે લઇ ગયા, તે વાત જોને જાણી ત્યારે બોલી "પ્રભુની સલાહ તમારી સલાહ કરતા વધારે સમર્થ છે "

૪

બાલિકાના દર્શનથી અંગ્રેજોનુ પલાયન.

ઑર્લિઅન્સ પહોંચતા જોને અંગ્રેજોને એક પત્રદ્વારા જણાવ્યુ, કે "પ્રભુના ફ્રાન્સમાં તમે જે જે સારા નગર બળાત્કારે પકડી લીધા છે તે સર્વની કૂંચીઓ મોકલી દો, અને અમારૂં રાજ્ય છોડી કૃપા કરી ચાલ્યા જાઓ મારૂં કહેવુ નહિ માનો, તો મારે મારો ઉપાય શોધવો પડશે, અને ફ્રાન્સમા છેલ્લા હજાર વર્ષ દરમિયાન નથી થયો એવો જબરદસ્ત કોલાહલ મચાવવો પડશે સ્વર્ગનો રાજા મારી વહારે ચડશે અને તમારા સકળ

જોન–પોતાને દ્રોહ દેનાર નગરમાં
–જેણે પોતાને દ્રોહ દીધો હતો તે નગર
ઉપર તિરસ્કાર ભરી દૃષ્ટિ ફેંકે છે.
(કેમ્પેઇન શહેરના એક પુતળાપરથી)

સૈન્ય કરતા વધારે બળ દેશે પરતુ તમે બુદ્ધિ પ્રમાણે ચાલશો તો હજી પણ આપણે સૌ એક જ છીએ, અને ખ્રિસ્તી ધર્મને માટે ફ્રેન્ચ લોકો જે મહાકાર્ય કરવાના છે તેમાં તમે પણ સામેલ થશો" અગ્રેજોએ, ફ્રેન્ચ સેનાધિપતિઓની પેઠે, જોનને હસી કાઢી, તે દેહીં-માખણ બનાવનારી બાલિકાને યુદ્ધમા પડવાનુ આવ્હાન દીધુ, અને કહેવડાવ્યુ કે તુ છાની-માની તારી ગાયો ચરાવવા પાછી જા

પરતુ ઑર્લિઅન્સના ઘેરામા જોન સાથે અગ્રેજોએ માત્ર વાગ્યુદ્ધ જ કર્યું લશ્કરે લઈ જોન તેમના પર ધસી, યુદ્ધ ઘડીમા આમ તો ઘડીમા તેમ ડગવા લાગ્યુ, પરતુ જોન પર બદૂક ફોડવાની અગ્રેજોની હિંમત ચાલી નહિ શુભ્ર કવચધારી આ તેજોમય મૂર્તિને જોતા વાત તેઓ ચકિત થઇ કપવા લાગ્યા તેની આસપાસ બાણ ઉડવા લાગ્યા અને પોતાને હાથે જ પોતાના શરીરમાથી એક શર ખેચી કાઢતા તેણે વેદનાને લીધે ચીસ પાડી, પરતુ સોનેરી કિનારવાળો સફેદ વાવટો ધારણ કરનાર આ શુભ્ર મૂર્તિના દર્શને કિલ્લામાંના અગ્રેજ તોપચીઓ તો ભયભીત થઇ ગયા હશે આખા લશ્કરને સહેલાઇથી તે કોટ સુધી લઇ ગઈ તે લશ્કર અગ્રેજોપર તુટી પડ્યું, તેથી અગ્રેજ સેના નાસભાગ કરતી વિખરાઇ ગઇ

આ તદ્દન અણધાર્યો બનાવ બન્યો. ઘાયલ થયા પછી એક દ્રાક્ષની વાડીમા આરામ લેતી જોન બેઠી હતી ત્યાં તેણે પોતાના લશ્કરને પાછા જવાની વાત કરતું સાભળ્યુ તરત જ તે ઘુટણીએ પડી, પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગી, અને પછી ખાઇને કાઠે પોતાની ધજા રોપી બોલી "ધજાનુ કપડુ કોટની દિવાલને અડકે ત્યારે મને કહેજો" 'જોન", તેઓ બોલી ઉઠ્યા, "અરે, અડકે છે!" "ત્યારે, ચાલો, આગળ ધસો! ફતેહ! ફતેહ!' જોન બોલી, અને ઘેરા ઊઠ્યો સાત મહિનાનો ઘેરો આઠ દિવસમા ઉપાડી નાખ્યો ડોમ્રેમીની જોન તે ઑર્લિઅન્સની બાલિકા બની ('ઑર્લિઅન્સની બાલિકા' એ નામથી જોન પ્રખ્યાત થઇ)

૫.

જોનના મુખમાથી નીકળેલુ એક અત્યન્ત ગ્લાનિકારક વેણ.

વાયે વાત ફેલાવી, આખા ફ્રાન્સમા જયજયકાર થઇ રહ્યો રાજા તથા તેના છેલબટાઉ દોસ્તો સ્તબ્ધ બની ગયા પાદરીઓએ તો વાત માની નહિ સેનાધિપતિઓના મ્હોં બધ થઇ ગયા જોને રાજાને રીમ્ઝ તરફ કુચ કરવાનુ કહ્યું પણ બધાના પેટમા બીક હતી રાજા લાંબી લાંબી સલાહ લેતો બેઠો, પણ જોને બારણું ભાગી નાખ્યુ અને અદર આવી કહ્યું "ઉમદા ડૉફિન, તમે શા માટે આમ સભા ભરી વિલબ કર્યા કરો છો?" આ ગ્રામ્ય બાળાનો સપાટો જોઈ દરબારીઓનો મિજાજ ગયો ઑર્લિઅન્સનો ઘેરો ઉઠાવ્યો તો પણ તેમને પતીજ પડી નહિ ડૉફિન બોલ્યો 'ઉતાવળ શી છે?" તે વખતે જોનના મુખમાથી એક અત્યન્ત ગ્લાનિ-કારક વેણ નીકળી ગયુ "હુ એક વરસ જ જીવવાની છુ મારી જેટલી મદદ લેવાય તેટલી લઇ લો"

ખરેખર, તે એક જ વરસ જીવી ટૉચ પહોચ્યો ત્યારે અગ્રેજ કિલ્લા પર હલ્લો કરવાની ડૉફિનની હિમત ચાલી નહિ. જોને ધીરજ આપી, અને કહ્યુ "પ્રભુ કરશે તો ત્રણ દિવસમા આપણે ગામ સર કરીશુ હે ડૉફિન, કાલે સવારે તમે આ ગામના રાજા થશો" અને,

ખરેખર, સવારે બાનિકાના દર્શન થતાં જ અંગ્રેજો ટ્રૉય છોડી નાસી ગયા પછી શૅરૉન સર થયુ, દરવાજા તેમને માટે ખુલ્લા જ હતા, અને ડૉમ્રેમી નજીક જ હોવાથી ત્યાના ગામડિયા લોક જોનના પરાક્રમની વાત સાચી છે કે ખોટી તેની ખાતરી કરવા ત્યાં આવી પહોચ્યા. જોનનો ઘોડો રાજાના ઘોડાની સાથે જ જોઇ, જોનને વિજયપતાકા ફેરવતી જોઇ, તેઓ તેની પાસે ટોળે મળ્યા, અને પૂછવા લાગ્યા " જોન, જોન, તને બીક લાગતી નથી?" "દ્રોહીઓ સિવાય બીજા કોઇની મને બીક લાગતી નથી," જોને ઉત્તર વાળ્યો, અને નિર્ભય રીતે આગળ ધસવા લાગી આવુ યુદ્ધ છ અઠવાડિયા ચાલ્યુ, અને લગભગ દરરોજ જોન નવો નવો વિજય મેળવતી હતી જોને કદી હાર ખાધી નહિ

૧૦

વિજય મુહૂર્ત.

આખર રીમ્ઝ પહોચ્યા, અને રાજ દરબાર સહિત આશ્ચર્યમુગ્ધ નગરમા પેઠો ધર્મશાળાની બારીઓથી બે વિસ્મૂઢ ગામડિયાઓ એકી ટસે જોયા કરતા હતા એક હતો જોનનો કાકે અને બીજો હતો જોનનો બાપ,–જે બાપે એમ કહ્યું હતુ કે મારી જોન લશ્કરમા જાય તેન કરતા હું તેને આ નદીમાં ડૂબાડી દઉં તે વધારે સારૂ આ નવો દેખાવ જોઈ જોનના બાપ તો કોઇ બીજી દુનિયા જેવુ જ ભાસ્યુ હશે રીમ્ઝના મન્દિરમા જોન રાજા ની પાસે ઉભી રહી ઘુંટણિયે પડી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગી, અને આંસુ સારતે સારતે બોલી " હવે પ્રભુનં ઇચ્છા સિદ્ધ થઈ!"

રાજાને અભિષેક કરવામા આવ્યો જોનનુ સ્વપ્ન ખરૂં પડયુ પ્રભુનો સન્દેશ તેણે અમલમાં મૂકયો, અને હવે પોતાના કામથી પરવારી એટલે તેણે પાછા ઘેર જવાની ઇચ્છા કરી ફ્રાન્સ દેશને ફરીથી રાજા મળ્યો, અને તે જોઇ જોન તૃપ્ત થઇ રીમ્ઝથી ડૉમ્રેમી પાછુ જવુ એટલી જ હવે જોનના હૃદયની ઇચ્છા હતી

પરતુ રાજા તથા તેના ગોઠિયાઓને હજી જોનનો ખપ હતો, અને કદાચ ચાર્લ્સ છેક નગુણિયો નહિ હોય રાજ્યાભિષેક થયા પછી તેણે જોન જે માગે તે આપવાનુ કબૂલ કર્યું તેણે ધાર્યું હોત તો ઘોડાઓની ફોજ, નોકર ચાકરથી ભરપૂર મહેલ અથવા ફક્કડ સોનેરી કપડા તેને મળત પરતુ તેણે શુ માગ્યુ હશે? તમે શુ ધારો છો? તેણે વરદાન માગ્યુ કે "મારા ડૉમ્રેમીમાથી તમારે બિલકુલ કર લેવો નહિ" આટલુ જ તેણે માગ્યુ, અને દરબારે તે તરત જ કબૂલ કર્યું. જે ચોપડામા સઘળા શહેર તથા ગામના કર નોધવામા આવે છે, તેમાં તમે જોશો તો ૩૬૦ વરસ સુધી ડૉમ્રેમી ગામની સામે બિલકુલ કરનો આકડો માલૂમ પડતો નથી; માત્ર આટલા શબ્દ લખેલા છે —"બાલિકાની ખાતર કર માફ છે"

પરતુ જોકે જોનને વરદાન આપ્યુ, તો પણ રાજાએ તેના હૃદયને મોટો ધોકો પહોચાડ્યો અધમ ચાર્લ્સ પોતાના મૂર્ખ ગોઠિયાઓ સાથે સતોષ માનવા લાગ્યો, અને વધારે દેશ લેવાના કાઇ પણ ઉપાય તેણે લીધા નહિ રાજાના નામથી તેને પરમ સતોષ થઇ ગયો, રગેરગ રાજા થવુ એ રગેરગ મૂર્ખ માણસના નસીબમા ક્યાથી હોય?

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

૭.

અધમ ચાર્લ્સ.

જો ચાર્લ્સનું ચલણ હોત, તો કદાચ જોન પાછી ડોંગ્રેમી જાત, પણ વિજયપર પરાથી ફ્રેંકોએના સેનાધિપતિઓનો વિજયલોભ હજી પુરો થયો ન હતો ઘર છોડ્યા પછી આજે પહેલી જ વાર જોન સંશયમા પડી અને વિચારમૂઢ બની ઇશ્વરી સ્વર પ્રમાણે તેણે બધુ સિદ્ધ કર્યું હતુ અને હવે એ સ્વર સ્પષ્ટ સભળાતા ન હતા છતા તે આગળ ચાલી, અને આખરે પારિસને છોડાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો સ્વાસોં તેને શરણે આવ્યુ, બ્યૂવે થિએરી પણ નમી પડ્યુ, અને આ વખતે જે અધમ ચાર્લ્સ રિમ્ઝમા જોન માગે તે આપવાને તૈયાર હતો, તેણે શત્રુ સાથે ખાનગી સલાહ કરી અને પોતાના લશ્કરનો દ્રોહ કર્યો જોન પારિસ જઇ પહોચી ત્યારે રાજા સાત માઇલ દૂર નીરાંતે બેઠો હતો, અને રાતોરાત તેણે પારિસ પર હલ્લો કરવામા પોતાના લશ્કરને ઉપયોગી થઈ પડે એવો એક પૂલ તોડાવી નખાવ્યો હવે, પારિસ માટેની લડાઈમાં અણીને વખતે, તેણે પોતાના સરદારોને પાછા બોલાવી લીધા અને જોનને એકલી મૂકી.

આનુ નીચ કૃત્ય કોઈ પણ રાજાએ ભાગ્યે કર્યું હશે, પરતુ ફ્રાન્સની ગાદીએ બેઠેલ આ પુતળુ અધમાધમ હતુ જોનને માલૂમ પડ્યુ કે હું એકલવાઈ છુ રાજાની આજ્ઞા માની સરદારો ચાલ્યા ગયા હતા. આ ક્ષણ સુધીમા જોને કદી હાર જ ખાધી ન હતી રાજાએ તેનો ત્યાગ કર્યો તેથી જ હવે તેનુ નસીબ પલટાયુ રાજાને તથા રાજ્યને બચાવવુ એટલુ જ તેનુ દિવ્ય કાર્ય હતુ અને રાજાને બચાવી તેણે રાજ્યને બચાવ્યુ હવે તે સેઇન્ટ ડેનિસના દેવળમા ગઈ અને ત્યાની વેદિપર તેણે બખ્તર ઉતારી નાખ્યુ પોતાનુ કાર્ય પરિપૂર્ણ થઇ ગયુ હતુ

હજી પણ જેણે પોતાનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેવા રાજાનો જોન ત્યાગ કરવા તૈયાર ન હતી તેણે રાજગઢમાં રહેવાનું કબૂલ કર્યું, અને ચાર્લ્સે પોતાનો અસલનો દુષ્ટ દરબાર શરૂ કર્યો દરબારીઓએ છેક જ નીચ થઈ એક બીજી છોકરી ઉભી કરી, અને તેની મારફત દુષ્ટતા આચરવા માડી પરતુ જોને દરકાર કરી નહિ છતા તેને લાગ્યુ કે હવે આ દરબારમા મારી શુભ વિશુદ્ધિ કાયમ રહી શકશે નહિ, તેથી એક દિવસ એકાએક ગઢ છોડી ચાલી નીકળી કોઇને રામરામ કરવા ગઈ નહિ આખા દરબારમા એક પણ પુરૂષ એવો ન હતો કે જેને જોનના બૂટ બાધવાનો પણ અધિકારી ગણી શકાય, અગર જોનના ચરણે ચપાએલી ભૂમિપર ચાલવાને લાયક ગણી શકાય જાણ્યા પ્રમાણે જોને ફરીથી ચાર્લ્સનુ મોંઢુ જોયુ નહિ.

પરતુ આ કથામા વળી એક વાર જોન ને ચાર્લ્સના નામ સાથે લખવા પડે છે કૉમ્પીએન આગળ અધમ ચાર્લ્સ જોખમમા આવી પડ્યો હતો આ જ જગાએ - થોડીવારપર જોને પાસે ઉભેલા બાળકોને શોકાવેશમા કહ્યુ હતુ, મારો દ્રોહ થયો છે, મને વેચી દીધી છે, હવે મને મારી નાખશે હું તમને વીનવુ છુ કે મ્હારે માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરો, કારણ કે હવે થોડા વખતમા મારા રાજા તથા રાજ્યની હું સહાયતા કરતી અટકી પડીશ " ખરેખર કરુણ રીતે આ શબ્દ સાચા પડ્યા છતા તેણે જે અધમ પૂતળાને અભિષેક કર્યો હતો, તેને બચાવવા ખાતર પોતાનો છેલ્લો પ્રાણ પણ આપ્યો તરત જ તે કૉમ્પીએન તરફ ધસી, તે નામર્દ રાજાને મદદ કરવા લશ્કર ઉભુ કર્યું અને ત્યા યુદ્ધના ઘમસાણમા તે ઘેરાઇ ગઈ અને દોઢીઓએ તેને ઘોડેથી નીચે ધૂળમાં ઘસડી પાડી —અપૂર્ણ

ગુજરાતી કહેવતસંગ્રહ રૂ ૨ • ૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની,

પરદેશ જનારા હિંદીઓને સૂચના.

લેખક—ગ. જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્મા, બી એ, એલએલ બી

યૂરોપીય યાદવીનો અંત આવતા જ સ્વાભાવિક રીતે લાંબા સમય પર્યંત મંદ પડી રહેલી અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ પુનઃ સતેજ થઇ છે અને આ પ્રવૃત્તિઓમાની એક નિઃશંક હિંદીઓની પરદેશયાત્રા છે જર્મન સબમરીનોના ભયને લીધે તેમ જ મહયુદ્ધે ઉભા કરેલા અન્ય અનેક અંતરાયોના કારણે પરદેશ જનારા હિંદીઓની સખ્યા યુદ્ધના સમયમા નહિ જેવી જ હતી, અને તે પ્હેલા પણ ગણ્યા ગાઠ્યા જ એ સાહસ ખેડતા હતા, પરન્તુ અત્યારે એ પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે ભારતવાસીઓએ જાણે પ્રથમના એ મદતા અને સાહસના અભાવનું એકસાથે અને ઉતાવળે સાટુ વાળવાનો સયુક્ત સકલ્પ કર્યો હોયની એમ સહજ અનુમાન થઇ શકે છે હિંદની રાજકીય પરિસ્થિતિ પણ આ સયોગો માટે કેટલેક અંશે જવાબદાર છે બ્રિટિશ-હિંદને રાજકીય હકો આપના સબંધી ખરડો હિંદી પ્રધાને પાર્લામેંટમા રજુ કર્યા પછી અનેક અમૂલ્ય તેમ જ નિર્મૂલ્ય, સાચા અને કહેવાતા હિંદી લોકનાયકો રાજકીય આંદોલનો પ્રસારવા રાજભૂમિ-ઇંગ્લાંડની યાત્રાએ સીધાવ્યા છે ઉપરાત અનેક હિંદી વિદ્યાર્થીઓ પણ પરદેશની પંકાતી યુનીવર્સીટીઓની વિધવિધ ઉપાધિઓ સપાદન કરવાનો અભિલાષ ધરાવી પરદેશયાત્રા માટે તત્પર થયા છે આ સયોગોને લીધે પ્હેલા કદી પણ નહિ જોયેલી એટલી મોટી સખ્યામા હિન્દીઓ જળમાર્ગે પરદેશ તરફની મુસાફરીના સાહસ ખેડે છે. આવી પરિસ્થિતિ જોતા તેમની સફર વધારે સફળ અને સુખદાયી નીવડે એવા હેતુથી કેટલીક ઉપયોગી સૂચનાઓ અત્રે આપવી ધારી છે આશા છે કે આ કાર્ય અસ્થાને વા અયોગ્ય તો નહિ જ મનાય ખાસ કરીને આ સૂચનાઓ સ્વાનુભવ-સિદ્ધ હોવાને લીધે અને એવી સૂચનાઓ અન્ય કોઇ પ્રવાસવર્ણનના પુસ્તકમા મને નહિ મળવાથી હિંદી બધુઓના ઉપયોગાર્થે અને તે દર્શાવવાની લાલસા રોકી શકાતી નથી એમાંની થોડી ઘણી પણ મારા દેશબન્ધુઓને કોઈક દિવસ ઉપયોગી થઇ પડશે તો માનીશ કે મારો શ્રમ સફળ થયો છે

દરિયાની મુસાફરી જેમણે કદી અનુભવી નથી એવા યુવાન હિંદી વિદ્યાર્થીઓને પ્રથમ તો દરિયાઈ બીમારીમાથી બચવાના ઉપાયો સૂચવવા જોઇએ બહુધાઓને આ પ્રકારની માદગી મુસાફરીના પ્રથમ દિવસથી જ જણાવા માડે છે અને બીનઅનુભવી તેથી એટલો બધો કટાળી જાય છે કે દરિયાઇ સફરનું સાહસ ખેડવા માટે એ માંદગીના સમયમા અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને સ્વાભાવિક રીતે સ્નેહી સબંધીઓનુ અને વ્હાલા વતનનું સ્મરણ તેને પ્રતિપળ થાય છે વળી જ્યારે સ્ટીમરનો અધિકારી ડોક્ટર તેની સ્થિતિ તરફ સહાનુભૂતિને બદલે બેદરકારી બતાવે અને કોઇની સલાહ યા ઓષધ યથા સમય ન આપી શકે ત્યારે આ માદગી વધારે અસહ્ય થઈ પડે છે સફરની શરૂઆતના દિનોમાં અમારી કેટલેક અંશે આવી જ સ્થિતિ હતી અને એ દિનસો અત્યારે જ્યારે પુનઃ સાભરી આવેછે ત્યારે ખરેખર કમકમાટી

ઝૂરે છે આ માદગીનો ભોગ થનારને ચક્કર આવે છે, વારવાર ઉલ્ટીઓ થાય છે અને તેનો જીવ ચુથાય છે આવી સ્થિતિમા કાંઇપણ ખાવાની રૂચી થતી નથી અને આખો દિવસ સૂઈ રહેવાનુ જ મન થાય છે ખાસ કરીને દરિયો વધારે તોફાની હોય અને સ્ટીમર અત્યત ઝોલા ખાતી હોય ત્યારે આ બિમારીનુ જોર અત્યત વધી જાય છે એ દૂર કરવાનો ઉપાય સ્હેલો છે, પરતુ તે યોજવાને માટે હ્રદયમા દૃઢ હિમ્મત રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે આ માદગીની અસર જણાતાં જેટલી બને તેટલી અગને કસરત આપવી જોઇએ અને ખાદ્ય પદાર્થો પેટમા ટકી ન શકતા હોય છતા રુચી પ્રમાણે ખાવાને ચૂકવુ ન જોઇએ અગકસરત માટે ડેકપર ખુલ્લી હવામા ચાલવાથી ઉલ્ટીની અસર સત્વર નરમ પડી જાય છે અને સ્ટીમર ઝોલા ખાયછે કે સ્થિરતાથી ચાલે છે તે ભૂલી જવાય છે માત્ર એક બે દિવસ આ ઉપાયો ધ્યાનપૂર્વક કામે લગાડ્યાથી એ અરસામા મુસાફર સ્ટીમરના ઝોલાથી ટેવાઇ જાય છે અને બધી માદગી ધીમે ધીમે દૂર થઇ જાય છે આ ઉપાયો ઉપરાન ખાસ એ પણ ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે પાચન ક્રિયા બિલકુલ મદ પડવા ન દેવી જોઇએ કબજીઆતના જેઓ ભોગ હોય તેમણે 'લીવર સોલ્યુશન" અથવા "ફ્રુટ સોલ્ટ" નો ઉપયોગ કરવાને ચૂકવુ જોઇએ નહિ

માસાહારની જેમને આદત ન હોય અથવા જેમને એ ખોરાક પ્રતિ ખાસ ઘૃણા હોય એવા મુસાફરોએ કોઈ પણ રીતે ગભરાવાનુ કારણ નથી અલબત્ત, સ્ટીમરમા જે ખોરાક સાધારણ રીતે અપાય છે તે મુખ્યત્વે કરીને માસાહારીને જ અનુકૂળ આવે એવો હોય છે પરતુ જેમને એ ખોરાક ન સેવો હોય ન તેમને માટે બીજી વ્યવસ્થા સ્હેલાઇથી થઈ શકે છે આવી વ્યવસ્થા કરવાનુ કપની કે તેના અમલદારો સાધારણ રીતે તો માથે લેતા નથી છતા એવા મુસાફરોની સારી જેવી સખ્યા હોય તો અપવાદ રૂપે કવચિત્ એ પ્રકારની જુદી ગોઠવણ તેઓ કરી આપવાને લલચાય છે અમારી સફર દરમ્યાન સુભાગ્યે આવા મુસાફરોની સખ્યા લગભગ બાર જેટલી હતી એટલે સ્ટુઅર્ડ જુદી વ્યવસ્થા કરી આપવાની તત્પરતા બતાવી હતી તેની આવી તત્પરતા છતા થોડી ઘણી જાતમહેનતની પણ આવશ્યકતા રહે છે એટલુ નહિ પણ નાણાંનો પણ થોડો ઘણો વધારે ભોગ આપવો પડે છે. અમે અમારા "કેબીન બોય" દ્વારા, મુસાફરી અંતે એક પાઉંડ આપવાનુ ઠરાવી એક ખલાસી સાથે ભોજનની વ્યવસ્થા કરી લીધી હતી આ ખલાસી આવશ્યક વસ્તુઓ સ્ટીમરના કોઠારમાથી "સ્ટુઅર્ડ" પાસેથી લેતો હતો અને તેમાથી દાળ, ભાત અને મેંદાની ચપાટી બનાવીને, દરરોજ બપોરે એક વાગ્યે "લચ "ને સમયે અને સાંજે સાડા છ વાગ્યે "ડીનર" સમયે અમારા "કેબીન બોય ' સાથે અમારી "કેબીન "મા મોકલી આપતો હતો આ વસ્તુઓ ઉપરાત કવચિત્ કાંદાની કચુબર, કવચિત્ કાકડી કે કેબેજ અને ટમેટાની ચટણી પણ પ્રાપ્ત થતા સિવાય એક શાક-મુખ્યત્વે બટાટાનુ હમેશા મળતુ હતુ આ ચીજો ઉપરાત અથવા તેમને બદલે કોઈ ખાસ ચીજ ખાવાની ઇચ્છા થાય અને તે ખલાસી પકાવી જાણતો હોય તો સ્હેલાઇથી તૈયાર કરાવી શકતા હતા અલબત્ત ખલાસીના હાથે તૈયાર થયેલી ચીજોમા ઘરની ચીજો જેવો

અસ્તોદય ને સ્વાશ્રય રૂ ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સ્વાદ તો ન જ આવે, પરંતુ છત્રન ટકાની રાખના અને રહેનાઈથી પચાવી શકવા માટે એ ચીજો કોઈપણ રીતે ખરાબ ન હતી વળી ધીમેધીમે એ ખોરાકની ટેવ પડી જતા એમા પણ કેટલેક અંશે સ્વાદ જણાવા માંડે છે આ ચીજોનો વધારે સ્વાદથી ઉપભોગ કરવો હોય તો ઘેરથી નીકળતી વેળા સાથે અથાણું, કે પાપડ જેવી વસ્તુઓ બાંધી લાવવી જોઇએ અમે એવી કેટલી સ્વાદદાયક વસ્તુઓ સાથે લાવેલા હોવાથી એ ત્રણ મિત્રો સાથે મળીને ભર દરિયે એ પ્રિય વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરતા ત્યારે અપૂર્વ આનંદ જામતો હતો ઉપરાંત અમે તેર થોડીક મીઠાઈ, ચેવડો અને ફળ પણ ભેળા લીધા હતા, જે અમને લાંબો સમય સુધી ચાલ્યા હતા એટલું ધ્યાન રાખવું જોઇએ કે આ ચીજો બજારમાંથી ખરીદવાને બદલે ઘેર ખાસ તૈયાર કરાવેલી હશે તો વધારે સમય ટકી શકશે આ સૂચનાનો ઉપયોગ કરનારને માંસાહારની જરા પણ બીક નહિ એમ હું સ્વાનુભવથી હિમ્મતપૂર્વક કહી શકું છું

ઉપર્યુક્ત બે સૂચનાઓ તો કદાચ અન્ય સ્થળેથી પ્રાપ્ત થઈ શકશે પરંતુ હવે પછીની સૂચનાઓ અત્યંત દુર્લભ છે કડવા અનુભવોને પરિણામે જ એ પ્રકારના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ છે, તેમ છતા તેનો લાભ દેશબંધુઓને આપતા જરાપણ ક્ષોભ થતો નથી ઉલટો આનંદ અને સંતોષ ઉપજે છે પ્રત્યેક વાચકને સુવિદિત હશે કે જ્યાં દીવો હોય છે ત્યાં અંધારું પણ હોય છે, અર્થાત્ એક પ્રજા ગમે તેટલા મહાન ગુણો ધરાવતી હોય છતાં તેમાં કેટલાક મનુષ્યો એવા પણ મળી આવે છે કે જેઓ એ મહાન ગુણોથી સર્વથા વંચિત જ રહ્યા હોય, એટલું જ નહિ પણ ઉલટા અનેક દુર્ગુણોથી ભરેલા હોય સરકૃતિને શિખરે પહોંચેલી યુરોપીઅન પ્રજાઓ અનેક મહાન ગુણો ધરાવે છે અને તે સર્વમાં આંગ્લપ્રજા પ્રથમ પંક્તિએ વિરાજે છે એ મહાન ગુણોને પ્રભાવે જ એ મહાન પ્રજા અત્યારે સમસ્ત જગત પર પોતાનો પ્રભાવ પ્રસારી શકી છે તેમ છતા એટલું તો સત્ય છે કે પ્રજા તરીકે તે જે ગુણો ધરાવે છે તેનાથી ઘણાખરા મનુષ્યો વ્યક્તિ તરીકે વંચિત રહે છે અમીરી ખાનદાનના ગૃહસ્થ તરીકેના સંપૂર્ણ લક્ષણો ધરાવતા મનુષ્યો મોટી સંખ્યામા જેમ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેમ એ લક્ષણો વિનાના મનુષ્યોની પણ સર્વથા ખોટ તો નથી જ જણાતી અમારા દુર્ભાગ્યે સફર દરમિઆન આવા હલકી પંક્તિના મનુષ્યો અમને કંઈક મોટી સંખ્યામાં મળ્યા હતા, અલબત્ત ન્યાયને ખાતર કહેવું જોઇએ કે ત્રણચાર વ્યક્તિઓ આ સમૂહમા અપવાદરૂપ હતી પ્રત્યેક હિંદી જાણતો હશે કે આવા સફેદ ચામડીના મનુષ્યોને સાધારણ રીતે હિંદીઓની કાળી ચામડીની ઘણી જ સૂગ આવે છે હિંદીઓ ભલેને સામાજીક સ્થિતિમા અને લક્ષણોમા અત્યંત ઉચ્ચ પ્રતિના હોય, પરંતુ નિજ દેશમા ધાબી-મોચીની સામાજીક સ્થિતિ ધરાવનારા આ 'સાહેબો'ને મન તેઓ 'કુત્તા મિસાલમાં' નથી સ્ટીમરના બીજા વર્ગમા સાધારણ રીતે જે યુરોપીઅનોનો સહવાસ થાય છે તેઓ, અનેરા અપવાદો સિવાય, બહુધા આવા પ્રકારની સૂગથી ભરેલા હોય છે યુરોપના મહાભારત યુદ્ધ પહેલા પણ સ્થિતિ કંઈક આવી જ હતી અને યુદ્ધના કડવા અનુભવે તે દૂર કરવાને બદલે વિજયના નિશાથી વધારે ગંભીર બની છે યુદ્ધના

Classical Poets of Gujarat Ans 6-0 N M Tripathi & Co, Bombay

સમયમા હિંદીવીરોએ બ્રિટિશ મહારાજ્યની બજાવેલી અમૂલ્ય સેવાને લીધે આ સૂચના દર્શન જાહેરે જ થતાં અણીને સમયે ફ્રાન્સના રણક્ષેત્રમા રૂધીર વ્હેવડાવનાર રાજ્યભક્ત હિંદી મહાવીરોના દેશબંધુ માટે તે સમયે કંઇક સન્માનની લાગણી હતી, પરંતુ વિજયપ્રાપ્તિ થતા જ હિંદી વીરોના આત્માઓની જેમ એ સન્માનની લાગણીએ પણ સ્વર્ગગમન કર્યું હોય એમ લાગે છે અને જૂની આદત પુન વધુ જોસમા દૃગોચર થાય છે

અમારો આખો હિંદી સમૂહ સફર દરમિઆન કેટલેક અંશે આ સૂગનો ભોગ થયો હતો, અને એ કડવો અનુભવ માત્ર મુસાફરો તરફથી જ નહિ, પરંતુ સ્ટીમરના એક સાધારણ અમલદાર, કહો કે નોકર તરફથી થવાનો પણ પ્રસંગ બન્યો હતો. મોટા અમલદારો તેમ જ પ્રથમ વર્ગના યુરોપીઅનો મુસાફરો આવી સૂગ ધરાવતા કે નહિ તે સબંધી નિશ્ચયપૂર્વક અંગત અનુભવના અભાવે કાંઈ પણ કહી શકતો નથી સાધારણ અંગ્રેજ માટે એમ કહેવામા આવે છે કે સ્વાભાવિક રીતે તે કંઇક અતડો (*Reserved*) રહે છે પરંતુ સામો માણસ જો તેના સહવાસ માટે ઇચ્છાપૂર્વક પ્રથમ પ્રયત્ન કરે તો પરિણામે તે ઉત્તમમા ઉત્તમ મિત્ર થઇ રહે છે અમારા યુરોપીઅન સાથી મુસાફરો આ નિયમમા અપવાદ હતા અને તેથી તેમના સહવાસમા આવવાના હિન્દી સમૂહના પ્રયત્નો સર્વથા નિષ્ફળ થયા એટલું જ નહિ પણ તેમને વ્યક્તિગત અપમાન પણ સહન કરવા પડ્યા સુભાગ્યે હિંદી મુસાફરો એટલી મોટી સંખ્યામા હતા કે સંયુક્ત થઇ અમે તેમના નિંદ્ય વર્તનનો યથાર્થ પ્રત્યુત્તર વાળવા શક્તિમાન્ થઇ શક્યા અને અમારૂં સ્વમાન જાળવી શક્યા તેમની એ સૂગ માત્ર વ્યક્તિગત નથી પણ આખી હિન્દી પ્રજા માટે છે એમ માની અમારૂં સ્વમાન ઘવાયું અને દેશના તેમ જ દેશજનોના ગૌરવના રક્ષણને ખાતર અમે સ્હેલાઇથી ઐક્ય સાધી શક્યા એવા કડવા અનુભવો મેળવવાનો પ્રસંગ અન્ય કોઇ હિંદી બંધુને મુસાફરી દરમિઆન બની આવે તો તેણે દેશના ગૌરવ અને સ્વમાનનું રક્ષણ કેવા ઉપાયો વડે કરવું તે કદાચ અમારી કથનીમાંથી શીખી શકાશે એમ ધારી આ પ્રયત્ન કર્યો છે આ વર્ણનમા અમે કયી શીપીંગ કંપનીની કયી સ્ટીમરમા સફર કરી હતી તે ખુલ્લા નામે જણાવવામા નહિ આવે આથી એમ સમજવાનું નથી કે સત્ય વાત પ્રકટ કરતા અમે કોઈ પણ રીતે ભય પામીએ છીએ તેથી ઉલટું એ નામો ગુપ્ત રાખવાનો અમારો હેતુ શુભ છે કારણ કે એકાદ ક્ષુદ્ર અમલદારની મૂર્ખતા માટે આખી કંપનીને કાંઇ પણ સહન કરવું પડે એમ અમે બિલકુલ ઇચ્છતા નથી

સૌથી પ્રથમ બીજા વર્ગના મુસાફરોની રહેણી કરણી સંબંધી કંઇક ઉલ્લેખ કરીશું અને તે પછી નિરાંતે ઉપર્યુક્ત અમલદારની વર્તણુકની વિગતવાર ખબર લઇશું આ સમૂહમા પુરૂષોની સંખ્યા નાની હતી પણ સેંકડોની ગરજ સારે એવી હતી યુવાન સ્ત્રીઓની અને બાળાઓની સંખ્યા પ્રમાણમા કંઇક મોટી હતી વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ અને નાના બાળકો પણ હતા પણ તેમને પ્રસ્તુત વિષય સાથે ઝાઝો સબંધ નથી બાળકો માટે એટલું જ કહેવું બસ થશે કે તેઓ પણ તેમના માતપિતાના દુર્ગુણો ધરાવતા હતા, જોકે એ દુર્ગુણો હજી સંપૂર્ણપણે

વિકાસ પામ્યા નહતા પુરુષોમા માત્ર એક જ અપવાદરૂપ ગૃહસ્થ હતો, જે હિંદીઓ સાથે વિનય અને સન્માનપૂર્વક વર્તતો બાકીના બીજા-લગભગ સર્વ તુડમીજાજના, કાળી ચામડી માટે સુગ ધરાવનારા અને ગૃહસ્થતાના લક્ષણ વિનાના હતા તેમની દિનચર્યા હલકા ખાસની સ્ત્રીઓ સાથે ગાનતાન અને નાચમા મસ્ગુલ રહેવામા, બીર, વ્હીસ્કી અને બ્રાંડીની બાટલીઓ ગટગટાવામા, તેમ જ પ્રસંગ આવ્યે હિંદી મુસાફરોને કનડવામા જ સમાઈ જતી જુવાન સ્ત્રીઓ અને હજી વયમા આવતી બાળાઓ નીતિ કે લજ્જા મર્યાદાની દરકાર રાખ્યા વિના હસાહસ અને પ્રેમચેષ્ટાઓ કરવામા તેમ જ દારૂ પીવામા સમયનો સદુપયોગ કરતી ગમે તેવા પુરુષો સાથે ભેળાવામા અને ગમે તેટલી-ગમે તે પ્રકારની તેમની સાથે છુટ લેવામા તેમને હરકત કે અંતરાય નહતા, તેમને લજ્જા પણ ન હતી કેટલીક સ્ત્રીઓને તો 'સીગારેટ" ફુંકતા પણ અમે જોઇ છે અને સાભળ્યા પ્રમાણે હલકા કુટુંબની સ્ત્રીઓ જ એ છુટ લેછે આ સર્વ ઘોટાળા જોતા સત્ય કહીએ તો અમારા સમૂહમાના ઘણાને તેમના કહેવાતા સુધારા માટે ઘૃણા ઉપજતી હતી અને એ લોકો યૂરોપીઅન સમાજની હલકામા હલકી પંક્તિના હશે એમ સહજ અનુમાન થતું હતુ હિંદજનનીના દુર્ભાગ્યે અમારા સમૂહમાથી જે હિરા ઝળકી ઉઠયા હતા અને સફેદ ચામડીથી તેમ જ નિર્લજ્જ ચેષ્ટાઓથી આકર્ષાઇ એ સ્ત્રીઓ અને બાળાઓ સાથે ભેળાઇ હલકા પ્રકારનો આનદ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યત થયા હતા તેમના સુભાગ્યે પણ સ્વમાનના ભોગે આ "વરરાજાઓ" પોતાના હલકા પ્રયત્નોમા સફળતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ આ યૂરોપીઅન સ્ત્રીઓ અને બાળાઓને કાળી ચામડીની સુગ એટલી બધી લાગતી હતી કે પ્રત્યેક પ્રયત્નના પરિણામે તેમને અપમાન જ સહન કરવુ પડતુ હતુ છતાં આશ્ચર્ય તો એ થતુ કે ગેંડાની ચામડી ધરાવનારા આ વીરનરો (?) ને તેની અસર જરા પણ થતી નહિ તેમને મન સ્વમાન જેવુ કાંઈ પણ અસ્તિત્વમા ન હતુ દેશના ગૌરવનુ તેમને સ્વપ્ન પણ આવ્યુ નહિ હોય આ અપમાનો સહન કરવામા ઉલટો તેમને કાંઇ અપૂર્વ આનદ થતો હોય એમ લાગતુ હતું પ્રભુ જાણે તેમની વિવેકબુદ્ધિ કેટલી બધી નષ્ટ થઇ હશે, તેમની નૈતિક અધોગતિ કેટલી હદ સુધી પ્હોચી હશે !

યુરોપીઅન સમૂહની આ પ્રકારની નફ્ફટ અમારા "વરરાજાઓ" સિવાય પ્રત્યેક હિંદી હૃદયમા સાલતી હતી, અને તેનો ગૃહસ્થ તરીકે માનભરી રીતે કેમ જવાબ વાળવો અને દેશના ગૌરવનુ અને સ્વમાનનુ કેવા ઉપાયે રક્ષણ કરવુ તે સબધી ગભીર વિચારો થઇ રહ્યા હતા યૂરોપીઅનોનુ આંધળુ અનુકરણ કરી અપમાન સાટે અપમાન કરવાનો ઉપાય હિંદી-સસ્કૃતિમા પોષાયલા હિંદી સમૂહને રૂચ્યો નહિ અમારે અમારી ગૃહસ્થતાને તેમની જેમ તિલાંજલી આપવી ન હતી અને તેમ છતા સ્વમાનનુ રક્ષણ કરવુ હતું અમારે તેમને બતાવી આપવુ હતુ કે હિંદીઓના હૃદયમા પણ માનાપમાનની લાગણીઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, છતા અમે મનપર કાબુ રાખીને યોગ્ય રીતિએ અને નહિ કે તેમની જેમ મગજનુ સમતોલપણુ

ખોઇ દઇ, નફ્ફટા બનીને યથાર્થ જવાબ આપી શકીએ છીએ આખરે વજીર વિચારને પરિણામે નિષ્ક્રિય પ્રતિરોધ– સત્યાગ્રહ કરવાનો ઉપાય સૌથી ઉત્તમ લાગ્યો અને સર્વ હિંદીઓએ સંયુક્ત થઇને કબીરના જીવનમંત્રને વધાવી લીધો હવેથી પ્રત્યેક હિંદી તેમનાથી અલગ રહેવા લાગ્યો અને "વરરાજાઓ" વિનાના બીજા સર્વેએ તેમની સાથેનો સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર ત્યાગી દીધો. વળી વધારે અસર કારક રીતે આ પ્રતિરોધ દર્શાવવાના એક બે ખાસ યોગ્ય પ્રસંગો સાંપડ્યા આ અનુભવ અમને થયો તે પહેલાં કેટલાક દિવસોથી પ્રથમ વર્ગના સંગીતાલય (મ્યુઝીક રૂમ) મા સંગીતનો એક જલસો ઉજવવાની અને રમતગમતોનો પણ એક સમારંભ કરવાની ગોઠવણ અને વિચાર થઇ રહ્યા હતા અમારામાંનો દરેક જણ આ સંગીત–જલસામા અને રમતગમતોમા ભાગ લઈ આનંદ મેળવવાને સ્વાભાવિક રીતે જ ઉત્સુક હતો પરંતુ આખા સમૂહે અપૂર્વ ઐક્ય સાધી માતૃભુમિના ગૌરવને ખાતર અને સ્વમાનના રક્ષણ માટે એ આનંદનો ભોગ આપવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છેવટે નક્કી કરી રાખેલી રાત્રિએ સંગીતનો ઉત્સવ ઉજવાયો અને "વરરાજાઓ" સિવાય આખો હિંદી સમૂહ તેમાથી ગેરહાજર રહ્યો તેને બદલે અમારી તરફના "ડેક"પર અમે સર્વેએ ભેગા મળી સ્વદેશ સંગીતથી આનંદ મેળવ્યો. કેટલાક બંગાલી અને ગુજરાતી બંધુઓએ યથાશક્તિ સંગીતનો લાભ આપી દેશબંધુઓની સેવા બજાવી અને 'વન્દેમાતરમ્' નો જયઘોષ કરી 'સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી' જનની જન્મભૂમિના ગુણના ગીત ગાયા. આ પછી પ્રત્યેક અઠવાડીએ નાચનો કે સંગીતનો જલસો ઉજવાતો પણ અમારામાંથી કોઈ પણ તેમા ભાગ લેતો નહિ અને માતૃભૂમિમાટે એટલો સ્વાર્થત્યાગ કરવામા પ્રત્યેક હિંદી મગરૂરી માનતો. પરિણામે યુરોપીઅન સમૂહે અમારી લાગણીઓ જાણી અને તેમના તે પછીના વર્તનમા પણ તે અનુસાર પૂરેપૂરો તો નહિ પણ ઘણો ફેરફાર થયો. આવા વગીન કારણોને લીધે એટલું તો સહજ અનુમાન થઇ શકે છે કે આ બનાવો તેમના હૃદયમા "કાળા" હિંદીઓ પ્રતિનો તિરસ્કાર અત્યંત વધી ગયો હશે રમતગમતોનો સમારંભ તો છેવટે થવા પામ્યો જ નહિ અને તે કદાચ હિંદી સમૂહના આ નિશ્ચયને આભારી હશે એમ માનવાને પણ ઘણા કારણો છે

હવે કંઈક વધારે અગત્યના વિષય પ્રતિ આપણી દૃષ્ટિ ફેરવીએ યુરોપીઅન સમુહના વર્તને જે લાગણીઓ હિંદી હૃદયમા ઉત્પન્ન કરી હતી, તેમને સ્ટીમરના બીજા વર્ગના "સ્ટુઅર્ડ" તરફથી વધુ પોષણ મળ્યુ શરૂઆતમા તો તેણે પણ એટલો બધો તુંડમીજાજ અને ગુમાન બતાવ્યા કે એના બીજા ભાઈઓથી એ જરાપણ ગાજ્યો જાય એમ નથી એની એવી અમોને સાબિતિ આપી બીજા સાધારણ મુસાફરોના વર્તન પ્રમાણમાં "સ્ટુઅર્ડ"–ની આ વર્તણુક અમને વધારે અસહ્ય જણાઈ કારણ એ હતુ કે તેનો અમને રાતે ને દિવસે ખપ પડતો. અમારી મુસાફરી તરફની સર્વ સગવડો સાચવવાનો કાર્યભાર તેને શિરે હતો અને તે વાંકો થાય તો અમારા ઘણા હકો ડુબવાની ભીતિ રહેતી હતી સુભાગ્યે તેના વર્તન સબંધી ફરિયાદ પણ હિંદી સમૂહમા વ્યક્તિગત નહિ પણ સર્વ સાધારણ

નિર્ગુણલક્ષ્મી અને સદ્‌ગુણલક્ષ્મી રૂ ૦-૧૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મ

હતી, એટલે તેનો ઉપાય પણ એકતા સાધી અસરકારક રીતે યોજવાની સર્વને અત્યંત સુગમતા થઈ પડી અમારો પ્રથમ ઉપાય નિષ્ક્રિય પ્રતિરોધ આ સબંધી સત્વર ધાર્યું પરિણામ નહિ લાવી શકે એવી કેટલાકને ભીતિ રહેતી હતી, એટલે પછી બાર ચઢાવવાનો ઉપાય જ કાર્યમા યોજ્યો આ ઉપાય પણ યોગ્ય હતો એમ પરિણામે સિદ્ધ કર્યું પ્રત્યેક યુરોપીઅન બ્હારથી ગમે તેવો તુંડમીજાજી દેખાતો હોય છતા તેનામા એક અજબ ખામી ભરેલી હોય છે, જ્યારે તે બતાવી આપવામા આવે કે જેની સાથે તે આ પ્રકારનુ નિદ્ય વર્તન ચલાવી રહ્યા છે તે માણસ તેનાથી કોઈ પણ રીતે ગાજ્યો જાય એમ નથી અને ઉલટુ ધારે તો તેને નુકસાન કરી શકે એમ છે, ત્યારે તે અત્યત નરમ પડી જાય છે અને એક ગૃહસ્થ તરીકેના સર્વ લક્ષણો ધારણ કરે છે આ ખાત્રીને લીધે જ તેઓ હિંદી યોદ્ધાઓ પ્રતિ સન્માનની દષ્ટિથી જોતા હતા, કારણ કે તેઓએ તેમની વીરતા જોઈ હતી અને તેથી તેમના હૃદયમા એવી ભીતિ રહેતી હતી કે ત્રણ પાચ કરવા જઇશુ તો માર ખાધા વિના છુટકો નહિ થાય આ પ્રકારની ખામી અને ભીતિનો ભોગ અમારા "સ્ટુઅર્ડ" સાહેબ પણ હતા અમારે તેને એટલુ જ બતાવી આપવાનું હતુ કે અમે તેનાથી સતાયો તુંડમીજાજ રાખી શકીએ છીએ અને ધારીએ તો તેને ઘણુ નુકસાન કરીએ એવી શક્તિ ધરાવીએ છીએ તેમ છતા અમે થોડો સમય રાહ જોઇ, પાડવોના રાજસૂય યજ્ઞમા શિશુપાલ તરફથી અપમાન સહન કરતા ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે જે ધૈર્ય અને ઉદારતા દાખવ્યા હતા તેના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ધૈર્ય અને ઉદારતાનો અમે પણ યથાશક્તિ પરિચય આપ્યો કેટલીક વખત સુધી આ સાહેબનો તમાશો જોયો પણ આખરે ધૈર્ય ખૂટી ગયુ અને નક્કી કરી રાખેલો ઉપાય યોજ્યો

ઉપર્યુક્ત વર્ણનથી "સ્ટુઅર્ડ"ની વર્તણૂક કેવા પ્રકારની હશે તે વિગતવાર જાણવાને વાચકનુ હૃદય તલપી રહ્યુ હશે અને એથી વધુ તેનુ પરિણામ શુ આવ્યુ તે જાણવાને તે ઉત્સુકતાથી અધીરા થઇ રહ્યા હશે આ ઉત્સુકતા અને અધીરતા થોડો સમય દબાવી રાખવાની ખાસ વિનતિ છે એ વિગતોના વર્ણનમા ઉતરતા પ્હેલા "સ્ટુઅર્ડ"ની સ્થિતિ અને તેના કાર્યભાર સબધી થોડોક ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે સાધારણ રીતે "સ્ટુઅર્ડ"નો દરજ્જો સાદા શબ્દોમાં કહીએ તો રસોયાઓના ઉપરીનો અને કોઠારીનો હોય છે પરતુ આ સાહેબમા સાધારણ રસોયાની લાયકાત પણ ન હતી કોઠારી તરીકે કોઠારમાથી રાધવાનો સામાન કાઢી આપવો એ તેનુ મુખ્ય કામ હતુ ઉપરાત "બાર (Bar) જ્યા સોડા અને લેમોનેડ આદિ પીવાની વસ્તુઓ ભરી રાખવામા આવે છે તેના વેચાણની વ્યવસ્થા કરવાની ફરજ એને શિરે હતી સિવાય હલકા નોકરો–પીરસનાર, 'કેબીન' સાફ કરનારા વગેરે–પોતાની ફરજો યથાસમય અદા કરે છે વા નહિ તેની દેખરેખ રાખવાનુ કર્ત્તવ્ય પણ તેને સોંપાયુ હતું ટુકમા કહીએ તો મુસાફરોની સર્વ સગવડો પ્રતિ તેને ધ્યાન આપવાનું હતું, અને એ રીતે એક સાધારણ નોકર જેવો જ તેનો દરજ્જો ગણી શકાય આવા દરજ્જાનો માણસ એક નોકર તરીકે વિનયપૂર્વક

અમારી સાથે વર્તવાને બદલે અમારે માથે ચઢી બેસવાનો પ્રયત્ન કરે એ ક્યાં સુધી સહન કરી શકાય એ સહજ વિચારી જોવા જેવું છે. આ "સ્ટુઅર્ડ" બીજા વર્ગના મુસાફરોની સગવડો માટે હતો જ્યારે તેનો ઉપરી અધિકારી પ્રથમ વર્ગના મુસાફરોની સગવડતા પ્રતિ ધ્યાન આપતો, અને એની વિરૂદ્ધની ફરિયાદો પણ સાંભળતો. આવી કેટલીક અંગત ફરિયાદો પણ થઈ હતી અને તેમાં અમારા "સ્ટુઅર્ડ" મહાશયને ઘણો સારો સરપાવ મળ્યો હતો. પહેલાં નંબરનો "સ્ટુઅર્ડ" આ ફરિયાદો દૂર કરવાનો યોગ્ય ઉપાય ન યોજે તો પછી "ચીફ ઑફીસર" અથવા "કેપ્ટન" પાસે જવાનું હતું અને છેવટે "કેપ્ટન" પણ સાંભળવાની દરકાર ન કરે તો સ્ટીમર કંપનીના એજન્ટો પાસેથી દાદ મેળવવાનો છેલ્લો ઉપાય મુસાફરોને હાથ હતો. પરંતુ અમારે એની હદ સુધી જવાની આવશ્યકતા ન હતી. માનઘમકીથી જ અમારી મતલબ પૂરેપૂરી સરી ગઈ હતી.

પ્રથમ તો તેની વાતચીત કરવાની ઢબ જ નિરાળી હતી. હમેશાં મોઢું ફેરવીને જ બેદરકારીથી તે વાત કરતો અને સીધા વા વિનયભર્યા શબ્દોમાં પ્રત્યુત્તર આપતો નહિ. મુસાફરોની સાધારણ માગણીઓ પ્રતિ દિવસો સુધી ધ્યાન આપવાની એ મહેરબાનને પહેલાં તો દરકાર ન હતી. સૌથી વધુ દરેક બાબતમાં યૂરોપીઅનો તરફનો તેનો પક્ષપાત અમને સાલતો. ભોજનાલયમાં, 'બાર'ની વ્યવસ્થામાં અને બરફ આદિ ઉપયોગી વસ્તુઓ પૂરી પાડવામાં આ પક્ષપાત ડગલે ને પગલે અમે અનુભવતા. એટલું જ નહિ પણ કેટલીક વેળા હિંદી મુસાફરોનું ખુલ્લું અપમાન કરવાને પણ ચૂકતો નહતો. ભોજનાલયમાં અમુક ચીજો ઓછા પ્રમાણમાં તૈયાર કરાવી હોય તો તેનો પ્રથમ લાભ યૂરોપીઅનોને આપવામાં આવતો. હિંદી મુસાફરે એક ચીજ માગી હોય તો તે "છતમાં નથી" એવો જવાબ તેને વારંવાર મળતો. જ્યારે તે પછી તરત જ યૂરોપીઅનો માટે તે જ ચીજની છત વધી જતી. "બાર"ની વ્યવસ્થામાં હિંદીઓના "ઑર્ડરો" પ્રતિ યૂરોપીઅનોની સગવડો સચવાયા પછી જ ધ્યાન અપાતું અને "ઑર્ડર" પ્રમાણેની ચીજો મેળવતાં કદી કદી અર્ધો કલાક કે કલાક ખોટી થઈ રહેવું પડતું. જ્યારે યૂરોપીઅનોને તે તરત જ મળતી હતી. હિંદી મુસાફરો સત્વર લાવવાનું કહે ત્યારે તેમને "ધીરજ ધરવાના" અમૂલ્ય પાઠ વિના મૂલ્યે "સ્ટુઅર્ડ" સાહેબ શીખવવાને તત્પર રહેતા. બરફના સંબંધમાં પણ એવો જ પ્રકાર ચાલતો. બરફ બનાવવાનો માત્ર એક નાનો સંચો સ્ટીમરપર હતો. જેમાંથી બધાને પૂરો પાડી શકાતો નહિ એટલે હિંદીઓને ઉપર્યુક્ત- 'છતમાં નથી' એવો જવાબ મળતો. જ્યારે તે જ પળે અમારી નજર આગળ યૂરોપીઅનોને મનમાન્યા પ્રમાણમાં મળતો. "સ્મોકીંગ રૂમ"માં હિંદીઓ સૂતા હોય વા સ્હેજ આડા પડ્યા હોય તો સાહેબના 'મગજે' લાલી ચઢી આવતું અને તરત ઉઠાડી મૂકવા હુકમ ફેરવતા. પરંતુ યૂરોપીઅનોને રાત્રિ દિવસ લાંબા થઈને સૂઈ રહેવા દેવામાં તેનો જરા સરખો પણ વાંધો જણાતો નહિ. ટુંકમાં કહીએ તો પ્રત્યેક બાબતમાં હિંદીઓ સાથે એ મીજાજથી અને બેદરકારીથી વર્તતો અને યૂરોપીઅનો માટે અત્યંત પક્ષપાત બતાવતો.

મેરેજ રીફોર્મ્સ અન્ડર એન્શીઅન્ટ હિન્દુ લૉ. રૂ. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

એક વેળા એક સિંધી મુસાફર "બાર" નજીક ઉભો હતો, તેને ત્યાં ઉભા રહેવાનું સાહેબે દમામમાં જ કારણ પૂછ્યું અમારો સાથી કંઈ ગભરાય તેમ ન હતો, તેણે પણ એના જેવા ઘણા ગોરી ચામડીના માણસો જોયા હતા તેણે પણ દમામમાં જ જવાબ દીધો કે 'મારી મરજી અહિં ઉભવાની છે માટે ઉભો છું" આ જવાબ સાંભળી સાહેબને રહેજ મજાક કરવાનું મન થઈ આવ્યું તેણે કહ્યું "અરે હા! હું સમજ્યો, તમે દારૂનું ગ્લાસ મેળવવાની આશામાં હતો" મુસાફરે જણાવ્યું કે "હાજી, આપતો હોય તો મને પીવાનો વાંધો નથી" હવે સાહેબ હાથથી ગયા અને જવાબ દીધો કે "નદીમાં તમારે માટે જોઈએ તેટલું પાણી ભરેલું છે" સહજ સમજી શકાશે કે આ પ્રકારની ધૃષ્ટતા સહન ન થાય એવી હતી બીજો પ્રસંગ એક અન્ય સિંધી બંધુના સંબંધમાં બન્યો પત્રો લખવા માટે સ્ટીમર કંપની ન ફ્રીથી છાપેલા નોટપેપરો અને કવરો મુસાફરોને મળતા હતા આ ભાઈને પત્રો લખવા હતા એટલે તેણે નોકરને બોલાવી "સ્ટુઅર્ડ" પાસે જઈ થોડાક નોટપેપરો અને કવરો લાવવાનો હુકમ આપ્યો નોકર લેવા ગયો ત્યારે સાહેબે પ્રથમ પ્રશ્ન એ પૂછ્યો કે 'મંગાવનાર મુસાફર હિંદી છે કે યુરોપીઅન?" નોકરે જણાવ્યું કે "હિંદી છે" એટલે "કાગળો કે જ નહિ" એવો જવાબ તેણે આપ્યો નોકરે આવી આ સર્વ બીના હિંદી મુસાફરને જણાવી તેણે તરતજ બીજો ખોઈ દીધો અને નોકરને સાથે લઈ "સ્ટુઅર્ડ" પાસે પહોંચ્યો, અને આવો પ્રશ્ન તેણે કેમ કર્યો તેનો જવાબ માગ્યો સાહેબે ભાઈને પાઘડી ફેરવી નાખી અને કહ્યું કે "મેં એમ પૂછ્યું જ નથી" સુભાગ્યે નોકરે તેની રૂબરૂ જ સમર્થપૂર્વક જણાવ્યું "એ શબ્દો તમે વાપર્યા છે" ઉત્તરે 'સ્ટુઅર્ડ" જ્યારે પોતાનો વાંક કબુલ ન જ કર્યો, ત્યારે ફરિયાદ તેના ઉપરીપાસે લઈ જવામાં આવી અને નોકરે ત્યાં પણ સર્વ બીના કહી સંભળાવી તેણે એ સંબંધી પોતાની મનનું સમાધાન કરવાની ખાત્રી આપી અને 'સ્ટુઅર્ડ" ને ખાનગીમાં બોલાવી આવી બાબતના વર્તન માટે સખ્ત ઠપકો આપ્યો પાછળથી મુસાફરને મળી 'સ્ટુઅર્ડ" પોતાની દીલગીરી દર્શાવી અને જેટલા કાગળો જોઈએ તેટલા આપવાને તૈયાર થયો આ ઉપરાંત બીજા પણ અનેક નાના મોટા પ્રસંગો બન્યા હતા અને લગભગ દરેકને કંઈને કંઈ સહન કરવું પડ્યું હતું "સ્ટુઅર્ડ"ના આ સર્વ પાપોથી ઘડો એટલો બધો ભરાઈ ગયો કે આખરે હિંદી સમૂહની ધીરજ—ઉદારતા નહિ—ખૂટી ગઈ અને એ ઘડો ફોડી નાખવાનો અમે સર્વેએ મક્કમ ઠરાવ કર્યો

સર્વેએ મળીને થઈને બધી વ્યક્તિગત ફરિયાદોની એક નામી યાદી તૈયાર કરી, પરંતુ તે લઈ તેના ઉપરી અધિકારી પાસે પ્રથમ ન જતાં તેની પોતાની પાસે જ એ સર્વ ફરિયાદોનો સંતોષકારક જવાબ મેળવવાની અને તે દૂર કરવાનું વચન તેની પાસે લેવાની ઉદારતા અમે રાખી અમારા સમૂહમાંથી બે જણને પસંદ કરી પ્રતિનિધિઓ તરીકે એ યાદી સાથે તેની પાસે મોકલ્યા પ્રથમ તો તેણે પોતાની નિત્યની આદત ચાલુ રાખી અને ફરિયાદો પ્રતિ બેદરકારી બતાવી એટલું જ નહિ પણ સામો અમને ધમકી આપવા મંડ્યો અત્યારસુધી અમે નરમાશથી

આસ્ટર—નાં ૨ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

વાત કરી હતી પરંતુ અમને પણ હવે બીજાજ ખોવાની અને જેના સાથે તેના થવાની આવશ્યકતા જણાઇ સ્હામી અમે પણ ધમકી આપી કે જો આ ફરિયાદો સબંધી તેની તરફથી સંતોષકારક જવાબ નહિ મળે તો આ વાત તેના ઉપરીઓ પાસે લઈ જવામાં આવશે અને તે પણ તેટલાથી તુંડમીજાજ બનાવશે તો છેવટના ઉપાયો તરીકે સ્ટીમીંગ કંપનીના એજંટો અને હિંદના વર્તમાનપત્રો તૈયાર છે જ્યાં ખૂને નામે બધી વાત જાહેરમાં મૂકાશે આમ થવા સુધી વાત પ્હોંચે તો પરિણામે સ્ટીમીંગ કંપનીને કેટલું નુકસાન થાય અને તેની પોતાની નોકરી કેટલો સમય ટકી શકે તેનો વિચાર કરતા તેની ખરેખર ઠમકમાથી ઉપજી હશે છેવટે અમારી મક્કમતા જોઈ તે એવો તો નરમ ઘેંસ જેવો થઈ ગયો કે હવે પછીથી દરેક બાબતમાં વિનયપૂર્વક વર્તનાનું અને સંતોષ આપવાનું વચન આપ્યું તેમ જ પક્ષપાત સબંધી ફરિયાદ પણ સમૂળ દૂર કરવાની તેણે અમને ખાત્રી આપી આ વચન જો તે પાળે તો આગળ પગલાં નહિ ભરવાની ઉદારતા દાખવવાનો અમે પણ નિશ્ચય કર્યો અને તે અનુસાર જ અમે કંપનીના કે "સ્ટુઅર્ડ" ના ખૂંતા નામો આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી

છેવટે એક રમુજી પણ આ સાથે સબંધ ધરાવતો પ્રસંગ વર્ણવી આ લાંબી કથનીની પૂર્ણાહુતિ કરીશું ઉપર્યુક્ત પ્રસંગ બન્યા પ્હેલા કેટલીક વેળા ભોજનાલયના આચાર પાલન સબંધી "સ્ટુઅર્ડ" અમારામાંના કેટલાકને ભાષણ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો એક વેળા ભોજનની મેજપર દુધની તંગાશ જણાઇ ત્યારે હિંદીઓ તે પી જાય છે એવી ગર્ભિત સૂચના કરી અમારા એક સાથીને તેણે કહ્યું કે ભોજનાલયના આચાર (*Tall manners*) થી અનભિજ્ઞ છે આ ધૃષ્ટતાનો જડબાતોડ જવાબ અમારા બધુએ સત્વર જ વાળ્યો કે "હિંદીઓએ તારા આ સફેદ પાણી કરતા હજાર દરજ્જે વધારે સારૂં દુધ હિંદમાં પીધું છે અને આચારો તો યુરોપીઅનો કરતા પણ વધારે કાળજીથી તેઓ પાળે છે" ખરેખર હતું પણ તેમ જ બીજા વર્ગના યુરોપીઅન મુસાફરો પોતાના સમાજના આચાર પાલનમાં અત્યંત બેદરકાર રહેતા, જ્યારે હિંદીઓ તે માટે બનતી સર્વ કાળજી રાખતા હિંદીઓ જ્યારે સંપૂર્ણ પોશાકમાં પોતાની "કેબીન" માંથી બ્હાર નીકળતા ત્યારે યુરોપીઅનો અર્ધ નગ્નાવસ્થામાં આખો દિવસ 'ડેક' પર ફરતા અને એવી જ સ્થિતિમાં ભોજનાલયમાં વિના સંકોચે જતા એક જણ તો આખો દિવસ બાંયો ચડાવી અને બટન ખૂલ્લાં મૂકી એક ખાખી ખમીસ અને ઘુંટણ સુધીની ખાખી પાટલુન માત્ર પ્હેરી રાખતો પગમાં મોજાનું નામનિશાન મળે નહિ માત્ર શરમને ખાતર ફાટેલા તૂટેલા સ્લીપર્સ પ્હેરતો અને એ હાલતમાં જ ભોજનાલયમાં પણ જવાને શરમાતો નહિ "સ્ટુઅર્ડે" જ્યારે અમારા આચાર સબંધી વાંધો લીધો હતો ત્યારે આ ગૃહસ્થ (?) ને કાંઇ પણ કહેવાની તેણે આવશ્યકતા જોઇ નહતી આ પક્ષપાત જોઇ અમારી ફરિયાદોની યાદીમાં એક બાબત તરીકે એ વાત પણ દાખલ કરી હતી, અને "સ્ટુઅર્ડ"ને અમે ધમકી આપી કે જો તેને સંપૂર્ણ પોશાકમાં બ્હાર ફરવાનું અમે ખાસ કરીને ભોજનાલયમાં આવવાનું કહેવામાં નહિ આવે તો અમે પણ બધા અમારા ધોતીઆ પ્હેરીને જ

દવારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અને ભોજનાલયમાં પણ તેજ સ્થિતિમા આવીશુ "સ્ટુઅર્ડ" ને ભીતિ લાગી કે આ લોકો પોતાની ધમકી કાયમા યોજી બતાવશે, જો કે અમારામાથી કોઇનો પણ એવો વિચાર હતો જ નહિ તેણે તરત જ પોના માણસને આ સબધી ચેતવણી આપી પહેના તો તેણે પણ બેનપર જઇ બેદરકારી બતાવવાનો ડોળ કર્યો પરતુ જ્યારે અમારી ધમકી સાભળી ત્યારે ઠડોગાર થઈ ગયો તેજ સાજે ફ્રેન્નની લાબીપાટલુન અને મોજા-બુટમા સજ્જ થયનો તેને જોનાં અમારૂ હસતુ અમે રોકી શકતા નહતા આ પરિણામથી અમને પ્રત્યેકને એક પ્રકારનો અપૂર્વ આનદ અને સતોષ થયો એક યૂરોપીઅનને તેના સમાજના આચાર પાલનના પાઠ શીખવી હિદના સુપુત્રોએ માતૃભૂમિનુ પ્રાચીન ગુરૂપદ અને ગૌરવ જાળવી રાખ્યુ તે જોઈ કયા હિદીને ઉલ્લાસ નહિ થાય ? મહાત્મા ઇસુ ખ્રિસ્તના પૂજ્ય ગુરૂની પુણ્યભૂમિના સતાનોએ તેના અનુયાયીઓને શિક્ષણ આપના ઇતિહાસની પુનરૂક્તિ કરી અને સ્વમાનના રક્ષણ સાથે માતૃભૂમિની કીર્તિને પણ વધુ ઉજ્વલ બનાવી હિદી બધુઓ આ લેખનો સદુપયોગ કરી તેમાથી સ્વમાનના રક્ષણના અને જન્મભૂમિનુ ગૌરવ વધારવાના અમૂના, અનેરા પાઠો શીખશે તો લેખક પોતાને કૃતકૃત્ય માનશે હિદીઓએ આવા પ્રસગોમા મૂકાતા હૃદયમા માન દૃઢ હિમ્મત જ રાખવાની છે અને ગૌરવથી માથુ ફેરવી યૂરોપીઅનોને બતાવી આપવાનુ છે કે તેઓ પણ વારે તો શેરને માથે સવાશેર થઇ શકે છે અલબત્ત જ્યા વિનયની આવશ્યકતા હોય ત્યા વિનયપૂર્વક વર્તવાના પાઠ અસ્કૃત હિદીઓને શીખવવા પડે તેમ નથી પરતુ વિનય અસ્થાને તથી તે જોવાની ખાસ કાળજી રાખવી જોઇએ પ્રત્યેક હિદી આ પ્રમાણે દૃઢતાથી સ્વમાનનુ રક્ષણ કરવા તત્પર થશે અને આવા પ્રસગોમા સર્વ ભેદભાવ ભૂલી એક્ય સાધશે તો સપૂર્ણ વિશ્વાસથી કહી શકુછુ કે ભારતઉષાની ઝાખી ઝાખી તો અત્યારથી જ સર્વ ભારતવાસીઓ કરી શકશે

वदेमातरम्

ઉષા–" સ્વરાજ્ય પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ)

લેખક—રા. શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ચાલુ સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તા)

પ્રકરણ ૧૫ મું

અત્યાચાર.

ખરકો તુરગ ન નિપજે, સજે અતિમે સાજ,
કુનડ હોય ન પદમની, કગવા બને ન બાજ,
કગવા બને ન બાજ, કાચ કંચન ન હોવે
મર્કટ ગનેમે હાર, જાઈ જાનમે ખોવે
કહે શું કવિયા કાન, સ્વભાવ ન પલટે નરકો,
સજે અતિમે સાજ, તુરગ ન નિપજે ખરકો

પુષ્ટ કે પર કષ્ટ મેં, એકી દુષ્ટ સુહાય
આક જ વાસા ઔરમમે, હરે ઔર દુ ખ પાય

પર યાદ રખ દગાબી હૈ ખાલી ન જાયગી!
તુઝકો હિ ખાકમે, તેરી કરની મિલાયગી!

---

*' When man take sinfal means to avoid a cal a mity,
That may very often brings it "*

ક્રોધથી ને, નિરાશાથી ભરેલો ને ઝઝૂમતા નાગ પેઠે ફુંફાડા મારતો અજીત દેશમુખના અનામ પામે આવી પહોંચ્યો ત્યાં રાત્રિ ઘણી વીતી ગઈ હતી ઘરની બાહ્ય સ્થિતિ પરથી જાણતું હતું કે સર્વે નિદ્રાધીન થયા છે ઘરના દરવાજા બંધ હતા દરવાજાપર જોરથી હાથ અફાળતો સરદારજી બરાડયો —

"છત્તા ! ઓ છત્તા !! હરામખોર ક્યા મરી ગયો ? આમ મેમાનોનું સ્વાગત થાય છે કે ? હજી હું આવ્યો નથી એ ખબર નથી શું ? ઉઘાડ, ઝટ ઉઘાડ !"

" જી, જી," કરતા ધ્રુજતા છત્તાએ દરવાજા ખોલ્યા ને બબડતો તનતનતો સરદારજી અંદર ગયો "હરામખોર પાજી, ક્યા મરી ગયો હતો ? મ્હારી રાહ જોઇ બહાર બેસતાં શું થતું હતું ? ચાલ, ઉતાર મ્હારા વસ્ત્રો ! ત્હારા માલેકને કહેજો ! આવી વ્યવસ્થા રખાય છે કે ? ક્યાં છે, ક્યાં છે મ્હારા શિપાઇઓ-કરીમબક્ષ શું કરે છે ?"

પતિવ્રતા સતિઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ ક૦ી, મુંબાઇ

હાથ જોડતો ધ્રુજતો હતો બોલી ઉઠયો —'હજુર, ક્ષમા, ક્ષમા! કરીમબક્ષ સાહેબ બના શિપાઇઓ સાથે આ સામેના મુસાફરખાનામાં જરા ઝાગ પાળી લેવા ગયા છે- સાહેબ!" એટલામાં તેના આ શબ્દોની સાક્ષિ પૂરતા હોય એમ સામેથી બીભત્સ-અર્ધ બીભત્સ મ્હોટે

તે હાલ્યાચાલ્યા વિના તેના તરફ જોઈ રહ્યો —પૃષ્ઠ ૫૦

ઉચ્ચારાયલા દારૂડીઆઓના શબ્દો તથા મ્હોંએથી ખીખીના અવાજે તેને કાને પડ્યા તે તિરસ્કાર અને ક્રોધથી ત્યાં જોઇ રહ્યો. જરા હસ્યો સર્જેખાનનો સખત હુકમ હતો-બાદશાહી તાકિદનું ફરમાન હતુ—કે માવલના રૂમોમાં ચોકી માટે-રક્ષણ માટે રહેલા સૈન્યોએ સત્યનાથીને

મનોરંજક વાર્તાવલિ, રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મા I મર્યાદાથી વર્તવુ-લોકોને ત્રાસ આપવો નહી-તેમનો છળ કરવો નહી વિગેરે આ મુસાફરખાનુ દેશમુખના ઘરની સામે આવેલુ હોવાથી આ અવ્યવસ્થાની-આ ગભરાટની ફરિયાદ દેશમુખ પોતે કદાચ કરે-અત્યારે આ નવીન સબધથી તેના માન વધ્યા હતા, અને તેની ફરિયાદને પરિણામે પોતાને સખત ઠપકો પણ મળે-આ વિચાર આ યો—"તરમ્મા તે તરકડા, જાતપર ગયા વગર રહે ખરા!" આ શબ્દો તેણે મનમા જ ઉચ્ચાર્યા ક્ષણ ભગ વિચાર આ યો કે એકદમ ત્યા જઈ તેમની ખૂબ ઝાટકણી કાઢી અટકાવવા, પણ નનીમને-ભાવિને કાઇ જુદુ જ રચ્યુ હતુ-કે આ વિચાર તેના મનમા ઉદ્ભવવો અને સામેથી દરવાજો ઉઘાડી દેશમુખનુ અ દર આવવુ એ બે બના I એક જ પળમા બન્યા દેશમુખે આ યુવાનને અ દર આવવા માનથી આમત્રણ કર્યું સ રોજી તરત તેની સામે અ ૨ ગયો કઢ્યાની લાગણી તેના હૃદયમા સમી ન હોતી અને પોતાના પ્રતિપક્ષી બાજીરાવને એ વખત મળવુ અને તેને પોતાની સાથે લડવા ઉશ્કેરવો, કિવા પોતે અત્યારે પણ તેના કરતા ઉચ્ચ દરજ્જાનો છે દાખવી તેનુ અપમાન કરવુ—એ તીવ્ર જીજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાના વિચારથી તરત દેશમુખ સાથે અ દર ગયો

બાજીરાવ અને મુધોજી બન્નેએ આ મેમાનને માન આપ્યુ તેણે મગરૂબીથી ડોકુ હલાવી તિરસ્કારથી તેમના ત ફ નજર કરી મુધોજી—યુવાન ઉદ્ધત મુધોજીથી આ સખાયુ નહી તેનો ક્રોધથી મુઠ્ઠીઓ વાળી તેનો ચ્હેરો રક્તવર્ણો થયો, ક્રોધ દાબવા દાતથી હોઠ કરડ્યા પણ બાજીરાવે મોઢુ વાળ્યો-બાજીરાવ આ અપમાન ખાઈ ગયો જાણે કાઈ બન્યુ ન હોય તેમ બે રકારીથી હસતો બોલ્યો -" આવો, આવો, રાવસાહેબ બેસો "

પોતાનો ગુસ્સો ભગીરથ પ્રયત્નથી દાબતો થોડીવાર પછી મુધોજી બો યો -" સાહેબ, મહેરબાની કરીને આ સામેના મુસાફરખાનામા ગડબડ મચાવી રહેલા તમારા શિપાઇઓને શાત રહેવા ફરમાવશો કે ? અમારા માતુશ્રીની તબિયત સારી નથી, અને આ લોકોની ગડબડથી તેમની નિદ્રાને ખલેલ થાય છે "

સરદેરજીએ મગરૂબીથી ઉત્તર આપ્યો -" એ લોકો હવે મુસાફરખાનામા વધુ રોકાશે નહી આજ આખો દિવસ બિચારાઓએ એક પગે પહેરો ભર્યો છે-નો તેમનો થાક ઉતારવા જરા ગમ્મત તો કરવી જોઇએ તેઓ કાંઈ હેવાન નથી, માણસો છે તમારી માતુશ્રી જરા શાન્તિ ધરશે તો એક કલાકમા સૌ શાત થઈ જશે અને તેમને નિદ્રા આવશે સવારના જોઇએ તો મોડા ઉઠે "

" અરે સાહેબ કાંઈ નહી, કાઇ નહી હજી કાઇ બહુ મોડુ થયુ નથી " દેશમુખ પોતાનો પુત્ર કાઇ ઉદ્ધત જવાબ આપે ધારી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો -" હું કે મ્હારા પુત્રો કોઇ પણ આ બહાદુરોની નિર્દોષ રમતમા વચ્ચે પડવા માગતા નથી પણ ."

" પણ શું ? " ઉદ્ધતાઈથી વચ્ચે સરદેરજીએ પુછ્યુ

" એટલું કે અત્યારે તે મુસાફરખાનાની સભાળ માટે બે યુવાન બાળાઓ જ છે " બાજીરાવે શાતપણે કહ્યુ -" બે યુવાન બાળાઓ તેમના પિતાને આજ સવારે વ્હેમપરથી

સાક્ષરજીવન ૩ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

પકડી ગયા બાળાઓ એકલી છે તેઓ એક તો શ્રીમંત અને તેમા કોઇ રક્ષક ન મળે માટે સાહેબ, અત્યારે તમારે આ શિપાઇઓને ત્યાં ધિંગામસ્તી કરતા બંધ કરવા જોઇએ, અને આખી મોટી રાત્રે તે મુસાફરખાનુ બંધ કરાવવુ જોઇએ, એ જ અમારી માગણી છે ”

સરદારજીએ ડોકુ ઉંચુ કર્યું અને મ્હોટેથી ખડખડ હસ્યો –“ વાહ, આ બાઓરોના પગમા બોલવાનું શરમ નથી આવતી? તેમને તો શૂળીએ ચડાવવા, ઝડપર લટકાવવા એ ફરમાન ભૂલી ગયા ?”

“ પણ અમે તો આ નિરાધાર બે બાળાઓ માટે કહીએ છીએ !” સુધોજી બોલી ઉઠયો તેનો અવાજ દબાવેલા ક્રોધથી ધ્રુજતો હતો

“ હ, ખરે જ આ બહાદુર શિપાઇઓની જરા નિર્દોષ રમત ગમતમા તમારે વચ્ચે શુ કરવા આવવુ જોઇએ ! બે જુવાન બાળા–સુન્દર બાળાઓ હે–તમારા અધિકારમાત્ર ગામમા જવને જ મળે છે–વાહ, ત્યા જઇ એક વખત તે મુગ્ધાઓના દર્શન કરવાની મ્હારી પણ ઇચ્છા થાય છે ”

તે ઉઠ્યો, શરીર મરડી બગાસુ ખાધુ સુધોજી ક્રોધથી લાલ લાલ થઈ ગયો તેની આખોમા ધિક્કાર–ક્રોધથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો તે ત્વરની રીતે તેના જોમમા ઉભો થયો દાંત કચકચાવ્યા સરદારજીએ તિરસ્કારથી તેના તરફ જોયુ, અને તેના ભણી આંગળી તિરસ્કારના હાસ્યથી પ્હોળા થયા તેણે ખભા સિંઝયા, અને મનમાં ને મનમા તે હસ્યો બીજી જ પળે સુધોજી ઉછળ્યો તેનાપર કુદવા જતો હતો ત્યાં શાન્તિથી આ સર્વ દેખાવ જોઇ રહેતા બાજીરાવે તેના ખભા જોરથી “હાં, હા!” શાન્ત શાન્ત!’ કહેતા પકડ્યા અને તેને અટકાવ્યો સુધોજીનો આ ઉભરો સરદારજીએ પણ જોયો, પણ તેથી જરા પણ તેણે ભયની લાગણી દેખાડી નહી તેની તિરસ્કારના હાસ્યવાળી મુદ્રા, તેમ તિરસ્કારવાળી આખો તેમની તેમ જ રહી તે હાલ્યા ચાલ્યા વિના તેના તરફ જોઇ રહ્યો બાજીએ સુધોજીને જોરથી તેની જગ્યાએ બેસાડ્યો નિઃશબ્દ આખો બીજો દયાર્દ્ર મુદ્રાથી પોતાના પુત્ર સામે અને સરદારજી સામે જોઇ રહ્યો હસતા સરદારજી બોલ્યો —

“ દોસ્ત, ત્યાગ ક્રોધથી કાંઇ વળશે નહી આજ સદીઓ થયા તમે આવાઓ દબાયેલા છો તમને અમારી સામે થવા કે આંગળી સુદ્ધા ચીંધવા શું અધિકાર છે? હા, આ બે બાળાઓને હુ આ મ્હારા શિપાઇઓની હેવાનીયતમાથી જરૂર બચાવતે–પણ હવે નહી જે પળથી તુ મ્હારી સામે થવા તૈયાર થયો તે પળથી મ્હારા વિચાર ફર્યા–ભલેએ તેવો જુલમ તેમનાપર ગુજરે, પણ હુ તે અટકાવીશ નહી સમજયા? આ તમારી ઉદ્ધતાઇનુ ફળ–સમજ્યા મહેરબાન! તમે અને ”

વચ્ચે સુધોજી ક્રોધથી ઉશ્કેરાઇ બોલી ઉઠયો –“આ તમને છાજતુ નથી તમે ઉચ્ચ કુળના મરાઠા વીર છો, અને આ બાળાઓ મરાઠાઓની પુત્રીઓ છે તેનુ તો કાંઈ અભિમાન રાખો!”

“ હ, તું મને શિક્ષણ આપનાર કોણ? હા, એ મરાઠાઓની પુત્રીઓ ખરી, પણ તે તુચ્છ–ખળનાખોરની એ સાથ–સમજ્યા મ્હોટુ સભાળીને બોલ તુ અને ત્હારો આ ભાઇ,–હા, તેની

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ઉદ્ધતાઇ માટે પણ મ્હારે હજુ સમાચાર લેવા છે, તે વખત આને જોનારો–સભાળજો–શુ કરૂં! લાચાર! આ દેશમુખ સાહેબની શરમ આવે છે નહી તો આ ઉદ્ધતાઇનુ ફળ હમણા જ આપતે તેઓ બાદશાહની વફાદાર પ્રજા—શાહના માનિતા—તેમની જ શરમ મારે છે દેશમુખ સાહેબ, સુરબ્બી, આપ વફાદાર છો, શહાણા છો આ તમારા મેઉ ઉદ્ધત છોકરાઓને ફર્જ, વફાદારી, અને તેમના ઉપરીઓ તરફ માન ભરેલું વર્તન એનુ શિક્ષણ આપો—સમજાવો"

એટલું બોલી, દેશમુખને જરા મગરૂબીથી નમી બહાર ચાલતો થયો તેના જવા પછી આ ત્રણ જણ એક બીજા સામે જોઈ રહ્યા એટલામા નીચેનો રસ્તાનો મ્હોટો દરવાજો ઉઘાડવાનો અવાજ તેમને કાને આવ્યો, તથા સરદેશાઇના જીવાને ફરમાવતા કાઇ અસ્પષ્ટ શબ્દો કાને અથડાયા મુધોજી ઉઠ્યો માથાપર હાથ પછાડ્યો

"હા,–આ ચગડોળને જીવતા રહેવા દેવા એ પણ પાપ છે શુ ઈશ્વર આટલો બધો અન્યાયી થયો છે? આપણી સામે છેક જ આખો ફેરવી છે? પિતાજી પ્રણામ!" એમ કહેતો તેને કોઈ પણ અટકાવે તે પ્હેલાં તો તે ઓરડામાંથી બહાર વસારામધે નીકળી ગયો

"બાજી, બાજી! જા, બાપુ! જા–આ ઉદ્ધત છોકરાપર નજર રાખ, કાઈ આડુ અવળુ ન વેતરે!"

"ફીકર ન કરો!" એમ બોલતો બેદરકાર રીતે બાજી પોતાના ભાઇની પૂઠે ચાલતો થયો.

× * * * * *

મુસાફરખાનામા પગ મુકતા તે વખતે સરદેશાઇએ જોયલો દેખાવ, ત્રાસ આપનારો દેખાવ–હાય, તે વખતના સાધારણ બનતા આવા બનાવો પૈકી જ હતો સરદેશાઇ મરાઠો ખરો, પણ મુસલમાની દરબારમા ઉછરેલો મુસલમાનો જેવો જ થયો હતો ઐયાશીપણું, લુચ્ચાઈ, દારૂ, દામડોલતપણું, એ સાથે મગરૂબી અને વ્યભિચાર, એ સર્વે દુર્ગુણો તેની વીરશ્રીને કાટ લગાડતા હતા બાદશાહી ફરમાન સિપાઇઓના આવા આચરણોથી વિરૂદ્ધ હતું, એ સરદેશાઇ સારી રીતે જાણતો હતો છતાં અત્યારે આ દેશમુખ અને તેના પુત્રોનુ અપમાન કરવા આથી વધારે બીજુ કોઇ પણ સારૂ પગલુ ન હોતુ એમ ધારતો, આ કાર્યમા એ વધારે ઉત્સાહથી સામેલ થયો આ કાર્ય–એ નિરાધાર બાળાઓનો છળ–બળ દારૂથી મસ્ત થયલા ઝનુની ખાખના–શિપાઈઓ–વરૂઓના પંજામા એ બકરીઓ–તેમા સામેલ થવા માત્ર દેશમુખ અને તેના પુત્રોનુ અપમાન કરવાનો હેતુ એ જ લાગણીથી આ ક્રૂર સરદેશાઇ તે ખડમા દાખલ થયો

કરીમબક્ષ અને તેના બાર શિપાઇઓ–મુસલમાન શિપાઇઓ અત્યારે દારૂથી મસ્ત થઇ તૈયાર થયા હતા, તેમાના કેટલાક વચ્ચે ખાંકોપર ડોળા ખાતા બેઠા હતા, એકબીજાપર પડતા, વારૂણીના મદમા એલફેલ બોલતા, ભાગ્યા તુટ્યા ગાયનો–બીભત્સ ગાયનો ગાતા, આળોટતા હતા. કેટલાક હાથમા મદ્યના પ્યાલાઓ સાથે "પી, પી, જાન પીલે–" વગેરે બોલતા, તે બાળાઓની અસભ્ય મશ્કરી ઠઠ્ઠા કરતા અનેક ચાળાઓ કરતા ઉભા ડોળતા હતા બધા વધુ દારૂ લાવવા મ્હોટે મ્હોટેથી બૂમો પાડતા હતા

મુદ્રસા ૨ ૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

"લાવ, લાવ, પ્યારી દારૂ લાવ! કયુ બે સુનતી નહી હે સાની? કયા ખડી હય!" કરીમબક્ષના આ શબ્દો લા દાખલ થતા સરફોઝને કાને પડ્યા.

તે બે સુંદર યુવાન લલનાઓ ધ્રુજતી તે લાંબા ખંડના એક ખૂણામાં ભરાતી ઉભી હતી. તેઓ એક બીજીને પકડી બેઉનું સામટુ જોર એક બીજાને મદદરૂપ થશે એમ ધારતી અકોચાઈ ઉભી હતી. આ બેઉ અબળાઓ સુંદર હતી. બેઉની ઉમ્મરમાં બે ત્રણ વર્ષનો ફેર હતો. તેમના ગૌરવર્ણ, ઘાટદાર ચ્હેરા, તેમની રાતી આંખો, અત્યારે તેમના પર લટકતા ભયંકર મૃત્યુથી પણ વધારે ભયંકર ભયથી જાગૃત થયલી દેખાતી હતી. તેઓ ધ્રુજતી હતી અને લાગ સાધી બાજુના દરવાજામાથી તીચેના ભોંયરામાં નાસી પણ ગઈ હોત, પણ પહેલેથી જ ત્યાં બે હેરાનો ચોકી કરતા બેઠા હતા. પોતાના સરદારને દરવાજામાંથી દાખલ થતા જોતા સૈનિકો એકદમ ચોંક્યા-ઉઠ્યા-સલામી કીધી. કરીમબક્ષની તો ધાધળ ઉડી, તે ઉઠ્યો—તેને પોતાની અને પોતાના શિપાઈઓની આ વર્તણુંક માટે સખત ઠપકો મળશે એવી ધાસ્તી લાગી-તે ઉઠ્યો-માંડ માંડ ઉભો ઉભો રહી શક્યો, તેના ટાંટીઆ ધ્રુજતા હતા. સરફોઝએ તે ઉપર લક્ષ્ય આપ્યું નહી અને પૂર્ણ ભયથી એક બીજાને બાઝી ઉભેલી ધ્રુજતી કંપતી બે બાળાઓને પોતાની પાસે આવવા ફરમાવ્યું.

પ્રકરણ ૧૬ મું
અત્યાચારનું પરિણામ.
(કુંડળીઆ)

બ । ખ્ટોલ ન ક્રુસીય, ખુદા ખમેગા નાહી,
ઔર જુલમ નવ કીજીયે, મૃત્યુ લોકકી માહી,
મૃત્યુ લોકકી માહી, તુંજરકો તુર્ત દીખાવે,
જેતા કરે ગુમાન, સોટી નર ખત્તા ખાવે —દીન દરવેશ

નશા દૌલતકા બદ અતવા કો જીસ આન ચઢા,
સરપે શયતાનકે એક ઔર ભી શયતાન ચઢા

દુનિયામેં છન ફરેગ કે, લાખોંકી બેન ખેને
મહો દગા, સીતમસે, દીયે સર કરોડો રેને
લાખો કરાયે ખુન, ઉજારે હજાર મેવે
આખિર નતીજા પાયા, કે સનામેં ભી મુરત ઝલે,
ઔર કુછ ન હાથ આયા, મીલે ખાકમેં અકેલે

કીડો નર્કનો નર્કમાં, જન્મે ને મરી જાય,
તેમ વિષયનો ટેવડો, વિષયમાં ગોથા ખાય

"એ છોકરીઓ અહીં આવો દારૂ લાવો–મોજનુએ છે ઉત્તમમા ઉત્તમ દારૂ લાવો–મને એક એકાત ખડમા લઈ જાઓ " સરફોજીએ કઠોરતાથી હુકમ કર્યો

"સાહેબ, આપની સેવામા હાજર!" મ્હોટી છોકરીએ ડગમગતા ઉત્તર આપ્યો

કટાગ્નાગો હાથ—સ્વામિએ—પક સે ે ખજર ખનન। કર્યું—પત્રુ —પ્ર પ૭

"તારૂં નામ શુ?" "સાહેબ, ચદ્રી" "અને તારૂં?" "રમા, આપની દાસી, સાહેબ" એમ આ છોકરીઓએ એક બીજાને વળગતા એક પછી એકે કહ્યુ અત્યારે એ બિચારીઓ

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની

ભાવિનો બો। યઈ આ ભયંકર તોફાની સમુ ના વમળમા સપડાઈ હતી. અત્યારે આ અનાથીનો બેની કોઈ ન હતો.

" અમારી હાજી, અમારી સેવામા હાજર નથી। ચરી જા, નીચેના ભોંયરામાથી ઝટ ઉચામા ઉંચો દારૂ લઇ આ। જા, વાહ જા શુ નામ છે-નામ તેનુ રૂપ ખરે તુ રમા જ છે-ચાલ, મને એકાંત ખંડમા લઇ ચાલ, હુ ફરમાવુ તે વખતે સાવજ રહ્યા, રાખી મારી સુખનું ઠગજે, લ્હાર સુખનું આસ્વાદન આપજે જો તારી ખાની આનંદથી તામે નથી થાય તો લ્હારા બાપને સવારે ને સવારે શૂળીએ ચઢાવીશ." એમ કહી આ નર પિશાચ હસ્યો. કમ્મરેથી તલવારનો પરો છોડ્યો તલવાર હાથમા લીધી, અને આ બે નિર્ભાગી બાળાઓને ગભરાવવા તે ઉત્તમ સાધન ધારી બાની છાતીપર તે તલવારની અણી જરા લગાડી-કે તે ન ાન ત્રિયારી બાળાઓએ ભયથી અને દુઃખથી ચીચીઆરીઓ પાડી આથી તેના સિપાઇઓ દૈવાનીવતપણેથી જોરથી હસ્યા આ ખતે સર્ફરાજ મનમાં આ યુ કે આ દેખાવ અત્યારે બાજીરાવ અહીં હોય અને જુવે તો તેની મમરૂનીને કેવા સખત થાઓ પડે-પોતાની તેથી પરેના થાઓ કેવો ભલો લેવાય-આ ઉલ્હાસિત હાસ્યજીવન ભરેલા અમાનુષી દેખા ગ્યો દરેકે દરેક બનાર સ દાબ્જી આનંદથી જોતો રહ્યો ગભરાની મુગ્ધાની ગરીબ ત્રિયારી ગયો નીચે બાપ। તરફ લપટીવા ખાતી મુક્તી ઉતરી, કે બે સિપાઇઓ બોવતના દરવાજા બંધ કરી ત્યા ઉભા. પોતાના સરદારને ગમ્મનમા આ રીતે બોળાના જોઈ કરીમ-બક્ષ જે અત્યારે ઘણો આ। ની લ્હેરમાં આવી ગયો હતો તે મ્હોટે ઘાંટે બરાડ્યો —અરે, અરે, તમે આ શુ કરો છો ? સરદાર સાહેબને દારૂ જોઇએ છે, અને તમે તો આ પરીને પૂરી મૂકી તે જ ઠર્યા બધો દારૂ અંદર પી જશો। માટે ઉઘાડો "

"હા, જમાદાર સાહેબ, એ આવે એટલી જ ખોળી દરવાજો ઝટ ઉઘાડી દઈશુ સ દાર સાહેબને ખોટી નથી કરીએ એ તો એ પરી આવતા પ્રથમ અમે તેની પાસથી કર લેશુ આ રાંગ બહાર નીકળે એટલી જ ખોળી-સાહેબ, એ અમારે માટે તૈયાર થઈને જ આવશે-વાહ, ક્યા રહી હય !" આ સાભળી સૌ ખડખડ હસ્યા

"સમજ્યો, સમજ્યો !" કરીમબક્ષે વિકટ હાસ્ય કર્યું રાક્ષસ બંનેનો વિપર્યાય સર-ફ્રાઝ ગણુ હરખ્યો-તેણે ધાર્યું હતું તે કરતા આ વિ કકારયુક્ત અમાનુષિક દેખાવ તેને વધારે ઉશ્કેરનારો આ હાદક લગ્યો તે બીજી છોકરી-રંભાતે તેણે ભયથી ચીસ પડી ગયેલી મુક્તી કંપતી જોઈ આ વખતે બાજીરાવ ત્યાં હોય તો કેવી મજાહ પડે એમ તેને લાગ્યુ અને તે ત્રિયારી વધુ ઉશ્કેરાઈ તે મદાંધ તલવારની અણી રંભાના અંગપર જરા જોરથી ખોસતાં બોલ્યો -"ચાલ એ, હવે લ્હારો વારો આમ ડસુ વકાસી જોઇ રહી છે શુ ? ચાલ, આ મુસાફરખાનામા સુન્દરમા સુદર ઓરડો હોય ત્યા મને લઇ ચાલ "

તે ખડની પડોશમા મ્હોટા લોકો માટે રાખેલા ખંડો પૈકી એક ઓરડો હતો, તે તેને લાચારીથી દેખાડવો પડ્યો સરફ્રાઝ હરખ્યો

સાહિત્યવિલાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

"ડ્રીમમક્ષ પેની પરી તમારા બધા માટે છે અને આ કોમનાગી રભા—આ નાજુક પરી મ્હારે માટે છે જુઓ, એક કલાકમા કોઇને અન્દર મોકલજો કે આ ચમકતી આખોવાળી રડાને મ્હારી પાસથી લઇ જાય, હું એ વખતે એનાથી કટાળી ગયો હોઇશ—પછી એ પણ તમારી છે" આ શબ્દો આ મનુષ્યમાથી રાક્ષસરૂપ બનતા હેવાન થયેલા વિષયાધ સરફોજીએ ઉચ્ચાર્યા અને બધાઓએ તાળીયો વગાડી મ્હોટેથી હાસ્ય કર્યું ગરીબ બિચારી આ બીની બનેની રભા તો ઉમરાપર પડતી પડતી રહી ગઇ તેની આખોમાથી મોટા મોટા અશ્રુબિંદુઓ ટપકવા લાગ્યા સરફોજીએ તેનાપર હાથ નાખ્યો, અને તેને અરધી ઘસડતો, અરધી ઉપાડતો અન્દરના ખડમા ધસડી ગયો તે ધ્રુજતી ઉભી, સરફોજીએ ક્રૂરતાથી તેના ગાલપર અને કાનપર ચીમટી તાણી 'અહાહા, માલનની ઘોડીને લાયકનો જ આ ઓરડો છે ને!" એ શબ્દો ઉચ્ચારી ખડમા ચોપાસ નજર નાખી, હસ્યો "ત્હારા બડખોર બાપે, ઉપરીઓ તરફ કેમ માનથી વર્તવુ, તેમની કેવી આગતાસ્વાગતા કરવી એ શીખવ્યુ છે કે નહી ?"

પોતાના આસુઓ ખાળવા પ્રયત્ન કરતી રભા બોલી—" સાહેબ, આ ગરીબ દીન બાળાપર દયા કરો હું આપને પ્રણામ કરૂ છુ છેડો પાથરી પગે પડુ છુ "

" હા, હવે બરાબર " એમ બોલતો, દરવાજો બધ કરતો, તેને ધકકો મારતો ઓરડા વચ્ચે પડેલા પાટીવાળા ખાટલાપર લાબો થઇ બેસતો બોલ્યો—"આવ રભા, આવ દિલારામ, મ્હારા ખોળામાં બેસ ગભરા નહી જો, સારી રીતે મને ચુમ્બન કરશે, આનદથી ચુમીઓ લેશે અને મને તું ગમશે તો તને મ્હારી પ્રિયતમા બનાવી શકીશ ગભરા નહી આવ પ્યારી રભા, આવ! મારા ડર મત!" એમ કહી વિષયાંધે વિષયવાસનાથી પોતાના હાથ લબાવ્યા રભા, ગરીબ ગાય જેવી રભાના પગ થરથરતા બધ ન થયા તેના અગનો કપ વધ્યો—પાછે પગે ખૂણા તરફ હઠવા લાગી, અને ખૂણામા ડરેલ બીકણ હરણી પેઠે ભરાઇ—ધ્રુજવા લાગી. તે નિરાધાર લાચાર બાળાને વિચાર કરવાનુ પણ ભાન રહ્યુ ન હોતું તે મ્હો વકાસીને દુષ્ટ તરફ ફાટેલે નેત્રે જોઇ રહી "માશુક, ડર મત ઇધર આ! રભા, સાભળે છે કે નહી ?" એમ ત્રીજી વખત ડરાવનારા હુકમ કરનારા શબ્દો, કઠોર શબ્દો તેના ધ્રુજતા કાને પડયા પણ અતિ ભયમા પડેલી રભા તો ત્યાથી ખસી નહી

છેડાતો "કેમ આવતી નથી કે ? જો હમણા તમાશો દેખાડુ છુ!" એવા શબ્દો ઉચ્ચારતો ઉઠ્યો, તેનાપર ધસ્યો તે ગરીબ બીચારી બાળા ગુભરાયે પડી—"ઓ ઇશ્વર, મ્હારૂ રક્ષણ કરો! અરે, કોઇ આવો, આવો બચાવો!" એવી રાડ પાડી તેના ઉત્તરમા બહારથી મ્હોટેથી હાસ્યનો પ્રતિધ્વાન થયો

'કોણ ત્હારા બાપ આવશે ? કોની મગદૂર છે કે અહીં અત્યારે આવે!" એમ બોલી દુષ્ટે તેણે પ્રાર્થના કરતા જોડેલા બે કોમળ હાથો જોરથી પોતાના હાથમાં પકડ્યા અને તેને જોરથી ખેંચતો ખાટલાપાસ ઘસડી લાવ્યો, અને રભા તેનાથી છુટી થવા હાથ છુટતા જ તેના પગ પાસે તે ફસડાઇ પડી તેને લાત મારતો ક્રૂરતાથી તે દુષ્ટ નરાધમ હસ્યો

"કેમ તાબે થવુ છે કે નહી? રંભા, જા, નીકળ, તું મને જોઈતી નથી જા, બહાર ત્હારા ભોક્તાઓ ત્હારી રાહ જુવે છે મ્હારા સિપાઈઓ જ ત્હારે લાયક છે કંગાલ, ત્હારા નસિબમા મ્હારા જેવા માતંગ સરદાર ક્યાંથી? તું અને ત્હારી બ્હેન મ્હારા વીરોનુ આજે ભક્ષ્ય છો તેમને ખૂબ આનંદ આપો જા-નાદાન જા હું નથી જોઈતો તો તેઓ તો જોઈએ છે ના? જા" એમ કહી ક્રૂરતાથી હસતા તેના શરીરપર જોરથી બીજી રપન લાત મારી ચીચીયારી પાડતી નિરાધાર અબળા ઉભી થઈ, ભયથી તે ભાન વગરની થઈ હોય એમ લાગ્યુ તે આવા નરાધમ પિશાચની પોતાના તેજથી-સત્તાથી સામે થનાર મોહ વીર બાળા જેવી ન હોતી તે સાધારણ વર્ગની નિર્દોષપણે ઉછરેલી બાળા હતી તેને આ દુનિયા દીનો કોઈપણ અનુભવ થયો ન હોતો તે બિચારીનો એક આધાર તેના અશ્રુ હતા, પોતાપર જુલ્મી રહેના ભયથી પોતાનુ રક્ષણ કરનાર બખ્તર તેનુ નિરાધારપણુ-તેની ઈશ્વર પ્રત્યેની મુંગી પ્રાર્થના એ જ હતુ આ નરપિશાચમા તેથી અનુમાન પણ લાગણી કે ભ્યા આવી નહી તે બિચારી અશ્રુ ઢાળતી ઉભી હતી અને તે પિશાચ હસતો હતો તે પ્રાર્થના કરતી હતી અને તે તેની સામે તિરસ્કારથી જોઈ રહ્યો હતો તેણે મ્હોટેથી તે છોકરીને મુંગી રહેવા પોતાની બાથમા આવવા કહ્યુ, અને અંતે તેને સિપાઈઓને સોંપી દેવા ધમકી પણ આપી પણ તે બાળા તો ત્યાંથી એક ડગલુ પણ હઠી નહી, તેમ તેના ચક્ષુમાંથી ખળતાં અશ્રુ પણ અટક્યા નહી "પહેરેગીર!" બરાડી બુમ પાડી પણ ઉત્તર ન મળ્યો આપોઆપ તો તે દરવાજાપાસે ગયો, દરવાજે ખોલે છે ત્યા બહારથી કોઈએ જોરથી ધક્કો મારો અને તે પડતા પડતા બચ્યો, અને આ અંદર ઘુસનાર તરફ ક્રોધથી જોયુ "કેમ રે, કોણ છે રે! અત્યારે ?"

પણ વધારે શબ્દો તેના મુખમાં જ અટક્યા-ક્રોધની મુદ્રાને સ્થળે ભય-ઓચિંતા આવેલ ભયની છાયા મુદ્રાપર પથરાઈ તે અંદર આવનની ઉંચી મ્હોટી આકૃતિ તરફ જોઈ રહ્યો તે આકૃતિ લાંબા ઝભામાં વિંટળાયેલી લાંબી દાઢી, માથે મ્હોટી જટાવાળી ઉગ્ર હતી, તેના ચક્ષુમા ખુન વરસી રહ્યુ હતુ તે અંદર આવી એક પગભર દરવાજા પાસે ઉભો-ધ્રુજતી આશ્ચર્યથી તેના તરફ જોઈ રહેલી બાળાને હાથથી ઈશારા કરી પોતાની પાસે બોલાવી તે અબળા પળમાત્રમા તો ત્યા આવી પહોંચી "ચાલી કયા છે? રંભા, હિમ્મત રાખ-,' ધ્રુજતી હજુ ભયથી કંપતી તે બાળા બોલી —"નીચે ભોંયરામા-" "ઠીક છે, તુ આ બહારના ખંડમા ન જતાં બીજે માર્ગ રસ્તે નીચે જવાય એમ છે?" "હા," "ત્યારે - દોડ-હવે જરા પણ વખત ન ગુમાવતા પાછલે રસ્તે બહાર નીકળી જાઓ. બહાર મ્હારો માણસ છે તે તમને તમારી કોઈને ત્યા ભોંયરમા સહીસલામત પહોંચાડી દેશે એક પળ પણ વિલંબ ન કરતી" એમ કહી તેણે તે છોકરીને બહાર કાઢી દરવાજો બંધ કર્યો

સરફરાઝ આખો બનતો આ બનાવ જોઈ રહ્યો હતો બકરીપર શેર થયનો વીર અત્યારે ધ્રુજતો હતો આ સાધુ તેજ કે જેનાથી બિજાપૂરના મ્હોટા મ્હોટા સરદારો ધ્રુજતા હતા

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (રા. ઝવેરીનાનકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તે, તે-નરહરસ્વામિ-તે જ મેતાન-આ તે જાણી ગયો, અને તેથી તેના હૃદયમાં ડર વ્યાપ્યો પણ તરત પોતાની બહાદુરી વીરથીને આ ભય-કપ લજાવનારૂં હતુ તે ધ્યાન આવતા હિમ્મત આવી સામો માણસ હથીયાર વગરનો હતો પોતાની તરવાર ખાટલાપર પડી હતી, પણ કમ્મરે કટાર હતી, તે ખેચી-'કોણ? કેમ આવ્યો?" 'ત્હારો કાળ, કુનાગાર! સ્ત્રીઓપર બળ અજમાવનાર, મરાઠાઓનું નામ બોળનાર, કમાળ કૃતઘ, ઇશ્વર સ્મરી લે-આજ ત્હારૂં મોત પોકારી રહ્યુ છે"

"કોનુ મોત તે હમણાં જ જણાશે ચડાળ, બડખોર સાધુડા તને જ હું શોધુ છુ" એમ બોલતો છલાગ મારી સ્વામિપર કુદ્યો-ધસ્યો સ્વામિ તેને માટે તૈયાર જ હતો તેને મારવા સરફોજીએ ઉંચો કરેલો કટારવાળો હાથ ત્યાનો ત્યા જ સ્વામિએ કાડાપરથી એવા જોરથી પકડ્યો કે સરફોજીના આગળા છૂટા થઇ મુઠીમાથી ખજર ખનનન કરતું નીચે ગયે પડ્યુ, અને તે, ક્રોધ અને દુ ખથી બરાડ્યો બેઉ હવે એકમેકને બાઝી પડ્યા એક બીજાના મ્હોડાપર, ગળા પર, છાતીપર પ્રહારો કરવા લાગ્યા સ્વામિ સભાળીને શાતિથી શત્રુના ઘા ઝીલતો લડતો હતો, અને ક્રોધના આવેશમા અધ થયેલો સરફોજી તેનાપર જોરથી તુટી પડતો હતો, પણ તેથી તે થોડા વખતમા થાક્યો અને સ્વામિએ જોરથી તેના ગળામા પોતાના હાથ નાખતા તેને નીચે પાડ્યો સરફોજીને લાગ્યુ કે હવે તેનુ આવી ભરાયુ હતુ પોતાના જ જાતભાઇઓ-પર ગુજરતા જુલમોમા પોતે જ ભાગ લીધો ખૂનોથી હાથ ખરડ્યા, અને અત્યાચારો કર્યા, બલાત્કારો કર્યા, ત્રાસ ફેલાવ્યો, કઇકના ઘરો ભાગ્યા, ઘોર કર્મો કર્યાં તે સર્વનો અત્યારે બદલો લેવાનો હતો તે દશ્યો ઉતાવળે તેની નજર સામે ખડા થયાં તેના શરીરમાથી તેના પ્રાણ દબાઇને ખેચાતા હતા તેના અવયવો સખત અને નિર્બળ બનતા લાગ્યા, તેની આખે અધારા આવવા લાગ્યા મદદ માટે બુમ પાડવા લાગ્યો, પણ અવાજ ગરગર કરતો ગળામા જ અટક્યો લાગ્યો માત્ર પોતાના મ્હેરાપર ભયાનક લાબી દાઢીવાળી-રક્ત નેત્રોવાળી મુદ્રા દેખાઇ-'મને જવા દે, ચડાળ નહી તો આનુ વિપરીત પરિણામ આવશે" ગળાપરનો દાબ જરા કમી થયેલો લાગતા તે મહા શ્રમે દમ લેતો ધીમે સ્વરે બોલ્યો

"દુષ્ટ ચડાળ, તુ જ તેના ફળ નકમા ભોગવીશ આ બે નિરાધાર બાળાઓનો છળ-ચડાળ તેનો આ બદલો છે, ત્હારા એ અપકૃત્યની આ શિક્ષા છે"

"હા, તે બાળાઓ હજુ વધુ દુ ખ ભોગવશે કયા જશે?" તે શ્રાપકાથી અવાજે બોલ્યો-'અને તેના સગાવહાલા, તમે બધા અરે, આ આખુ ગામ આ ખૂની, સેતાન, તને આશ્રયો આપવા માટેના કડવા ફળ ચાખશે"

'ચૂપ, તે તો ચાખતા ચાખશે પણ તુ-આ પવિત્ર ભૂમિને અપવિત્ર કરનાર કુનાગાર અત્યારે તુ તો લેતો જા ત્હારા કૃત્યોની શિક્ષા ભોગવવા ત્યા પણ ત્હારે માટે નર્ક તૈયાર છે"

હવે આ સરફોજીને એકનિમિશ માત્રમા તેના હાથ પોતાના ગળાપર દબાતા લાગ્યા-તેવામા રક્ષણ માટે સાધન સુઝ્યુ-પડેલુ ખજર તેના પડખામા જ પડ્યુ હતું-તે પર તેનો

જમણો હાથ અથડાયો ને તે ચેત્યો—નગ્ન સ્વામિનુ લક્ષ્ય તેપર ન હોતુ આખનો પલકારા માત્રે, તેણે પૂર જોરથી પોતાના જોરાવર શત્રુપર તેનો ઘા કર્યો, અને તેના ડાબા હાથપર ઉંડો જખમ કર્યો ખંજર છેક હાથના હાડકા સુધી ઘુસ્યુ, અને કાંડાથી કોણી સુધીની ચામડી અને સ્નાયુ ચીરી નાખ્યો આ ફટકો લગાવ્યો ત્યા તે જાણતો હતો કે ઘણુ મોડુ થયુ હતું તે ફટકો પુન મારવાની તેનામા શકિત રહી ન હોતી બીજી પળે તેના ગળાની આસપાસ ઘણા જોરથી આગળા દગાબ-દયા માટે, મદદ માટે બુમ પાડી શકયો નહી ગળામા ગરગર કરતો કાંઇ અવાજ નીકળ્યો અને સર્વ ભાન તેણે તજી ગયુ

* * * * * *

બહાર શુ બન્યુ તે તરફ આપણે લક્ષ આપીશુ બહાર ના ખંડમા સિપાઈઓ ચંદ્રીની રાહ જોતા બેઠા હતા ચંદ્રી પરી—પ્યારી—દીલજાની વગેરે શબ્દો અને બીજા અશ્લીલ શબ્દો પોકારી તેને બોલાવતા હતા વાટ જોઇ કંટાળ્યા—ચંદ્રી ઉપર આવી નહી તેને કોઈ નીચે જઇ લઇ આવે એમ હતું પણ નીચે મોકલવો કોને—નીચે જવાની મ્હોટી હતી—એક તો વારૂણી અને બીજી તરૂણી—જે જાય તે ત્યા જ રહે—અને બીજા અહીં રાહ જોતા ના ખાતા રહે—અંતે હતું કરીમબક્ષે કહ્યુ—'પહેલા હું જાઉં છુ અને પછી વારા ફરતી તમારે એક પછી એક આવવું'—એમ કહેતા ચાર સિપાઇઓ લઈ કરીમબક્ષ સાહેબ દમામથી નીચે ઉતર્યા 'ચંદ્રી—પ્યારી, પરીજાન' કરી પોકારતા ખોંખારો મારતા ભોંયરામા દાખલ થયા—તો ત્યા કોઇ ન મળે પંખી ઉડી ગયુ હતુ, પિંજરૂં ખાલી હતું જમાદાર સાહેબ અને આ ચારે શિપાઇઓ મ્હો વકાસી એક બીજા સામે જોઇ રહ્યા સામે બારી ખુલ્લી હતી તે વાટે ઉપર જવાનો માર્ગ હતો તે વાટે તે ગઇ હશે ધારી તેઓ ચઢ્યા, અને મુસાફરખાનાની પછીતના ભાગપર આવી પહોચ્યા—ત્યાં ઓચિંતા કોઇએ તેમનાપર હલ્લો કર્યો, જોત જોતામા તો તેમને નીચે તોડી પાડી તેમના મ્હોમાં ડુચા દઇ ચતુરભુજ કર્યાં અને આ આભા બનેલા ખાનસાહેબો જુવે છે તો છ સાત બુરખાવાળાઓ પોતાના પર ગલસો પેઠે ઉભા છે

અહીં બહારના ખંડમાં બાકીના સિપાઇઓ જમાદાર સાહેબની રાહ જોતા હતા દારૂના ઘેનમા મસ્ત હતા—તેમની પણ એ જ દશા થઇ બુરખાવાળાઓના તેઓ કેદી બન્યા આ બુરખાવાળાઓનો ઉપરી એક ઉંચો સાધુ હતો તે અંદરના ખંડમા ગયો હતો થોડીવારે તે બહાર આવ્યો અને તેમનાપર તિરસ્કારયુક્ત નજર ફેરવી પોતાના સાથીઓને આ ગાફેલ બેહોશ જેવા શિપાઈઓને છોડવા ફરમાવી પાસે પડેલા એક શિપાઇના માથાપર ટપલો મારી ગંભીર અવાજે કહ્યું —

" જાઓ કુત્તાઓ—આમ જ તમારા માલેકનુ અન્ન ખઇ પ્હોરો ભરો છો કે ! જાઓ, અંદર તમારો સરદાર મુવેલો પડ્યો છે, જાઓ ! " એમ કહી સત્વર બહાર નીકળી ગયો સિપાઇઓ ગભરાતા ડરતા ખુણામા ભરાયા અને સાધુમહારાજ પાછળ આ બુરખાવાળા બહાર નીકળી ચાલતા થયા

ઉર્મિમાળા રૂ ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૫ મુ,]　　ફેબ્રુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૨૦　　[અંક ૨.

અંત્યજોદ્ધાર.

લેખક—રા. ઠાકોર.

ઉત્સવ છે, ઉત્સવ છે,
મહાજનો !
એ કોણી કોણી અન્ત્યજ ભાઈના
ઉદ્ધારનો ! આનંદો
ઉજવો આવા અનેક ઉત્સવો
પ્રત્યેક ગામના
આંગણે આંગણે !
શું છે આ ?
પ્રકાશના પૂરમાં ક્યાંથી આ
અંધકારના ઓળાઓ ?
ઉન્નતિના ઉષા રવિને કોણે
ગ્રહ્યો વારૂ ?
ક્યાંથી જાગ્યો એ અમારા
ભાવિ ઉત્કર્ષનો ગ્રહરિપુ ?
કાં આર્ય સંતાનોને ન્યાયની ભિક્ષા
યાચનામાં એ નથી મળતી ?
ધ્રુજતા હતા ને, અમારા વીરોના
ન્યાયના ટંકારે વિશ્વના ગ્રહો,
નહોતો પ્રબોધ્યો પેલા
નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કૃષ્ણ ચંદ્રે
વિશ્વની સમાનતાનો મહા બોધ,
તો પછી શાને આ

કાલિદાસ શાકુન્તલ (સ્વ ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ
૫

હૃદયભેદક ભણકાર !
મહાજલ મથને ઉત્પન્ન વિષ જેવા
" અડશો મા અભડાઇએ ના "
શુ રીણભાગ્ય આ કોટી કોટી સહોદરો ?
ભૂચર જળચર ખેચરથી એ,
આ મનુકુલના સતાનો,
વશજ કો રાજબીજના,
મહા વિસ્તીર્ણ કાળ જુની
આર્યપ્રજાની શાખા
તે જ અસ્પૃશ્ય ?
નથી નથી સમજાતુ એ જ્ઞાન
તર્ક યુક્તિ કે ભાવનાથી એ
તેમનેય છે આત્માની વેન,
તેમનેય છે પુછવુ અને કહેવુ
એ આત્મા જગત તાત પ્રભુએ આપેલો
પ્રગટે છે તેમનેય હૈડે આશાના હુતાશ,
ન કરમાવ તેને
ઓ કાળ જુની સનાતન મહા પ્રજા !
ફુકી દે તુજ આત્મના
મહા ચૈતન્યની ફુક
આ કોટી કોટી પ્રજળતા આત્મહુતાશમાં
સિંચ ! આ કરમાતી વિસ્તીર્ણ
આત્મવેલને પ્રીતિસુધાનુ પાન !
બન્ધો ! ફુલન અને ફાલવ !
એ જ આપણા આર્યોનો આદર્શ
શુ દેશો ભૂદેવો ! વિદ્યાદાન કોને ?
આ કોટી કોટી માનવો
જ્ઞાન વિના ટળવળે છે
ક્ષત્રિઓ કોને રક્ષશો ?
આ કોટી માનવો અહીં બેહાલ છે !
વૈશ્યો શુ કરશો ? વેપાર ? શી રીતે ?
એક, બે, ત્રણ નહિ !

કમલકુમાર રૂ ૦—૮—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

કોટી કોટી અસ્પૃશ્ય છે!
શિરમણી તપસ્વીઓનો,
તે તેજસ્વન્તો રામાયણ રચયિતા,
આદ્ય કવિ વાલ્મિક
સાક્ષી સીતાનો સ્નેહ પિતા,
લખાયું છે કે હતો શૂદ્ર
અને મહા ભારતનો જન્મદાતા
ગીતાનો પ્રકાશક મહામુનિ વ્યાસ
શૂદ્રપુત્રીથી જન્મ્યો હતો
જ્વલંત, તેજવંત હતું ભારતનું
ઉજળું રત્ન યુગન,
તે ગીતાવર રામ અને લક્ષ્મણ
તેમણે ગ્રહ્યા હતા પ્રકારો
વીરના વિજયોની ખાણ
વેશ્યાપુત્ર વસિષ્ઠથી
આજે શાથી તિરસ્કારાય છે?
આ કોટી કોટી સનાતન ધર્મના
તુલસીપૂજક સન્તાનો?
અદૃશ્ય દિને ધણધણતા
ગગન મંડળ વિરમ્યા અને
વી તીરે છાયેના સૂર્ય પ્રકાશ
પ્રલયનો જુવાળ શમ્યા પછી
ક્રૂર વિજેતાએ આરંભ્યો
ક્ષત્રિયોચિત રાજસૂય યજ્ઞ
ત્યારે પકવ્યા હતા ભૂદેવોને વાસ્તે
શૂદ્રોએ પકવાન!
એકદા ભગવાન રામે
શૂદ્રી શબરીનાં આરોગ્યાં
અજૂઠ બોર?
ને વૈષ્ણવોના મુગટમણિ
યદુનાથના લાડિલા
ગુજરાતના આદ્ય કવિ નરસિંહ મહેતાએ

સ્વીકાર્યા હતા એકદા નિમંત્રણ,
પ્રભુ ભકત શૂદ્રના
નથી નથી એ મહાજનો !
પ્રીતિમા સ્પર્શાસ્પર્શને સ્થાન
બ્રહ્મપુત્ર કૌશિકે સેવ્યા હતા જ્ઞાનપાઠ
મિથિલાના શૂદ્રથી
નાતિએ કે દેશ વાસીઓએ
ન કર્યો તિરસ્કાર
તે સત્યવીર સૂર્યવંશી હરિશ્ચન્દ્રનો
એનો'તો એકદા શૂદ્રને
પ્રજાજન ! તેના કીર્તિદીપે તો
ભારત ઉજળો છે
આતિથ્ય કારણે એકદા
કર્યું કસાઇ-શૂદ્રનુ કર્મ
વૈશ્યરત્ન સગાળશાએ
એકાકી અતિથિ કારણે
આજે તો મરે છે ક્ષુધાથી અને
જ્ઞાનતૃષાથી કોટી સહોદર !
ઓ ભારતી સજ્જનો !
સંભળાય છે વિશ્વ વાણી
' ઇસ હાથ દે ઉસ હાથ લે ' .
હમે છે તે ન્યાય તુલાની દિવ્ય શકિત,
આત્મ સામ્રાજ્ય પામેની,
તમ સમાન હકની યાચનાથી
શું લેશો ? ભારતીઓ, શું લેશો ?
વાવ્યા નથી, લણશો શું ?
દીવા નથી, માગશો શું !
એ ઉન્નતિનો તારેન્દ્ર,
ન અર્પે મર્ત્ય હસ્ત,
માગ્યા તો મૌતિકે અલુહ હો !
માગ્યા ન મળે એ માન
એ તો પ્રકાશ આત્મયજ્ઞના,

મનોરંજક વાર્તાવલિ. રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

જનનત જ્વાના સ્વાર્પણના દૂતાશની.
ભડકા છે એ તો આદરાયના,
અઘોર તપના
સમાન નથી પામતું કોયે ભિક્ષામા
સિહણ પય ન ઠરે મૃત્તિકા પાત્રે
એને તો જરૂર કનક તાસકોની
હિન્દે સ્તનપાન કરાવ્યા છે,
બ્રહ્મનિષ્ઠ ભૂદેવોને,
જનનત રાજવીજને,
નીતિ નિપુણ વશ્યવીરોને
ને સેવાનિષ્ઠ શૂદ્રોને
એ તો સહુ કોઈ અનાનો છે,
એક જ જનનીના જાયા
ન સાંખે માતા નિજ જાયાના
અપમાન, સહોદરથી એ
સ્વાભવત્ ભૂતમા
નીન, શાંત, ગભીર,
જનથી શી મહા પ્રજા આર્ય,
ત્યારે ધ્રૂજ્યા તા પૃથ્વીના કિનારા,
ને પાતળ તળ,
રોપ્યા'તા વિજય ધ્વજા સુવર્ણ સ્તભ,
મહા કાય ગિરિરાજની ચતુર્વર્ણે,
મધ્યાહ્ન ભાનુ તપતો,
ત્યારે ભારતના ભાવિનો,
કીર્તિ પતાકા ફરફરતી,
હમારી વિશ્વ ઉપર,
ને તેને ગાયકે રમ્યા હતા,
ગ્રીસ ને મીસરના તત્ત્વજ્ઞાની
શકર, કૃષ્ણ ને બુદ્ધ,
સમરાજ હતા આ સુભાગી દેશના
આ દેશે જન્મ્યા હતા,
ચચ્ચાર તો પુણ્યશ્લોક

બનવત, હનુમન ને ભડવીર ભીમ,
એ ઝગ ઝગતા તારલા,
આંહી ઉગીને આથમ્યા,
આંહીથી જ વહેતા ઝરણે,
ઇસુ જેવા યોગીની જ્ઞાનતૃષા છીપી,
પણ ખુટી એ અનઘો ખુટી
સ્વાર્પણના પુણ્ય પુરા થયા
ન જાણે શાથી આત્માના પ્રકાશ
પાતળા બન્યા !
દુઃખી થઈ ઉદય ઉપા,
તપતા મધ્યાહ્ન આથમ્યા,
ને રજની આવી,
અમાસના અંધકાર જેવી,
પાપીના પાપથી,
ગત દીપે જન્મતા ધુમ્રથી,
ઉદય પછી અસ્તનો ફેરો,
આત્મવત્ ભૂતેષુનો મંત્ર
પુરો થયો ને વિસરાયો
અમીમ જલધીશી આર્ય પ્રજા,
પનરાઇને બની,
ખીમાડાના સરવરીઆશી !
જે ગ્રીષ્મે સુકાય !
વર્ષાયે ઉભરાય !
ભારતવાસીઓ કેમ ઉડશો ઊંચે
પાંખ વિના સહોદરને લઈ ?
મહાક્રાંતિ ફ્રાન્સની
ને ઉત્ક્રાંતિ રૂશની
એના મૂળ અન્યાયે ભાળશો
અને આવે છે કોડી કોડી
નિર્દોષ, શિક્ષિત
નથી આ પરમાણુ સરીખડા તણખો,
છે એ તો નિબીડ વનની,

ગો વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ.) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તરૂ શાખાએ ધ્રુપેનો દાવાનળ,
જાણે ભૂગર્ભમા લપાએનો,
મહા જ્વાનામય જ્વાનામુખી
વા મેઘમા સતાતી પ્રનયી વિદ્યુત,
નથી આ નિર્વાણ થતા
દીપકની શ્યામ ધુમ્રરેખા,
એ તો ધરાતનથી ધુવનાતો,
સહસ્રમુખી અગ્નિ છે,
ધર્મના એ વિનાસ ન હોય મહાજનો!
આ તો આ ર્તા લાગે છે
ધર્મમાથે શોખ
શોખને અતે સંધ્યા
એ તો કાળજીનુ સત્ય છે
પ્રશ્ન આ છે।
અધોગતિ શીજે આ?
પણ કોણે સાભળ્યુ
આદ્ય શક્તિનુ મહાવાક્ય?
નથી નથી એ કશુ એ
ઓ ગયો એ તો સ્વકર્મનો,
ફાન ફાલ્યો વાવેના બીજનો,
નો'તી ઉગી બ્રહ્મર્ષિઓના સિદ્ધિ કાનમાટે
ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર અને અમૃત સિંચનેય
કટક બીજે આમ્રમજરી
તે ન ઊગે ભિન્નતામા
મહા પ્રજાનો મહા ઉદય
ગત કાળે એ નિશ્ચિતે કર્યુ
વર્તમાને એ જ અચળ છે
ભાવિ પણ સિદ્ધ કરશે
આ પરમ સત
જાનુ શ્રુતિ કવન ઐશ્વર્ય,
અતરૈય મહીદાસ
ને સત્યવકના સત્ય કામ જાબાલ

બળવંત, હનુમન ને બહાદીર ભીમ,
એ ઝગ ઝગતા તારના,
આંખી ફુગીને આથમ્યા,
આહીથી જ વહેતા ઝરણો,
ઇન્દુ જેવા યોગીની જ્ઞાનતૃષા છીપી,
પણ ખુટી એ અનધો ખુટી
સ્વાર્પણના પુણ્ય પુરા થયા
ન જાણે ક્યાંથી આત્માના પ્રમાદ
પાનળા બન્યા !
ટુમી થઈ ઉદય ઉષા,
તપતા મધ્યાહ્ન આથમ્યા,
ને રજની આવી,
અમાસના અંધકાર જેવી,
પાપીના પાપથી,
ગત દીપે જન્મતા ધુમ્રથી
ઉદય પછી અસ્તનો ફેરો,
આત્મવત્ ભૂતેષુનો મંત્ર
પુરો થયો ને વિસરાયો
અગીમ જલધીથી આર્ય પ્રજા,
પનટાઇને બની,
સીમાડાના સરવરીઆની !
જે ગ્રીષ્મે સુકાય !
વર્ષાયે ઉભરાય !
ભારતવાસીઓ કેમ ઉડશો ઊંચે
પાંખ વિના સ્ટેહરને લઈ[?]
મહાક્રાંતિ ફ્રાન્સની
ને ઉત્ક્રાંતિ રૂશની
એના મૂળ અન્યાયે ભાળશો
અને આંયે છે કોટી કોટી
નિર્દોષ, શિક્ષિત
નથી આ પરમાણુ સરીખડો તણખો,
છે એ તો નિબીડ વનની,

[?] વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તરૂ શાખાએ છુપેનો દાવાનળ,
જાણે ભૂગર્ભમા લપાએનો,
મહા જ્વાલામય જ્વાલામુખી
વા મેઘમા સનાતી પ્રલયી વિદ્યુત,
નથી આ નિર્વાણ થતા
દીપકની શ્યામ ધુમ્રરેખા,
એ તો ધરાતળથી ધુધવાતો,
સહસ્રમુખી અગ્નિ છે,
ધમના એ વિશ્વાસ ન હોય મહાજનો!
આ તો આદર્શ લાગે કે
ધર્મમાર્ગે ગોખ
ગોખને અતે અધ્યા
એ તો કાળજીનુ સત્ય છે
પ્રશ્ન આ છે!
અધોગતિ ગેણે આ?
પણ કોણે સાભળ્યુ
આદ્ય શક્તિનુ મહાવાક્ય?
નથી નથી એ કશુ એ
ઓઠાયો એ તો સ્વકર્મનો,
ફાલ ફાલ્યો વાવેલાં બીજાનો,
નો'તી ઉગી ભાવનાઓના સિદ્ધિ કાનમારે
ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્રે અને અમૃત સિંચનેય
કટક બીજે આમ્રમજરી
તે ન ઉગે ભિતામા
મહા પ્રજાનો મહા ઉદય
ગત કાળે એ નિશ્ચિતે કર્યું.
વર્તમાને એ જ અગળ છે
ભાવિ પણ સિદ્ધ કરશે
આ પરમ સૂત્ર
જાનુ શ્રુતિ કવત ઐશ્રુષ્ય
અતરેય મહીદાસ
ને સત્યવકના સત્ય કામ જમાન

આચાર્ય મણિ અદ્વૈત સ્થાપક
શંકરનેય બોધ્યા ત્રિપુરારિએ
ચાંડાળ વેશે
હિંદો-હિંદીઓનો
અમાવાસ્યામાં ઝગમગતા પ્રકાશ તારલા
ગૌરાંગ-રામમોહન, કેશવ ને દેવેન્દ્રે,
આચમન કરાવ્યાં છે ગંગાજળનાં
આ પ્રાયશ્ચિતને પુરાં કરવા
ને સૌરાષ્ટ્રી સિંહ-મહર્ષિની ગર્જનાએ
ધણુંધણ્યું ભારત!
દેશનું ભાવિ ઉજ્જળવા,
ફુંક્યો પરમ મંત્ર,
ધર્મ ઘેલી પ્રાચીન આર્ય પ્રજાને,
સાધુ દયાનંદ સરસ્વતીએ, અને
પેના ગીતા ઘેના તપસ્વી
મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધીએ
પણ ઓ મહાજનો!
હજુ ઉષાની અવધો દૂર છે
ન ઠેલાય એ પાપનાં પૂર
એક, બે કે ત્રણ હાથે
પ્રચંડ પ્રવર્તક એ વિશિષ્ટાદ્વૈતનો
મહાત્માઓમાં માણે રામાનુજે
શુદ્ર કાંચી પૂર્ણને સેવ્યા'તા ગુરુ કરી
હજુએ છે મંદિરે મૂર્તિ ચાંડાળની,
તિરૂવલ્લીમાં સ્થાપેલો એ દેવ,
ને કોણ હતો એનો અનુજ,
ધમદાસ ને મહન્ત,
તિરૂ-પ્પાન-આલ્વાર
શ્રીમતિ અદાનામ્મા,
તિરૂ-મગાઇ-આ'વાર,
સૌ એ હતાં શૂદ્ર કે શૂદ્રપાવ
પ્રગટો ઓ બન્ધો!

ગરીનો ગુજન (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આ કેની ભાન્ડુમાં, તમ આત્મ પ્રકાશ,
ગાઢ તિમિરમા આદર્શના મહા સૂર્ય,
યાચના છે અમ રંકની
દુખતાનિ તારવાની
અજ્ઞાનનાં પૂર ચડ્યા ચડ્યા છે !
તે હાથોહાથ કેનવાની
સીંચો ! બંધો, સીંચો !
આ કરમાતી મહા પ્રજાની શાખાવેલને
સુધા નીર જ્ઞાન ફુવ્વો ને ફાન્વો !
'ફુલ ન તો ફુલ પાંખડી'
અપજે આ ક્ષુધાતુર
ભારત સન્તાનોને ! !
ઉત્સવ છે, ઉત્સવ છે,
મહાજનો !
એ કોડી કોડી અ પજ ભાન્ડુના
ઉદ્ધારનો ! આનન્દ,
ઉજવો ! આવા અનેક ઉત્સવો
પ્રત્યેક ગામના
આંગણે આંગણે *

---

* ગત વર્ષ નડિઆદની અન્ત્યજશાળાના પ્રથમોત્સવ વખતે આ કાવ્ય રચવામાં આવ્યું હતુ લેખક સ હાગેર ખેડાવાળ બ્રાહ્મણજ્ઞાતિના કુશના બાલ કવિ છે અન્ત્યજશાળામા એ શિક્ષકનુ કાર્ય કરે છે.
સ આ

અમૃતસર કૉંગ્રેસ.

લેખક—રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

ગયા ડીસેમ્બરમાસની છેલ્લી તારીખોએ પંજાબીભાઇઓએ અને પંજાબી બ્હેનોએ અમૃતથી તરબોળ થયેના પોતાના મુખ્ય વ્યાપારી મથક અમૃતસરમાં અનેક વિટમ્બણાઓથી ઘેરાયના હોના છતા પણ, પોતાના અનેક કુટુમ્બીજનોની ભયંકર વતન અને ખુનરેજીના શોકમાં હોવા છતા પણ, અને દેશદ્રોહી આત્મજનો અને પ્રાન્તના સરકારી ઓહ્દેદારોનો પ્રબળ વિરોધ હોવા છતા પણ ઉદારહૃદયથી અને દૃઢતાથી ઉચ્ચ કર્ત્તવ્યબુદ્ધિથી પ્રેરાઇને હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિષદ્ના ચોતરીસમા અધિવેશનનો મહોજ્જવલ સમારંભ ઉજવ્યો હતો આ સમારંભ અનેક કારણોથી ઇતિહાસમશહુર રહેશે—હિન્દના રાજકીય જીવનનો એક ઘણો મહત્વનો અને અભિમાનને યોગ્ય પ્રસંગ ગણાશે ૧૯૧૯ ના ગયા વર્ષના એપ્રીલ માસની નાદીરશાહીથી મહાત થઈ નિર્ધનના અને નિર્વીર્યતાના ભોગ થઈ પડવાને ઠેકાણે પંજાબવાસીઓએ પચાસ વર્ષની પ્રગતિ રૂપ પચાસ દહાડામાં કરી અને હિન્દનો ભવિષ્યત્‌ ઇતિહાસ ૨ આમ આ સમયપ્રસંગોને ભૂલી જવાની હામ ભીડી શકશે નહિં એ નિશ્ચિત છે

ઘણે સ્થળેથી—ઘણી દિશાઓ તરફથી આ અધિવેશનનુ સ્થળ ફેરવવામાટે સૂચનાઓ થઇ હતી એ સૂચનાકારોમા કેટલાક દેશદ્રોહી આત્મજનો હતા, તો કેટ પરતન્ત્રતાની બેડીઓમા સ્વર્ગીય આનન્દ અને મોક્ષ માનનારા હતા, તો કેટલાક જનો ભીરુતાને વશ હતા આવા જનોના સૂચનોમા દેશપ્રેમ હતો નહિં આત્મબળ અને પુરૂષાર્થના તેજ ન હતા, પણ એ જનો કેવળ ઉપેક્ષાને જ યોગ્ય હતા અમૃતસરવાસીઓએ આમ જે આત્મવિક્રમ બતાવ્યુ છે તેથી દેશબન્ધુને ઘણો બોધ લેવા યોગ્ય છે, દેશબન્ધુના અભિનંદનને એ યોગ્ય છે

અમૃતસરના આ રાષ્ટ્રીય સમારંભરૂપી મહાતીર્થયાત્રાએ હિન્દવાસીઓએ ઉલટથી ભાગ લીધો છે દેશના ઉંડાણમાથી સાધારણ સ્થિતિના અનેક દેશબન્ધુઓએ ધર્મકર્ત્તવ્યની ઉચ્ચ બુદ્ધિથી પ્રેરાઈ, અને પંજાબીભાઈઓના ભારી દુઃખમા યથાશક્તિ સહાનુભૂતિ દર્શાવવા આ તીર્થયાત્રા કરી છે પરિણામે અમૃતસરનુ આ અધિવેશન અપૂર્વ રીતે સફળ નીવડ્યુ હતું કૉંગ્રેસના ઇતિહાસમા આજ સુધીના અનુભવેલુ—ના કદી અનુભવેલુ રાષ્ટ્રીય-દેશજીવનનું અપૂર્વ ચેતન ત્યા દૃષ્ટિએ પડતા સાધારણ દેશપ્રેમીને અત્યન્ત આનંદ થતો હતો તો જે હિન્દવાસીના હૃદયમા ચોવીસે કલાક અને રાતના નવ્વાણુ મણકે ને પાસેક દિવસ 'હિન્દ હિન્દ અને હિન્દ' જ થતું હશે, તેઓના અન્તઃકરણમા શા ઉચ્ચ ભાવ રમમાણ કરતા હશે તેની કલ્પના વાચક દેશબન્ધુઓએ કરી લેવી, એ ભાવ સમજવા પ્રભુ શક્તિ આપો

તા ૨૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૯ ની બપોરના એક વાગે આ મહાન સમારંભની શરૂઆત થવાની હતી પરન્તુ, પંજાબમા આ માસમા સાધારણ રીતે વર્ષાદનુ જોર હોય છે તેમ

— વાચવાની બીજાન ૧૧ રૂ ૦—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

કૉંગ્રેસના અધિવેશન પહેલાં ચાર દિવસથી સાગ પજાબમા વર્ષાદ વરસ્યો હતો પરિણામે અધિવેશનનો પ્રથમ દિવસ તા ૨૭ મીનો થયો. અમૃતસરના અને પજાબસમસ્તના બન્ધુ ઓમા આ સમે અપૂર્વ આનન્દ અને ઉત્સાહ હતો નામદાર સમ્રાટશ્રીનો 'બાદશાહી ઢંઢેરો' આ જ વખતે પ્રસિદ્ધ થયો હતો તેની રૂએ અમૃતસરના બહુપ્રિય લોકનાયકો ડૉ સત્યપાલ અને ડૉ કિચલુ ઉપરાત સરા પજાબના બીજા અગ્રગણ્ય નાયકો પડિત 'રામભુજ દત્ત ચોધરી, લાલા હરકિસનલાલ અને લાલા દુનિચન્દ' વિગેરેને મુક્તિ મળી હતી તેથી પ્રજામા ઔર વિશેષ આનન્દ થયો હતો. કૉંગ્રેસના પ્રમુખ મહાશય પડિત મોતીલાલ નહેરૂએ ગાધીજી મદનમોહન માલવીયજી અને સ્વામી શ્રદ્ધાનદજી વિગેરે સાથે સહચાર કરી પજાબવાસીઓના દુઃખી હૃદયોને જે અપૂર્વ સમભાવવાળા આશ્વાસન આપ્યા હતા, તે મહાન્ 'ઉપકાર' નો બદલો અમૃતસરીભાઇઓએ અને દેશપરદેશથી આવેલા અન્ય દેશબન્ધુઓએ એમને અપૂર્વ સ્વાગત આપી કર્યો હતો. પજાબમા આપણા ગુજરાત જેવા મ્હોટા વિશાળ માર્ગો નથી, પણ ન્હાની ગલીઓ છે આપણા ભાઈઓની સકુચિત ઉદારવૃત્તિ નથી પરન્તુ આપણને ઘડી શરમાવી દે તેવુ વિશાળ ઉદાર હૃદય છે આ સ્વાગત અવસરે આ ન્હાની ગલીઓના ન્હાના માર્ગોની બન્ને બાજુના એક કે બે માળના અસખ્યાબધ ન્હાના ગૃહોની અટારીઓ પજાબનાં સુન્દર સ્ત્રીપુરૂષ અને બાળકોથી જકડાઇ ગઇ હતી આ અટારીઓમાથી ગુજરાતની નિર્બળ અને કૃત્રિમ કોમળાગી બ્હેનો દીસતી ન હતી પણ ગુલાબી ગોરીથી જેમના શરીર સુદર અને ભવ્ય દેખાતા એવી તન્દુરસ્ત અને વાનચોળ પજાબણ બ્હેનો હતી સાચા સૌંદર્યથી, અને વીર્યવાન્ તેજની પ્રતિભાથી હિન્દનુ ગૌરવ સ્મરણ કરાવતી આ સાચી કોમળાગી પજાબી બ્હેનો હતી ગુજરાતના સ્ત્રીપુરૂષોને તન્દુરસ્તીની સાચી પ્રતિમાઓ આ સમયે અમૃતસર એ પજાબનુ એક મ્હોટુ વ્યાપારી સ્થળ છે ત્યાની વસતિમા મહેમાની કરવાનો બહુ અલૌકિક ગુણ છે ગુજરાતીભાઈઓ અને બ્હેનો શીયાળાની ઋતુઓમા બે માસ સુધી દર વર્ષે પજાબની હવા લે તો ગુજરાતની શિથિલતા દૂર થાય આવા અમૃતસરીભાઇઓ અને બ્હેનોએ પડિત મોતીલાલ નહેરૂનો જે અપૂર્વ સત્કાર કર્યો છે તે ખરે જ અભિનન્દનને યોગ્ય છે કૉંગ્રેસના માનનીય પ્રમુખ મહાશયોને તે તે સ્થળની પ્રજા જે રીતે સત્કારે છે કે દેશની મહાન્ વ્યક્તિઓને પ્રજા જે ઉન્નત ભાવથી સન્માન આપે છે તેથી મહાન્ રાજાઓ પણ શરમિન્દા પડી જાય એવુ બને છે અને એવો જ સત્કાર પડિત મોતીલાલ નહેરૂને મળ્યો હતો કૉંગ્રેસના વિશાળ મડપની આસપાસ જે ભવ્યતા દિસતી હતી તેણે આખા સમારભને કાઈ ઔર જ તેજ આપ્યુ હતું દેશપરદેશથી-દૂરથી આવનારા અસખ્ય પ્રતિનિધિઓની બધી અનુકૂળતાઓ સચવાય તે માટે કૉંગ્રેસના મડપની પાસે જ અનેક તબૂઓ તાણ્યા હતા દૂરથી કોઈ રાજાની છાવણી પડી હોય-કોઇ વિજેતાનુ મ્હોટા સૈન્યનુ ગામ વસ્યું હોય તેમ જણાતુ હતું પજાબના ન્હાના મ્હોટા ગામોમાથી જુદા જુદા વ્યાપારીઓએ

સસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ

ચોટા માથા હતા અને હજારો લોકોની મેદનિ ત્યા ભેગી થતી હતી બીજી બાજુએ પંજાબના મીઠાઈવાળાઓએ પોતાની દુકાનો જમાવી હતી આમ કૉંગ્રેસના મંડપના ગ્યાગની આસપાસ દસ દિવસ સુધી એક નવુ નગર વસી રહ્યુ હતુ

પ્રથમ દિવસે તા ૨૭ મીએ મ્હવારના દસ વાગ્યા પહેલા તો અઢાર હજાર ખુરસીઓ ભરાઈ ગઇ હતી અને એક વાગે કૉંગ્રેસની શરૂઆત થતા પહેલા કેટલાક મોડ વનાક પૂર્વેથી મંડપના દરવાજા બંધ કરવામા આવ્યા હતા પ્રતિનિધિઓને વધારે ટિકીટો આપવાનુ બંધ કરવામા આવ્યુ હતુ અધિવેશનમા બારીમેક હજાર દેશજનોની હાજરી હતી પંજાબી સ્ત્રીઓ ઉપરાત ગુજરાતી, નજીવા પ્રમાણમા દક્ષિણીઓ, શૂન્ય બંગાળી ને મદ્રાસી સ્ત્રીઓ પણ હાજર હતી છેલ્લા ત્રણચાર વર્ષથી આ રાષ્ટ્રીય અધિવેશનમા આપણા ગુજરાતીભાઇઓ અને બ્હેનો સારા પ્રમાણમા હાજરી આપે છે અને દેશના રાષ્ટ્રીય જીવનમા ઉત્સાહથી રસ લે છે એ અભિનંદનને યોગ્ય છે પણ આ ભાઇઓ અને બ્હેનોમા સાધારણ દ્રવ્યસંપત્તિવાન્ અને સાધારણ બુદ્ધિવાળા નવયુવાનોનો જ મ્હોટો ભાગ હોય છે ગુજરાતના મ્હોટાઓને અવકાશ મળતો નથી એ ખેદનો વિષય છે આ નવયુવાન દેશપ્રેમી બન્ધુઓના ઉદાર ભાન માટે આપણે ત્હેમને અભિનન્દન આપીએ અને ઇચ્છીશુ કે ભાવિ અધિવેશનોમા હજી પણ વધારે સારી સંખ્યામા એ હાજરી આપે અને આ દળને યોગ્ય માર્ગ દોરવા માટે સતત રીતે પોતાના વિચારો દર્શાવના અને આચારમા ઉતારના-સમર્થ ગુજરાતીબન્ધુઓમાથી યોગ્ય નેતાઓ પણ સાથે રહે

અધિવેશનની શરૂઆત રાષ્ટ્રગીતના મીઠા સંગીત સાથે થઇ અને તે પછી આર્યસમાજના પ્રખર વિદ્વાન અને પ્રતિભાશાળી મધુ મહાત્મા મુન્શીરામજી-સ્વામી શ્રદ્ધાનન્દજી સ્વાગતકારિણી સભાના પ્રમુખપદેથી હિન્દના ઉંડાણમાથી બહુ શ્રમ વેઠીને દેશકર્તવ્ય બુદ્ધિથી પ્રેરાઇને આવેલા અનેક દેશજનોનો સત્કાર કરવા મહાનાદ સાથે ઉભા થયા સ્વામી શ્રદ્ધાનન્દજીની શ્રદ્ધા અપૂર્વ અને અલૌકિક છે પોતે સમર્થ વિદ્વાન અને કાર્યકુશળ-વ્યવહાર નિપુણ છે સ્વાગતકારિણી સભાના પ્રમુખ તરીકે એમણે આપેલુ ભાષણ એક દૃષ્ટિએ વિચારના યોગ્ય છે એમા હિન્દવાનોને અપાયેલો મહાન્ સંદેશ છે એમા સાચા હિન્દીજનનુ શુદ્ધ હૃદય છે સ્વાર્થ, અન્યાય, ખુનરેજી સ્હામે તેમા અસંખ્ય પોકાર છે મનુષ્યની સકળ સમાજ માટે તેમા ઉચ્ચ વિશ્વપ્રેમ છે હિન્દવાનોને ત્હેમના કર્તવ્યનુ ભાન કરવાનો સુન્દર બોધ છે હિન્દના રાષ્ટ્રજીવનમા જામી ગયેલા બે મહાન્ પક્ષો ત્હેમા એક થવા ઘણી નમ્ર છતા દૃઢ વિનંતિ છે સ્વામિજી પંજાબની નાદીરશાહી ઉપર ઉન્હા અશ્રુ સારતા કહે છે કે, प्रजा अपनी पैत्रिक प्रथाके अनुसार सिर और पैरसे नगी, अपने मा बाप हाकिमके पास, फरियादको दौडी । परतु उसने पहलेसे ही फौज-इकठी कर रक्खी थी और उनको हुकुम दे दिया था कि यदि भूल कर, उमे माबाप समजनेवाली प्रजा, उसके मन्दिरकी और चलनेका यत्न करे तो जैसे भी हो सके, उन्हे आगे बढनेमे रोका जाये । भोली विहत्थी प्रजाने रुठे हुए बालककी तरह सरपीट कर आगे बढनेका यत्न किया, आर प्रजाके 'पति सम्राट्

કમનાના પત્રો રૂ ૨-૦-૦ એનુ એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

आज पचमके प्रतिनिधिओंने उसकी प्रजाको गोलिआसे भून डाला जहा न्यायका चारों ओर राज्य है, वहां इस गिरे हुए समयम नि स्वार्थसमताका प्रकाश कैसे होता। नियम के नामपर विप्लव और शान्ति के नामपर अत्याचारका राज्य फैल गया। मार्शलल ने नर, नारी, बाल वृद्ध और युवा-सब को बेजान कर दिया। उस दिन मार्शलला का विजय हुआ और शान्ति फैल गई, परन्तु वह स्मशान भूमि और कब्रस्तानकी शान्ति थी-वह मौतकी शान्ति थी।—આમ દુ ખ. સ્થિતિપર શોકના અશ્રુઓ સારતા સ્વામિજીએ એક રાજભક્ત, દેશભક્ત, વિશ્વભક્ત અને સૌથી વધારે પ્રભુભક્તના ઉદાત્ત હ યને વ્યક્ત કર્યું એક રાજનિષ્ઠ પ્રજાની ભયકર કતલ એક તદ્દન બીનજવાબદાર, પ્રભુ અને પ્રભુતાને ના માનનાર, રાજ-સમાટ્ને ના ઓળખનાર પોતાની સ્વચ્છદી બુદ્ધિએ ચાલનાર અધિકારી કરે અને એના એ કંપારીજ કૃત્યને કાયદા-નિયમ નામને તદ્દન અયોગ્ય એવા અન્યાયી અને નિરકુશ કાયદા-રક્ષણ આપે એવી વ્યવસ્થા તો હિન્દમા આજે જ જોઇ, સાજગી અને અનુભવી સ્વામિજીએ આ સ્વચ્છદી અને નિયમ-વિપ્લવી વ્યવસ્થા સ્હામે પોકાર ઉઠાવ્યો છે એમણે હિન્દ સમસ્તનું હૃદય વ્યક્ત કર્યું છે આગળ ચાલતા, क्या सन्यासीको राजनैतिक आन्दोलनमें भाग लेना चाहिए ? એ અર્વાચીન-અસાધુ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામિજીએ બહુ ઉત્તમરીતે આપ્યો છે ' જે દિવસથી મ્હેં પવિત્ર સન્યાસાશ્રમ સ્વીકાર્યો છે તે દિવસથી સારા સસારને હું એક પરિવાર સમજુ છુ સારા વિશ્વના ધનને એક આપે જોઉં છુ અને લોકલજ્જા છોડીને લોકસેવા કરૂં છું એ મ્હારૂ મત છે' પવિત્ર ભારતવર્ષમા અસખ્ય સાધુ સન્યાસીઓ છે એ મહાન દળ લોકને શિક્ષા આપે, અને સમાજમા ઉચ્ચ વિચારો આપે, અને પોતાના ગ્રુરુસ્ત પ્ર સ્વામિજીની માફક સમજે, અનુભવે અને આચારમા મુકે તો હિન્દના પુત્રો તરીકે ત્હેમનુ જન્મ્યુ ખરે જ સફળ નીવડે, સ્વામિ શ્રદ્ધાનન્દજી આવુ આન્દોલન પ્રેરવા, સાધુ સન્યાસીઓમા એ ચેતન જાગૃત કરવા પ્રવૃત્ત થાય એ શુ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી ? ઉપરના પ્રશ્નના સીધા અને સમત ઉત્તર પોતાના ભાષણમાં સ્વામિજીએ આપ્યા છે એમનામા આત્મગૌરવની ન્યૂનતા નથી પણ આત્મગૌરવના પૂર જોરથી વહે છે આ દૃષ્ટિએ જોતા આ લેખ-આ ભાષણ ઘણું કિમતી છે ભાષણમા પણ બહુ અર્થવાન્ અને વિચારયોગ્ય છે

હવે બીજી દૃષ્ટિએ-રાજનીય દૃષ્ટિથી જોઇએ તો કાઇક નિરાશા ઉત્પન થાય એવુ છે મોન્ટેગુ-સિન્હાના નવા રાજકીય સુધારાનો કાયદો પસાર થયો છે એ કાયદો ઘણો અશે અધુરો છે અસતોષ આપે એવો છે એ કાયદા-સબધમા સ્વામિજીએ વિગતમા કશુ જ કહ્યું નથી. જો કે ટુકાણમાં જણાવે છે-સ્હમજાઇ શકે છે કે એ પોતે તેથી સતુષ્ટ નથી આટલી વાત છે પણ એટલું બસ નથી રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી સબળ દલિલોથી એ વાતને પુરતી આપવાની જરૂર હતી દેશમાં આજ બે મહાન્ પક્ષ પડ્યા છે અમ્હે એને મહાન્ કરી શકતા નથી કારણ એ જ કે એ ન્હાના-થોડી સખ્યાના પક્ષમનિ મ્હોટો ભાગ, અતરથી કૉંગ્રેસનો પક્ષ છે કોઈ શરમના માર્યા, કોઈ ખેચ્યા ખેચાયા, કોઈ પારકાની બુદ્ધિએ દોરાયા, એવા

Carriage forms under Ancient Hindu Law As 12, N M Tripathi&Co Bombay

કેટલાક જનો આ થોડી સખ્યાની ન્હાની સખ્યામા છે અને રાજકીય સિદ્ધાન્તોમાં કોઇ મતભેદ છે માટે જ અમ્હે કૉંગ્રેસ સાથે મહમત થઈ શકતા નથી એવુ વિચારદર્શન એ મિથ્યા આડબર છે અતરથી જુદી લાગણીઓ છે એ લાગણીઓ સ્પષ્ટતાથી નિડરતાથી જણાવવાને એ નિર્બળ છે એવુ અમ્હને લાગે છે અમ્હે પણ ઇચ્છીએ છીએ કે અમ્હારૂં આ અનુમાન અસત્ય નીવડો સ્વામિજી આ ન્હાના પક્ષને પોતાની ભેદવૃત્તિ ત્યાગવા કહે છે બહુ સાચુ કહે છે પણ એ કહેવુ હવે જરૂરનુ નથી જે નાગરિકોમા—નેતાઓમા ઔદાર્ય નથી, ક્ષમતા નથી, ધીરતા નથી, સહિષ્ણુતા નથી અને સહના કરતા પણ વિરોધ તો જે પોતાની માતૃ-ભૂમિના કલ્યાણયજ્ઞમા પ્રત્યક્ષ રીતે હાજરી નથી આપતા એટલુ જ નહિ પરન્તુ અન્યને પણ હાજર ના રહેવા ઉત્તેજીત કરે છે એ અધર્મ્ય જ ગણી શકાય—એ દેશદ્રોહ કહેવાય અને આવા જનોને ઉપદેશ અને વિનવણીઓ શુ અસ્થાને નથી ? સ્વયમેવ જે જનો—પોતાની જ ઇચ્છાથી પ્રેરાઇને જે જનો—એ કૉંગ્રેસનો બહિષ્કાર કર્યો છે ત્હેમને આમન્ત્રણની હવે જરૂર શી હોય ? સ્વયમેવ જેમણે ત્યાગ કર્યો છે ત્હેમને સ્વયમેવ ત્હેનો પુન સ્વીકાર કરવાની છુટ છે સ્વામિજીએ આમ બે ત્રણ મુદ્દા ચર્ચ્યા છે એકદરે લેખ ભાષણ—સારૂ છે—વિચારને યોગ્ય છે ભાષણ પુરૂ થતા મુબાઇની ખાસ કૉંગ્રેસના માજી પ્રમુખ મહાશય મિ હસન ઇમામે દરખાસ્ત કરી અને અપ જનોએ ત્હેને અનુમોદન આપ્યુ અને પજાબની એકહૃદયથી સેવા કરનાર પડિત મોતી લાલ નહેરૂએ કોંગ્રેસનુ પ્રમુખપદ લીધુ પડિતજીની દેશસેવા પજાબના પ્રકરણ પહેલા દેશમા બહુ મશહૂર ન હતી એમના પ્રાતમા વિશેષ પ્રમાણમા અને અન્ય સ્થળોએ કાઇક ઓછા પ્રમાણમા શિક્ષિત વર્ગમા એક અનુભવી અને ચાલાક દેશસેવક તરીકે એ અનબન વિખ્યાત હતા પજાબના પ્રકરણે એમને વધારે જાગૃત કર્યા એક નવયુવાનને પણ બે ક્ષણ શરમાવી ? એટલા બળથી એમણે પજાબની બાથ ધરી પરિણામે પજાબ એમનુ જન્મમરનુ ઋણી બન્યુ અને પજાબની આ કૉંગ્રેસના અધિવેશનના પ્રમુખપદે પજાબની અને બીજા પ્રાંતોની પ્રજાએ એમને ચુટી કહાડ્યા એમની દેશસેવાનો યોગ્ય બદલો આમ મળ્યો પ્રજા નગુણી છે એવા કેટલાક દેશસેવકોના ઉદ્ગાર આમ અસત્ય ઠર્યા પ્રજા જાગૃત છે- સદ્ગુણી છે—વિવેક જાણે છે એ આચારમા મુકી બતાવ્યુ પ્રમુખ મહાશયની પસદગી કરવા માટે ઠરાવ મુકતા અને અનુમોદન આપતા થયેલા ભાષણો નિશાળના છોકરાઓના શબ્દો હતા મિ હસન ઇમામ અને રા ભગતરામ કઇક ઠીક બોલ્યા હતા ત્યારે અન્યને શુ બોલવુ એ સુઝયુ નહિ ભૂતકાળની કૉંગ્રેસમા આવી સ્થિતિ નહતી પડિતજીનુ ભાષણ અતિશય લાબુ હતુ અને પજાબની દુર્ઘટ સ્થિતિનુ વર્ણન અને નવા રાજકીય સુધારાના કાયદાનુ નિરૂપણ એ એના મુખ્ય વિષય હતા પડિતજીએ પોતાના ભાષણની શરૂઆતમાં જણાવ્યુ હતુ કે 'ત્હમારા સખ્યાબધ ભાઇઓના કરપીણ ખુનના ઉંડા શોકમા ત્હમે આજે અહિ ભેગા મળ્યા છો, અને મ્હને તેના પ્રમુખ તરીકે ચુટી કહાડીને ત્હમે મ્હને ત્હમારે

- અનગવિષ ૩ ૨–૮—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ.

મુખ્ય ગોચક બના પો છે,' અને તે ખરૂં જ હતું. પંડિતજીને પંજાબની આ દુર્ગતિમાન, પ્રચંડ વિનાશથી જે તીવ્ર ઘા લાગ્યો હતો તેથી જ તેમણે પંજાબની મહાસભાનું વ્રત લીધું હતું પંડિતજીનું ભાષણ ઉપર કહ્યું તેમ અતિશય લાંબુ હતું દિન ઉગે હિન્દના પ્રજાજનના પ્રશ્નોમાં હદથી પણ જ્યાદા ઉમેરા થતા જાય છે, અને શતધા મુંઝાવતી મુશ્કેલીઓ, જરૂરીઆતોનો નામદાર સરકાર ઉકેલ કરતી નથી એટલે સ્વાભાવિક રીતે પ્રજાજીવનના પ્રશ્નોની સૂચ વધારે ને વધારે લંબાતી જાય છે કૉંગ્રેસના પ્રમુખને અને કૉંગ્રેસના કાર્યક્ષેત્રને માથે આમ કામનો બોજો દિન ઉગે વધતો જાય છે આવી સ્થિતિમાં પ્રમુખ મહાશય પોતાના ભાષણમાં બધા જ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી શકે એવું માનવું બરાબર નથી ઘણા અગત્યના મહાન પ્રશ્નો જ આના સમે એ ભાષણના ખાસ મુદ્દા બની શકે અને તે જ ઉપર ચર્ચા થઇ શકે-બીજું અસંભવિત છે પંડિતજીના ભાષણમાં આવા મ્હોટા પ્રશ્નોની ચર્ચા હતી પણ વિષયોની પસંદગીમાં બહુ વિવેક હતો નહિ અને ચર્ચાની લંબાણમાં બહુ તેજ ન હતું જો કે પંજાબના પ્રશ્નને અને સુધારાના પ્રશ્નને એમણે કેટલીક વજનદાર દલીલોથી ચર્ચ્યા હતા પંજાબની હાકેમશાઈ મૂળથી સડેલી હતી એ વાતની તરફ ધ્યાન ખેંચતા એમણે ખરૂં જ કહ્યું છે કે *But repression and terrorism have never yet killed the life of a nation, they but increase the disaffection and drive it underground to pursue an unhealthy course breaking out occassionally into crimes of violence And this brings further repression and so the vicious circle goes on No one can but deplore violence and political crime But let us not forget that this is the direct outcome of continued repression It is due to the perversity of the executive which blinds itself to the causes of the discontent and, like a mad bull, goes about attacking all who dare to stand up against it'*

પંજાબના અમલદારોની આપખુદ નીતિનો લક્ષણોના જુદા જુદા ભેદ આમ બતાવવામાં એમણે 'સરકારને ઉતારી પાડી છે' એવો આરોપ કેટલાક જનોએ મુકયો છે એ આરોપ જેટલો અસત્ય અને નિર્મૂળ છે તે કરતા પણ વિશેષ તો-આરોપ મૂકનાર જનો હિન્દીએ પ્રજાની પ્રજાદ્રષ્ટિએ પુરેપુરી અવગણનાને યોગ્ય છે પંજાબની દુરાવસ્થાથી જે હિન્દીજનનું હૃદય ચાંપી ઉઠે નહિ કે પંજાબીભાઇઓ અને બ્હેનો તરફ અનુકંપ અનુભવે નહિ એ હિન્દીજનના નામને સ્હેજે યોગ્ય નથી બંગાળાના ભાગના કરનાર પંજાબનો આ પ્રશ્ન લક્ષવાર વિચારવ યોગ્ય છે બંગાળાના ભાગલાનો પ્રશ્ન એ હિન્દ સમસ્તનો પ્રશ્ન ન હતો એથી હિન્દસમસ્તને કોઇ જાતનું નુકશાન ન હતું પણ એ કેવળ પ્રાંતિક પ્રશ્ન હતો-એ પ્રશ્નને અંગે બંગાળામાં સ્વ[illegible]ી અને બૉયકોટ જેવા આંદોલનો બાબુ સુરેન્દ્રનાથ બૅનરજીના નેતૃત્વ નીચે પુર વેગથી પ્રેરાયા-જાગૃત બન્યા અને આના પ્રેરને પંજાબનો પ્રશ્ન રોકાવી શકયો નહિં પંજાબીભાઇઓની તીવ્રમાં તીવ્ર

મ્હેરબાનો પણ અનાદર કરવો એમને ઠીક લાગે. એમની કરણાથી લદબદ થયેલી અતિ કોમળ અને આર્ત વિનવણીઓનો તિરસ્કાર કરવો જ ઠીક લાગે. એ શુ સૂચવે છે? પ્રજા ભગવનાં ભાગના વખતે જાગૃત હતી તે કરતાં આજ સહસ્રગણી વધારે દ્રઢતાથી જાગૃત બની છે એ પ્રજાને પ્રગતિના માર્ગ દોરવાનું ધર્મકર્તવ્ય પ્રજાના નેતાઓને શિર છે એ ધર્મતત્વ ના સમજનાર કે એ ધર્મકર્તવ્યનો અનાદર કરનાર પ્રજાના પ્રેમને પાત્ર ના બને તો એમાં આશ્ચર્ય કશુ જ નથી પ્રજા એમાં દરકાર કરતી નથી ફક્ત સખેદ આશ્ચર્ય એ લાગે છે પંજાબના પ્રશ્ને હજી હિન્દીજનોના હૃદયોને પુરા રોવડાવ્યાં નથી પણ પંડિત મોતીલાલજીએ પ્રમુખપદેથી પંજાબના વિનાશને દેશની સહાનુભૂતિ અને આશ્વાસન આપ્યા છે જેમણે જલીયાનવાળા બાગને નજરે જોયો હશે, જેમણે પોતાના દેશબંધુઓની નિર્દોષ કતલથી રેડાયલાં લોહીથી રંગાયલી લાલ ખૂની માટી જોઇ હશે, જેમણે મશીનગનોની ગોળીના ગોળામારથી ઘાયલ થયેલી ભીંતોની સાક્ષી નજરે જોઇ હશે તેમના હૃદયમાંથી અગ્નિના ભડકા નીકળ્યા વિના રહે એમ નથી એમના ચક્ષુઓમાંથી લોહી વરસ્યાં વિના રહે એમ નથી. હજી એ માટી, હજી એ ગોળીઓ, હજી એ પ્રચંડ ભીંતો અને ભવ્ય જલીયાનવાળા બાગ સૌ મોજુદ છે ગર્વથી ઉભાં છે કરુણાથી ભરપુર આ ચિત્ર કોના હૃદય ના રોવડાવે? કયો હિન્દીજન ના રોઈ ઉઠે? અમ્હે તો માનીએ છીએ કે પંડિતજીએ પોતાનાં ભાષણમાં બહુ સંયમ રાખ્યો છે પૂર્ણ ગંભીરતા સાચવી છે અને હૃદયથી એ દર્શા છે તે કરતાં એમણે ઘણુ ઓછુ બતાવ્યું છે પંજાબની કતલથી ના રડી-કકળી ઉઠનાર હિન્દીજન હિન્દી નથી એવુ અમ્હારે બેધડક કહેવું પડે છે જો કે પ્રભુના પ્રભુત્વમાં માનનાર તરીકે અમ્હે આ ખુનરેજીમાં હિન્દના સાંગોપાંગ કલ્યાણના ઉંડા બીજ રોપાયલાં જોઇએ છીએ યુદ્ધના ચાર વર્ષના સમયમાં પંજાબના સત્તાધિકારીઓએ પ્રજાઉપર જે દમનથી રાજ્ય કર્યું છે તેનુ વર્ણન પંડિતજીએ એટલી જ સચોટતાથી આપ્યુ છે આવા સત્યકથનોથી અધિકારીઓ અને પ્રશંસકો ભડકી ઉઠે એમાં આશ્ચર્ય નથી આજસુધી અધિકારિઓની ગણત્રી એ હતી કે હિન્દની પ્રજા નિર્માલ્ય અને અશક્ત છે એને જેમ દબાવીશુ તેમ દબાશે—ચંપાશે પણ પ્રસંગ આવે હિન્દીપ્રજા પોતાનુ પુરાતન શૌર્ય, પુરાતન નિડરતા, પુરાતન દ્રઢતા, અને પુરાતન આત્મભાન, આત્મગૌરવ અને કર્તવ્યપરાયણતાને જાગૃત કરી શકે એમ છે એ બતાવ્યુ છે પ્રભુની અમરતામાં એકનિષ્ઠ ભક્તિવાળી હિન્દી પ્રજા આત્મભાનવાળી છે પંડિતજીએ યોગ્ય કહ્યુ છે કે, '*unless we adhere to truth and discard fear we cannot get rid of the slave psychology, the outcome of generations of repression, which has been our sad inheritance*' સત્યને દ્રઢતાથી વળગી રહેવુ અને ભયને તિલાંજલિ આપવી એથી જ હિન્દનો કલ્યાણમાર્ગ ખુલ્લો થાય છે અને આમ આ સત્યકથનોના ઉપર મુંકવામાં આવતા આરોપ પુરેપુરી અવગણનાને જ યોગ્ય છે

પ્રેક્ટીકલ એસ્ટ્રોલોજી ૨ ૩-૦-૦ એમ. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

બીજો અગત્યનો પ્રશ્ન એ હિન્દી રાજ્યીય સુધારાનો હતો. પંડિતજીએ આ પ્રશ્નને ચર્ચતા પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો છે એ કહે છે કે, '*The act is not based on the wishes of the people of India and its provisions fall short of the minimum demands made by the Congress*' આ કથનમાં દેશનો સાચો ઉદ્ગાર છે નવા રાજ્યીય સુધારાનો દાવો પ્રજામતને લેશ એ રીતે અનુકૂળ નથી. પ્રજા માગતી હતી તેથી લેશ ઓછું જ મળ્યું છે આ કથન સામે એવી ફરિયાદ ઉઠાવવામાં આવી છે કે દેશના કેટલાક ખૂણામાંના કેટલાક જનો અત્યાર સાથે નવા સુધારાના સંબંધમાં સહકાર કરવાને ઢકાળું વિલે પાડશે આ ફરિયાદમાં સત્ય હોવાનું અમને પણ લાગે છે પણ એનું સ્વરૂપ શું છે વિક્ષેપ તો ત્યાં પાડવામાં આવશે કે જ્યાં હિન્દ અને હિન્દવાસીઓના અહિતનાં અર્થનો સવાલ; જ્યાં માઈકલ ઓડવાયર જેવા બીનજોખમદારી અમલદારોના અમાનુષી કર્મોને સરકાર અનુમતિ આપશે, જ્યાં દેશના નરરત્નોને કે પ્રજાવર્ગની કોઈ પણ વ્યક્તિને અન્યાય થશે ત્યાં બ્રિટિશ શહેનશાહતના સામ્રાજ્યમાં હિન્દ અને હિન્દીજનોની જ્યાં અવગણના કરવામાં આવશે, જ્યાં એમની પ્રતિષ્ઠાને અને હક્કને ધક્કો પહોંચાડવામાં આવશે, જ્યાં એમની પ્રભુદત્ત સ્વતંત્રતા ઉપર કાપ મૂકવામાં આવશે, જ્યાં એમને અન્યાયની કૃત્રિમ બેડીઓમાં પારકાના સ્વાર્થમાટે સ્વચ્છંદતાથી જકડવામાં આવશે ત્યાં. બાકી હિન્દીજનો સામ્રાજ્યના પરમભક્ત છે સામ્રાજ્યવાદી છે જગતની પ્રજાઓમાં હિન્દ સ્વતંત્રપણે પોતાના પગઉપર ઉભા રહીને ઝૂમી શકે અને માનસિક, શારીરિક અને આર્થિક પરાધીનતાની બેડીઓમાંથી મુક્ત રહી સ્વતંત્રપણે જીવન ગાળી શકે એવી સ્થિતિ ઉભી કરવી એ એનું અને એના સન્તાનોનું પરમ લક્ષ્ય છે અને એ લક્ષ્ય હિન્દવાસીઓ ગમે તે ભોગે અને ગમે તે ત્યાગે સાધવા સમર્થ બનો એ અમારી પરમ અભિલાષા છે બાકી બીજી રીતે હિન્દની પ્રજાને આપવામાં આવેલા નવા સુધારાઓનો અસ્વીકાર કોઈ કરી શકે તેમ નથી. રાજરાજેશ્વરની એ મહા આજ્ઞા છે, અને એ આજ્ઞા સર્વ હિન્દીજનને શિરસાવન્દ્ય જ છે પણ એનો સ્વીકાર એમને વિરોધ કરવાનું નહિ એવો અર્થ નથી; અમે ખાઈશું—પીશું—પચાવીશું પણ તે સાથે જ નવા નવા પરવાનાની જોરભેર બાકીની માગણી કરીશું અને જ્યાં સુધી અમારા હક્ક પુરેપુરા સંતુષ્ટ થયા નથી ત્યાં સુધી અમને જંપ નથી

શું એમ છે જ નહિ? પંડિતજીએ કહ્યું છે કે '*If our lives to remain at the mercy of an irresponsible executive if the ordinary rights of human beings are denied all talk of reform is mockery Better to breathe air in rags than be a corpse in the finest raiment*' સહકાર અને વિક્ષેપની વ્યાખ્યા આ જ છે એ સિવાયના ... (૫)
હિન્દીજનને માન્ય નથી વિક્ષેપ જ કરવાની બાબત વિશે ... (૩)

પ્રખી ને મોહન રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબઈ

બીજો અગત્યનો પ્રશ્ન એ હિન્દી રાજકીય સુધારાનો હતો 'પંડિતજીએ આ પ્રશ્નને ચર્ચતા પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે' એ કહે છે કે; *The act is not based on the wishes of the people of India and its provisions fall short of the minimum demands made by the Congress'* આ કથનમા' દેશનો સાચો ઉદ્ગાર છે નવા રાજકીય સુધારાનો કાયદો પ્રજામતને જોઇએ તેને અનુકૂળ નથી. પ્રજા આગની હતી તેથી બેશક ઓછુ જ મળ્યુ છે આ કથન સામે એવી ફરિયાદ ઉઠાવવામા આવી છે કે દેશના કેટલાક ખૂણામાના કેટલાક જનો સરકાર સાથે નવા સુધારાના સબધમા સહકાર કરવાને ઠેકાણે વિક્ષેપ પાડશે આ ફરિયાદમા સત્ય હોવાનું અમ્હને પણ લાગે છે પણ એનુ સ્વરૂપ જુદુ છે વિક્ષેપ તો ત્યા પાડવામા આવશે કે જ્યા હિન્દ અને હિન્દવાસીઓના અહિતના પ્રશ્નો ચર્ચાશે જ્યા માઇકલ ઓડવાયર જેવા બીનજોખમદારી અમલદારોના અમાનુષી કર્મોને સરકાર અનુમતિ આપશે, જ્યા દેશના નરરત્નોને કે પ્રજાવર્ગની કોઇ પણ વ્યક્તિને અન્યાય થશે ત્યા બ્રિટીશ શહેનશાહતના સામ્રાજ્યમા હિન્દ અને હિન્દીજનોની જ્યા અવગણના કરવામા આવશે, જ્યા એમની પ્રતિષ્ઠાને અને હૃદયને ધોકો પહોચાડવામા આવશે, જ્યા એમની પ્રભુદત્ત સ્વતત્રતા ઉપર છેદ મુકવામા આવશે, જ્યા એમને અન્યાયની કૃત્રિમ બેડીઓમાં પારકાના સ્વાર્થમાટે સ્વચ્છદતાથી જકડવામા આવશે ત્યા બાકી હિન્દીજનો સામ્રાજ્યના પરમભક્ત છે સામ્રાજ્યવાદી છે જગતની પ્રજાઓમા હિન્દ સ્વતત્ર પણે પોતાના પગઉપર ઉભા રહીને રૂમી શકે અને માનસિક, શારીરિક અને આર્થિક પરાધીનતાની બેડીઓમાથી મુક્ત રહી સ્વતત્રપણે જીવન જીવી શકે એવી સ્થિતિ ઉભી કરવી એ એનુ અને એના સન્તાનોનુ પરમ લક્ષ્ય છે અને એ લક્ષ્ય હિન્દવાનો ગમે તે ભોગે અને ગમે તે ત્યાગે સાધવા સમર્થ બનો એ અમ્હારી પરમ આભેનાષા છે બાકી બીજી રીતે હિન્દની પ્રજાને આપવામા આવેલા નવા સુધારાઓનો અસ્વીકાર કોઇ કરી શકે તેમ નથી રાજરાજેશ્વરની એ મહા આજ્ઞા છે, અને એ આજ્ઞા સર્વ હિ દીજનને શિરસાવન્દ્ય જ છે પણ એનો સ્વીકાર એટલે વિશેષ માગવુ નહિ એવો અર્થ નથી; અમ્હે ખાઈશુ–આરોગીશુ–પચાવીશુ પણ તે સાથે જ નવા નવા પદાર્થોની જોરશોર આગ્રહી માગણી કરીશુ અને જ્યા સુધી અમ્હારા હૃદય પુરેપુરા સતુષ્ટ થયા નથી ત્યા સુધી અમ્હને જપ નથી વળવાનો–વળી શકે એમ છે જ નહિ 'પડિતજીએ કહ્યુ છે કે *'If our lives and honour are to remain at the mercy of an irresponsible executive and military, if the ordinary rights of human beings are denied to us, then all talk of reform is mockery Better to breathe God's free air in rags than be a corpse in the finest raiment'* અધિકારી વર્ગના સહકાર અને વિક્ષેપની વ્યાખ્યા આ જ છે એ સિવાયની બીજી વ્યાખ્યા હિ દીજનને માન્ય નથી 'વિક્ષેપ જ કરવાની ખાતર વિક્ષેપ અ ...

નથી જ એવું કહેવામા અતિશયોક્તિ નથી અને *This spirit of Natinolism cannot rest content unless all our demands are acceceded to* એ કહેવામાં કોઇ પાપ કરવુ નથી. પંડિતજીએ આમ નવા સુધારા સમ્બન્ધમા જે ઉદ્ગાર કહાડ્યા છે તે ઉપર કહ્યું તેમ દેશના સાચા ઉદ્ગાર છે આ સમ્બન્ધમા અમ્હે અમ્હારા ગયા અંકમા જે કહ્યું છે તે તરફ વાચકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ પંડિતજીએ આ બે મહત્ત્વના પ્રશ્ન ઉપરાત બીજા પ્રશ્નો ટુંકામા પતવી નાખ્યા છે આ ભાષણ નામદાર સમ્રાટ્શ્રીના બાદશાહી ઢંઢેરા પહેલા લખવામા આવ્યું હતુ કૉંગ્રેસ મળતા એ ઢંઢેરો પ્રગટ થયો પંડિતજીએ તે ઉપર પણ ઢંઢેરાના બાદશાહી પ્રસંગને યોગ્ય શબ્દોમા વધાવી લીધો નહિ કે સુધારાનો કાયદો પસાર થઈ ગયો હતો અને સમ્રાટ્શ્રીની છેવટની સહિ પણ એનાપર થઈ ગઇ હતી એ વાતપર જોઈએ તેટલા ગૌરવથી એમણે કૉંગ્રેસનું ધ્યાન ખેંચ્યુ ન હતુ કૉંગ્રેસના પ્રમુખનુ ધ્યાન કેમ આ બાજુ નહિ ખેંચાયુ હોય એ જગક આશ્ચર્ય પમાડે છે. અસ્તુ એકંદરે આમ પંડિતજીનું ભાષણ કેટલાક મુદ્દાઓથી ભરેલું હતું પણ જોઇએ તેટલા ગૌરવવાળુ તેજદાર ન હતુ— છેલ્લા ત્રણેક વર્ષથી કૉંગ્રેસના પ્રમુખપદેથી અપાતા ભાષણોમા આ ન્યૂનતા બહુ સમજારીતે જણાઈ આવે છે

હવે કૉંગ્રેસે પસાર કરેલા ઠરાવો તરફ નજર નાખીએ આ ઠરાવોમા કેટલાક તો ઘણા જ ઉપયોગી હતા ઠરાવોની સખ્યા તરફ જોતા એ મ્હોટી હતી દક્ષિણ અને ઉત્તર આફ્રિકાના હિન્દવાસીઓની હાડમારી, પંજાબના એપ્રીલના તોફાન સમયની નાદીરશાહી અમલદારી વખતે પ્રજાવર્ગના મૂર્ખ માણસોના અપકૃત્ય સ્હામે નાપસદગી, હંટર કમિટી સમક્ષ પંજાબી નેતાઓને હાજર નહિ રહેવા દેવાની સરકારની આપખુદ વૃત્તિ સ્હામે કૉંગ્રેસ કમિટીએ ઉપાડેલી સનન કાર્યપદ્ધતિ તરફ કૉંગ્રેસની સહાનુભૂતિ અને અનુમતિ, નિષ્ઠુર હૃદયી જનરલ ડાયરની સ્હામે કાયદાની અદાલતમા ન્યાય થાય તેના પ્રથમ પગલા તરિકે તેની બરતરફી, અને તે સાથે જ જલીયાનવાળા બાગની ખુનરેજીનો સત્તાવાર હેવાલ પ્રજા સમક્ષ અને નામદાર સમ્રાટ્શ્રીની સરકાર સમક્ષ મુકવામા જે અસહ્ય વિલંબ થયો છે તે માટે હિન્દી સરકાર અને પંજાબની સરકારને જવાબદાર ગણવી, માયકલ ઓડવાયરની પંજાબની આપખુદ અને વિધ્વંસક રાજનીતિ અને હંટર કમિટી પાસે જનરલ ડાયરે કરેલી કતલ તરફ એણે અનુમતિ દર્શાવી હતી એ કથનની ઉક્તિ અનુસાર એની સ્હામે કાયદાની અદાલતમા ન્યાય થાય તેના પ્રથમ પગલા તરિકે આર્મી–લશ્કરી–કમિશનમા એની કરેલી નિમણુક રદ કરવાની માગણી, અને લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડે આ દેશની પ્રજાનો વિશ્વાસ અને પ્રેમ ખોયા છે માટે તેમને પદભ્રષ્ટ કરવાની આગ્રહપૂર્વક સમ્રાટ્શ્રીને વિનતિ, એપ્રીલના તોફાનમા માર્યા ગયેલા અંગ્રેજ કે હિન્દીઓના સગાસબન્ધી તરફ દિલસોજી અને જલિયાનવાળા બાગની પ્રજા માટે ખરીદી કરવી અને, ત્યા એપ્રીલ માસમા માર્યા ગયેલા અસખ્ય દેશજનોનું સ્મારક ઉભુ કરવુ અને એ સ્મારક માટે દેશનાં વિશ્વાસને અને પ્રેમને પાત્ર એવા દેશસેવકોનું મડળ નિમવુ, વડી સરકારનું–સમ્રાટ્શ્રીની

મારી વી તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,મુંબાઈ.

સરકારનુ ખિલાફતના પ્રશ્ન સમ્બન્ધમા કેટલાક અંગ્રેજ અધિકારીઓએ ધારણ કરેલી નીતિ વિરુદ્ધ ધ્યાન ખેંચી એ પ્રશ્નનો હિન્દી મુસલમાન ભાઇઓની લાગણીઓ તરફ સમભાવ દર્શાવી નિર્ણય ઠરાવો વિગેરે, તે ઉપરાંત પ્રજાકીય હક્કનુ જાહેરનામુ, મુસલમાનભાઇઓએ ગૌવધ નહિ કરવાના લીધેલા વ્રત માટે ઉપકાર દર્શન જેવા કેટલાક અગત્યના ઠરાવો પણ હતા પરન્તુ કૉંગ્રેસના કાર્યને પુરેપુરૂ ઓજસ આપે એવા ઠરાવોમા નવા રાજકીય સુધારાનો ઠરાવ મુખ્ય હતો એ ઠરાવે કૉંગ્રેસમાં ભેગા થયેલા અનેક દેશસેવકો અને કાર્યવાહકોમા અસાધારણ ખળભળાટ ઉભો કર્યો હતો કૉંગ્રેસના આ મુખ્ય ઠરાવમા રાજકીય સુધારાના કાયદાને કૉંગ્રેસે *Disappointing*–ગાંધીજીના શબ્દોમા 'નાઉમેદ કરે એવો'–કહેવામા આવ્યો હતો આ ઠરાવના પક્ષમાં રા ટિળક, મિ ચિત્તરજન દાસ, મિ. સત્યમૂર્તિ અને અન્ય ગૃહસ્થો હતા મહાત્મા ગાંધીજી, પંડિત મદનમોહન માલવિયજી અને મિ. જીન્હાએ આ શબ્દો વિરુદ્ધ અને ઉપરાન્ત એમા મિ મોન્ટેગુનો આભાર દર્શાવતા શબ્દો ઉમેરવા માટે હતા બીજા પક્ષે મિસીસ બિસેન્ટ હતા એ એવુ કહેવા માંગતા હતા કે આ કાયદાને અમ્હે સ્વાગત કરીએ છીએ અને ઉપરાંત તેમા મિ મોન્ટેગુ અને લૉર્ડ સિન્હા બન્નેના આભાર દર્શાવતા શબ્દો ઉમેરવા સૂચવતા હતા કૉંગ્રેસમા મિસીસ બિસેન્ટનો સુધારો આંખે જોતાંની સાથે જ ફેંકી દેવાય એમ હતુ કે એની કેવળ અવગણના જ થવી જોઇએ મહાત્મા ગાંધીજીના સુધારામા મિ મોન્ટેગુના આભાર–દર્શનની વાત માન્ય થઇ શકે એમ હતી પણ 'નાઉમેદ કરે એવો' એ શબ્દો એમને બહુ ખુંચતા હતા પ્રજાને એ શબ્દો તો ખાસ જોઇતા હતા અમ્હારો અંગત મત એવો હતો અને છે–મહાત્મા ગાંધીજીને માટે સંપૂર્ણ માન હોવા છતા પણ કહેવુ પડે છે–કે, એમણે કૉંગ્રેસમા સ્વીકારેલી કાર્યપદ્ધતિ એમની પ્રતિષ્ઠાને બહુ ગૌરવ આપે તેવી ન હતી મહાત્મા ગાંધીજીએ મિ મોન્ટેગુમાટે જે આગ્રહ ધર્યો હતો તે કેવળ વ્યાજબી હતો અને અમ્હે જાતે મૂળ ઠરાવના સ્થાપકોએ મિ મોન્ટેગુનો ઉપકાર ભુલાવે "સ્થાનનાની અગત્ય જોઇ નહિ એ અવિવેકી કાર્ય સાથે સહમત થઇ શકતા નહિ હોવાથી જ ગાંધીજીના મનને અનુમોદન આપવુ યોગ્ય ધારતા હતા આપણા દેશનુ કથન છે કે સાધુ એ કહેવાય કે અપકારનો બદલો ઉપકારથી વાળે તો મિ મોન્ટેગુએ આપણા ઉપર અપકાર તો કર્યો જ નથી પણ જે કાંઇ કર્યુ છે–પછી તે ગમે તે કારણોને વશ થઇ કર્યુ હોય–પણ તે ઉપકાર જ છે અને એટલો ઉપકાર માનવાની પણ ઉદારતા આપણે દર્શાવી શકીયે નહિ તો એક સંસ્કૃત અને ગૌરવાન્વિત પ્રજા તરીકેનો આપણો હક્ક ન્યૂન થાય છે–આપણે શરમાવુ પડશે અમ્હને બહુ દુઃખ થતું કે મિ બિપીનચંદ્રપાલ જેવા પ્રભુના પ્રભુત્વને પુરેપુરા માનનાર દેશસેવક પણ રા ટિળક અને તેમના અનુયાયી મિ સત્યમૂર્તિ સાથે જોડાયા હતા રા ટિળક એ દેશમાં આજ એક મહાન્ વ્યક્તિ છે અને એમના શબ્દેશબ્દો–અને પ્રત્યેક આચરણોના તોલન થાય છે રા ટિળકની દેશસેવાના આન્દોલનનો બહુ વેગ વધ્યો છે પોતાના ઠરાવ ઉપર એમણે બહુ સ્પષ્ટ વિવેચન કર્યું હતું અને અમ્હારે કહેવુ જોઇએ

ગુનામગિરીનો ગજબ (સચિત્રવાર્તા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

કે એ ન કરવું અસમઝાયુ હતુ બહુ વિવેચના સાંભળ્યા પછી પણ મિ મોન્ટેગુના આભારસ્થાન વિરુદ્ધ એ કેમ હતા એ સમજાયુ નથી અમને આ ચર્ચામાં બહુ ગૌરવ લાગ્યુ નથી મિ સત્યમૂર્તિના આપણે ઉદ્ધત કહીએ એવા બીન-જવાબદાર અને કૉંગ્રેસને બેવડી શરમાવે એવા વાગ્બાણોએ આ ઠરાવની કિંમત ઓછી કરી છે મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાનો સુધારો રજુ કરતા બેઉ બાજુ પણ ઘણા જ ધૈર્યથી તથા હિંમતથી અને નિડરતાથી સારી ચર્ચા કરી હતી અગત્ય પરિણામ ધાર્યું હતુ તે જ આવ્યુ અને કૉંગ્રેસમા બે પક્ષ વચ્ચે મત લેવાનો પ્રસંગ ઉભો થયો હતો છેવટે પણ આ બન્ને પક્ષે જે સમજુતિ કરી લીધી તેથી કૉંગ્રેસનું ગૌરવ અને કૉંગ્રેસની પ્રતિષ્ઠા અધિક થઈ છે કેટલીક દિશા તરફથી એમ આરોપ મૂકવામા આવ્યો છે કે મહાત્મા ગાંધીજીએ કશુ જ મેળવ્યુ નથી અને રા તિલકના પક્ષે જીત કરી છે અમે આ માની શકતા નથી અમ્હારો આ અભિપ્રાય નથી અમે આ સમાધાની અને આપ-લેની નીતિની પ્રશંસા જ કરીએ છીએ છતા પણ ચર્ચાની ખાતર મહાત્મા ગાંધીજી હાર્યા અને રા તિલક જીત્યા એવુ કબુલ કરીએ તો પણ શુ થયુ ? હાર અને જીત કોની કોની વચ્ચે થઈ ? એક ભાઇએ બીજાનું કહેણુ સ્વીકાર્યું એક ભાઇએ બીજાની સાથે સહકાર મેળવ્યો અને ભાઇ ભાઇને ભેટે કે એક ભાઈ બીજા ભાઈ માટે પોતાનુ સર્વસ્વ ત્યજે તો એમા નીચુ શુ જોવાનુ છે ? એમા હલકુ શુ છે ? અને તે પણ ન્યાયી હોય તોયે ન ? સગા ભાઇ પાસે નીચા મુખે ઉભા રહેવામા શરમ નથી ભાઈ ભાઇચારો ભુલાશે તો આ દેશનું નખ્ખોદ ગયુ ભાઈ ભાઇઓમા રાગદ્વેષ અને દુશ્મનાવટ થશે તો આ દેશ પાયમાલ અને પરાધીન થયો. અમને આ સમાધાનમા મરદાની લાગે છે પુરુષત્વ જણાય છે તે માટે અમે બન્ને પક્ષના નેતાઓને અંતઃકરણથી અભિનંદન આપીએ છીએ પંડિત માલવિયજીએ આ સમાધાનમા જે ઉપયોગી ભાગ લીધો છે તે ખરે જ સ્તુત્ય હતો અમ્હારા સ્વતંત્ર મત પ્રમાણે *Disappointing*-' નાઉમેદ કરે એવો-એ શબ્દો ઠરાવમા રાખવાથી જરૂર જ હતી તેમ મિ મોન્ટેગુ સાથે લૉર્ડ સિન્હાનું નામ દાખલ કરવાની પણ બહુ જરૂર હતી અને લૉર્ડ સિન્હાનુ નામ એમા નથી મુકાયુ એથી એ ઠરાવની કિંમત કશી જ નથી એમ કહીએ તો તે અસત્ય નથી શુ લૉર્ડ સિન્હાની દેશસેવા ઓછી હતી ? શુ લૉર્ડ સિન્હાએ આ દેશનુ કોઇ ભયંકર અહિત કર્યું છે ? શુ લૉર્ડ સિન્હા જે અધિકારપદ આજ ભોગવે છે તેથી દેશ સારાને અભિમાન લેવા જેવુ નથી ? શુ હિન્દીજનો પોતે જ પોતાના હિન્દી બન્ધુ પ્રતિ આટલું વૈમનસ્ય રાખશે ? કૉંગ્રેસે આ એક ભયંકર ભૂલ કરી છે અને એ ભૂલભર્યા માર્ગ જવાની જે દેશસેવકોએ અધીરાઇ દર્શાવી છે તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત જરૂર જ તેમણે આપવુ પડશે કૉંગ્રેસના સબન્ધ કાર્યથી અત્યન્ત આનન્દ અને સંતોષ થાય એમ છે. પણ સોનાની થાળીમા મેખ સમાન લૉર્ડ સિન્હાના આભારદર્શનનો ઉચ્ચાર સરખો પણ કરવામા આવ્યો નથી એ ઘણુ જ દુષ્કૃત્ય થયુ છે સુધારાના ઠરાવને આ પ્રમાણે બહુ ચર્ચવામા આવ્યો હતો અને એકંદરે વ્યવહારનિપુણતાથી અપૂર્વ શાન્તિથી આ રાષ્ટ્રીય પરિષદનો સમારંભ સફલ નીવડ્યો હતો

લલિતના કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

હવે બે વાતો તરફ આપણા ગુજરાતીભાઇઓનું લક્ષ્ય ખેંચવાની અમ્હે જરૂર જોઇએ છીએ, એક તો એ છે કૉંગ્રેસમા આપણા ગુજરાતીભાઇઓની હાજરી જો કે પ્રથમ કરતાં બેશક વધારે જ હતી અને દિવસ જતા વધતા જશે એવી આશા રાખીએ છીએ, છતા પણ સૂચવવાની જરૂર છે કે કૉંગ્રેસમા જવું એ મોજશોખ નથી, વૈભવવિલાસ નથી પણ ભારતના કલ્યાણપથની વાર્ષિક તીર્થયાત્રા છે એ તીર્થયાત્રા પુણ્યની ઉત્તેજક છે, ધર્મની સાધક છે હવે આ તીર્થયાત્રાએ જતા ગુજરાતીભાઇઓએ પરસ્પરનો સહકાર અને અભેદવૃત્તિ સ્વીકારવા પડશે. અમ્હને બહુ શોક થાય છે કે આ વખતના અધિવેશનમા ગયેલા આપણા ગુજરાતીભાઇઓમાના કેટલાક બહુ સંકુચિતવૃત્તિ દર્શાવ્યા ઉપરાંત સ્વાર્થના સચાલક બન્યા છે એક પ્રસગ આ હતો વિષયનિર્ણયાત્મક કમિટિ માટે ગુજરાત તરફથી પાચ સભ્યોની ચુટણી થાય છે આ ચુટણી વખતે રા દિનકે બહુ અનુદાત્ત બની આપણી વૃત્તિ દર્શાવી હતી એવું સૂચવવામા આવ્યું હતુ કે આ પાચ સભ્યોમાટે ગુજરાતના પાચ જીલ્લાઓ—અમદાવાદ, ખેડા, પચમહાલ ભરૂચ અને સુરત—એ દરેકમાથી એક એક સભ્યનું નામ સૌ ગુજરાતીઓએ ભેગા મળી નક્કી કરી રા દિનક જે આ ચુટણી વખતે ભેગા મળેલા પ્રતિનિધિમડળના પ્રમુખ હતા તેમની પાસે રજુ કરવું પણ ગુજરાતીઓમા સત્યાગ્રહ અને સ્વરાજ્યના કેટલાક હિમાયતીઓ પોતે જ હઠ દુરાગ્રહના પોષક બન્યા છે એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી અમ્હને એવું કહેવામા આવ્યુ કે આ યોજના પેશ જાય એમ નથી કારણ એક ગૃહસ્થ એમના બીજા મિત્રો સાથે વિષયનિર્ણયાત્મક કમિટિમા જવાનો બહુ લોભ હતો પરિણામે જ્યારે ચુટણી થઈ ત્યારે અમદાવાદમાથી ત્રણ, ખેડામાથી એક અને ભરૂચમાથી એક એમ ચુટાયા પચમહાલ અને સુરતમાથી કોઈ નહિ જો કે ત્યાની પ્રજાના હિતમા ભાગ લે એવા ગૃહસ્થો અમૃતસરની કૉંગ્રેસમા હતા, આ ચુટણીમા એ ઉમેદવાર પણ હતા પણ અમદાવાદના આ ગૃહસ્થોમાથી કોઈ એવો સ્વાર્થત્યાગી નીકળ્યો નહિ એટલુ જ નહિ પરન્તુ અન્ય જીલ્લાઓના આ ગૃહસ્થો સ્હામે ઉભા થયા આ ચુટણી બહુ અપ્રમાણીક રીતે થઈ હતી અને રા દિનકે એને પોષી હતી પણ આપણા ગુજરાતીભાઇઓ જ જ્યા દોષમા હતા ત્યા કોને શુ કહેવુ ? અમ્હે ઈચ્છીએ છીએ કે ભવિષ્યમા આવી સકુચિત દુર્જન મનોવૃત્તિને આ સજ્જનો પોષશે નહિ પણ શુદ્ધ ચારિત્ર્યથી અને પુરી ઉદારતાથી વર્તશે આપણા ગુજરાતીભાઇઓ દેશના આ સક્રાન્તિકાળમા અને પ્રગતિના યુગમા દિનપ્રતિદિન વધારે ઉત્સાહભર્યો ભાગ લેતા શીખે એ જેટલુ આવશ્યક છે તે કરતા વિશેષ તો પોતાના જીવનમા સહોદરરૂપી અન્ય ગુજરાતી બન્ધુઓ તરફ વધારે કોમળ ભ્રાતૃભાવ ધારે અને નિઃસ્વાર્થ અને દેશસેવાના બાહ્ય આડબર ત્યજી શુદ્ધ ધર્મભાવથી જીવનને ઉન્નત કરે એ છે દેશકલ્યાણના મહાયજ્ઞમાં બીજા પ્રાન્તોસાથે પોતાની પણ આહુતિ કેવળ દેશકર્તવ્યની બુદ્ધિથી પ્રેરાઇને જ આપતા ગુજરાત શીખશે એ આશા વધારે પડતી ગણાય જ નહિ

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અલૌકિક પ્રેયસી.

લેખક—રા. ચિમનલાલ ભોગીલાલ ગાંધી.

(હરિણી વૃત્ત)

હૃદયઉભરા રોહોમિના સખે! કયમ દાનવુ?
પ્રણયરસના ભાવો શા હું કહું ત્યમ ના કહુ?
તુજ ભુજવિષે પૂરાનાનુ સદા ઉર આ ચહે,
તુજ હૃદયશુ ભીનાનામા જ સ્વર્ગ અનુભવે ૧

પ્રિયતમ! તને જોતા હૈયુ બહુ ધમકાર લે
હૃદયસરિતા તુ સિંધુમાં મળી જ જવા ચહે
તુજ દરશો અજાતું ક રસામૃત દૃષ્ટિમા,
નિરખી શકતી એના યોગે અદૃષ્ટ નવુ હવા ૨

મુજ હૃદયની નૌકાનો હા! સુકાનિ તુ એકનો
મુજ જીવિતની ભાવિ આશા વસે તું મહીં જ હો
પ્રિયતમ! બધા યત્નો મારા, તને સુખ આપવા
તુજ હૃદયને સુખી જોવા સમુત્સુક ઉર આ ૩

તુજ વિરહમા રોતા રાત્રિ પ્રજાગરણે વીતે
નયન મીચુ ત્યા સામે તારી મનોહર મૂર્ત રહે
વદતી નવ એ કાઇ ત્હોયે નિરાત નળે ઉરે
નહિ દૂર થશે બીક એવી ન ખોનતી ચક્ષુને ૪

અવધિમય આ ટુકા વ્હાગ નિગોગ સહાય ના
હૃદયમહિં કઇ જનાવા ઉંડે બળુ બળુ થાય હા
પ્રિયતમ! તદા જે ઝૂરતાં મનુષ્ય નિયોગમા
પ્રિય જન તણા, આશા વ્હોણા, હરો દુખી જેનાં ૫

નિદૂર રહીને એ વ્હાના તું સુબોધ દઇ રહ્યો
ઉપકૃતિ બધી સભારૂ સા ભરે દૃગ અશ્રુઓ
મુજ જીવન તુ હું યે ત્હારી અલૌકિક પ્રેયસી.
હૃદયદ્વય આ અદ્વૈતેથી અભિન્ન કરો હરિ* ૬

---

* મેરી કોરેલીની ઈન્નોસ ટ નામક નવલકથામાની નાયિકા ઈન્નોસ ટના પોતાના એવકા પ્રિયતમ પ્રતિ શુદ્ધ સ્નેહના ઉદ્દગારો ઉપરથી સૂચિત

હિન્દ અને વહાણવટ.

લેખક—ભ. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અ જારીઆ, એમ એ એનએન બી

વીસમી સદીએ દુનિયાના કેટલાક ખ્યાલો ઉનટાવી નાખ્યા છે, અને પોતાને સર્વોત્કૃષ્ટ માનનારી પ્રજાઓની આખ ઉઘાડી છે, તો પછી હિન્દને પણ નવનવા દરયો બતાવ્યા હોય તેમા થી નવાઇ' હિન્દને માટે વીસમી સદીએ એક મોટો જ ઉપકારક વિચારપ્રદેશ ખુલ્લો મુક્યો છે, અને જગતને બતાવી આપ્યુ છે કે 'વિશ્વવિખ્યાત' વિશેષણ જેમને ખરી રીતે લાગુ પડે તેવો પણ નર હિન્દ ઉત્પન્ન કરી શક્યો છે આજ સુધી 'હિન્દ' અને 'હિન્દુ-સ્તાન' એટલે માત્ર પરોપજીવી, આળસુ, એદી, કુસપમા સડતો અને નાનાયખોથી દબાતો 'દેશ' અને 'પછાત માનવી' એમ જ સૌ સમજતા આપણે હિન્દીઓ પણ આપણા ધર્મ, સસાર, નીતિ, કેળવણી, હુનર કારીગરી, વગેરે ઉપર જે જે પ્રહાર કરવામા આવતા, તે મુગે મોઢે અને નીચે માથે સહન કરતા અને હિન્દી માથે જે જે ચીથરા મૂકાય તે એક કગાળ નબર હીણી પ્રજા તરીકે ધારણ કરી લેતા હજી પણ કોઇ કોઇ મોહવશ વિચારકો હિન્દનુ સઘળુ જ ધિક્કારવા લાયક અને દૂર કરવા લાયક ગણતા હશે, પણ વીસમી સદીએ હિન્દના ટીકાકારોને વિચાર કરતા શીખવ્યુ છે અને હિન્દના પુત્રને પોતાની આખ ઉઘાડી, પોતાની સ્થિતિ જોતા શીખવ્યુ છે અલબત્ત, એ આત્મદષ્ટિથી આપણે કોઇ પણ રીતે ગર્વિષ્ઠ કે આત્મસતુષ્ટ થવાનુ નથી જે હિન્દી હિન્દનુ બધુ જ સારૂ જોઇ માની, બેસી રહેશે તે હિન્દી હાલની જીવનસ્પર્ધામા હાર ખાશે અને હિન્દને ધક્કો પાડવામા મદદગાર બનશે હિન્દની હાલની દશા કોઇ પણ રીતે સારી નથી એ તો પહેલા સ્વીકારવુ જ જોઈએ, પરતુ હાલની સ્થિતિ સારી નથી, માટે ભૂતમા કદી સારી ન હોતી, અને ભવિષ્યમા સારી થવાની લાયકાત પણ નથી એમ માનવાને દેશદ્રોહી વિચાર તો ન જ સ્વીકારવો જોઇએ એમ વીસમી સદી પોકારીને કહે છે—અને છતા કાન આડા હાથ રાખી તે સ્પષ્ટ ઘોષણા ન સાભળવી હોય તો સૌ સૌની ખુશીની વાત છે પરતુ ભૂતકાળની લાયકાત હિન્દે હિન્દની સ્વતત્ર બુદ્ધિથી મેળવી હતી, તે બુદ્ધિ પાછી ખીલવી શકાય તેવી લાયકાત હજી પણ હિન્દમા છે, માત્ર શ્રદ્ધા અને શ્રમ એ બેની ખાસ જરૂર છે ભૂતકાળનો ઇતિહાસ આપણને શીખવી શકે છે કે હાલમા જે જે જાતની નાલાયકી આપણને આરોપવામા આવે છે તે તદ્દન જ પાયા વિનાની છે—ધર્મને નામે કેટલીક રૂઢીઓ જે દૃઢ સ્વરૂપ પકડી બેઠી છે તે કાળ પ્રમાણે ફેરવવાની જરૂર છે—એક યુગમા જે સારૂ હતુ તે સર્વ યુગમા સારૂ હોય એમ માનવુ જોઇએ નહિ, અને યુગે યુગે યુગધર્મે સ્વીકારતા રૂઢીનો ત્યાગ કરવો પડે તો તે હિમ્મતથી અને શુભ હેતુથી કરવો જ જોઈએ

'વહાણવટ' વહાણવટીનો ધંધો અને વહાણ બાધવા, ચલાવવા, ખેડવાની કળા—હિન્દીઓમા પરાપૂર્વથી હતી એ સિદ્ધ કરવા કોઈ બહુ મોટા લેખની કે પાસ પુરાવાની

સચિત્ર મુદ્રાક્ષરના પત્તા રૂ ૦—૮—૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

જરૂર હોવી જોઇએ જ નહિ, જે દેશની સીમાનો મોટો ભાગ દરિયાથી બંધાયો હોય અને જે દેશમા વહાણો ઘણો દૂર સુધી જઇ શકે તેવી મોટી મોટી નદિઓ વહેતી હોય તે દેશના વતનીઓ-અંદર પ્રદેશના નહિ, તો કિનારા પ્રદેશના તો અવશ્યે જ, દરિયાના લાભ લેવામા અને તેમા હરવાફરવાની-આવડત વિનાના હોય એ માનવુ જ મુર્ખાઇ ભરેલુ ગણાવુ જોઇએ વળી, જે હિન્દ દરેકે દરેક શાસ્ત્ર, હુન્નર, અને કળામા પહેલ કરનાર અને સારો વિજય મેળવનાર હતો તે હિન્દ તેના લાભની બાબતમા, જરૂરીયાતની બાબતમા, ઉદાસીન હોય એ બને તેવુ જ ન હોતુ છતા પણ અંધકારમય સદીઓના પ્રભાવથી આપણી દૃષ્ટિ એવી ટુકી થઇ ગઈ હતી કે હિન્દમા વહાણવટ વિષે ખરી માહિતી બંગાળાના રા રાધાકુમુદ મુકરજીએ પોતાના તે વિષેના અંગ્રેજી પુસ્તકથી ન હોતી આપી, ત્યા સુધી હિન્દની તે કળા વિષેની લાયકાત, ન હિન્દીઓ, કે ન પરદેશી, લેશ માત્ર પણ ધરાવતા, સ્વીકારતા હતા શ્રીયુત મુકરજીએ ભૂતકાળના પુરાવાઓથી બતાવી આપ્યુ છે કે (૧) વેદના કાળથી જ વહાણવટમા હિન્દીઓ પ્રવીણ હતા (૨) વહાણવટથી દેશને થતા લાભ અને મળતુ ધન એટલુ બધુ ધ્યાન ખેંચનારૂં હતુ કે ઈ સ પૂર્વે બીજા સૈકામા સિક્કાઓપર પણ વહાણની છાપ મારી તે ધંધાના ઉપકાર સ્વીકારાયા હતા (૩) હિન્દ દૂર દેશો સાથે વહાણદ્વારા વેપારથી જોડાયેલો હતો એટલુ જ નહિં, પણ ઘણા સૈકાઓ સુધી સમુદ્રનો એકહથ્થુ હાકેમ બની રહેલો હતો (૪) હિન્દવાનો પરદેશગમનથી વટલાતા નહિ, પણ પરદેશ સર કરવા, ત્યા રાજ્ય સ્થાપના, અને હિન્દને મુકુટમણિ તરીકે સ્વીકારી જૂદા જૂદા દેશોમા તેના ખંડણી રાજ્યો જમાવવા લાયકાત ધરાવતા હતા જાવામા ગુજરાતના-સૌરાષ્ટ્રના-અજીશક નામના રાજાએ પોતાનુ રાજ્ય સ્થાપ્યુ હતું સુમાત્રા, બોરનીઓ, કમ્બોડિયામા હિન્દીઓની સત્તા સર્વોપરી હતી, ચીન, જાપાન સાથે દરિયાઈ વ્યાપાર સારા પ્રમાણમા ચાલતો અને તે વેપાર હાલ ચાલે છે તેવો કાચો માલ આપી, તૈયાર માલ લેવાનો ન હોતો, પણ તેથી તદ્દન ઉંધી જ પ્રતિનો હતો હિન્દના રેશમ અને રંગો પરદેશમા એટલા બધા વખણાતા કે દેશમા અઢળક ધનનો પ્રવાહ દર વર્ષે ચાલુ જ રહેતો હીરા, મોતી, સોનુ, તેજાના વગેરેની હિન્દની પેદાશ એટલી બધી હતી કે હિન્દની ધનપ્રાપ્તિ આખા જગતની આંખમા ઈર્ષા ઉત્પન્ન કરતી રોમનુ સુવર્ણ હિન્દમા જગી જળધોધ પેઠે ધસી આવતુ અને તે બધુ માત્ર કાચા માલની આવક તરીકે નહિ પણ હુન્નર કારીગરીની ઉંચી કરામતના કાબેલીયતની કિમ્મત તરીકે જ આવતુ*

* ઈ સ ના ૬ ઠ્ઠા સૈકામા વરાહમિહિરે બૃહત્ સંહિતામા કેટલાક રસાયણિક ઉદ્યોગો અને કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે પરથી જાણી શકાય છે અને પ્લિનિથી ટેવરનીયરના સમય સુધીમા પૂર્વ તેમ જ પશ્ચિમ દેશોમા હિન્દની બનાવટો બહુ માન પામતી હતી તેપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે રસાયણિક અને બીજી કારીગરીમા હિન્દ ઘણી જ લાયકાત ધરાવતો હતો કાચના ચામડા જૂદા જૂદા રંગો વજ્રલેપ નામના લેપો સુગંધી પદાર્થો પુષ્પની સુગંધીની બનાવટી કૃતિઓ, ળી અને ધાતુઓને તૈયાર કરવાની કળા પાકા રંગો અને ઉત્તમ કારીગરીવાળા વણાટ કામ આ અને એવી કૃતિઓ, એ જ કળાથી આખી દુનિયામા હિન્દનો માન જતો અને તેનો લાભ સરળ હિન્દને મળતો, જુઓ પાના ૧૮૦-૧૮૧-૧૮, The Indian shipping શ્રીયુત રાધા કુમુદ મુકરજી કૃત)

સરસ્વતીચન્દ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એંડ કંપની, મુબાઈ

(૫) વહાણવટથી એકલો વ્યાપાર જ ચલાવાતો નહિ, પરન્તુ દુશ્મનની સાથે લડવામા પણ વહાણો વપરાતા, અને મોટી સખ્યામા વહાણોનો કાફલો એક સપાટામા તૈયાર થઇ શકતો હતો (૬) હિન્દીઓની શાસ્ત્રીય બુદ્ધિ નૌકાશાસ્ત્ર ઘડવામા બહુ તીક્ષ્ણ હતી અને વહાણોના નામ, તે બાધવાની કળા તે ચલાવવા માટેના નિયમો, અને રાજ્ય તરફથી વહાણો માટે વ્યવસ્થાનિબધ એ બધામા હિન્દીઓની શાસ્ત્રીય બુદ્ધિ બહુ જ તીન થઈ હતી યુક્તિકલ્પતરુ નામના પુસ્તકપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે વહાણોના મુખ્ય બે વર્ગો હતા, સામાન્ય અને વિશેષ, સામાન્યમા ક્ષુદ્રા, મધ્યમા, ભીમા, ચપલા, પટલા, ભયા, દીર્ઘા પત્રપુટા, ગર્ભરા, મન્થરા એવા દશ, તથા વિશેષમા દીર્ઘિકા, તરણી, લોલા, ગત્વરા, ગામિની, તરી, જઘાલા, પ્લાવિની, ધારિણી, વેગિની એવા દશ પ્રકાર હતા તે ઉપરાત ‘ઉન્નતા, અને તેમા વળી ઊર્ધ્વા, અનૂર્ધ્વા, સ્વર્ણમુખી, ગર્ભિણી, મન્થરા એવા બીજા પ્રકાર પણ હતા આ બધામાં સફરની લબાઈ, મુસાફરી કરનારની લાયકાત, અને વ્યાપાર, લડાઈ, કે મોજ જે માટેનો ઉપયોગ અને બધા પ્રમાણ જુદી જુદી રીતે બાંધકામમા તફાવત રાખવામા આવતો

વહાણવટ ધધાની વ્યવસ્થામાટે ખાસ જુદા ખાતાઓ હતા અને તેમા પણ બહુ ઝીણવટથી બધા નિયમો ઘડવામા આવતા અને અમલમા મૂકવા માટે અકુશો હોવા સાથે લોકોની લાગણીની પણ દરકાર કરવામા આવતી એ પણ જાણી શકાય તેવુ છે (૭) આ બધા ઉપરાન ખાસ ધ્યાન ખેચે તેવી હકીકત તો એ છે કે મુસલમાનો આવ્યા પછી તેઓ પણ હિન્દના મૂળ વતનીયો સાથે એવા સેળભેળ થઈ ગયા જણાય છે કે મુસલમાનોના વખતમા પણ હિન્દીઓની વહાણવટની સ્થિતિ ખાનુ જ રહી એટલુ જ નહિ, પણ અતિવિકાસને અને વૃદ્ધિને પામતી રહી. વહાણ બાધવાની કળા કેટલી ઉંચી કોટિમા પહોંચી હતી એ બતાવવાને લેફટનન્ટ કર્નલ વૉકર સાહેબે ઈ સ ૧૮૧૧ માં આપેલો અભિપ્રાય જ પુરતો છે તે કહે છે કે ગ્રેટબ્રિટનમા બાધેલા વહાણ દર બાર બાર વરસે સમારવા, સુધારવા પડે છે, ત્યારે હિન્દમા બધાયેલા વહાણ પચાસ વર્ષ અને તેથી પણ વધારે ટકી રહે છે. ‘સર એડવર્ડ હ્યુજ્સ’ નામના એક હિન્દમા બધાયેલા વહાણે આઠ સફર તો એક સાધારણ વહાણ તરીકે કરી હતી, બ્યાર તે પછી નૌકા સૈન્યમાટે તેને એક લાયક વહાણ તરીકે ખરીદી લેવામા આવ્યુ હતું વર્તમાન કાળમા એ કળામા પ્રાવીણ્ય મેળવનાર શેઠ લવજી વાડીયાના નામથી કોઈ મુબાઈનિવાસી ભાગ્યે જ અજાણ હશે

શ્રીયુત રાધાકુમુદ મુકરજીના પુસ્તકના વાચનથી હિન્દ અને હિન્દીઓની વહાણવટ માટે ઉંચો અભિપ્રાય આપ્યાવિના રહેવાતુ નથી વેદકાળથી માડી હિન્દના ઇતિહાસમા એવો એક પણ દશકો વનાવી શકાય એમ નથી કે જ્યારે હિન્દીઓ વહાણવટમા પછાત રહ્યા હોય, તેવી સ્થિતિ તો માત્ર હાલહાલમા જ આવી ગઈ છે, અને હિન્દીઓની નાલાયકી તેમનાપર ઠોકી બેસાડવામા આવી હોય એવુ જણાય છે અને કમભાગી હિન્દવાનો પોતાનાપર જે જે કાઈ આરોપો આવે તે દીનભાવે સ્વીકારતા જ આવ્યા છે હિન્દ અને હિન્દીની

નીતિદર્પણ રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

દશા કેમ થઇ એ ઇતિહાસની સાથે આપણે ઝાઝો વખત ન ગાળીએ એજ ઇચ્છવા જેવુ છે આપણા બ્રાહ્મણો પરદેશગમનને પાપ ગણી કાઢે અને ભાટીયા અને વાણિયા જેવા દેશોદ્ધારક હિન્દીઓ શાસ્ત્રના અને ધર્મના અણઘટતા અને અવાસ્તવિક અભિમાનથી બ્રાહ્મણોને પગવે ચાવી અતિ પવિત્ર થવાની ઉત્કંઠા રાખે એ ખરેખર બહુ દીનગીર બનાવે તેવું છે અમારા વાણિજ્યપ્રવીણ હિન્દવાનો બીજું કાંઇ નહિ કરતા માત્ર શામળભટ્ટની વાર્તાઓ વાંચશે તો પણ જાણી શકશે કે કોઈ પણ હિન્દવાનને નૌયાન પ્રાયશ્ચિત્ત આપણા ગુજરાતમા કદી લાગતુ ન હોતુ અસ્તુ તે કારણ સાથે બીજા કાંઇ કાંઈ કારણ પણ વિચારકને મળી આવશે અને શ્રીમાન સરકાર તરફથી પ્રગટ થયેલા ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ કમીશનના રીપોર્ટમા પણ પ્રસારાયી એકાદ બે જણાવાયા છે પરંતુ કારણો જાણ્યાથી, કે ભૂતકાળની આપણી ઉત્તમ લાયકાતનું ભાન થયાથી, કાંઈ પણ સંગીત લાભ થવાનો નથી ઉત્તર સિવાય બીજી બધી સીમાએ સમુદ્રથી મર્યાદિત થયેલ હિન્દને ખંડ કહો કે દેશ કહો-પણ તે મુલક એક જ છે, ભાષાની ભિન્નતા કે ધર્મની જૂદાઇ તે મુલકને વિભક્ત કરી શકે તેમ નથી તે મુલકમા વસનારા હિન્દુ, મુસલમાન, પારસીઓ વહાણવટમા તો એક સાથે જ કામ કરતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમા પણ કરી શકશે જે હિન્દનો કિનારો લગભગ બે હજાર માઇલની લંબાઈ ધરાવે છે, અને જેનાપર પૃથ્વીના મોટા ગણાતા બન્દર આવી રહેલા છે, તે દેશની વસ્તીને વહાણવટનુ જ્ઞાન આપવા એક પણ ખલાસીની શાળા નથી, એક પણ વહાણ બાંધવાનુ કારખાનુ નથી, એક પણ હિન્દીરક્ષિત સ્થળ નથી, એક પણ હિન્દી નૌકા નથી એ શુ ઓછુ નામોશીભરેલુ છે? કિનારાનો સારો ભાગ દેશી રાજ્યોના હવાલામા છે—શુ કોઇપણ દેશી રાજ્યને ખલાસીઓને માટે અને બીજા ઉત્સુક હિન્દીઓ માટે નૌજ્ઞાન આપનારી એક પણ શાળા ખોલવાની જરૂર જણાઈ નથી? આપણી ઉદાસીન વૃત્તિથી આપણે કારીગરીમા અધમ દશા પામ્યા, આપણી નસીબવાદી વૃત્તિથી ખેતીના કામમા આગળ સુધારો કરી નથી શકતા, આપણી મૂર્ખાઈથી જ વહાણવટ જેવા અતિ જરૂરી ધંધા તરફ આપણે તદ્દન જ અધવૃત્તિ ધારણ કરી રહ્યા છીએ શુ, વીસમી સદી પણ હજી કોઇની આંખ ઉઘાડી નહિ શકે?

સાક્ષરજીવન ૬ ૨-૦-૭ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વિજ્ઞાન મંદિર.

લેખક—રા નટવર એમ. વીમાવાળા.

વિશ્વરચનાનો એક નવો સિદ્ધાંત

૧ પ્રોફેસર. એ. એસ. એડીંગટનનો અભિપ્રાય.

ગયા મે માસની ઓગણત્રીશમી તારીખે સૂર્યનું જે ખગ્રાસ ગ્રહણ થયુ હતું, તેનું નિરીક્ષણ કરવા બે વિખ્યાત બ્રિટિશ વૈજ્ઞાનિક મંડળોએ તૈયારી કરી હતી એક મંડળે બ્રાઝિલમાંથી અને બીજાએ પ્રિન્સાઇપ ટાપુમાંથી નિરીક્ષણ કર્યું હતું અને તેપરથી જે સાર તારવી કાઢ્યો છે, જે મત આપ્યો છે તે હવે જાહેર કરવામા આવ્યો છે બને મંડળો એકમત થયા છે કે સૂર્યના ગુરુત્વાકર્ષણની પ્રકાશના કિરણોપર અસર થતા, એ કિરણો સિધી લીટીમા પ્રવાસ ન કરતા વાંકા વળી જાય છે ટુંકામા પ્રકાશનેપણ વજન છે. પ્રકાશને વજન છે એ વાતની સંભવિતતાનો તો વૈજ્ઞાનિકોએ કયારનોયે ખ્યાલ બાંધ્યો હતો પરંતુ એ વાત હજુ કોઈ પણ પ્રકારના પ્રયોગથી સિદ્ધ કરવાનું બન્યુ ન્હોતું આપણે જાણીએ છીએ કે બંદુકની ગોળી, બંદુકમાંથી છુટ્યા બાદ તદ્દન સિધી ન જતા વાંકી વળી જાય છે પરંતુ જેમ એની ઝડપ વધારે તેમ એનું વલણ (*Swerve*) ઓછુ પ્રકાશની ગતિ એટલી તો ઝડપિની છે કે આ પૃથ્વીપર તો એ એક લગભગ સિધી લીટીમાજ પ્રવાસ કરે છે એનુ જે વલણ છે, તે અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી માપમ પડી શકતું નથી આને લીધે પ્રકાશનેયે વજન છે એ ચોકસ પ્રયોગથી સિદ્ધ કરવા માટે સૂર્યની સહાય લેવી પડી સૂર્યનું આકર્ષણ પણ વધારે, અને પ્રકાશને પ્રવાસ કરવાનુ ક્ષેત્ર પણ બહુ વિશાળ મળે તેથી એ પ્રયોગ ચોકસ રીતે કરી શકાશે એમ માનવામા આવતુ હતું અને તે ખરૂ પડ્યુ છે આને માટે સૂર્યના ખગ્રાસ ગ્રહણની જરૂર હતી, જેથી સૂર્યની પાસે આવેલા કેટલાક તારાઓનો પ્રકાશ (સૂર્ય ઢંકાઈ જવાને લીધે) ઉપયોગમા લઈ શકાય એ પ્રકાશ સૂર્યના આકર્ષણને લીધે કેટલો વળી જાય છે તે વલણ માપી લેવામા આવ્યુ જે પ્રમાણે વિંધવાના નિશાનથી બંદુકને સ્હેજ ઉંચી તાકવી પડે છે તે જ પ્રમાણે ટેલિસ્કોપનેયે સ્હેજ વાંકો રાખવામા આવ્યો આ વલણ બહુ સૂક્ષ્મ હતુ-છે-અને તેને માપવા માટે પ્હેલેથી ઘણી જ જંગી તૈયારીઓ કરવી પડેલી તથા બહુ નાજુક અને સૂક્ષ્મ યંત્રોનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો હતો

પ્રકાશનું વજન બહુ જ અલ્પ છે એટલુ ઓછુ છે, કે આપણી પૃથ્વીપર પડતા સૂર્યપ્રકાશનું કુલ વજન ફક્ત ૧૬૦ ટન જેટલુ જ છે ! [પ્રકાશના ઘન માપ (વૉલ્યુમ) સાથે સરખાવતા એ એટલુ થોડુ છે !] જો આપણે કોઈ ઇલેક્ટ્રીક કંપની પાસે વજન પ્રમાણે પ્રકાશ ખરીદીએ, તો તે જરૂર આપણી પાસે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ પાઉંડ શેર લેખેનો ભાવ આપણી પાસે માગશે કારણ એનાથી ઓછો ભાવ એને પરવડે જ નહિ અત્યાર સુધી ગુરુત્વાકર્ષણનો

ટવિનાન્સાપ રૂ ૦-૧૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

નિયમ નિસર્ગની કેટલીક શક્તિઓપર એઅસર છે એમ માનવામાં આવતું હતુ, પરન્તુ હવે પ્રકાશનાપર પણ એ કાયદો લાગુ પડે છે એમ માલમ પડવાથી-એ જ પ્રયોગ સિદ્ધ થવાથી ગુરૂત્વાકર્ષણના નિયમના ધર્મોમા કઇક નવો જ ઉમેરો થાય છે પ્રકાશની ગતિના એ વલણ વિષે બે અનુમાનો બે જુદા જુદા સિદ્ધાતો અનુસાર પ્હેલેથી બાધી મૂકવામા આવ્યા હતા જે પરિણામો આ બે મડળોએ નક્કી કર્યા છે તે પરિણામો પૈકી બે અનુમાનોમાનુ જે અનુમાન વધારે વલણ બતાવતું હતુ તેની સાથે બરાબર મળતા આવે છે આ પ્રમાણે જે સિદ્ધાત આ નવા પ્રયોગથી ખરો ઠરે છે તે બહુ નવીન પ્રકારનો અને વિલક્ષણ છે

એ સિદ્ધાત ઈ સ ૧૯૧૫ મા જ જાણીતા જર્મન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પ્રો० એ ઇન્સ્ટીને શોધીને બ્હાર પાડ્યો હતો **ઇન્સ્ટીનનો આ સિદ્ધાત, અઢીસો વરસ મજબૂતીથી ટકી રહેલ ન્યૂટનના સિદ્ધાતોથી** કેટલેક અશે જુદો પડે છે એટલુ જ નહિ પણ ભૌતિકશાસ્ત્રમા હાલ દેશ, કાળ અને દ્રવ્ય (*Time, Space & Matter*) ની જે વ્યાખ્યા આપાય છે તેમા પણ બહુ જ ક્રાન્તિકારક સુધારાઓ દર્શાવે છે ન્યૂટનના સિદ્ધાતો કાઇક ભૂલ ભર્યા હતા, એ તો ચોકસ થયુ હતુ જ એટલુ જ નહિ પણ એના સિદ્ધાત પ્રમાણે ગણતરી કરવાથી બુધ-*Mercury*-ગ્રહની ગતિમાં કાઈક જે ફેરફાર જોવામા આવતો હતો તેનો સતોષકારક ખુલાસો મળી શકતો ન હતો ઇન્સ્ટીનના સિદ્ધાતના બીજા ભાગો છે તો સત્ય જ છે એમ હજુએ કહી શકાય નહિ પરતુ તેના સિદ્ધાત પ્રમાણેની ગણતરી આ બન્ને નિરીક્ષણો સાથે મળતી આવવાથી હવે એના સિદ્ધાંત વિષે વૈજ્ઞાનિકો બહુ ગભીર વિચારણા કરશે એમા કોઇ પણ પ્રકારનો શક નથી વિષય બહુ જ કઠિન છે અને ગણિતશાસ્ત્રના કેટલાક બહુ જ અઘરા વિભાગોનું અધ્યયન અને સશોધન કરવુ પડે એ જ છે તે સિવાય પત્તો ન લાગે—છતા યે સત્યની શોધમા મડ્યા રહેવુ જ જોઈએ

ઇન્સ્ટીનના સિદ્ધાંતથી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમા જે મોટા ફેરફારો થશે તેનો ખ્યાલ ટુકાણમા આપવા માટે આટલુ જ જણાવવુ બસ છે, કે આપણને જે બધુ દેખાય છે તેમા આપણી કલ્પના કેટલી, અને મૂળ નિસર્ગના ધર્મ કેટલા તે ઇન્સ્ટીન બરાબર જુદા પાડે છે એ કહે છે કે દેશ અને કાળના જે ધર્મોનુ આપણે નિસર્ગમાં આરોપણ કરીએ છીએ તે તો આપણી જ દષ્ટિમા છે અને નહિ કે ખુદ નિસર્ગમા આપણે દેશને કાળના ધર્મોવાળી એટલી બધી વસ્તુઓના સમાગમમા આવીએ છીએ કે નિસર્ગમા પણ એ ધર્મોનું આપણે આરોપણ કરીએ છીએ * ઇન્સ્ટીન એ ધર્મો નિસર્ગના નહિ પણ આપણા દષ્ટિબિ દુના હોવા જાહેર કરે છે વિશ્વરચનાને સત્ય સ્વરૂપમાં જોવા માટે આપણે આપણામાં ઘર કરી બેઠેલા એ કટલાક વિચારોને દૂર કરી નાખવા જોઇએ (કે દરેક વસ્તુને દેશ અને કાળ હોય છે જ) અને પછી નિરીક્ષણ કરવુ જોઇએ એમ થવે દેશ અને કાળ અદશ્ય થઇ જશે અને કાઇક

* ' આત્મા પરમાત્માની રૂપરેખા કેવી રીતે દોરી શકે ' એ લેખમા આ બાબત વિષે વિચાર કરેલો હોવાથી આ લેખમા એ બાબત વધારે સ્પષ્ટતાથી ચર્ચવાની જરૂર લાગતી નથી-અનુવાદક

અતિ વિચિત્ર અને ગોટાળા ભરેલી કલ્પનાઓ ઉભી થશે અનગત એ પ્રમાણે નિરીક્ષણ કરવાથી (એ કાંઇ સ્હેલી વાત નથી) કુદરત બહુ વિચિત્ર અને વિરોધાભાસથી ભરેલી ભાસશે પરંતુ ઇન્સ્ટીનના કહેવા પ્રમાણે જે ધર્મો નિસર્ગને ન હોવા છતાં આપણે તેનું તેમાં આરોપણ કરીએ છીએ તે દૂર થવાથી આપણું દૃષ્ટિબિન્દુ શુદ્ધ બને છે અને કુદરતના નિયમો બહુ જ સાદા અને સ્હેલા બની જાય છે અને અત્યાર સુધી નિસર્ગના જે કેટલાક ચમત્કારો-*Phenomena*-વચ્ચે કશો યે સંબંધ નથી એમ મનાય છે તે ચમત્કાર વચ્ચે ચોકખો સંબંધ માલમ પડે છે એવો એક સંબંધ તે આ પ્રકાશ અને ગુરુત્વાકર્ષણની વચ્ચેના સંબંધનો છે અને તે હવે તો પ્રયોગસિદ્ધ થયો છે

૨. ડાક્ટર એ. સી. ડ. લા. ક્રોમેલિનનો અભિપ્રાય.

તા ૨૯-૫-૧૯ ને રોજે થયેલ ખગ્રાસ ગ્રહણ નિહાળવા જે મંડળો ઉપડ્યા હતા તેમણે તારેલી કાઢેલા પરિણામો નવેમ્બરની ૬ ઠ્ઠી તારીખે રૉયલ અને રૉયલ એસ્ટ્રોનોમિકલ સોસાયટી-બન્નેની જોઇંટ સભા આગળ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા અને તેને બહુ જ રસપૂર્વક વધાવી લેવામાં આવ્યા હતા પૂર્વે થઈ ગયેલા અનેક નિરીક્ષણો પેઠે આનો હેતુ કાંઈ સૂર્યમાંના ખાડા ટેકરાઓનું નિરીક્ષણ કરવાનો ન્હોતો પરંતુ પ્રકાશપર પણ ગુરુત્વાકર્ષણની અસર છે એમ જાહેર કરતા સિદ્ધાન્તનું સત્યપણું નક્કી કરવાનો હતો અને જો તે સત્ય હોય, તો પ્રકાશની ગતિનું વલણ ન્યૂટનના અસલી સિદ્ધાંત પ્રમાણે છે, કે નવા જ જાહેર થયેલા ઇન્સ્ટીનના સિદ્ધાંત પ્રમાણે છે તે નક્કી કરવાનો યે ઉદ્દેશ હતો

ઈ સ ૧૮૮૬ માં મેસર્સ માઇકલસન અને મોરલેએ પ્રકાશની જુદીજુદી દિશામાં અમુક ચોકસ અંતર જવાની ગતિઓને માપી તે દ્વારા પૃથ્વીની આકાશતત્ત્વ *Ether* માંની ગતિ શોધી કાઢવા સારૂ પ્રયોગ કર્યો હતો પરંતુ તેમાંથી તો એવો ગુંચવાડો ઉભો થયો કે પ્રકાશની એ બધી ગતિઓ જ એકસરખી હતી—તેમાં કાંઇ જ ફરફાર ન્હોતો। આથી એમ માલમ પડ્યું, કે આકાશતત્ત્વમાંની ગતિ પ્રમાણે દરેક વસ્તુની લંબાઇમાં કાંઇક અચોક્કસ ફેરફાર થાય છે એમ કહેવાય છે, કે આ પ્રમાણે કુદરતની સઘળી શક્તિઓ, આપણે પૃથ્વીની આકાશી ગતિ શોધી કાઢીએ તેની વિરુદ્ધ પડીને કામ કરી રહી છે ઇન્સ્ટીને જોયું કે આ આવેલ પરિણામ ધ્યાનમાં લેતા અત્યાર સુધીમાં ખરા માનવામાં આવેલા કેટલાક સિદ્ધાંતોમાં ફેરફાર કરવો પડશે અને તેથી એણે કાળજીપૂર્વક વિચારણા કરીને આ નવા પ્રયોગના પરિણામનો પણ સંતોષકારક ખુલાસો આપે એવો એક નવો સિદ્ધાંત શોધી કાઢ્યો -

એટલામાં તો એક વિજયની-એક બહુ સુંદર નિશાની માલમ થઇ મરક્યુરી-બુધનો ગ્રહ સૂર્યની છેક પાસે છે ને એની ગતિ પણ બહુ જ વધારે છે એનો ગ્રહપથ, (*orbit*) અંડાકાર, ઈંડાકૃતિ છે અને બીજા ગ્રહોના આકર્ષણપરથી (ન્યૂટનના સિદ્ધાંત પ્રમાણે) ગણતરી કરતા એની જે ગતિ થવી જોઇએ તેના કરતાં કાંઇક વધારે જ માલમ પડતી હતી ઇન્સ્ટીનને માલમ પડ્યું, કે એના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ગણતાં બુધની ગતિનો બરાબર ખુલાસો મળી આવતો હતો

અને આથી તેને ઘણો આનંદ થયો. ઘણાક ખગોળશાસ્ત્રીઓને જે બનાવે ગુંચવાડામાં નાખી દીધા હતા તેનો યોગ્ય ખુલાસો મળી જવાથી ઘણાએક એનો સિદ્ધાંત કબુલ કરવાને તૈયાર થઇ ગયા છતાં તેઓએ એના સિદ્ધાંતની આગળ કસોટી કરવાનો વિચાર કર્યો અને પ્રકાશપર ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ અસર કરીને કેટલુંક વલણ ઉપજાવે છે તેની તપાસદ્વારા ઇન્સ્ટીનના સિદ્ધાંતને કસવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો

પ્રકાશપથના આ વલણનો ખ્યાલ કાંઈ છેક નવીન નથી ન્યૂટન પોતે પણ એને સંભવિત લેખે ગણાતો ગયો હતો અને ઇ સ ૧૭૮૫ માં કેવેન્ડિશ નામના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ એની ગણતરી પણ કરી હતી પરન્તુ એ જમાના સુધીનો પ્રકાશને ઝીણા ઝીણા પરમાણુઓનો બનેલો માનનારો આવતો હતો પણ એ સિદ્ધાંત તો ઓગણીસમી સદીમાં રદ થઈ ગયો છે ને પ્રકાશ એ આકાશતત્ત્વમાં તાજા તરીકે પુરવાર થયેલ છે આ મોજામાં પણ *Energy* શક્તિ છે અને તે દ્રવ્યને *Matter* ને ગતિ આપી શકે છે એમ પણ સિદ્ધ થયું છે આ પ્રમાણે ધૂમકેતુની પૂંછડી સૂર્યની પાસેથી એકદમ ખસી જાય છે તેનું કારણ આના મોજા જ છે એમ માનવામાં આવ્યું છે છેલ્લા થોડાં વરસમાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ *Theory* સિદ્ધાંત પ્રમાણે (પ્રયોગથી નહિ) સિદ્ધ કર્યું હતું, કે પ્રકાશના મોજામાં આ પ્રમાણે શક્તિ હોવાથી તેનાપર ગુરુત્વાકર્ષણની અસર થવી જોઇએ અને તેથી તેના પથમાં કાંઇક વલણ થવું જ જોઇએ આ સિદ્ધાંત ખરો છે એમ પણ લાગતું હતું, કારણ યરેનિયમ (ધાતુ) ના કિરણોના પથમાં આવા વલણના કાંઈક આછા નિશાન માલમ પડતા હતા

ગ્રહણ વખતે લીધેલી તારાઓની છબીઓ, આગની આકૃતિઓ કરતા સ્હેજ આગળ ખસી આવેલી માલમ પડશે અને જેમ તારો સૂર્યની વધારે પાસે તેમ તેનું તેની છબીનું— આમ ખસી આવવું વધારે સ્પષ્ટ અને ચોખ્ખું માલમ પડી આવશે

આ પ્રમાણે માપતા પ્હેલા નિરીક્ષકોએ ત્રણ બાબતોની શક્યતા કલ્પી હતી —

(૧) બિલકુલ વલણ માલમ ન પડે

જે નિરીક્ષણો થયા છે તે બધાયે આ બાબત માટે તો નન્નો જ વાસે છે સ્હેજ પણ શકા કે જરા પણ આનાકાની સિવાય, આ ધારણા તો ખોટી જ પડી છે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું છે

(૨) જે વલણ માલમ પડે, તે ન્યૂટનના સિદ્ધાંત પ્રમાણે નીકળશે

ન્યૂટનના સિદ્ધાંત પ્રમાણે સૂર્યની છેક પાસેની ગણતરી લેતા ⅞ સેકન્ડ [એક કાટખુણા ।। લગભગ ૭૪૦૦૦૦ મો ભાગ ।] જેટલું વલણ આવવું જોઇએ પૃથ્વીની આસપાસમાં તો આવી અસર બરાબર અસરકારક રીતે પ્રદર્શિત કરી શકે એવો એક જ ગોળો છે અને તે સૂર્ય છે પરન્તુ કમનસીબે એની બળતી જ્વાળા એની આસપાસ આવેલાં બીજા નાના નાનાં ગોળાઓને આપણી દૃષ્ટિએ પડવા દેતી નથી પરન્તુ કોઇક જ વર આવી સોનેરી તક મળી

જાય છે, કે એનો પ્રકાશ, ચન્દ્ર વચ્ચે આવી જવાથી ઢંકાઈ જાય છે ગયા મે માસનુ ગ્રહણ આ પ્રમાણે આવા પ્રયોગ માટે ખાસ ઉપયોગી હતુ કારણ એ વખતે સૂર્યની છેક પાસે બાર પ્રકાશવન તારાઓ હતા નિરીક્ષણ કરતી વખતે આ તારાઓથી સય ઘેરાયનો હતો ત્યારે જ ફોટો લેવામા આવ્યા હતા આગળથી લીધેના સાધારણ ફોટાઓ (જે વખતે સૂર્યે તારાઓની પાસે ન્હોતો) ની સાથે આ ફોટાઓની સરખામણી કરવામા આવી

એવી ધારણા હતી કે, એ પ્રમાણે તારાઓનો પ્રકાશ સૂર્યના આકર્ષણથી વનણ પામ્યો હોય, તો સોબ્રાલ [બ્રાઝિલ] માંના એક કૅમેરાએ આનાથી સ્હેજ વધારે વનણ બતાવ્યુ હતું. પણ એ કૅમેરાનુ ફોકસ બગડી ગયેનુ હોવાથી તેના વાળી ગણતરી પર ભરોસો મૂકી ન શકાય વળી સૂર્યના તાપની એના સપાટ મિરરપર અસર થવાથી એની મદદથી લીધેનો ફોટો બરાબર નથી એમ નક્કી થયુ છે

(૩) ત્રીજી શકયતા એ હતી, કે વનણ ઇન્સ્ટીનના સિદ્ધાનની ગણતરી પ્રમાણે એટને કે ન્યૂટનની ગણતરીથી બરાબર બમણુ ૧$\frac{3}{4}$ સેકન્ડ જેટલું આવે

સોબ્રાલમા બીજા સારા કૅમેરાની મદદથી જે પરિણામ તારવી કાઢવામા આવ્યુ હતુ તે, અને પ્રિન્સાઈપ આગળના નિરીક્ષકોની ગણતરી બન્ને આ ગણતરીને ટેકો આપે છે અને એ તારાઓની ફોટોપ્લેટપરની પ્રતિમાઓ બહુ પાણીદાર અને સ્હેમથી પરિણામ દર્શાવી આપે એવી હોવાથી આ જ ગણતરી વિશ્વાસપાત્ર છે એમા શક નથી ગુરુવારની સભામા એકત્ર થયેલ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ ઇન્સ્ટીનના સિદ્ધાંતનો ગુરુત્વાકર્ષણવિભાગ તો સત્ય સિદ્ધ થયો લાગે છે, એમ કબુલ કર્યું પણ એક બાબત ઇન્સ્ટીને સૂચવેલી તે ખરી પડી નથી આ બાબત, સૂર્યની પ્રતિમાપરની કેટલીક લિટીઓ ખસવા વિષે હતી આ બાબત માટે મેસર્સ સેંટ જ્હોન અને એવરશેડે ખાસ કાળજીપૂર્વક લક્ષ આપીને તપાસ કરી હતી પરતુ એમા કાંઇ વળ્યુ નથી

પ્રો. એડીંગ્ટને પ્રિન્સાઈપ ટાપુ પરથી ગ્રહણનુ નિરીક્ષણ કર્યું હતુ તેણે આ બાબત ખરી ન પડવાથી ઇન્સ્ટીને જે સાધનોથી પોતાનું પરિણામ ગણ્યુ તેમાંનું એક સાધન ભૂનું પડી જાય છે એમ કબુલ કર્યું, પણ સાથે કહ્યું, કે પરિણામ તો ખરૂ નીવડયુ જ છે, એટલે આ બહુ મહત્વનુ નથી

પ્રો ન્યુઑને કહ્યું, કે સૂર્યની આસપાસ આવેના ઘન વાયુઓ (*Gases*) મા આવવાને લીધે પણ તારાઓની ગતિમા *Refraction* વાંક થયો હોય—તેને લીધે યે ફોટામા ફેરફાર પડ્યા હોય

પરંતુ આ બાબત પણ નિરીક્ષકોએ ધ્યાનમા લીધી હતી તેમણે નક્કી કર્યું હતુ, કે જો એટલો બધો ઘ કોઇ વાયુ ત્યા હોય, તો પછી ઇ સ ૧૮૮૨ મા જે ધૂમકેતુ સૂર્યની પાસે થઇને પસાર થઈ ગયો તેની ગતિપર જરૂર ગંભીર અસર થતે જ પરતુ તેવુ કાંઈ તે વખતે જણાયું નથી માટે એ પ્રમાણે કોઇ વાયુ ત્યા હોય એમ સભવિત લાગતું નથી

આઇન્સ્ટીનનો સિદ્ધાંત ન્યૂટનના સિદ્ધાંતને તોડી જ પાડે છે એમ કહેવું એ બિલકુલ ભૂલ ભરેલું છે, કારણ કે સાધારણ ગ્રહોની ગતિ વિષે તો બન્ને સિદ્ધાંતો એકમત છે (અને નિરીક્ષણ અનુસાર હોવા જ જોઇએ) માત્ર બુધગ્રહની ગતિની બાબતમાં તેઓ જુદા પડે છે ને ન્યૂટનની ભૂલ છે પરન્તુ તે બાબત વિષે તો આટલાં વરસ, ન્યૂટન પ્રમાણેની ગણતરીમાં બુધ વિષે જે ફેરફાર કરવાની જરૂર હતી તે નિરીક્ષણદ્વારા નક્કી કરીને અને ગણતરી બાવીને ઠરાવી દીધા હતા એટલું જ નહિ પણ ક્યારના કાઠાઓમાં દર્શાવવામાં પણ આવે છે

પણ જ્યારે કોઈક વસ્તુ કે ગોળો પ્રકાશના જેટલી ગતિથી–ઝડપથી પ્રયાણ કરે છે, ત્યારે તો ઉપર બતાવ્યું તેમ બન્ને સિદ્ધાન્તોમાં આસમાન જમીનનો ફેરફાર પણ જાય છે હવે પ્રકાશને એક *Electro-Magnetic* ઇલેક્ટ્રો મૅગ્નેટીક તત્ત્વ ગણવામાં આવતું હોવાને લીધે સર જોસેફ થોમ્સને બતાવ્યું છે, કે આથી વિદ્યુત્–વિજળી વિષેના સિદ્ધાંતોમાં કાંઇક ફેરફાર પડે ખરો ?

ગમે તેમ પણ આ બધું બહુ જ રસિક છે આઇન્સ્ટીનના સિદ્ધાંતપ્રમાણે સીધી લીટીઓ છે જ નહિ—હોઇ શકે જ નહિ આપણને સીધી લાગતી લીટીઓ મોટા મોટા જંગી વર્તુલોના નાનાસરખા *Orc* ભાગ જ છે અને આપણે એવી લીટીમાં સતત ચાલ્યા જઇએ તો આખરે પાછા ઉપડવાને સ્થળે આવીને ઉભા રહીએ

મિ ડી સિટરની ગણતરી પ્રમાણે પ્રકાશ એક સેકન્ડમાં પૃથ્વીની સાત પ્રદક્ષિણા કરી શકે છે—એટલો તે ઝડપી ગતિવાળો છે, પણ એનું વલણ ((*curvature-blend*) એટલું થોડું છે કે એક સ્થળેથી એના કિરણ શરૂ થાય તો તે આખું યે વર્તુલ પૂરૂં કરીને ફરી પોતાને સ્થાને આવે એટલામાં આપણી પૃથ્વીના ત્રણ કરોડ વર્ષો વીતી જાય *Circle of Space* 'દેશવર્તુળ' એટલું બધું મોટું છે આપણી પાર્થિવ દષ્ટિએ તો તેને અનન્ત નહિ, તો બીજું શું નામ આપી શકાય ? કારણ એ દેશવર્તુલની જે ત્રિજ્યા આપવામાં આવે છે તેને હિસાબે આકાશમાંની દૂરમાં દૂર આવેલી વસ્તુ પણ આપણી છેક જ નજીકમાં છે એમ જ લેખી શકાય

લીલાવતી છાપખાનામાં ૨ ૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

વિક્રમોર્વશી.

(મહાકવિ કાલિદાસના સંસ્કૃત નાટકની ગદ્યાત્મક કથા)

લેખક—રા. કાશીરામ અંબાશંકર જાની, બી. એ.

'દોડો, રે! દોડો, દેવતાઓના પક્ષપાતી જન કે કે! આકાશમાર્ગે ગતિ કરી શકે તેવા કોઈ અમારૂં રક્ષણ કરો રે, રક્ષણ કરો!"

અપ્સરાઓએ આક્રંદ અને વિલાપની ચીસો પાડી

ગમનમાર્ગમાં પ્રવાસ કરનારી મેનકા, રંભા, સહજન્યા વિગેરે અપ્સરાઓએ આક્રંદ અને વિલાપની ચીસો પાડી કોઈ શૂરવીર પુરુષની સહાયની યાચના કરી. આ જ વખતે દૈવયોગે ચક્રવર્તી રાજા પુરૂરવા પોતાના સોમદત્ત નામના રથમાં બેસી સૂર્યદેવની

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

વદના કરી સૂર્યમંડળમાંથી પૃથ્વી તરફ પાછો વળતો હતો અપ્સરાઓના આ શોકોદ્ગાર સાભળીને આ ક્ષત્રિપુંગવે પોતાનો રથ ફેરવવા સારથિને આજ્ઞા આપી અને અપ્સરાઓ પાસે આવી તેમને આશ્વાસન આપવા માડ્યુ

"શાત થાઓ અને ભયથી કપો નહીં વિતેલી વાત સ્વસ્થપણે મને નિવેદન કરો તમને કોણ સતાપે છે? કયા અધમ નરપશુથી તમારૂં રક્ષણ કરવાનુ છે?"

રાજાના આવા વચન સાભળી રંભા ગદ્ગદ કંઠે બોલી, "અભિમાનથી ઉદ્ધત થએલા અસુરોના અત્યાચારથી અમારૂં રક્ષણ કરો, મહારાજ!"

રાજાએ આશ્ચર્યચકિત થઈ પૂછ્યુ, "પાપી અસુરોએ તમને શી પીડા કરી?"

"સાભળો મહારાજ," મેનકા બોલી, "દારુણ તપ કરનારથી ડરી જનારા ઇંદ્રનુ જે કોમળ અસ્ત્ર-અમારી પ્રિય સખી ઉર્વશી-જે સ્વર્ગનુ ભૂષણ છે અને જે પોતાના અતુલનીય સૌંદર્યથી લક્ષ્મીને પણ લજાવે છે તે ચિત્રલેખાની સાથે કુબેર ભગવાનના ભવનથી પાછી આવતી હતી એટલામા હિરણ્યપુરના સુત્રા કેશીએ તે રસ્તામા અધવચ્ચે એકાએક તેમને રોક્યા ને બન્નેનુ હરણ કરી ગયો!"

રાજાએ પૂછ્યુ, "એ પાપાત્મા કઇ દિશામા ગયો તે જાણો છો?" સહજન્યાએ તુરત જવાબ આપ્યો, 'ઇશાન દિશામા" રાજા કહે, "ત્યારે તમે શોકનો ત્યાગ કરો અને ધીરજ ધારો તમારી સખીને એ પાપીના પજામાથી થોડી જ વારમા હું છોડાવી લાવુ છુ"

રંભા બોલી, "ચદ્રવંશી રાજાઓ પરદુઃખભંજન કહેવાય છે તે યથાર્થ છે!"

રાજાએ પૂછ્યુ, "મારી વાટ જોઇને તમો સૌ કયા ઉભા રહેશો?" અપ્સરાઓએ કહ્યું, "આ હેમકૂટ પર્વતના શિખર ઉપર અમો છીએ આપ ત્યાં જ પધારજો"

ઇશાન દિશામા ત્વરાથી રથ હાકવાનો હુકમ અપાયો અને જોતજોતામા તે અદૃશ્ય થઈ ગયો અપ્સરાઓ હેમકૂટના શિખરે જઇને ઉડી આતુરતાથી રાજાને આવવાનો રસ્તો જોતી બેઠી થોડી વારમા જ આકાશમાર્ગ ઘણે દૂર રથની ધજા દેખાવા લાગી અને મૂર્છા પામેલી ઉર્વશીને ખોળામા રાખીને બેઠેલી ચિત્રલેખાને લઇને રાજા અને સારથી સહિત રથ આવી પહોચ્યો ઉર્વશીનુ રૂપ ખરેખર અદ્વિતીય દેખાતુ હતુ અખિલ વિશ્વનુ સૌંદર્ય એકત્રિત થઇને ઉર્વશી રૂપે જાણે ચિત્રલેખાના શરીરપર અઢેલી રહ્યુ હોય તેમ લાગતુ હતુ રાજા એ સુકુમાર દેહલતા પર એકી ટશે જોઈ રહ્યો હતો ધીમે ધીમે ઉર્વશીની મૂર્છા ખમી જવા લાગી અને તે શુદ્ધિમા આવી ગ્રહણથી મુક્ત થએલ મુખચદ્ર પોતાની સખી તરફ ફેરવી મોહક નયને તેની સામે જોઇ તે બોલી, "બ્હેન, પોતાના દિવ્યચક્ષુના પ્રભાવથી મારી અવસ્થા જાણી લઇ ઇન્દ્રભગવાને પડે જ મને તે સુત્રા દાનવના હાથમાથી છોડાવી કે?" ચિત્રલેખાએ જણાવ્યુ, "ના રે! સખી, મહેન્દ્ર ભગવાને નહીં પરંતુ તેમના જેટલા જ પ્રતાપી રાજર્ષિ પુરૂરવાએ" આ સાભળી ઉર્વશીએ પુરૂરવા તરફ જોયુ અને તે ક્ષણે જ રાજાના આકર્ષક

---

* વિમલા સતિઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

અને ભવ્ય દેખાવથી તે મુગ્ધ થઈ મનમા બોલી, "અપકાર કરવા જતા અસુરા દૈત્યે મારા ઉપર ઉપકાર જ કર્યો ગણાય કેમ કે તેને જ લીધે આ મહાત્માનો સમાગમ થવાનો પ્રસગ મને પ્રાપ્ત થયો." પછી રાજાએ મધુર શબ્દોથી ઉર્વશીનુ સાન્ત્વન કરવા માડ્યુ એ કર્ણપ્રિય વચનો સાભળી તે સુદરી પોતાને ઉદ્દેશીને બોલી, "અરે! આ શબ્દો અમૃતથી પણ મીઠા છે અને તેમાં આશ્ચર્ય જેવુ પણ શુ છે? ચન્દ્રમાથી તો અમૃત જ વરસે"

આ ક્ષણે રથ હેમકૂટના શિખર પર આવી ઉભો રહ્યો ચિત્રલેખાએ સભાળીને ઉર્વશીને રથમાથી ઉતારી પછી રાજા પણ નીચે ઉતર્યો પોતાની સખીઓને જોતાં જ ઉર્વશીએ કમળ દડ સરખા પોતાના હાથ લાંબા કરી કહ્યુ, "આવો, બ્હેનો, મને દૃઢ આલિંગન આપો, તમને ફરી મળાશે એવી મને આશા જ નહતી સર્વે સખીઓ આનદસાગરમા મગ્ન થઇ પોતાની પ્રિયસખીને ભેટી મેનકાએ પુરૂરવાને આશિર્વાદ આપ્યા, "રાજર્ષિ, યુગના યુગ પર્યંત પૃથ્વીનુ પાલન કરતા રહો" એટલામાંથી પૂર્વ દિશામા આકાશમાર્ગ વેગથી ઉતરતો એક રથ દેખાયો અને સર્વ તે જ દિશામાં આતુરતાથી જોઇ રહ્યા જોતજોતામા ગધર્વરાજ ચિત્રરથનો એ રથ નજીક આવી પહોચ્યો રથમાથી ત્વરતા ઉતરતા રાજા પુરૂરવાને ચિત્રરથે અભિનન્દન આપ્યુ તે બોલ્યો, "ધન્ય છે! મિત્ર, આપે આપના ઉજ્જવલ પરાક્રમથી ભગવાન મહેન્દ્ર ઉપર પણ મોટો ઉપકાર કર્યો છે" "પધારો, મિત્ર ચિત્રરથ, પધારો" એમ બોલી રાજા ચિત્રરથ પાસે ગયો અને બન્ને પરસ્પર હાથ મેળવી એક બીજાને મળ્યા ચિત્રરથે કહ્યુ, "ઉર્વશીને કેશી હરી ગયો એવા ખબર મહર્ષિ નારદના મુખથી શ્રવણ કરી ઇંદ્રભગવાને ગધર્વ સેનાને લઇને તેને છોડાવી લાવવા મને આજ્ઞા કરી માર્ગમા જ આપના યશોગાન કરતા કિન્નરોથી જાણ્યુ કે આપે ઉર્વશીને છોડાવી છે આપના આ ઉપકારને લીધે ભગવાન ઇંદ્રે આપને મળવાની ઉત્કટ ઇચ્છા દર્શાવી છે, ને તે માટે જ મને અહીં મોકલ્યો છે માટે ઉર્વશીને સાથે લઇને આપ પધારો" પુરૂરવા વિનયપૂર્વક બોલ્યો, "મિત્ર, ઇંદ્ર મહારાજના જ પ્રતાપથી મે દૈત્ય ઉપર વિજય મેળવ્યો છે અને તેનું બહુ માન ઘટે છે પણ તેમને જ" ચિત્રરથે કહ્યુ "ખરેખર, વિનય એ જ પરાક્રમનું ભૂષણ છે!" પુરૂરવા બોલ્યો, "મિત્ર, મહેન્દ્રને મળવાનો આ યોગ્ય સમય નથી તમે જ આ સુંદરીને તેમની સમક્ષમા લઇ જાઓ અન્ય કોઇ પ્રસગે હું મહેન્દ્ર ભગવાનને જરૂર મળીશ" ચિત્રરથની આજ્ઞા થતા જ સર્વે અપ્સરાઓ ઇન્દ્રપુરી જવા માટે આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કરવા મડી. ઉંચે જતા રસ્તામા અચાનક અટકી પડી ઉર્વશી બોલી, "સખી, ઉભી રહે, ઉભી રહે મારી વૈજયંતી માળા આ લતામાં કેવી ભરાઈ ગઈ છે!! બ્હેન, જરા છોડાવ તો!" ચિત્રલેખાએ ધીમે ધીમે માળાને લતાના બધનમાથી છોડાવી તેટલો વખત ઉર્વશી અને રાજા એકેક તરફ અનિમિષ દૃષ્ટિએ જોઇ રહ્યા. રાજા મનમા બોલ્યો, "અહો, લતા! તે મારાપર અતુલ ઉપકાર કર્યો. તે એ રમણી સુંદરીને અટકાવી તેથી મને થોડી વાર નેત્રસુખ મળ્યુ અને તેને પણ તેટલો વખત મને જોઇને શાન્તિ થઈ"

કમનાના પત્રો રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

લતાના બંધનમાંથી માળા છુટી થઇ ઉર્વશી અને ચિત્રલેખા આકાશમાર્ગ ઉડતા ચિત્રરથની પાછળ વિદાય થઇ ગયાં અને રાજા પણ ઉદ્વિગ્ન હૃદયે રથમાં બેસી પોતાની રાજ્યધાની પ્રત્યે ગયો.

ઉર્વશી સાથના મેળાપનું પરિણામ એ આવ્યું કે રાજા પુરૂરવા વિરહઘેલો થઇ ચિન્તાતુર બનીને ફરવા લાગ્યો. કાશિરાજની પુત્રી ઉશીનરી પુરૂરવાની પટરાણી હતી. રાજાના મનની આવી અસ્વસ્થ સ્થિતિ જોઇને રાણી બહુ ઉદ્વેગ પામી "પોતાના પતિનું મન શાથી ભ્રમિત થયું? રાજ્યીય બાબતોપર દુર્લક્ષ, પોતાના તરફ અપ્રીતિ અને બીજી ચીજોપર અભાવ થવાનું કારણ શું હશે? બીજી કોઈ સ્વરૂપવતી યુવતીના પ્રેમપાશમાં તે બંધાએલ હશે?" આ પ્રમાણેના તર્કવિતર્ક કરતી રાણીએ પોતાની વિશ્વાસુ દાસી નિપુણિકાને બોલાવી કહ્યું "બ્હેન નિપુણિકા, સૂર્યોપાસનામાંથી આવ્યા ત્યારથી આર્યપુત્રનું મન અસ્વસ્થ જણાય છે તેમને કોની લગની લાગી છે તે તેમના મિત્ર વિદૂષક માણવકને ખબર હશે માટે ગમે તે યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તે જાણી લાવશે કે?" નિપુણિકાએ જવાબ આપ્યો, "દેવિ, આટલું સ્હેલું કામ પણ હું ન કરી શકું એમ ધારો છો? કમળપત્રપર ઝાકળનું બિંદુ કેટલી વાર સ્થિર રહે છે? કુતરાના પેટમાં ખીર કેટલી વાર ટકે છે? એજ પ્રમાણે એ લાડુભટના પેટમાં ગુપ્ત વાત પણ વધારે વાર ટકવાની નથી ત્યારે હું રજા લઉં છું, અને ગમે તે યુક્તિ કરી એ લાડુભટને છેતરી વાત કઢાવી લાવું છું."

આ પ્રમાણે કહી નિપુણિકા માણવકની શોધમાં ચાલી. રાજાએ પોતાના મનની ગુપ્ત વાત પોતાના મિત્ર માણવકને કહી હતી પરન્તુ તે વાત ભટજીના પેટમાં ટકવી મુશ્કેલ હતી. એ ગુપ્ત વાત તેની જીભના ટેરવાપર આવી "બહાર પડું" થઈ રહી હતી. માણવકના પોતાના મનમાં પણ મોટી ફાળ હતી. આવી જોખમભરેલી ચીજ સાથે લોકોમાં ફરવું તે તેને નુકસાનકારક જણાયું તેથી એક નિર્જન જગ્યાએ જઇ ત્યાં નિરાંતે બેસવું યોગ્ય ધારી તેણે તેમ કર્યું હતું. માણવકને શોધતી શોધતી નિપુણિકા પણ તેજ ઠેકાણે જઇ પહોંચી.

વિદૂષકને જોતાંજ તે મલકાઇને મનમાં બોલી, "અરે! વાહ, ચિત્રામણમાં આલેખેલા વાંદરજી જેવા જ જણાતા માણવક ભટજી તો આ મૌન ધારણ કરી અહીં બેઠા છે ને શું? અહો! ભગવાની માફક કેવું ધ્યાન ધરીને બેઠા છે જુવો! વારૂ, વારૂ, પાસે થઈ ગમે તે કળાથી એ મૂર્ખને ભોળવી તેના મનમાની ગુપ્ત વાત કઢાવું ત્યારે જ મારૂં નામ નિપુણિકા."

આ પ્રમાણે બોલી નિપુણિકા માણવકની લગોલગ આવી. તેને જોતાજ માણવક ચમક્યો ને મનમાં ગભરાયો, "આ પાપ વળી ક્યાંથી આવ્યું? અરે, અરે, આ મૂર્તિને જોતાં તો મારા મનની ગુપ્ત વાત બહાર પડું પડું થાય છે. મારૂં પેટ ફાડીને વાત બહાર નિકળી પડશે કે શું!! આ તો બ્રહ્મસંકટ આવ્યું! પણ હવે કરૂં પણ શું?"

નિપુણિકા આગળ આવી બોલી, "ભૂદેવજી, નમસ્કાર કરૂં છું." માણવક કહે, "કલ્યાણ થાઓ. કેમ, નિપુણિકા! ગાવા બજાવવાની મઝા છોડી કઈ તરફ ચલાવ્યું?" નિપુણિકા બોલી, "બીજે ક્યાં? દેવિની આજ્ઞાથી હું આપને જ મળવા આવી છું." માણવકે પુછ્યું, "દેવીની મને શી આજ્ઞા છે?" નિપુણિકાએ જવાબ આપ્યો, "દેવીએ કહેવડાવ્યું છે કે તમે તો

હમેશા મહારાણીના જ પક્ષના માણુસ છો મારે દુ ખે દુ ખી અને સુખે સુખી જો કોઇ હોય તો તે પણ તમે જ મારે સકટને વખતે—" પોતાની પ્રશસાથી ભારેખમ થઇ માણુવક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, "હા, રે, હા, એમા સશય શો? દેવીએ યથાર્થ કહ્યું પણ તે સકટ તે શુ? તે કહે ને? મારા મિત્રે તેમનુ મન દુ ખાય એવુ કઈ કર્યું કે શુ?" નિપુણિકાએ પ્રસગ આવ્યો જાણી પ્રપચયુક્ત શબ્દોમા કહ્યું, "ના ના, તેવુ કઇ નથી, પરતુ જે સુદરીને લીધે મહારાજની આવી શોચનીય સ્થિતિ થઇ છે તેના નામથી તેમણે દેવીને બોલાવ્યા!!" માણુવક મનમાં બબડ્યો "એમ કે! આ રાજાના પ્રેમમાથી પણ ગુપ્ત વાત છેવટે બહાર પડી કે? પોતે પોતાને હાથે જ પોતાનું પોગળ બહાર પાડ્યુ, ત્યારે હું હવે શા માટે છાનુ રાખ્યા કરૂં?" જીભને વશ રાખીરાખીને મારો તો જીવ જવો બાકી રહ્યો છે" પછી નિપુણિકાને પ્રગટ કહ્યુ, "હ, દેવીને 'ઉર્વશી, ઉર્વશી,' એમ કહીને બોલાવ્યા એમ તું કહે છે ને?" "હા, રે! હા! મહારાજની એ ઉર્વશી વળી કોણ છે?" નિપુણિકાએ પૂછ્યુ—" એ ઉર્વશી છે એક અપ્સર તેને જોઈ ત્યારથી મહારાજ એકદમ ઘેલા જેવા બની ગયા છે આથી દેવીને જ સતાપ છે એમ ન જાણતી, મને પણ સુંદર પકવાન ખાવાના સાસા છે અને મારા જેવા ચાકુભટને એ કઈ જેવુ તેવુ દુ ખ ન કહેવાય!!' નિપુણિકા અત્યત આનદમા આવી ગઈ અને મનમા બોલી, "આ મુવો એવો ભોળો છે કે પોતાના બેદરકારીપણાથી મહારાજની ગુપ્ત વાતનો કિલ્લો મારા હાથમા સોપી દીધાનો તેને વિચાર સરખો પણ નથી ચાલ, હવે મેળવેલી બાતમી દેવીને પહોંચાડુ!" પછી માણુવકને પ્રણામ કરી બોલી, "ઠીક, ત્યારે માણુવક મહારાજ, હું હવે રજા લઇશ" માણુવક બોલ્યો, "વારૂ, નિપુણિકા, મારા તરફથી મહારાણીને કહેજે કે આ મૃગજળ ઉપરથી મહારાજનુ મન ફેરવવા હુ મારાથી બનતી મહેનત કરીશ" નિપુણિકા સતુષ્ટ થઇ ચાલી ગઈ આ વખતે બહાર વૈતાલિકો (ભાટ) નુ સમયોચિત સગીત સાભળીને મહારાજ કાર્યાસનપરથી ઉઠ્યા એમ અનુમાન કરી માણુવક તેની પાસે જવા નિકળ્યો

આ પ્રમાણે રાજા ઉર્વશીના ચિતનમા અસ્વસ્થ થઈ ગએલો હતો અને એ કામનાગીના વિરહની વેદના તેના અન્તકરણમાં સાલ્યાં કરતી હતી વિદૂષકને આવતો જોઇ રાજાએ આતુરતાથી પૂછ્યુ, "મિત્ર, મારી ખાનગી થાપણ તો અનામત જાળવી રાખી છે ને? મારી ગુપ્ત વાત કોઇને કહી તો નથી દીધી ને?" આ સાભળી માણવક મનમા ગભરાયો—'અરે, વળી આ શી ગડબડ!! રાડ નિપુણિકાએ કહ્યું યો કે શુ? ખરેખર, એમ જ લાગે છે નહી તો આ પ્રશ્નની આવશ્યકતા જ ક્યા રહી?" આમ વિચાર કરતો માણુવક નિરુત્તર રહ્યો રાજાએ વ્હેમાઈને પુછ્યુ, "કેમ, રે! બોલતો કેમ નથી?"—ચતુર માણુવકે એની જઈ ચકોરતાથી જવાબ આપ્યો, "'કેમ કેમ, શુ કહો છો! મેં મારી જીભની લગામ એટલા જોરથી ખેંચી રાખી છે કે તમારા સવાલનો જવાબ દેવા પણ મારાથી મ્હો ઉઘાડી શકાતુ નથી" રાજાએ હર્ષયુક્ત કહ્યું, 'વાહ! એ તો અત્યુત્તમ કર્યું!! પણ હવે મારા જીવને ચેન પડતુ નથી તેનો શો ઉપાય?" વિદૂષક

કલાપિનો કેકારવ રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

હાજર જવાબી વાપરી, " ઉપાય તૈયાર છે ચાલો, જઇએ પાકશાળામા પાચ પ્રકારની ભોજનસામગ્રીના ઢગ ને ઢગ પડ્યા હશે ત્યા જઇશુ કે તુરત એવેની ચાવી જશે " રાજાએ હસીને કહ્યુ, "તારા મનમા રમી રહેલી ચીજો ત્યા હશે એટલે તને આનદ થશે, પરતુ મારી ખાસ વસ્તુ ત્યા અનભ્ય જ રહેવાની અને તેથી મારૂ મનરજન શી રીતે થવાનુ ?"

પક્વાનના વિચાર માત્રથી મ્હોમાં છુટેલ પાણી ગળે ઉતારતો માણવક બોલ્યો, " પણ આપને ઉર્વશીએ જોયા તો છે ના ?" " હા, પણ તેથી શુ ?" " તેથી એટલુ જ કે તે પોતે જ પૂછતી પુછતી આવશે એ સિદ્ધ જાણવુ " " 'ઉર્વશી દુર્લભ નથી' એ તારો સિદ્ધાત તે સ્નેહને લીધે પક્ષપાતથી બાધ્યો છે " વિદૂષકે કહ્યુ, " મિત્ર, તમારા આવા વચનોથી મારા મનમા કૌતુક જ થાય છે, જેવો કુરૂપપણામા મારો જોગ મળવો મુશ્કેલ તેવો સૌન્દર્યમા ઉર્વશીનો મળવો મુશ્કેલ છે કે શુ ?" રાજાએ નિશ્વાસ નાખી જવાબ આપ્યો, ' અરે, મિત્ર, એ સુન્દરીનુ પ્રત્યેક અવયવ કેટલુ મનોહર છે તેનુ યથાર્થ વર્ણન કરવુ અશક્ય છે છતા ટુકમા કહુ છુ તે શ્રવણ કર એ ઉર્વશીની સુકુમાર દેહલતા શણગારનો પણ શણગાર ને ભૂષણનુ પણ ભૂષણ છે રૂપના જેટલા ઉપમાન છે તેનુ પણ ઉપમાન તેનુ આદર્શ છે "

વિદૂષક મશ્કરીને બોલ્યો, " દિવ્ય રસનો અભિલાષ રાખી ચાતક પ્રમાણે જ તમે તેની રાહ જોઇ રહ્યા છો તે એથી જ ત્યારે હવે કઇ તરફ જવા ધાર્યુ છે ?" રાજાએ જણાવ્યુ, " પ્રેમાસક્ત જનને એકાત સ્થળ શિવાય બીજુ કયુ સ્થળ ગમે છે ? માટે પ્રમદવન જવા ઇચ્છા છે " બન્ને જણા ફરતા ફરતા પ્રમદવન ગયા રાજાના ઉદ્વિગ્ન મનને શાતિ આપવા ખાતર વિદૂષક બોલ્યો, " મહારાજ, જુઓ, જુઓ વસતઋતુના આગમનને લીધે પ્રમદવનની શોભામા કેટલો બધો વધારો થયો છે ? માધવી લતાના મડપમા ખીલેલા ફૂલોમાં ભ્રમર મધુપાન કરે છે। આ લતામડપ પણ તમને જ આવકાર આપવા આતુર થઇ રહ્યો દેખાય છે। માટે પધારો, અને તેનુ આતિથ્ય ગ્રહણ કરો " બન્ને જણા અદર જઇ બેઠા

આ તરફ રાજાના વિરહથી ઉર્વશીની સ્થિતિ પણ એટલી જ દયાજનક થઇ પડી હતી રાજાને એકવાર પણ ' નયણા ભરીને નિરખવા'ની તેની તીવ્ર ઇચ્છા હતી અને તેથી પોતાની સખિ ચિત્રલેખાને સગાથે લઇને આકાશમાર્ગે તે પૃથ્વીપર ઉતરી ગગા યમુનાના સગમ પર આવેલા પ્રતિષ્ઠાનપુરના પ્રમદવનમા જ બન્ને જણીઓ જઇ પહોચી અને બાજુ પર ઉભી રહી રાજા અને વિદૂષકનુ સભાષણ ગુપ્તપણે સાભળવા લાગી અસહ્ય વિરહ વ્યાકુળતાથી ઉર્વશીની હકીકત–તે અપ્સરાપરનો પોતાનો અગાધ પ્રેમ, અને તેના વિરહની વેદનામા પોતાના હૃદયમા થતુ અસાધારણ દુ ખ, વિદૂષકને રાજા નિવેદન કરતો હતો રાજાની વાત સાભળી ઉર્વશીના શરીરપરના રોમાચ ઉભા થયા તેણે ચિત્રલેખાને ધીમેથી કહ્યુ,

લલિતના કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

"બ્હેન ચિત્રલેખા, એમની આ વેદના હવે મારાથી જોઈ શકાતી નથી પણ એવુ કેમ? એની નજરે પણ હું શી રીતે પડુ? ત્યારે હુ એમ કરૂં કે–" 'શુ કરવાનુ કહે છે?" ચિત્રલેખાએ પૂછ્યુ 'મારા મનની વાત એક ભોજપત્ર ઉપર લખી એમના ઉપર નાખુ ' ઉર્વશીએ

ભોજપત્ર, હાથમાંથી પડી ગયું.

જવાબ આપ્યો પોતાની સમતિ આપતી ચિત્રલેખા બોલી, "વાહ, તે તો સૌથી ઉત્તમ યુક્તિ ચાલ ત્યારે તેમ કર"

ઉર્વશીએ નીચે પ્રમાણેના અર્થ વાળી કવિતા તે જ ક્ષણે લખી કાઢી —

"પ્રિયતમ, આપ મારા પ્રેમના ભુખ્યા છો એવુ જાણીને જ જો હું આપના પ્રેમની અભિના કરૂં છું એમ આપ માનતા હો તો તેવું નથી કારણ તેમ હોય તો કલ્પવૃક્ષના

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

કુંપળની શય્યા ઉપર પણ મને કેમ ચેન ના પડે ? અને નંદનવનનો શીતલ અને સુગંધી પવન પણ ભડભડ બળતા અગ્નિ જેવો મને કેમ લાગે ?"

આવા આશયવાળી કવિતા લખી ઉર્વશીએ ભોજપત્ર મંડપમાં ફેંક્યું હવામાં ડોલતું ડોલતું તે નીચે આવી માણવકના શરીર પર પડ્યું તરત જ તે ભયને લીધે બૂમ પાડી કૂદી ઉઠ્યો,-"ઓ ! મારે ! આ કાંઇક સાપની કાંચળી જેવું મને ભરખી જવા મારાપર ઓચીંતું આવીને પડ્યું ! અરે રે ! ! માર બાપ ! આ શી ગજબ ! ! "

રાજા ભોજપત્ર જોઇને બોલ્યો, "અરે, મૂર્ખા, એમ બુમો શું પાડવા મંડે છે ? એ સાપની કાંચળી નથી પણ ભોજપત્ર છે એમાં બ્હીવાનું શું આવી ગયું ? જો, આ ભોજપત્ર ઉપર અક્ષરો લખેલા જણાય છે આવ, આપણે વાંચી જોઇએ "

રાજાએ ભોજપત્ર હાથમાં લઈ વાંચ્યું અને વાંચતા જ તેનું અંતઃકરણ હર્ષથી ઉભરાઇ જવા લાગ્યું શરીરપર પ્રસ્વેદબિંદુઓ નીકળી આવ્યાં અને તેના પડવાથી પત્ર ભીંજાશે એ બ્હીકથી રાજાએ ભોજપત્ર માણવકના હાથમાં આપી દીધું આસપાસ જોવાની વિહ્વળતામાં તે પોતાના હાથમાંથી પડી ગયું તેની માણવકને ખબર પણ પડી નહીં

ઉર્વશીએ ચિત્રલેખાને કહ્યું, "હવે તો સહનશીલતાની હદ થાય છે, બ્હેન, તિરસ્કરણી (અદૃશ્ય રહેવાની વિદ્યા) ફેંકી લઇ તું એમની પાસે જા અને સામે ઉભી રહી એમને મારા મનની સ્થિતિ નિવેદન કર. જા, જા, આટલું સખીકૃત્ય કર"

ચિત્રલેખાએ પોતાની સખિની ઇચ્છાનુસાર કર્યું અને રાજા સમક્ષ જઈ બોલી "મહારાજ, આપનો જયજયકાર થાઓ "

ચિત્રલેખાને જોઇ રાજા અપૂર્વ ઉત્સાહમાં આવી ગયો અને બોલ્યો, "પધારો, ભગવતી, પધારો ગંગા અને યમુનાની માફક તમો બન્ને સખીઓને સાથે જોઇને મને અસાધારણ આનંદ થયો હોત તમે આવ્યાં અને તમારી સખી ક્યાં છે ?

ચિત્રલેખાએ હર્ષથી કહ્યું, "મહારાજ, પ્રથમ વાદળી આવે અને પછી વિજળીનાં દર્શન થાય " આટલું તે બોલી એટલે ઉર્વશી પણ છતી થઈ અને પાસે આવી રાજા પ્રત્યે બોલી, "જય જય મહારાજ !"

હર્ષ પામતો રાજા બોલ્યો, "સુન્દરી, જે જય શબ્દથી તે ભગવાન મહેન્દ્રવિના અન્ય કોઇને પણ ન વધાવેલ તે જ શબ્દથી મને વધાવ્યો એ જ મારો મોટો 'જય' હું માનું છું "

આ પ્રમાણે વાત ચાલે છે એટલામાં જ વિઘ્ન આવ્યું અને વિરહનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો આકાશમાંથી એક દેવદૂતનો અવાજ સંભળાયો, "અરે ! ચિત્રલેખા ઉર્વશીને લઇને વ્હેલી આવ ભગવાન ભરતમુનિએ સર્વરસથી ભરેલો જે નવિન નાટ્યપ્રયોગ શિખવેલો તે ઇન્દ્રભગવાન લોકપાલોની સાથે ભજવેલો જોવા ઇચ્છે છે માટે ઉર્વશીને સાથે લઇને આવી પહોંચ "

ચિત્રલેખાનુ મન ખિન્ન બની ગયું "મહારાજ, અમે તો પરાધીન છીએ આપ રજા આપો તો જઇએ નહીં તો મહેન્દ્ર ભગવાનના અપરાધમા આવી જઈશુ !"

આ દુ ખમય પ્રસગને લીધે નિરાશ થઇ રાજા બોલ્યો, "જાઓ, ભલે, જાઓ ! ! ઇન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞાની આડા આવવા મારી ઈચ્છા નથી પણ કોઇ વેળા યાદ તો કરજો !" "જેવી આજ્ઞા !" એમ બોલી ઉર્વશીને સાથે લઇ ચિત્રલેખા આકાશમાર્ગે સ્વર્ગમા ચાલી ગઇ

ઉદ્વેગ અને શોકક્ષોભથી રાજાના મનમા તીવ્ર વેદના થવા લાગી વિદૂષકે તેના મનનુ સાન્ત્વન કરવા માટે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ સઘળા નિષ્ફળ ગયા કારણ કે માત્ર શબ્દોથી રાજાના મનનું સમાધાન થવુ અશક્ય હતુ શોકથી વિહ્વળ થઇ રાજા બોલ્યો, 'મિત્ર, ચક્ષુનુ દર્શનસ્થાન ગયુ તે ગયુ જ ! ! લાવ, દે, મને તે ભોજપત્ર ! હવે તો તેનુ દર્શન ફરી મનને શાંત કરી જોઉં ! ! તે વિના બીજો ઉપાય નથી !'

વિદૂષકના હાથમાથી પડી ગયેલુ ભોજપત્ર પવનમા ઉડીને કોણ જાણે ક્યા જઇ પડ્યુ હતુ એ દમ ચમકી તે બોલી ઉઠ્યો, 'મારૂ બેડુ તે ગયુ ક્યા ? અરે ! મેં બ્હાવરાએ તે કોણ જાણે ક્યા પાડ્યું !" રાજા કંટાળી બોલ્યો, 'ભલા માણસ તુ પણ કેવો મૂર્ખ અને બેદરકાર છે ? હવે શોધ તો કર મનરંજન કરવાનુ એક પુરૂ સાધન પણ તે ગુમાવ્યુ" રાજા ઉત્કંઠાથી રાહ જોતો ઉભો રહ્યો અને વિદૂષક આમ તેમ ફાંફાં મારતો ભોજપત્ર શોધવા ગયો

ઘણી યુક્તિપ્રયુક્તિથી માણવક પાસેથી કઢાવેલી હકીકત નિપુણિકાએ દેવી ઉશીનરીને કહી રાણી બોલી, 'મહારાજ હાલમા ક્યા બિરાજે છે તેની તપાસ કર જોઉં" નિપુણિકા ગઇ અને થોડી વારે પાછી આવી બોલી, 'પોતાના પ્રિય મિત્ર માણવક સાથે પ્રમદવનમા માધવિના મડપમા બેઠા છે"

આ સાભળી સખીને સાથે લઇ રાણી પ્રમદવનમા ગઇ ને લતામડપ નજીક આવી એટલે બોલી "ચાલ બેનને ઓથે સતાઇને મહારાજ શુ વાત કરે છે તે સાભળીએ' આ જ વખતે માણવકના હાથમાથી પડી ગએલુ ભોજપત્ર પવનમા ઉડતુ ઉડતુ રાણીના પગ પાસે આવી પડ્યુ રાણીએ આશ્ચર્ય પામી કહ્યુ "આ જૂના સાડીના ચીંથરા જેવુ શુ પડ્યુ ? જોને શુ છે ?"

નિપુણિકાએ તુરત તે લઇ લીધુ અને ચકિત થઇ બોલી, 'આ તો ભોજપત્ર છે, અને વળી તેનાપર કંઈ અક્ષરો પણ લખેલા છે ! !" રાણી બોલી, "તુ પહેલા જોઇ જા અને જાણવા જેવુ હોય તો વાચી બતાવ".

વાચીને નિપુણિકા બોલી "બાઈસાહેબ આ તો ઉર્વશીવાળી બાબતને લગતુ જ છે તેણે મહારાજપર લખેલો આ પ્રેમપત્ર છે મને લાગે છે - માણવક ભટજીની અસાવધાનથી એ આપણા હાથમા આવ્યો છે"

કવિતાપ્રવેશ રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

"ઉર્વશીનો પ્રેમપત્ર ? વાહ, ઠીક ! ! શુ લખ્યુ છે તે વાચ જોઉં " નિપુણિકાએ પત્ર વાચી સભળાવ્યો. એ સાભળી રાણી ઉગ્રતાથી બોલી, "ચાલો ત્યારે, આ નજરાણુ લઈને એ અપ્સરાના પ્રેમીને મળીએ " બન્ને જણીઓ લતામડપ નજીક જઇ પહોચી ત્યા માણવક ભોજપત્રની શોધ કર્યા કરતો હતો અને રાજા આતુર થઇ બેઠો હતો. રાણી ઓચીંતી પાસે જઇ બોલી, "આ રહ્યુ તમારૂ ભોજપત્ર ! આર્યપુત્ર, આવી નકામી ચીજ માટે આટલી બધી ગડમડ શી ?" રાણીના આ વચન સાભળી રાજાની કેવી સ્થિતિ થઇ હશે તેનુ વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી શરમને લીધે તેનુ લોહીજ ઉડી ગયુ શુ કરવુ તે તેને સૂઝયુ નહીં એકદમ ઉઠી તે રાણીના પગમા પડયો અને કાલાવાલા કરવા લાગ્યો, "દેવિ હું તારો અપરાધી છુ આ દાસપર દયા કરો ક્રોધ પરહરો ! તમે રિસાઇ જાઓ તો હૂં નિર્દોષ હોઉં છતા દોષિત ગણાઉં "

રાણી મનમા બોલી, "આવા મનામણાથી ફુલાઇ જાઉં એવા ભોળા હૃદયની ભામિની હૂં નથી. મને ભય એટલો જ રહે છે કે જે નિર્દયતા હુ દાખવુ છુ તે બદલ પાછળથી મને પસ્તાવો થશે જ " આવો વિચાર કરી રાણી બોલી, "આર્યપુત્ર, એમા આપનો અપરાધ શાનો ? અપરાધ જ મારો કે હુ આપની સામી ઉભી રહી નડતર કરી રહી છુ આ ચાલી હુ તો "

માણવક બોલ્યા, "અરેરે ! વર્ષા કાળની નદીની પેઠે અપ્રસન્ન સ્થિતિમા જ દેવી તો ચાલ્યા ગયા !"

એક ઉંડો નિશ્વાસ નાખી રાજા બોલ્યો, "મિત્ર, દેવી નાખુશ થાય એ સ્વાભાવિક જ છે આ પ્રસગે તેની વર્તણૂક અયોગ્ય છે એમ મારાથી પણ કહી શકાય તેમ નથી હૃદયમા પ્રેમ ન હોય અને ગમે તેના ઉપરના મીઠા વચનો બોલીએ તેનો ચતુરાના હૃદયમા કદી સ્પર્શ પણ થાય નહીં જે પ્રમાણે ઝવેરી રત્નનો કૃત્રિમ રગ તરત ઓળખી કાઢે છે તેમ પ્રેમરહિત મનુષ્યના પ્રેમવચનોની કૃત્રિમતા પ્રેમી પત્નીપાસ ખુલી પડી જાય છે "

વિદૂષક હસીને બોલ્યો, "ગમે તેમ હોય પરતુ દેવી ગુસ્સે થઇ અહીથી ચાલી ગઇ તે આપને તો મનગમતુ જ થયુ ! કારણ કે આખો દુખવા આવી હોય તેનાથી દીવાની જ્યોત કેમ ખમાય ?"

રાજા દિલગીર થઇ બોલ્યો "મિત્ર, એમ કેમ બોલે છે ? મારૂ મન જો કે ઉર્વશીમા રમી રહ્યુ છે પરતુ દેવિઉપર મારો સ્નેહ તો તેવોને તેવો જ છે મારા કાલાવાલા પણ ગણકાર્યા વિના અહિંથી ચાલી ગઈ છે, માટે મારે પણ જરા કઠણ થવુ પડશે પછી શું થાય છે તે જોઇએ " માણવક એકાએક બોલી ઉઠ્યો "હવે કરવુ ને કારવુ બધુ જોવુ ભૂખ્યા બ્રાહ્મણનો જીવ જાય છે તેનો ઉપાય કરો. સ્નાન કરી ભોજન કરવાનો વખત પણ થઈ ગયો " રાજા ઉચે જોઇ બોલ્યો, "અરે હા ! ખરૂ છે મધ્યાહ્ન થયા ચાલ, ચાલ, જોઇએ "

—ચાલુ

નમુનાના પત્રો રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ.

એ દિન.

લેખક—રા. દેશળજી પરમાર, બી એ

એક અમ એ દિન
હવે બસ
એ જ અમ એ દિન
હિન્દ દિન જહીં ધડકશે
સત્ય, સ્નેહ ને શૌર્ય,
હિન્દ ભાન જહીં ઝળકશે
ઐક્ય ન્યાય ઔદાર્ય હવે બસ. ૧
હિન્દ બાલ તહીં જ બનશે
સુખી, શાન્ત, સ્વતંત્ર
તહીં જ દશ દિશ ગજરો
દિવ્ય સ્વરાજ્ય સુમન હવે બસ ૨
બન્ધુજન ભા' રક્ષારો
અચલ અડગ મુજ માત,
સંકટકારક શમનશે
સત્વર અસુર ઉત્પાત હવે બસ. ૩
આત્મમન અમ સમૂળ દળશે
રંક દગ્ધમ દુઃખ
ઉચ્ચ દીર સરન મળશે,
અટળ સુખ સન્મુખ હવે બસ. ૪
સ્હારે સહુ બા[illegible] વળશે,
અનન્ત અનુપમ હિન્દ
પ્રજાસવ અભિનન્દશે,
અખંડ અમ આનન્દ હવે બસ. ૫

નિર્ગુણલક્ષ્મી અને સદ્‌ગુણલક્ષ્મી રૂ ૦-૧૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ
[illegible]

એક અદ્ભુત બાલિકા.

લેખક—રા સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે, બી એ

(ગયા અંકથી અનુસંધાન)

કેદખાની પછીનો અતીવ દુઃખકારક દિવસ

અને હવે કેદખાની*ના બનાવ પછીની અતીવ દુઃખકારક કથા તમારે સાંભળવાની છે જોનને માટે કોઈએ ટચલી આંગળી સરખી ઉંચી કરી નહિ કોઈ પણ અધિકારીએ એને માટે એક પણ માયાળુ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહિ અનેક વિજયો અપાવ્યા હતા, છતાં એક પણ સેનાધિપતિએ જોનને માટે પોતાની તરવાર ઉપાડી નહિ ફ્રાન્સમાં પ્રેમશૌર્યનો અંશ રહ્યો હશે તો તે અનાથ અને મૂક બની ગયો હશે જે જે નગર જોને ઉગાર્યાં હતાં તે બધાં ય ગરીને રહ્યાં, દૂર શહેરની આખી પ્રજા રસ્તામાં ઉઘાડે પગે ચાલી, પરંતુ ફ્રાન્સનો અધિકારિવર્ગ બિલકુલ ચુપ રહ્યો જોનને બેડી પહેરાવી એક પાંજરામાં પૂરવામાં આવી.

હા, ખરેખર તેને બેડી નાખી પાંજરામાં પૂરી તેમણે તેને અંગ્રેજોને વેચી રૂઆંમાં તેને લોઢાના પાંજરામાં પૂરી, તેના હાથ પગ તથા ગળું એક થાંભલે બાંધ્યું અને હલકા સિપાઈઓએ તેના ભણી ડોળિયાં કરી તેની મશ્કરી કરવા માંડી

તે વખતના જુના રૂઆંનો ખ્યાલ કરો—જુની ઢબના મહેલાના, સુન્દર ઘરો, ભવ્ય મોટું દેવળ,—અને ત્યાં આગળ ફુલ મારતા હથિયારબંધ લોકના ટોળેટોળાં, ગોષ્પીન અને સુઘડ પાદરીઓ, પારિસના શારદાપીઠના મોટા મોટા લોકો અને અંગ્રેજ શત્રુઓની સાથે ભળી ગયેલી ફ્રેન્ચ લોકની દેશદ્રોહી મંડળીઓ દરેક દૃષ્ટિએ પકાવી કલ્પો એ બધા લોક એક બાપડી છોકરીને મરણને શરણ કરવા એકઠા થતા હતા, પૃથ્વીપરની એક વિશુદ્ધતમ બાળાને અતિ ભયંકર અને ત્રાસજનક રીતે મારી નાખવાને ભેળા થતા હતા

અંગ્રેજ પ્રજાના ઇતિહાસમાં આ શરમભર્યું પાનું વાંચી મ્હોં નીચું નહિ ઘાલનાર અંગ્રેજ હાલ નથી, પણ અંગ્રેજોને ન્યાય ખાતર કહેવું જોઇએ કે જોન તેમની દૃષ્ટિએ શત્રુપક્ષની તો હતી જ. જોને તેમને લડાઈમાં હરાવ્યા હતા અને તેમના કિલ્લામાંથી તેમને હડસેલી કાઢ્યા હતા રૂઆં આગળ અંગ્રેજોએ જોન જેવી નિર્દોષ બાળા પ્રત્યે જે ક્રૂર દુષ્ટતા બતાવી તે વિચારતાં આપણને શરમભરી કંપારી આવે છે, તો પછી સ્વદેશી બંધુઓએ જોનને શત્રુપક્ષમાં વેચી દીધી, અને ફ્રાન્સની આ દિવ્ય સુન્દરીનો ધીમો ત્રાસદાયક અન્ત લાવવામાં સહાયભૂત થઈ કશું કર્યું નહિ, તેમને માટે આપણે શું કહેવું? ફ્રાન્સે પોતાના રક્ષક—પ્રાણરક્ષક—ને આ પ્રમાણે વેચી, તેના કરતાં બીજું નીચ કામ શું હોઇ શકે?

* જેરુસલેમની પશ્ચિમે ધર્મોના જીસસ ક્રાઇસ્ટને મારી નાખ્યા હતા તે જગા.

થી રીતે? તેના ઉત્તરમાં જોન કહેતી કે "પ્રભુને પુછો " નજીવી નજીવી હજાર જાતની બાબતો વિષે તેને,પજવી તે મેતાનોએ એક મુદ્દ વકીલની પેઠે તેને અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિવાળા સવાલો પૂછ્યા. તેના આખા જીવનના ઝીણાઝીણા બનાવો વિષે તેમણે પુછપરછ કરી, તેમણે તેને એક દુષ્ટ અપરાધીની રીતે કનડગત કરી

તેમણે તેને કહ્યું કે તું તો છેતરપીંડ છે, કારણ કે એક બે વખત તેણે રાજાએ આપેલો સુન્દર પોશાક પહેર્યો હતો તેને બધી સુન્દર ચીજો ગમતી હતી, અને આ પશુસમાન પામર પુરુષોએ કહેવાની હામ ભીડી કે ઓર્લિઅન્સની બાળા સુન્દર વસ્ત્રો પહેરે તે તો પાપ ગણાય. તેમણે તેનાપર આત્મશ્લાઘાનું તહોમત મૂક્યું કારણ કે રીમ્ઝ આગળ તેણે પોતાનો વાવટો ઉડાવ્યો હતો. જોને લાગણીથી અને ગર્વથી ઉત્તર વાળ્યો "હા, મારા વાવટાએ ભાર ઝીલ્યો હતો, તે માનને પાત્ર થયો હતો!"

૭ દિવસ સુધી જાહેર રીતે કેસ ચાલ્યો, અને બિચારી જોનને રાતદહાડો બેડીઓ રહેતી, અને બધા પાદરીઓ તેમ જ મેતાનો તેને પજવતા તોપણ નહિ ડરનારી આ બાળા વિષે લોકમત આવનારી એમ લાગતું હતું એક વાર એક અંગ્રેજ બોલી ઉઠ્યો "આ બહાદુર છોકરી અંગ્રેજ કેમ ના જન્મી?" છતાં હજી કોઈ તેની વહારે ચઢ્યું નહિ, અને કાઉશને જાહેર કર્યું કે હું તેના કેદખાનામાં જઈ તેની ખાનગી તપાસ કરીશ પોતાનું કામ ખુની રીતે કરતાં કદાચ તે શરમાયો હશે, પરંતુ જો . વારંવાર ફરી ફરીને જાહેરમાં દેખાતી હતી જોનને ઘણી ધમકી આપવામાં આવતી કે તને રીબાવી રીબાવીને મારી નાખીશ, ત્યારે તે બોલતી 'હું બીજું કાંઈ કહી શકું એમ નથી, મેં ઉત્તર દીધો છે તે જ ફરીથી દઉં છું વિશેષમાં પ્રભુને પૂછો " તેના સાઠ ન્યાયાધીશો સમક્ષ ભરકચેરીમાં તે બોલતી 'શું આ પ્રમાણે તમે મને સપડાવા માગો છો?" આખરે તેઓ તેને યાતનાગૃહ× પાસે લઈ ગયા ત્યારે તે એટલું જ બોલી કે, "ખરેખર, તમે મારા શરીરના કકડા કરી નાખશો, તોપણ હું બીજો કોઈ ઉત્તર દઈ શકનાર નથી" પણ તેર જણમાંથી માત્ર બેએ જ તેના શરીરને યાતના દેવાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો, તેથી તેમાંથી તે બચી ગઈ, માત્ર આ જ ક્રૂરતામાંથી તે બચવા પામી હતી.

૧૦
જોનનો સ્વમાનભર્યો ઉત્તર.

જોન તથા તેના જજ સાહેબો વચ્ચે ત્રણ માસ યુદ્ધ ચાલ્યું, અને પારિસના શારદાપીઠમાં જજ સાહેબો નિર્ણય કરવાને ગયા હતા ત્યાંથી આખરે ચુકાદો આવ્યો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે "જોન ખૂની છે, પ્રભુની નિન્દા કરે છે, ક્રૂર છે જૂઠી છે, તેનો કેસ સાધારણ જજ પાસે ચલાવવામાં આવશે" નવ માણસો તેના ખંડમાં છેલ્લી વાર તેને મનાવવાને એકઠા થયાં. ધર્માધ્યક્ષનું કહેવું કબૂલ કરે તો હજી જોન બચી શકે જો જોન એમ કહે કે મેં પાપ કર્યું છે અને તે મનુષ્યોની પેઠે ઊંડા ખાડામાં ઉતરે, તો તેઓ બચાવે દેવળના ઉપરીઓ કહે તે

× Torture-Chamber

દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મીનારે અને પ્રભુનો ત્યાગ કરે, " જોન ખૂની છે, પ્રભુની નિન્દા કરે છે, ક્રૂર છે, જૂઠી છે"
એવુ કહેનાર પત્રપર પોતાની સહી કરે, તો તેઓ તેને મારે નહિ

આ નન માણસને યોગ્ય ઉત્તર દેતી સ્વાભિમાનથી ઝળકતી જોનનું મુખ જોવાની કોને ઇચ્છા નહિ થાય? તેણે કહ્યુ 'આખર ઘડી હોય, ચિતા સળગી હોય, લાકડા ભડભડ બળતા હોય, મશાલિયો લાકડા ઓરવાને તૈયાર હોય, અને હું પોતે તે હોળીમા બળતી હોઉં, તો પણ મારે બીજુ કાઇ કહેવાનુ છે જ નહિ."

પેલા નન જણાએ મનમા શુ ધાર્યું તે આપણે જાણતા નથી, પરતુ તે કારાગૃહમા એક જણના હૃદયમા પ્રેમશૌર્યના તણખો રહી ગયો હતો તેનું નામ ગિલ્બર્ટ મૅનશન હતુ, તે જોનનો કેસ લખનાર કારકુન હતો આ બહાદુર કેદીના ધૈર્યથી તેનુ હૈયુ પ્રશસા વડે છલકાતું હતું એક વાર કાઉશનની સાથે જોનના ખડમા ખાનગી રીતે જવા તેણે ના પાડી, કારણ કે તેમ કરવુ કાયદેસર ન હતું એક વાર તેણે પોતાની નોંધમા લખ્યુ, કે જોને કહ્યું તેનાથી ઉલટુ જ જુબાનીમા લખવામાં આવ્યુ છે

અને અત્યારે, જોનના ખડમા મચેલા આ મહાન દશ્યને વખતે, ગિલ્બર્ટ મૅનશન પોતે માત્ર કારકુન છે તે વાત વળી એક એ વાર ભૂલી ગયો, અને પોતે એક મનુષ્ય છે એટલું જ યાદ રાખી તેણે જોનના છેલ્લા ઉત્તરની સામે હાંસિયામા પોતાની ટીકા લખી, કે—
"*Responsio Superba*" અત્યુત્તમ ઉત્તર, જોનનો સ્વમાનભર્યો ઉત્તર

૧૧

વર્ષ પૂરૂ થવા આવ્યુ.

જોનનુ વર્ષ પૂરૂ થવા આવ્યુ, આ પૃથ્વીપર હવે તેના છેલ્લા દહાડા હતા તે દિવ્ય સ્વરની રાહ જોતી હતી, પણ કઈ સભળાયુ નહિ તેનું હૃદય વિહ્વળ બન્યુ

ડૉમ્રેમીનુ પોતાનું ઘર તેને સાભર્યું હશે ઑર્લિઅન્સ, ટ્રૉય ને રીમ્સઆગળના ભવ્ય દિવસો તેને યાદ આવ્યા હશે, દરબારની બાનુઓ કોઇ વાર આનન્દથી તેના ગાલે ચુબન કરતી તે તેને સ્મરણ થયુ હશે વિજય વખતે વફાદાર દેખાતા સેનાધિપતિઓ તેની આખ આગળ તરવર્યા હશે, હરખના આસુથી તેને અભિનન્દન દેતો લોકસમૂહ સભારીને તેની આખમા જરૂર પાણી આવ્યા હશે, તેના શુભ કવચને સ્પર્શ કરવા બાળકોને આગળ ધરતી માતાઓનું દશ્ય પુન વિચારતાં તેનું હૈયુ આર્દ્ર બન્યુ હશે હવે નહિ સભળાતા દિવ્ય સ્વરનીવાટ જોતા એ બધુ તેને સ્વપ્નવત્ ભાસ્યુ હશે, અને જે હૃદય જન્મથી માંડી આજ સુધી સાચુ રહ્યુ હતું, જે હ ય ભયના પ્રથમ નાનથી આજ લગી નિર્ભય રહ્યું હતું, તે તેનુ હૃદય હવે બ્હીવુ થઇ ગયુ લોક ખૂપચપ વાતો કરતા હતા કે પેલી ડાકણને જીવતી બાળી દેવાની છે, અને એ વાત ધીમે ધીમે જોનને કાને પડી એક દિવસ સવારે તેને વધસ્તભે લઇ જવામા આવી

પેલો સમર્થ વિન્ચેસ્ટરનો ધર્માધ્યક્ષ ત્યાં બેઠો હતો, અને પેલો હલકો કાઉશન પણ ત્યા હતો જોનને ભાષણ સભળાવવાને એક પ્રસિદ્ધ પાદરી પણ ત્યા આવ્યો હતો, અને જોન

Marriage forms under Ancient Hindu Law As 12, N M Tripathi&Co Bombay.

વિરોની અદ્ભુત કથામા લગભગ છેલી અદ્ભુત વાત એ વાચીએ છીએ કે જોને વાત વિત્તે પાદરીનુ ભાષણ સાભળ્યા કર્યું, અને માત્ર એક વખત વચ્ચે બોલી ઉઠી—અને તે પણ પાદરીના અપમાનમાથી રાજાને બચાવવાની ખાતર ! ચાર્લસની અધમતામા કાંઈ બાકી ન હોતી પોતાને બચાવનાર બાળાનો તેણે ત્યાગ કર્યો હતો છતા જોનને મન તો તે ફ્રાન્સનો રાજા હતો, અને તેનુ રક્ષણ કરતા પકડાયેલી નિર્ભય બાળા મરતી વખતે પણ તેનો બચાવ કરવા તત્પર જ હતી આટલુ છતા પણ જોનના રક્ષણ અર્થ ચાર્લસે યત્કિંચિત્ યત્ન પણ કર્યો નહિ

વળી એક વાર તેમણે જોનનો દમાવવા માટી કે તુ કબૂલ થા શુ જોનને જિંદગી વહાલી ન હતી ? શુ તેને આગમા પડવાનુ ગમતુ હતુ ? શુ સ્વતંત્રતાની મીઠાશ તેને રૂચતી ન હતી ? શુ પાદરી ધર્મમા તેને આસ્થા ન હોતી ? "જોન, તુ શુ કરવા મરે છે ?", એવા અવાજ લોકસંઘમાથી સભળાતા હતા "જોન, તુ તારો જીવ કેમ બચાવતી નથી" તેનું હૈયુ ભાગી ગયુ "મેં જે કર્યું છે તે સારા માટે જ છે, અને તે કરવામા જ ડહાપણ હતુ," એમ બોલતા બોલતા તે ઢળી પડી, અને આખરે મરતા પહેલા તે બોલી "હુ બધી વાત ઇશ્વરને તથા પોપને સોપુ છુ" પરતુ આ લોકોથી ઈશ્વર તો ઘણો દૂર હતો, દુષ્ટ કાઉશન બે વાક્ય લખેલા લઈ ત્યા ઉભો હતો (૧) જોન કબૂલ કરે તો જન્મભર કેદની સજા (૨) નાકબૂલ કરે તો જીવતી બાળી દેવી તેના મ્હો આગળ કાગળિયા ધરી તેમા સહી કરવાનો જોનને આગ્રહ કરવામા આવ્યો, અને આખર ઘડીએ જોને પોતાની સહી કરી ગિ ર્બર્ટ મૅનશન ત્યા હતો, અને તેણે હાંસિયામા નોધ કરી કે, "વાક્ય પુરૂ થયે જોને અગ્નિથી બ્હીને કહ્યુ "હુ પાદરીઓનો ધર્મ માનીશ"

છતા તેમણે તેને છોડી નહિ, ન્યાય આપ્યો નહિ, પણ પાછી કારાગૃહમા મોકલી અને તેમણે તેની સહીની ઉપર તેણે કબૂલ નહિ કરેલા એવા કાગળિયા ચોઢી દીધા. આ ધર્મગુરૂઓએ તેના નામ પર અસત્ય, જૂઠા વચન લખ્યા, આ ન્યાયાધીશોએ જૂઠુ કબૂલાત નામુ ઉભુ કર્યું

આ વાતની જોનને ખબર પડી, એટલે તેનુ ધૈર્ય પાછુ સતેજ થયુ તેણે બધાનો તિરસ્કાર કર્યો પોતાના નામપર મૂકેલા જૂઠાણા તેને કબૂલ ન હોતા તેણે તેમને સ્પષ્ટ કહ્યુ, કે "મે કઈ ગુનાહની કબૂલાત કરી નથી જે મે કર્યું છે તે અગ્નિથી બ્હીને કર્યું છે"

૧૨.

છેલ્લો દિવસ.

તેમને આટલુ જ જોઈતુ હતુ એ સાભળી કાઉશન ખૂબ હસ્યો અગ્રેજો બેઠા હતા તે ચોકમા જઇ તે હરખભેર બોલ્યો ! "વાહ ! વાહ ! હવે બેડો પાર" જોન તેની પાછી પાછળ ચાલી—બિલાડીને મન હસવુ ને ઉંદરનો જીવ જાય

સવારે પાછા પેલા લોક જોન પાસે આવ્યા, અને અગ્નિના વિચારે વળી તેનુ હૈયુ ભાગી ગયુ "મારૂ શરીર કદી દૂષિત થયુ નથી, તેને આજ બાળીને ખાખ કરી દેશો ?"

તેણે દુ ખથી કહ્યું "અરે, મને સાત વાર ફાંસી દો, પણ બાળી દેશો નહિ !" રૂઆંના જૂના બજાર ભણી જોનનુ ગાડુ ચાલ્યુ, ત્યારે તેની પાછળ આશરે અંગ્રેજ સિપાઈઓ ચાલતા હતા, છતા જોનને અસંભવિત લાગતુ હતુ કે વિશ્વનિયંતા પ્રભુ વચ્ચે નહિ પડે "રૂઆં ! રૂઆં !" તે નીસાસા નાખવા લાગી "શુ મારે અહીં મરવાનુ ?" જમીનને ઉંચી કરી ત્યા ખુરશીઓ તથા બાંકડાઓ ગોઠવ્યા હતા, તેનાપર બેસી પાદરીઓ જોનને બળતી નિરખવાના હતા, અને એક માચડો ઉભો કર્યો હતો ત્યા ઉભો રહી જોનને એક પાદરી ભાષણ સંભળાવવાનો હતો આ જગાએ બધુ સરઘસ આવી પહોંચ્યુ ત્યા નીચે પ્રમાણેના કડકના જાડા શબ્દો મૂકવામા આવ્યા હતા, અને તે શબ્દો વિન્ચેસ્ટર તથા કાઉશને ઘણો વિચાર કરી ગોઠવી કાઢ્યા હશે —

"બાલિકાને નામે પ્રખ્યાત જોન જૂઠી લોકને ઠગી દેનારી ભવિષ્ય ભાખવાનો ડોળ કરનારી, પ્રભુની નિન્દા કરનારી દુષ્ટ, વહેમી, મૂર્તિપૂજક, નિ ય વ્યભિચારિણી, પિશાચિણી, સ્વધર્મ તજનારી ધર્મમા તક પાડનારી, પાખંડ મનવાળી "

આ લોકોએ જોનને આવી ઠરાવી, અને જે તેનુ સાચુ સ્વરૂપ હતુ-પૃથ્વીપર અવતરેલી પ્રભુની દૂતી-તેના જાણનારા કઈ જ બોલ્યા નહિ તેણે માચડાપર ચડી એક ક્રૉસ માગ્યો, પરન્તુ તે પાદરીઓની ત્યા ક્રૉસ લાવવાની હિંમત ચાલી ન હતી પાસે ઉભેલા એક અંગ્રેજ સૈનિકે તરત જ એક લાકડી ભાગી તેનો ક્રૉસ બનાવી જોનને આપ્યો અંગ્રેજ સૈનિકે આપ્યો એ વિચાર સુખકારક છે જોનને મરણ વખતે પોતાની એકની એક આશાનુ ચિન્હ (ક્રૉસ) મળ્યુ છેવટ સુધી તેની શ્રદ્ધા હતી કે પ્રભુ મદદ કરશે આપણને એમ લાગે છે કે ડૉમ મીના નાના દેવળમા બેઠેલા સેઇન્ટ માઇકલનું તેણે ધ્યાન ધર્યું હશે, કારણ કે તે આગમા થી બોલી ઉઠી "સેઇન્ટ માઈકેલ ! સેઈન્ટ માઇકેલ ! સેઇન્ટ માઇકેલ ! મારી વહારે ધાઓ !" આ ઉચ્ચારે વિન્ચેસ્ટરનું હૃદય વીંધાયુ અને કાઉશન સુદ્ધા રોયો

એ વાત જવા દો અગ્નિ સળગ્યો જે દુનિયાને હમેશને માટે જોને મગરૂર અને ઉમદા બનાવી હતી, તે દુનિયા તરફ છેલ્લી નજર નાખતાં જોનની આંખમા આંસુ આવી ગયા અને જ હૃદય નિ હળ બની ગયુ હતુ તે પાછુ પરલોકની શક્તિઓએ જાગૃત કર્યું તેને અગ્નિમાંથી આવતા સ્વર સંભળાયા તે બોલી "જે સ્વર મેં સાંભળ્યા હતા તે ઇશ્વરના જ હતા હુ છેતરાઈ નથી. આ તેના છેલ્લા વેણ હતા પછી વિન્ચેસ્ટરના બહાદુર પાદરીએ તેની રાખ સીન નદીમા નાખી દીધી

૧૩

જોનના મરણ પછીથી.

જોનની ચિતા સળગાવનારે એક પાદરી શોધી કાઢ્યો, અને તેના સમક્ષ પોતાનું પાપ કબૂલ કરી પ્રભુની ક્ષમા યાચી ચિતામાં એક લાકડુ વધારે મૂકવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એક અંગ્રેજ પાસે જતાં જ મ્હીને નાસી ગયો અગ્નિપાસે બેઠેલો એક પાદરી બોલી ઉઠ્યો

"એ બાળાનો આત્મા જ્યા જાય ત્યા મારો પણ જાય તો કેવુ સારૂ !" છગનાકના રાજાનો એક સેક્રેટરી ક્રોધાવેશમા બોલતો બોલતો ચિતા પાસેથી ચાલ્યો ગયો "આપણા બધાનુ હવે આવી બન્યુ છે, કેમ કે આપણે એક સાધ્વીને બાળી દીધી છે !" પેલો અધમ ચાર્લ્સ તો જોન સળગતી હતી ત્યારે મોજશોખ કરતો હતો તેણે તેને માટે કઇ જ કર્યું નહિ, પરતુ વીસ વર્ષ પછી એને કોઇએ મહેણું માર્યું કે તે ગાદી તો પેલી ડાકણ પાસેથી મેળવી હતી ને ? ત્યારે તેણે જોનનો કેસ ફરી ચલાવડાવ્યો, તેને નિર્દોષ ઠરાવડાવી, અને તેનુ માહાત્મ્ય ગવડાવ્યુ પણ એ બધુ શાને માટે ? પોતાની પદવીને—એના જેવા દુષ્ટની પદવીને—કલક ન લાગે તેટલા જ માટે. પરતુ પેલો ગિલ્બર્ટ મૅનશન "પોકે પોક મૂકીને રોયો, અને એક માસ સુધી ચિત્ત શાન્ત રાખી શક્યો નહિ" પછી ટાઉનકુન તરીકે પોતાને મળેલા પૈસાનુ એક પ્રાર્થના પુસ્તક ખરીદી લાવ્યો, અને તે વાચી જોનના આત્માના કલ્યાણ અર્થ પ્રભુની પ્રાર્થના કરતો

ક્રૂસ ઉપર પ્રાણ છોડનાર ક્રાઇસ્ટ ભગવાનની માફક રૂએઁ આગળ મૃત્યુવશ થનાર બાલિકાની કથા સપૂર્ણ થઇ મહાત્માઓનો જગતમા જયજયકાર છે !*

---

* 'ધિ ટ્રૂંસ મૅગેઝીન'માના સર આરથર બે'ના અમેરુ લેખ ઉપરથી 'ગુજરાત શાળાપત્ર'ના તત્રીએ નહિ સ્વીકારેલો લેખ—સા અ દવે

એક યાત્રા.

લેખક—રા. ચુનિલાલ નરમાન શાહ.

કનાપી નામને રટતો હું આવ્યો આજ તુજ દ્વારે,
કનાપી! તેજ તુજ અભિધાનનું દેખુ ન અત્યારે!　　૧
નથી તુજ રસતણો ઝરો પડનો તાહરા પુરપર,
નથી વિદ્યારસિકતા કેરી લાની આવતીય નજર　　૨
કનાને પી જનારા દેવ હે! તું કાવ્યના ગોખી,
નગર તારૂં કના કે કાંય પાના નાખતુ ઓકી!　　૩
કરી યાત્રા ઉમંગે તાહરી આ જન્મભૂમિની,
નિરખતા ઐક્યદાની થતી આ આખરી બીની　　૪
મન સતાપથી વિનાપ કરૂં અનાપ કાન્તને,
થતુ મનમાહ્ય કે મેલુ જગત્ આખું ગજાવીને!　　૫
કદાચિત્ માદ તુ કરશે ખતા—એ—મેન્દરદોની,
અને તુ રેડશે રસગૅથી ધારા મિષ્ટ અમૃતની　　૬
પરન્તુ માફ કયમ કરશો ખુદા જે એક આલમનો?
ખતા, એ તો ખના એક જ નિયમ છે એહ આમિનનો　　૭

ઉષા—"સ્વરાજ્ય—પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ)

લેખક—રા શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ચાલુ સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તા)

પ્રકરણ ૧૭ મુ

રૈગ-કીનો!

" ટાઢા શિતળ વનદહન, જળ પથરા જ્હેરત,
અબળા રૂઠી જો કરે, સો દેવે ન કરત,
કયા અબળા નહી કરી શકે, કયા ન સમુદ્ર સમાય,
પાવકમેં કયા નહી જળે, કાળ કોને નહિ ખાય "

" Misery and ignorance are always the cause of great evils Misery is easily excited to anger, & ignorance soon yields to perfidious counsels " —*Addison*

" These are the spidres of society,
They weave their petty webs of lies & sneers,
And lie themselves in ambush for the spoil
The web seems fair, & glitters in the sun,
And the poor victim winds him in the toil
Before he dreams of danger or of death '

" ભિખકા ખેત હી ખેરીયા, ભિખકે ખોયે ઝાર,
ફેન લાગા અગારકા, દુખીયા કે ગનહાર "

" સેતાન! મેતાન! ખની! સાધુડો!"

સકનારબાઈ પોતાના પ્રિયતમ અને સગાના મૃતદેહ પાસે ધ્રુજતા પગો, અને ઉગ્ર, સ્તબ્ધ મુખ સાથે ફીળ પડેલી ધ્રાટેને ડોળે જોતી ઉભી હતી તેના પિતાએ સરફ્રોઝનુ એક ઉષા સાધુએ મુસાફરખાનામા કેવી રીતે ખૂન કર્યું હતુ તે તેને કહ્યુ હતું પિતાના એક શબ્દને ખોટો ન માનતી આ મીઠુ મરચુ ભભરાવી ખૂબીથી વર્ણવેલુ જ ચિત્ર તેણે એક ચિત્તે સાભળ્યુ હતુ તેના પિતાએ કહ્યુ હતું કે સરફ્રોઝ સા કોઇ બડખોરો છુપાયા છે તેની તપાસ

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

કરતા પોતાની ફર્જ બજાવતો હતો, તેવામા પાછળથી અંધારાવાળા ખૂણામાથી એક ઉચા સત્રુએ ઓચિન્તો હલ્લો કરી આ વીરનું કરપીણ ખૂન કર્યું કરિમબક્ષ જમાદારે પોતાના બે ત્રણ સિપાઇઓ સાથે આ ખૂનીને જોયો તેને પકડવાને બેત્રણ સિપાઇઓ સાથે એ ધસ્યો, પણ ગાઢા અંધારાનો લાભ લઇને આ અલોપ થઈ ગયો

સત્ત્વાગમાઇએ આજે આ પહેલ વહેલુ કરપીણ ભયંકર કૃત્ય પ્રત્યક્ષ જોયુ, આ દુ:ખ-લાગણીથી તેનું હૃદય સંતાપના અને વૈર-કીનાના કઠોર-કડવા વિચારોમા ભરાયુ આ સરોજી—તેનો મનનો વ્હાલો સરોજી—તેનો પ્રિયતમ—તેની એક જ પ્રેમમૂર્તિ હતી—તેનો અન્ત થયો. તે ઠાનકા હ યનો કે ક્રૂર મદભર્યો વ્યભિચારી દુરાત્મા હતો એવી તેને સ્વપ્ને પણ કલ્પના નહોતી તેનો વિશુદ્ધ પ્રેમી, એક વીર, ઉચ્ચ વિચારનો, સુશીલ જુવાન હતો એ તેની બાળપણથી કલ્પના—કોઇ અજ્ઞાત શત્રુએ આ ઘાત કર્યો—તે પણ રણના મેદાનમા નહી, ખરા યુદ્ધમા નહી, પણ તેના પિતાએ કહ્યુ તેમ એક મુસાફરખાનામા, અંધારામા, દગાથી—કપટથી—આ કરપીણ ખૂન—ખૂન ઓચિંતા આ શાન્તિનો ભંગ કરતા "ખૂન ! ખૂન ! સેતાન ! સેતાન ! ખુની ! સાકુડો !" આ શબ્દો તેના દુ:ખના આવેગથી ઉચ્ચારાયા, તેના પિતાએ આ ભયંકર બનાવનો હેવાલ પહેલેથી છેલ્લે સુધી હડહડના જુઠાણાથી ભરપૂર રીતે તેને સંભળાવ્યો હતો સત્ત્વારબાઇએ એક ચિત્તે તે સાંભળ્યો અને ખરો પણ માન્યો પિતાપર વ્હેમ કેમ આવે ?—તે તેની ખરી બાજુથી તદ્દન અજ્ઞાત હતી આ સૃષ્ટિમા તેની સર્વ માયા—લાગણી પ્રેમ વાત્સલ્ય તેનાપર હતુ તેનો પિતા તેનો સર્વસ્વ હતો—તેના સર્વ પ્રેમનો મધ્યબિંદુ—ખરી ભક્તિથી તેના તરફ તે જોતી હતી !

ખરી રીતે બાપ્તને એક પ્રકારે સરોજીના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી સંતોષ થયો હતો. તે તેના તરફની પોતાની પુત્રીની લાગણી જાણતો હતો તે એક કાંટો પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષામા તેને ખૂંચતો હતો અને તે આપોઆપ આ રીતે દૂર થયો અને વળી એક ઘાએ બે પક્ષી માર્યા—પોતાની પુત્રી સાથે ખાનના હુકમથી જેમના ઘરમા આપી તેમની હીલચાલપર છુપી રીતે દેખરેખ રાખી સર્વ ખબર પહોંચાડવાનો મુખ્ય હેતુ—અને તે વાટે જેપે કુટુંબપર રહેલું પુરાણું વેર લેવાનો મુખ્ય ઇરાદો—તેમાં આજ રાતના આ કરપીણ બનાવથી પોતાની પુત્રીની લાગણી ઉશ્કેરી તેને વધારે ઉત્તેજીત બનાવવી એ હેતુથી સર્વ સમાચાર ફેરવી જુદા રૂપમા પુત્રી સમક્ષ મૂક્યા તે શબ્દોમાં દગાખોર, ખૂની, જાસુસ એ શબ્દો એવો ભાર દઇ મૂક્યા, અને તે યોગ્ય સમયસૂચકતાથી ઉપરી મૂક્યા હતા—તેણે ધારેલી અસર કરી તેની પુત્રી આ સમાચારથી ભડકી ઉઠી—તેના હૃદયપર પોતાના પ્રિયતમથી જુદા પડવાના હજુ તાજા ઘા હતા અને હજુ જરા તરા આશા પણ કદાચ હોય, પણ હવે તો આવી ભયંકર રીતે ઓચિંતી હમેશની તે જુદાઈ થઈ પોતાના ભાવિ ભર્તાપર તથા તેના કુટુંબપર તેના હૃદયમા ભડકી રહેલ કોપ, ઝનુનભરી ઇતરાજી, સંતાપ અત્યારે આ ચાતુર્યથી અને છળપ્રપંચથી સહેલાઇથી સખત વૈર-કીનો લેવાની કઠોર ઇચ્છામા ફેરવાઇ શકાય એમ હતુ. આ યુવાન બાળા જેની નસોમાં વ્હેતુ શ્રાણીત અને જેનુ કુટુંબ

શેરલોક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ ૩૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પોતાના ઉદ્ભવતા દરેકે દરેક મનોવિકાર—આવેશપૂર જોસથી તીનતાથી લાગતા એવી લાગણી 'વાળુ હતુ—તેની આ સુનાન બાળા સામે અત્યારે રમાતી રમત ક્રૂર અને ભયકર હતી. પણ કૃષ્ણાજી નાદલ પોતાની યોજના વચ્ચે દયા કે માયાને પણુ આવવા દે એવો પુરૂષ ન હોતો. તેણે પોતાની પુત્રીના માનસિક અસહ્ય દુ:ખમા, તેની નાડીઓ રગો વિદારવામા, અને તે લગભગ સ્તબ્ધ—જડ કરી દેતા ભયમા, પોતાની મહાન યોજના—પ્રબળ ઇચ્છા—જોઇ ઉકુબપર લેવાનુ સખત વૈર અને તે દ્વારે શિવાજીનો નાશ—એ પોતાની પ્રબળ ઇચ્છા—મહાન યોજનાના પૂર્ણ વિકાસ—પૂર્ણ થવાની દરેક ખાત્રી જોઇ

"અજાયબ જેવુ છે, કાલે જ મને સરફોજી કહેતો હતો કે આ ખૂની બહખોરો અધારામા પાછળથી ઘા કરનારા છે સામે આવી લડવાની તેમની તાકાદ નથી"

'હા, તે સત્ય છે દીકરી ! તું હવે સમજી કે નહી ? એ જ કારણુથી આપણે આ ચપાનો ધિક્કારીયે છીયે તેઓ દગાખોર છે નીચ છે અરે, આ ખોરાના દરેકે દરેક જણુ, બાળક, પુરૂષ સર્વ એવા જ પાજી છે તેઓ આપણાથી ડરે છે ખુલ્લી રીતે મેદાનમા લડવાની તેમની છાતી નથી આ શહાજીનો ઉદ્ધત મૂર્ખ છોકરો પૂણામા જગલોમા અત્યારે છુપાતો સતાતો રખડે છે તેનામા શુ આપણા મહાન દળ સામે લડવાની છાતી છે ? જો, એણે શુ કર્યું બળવો ઉઠાવ્યો આ પ્રદેશમા સર્વને બળવાખોરો બનાવ્યા ! સર્વને જાસુસો બનાવ્યા ! તેઓ બધા બીકણ કાયર છે પાછળથી ઘા કરનાર, અધારામા હલ્લો કરનાર ખૂની ધાડ પાડુઓ લૂટારાઓ છે બાયલા છે તેમનાથી ખુલ્લી રીતે આપણા બિજાપૂરી બાદશાહી વીરસૈન્ય સામે જરાપણ ઉભા રહી શકાશે નહી. તેમનામા મૂળ હિમ્મત જ ક્યા બળી છે ? તેમને તો આ મૂર્ખા ઉછૃખલ છોકરાએ સરદારી લઇ હુકમો આપ્યા છે કે લાગ આવે ત્યા છાપા મારી આપણા વીર સરદારોને ઓચિંતા સપડાવવા—મારવા ! અને એ કામમા એ પિશાચો તૈયાર હુશીયાર—બસ—આજ સરફોજી ગયો—કાલ વળી બીજો જ કોઇ જશે—પરમ દિવસે વળી મ્હારો વારો આવશે—કોણુ જાણે છે ? શિવાજી અને તેની બહખોર ટોળી ખુની ધાડપાડુ છે આ ખૂનીઓ આજે છૂટા છે વળી તેમનો નેતા એક ઉચો સાધુડો નરહર સ્વામી કરીને કોઇ છે"

"હા, મેં એના વિશે સાભળ્યુ છે હુ ધારૂ છુ કે એ જ સેતાને આપણા સરફોજીનુ ખૂન કર્યું !" ધીમેથી સકવાર બોલી

"હા, એ જ, વળી બીજો કોણ ? શુ આપણા સિપાઇઓએ સાક્ષિ નથી આપી ? તેઓએ આપણા જમાદારે તેને નજરે જોયો, આપણુ જાસુસોએ પણુ ખબર આપ્યા છે કે એ સેતાન, સાધુના વેષમા સેતાન—આ શહેરમા ફરે છે પણુ પકડાતો નથી—અહીં તેના સર્વ મિત્રો છે, તેઓ આ બિજાપૂરના એક સરદારના ખૂનીનુ ખુલ્લી રીતે સ્વાગત કરે છે"

"શુ તમે એમ ધારો છો કે જેથે દેશમુખ અને મ્હારો ભાવિ ભર્તા એને સગ્રહે ખરા ?"

હસતા હસતા બાદલ બોલ્યો — 'ભોળી રે ભોળી, અરે, એ બધા એવા જ છે દગાખોર બહખોર છે મૂળ સડેલુ ત્યા પછી પાક કેવો હોય ? હા, કાન્હોજી જેથે અને આપણો જમાદાર

વફાદાર કહેવાય છે ખરા, પણ ત્યા બીજે પુત્ર છે–માતા છે–કોઈ કહેવાતુ નથી બધુ જ ગુપ્તવર્ણભર્યું છે "

" હુ માતા અંબા ભવાનીની સ્તુતિ કરીશ કે એક વખત તે દુષ્ટને અને મને મ્હોડે મ્હોડ થવા દે!'

હવે બાદનની પપ્પી ખાત્રી થઇ હતી કે પોતાની પુત્રી હવે પાછી હઠશે નહી, પૂર્ણ ચોકસીથી તે પોતાનુ કાર્ય બજાવશે તેના પ્રિયતમના ખૂનથી તેનુ હૃદય પૂર્ણ સચેત બન્યુ હતુ તેને સખત ફટકો લાગ્યો હતો વૈરના ભભૂકા તેના રોમ રોમમા ભડકી રહ્યા હતા તેના દરેક ખ્યાલ–વિચાર, તેની દરેક ઇચ્છા અત્યારે વૈર–ઝનો લેવા તનપી રહી હતી આજે બાદનને પૂર્ણ આશા આવી હતી પોતાની યોજના હવે જરૂર પાર પડશે

" પુત્રી, એક કહેવાનુ રહી ગયુ આ શત્રુ–ખુની કોણ તેને ઓળખવાની એક નિશાની છે "

" શુ ? "

" સરફેઝ પાસે કરિમબક્ષ દોડી ગયો ત્યારે તેના પ્રાણ ગયા ન હોતા તે ધીમે ધીમે બોલ્યો કે મરતા મરતા છેલ્લી ઘડીએ કમ્મરેથી મહામહેનતે ખંજર કાઢીને તે ખુનીપર વાર કર્યો, તે તેના ડાબા હાથપર ઘણા જોરથી કોણી આગળ લાગ્યો છે–ઘા ઘણો ઉંડો છે તે રૂઝતા ઘણો વખત લાગશે પુત્રી, આ વચનો તે બોલ્યો અને તે ચંડાળ ખુનીને ઓળખવાની આ નિશાની છે "

" હા, હુ એને ઓળખી શકીશ પાતાનમાથી પણ શોધી શકીશ '

પિતા અને પુત્રી એક બીજા સામે જોઇ રહ્યા અને થોડી પળ સુધી તેમના આત્મા–પોતાના દરેક આદર્શમા દરેક લાગણીમા દરેક અભિલાષામા, એકમેકથી ભિન્ન હતા–તે અત્યારે એક ઠરાવ કરે, આ દૃશ્યમા મગ્ન પિતાએ સંતોષનો દમ ખેચ્યો તેણે હવે પૂર્ણ રીતે જાણ્યુ કે અત્યારે તે પુત્રી પોતાના કબજામા–પોતાની મુઠીમા પુરપુરી રીતે આવી હતી–એક તદ્દન નાનાવડ તુચ્છ મનુષ્ય–હડહડતા વ્યભિચારી દુરાત્મા માટે–તેના ખરા સ્વરૂપથી અજ્ઞાત રહી આ બાળાએ પોતાની સર્વ ઉમેદો, સર્વ આશાઓ નિશુદ્ધ પ્રેમ બાંધ્યો હતો, અને તેના વધને–આ કરપીણ બનાવને અત્યારે તે પૂર્ણ ધિક્કારથી અને ત્રાસ ક્રોધથી જોઈ રહી હતી આ બધુ તે સારીરીતે જાણતો હતો–તેનો તેણે પૂરો લાભ લીધો, અને આ કોપેલી બાળા આ રહેતી અજના–પોતાની પુત્રી હવે પોતાની ઇચ્છા–વૈર લેવાની આકાક્ષા દરેક રીતે તૃપ્ત કરશે એમા તેને જરા પણ શકા રહી નહી

' પુત્રી, હવે આપણે એક બીજાને બરાબર ઓળખીયે છીયે ત્હારો આત્મા અને ત્હારી ચતુરાઈ–ચપળતા તને માર્ગ દાખવશે ત્હારા લગ્ન કોઈપણ રીતે અટકી શકે એમ નથી બીજુ નજીકનું મુહૂર્ત ન હોવાથી આઠમે દિવસે થવાના જ–આજ કારણોને લીધે તે બિલકુલ લબાવાય તેમ નથી લગ્નને બીજે દિવસે મ્હારે જવાનું છે તાકિદના હુકમ આવ્યા છે ત્હારા શ્વશુરને ઘેર ગયા પછી ત્હારે ત્હારા ચક્ષુ અને કર્ણો ખુલ્લા રાખી, તે સર્વેનો

ઉમાકાન્ત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

પ્રેમ ત્હારી તરફ ત્હારે ખેંચવાનો છે યુક્તિસર જાળ બીછાવવી છે–તેઓમા ભળી જવાનુ છે એક શબ્દ, એક સંજ્ઞા કે ચિન્હ સુદ્ધા ત્હારે જાણે અજાણે પણ જણાવવા દેવાનુ નથી મેં નીમેલા માણસો તને ગુપ્ત રીતે મળતા રહેશે તેમને ત્હારે દરેક જોયેલા પ્રસંગોને સાંભળેલા સમાચાર આપવાના છે સમજી ? કેમ કબુલ છે બેટા ?"

"હા, હું વચન આપુ છુ "

"શાબાસ જો, ખાનસાહેબનુ પક્કી રીતે માનવુ છે કે છુપા વેશમા શિવાજી અહીં આવ્યો છે જો એમ જ હોય તો બિજાપૂર સરકાર સામે કોઇપણ ભયંકર કાવત્રુ રચાય છે. સઠ્વાર, સાવધાનીથી સર્વ ખબર તુ આપજે, કામ ઘણુ નાજુક છે સાવચેત રહી, સર્વ તપાસ રાખજે "

"હા, મ્હારા વીર ખાતર–આ સરફોજીના ખૂનનુ વૈર લેવા બધુ કરીશ–જરૂર કરીશ સર્વ કરીશ "

"બસ, એ જ જોઇએ છે શિવાજીથી બીજી પાયરીએ પેલો ચંડાળ સેતાન નરહરીયો સાધુડો છે તેનુ ડોકુ તો અવશ્ય ઉડવુ જ જોઇએ એ જ, એ જ મ્હારા વીર સરફોજીનો ખૂની–"

"હા, એ હુ ભૂલું એમ નથી "

"સરફોજીના ખૂનનો બદલો આ એકેએક બંડખોરના લોહી રેડાયાથી જ લેવાશે તેનો આત્મા ત્યારે જ શાંત થશે–આ વૈરનો અગ્નિ ત્યારે જ બુઝાશે–પુત્રી, યાદ રાખજે ત્હારા લગ્નને બીજે દિવસે તો હુ શિરવળ જઇશ આપણા બાદશાહે સલામતના હક્કનુ કોઈ પણ સાંભળે–તો વગર ઢીલે મને ખબર મોકલાવજે તેમનુ અન્ન આજ પેઢીઓથી આપણી રગેરગમા છે, સ્વામિદ્રોહ સ્વપ્ને પણ કરવો નહી–તે માટે પ્રેમ, પ્રાણ સર્વ આપવા હમેશ તૈયાર રહેવુ. એ સૂત્ર ભૂલતી નહી જો કોઈપણ અગત્યના સમાચાર હોય તો તરત કોઇપણ બહાનુ કાઢીને પણ તરત આવતી રહેજે ત્હારૂ નામ બહાર પડશે નહી શત્રુઓ જાણી શકશે નહી અને આપણુ કામ પાર પડશે વૈર પુરેપુરૂ લેવાશે "

"હા, એ સર્વ મ્હારા ધ્યાનમા છે પિતાજી ! આપ નિશ્ચિંત રહો હુ આપની પુત્રી છુ–મને વધારે કંઇ કહેવુ પડે તેમ નથી આ જગતમા આપ વગર મ્હારૂ બીજુ કોઇ પણ નથી મ્હારા હૃદયમા ભડકી રહેલ વૈરાગ્નિની જ્વાળાઓ આ આહુતિઓ અપાયાથી જ શાંત થશે."

* * * *

આઠમે દિવસે–ઠરાવેલે દિવસે સકવારબાઇના અને બાજીરાવના લગ્ન થયા મ્હોટી વામધુમ કરવામા આવી ન હોતી સરફોજીના મૃત્યુથી બાદલ શોકમા હતો તેથી ધામધુમ વગર સાદાઇથી લગ્ન થયા તે વખતે માવળમાથી મ્હોટા મ્હોટાઓની પહેરામણીઓને પેશાખો આવ્યા હતા ખુદ બિજાપૂરથી બાદશાહ તરફથી એક ખાસ સરદાર આ લગ્નમા ભાગ લેવા પહેરામણી–માનના વસ્ત્રો લઇ ખાસ ખલિતા સાથે આવ્યો હતો સર્જેખાન તથા આમિને, મ્હોટી ભેટો મોકલી હતી. લગ્ન નિર્વિઘ્ને પસાર થયા બીજે દિવસે સકવારબાઇ સાસરે વિદાય થઇ તેનો પિતા સિરવળ તરફ રવાના થયો

Classical Poets of Gujarat, Ans 6-0 N M Tripathi & Co, Bombay

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૫ મુ,] માર્ચ, ઈ. સ. ૧૯૨૦ [અંક ૩.

પ્રાસંગિક વિચાર.

લેખક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

૧. મિ. હોર્નિમેન અને હિન્દીસરકાર.

નામદાર સમ્રાટ્શ્રીના શાહી ફરમાનથી પ્રજામા સ્વાભાવિક રીતે એવો ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો કે ભૂતકાળના પ્રસંગો સ્મરણમાથી ભૂલાવી દઈ આપણા અમલદારબન્ધુઓ ભવિષ્યના વિચાર કરશે અને ભૂતકાળના દષ્ટિકોણ ફેરવશે તેમ પ્રજામા–હિન્દની રાજનિષ્ઠ પ્રજામા–હવે પ્રેમભર્યા વિશ્વાસ અને સહકારના જે પવિત્ર ઉદ્દેશ મોકલાયા છે તેનો સ્વીકાર[1] પણ એ કરશે. પણ પ્રજાના કરતા અમલદારવર્ગ વધારે જિદ્દી અને આપવડાઇનો લોભી છે વાત કરવામા એ વર્ગ પુરો નિષ્ણાત છે જ્યા સુધી એમને પોતાને આગળી આપવાનો સમય આવી પહોચ્યો નથી હોતો, જ્યાસુધી એમને પોતાને કાંઇ ત્યાગ કરવા જેવો પ્રસંગ આવ્યો નથી હોતો કે જ્યા સુધી એમના ઉપર નિરંકુશતાનુ સામ્રાજ્ય રાજ્ય કરે છે ત્યાસુધી એક તસુભાર પણ એ ખમે તેમ નથી એના સખ્યાબંધ દષ્ટાન્તો મળી આવે એમ છે પ્રજાને ત્યાગ કરવાનુ કહેવામા, સહકાર કરવાના બડા બડા મ્હોટા પાઠો ભણાવવામા અને પ્રજાને રાજનિષ્ઠ અને દેશપ્રેમી થવાનુ કહેવામા એ બહુ શૂરવીર છે અને એ પડી ગયેલી આદત એ છોડી શકતા નથી અને ‘પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી?’ એ સૂત્રનુ પુરેપુરૂ અનુકરણ એ કરે છે મિ હોર્નિમેન તરફ જે નિષ્ઠુર વર્તન ગયા વરસના એપ્રીલમા વર્તવામા આવ્યુ છે તે હજી ભુલી જવાયુ નથી અમલદારવર્ગ કરતા પ્રજા આવા જુલમના કાર્યો વધારે સતતતાથી સ્મરણમા રાખી શકે છે અને ભુલી જવાનો પ્રસંગ આવતા એટલી જ ત્વરાથી ભુલી જઈ શકે છે પ્રજાનો એ મહાગુણ છે મિ હોર્નિમેન શાહી ઢંઢેરા પછી હિન્દમાં પગ મુકવા સ્વતંત્ર થશે એવી આશા સામ્રાજ્યવાદીઓએ રાખી હતી મિ મોન્ટેગુના પાર્લામેન્ટમા ઉચ્ચારેલા શબ્દોએ અને દિલ્હી સરકારે ફેંકેલા બીજુ આશ્ચર્ય પછી એ આશા ભૂલભરેલી હતી એ હવે સમજાયું છે દષ્ટિકોણ ફરવાયો છે એ વાત આમ કેવળ અસત્ય અને મિથ્યા આડમ્બર જ છે એ હવે સમજાયુ છે મિ હોર્નિમેનની સ્હામે મુકાયેલો પ્રતિબન્ધ જ્યા સુધી સરકારે રદ કર્યો નથી ત્યાં સુધી અમ્હારી–આ દેશની આ સમજ રહેશે.

---

[1] નીતિ પેજ. ૨ ૨–૮–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

હિન્દના સ્વરાજ્યવાદી સન્તાનો સ્વરાજ્યવાદી હોવાના કારણે જ બંદીવાન રહે એ સ્થિતિ જ્યા સુધી આ દેશમા જેનામા આવને ત્યા સુધી પ્રજામા શાતિ નથી હિન્દના એકેએક સંતાનને સારા વિશ્વમા એક મનુષ્ય તરિકેના પ્રભુદત્ત હકકથી ફરવાની જેટલી છુટ મળી છે તેટલી છુટથી એ ફરી શકે નહિ કે જીવન જીવી શકે નહિ ત્યા સુધી હિન્દમા સાચી શાતિની આશા રાખવી એ આકાશપુષ્પવત્ છે બહુ આશ્ચર્ય છે–બહુ ખેદ કરાવે છે કે હિન્દના બાળકો પોતાની જ જન્મભૂમિમા પોતાના જ ગૃહમા આજ બંદિવાનની સ્થિતિ એક અગર બીજા રૂપમા ભોગવે છે અને એમની સાથે મિ હોર્નિમેન જેવા એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થ પણ–એમણે હિન્દને પોતાનું ગણ્યુ–હિન્દીજનોને પોતાના સહોદર ગણ્યા અને હિન્દ અને હિન્દવાસીઓની સતત સેવા કરી એટલા જ માટે–આજ હિન્દમા હિન્દી સરકારની પરવાનગી વિના પગ મુકી શકે નહિ એવી સ્થિતિમા છે મિ મોન્ટેગુએ મિ હોર્નિમેન સમ્બન્ધમા જે ખુલાસો કર્યો છે તે કરતા દિલ્હી સરકારના શબ્દોએ પ્રજાનાં હૃદયને વધારે ઉંડો આઘાત આપ્યો છે મિ હોર્નિમેનનામા રાજદ્રોહ કે દેશદ્રોહ હોવાની વાતો કેવળ જુઠાણા જ છે તેત્રીસ કરોડની હિન્દી પ્રજાની એ માન્યતા છે 'ગણ્યા ગાઠ્યા મૂઠીભર અમલદારો અને તેમના નાચે નાચનાર એંગ્લો ઇન્ડીયન પત્રકારો વિગેરે બીજુ ધારે છે એ ધારવુ ખોટુ જ છે જો મિ હોર્નિમેનની વર્તણુકમા કે ત્હેમના વચનમા કે શબ્દોમા રાજદ્રોહ જેના દુષ્ટ સત્વ જણાયા હોય તો સરકારનુ પ્રષ્ટ કર્તવ્ય એ છે કે ન્યાયાસન પાસે ત્હેમનો ન્યાય કરાવો આ થઈ શકે એવી સિધી અને સરલ વાત છોડી આડા માર્ગના સ્વીકારથી ' દાળમા કાંઇ કાળુ છે ' એવો ભ્રમ પ્રજામા ઉત્પન્ન થાય તો એમા શુ આશ્ચર્ય છે? ગમે તેમ હો પણ એ તો નિશ્ચિત જ છે કે મિ હોર્નિમેન સ્હામે હજી પણ મુકી રખાયનો પ્રતિબંધ અન્યાયનો ભારે પોષક છે મુબાઇની સરકાર આજ એક ઉમદા ખમીરના ઉદાર અંગ્રેજ હાકેમના વડાપણા નીચે છે એ ઉદારચરિત હાકેમની ઉદારતા અને એક નિષ્ણાત રાજપુરૂષ તરીકેની વડાઇ ત્યારે સાર્થ થઈ ગણાશે કે જ્યારે મિ હોર્નિમેન જેવા સ્વતત્ર રાજ્યસેવકો અને દેશસેવકો એમના પ્રાન્તમા છુટથી ફરતા થશે–જીવન જીવતા રહેશે જ્યા સુધી આ બનાવા જેવી વાતો બની નથી કે બનતી નથી ત્યા સુધી સહકાર–વિશ્વાસ–ઉદારતા વિગેરેના મૂલ્ય કોઇ કોડીના પણ નથી શાદી હ દેરાની કિમત આમ નજીવી થશે એવી આશા અમ્હે રાખી ન હતી પણ હિન્દમા બનવુ જોઇએ એ બનતુ નથી–ન બનવાનું તો દિવસ ઉગ્યે બહુ બહુ બન્યા જાય છે

૨. ' નવા યુગની શરુઆત ' અને સર શિવસ્વામી આયર

સર શિવસ્વામી આયરના નામથી શિક્ષિત હિન્દીજનો અજ્ઞાત નથી વિનીત પક્ષના રાષ્ટ્રીય અધિવેશનના કલકત્તાના છેલ્લા પ્રસગે એમને પ્રમુખપદ આપવામા આવ્યુ હતુ વિનીત–પક્ષના એ એક આગ્રહી નેતા તરિકે સ્વીકારાયા છે એમના સમ્બન્ધમા મુબાઇના 'ક્રોનિકલ પત્રમાં ' હિન્દુ ' પત્રે પ્રગટ કરેલું એક જાણવાયોગ્ય ચર્ચાપત્ર છપાયુ છે એમાં જણાવવામા આવ્યુ છે કે, જેના પ્રસગોથી આપણે અજ્ઞાત નથી તે પ્રમાણે, ગયા ફેબ્રુઆરીમા સર શિવસ્વામી

રટ્રૈમટ મેટલમેન્ટસ જવા માટે રગુનથી ઉપડ્યા ત્યારે બર્મા મિલીટરી મોલીસના એક અધિકારી કેપ્ટન ચાર્લ્સે એમનો જે સત્કાર કર્યો હતો તેનુ વર્ણન આપ્યુ છે મૅન્ડલે જતા સર શિવસ્વામી પહેના નગમા રાતે સુતા હતા તે વખતે આ અધિકારી સાહેબે એમને જગાડ્યા અને કોઇ બીને ત્યા બેસવુ હતુ માટે આ જગ્યા ખાલી કરી જવા હુકમ કર્યો. એ વિવાદમા બન્ને વચ્ચે વિખવાદ થયો અને કેપ્ટન ચાર્લ્સ સર શિવસ્વામી તરફ જટ્ટુ અસભ્ય વર્તણુક ચલાવી ત્યાના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરસાહેબ આ બાબતમા તપાસ ચલાવે છે એવુ સાભળવુ છે સર શિવસ્વામી જેવા એક અગ્રગણ્ય હિન્દીજન તરફ આવુ વર્તન આ રાજ્યનો એક સાધારણ મેજર-અમલ ાર ચલાવે એથી વધારે શરમાવનારૂં શુ ગણી શકાય? આશ્ચર્ય આ બધામા તો એ છે કે વિનીત પક્ષના કોઇ નેતાએ સરકારનુ આ બાબતમા જોઇએ તેટલુ ધ્યાન જ ખેંચ્યુ નથી હિન્દની સમાજમા નવા યુગના આરભકાળમા જ અમલદારો કેટલી અસભ્યતા અને જેહુકમીની રીતે વર્તે છે તેના આવા દૃષ્ટાન્તો જો બારીકાઇથી તપાસાય તો ચોકસ મળી આવી શકે એમ છે સર શિવસ્વામી આયર જેવા પ્રસિદ્ધ હિન્દીજન કે મિ નેવીન મોલીમીટર જેવા ઉમદા ખમીરના અગ્રેજજનના આજ આવા વારા આવે છે તો ગરીબ રૈયતના જનોની શી હાલત થતી હશે તે શુ વિચારવા જેવુ નથી? રેલ્વેમા હિન્દની મુસાફરી કરતી વખતે ગરીબ હિન્દીજનો તરફ સાધારણ અગ્રેજજનો કે સોલ્જરો જે રીતે વર્તે છે તે ખરે જ ખિન્ન કરાવે છે સોલ્જરો કે આ અગ્રેજ સિગદરો આખા ડબાના ડબા લઈ બેસે છે અને બીજા વર્ગ સુદ્ધામા પણ મુસાફરોને દાખલ થતા અટકાયત મુકે છે એ અમ્હારો જાતિ અનુભવ છે 'રઇયત મેન' આ વિષયપર ચર્ચા કરતા લખે છે કે,

Englishmen should realize now more than ever that they are here as servants of the people but in their bumptious insolence they forget their position and assume superior airs which they want to maintain by brute force and by bad manners Let all such men beware that the days of salams are gone for ever and that they should adjust themselves to circumstances if they want to keep their position or if they refuse the sooner they pack off the better for them" આવા પ્રસગોપર આથી વધારે શુ લખી શકાય? આવુ તર અગ્રેજ સોલ્જરો જ વર્તે છે એમ નથી પરન્તુ દેશી સિપાઇઓ-દેશી મિલટરી અમલદારો પણ વર્તે છે એક દૃષ્ટાન્ત ગયા ડીસેમ્બર માસની આખરમાં અમ્હે જ્યારે અમૃતસર કૉંગ્રેસમા જતા હતા તે વખતનો એ પ્રસગ છે મુબાઇથી પાચ વાગે નીકળતી પજાબમેલના બીજા વર્ગમા અમ્હે મુસાફરી કરતા હતા અમ્હારી સાથે આપણા હિન્દ સેવકો-*Servants of India* રા દેવધર, રા દેવને અને રા ઠાકુપત પણ હતા અમ્હે ચાર જણ બીજા વર્ગમા હતા રા દેવધર સધ્યાકાળના સાત વાગ્યાથી ઘોર નિદ્રામા પડ્યા હતા વડોદરાના સ્ટેશને રાત્રે એક દેશી મિલટરી સિપાઇ અમ્હારા ખાના આગળ આવ્યા અમ્હે સર્વ જણ સુતા હતા એ

લાલિતના ડાન્ગો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

ગૃહસ્થે રેલ્વેના કાયદા કાનુન ઓળગી અંદર પ્રવેશ કર્યો અને ગા દેશધરના પગ આગળ નીરાંતે એ બેઠા અમ્હે જણાવ્યુ કે આ ડબો રીઝર્વ્ડ છે એ બ્હેરા જ રહ્યા અમ્હે શાંત થયા કારણ અમે ઉંઘવાની જેમમા હતા રા દેવનેએ વિજળીનો દીવો જેર મોકલ્યો પેલા ગૃહસ્થે દીવો પેટવ્યો અમ્હે ફરી ગેર કર્યો એમણે પુન સળગાવ્યો રા દેવનેએ કહ્યુ 'અમ્હારે સુવુ છે ત્હમે જાણો છો કે આ ડબો રીઝર્વ્ડ છે ત્હમારાથી અહિ બેસી શકાશે નહીં માટે કૃપા કરી ચાલ્યા જાવ' અમલદારીના અમને એમને ક્રુદ્ધ કર્યા એ તો અમ્હને *Divine Rights of king* રાજાના ઇશ્વરી હક્ક મ્હમજાના મળ્યા પોતે અમલદાર હોવાથી એમને ત્યા બેસવાનો હક્ક જ છે, વિગેરે કહેવા મડ્યા અમ્હારે બહુ વાક્યુદ્ધ કરવુ પડ્યુ એમણે અમ્હને રાજાના નામે અને રાજાના અધિકારના નામે દમ બી વવા માડ્યો પણ અમ્હે કાયદો બતાવ્યો મધ્યરાત્રે આમ બાજુ મારામારી કરી રા દેવધરની નિદ્રાને નામ આપવાનુ યોગ્ય લાગ્યુ નહિ અને એ ગૃહસ્થે કબુલાત આપી કે 'ભાઈ, બીજા સ્ટેશને હું હવે ચાલ્યો જઈશ માટે મ્હારૂ માથુ પકવો નહિ,' એટલે અમ્હે મો સુઇ ગયા વાચકો, વિચારજો કે આવી સ્થિતિમા એક નબળો પોચો માણસ હોય તો તેની શી અવસ્થા થાય ? ખરે જ, આવા પ્રસગો ખેદ કરાવે એવા હોય છે રાજ્યના આવા ઉદ્ધત અમલદારોની ઉદ્ધતાઇથી અને અમલદારીની નિશાથી રાજ્યની સુવ્યવસ્થાશાન્તિમા જેટલો વિક્ષેપ પડે છે તેવો બીજાથી ઓછો જ પડવાનો સભવ છે પ્રભુના નામે જેમ કેટલાક અતિ ધાર્મિકો પાપાચરણની અવધિએ પહોચતા પણ થાકતા નથી તેમ આવા સત્તાના મદમા અધ થયેલા અધિકારીઓ રાજાનાનામે પ્રજાને પીડે છે ને ત્રાસ આપે છે ખોટી સહિ કરનાર સ્હામે ફોજદારી કાયદો ઉભો છે ત્યા રાજાના નામે ખોટો અમલ ચલાવનાર સ્વચ્છંદતાથી વર્તવા સ્વતન્ત્ર છે, એ કેવળ અન્યાય જ છે

૩ સ્વાગતમ્—લાલા લજપતરાય

'Lala Lajpatrai has throughout his life ever stood for the poor, the famine stricken and the miserable Mr Lajpatrai has always been wellknown for his indomitableness, his deep sympathy with all and ardent patriotism which qualities have endeared him to all his countrymen.

લાલા લજપતરાયને ગઇ તા ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૦ ના દિવસે સ્વાગત કરતા મુબાઇની 'સ્ટુડન્ટસ બ્રધરહુડ'મા સર નારાયણ ચદાવરકરે આ અંગ્રેજી શબ્દો ઉચ્ચાર્યા છે એ થોડા જ શબ્દોમા ખરે કેવલ શુદ્ધ સત્ય રહ્યુ છે લાલાજી એ પજાબના વીર પુત્ર છે એમના જન્મથી—પજાબના બીજા પનોતા પુત્રોની માફક પજાબની ભૂમિ પાવન થઇ છે ૧૯૦૭ મા લાલાજીને પજાબની સરકારે દેશપાર કર્યા હતા અને એ કેદખાનામાથી મુક્તિ પામીને ૧૯૦૭ ની કૉંગ્રેસમા એ પધાર્યા હતા તે સમયના ચિત્રપટનુ નિરીક્ષણ કોઇપણ સ્વદેશાભિમાની જનના અતરને અનની નાગણીથી પ્રેરે જ એમ હતુ લાલાજીની શાંત, ગભીર, દઢ અને પ્રતિભાશાળી મૂર્તિ તેમને જોનારના હૃદયમા ચિરસ્થાયી સ્થાન લેતી હતી સુરતે એ ને તે વખતે અપૂર્વ સન્માન આપ્યુ હતુ કૉંગ્રેસના તુટ્યા પછીના ૧૯૧૪ ના

દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

સાત વર્ષ પર્યંત એમનું જીવન સામાજિક સેવકનું હતું. હજી પણ એક દૃષ્ટિએ એમનું જીવન રાજકીય ગણાય તેમ નથી. ૧૯૧૪ માં લાલાજી યુરોપના પ્રવાસે ગયા અને ત્યાંથી અમેરિકા ગયા. કહેવાયું હતું કે હિંદી સરકારે એમના અહીં આવવા સ્હામે પ્રતિબંધ મુક્યો હતો. ગમે તેમ હતું, એના આરોપીઓના બચાવ આપણે હવે જોવાની જરૂર નથી. ગમે તેમ થયું પણ લાલાજીએ અમેરીકામાં રહીને જે સ્વતંત્ર અને આદર્શ જીવન ગાળ્યું છે તેથી આપણા દેશને બેશક સંગીન લાભ થયો છે. અમેરિકાની ત્હેમની પ્રવૃત્તિઓમાં હિન્દના કલ્યાણની ઉચ્ચ મનોભાવનાઓ જ સામ્રાજ્ય ભોગવતી હતી એ એમના અનેક અંગ્રેજી લેખોએ અને એવી જ અન્ય સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓએ આપણને બતાવ્યું છે—એ સૌ એમના સત્કર્મોની અપૂર્વ સાક્ષી પુરે છે. અને એ આવા બનાવમાં આપણે લાભ પામે એવી ઇચ્છા દર્શાવીએ કે આવશે એવી આશા રાખીએ કે અમેરિકાના એમના સાત વર્ષના પ્રવાસનો ઇતિહાસ એ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરે તો એમાં આપણે ભુલ તો નથી જ કરતા. લાલા લજપતરાય જેવા નિડર અને સ્વાર્પણશીલ દેશસેવકોના આવા સંસ્મરણો કે ત્હેમની પ્રવૃત્તિઓનો ઇતિહાસ આપણે જાણવો અત્યંત આવશ્યક છે. અમેરિકામાં રહ્યે છતે પણ હિન્દને—પોતાની પ્રિય જન્મભૂમિને—એ અર્ધી ક્ષણ પણ ભૂલ્યા નથી—બની શકે એમ હતું જ નહિ—અને તે કરતા પણ અતિશય તો અમેરિકન લોકોમાં હિન્દ અને હિન્દવાસીઓ માટે એમણે કોમળ ભાવ ઉભો કર્યો છે એ ઓછું નથી. આવા પરમ હિન્દહિતચિંતક સ્વદેશબાન્ધવને સ્વાગત કરવા કોણ તત્પર ના રહે? સત્તા અને દ્રવ્યના લોભથી રાજ્યની કે દેશની સેવા કરવા અનેક જનો મ્હેદાનમાં ઉભા થશે પણ કોઈ પ્રકારના લોભથી રહિત બની કેવળ દેશકર્તવ્યની પ્રેરણાથી જ પ્રેરાઈને પોતાની માતૃભૂમિને માટે જીવન પાથરી નાખનાર તો લાલાજી જેવા ઘણા થોડા જ વીરપુત્રો હોય છે. આ મહાન હિન્દ જનની જીવનરેખા અને દોરીને કે તેમાંથી મહાન્ સત્યો ગોતીને પ્રજાની પાસે જીવનચરિત્ર દોરવાનું આ સ્થળ નથી પરન્તુ અમે તો આ સ્વદેશબાંધવની પરમ સેવાઓનું સ્મરણ કરી ધન્ય દિવસે સ્વદેશમાં પાછા ફરતા ત્હેમનું હૃદયપૂર્વક 'સ્વાગતમ્' કરવાનું અતિ મોટું અને ઇષ્ટ કર્તવ્ય સ્વીકારીએ છીએ. લજપતરાયજીનો આ જીવનપ્રકાર હિન્દની ભૂમિ છોડીને જતા ઘણા હિન્દીજનોથી નિરાળું હોઇ તેમાં ભાત પાડે છે. ડૉ. દાદાભાઇ નવરોજીની પછી સતતતાથી અને નિષ્કામવૃત્તિથી દેશભક્તિથી જ પ્રેરાઈને જન્મભૂમિની પરમ સેવાઓ કરનાર લાલાજી તો પ્રથમ જ છે અને આવા સ્વદેશબન્ધુને હિન્દમાં ફરી પગ મુકતા હિન્દીજનો જેટલો સત્કાર આપે તેટલો ઓછો જ છે. દૂર દૂરના પારકા દેશમાં વસતા પણ સ્વજનની પોતાની જન્મભૂમિ ઉપર વર્તતા દારૂણ દુઃખથી રડી પડતા પરજની ભાઇબ્હેનોને અપૂર્વ આશ્વાસન આપતા લાલાજીના લેખોએ ત્હેમની સહૃદયતામાં કોઇ જુદો જ ભાવ પૂર્યો છે. હિન્દીજનો બહુ યથાર્થ રીતે ઇચ્છે છે કે હિન્દના નવજીવનના જે આછા કિરણો અત્યારે ઝળકી રહ્યાં છે તે પ્રકાશમાં વધારે તીવ્રતા આવે એટલા માટે લાલાજી

વસંતકુમાર. રૂ. ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પોતાના જીવનકર્મનું એક લક્ષ્ય એને પણ બનાવશે અને હિન્દીજનોને પોતાના રાષ્ટ્રજીવનમા જોઇતી અનેક સામગ્રીઓમા પોતાનો ભાગ એ દર્શનાથી આપશે હિન્દે આવા પવિત્ર સ્મરણોથી ઉત્તેજીત થઇ લાલાજીને જે સત્કાર આપ્યો છે તેમા અમ્હે અમ્હારો પુષ્પની કુળી પાખડીનો અલ્પ ભાગ આપીએ છીએ અને અંત કરણથી ત્હેમને સ્વાગતમ્ આપીએ છીએ લાલાજી નવપલ્લવિત ગુજરાતમા પધારે અને પોતાનો સદેશ આપે એ શુ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી?

લાલાજીની જીવનરેખામા એવા કેટલાક પરમ સત્યો સમાયા છે તેમ એમનામા એવા ઉદાત્ત ગુણો વિકાસ પામ્યા છે કે જેનો ઘણો સૂક્ષ્મ વિચાર દેશસેવાના મહામત્રથી જેમનાં હૃદય ચોખ કરી રહ્યા છે તેમણે કરવો આવશ્યક છે સ્વાર્થત્યાગની વાતો કથાથી કે લેખ લખ્યાથી સ્વાર્થ ત્યાગ થઇ શકતો નથી કે દેશસેવાના મન્ત્રોચ્ચાર જ કર્યાથી દેશસેવા સાધ્ય નથી. આથી અમ્હારી નમ્ર સૂચના છે કે હિન્દહિતચિતક થવાની અપેક્ષા રાખતા ન્હાના કે મ્હોટા જનોએ લાલાજીના જીવનની રૂપરેખા ઘણી સૂક્ષ્મતાથી તપાસવાની જરૂર છે

૮. બ્રિટીશ ગીયાના અને હિન્દીઓ.

મેં નુમાનના નેતૃત્વ નીચે બ્રિટીશ ગીયાનાથી એક મડળ હિન્દુસ્તાન ગયા માસમાં આવ્યુ હતું બીજુ મડળ ફીજી ટાપુઓથી આવ્યુ હતું બન્ને તરફથી હિન્દી સરકાર પાસે એવી માગણી કરવામા આવી હતી કે તેમના દેશમા વસવાટ કરવાને હિન્દી જનોને યોગ્ય વ્યવસ્થા અમ્હે કરી આપીશુ અને હિન્દમાથી મજુરોને લઇ જવા દેવા હિન્દની સરકારે આ સબન્ધમા તપાસ કરવા માટે નિયમપ્રમાણે કમિટિઓ નીમી હતી હિન્દની જ દૃષ્ટિથી જોતા બીજા ગમે તેટલા અને ગમે તેવાં બળવાન્ કારણો હોય તે છતા અમ્હારૂ એવુ માનવુ છે કે હિન્દે આ માગણીઓનો ઉપકાર સાથે નકારનો જ ઉત્તર વાળવો જોઇએ હિન્દ એ જગતના અન્ય દેશોને મજુરો પુરા પાડવાની ખાણ નથી અને હિન્દ મજુરો પુરા પાડી શકશે નહિં પરદેશની અનુકૂલતાઓ, સુખ, અને વૈભવ વિનાશે વિગેરે કેમ અને કેવી રીતે સચવાય એ જોવાનું કર્તવ્ય હિન્દનુ નથી અત્યારની વર્તમાન સ્થિતિમા હિન્દની સર્વાંગપૂર્ણ ઉન્નતિ માટે હિન્દ પોતાના એક પણ પુત્રને મજુરી કરવા માટે બહાર જવા દેવાની રજા આપી શકશે નહિ હિન્દની ઉન્નતિ એ એક હિન્દીજનનુ પ્રથમ લક્ષ્ય હોવુ જોઇએ અને હિન્દના કલ્યાણના ભોગે પરદેશનુ કલ્યાણ સાધવાની ધર્મવૃત્તિ હિન્દ અગીકાર કેમ કરી શકે? હિન્દમા અનેક નવનવા ઉદ્યોગવ્યાપાર ઉભા કરવાના છે નવા ધધા રોજગારને જન્મ આપવાનો છે નવનવી આર્થિક સપત્તિઓ સાધવાની છે અને એ સૌ નવા જીવનમાર્ગો માટે મજુરો અને કામદારો હિન્દને જોઇએ છે અને જોઇશે આવા સક્રાન્તિ કાળમાં હિન્દનો કામદાર વર્ગ પોતાના દેશની સેવા કરવાનુ મહાભાગ્ય છોડી દઇને બીજાની સેવાનું કહેણુ કેમ સ્વીકારી શકે? બ્રિટીશ ગીયાના અને ફિજીમાં ગેરડીના પાક માટે મજુરો જોઇએ છે અને તે ખેડુત લોકો આ પ્રદેશો ગરમ છે અને યુરોપીયન લોકો ત્યા વસી શકે એમ નથી બન્ને મડળોએ આથી અત્યારે તો એવી કબુલાત આપવા માડી છે કે ત્યાં જતા હિન્દી

નિર્ગુણલક્ષ્મી અને સદ્ગુણલક્ષ્મી રૂ ૦-૧૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

જનોને સારી વ્યવસ્થા કરી આપવામા આવશે અને ત્હેમને દુ ખ નહિ પડે એની સભાળ લેવામા આવશે અમ્હે ઉપર કહ્યુ તેમ તે દૃષ્ટિથી આવી કબુલાતો હોવા છતા પણ એ કહેણના અસ્વીકાર જ ઘટે છે બીજી દૃષ્ટિએ-હિન્દના સ્વમાનની દૃષ્ટિએ-પણ એનો અસ્વીકાર જ ઘટે છે તેમ આવા સસ્થાનિકોના શબ્દો ઉપર હિન્દે વિશ્વાસ રાખવો એ ઇતિહાસને ભૂલી જવા જેવુ છે આ સસ્થાનિકો સ્વાર્થપ્રસગે બડી બડી વાતોના કહેનારા હોય છે સ્વાર્થ સધાયે વચન ભૂલી જવાય છે છતા પણ પુછીએ કે ત્યા વસવાટ કરનાર હિન્દીજનોને ચા રાજકીય હકો મળે છે ? સફેદ ગોરી અને કાળી ચામડીના તફાવત શુ પુરી રીતે ભુલી જવામા આવશે ? નિશાળોમા-કૉલેજોમા અને રાજ્યની ધારાસભાઓમા કે જાહેર સસ્થાઓમા ગોરાઓ સાથે-હિન્દીજનોની સમાનતા સ્વીકાર કરવામા આવશે ? સરકારી નોકરીઓમા, ધધા-વ્યાપારની ચડસા ચડસીમા ને રહેઠાણ અને વસવાટના લત્તાઓમા 'આ અમે અને તે ત્હમે'ની નીતિનો સ તર બહિષ્કાર કરવામા આવશે ? ત્યાં એક સ્વતત્ર શહેરી નહિ મનસા-વચસા અને કર્મથી એક હિન્દીજન રહી શકશે ? ઇતિહાસ જોનારને અને વાચનારને આ કબુલાતમા વિશ્વાસ રહી શકે તેમ નથી તેમ એમણે આ વાતનો તો ઉચ્ચાર પણ કર્યો નથી ! એક આર્ય હિન્દીજન તરીકે અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે કોઈપણ પ્રકારની કબુલાતો સ્વીકારીને પણ આ સસ્થાનોમા હિન્દના પુત્રો મજુરી કરવા જાય એ વિચારને પ્રત્યેક હિન્દવાસી તિલાજલિ જ આપશે અને તેનો અસ્વીકાર જ કરશે સસ્થાનો તરફ રહેઠાણ હિતમોટુ બનાવનાર હિન્દીજનો બીજો વિચાર કરતા પહેલા આ દૃષ્ટિબિન્દુથી વધાર વિચાર કરી જોશે એવી અમ્હે આશા રાખીએ છીએ પડિત માલવીયજીએ દિલ્હીની ધારાસભામા જે વાંધો ઉઠાવ્યો હતો તેની સાથે અમ્હે તો સપૂર્ણ સમત થઈએ છીએ હિન્દીજનો માટે પ્રેમ અને આવે સન્માન વૃત્તિ જગતની અન્ય પ્રજાઓમા બહુ નજીવા પ્રમાણમા જોવામા આવે છે એ અનિષ્ટ અને સ્વાર્થાન્ધ નીતિનો બહિષ્કાર થયે અને હિન્દજનો તરફ જ્યારે પૂરા સન્માનથી વર્તવામા આવશે ત્યારે જ આવા શબ્દોમા અમ્હને વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા આવશે હિન્દીજનોનો મ્હોટો સમૂહ આજ આવા પરદેશીઓના ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકે એમ નથી તેમ તેમના શબ્દોમાં કોઈ જાતની શ્રદ્ધા મુકી શકે તેમ પણ નથી આફ્રિકા શુ ફીજીટાપુમા અને તેથી વધારે અમ્હારી જ જન્મભૂમિમા હિન્દીજનોની શુ ઓછી કમનસીબ સ્થિતિ છે ? જ્યા સુધી સફેદ ગોરી કહેવાતી પ્રજા આ હિન્દીજનો તરફ મીઠાશથી અને સભ્યતાથી વર્તે નહિ ત્યાસુધી મધુ સ્થિતિ જિહ્વામેના આવા શબ્દોનો હિન્દીજનોએ કેવળ તિરસ્કાર જ કરવો ઘટે છે આ શિવાયનો બીજો અભિપ્રાય અમ્હારે માન્ય નથી હિન્દનો સ્વાર્થ અને હિન્દનુ ગૌરવ એ નજરથી જ સચવાશે પ્રજા આ પ્રશ્ન ઉપર બહુ ઉંડો વિચાર કરશે અને અગ્રેસરો સરકારી મહામડળોમા અને પ્રજાજનના સઘમા હિન્દની જ કલ્યાણદૃષ્ટિ જાગૃત કરશે એવી આપણે વ્યાજબીરીતે આશા રાખીશુ

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સહકાર્ય અને તેની આર્થિક, સામાજીક તથા નૈતિક શકિત.

લેખક—રાવબહાદુર અંબાશંકર ઉત્તમરામ મલજી.

સહકાર્યનો ગુણ પ્રથમ સામાજીક છે અને તે કેળવવાથી આર્થિક અને નૈતિક પરિણામો જોઇ શકાય છે આ સહકાર્ય જ્યારે તેના ખરા સ્વરૂપમાં ઉપના પરિણામોને જન્મ દે છે, ત્યારે તેના ખોટા સ્વરૂપમાં તે દુર્ગુણોની પણ જમાવટ કરી શકે છે આ જમાવટને આપણે બદમાશીનું ટોળું વ્યાજબી રીતે કહી શકીએ આ ટોળું અત્રે દર્શાવવાની મતલબ ફક્ત દુર્ગુણોથી ચેતતા રહેવા પુરતી છે, કેમકે સારૂં પરિણામ લાવતાં હમેશાં ઘણી તકલીફ લેવી પડતાં સાથે વખતનો પણ વ્યય બહુ કરવો પડે છે જ્યારે બુરૂં પરિણામ લાવવું ઘણું સહેલું કામ છે તે કાર્ય તો કોઇ ગાંડો માણસ પણ કરી શકે છે. મકાન બાંધવામાં કાર્યકુશળતા ઘણી જોઇએ છે, તોડી પાડવાને તેની જરૂરીઆત રેહેતી નથી દુર્ગુણ લાવવાને સત્સંગની જરૂર નથી ફક્ત તેની ગેરહાજરી જ બસ છે જ્યારે સદ્ગુણ સંપાદન કરવા માટે સત્સંગ હમેશા બન્યો રેહેવાની અગત્યતા રહે છે

૨ સહકાર્ય એ હમેશા દુઃખના વખતમાં સારો ભાગ ભજવી બતાવે છે દુઃખ કમી કરવાની સારી શકિત તેમાં રહેલી છે વિચારની આપલે અને શક્તિના બળાબળથી શુભકાર્યમાં જે પરિણામ નીપજે તે હમેશા સારૂં જ હોઇ શકે એકત્ર બળનું પર્યવસાન એ ફક્ત કલ્પના જ નથી અને કોઇપણ સદ્કાર્યના સબંધમાં તેને તેના ઉદ્દેશથી પણ કાંઇક જોસ મળે છે, કુદરત હમેશા તેની મદદ દેવા તૈયાર છે ફક્ત બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન આદરવો જોઇએ છે

૩ સહકાર્ય યુરોપમાં ફતેહમંદ નીવડી ચુકયું છે અને ધિરાણદારને સારૂં ઉત્તેજન દઇને વ્યાજના દરો કાબુમાં લાવી શકેલું છે ત્રીશ ટકાના દર પાંચ ટકાના કરી શકેલું છે અને તેની ભલામણ બેધડક સારી હીંમતથી કોઇ પણ દેશકાર્ય માટે કરી શકાય તેવું છે

૪ સહકાર્યના પેટામાં નૈતિક કે સામાજીક અને આર્થિક કે દેશોન્નતિના ગર્ભ બીજ રહેલા છે સ્વરાજ્યનું તે પહેલું પગથીયું છે અને અર્થશાસ્ત્રનો તે પહેલો પાઠ છે સૌજન્યતાની તે શાળા છે અને સત્યદેવ તેના મુખ્ય શિક્ષક છે જે દેશમાં વખતની કિંમત નહી હોય અથવા જવાબદારીનું ભાન ઓછું હોય ત્યાં તે સ્થિતિનું સારૂં ભાન સહકાર પડે થાય છે જુમ્મેદારીઓને તે જાગ્રત કરે છે, ગયેલો વખત પાછો મળતો નથી વખતની કિંમત નાણાથી જુદા છે લાખ લાખ કરતા પણ વધુ કિમતી છે તેવું આમાં રહેનારૂં જ્ઞાન સચોટ મળી શકે છે નૈતિક ગુણો હમેશા કેળવણીથી અને સારા સહેવાસથી જ વધે છે અને સમાજને વધારવાનો આ ઘણો સારો યોગ છે

૫ જે પ્રદેશમાં ધરતી અનુકૂળ જણાય ત્યાં આવા મંડળો દાખલ કરી શકાય છે અને તે જ્યારે આદર્શરૂપ બને છે ત્યારે આજુબાજુ તેની સુવાસનાઓ આ ફેરી ફેલાય છે તે માટે

બહુ જાહેરાત જોઈતી નથી જ્યા લોકો એક બીજાની સાથે હળી મળીને આવે છે, એક બીજાનો ભરોસો સારી રવેશે કરી શકે છે અને સ્વાનપી મનતા શીખે છે, ત્યા રાજ્યની મ દ ફક્ત ઉપરની દેખરેખ પુરતી જ જરૂ ની છે રાજ્યની પ્રજામા આ ઉત્તમ સદ્ગુણો જ્યારે ઉદ્ભવે છે ત્યારે તે સદ્ગુણોના ભાઇબંધો પણ પુરે પુર તેમને મદદ કરે છે અને જ્યારે રાજ્યમાથી આવો સારો અધિકારી વર્ગ તૈયાર થાય છે ત્યારે તેની કોઇ રાજ્યથી અવગણના કરી શકાતી નથી દેશના સર્વ કાર્યમા તેમનો હીસ્સો વગર ગોધ થવે પણ કાયમ રાખેલો જ સમજવાનો છે

૬ જ્યા પ્રજા આ પ્રમાણે તૈયાર થાય ત્યા સર્વ માગ સુગમ થાય છે સહકારથી મોટોમાહેતુ કાર્ય ઊંકેનાં ઉપગાન બીજુ પણ ઘણુ થઇ શકે તેમ છે સત્યતાના છેલા મહાન દુન્યવી યુદ્ધમા પણ મિત્રરાજ્યોએ સાથે રહીને શુ કરી બતાવ્યુ છે તે જગજાહેર છે વખત એવો આવી લાગ્યો છે કે આખી દુનિઆ પોતાના હક્નો ખ્યાન કરતી થઈ છે હવે તેમને ફક્ત પોતાની જવાબદારીઓનો સારો ખ્યાલ લેવાની જરૂર વધી છે અને તે જરૂરીઆત એક ગંભીર ફરજ સમાન છે કાયદાના ઘડતા અંકુશો નીચ આ ટીનચાનને હમેશ લેવાની કેળવણીને મુખડે ધરવી જોઇએ

૭ સહકાર્યના કુ ળોમા કાંઇ વિરવિદ્યાનયની પત્વી સપાદન કરનારા જ દાખલ થઇ શકે છે તેવું નથી સાહુર અને નિરક્ષર, ઉંચ અને નીચ, મિત્ર અને શત્રુ શ્રીમત અને ગરીબ એ સર્વેને આમા સ્થાન છે સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ સાધવાનુ તે ખરૂ સાધન છે અને જનમેવાનો તે ચોખ્ખો નમુનો છે દેશને કોઇ પણ દિશામા આગળ વધારવાનુ તેમા કદી ઘટે નહીં તેવુ બળ છે, આત્મશ્રદ્ધા એ તેનો ખરો સિદ્ધાંત છે અને વિશ્વાસ એ આખી સસ્થાના સઘળા દ્વારની એક સામાન્ય કુંચી છે પોતાને માટે સઘા અને બધાને માટે પોતે એ આ ભ્રાતૃભાવ નાનો મુદ્રા લેખ છે

૮ સમાજ સુધારણા કરવી હોય સામાન્ય ને કેળવણીનો પ્રસાર કરવો હોય કે દેશની દરિદ્રતા અને ગરીબાઇ દૂર કરવા હોય અને પ્રજામન ખરેખર કેળવવો હોય તથા તેમની સર્વની જુમ્મેદારી સારી રીતે જાગૃત કરવી હોય તો મને કહેવાને આચકો લાગતી નથી કે તે સર્વનો એક સરળ માર્ગ સહકારી મંડળીઓ યોજવાનો છે

૯ નામદાર સરકારે આ દિશામા અત્યારસુધી જે કામ કર્યું છે તે માટે આપણે તેમના આભારી છીએ ૫ ણ હ વાનુ સઘળુ થઇ રહેલુ નથી. ઘણુ બાકી છે, નામદાર સરકારે આની મદદ માથી દૂર થવાનુ નથી જાતીના મોંઘવારીને લીધે અને લોકોની રહેણી જેમ જેમ વધુ ખરચાળ થાય છે તેમ તેની યોગ્ય દવાઓ શોધી કાઢી તે બહનના જરૂરી ઔષધાલયો ઠામ ઠામ ઉભા કરવા જોઇએ પરીણામે જે કામ કાયદાથી કે હથીઆરથી નહીં બને તેવુ સહકારથી બની આવેલુ જણાશે સારા નીતિમાન અને સ્વાશ્રયી શહેરી પેદા કરવાનુ આ એક કારખાનુ છે અને તેમાથી પેદા થતુ દ્રવ્ય યાને નીકળી આવતા સહાસિક નરો એ દેશનુ એક મોટામા મોટુ ધન છે—નામદાર શહેનશાહે આમાં બહુ મોટુ ભવિષ્ય જોયુ છે અને કોણ કહી શકશે કે આ ચિકીત્સા ખોટી છે ?

સંસાર-પંથ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અખિલ ભારતની યોજના અને ભારતની સામાન્ય ભાષા.[1]

લેખક-રા અમૃતલાલ માધવલાલ શાસ્ત્રી.

કેળવણીની સમગ્ર ભારતની યોજના અર્થાત્ રાષ્ટ્રીય યોજના, પ્રાંતિક અને સ્થાનિક યોજનાથી વિશેષ પ્રકારની હોઈ બે દૃષ્ટિકોણથી વિચારી શકાય

(૧) ભાષાના દૃષ્ટિકોણથી, અને (૨) વિષયોના દૃષ્ટિકોણથી

રાષ્ટ્રીયભાષા—હિન્દની ભવિષ્યની રાષ્ટ્રીય ભાષાનો પ્રશ્ન આપણે બહુ સાવધાનીથી વિચારવો, અને કોઈ અજમાયશ દાખલ નિવેડો લાવવો, તે બહુ ઇચ્છવાજોગ છે હિન્દુસ્થાની અને ઇંગ્રેજી એ બેમાંથી એકને આપણે પસંદ કરવાની છે બીજીને એટલે ઇંગ્રેજીને ગ્રહણ કરવાથી જે જ્ઞાનનો આપણે ઝડપથી ફેલાવો કરવા ઇચ્છીએ છીએ તે કાર્યમાં મોટી ખલેલ પડશે કોઈપણ પ્રકારની ઉંડી ચર્ચામા ઉતર્યા સિવાય તેને હું નામંજુર કરીશ.

જો હિંદુઓ અને મુસલમાનો લીપિના સવાલપર અનુકૂળ તોડ આણી શકે તો હુ ધારી શકું છુ કે આખો દેશ હિંદુસ્થાની ભાષાને હિંદની રાષ્ટ્રીય ભાષા તરીકે વિના વિલંબે કબુલ

---

૧ સ્વરાજ્યની સફળતા માટે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણથી પ્રજાના ચારિત્ર્ય અને શક્તિ ઘડવાની પ્રથમ જરૂર છે સ્વામી શ્રી શ્રદ્ધાનંદજીએ પોતાના ભાષણમા જણાવ્યુ છે, કે 'સ્વરાજ્ય મેળવીને તે પચાવવુ હોય તો પહેલી જરૂરની વાત એ છે કે પ્રજાના એકેએક બાળકને એવી તાલીમ મળે કે જેના વડે તેનો આત્મા દૃઢ બનીને પોતાના શરીર, ઇંદ્રિયો અને મનનો માલીક-તેમને વશ કરે તેવો-બની શકે, આ વાત તો જ બની શકશે કે જો એક તરફથી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની પદ્ધતિ દાખલ કરીને પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રજાના જ હાથમા આવી જાય અને બીજી તરફથી પ્રજાના માતાપિતાઓ પોતાના શરીર ઇંદ્રિયો અને મનને શુદ્ધ કરીને પોતાના બાળકોની સામે ઉત્તમ દાખલો બેસાડે'

વળી સુધારાની યોજનાથી શિક્ષણના વહિવટનુ સુકાન કેટલેક અંશે પ્રજાને હસ્તક સોંપવામા આવનાર છે એટલે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો આરંભ કરવાની પ્રજાને તક મળશે આ કારણોથી દેશના નવીન યુગનો પ્રારંભ થાય તેની સાથે જ ભારતવર્ષની કેળવણીનુ સ્વરૂપ, સ્વદેશી વિચારો ને સ્વદેશી સંસ્કૃતિને જન્મ આપે તેવુ નિર્માણ કરવાનો પ્રશ્ન ચર્ચવાની અગત્ય છે શ્રીયુત લાલા લજપતરાયે ગયા ઑક્ટોબર માસના મૉડર્ન રિવ્યુમા 'An all India scheme and all India language' એ મથાળાનો એક લેખ લખ્યો છે તે લેખનુ આ ભાષાંતર છે એમા આપણા દેશની આધુનિક કેળવણી કેવા પ્રકારનુ પ્રાણતત્વ નિર્ણિત કરે છે અને તેમા કયા ફેરફાર કરવા આવશ્યક છે એ સંબંધી એ સમર્થ વિદ્વાનોના વિચારો આપીને વિસ્તારથી ચર્ચા કરેલી છે કેળવણીના પ્રશ્નમા રસ લેનારાઓને આ લેખમા જણાવેલા કેટલાક વિચારો મનન કરવા લાયક છે, તેમ જ પૂર્વ અને પશ્ચિમના ઉપયોગી તત્વોના યથાયોગ્ય સંમેલનથી નવ-યુગના આત્માને ઉલ્લસિત કરવાને માર્ગસૂચક છે

—ભાષાંતરકર્તા

સચિત્ર મૂળાક્ષરના પત્તા રૂ ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

રાખશે હિંદુસ્થાનીને રાષ્ટ્રીય ભાષા સ્વીકારવાથી પ્રાતની દેશી ભાષાઓને કશી અસર થતી નથી દરેક પ્રાતની પ્રાથમિક શાળામા તે પ્રાતની દેશી ભાષા મારફતે શિક્ષણ આપવુ જોઇએ વધારામા હિંદુસ્થાની એટલે રાષ્ટ્રીય ભાષાનુ જ્ઞાન હિંદુઓને દેવનાગરી લીપિમા, અને મુસલમાનોને ઉર્દુ લીપિમા મળવુ જોઇએ બાળકની જિંદગીના પહેલા ચાર વર્ષ દરમિઆન બીજી કોઇપણ ભાષાને અભ્યાસમા ઘુસાડવી જોઇએ નહિ

લેખન, વાચન ને અંકગણિત સિવાય અભ્યાસના બીજા વિષયોમા (અ) સ્વદેશભક્તિનુ શિક્ષણ, (બ) આરોગ્યવિજ્ઞાન, (ક) ચિત્રકામ, (ડ) હિંદુસ્થાનની ભુગોળવિદ્યા, (ઇ) દુનીઆની પ્રાથમિક ભુગોળ, (ફ) હિંદનો ઇતિહાસ અનસત્ત, સ્થાનિક તેમ જ પ્રાતિક ઇતિહાસ અને ભુગોળ તો શિખવવા જ જોઇએ (ગ) નાગરિકધર્મના મૂળતત્ત્વ, (ઇ) સગીત અને (આઇ) નમુના બનાવવાનુ કામ, એનો સમાવેશ થવો જોઇએ

આખા હિંદુસ્થાનમા બને ત્યાસુધી એકના એક જ પાઠ્યપુસ્તકો વપરાવા જોઇએ, સ્થાનિક અને પ્રાતિક વિષયોનો સમાવેશ સ્થાનિક અને પ્રાતિક પાઠ્ય-પુસ્તકોમા કરવો જોઇએ શાળાગ્રથો છાપવાનુ કામ એકલી સરકારને હસ્તક હોવુ જોઇએ શાળાગ્રથોના વેચાણથી મળતો ખાનગી નફો દૂર થવો જોઇએ બધી પ્રાથમિક શાળાઓમાં પાઠ્ય-પુસ્તકો મફત પુરા પાડવા જોઇએ, અગર તો, મૂળ કિંમતે જ વેચાવા જોઇએ

ઉપરની સૂચનાનો અર્થ એવો નથી, કે બધા પાઠ્ય-પુસ્તકો હિંદુસ્થાનીમા જ હોવા જોઇએ એમ કદીપણ બનવુ જોઇએ નહિ. તે બધા પ્રાતની માન્ય થએલી દેશી ભાષામા, તેમ જ ઘણી સહેલી, સાદી ભાષામા હોવા જોઇએ.

દરેક પ્રાતે તેની મુખ્ય દેશી ભાષાને શિક્ષણના સાધન તરીકે સ્વીકારવી જોઇએ સ્થાનિક ઉપભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપવાના બધા પ્રયત્નોને દબાવી દેવા જોઇએ સ્થાનિક ઉપભાષાઓદ્વારા કેળવણી આપવાનો આગ્રહ આપણા રાષ્ટ્રીય-ઐક્ય સબધે હાનિકારક થઇ પડશે દુનીઆમા ક્યાએ એવુ બન્યુ નથી અને આ સૂચના ગમે તે વિભાગમાથી કરવામા આવે, તો પણ આપણે તે પ્રતિ અણવિશ્વાસ દર્શાવવો જોઇએ

કેળવણીના સાધન તરીકે જે ભાષાઓની ચુટણી કરવામા આવે તે જેમ બને તેમ બહુ થોડી અને બાળકોના શિક્ષણવિષયક કલ્યાણમા ઉપયોગી નીવડે તેવી હોવી જોઇએ પ્રાતિક અજોભાવ અને રાષ્ટ્રીય ઐક્યની આરજોવી વતવેદીપર કાર્યદક્ષતાના નિશ્ચિત અભેજની આહુતિ આપણે આપવી પડશે દાખલા તરીકે, બગાળાના લોકોની પ્રાથમિક કેળવણી માટે બોલાતી ભાષાના દરેકે દરેક ઔપભાષિક ફેરફાર સ્વીકારવાનો, અથવા 'બિહારી'ને ભાષાકોમિમા ચલાવી દેવાના, અગર સયુક્ત પ્રાતના આગ્રા જિલ્લામા વ્રજભાષા મારફતે જ અને બીજા જિલ્લાઓમાં ત્યાની જ દેશી ભાષાની મારફતે શિક્ષણ આપવાનો અથવા પજાબના મુલતાન વિભાગમાં મુલતાની ભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપવાનો,-અને એવી જ રીતે બીજો આગ્રહ કરવામા આવે તો તે ન્યાયવિરૂદ્ધ ગણાશે.

શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજી રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પછીથી સરકારી ભાષાઓનો ઇંગ્રેજીનો અને દુનીઆની અર્વાચીન ભાષાઓનો પ્રશ્ન આવેછે સંસ્કૃત ભાષા વિષે મેં જે ટીકા કીધી છે તે એકસરખી રીતે અરબી અને ફારસી ભાષાને પણ બરાબર લાગુ પડે છે મારા અભિપ્રાય મુજબ, પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસ ક્રમના પાછલા અર્ધા ભાગમા, અથવા બીજી રીતે કહીએ તો, પાચથી તેર વર્ષની શાળાની કાલ-મર્યાદામા છેલ્લા ત્રણ વર્ષમા, ઇંગ્રેજી ભાષાનુ શિક્ષણ ફરજિઆત હોવુ જોઇએ

સાહિત્યનુ કેવળ ભાવનાપ્રધાન જ્ઞાન મળે તેના કરતા ભાષાના વ્યવહારોપયોગી અને ફળ આપી જ્ઞાનનો પાયો નખાય એવો ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ

પ્રાથમિક ધોરણોના પાછલા ભાગમા અર્વાચીન વિજ્ઞાના સામાન્ય મૂળતત્વોનો સમાવેશ થવો જોઇએ પાછલા ભાગમા તેના અભ્યાસક્રમના બે ઐચ્છિક વિભાગ થઈ શકે અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યા પછી જેઓ જીન્દગીમા પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને માટે, અને વળી જેઓ ખેતીવાડી, વેપાર અને કળાવિજ્ઞાનનુ ઉંચી પક્તિનુ જ્ઞાન લેવાની ખાએશ ધરાવતા હોય તેમને માટે અને બીજો વિભાગ, ઉંચી જાતની ઉદાત્ત કેળવણી લેવાનુ જારી રાખવાનો જેમનો ઈરાદો હોય તેમને સારૂ.

બન્ને વિભાગમા ઇંગ્રેજી ફરજીઆત હોવુ જોઇએ પરતુ તે એક ભાષા તરીકે, નહિ કે, શિક્ષણના વાહન તરીકે પ્રાથમિક શાળાથી જ પોતાનો અભ્યાસ પુરો કરવાની ઇચ્છા હોય તેમને, અથવા ખેતીવાડી, વેપાર ને કળાશાસ્ત્રનુ ઉચુ જ્ઞાન મેળવાનુ જારી રાખનારાને કોઇપણ સરકારી ભાષાનો અભ્યાસ કરવાની ફરજ પાડવી નહિ જો તેની ઇચ્છા હોય તો ઇંગ્રેજી ઉપરાત, હાલની બીજી કોઇપણ ભાષા તે શીખી શકે પરતુ, તેની મુખ્ય કાળજી જિંદગીને સારૂ તૈયારી કરવાની હોવી જોઇએ, તેમ જ તે ઉપરાંત, આ વખતે, તેનામા દેશનુ રાજ્યતંત્ર બુદ્ધિ પૂર્વક સમજવાની શક્તિ આવવી જોઇએ

શાળાના અભ્યાસક્રમમા વિષયોની સખ્યા વધી છે, અને તેથી વિદ્યાર્થીઓનુ આરોગ્ય બગડે છે, તેમ જ તેઓ માત્ર જ્ઞાનને દાબીદાબી ભરવાના યન્ત્રરૂપ લેખાય છે એવી સામાન્ય ફરિઆદ હુ હિન્દમા હતો, ત્યારે મેં વારવાર સાભળી છે મારી ખાતર થઈ છે તે બાબતમા તો ફરિઆદ પાયાદાર છે જે કેળવણીથી શીખનારાઓની તદુરસ્તી બગડે, તેવી કેળવણી લેવા લાયક નથી, એવુ માનનારામાનો હુ એક છુ પરન્તુ, દોષ નથી વિષયોનો કે વિષયોની સખ્યાનો, પણ જે પદ્ધતિને અનુસરી કેળવણી અપાય છે તે શિક્ષણશૈલી દોષયુક્ત છે

હિન્દુસ્થાનમા શિક્ષણની, કળા બાળક અથવા બાળકીનુ વ્યક્તિગત નિરીક્ષણ સ્વીકારતી નથી શિષ્યોના મગજમા ઘણી હકીકતોનો અને આકડાઓનો સગ્રહ કરવાની ઇચ્છા એક પ્રકારની યાત્રિક ગતિ જેવી થઈ પડી છે વ્યક્તિગત છોકરો યા તો છોકરી માટી જેવી વસ્તુ છે એમ અનેખાય છે, અને શિક્ષક તેનો એક નમુના પ્રમાણે ઘાટ ઘડી, તેમા અમુક પ્રકારનો એક જ જાતનો કેટલોક માલ ભરી દે છે, છોકરાઓ અને છોકરીઓ શાળા અને શિક્ષક માટે જીવન ધરાવે છે એવી ભાવના સામાન્ય થએલી જણાય છે વિદ્યાર્થીઓના મન અને

*સરસ્વતીચન્દ્ર, ભાગ,૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

શરીર કરતાં પરીક્ષા અને વ્યવસ્થા માટે શિક્ષક વધારે દરકાર રાખે છે ચોપડીના અમુક પાનાં આપેલા સમયમા પુરા કરવા, અને પરીક્ષક સાહેબ ગમે ત્યારે આવે તે વખતે વિદ્યાર્થી બધુ શીખવેલું યાદ રાખે છે એ સિદ્ધ કરી આપવુ, એવો ઉદ્દેશ તેની નજર આગળ ખડો રહે છે

કેળવણીની ખરી મતલબ એ છે, કે તેથી બાળકને વિચારશક્તિવાળુ અને કર્તવ્યપરાયણ મનુષ્ય થવામાં સહાય મળે. કેળવણીનો આ હેતુ હિન્દમા હજારે એક શિક્ષક સમજતો હાય, અથવા તેને સમજાવવામા આવ્યો હોય તે માટે મને સંદેહ રહે છે મનુષ્ય એક પ્રાણી છે પરન્તુ તે વિચારશક્તિ ધરાવનાર પ્રાણી છે કેળવણીનો વિશાળ હેતુ એ છે કે તેને વિચારશક્તિવાળુ મનુષ્ય થવામા સહાય કરવી ઘણે ભાગે જીવન વિચારશક્તિવાળુ અને ક્રિયાત્મક છે લેખન અને વાચન એ માત્ર મનુષ્યને વધારે સારા વિચારક અને વ્યવહારોપયોગી થવાને લાયક બનાવનારા સાધન છે સ્મરણશક્તિની કેળવણીથી અને નિયમિત ચલન-વલન વગેરેથી મનુષ્યજીવનનો નજીવો ભાગ સધાય છે આમ છતા હિન્દુસ્થાનની શાળાઓમા અને કૉલેજોમા, ઘણુ ખરૂ આવી જાતનું જ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે ફક્ત એટલું જ નહિ, પણ ઘણી નિશાળોમાં અને કૉલેજોમા તો વિચારશક્તિ અને ક્રિયાત્મક જ્ઞાનને દબાવી નાખવામા પગલા લેવાય છે વિચારોની અને ક્રિયાની સ્વતંત્રતાને ઘણુ ખમવુ પડે છે ત્યારે તાબેદારીને અને ગોખણપટ્ટીને ઇનામ મળે છે તેમ જ તેના વખાણ થાય છે

તપાસણી કરનાર અમલદારો નિશાળની તપાસ કરતી વખતે નિશાળની વ્યવસ્થા સબધી પોતાનો અભિપ્રાય દફતરે નોંધવાનુ ભૂલતા નથી, પરન્તુ, તેઓ નિશાળનું શિક્ષણ બાળકોની વિચારશક્તિના વિકાસ તરફ દોરનારૂ હતુ કે નહિ તે સબધી કોઈપણ પ્રકારની ટીકા લખતા નથી અલબત્ત, ક્રિયાત્મક જ્ઞાન તો શાળાના અભ્યાસક્રમમા લેખાતું જ નથી આંખ, હાથ અને મગજનો ઉપયોગ અનુક્રમે માત્ર છાપેલા અક્ષરો વાચવા, ચોપડી ઝાલવી અને જે શીખ્યુ હોય તે યાદ રાખવુ એટલામા જ નહિ, પણ કઈ બીજામા છે એ વાત તો હિન્દુસ્થાનની શાળાની નજર બહારની વસ્તુ છે ઘણા કાળની જુની ને રદ થએલી પ્રણાલીએ ભાષાનુ શિક્ષણ અપાય છે હિન્દુસ્થાનના બધા વિદ્યાર્થીઓ ઇગ્રેજી ભાષાના પ્રાચીન પંડિતો વિષે માહિતી ધરાવે એવી આશા રખાય છે વિદ્યાર્થી કેવુ મઝેનું, દોષ રહિત ને ભાષાની રૂઢિને અનુસરતું (*Idiomatic*) અંગ્રેજી લખાણ કરી શકે છે તે જાણવાની એકપક્ષી દૃષ્ટિએ પરીક્ષામા વર્તાય છે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વૈદકની, વેપારી, ઇજનેરી અને હુન્નર-ઉદ્યોગની બીજી શાખાઓની ઉંચી પંક્તિની કેળવણી જારી રાખતા અટકયા છે કારણ કે તેઓ પોતાના પરીક્ષકને પજાબ યુનિવર્સિટિની મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામા 'બી' કહેવાના પ્રશ્ન પત્રમા પુરતો સતોષ આપવાને નિષ્ફળ નીવડે છે

જે છોકરો સસ્કૃત ભાષાનો કે અરબી ભાષાનો પંડિત થવા ચાહતો હોય તેણે પણ અંગ્રેજી ભાષા અને સાહિત્યમા એમ એ થવા ઇચ્છતા વિદ્યાર્થી જેટલુ કામ બતાવી પોતાના

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૨ જો રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એંડ કંપની, મુંબાઈ

પરીક્ષકોને સંતોષવા પડે છે ખરી રીતે કહીએ તો હાલ જે શિક્ષણ અપાય છે, તે બાળકની જિન્દગીના મુખ્ય કાર્ય સાથે ઘણો ખરો સબંધ ધરાવનાર નથી

ગ્રેટબ્રિટન અને યુનાઇટેડ સ્ટેટસ જેવા આગળ પડતા દેશોમાં પણ કેળવણીના સૂત્રો અને પદ્ધતિ વિષે આવા પ્રકારની ફરિઆદો ઘણી સામાન્ય છે ગમે તેમ હોય, તો પણ, હિન્દુસ્થાનમાં કેળવણીની પદ્ધતિ બીજા આવા સુધરેલા દેશો કરતા પચાશ વર્ષ પાછળ છે, અને તેથી બીજા દેશોમાં જે ક્યારનુએ થઈ ચૂકેલું છે, તેની સમાનતાએ આણતા આપણને ભગીરથ પ્રયત્નો કરવા પડશે મહા મહેનતનું કામ તો એ છે, કે શિક્ષકો અને આચાર્યોને કેળવવા, અને લોકમત કેળવીને અમલમા મૂકવો.

આ સ્થળે આ વિષયના ખાસ બે વિદ્વાન્ લેખકોના વિચાર તરફ ધ્યાન ખેંચવુ ઉપયોગી નીવડશે એમ હું ધારૂં છુ એક ઇગ્રેજ વિદ્વાન્ છે, અને બીજો અમેરિકન છે બર્ટ્રેન્ડ રસેલ કહે છે,

"જે કઇ મુખ્ય ફેરફાર હયાતિ ધરાવે છે અને તેની વિરુદ્ધ છે, તે પક્ષે જોતા કેળવણી એ સામાન્ય રીતે સર્વોપરિ શક્તિ છે હમણા જ કઇ આવી પડશે એવો ભય જેમને માથે ઝઝુમી રહ્યો છે એવી સસ્થાઓને હસ્તક કેળવણી વહિવટ ચાલે છે, અને તેઓ યુવાન વિદ્યાર્થીઓનાં ટીકી શકાય એવા મગજમા જાતીય ઉત્તમતા માટે પૂજ્યવૃત્તિ ધીમે ધીમે ઉતારે છે, તથાપિ તે સસ્થાઓ ઘણી મજબુત છે સુધારકો પોતાના પ્રતિપક્ષીઓને, તેમની ઉત્તમતાનુ સ્થાન ખસેડી લેવાનો પ્રયત્ન કરી કડવો પ્રત્યુત્તર વાળે છે એમાથી એકે પક્ષ બાળકોની દયા આણી વિચાર કરતો નથી જાણે કે એક લશ્કરમા નહિ તો બીજામા ભરતી કરવાના માત્ર સિપાઇ જેવા બાળકો હોય એવુ વર્તન તેમના પ્રત્યે ચલાવાય છે જો માત્ર બાળકોની દયા વિચારાતી હોય તો તેઓ અમુક પક્ષમા ભળે એવો પ્રયત્ન કેળવણી તો કદી કરે નહિ, પણ એ બે પક્ષમાથી એકને પોતાના બુદ્ધિબળથી પસંદ કરવો તેટલા સારૂ તેઓને લાયક બનાવે વિચાર કરવાને બાળકોને લાયક બનાવવાં એવો કેળવણીનો ઉદ્દેશ હોઈ શકે—નહિ કે તેમના શિક્ષકો વિચારે તે પ્રમાણે તેમણે વિચારવુ એવો આશય હોય જો આપણે બાળકોના હક સ્વીકારીએ તો કેળવણી રાજકીય હથિઆર તરીકે રહી શકે નહિ ને જો આપણે બાળકોના અધિકારને માન આપીએ તો પછી આપણે તેમને એવી રીતે કેળવવાં જોઇએ, કે તેમને જ્ઞાન મળે, અને સ્વતન્ત્ર અભિપ્રાય બાંધવાની માનસિક વૃત્તિ પ્રાપ્ત થાય પરંતુ રાજકીય સસ્થાઓદ્વારા અપાતી કેળવણી એવો પ્રયત્ન કરે છે, કે તેથી મનની વૃત્તિઓ એવી રીતે ઘડાય, અને જ્ઞાનની મર્યાદા એવી રીતે ઘેરાય, કે તે વડે અમુક પ્રકારની નિયત વિચારસૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ શકે"

સગીન પરિણામ આણનારી યોજના વિષે બર્ટ્રેન્ડ રસેલ ફરીથી ટીકા કરે છે,

"કેળવણી મૂળથી જ અર્થસિદ્ધ છે, અને તેથી, જે વડે ભલું જીવન રચી શકાય તેવો સ્વમતાગ્રહી ઉદ્દેશ તેને માટે આવશ્યક છે જો કે શિક્ષણ સાથે બને ત્યાસુધી સુસગત હોય એવા સ્વાતન્ત્ર્યને કેળવણીમા માન આપવુ જોઇએ, અને શિક્ષણને હાનિ થયા સિવાય હાલની રૂઢિ કરતા વિશેષ સ્વાતંત્ર્ય આપી શકાય, તથાપિ, જો બાળકોને કઇપણ શિખવવુ હોય

પતિવ્રતા સતિઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

તો સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી કંઇક ઉલ્લંઘન દૂર ન થઇ શકે એવું છે અનંત, સાધારણ સહચરે, સાથે જેમને બંધ નથી એવા અસાધારણ ચતુર શિષ્યોને આ વાત લાગુ પડી શકે નહિ શિક્ષકોને માથે ભારે જવાબદારી રહની છે તેનુ આ એક પ્રમાણ છે બાળકોએ ખાસ કરીને થોડે ઘણે અંશે પોતાના વડીલ જનોના દયાભાવ પર રહેવું જોઇએ, પોતાનું હિત સંભાળનાર તરીકે તેઓ જાતે વર્તી શકે નહિ. કેળવણીના કાર્યમાં કેટલાક પ્રમાણમાં અધિકારનો ત્યાગ થઇ શકે તેમ નથી માટે જેઓ કેળવણીનું કામ કરે છે તેઓએ સ્વાતન્ત્ર્યના જોમને અનુસરી અધિકાર વાપરી શકાય એવો રસ્તો શોધી કાઢવો જોઇએ

જ્યાં અધિકારનો ત્યાગ થઈ શકે નહિ ત્યાં પ્રેમભાવનાની જરૂર છે જે માણસ ખરી કેળવણી આપવાનો હોય, અને બાળકોની સ્વાભાવિક ઉચ્ચતાને અનુસરી વિકાસ થવા દેતો હોય તેનામાં પૂજ્યવૃત્તિ સાંગોપાંગ હોવી જોઇએ જેઓ 'યાન્ત્રિક બીબે ઉત્પન્ન કરેલી લોહમય રચના' (*Machine-made cast iron systems*) નો પક્ષ ધરીને બોલે છે, તેઓમાં બીજા તરફના પૂજ્યભાવની ન્યૂનતા છે સુધારકો અને ચાલતા વહિવટની સામે થનારા લોકો સ્વાર્થિવા, મુડીવાદ અને ફેબિયનની શાસ્ત્રીય યોજના (*Fabian scientific organization*) વગેરે કારાગૃહોમાં મનુષ્યજાતિના ઉત્સાહને બળાત્કારે ધકેલવાનો પ્રયત્ન કરે છે જેમાં, સરકારી કચેરીમાંથી કાયદા કાનુનો નીકળે છે, મોટા મોટા વર્ગો છે, નિર્ણીત થએલો અભ્યાસક્રમ છે અને સામાન્ય બુદ્ધિવાળા શિષ્યો નીકળે એટલે બહુ થયું એવા આ તે માટે આગ્રહ કરનારાઓનો છે તેની કેળવણીમાં બાળકો તરફ પ્રેમભાવની ખોટ સુપ્રસિદ્ધ છે પૂજ્યભાવ માટે લાગણીની અને અંગત સહાનુભૂતિની જરૂર છે જેનામાં યથાર્થ ક્રિયાશક્તિ અને સાધન બહુ થોડા પ્રમાણમાં હોય તેમના પ્રતિ પ્રબળ ભાવનાની જરૂરિઆત છે બાળક અશક્ત હોઈ બાહ્યદૃષ્ટિએ જોતાં મૂર્ખ છે શિક્ષક બળવાન્ છે, અને દરરોજના વ્યવહારમાં બાળકના કરતા વધારે ચતુર છે પ્રેમભાવ વિનાનો શિક્ષક, અથવા પ્રેમભાવ વિનાનો અમલદાર, બાળકના આવા દેખીતા ઉતરતા દરજ્જા માટે સહેલાઇથી અવગણના કરે છે તે ધારે છે કે બાળકને સ્વરૂપ આપવું એ પોતાનું કર્તવ્ય છે કલ્પના શક્તિમાં તે મારી સાથે કામ કરનાર કુંભાર છે, અને તેથી તે બાળકને કંઇક અસ્વાભાવિક ઘાટ આપે છે તે વયના પ્રમાણમાં કરૂણ થાય છે આત્મિક અસંતોષ અને કુલક્રમાગત માનસિક પ્રકૃતિ તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે છેવટે, નિષ્ઠુરતા, અસૂયા અને બીજાઓએ પણ અનર્થકારક સ્થિતિ ભોગવવી જોઇએ એવી બુદ્ધિનો જન્મ થાય છે

જે મનુષ્યમાં આદરબુદ્ધિ છે તે યુવાનોને આવું અધમ સ્વરૂપ આપવાનું પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ કદીપણ લેખશે નહિ. તેને લાગે છે કે સર્વ જીવોમાં—વિશેષે કરીને મનુષ્યપ્રાણીમાં, અને તેમાં પણ ખાસ કરીને બાળકોમાં—કંઇક ઇશ્વરી, અનિર્વચનીય, અનંત, કંઇક વ્યક્તિગત અને અદ્ભુત રીતે વહાલું જીવનનું વિકાસ પામતું સત્ત્વ, વાણીથી પર હોઇ ભવચક્રમાં બાથોડીઆં મારતું દેહધારી બનેલું છે"

મી બર્ટ્રેન્ડ રસેલ પછી આગળ વધીને રાજ્યો અને દેનજો અસ્તિત્વ ધરાવતી વર્ગ સ્થાના નિર્વાહણ અર્થે પ્રજાકીય કેળવણીનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે છે, અથવા, બહુ થાય તો વ્યક્તિનો વિચાર કરે તો કેવી રીતે "પૈસા કમાના' કે "આગળ વધવાની કળા" અથવા "મારો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરવો" વગેરે વિચારોમા કેળવણીનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત કરે છે તે દર્શાવે છે

કેટલીક વસ્તુઓ હાલની કેળવણી પુરી પાડે છે, માટે બધા સુધરેલા દેશોમા તે હકીકત પ્રચલિત માગ સપાદન કરવાનુ જારી રહેવુ જોઈએ એવુ રસેલ પણ બીજાઓની માફક ધારે છે, દાખલા તરીકે, લેખન, વાચન ને અકગણિતનુ પ્રાથમિક જ્ઞાન હાલ આ વિષયોમા અપાતુ વાસ્તવિક શિક્ષણ, કદાચ, જોઇએ એટલુ નહિ હોય, તોપણ તે સ્પષ્ટ રીતે હરકત કરે એવુ તો નથી જ "સાક્ષાત્ નુકસાન કરે એવુ શિક્ષણ તો ઇતિહાસ, ધર્મ અને બીજા વિવાદયુક્ત વિષયોમા રહેલુ છે આ વિષયો નિશાળોને જારી રાખનારના હેતુને લગતા છે, અને એ હેતુઓ, નિશાળોને નિભાવી રહે છે, કેમ કે એનાથી આ વિષય સબધી અમુક અભિપ્રાયો બાળકોના મનમા ભરી શકાય છે પ્રત્યેક દેશમા ઇતિહાસ એવી રીતે શિખવાય છે, કે તેથી તે દેશની વ્યર્થ અતિશયોક્તિ થાય પોતાનો દેશ હમેશા સત્યને માર્ગે ચાલતો આવ્યો છે, અને બહુધા જયવત નીવડયો છે, તેમ જ લગભગ બધા મહાન પુરૂષો પોતાના દેશમા ઉત્પન્ન થયા છે અને બધા વિષયોમા પોતાનો દેશ અન્ય દેશો કરતા ચઢિઆતો છે, એવી માન્યતા રાખતા બાળકો શીખે છે* આ માન્યતા કેવળ *પ્રશસાયુક્ત હોઇ તેમા મહેલાઇથી તલ્લીન થઇ શકાય છે અને તે વિદ્યાર્થીના ઉત્તરકાલીન* જ્ઞાનથી પણ ભાવનામાથી ભાગ્યે જ ખસેડી શકાય છે

એક સાદો ને સાધારણ દાખલો લઇએ વાટર્લૂની લડાઇની ખરી બનેલી હકીકતો પુરે પુરી તપાસીનવાર અને બારીક નોધોથી જાણીતી છે પરન્તુ ઇગ્લેડ, ફ્રાન્સ ને જર્મનિની પ્રાથમિક શાળાઓમા એ લડાઇની ખરી હકીકતોને અતિશય વિસ્તારીને જુદી જુદી રીતે શિખવાય છે સાધારણ ઇગ્રેજ છોકરો માને છે, કે પ્રુશિઅનોએ લડાઇમા નહિ જેવો ભાગ લીધો સામાન્ય જર્મન છોકરો ધારે છે, કે વેલિંગ્ટન વસ્તુત હારી ગયો હતો, પણ બ્લુચરના શૌર્યથી તેનો વિજય થયો હતો જો બનેલી હકીકતો સત્ય રીતે બન્ને દેશોમા શિખવવામા આવી હોત તો આટલા બધા પ્રમાણમા દેશાભિમાન વૃદ્ધિ થતે નહિ યુદ્ધની ઘટનામા વિજય માટે આવો આગ્રહ બેમાથી એકે પ્રજા ન દર્શાવત, અને લડવાનો ઉત્સાહ ન્યૂન થઇ ગયો હોત આવુ પરિણામ આવતુ અટકાવવુ જોઇએ પ્રત્યેક રાજ્ય રાષ્ટ્રીય અભિમાનને

* વિશ્વવિદ્યાલયોએ અને પાઠ્ય-પુસ્તકો માટે નિમાએલી સભાઓએ મન્જુર કરેલા હિદુસ્થાનના ઇતિહાસના ગ્રન્થોના ભારતીય મહા પરાક્રમોની પ્રશસા થાય તેવી રચના નથી, ઉલટ, તેનાથી વિપરીત બાબ તરફ પક્ષપાત કરવામા આવે છે

એડિટર-એમ, આર મૉડર્ન રિવ્યુ.

કમલાના પત્રો ૨ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

પુષ્ટિ આપવા ઇચ્છે છે, અને નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસોથી આ કામ થઈ શકે નહિ એ વાતથી તે સારી રીતે વાકેફ છે અનાથ બાળકોને પરિવર્તન, ગોપન ને ઉશ્કેરણીદ્વારા ઇતિહાસનુ શિક્ષણ અપાય છે દુનીઆના ઇતિહાસ સબધી અસત્ય વિચારો ભિનભિન દેશોમા શિખવાય છે, તે એવી જાતના છે, કે તેથી કલહને ઉત્તેજન મળ છે અને દુરાગ્રહી રાષ્ટ્રીય અભિમાન ચાલુ રાખવાને ઉપયોગી થઈ પડે છે '

શુદ્ધ શિષ્ટાચાર (*Good form*)ના અનિષ્ટ વર્તુંવતાં તે ગીમ કહે છે

"બાહ્ય શિષ્ટાચારના દોર એ રચને ઉદ્‌ભવે છે, પોતાની સાધુતા માટે તેનો સપૂર્ણ વિશ્વાસ, અને જગતમા વિચારશક્તિ કરા માટે સર્વશક્તિ, જીવનને ઉપયોગી બળ અને પ્રગતિનુ મૂળ કારણ—એ સર્વથી શિષ્ટ દોષરહિત આચાર ને રહેણી વધારે ઇચ્છિવાજોગ છે એવી તેની મા યતા સપૂર્ણ વિશ્વાસ, એ પોતે જ, જેમનામા તે હોય છે તેમની બધી માનસિક પ્રગતિઓને રસાતળ કરવાને પુરતો છે, અને જ્યારે એ વિશ્વાસ, જાતીય વિશેષ ગુણ અને અસભ્યતા—જેઓ લગભગ નિત્યની વિશાળ માનસિક શક્તિ સાથે સબધ ધરાવે છે—તેમની અપ્રતિષ્ઠા સાથે સકળાય છે, ત્યારે તેની સાથે સસર્ગમા આવતા બધાના વિનાશનુ તે કારણ બને છે 'સુઘટિત બાહ્યાડબ' એ પોતે જ નિ સત્ત્વ છે, અને અભ્યુદયને અર્થે અનુચિત છે તથા જેમનામા એ નથી તેવા માણસો તરફ એનુ વલણ એવુ છે, કે તે વડે એ વણાનો અત આણે છે કે જેઓ કદાચ જીવતા રહ્યા હોત"

અલબત્ત, આ ઉપરથી તેના કથનનો આશય એવો નથી, કે સૌંદર્યરહિત રચના અને અશિષ્ટ રીતભાત એ સદ્ગુણ છે તેનુ કહેવુ માત્ર એવુ છે કે અમુક પ્રકારના શિષ્ટાચારને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપવાથી તે સકુચિત ને અકુશિત નીવડે છે

ધર્મનાં શિક્ષણથી થતાં અનિષ્ટો વિષે તે આથીએ વિશેષ ભાર દઈને જણાવે છે,

"સ્વતન્ત્ર વિચાર કરતા શિખવવાને બદલે, બીજાઓ કહે તે ખરૂ એવી બુદ્ધિને જન્મ આપવો, સશયસ્થાનની તપાસ જાતે કરવા દેવી ને અતરાત્માની સ્વેચ્છાને ઉત્તેજન આપવુ, એના કરતાં, તેથી ઉલટુ સદિગ્ધ વૃત્તાતો વિષે સ્વત સિદ્ધ અભિપ્રાયો ગ્રહણ કરવાની યુવાનોને ફરજ પાડવી, એવો અર્થ કેળવણીનો જ્યાસુધી લેખાય છે, ત્યાસુધી સ્વતત્ર રચનાનો પ્રતિબધ અત્યાજ્ય ને અનિવાર્ય છે કેળવણીએ સત્યની ઇચ્છાને ખીલવવી જોઇએ પણ અમુક પથ એ જ સત્ય છે એવા નિશ્ચયને કદાપિ ઉશ્કેરવો જોઇએ નહિ દેવળો સંઘો અને રાજકીય પક્ષોની લડાયક વ્યવસ્થામા માણસો જોડાય છે તે ધર્મોને લીધે જ ધર્મોમા અતિશય શ્રદ્ધા હોવાને લીધે લડવામા હોશિયારી આવે છે જે વિષયોમા બ્રાતિ એ જ બુદ્ધિવિષયક સસ્થિતિ છે, તેમા જેમને સપૂર્ણ નિશ્ચિતાર્થ લાગે છે તેમને વિજયમાળ આરોપાય છે ધર્મોની માન્યતામા આની અધશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવામા અને લડવા માટે ધારેલી મતને સિદ્ધ કરવાની શક્તિનો જન્મ આપવામાં, બાળકોની જીવનશક્તિને લપેટવામા આવે છે, તેમ જ નવીન વિચારોની અભિવૃદ્ધિપર અકુશ મુકવાને તેનો નિરોધ કેવી રીતે થઇ શકે તેપર ખાસ ધ્યાન આપવામા આવે છે, ને આવી રીતે બાળકની સ્વતન્ત્ર

ગુનામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨—૦ • એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની મુબાઇ

નિરીક્ષણ દૃષ્ટિને મર્યાદિત કરવામા આવે છે આનુ પરિણામ એ થાય છે, કે જેમના મન બહુ ચપળ નથી હોતા તેઓમા વિરૂદ્ધ પક્ષ વિષે તિરસ્કાર યા અરુચિનુ પરિબળ જામી જાય છે, ત્યારે જે કોઈક થોડીક વ્યક્તિઓના વિચારનો વિનાશ થઈ શકતો નથી તે વ્યક્તિઓ વૈભવનો નિરસ્કાર કરનાર, બુદ્ધિબળમા નિરાશાજનક, ઝનૂનભરેલી રીતે દ્વેષ દર્શી, જે કંઈ વિદ્યમાન છે તે નિરર્થક છે એવી માન્યતા રાખવાના અધિકારી અને બીજાઓની ઉત્પાદક પ્રેરણાઓનો તેઓ સહાર કરે છે, તેનુ સ્થાન રોકનાને પોતાના તરફથી બીજુ સાહિત્ય આપવાને અસમર્થ હોય છે ”

આજ્ઞાપાલન અને નિયમ વ્યવસ્થા વિષે તે કહે છે

“શિક્ષણના કામમા ગુથાએલા લોકો ઘણુ કરીને અમુક પ્રકારની માનસિક ટેવો બાળકોના મનમા ભરે છે આજ્ઞાનુવર્તન ને નિયમ બધારણ, ઐહિક ફળપ્રાપ્તિના જીવનપ્રયાસમા ક્રૂરતા, વિરોધી પક્ષના લોકો પ્રતિ તિરસ્કાર, નિર્વિવાદ અધશ્રદ્ધા અને ગુરુના જ્ઞાનનો નિષ્ક્રિય સ્વીકાર,—આવા પ્રકારનુ માનસિક વલણ બહુધા સામાન્ય છે આ બધી વૃત્તિઓ જીવનથી વિરુદ્ધ છે આજ્ઞાપાલન અને નિયમવ્યવસ્થાને બદલે આપણે સ્વાતત્ર્ય અને પ્રોત્સાહનનુ રક્ષણ કરવા પ્રતિ લક્ષ્ય રાખવુ જોઇએ વિચારો પ્રત્યે અસહિષ્ણુતા રાખતા શીખવવાને બદલે, તે પ્રતિ ન્યાયનિષ્ઠા રાખતા શિખાય એવો પ્રયત્ન શિક્ષણ વડે થવો જોઇએ અનતાને સ્થાને તેણે પૂજ્યવૃત્તિ અને પ્રતિપક્ષ શુ કહે છે તે સમજવાની બુદ્ધિ મનમા ઉતારવી જોઇએ બીજાઓના અભિપ્રાય વિષે, અવશ્ય હાજીહા તો નહિ જ, તો પણ, કલ્પિત અનુમાનોથી સયુક્ત થએલ હોય એવો, અને જેમા કારણોનુ સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષીકરણ થતુ હોય એવો વિરુદ્ધભાવ દર્શાવવો જોઇએ વિશ્વાસશીલતાને બદલે લક્ષ્ય એ હોવુ જોઇએ, કે તેથી ગર્ભિત શકાઓ ઉદ્દીપન થાય, મનની ચમત્કારિક ક્રિયા પ્રતિ પ્રેમ ઉપજે ને વિચારોમા ઉત્સાહ ને શૌર્ય વડે સસારમા વિજય મેળવવાની બુદ્ધિ આવે મનના વિષયોપ્રતિની દુર્લક્ષતાને લીધે, એકની એક સ્થિતિમા પડી રહેવાની સતોષવૃત્તિ તથા રાજપ્રકરણી ભાવનામા પ્રત્યેક શિષ્યની ગૌણતા એ આ આપત્તિના તાત્કાલિક કારણો છે પરતુ આ બધા કારણોની નીચે એક વધુ પ્રધાન સારભૂત કારણ રહેલુ છે, તે એ છે, કે કેળવણીને ‘વિદ્યાર્થીઓ ઉપર અધિકાર ચલાવવાની એક ક્રિયાસાધક શક્તિ તરીકે લેખવામા આવે છે, પરતુ તેમના વિકાસને પુષ્ટિ આપનારા સાધન તરીકે કેળવણી ગણાતી નથી વિદ્યાર્થીઓ તરફ આદરબુદ્ધિની ખોટ છે તે આથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. તેમના તરફ પૂજ્યવૃત્તિ રાખવાથી જ અગત્યના સુધારા સાધી શકાય એમ છે”

“ સાધ્યનો નિરાગો ઉત્તમ ભાગ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, અને તેમા આડે આવવાની જરૂર નથી ”

“ઝનૂનભરેલી રીતે કરકસર કરવાને લીધે મોટા મોટા વર્ગો રાખવામા આવે છે, તેમ જ ઘ થી વધારે કામ, કરનારા શિક્ષકો રાખવામા આવે છે તેથી આજ્ઞાનુવર્તનની જરૂર પડે છે. જેમને શિક્ષણકાર્યનો અનુભવ નથી તેઓ કલ્પી પણ શકશે નહિ કે ખરેખરી પ્રગતિ

ઉર્મિમાળા ૨ ૦-૮-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

કરતી કેળવણીમા શક્તિનો કેટલો વ્યય થાય છે તેઓ ધારે છે, કે અમના કર્તાકની માફક જોઇએ તેટલા કનાક કામ કરવાની આશા શિક્ષકો પાસેથી પણ રાખી શકાય છે આનુ ફળ એ થાય છે, કે અતિશય થાક લાગે છે, ને જ્ઞાનતતુઓ તરત ઉશ્કેરાય એવા નીવડે છે અને નિરસતુ નૈતઈ યત્રની માફક નિગ્રહપણે અને કરવાની જરૂર રહે છે વળી આ કાર્યનો નિર્વિઘ્ન યત્રની માફક નિ આત્મ્ાકનપણા શિવાય કદી થઇ શકે નહિ"

* * *

" નિશાળોમાં હાલ જે નિયમ-વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે તે વળી કષ્ટજનક છે, લગભગ બધી સિદ્ધિને અર્થે અમુક પ્રકારની નિયમ-વ્યવસ્થાની આવશ્યકતા છે અને જેઓ પરપરાની પદ્ધતિ મુજબની એકતી ઉપરચોટિયા વ્યવસ્થાની વિરુદ્ધ પ્રતિક્રિયા કરે છે તેઓ કદાચ તેનુ યથાર્થ મૂલ્ય આકી શકતા નથી દૃ તો ઇચ્છેલો હેતુ દત્તાથી સિદ્ધ કરવાની અને માર્ગમા કેટલીક વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની તથા દુખ સહન કરવાની શક્તિ એમાથી જે પ્રકારની આન રિક નિયમ-વ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે તે ઇચ્છાનેગ છે આનો અર્થ એ નીકળે છે, કે ઇચ્છાશક્તિનો તામે આવેગશક્તિએ હતુ એમ ન કે આજ્ઞલમાન ગતિ દષ્ટિ સમાઈ ન હોય એવે અવસરે પણ વિશાળ ઉરપા ક ઇચ્છાએ હસ્તગત કાર્ય કરવુ એના સિવાય ગભીર મહત્ત્વાકાક્ષા-ભને તે સારી હો વા માથી હો-તેને ક્રિયામા મૂળી નકાય નહિ તથા કોઈપણ સગત આદર્શ પ્રધાનપદ ભોગવે નહિ આવા પ્રકારની નિયમ-વ્યવસ્થાની અગત્ય છે પરન્તુ તે દૃ દેશી ધ્યેયની પ્રબળ ઇચ્છાથી જ ઉદ્દભવી શકે છે, અને કેળવણી આવી ઇચ્છાને પુષ્ટિ આપે (જો કે હાલની કેળવણી તો ક્વચિત જ એવુ કરે છે) તો માત્ર કેળવણીથી જ તેનો જન્મ થઈ શકે છે આવા પ્રકારની નિયમ-વ્યવસ્થા સ્વતન્ત્ર બુદ્ધિથી જ નીપજે છે, પણ કોઈ બાહ્ય અધિકારથી તેમ બની શકતું નથી ઘણી નિશાળોમા જે નિયમ-વ્યવસ્થા મેળ વવાનો પ્રયત્ન થાય છે તે આ જાતની નથી, અને આ જાતની નિયમ-વ્યવસ્થા મને અનિષ્ટરૂપે ભાસતી નથી "

તે વિચારની ભીરુતા વિષે પોતાના વિચારોનો ઉપસહાર કરે છે તે પ્રમાણે.

' માણસો જાણે પૃથ્વીપર કશાથી બીતા ન હોય તેમ વિચારોથી બીએ છે-સર્વ નાશ અને કદાચ મૃત્યુથી વિશેષ-બીએ છે વિચાર એ ઉપયોગી, જડમૂળથી ફેરફાર કરે એવો સહારક અને ભયાવહ છે વિશેષ અધિકાર, સ્થાપિત સસ્થાઓ અને એશઆરામી ટેવો માટે વિચાર દયાશૂન્ય છે અધિકાર પ્રતિ વિચાર નીતિનિયમ રહિત, ઉદ્ધત ને નિ સ્પૃહ છે અને અનેક યુગોથી અનુભવેના જ્ઞાપણ પ્રતિ તે પ્રમાદી છે વિચાર નરકના ખાડામા દૃષ્ટિ નાખે છે ને ભયભીત થતો નથી તે મનુષ્યને પ્રશાતિના ગહન ઉંડાણથી ઘેરાએના બળહીન સૂક્ષ્મ બિંદુ તરીકે જુએ છે એમ છતા, તે પોતે જાણે વિશ્વને પ્રભુ હોય તેમ અચિન્ત રહી ગર્વિષ્ઠપણે વર્તે છે વિચાર મહાન, શીઘ્રગામી અને સ્વતન્ત્ર છે તે વિશ્વનો પ્રકાશ છે, ને મનુષ્યનુ મુખ્ય ગૌરવ છે "

"પરંતુ, જો વિચાર, ઘણાની મિલ્કત બનવાનો હોય અને, નહિ કે તેના ઉપર થોડા-એકનો જ ખાસ હક હોય —તો આપણે ભયને દૂર કરવો જોઇએ મનુષ્યને અંકુશમાં રાખી પાછળ પાડનાર ભય છે એવો ભય રહે છે, કે રખેને પોતાની ઉમંગથી સ્વીકારેલી માન્યતાઓમાં કંઈ ભૂલ થઈ ગઈ હોય, અથવા જે સંસ્થાઓ વડે તેઓ જીવે છે તે ભવિષ્યમાં અનિષ્ટકારક થઇ પડે, અથવા પોતાને માટે જેટલું માન યોગ્ય ધાર્યું હોય તેથી ઓછી લાયકાત પોતાનામાં છે એવું બતાવવાનો પ્રસંગ કદાચ આવી પડે " શું કારીગર માણસે સ્વામિત્વ વિચાર સ્વતંત્રપણે કરવો જોઇએ ? તો પછી આપણે એટલે શ્રીમંતોનું શું થશે ? જુવાન પુરુષોએ અને યુવતીઓએ શું સ્ત્રીપુરુષાદિ ભેદનો વિચાર સ્વતંત્રતાથી કરવો જોઈએ? તો પછી નીતિનું શું થશે ? શું સૈનિકોએ યુદ્ધનો વિચાર સ્વતંત્રતાથી કરવો જોઇએ ? તો પછી નૈતિક વ્યવસ્થાનું શું થશે ? એ વિચાર દૂર કરો ! દુરાગ્રહના નિમિત્તમાં પાછા હઠો, નહિ તો, સંપત્તિ, નીતિ ને યુદ્ધને જોખમમાં પણ નંખાય ! મનુષ્યના વિચાર સ્વતંત્ર હોય તેના કરતાં મનુષ્યોએ મૂઢ, પ્રમાદી અને ઉપદ્રવ કરનારા થવું એ વધારે યોગ્ય છે કારણ કે જો તેમના વિચારો સ્વતંત્ર હોય તો તેઓ દાન જેમ વિચારી શકે છે તેમ વિચારી શકે નહિ માટે ગમે તે ભોગે, આ અનર્થ અટકાવવો જોઇએ " વિચારના વિરોધીઓ આ પ્રમાણે પોતાના આત્માની અજ્ઞાત ગહનતામાં વાદવિવાદથી સિદ્ધ કરે છે અને તે મુજબ તેઓ પોતાના દેવળોમાં, પોતાની નિશાળોમાં અને વિશ્વવિદ્યાલયોમાં વર્તે છે"

"ભયથી પ્રેરિત કોઈપણ સંસ્થાના જીવનની વૃદ્ધિ આગળ થઇ શકતી નથી ભય નહીં, પરંતુ એક આશા જ માનુષી વ્યાપારમાં ઉત્પાદક સત્ત્વ છે, જેઓ બાળકનાં શિક્ષણને અધિકારમાં રાખે છે તેઓના મનને ભવિષ્યને ઉત્પન્ન કરવાના મનોરથો કરતાં ભૂતકાળને સંભાળી રાખવાની ઇચ્છા વિશેષ સતેજ કરે છે શિક્ષણનું ધ્યેય નિસ્તેજ સત્યની નિષ્ક્રિય માહિતી તરફ ન હોવું જોઇએ, પરન્તુ આપણા પ્રયત્નો વડે ઉત્પન્ન થવાની સૃષ્ટિપ્રતિ દોરનાર સાધક શક્તિ–પ્રવૃત્તિ–તરફ હોવું જોઇએ એ સાધક શક્તિને ગ્રીસ અને રીનેઇસન્સના નષ્ટ સૌંદર્ય કાજે પશ્ચાત્તાપયુક્ત, અતિ ઉત્કણ્ઠા દર્શાવીને ઉત્તેજીત કરવી જોઇએ નહિ, પરંતુ તેને જનસમાજની કાન્તિયુક્ત કલ્પનાદૃષ્ટિથી, ભવિષ્યના સમયે વિચાર સત્ત્વ સંપાદન કરશે એવા વિજયોત્સાહથી અને પૃથ્વીપર મનુષ્યના નિરીક્ષણની સર્વદા વૃદ્ધિગત થતી દૃષ્ટિમર્યાદાથી પ્રોત્સાહિત કરવી જોઇએ જેમને આ રહસ્યને અનુસરતું શિક્ષણ મળે છે તેમનામાં જીવન-શક્તિ, આશા ને આનન્દ રેલાશે, તથા મનુષ્યપ્રયત્નથી નિર્માણ થએલા વિજયની શ્રદ્ધાથી મનુષ્ય જાતિનું ભૂતકાળથી ઓછું મલિન ભવિષ્ય રચવામાં પોતાનો યોગ્ય હિસ્સો વહન કરવા માટે તેઓને સમર્થ બનાવશે"

- હાલના યુગનો એક શ્રેષ્ઠ અંગ્રેજ વિચારક અને ઇંગ્રેજી વિચારોમાં જે કંઇ ઉત્કૃષ્ટ છે તેને તાદૃશ ચિતાર આપનાર લેખક, આ વિષયમાં શું જણાવે છે તે દર્શાવવાને મેં આ લાંબા ઉતારા આપ્યા છે વાંચક પણ સ્વતન્ત્ર દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે, અને તેના અભિપ્રાયોને અક્ષરશઃ જેમનાં ગણીને સ્વીકારવાના નથી તે જે કહે છે તેમાં મોટે ભાગે સત્ય રહેલું છે, એ વાતની તો કોઇથી ના પાડી શકાય એમ નથી

પ્રેમ્યાન્ત એજ્યુકેશન રૂ. ૩–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વિક્રમોર્વશી.

(મહાકવિ કાલિદાસના સંસ્કૃત નાટકની ગદ્યાત્મક કથા)

(ગયા અંકથી ચાલુ)

લેખક—રા કાશીનાથ અ બાળકૃષ્ણ જાની. બી એ

ઈન્દ્રપુરિમા નાટ્યપ્રયોગ ચાલી રહ્યા છે, નાટ્યશાસ્ત્રકાર ભરતમુનિ સરસ્વતી દેવીએ કરેલા "લક્ષ્મી સ્વયંવર" નામના કાવ્ય ઉપરથી રૂપાન્તર કરી અપ્સરાઓને તે શીખવતા હતા આ પ્રમાણે "લક્ષ્મી સ્વયંવર" નાટક ભજવવાનું હતુ અને ઇન્દ્ર ભગવાન સહિત લોકપાલો જોવામા એકતાર થઇ ગયા હતા આ નાટકમા ઉર્વશીને લક્ષ્મીની ભૂમિકા ભજવવાની હતી અને મેનકાએ લક્ષ્મીની સખી વારૂણીનો વેષ ધારણ કર્યો હતો નાચવામા, ગાવામા અને હાવભાવ બતાવવામા નાટ્યગુરૂ ભરત મુનિએ પોતે પાત્રોને કેળવ્યા હતા વળી હાવભાવમા પ્રવિણ અપ્સરાઓ પાત્રો તરીકે રંગભૂમિપર દેખાવ દેવાની એટલે નાટક બહુ ઉત્તમ અને આકર્ષક થવાનું તેમા નવાઇ પણ શી?

વારૂણી બનેલી મેનકા લક્ષ્મી બનેલી ઉર્વશીને ઉદ્દેશીને બોલી,

"લક્ષ્મી, ત્રૈલોક્યના ઉત્તમ પુરૂષો અત્રે એકઠા છે કહે જોઉ તારૂં મન કોના તરફ દોડ છે?"

આ વખતે ઉર્વશીના હૃદયમા પુરૂરવાની મૂર્તિ રમી રહી હતી નાટકમા વારૂણીના સવાલના જવાબમાં લક્ષ્મીનો "પુરૂષોત્તમ તરફ" એ જવાબ હતો ઉર્વશીનુ હૃદય જ પુરૂરવામય થઈ રહેલુ તેથી "પુરૂષોત્તમ તરફ" તે બદલે "પુરૂરવા તરફ" એમ બોલાઇ ગયુ આવા વિચગળ ઉત્તરથી નાટકમા રસભંગ થયો અને ભરતમુનિએ ઘણા ક્રોધમા આવી જઇ ઉર્વશીને શાપ દીધો—"મારા શિક્ષણપર કલંક ચઢાવ્યુ તેથી જા પૃથ્વીપર પડ"

આ પ્રમાણે નાટકમાં શરૂઆતમા જ વિઘ્ન આવ્યુ પરંતુ બાકીનો ભાગ નિર્વિઘ્ને પુરો થયો ઇન્દ્રના મનમા ઉર્વશીને માટે તીવ્ર લાગણી હતી તેથી જ્યારે તે શરમની મારી નીચુ નિહાળી રહી હતી ત્યારે તેના ચિત્તનુ સાન્ત્વન કરતા કહ્યુ " ઉર્વશી જેની પ્રેમજાળમાં તુ ફસાઇ છે તે રાજા પુરૂરવા સમરાંગણમાં સહાય કરનાર, મારાપર ઉપકાર કરનાર, મારો પરમ પ્રિય મિત્ર છે તેથી મારે કંઇ પણ પ્રત્યુપકાર કરવો જોઇએ ભરતમુનિના શાપને લીધે તારે થોડો કાળ સ્વર્ગ છોડી પૃથ્વીપર નિવાસ કરવો પડશે જ માટે તુ એ રાજર્ષિની પત્ની તરીકે રહે અને તારાથી એ પુત્રનુ મ્હો જુએ ત્યાર પછી પાછી ચાલી આવવાની તને રજા છે" ઇન્દ્રભગવાનની આજ્ઞાથી ભરતમુનિનો શાપ તો વરદાનના રૂપમા ફેરવાઇ ગયો ઉર્વશીએ હર્ષમાં આવી જઇ મહેન્દ્ર ભગવાનને પ્રણામ કર્યા, અને તે સ્વર્ગ છોડી ચાલી નીકળી

રાજા અન્ય સ્ત્રીના પ્રેમમાં મુગ્ધ થયો છે છતાં પોતાનો પતિ છે, લજ્જિત થઈ નમ્રતાથી સ્વાભિમાન ત્યજી તેણે પોતાની ક્ષમા માગી, અને ગમે તેટલી પ્રણિપત કરી છતાં તેની અવના કરી પોતે ચાલતી થઈ—આવી વિચારપરંપરાથી રાણીનું મન પશ્ચાત્તાપથી બળવા લાગ્યું આથી તેણે નિપુણિકાને પોતાના તરફથી ક્ષમા માગવા રાજા પાસે મોકલી પછી તરત જ

મણિમહેલમાં રાણી આવી પહોંચી —પા 136
ચિત્રકાર—રા. રવિશંકર રા

કચુકી મારફત રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, " આર્યપુત્ર મારે આજે નતનું ઉજવણું કરવાનું છે. આજે રાત્રે ચંદ્રોદય વખતે મણિમહેલમાં આપ મારાપર દર્શનનો અનુગ્રહ કરશો એમ આશા છે આપની સાથે સજોડે બેસી ચંદ્રરોહિણીના સંયોગના દર્શન કરવાનું મને મન છે "

કચુકીએ રાણીનો સંદેશ રાજાને કહ્યો એટલે તે બોલ્યો, " ઠીક, દેવીને જઈને કહો કે તેમની ઈચ્છાનુસાર કરવામાં આવશે "

મેરેજ ફોર્મ્સ અન્ડર એન્શીયન્ટ હિન્દુ લા રૂ ૦—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

સાંઝ પડી સંધ્યા વદન વિગેરે નિત્યકર્મથી પરવારી, ગગાજી તરંગ સરખાં મનોહર પા– યથાંપર ચડીને રાજા મણિમહેલની અગાશીપર જઈ પહોચ્યો. વિદૂષક સાથે જ હતો આ વખતે ચંદ્રોદય થવાની તૈયારી હતી રાજાએ પાનનિપતિને મસ્તકે વિરાજનાર ચંદ્ર ભગવાનને હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા

શીતળ ચન્દ્રિકાના પ્રકાશમા બેઠા બેઠા રાજાએ માણવકને ઉર્વશીના વિરહાગ્નિથી બળતા પોતાના હૃદયની વ્યથા કહેવા માડી એટલામા વ્રત ઉજવવામાં જોઇતી સામગ્રી સહિત રાણી આવી પહોચી આવતા જ તેણે રાજાને જયજયકાર શબ્દથી વધાવી લીધો રાજાએ આદર પૂર્વક ઉભા થઇને પોતાની પાસે તેને બેસાડી "દેવિ, તમારા વ્રતનું નામ શુ છે તે કહો" રાજાએ પૂછ્યુ

રાણીએ નિપુણિકા સામે જોયુ દેવીના મનનો વિચાર જાણી જઈ નિપુણિકા બોલી, ' મહારાજ, આ વ્રતનુ નામ "પ્રિયપ્રસાદન"

' આટલા જ માટે આ સુકુમાર દેહને વ્રતનુ કષ્ટ દેવુ વ્યાજબી નથી વ્હાલી, તને રાજી રાખવા હુ હમેશ હુ આતુર જ રહુ છુ તો પછી મને રીઝવવા માટે વળી વ્રત કેવા ?"

" આર્યપુત્ર મારા વ્રતના પ્રભાવથી જ આપ આજ મીઠા મીઠા વચનો બોલો છો " આ પ્રમાણે મનગમતી બોલી રાણીએ દાસીઓને હુકમ કર્યો, " ચાલો વ્રતનુ સઘળુ સાહિત્ય લાવો અને મણિમહેલની અગાશીમા પડતા ચન્દ્રકિરણનુ હું પૂજન કરું "

મધુ આદિત્ય હાજર થયુ પૂજન સમાપ્ત થયુ પૂજાના પ્રસાદના મોદક માણવક બ્રાહ્મણને આપવામા આવ્યા પછી પુષ્પગધ વિગેરેથી રાજાની પૂજા કરી અને હાથ જોડી પોતાના પ્રિયતમને પ્રણામ કરી રાણી બોલી આકાશમાના ચન્દ્રરોહિણીના દિવ્ય યુગલને સાક્ષી રાખી આર્યપુત્રને પ્રસન્ન કરવા કહુ છુ કે આર્યપુત્ર જેની ઝખના કર્યા કરે છે અને જેને તુરી આર્યપુત્રના દર્શન માટે તલસે છે તેમની વચ્ચે આવી વિઘ્નરૂપ નહીં થાઉં '

માણવકે હસીને પૂછ્યુ " વાહ ! વાહ ! ત્યારે આપને મહારાજ ઉપર આટલુ જ વ્હાલ કે ?"

દેવીએ જવાબ આપ્યો, 'અરે ભાઇ, જરા વિચાર તો કર મારા સુખનો ત્યાગ કરી હુ આર્યપુત્રનુ સુખ ઇચ્છુ છુ તે વ્હાલ નહીં તો બીજુ શુ ?"

રાજાએ હર્ષનો ઉમળકાથી કહ્યુ, 'દેવિ !" આજથી હું તમારો દાસ છુ બીજાને આપી દો કે તમે પોતે જ રાખો પણ એટલુ તો નક્કી માનજો કે વ્હેમની નજરે જોવા જેવો હુ નથી "

દેવી બોલી "આર્યપુત્ર આપ પ્રસન્ન થાઓ કે ન થાઓ મે તો મારૂ પ્રિયપ્રસાદન વ્રત કર્યું ચાલ નિપુણિકા, ચાલો દાસીઓ "

આટલુ બોલી દેવી પોતાના પરિજનને લઈ જવા નીકળી રાજાએ ઉતાવળે ઉભા થઇ કહ્યું, "વ્હાલી આપ મારો ત્યાગ કરીને જતા રહો એ 'પ્રસાદન' કહેવાય કે ?"

રાણી બોલી, ' આર્યપુત્ર, આજ સુધીમાં કોઇ દિવસ મે વ્રતભગ કર્યો નથી અને અહીં રહેવાથી વ્રતનુ યથાર્થ પાલન મારાથી થઇ શકે એવો સભવ ન હોવાથી મારે જવુ જ ઉચિત છે "

આમ બોલી દેવિ ઉશીનરી પોતાની દાસીઓ સહવર્તમાન ત્યાંથી ચાલી ગઈ

ભરતમુનિએ કોપ કરી આપેલો શાપ તો ઉર્વશીને એક આશીર્વાદ સમાન થઇ પડ્યો ઇન્દ્રભગવાનના આશ્વાસનના શબ્દો સાંભળી તેને અનહદ આનંદ થયો હતો મોહક વસ્ત્રોમાં સજ્જ થઇ તે પોતાની સખી ચિત્રલેખા સાથે આકાશમાર્ગે પૃથ્વીપર ઉતરી માણવક અને રાજાને મણિમહેલની અગાશીમાં બેઠેલા જોઇને બન્ને જણીઓ ત્યાં જ ઉતરી તિરસ્કરણી વિદ્યાના પ્રભાવથી અદૃશ્ય રહીને તેઓ અત્યાર સુધી બધું જોયા અને સાંભળ્યા કરતા હતા દેવી ઉશીનરીનું ઉદાર મન અને ઉન્નત વિચારો જોઇ ઉર્વશી દિઙ્મૂઢ બની ગઈ હતી તેના મનમાં રાણીને માટે મોટું માન ઉત્પન્ન થયું "પોતાના જીવનનું સર્વસ્વ—રાજાનો પ્રેમ મને જ દાનમાં આપી પોતે ચાલી ગઈ છે" એ વિચાર આવતા જ "ધન્યાધન્ય!"ના ઉદ્‌ગારો તેના હૃદયમાંથી નિકળ્યા

ઉર્વશી રાજાની પાસે પ્રગટ થઇ, અને પોતાની સખિને રાજાના હાથમાં સોંપી ચિત્રલેખા સ્વર્ગમાં નીધાવી

એકાદ વ્રત કરનાર કોઈ ધર્મિષ્ટ ભક્ત જેમ પોતાનું સર્વસ્વ દાનમાં આપી દે તે પ્રમાણે દેવી ઉશીનરીએ પણ પોતાના સર્વ સુખના આધાર—પોતાના પતિ—ને તેની પ્રિયતમાને સમર્પણ કરી દીધો પોતે જીવતી જ નથી એમ માની દેવી રહેવા લાગી, અને, રાજા અને ઉર્વશી એ બે પ્રણયિજનના આનંદ વચ્ચે પોતાનો અધિકાર વાપરી અંતરાયરૂપ થવાની કદી ઇચ્છા સરખી પણ કરી નહીં

પછી અમાત્યોને રાજકારભાર સોંપી દઈ રાજા પુરૂરવા આનન્દવિહાર કરવાની ઇચ્છાવાળો ઉર્વશીને લઇને ગન્ધમાદન પર્વતપર ગયો આ રમણીય સ્થળમાં આ પ્રેમી યુગલે કેટલાક દિવસ પૂર્ણ આનંદમાં વ્યતીત કર્યા

એક દિવસ મંદાકિનીના કિનારાપર ઉદયવતી નામની વિદ્યાધર કુમારી ક્રીડા કરતી હતી તેના ઉપર રાજા સ્થિરચિત્તે અને એક નજરે જોઈ રહ્યો આ જોઇને ઉર્વશીને ઓછું આવ્યું અને તે રીસાઈ રીસના આવેશમાં ઉર્વશીએ પાસેના એક વનમાં પ્રવેશ કર્યો રાજા પણ તરતોતરત તેની પાછળ ગયો પરંતુ ઉર્વશી તો ગઈ તે ગઈ!!! ફરી નજર પડી જ નહીં!

"અરેરે! આ શું થયું? ઉર્વશી ક્યાં ગઇ હશે? આટલામાં જ ક્યાંઇ છુપાઇ રહી હશે?" આવા વિચારોના વમળમાં ગોથાં ખાતા ખાતા રાજાએ આખા વનમાં ફરીફરીને ખોળ કરી પરંતુ ઉર્વશી ન જડી તે ન જ જડી વને વને, પર્વતે પર્વત, અને નદીતીરના પ્રદેશો—માં ઉન્મત્ત દશામાં રાજા ઉર્વશીની શોધમાં ફરી વળ્યો પરંતુ ઉર્વશીની ભાળ કંઈ લાગી નહીં

જેમ રાજાનો ઉર્વશીપર ગાઢ પ્રેમ હતો તેમ ઉર્વશીનો રાજાપર પણ તેવો જ પ્રેમ હતો ઉર્વશી હતી એક અપ્સરા જરૂર પડે તો મનુષ્યની દૃષ્ટિએ ન પડતા અદૃશ્ય

મણી ને મોહન રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

રહી નાકવા સમર્થ હતી પરતુ ક્ષણિક ગર્વના આવેશમા આટલી બધી નિર્દય તે બને કે ? એકા- ચિત્તભ્રમ થઈ ગએલા માણસની માફક રાજા વિલાપ કરતો તેની શોધમા રખડે અને ઉર્વશી છુપાઈ રહે એ બને કે ? કદી નહી ! તો ઉર્વશી ગઇ ક્યા ? તેણે આત્મઘાત તો નહીં કર્યો હોય ? કોઈ માયાવી રાક્ષસ તેનુ હરણ તો નહીં કરી ગયો હોય ? વનમા વૃક્ષો, વેલીઓ, પર્વતશૃગ, ગિરિગુહા કિલકિલાટ કરી રહેલા પક્ષીઓ મધુર ખળખળ શબ્દથી વહેતી નદીઓ, પાણીમા વિહાર કરતા રાજહસો, કમળની આસપાસ ગુજારવ કરતા ભ્રમરો, આકાશમાથી કાળી વાદળી, વનમા ભટકતા હરણોના ટોળા—જે જે તેની નજરે પડ્યા તેને ભ્રમિત થએલો રાજા સાદ પાડીને બોલાવવા લાગ્યો અને શોકથી ગદ્ગદિત કઠે પૂછવા લાગ્યો—" અરે, તમારામાથી કોઇએ મારી ઉર્વશીને દીઠી છે ? કહો કહો, ક્યાઇ જોઈ હોય તો કહો ! ! કઇ દિશામા જવાથી એ મનહરણીનો મને મેળાપ થશે ? "

અફસોસ ! રાજાનો આ હૃદયભેદક વિલાપ કોઈએ સાભળ્યો પણ નહીં ને ઉત્તર મળવાની આશા જ ક્યાથી ? આ પ્રકારે ઉર્વશીની શોધમા વનવન ભટકતા રાજા પુરૂરવાએ એક ઠેકાણે લાલ પથરા જેવુ ચળકતુ કઇક પડેલુ જોયુ ઉતાવળે તેણે તે ઉપાડી લીધુ અને જોતા જ બોલી ઉઠ્યો " અહો ! આ તો મોઘા મૂલનો મણિ છે ! અરેરે ! પણ એ શા કામનો ? મદારપુષ્પોના સુગધથી મહેકતા ઉર્વશીના મસ્તકમા જ એ શોભે ! પરતુ ઉર્વશી જ દુર્લભ છે ને ! એકાએક અતરિક્ષમાથી સ્વર સભળાયો, ' લઇ લે, વત્સ, એ દેવી પાર્વતિના ચરણના પદ્મરાગથી ઉત્પન્ન થએલો ' સગમનીય ' નામનો મણિ છે એને ધારણ કરનારને પ્રિયજનનો વિરહ મટી મેળાપ થાય છે '

એટલે રાજાએ મોટા આનદ સાથે તે મણિ મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યો થોડે દૂર ગયા પછી તેને જણાયુ કે સામે જ એક પણ ફુલ વિનાની એક વેલીના પલ્લવગુચ્છમાથી જળબિંદુ ટપકતાં હતા જાણે કે અભિમાની ઉર્વશી જ લતારૂપે અશ્રુપાત કરતી હોય ! એ વેલીના અગ ઉપર પુષ્પાભરણ નહોતો ! જેમ જાણે ઉર્વશી જ અગોપરના સઘળા આભૂષણ દૂર કરી ઉભી હોય ! !

પોતાનુ બધુ ભાન ભૂલી, દોડી જઈ, ગાડા માણસ પ્રમાણે રાજાએ એ વેલીને દૃઢ આલિંગન આપ્યુ આનદના તીવ્ર તનમનાટને લીધે રાજાના નેત્રો મીંચાએલા હતા એકાએક તેને ભાસ થયો કે પોતાના ભુજપાશમા બધાએલી ઉર્વશીના જ અગનુ સ્પર્શસુખ તે પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે અરે ! આ તે સ્વપ્નનો મોહ કે ખરેખર ઉર્વશી જ ? આખ ઉઘાડી જોતા જો આ સ્વપ્નસુખ પલટાઇ જાય તો કેટલો અનર્થ થાય ? આવી બ્હીકમા રાજાએ થોડીવાર તો આખો ઉઘાડવાની હિમત કરી નહીં પરતુ સશયના અધકારમય પ્રદેશમા પણ ક્યાં સુધી ભમવુ ? આથી છેવટે આંખો ઉઘાડી સામે જોયુ, તો અહાહા ! ! સામે જ ઉર્વશી ! !

શત્રુંજયગિરિનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ.

પોતાની પ્રિયતમાને પોતાના ભુજપાશમા બધાએલી જોઈ, પોતાના હૃદયની મૂર્તિ જ તેના હૃદયપર અનનમી અશ્રુપાત કરી રહી હતી '

ઉર્વશી આસુ લુછની બોલી, "મહારાજ, આપનાથી રીસાઇ ક્રોધમા અન્ધ બની આપને મેં સતાવ્યા! મારો એ અપરાધ માફ કરજો, વ્હાલા!"

રાજાએ વેલીને આલિંગન આપ્યુ.—પૃ ૧૩૯

ચિત્રકાર—રા રવિશંકર પડિત

રાજા બોલ્યો, "હવે મારીને અવકાશ જ ક્યા છે? પ્રિયા, તારા દર્શનથી મારો આત્મા—મારૂ અન્ત કરણ—અત્યત પ્રસન્ન છે પણ મને તારા વિરહના દારૂણ દુખમા ડુબાડી

આવ્યો ? બપોરે તું કયાં જતી રહી હતી? આટલા દિવસ મેં રાત દહાડો તારી શોધ કરવામાં જ વ્યતીત કર્યો ! વનમાં મોર, કોયલ, ભ્રમર, હંસ, હરણ, નદી, પર્વત, એ સર્વેને આંસુ પાડતાં પાડતાં હું તારી ભાળ પૂછતો હતો !"

ઉર્વશી સ્વસ્થ થઈ બોલી, "એ બધું મને પ્રત્યક્ષ હતું પરંતુ હું શું કરૂં ? મારો એકે ઉપાય નહોતો વ્હાલા !"

રાજા વિસ્મિત થઇ બોલ્યો, "અરે ! આ કેવો ચમત્કાર ! ! મારૂં દુ:ખ તું જોઇ શકે ને મને તો તારી કશી ખબર જ ન પડે ? તારૂં શું થયું હતું તે તો કહે !"

"સાંભળો મહારાજ ! પૂર્વે ભગવાન કાર્તિક સ્વામી ચિરકુમાર વ્રત ધારણ કરી ગંધમાદન વાળા આ "અકલુષ" નામના પવિત્ર પ્રદેશમાં આવીને રહ્યા હતા. જે કોઈ સ્ત્રી આ ભાગમાં પ્રવેશ કરશે તે તરત જ વેલી થઈ જશે અને દેવી ગૌરીના ચરણમાંથી ઉત્પન્ન થએલા સંગમનીય મણિવિના એ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થશે નહી આવી હદ્દીમર્યાદા વિસરી જઇ રોષના આવેશમાં હું કુમારવનમાં જ પેઠી. અરે ! તે જ ક્ષણે હું વેલી બની ગઇ ! ! ! મહારાજે ઉપર કહેલો સંગમનીય મણિ ધારણ કરી મને આલિંગન આપ્યું એટલે તુરત જ મારૂં અસલ સ્વરૂપ મને પ્રાપ્ત થયું."

આ સર્વ હકીકત સાંભળી રાજાનું મન શાંત થયું સંગમનીય મણિ ઉર્વશીએ પોતાના મસ્તકે ધારણ કર્યો ઉર્વશીના મુખની અપ્રતિમ કાંતિના તેજમાં, ચંદ્ર તથા રવિના કિરણોથી રક્ત કમલ શોભે તેમ તેના માથાપર સંગમનીય મણિ શોભી રહ્યો.

પછી રાજાએ તે ઠેકાણે વધારે કાળ વ્યતીત કર્યો નહીં ઉર્વશીને લઇને તે થોડીવારમાં પ્રતિષ્ઠાન નગરીમાં જઇ પહોચ્યો.

પાછા આવ્યા પછી રાજાએ ચીવટથી રાજ્યકારભાર શરૂ કર્યો એના પ્રેમળ સ્વભાવનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થવાથી પ્રજા પણ બહુ રાજી રાજી હતી. ફક્ત એક સંતતિ સુખની ખામી હતી અને આ બાબત તેને તથા તેના પરિજન વર્ગને સાલતી હતી.

એવામાં મોટી પરવણી આવી બન્ને રાણીઓને સંગાથે લઇ ગંગા યમુનાના સંગમમાં સ્નાન કરવા રાજા ગયો ઉર્વશી સંગમનીય મણિ સુવર્ણની સાંકળીમાં પરોવી અત્યંત પ્રેમ અને આ[illegible] થી ગળામાં પહેરતી હતી સ્નાન કરવાને હોવાને લીધે ઉર્વશીએ તેને ગળામાંથી કાઢી એક દાસીના હાથમાં આપ્યો. સ્નાનવિધિ સમાપ્ત થતા સુધી ઉપર એક લાલ રેશમી રૂમાલ ઢાંકી વાસી જતી હતી એટલામાં માંસનો કકડો ધારી એક બાજે તેનાપર ઝડપ મારી અને ચાંચમાં ઉપાડી ચાલતો થયો !

આ વાતની રાજાને ખબર પડતાં તે દોડતો બહાર આવ્યો તેની સાથે જ તેના મિત્ર તથા સારથિ વિગેરે અન્ય શિકારમાંના માણસો દોડી આવ્યા. રાજાએ આકાશમાં જોયું તો ચાંચમાં લાલમણિ પકડીને તે પક્ષી આકાશમાં ઉંચે ઉડતું હતું. "લાવો, રે ! લાવો, મારૂં ધનુષ્ય," રાજાએ ઉગ્રતાથી બૂમ પાડી કહ્યું.

એક સેનકે અદર ખબર આપી અને તરત જ એક યવનીએ ધનુષ્ય લાવી રાજાને આપ્યુ પરતુ તે પક્ષી તો અટકી ગયુ અને દૃષ્ટિ બહાર ઉડી ગયુ રાજાએ કોટવાળને હુકમ આપ્યો કે એ અપરાધીને ગમે તેમ કરીને પકડી પાડવો

મણિના અચાનક ગુમ થવાના બનાવથી દિલગીર થઇ રાજા માણવક જોડે બેઠો હતો એટલામા એક બાણ અને મણિ લઇ કચુકી ત્યા આવ્યો પ્રણામ કરી કચુકી બોલ્યો "મહારાજ, આ બાણથી ઘાયલ થઈ મણિ સાથે પક્ષી આકાશમાથી નીચે આવી પડ્યુ " અત્યત વિસ્મય પામી રાજા હર્ષયુક્ત વદને બોલ્યો, " એમ ? એ બાણ કોનુ છે ? કોણ છે એ ધનુર્વિદ્યામા પારગત વીર પુરૂષ ?"

કચુકી બોલ્યો, " આ તીરપર નામ તો છે પણ ઘડપણને લીધે મારાથી વાચી શકાતુ નથી " "લાવ ત્યારે હુ વાચુ," કહી રાજાએ બાણ પોતાના હાથમા લઇ વાચીને જોયુ તો જણાયુ કે, 'ઉર્વશીની કૂખથી જન્મેલો, પુરૂરવાનો પુત્ર, શત્રુકુલ સહારક આયુ નામના કુમારનુ, એ બાણ હતુ આથી રાજા તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો ! આહા ! પોતાનો પુત્ર ! ઉર્વશીથી જન્મેલો ! કુમારવનના તે દુ ખદ બનાવના વખત શિવાય હુ તેનાથી જરાપણ અળગો રહ્યો નથી અને તે વેળા તો તે લતા બની ગઈ હતી ત્યારે પુત્રનો પ્રસવ ક્યારે થયો હશે ? તેના શરીર ઉપર ગર્ભવતી સ્ત્રીનાં લક્ષણ તો જોએલા મને સ્મરણમા નથી ! ત્યારે આમ કેમ બને ?"

વિદૂષક બોલ્યો, " અરે, મિત્ર, પુત્ર જન્મે તેમા મોટુ આશ્ચર્ય પણ શુ ? ઉર્વશી એક દૈવી સ્ત્રી છે અને માનુષી સ્ત્રીઓમા જોવામા આવતા બધા ધર્મ તેમા હોવા જ જોઈએ એવુ નથી પોતાની અપૂર્વ દૈવીશકિતથી તે પોતાના ઘણો કૃત્યો છાના પણ રાખી શકે છે "

રાજા વિચાર કરી બોલ્યો, "એમ પણ હોઈ શકે પરતુ પુત્રનો જન્મ મારાથી છાનો રાખવાનુ શુ પ્રયોજન હોઇ શકે ?"

વિદૂષકે જવાબ આપ્યો, "દેવતાઓના રહસ્યો આપણને મનુષ્યોને કેની રીતે કળાય "

આ વાત ચાલે છે એટલામા કચુકીએ આવીને "ચ્યવન ઋષિના આશ્રમ થી એક કુમારને લઇને કોઇ તાપસી આવ્યા છે" એવા ખબર આપ્યા રાજાએ એ બન્નેને સત્વર પ્રવેશ કરાવવા આજ્ઞા કરી એટલે કચુકી સાથે બન્ને જણા આવી પહોચ્યા

બાળકને જોતા જ રાજાનુ હૃદય વાત્સલ્યભાવથી ઉભરાવા લાગ્યુ આસનેથી ઉઠી તાપસીને તેણે પ્રણામ કર્યા

" ચદ્રવશનો વિસ્તાર વધો" એવો આશીર્વાદ આપી, બાળક તરફ ફરીને બોલી, "વત્સ ! આ તારા પિતાજીને હાથ જોડી પગે લાગ "

કુમારે હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા અને પિતાજી સામે જોયુ અહા ! એ જ પોતાના પિતા હોય તો તેના ખોળામા બેસવાનુ સ્વર્ગીય સુખ પોતાને મળવાનુ જ એ વિચારથી બાળક હરખાઈ ગયો

કલ્પાપિનો કેકારવ રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

"દીર્ઘાયુષી થા !" એવો આશીર્વાદ આપી રાજાએ તાપસીને આગમન પ્રયોજન પુછ્યુ

તાપસી બોલી, "સાંભળીએ મહારાજ આ કુમારનો જન્મ થયો કે તરત જ ઉર્વશી તેને મારી સંભાળમા સોંપી ગઇ હતી એના જાતકર્મ વિગેરે ક્ષત્રિયોચિત સંસ્કારો ચ્યવન ભગવાને કર્યાં છે, ને શસ્ત્રવિદ્યામાં અને ધનુર્વેદમાં પણ તે પ્રવીણ થયો છે પરન્તુ આજે બીજા ઋષિકુમારો સાથે સમિધ વિગેરે લેવા ગયેલો ત્યા તેણે આશ્રમધર્મ વિરુદ્ધ કામ કર્યું—"

"હે ! એવુ એણે શુ કર્યું ?" વિદૂષકે વચ્ચે પૂછ્યુ

"એક ઝાડપર એક માસનો કકડો ચાંચમાં લઇને એક બાજ બેઠો હતો એના હાથમા ધનુષ્ય બાણ તો હતા જ તરત જ તાકીને તેણે તે પક્ષીને તીર ફેંકી મારી નાખ્યુ ચ્યવન ભગવાન આથી જરા ખીજાયા અને તેણે સોંપ્યો હોય તેની કને આને મુકી આવવા મને આજ્ઞા કરી મહારાજ, ઉર્વશી કયા છે ? તેણે સોંપેલી થાપણ તેને પાછી સોંપી દઉ તો મને નિરાંત થાય"

ઉર્વશીને બોલાવી લાવવા કંચુકીને આજ્ઞા કરી હર્ષના આવેગમા રાજા ઉભો થયો અને કુમારને લઇને પોતાના ખોળામા બેસાડ્યો धन्यास्तदगरजसा मलिनीभवन्ति એ શ્લોકમા દર્શાવેલ આનન્દ પ્રત્યક્ષ અનુભવતો રાજા બોલ્યો, "વત્સ આ તારા પિતાનો પરમપ્રિય મિત્ર માણવક, ગુરુદેવ છે તેને નમસ્કાર કર" કુમારે વિદૂષક સામે જોયુ માણવક હસીને બોલ્યો, "એટલો બધો બ્હીએ છે શાનો ? આશ્રમમાં જોએલાં અનેક માંકડામાંનુ એક એ મને ધારતો હોવો જોઇએ !"

કુમારે હસીને પ્રણામ કર્યા. માણવકે આશીર્વાદ આપ્યો એટલે ઉર્વશીને લઈ કંચુકી આવી પહોંચ્યો તાપસીને જોઇ દૂરથી જ ઉર્વશી બોલી ઉઠી, "અરે, આ તો સત્યવતી ! અને પેલો મારો લાડકવાયો આયુ ! કેટલો બધો મોટો થઈ ગયો છે ?"

તાપસી બોલી, "વત્સ, આ તારી જનની એને નમસ્કાર કરો, બેટા"

આયુએ દોડી પોતાની માતાના ચરણારવિન્દમા માથુ નમાવ્યુ એને ઉભો કરી ઉર્વશીએ ચુંબન લીધુ "આવો, પુત્રવતી, પધારો, એમ બોલી રાજાએ ઉર્વશીને પોતાના અર્ધ આસનપર બેસાડી. સત્યવતી બોલી, "વત્સે, આ તારો કુમાર આયુ હવે મોટો થયો છે વિદ્યાભ્યાસ સંપૂર્ણ કરી કવચ ટોપ ધારણ કરવા યોગ્ય થયો છે ! તે મને સોંપેલી થાપણ હું, તારા પતિ સમક્ષ તને પાછી સોંપુ છુ હવે મને જવાની રજા આપ ! કારણ મારા આશ્રમધર્મમા અન્તરાય થાય છે"

રાજા અને ઉર્વશી બન્નેએ તાપસીને પ્રણામ કર્યાં કુમાર બોલ્યો, "માજી, તમે જાઓ છો ? ત્યારે મને પાછો તમારી સાથે આશ્રમમાં લેતા જાઓને ?" રાજાએ સમજાવી પટાવીને કહ્યુ "બેટા, તારો આશ્રમમા રહેવાનો અવધિ પૂરો થયો હવે તારે ગૃહસ્થાશ્રમના લ્હેરુ જોવાં !"

સાહિત્યવિલાસ ૨ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

તાપસી બોલી, "બેટા, તું અહીં જ રહે તારા પિતા કહે છે તે પ્રમાણે જ તારે હવે કરવાનું છે."

આયુ માથું હલાવી બોલ્યો, "ઠીક, ત્યારે, માજી, મારો 'મણિકંટક' નામનો મોર આશ્રમમાં છે ને, તેને પીંછ ફૂટતાં જ અહીં મોકલાવી દેજો! અહા! મને મણિકંટક કેવો બધો ગમે છે!! હું પપાળું ત્યારે મારા ખોળામાં કેવો નીંગતે સુઇ જાય છે! માજી!"

"ઠીક, બેટા, હું જઇને તરત મોકલી દઇશ," એમ હસતાં હસતાં બોલી, આયુને આશીર્વાદ આપી તાપસી ચાલી ગઇ

રાજા બોલ્યો "અહા! ઉર્વશી, શચિથી થએલ જયંતથી જેમ ઇંદ્ર ભગવાન કૃતકૃત્ય થયા તેમ હું પણ તારા આ તનયથી મને પોતાને અહોભાગ્ય માનું છું" ઇન્દ્રના નામનો ઉલ્લેખ અને પુનર્જન્મની વાત એ બન્ને સાંભળતાં જ ઉર્વશી ચમકી તેને પોતાના શાપની અવધિ યાદ આવી ઇન્દ્ર ભગવાને કરેલી આજ્ઞા સ્મરણમાં તાજી થઇને બધું રાજાને નિવેદન કરીને બોલી, " આર્યપુત્ર, આપના વિયોગના ભયે જન્મ્યો તેવો જ આને મે ચ્યવન ઋષિના આશ્રમમાં સાધ્વી સરસ્વતીને સોંપી દીધો હતો હું એ પુત્રના મુખદર્શનથી હર્ષઘેલી થઇ ગઈ હતી, ને ઇન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞા વિસરી ગઈ હતી હવે આપણા સુખરૂપ સ્વર્ગીય સંયોગનો અન્ત આવ્યો!" આ સાંભળી રાજાના મનપર વજ્રઘાત થયો! દૈવને દોષ દેતો નિઃશ્વાસ નાખી તે બોલ્યો, "આ આરતમાંથી બચવાનો રસ્તો સૂઝે તેમ નથી હવે મને નરક કરતાં સ્વર્ગ વધારે નાશદાયક લાગશે! વળી ઉર્વશી ગયા પછી અસાર સંસારનું પણ શું પ્રયોજન રહ્યું? રાજ્યસુખ અને ભોગવિલાસમાં શી મઝા પડવાની?"

કુમાર આયુનો રાજ્યાભિષેક કરી વાનપ્રસ્થાશ્રમ ધારણ કરી, તપ કરવામાં અવશેષ જીવન પુરૂં કરવું એવો રાજાએ મનમાં નિશ્ચય કર્યો એવામાં એકાએક આકાશમાંથી સર્વને આંજી નાખતી એક તેજોમય આકૃતિ નીચે ઉતરતી દેખાઇ, ઉર્વશી બોલી, "અહો, આ તો નારદ ઋષિ પધારે છે" આ સાંભળી રાજા બોલી ઉઠ્યો, "ખરેખર, મુનિવર નારદ જ! લાવો, લાવો, કોઇ પૂજા સામગ્રી! ઝટ લાવો!"

ઉર્વશી દોડીને પૂજાનું સાહિત્ય લઇ આવી અંતરીક્ષમાંથી નીચે આવી મુનિરાજ બોલ્યા "મધ્યમ લોકના રાજેન્દ્ર, તારો જય થાઓ!" રાજા અને ઉર્વશીએ નારદમુનિના ચરણારવિંદની પૂજા કરી તેમને પ્રણામ કર્યા નારદે આશીર્વાદ આપ્યો, "તમારૂં યુગલ અખંડ રહો!" રાજા રાજી થઇ મનમાં બોલ્યો, "અહા, એમ થાય તો અહો ભાગ્ય!" નારદ બોલ્યા, "મહારાજ, મહેન્દ્રે સંદેશ કહાવ્યો છે તે એકાગ્રચિત્તે શ્રવણ કરો ત્રિકાળદર્શી મુનિએ ભવિષ્ય ભાખ્યું છે કે દેવો અને દાનવો વચ્ચે દારુણ યુદ્ધ થવાનું છે તમે હમેશાં અમને યુદ્ધમાં સહાય કરતા આવ્યા છો, માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમ ધારણ કરી શસ્ત્રનો ત્યાગ કરશો નહીં ઉર્વશી જીવનપર્યંત તમારી સહધર્મચારિણી થઇને રહેશે '

રાજા અને ઉર્વશીને તો જાણે સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થઇ હોય એટલો આનંદ થયો કૃતજ્ઞ હૃદયે બન્નેએ મહેન્દ્ર ભગવાનના ગુણ ગાન કર્યાં, અને નારદ મુનિને દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં દેવર્ષિ નારદે અંતરીક્ષમાંજોઇ રંભાને બોલાવી, " રંભા, લાવ, મહેન્દ્ર ભગવાને આપેલો કુમાર આયુના અભિષેકનો કળશ" તરત જ રંભા આવી પહોચી કુમારને ભદ્રાસને બેસાડી કનકકુંભ સિંચન કરી યૌવરાજ્ય પદે તેનો અભિષેક કર્યો બીજો વિધિ રંભાએ કર્યો. ચારે દિશામાં જય જયકારનો મહા ધ્વનિ થયો મંગળ વાજાં વાગવા માંડ્યાં અને વૈતાલિકો સ્તુતિ ગાન કરવા લાગ્યા મુનિવર બોલ્યા, " રાજા, મહેન્દ્ર તારૂં શું અધિક પ્રિય કરે ?"

પુરૂરવા બોલ્યો, " ઇન્દ્ર ભગવાન મારાપર પ્રસન્ન છે એ જ મને બસ છે! એનાથી વધારે પ્રિય બીજું શું હોય ? તો પણ મારી એક પ્રાર્થના છે લક્ષ્મી અને સરસ્વતી એ બન્નેનો સંયોગ થવો દુર્લભ છે, તે મહેન્દ્ર ભગવાનની કૃપાથી થાય અને સજ્જનોનું મંગલ થાય સર્વેની મન કામના પૂર્ણ થાય સર્વ સ્થળે આનંદ, આનંદ થઇ રહે !!"

." તથાસ્તુ "

ફુથલીકાકીનું અવસાન—કંઈક અંગત સંસ્મરણો.

લેખક—ર. વામનમા. બી એ

હિન્દુસ્તાનની પ્રજાનો મ્હોટો ભાગ સાત ચિરંજીવોમાં માને છે આ સાતેનો ચિરંજીવિત્વ સારાં કામ માટે જ નથી તેમાંનો એક અશ્વત્થામા તો ઘોર પાપો માટે જ ચિરંજીવ બન્યો છે આ સાત ઉપરાંત ચિરંજીવી પદ બીજા બેને—ત્રિભુવનપતિ વિષ્ણુને અને ત્રિભુવનવિજયી કામદેવને અપાયું છે તેમાં શરીરને ચિરંજીવિત્વ પ્રાપ્ત થવાનો વિધિ સ્થૂલ દેહ ભસ્મ થઈને થયો એટલે અનંગ બની અમર થયો પણ આ સર્વ ઉપરાંત એક, એવી અજર અમર વિભૂતિ છે કે જેના ચિરંજીવિત્વ માટે કદી કોઈને શંકા જ નથી થઈ એ વિભૂતિના અનેક, અર્વાચીન રૂપો થઈ ગયાં છે, અને એના વિભૂતિ યોગનો વિસ્તાર, કૃષ્ણવિભૂતિપેઠે જ, અમાપ છે એનું પ્હેલું અને વ્હેલું ઐતિહાસિક સ્વરૂપ નારદ અવતારમાં શરૂ થયું અને, છેલ્લું, આજે બહુધા પ્રત્યક્ષ થતો અવતાર, પત્રકારે, એટલે દૈનિક સામયિક વર્તમાનપત્રના અધિપતિ અને લેખકાદિ રૂપે છે આ વિભૂતિને પર નિન્દા, પરાપવાદ, અથવા સામાન્ય રીતે ફુથલીના નામે સહુ કોઈ ઓળખે છે

એમનો કંઈક ઇતિહાસ આલેખવો, એ કદાચ મ એની આ છેલ્લી જેવી દેખાતી નબળી અવસ્થા ટાંકે અયોગ્ય નથી એટલું જ નહિ પરંતુ આવશ્યક છે અલબત્ત ફુથલીકાકી હજુ કેટલાં વર્ષો કહાડશે એ કહેવું તેટલું જ અશક્ય છે, ટલું ઠએમને ગિરાયુ ઇચ્છવું અયોગ્ય છે—જાણે આ વિષયમાં બહુ જ નામેલ હકીમોનું કહેવું એમ છે કે આ વખતે એમને જેવો ધક્કો પ્હોંચ્યો છે, અને શરીરમાં અશક્તિ થઈ છે તેવી કદી પણ થઈ નોતી, પછી તો ડોશીઓનું શું કહેવાય નહિ—તેમાં પણ ફુથલીકાકીનું! સામાન્ય ડોશીઓ પણ, ઘણીએ વાર પાંચ પાંચ, સાત સાત, મ્હોટી ફીના ડાક્ટરોની આપતી સારવાર છતાં મરતાં બચી જાય છે, તો પછી જમાનાઓ થયા જેને કંઈ આંચ નથી આવી, તે ફુથલીકાકી, બધા હકીમોની મ્હેનતને ન ગણકારતાં, હજુ વર્ષોનાં વર્ષો કહાડી નાખે તો તેમાં નવાઈ જેવું કંઈ જ નથી, એટલે એમના અવસાનના ચોક્કસ ખબર આપવાનું તો અમારા ભાગ્યમાં નથી પણ તેઓ હવે બહુ જ અશક્ત અને ઠીક ઠીક પથારીવશ છે એમ કહેવું બિલકુલ જ સાચું છે

ફુથલીકાકીનું કુળ અને જન્મસ્થળ કે જન્મનો સમય જરાપણ ચોક્કસ રીતે કહી શકાય તેમ નથી, કારણ હજુ એવું સ્થળ બે ધ્રુવ વચ્ચે શોધી કહાડાયું નથી જ્યાં તેમની ગેરહાજરી હોય, એવો સમય, પ્રજાઓના પારણે ઝુલવાના કાળથી આજ સુધી, જણાયો નથી જ્યારે તેમનો પ્રભાવ ન હોય, અને કોઈ કુટુંબ એવું જાણવામાં આવ્યું નથી જેમાં તેમને માટે સ્થાન જ ન હોય

અહિં એક બહુ જ વિચિત્ર વાત કહેવી પડે છે તે એ કે દફતરોના કહેવા ઉપરથી અમારી ખાત્રી થતી જાય છે કે ખરેખર તો ફુથલીકાકીનો જન્મ જ થયો નથી આ માન્ય-

કવિતાપ્રવેશ રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તાના સબળ કારણોમા સહુથી પ્હેલુ તો એ છે કે હજુ સુધી કોઇયે પણ કુથલીકાકીને મ્હોંયામ્હો-જોયા નથી આ વાત કંઇક ભૂત પ્રેતની વાતને મળતી આવે છે આ ઉપરથી એક કલ્પના થઇ શકે છે કે કુથલીકાકીને જીવતા જાગતા જોવામા કોઈ ફાયદો નથી તેનુ કારણ એ કે એમનો તો નામો આવે છે, અને તેથી કહેવાનુ હોય તે અન્યના મ્હોયે કહી લે છે એમનો પ્રભાવ તો એવો છે કે લોકમાન-પછી તે હાવર્ડ યુનિવર્સિટિમાંના હોય કે સહરાના રણમાંના હોય-પણ સ જાતોમા કઇપણ કામ કરવા પ્હેલા કુથલીકાકીના ઇન્સાફનો ભય રાખવામા આવે છે આ ભયને પણ ગણકારવામા જ સલામતી છે એમ રાજર્ષી ભર્તૃહરિ જેવાએ મત આપ્યો છે આવા પ્રભાવશાળી છે છતા, તેમની જાળમાથી છૂટવાનો ઉપાય જ નથી એમ નથી આ ઉપાય સગવડ પડતુ બ્હેરાપણુ સ્વીકારી લેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે આવી કઇક ન સાભળવાની સિદ્ધિવાળા થોડાક સુખી માનવીઓને બાદ કરતા બાકીની અસખ્ય પ્રજાનો વ્યવહાર, જન્મથી, (એટલે માતાના ઉદરમા પ્રવેશ પ્રાપ્ત થવાના ચિન્હો પ્રકટ થાય ત્યાથી) તે ઠેઠ મરણ એટલે બારમા તેરમા અને છમાસી વર્ષી સુધી કુથલીકાકીના ધારા ધોરણ અને રીતરિવાજની સકુચિત મર્યાદાની વિશાળ સત્તા પ્રમાણે ચાલતો હતો, ચાલે છે અને ખુદા ખેર કરે—પણ કદાચ જીવતાન સુધી યે ચાલશે એમની પ્રજાની વિપુલ સખ્યા છે, પણ તે બહુ જ ન્હાના ન્હાના ગોળ (*rings*) કરીને રહે છે કારણ અન્ય સામ્રાજ્યો પેઠે કુથલીના સામ્રાજ્યના રક્ષણ અને શુદ્ધિ માટે જેમ ઝાઝા ન્હાના ટુકડા મળે તેમ સારૂ છે આ સામ્રાજ્યનો પ્હેલો અને છેલ્લો નિયમ એ છે કે તેમાની દરેક વ્યક્તિએ પોતપોતાનુ કાળજુ નાત જાતને કે રીતરિવાજની ચાલક ડાશીઓ હોય તેમને ત્યા ગિરવી મુકવુ, નિદાન તેમની દરકાર કરવી પસદ ન પડે તો પોતાના પડોશીને ત્યા તો જરૂર જ મુકવુ, અને પોતાના કાળજાની ગેરહાજરીમા બીજાને કાળજે જીવવાનો દૃઢ અભ્યાસ પાડવો. આમા જેટલી કચ્ચાશ તેટલે અંશે કુથલીકાકીની સત્તાનો સ્વાદ ચાખવો પડે (આ શિક્ષામાથી ધનિકોનો વારવાર બચાવ થઇ શકે છે, કારણ એમને ત્યા ઘણાના કાળજા ગિરવી મૂકી શકાય તેથી એમને માટે કુથલીકાકીના નિયમો કઇક શિથિલ છે-અને ક્યા રાજ્યમા તેમને માટે દૃઢ નિયમો છે ?) અસ્તુ વિષય લખવામા જોઇની હિંમત મેળવવા આટલુ પ્રસ્તાવિક હવે આટલુ પ્રસ્તાવનારૂપે કહી, પ્રસ્તાવનાથી જ સતોષ ન માની મૂળ બાબત ઉપર આવવા પ્હેલાં થોડો ઉપોદ્ઘાત પણ કરી લઈએ અમે કહ્યુ તેમ આજે જ કુથલીકાકીના અવસાનના શુભ ખબર અમે આપી શકિયે એમ તો નથી છતાં 'કુથલીનુ અવસાન' એ બે શબ્દ મ્હોએથી બોલી અમારા કાને જ સાભળવાની લાલચ અમે કદી થોભાવી શક્યા નથી કલ્પના માત્રથી જ મ્હોંમા ટપક નીકળી જાય છે અમે ઘણીયે વાર નજર આગળ જાગતા સ્વપ્નાઓ જેવા છે વર્તમાનપત્રોમા માસિકોમા ઉપર નીચે જાડી કાળી લીટીવાળી ચોખડી જેમામાં **કુથલીકાકીનુ અવસાન** એવા અક્ષરો અમારી નજર સામે

જ્યારે તરતા દેખાય ત્યારે અમે કંઇક સુખના વિચારામા પડી જઇએ છીએ ખરેખર, દેશના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી, ધ્રુવથી ધ્રુવ સુધી અને આખા ઇક્વેટર ઉપર સંતોષ પથરાઇ જાય, જો આ ખબર સાચા હોય તો ! કોઈ રહવારના રડારોળના અવાજથી જાગી ઉઠિયે અને તપાસ કરતા ઘરની બુઢ્ઢી ચાકરડી ખબર લાવે કે ચૌટામા રહેતા કુથલીકાકી મરી ગયા—બસ આટલી ખબરથી જ દુનિયાનો ભાર ઓછો થઈ જાય, અને પૃથ્વીનો ગોઝો હમે શને માટે આળસ ખંખેરી કહાડવા એકવાર રણધણી ઉઠે, અને કદી ફરીથી ગાયનુ રૂપ ધરી, પોતાનો ભાર ઉતારવા, વિષ્ણુ-લક્ષ્મીના વિયોગનુ કારણુ બને જ નહિ, વ્યથ આશા અવતાર ધારી રામ, માત્ર એક દાસી મન્થરામા, માત્ર એક ધોબણમા કુથલીનો વાર આવ્યો, તો જીવન ભરનુ સુખ લુટાઇ ગયુ બિચારા ગોકુળજનના ભક્તિપૂર્ણ હૃદયો ઉભરાવતી ગોપિયોના સહજ દુઃખ નિવારવા જેટલી શિર્ફ્ત માટે અવતાર ધારી કૃષ્ણ ઉપર કુથલીએ શુ નથી ગીતાડ્યુ ? બાપડી વત્સલ પૂતના મારી, તો આ કુથલીને તેણે રહેવા દીધી હશે ? કદાચ કુથલી વિના ગોપીજનના સહવાસમા મઝા નહિ આવતી હોય હોય ! હોય પણ કુથલીનો ભાર હજુ તો દુનિયાને દબાવી રહ્યો છે (અહિં ઉપોદ્‌ઘાત ખતમ થાય છે)

આટલો ઉપોદ્‌ઘાત કર્યા પછી, 'પ્રકાનડા મ્હાડાવણુ ગોન' બોલવાના ન રહેવાથી અને છેદન કરવાને કોઇ જવનિકા ન રહેવાથી, ન છુટકે, અસલ વિષય ઉપર આવવાની ફરજ પડે છે છતા એક છેલ્લી બારીનો લાભ લઈ સિંહાવલોકન કરવા સહજ રસથી લઇએ છિયે

ઉપર કહ્યુ તેમ ભૂતના દર્શન કોઇને થયા નથી અમે પણ ઘણે અંશે અમારી આસપાસના માણસો જેવા જ હોવાથી સંકોચ વગર કહી દેશુ કે અમને પણ એ લાભ નથી મળ્યો છતા અમારી ગોટીમા એટલા અભાગી ન હતા એમણે એકવાર કાળી ચૌદશની અંધારી રાતે, આંખમા મણોગમે પડળ હોવા છતા, સાફ સાફ ધોળે દહાડે દેખાય તેમ એક ભૂત જોયુ હતુ પણ એમ સહુ કોઇના દૂરના સગાસંબંધિયોએ તો જોયુ જ હોય છે કુથલીકાકીને પણ અમે નજરે જોયા સાંભળ્યા નથી એમના વતી ત્રીજા માણસોને વાતો લઇ આવતા અનેકવાર સાંભળ્યા છે કિન્તુ એ કે કોઇને એમ આશંકા પણ થયા કરી છે કે કુથલીકાકીએ જન્મ જ લીધો નથી—એનુ જીવન માત્ર વાતમય છે, હશે અમે માત્ર એટલુ કહી શકવાની તૈયારીમા છિયે કે મરણનું સ્થળ અને સમય નક્કિ કરવામાં એમના જેટલી ઢીલ અને ફાંફાવેડા કોઇ ડોશીએ કર્યા જોયા સાંભળ્યા નથી નોંધ—આટલુ સિંહાવલોકન કર્યા પછી અમે ધારિયે તો વિહંગાવલોકન કરવા પાંખો ફફડાવી શકિયે એમ છે અમે હસાકૃતિ ખડિયામાથી પીંછાવાળી કલમે જ લખિયે છિયે કે કલ્પનાથી ઊડતા આવડણ ન આવે છતા, આજે જો અમે ઉંચે ગગને ઉડનાર બનિયે તો ભૂમિતિનો સિદ્ધાંત છે કે તમે સહુ વાચનાર ધરતીપર ફરનાર ઠરો અને એમ ઠેરવવા માટે અમને કુથલીકાકીના શાગીર્દ માની લ્યો, જે હોવાનો અમે મજબુત રીતે ઇન્કાર કરવા ચાહિયે છીયે

શરલૉક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ ૨-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

હવે છેવટે અમે હાથ ધરેલ વિષય, એટલે, અમારા પોતાના અંગત સ્મરણ-પર્સનલ રેમિનેંસન્સની નજરે કંઈક કુથલીકાળીનો પરિચય આપીશું

અમે જ્યારે બહુ જ ન્હાના હતા ત્યારે કોઈક કારણથી અમને દિવસભર ઊંઘ્યા રહેવાની પણ રાત આખી જાગવાની ટેવ પડી હતી પડોશીઓને આ ટેવમાં બહુ જ ત્રાસ દીસતો અમે આજ સુધી સમજી નથી શક્યા કે એમાં એવું શું હતું આખો દિવસ જાગીને તેઓ અમારી ઉંઘમાં ખલેલ કરતા તેની ફરિયાદ અમે કદી કરી ન હતી બના કુથલીકાળીએ અમારી પોતાની આ ટેવને વખોડી કહાડી અને પોતાની દિવ્યનાઈ કિતાબના પાનાઓમાં અમારૂં ખાતું ખોલ્યું (ખરેખર તો માના પેટમાં ગેરવાજબી જેવા પડ્યા હતા ત્યારનું ખાતું ખોલાયું હતું પણ તેનો હિસાબ અમારી માના ખાતામાં પેટે નોંધાયો હતો એટલે ઉપલી હકીકત અમે સુતિકાગૃહમાં જુદી માંચીને રોભારી ત્યારની છે) આ પછી થોડે વખતે અમને સ્વપ્નમજણ આવી (જે બનાવ બહુ મ્હોડો બન્યો હતો, અને નવાઈ જેવું તો એ છે કે આટલી ઉમરે પણ એ સમજણ હજુ સારી જતી નથી રહી) અને સ્વપ્નસમજણ આવતાં જ અમે અમારી અંદરની મુંજવણોનો નિકાલ કરવાના ચાપના ઉપાયો કરવા મંડી પડ્યા કંઈ પણ જોઈએ કે ન જોઈએ, ગમે કે ન ગમે, કે તુરત જ અમે અમારી મનની વાત બહોળા વિસ્તારમાં સમજાય એટલાં બળથી કહી દેતા આવે વખતે અમારા આસપાસના સહુ ઘરના કોઈક અંધારા ભાગ તરફ આંગળી દેખાડી ' જો-બાઉ આવ્યો " કહેતા. પાછળથી અમને સમજાયું કે આ બાઉ તે કુથલીકાળીના જ અનેકમાંનું એક રૂપ છે

વખત જવા લાગ્યો અને અમે પણ નિશાળે જવા લાગ્યા ઘણીવાર નિશાળે જવા માટે ખાટેલી પણ મનમાનતી વસ્તુ પ્હેરી જવાનો હઠ કરતા ત્યારે કે એવા પ્રસંગે અમને સહુ સમજાવતા " છટ્ ગામ કહેશે કે આ કોણ આવ્યો વળી જો ફનાખું કેવાં કપડાં પ્હેરે છે, " ત્યારથી અમે ગામને પણ બાઉ જેવું કંઈક માનતા થયા આ કુથલીકાળીનો સમષ્ટિ અવતાર વર્ષો વીતી ગયા અમે જેમ તેમ કરી સાતમી ચોપડી (અંગ્રેજીમાં) આવ્યા સંસ્કૃતનો શોખ (અમારા માસ્તરને) બહુ એટલે શ્લોકો શીખવાનો પ્રયત્ન કરતા એકવાર લોકાપવાદનો ભય રાખવાનો ઉપદેશ અમે વાંચ્યો તે પણ ભારતવર્ષના મહારાજાનો અમારી આંખો ઉઘડી ગઈ જે ભય રાખવાનું અમને કપડાં પ્હેરાવતા નોકર કહેતો તે જ ભય રાખવાનું મહારાજા કહે છે રાયથી રંક સુધી કુથલીકાળીનો ભય ! આ વાતથી અમારી મોટીમાની પડળવાળી આંખો પણ ઉઘડી જાય, તો પછી અમારી ફસ્ત માઇનસ આઠના ચસ્માંવાળી આંખો ઉઘડી જાય એમાં નવાઈ શું ? નેપોલિયન ? ઍનકઝાગોરે કહ્યું કહેવાય છે કે જો હું ઍનેક્ઝાગોરસ ન હોત તો ડાયોજીનિસ થાત અમારા જેવા ન્હાના વાંચે તો એમ જ કહે કે જો હું અમારા ન હોત તો કુથલીકાકી થાત અહિનાનો અર્થ કોઈક બોલીમાં મોટીમા (ડોશી) થાય છે તો ખરો બે તો અહિયા છે

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અમે ત્યાર બાદ કુથલીમાશીને ઘણાં રંગોમાં જોયા છે તેના ઘણા ઢગનો ખારો ખાટો અનુભવ પણ કર્યો છે કુથલીકાકીના રાજ્યમા ધારાધોરણ ઇત્યાદિ સુ વ્યવસ્થા હોતાં અનેએ ધારાધોરણનો ધોરણસર અભ્યાસ કરવાની અમને તક મળી હોતા એમના એકાદ ફતવા ઉપર અમે થોડુક કહેના ધારિયે છિયે

ફતવો કોઈપણ કામ નેકી કે બદીનાળુ નથી બદકામ કરતા પકડાઈ જવામા બદી છે, કરવામા નહિ

નોંધ તુચ્ચા લાઇકરગસ ! તેં તારા ધોરણો કયાથી ઘડ્યા તે હવે શુ અમે નથી જાણતા ? મૂર્ખ ! ચોરી કરી તો આટલી દેખીતી કરાય કે તુરત પકડાઈ જવાય ? તે સિદ્ધાંત ચોર્યો પણ વાપરતાં ન આવડ્યો !

ઉપલા ફતવાની છેલી કૉરૉનરિ નેકીનુ કામ કરવાની જરાય જરૂર નથી એવુ કામ કરતા દેખાઇયે તો બસ છે

બીજી કૉરૉનરિ ધનના ઓઠાયા હોઇ, કે નીચ તો નીચ પણ ઢાકપિછોડો સાફાઇથી કરી, વામપથમા ચાલતા પણ આંચ નહિ આવે, માત્ર વૈષ્ણવ દેખાવાનુ ડહાપણ વપરાશે તો. ઉદાહરણ ઉંચી જાતના માણસ હો અને અભક્ષ્યાભક્ષ્ય કરતા હો, કે અપેયાપેય કરતા હો તોય, વિલાયત જઈ પાણી સિવાય બીજુ કઈ ન પીનારને પ્રાયશ્ચિત્ત વગર નાતમાં દાખલ કરવામાં તમારે 'અબ્રહ્મણ્યમ્'ની સહુથી મ્હોટી બાગ મારવી, તો તમને અપેયપાન માટે મુક્તિ મળશે ઉદાહરણ બીજુ નવા પરનથી છકેલી છોકરીઓ લાજ ન કહાડે તો તેટલાથી જ પાપી બને જાહેરમાં મ્હોટુ ઢાકવાની મર્યાદા પાળનારી, સહુથી છાની, અનેક લીલાઓના પાપભારનો બોજો નિવારી શકે છે

*　　　　*　　　　*

કુથલી કાકીના ફતવાઓની તો ખાણુ છે પણ અમ્હારે એમા ઉતરવા વિરુદ્ધ વૈદકીય આગ્રહ છે ન્યુકેસલના કોલસાની ખાણોમા ઉતરનાર કોઇ ઍક્સપર્ટને રોકવા વિચાર છે, ત્યાંસુધી શ્રીયુત ઠકકુરને જ આગાગતની મૉનૉપૉલિનો અગાઉ હક અમે સોપી દેવાને બિલકુલ રાજી છિયે અને આ હક આમ સોપી દઈ અમે આજના લેખના અંત ભાગ ઉપર આવિયે છિયે અમે કેવુ ઇચ્છિયે છિયે કે કુથલીકાકી પણ પોતાના જીવનના અંત ભાગે આટલી રહેનાઇથી જ આવે કુથલીકાકી મરણ પથારીયે તો છે જ માત્ર મરતાં નથી છતાં અમે એમના મરવાની આશા રાખિયે છિયે આશા અમર છે અફસોસ એટલો જ કે કુથલી કાકી પણ અમર છે છતા કોઇ વાર અમને લાગી જાય છે કે લીવા એટલા શ્વાસ કુથલીકાકીને હવે લેવાના નથી તેમને શ્વાસ ઉપડયો છે છે ના શ્વાસ જ બાકી છે જે ઝેરી ટુકડાઓએ દુનિયાની હવા ઝેરી કરી દીધી છે, તે શ્વાસ કુથલીકાકીના મૂળ નાસ્તિક દેહનો સત્વર જ ત્યાગ કરી જશે અગર એમ ન થાય, તોય શુ એમને પથારીવશ જ રાખવાનો કોઈ ઉપાય ન કરી શકાય ? કુથલીકાકી જીવતા થાય અને આ લખાણ એમના હાથમા આવે તો

કવિતાકલાપ રૂ ૦-૧૪-૦ એન, એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

અમારૂં શું થશે એની બ્હીક અમને લાગે છે છતાં એમના મરના પછી પ્રકાશમાં લાવવાની મુરાદ છે એટલે વાંધો નહિ આવે નહિ તોય અમે મરણિયા થઈને બિન દહેશત પુછિયે છિએ કે શું કોઇ હોમિયોપેથ, ઍલાપેથ, હકિયોપેથ નથી,–કોઈ વૈદ્યશાસ્ત્રી, કવિરાજ હકીમ નથી–જે એવું કરે કે કુથલીકાકી પાછા સાજા ન થાય? હજાર વ્યાધિ ઉપર માન બાર દવા વાપરનાર કોઈ પ્રૉફેસર કુથલીકાકીને પથારીવશ રાખવાની દવા ન આપી શકે? શું આપણી લિમિટેડ અથવા અન–લિમિટેડ એવી કોઇ ફાર્મસી નથી જે આવી દવા બનાવે? કોણ કહેતું હતું કે *M B,* નો અર્થ *Beginners in Murdering* થાય છે? જો કોઇ ઉપાય નહિ જ થાય અને કુથલીકાકી જીવશે જ તો–બસ મરણિયા થયા તેને શું–અમારે કહેવું છે તે કહેવા દો માત્ર અમ્હારા મિત્રોને અરજ છે કે અમારૂં પુતળું ઉભું કરે તો ત્યાં કોતરાવે કે 'જીવવા કરતાં કહેવું ભલું' એ સિદ્ધાંત અમે પાળ્યો હતો

ત્યારે અમારે કહેવું એ છે કે ગમે તેમ. થાય તોય આગળ જેવાં જ કુથલીકાકીના માન રહે એવું અમને લાગતું નથી સર્વાંશે નહિ તોય થોડે અંશે પણ નવે અવતારે આવતાં છતાં કુથલીકાકી જીવતે મુવાં જેવાં જ છે થોડાંક ઉદાહરણ લઇયે

જમાનો હતો કે જ્યારે મુંબાઇના મરહુમ ભાટિયામાગની સ્મૃત્યવશેષ આબરૂ નીચે ઉંજેલા પ્રાચીન રહેકડાઓમાં બેસી છાતી સુધીનો ઘુમટો તાણી, સુન્દર સુડોળ અંગોને જોઇયે તે કરતાં એક તૃતીયાંશ 'આકાશમાં' સંકોડી સમાળીને સ્ત્રીઓ હવેલીએ જતી વિકટોરિયા બગી એ નવું ચેટક લેખાતું, અને એ બગીમાં બેસવાની કોઇને જરૂર પડતી તો તે બાઈ, ત્યારથી કુથલીકાકીને કાળે પાને ચઢતી એ જ બાઇની વહુ વિકટોરિયામાં બેસતી પણ સાસુના જમાના કરતાં અર્ધી લંબાઇનો ઘુમટો અને આથિની બેસવાના તકિયા તરફ મ્હો, આટલી મર્યાદા પાળીને એ બાઇની વહુની વહુ આજે રૂશિયન ઝીણવટનાં કપડાં પ્હેરે છે, ચૉવીસ કૅરેટની ફ્રેમના રિમલેસ ગ્લાસિસ પ્હેરે છે, અને ફ્રૉંકારની ચૅકને, છુટથી, મૃદુ બનિહતાઉ ભાન કરાવતી, મર્યાદા, રૂઢીબદ્ધ મર્યાદા શું તેની (વ્યાખ્યા ગૉડેપ્રે સિડન્સમાં તો ક્યાંય નો'તી એટલે) જાણતી નથી એ કુથલીકાકીના મરવા જીવવાની વાત પણ માંડ પુછે છે

બીજું એવું જ ઉદાહરણ લઇયે સ્નેહલતાની સાસુ બાનક હતી સાસુઓ પણ બાલક હોઇ શકે જ એની અગ્રહે ખાતરી કરી છે અને અમે એમ માનિયે છિયે કે આજની સાસુઓ કોઈક કાળે પણ વહુ હતી આ વાત સાસુ સિવાય બધાને સમજ પડી શકે તેવી છે અમે સાસુ નથી એટલે આ નોંધમાં અમને સત્ય વાત કહેતા બ્હીક નથી લાગતી, (બ્હીક ન લાગવાનું બીજું કારણ એ છે કે માર નસીબે અમે કોઈની વહુ પણ નથી) જ્યારે સ્નેહલતાની સાસુ બાનક હતી અને કન્યા મટી ત્યારે એને સાસરે એના માટે ગૃહદ્વાર એ જ કન્યાકુમારીથી હરદ્વાર સુધીનો દેશ નિર્માયો કોઇ ઘડપણ મોકને તેને ત્રણ કુટી વર્ષની વાટ હતી છતા ઉંબર તે એના માટે ડુંગર હતો અને પાદર તે પરદેશ હતું અને એની વહુ સ્નેહલતા–આખી દુનિયાની ભુગોળ જાણે છે, ગૃહદ્વારની અન્દર ભાગ્યે જ એનો પગ ટકે છે, ઉંબર

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ડુંગર ને પાદર તો ક્યાંય ગયાં પણ હિમાલય અને આલ્પસ મ્હોટા અને અમેરિકા, યુરોપ ને જપાન જેવા તલપાપડ થઇ રહી છે (માત્ર તેને તુલના માપક થાય કે નહિ એ ખબર નથી પણ એ તોય અમારા વિષય બ્હાર છે)

અમે ધારિયે તો આવા અનેક ઉદાહરણો આપી શકિયે માત્ર અમે એમ ઉદાહરણોથી પાનાં ભરવા માગતા જ નથી.

છેવટે કુથલીકાકીને થયેલા રોગ સબંધી સહજ જણાવી આ *In memorium* સ્મરણાંજલિ સમાપ્ત કરીશું એમના રોગના નિદાનમા ઘણા અભિપ્રાયો મળ્યા છે જેટલા ડાકટરો છે, તેમની સખ્યાને ચારે ગુણિયે, અને તેમાં ભુલચુક ન રહી જાય માટે બીજા હજાર ઉમેરિયે એટલા અભિપ્રાયો મળ્યા છે અમે આ સર્વ અભિપ્રાયો ઉપર પુખ્ત વિચાર કરી નિર્ણય ઉપર આવ્યા છીએ કુથલીકાકીને બે રોગ હતા જુઠાણાનો અને દાંભિકતાનો આ બે રોગ ડાકટરોએ કરેલા દશ હજાર નિદાનમા ક્યાંય નથી એટલે અમારૂં નિદાન સાચુ છે એ વિષે અમને શકા જ નથી આ બે મોટા રોગો કોઇવાર ન્હાના રૂપમાં તો કોઇવાર મ્હોટા રૂપમા તેમને પ્હેલેથી સતાવ્યાં કરતા, સ્ત્રીઓ અને ખાસ કરી ડોશીઓ ઔષધથી હમેશ કટાણેન જ હોય તેમ કુથલીકાકી પણ રોગ નિવારણ માટે કંઇ પણ ઉપચાર કરાવવાની ના જ પાડ્યાં કરતાં અમને કોઇવાર એમ પણ લાગે છે કે જુઠાણું અને દાંભિકતા આ બેય રોગોઉપર કુથલીકાકીને પક્ષપાત જ હશે છેવટે છેવટે આ રોગ એટલો તો વધી પડ્યો કે કોઇક બીચારી કુમળી છોકરી ભરબપોરે પગનું રક્ષણ કરવા સપાટ પ્હેરીને ચાલતી નજરે ચ્હડે કે તેની નિન્દા કરતા જડબું દુખાવી નાખતાં, જ્યારે આખું અંગ, મહારથી કુથલીકાકીને રાજી રાખનાર, શીતમાં શિથિલ બને તોય, કુથલીકાકી તેના વખાણ કરતાં. આ અનીતિમય દાંભિકતાએ ત્હેમને મોતને બિછાને તો નાખ્યા છે જો જમને નરક બગડી જવાની ધાસ્તી નહિ લાગે તો તો કુથલીકાકી જરૂર મરવાના નહિ તો ઇશ્વરેચ્છા માની બેસી રહેવા સિવાય છુટકો ગો બીજો !

કુથલીકાકીના સબંધિઓ, જેમનામા એમનો ચાલુ વાસો આવ્યા કરે છે તે સહુને ખોટ જશે પત્રકારો, ટીકાકાર, લેખકો, કવિઓ, સાક્ષરો, જેમને જેમને કુથલીકાકીના છેલ્લાં વસિયત અને બક્ષીસનામામાં વારસો મળશે તેમને ભારે તો પડશે જ એમનાં માવિત્રસમા કુથલીકાકી આમ બિમાર પડ્યા તેથી બાપડાઓ બહુ મુઝાતા હશે સાચે તો ખરૂં જ ને, એ તો સ્નેહ તેટલો સતાપ કુથલીકાકીના ગયા પછી પણ એમણે તો બહુ જ સભાળવાનુ છે એમના વારસામા જ શાપ છે એ *Cursed legacy* છે એમની મિલકતમા જ એમના રોગનુ નિદાન છે તેમ એ રોગ નીચે કુથલીકાકીએ કહાડ્યા એટલાં વર્ષો જ એમના પાછળ રહેનારાઓથી કદાચ નયે નીકળે, એ જુના જમાનાની ડોશીઓના જાડાં શરીરો ઝાક ઝીલે તેટલી એમનાં શરીરો ન ઝીલી શકે

દયારામનો અમરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

જો કુથલીકાકી ગુજરીજ જશે તો પછી અમારી અભિલાષા એક જ છે તે આ પ્રમાણે છે અમે ચુસ્ત હિન્દુ છીયે તેથી પુનર્જન્મની કલ્પના સાચી જ છે અને બાકી બીજી બધી મૂર્ખપ્રલપિત છે એવો હડહડતો મત *Prejudice* રાખવો એ અમારો જન્મસિદ્ધ હકક છે અમે એ હક્ક માટે મગરૂર છીએ અને હોમરૂલરોને અનુસરી અમારા એ *Prejudice* રાખવાના હક્ક માટે પ્રાણ પણ અપારો તો જરૂર આપીશું–પણ એકવાર, ઘડીભર અમારી અભિલાષા એવી થઈ આવે છે કે નરકમા પડ્યા પછી અનન્તકાળનો ભોગવટો જેમ ખ્રિસ્તાદિ મતોમા છે, તે મત કુથલીકાકી માટે તો સાચો જ પડે બસ જો આમ થઇ જાય તો આનન્દ નહિ તો જેવો કુથલીમાખીને પ્રેતભાવ મળ્યો—બીજો જન્મ થયો કે અમારે આ લેખ લખવા માટે, એના એજ બનવું જ પડશે આ વિચાર પછી લખવું સુજતું નથી થયુ તે ન થયુ નહિ થાય અમારો મરણીયા થવાનો ઉપર કહેલો નિશ્ચય હમે દાંત ભીડીને અમને યાદ આપ્યા કરિયે છિયે અને જે થાય તેની બધ મ્હોંગે અને ફાટે ડોળે વાટ જોઈએ છિયે હિમ્મતે મર્દા તો મદદે—શુ કહું ?—ખુદા આવે ખરો પણ આ બાબત કુથલીકાકીની છે, એટલે ન આવવા માટે ખુદાને કેમ ઠપકો અપાય ?

પ્રકાશકના બે બોલ—છેવટે સ્હાડાલણુ તો નહિ પણ પ્રકાશકને બે બોલ સુજ્યા છે—વર્તમાનપત્રોનો રિવાજ છે કે મ્હોટું માણસ મરવા પડે કે ઑફિસની સગવડ ખાતર, તે ગુજરી જ ગયો એમ માની લેવું અને તેની કારકીર્દી વિગેરે છાપી તૈયાર રાખવું જો તે ખરખર ગુજરી જવાનું ડહાપણ દેખાડે તો પછી તેનો છેલ્લો શ્વાસ તેના ફિરતાર પામે પ્હોંચે તે પ્હેલા છાપા વ્હેંચનાર છોકરાઓ ગામને બીજે છેડે પ્હોંચી જાય અમે એમ જ કરવા ધાર્યું હતું પણ કુથલીકાકી માટે ડાકટરોએ મરવાની આશા છોડી છે ડોસીઓ અને જોશીઓનો સામટો મત છે કે એમના મરવાની વાટ જોવી ફોગટ છે એટલે અમે લેખકની જોખમદારીએ આ લેખ છાપી માત્ર સાહિત્યની જ સેવા નથી બજાવતા પરંતુ લેખક ઉપર પણ ઉપકાર કરિયે છિયે; કારણ "જીવવા કરતા કહેવું ભલું" કહેનારને જીવને ભોગે કરતા અટકાવવા અમારૂ દિલ ચાલતું નથી લેખક છેવટની ઈચ્છા તરીકે લખી જણાવે છે કે "ઇશ્વર પાસે અમારી (લેખકની) એટલી અરજ છે કે અમે (લેખક) જ્યાં હોઈયે–સ્વર્ગે હોઈયે કે નર્કે હોઈયે–પણ અમે અમારા વાચનારાઓથી છુટા ન પડિયે "તથાસ્તુ"

મ્હારી પ્રથમ વાર્તા.

લેખક—રા રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ દલાલ, બી એ

મને એક વાર્તા લખવાની ઉર્મિ થઈ આવી પણ જોતા પ્રથમ એ વિચાર એક સુહૃદે જ મ્હારા મગજમા ખડો કર્યો હતો અને સુહૃદની ઇચ્છાને આધીન થવુ એ જગતનો નિયમ સમજી હુ લખવા બેઠો પ્રથમ તો પેન્સિલથી લખુ કે શાહીથી તેનો મ્હારા મગજમા મોટો યુધ વાડો ઉભો થયો અને હુ એમ નિર્ણયપર આવ્યો કે શાહીથી જ લખીશ પેન્સિલથી લખી પાછુ શાહીથી ઉતારવુ મ્હારા સ્વભાવને રૂચે એમ ન હોતુ જોકે સુહૃદે તે કામ કરવા માથે લીધુ હતુ અને તેના અક્ષર મ્હારા કરતાં સારા હતા પટાવાળો ઑફિસના કામ માટે કોરા કાગળનો એક થોકડો મૂકી ગયો હતો તેમાથી પાચ સાત કાગળ લીધા, એક હોલ્ડર લીધુ, તેમા કલમ (સ્ટીલપેન) જૂની હતી તે કાઢી ફેકી દીધી અને શાહીનો ખડીઓ સામે મેજ ઉપર મૂક્યો આ સર્વ સાધનો મ્હારી ઑફિસના હતા વર આગળ એ સરકારી ચીજના વાપરવી એવો વટહુકમ હતો અને એ હુકમ કારકુનોની તેમ જ મ્હારા હાથ તળેની કચેરીઓમા મે ફેરવ્યો હતો તમને નવાઇ લાગે તો ભલે પણ જગતના ગાડા એમ જ ચાલે છે અને હુ કઇ જગતથી નિરાળો નથી ચોર ચોરને ઘેર પરોણો ત્યા કોણ કોને પુછે? કલમ લીધી, પણ આગા બોળી કચેરીમા જેમ તેને બે આગળી વચ્ચે ફેરવતો તેમ ફેરવવા માડી પણ ત્યા સુઝ હતુ તેમ કઇ લખવુ સુઝ્યુ નહી કલમ મેજપર મુકી, હાથ લમણાપર રાખી, કોણી ટેબલપ ટેકવી, વિચારમા છુ એમ બતાવવાની સ્થિતિમા બેસવાથી કઇ પણ વિચાર આવશે, વાર્તા લખાશે એમ ધારી થોડીવાર એમ બેસી રહ્યો સામે બારીમાથી નદીમાથી પાણીનો ખળખળ ખળખળ અવાજ કાને આવ્યો અને મનમા વિચાર થયો કે આ સરિતા કેવી વહે છે, મગજમાંથી એમ વિચારો સરે તો કેવુ સારૂ? એટલામા એક વહાણ જતુ હતુ તેનાપર નજર પડી નદીમા એક જગ્યાએ બેટ જેવો ભાસ થતો હતો, મ્હારા બગલાની બારીમાથી વહાણ તેનાપર ચડ્યુ હોય એમ મને લાગ્યુ અને હુ બોલી ઉઠ્યો, "હો વહાણ ખરાબે ચડ્યુ" જાણે તે પરથી કઇ વિચાર આવ્યો હોય એમ કલમ લઇ મ ખડીઆમા બોળી અને તેને ઉચકી કાગળપર મ્હારા વિચાર મૂકુ તે પહેલા શાહીનો એક મોટો ડબકો પડ્યો

"હેગ, હૂશ, ખડીઆમા શાહી કેટલી પુરવી તેનુ પણ પટાવાળાને ભાન નથી" એમ બોલી કલમને મેં જમીનપર પટકારી મગજમાથી વિચાર છટકી ના જાય એ હેતુથી મોટેથી હુ બોલ્યા કરતો હતો "સરિતા સરતી હતી, વહાણ ખરાબે ચડ્યુ" એમ બે ચાર વાર બોલી મે હોઇશ ને કલમને બરાબર લૂછી નાખવા બ્લોટિંગ લેવા હાથ લબાવ્યો કોણ જાણે વિચારમા છુ એમ બતાવવાની સ્થિતિમા બેઠેલો હોવાથી કે બારીમાથી વહાણ જતુ તેનાપર મ્હારી નજર હતી તેથી કે ક્યાં તો ગોખવામા મ્હારે મગજ રોકાયલુ હોવાથી બ્લોટીંગ લેવા જતા જ

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) રૂ ૧-૦-૦ એમ એન ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

મ્હારા ખમિસની બાહ્ય ખડીઆને લાગી અને તે ઉંધો પડયો મ્હારી નજર સામે શાહીનો રેલો ચાલ્યો, ખમીસની બાહ્ય જરા તરા બગડી અને ટેબનથી દોઢ ગાઉ દૂર જઇ જોવા જેવું મો કરી હું ઉભો, મેજપરથી જમીનપર પડતા ધોધને જોઇ રહ્યો

"સુહૃ૦ આવે અને એની વાત" એમ બોલું એટલામા તો "સરિતા સરી ગઇ અને વહાણ ખરાબે ચચ્યુ" એમ હસતા હસતા કોઇને બોલતાં મેં સાંભળ્યુ તરત જ સામા જઇ મેં સાથે સાથે હસવા માંડયુ ગુસ્સો તો સુહૃદની આખે આખ મળતાંજ ઉતરી ગયો હતો.

સુહૃદને લઈ હું ટેબલ પાસે ગયો અને કાગળ શાહીથી ગ્ગાઈ ગયો હતો તે જોઈ તેણે કહ્યુ, "ઓ હો હો આજે તો તમે ઘણુ લખ્યુ હોય એમ લાગે છે શાહી બધી જ ખપી ગઈ" "તુ આવે એટલે જણાય હવે મઝાક જવા દે લાવ પટાવાળાને" બોલાવુ એમ કરી ઘટડી વગાડી તરત જ પટાવાળો આવી પહોચ્યો, તેને સારે નસીબે શાહી સવારની પાળીના પટાવાળાએ પૂરી હતી છતા મેં કહ્યુ "તમને શાહી ખડીઆમા કેટલી પૂરી તે ખબર છે કે?"

"સાહેબ, મેં નથી પૂરી નારાયણે પૂરી છે"

અંગ્રેજીમા સુહૃદે મને કહ્યુ, "ઘણાને કલમ શાહીમા બોળતા નથી આવડતી, કોણી મેજ-પરથી કેમ ઉગાવવી તેની ખબર હોતી નથી"

મને હસવુ આવ્યુ પણ તે દબાવી પટાવાળાને કહ્યુ, "ઠીક ઠીક, આ બધુ સાફ કરી નાખ જેથી કચેરીના કાગળો કે પેલી ચોપડીઓ બગડે નહીં"

પટાવાળાને એટલી સૂચના આપી સુહૃદને લઈ હું બગીચામા ગયો. એક બાંકડે ઉપર અમે બન્ને જણા બેઠા પુન એના ટીખળી સ્વભાવ પ્રમાણે એણે બોલવાનુ શરૂ કર્યું 'કેમ, લખવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો? તમને મેં અનેક વાર કહ્યુ છે કે તમારે નામના મેળવવી હોય તો કઇ વાર્તા લખી એક માસિકમા આપો તરત જ તમારી છબીનો બ્લોક તન્ત્રી માગશે, ગ્રાહકોને ઘેરેઘેર તેની લ્હાણી થશે"

"શુ કપાળ લખુ! મને તો કઈ ગમ પડતી નથી"

"કવિતા લખો. ઝાઝી મહેનત પણુ નહીં ના રાગની જરૂર, ના પ્રાસની આવશ્યકતા તમે જે બોલતા હતા તે પણ કવિતા ગણાય

"સરિતા સરતી હતી.

વહાણ ખરાબે ચચ્યુ

વાહ! કાને શું સુંદર લાગે છે! વચ્ચે વચ્ચે, 'મમ પ્રાણ સખે, "હ્રદેની દેવી' એવા એવા હ્રદયને ભેદી નાખે એવા બે ત્રણ શબ્દ મુકવા, નવીન ના જડે તો પ્રત્યેક કડીમાં તે મારી મચડી લાવવા પ્રયાસ કરવો તમારૂ નામ, જીરીસ્ટરની ડીગ્રી, ઓદ્ધો લખી તન્ત્રીને મોકલી દે બેડો પાર"

"હવે કવિતા લખવાની બાકી રહી, આપણુ એ કામ જ નહીં તું રસિક છે તે તને ફાવવે"

મનોરજક વાર્તાવલિ. ૧ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

" એ તો તમે કહેતા હતા કે કચેરીમા કામમાથી પરવાર નહીં અને ઘેર આવ્યા તે છોકરાઓનો કનમલાટ કોઈ પાસે આવી બેસે તો કોઇ ખોળામા ભરાય નિરાંત હોય તે લખવુ કરવુ બને તમને તે યાદ દેવડાવુ છુ "

" સામે જો આકાશ કેવુ વેરાયલુ છે હવાની પણ મગજપર અસર થાય છે એમ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓ કહે છે "

મ્હારા જ્ઞાનમા કંઈ ખામી છે એમ સુહૃદને કહેવા ઈચ્છા કેમ સભવે ? સરિતા શબ્દ કોઇએ અગ્રેજી કરેલી તેમા મે આજે વાચેલો અને આસપાસના સબધ ઉપરથી અર્થ બેસાડી મેં ડાયરીમાં લખી લીધો હતો

પળ બેપળ રહી સુહૃદે કહ્યુ, " ખરી વાત છે તેથી જ વહાણ ખરાબે ચડ્યુ છે "

" ભલા ભગવાન, હવે હું સમજ્યો. મ્હારા મગજને તું અણસારો કરે છે હુ તો આટલા વખત સુધી વગર સમજે જ હસતો હતો "

" એવુ વગર સમજે ઘણાઓ હસે છે "

" આજે એક ખુશ ખબર કહેવાની છે સાહેબની મ્હારાપર ચિઠ્ઠી આવી છે અમે જન્મદિવસે સોનગઢ તરફ શિકાર કરવા જવાના છઇએ "

" મારાં દા શિકાર કરવા માટે શો બદોબસ્ત કર્યો છે ? તમે કે તમારા સાહેબે કોઇ પણ દિવસ વાઘનો શિકાર કર્યો હતો ખરો ?"

" બદોબસ્ત કરવા બાબત તો સાહેબે વ્યારાના નાયબસૂબાને લખ્યુ છે એટલે તેમ તો કઇ બાકી નહીં રહે વાઘનો શિકાર કરવાનો તો આ પહેલો જ અનુભવ છે "

" બીજા કોનો કર્યો છે ?"

" સાહેબે જે કર્યો હોય તે "

" ત્યારે તમારું ત્યા કામ શુ ? નકામુ જીવનું જોખમ !"

" બે ઘડી મોજ, જરા જોઇશુ તો ખરા કે કેમ શિકાર કરે છે "

મ્હારા અતરનુ કારણ એ હતું કે સાહેબ શિકાર કરશે તો રિપોર્ટ મ્હારે લખવો પડશે એટલે હું જોડે હોવાથી મ્હારૂં નામ પણ જરૂર વર્તમાનપત્રોમાં આવવાનુ જ, આરબ વાહવાહ થવાની.

" તમે પણ બદુકથી નેમ તાકતા તો શીખ્યા છે, ખરૂ કેની ?"

" અરે વાહ, હમણાં જ ભારતરક્ષક સેનામા હું જોડાયો ત્યારે એમાથી તે સાહેબ જો ઓળખાણુ થયુ તેમણે મને તેમના ખાતામા લઇ લીધો રોજ સવાર સાઝ બે વાર શીખવા જતા હતા મુબાઇમા મેદાને જગ છે કેની તેની સામે જ અમારી ઑફિસ હતી "

" મેદાને જગ ? લડાઇનુ મેદાન ?"

ઇગ્લડનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

"અરે, પેલુ બોરિબંદર સ્ટેશન સામેનુ ક્રિકેટનુ મેદાન જ્યા જુને ચૂકે હાર્યા તો જાણે 'માનની' લડાઈમા હાર્યા અને જીત્યા તો પર્શીઆના પાટનગર તહેરાનનો કબજો પાછો મેળવ્યો કેટલાક તો એ ધમાલ વખતે પુરૂ ખાતા પણ નથી. નોકરીપર ના જવાની ખાતર માંદા થઇ જાય છે "

"મોતવારોના વખતમા ના ખાય તે સારૂ એટનો બચાવ થાય '

'ઉંઘના પુર હશે કે કમ તે તો પ્રભુ જાણે એ મેદાન સામે અમારી ઑફિસ હતી ત્યા રેતીની ગુણ હાથપગ વગરના મનુષ્ય જેવો આકાર બનાવી, લટકાવી રાખેલી તેનાપર અમે રોજ નેમ તાકતા હતા દિવસમા આઠેક જેટલીવાર તેનાપર સચોટ નેમ લગાવતા હતા તેટલી કોઇ જીવતા પ્રાણીપર મારી હોય તો જરૂર તેના હાડમ પાસળાના ફુરચે ફુરચા ઉડી જાય" ઘડીઆળ જોઈ સાહેબે કહ્યુ "બહુ વખત થઇ ગયો હું તો જઇશ શિકાર કરી આવશો પછી મળીશુ"

આ વાત થઇ અને બીજે દિવસે સાંઝે અમારે સોનગઢ જવાનુ નક્કી થયુ ગાડીમા બેસનારની પોતાને મુકામે જલદી પહોંચવાની સ્વાભાવિક આતુરતાનુ ગાડીવાળાને ભાન ન હોતુ શટલ ટ્રેન જેટલી તેની ઝડપ હતી દરેક સ્ટેશને ગાડી ઉભી રહેતી અને જ્યા ઉભી રહેતી ત્યાથી તેને ખસવાનુ મન ના હોય એમ લાગી જતી પાલીતાણેથી સોનગઢનો કિલ્લો દેખાયો ને મને કાંઇ વળી સાહેબ બહુ ખુશમા આવી ગયા હતા તે એમના મોંપર તરી આવતુ હતુ સોનગઢ આવ્યુ, ત્યાના મહેતાજી વગેરે અમને સામા લેવા આવ્યા હતા હાર તોરા અપાયા, ચાહ પાણી થયા ને ડમણીઆમા બેસી અમે ઉતારે ગયા, જમી પરવારી વહેલા સુઇ ગયા અને સવારમા ચાર વાગતે ઉઠી અમે ઉતારેથી નીકળ્યા થોડોક માગ તો અમે ડમણીઆમ જ ભેગી નદા યો તેમા બેઠા બેઠા પણ આસપાસની ગીચ ઝાડી, નિર્જન વન જોઇ મને થતુ હતુ કે 'જો ચૂકે કાકો નીકળ્યો તો શી દશા થાય!" સાથે તીર કામઠા વાળા ભીલ લોકોની એક ટોળી હતી એટલુ સારૂ હતુ ઢોલ, ત્રાસા, ભુંગળ, સરણાઇ, થાળી વગેરેના ખાલી અવાજ વગાડી કોતરમાથી વાઘને ચીઢવી બહાર કાઢનાર એક બીજી ટોળી અમારી આગળ ગઇ હતી વાહનમાથી ઉતરી ઝાડ ઉપર માંચડા બાંધ્યા હતા તેના ઉપર જઇ અમે બેઠા તીરકામઠાવાળી ટોળી પહેલી ટોળીને જઇ મળી અને જંગલને ધ્રુજાવી નાખે એવો અવાજ થઈ રહ્યો 'ઓ વાઘ આ યો' એમ મ્હારા મનમા તો થતુ હતુ સાહેબના અંતરમા શુ થતુ હતુ તે તો તે જાણે પણ અમારા બન્નેમાંથી કોઈ એમ બોલી દે એમ ન હોતુ માંચડાની કાથાની દોરીપર જરા પાસુ બદલતા ચુ ચુ થતુ અને માચ! તુટી પડે એમ તો નથી કેની તે અમે વારવાર જોતા, ઝાડની ડાળીને જોરથી પકડતા, કદાચ પડીએ તો કેદના નીચે જઇએ તે તપાસતા વાઘની એકાદ ગર્જના સાંભળીને મને એમ થતુ કે વર્તમાનપત્રમા નામ આવે તે કારણસર ખાલી હુ અહી ક્યાં આવ્યો? હવે મિજાજ ના હોવાથી સાહેબ બેસી રહ્યા હોય એમ તેમના મોંપરથી, વર્તનપરથી મને લાગ્યુ એટ-

Classical Poets of Gujarat, Ans 6-0 N M Tripathi & Co Bombay.

લામા એક ઝાડીમાંથી વાઘ નીકળી સામા ખેતરની વાડમા ભરાતો અમને દેખાયો અમારે જે કંઈ કરવાનુ હોય તે માટે અનુકૂળ જોગ હતો એમ સમજી ગેન વગેરેનો અવાજ બધ થયો હતો, ટોળીના માણસો અમારાથી દેખાતા ન હોતા પ્રથમ તો "આપ બેઠીએ" એ મુજબ અમે બન્નેએ એકેકને ગોળી છોડવાની સૂચના કરી આખરે સાહેબનુ માન રાખવા ખાતર મેંએક ગોળી છોડી ખેતરની વાડમા તે અદશ્ય થઇ ગઇ અને વાઘ દશ્યમાન થયો સાહેબે તરત જ ગોળી છોડવાનુ નામ ઉપાડી લીધુ અને મને નિરાત થઇ સાહેબે બેએક ગોળી છોડી અને તેમને સમજ પડી કે જકડીને ખુરેની રેતીની ગુજ અને જીવના જાગતા કકેડાયના વાનમા તફાવત ઘણો હતો વાઘ પણ અકળાઇ બરાડા મારતો હતો નાસવાની બારી શોધતો હતો એટલામા સાહેબે એનાપર તાકેલી ગોળી ખેતરના રક્ષણાર્થ ઉભા કરેલા ચાડીયાને લાગી, તે ઉછળી વાઘ આગળ પડ્યો અને વાઘ ચીઢવાઇ ઝાડ વગાડી મેદાનમાં આવ્યો સાહેબે પુન ગોળી છોડી અને સચેત થયલો વાઘ ગોળી કઈ દિશામાંથી આવે છે તે જાણી અમારા ઝાડ આગળ આવ્યો ઝાડ ઉપર ચઢવા જાય, ઉંચે જુએ, કુદે, પડે, પાછો કુદે અમે બન્નેએ એકેકની સામા જોવા માંડ્યુ, અમારામા બોલવાની હામ રહી ન હોતી ડારવિનનો સિદ્ધાંત * એ દિવસપર જ મેં વાચ્યો હતો એટલે બરાબર યાદ હતો, અને એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે તો વાઘ જીવશે ને અમારે મરવુ પડશે એ વિચાર માત્રથી સિદ્ધાંત અકારો લાગતો હતો તે કરતા તેનો સ્વાનુભવ ઘડી પળમા થવાનો કલ્પના વધારે અસહ્ય થઈ પડી હતી મોત સન્મુખ આવી ઉભુ હોય એમ થતુ હતું પ્રભુભક્તિમા ચીત કેમ ચોંટે તેનો પાઠ ભણતો હતો સાહેબ નિ શ્વાસ નાખતા હતા અને એમનાથી 'ગૉડ'ને સંબોધન થઇ જતુ હતુ એટલામા સાહેબ બોલી ઉઠ્યા "ઉતરી મારોને" "નારે, સાહેબ, મ્હારૂ એ કામ નહી, મને નહીં આવડે એમ મેં તો પહેલેથી જ કહ્યું હતુ" "ગોળી તો પાય માન છે પણ વાઘ કદાચ જીવપર આવે તે સમયે જોઇએ માટે હુ છોડવા નથી માગતો,' સાહેબે જુનો બચાવ કર્યો જીવપર આવવામા શુ બાકી હતું તે હું સમજી શકતો ન હોતો આમ છવનેણુ પાંચેક મિનિટ પસાર થઇ અને ગોળીબાર ના સભળાવાથી પેલી બન્ને ટોળી મેદાન તરફ આવી પહોંચી વાઘને જીવતો જાગતો અમારા ઝાડની ઉપર તાકી રહેલો જોતા જ અમારી બહાદુરીનો ખ્યાલ એ માણસોને આવી ગયો હશે એમ વિચારુ છુ એટલામા જ એક મતંગ વયના જુવાને તીર છોડી વાઘની ગતિ અટકાવી, બીજુ છોડતા જ તે શરણ થઇ ગયો અમારા ઝાડની પાસે તે ટોળી ધીરે ધીરે આવવા લાગી અને અમે નીચે ઉતરવા માંડ્યુ ભુસ્કો મારી ઉતરી પડવાની સ્થિતિમા અમે આવ્યા અને સાહેબે ક્યા તો પુરી ખાતરી કરવા અથવા તો જગતને તેમની બહાદુરીનો ખ્યાલ આપવા એક બંદુકની ગોળી છોડી અને તે મરેલા વાઘના પેટમા સચોટ વાગી "શાબાસ, શાબાસ," એ શબ્દો મ્હારા મોપર આવ્યા પરતુ સાહેબ મ્હારા ઉપરી હોવાથી હુ તે ગળી ગયો અમે બન્નેએ ભુસ્કો માર્યો, વાઘ,

* વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ડારવિનના મત પ્રમાણે જિંદગીની હયાતિને અંગેના વિગ્રહમા જે વિશેષ બળવત્તર તે જગતમા રહેવાને વધારે લાયક છે

નાગમનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબઇ

પાસે જઈ અમે બન્ને ઉભા, બંદુકનો કુંદો જમીનપર રાખી, એક પગ વાઘપર મૂકી, મને પાસે ઉભો રાખી સાહેબ પોતાની જોડે હમેશ એક કોથળી રાખતા હતા તે પગાવાળાને પાસે મગાવી તેમાંથી કેમેરા કાઢી તે વતી તેમણે છબી પાડી. સાહેબને ભલે એમ લાગ્યું હોય કે એમનું જીવન સફળ થયું પરંતુ હું તો જાણે નવો જન્મ મળ્યો હોય એમ ગણી ઉતારે ગયો. બીજા લોકો માંહોમાંહે કંઇ વાતો કરતા હતા પણ મને સમજ પડતી ન્હોતી. એમનાથી છુટા પડતા પહેલા બીજા યુવકને મેં પાંચ સોના મહોર આપી, સાહેબને તો પૈસાની પરવા જ નહીં ગાડી ફક્ત પછી મળે એમ હતી એટલે ઉતારેથી તરત જ અમે સ્ટેશન તરફ ગયા. મહાજન કરીને કોણ જાણે શું ખબર મળી હશે કે સાહેબને મળતા તો તેણે ધન્યવાદ આપ્યો પણ ગાડીમાં બેસવાનો વખત થયો એટલે અમને તેણે કહ્યું કે અહીંના વાઘ બહુ ઝનુની અને જંગલી હોય છે માટે શિકારીના મોટી ટોળી વિના એમનો શિકાર કરવો સલામત નથી. મને તો તેની શિખામણ અક્ષરે અક્ષર ખરી લાગી. ગાડીમાં સાહેબે મ્હારી સાથે શિકારની વાત કશી કીધી, મને કે તમને મેં તે સાંભળી એમના બહાદુરીપર કદાચ નિબંધ લખવા કહેતે તો પણ ઉપરી હોવાથી મ્હારાથી ના પડાય એમ ન હોતું.

ઘેર પહોંચ્યાને ત્રીજે જ દિવસે કેટલાક દૈનિક પત્રોમાં "સોનગઢમાં વાઘનો શિકાર" એ મથાળા નીચે સાહેબની બહાદુરીના વખાણ આવી ગયા. હું જોડે હતો એમ તેમાં લખ્યું હતું. દેશ પ્રદેશ એ વાત ફેલાઈ હશે પરંતુ અમે જે શહેરમાં હતા ત્યાં જુદી જ વાત ચાલતી હતી. સોનગઢ તો બિચારૂં એક ગામડાની સ્થિતિમાં હતું. શાહી વધારે પૂરવા માટે જે પટાવાળાને મેં ઠપકો આપ્યો હતો તે સોનગઢમાં અમારી જોડે જ હતો એટલે તેણે ખરી વાત કચેરીમાં તેમ જ શહેરમાં ફેલાવી દીધી હતી. સુહૃદને કાને એ વાત ગઇ હતી તેમ જ વર્તમાનપત્રનો રીપોર્ટ તેણે વાંચ્યો હતો. સાંજે મને મળતા જ તેણે પેપરમાંથી કાપલી આપી કહ્યું

"ના મંજુર છે કે વીરતાનો જમાનો વહી ગયો એમ ઉચ્ચારી શકે?" કાપલીની પાછળ એકાએક મેં જોયું તો એક પાતળો કોરો કાગળ ચોંટાડી સોનગઢના જંગલમાં બનેલી સત્ય ઘટનાનો અક્ષરે અક્ષર તેની તીખી ભાષામાં રીપોર્ટ હતો.

"તમારા સાહેબ પોલિસની લાઇનમાં જોડાય તો આજના વખતમાં સારી રીતે નીભી શકે."

"કેમ?"

'વાહ, જરૂર પડે સાચી પણ સારી રીતે ઉભા કરી શકે.' આ સુધારાના જમાનાની ખૂબી જ એ છે. આવું જુઠાણું દશ આજના વખતમાં જે ના ચલાવે તે ન્યાત બહાર ફેંકાવાને લાયક. કોલેજ કાઢી તેને ચલાવવામાંથી એક દમડીનો પણ ખર્ચ નહીં, ચાંદીના હાથાની કોદાળી વડે પાયો નાખ્યો, પોતાનું નામ સંસ્થા સાથે જોડવાની ઉદારતા બતાવી એટલે તેના કર્તવ્યની અવધિ આવી ગઇ. વ્યવસ્થાપકોના મનથી એવી સંસ્થા અને સ્વર્ગમાં જરા પણ તફાવત રહ્યો નહીં. એક મોટું ફંડ ઉભું કરવા સભા મળી. આપણે પ્રમુખ થયા. દર્શનાર્થી

આરોગ્ય ને સ્વાશ્રય. રૂ ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

વારવાર આપણને વધાવી લેવામા આવ્યા, આપણા ગુણાનુવાદ ગવાયા ના' આપણે પહેલ કરી મનનુ મોટાપણ બતા યુ, ના પ્રશસા કરવામા એકદમ ઉદાર થનારે ઉદારતા બતાવી દુ ખની ગભીરતા બાજુએ રહી ગઇ, વખાણ કરવાનો પ્રસગ એ રીતે મળ્યો તેને વધાવી લેવામા આ ચે ડેપ્યુટી કલેકટરસાહેબ, તમારી ખરી કસોટી અમે હવે કરીશુ એન્જીઅમની ખાનાખરાબીને અગે અમારા નિશાળના અજ્ઞાન બાળકો પાસે ઢરણા તથા ઉદારતાની આશા રાખનાર તમે તમારા બડા સાહેબો, તેના હુકમને હાજી હા કરનારાઓ, બુદ્ધિમા આગળ વધેલી, સુધારાની ટોચે પહોચેલી યુરોપની પ્રજા પાસેથી આર્યાવર્ત માં માથે લટકી રહેલા આ અસહ્ય દુકાળના સમયમા અમારે માટે દાઝ દેખાડી તમારૂ મનુષ્યત્વ કેવુ દેખાડી આપો છો તે અમારે હવે જોવાનુ છે"

"યુરોપ તો અત્યારે પૈસે ટકેથી ખુવાર થઈ ગયુ છે"

"હા અને અમે તો કુબેરભડારીનો અવતાર હોઇશુ અમારા બાળકો પાસે તો ધનના ઢગ તેની જાતકમાઇના ભરી રાખ્યા હશે હિંદની નિર્ધનતા, ગરીબાઇનો ખ્યાલ જોઇતો હોય તો આ વાડી બગલા છોડી, એક રાતમા બત્રીસ હજારપણ પાણી ફરે એવી પાર્ટીઓમા જવાનુ આવે તો માડી વાળી જગ મ્હારી જોડે ચાલો એટલે બધો ભ્રમ ખુલ્લો થઈ જશે કોઇ વેપારી રડ્યો ખડ્યો લડાઇને અગે કમાઇ ગયો હશે તો તે બિચારાનુ બ્હીનુ ધાન્ય લડાઇ બધ થયે પેટમાથી કાઢી નાખ્યુ બાકી મુકી રાખી આગરૂ જતાવવા માગતો હશે છતા વધારાના પચાસ ટકાના કર માટે જવાબ એનો હજી બિચારા માટે બાકી રહ્યો તમારો કોઇ જાતનો નાનોકે મોટો સ્વાર્થ સધાય તેને લીધે ભારતની દુર્દશા કેટલે દરજ્જે છે તેનો તમને જરાપણ ખ્યાલ રહેતો હશે તો તેની તમે પરવા કરતા નથી"

આ વિષય છેડતા જ તેના મોંનો રગ બદલાઇ જતો વાક્યોનો અસ્ખલિત પ્રવાહ તેના મોમાથી નીકળતો હુ તેની તકરાર આગળ મ્હાત થતો, મ્હારૂ હૈયુ નરમ બની જતુ તેણે બોલવુ બધ કર્યુ અને મે કહ્યુ

"ત્હારૂ કહેવુ ખરૂ છે હુ અને મ્હારા જેવા ઘણા ગુન્હેગાર છે"

"પહેલી તારીખે રૂપાભાઇ મળ્યા, એટલે આ વિચાર રહેવાના નથી"

આમ વાત થતી એટલામા પગીવાળાએ આવી નમનતાઇથી એક ચ્હી તેના હાથમા આપી પટાવાળા મુખમા હસી ચાલતો થયો ને સુહૃદે કહ્યુ

"તો આ સાક્ષી ન મર ત્રણ મ્હારૂ કહ્યુ માનો તો એક વાર્તા લખી તમે આ ભેદ ખુલ્લો પાડો તો સારૂ જગતમા કઇ કઇ આવા શિકાર થતા હશે કોઇ તેમની આખ માત્રથી વાઘને બકરી જેવા બનાવી દેતા હશે, કોઇ ડાગ ફેરવી તેને જમીનદોસ્ત કરતા હશે તો કોઇ તેના શબ્દ માત્રથી તેને જોયા વગર હવામા બદુકની ગોળી છોડી તેને ઠાર કરતા હશે વીરતાના જમાનામા જે ના થાય તે થોડુ"

ઇંગ્લડનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

"એ તો ખરૂં પણ હું શું લખું ?"

આમ બોલું છું એટલામાં સુહૃદને એકાએક હસવું આવ્યું

"કેમ શું થયું ?"

"એ તો કંઇ નહી મને તમારી તેમ તાકવાની રીતની ગુણુ યાદ આવી "

"એમાં હસવાનું શું ? એ તો શીખવાની એક રીત "

"તેની કોણ ના પાડે છે ? પરંતુ હિંદુઓની એવી માન્યતા છે કે મનુષ્યને પૂર્વ જન્મના સંસ્કારની એક પ્રકારની ઝાંખી રહી જાય છે વાઘનો શિકાર કરવા તમારા સાહેબ બહાદુર ગયા ત્યાં પણ તેને ગુણુનું સ્મરણ રહી ગયું અને એક તમાચાની સાથે સાહેબે ચાગી આને ઉડાડી મુક્યો."

"અરે, જવા દેની એ વાત એ ચાડીઓ વાવ પાસે પડતાં જ તેણે અંતરમાંથી બહાર નીકળી ઝાડ આગળ આવી અમારા હાંજા ગગડાવી નાખ્યા."

"ગમે તેમ પણ તમે આ આત્મકથા લખો "

સુહૃદનો અતિ આગ્રહ જોઇ આજે મ્હારે તેને કહેવાની ફરજ પડી "ખરું પૂછો તો મ્હારો ગુજરાતીનો અભ્યાસ ઝાઝો નથી, મને લખતાં નહીં આવડે "

'તમે લખજો તો ખરા, હું સુધારીને માસિકમાં મોકલીશ અનુભવેલું બરાબર લખશો તો એની મેળે જ સારૂં લખાશે "

"તે તો ખરૂં પણ એમાં વળ્યું શું ? એવા લખાણની બીજાને કદર કેટલી ? તું તો ભૂલ સુધારી બેસી રહેશે પણ બીજાઓ જગતમાં એવી ભુલોની દાંડી પીટશે ભાઇ તેને કચરા-પટ્ટીને હવાલે કરશે તો કોઇ ગાંધીની દુકાને પડીકાં બાંધવામાં ઉપયોગ કરશે મ્હારા મગજનું કચરું થઇ જશે અને દુનિયાને તો ટીકા કરવાનું સાધન મળશે ટીકા કરતાં તો બધાને આવડે પણ કલમ ખડીઆ લઇ કાગળપર વિચાર લખવા બેસે તો સમજ પડે કે સારું લખવું કેટલું અઘરૂં પડે છે "

સુહૃદે હસતા હસતા કહ્યું "ખરૂં જ એ વિચારોને અનુસરવું ? એમની નજર આગળ સરિતા વહે તો સમજી શકે કે વહાણ કઈ દિશામાં જાય છે મ્હારૂં કહ્યું માનો તો તમને પ્રથમ લખવાનો વિચાર થયો ત્યારથી શરૂ કરજો " તેની ઇચ્છાને પુનઃ હું આધીન થયો અને જગતમાં હાસી પાત્ર થવાની દરકાર ના કરતાં આ વાત લખી મેં સુહૃદને આપી

સર્વ હક્ક સ્વાધીન,
સંવત્ ૧૯૭૫, માગશીર્ષ સુદ ત્રીજ } ઉપયોગી કનેક્ટરની રજાથી
ગજેન્દ્ર.

અનંગભસ્મ. રૂ. ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

અશ્વપરીક્ષણ.

લેખક–રા. હરિશંકર દુર્લભજી ત્રિવેદી, બી એ

બ્રહ્માનુ સૃષ્ટિરચનાનુ કાર્ય લગભગ પુરૂ થવા આવ્યુ ત્યારે તેમને એક નવો વિચાર સ્ફુર્યો તેમણે કોષાધ્યક્ષને બોલાવ્યા અને કહ્યુ "કોષાધ્યક્ષ, પચતત્ત્વોનો થોડો થોડો ભાગ મારા કારખાનામા મોકલાવો કારણ કે મારે એક નવુ પ્રાણી ઉત્પન્ન કરવુ છે"

કોષાધ્યક્ષે જવાબ આપ્યો "જગત્કર્તા, સૃષ્ટિરચનાના પ્રથમ આવેશમા જ્યારે આપ, હાથી, મગરમચ્છ, વ્યાઘ્ર, સિંહ આદી પશુઓ રચવા લાગ્યા ત્યારે ભંડોળ તરફ આપે ધ્યાન આપ્યુ જ નહિ, તેથી સબળ અને ઘન પદાર્થો તો લગભગ ખુટી જવા આવ્યા છે 'પૃથ્વી' અપ્ અને 'તેજ' બહુ જ થોડા પ્રમાણમા રહી છે માત્ર 'વાયુ' અને 'આકાશ'નો જથ્થો જોઇએ તે કરતા પણ વધારે છે"

ચતુર્મુખી ભગવાન્ એ સાભળી જરા ગભરાયા અને ચાર હાથે ચાર મૂછોના છેડા આમળવા લાગ્યા થોડીવારે બોલ્યા "પરિમિત સાધન સામગ્રીમા જ ખરુ કૌશલ્ય અને સાચી કળા રહેલા છે તમારા ભંડારમા જે રહ્યુ હોય તે મોકલો"

સર્જન કાર્યમા આ વખતે બ્રહ્માજીએ 'પૃથ્વી,' 'અપ્' અને 'તેજ'નો બહુ જ સંકોચથી ઉપયોગ કર્યો નવા પ્રાણીને શીંગડા કે નહોર આપવામા આવ્યા નહી, અને તેના દાત માત્ર ચાવી શકે તેવા બનાવવામા આવ્યા—કરડી શકે તેવા નહિ

તેની બનાવટમા 'તેજ' દ્રવ્યને એટલા ડહાપણથી વાપરવામા આવ્યુ કે તે માત્ર રણમા જવાના સાધનરૂપ જ થાય–રણશૂર નહિ

આ પ્રાણી તે અશ્વ

'વાયુ' અને 'આકાશ' દ્રવ્યો એની બનાવટમા છુટે હાથે વાપરવામા આવ્યા એને પરિણામે એ અદ્ભૂત પ્રાણી, આકાશાતિક્રમણ કરવા અને પવનને પણ થકવી નાખવા, સતત પ્રયત્નશીલ રહેતુ બીજા પ્રાણીઓ તો કારણવશાત્ દોડે પરન્તુ ઘોડો તો જાણે પોતાના શરીરમાથી પણ બહાર નીકળી જવા મથતો હોય એમ કઇપણ કારણ સિવાય દોડયે જતો. શિકારની અથવા તો કોઇને મારી નાખવાની જરા પણ વાછા સિવાય, શૂન્યમા લય થતા સુધી તે ગાઢ તિમિરમા આગળને આગળ દોડે જ જતો

પ્રજાપતિ બહુ જ આનન્દ પામ્યા જૂદા જૂદા પ્રાણીઓ માટે એમણે જૂદા જૂદા સ્થળ રહેવા માટે નીર્માં હતા–કેટલાક માટે જગલો અને કેટલાક માટે ગુફાઓ પરતુ નિ સ્વાથ વૃત્તિવાળા અતિ વેગથી દોડનાર ઘોડા ઉપર ખૂબ પ્રસન્ન થઇ, બ્રહ્માએ સ્વર્ગની જ દેખરેખ નીચેનુ એક ભવ્ય મેદાન તેને રહેવા માટે આપ્યુ

આ મેદાનની નજીક માનવી રહેતો.

તે માનવી લૂટફાટ કરતો અનેક વસ્તુઓનો ઢગલો કરવામા તે આનન્દ માનતો, અને જ્યા સુધી એવી વસ્તુઓનો મોટો ડુગર ન થાય ત્યા સુધી તેને ચેન પડતુ નહિ પવનને પણ

દરાવતુ અને અતક્ષિને પાડુ મારતું આ જાનવર જ્યારે તેણે જોયુ ત્યારે તેને વિચા આ પે કે જો હુ આ ઘોડાને બાધુ તો તેની વિશાળ પીઠ ઉપર મારો ભાર લઇ જવાનુ ઠીક પડે

આ વિચારથી તેણે એક દિવસ ઘોડાને પકડયો

માનવીએ ઘોડાની પીઠ ઉપર જીન માડ્યું અને તેના મોઢામા ચોકડુ ચઢાવ્યુ ઘોડાને બરાબર રાખના માટે તે તેને નિયમિત રીતે ઘસતો અને ખૂબ માલેસ કરતો હવે પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર્તવુ એ ભૂલ ભરેલું છે એમ યાદ આપવા, માનવીની એડી અને ચાબુક એને માટે તૈયાર જ રહેતા

ખુલ્લી જગ્યામા પૂરો રહી જાત અને કદાચ ન્હાસી જાય એ બ્હીકથી માનવીએ તે ઘોડાની આસપાસ મોટી દિવાલો બધાવી આથી બન્યુ એવુ કે વાઘ જેને રહવા માટે જગલ આપ્યુ હતું તે જગલમા જ રહેતો, સિંહ જેને રહેવા માટે ગુફા આપી હતી તે ગુફામા જ રહેતો, પરંતુ ઘોડા—જેને રહવા માટે ખુલ્લું વિશાળ મેદાન આપવામા આવ્યુ હતુ તેને તબેલામા તેના દિવસો ગાળવાના આવ્યા 'વાયુ' અને 'આકાશ' દ્રવ્યોએ ઘોડામા સ્વતન્ત્રતાની મહત્વતા જગાવી હતી પરન્તુ થોડા જ વખતમા એને જ લીધે એ બધનમા પુરાયો

બધન પોતાની પ્રકૃતિથી જ વિરુદ્ધ છે એમ જ્યારે તેને લાગવા માંડ્યુ ત્યારે ઘોડા તબેલાની દિવાલને પગથી લાત મારવા લાગો, પણ આથી તો દિવાલ કરતાં તેના પગના ખરીઓને જ વધારે ઇજા થઇ તો પણ દિવાલ ઉપરથી થોડાએક ચુનો ખર્યો, અને સુન્દર દિવાલ ખરાબ થઇ

આથી માનવીને દુખ થયુ તે સમજ્યો "કેવી કૃતઘ્નતા ! શુ હું તેને ખાવા પીવા નથી આપતો ? મોટા પગારદાર નોકરો, રાતદિવસ તેની સંભાળ લેવા માટે શુ હુ નથી રોકતો ? ખરેખર આને પ્રસન્ન કરવો એ બહુ જ મુશ્કેલ છે"

પછી ઘોડાને પ્રસન્ન કરવા માટે નોકરો તનતોડ મહેનત કરવા લાગ્યા તેને કેળવવા માટે અનેક મોહક યુક્તિ પ્રયુક્તિઓનો એવો સફળ પ્રયોગ કર્યો કે છેવટે, લાત મારવાનુ અને એવાં એવા બીજા તોફાન કરવાનુ તે ઘોડો ભુલી ગયો

પછી માનવીએ તેના મિત્રોને અને પડોશીઓને પોતાને ત્યા બોલાવ્યા અને આનન્દાશ્રમા આવી બોલ્યો "ભાઇઓ ! આપ ઘોડા જેવો સ્વામી—પરાયણ ઘોડો તમે કદી ક્યાંઈ જેયો છે ?" તેઓએ જવાબ આપ્યો "ના કદી નહિ આ ઘોડો તો નીમ્બના પાણી જેવો શાંત અને તમારા ધર્મ જેવો ગરીબડા દેખાય છે !"

એ તો યાદ હશે કે ઘોડાના જન્મ વખતે તેને શીંગડા નહોતા કે પૂરતા દાંત આપવામા આવ્યા ન હોતા હવે ઓઠમા પૂરી જ્યારે દિવાલોમા—અરે હવામા પણ લાત મારવાનુ બધ થયુ ત્યારે પોતાની લાગણી પ્રદર્શિત કરવાનો 'ખુખારવુ' એ જ એક માર્ગ ઘોડા માટે રહ્યો હતો.

પણ આથી (ખુખારવાથી) તો માનવીને ઉંઘમાં વિઘ્ન નડવા લાગ્યુ

આ ઉપરાંત વળી ઘોડાના આ, ભક્તિપરાયણતા અને કૃતજ્ઞતાના જય ગીતથી ! (ખુખારવુ તે) તેના પડોશીઓ ખુશી થાય એ અસભવિત હતુ તેથી ઘોડાનુ મોઢુ પણ બધ કરવાની યુક્તિઓ માનવીએ શોધી કાઢી

ઉપાકાન્ત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

પણ ક્યા સુધી ઘોડાના શરીરમા જરીક પણ શ્વાસ રહેવા દેવાની ભૂલ કરવામા આવે ત્યા સુધી તેનો અવાજ તદ્દન બધ કરી શકાય જ નહિ આથી ઘોડાના ગળામાથી તેનો ભાગતો તૂટતો આર્તસ્વર અવાર નવાર બહાર આવવા લાગ્યો

એક દિવસ એ આર્તસ્વર બ્રહ્માને કાને પહોચ્યો

ભગવાન્ સ્રષ્ટા તેના ધ્યાનમાથી જાગત થયા આખ ઉઘાડતાની સાથે જ એમણે અતિ ર્મિત મેદાન તરફ દૃષ્ટિ નાખી તો ત્યા ઘોડાનુ નામ નિશાન પણ નહી

એકદમ ક્રોધાવેશમા આવી, યમરાજ તરફ જોઇ બ્રહ્મા બોલ્યા "આ બધુ તમારૂજ કારસ્થાન જણાય છે, તમે જ મારા ઘોડાને હરી ગયા છો!"

"હે ભૂતમાત્રના સર્જનહાર" યમરાજે ઉત્તર વાળ્યો, "આપની બધી અનિષ્ટ શકાઓ આપ મારા માટે જ સધરી રાખો છો! મનુષ્યજાત તરફ જરા નજર નાખવા જો આપ કૃપા કરશો તો આપની સુદર સૃષ્ટિમાની અનેક આપત્તિઓનુ કારણ આપને સહજ જણાઇ આવશે"

બ્રહ્માએ નીચે નજર નાખી તો ચારે તરફ દિવાલોથી બન્ધ કરેલો એક નાનો વાડો તેમની નજરે પડયો, અને અત્યત દુ ખથી ઝુરતો દયા ઉપજાવે એવો ઘોડાનો આર્તસ્વર તેમાથી નીકળતો સભળાયો

ક્રોધથી ભભૂકી ઉઠેલા બ્રહ્મા બોલ્યા "રે મનુષ્ય! મારા ઘોડાને જો એકદમ છુટો નહિ કરે તો હમણા જ વાઘના જેવા દાત અને નહોર તેનામા નીપજાવીશ "

"ઘાતકીપણાને ઉત્તેજવુ એ તો આસુરી કૃત્ય ગણાય ભગવાન્!" માનવી શાંતિથી બોલ્યો, "તો પણ આપે સરજેલ આ પ્રાણી વિષેની સત્ય હકીકત નિવેદન કરવાની રજા લઉં તો મારે કહેવુ જ જોઇએ કે આ ઘોડો સ્વતત્ર રહેવાને લાયક જ નથી શિલ્પકળાના અદ્ભુત નમૂનારૂપ આ તમેનો મેં એના જ અક્ષય સુખને માટે બાધ્યો છે"

બ્રહ્માજીએ પોતાની હઠ છોડી નહિ એટલે માનવી ફરીથી બોલ્યો, "પ્રભુ! આપના કલાવિધાનને હુ નમસ્કાર કરૂ છુ પરન્તુ સાત દિવસ પછી જો આપ એમ જ કહો કે મારા તબેલા કરતા આપનુ મેદાન એને માટે વધારે યોગ્ય છે તો હું મારી હાર કબુલ કરવા તૈયાર છુ"

આ પછી માનવી કામે વળગ્યો તેણે ઘોડાને છુટો મૂકયો પરતુ તેના આગલા પગ બાધી લીધા પરિણામ એવુ રમુજી આવ્યુ કે દેડકો પણ પેટ પકડી હસે

સ્વર્ગને ટોચેથી બ્રહ્મા પોતાના ઘોડાની એ હાસ્યજનક ગતિ નિહાળી શક્યા પરન્તુ દયાજનક કામણુ જોઈ શક્યા નહિ પોતાનુ જ સરજેલુ પ્રાણી પોતાના જ દૈવી કૃતિ આમ હાસીને પાત્ર બનાવતુ જોઈ બ્રહ્માને બહુ જ ખીજ ચડી તે બોલી ઉઠ્યા "મારા જ ગૌરવને હીણ બનાવનારી આ મારી જ ભયકર ભૂલ છે!!"

અનુકપાના કરુણાજનક ડોળથી માનવી બોલ્યો "પિતામહ, આવા અભાગી પ્રાણીને હુ શુ કરૂ? જો આપના ઉન્નત સ્વર્ગમા આને રાખવા લાયક મેદાન હોય તો હુ તેને આપની સાથે ત્યા મોકલી દેવા બહુ જ ખુશી છુ"

"તારા તબેલામા એને પાછો લઇ જા" અધીરા થઈ બ્રહ્માએ કહ્યું "

"દયાળુ દેવ," માનવી ધીરેથી બોલ્યો "મનુષ્ય જાતને માટે એ કેવો ભારે બોજો થશે!"

બ્રહ્માજી બબડ્યા "એ તો માનવ માત્રનો બોજો છે"

Marriage forms under Ancient Hindu Law As 12, N.M Tripathi&Co Bombay

ઉષા—"સ્વરાજ્ય-પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ)

લેખક—રા શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ચાલુ સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તા)

પ્રકરણ ૧૮ મુ

ગુપ્ત મંત્ર.

"He who throws the dice of destiny,
Though with a sportive or unthinking hand,
Must ride the issue, be it life or death

—*Smith*

રાત્રિનો વખત હતો શણગારાયેલા શયનગૃહમા નવોઢા વધુ-સદાગ્રબાઇ નીચુ માથુ ગળી કાઇ પણ વિચારમા નિમગ્ન બેઠી હતી તેવામા તેને ચોકાવતા નમ્ર શબ્દો તેને કાને પડ્યા

"તમે થાક્યા હશો! આજ વિશેષ શ્રમ પડ્યો હશે!"

ચમકી ઉચે જોયુ તો સન્મુખ ઉપરના શબ્દો ઉચ્ચારતો તેનો સ્વામિ બાજી રાવ ઉભો હતો એક ક્ષણ માત્ર તેના તરફ નજર કરી પુન નીચે જોયુ ઉત્તર ન મળતા તે પુન બોલ્યો—

"શાનીને બોલાતુ? તેને આવતા જરા વાર લાગશે અત્યારે માતુશ્રીની સેવામા હશે ત્યાસુધી આ દાસ તમારી સેવામા હાજર છે"

ધીમે ધીમે શરમાતે અવાજે બાળા બોલી—"આપની હુ કિંકરી છુ આપનો હુકમ હોય તે બજાવવા તૈયાર છુ"

"વ્હાલી, તુ કેટલી બધી હદી પડી ગયલી લાગે છે!" એમ કહેતો બાજી તેની સોડમા ગયો અને તેનો સુંદર નાજુક હાથ પોતાના હાથમા પકડ્યો તે યુવાન હતો મોજીલો રંગીલો હતો આ દુનિયામા ભોગવાના અનેક આનંદો તેણે ભોગવ્યા હતા પણ અત્યારે એક ક્ષણ માત્ર પણ આ મૃદુ હાથ પોતાના હાથમા પકડતા તેને વિરલ આનંદનો ઝળકાર થયો તેના પોતાના હાથ મજબુત હતા, પણ મનોહર આકૃતિવાળા પાતળા અને સુંદર હતા પણ ઓચિંતી તેના મુખપર નજર કરતાં તેને લાગ્યુ કે અસાવધપણે પણ તેના સુકોમળ હાથ પોતે પકડતા કદાચને દુખવ્યા હશે, કેમકે તેની મુદ્રા અત્યારે તેને વધારે સફેત લાગી, તેની આખો મીંચાઈ અને તેણે પોતાનો હાથ તેના હાથમાથી ખેચી લીધો

"વ્હાલી, શુ ગુસ્સો લાગ્યો?" "ના"

"ત્હારો હાથ થોડીવાર મ્હારા હાથમા હું પકડુ નહી?" "જેવી આપની ઇચ્છા"

આ પ્રમાણે લાગણીનગરના અવાજથી બોલાતા શબ્દો સાભળી બાજી બોલ્યો "વ્હાલી, મને લાગે છે કે આપણે આ પ્રમાણે ઘણું ધીમેથી આગળ વધીયે છીયે "

" આપણો સમ્બધ કેવી રીતે થયો ?"–વધુ બોલતાં અટકી

" હા, પણ આપણે એક બીજાના સહવાસમા આખુ જીવન ગાળવુ છે !"

" હા " નિ શ્વાસ નાખતો અવાજ નીકળ્યો

" અહાહા પ્રાણેશ્વરી, જ્યારે જ્યારે ત્હારા તરફ હું જોઉં છુ ત્યારે ત્યારે મને સુખનાને આનદના જ ખ્યાલ આવે છે "

" સુખ, આનદ ક્યા ? મ્હારી સાથે ?"

" ત્હારી સાથે હૃદયેશ્વરી ! ત્હારી સાથે આપણે બન્ને જુવાન છીયે આખુ લાબુ જીવન અગાડી છે " એમ કહેતો તેની વધારે નજીક ખસ્યો, તેના પગ સકવારના પગ સાથે અથડાયા અને તેનો હાથ તેની પાછળ લગાયો અને તેણીના એક જરા પણ હાલવા સાથે તે જ ક્ષણે તેની કમ્મરે વીંટળાય એ સ્થિતિમા રહ્યા–આ તેની ધારણા હતી–તે અતિ સુદર હતી, અને તેમા અત્યારે વસી રહેલા શોકની ઉભરી રહેલી છાયા, બાળક પેઠેની પરાધીનતા અને ખિન્નતાએ તેનાપર અનિવાર્ય અસર કરી " સકવાર, તુ મને ત્હારાપર પ્રેમ કરવા દેશે ?"

પણ તે ચમકી, ઝડપથી આચકો મારી સીધી ખડી બેઠી અને તેની કમ્મરે પડતા હાથને તરછોડી નાખ્યો

" પ્રેમ ! તમે !" કઠોર મ્હેણુ મારનારા શબ્દો તેણે ઉચ્ચાર્યા

તે હોઠ કરડતો એકદમ પાછળ હટ્યો તેની આખોમાથી આનદની છાયા ઉડી ગઈ પણ તે ગમ્મતમા જ બોલ્યો –" હા, હું, નસીબસજોગે બનેલો ત્હારો પતિ, સકવાર ! શુ મ્હારો પ્રેમ તને આટલો બધો કડવો ધિ ક્કારપાત્ર લાગે છે ? "

તે કાઇ બોલી નહી, નીચુ જોઈ રહી " હ સમજ્યો હું–જાઉં છુ અને પ્રેમથી જ તને જીતીશ–મ્હારાપર પ્રેમ કરતા શીખશે–ત્યા સુધી–ત્યા સુધી–આમ જ—"

એમ બોલતો એ નીકળી ગયો–તે તેની પૂઠે જોઈ રહી

* *

બીજે દિવસ ગયો પણ આખા દિવસમા બાજીરાવ દેખાયો નહી રાત્રે તેનો તિરસ્કાર કરવામા પોતે ભૂલ કરી એમ લાગ્યુ–સાસુ સાથે તે દિવસે ઘણુ સારૂં વર્તન ચલાવ્યુ, અને સાસુનો પ્રેમ થોડા વખતમા પોતાના તરફ જીતી લીધો સાસુ લાગ્યુ કે વહુ તો સદ્ભાગ્યે સારી મળી ધારતા હતા તેવુ કાઇ નથી રાત્રિ થઇ–સ્વામિ આવ્યો નહી તે હજુ ઘેર આવ્યો ન હોતો અને આવવાનો પણ ન હોતો પોતે મુખે બોલીને નહી પણ હૃદયથી દેખાડ્યુ હતુ કે ' હુ તને ધિ ક્કારૂં છુ ' એ જ લાગ્યુ–તેની સારી આવતી તેની પાસે

' કૃષ્ણચરિત્ર ૩ ૧–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કપની, મુબાઇ.

હતી, ગપ્પાસપ્પા મારી સુઇ ગઈ, પણ શકુન્તારબાઇને નિદ્રા આવી નહી-ઘણા ફાંફા માર્યા પણ નિદ્રાદેવી પ્રસન્ન થયાં નહી-પતિ માટે લાગણી થવા માંડી તેની ચર્યા, તેની પોતાની સાથેની વર્તણુક, તેની નજર સામે ખડા થયા તેની લાગણી સ્વામિ પ્રત્યે ખેચાવી લાગી એ જ્યારે આવે કે પોતાની ઉદ્ધતાઈ માટે ક્ષમા માગુ એવો પણ વિચાર આવ્યો, ઘરમા સર્વ શાંતિ પ્રસરી હતી, ત્યાં તેના કાનપર ધીમેથી પડતા પગલાંનો ધ્વનિ અને ગણગણાટનો ઓચિંતો અવાજ અથડાયો નીચેના બેઠકખાનામા કોઈ છે એ ખાસ ઘરમા તો સર્વ સુઇ ગયા હતા અત્યારે એકાંત એકલાપણુ વસમુ લાગવા માડ્યુ-આસુનો પ્રેમાળ દયાળુ સ્વભાવ તેને ઘણો પસંદ પડ્યો હતો અને તેના તરફ તેની ખરી પૂજ્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ હતી, તેમને ઉઠાડવાને તેમની પાસે જવા, સુખદુ:ખની વાતો કરવાનુ આ યુવાન બાળાના મનમા અત્યારે એકદમ આવ્યુ

× × × ×

આ જ વખતે એ જ મકાનના નીચેના ભાગમા બેઠકખાનાની પડોશના ન્હાના ખંડમા છ માણસો કાંઈ ગુપ્ત મંત્ર ચલાવતા બેઠા હતા વચ્ચે ગાદીપર એક અતિ તેજસ્વી યુવાન પુરૂષ અને તેની પાસેની ગાદીપર એક અગાળ વયની સ્ત્રી, અને તેમની આજુબાજુએ રૂજામાપર ચાર યુવાનો બેઠા હતા આ વચ્ચે બેઠેલો વીર શિવાજી હતો, તેની પાસે આ ઘરની ગૃહિણી સાવિત્રીબાઇ હતી, અને બીજા ચાર જણ તાનાજી પેશાજી, મુશ્રો‿ અને દાદાજી નરસ હતા

" દેશમુખ હજુ આવ્યા નથી આજ ઘણા મોડા આવશે કાંઈ ગજકીય કામમા કચેરીમા રોકાયા છે તેમ બાજી પણ નથી માટે મહારાજ આપ યથેચ્છ વિચાર ચલાવો ' એમ કહી સાવિત્રીબાઇ ઉઠવા લાગી, તેને અટકાવતા શિવાજી બોલ્યો —

" આપ અહીં જ બિરાજો માતુશ્રી આપથી અમારે કાંઇપણ ખાનગી નથી આ ચેલસરમા આપ અને આપના આ વીરપુત્ર જેવો વફાદાર મદદ કરનાર બીજા કોણ છે ? આપ બે ન હોત તો અહીં અમને મદદ મળવી પણ મુશ્કેલ થાત "

" અમે તો કાંઈ જ નથી કર્યું જે કાંઈ થોડુ ઘણુ કર્યું તે આપ તરફની અમારી જ ફરજ માત્ર બજાવી છે "

" મ્હારી શુ ' માતાજી, હું તો ઇશ્વરે નિર્મિત કરેલો એક નજીવો હથીયાર માત્ર છુ તમે તો મ્હારી નહી, પણ આ હિન્દુધર્મની, આપણા વ્હાલા દેશની, ને આપણી સ્વતંત્રતાની અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે "

" આપણાં કાર્યોમા પગલે પગલે માતા અંબા ભવાની યશ આપો જય ભવાની ! જય શિવાજી ! એ અમારી વીરહાક છે તમારૂ કાર્ય તે જ ઇશ્વરનુ કાર્ય છે ' આશીર્વાદરૂપ શબ્દો સાવિત્રીબાઇએ ઉચ્ચાર્યા

' હા, અફસોસ, આપ જાણો છો કે આ તમારા બન્ને બોગમાથી મારે જોઈએ છે તેવી હજુ મદદ મળી નથી તમારા બન્નેના અને દાદાજી નરસના ભગીરથ પ્રયત્નો છતા હજુ સુધી

આત્મનિમજ્જન રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આ શહેરમા–આ ખોરાઓમા વચનો, ખાલી વચનો જ મળ્યાં છે અને મ્હારા જુદા ની માડમાડ હજાર બારમો માણસો–સુજાન વીરો એકઠા થઈ શક્યા છે મ્હારી અતુલ મહેનત પ્રયાસનો આ નિર્જીવ બદલો છે આટલો અસહ્ય જુલમ–આવો બેહદ ન ખમી શકાય એ ત્રાસ, ભયકર અત્યાચાર, આપખુદી, ગામોના ગામો ઉજ્જડ થવા, સ્ત્રીઓપર યથેચ્છ બળા ત્કારો, હિંદુઓના ખૂનો, બાલકોનો વધ, ગૌબ્રાહ્મણોનો છળ, આપણા પવિત્ર દેવાલયો તોડ ઇત્યાદિ અનન્વિત પ્રકાર છડેચોક થાય તે છતા આજે તેમના પોતાના પવિત્ર ધરો, ધ ધામ તેમની સ્વતન્ત્રતાના રક્ષણાર્થે આજે આ હજારો જણામાથી માત્ર હજાર બારસો વીરો જ મળે એ શુ કહેવાય ?"

બધા તેનું લાગણીથી ભરેલ ભાષણ સાભળી રહ્યા તેમના સર્વેના હૃદયમા એ જ લાગણી ઉશ્કેરાતી હતી

"તે છતા મહારાજ, આપ મને ખુલ્લી રીતે છડે ચોક આપની સેવામા રાખતા નથી." સુધોજી બોલી ઉઠ્યો

"સુધોજી, વખત આવે તને બોલાવી લઈશ ત્હારા જેવા વીર તૈયાર હોય તેની જરૂર કેમ ન હોય ? અત્યારે તો ત્હારે, આ વીર દાદાજીએ અહીં જ રહી કાર્ય કરવાનુ છે હજી અહીંથી ઘણા લોકો મેળવવા છે તે કાર્ય, તે પ્રયત્ન તમારે કરવાનો છે હજુ એક અઠવાડીયુ અહીં રોકાઈશ અને છુપી રીતે તમારી સાથે પ્રયત્નમા સામેલ રહીશ ઘેરે ઘેર ફરીશ ઘણું ઠેકાણા હજુ બાકી છે, તેમને મ્હારા પક્ષમા લઈશ"

"મહારાજ, પણું દગો ફટકો થવાનો સભવ હોય છે, તેથી સાવચેત રહેવુ અમે એ કાર્યમાટે તૈયાર છીયે, આપે તસદી લેવાની જરૂર નથી"

"દાદાજી, એ ખરૂ પણ હમેશા મ્હારો એક વીર એ કાર્ય બજાવે છે તપાસ રાખે છે તે તમે નથી જાણતા ? શુ નરહર સ્વામિથી અજ્ઞાત છો ! આ શહેરમાં એક પણ પગલુ તેની રજા વગર હુ ભરતો નથી આજે પણ અહીં એ માતુશ્રી તમારો ઉપકાર માનવા આવ્યો તે તેની સાથે ટરો કરી, તેની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ"

"આ શુ તેની ઉદ્ધતાઈ!" દાદાજી બોલ્યો –"મહારાજ, આપનુ રક્ષણ કરવા શુ અહીં અમે બધા હાજર ન હોતા ? આપને અહીં શુ ભય હોય ?"

"અહીં, બિલકુલ નહી.સાવિત્રીબાઈ, સુધોજી અને તમે બધા હો ત્યા મને શી ચિંતા ! પણ અત્યારે આ ઘરમા બીજા કોઇ છે–એ જ નરહરસ્વામિની કાળજી–તે ન હોત તો હુ અહીં અત્યારે આવત પણ નહી. તેના જેવો કોઈ હુશીઆર તપાસ રાખનાર ચાણાક્ય નર નથી. ઘણી વખત તેણે મ્હારૂ રક્ષણ કર્યુ છે સ્વતન્ત્રતા અને ન્યાય એ માટે હમેશા એ તૈયાર આ વીર નરહર તો નરહર જ છે"

"આમિન," સાવિત્રીબાઇ બોલી—" હુ ઇચ્છુ છુ કે તે કોણ છે તે હુ ઓળખતી હોત જરૂર હુ એનો ઉપકાર માનત"

"તે કોણ મહાપુરુષ છે તે અમે કોઈ પણ જાણતા નથી" શિવાજીએ ઉત્તર આપ્યો—"પણ તે અમારો નરહરસ્વામિ છે એ જ અમારે માટે પુરતુ છે. તેણે મને અહીં વધુ વખત રોકાવામા જોખમ સમાયલુ છે એમ જણાવ્યુ છે માટે હવે વ્યર્થ વાતોમા કાળ ન ગુમાવતાં જે માટે અહીં આવ્યા છીએ તેપર આપણે વિચાર ચલાવવો જોઇએ"

"જેવો મહારાજનો હુકમ" મુરારજીએ ઉત્તર આપ્યો. અને શિવાજીના મુખમાથી પડતા બોલ સાંભળવા સર્વ ઉત્સુક થયા.

"જુવો, મુખ્ય વાત નક્કી થઇ—હવે તેપર વિચાર કરવાનો છે. તમે ખાત્રી આપો છો કે સર્જેખાન અહીં થોડા દિવસમા આવનાર છે—અને આપણા દરેક ફરમાન મુજબ કાર્ય કરવા આપણા આ હજારે વીરો તૈયાર છે."

"હજુર, થોડા દિવસમા તો આ સંખ્યા બેવડી ત્રેવડી થવા સંભવ છે. તેમ અહીંના શેઠ સાહુકારોએ લગભગ બેથી ત્રણ લાખ રૂપીયા તૈયાર રાખવાનુ કબુલ્યુ છે. આપની સ્વારી અહીં છે અને આપની હાજરીની થોડા ઘણા વફાદારોને જ હજુ ખબર છે તે છતા તેઓ આશ્ચર્યજનક સપાટાથી કાર્ય કરે છે. ઉત્સાહ, ઉમેદની ધારાઓ વેગથી પ્રસરી રહી છે" દાદાજીએ સમાચાર કહ્યા.

"હા આપણી પાસે પુરતા માણસો હોત તો આપણી યોજનાને પૂર્ણ ફતેહ મળતે—હુ સિપાહસાલાર છુ, આ યોજના ક્યા સુધી પાર પડશે એ શક રહે છે પણ તમે બધા અને અમારા આ ગૃહના ધણી કાન્હોજીરાવ, તમારા પિતા નરસપ્રભુ અને બીજાઓ ખાત્રી આપે છે તેથી મેં આ કામમા હા પાડી છે. સર્જેખાન દસ બાર દિવસમાં આવશે. તેને પકડવો ને તેનુ સૈન્ય આ બેઉ ખોરા અને સર્વ માર્ગ ખાલી કરી ચાલ્યુ જાય નહી ત્યા સુધી એને કેદ રાખવો એ યોજના ધારીયે છીએ, એટલી સહેલી નથી પણ અંબા ભવાની માતાની કૃપા હશે તો તે જરૂર પાર પડશે—તે જ આપણી શ્રીરોહિડેશ્વરના મંદિરમા લેવાયલી હિંદની સ્વરાજ્યની પ્રતિજ્ઞાનો પાયો"

બધાએ ઉત્સાહપૂર્વક આમા સંમતિ આપી.

"શ્રીભવાનીની કૃપા છે. આપણુ પગલુ આપણુ વર્તન, ન્યાયનુ છે. ઇશ્વર જરૂર યશ આપશે" યેસાજીએ પૂરતી કરી "એ જુલમગારોના હાથમાથી આ દેશ—આ ભૂમિ જરૂર છોડાવશે"

"હિન્દમા રાજા માટે, ધર્મ માટે, સ્વતંત્રતા માટે અમે પ્રાણ આપવા તૈયાર છીએ" સુર્યાજી બોલી ઉઠ્યો.

"તમારા પ્રાણ માત્ર નહી પણ તમારા ચાતુર્યની, દક્ષતાની અત્યારે તો સાથે જરૂર છે, માતાજીની આજ્ઞા થઈ છે, યશ જરૂર મળશે જ. 'સાવધપણે ઉપક્રમ કર્યાથી યશ ખાસ—મંદિરના તોરણ બાંધે.' આ આજ્ઞા સફળ થવાની જ પણ સાવધતાથી દરેક કાર્ય કરવાનુ છે. આ

લીલાવતી જીવનકલા રૂ ૦—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

કાર્ય જેવુ તેવુ નથી ઘણુ મહત્વનુ, ઘણુ મોટા જોખમનુ છે, જેવુ તેવુ નથી એ આપણા પરમ પરાક્રમ ગજાવવાનુ છે ઘણી સાવધતાથી ચતુરાઈથી કામ કરવાનુ છે ખાનને પકડવો જોયે નથી કેની યુક્તિ નગાડવી, કયો માર્ગ લેવો તેની યોજના પૂર વિચારથી કરવાની છે"

એટલામા બહારની બારી ઓચિંતી ઉઘડી અને એક ઉંચા સાધુની મૂર્તિ તેમાંથી નજરે પડી અવેંની આખો તે તરફ ખેચાઇ તે નરહરસ્વામિ હતા " જુવો, અમારા સ્વામિજી કેવા રક્ષક છે અમારે હવે જવુ જોઇએ-કાઈપણ ભય છે-" સ્વામિએ હાથથી ઉંચાની નિશાની કરી, ને જોઈ શિવાજી ઉપના ચવદો બોલ્યો, અને ઉતાવળથી વધુ બોલ્યો —

" આ કાગળો સુધોજી તમે સભાળો તમને તે સોપુ છું' આપણા હજાર વીરો એકઠા થયા છે તેમના નામો ઠેકાણાસહ તેમા છે તમને તથા દાદાજીને જરૂર લાગતા તેમને ખબર પહોચાડતા હમેશની જગ્યાએ તામડતોબ તે એકઠા થશે ખાન આવવાનો હશે તેની પહેલી ખબર તમને પડશે, એથી તરત એનો પયોગઉ થઇ શકશે એ સાથે કેટલા કેટલા માણસોની ટુકડીઓ એ કોની કોની સરદારી હેઠળ કયે કયે સ્થળે જઇ શુ શુ કાર્ય બનાવવુ એ સર્વ માહિતી આ કાગળોમા છે આપણી યોજનાનો મુખ્ય આધાર આ કાગળો છે, માટે જીવથી વધારે સભાળજો "

સુધોજીએ આ વિશ્વાસ માટે ઉત્સાહમા આવતા નમન કરી કાગળો લીધા, અને પાસેની ભીતના એક ખૂણામા જઈ એક ખીલો ભીંતિ મારેલો તો હતો તે દાબ્યો તેની સાથે ભીંતમા બાકોર પડ્યુ, અને અદર એક ભડારીયુ ખુલ્લુ થયુ, તેમા તે કાગળો મુક્યા બીજી આપ જે મદદથી ન દેખાય એવી યુક્તિથી તે ભીતમા હતી તે દાબતાં તે ભંડારીયુ બધ થયુ 'આ ભડારીયુ કોઇ જુવે તેમ નથી મ્હારી માતા અને મ્હારા શિવાય બીજે કોઈ અહીં આવતો નથી મા તુશ્રીનાજ બેસવાનો આ ખડ છે માટે આપ તે માટે નિશ્ચિત રહો " આટલા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

અને તરત તેઓ છૂટા પડ્યા

મગિરીનો ગંજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

સમાલોચક,] પ્રૉ. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, [એપ્રીલ, ઇ. સ. ૧૯૨૦

એમ. એ., એલ્એલ્. બી.

છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌ની સન્માનકારિણી સભાના પ્રમુખ, અમદાવાદ

ખાસ છબી લેનાર ગુજરાત ફોટો આર્ટ ગેલેરી, અમદાવાદ] —કૉપીરાઇટ

સમાલોચક,] રા. બ. હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા. [એપ્રીલ, ૪ સ ૧૯૨૦
છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ, અમદાવાદ

પુસ્તક ૨૫ મુ,] એપ્રીલ, ઈ. સ. ૧૯૨૦ [અંક ૪.

લવાજમનો વધારો.

આપણા પ્રાન્તમાં કહેવતી છે કે 'બે પાડા લ્હડે ત્યાં ઝાડનું નખ્ખોદ વળે' આ કહેવતની નોંધ કરનાર ખરે જ કોઈ અપૂર્વ બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય હશે. યુરોપના મહારાજ્યોએ જગતના જંગ મચાવી જે મહાન્ અનર્થોમાં મહાન્ એવો આર્થિક અનર્થ કર્યો છે ને સહસા તો ભૂલી જવાય એમ નથી જ. વારસામાં એમણે અત્યારે તો આપણા વતનમાં મોંઘવારી મુકી દીધી છે. ગુજરાત તેથી દૂર નથી રહ્યું. નથી અન્નમાં અને કપડાંલત્તામાં જેમ મોંઘવારી પ્રત્યેક પળે આપણને નડે છે તેમ સાહિત્યના વિષયમાં પણ તે એટલી જ કપરી થઈ છે. દેશના મહાન્ ઉદ્યોગ વ્યાપારના માલિકો જેટલી કમાણી કરે છે તેટલી છાપખાનાવાળાઓ કરતા જ નથી એ સૌએ સ્વીકારવું પડશે. મીલો વિગેરેના કામદારોએ મોંઘવારી માગી છે તેમ છાપખાનાના કામદારોએ પણ 'માગનાં મૂકે'ના ન્યાયે લેવાય તેટલું લેવા માંડ્યું છે. મતલબ કે લડાઈ પહેલાં ૧૯૧૪ ની શરૂઆતમાં જ્યાં ટાઈપ ગોઠવનાર રોજ દિવસના આઠ અને દસ આના મજૂરી કરીને લેતો હતો ત્યાં આજ દિવસના રૂપીઆ આપીએ આપતાં માણસો મેળવવા મુશ્કેલ છે. તેવું જ એ ખાતાના બીજા કામદારોનું. તેજ પ્રમાણે કાગળો જ્યાં અગાઉ આઠ આને મળતા ત્યાં આજ બાર આનાએ પહોંચ્યા છે અને રૂપીએ આપતાં પણ મળશે નહિ એવું વ્યાપારીઓ કહે છે. ઈંગ્લાંડ-અમેરીકાનાં કારખાનાઓ માગણીને પહોંચી શકતાં નથી. આમ સર્વ રીતે સ્થિતિ વિષમ હોવાના પરિણામે આપણું સાહિત્ય મોંઘું થવાને કેટલો દિનપ્રતિદિન મોટું જ થતું જાય છે. ગીજે વર્ષ એટલે ૧૯૧૮ ના જુલાઈમાં અમ્હે જ્યારે લવાજમ વધારીને રૂપીઆ ચાર કર્યા ત્યારે અમ્હે એવી આશા સહજ જ રાખી હતી કે પ્રમાણસર મોંઘાઈ ઓછી થતી જશે તેમ તેમ અમ્હે ફરી ઓછું ધીમે ધીમે ન્યૂન કરતા જઈશું. પણ એ આશા વ્યર્થ જ નીવડી છે, કારણ ૧૯૧૯ ના જાન્યુઆરીથી અમ્હારા પ્રેસવાળાએ પોતાના ભાવ વધાર્યા! છતાં અમ્હે ભવિષ્ય ઉપર આધાર રાખી રહ્યા ત્યાં ૧૯૨૦ ના જાન્યુઆરીથી ગયા વર્ષના વધારા કરતાં ત્રણગણા ભાવ વધાર્યા! આમ ૧૯૧૯ માં રૂપીઆ સ્હાડાચારે પડતી નકલ અમ્હે ગ્રાહકોને રૂપીઆ ચારમાં આપી, નવા વર્ષના પ્રથમના ગ્રાહકોને રૂપીઆ સવાત્રણમાં આપી ચાલુ વર્ષ પણ જુના ચાલુ ગ્રાહકોને ગયા જ વર્ષના ચાર રૂપીઆમાં ને નવા વર્ષનાને સવાનવમાં આપીએ છીએ. નવું લવાજમ જાન્યુઆરીથી જ વધારવાની જરૂર હતી પણ 'બીજી વ્યવસ્થા કરીએ તો સારૂં' પ્ર.

સચિત્ર સુતારકામના પત્તાં રૂ ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

લવાજમ વધારવું નહિ' એવી મનની, તીન છત્રનાં વંમળમાં કાઈ નિર્ણય અમ્હે કરી શક્યા નહિ અન્તે, અન્ય માર્ગ ના જણાતા ગયા જ અકથી સમાલોચકનું લવાજમ અમ્હારે બહુ ખેદ સાથે નિરૂપાયે વધારવું પડ્યુ છે ગુજરાતને એ લવાજમ બેશક ભારે જ પડે એમ છે એ અમ્હે જાણીએ છીએ સમાલોચકમા શૃંગારિક દિવ્ય મોહિનીઓ નથી કે વિદ્વાનો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓના ઉંડા અભ્યાસ નથી એટલે એની ગ્રાહકીમા કદાચ ન્યૂનતા આવે એવો સભવ છે પરતુ અમ્હે અમ્હારા ગ્રાહકોની ઉદારતા અને સૌજન્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખીએ છીએ અને આ નવુ લવાજમ-**માર્ચ માસથી જેમના નવા વર્ષ** શરૂ થાય છે તથા **જેમના નવા જ નામ આ વર્ષ ખાતે હવે નોંધાશે તે સૌની પાસેથી-રૂપીઆ ૭ લેવામા આવશે.** ગ્રાહકબન્ધુઓ પોતે ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહીને તેમ જ પોતાની લાગવગથી નવીન ગ્રાહકો મેળવી આપશે તો અમ્હે ત્હેમનો ગુણ માનીશુ સમાલોચકદ્વારા ગુજરાતની અલ્પ પણ મોઘી સેવા કરવાના અમ્હારા અભિલાષ આમ સિદ્ધ કરવામા ગ્રાહકોના પૂર્ણ સાહાય્યની અપેક્ષા છે

ચાલુ વર્ષ ખર્ચમા પહોચી નહિ શકવાના કારણે સૌએ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે આ વર્ષે તો ગ્રાહકોના મ્હોટા ભાગને જૂના જ લવાજમે માસિક મળ્યા જશે ને અવારનવાર પાચની કાપકૂપ કરવી પડશે તો તેથી બીજો વિચાર ના કરવા એટલુ ધ્યાનમા રાખવા અમ્હે નમ્ર વિનતિ કરીએ છીએ કે સમાલોચકનુ સ્વરૂપ તો હમેશ માટે છે તે જ પ્રમાણે રહેશે એટલુ જ નહિ, પણ બનતી ત્વરાએ તેના લક્ષણોમા સારો વ્યવસ્થિત ફેરફાર **કરવામાં આવશે, જો ગ્રાહકો અને લેખકોની અમૂલ્ય સાહાય્ય હશે તો જ**

એક વાત વર્તમાન અનિયમિતપણુ —

પાછલા કેટલાક સમયથી **સમાલોચકના** અંકો અનિયમિત થઈ ગયા છે એ સમ્બન્ધમા ઘણી ફરિઆદ અમ્હારી પાસે આવે છે અમ્હારા 'નિવેદન'મા હવે થોડા વખત પૂર્વે જણાવ્યુ હતુ કે થોડા સમયમા અમ્હે નિયમિત થઇ જઈશુ આ સમયમા ગ્રાહકબન્ધુઓને અમ્હારે એટલું જ જણાવવાનું છે કે છાપખાનાની જ એ મુશ્કેલી છે અને એમા અમ્હારી કોઈ જાતની કસૂર કે બેદરકારી નથી છતા અમ્હારા પ્રયત્નો ચાલુ જ છે અને જેમ બને તેટલી ત્વરાથી આ અનિયમિતપણુ દૂર કરીશુ આ સતત અનિયમિતપણાથી અમ્હારૂ હૃદય જે આઘાત પામે છે તેની કલ્પના કરાવી શકાતી હોત તો જરૂર જ ગ્રાહકોને કરાવીએ, પણ નિરૂપાય છીએ

—પ્રકાશક

મુબાઈ,
તા ૧૨ એપ્રીલ ૧૯૨૦

અરવિંદ પ્રિન્ટિંગ વર્કસ્ ૨-૮૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્.

લેખક-રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

ગઈ તા ૨ જી એપ્રીલથી ત્રણ દિવસ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનુ છઠ્ઠું અધિવેશન અમદાવાદમા આનન્દભૂવન નાટકશાળામા ભરવામા આવ્યુ હતું ખરી રીતે જોતા આ અધિવેશન તેની પ્રથમની યોજના પ્રમાણે તો ઘણા સમય પૂર્વે ભરાવુ જોઇતું હતું પ્રથમના બે ત્રણ અધિવેશન સુધી ગુજરાતીઓને સાહિત્યપરિષદ્ માટે સારો પક્ષપાત જણાયો હતો પણ દર ત્રીજે વર્ષે પરિષદ્ ભરાય એ વાત ઘણાને એક અથવા બીજા કારણથી ખુચતી હતી અને દિવસ જતા પરિષદની એક અને બીજી બેઠક વચ્ચે અતર વધતો ગયો. ગુજરાતમા ગુજરાતી સાહિત્યનુ મૂલ્ય જોઇએ તેટલી ગૌરવતાથી હજી સમજાયુ નથી તેમ રાજદ્વારી જીવનવિષયમા જેટલો જન-ઉત્સાહ જણાય છે તેટલો સાહિત્યમા નથી જણાતો એ એ નો વિષય હોઈને પણ સમજી શકાય છે હવેનુ અધિવેશન ૧૯૨૨ મા ભાવનગરસ્થળે મળી શકે એવી વ્યવસ્થા થઇ શકે તો જ સાહિત્યપરિષદનુ ગૌરવ ગુજરાતી સમાજ પુરી રીતે સમજી શકે છે એવુ આપણે કઇ માનીશુ દેશના જીવનમા સાહિત્ય બહુ પ્રધાનભાગ ભજવે છે એ સમજવાની જરૂર નથી અસ્તુ

આ પરિષદની બેઠક એક આકર્ષણ ઉભુ કર્યું હતુ જગવિખ્યાત હિન્દના કવિ મહાશય ડૉ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરને સાહિત્યપરિષદ્ના પ્રસગઉપર ગુજરાતમા પધારવા માટે મહાત્મા ગાંધીજીએ આમત્રણ કરી ગુજરાતીઓને હેમના દર્શનનો અમૂલ્ય લાભ અપાવ્યો હતો રવિન્દ્રબાબુના આગમનથી પરિષદના કાર્યવ્યવહારમા સારો ઉત્સાહ જણાતો હતો તેમ જ ત્યા મેદની પણ સારી જામી હતી ઉપરાત એમની પાસેથી [લાલ દરવાજા પાસેના રમ્ય મેદાનમા વ્હાનાશા પણ સુંદર સદેશાઓ પ્રજાસઘને પ્રેરાયા હતા તેથી પણ પ્રજાને બેશક સગીન લાભ થયો છે પરતુ ઘણા જ નમ્ર ભાવે અમ્હારે જણાવવુ જોઇએ કે આ ભાષણોને જ્યારે વ્યાપારી સ્વરૂપ અપાય છે-પછી તેમા ગમે તેવુ ધાર્મિક તત્ત્વ સમાયુ હોય તો પણ-ત્યારે એની કિંમત તો ઘણી ઓછી થઈ જાય છે લોકસઘને જ્યારે કલ્યાણપથના મત્રની દિક્ષા આપવામા આવે કે ચિરંજીવ સદેશાઓ પ્રેરવામા આવે ત્યારે લેનાર કરતા યે દેનારે ધર્મના રહસ્યને-ધર્મના ગૂઢ તત્ત્વને વધારે સૂક્ષ્મતાથી સમજવુ જોઇએ આપણા દેશની મુચનિત રીતિ પ્રમાણે ધર્મોપદેશકો દ્રવ્ય માગીને કે દ્રવ્યની લાલચમા-દૃશ્ય કે અદૃશ્ય રીતે-દર્શાવીને ઉપદેશ આપતા ન હતા-નથી. દ્રવ્યના બદલામા ઉપદેશ દેવાની રીતિ પશ્ચિમની છે મિસીસ બિસેન્ટના ભાષણોમાં એ વ્યાપારી નીતિ સ્વીકારાય છે તેમ આપણા હિન્દીજનોના ભાષણોમા સ્વીકારાય એ કોઈ રીતે ઠીક નથી એનો અર્થ પછી તો એ જ થાય કે ' પૈસા આપ તે નાટક જોવા જાય તેમ પૈસા આપે તે ભાષણ સાભળવા જાય ', આ કૃત્રિમ વ્યાપારી રીતિ અમ્હે તેના સચાલકો માટે પૂરતા માન સાથે આટલો મતભેદ દર્શાવી બહુ નાપસદ કરીએ છીએ. તેમા

સુધામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા.) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

પારમાર્થિક તત્ત્વ હોવા છતા પણ રવિન્દ્રબાબુના પધારવાથી આપણને-ગુજરાતને જે કંઇ લાભ થયા છે ને એમના શુદ્ધ સાદા જીવન આચારથી આપણને જે થોડુ પણ જાણવાનુ મળ્યુ છે તેનુ સરવૈયુ જરૂર આપણે તપાસવુ ઘટે છે ગુજરાતના મ્હોટા ભાગમા રવિન્દ્રબાબુ સમ્બન્ધમા હજી જોઇએ તેટલું અભિજ્ઞાન થયુ નહિં હોય એમ અમ્હને લાગે છે એ અપ્રસ્તુત વિષય ઉપર અત્રે લખવુ યોગ્ય નથી, પણ આપણે એટલુ જાણવુ સ્હમજવુ જરૂરનું છે કે રવિન્દ્રનાથ બંગાલમા એક એવુ ઉંચુ અપ્રતિહત સ્થાન ભોગવે છે કે આપણા ખ્યાલમા તે સહજ આવી શકે એમ નથી છતા પણ એમણે જે સાદાઇ અને સરલતા દર્શાવ્યા છે તે આપણુ ધ્યાન અવશ્ય ખેંચે તેમ છે ગુજરાતના પ્રથમ ગણાતા કવિ કે સાક્ષરોના સ્વભાવગુણમા અને જગત્પ્રખ્યાત આ કવિના સ્વભાવગુણમા કેટલુ અન્તર હશે ? એની તુલના સ્વાભાવિક રીતે થઇ જ જાય છે કોઇ માનનીય વ્યક્તિ તરફ ત્હેજ પણ નિન્દકવૃત્તિથી નહિં પરન્તુ તેથી ઉલટી રીતે ગુજરાત સમસ્તના ગૌરવ માટે અતિ માનથી પ્રેરાઇને એક પ્રસગનુ અત્રે ખાસ ધ્યાન દોરવાની અમ્હને જરૂર લાગે છે. તા ૪ થી એપ્રીલ ૧૯૨૦ નો રોજ સાહિત્યના નમ્ર ઉપાસકો-જેમને બિચારાઓને નથી ધનનો મદ કે નથી સત્તાનો મદ કે નથી વિદ્વાનો મદ-ને તો જરૂર જ લાંબા કાળ સુધી ખૂચ્યા કરશે તા ૩ જીના રોજ મહાત્મા ગાંધીજીએ ઘણી સ્તુત્ય ઇચ્છા દર્શાવી ને તેને માન આપી તા ૪ થીની સાંજના ગુજરાતના સાધારણ ભણેલા અને ગુજરાતી જાણનારાઓના એક સમૂહે લાલદરવાજા પાસે રવિન્દ્રબાબુનો સદેશો હિન્દીમા સાંભળવા આતુર બની હાજરી આપી હતી ગાંધીજી દૈવવશાત્ જરાક મોડા પડ્યા અને રવિન્દ્રનાથ વખતસર આવી પહોચતા ગુજરાતના કવિ શ્રી-સાક્ષર નૃસિંહરાવ દીવેટિઆના પ્રમુખપદે ત્હેમણે પોતાનો સદેશો અંગ્રેજીમા વાચી સંભળાવ્યો એ અંગ્રેજી સદેશો એવો સુંદર અને લલિત હતો કે અંગ્રેજી સ્હમજનારને તો તેથી અવર્ણનીય આનન્દ થયો અંગ્રેજીના સ્હમજનાર, કે અર્ધ અંગ્રેજી જાણનાર કેટલાક ભાઇઓએ પ્રમુખ મહાશયને વિનતિ કરી કે ગુજરાતીમા તે સંભળાવો. પણ એ વિનતિ 'તુમ બકતે હો હમ સુનતે હો' કરી રા નૃસિંહરાવભાઇએ ગુજરાતીઓને સત્કાર્યા પ નહિ, અને તેટલેથી ના અટકતા કહ્યુ કે, 'એ અશક્ય છે ' રા બ રમણભાઇએ આગળ વધી ' ત્હમે અંગ્રેજી શીખી આવો' એ સૂચના કરી એક મહાજન છેલ્લી-પાચમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌ના પ્રમુખ હતા. ગુજરાતમા આજ કવિતાના મનોહર પ્રદેશમા એમનુ સ્થાન બહુ ઉંચુ છે તેમ જ એમની વિદ્વત્તા પણ એટલી જ અપ્રતિહત છે રા બ રમણભાઇ આ વખતની પરિષદ્‌ના સાહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ હતા ગુજરાતના અનેક સાક્ષરોમા એમનુ અગ્રપદ છે અને સાહિત્યપરિષદ્ કાર્યક્રમના ઉદ્યોગી સચાલક છે ગુજરાતીઓ એમની પાસેથી ઘણી આશાઓ જન્મસિદ્ધ હક્ક તરીકે રાખે છે રવિન્દ્રનાથનો સદેશ બેશક તત્કાલ શબ્દશ ભાષાન્તરરૂપે સ્હમજાવી શકાય એમ ન હતો, પરન્તુ તેનો વિભાગપૂર્વક ભાવાર્થ એમણે સ્હમજાવ્યો હોત (અમ્હે માનીએ છીએ કે એમણે ઇચ્છ્યુ હોત તો તે જરૂર સ્હમજાવી શકતે) અને ગુજરાતીઓ અને ગુજરાતી

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) રૂ ૧-૦-૦ એમ. એન ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

ભાષા માટે અભિમાન-પ્રેમ રાખવાનો હેમનો હક્ક એમણે પ્રતિપાદન કર્યો હોત તો વધારે શુદ્ધ સાત્વિક અને સુસંગત ગણાયું હોત કે આમ લોકની વ્યાજબી અને શુદ્ધ વૃત્તિને ઠોકર મારવામાં જ ન્યાય ગણાતું? જરાક વિચારને યોગ્ય આ વાત અમ્હને તો લાગે છે. રવિન્દ્રનાથ અંતરથી તો ગુજરાતીઓની-ગુજરાતના આ સાક્ષરવર્યોની ઠીક કિંમત આંકી હશે. શું ગુજરાતનું આતિથ્ય આમ હીણું બની ગયું? શું ગુજરાતના સાક્ષરો ગુજરાતીઓને આમ જ સન્માન આપશે? સહનશીલતા અને વિવેક મર્યાદાના આ અપવિત્ર અને ઉદ્ધારપદ ઉલ્લંઘનથી જરૂર ગુજરાતે નીચું જોવું પડશે. અમ્હે આવી આશા તો રાખી જ ન હતી. કેમ રાખી શકાય? શું ગુજરાત એટલું વાંઝિયું બની ગયું કે 'અશક્યતા' અને 'ત્હમે અંગ્રેજી શીખી આવો' એવા વિવેકથી દૂર શબ્દો ગુજરાતના માનનીય સાક્ષરવર્યોએ ગરીબ ગુજરાતીઓને સંભળાવવામાં જ ડહાપણ જોયું?

ગુજરાતના આ માનનીય સાક્ષરજનો માટે-એમની વિદ્વત્તા માટે અમ્હને લ્હેજ પણ ઓછું માન નથી પરન્તુ બલ્કે ગુજરાતીઓને મન અભિમાનને યોગ્ય માનીએ છીએ છતાં પણ આ વિવેકભ્રષ્ટાચાર કેવળ અસહ્ય જ છે. સાહિત્યપરિષદ્‌ની બેઠકમાં પણ વિવેકવિચારને અને સહિષ્ણુતાને તિલાંજલિ કોઈ કોઈ પ્રસંગે આપી જવાતી હતી. ગુજરાતીઓને સાદર કરવા કે સાહિત્યમાં એ સવિશેષ રસ લેતા શીખે અને ગુજરાતી સાહિત્યની વૃદ્ધિમાટે જનસમાજ એકંદર વધારે પોષકવૃત્તિ ધારણ કરતા શીખે એવી રીતે ગુજરાતી સાહિત્ય માટે લ્હેજ પણ પક્ષપાત ધરાવનાર વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓ તરફ તોછડાઈની રીતિ ગ્રહણ કરવી એ અયોગ્ય જ છે. આમંત્રિત અતિથિઓનો આવો સત્કાર ના જ થઇ શકે.

૧૯૧૫ માં નિશ્ચિત કર્યા પ્રમાણે આ સમયે સાહિત્ય પરિષદ્‌માં વિભાગી પરિષદો હતી-સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાન. એક રીતે જોતાં આ વ્યવસ્થા સારી હતી. બીજી રીતે જોતાં એથી કોઈકને અગવડ પણ વેઠવી પડી હશે. સાહિત્ય ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાન એ ત્રણે વિષયોમાં લગભગ એક સરખો રસ લેનાર વ્યક્તિને અસંતોષ ઉપજ્યો હશે. પરન્તુ અત્યારે-બીજી વધારે સુયોગ્ય વ્યવસ્થાની ગેરહાજરીમાં આ ગોઠવણ સારી હતી-નભાવી લેવા જેવી-એમ આપણે કહેવું પડશે.

સાહિત્યપરિષદ્‌ની સન્માનકારિણી સભાના પ્રમુખ પ્રૉ. આનન્દશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ હતા. એમનું સંક્ષિપ્ત પણ એકસરખી મિઠાશવાળું અને માધુર્યથી ભરેલું સુન્દર ભાવભાવનાઓથી પ્રચુર ભાષણ પરિષદ્‌ના એકંદર ભાષણોમાં તદ્દન જ જુદું પડતું હતું. ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોરને પરિષદ્ તરફથી સ્વાગત કરતાં ગુર્જરગિરા માટે એમણે કહ્યું કે 'અને આશાથી ભરાઉં છું કે એમના આગમનથી આપણી ગુર્જરગિરા વસન્ત આવતાં વનલક્ષ્મી ખીલે એમ ખીલશે' અને એમને પોતાને પણ ઘણે વર્ષે આ ભૂમિનું બીજી વારનું દર્શન થતાં ઉત્તરરામચરિતમાં રામે જેવો પુરાણભૂત 'પ્રથમ-સ્નેહ' અનુભવ્યો હતો એવો આ સાભ્રમતિની ભૂમિપ્રત્યે એ અનુભવશે અને શાહીબાગ પાસે સાબરમતિના નિર્મળ વ્હેતાં નીર જોતાં જોતાં યૌવનના મધુરા સ્મરણથી તાજા થઈ એમની હ પત્રીઓમાંથી કોઈ અવતરવા જ અને

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

કાલની દૂરતાથી અધિક કોમળ અનેના સૂર નીકળશે " ગજેન્દ્રભાઈના સત્કાર માટે આથી વિશેષ ભાન અને ભાવનાવાળા કયા વાક્યો હોઇ શકે ? આ અતિ સુન્દર અને કોમળ ભાન બીજી કઇ વચિત ભાષામા નહુરી શકાય ? પ્રૉફેસર આનન્દશંકરભાએ પોતાની નૈસર્ગિક સૌજન્યતાથી બીજા પક્ષે અમદાવાદમા આ પરિષદ્‌ની ભાવના ઉપજાવનાર અમ્હારા સ્વર્ગસ્થ વિદ્વાન્ મિત્ર ભાઇ રણજિતરામ અને પ્રથમ પરિષદના પ્રમુખ મહાશયની અવિસ્મરણીય આકૃતિના સ્મરણો કરાવ્યા પણ સાથે 'ન ભૂનાતું તુ ભૂતી જા' ની પ્રકૃતિની દૂર-દર્શાણુ આશાને અનુવર્તતાનો ઉપદેશ દીધો આ પરિષદે આટલો સ્નેહભાવ દર્શાવ્યો-સ્વાગતમંડળના પ્રમુખ ના મુખેથી-તે યોગ્ય થયું છે પરન્તુ અમ્હારું એવું માનવું છે કે સાહિત્યના પ્રદેશમા અને તેના ઉચ્ચ વિકાસમા સતતતાથી ભાગ લેતા જનો માટે પરિષદે મ્હોટી મીમાંસાથી વધારે સંગીન પગલા લેવાની જરૂર છે અને ભાઈ રણજીતરામ માટે પરિષદે અવશ્ય કંઇ વિશેષ કરવાની અગત્ય છે પણ પરિષદ્‌ની ઉદાસીનતા એ ના સ્હમજી શકાય તેવું કોઇ ગૂઢ રહસ્ય છે પ્રૉ આનન્દશંકરભાઇએ પોતાના ભાષણમા ત્રણ અમૂલ્ય સુચનાઓ કરી છે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌ના સુત્રધારોએ એ ઉપર પોતાનું ધ્યાન જરૂર દોરવું જોઇએ પ્રથમ સૂચના એ કરી છે કે " આ ફરિયાદ થાય છે કે નર્મદાશંકર અને ટેલરના પ્રથમ પ્રયત્ન પછી ગુજરાતી ભાષાનો એકે સારો કોશ થયો નથી, અને એકે સારૂ વ્યાકરણ થયું નથી ' 'આ સ્થિતિમા ગુજરાતી ભાષાનો કોશ તેમજ વ્યાકરણ '*Comparative Method*' યાને તે તે ભાષાના સાધર્મ્ય-વૈધર્મ્ય નિરૂપણ અર્થે તો જ તે વર્તમાન સમયને યોગ્ય ગણાય " બીજી સૂચના " તે કરતા પણ વધારે મહત્ત્વની ખામી સા । ઇતિહાસની છે ગુજરાતના વાચકો રસથી વાચી શકે, એના વિધાનો સૂક્ષ્મતાથી મનન કરી શકે, અને સામાન્ય પ્રજા ઉત્સાહ અને સ્વભૂમિનું અભિમાન પામી શકે એના વિવિધ જાતના ઇતિહાસના પુસ્તકો ઉત્પન્ન થવાની જરૂર છે " અને તે માટે "પ્રાચીન ગુજરાતી પ્રકાશક મંડળી એ ગુજરાતી વ્યાકરણ, કોષ અને ભાષાશાસ્ત્ર રચશે પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરે અને એની 'ગાઇડ' યાને સૂચીપત્ર બનાવશે બીજી પ્રાચીન ગુજરાત અને તેને લગતા હિન્દુસ્થાનના ઇતિહાસની પ્રકાશક અને સંશોધક મંડળી ત્રીજી માગણી એક વિજ્ઞાનપ્રસારક મંડળી માટે અમે કરીએ છીએ" પ્રૉફેસર આનન્દશંકરભાઈ આ સર્વને 'આપણી પાસે ગુજરાતના જૂના લ્હેણા છે' કહી નવા યુગના જીવનની એક મ્હોટામા મ્હોટી આકાંક્ષા તરીકે 'ગુજરાતી કૉલેજ'ની અગત્ય જણાવે છે. આ સૂચનાઓ એટલા મહત્ત્વની છે કે તે સર્વ આચારમાં મૂકવા માટે ઘણા સતત અને ભગીરથ પ્રયાસ અને સાધનોની જરૂર પડશે અને તેની પુરેપુરી સિદ્ધિ માટે સુજ્ઞાન અને વૃદ્ધ સાક્ષરો અને સાધારણ જનસમાજ અને લક્ષાધિપતિઓ અભ્યાસકો-વિચારકો ને કલારસિકો એ સર્વનો એક સામટો ઉત્સાહભર્યો સહકાર જ જરૂરનો ગણાઈ શકાય સાહિત્યપરિષદ્‌ બોર્ડ કમિટી તરફથી જેમ જેમ સાધનો ઉભા થતા જાય તેમ તેમ કોષ વ્યાકરણ અને ઇતિહાસ માટે ન્હાના પાયા ઉપર પણ અભ્યાસકોને દ્રવ્યની સહાય આપી રોકવાની જરૂર છે અને

બીજી પાસથી ગુજરાતી કૉલેજની સ્થાપના માટે દ્રવ્યની ઉઘરાણી શરૂ કરવી જોઇએ ગુજરાતી કૉલેજની સ્થાપના માટે કે કોષ, વ્યાકરણ અને ઇતિહાસના સંશોધિત પુસ્તકો તૈયાર કરાવવા માટે સાક્ષરોએ પોતાના પદ ઉપરથી જરાક ભ્રષ્ટ થવુ પડશે અને જનસમાજને નમ્રતાપૂર્વક સ્હમજાવી લેવી પડશે ગુજરાતી કૉલેજ માટે પરિષદે ખાસ ઠરાવ કર્યો અને તે માટે કમિટી પણ નીમી છે એ સારી વાત છે અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ કે એ કાર્ય જગ વિશેષ વેગથી વધે અને બીજી પરિષદ્ ભાવનગરમા મળે તે સમયે આપણે ઘણી સારી રીતે વ્યવહારમા આગળ વધ્યા હોઇએ આ યોજના સાથે અમ્હે સપૂર્ણ રીતે સમ્મત છીએ અને ગુજરાતી ભાઇઓ દેશપરદેશમા જ્યા જ્યા વિપ્રરાયના વેરાયના વાસો કરી ગ્યા હોય તે સર્વને વિનતિ કરીએ છીએ કે માતૃભાષા ગુજરાતીના સરસ્વતીમદિરે ત્હમે ત્હમારો યથાયોગ્ય ફાળો આપવામા પછાત પડશો નહિ વિજ્ઞાન પ્રચારક મડળીની પણ બહુ અગત્ય છે આમ-ઘણા મહત્ત્વવાળી નમીર સૂચનાઓ ડૉ આનન્દશંકરભાઇના ભાષણમા છે અને આપણે ઇચ્છીશુ કે તે સર્વને સિદ્ધિ મળો.

પરિષદ્‌ના પ્રમુખ મહાશય રા બ હરગોવિન્દદાસ કાટાવાળાનું ભાષણ અતિ લાંબુ અને શ્રોતાઓને કંઈક નિરસ પણ વધારે લાગે એવુ હતુ સાહિત્યપરિષદ્‌ના પ્રમુખનું ભાષણ જે અપ્રતિહત વિદ્વત્તા, અને ગૌરવવાળુ અને પ્રતિભાશાળી હોવુ જોઇએ એવુ એ ન હતુ. તેમ બીજી રીતે જોઇએ તો કેવળ જનસમાજને જ માટે લખાયલો એ એમ સાધારણ સરલ નિબધ હતો અને તે દૃષ્ટિથી જોતા તેમા વીગતો બહુધ્યક હતી પણ ગુજરાતના અન્ય સાક્ષરોના લેખોમા કે વિચારોમા કે આચરણોમા જ્યારે યુવાનવર્ગ તરફ ન સહિ શકાય તેવી અને આગળ વધીને કહીએ તો તિરસ્કારને જ યોગ્ય એવી અસહિષ્ણુના ડગલેને ડગલે બતાવવામા આવે છે ત્યારે રા બ કાટાવાળાના ભાષણમા યુવાનોનો સત્કાર મગાયો છે એમના ભાષણમા કાર્ય કરના તરફની એમની પ્રગત લાગણી તરી આવે છે કાર્યસિદ્ધિ તરફ એમનું લક્ષ્ય વધારે જાય છે ભાષણના અન્ત ભાગે એમણે કરેલી સૂચનાઓ ધ્યાનમા લેવા જેવી છે અને પ્રોફેસર આનન્દશંકરભાઇએ કરેલી નવે સૂચનાઓએ તેમા યોગ્ય સ્થાન મેળવ્યું છે એ ઉપરાન્ત બીજી પણુ કેટલીક લક્ષ્યમા લેવા જેવી સૂચનાઓ છે

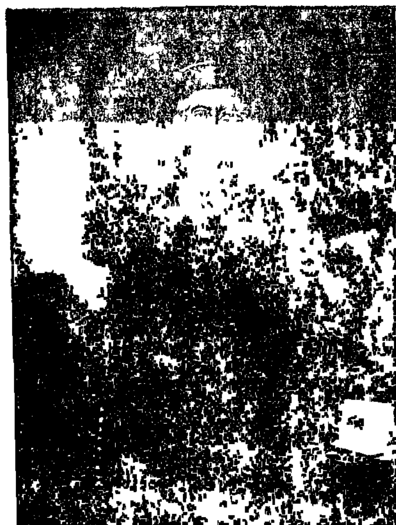
હવે વિભાગી પરિષદ્‌ના ત્રણે પ્રમુખોના વિદ્વત્તાભર્યા ભાષણોની ટુકી નોંધ લઇએ

પ્રથમ રા બ રમણભાઇનું ભાષણ તપાસીએ રા બ રમણભાઇના વિસ્તૃત ભાષણમા સાહિત્યપરિષદનુ ધ્યેય શુ હોવુ જોઇએ, તેનો કાર્યક્રમ કેટલો વિશાળ હોવો જોઇએ, પરિષદમા કેવા અને કયા પ્રકારના શિષ્ટ સાહિત્યને સ્થાન હોઈ તેની ચર્ચા હોવી જોઇએ, એ વિગેરેની બહુ ગભીર અને ઉપયોગી ચર્ચા ત્હેમને કરી છે રા બ રમણભાઈ કહેછે કે, "કલ્પના અને ગણિતના વિષયો સિવાય અન્ય વિષયોના ગ્રન્થો ઉત્તમતાવાળા હોય તેમા પદાર્થવિજ્ઞાન વૈદ્યક અને અર્થશાસ્ત્ર આદિ વિષયોનો સાહિત્યમાં સમાવેશ થતો નથી કારણ કે સાહિત્યમા બુદ્ધિમય અને ભાવમય સ્થિતિઓના રૂચિકર ચિત્ર હોય છે ત્યારે વિજ્ઞાન (*Science*) માં બુદ્ધિહીન અને ભાવહીન વસ્તુઓના સ્થલ વર્ણન હોય છે તેથી વિજ્ઞાનની ઉપયોગીતા ઘણી

હોવા છતાં વિજ્ઞાનના ગ્રન્થોનો 'સાહિત્ય' પદમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો નથી." આ જ ધોરણે ઇતિહાસ સમ્બન્ધમાં પણ 'ઇતિહાસના જે ગ્રન્થોમાં માત્ર બનાવોનો સંગ્રહ પ્રમ કરેલો હોય અને બનાવો પાછળ રહેલો સંદેશો દર્શાવેલો ના હોય તે ગ્રંથો સાહિત્યમાંથી નીકળી જાય છે" એમ કહે છે " જે ગ્રન્થોમાં કુદરતની હકીકત, અગાધતા અનન્તતા, અને અસાધ્યતાની અવધિ સુધી પહોંચાડીને દેખાડેલી હોય છે, જે "ગ્રંથોમાં કુદરતના પદાર્થોના છેક અંદરના અને છેક બહારના સ્વરૂપ વચ્ચેના સમપ્રમાણ તથા અંતરમાં રહેલી સૂક્ષ્મતાની માત્રતા અને અમાપતા પ્રકટ કરેલી હોય હોય છે મનુષ્યના મનની ભાવનાઓનું રહસ્ય અને કુદરતનું રહસ્ય એ બન્ને પ્રકારના રહસ્યો દર્શાવનારા ગ્રન્થોનો સાહિત્યમાં સમાવેશ થાય છે" આમ ક્યા ગ્રન્થોનો સાહિત્યમાં ગણતરી થઈ શકે અને થઈ ના શકે એની પૂર્ણ વ્યાખ્યા દર્શાવી છે આપણા ગુજરાતમાં એક એવા સ્વમત છે કે જે લેખ કે જે પુસ્તકની ભાષા સાધારણ જનસમાજથી સમજી શકાય નહિ તે લેખ કે પુસ્તક લગભગ નિર્માલ્ય જ ગણાવું જોઈએ અને આવા અભિપ્રાયને બહુ ખેદનો વિષય છે કે ગુજરાતના કેટલાક શિક્ષિત અને સારા લેખકો પણ પોષણ આપે છે ત્યારે ગુજરાતમાં બીજો એક ન્હાનો વર્ગ એવો પણ છે કે જેમનો લેખ લખવાનું મન થતાં લેખ લખે અને સાક્ષરમંડળમાં તે ખ્યાતિ પામે તેટલા માટે તેમાં વિચાર અને શુદ્ધ શૈલીને ગૌણ સ્થાન આપી કેવળ સંસ્કૃત કે ફારસી શબ્દોનો જ ભંગાર ભરે છે પોતાને સંસ્કૃત કે ફારસીનું થોડુંઘણું જ્ઞાન હોય, તે શબ્દોની મૂળ જોડણી પણ બરાબર ખબર ના હોય તોયે પોતાના લેખમાં કે પુસ્તકમાં વિના સંકોચે તે શબ્દો વાપર્યા જ જાય છે આ વર્ગોને રા બ રમણભાઈએ સચોટ ઉત્તર આપ્યા છે ઉન્નત ભાવવાળા અને સુંદર કલ્પનાવાળા નિબન્ધો વિગેરે કેવળ સાદી જ ભાષામાં લખાવા જોઈએ કે અમ્હારા લખેલા લેખ કે ગ્રંથ શિષ્ટ ગણાય એ માટે તેમાં કૃત્રિમ રીતે સંસ્કૃત અગર ફારસી શબ્દો ઘુસાડવા જોઈએ એ બન્ને સમજો ગેરસમજની અને પોતાના અજ્ઞાનના પરિણામની છે રા બ રમણભાઈ કહે છે તેમ 'તેમને નડે છે તે ભાષા સમજવાની અશક્તિ નહિ પણ વિચાર ગ્રહણ કરવાની અશક્તિ ભાષાની સરળતા વિચાર પ્રમાણે હોય છે, અને વિચાર સાદા ન હોય ત્યાં ભાષા સાદી હોઈ શકતી નથી બધા વિચાર સાદા હોઈ શકતા નથી "

ઇતિહાસ વિભાગના અધ્યક્ષ પ્રૉ. બળવન્તરાય ઠાકોરનું ભાષણ પણ પરિષદ્‌ને યોગ્ય અને ગૌરવ અપાવે એવું જ હતું ઊંડા અભ્યાસની અને વિદ્વત્તાની એમાં ઝાંખી ન હતી ગુજરાતી ઇતિહાસના વિષયને આપણે જે બેદરકારી રીતે ચર્ચીએ છીએ તે સમ્બન્ધમાં પ્રૉ. ઠાકોરે ઠીક જ કહ્યું છે કે 'ગુજરાતી વાઙ્મયમાં ઇતિહાસનું સ્વતંત્ર લખાણ કહીએ તેવું હજી થોડું જ થયેલું જણાય છે' આપણી પ્રાથમિક નિશાળોના ધોરણ માટેથી માંડીને સાહિત્યમાં જેની ગણના થઈ શકે એવા સારા અને શિષ્ટ ઐતિહાસિક પુસ્તકો આપણે ત્યાં નથી જ એમ કહીએ તો ચાલે આવી સ્થિતિમાં પ્રૉ ઠાકોરે સ્વર્ગસ્થ પંડિત ભગવાનલાલ ઇંદ્રજીના નામનું સ્મરણ કરી તેમને જે અભિનન્દન આપ્યા છે તે યોગ્ય જ કર્યું છે

સાહિત્યવિલાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સમાલોચક,] ગ. બ. રમણભાઈ મહિપતરામ નીલકંઠ, [એપ્રીલ, ઈ સ ૧૯૨૦

બી એ એલએલ બી

સાહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ–છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્, અમદાવાદ

ખાસ છબી લેનાર ગુજરાત ફોટો આર્ટ ગેલેરી, અમદાવાદ]

સમાલોચક,] પ્રૉ બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, બી એ [એપ્રીલ ૯ સ
ઇતિહાસ વિભાગના પ્રમુખ, શ્રી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ

સમાલોચક]   પ્રૉ સાકળચંદ જેહાભાઈ શાહ, એમ એ [એપ્રીલ, ૯ સ ૧૯૨૦

વિજ્ઞાન વિભાગના પ્રમુખ, છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ

ખાસ છબી લેનાર રા એસ ડી પ્રધાન, મુંબાઈ]   —કૉપીરાઈટ

હતા એવી અનેક બાબતોનો ઇતિહાસ આપણે ત્યાં નથી જ એમ કહીએ તો ચાલે ગુજરાતના અને કાઠીયાવાડના ન્હાના મ્હોટા દેશીરાજ્યોના પરસ્પરના સમ્બન્ધ અને રાજ્યવ્યવહાર કેવા કડવામીઠા હતા તે પણ જાણવાની જરૂર છે છૂટક છવાયા અધા આખા ચિત્રો સંગ્રહિત ઇતિહાસની ગરજ સારી શકે નહિ પ્રૉ. ઠાકોરે એટલા જ માટે વ્યવસ્થિત ધોરણપર ગુજરાત-કાઠીયાવાડના અને હિન્દના ઇતિહાસ શાસ્ત્રીય અન્વેષણોની મદદથી રચવાની જરૂર ગણી છે તે યોગ્ય જ કર્યું છે

ત્રીજા વિભાગમાં વિજ્ઞાનનો વિષય હતો આ વિભાગના પ્રમુખ તરીકે પ્રૉ સાંકળચંદ છોટાભાઈ શાહ હતા ગુજરાતના અભિમાનને યોગ્ય પ્રૉ ત્રિભોવનદાસ ગજ્જરના શિષ્ય તરીકે એ સાંકળચંદ જાણીતા છે પ્રૉ ગજ્જરની સાથેના લાંબા સમયના પરિચયથી એ ભાઈ વિજ્ઞાનના વિષયમાં સારો રસ લે છે બીજા બધા વિષયો કરતાં વિજ્ઞાનનો વિષય લોકદૃષ્ટિથી જોતાં ઓછો રસભર્યો હોવાથી અને જનસમાજમાં વિજ્ઞાન સમ્બન્ધમાં ઓછું જ્ઞાન હોવાના પરિણામે ઘણા જ થોડા ગુજરાતીભાઈઓ એમાં ગૂઢ રસ ધરાવે છે પણ એ ગણતરીની થોડી સંખ્યામાં પણ જે ભાઈઓ આજ કામ કરે છે અને કામ કરવા ઉત્સાહ ધરાવે છે એમાં પ્રૉ સાંકળચંદ પણ એક છે બહુ ગરીબ સ્વભાવના અને કામ કરવાની વૃત્તિવાળા તથા શાન્ત પ્રકૃતિવાળા પ્રૉ શાહને આ વિભાગી પરિષદ્ના પ્રમુખ તરીકે નીમી ગુજરાતીઓએ ત્હેમની સેવાને યોગ્ય રીતે સત્કાર કર્યો છે રા સાંકળચન્દનું ભાષણ એ સાહિત્યના ઐતિહાસિક અવલોકનથી ભરપૂર ન હતું કે બહુ વિદ્વત્તાભર્યું ન હતું, પરન્તુ અત્યારે જનસમાજમાં એ વિષય વધારે લોકપ્રિય થાય અને પ્રજા એમાં રસ લેતી થાય એટલા માટે બની શકે એટલી સરલ અને સાદી ભાષામાં વિજ્ઞાનની આવશ્યકતા સમજાવવાનું હતું એમનું માનવું એવું છે અને તે યથાર્થ જ છે કે વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન આપણી ભાષા મારફતે જનસમાજને મળે તેવી આપણે તજવીજ કરવી જોઈએ અને તે માટે ગુજરાતીમાં વિજ્ઞાનને લગતો પારિભાષિક કોષ તૈયાર કરવા અંગ્રેજી વિજ્ઞાનના પુસ્તકોના ભાષાન્તર કરવા કરાવવાનું અને સ્વતંત્ર પુસ્તકો લખવા લખાવવાનું કામ હાથ ધરવું જોઈએ આ સૂચના જેટલી ઉપયોગી અને સંગીન તત્ત્વવાળી છે તેટલી જ વ્યવહારૂ પણ છે સાહિત્યપરિષદ્ની ભંડોળ કમિટિતરફથી પુસ્તકો બહાર પડે છે તે અમ્હારે સંપૂર્ણ માન સાથે કહેવું પડે છે કે સાધારણ પુસ્તકપ્રસારક મંડળીઓ જે કામ કરે છે તેવા પ્રકારના જ હોય છે તેને ઠેકાણે ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાનના શાસ્ત્રીય અન્વેષણો માટે જો એ ફંડમાંથી રકમો ફાજલ પાડી વર્ષ દિવસે એક એક પુસ્તક પણ બહાર પાડી શકાય એવી વ્યવસ્થા થાય તો વધારે ઠીક થશે પ્રૉ શાહના ટૂંકા ભાષણમાં આ બે મુખ્ય સૂચનાઓ કરી છે

આમ પરિષદ્ના જુદા જુદા પ્રમુખોના ભાષણો એક અને બીજી દૃષ્ટિએ કેવા ઉપયોગી તત્ત્વોથી લખાયા હતા અને ગુજરાતીઓને કે જેમને પોતાના આનન્દની અનેક દેશીય સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કરવાની ગતિ છે તેમને જાણવા વિચારવાયોગ્ય અને માર્ગદર્શક સૂચનાઓ એમાં છે આ સર્વ સૂચનામાં તાત્કાલિક હાથમાં લેવા યોગ્ય પ્રૉ આનન્દશંકરભાઈ 'ગુજરાતી કૉલેજ'ની છે।

---

* કિંમત ના પાના રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

પરિષદ્‌ના બીજા વિભાગોના ભાષણો કે લેખો સાંભળવા જવાની અનુકૂળતા મળવાઈ નહિ હોવાથી સાહિત્યના વિભાગમાં જે લેખો વંચાયા હતા તે સમ્બન્ધમાં અમ્હારે ઘણા નમ્ર ભાવે લખવાની જરૂર લાગે છે. સાહિત્યપરિષદ્‌ના ઉચ્ચ ગૌરવને છાજે તેવા નિબંધો પરિષદ્‌માં—અમુક નિબન્ધો બાદ કરીએ તો—વંચાયા નથી. જાણીતા વિદ્વાન્ લેખક ગ. મણિલાલ સામળદાસ દ્વિવેદી તથા રા. સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે જેવા ગુજરાતના શિષ્ટ લેખકોના ઉત્તમ નિબંધો પરિષદ્‌માં વંચાય નહિ અને 'કવિ પયગમ્બર' જેવા નિર્માલ્ય લેખો વંચાય એ નિબંધોના પરીક્ષક મંડળની પરીક્ષક વૃત્તિ માટેનું માન ઓછું કરાવે છે. કોઇ પણ જાતના પક્ષપાત વિના કેવળ સારા જ અને ઉપયોગી જ લેખો પરિષદ્‌માં વંચાય એ જ ધોરણ સ્વીકારવું જોઇએ. ભાઇ રણજીતરામની પરીક્ષક અને નિષ્પક્ષપાતી દૃષ્ટિનો સ્વીકાર થવાને કારણે નિર્માલ્ય વિષયો વંચાય એ બીનાનું ન છાજતું જ કહી શકાય.

પરિષદે પસાર કરેલા ઠરાવો પૈકી એક ઘણો ઉપયોગી ઠરાવ 'ગુજરાતી કૉલેજ'ની સ્થાપનાનો હતો. કોઇ પણ જાતના વસવાસા વિના એક વિચાર તરીકે અમ્હે ત્હેને સંપૂર્ણ સમ્મતિ આપીએ છીએ. પરિષદે એ સમ્બન્ધમાં નિમેલું કાર્યવાહી મંડળ પુર તેજથી આગળ ધપશે તો આપણે આશા રાખીશું કે થોડા જ વખતમાં એ વિચાર આચારમાં મૂકાયલો આપણે જોઇ શકીશું. પણ આ લેખના પૂર્વ ભાગમાં અમ્હે કહ્યું છે તે પ્રમાણે સાક્ષરોએ પોતાની વિદ્વત્તાનો મત્સ્યાગ કરવો પડશે અને સમસ્ત ગુજરાતીઓના સાંગોપાંગ અને અસ્ખલિત સહકાર માટે આવશ્યક તનતોડ શ્રમ ઉઠાવવો પડશે. જનસમાજને લુચ્ચકારી કરાશે નહિ કે ઉલ્ટું સમતોલપણું ખોવા દેવાશે નહિ.

પરિષદ્ સાથે સાહિત્યકલાનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું અને સાહિત્યકલાના સુભાઈના રસિક નાગરિક રા. પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજીને હાથે એ ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. ગુજરાતમાંથી કેટલાક નવા ચિત્રકારોના ચિત્રો એમાં દૃષ્ટિએ પડતા હતા. સાહિત્યના વિભાગમાં પણ કેટલાક હસ્તલિખિત લેખો વિગેરે પણ હતા. વ્યવસ્થિત કરેલી આ યોજના માટે તેના સંચાલકોને આપણે અભિનંદન આપીશું.

આમ લાંબે કાળે પણ પરિષદ્‌નું સમેલન યોજાયું અને સાંગોપાંગ રીતે તેની પૂર્ણાહુતિ થયેલી જોઇને અમ્હને સંતોષ થાય છે. પરન્તુ ગુજરાતની પરિષદ્‌નો ઉત્સાહ અને કાર્યદક્ષતા તથા નિબન્ધોના પ્રકાર ત્યાં ન હતા એ એક મહાખેદની કથા સાથે વિદ્વાન્ સાક્ષરોએ યુવાન સાહિત્યપ્રેમીઓ તરફ દર્શાવેલી ન ઇચ્છવા યોગ્ય મનોવૃત્તિનું લક્ષણ પણ જોવાની અમ્હને જરૂર જણાય છે. અમ્હે તો હૃદયથી એ જ ઇચ્છીએ છીએ કે અમ્હારા અનુભવી અને વાઙ્‌મય વિદ્વાન્ સાક્ષરોએ યુવાન વર્ગ તરફ કાંતો વધારે સમભાવ અને સમતોલપણું બતાવવું અગર તો પરિષદ્‌ના સમારંભના આમંત્રણ ફક્ત પોતાના જ મતને અનુકૂળ થાય એવા મુઠ્ઠીભર જનોને જ ભવિષ્યમાં મોકલવા જોઇએ—એવી કોઈ નીતિનો સ્વીકાર કરે. સહકારમાં જો-હુકમી ચાલતી નથી. આમન્ત્રિત અતિથિઓનો સત્કાર જો-હુકમી અને વિવેકભ્રષ્ટ થવાથી સચવાતો નથી. માતૃભૂમિ ગુજરાતના સરસ્વતીમંદિરમાં જવાનો હક્ક સાર્વજનિક હોવો જોઇએ, મુઠ્ઠીભર વ્યક્તિઓનો નહિ.

અનંગભસ્મ. ૨ ––૮––૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

ભાષાની ખીલવણી.

લેખક—રા રામપ્રસાદ નંદરાય દેસાઈ, બી એ (ઓનર્સ)

ભાષાની ઉન્નતિ અને દેશોન્નતિનો સંબંધ—દેશની ઉન્નતિનો અને ભાષાની ઉન્નતિનો સંબંધ ગાઢો છે કોઈ પણ દેશે પોતાની ઉન્નતિ અન્ય ભાષાદ્વારાએ કરી નથી' એનો અર્થ એમ નહિ કે અન્ય ભાષાનું જ્ઞાન નિરર્થક છે અન્ય ભાષાનું જ્ઞાન, સ્વભાષાની અંદર જ્યારે ફેરવાય છે અને તે ભાષામાં દર્શાવેલી લાગણીઓ આપણી ભાષામાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે જે અસર ઉત્પન્ન થાય છે તે અસર પહેલાં ઉત્પન્ન થએલી અસર કરતાં જુદી જ છે વળી અન્ય ભાષાનું સાહિત્ય સારી કોટીનું હોય, અને એ સાહિત્યનો ઉપયોગ, થોડા જ સમજનારાઓ કરે તો તેથી વાસ્તવિક રીતે દેશમાં ઉંડી અસર થાય નહિ, અને એ ઉચ્ચ સાહિત્યનું જ્ઞાન થોડાકને જ મળવાથી, અને તેનો પ્રચાર બરોબર નહિ થવાથી જો કે નિષ્ફળ તો ન જાય, તો પણ સફળ તો ન જ કહેવાય એક આખી પ્રજા પરદેશની ભાષા શીખે, અને દેશની ભાષા ભૂલી જાય, તેનો જ ફેરફેર ઉપયોગ કરે એ અસંભવિત છે પ્રત્યેક દેશહિતૈષી સાહિત્યપ્રેમી જનની ફરજ એ છે કે જો તે અન્ય ભાષામાં ઉચ્ચતર સાહિત્ય જુએ, તો તેથી પોતાની ભાષાની અવગણના ન કરે પણ સ્વભાષાની ઉન્નતિનો પ્રયાસ એ દ્વારાએ આદરે જો આ પ્રમાણે થાય તો ભાષા તથા દેશવાસી બંધુઓની સ્થિતિ પણ સુધરે

ભાષા અને ઉન્નતિનો સવાલ હિન્દને માટે અત્યારે ખાસ અગત્યનો છે આ બાબતમાં હજી હિન્દવાસીઓ એક મત થયા નથી પરદેશી ભાષાનો મોહ, પરદેશી રીતરિવાજોનો મોહ, એ મોહની મદિરાએ આપણી ઉપર ઘણી જ અસર કરી છે કે એના નિશામાં આપણે આપણું ગૃહ જોઈ શકતા નથી, પણ બીજાને ઘેર જઈ બારણું ઠોકીએ છીએ અને અંદર ઘુસવાનો યત્ન કરીએ છીએ આપણે તો ઘુસવાને તૈયાર છીએ પણ તેઓ ઘુસવા દેશે કેમ? ઘુસ્યા પછી કઈ આપણી સ્થિતિ સુધરવાની? આપણને તેઓ કેવા ગણશે? આપણા ઉચ્ચારો જુદા પડે છે આપણા રીતરિવાજો જુદા પડે છે, આપણા આચાર જુદા છે, આપણી વિચાર રીતિ જુદી છે આટલી આટલી વિષમતા અને અસમાનતા છતાં, સમાનતા લાવવાનો યત્ન, દરીઆના પાણીને મીઠું કરવાના યત્ન જેવો કેમ ન કહેવાય?

સ્વભાષાની ઉન્નતિ આપણી ભાષામાં સાહિત્ય સારૂં નથી આપણી ભાષા જુસ્સાદાર નથી, આપણી ભાષા નમાલી છે, એમ બોલી એ ભાષાની અવગણના કરવી એ કોઈ દેશહિતૈષીને છાજે નહિ પોતાની ઝુંપડી સામાની હવેલી જોઈને તોડી પાડવી એ મુર્ખામી છે હવેલીવાળા આપણને તેમાં વસવા દે નહિ પોતાની માતામાં કંઈક ખામી હોય માટે અન્યને કંઈ માતા બનાવી શકાય નહિ બનાવ્યાથી સહજ સ્નેહ વહે નહિ

લલિતના કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સ્વભાષાથી જ ઉન્નતિ મળી શકે અન્ય ભાષાદ્વારાએ નહિ કેટલાક હિંદ વાસીઓનુ એમ માનવુ છે કે હિંદના લોકો જ્યારે નવાએ ઇંગ્રેજી ભાષાનો અંગીકાર કરશે ત્યારે જ ઉન્નતિ થશે આ કેવી ખોટી માન્યતા! કેટલા વર્ષે આ સમજી શકે એમ છે? શુ એમ ઉન્નતિ થાય? જો એમ થતી હોય તો ક્રિશ્ચિયન થઇ ગએલા અને ઇંગ્રેજીમા જ વાત કરના હિંદીઓની ઉન્નતિ ક્યારનીએ થઇ ગઇ હોત ના, પણ એમ નથી ઇંગ્રેજી ભાષાનુ સાહિત્ય વિશાળ છે, તે ઉચ્ચતર શ્રેણીનુ છે પણ તેથી કઇ આપણુ પોતાનુ તજી તેના જ ઉપાસક થવાથી આપણુ કશુ જ વળે નહિ એ સાહિત્ય તરફની માનની બુદ્ધિ સાથે સ્વભાષાના સાહિત્યની ઉન્નતિ કરવાનો ઉદ્દેશ વસવો જોઇએ આપણી ભાષા એવી કેમ ન થાય? આપણી ભાષા કેમ ન ખીલે? આપણે બીજાથી ઉતરતા નથી, આપણી માનસિક શક્તિ પણ સબળ છે તો પછી આપણુ સાહિત્ય સારૂ કેમ ન થાય? યત્નની જરૂર છે, તનતોડ મહેનતની જરૂર છે **પોતાની ભાષાનુ સાહિત્ય ખીલી શકે એમ છે પણ તે ઉદ્દેશ હાથ ધરનારા માણસોની જરૂર છે** વળી તેવા માણસોને હિંમત તથા આશ્રય આપનારની જરૂર છે

આપણી પાસે ભાષા ખીલવવાના માટે સાધનો ઘણા છે આપણો ઇતિહાસ ઘણો જુનો છે આપણી પ્રજા પ્રાચીન છે આપણુ જ્ઞાનબળ વિશાળ છે એમ કહીને બેશી રહીએ તો કઇ વળે નહિ જુનુ જ્ઞાન અને નવુ જ્ઞાન—જ્ઞાનમાં ઉમેરા થવાની જરૂર છે આપણુ આજનુ નવુ જ્ઞાન જુનુ જ્ઞાન થોડા જ વખતમા થાય છે માટે કાળને અનુકૂળ જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે

જે અન્ય ભાષામા જુઓ તે સ્વભાષામા ઉતારવાનો યત્ન કરો. ભાષાતરો અને તરજુમા લેખની કે કાવ્યની પૂર્ણ છાયા ઉતારી શકતા નથી એ વાત ખરી છે, પણ શરૂઆતમા બધા લેખકો સ્વાત્મનથી હોઇ શકે નહી અન્યમાથી કઇક ગ્રહણ કરવુ પડે છે દેશકાલને અનુસાર, લેખકોએ પણ પોતાની રીતિ બદલવી જોઇએ ઇંગ્રેજીભાષા વિશાળ છે તો તેમાથી આપણી ભાષાની ઉન્નતિ કરવાને માટે પણ વિશાળ ક્ષેત્ર છે ભલે અન્ય ભાષા-**માથી લો, પણ સ્વભાષામા તે ઉતારો. તમે જેને ચાહો છો જેને સારી શ્રેણીનુ ગણો છો, જેમા આનંદ લો છો, તે આનંદ તમારી જ ભાષા જાણનારા દેશબધુઓ લઈ શકે એવુ કરો.** તેથી પણ તમે દેશસેવા બજાવી શકશો ને તેથી પણ દેશોન્નતિ કરી શકશો.

ગુર્જરભાષા અને હિન્દુસ્તાનની બીજી ભાષાઓને અન્ય દેશની ભાષાઓ કરતા કઇક વિશેષ જ લાભ ઉઠાવવાની સગવડ છે ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દુસ્તાની, બંગાળી, વિગેરે ભાષા-ઓનો સબંધ ગાઢ છે જો યત્ન કરે તો આ ભાષા બોલનારાઓ પરસ્પર એક બીજાને સમજી શકે ગુજરાતી ભાષા બોલનારાઓને મરાઠી, હિન્દુસ્તાની, બગાળી વિગેરેમાથી ગ્રહણ કરવુ સહેલ થઇ પડશે

અનગવિષ રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

એ ભાષાઓમાંથી ભાષાંતર કરવા એ અંગ્રેજીમાંથી ભાષાંતર કરવા જેટલું અઘરૂં નથી ગુર્જર બંધુઓ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને માન આપે છે, તેમના કાવ્ય વખાણે છે પણ તે સર્વ તેમના રૂપાન્તરમાં જ ઇંગ્રેજી ભાષાંતરો વાંચીને જ જો આટલો આનંદ એમની કૃતિઓમાંથી મળે તો મૂળ પુસ્તક વાંચવાથી કેટલો બધો મળે એ વિચારવા યોગ્ય છે અફસોસની વાત છે કે હજી પણ ગુજરાતીમાં સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના પુસ્તકોના—એકાદ બે પુસ્તકો સિવાય—બાકીના પુસ્તકોના અનુવાદ બહાર પડ્યા નથી ઇંગ્રેજી ભાષામાં એ કવિની કૃતિઓ મળે, એ કવિનું માધુર્ય અન્ય ભાષા દ્વારાએ અપાય, તે કેટનાથી અપાય ? ઇંગ્રેજી જાણનાર સિવાય કેટલા ગુજરાતીઓ એમની કૃતિ વિષે જાણે છે તે જ પ્રમાણે ચેટરજી દત્ત વિગેરેના પુસ્તકોનું જાણવું બંગાળી ભાષામાંથી ઇંગ્રેજી ભાષામાં ભાષાંતર થાય અને એ મૂળ પુસ્તકની ખુબી જળવાય તો ગુર્જર ભાષામાં ભાષાંતરો કેમ ન થાય ? ભણેલા ગુજરાતીઓ બંગાળાના કવિઓ તથા લેખકોના નામમાત્રના મણકા ગણતા હોય તેમ ગણી જશે, અને તેમના કયા કયા પુસ્તકો છે તે પણ કહેશે, પણ તેમને જ્યારે તેમની પોતાની જ ભાષાના પુસ્તકો વિષે પુછવામાં આવશે ત્યારે બે ચાર લેખકોના નામ પછી પૂર્ણવિરામ જ આવશે આવી સ્થિતિ જારી રહેવાથી ઉન્નતિ થશે નહિ **આપણી ભાષાનો સંચાર જેમ બને તેમ વત્તો કરો.** સ્વભાષાથી શરમાનારા કોઇપણ દિવસ ઉન્નતિ કરી શકશે નહિ આપણું સાહિત્ય સારૂં નથી, એ સાહિત્યની ખોટ પુરી પાડવાનો યત્ન કેમ કરતા નથી ? એની નહિ કહેવાથી એકદમ સાહિત્ય સુધરશે નહિ સાહિત્યની ઉન્નતિ કરવા માટે સાહિત્યકારોને ઉત્તેજન આપનારા મંડળોની પણ જરૂર છે ભાષાની ખીલવણી માટે પુસ્તકોનો પ્રચાર બહોળો થવો જોઇએ પુસ્તકોની કિંમત પડતર કિંમત કરતા ચારગણી રખાવી જોઈએ નહિ *

પ્રેમાનંદ કવિએ વ્રત લીધું હતું તેવું વ્રત લેનાર બધા હોઇ શકે નહિ, પણ તેના અર્ધ ભાગની પણ ખંત રાખીને કામ કરનારા માણસો નિકળે તો ભાષાની ઉન્નતિ દૂર રહે નહિ.

ઇંગ્રેજીમાં દરેક કવિની કૃતિઓ જુદા જુદા પુસ્તકાકારે છાપવામાં આવે છે આપણી ભાષામાં હજી પ્રેમાનંદ, શામળ ભટ, વિગેરેના કાવ્યો એ પ્રમાણે છપાયા નથી પ્રેમાનંદની ખુબીઓ નહિ પિછાણનાર ગુજરાતી, ગુજરાતી જ નથી, શામળ ભટની વાર્તાઓ, અને એમની સાદી ભાષામાં મોજ ન માણનાર ગુજરાતી નથી, દયારામની કૃષ્ણભક્તિના કાવ્યોમાં લીન ન થનાર ગુજરાતી નથી, નવનરામ, ખબરદાર, મનસારી વિગેરેની અંતરની ઉર્મિઓથી અંતર નહિ ભીંજાવનાર ગુજરાતી નથી નર્મદની કૃતિ નહિ જાણનાર ગુજરાતી નથી. આ બધું ખરૂ પણ આપણને આવા કેટલા ગુજરાતી મળશે ?

વાર્તાઓના કાવ્યના કવિ તરીકે શામળભટને પ્રથમ પંક્તિના કવિ લેખવા જોઇએ તેમની કાવ્યમાં લખેલી વાર્તાઓ જેને અંગ્રેજીમાં *Tales of Adventures* કહે છે તેને

---

* નીનો ગજરા (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ,

તેમાની કેટલીક પ્રેમકથાઓ પણ છે આ વાર્તાઓ વાચતા જે આનન્દ થાય છે તે અવર્ણનીય છે દીનગીરીની વાત એ છે કે શામળભટ્ટ પછી આ દિશામા કોઇએ પ્રયાસ કર્યો નથી ઇંગ્રેજીમા સ્કોટ, બાયરન વિગેરે કવિઓની કૃતિ વાચતા જેવો આનદ અનુભવાય છે તેવો જ આનન્દ આ કવિની કૃતિથી મળે છે વળી જાણવા જોગ તો એ છે કે એ કવિએ સાદી અને સરલ ભાષાના ઉપયોગથી ગુજરાતી ભાષાને શણગારી છે અને હજી પણ કહેવાય છે કે—

સાદી ભાષા સાદી કડી, સાદી વાત વિવેક
સાદામા શિક્ષા કથે, એહ કવિજન એક

આધુનિક લેખકો કે જે આડમ્બરી અને અઘરી ભાષા વાપરે છે તેમને આ કવિને આદર્શરૂપે લઇને પોતાની ખોટી પદ્ધતિ બદલવી જોઇએ જનસમૂહમા સાદી અને મોહક ભાષા વાપરનાર લેખકની જેટલી કદર અને અસર થાય છે તેટલી બીજાની થતી નથી **આક્ષરની સાક્ષરતા અઘરા શબ્દો વાપરવામા સમાએલી નથી પણ પોતાના જ્ઞાનનો પુષ્કળ પ્રચાર કરવામા સમાએલી છે.**

સાહિત્યના ક્ષેત્રમા યોદ્ધાઓની જરૂર છે તે યોદ્ધાઓમા ખંત ને નિશ્ચય જોઇએ પ્રેમાનદ કવિ આપણી ભાષાને આટલી સારી બનાવી શક્યા એનુ કારણ એમના ગુણો પણ હતા

ગુજર ભાષામા તેમનાથી ચડીઆતો કવિ હજી થયો નથી દયારામ, દલપતરામ, નર્મદાશકર, નવલરામ વિગેરેએ આપણી ભાષાનો પ્રચાર જનસમૂહમા સારો કર્યો છે કલાપીએ પોતાનુ ગાન ઘેરઘેર સભળાવ્યુ છે, એનો કેકારવ ઘેર ઘેર વચાય છે અને તે અપૂર્વ આનદ આપે છે

આપણા સાહિત્યમા અત્યારે નવલકથાઓ વધારે પ્રકટ થતી હોય એમ લાગે છે પણ આ નવલકથાઓના સમૂહમાથી કેટલી નવલકથાઓ જેને અગ્રેજીમાં *Classics* કહે છે તેવી છે તેનો વિચાર વાચનારે જ કરી લેવો જેમ તેમ વસ્તુ સકલના કરેલી અને મુખ્યત્વે પ્રેમનો પ્રચાર કરતી નવલકથાઓ ઘણી જ માલુમ પડશે પણ સારી ઉપયોગી નવલકથાઓ આગળી ગાળી મળી શકશે સાધારણ રીતે નવલકથાકારો એમ માને છે કે પ્રેમના પાત્રો શિવાય નવલકથા લખી જ શકાય નહિ આ ખોટી માન્યતાને લઈને ઉપરચોટીયા જ્ઞાનવાળી નવલકથાઓ આપણા સાહિત્યમા ઘણી છે પ્રેમ એ કાંઈ માહાસ્વરૂપ નથી પ્રેમ એ અતરજ્ઞાન છે અને લેખક તે જ્ઞાન સપાદન કર્યા શિવાય તે વિષે લખી શકે જ નહિ

વળી આપણી નવલકથાઓમા સાહસની નવલકથાઓ (*Tales of Adventures*) જેવી કે *Robinson Crusoe, Swiss Family Robinson, Gullivers Travels, The Coral Island*, જેનીનો અભાવ છે, તો તેવી નવલકથાઓ પણ લખાવી જોઇએ ફ્રેંચ લેખક જ્યુલ્સ વર્ન *Jules Verne* પોતાની નવલકથાઓ દ્વારા સમાજને વિજ્ઞાનનુ જ્ઞાન આપ્યુ છે તો તેવી વાર્તાઓ લખાવી જોઇએ અને અન્ય ભાષામાથી એવી નવલકથાઓનાં ભાષાતર થવા જોઇએ

આપણી ભાષામા હાનમા ઐતિહાસિક નવલકથાઓ લખાય છે તે ખરેખર આન. જનક છે ઇંગ્રેજીમા ઐતિહાસિક નવનકથાકારો ઘણા થઈ ગયા છે તેમના પુસ્તકોનો ઐતિહાસિક નવલકથાકારોએ અભ્યાસ કરવો જોઇએ કારણ કે એદ્વારાએ ઘણું ઉપયોગી જ્ઞાન મળી શકે

આપણા કમનશીબની વાત એ છે કે હજી આપણી ભાષામા સારા ઇતિહાસકારો થયા નથી આ પ્રદેશમા વિભાગમા હજી ઘણી જ શોધખોળ કરવાની છે આ દ્વારાએ પણ ભાષા ખીલવી શકશે

આપણી ભાષામા હજી સારા નિબંધકારોની જરૂર છે અને આ ક્ષેત્ર પણ ભાષાની ખીલવણી માટે વિશાળ છે

આ બધુ જોતાં ભાષાની ખીલવણી માટે ઘણા જ ક્ષેત્રો છે એ જણાશે, ખોટ માત્ર સારા લેખકોની જ છે અને તેના લેખકોને આશ્રય આપનારાઓની પણ છે

ભાષાની ખીલવણી માટે અમુક સસ્થાઓ સ્થાપવી જોઈએ કે જે સસ્થાઓ અમુક વિભાગનુ કામ ઉપાડી લે ગુજરાતમા દેશી રાજ્યોની સખ્યા ઘણી છે દેશી રાજ્યોના રાજ્યકર્તાઓએ અમુક રકમ સાહિત્યના પુસ્તકોના પ્રચાર પાછળ ખરચવા જોઈએ આવી રીતે રાજ્ય અને પ્રજા તરફથી એક વખતે યત્ન થતા, ગુજરભાષા સારી રીતે પ્રસરશે અને તેના સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ જરૂર જ થશે

ચિત્ર.

લેખક —રા દેશળજી પરમાર, બી એ

ના જાણતા જીવન કે જીવનુ હર્ષ શુ ?
આનન્દમય મન રહેતુ વિહારશીલ,
ત્યહેં લગ્યા હૃદય ત્હો રમતાં સુમિત્ર !
નિર્દોષ એ કદિય શુ વિસરીશ ચિત્ર ?
બન્ને પછી નવિન આ ગૃહમા પ્રવેશ્યા,
માયા દયા વતી સુખે જનહિત સેવ્યા,
ત્હારે કરી શીતળ છાયડી ત્હેં સુમિત્ર !
તાજુ જ એ કદિય શુ વિસરીશ ચિત્ર !
વ્હેની રહી રસની ધાર અખડ મીઠી,
ને રમ્યદૃષ્ટિ નવની ઉભરી અદીઠી–
ત્હો ત્યહૂ રહી ખડી રૂડી રસમૂર્તિ, મિત્ર !
સંગીત આ કદિય શુ વિસરીશ ચિત્ર ?
ચિત્રો રહ્યા મુજ હજુ રચવા અનેક,
ચિત્રુ સહાય તુજ સાહી ધીમે એકેક,
જ્યહા ત્હને ભૂલી શકુ પળ એક મિત્ર !
ત્હારે બધા વિપળમા વિસરીશ ચિત્ર

---

1 વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની,મુબાઈ

વિજ્ઞાન અને કલા.

લેખક—રા વિજયલાલ કનૈયાલાલ ધ્રુવ, એમ સી ઇ

ઉપોદ્ઘાત.

વસ્તુ.

વિજ્ઞાન—શુદ્ધ વિજ્ઞાન—અને રસિક કલાથી જાગૃત થતી દિવ્ય ભાવનાઓ ખરા ઉન્નતમ સાહિત્યનુ પોષણ કેવી રીતે કરે છે અને મનુષ્યની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ કેમ ઉઘાડે છે એ આજના નિબંધનુ વસ્તુ છે

જડવિજ્ઞાનની ક્રૂરતા અને શુદ્ધ વિજ્ઞાનની રસિકતા.

આ વિષયપર વિવેચન કરતા પહેલાં આ પરિષદ્‌ના પૂજ્ય અતિથિ કવિવર મહાત્મા ડૉ રવિન્દ્રનાથ ઠાકુરે પરમ દહાડે આપણને સંબોધી મનુષ્યજીવનના ઉચ્ચ આદેશ સબંધી દૈવી સંદેશ, શુદ્ધ મધુર શબ્દોમા કથન કર્યો છે તેના રણકારા હજી આપણા મસ્તિષ્કમા રમી રહ્યા છે અને આ સબંધમા તેમણે હાલના પાશ્ચાત્ય સુધારાના યુગમા પ્રવર્તી રહેલ જડ વિજ્ઞાનનુ ક્રૂર સ્વરૂપ આપણી દૃષ્ટિ સામે ખડુ કર્યું છે તે હજી જરા પણ દૂર ખસ્યુ નથી એટલામા તો આજના સાહિત્યોત્સવ સમયે વિજ્ઞાનદેવતાની પૂજા કરવા આપણે આપણા શુદ્ધ સાહિત્યપ્રેમી સાક્ષર મિત્રોથી છુટા પડી અહીં જુદા વિભાગમાં એકત્ર થયા છીયે તો આપણે વિષે કદાચ આપણા ભાઇઓ જડવાદનો દોષ મુકી આપણે માટે હલકો અભિપ્રાય બાંધવાને લલચાય એવા સભવ છે તો તે સબંધી આપણુ પવિત્ર કાર્ય કંઇ તેવી અધમ દિશામા નથી એમ સ્પષ્ટ દર્શાવવાની ગભીર ફરજ આપણે માથે આજે આવી પડી છે

શુદ્ધ વિજ્ઞાન અને જડ વિજ્ઞાનનો ભેદ આલેખવા માટે ખાસ એક જુદો જ વિષય નિર્ણય કરી શકે પરતુ શુદ્ધ વિજ્ઞાનથી ઉદ્‌ભવતી ભાવનાઓ કેટલી બધી ઉચ્ચ છે અને આ ભાવનાઓ વડે આપણુ આધ્યાત્મિક જીવન કેટલું તો રસમય બને છે તે વિષેક દિગ્દર્શન આજના નિબધમા કરવા ધારણા છે મારા સાહિત્યપ્રેમી મિત્રો આ વિષયનું જરા મનન કરશે તો શુદ્ધ વિજ્ઞાન આપણા સાહિત્યને વધારે રસિક અને દૈવી (આધ્યાત્મિક) બનાવશે એવી પ્રતીતિ છે

વિજ્ઞાન અને કલા.

વિજ્ઞાન અને કલાને પરસ્પર જો કે ઘણો જ નિકટ સબધ છે તો પણ એક જ કુટુમ્બમા ઉછરેલા બે ભાઇઓ મોટપણે જુદા ક્ષેત્રમાં યથાર્થ છુટા પડી જવાથી તેમની પ્રકૃતિ વિષે જે વિરોધાભાસ જગતની દૃષ્ટિએ આગળ જણાય છે તેના જ પ્રકારનો કઇક વિરોધ મનુષ્ય જ્ઞાનની આ બે શાખાઓ પરત્વે આપણને જણાય છે

'કલાનુ રહસ્ય' આ માનસશાસ્ત્રનો ખાસ વિષય છે અને વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કલા-માટે એટલા તો નવા નવા સાધનો પુરા પાડે છે કે આ સાધનોને સુન્દરતાનું સ્વરૂપ આપી કલાનુ ક્ષેત્ર વિજ્ઞાનની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી જાદુઇ અસરથી વિશાળ થતુ જાય છે

વિજ્ઞાનની કલાપર અસર.

આ પ્રમાણે વિજ્ઞાનની ગુપ્ત વિશાળ ગુફાઓમા કલાના રત્નોની કાચી ખાણ છે અને વિજ્ઞાનના આ ફળદ્રુપ પ્રદેશનુ સશોધન કલાના અભ્યાસક્રમને ખાસ જરૂરનુ છે "સાહિત્ય" કલાનુ એક અગ છે મનુષ્યના વિચારો અરસપરસ દર્શાવવાનુ સાધન ભાષા છે અને ભાષાને સસ્કૃત કરી મનના વિચારો અને હૃદયની લાગણીઓનુ પ્રતિબિબ લેવાની ભૂમિકા તે સાહિત્ય છે

'સાહિત્ય' એ કલાનુ અગ છે.

આ પ્રમાણે આપણી ગુર્જર ભાષાના આ સાહિત્યસમેલન વખતે "વિજ્ઞાન અને કલા" માટે એક જુદો જ વિભાગ પાડી આ વિષય માટે સાહિત્યસેવકોએ એક પ્રકારની પિતૃભક્તિ દર્શાવી છે તે અત્યત પ્રશસનીય છે હિન્દુ સમાજનુ "પિતૃભક્તિ" એક ખાસ લક્ષણ હોઈ ભાવિક હિન્દુ પોતાને ત્યા પ્રત્યેક શુભપ્રસગે "પિતૃદેવ"નુ આવ્હાન કરે છે અને તે પ્રમાણે આજ ગુજરાતની બ્હી સાહિત્યપરિષદ્‌મા "વિજ્ઞાન અને કલા" ને ખાસ આવ્હાન થયુ છે તે આ સસ્થાના ભવિષ્યનુ શુભસૂચક ચિન્હ છે

'વિજ્ઞાન અને કલા' એ પિતૃદેવનુ આ સાહિત્યપરિષદ્‌મા થયેલુ આવ્હાન.

મનુષ્યજ્ઞાનના આ બે મુખ્ય "પિતૃદેવ"નુ જેટલુ પૂજાવન આપણા સાહિત્યમા થશે તેથી અનેક ગણી વૃદ્ધિ આપણા સાહિત્યની આ દેવોની શુભ આશિષથી સભવશે જ એ આપણી ભાવિક ગુર્જરપ્રજાને ખાસ જણાવવાની જરૂર હોય જ નહિ

આ પિતૃદેવની પુજાવનથી આપણા સાહિત્યની વૃદ્ધિનો સભવ.

પ્રકૃતિ (કુદરત) પરત્વે મનુષ્યનો ભાવિક સબન્ધ.

મનુષ્યની બુદ્ધિ, સૃષ્ટિની પ્રકૃતિનુ રહસ્ય જાણવા માટે જીજ્ઞાસુ છે એટલુ જ નહિ પણ આ પ્રકૃતિમાથી આનદ મેળવવા માટે તે હમેશા ઉત્સુક રહે છે, આપણુ જીવન ભાવનામય છે અને પ્રકૃતિ હૃદયમા ભાવના જાગૃત કરે છે કવિત્વશક્તિના અભાવે આપણે આ ભાવના ભાષાદ્વારે પ્રગટ ન કરી શકતા હોઇએ તો પણ પ્રકૃતિનુ એટલે કુદરતનુ કોઇ વખત ઉલ્લાસથી, કોઇ વખત પુજ્યભાવથી, કોઈ વખત ભયથી, અને ઘણી વખત તો આશ્ચર્યથી આપણે દર્શન કરીએ છીએ

પ્રકૃતિનુ મનુષ્ય ભાવનાથી દર્શન કરવાને ઉત્સુક હોય છે.

મુદ્રલા ર ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

ચમકતા તારાઓથી ઝળળી રહેતા આકાશ તરફ ભવ્ય પર્વતોની વિકરાળતા પ્રત્યે, ઘુઘવતા સમુદ્રના અગાધ જળસંચય તરફ હવામા ઉડતા પ્રચંડ પક્ષિનું અને કુદરતના બગીચામા ઉગી નીકળેના પ્રત્યેક પુષ્પ તરફ આપણે ધણીએ વાર અલૌકિક ભાવનાથી પ્રેરાઇ હૃદયની કંઈક નવનવી લાગણીઓ અનુભવીએ છીએ અને જ્યારે આ ઉડ વી વૃષ્ટિની અગાધ શક્તિ વિષે પ્રત્યેક અનુભવમા રહેલી ગહનતા,

સૃષ્ટિ ક્રિયાના અનેક દર્શનોથી ઉદ્ભવતી અલૌકિક ભાવના

નિશાળના અને ચેતનાનુ દર્શન કરીએ છીએ અને જ્યારે નિરંતર થતા ફેરફારોમા કંઈક નિયમબદ્ધ ક્રમ હોઇ અગણિત ચિત્રવિચિત્ર ભેદોમાં કંઇક ઉત્ક્રાન્ત થતો વિકાસ જણાઇ આવેછે ત્યારે આ સર્વ જુદી જુદી સૃષ્ટિક્રિયામા સુન્દરતાની અલૌકિક ત્યા દેખાઇ કંઈક ગૂઢ એમ્યની આશ્ચર્યતાયુક્ત ભાવના આપણામા જાગૃત થાય છે

પ્રકૃતિમાં આ પ્રમાણે જેવા આપણે તલ્લીન થતા માડીએ છીએ કે તરત જ આપણા આત્મામાથી અલૌકિક આનન્દ ઉત્પન્ન થાય છે આ આનન્દ ભાવના જ તે પ્રેમ છે આ પ્રમાણે ભાવના ા વિકાસમા પ્રકૃતિ ઘણો જ મોટો ભાગ ભજવે છે અલબત્ આ ભાવનાસૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ જોકે તદ્દન માનુષિક હોઇ મનુષ્યના જીવનક્રમમા તેના સુખ દુ ખ અને આશા નિરાશામાથી થયેલી છે તો પણ પ્રકૃતિની છાપ આ સૃષ્ટિમા ઓત-

પ્રકૃતિની મનુષ્યની ભાવનાપર થતી મોટી અસર.

પ્રોત એટલી બધી તો થયેલી છે કે મનુષ્યનું ભાવનામય જીવન પ્રકૃતિનુ પ્રતિબિમ્બ હોય એમ ઘણી વખત મહાન્ કવિઓનો પણ ઉદ્ગાર નીકળી ગયો છે એટલે કે મનુષ્યના ભાવનામય જીવનના વિકાસ માટે પ્રકૃતિના અભ્યાસની ખાસ આવશ્યકતા છે કુદરતના ખોળામા જ્યારે મનુષ્યે પોતાનુ બાલજીવન શરૂ કર્યું ત્યારથી અત્યાર સુધી મનુષ્યના કલ્પ પ્રદેશમાથી જે જે કલા અને કવિતા ઉત્પન્ન થઈ છે તે સઘળુ મૂળ વસ્તુ પ્રકૃતિએ આપેલુ છે

પ્રકૃતિની મનુષ્યજીવનમા મૂળ છાપ.

પ્રકૃતિએ આ પ્રમાણે મનુષ્યજીવનમા જે મૂળ છાપ પાડેલી છે તેનુ તત્વ સદાસર્વદા એક જ રહેલુ છે કુદરતના પ્રથમ દર્શનથી જે લાગણી આપણા મૂળ પૂર્વજોને થઇ છે તેવા જ પ્રકારની લાગણી અત્યારે પણ વિજ્ઞાનના ઉંડા અભ્યાસથી કુદરતના સ્વરૂપ જોવાથી ઉત્પન્ન થઈ છે આ પૈકી એક ભાવનાનો આપણને પ્રકૃતિની અગાધ ગતિમાન શક્તિમાટે ઉત્પન્ન થાય છે

આ અનન્ત વિશ્વમા આપણા સર્વ ગ્રહો સહિત સૂર્યમંડળ આકાશના કોઇ અજાણ્યા ભાગમા આગળ ને આગળ પ્રયાણ કરી રહ્યુ છે, જે શક્તિ આપણી પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે છે, જે શક્તિ વડે સમુદ્રમા ભરતી ઓટ ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રચંડ વાયુ

પ્રકૃતિની અગાધ ગતિમાન શક્તિ.

થાય છે વરસાદના બિન્દુ જામે છે, સ્ફટિકના કણ બધાય છે, જેના વડે અનેક પુષ્પ ફળ વૃદ્ધિ પામે છે અને પ્રાણિઓને ગતિમાન્ જે શક્તિ કરે છે અને જેનાથી આપણા મગજમા

વિચારશક્તિ પ્રગટ થાય છે, ટુંકામા આ સૃષ્ટિનો યંત્ર જેને વડે ગતિમાન થાય છે તે અગાધ શક્તિ વિષે જે ભાવના આપણા ઋષિમુનિઓએ ગાયત્રીમન્ત્રમા જણાવી છે તે જ ભાવના અત્યારે, પણ આપણે આપણા પ્રત્યેક નવનવા વૈજ્ઞાનિક દર્શનમા પણ જોઇએ છીએ

પ્રકૃતિની વિશાળતા વિષે ભાવના—

બીજી ભાવના પ્રકૃતિની વિશાળતા માટે ઉપજે છે બાલ્યાવસ્થામા જ્યારે એક નાની ડુંગરીપર ચ્હડી આસપાસની સૃષ્ટિનું દર્શન કરવાથી જે વિશાળતાની ભાવના આપણા નાના મગજમા થાય છે તેવી જ ભાવના જેમ જેમ આપણે વિજ્ઞાનના અભ્યાસમા ઉંડા ઉતરીએ છીએ તેમ તેમ વધારે ને વધારે પ્રદિપ્ત થતી જાય છે જ્યારે આપણે એક ગગનચુમ્બિત પર્વતની ટોચપરથી કે વિશાળ સમુદ્રના મધ્યભાગેથી આ સૃષ્ટિનું દર્શન કરીએ છીએ ત્યારે જે વિશાળતાની અલૌકિક છાપ આપણા હૃદયમા પડે છે તેનાથી અનેક ગણી ઉંડી છાપ આપણને આ વિશ્વની અગાધતા વિષે ખગોળવિદ્યાના અભ્યાસથી એવી તો ઉત્પન્ન થાય છે કે આ વિશ્વના કોઇપણ પ્રદેશમા જેમ જેમ આપણે ઉંડા ઉતરતા જઇએ છીએ તેમ તેમ તેની વિશાળતા વધતી જ જાય છે

નિયમિત સકલનાની ભાવના—

ત્રીજી ભાવના નિયમિત સકલનાની છે પ્રથમ જ્યારે વર્ષની ઋતુઓ નિયમિત રીતે એક પછી એક ક્રમવાર આવતી મનુષ્યને માલૂમ પડી હશે ત્યારથી આ ભાવના પ્રદિપ્ત થઇ છે અને જેમ જેમ સૃષ્ટિનો ઉંડો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરતા જઇએ છીએ તેમ તેમ આ ભાવના વિશેષ તીવ્ર થતી જાય છે ચંદ્રની ગતિ અને ભરતી ઓટનો વ્યવસ્થિત સબંધ જોવાથી, જે નિયમિત સકલનાની ભાવના જાગૃત થાય છે તેના કરતા કેટલી તીવ્ર ભાવના વિજ્ઞાનના ઘણા નિયમો ઉત્પન્ન કરી શક્યા છે જેમકે—ગ્રહોના અંતર અને ગતિ સબંધી "બોડના નિયમ" અને પદાર્થના પરમાણુઓના વજન સબંધીનો ક્રમિક નિયમ (*Periodic law*) જે મેન્ડેલીફે શોધી કાઢ્યો છે તેમ જ બીજા આવા અનેક વૈજ્ઞાનિક નિયમોથી નિયમિત સકલના પ્રત્યેક દિશામા જણાઇ આવી છે આ વિષે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમા અભ્યાસ કરવાથી કેટલી ઉંડી લાગણી થતી હશે તેનો સહજ ખ્યાલ આ શાસ્ત્રના પ્રવીણ શાસ્ત્રીઓ સારી રીતે આપી શકે છે, અને આ ભાવનાની ઉચ્ચતા જેમ જેમ આપણે પ્રત્યેક જગતની કૃતિનું વિજ્ઞાનથી દર્શન કરીશુ તેમ તેમ વિશેષ ને વિશેષ આપણને જણાતી જશે.

વિશ્વવ્યાપી સઘાત (*Flux*) સબન્ધી ભાવના

ચોથી ભાવના વિશ્વવ્યાપી સઘાત વિષેની છે બધી વસ્તુઓ એક બીજા સાથે એવા તો સપૂર્ણ સમાગમમા આવી ગઈ છે કે પ્રથમ દૃષ્ટિએ જોતા આ સબંધથી આપણા મગજમા ગુચવાડો જણાય છે પણ જ્યારે આ ગુચવાડામા વ્યવસ્થા માલુમ પડે છે ત્યારે જે અદ્ભુત લાગણી થાય છે, તે આ ભાવનાની છે દાખલા તરીકે વરસાદ પડ્યો, નાળા ઉભરાયા, નદીઓ રેલાઇ અને બધુ પાણી સમુદ્રમા ગયુ, સમુદ્રમાથી સૂર્યના તાપથી વરાળ ઉંચે ચઢી વાદળા બધાયા અને તે જ સૂર્યના તાપથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રચંડ

લલિતના કાવ્યો રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વાયુવડે આ નાળાંઓ પર્વતો તરફ ધસડાઇ જઇ વરસાદ પડયો અને પર્વતોની ખીણો જલમય થઇ ગઇ આ અનન્ત ક્રમ નિરંતર ચાલુ જ રહે છે વનસ્પતિ સૂર્યના તાપવડે હવામાથી કારબન, જમીનમાથી પાણી અને ક્ષાર શોષી લઇ પુષ્ટિ પામે છે અને તે જ વનસ્પતિને પ્રાણી ખાય છે અને તે જ પ્રાણી હવામા કારબોનીક વાયુ પાછો આપે છે અને મળમૂત્ર વાટે જમીનમા વનસ્પતિને ઉપયોગી ક્ષાર પુરા પાડે છે આ પ્રમાણે વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓના સમૂહના સઘાતમા પ્રથમ દૃષ્ટિએ જણાતા ગુચવાડામાથી જ્યારે આવી સુવ્યવસ્થા માલૂમ પડે છે ત્યારે જે અદ્ભુત ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે તે શુ ઓછી ચમત્કૃતિની છે ?

કુદરતની બીજી અનેક ભાવનાઓ.

આ મનુષ્ય ભાવનાઓ ઉપરાત બીજી અનેક ભાવનાઓ કુદરતની સમૃદ્ધિ, વિવિધતા અને અતિશયતા વિગેરેની છે પ્રત્યેક તારો એક બીજાથી તેજમા જુદો દેખાય છે અને તેમની સખ્યા તો અગણિત જ છે પ્રત્યેક ડુગરી, પ્રત્યેક વહેળો, પ્રત્યેક નદી અને પ્રત્યેક પ્રાણી તેમ જ વનસ્પતિમા વિવિધતા હોઇ વ્યક્તિત્વ માલૂમ પડે છે પશુ, પક્ષી અને વનસ્પતિના અનેક ગણના ગણ હોય છે જેનુ સપૂર્ણ વર્ગીકરણ કરવાને મહાન્ વિદ્વાનો પણ સમર્થ થઇ શકયા નથી વળી પ્રત્યેક પદાર્થની રચનામા એટલી તો ગહનતા સમાયેલી છે કે એક નાનામા નાના પ્રાણીની અતર વ્યવસ્થાનુ બધારણ એક મોટામા મોટા પ્રજાસત્તાક રાજ્યના બધારણ કરતા પણ ગૂઢ હોય છે એક કીડીના અવયવોની રચના મોટામા મોટા "એન્જીન" કરતા પણ વિશેષ ગહન છે અને કીડીનુ નાનામા નાનુ મસ્તિષ્ક પણ વિશ્વની ગૂઢમા ગૂઢ શક્તિથી પ્રેરિત થયેલુ હોય છે. હાયડ્રોજન વાયુના પરમાણુની રચના એક મોટામા મોટા તારા નક્ષત્રના સમૂહ કરતા પણ વિશેષ વિચિત્ર છે વિદ્યુતશાસ્ત્રના અભ્યાસથી અવિભાજ્ય મનાતા પરમાણુઓની વ્યવસ્થા સમજવાનુ કામ ગ્રહોના જ્યોતિષશાસ્ત્ર કરતા પણ વિશેષ ગહન થઇ પડયુ છે

કુદરતના પરસ્પર સબધની ભાવના.

આ ઉપરાત વળી એક ભાવના કુદરતના પરસ્પર સબધની ગુથણી વિષેની છે, મનુષ્યના ઇતિહાસનો સબધ તેમના હમેશના રહેવાના પ્રદેશપર અને આસપાસના વાતાવરણપર આધાર રાખે છે મનુષ્યના ઘણા રોગોનો સબધ તેમના હમેશના સાથી પ્રાણીઓ ઉપર રહેલો છે ઉંદરડાને પ્લેગ સાથે, મચ્છરને મેલેરીઆ સાથે અને માખીઓને કોલેરા સાથે સબધ છે તિરસ્કારને પાત્ર થયેલા કીડાઓ અને જતુઓ જમીન વળી વિશેષ ફળદ્રૂપ બનાવી આપણા સહાયક થએલા છે આ પ્રમાણે પ્રકૃતિના અભ્યાસથી ઉદ્ભવતી આ અનેક ભાવનાઓ

આ ભાવનાઓ કલાઓનુ મૂળ છે.

મનુષ્યમાં કવિત્વની શક્તિ અને બીજી કેટલીએક રસિક કલાઓની પ્રકૃતિ જાગૃત કરે છે આ ભાવનાઓનુ મૂળ ઉપર જણાવ્યા તેમ વૈજ્ઞાનિક પાયા ઉપર રચાયલુ છે અને તે મનુષ્ય જાતના આજ પર્યંતના અનેક અનુભવોનો એકત્ર થયેલો સમૂહ હોઇ તેનું સ્વરૂપ યુગે યુગે નવુ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને પ્રત્યેક યુગની રસિક કલાનું મૂળ ખનિજ બને છે

સાહિત્યજીવન ૬ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

આ પ્રમાણે જેમ જેમ વિજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી ગઇ તેમ તેમ સૃષ્ટિ તત્ત્વ વિષેની પુરાણી કલ્પનાનું સ્વરૂપ બદલાતું ચાલ્યું છે ખગોળવિદ્યાનું રહસ્ય આ ભાવનાઓના શબ્દમાં મૂકીએ તો વિશ્વની અનન્તતા વિષે નીચે પ્રમાણે કલ્પના ઉત્પન્ન કરી શકે છે

ખગોળથી ઉત્પન્ન થતી વિશ્વની અનન્તતા વિષેની કલ્પના

જો સૂર્યને આપણે એક નાના રેતીના કણ સાથે સરખાવીએ તો પૃથ્વી તેની પાસે એક તસુના અંતરે દેખી પણ ન શકાય એવા બારીક અણુની કલ્પી શકાય આ પ્રમાણમા આપણા સૂર્યમંડળની પાસેમા પાસેનો તારો આશરે ચાર માઇલના અંતરે બીજો રેતીનો કણ હોય એમ કલ્પવું જોઇએ આવા અંતરે બીજા બધા તારાઓ ગોઠવાએલા છે અને આપણા સૂર્યમંડળ આકાશમા એવી તો આ પ્રમાણમા ભ્રમણ કરતી ચાલે છે કે તો તેની પાસેમાં પાસેના ઉપર ના માપપ્રમાણે ચાર માઇલના અંતરે આવેલા તારા સુધી પહોંચતા આશરે સીત્તેર હજાર વર્ષ લાગે છે આ રીતે જોતાં આકાશ જો કે આપણી દૃષ્ટિએ તારાઓથી ઉભરાતું જણાય છે તોપણ વિશ્વની જગ્યાનો મોટામાં મોટો ભાગ સાવ શૂન્ય છે એટલે ખાલી છે અને વિશ્વની આ પ્રમાણે શૂન્યતાની કલ્પના ઘણી અગાધ છે

ભૌતિક શાસ્ત્રમા વળી ગુરુત્વાકર્ષણની કલ્પના, વિશ્વમા સર્વ વ્યાપક તેજોવહ આકાશ (*Luminiferous Ether*) ની કલ્પના અને શક્તિની અક્ષયતા (*Conservation of Energy*) ની કલ્પના આ શાસ્ત્રમા નવી નવી ભાવનાઓ જાગૃત કરે છે આ કલ્પનાઓથી આપણા અનુભવની પાર આપણી વિશ્વવિષેની દૃષ્ટિ ખેંચાઇ જાય છે

વૈજ્ઞાનિક નિયમોથી ઉત્પન્ન થતી ભાવનાઓ.

હાલની વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ વિશ્વની કલ્પનામા સૂર્ય અને બીજા અનેક તારા ગ્રહો, તેજોવહ આકાશમા, ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને આધીન રહી જે પદાર્થ અને શક્તિ અનાદિ કાળથી વિશ્વમા સમાયેલા છે તેમા રમમાણ થઇ, એક પછી એક નવનવી સજીવ અને નિર્જીવ સૃષ્ટિઓ નિપજાવી, ગતિના અનેક રૂપ રૂપાંતરમા શોભ્યા કરે છે કેટલીક વાર સુધી વિશ્વનો પદાર્થ એક ઠેકાણે એકત્ર થઇ તેની શક્તિ ભાવી સંભવનીય ગતિ માટે ગુપ્ત રહે છે અને પછી બીજા સંયોગોમા તે શક્તિ પદાર્થના મોટા મોટા સમૂહને ગતિમા મૂકી બહાર પડે છે અને આ પ્રમાણે શક્તિનું નિરંતર આંદોલન ચાલુ રહી અક્ષય શક્તિ અને પદાર્થ, વિશ્વનું અનન્ત અનાદિ વિરાટ સ્વરૂપ આપણી દૃષ્ટિ આગળ ખડું કરે છે આ કલ્પના કેટલી બધી ભાવનામય છે, તેનો રસિક શ્રોતાજન સહજ ધ્યાન કરશે

આ પ્રમાણે આધુનિક વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ તમામ વ્યૂહ જે અત્યાર સુધી સ્થિર દેખાતો હતો તે હવે ગતિમાન માલુમ પડે છે જે ભાવના ખગોળ શાસ્ત્રવડે જાગૃત થઇ તે જ ભાવના, ભુસ્તર અને જીવનશાસ્ત્રમા પણ દેખાઇ આવે છે અને દરેક શાસ્ત્રમા ગતિમાન ઉત્ક્રાન્તિ નજરે આવે છે આજ સુધી જેને આપણે નિર્જીવ મૃત પદાર્થ માનતા હતા એવા જડ સ્ફટિક (*Crystals*) અને રત્નો (*Jewels*)-ના પરમાણુઓની વૃદ્ધિ એક જીવન્ત વૃક્ષ કે પ્રાણીના જેવી ઉત્ક્રાન્ત થયેલી છે અને આપણા

વિશ્વની આધુનિક વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ ઉત્ક્રાન્ત રચના.

ફેમેલ્સ અન્ડર એન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ. રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ભા તવાર ।। પ્રતિષ્ઠિત અર્વાચીન વૈજ્ઞાની પ્રોફેસર સર જગદીશ ચંદ્ર બોઝની શોધ પ્રમાણે આ રહ્યો. તેમ જ નિર્જીવ મનાતા પથરોમાં પણ મનુષ્યની કણ જેવી રચના છે સજીવ સૃષ્ટિ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં આપણને જણાઈ આવે છે કે ગમે તેટલી પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં પણ જીવતત્વ ગમે તે પ્રમાણે બહાર પડી આવે છે હીમાલયના બરફથી ઢંકાઈ ગયેલા નીખરો પર વનસ્પતિના અનેક સ્વરૂપો પ્રગટ થયેલા છે એટલું જ નહિ પણ અનેક પ્રકારના પક્ષિઓ અને પ્રાણિઓનું આ અખંડ નિવાસસ્થાન હોય એમ જણાય છે જ્યારે આપણે સમુદ્રમાં અનેક પ્રકારના મત્સ્યો ઉભરાઈ જતા જોઈએ છીએ, આકાશમાં કોઈ વખત ટીડના ટોળાના ટોળા ઉડતા જોઈએ છીએ, કોઈ અંધારી રાતે ચમકતા અનેક આગીઆઓને દોડાદોડ કરતા જોઈએ છીએ કોઈ વખતે ઉભરાઈ જતા મંકોડા અને કીડીઓના થર લાગેલા જોઈએ છીએ ત્યારે સજીવ સૃષ્ટિની વિપુલતા વિષે ઘણી અદ્‌ભૂત ભાવના પેદા થાય છે વળી ભૂસ્તરના થરોમાં પ્રાચીન જીવોના ચિન્હો (*Fossis*) ઉપરથી જીવમાત્રનો પૂર્વ ઇતિહાસ તપાસીએ છીએ ત્યારે સાદામાં સાદી જીવસૃષ્ટિ કેવી રીતે અતિ પ્રાચીન કાળથી માંડીને ધીમે ધીમે અનેક પરિસ્થિતિમાં જુદા જુદા સંયોગને અનુકૂળ થઈ પોતાનું અસ્તિત્વ વિશેષને વિશેષ સ્વતન્ત્રતાથી સ્થાપિત કરી હાલની મનોમનવાળી સક્રીય અવયવોયુક્ત જીવોની પરિસ્થિતિમાં ઉત્ક્રાન્ત થઈ છે તેનો અદ્‌ભૂત ખ્યાલ આપણી દૃષ્ટિ આગળ ખડો થાય છે

વિજ્ઞાન અને કલાનો પરસ્પર સમ્બંધ છતાં વિરોધ.

આ પ્રમાણે જીવનદૃષ્ટિનું દર્શન પણ આપણી આગળ અનેક ભાવનાઓ ઉભી કરી રસિક કલા માટે મોટું ક્ષેત્ર ઉઘાડે છે કલાનું મૂળ વસ્તુ આ પ્રમાણે વિજ્ઞાનના પ્રદેશમાંથી મળી આવે છે અને વિજ્ઞાનની રસિકતા કલાને લઈને તોપણ આ બન્ને પરસ્પરાવલમ્બી બાબુમાં સામાન્ય દૃષ્ટિએ મોટો વિરોધ લાગે છે કેમકે વિજ્ઞાન જો કે અનેક ચિત્ર વિચિત્ર મનોભાવના પ્રકટ કરે છે તો પણ તે હમેશા તેથી દૂર રહેવા માગે છે અને કલા હમેશા માનસિક ભાવનાના પ્રદેશમાં રમ્યા કરે છે કુદરતના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસથી મનુષ્યને કેટલો આનન્દ થાય છે તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા તો પણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હમેશા આવી માનસિક ભાવનાથી દૂર રહેવા માગે છે અને આ વૈજ્ઞાનિક ચિત્તવૃત્તિ તેની આ ભાવનાદૃષ્ટિ ઘટાડવાને બદલે તેને વિશેષને વિશેષ વિસ્તૃત કરતી જાય છે ન્યૂટનના સ્ફટિકથી થતા રંગ પરિચ્છેદનના શોધથી આકાશના સુંદર મેઘધનુષ્યની પૂજ્ય ભાવના થોડેક અંશે કમી થઈ હશે તો પણ આ રંગોના પૃથક્કરણથી કેટલાએક અદ્‌ભૂત ચમત્કારો વિજ્ઞાનદૃષ્ટિ આગળ ઉત્પન્ન થયા છે આ પ્રમાણે વિજ્ઞાન આપણી અદ્‌ભુત ભાવનાને દૂર કરતું નથી પણ તેને વધારે ને વધારે વિશાળ અને વિશુદ્ધ બનાવે છે

ઊર્મિમાળા રૂ ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

વિજ્ઞાનથી થતી વિશુદ્ધ ભાવના.

એક કલ્પનાસૃષ્ટિ આપણા મગજમાંથી વિજ્ઞાન દૂર કરે છે કે તરત જ તેને બદલે બીજી અનેક અદ્‌ભુત કલ્પનાઓ આપણા મગજમાં ઉભી થાય છે અને આ પ્રત્યેક કલ્પના કરતાં પ્રથમની વિષમ કલ્પના કરતાં વિશેષ વિશુદ્ધ હોઈ રસિક કલા માટે મોટું વિશાળ ક્ષેત્ર ઉઘાડું કરે છે અને જેમ જેમ વિજ્ઞાનના અભ્યાસપર તે પ્રજા વિશેષને વિશેષ આકર્ષાય છે તેમ તેમ આ વિશુદ્ધતર રસિક

વિજ્ઞાનથી રસિક કલા વિશુદ્ધ થાય છે.

કલ્પના સમજવાને વિશુદ્ધ પાત્ર થઈ આ પ્રજાનું સાહિત્યક્ષેત્ર સ્વાભાવિક રીતે વિસ્તૃત થાય છે

આપણા સાહિત્યમાં વિજ્ઞાનના આવ્હાનથી ભવિષ્યનું શુભ સૂચન.

ગુર્જર ભાષામાં જેમ જેમ આ વિજ્ઞાનનું સ્થૂલ મનાતું સાહિત્ય વધવા માંડશે તેમ તેમ તેની વૈજ્ઞાનિક ભાવનાથી રસિક થતી જતી કલ્પનાસૃષ્ટિ અનેક નવ નવા સાહિત્યના ક્ષેત્રો ઉત્પન્ન કરશે કે જેની અલૌકિક અસર સાહિત્યના તમામ પ્રદેશપર એક સુંદર સ્વરૂપ ફેલાવી આપણું સાહિત્ય જગતના ઇતિહાસમાં એક નમુનારૂપ થઇ પડશે અને તેટના માટે વિજ્ઞાનનું આવ્હાન સાહિત્ય મંદિરમાં થયેલું છે તે એક અતિ શુભ ભવિષ્ય સૂચક છે અને આ વૈજ્ઞાનિક ભાવના સામાન્ય પ્રજામાં વિશેષને વિશેષ પ્રસાર કરવા અનેક ગ્રન્થો છપાઈ સાહિત્ય પ્રદેશને વિસ્તૃત કરશે એવી શુભ આશા છે *

---

* છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્, અમદાવાદમાં વંચાયેલો લેખ

---

[1] ગુણલક્ષ્મી અને સદ્‌ગુણલક્ષ્મી રૂ ૦-૧૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

બાલસાહિત્ય.

લેખક–અ સૌ વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ નીલકંઠ, બી એ

ગુજરાતી ભાષાનુ સાહિત્ય હજી પૂર્ણ કળાએ પહોચ્યુ નથી તેમાં ઘણા અંશો અપૂર્ણ છે અને કેટલાક તો નહીં સરખા છે જ્યારથી ગુજરાતી ભાષા હાલના રૂપાન્તરમાં આવી ત્યારથી તે આજ સુધી તેમાં પદ્યનો મોટો જ્થ્થો લખાએલો છે ગદ્ય સાહિત્ય તો ઘણા પાછળના કાળનુ છે એ સર્વ કોઇ જાણે છે એમને સાધારણ રીતે કાવ્યનો વિષય ન થઇ શકે તેવી સર્વ બાબતો પદ્યમા જ રચાએ હતી અને ગદ્ય લેખન શરૂ થયા પછી તે સાહિત્યનો જુદા જુદા કારણો આવી મળવાથી વિકાસ વધારે થયો છે તેમ છતા પ્રમાણમા સાહિત્યના વિભાગો ઘણી જ અપૂર્ણ દશામાં છે કાવ્યનો સમૂહ ઘણો હોવા છતાં નાટકનો ઉત્કર્ષ ઓછો છે, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર વગેરેના ગ્રન્થો ગણતરીના જ છે તેમ જ હાસ્યરસનુ સાહિત્ય નહીં જેવુ છે અને બાળકો માટે પણ સાહિત્યસામગ્રી કાંઇ જ નથી એમ કહીએ તો ચાલે

સાહિત્ય પરિષદો કાંઈ જ સાહિત્યની ખોટ હોય તે *manufacture* કરાવી શકે અર્થાત્ ઉત્પન્ન કરાવી શકે એ સભવિત નથી. સાહિત્યના ગ્રન્થો એમ *to order*–યોજના પ્રમાણે રચી શકાતા નથી તથાપિ એવી પરિષદોમા વસ્તુસ્થિતિનુ દર્શન કરાવવાથી ઉત્સાહી અને શક્તિસપન્ન લેખકોને માર્ગસૂચન થાય છે એ નિર્વિવાદ છે

બાળકો એ પ્રજાની મોટી સપત્તિ છે અને તેમને યોગ્ય માર્ગે વાળવામાં આવે તો ભવિષ્યનુ પ્રજાજીવન ઉન્નત થાય એ આપણે જાણીએ છીએ માટે આપણાં બાળકોમા શુભ સસ્કાર પડે એ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે ઘરમાથી મળતું શિક્ષણ, શાળાનુ શિક્ષણ, સમતિથી મળતું શિક્ષણ અને વાચનથી મળતું શિક્ષણ એ સર્વ બાળકનુ ચારિત્ર્ય ઘડવામા સહાયભૂત થાય છે તેમાં વાચનસબધી વિચાર કરવાના છે

ગુજરાતી ભાષામા બાળકોને માટે સાહિત્ય નથી, તેઓને માટે પુસ્તકો નથી અને ચોપાનીઆ નથી એમ કહિએ તો ચાલે તેમને માટે કેવા પ્રકારનુ સાહિત્ય હોવુ જોઇએ તેનો ખરો ખ્યાલ હોય તો જ તેમને યોગ્ય પુસ્તકો રચાય બાળકોના મનનાં વલણો, જુદી જુદી માનસિક શક્તિઓની મદતા અને તીવ્રતા આ સબધમા ખાસ લક્ષમા રાખવી જોઇએ. એકંદરે એવો ખ્યાલ જોવામા આવે છે કે નીતિના બોધપાઠો તેમને આપવામા આવે તો તેઓ સદાચારના પુતળા બની જાય પહેલા આવા કલ્પિત ખ્યાલને લીધે તેઓને પ્રત્યક્ષ બોધના સાધન કોઇકોઇ રચતા અને હવે કાંઈક તેમા ફેરફાર કરી વાર્તારૂપે બોધ આપવાનો પ્રયત્ન જ્યા બાળકોના સાહિત્ય રચવાના છૂટા છવાયા પ્રયત્ન થાય છે ત્યાં જોવામાં આવે છે અને વિશેષમા કાંઇ સહેજ જ્ઞાન મળે તેવા લખાણો હોય છે બાલસ્વભાવનુ નિરીક્ષણ કરતા જણાશે કે તેમનામા અનુકરણશક્તિ, જીજ્ઞાસા, કલ્પનાશક્તિ અને મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય

છે આ સર્વને જવાબ દેવું, એ શક્તિઓને સંતોષનારૂં સાહિત્ય બાળકો હોંસથી વાંચે છે અને તેની અસર ધાર્યા પ્રમાણે થાય છે અલબત્ત બાળકોમાં બુદ્ધિ તેમની ઉમરના પ્રમાણમાં હોય છે તેથી તેઓ બુદ્ધિની કસોટીપર દરેક બાબત મૂકે છે પરન્તુ કલ્પનાશક્તિ ઘણી ઘણી એટલી બલવત્તર હોય છે કે દુનીઆની વાસ્તવિકતાની બહાર કલ્પનાના તરંગોમાં આનંદ માનવામાં તેઓ હમેશ તત્પર હોય છે

અંગ્રેજી ભાષામાં આજથી સો વર્ષ ઉપર બાળકો માટેના સાહિત્યની હાલ અહીં છે તેવી જ સ્થિતિ હતી તેમને માટે રચાયેલાં પુસ્તકો હતાં અને તેમાં કોઈ કોઈ ઉમેરો થતો પરન્તુ છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષમાં એ સાહિત્યની ખીલવણી ન કલ્પી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં થઈ છે બાળકો માટેની બેદરકારી જ એ સર્વનું કારણ હતી એવું કહે છે કે અંગ્રેજ પ્રજાનું લક્ષ છોકરાં તરફના અયોગ્ય વર્તન તરફ દોરનાર ચાર્લ્સ ડીકન્સ હતો ડીકન્સ અંગ્રેજી ભાષાનો શિષ્ટ લેખક છે તેણે સંખ્યાબંધ પુસ્તકો લખ્યાં છે, જે લોકપ્રિયતાની ટોચે પહોંચેલાં છે જ્યારે ડીકન્સની સેન્ટીનરી એટલે સોમી જયંતિ ઉજવવામાં આવી ત્યારે પ્રજા આ વિરાસ તેની ઋણી છે એ વાતને ખાસ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું હતું નીતિના પાઠોમાં દર્શાવતી વાતાઓના જમાના પછી અંગ્રેજી સાહિત્યમાં લોકમાં પ્રચલિત એવી કલ્પિત જીન પરીઓની વાર્તાઓના સંગ્રહો પ્રકટ થયા જેને ફેરી ટેલ્સ કહેવામાં આવે છે તે વાર્તાઓ બધી જ કલ્પિત હોય છે એટલું જ નહીં પણ તદ્દન અસંભવિત હોય છે પરંતુ બાળકોની કલ્પનાશક્તિને તે એટલી હદસુધી આકર્ષે છે કે અંગ્રેજ બાળકો અત્યંત રસપૂર્વક તે વાંચતા શીખ્યા પહેલાં સાંભળે છે અને વાંચતાં આવડે ત્યારે વાંચે છે અને કલ્પનાના એવા ઉડ્ડયનોમાં એટલે મગ્ન થઈ આનંદનો અનુપમ અનુભવ કરે છે કે આપણને તે જોઇને એમ થાય છે કે આપણા દેશનાં બાળકોને આપણે જોઈએ તે કરતાં વહેલાં ગંભીર બનાવી દઈએ છીએ અને જગતનો કઠોર અનુભવ કરાવીએ છીએ કલ્પનાના મનોરાજ્યના વિહાર કરનાર એ બાળકો તરફ જોઈ સહજ ઇચ્છા થાય કે આપણે આપણું બાળપણ ફરી એ ભાગ્યશાળી થઈએ

એ વાતોમાં સારા નઠારા મનુષ્યો રાક્ષસો, પરીઓ વગેરે હોય છે અને સદ્વર્તનનું તત્ત્વ પણ હોય છે પણ તે અત્યંત ગૌણ હોઈ તેથી આપતા બોધની પેઠે અરુચિકર લાગતું નથી તેવી વાતાઓ ઘણા પ્રમાણમાં વંચાય છે અને તેઓ પોતાની છાપ પણ અચૂક પાડે છે તેવાં અંગ્રેજી પુસ્તકોમાંથી કેટલાકનાં ભાષાન્તરો કે અનુવાદ થયા છે પણ અસલ વાતો ત્યાંના વાતાવરણવાળી હોવાથી બાળકોના મનમાં સરલતાથી ઉતરી શકતી નથી આપણા દેશમાં પણ આવી કહાણીઓ વાતો ઘણી છે અને તે આગળના જમાનામાં એકમુખેથી બીજે મુખેથી કહેવાતી તે કહેનારા સાંભળનારાઓ ઓછા થઈ ગયા છે એ ખેદની વાત છે તેવી સર્વ વાતો સંગ્રહીત થવી જોઈએ અને બાળકોને લાયકની તેમાંથી તારવી કાઢી તેમને માટે સાદા સહેલા સ્વરૂપમાં તે પ્રકટ થવાની જરૂર છે તે કામ જેટલું જલદી થશે એટલો વધારે લાભ છે, કારણ કે એ વાર્તાઓ જાણનાર વર્ગ વખત જતાં લુપ્ત થશે અને સાહિત્યનું એક વીર અદ્ભુત રસ ભરેલું અંગ હમેશને

મા જતુ રહેશે ગજા પાદશાહની વાતો સાભળી તેને હસી કાઢનારા ઘણા હોય છે પણ તેમની પાછળ રહેલું રહસ્ય સમજે તેને એ હાસ્યાસ્પદ નહીં પરતુ દેશના પ્રાચીન સમયના ધનરૂપ લાગે છે તેના સગ્રહો બહાર પાડવામાં મહેનત અને નાણાની જરૂર છે પ્રતિભાશાળી લેખકોની ખાસ જરૂર નથી માટે સાહિત્યપ્રેમી રાજ્યો, વર્નાક્યુલર સોસાયટી અને એવી સસ્થાઓ એ કામ કરાવી શકે તેમ છે ! એવો માનો માટેનો સગ્રહ અગ્રેજીના અનુવાદ કરતા વધારે અનુકૂળ થઈ પડના સભવ છે

છેલ્લાં પચીસ વર્ષમા જે બાલસાહિત્ય અગ્રેજી ભાષામાં થયુ છે તે જૂદી જ જાતનુ છે. છોકરાને રસ પડે, તેમના જીવનમા પ્રોત્સાહન આવે અને નિર્દોષ આનદનો અનુભવ તેઓ કરે તેવી નાની મોટી વાર્તાઓના અસખ્ય પુસ્તકો અગ્રેજીમા થયાં છે-તે બધા શિષ્ટ અને કોઈપણ જાતના વાધા વગરના છે અને તે એક બે નહિ પણ સેંકડો રચાના છે નિર્દોષ બાલ્યકાળમા ગરીબ તવગર સહુ કોઇ તેનાથી મફતી મોજ ભોગવી શકે છે ભટકવા તથા રમવામાથી બચેલા વખતનો આવા સાધનો વડે સદુપયોગ થાય છે

તે ઉપરાત બાળકોની મહત્વાકાંક્ષા પોષે તેવા સરળ જીવનચરિત્રો ઘણા લખાના છે અને અગ્રેજી વાર્તાઓ જેવી વાર્તાઓ રચના કરતા આવા ચરિત્રો રચવાની સામગ્રી આપણા સાહિત્યને સહેલાઈથી મળી શકે તેમ છે પરતુ એ ચરિત્રો બાળકોને માટે લખનાર ખાસ બાળકોના વલણો અને વૃત્તિઓને અનુકૂળ થાય તેવી રચનાશૈલી અને ભાષા રાખવા ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કેટલાંક બાલઉપયોગી પુસ્તકમા આ વાતપર દુર્લક્ષ કરેલુ જોવામા આવે છે

મુસાફરીના પુસ્તકો આપણા સાહિત્યમા જુજ છે પરતુ તે પણ બાળકોને વાચવાના લક્ષબિંદુથી નથી લખાએલા હોવા માટે તેવા પુસ્તકો પણ બાલસાહિત્યમા જરૂરના છે તે રચવામા કાઇ ખાસ ઇશ્વરદત્ત શક્તિની જરૂર પડતી નથી અગ્રેજીમાં તેવા પુસ્તકોની રસિક માળાઓ છે જેમા જુદા જુદા દેશની ચિત્તાકર્ષક હકીકતો ચિત્રો અને નકશા સાથે આપેલા હોય છે આપણે ત્યાના બાળકો માટેના તેવા છૂટા છવાના લખાણો જોવામાં આવે છે તેમા ડહાપણ ડાહ્યાપણું જોવામા આવે છે તે આ પુસ્તકમાળામા નજરે પડતુ નથી.

ઇતિહાસને લગતી પુસ્તકમાળાઓ પણ એ જ રીતે મનોહર શૈલી, સરળ ભાષા અને રસમય હકીકતોવાળી હોય છે હિંદુસ્તાનના તેમ જ અન્ય દેશોના ઇતિહાસમાથી આવા નાનકડા પુસ્તકો ગુજરાતી ભાષામા રચાવવાનુ કામ અશક્ય નથી

હુન્નરો, ઉદ્યોગો, રસાયનશાસ્ત્ર, જ્ઞાનશાસ્ત્ર, વનસ્પતિવિદ્યા ખગોળ એ સર્વ વિદ્યાઓને લગતા પણ બાળકોને અનુકૂળ પડે તેવી રચનાના પુસ્તકો અગ્રેજીમા છે અને જે જે બાળકોને સ્વાભાવિક વલણ તેમાના કોઇ તરફ હોય તેમાં તેમની તે વૃત્તિ ખીલવવાના રસિક સાધનરૂપ તેઓ બને છે

આવા વિવિધ પ્રકારનાં પુસ્તકો બાળકોને માટે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં છે તેમ મ્હારૂં મતલબ એટલી જ છે કે એમાંનું ઘણું અરે આપણા સાહિત્ય માટે થઇ શકે તેમ છે આપણા સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં જે વિસ્તાર નથી થઇ શકતો તેના અનેક કારણોમાં આપણી તે તરફની બેદરકારી મુખ્ય છે કેટલાક પાસે બુદ્ધિનું સાધન છે, ઇચ્છા છે તેમને અનુકૂળતા નથી અનુકૂળતા હોય તેમનામાં શકિત ન હોય અથવા ઇચ્છા ન હોય ગુજરાતી સાહિત્ય માટે અંતરની લાગણી હોય, લખવાની શકિત હોય અને નિવૃત્તિ હોય એવા ગણ્યા ગાંઠ્યા માણસો જડશે તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યના બાલસાહિત્ય સિવાયના અંગો તરફ પ્રવૃત્તિ કરવાની સ્વાભાવિક રીતે ઇચ્છા રાખતા હોય છે એટલે જે જુજ લેખકો છે તેઓ પણ બાલસાહિત્ય તરફ લક્ષ આપી શકે એમ હાલ તો જણાતું નથી તે માટે બાલસાહિત્યના જે પુસ્તકો માત્ર ખંત અને મહેનતથી રચવાના હોય તે બાળકોના નિકટના સબંધીઓ-શિક્ષકો અને માતાઓ-એ ઉપાડી લેવા જોઇએ સર્વ કોઇ પ્રતિભાશાળી લેખક ન થઇ શકે, નિસર્ગશકિતથી રચાએલાં કલ્પનામય પુસ્તકો રચવા બધા ભાગ્યશાળી ન બને પરંતુ બાળકો તે આપણે સોંપાએલા પ્રિય આત્માઓ છે એવી લાગણી ધરાવી તેમના જીવનમાં રસ રેડે તેવાં, તેમને સરકારી કરે તેવાં, તેમને મહત્ત્વાકાંક્ષી કરે તેવાં અને મુખ્યત્વે આનંદ આપે તેવાં પુસ્તકો તેઓ રચી શકે અંગ્રેજી ભાષાના બાળકોના પુસ્તકોનો મોટો ભાગ સ્ત્રી રચિત હોય છે આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓ એવા પુસ્તકો લખી શકે એવી સ્થિતિ નથી પણ શિક્ષકો તે કરી શકે તેમ છે એ અંગ્રેજી પુસ્તકોની લખનારીઓ ઘણે ભાગે શિક્ષકો જ હશે વિવાહિત સ્ત્રીઓ માતાઓ કરતાં અવિવાહિત સ્ત્રીઓના પ્રયાસ એ દિશામાં વધારે જોવામાં આવે છે તેથી એ અનુમાન કરી શકાય ઇંગ્લાંડમાં ઘણી પ્રાથમિક શાળાઓમાં-છોકરા-છોકરીની-સ્ત્રીશિક્ષકો જ હોય છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખતા એ અનુમાનને પુષ્ટિ મળે છે

• બાળકો માટે કોઇ કોઇ માસિકો પ્રકટ થાય છે તેમાં પણ બાળકોને અતિ ગંભીર બનાવવા તરફ લક્ષ વધારે આપવામાં આવે છે-અથવા તો ગંભીરતાને બદલે જાણે બાળકો બુદ્ધિહીન હોય તેવા નમાલા લખાણો હોય છે કેટલાક સારા લેખો પણ હોય છે પરંતુ બોધ તરફ વધારે લક્ષ રાખેલું દેખાય છે વળી તે ઉપરાંત એક વલણ જોવામાં આવે છે તે શરૂઆતથી જ દાબી દેવા જેવું છે બાળકો માટેના લેખો તેઓને વાંચવા માટેના હોવા જોઇએ તેઓ લેખક થાય એ તેવા લખાણોનો હેતુ હોવો જ ન જોઇએ વાંચી સમજી શીખવા પહેલાં લેખક થવાની આકાંક્ષા અસ્થાને છે તેથી ખોટી ચડસાચડસી બાળકોને નાની મોટી લખે તેવી હરીફાઈ અને ખરેખર બાળકો લખે તો લેખનું તદ્દન અપરિપકવપણું એ જ પરિણામ થાય છે બાલસાહિત્યના માસિકો તે બાળલેખકો તૈયાર કરવાના યંત્રો નથી એ વાત ભાર મૂકીને કહેવાની જરૂર છે બાળકોનું કામ તેમને માટે તૈયાર કરેલી સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી તેમાંથી આનંદ મેળવી, અને તેથી પ્રાપ્ત થતા શુભ સ્સ્કારોને જીવનમાં વાપરવાનું છે પોતાની કાચી સમજ શકિત, અજ્ઞાન, અવ્યવસ્થિતતા વગેરેનો લાભ બીજાને

શેરલોક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ ૨૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

આપવાની જરૂર નથી કોઇ કોઇ બાળકો ઈશ્વરદત્ત વિરલ કલ્પનાશક્તિના સામર્થ્યવાળા હોય કલ્પનામય લખાણ કદાચ કરી શકે પરન્તુ લેખક થવાના પ્રયત્ન તેમની પાસે કરાવવા ન જોઇએ અને તેને ઉત્તેજન પણ બનતા સુધી ન આપવુ જોઇએ લેખક થવા યોગ્ય પોતાને માનવાથી આત્મગૌરવ અકાળે અને અસ્થાને આવે છે અને તેના બાળકોની મનશક્તિનો વિકાસ થતો અટકે છે

ગુજરાતી સાહિત્ય હજી અપૂર્ણ દશામા છે તેના ઘણા ઉપયોગી વિભાગોને ઈષ્ટ સ્થિતિમા લાવવા માટે ભગીરથ પ્રયત્નો કરવાના છે તેને માટે પુરતા લેખકો અને કાર્ય કરનારા નથી, નાણાં ખરચનારા નથી, વાચનારા નથી, તેમા રસ લેનારા નથી તો તેના આ ગૌણુ ગણાતા વિભાગપર લક્ષ કોણ આપશે એવો પ્રશ્ન કોઈ કરે તો તેનો પ્રથમ ઉત્તર એ છે કે આપણે ધારીએ છીએ તેવો ગૌણુ એ વિભાગ નથી વળી આવશ્યક વસ્તુઓ પૈકી જ સાહિત્યનો વિકાસ થઇ શકે સાહિત્યનુ એક અગ પ્રથમ પરિપૂર્ણ થાય પછી બીજુ પછી ત્રીજુ એમ ઈંટ પથરથી મકાન બધાય તે રીતે ન થઇ શકે જે જે વિભાગને અનુકૂળ સજોગો મળે, તે માટે કામ કરનાર નીકળે તે તે વિભાગો ઉન્નત થતા જાય અને તેવા અનેક સાથે રહ્યુ વૃદ્ધિ પામે તેમા કાંઈ અશક્ય નથી માટે અમુક વિભાગની વૃદ્ધિ થવાની રાહ જોવાની જરૂર નથી

દેશના ભવિષ્ય માટે જેમને ઉજ્જ્વળ આશા છે, ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્ય માટે જેમને અભિમાન અને આદર છે, બાળકો માટે જેમને સોત્કટ પ્રેમ છે તેવા સાહિત્ય પ્રેમી જનોના આ સમેલન સમક્ષ બાળકો માટે કરેલી આ માગણી ભવિષ્યમા સફળ થશે એવી શ્રદ્ધાથી આ વિચારદર્શનની સમાપ્તિ કરવાની રજા લઉં છુ *

---

* છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ અમદાવાદ સમક્ષ વંચાયલો લેખ

લીલાવતી જીવનકલા. રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

કલા અને હેનું સ્વરૂપ.

લેખક—રા મહાશંકર પોપટભાઈ આચાર્ય, બી એ

That art is greatest which conveys to the mind of the spectator, by any means whatsoever, the greatest number of the greatest ideas, and I call an idea great in proportion as it is received by a higher faculty of the mind and as it more fully occupies and occupying exercises and exalts the faculty by which it is received

—*Ruskin*

કલા સંબંધી પ્રશ્નોથી આ વિચારશીલ મનુષ્યને ગુંચવણ ઉત્પન્ન થઇ નથી ? અને એ પ્રશ્નો પણ કેવા વિષમ છે ? કલા શું છે ? મનુષ્યજીવનમાં તે કયું સ્થાન ભોગવે છે ? હેનો શો ઉદ્દેશ છે ? હેનો ઉપયોગ શો છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોની ચર્ચા આપણા ગુર્જર સાહિત્યમાં [illegible] ખરી થવી જોઇએ તેટલે અંગે થઇ નથી

વળી, એમ પણ બને છે કે અમુક શબ્દોનો પ્રચાર રૂઢ થઇ જવાથી આપણે હેનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં હેના અર્થ સંબંધે ગંભીર વિચાર કરતા નથી, અથવા તો તે સંબંધી ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નોની ચર્ચામાં ઉતરતા નથી એમ પણ જોવામાં આવ્યું છે કે જેમ અમુક શબ્દનો અર્થ ગૂઢ અને અનિશ્ચિત હોય ત્યારે તેમ હેનો છૂટથી ઉપયોગ કરે છે આ સર્વ ઉપરથી અહિં મ્હેં આપ સર્વ વિદ્વાનો સમક્ષ કલા સંબંધે કેટલાક વિચારો નિવેદન કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે આ ન્હાના લેખમાં કોઇ પણ વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કરવા કરતાં એક દૃષ્ટિબિન્દુ જ રજૂ કરવાનો ઉદ્દેશ છે અને એ રીતે જ આપ આ લેખને તપાસશો એવી નમ્ર વિનંતિ છે

કલા સંબંધે કંઇ પણ લખતાં પહેલાં હેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે અહિં 'કલા' એ શબ્દ ઘણા વ્યાપક અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યો છે અંગ્રેજીમાં *Art* શબ્દ જે રૂઢ અર્થમાં વાપરવામાં આવે છે તે અર્થમાં ન વાપરતાં 'બ્હારની સત્તાદ્વારા દર્શાવેલા મનના ભાવ', એવો અર્થ સ્વીકાર્યો છે એમર્સનના લલિત અને ઉપયોગી એવા બે કલાના વિભાગનો અહિં વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી

કલા એટલે શું ? એ કેવો પ્રશ્ન ? જેને પૂછીએ તે ઉત્તર આપે કે સૌ દર્શનનું ભાન કરાવનાર પ્રવૃત્તિ તે કલા આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરતાં એમર્સન કહે છે કે મનુષ્યના સ્વભાવમાં કેટલાક એવા તત્ત્વો રહેલા છે કે તે હેના મનની ભાવનાઓને મૂર્તિમાન્ સ્વરૂપ આપી હેને પ્રકટ કરવાને પ્રેરાય છે જે જે ભાવો હેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે સર્વ કોઇ વિશિષ્ટ સ્વરૂપમાં પ્રકટ થવા પ્રયત્ન કરે છે આવા અનુભવેલા ભાવો બહાર પડે ત્યારે જ મનુષ્યને શાન્તિ થાય છે, અને તેથી તે બુદ્ધિપૂર્વક અથવા અજાણતાં પોતાના વિચારોને મૂર્ત સ્વરૂપ આ

પતિવ્રતા સતિઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

છે, હેમા પોતાની મનોગત ભાવનાઓ અથવા વિચારોને બુદ્ધિપૂર્વક મૂર્ત કરવી હેનુ નામ કલા. પ્રકૃતિ એ સૌન્દર્યનુ પરમ નિદાન છે પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રકૃતિના સામાન્યમા સામાન્ય દર્શનથી પણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે અમુક અસર થાય છે, પરન્તુ કેટલીક વિરલ વિભૂતિઓને તો હેના દર્શનથી એટલો બધો હર્ષાતિરેક થાય છે કે તેઓ તે સૌન્દર્યને પોતાના હૃદયમાં ધારી લઈ નાના પ્રકારના નવીન સ્વરૂપોમા પુન પ્રકટ કરે છે સૌન્દર્યના નવીન સ્વરૂપોનું સર્જન તે કલા પોતાના અભિપ્રાયનુ દોહન આપતા એક સ્થલે એમર્સન લખે છે કે,

"A work of art is an abstract or epitome of the world. It is the result or expression of nature in miniature Thus is art a nature passed through the alembic of man"

એમર્સનના આ કથનથી વિચાર તે સામાન્ય વિચારો ગણવામા આવે નથી પરન્તુ આ લક્ષણ ઉપરથી પુન પ્રશ્ન થાય છે કે સૌન્દર્ય એટલે શુ ? આ પ્રશ્ન સનાતન છે અનેક વર્ષો થયા આ પ્રશ્ન મૂઝવતો આવ્યો છે, અને છતા અદ્યાપિ હેનો સમાધાનકારક ઉત્તર મળ્યો નથી વેદાન્તો, તત્ત્વજ્ઞો અને શાસ્ત્રવિશારદોએ સામાન્ય મનુષ્યની બુદ્ધિને અગમ્ય એવા હેના પરસ્પર વિરોધી લક્ષણો આપ્યા છે, અને હજી એ હજુ નવા લક્ષણો અપાતા જાય છે એમર્સન તો કહે છે કે સૌન્દર્યનુ લક્ષણ જ બાંધી શકાય નહિ તે બુદ્ધિનો વિષય જ નથી મેલ્ડિઝ નામે એક જર્મન વિદ્વાન કહે છે કે સૌન્દર્ય શુ એ સમજી શકાય નહિ અમુક સુન્દર પદાર્થની સમક્ષ ઉભા રહી એ પદાર્થ સુન્દર છે એમ આપણે કહી શકીએ, પરન્તુ તે શા માટે સુન્દર છે અથવા તો ક્યાં ક્યા તત્ત્વો હોય ત્યારે અમુક વસ્તુ સુન્દર કહેવાય એ આપણે કહી શકતા નથી બર્કિન કહે છે કે, કોઈ પણ સ્થૂલ પદાર્થના બાહ્ય સ્વરૂપનાં ચિન્તનથી આપણામા જે આનન્દનો ઉદય થાય તો તે પદાર્થ સુન્દર છે એમ ગણાય બર્ક પોતાના *The Sublime and the Beautiful* નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે, કલાનો ઉદ્દેશ સૌન્દર્ય અને ભવ્યતાના પ્રકટ કરવાનો છે, અને જ્ઞાનીપમરહસ્યજ્ઞ જે સૌન્દર્યનુ આદિકારણ છે કેન્ટ, શીલર હર્મ્બોલ્ટ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિના મત અનુસાર, જે કઇ સ્થૂલ વાસનાની આશા વિના અહેતુક આનન્દ આપે તે સૌન્દર્ય છે શીલર, હેગલ, શોપનહોર આદિ કેટલાક રહસ્યવાદીઓ એમ માને છે કે સૌન્દર્ય એ સાન્તમા અનન્તના આવિર્ભાવ છે વિષયવિસ્તાર અને કાલની મર્યાદાના ભંગના ભયથી અનેક તત્ત્વોના અભિપ્રાયોનો ઉલ્લેખ કરવાનુ અને હેનું તારતમ્ય કહાડવાનુ આ સ્થાને શક્ય નથી અહિં એટલુ જ કહેવુ બસ થશે કે કેટલાક પ્રમાણપુરઃસરતામા, કેટલાક દૃષ્ટિ... વિરોધના શમનમા, કેટલાક પરિમિતમાં અપરિમિતમા દર્શનમા સૌન્દર્ય જુએ છે

આ પ્રમાણે સૌન્દર્યની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યાઓ તપાસતા આટલુ ફલિત થાય છે.

૧ સૌન્દર્ય એ પરમાત્મસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ છે, અને હેનું સ્વતન્ત્ર અસ્તિત્વ હોઇ અધિગમની જરૂર નથી

૨ સૌન્દર્ય એ હેતુરહિત અને સ્વાર્થની ભાવનાથી વિયુક્ત આનન્દ છે

સરસ્વતીચન્દ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

છે, ત્હેમા પોતાની મનોગત ભાવનાઓ અથવા વિચારોને બુદ્ધિપૂર્વક મૂર્ત કરવી ત્હેનુ નામ કલા. પ્રકૃતિ એ સૌન્દર્યનુ પરમ નિધાન છે પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રકૃતિના સામાન્યમા સામાન્ય દૃશ્યથી પણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે અમુક આનન્દ થાય છે, પરતુ કેટલીક વિરલ વિભૂતિઓને તો ત્હેના સૌન્દર્યદર્શનથી એટલો બધો હર્ષાતિરેક થાય છે કે તેઓ તે સૌન્દર્યને પોતાનાં હૃદયમાં ઉતારી લઈ નાના પ્રકારના નવીન સ્વરૂપોમા પુન પ્રકટ કરે છે સૌન્દર્યના નવીન સ્વરૂપોનું સૃજન તે કલા પોતાના અભિપ્રાયનુ દોહન આપતા એક સ્થળે એમર્સન લખે છે કે

'A work of art is an abstract or epitome of the world. It is the result or expression of nature in miniature Thus is art a nature passed through an alembic of man

એમર્સનના કલાસમ્બધી વિચાર તે સામાન્ય વિચારો ગણવામા બાધ નથી પરન્તુ આ લક્ષણ ઉપરથી પુન પ્રશ્ન થાય છે કે સૌન્દર્ય એટલે શુ ? આ પ્રશ્ન સનાતન છે અનેક વર્ષો થયા આ પ્રશ્ન પૂછાતો આવ્યો છે, અને હજુ અદ્યાપિ ત્હેનો સમાધાનકારક ઉત્તર મળ્યો નથી વિદ્વાનો, તત્ત્વજ્ઞો અને શાસ્ત્રવિશારદોએ સામાન્ય મનુષ્યની બુદ્ધિને અગમ્ય એવા ત્હેના પરસ્પર વિરોધી લક્ષણો આપ્યા છે, અને હજુએ હજુ નવા લક્ષણો અપાતા જાય છે એમર્સન તો કહે છે કે સૌન્દર્યનુ લક્ષણ જ બાંધી શકાય નહિ તે બુદ્ધિનો વિષય જ નથી મોરીટ્ઝ નામે એક જર્મન વિદ્વાન કહે છે કે સૌન્દર્ય નુ એ સમજી શકાય નહિ અમુક સુન્દર પદાર્થની સમક્ષ ઉભા રહી એ પદાર્થ સુન્દર છે એમ આપણે કહી શકીએ પરન્તુ તે શા માટે સુન્દર છે અથવા તો કયા કયા તત્વો હોય ત્યારે અમુક વસ્તુ સુન્દર કહેવાય એ આપણે કહી શકતા નથી રસ્કિન કહે છે કે, કોઈ પણ સ્થૂલ પદાર્થના બાહ્ય સ્વરૂપના ચિન્તનથી આપણામા જો આનન્દોદ્ભવ થાય તો તે પદાર્થ સુન્દર છે એમ ગણાય બર્ક પોતાના *The Sublime and the Beautiful* નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે, કલાનો ઉદ્દેશ સૌન્દર્ય અને ભવ્યતા પ્રકટ કરવાનો છે, અને જાતીયઆકર્ષણ એ સૌન્દર્યનુ આદિકારણ છે કેન્ટ, શીલર, હમ્બૉલ્ટ ઈત્યાદિ જર્મનાદિના મત અનુસાર, જે કંઇ સ્થૂલ લાભની આશા વિના અહેતુક આનન્દ આપે તે સૌન્દર્ય છે શેલિંગ, હેગલ, શોપનહૉર આદિ કેટલાક રહસ્યવાદીઓ એમ માને છે કે સાન્તમાં એ અનન્તનો આવિર્ભાવ છે વિસ્તારભયે અને કાલની મર્યાદાના ભગના ભયથી અનેક તત્ત્વજ્ઞોના અભિપ્રાયોનો ઉલ્લેખ કરવાનુ અને ત્હેનું તારતમ્ય કહાડવાનુ આ સ્થળે શક્ય નથી, અહિં એટલું જ કહેવુ બસ થશે કે કેટલાક પ્રમાણપુરસરતામા, કેટલાક દેખીતા વિરોધના શમનમાં, કેટલાક પરિમિતમા અપરિમિતના દર્શનમા સૌન્દર્ય જુએ છે

આ પ્રમાણે સૌન્દર્યની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યાઓ તપાસતાં આટલું ફલિત થાય છે

૧ સૌન્દર્ય એ પરમાત્મસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ છે, અને ત્હેનુ સ્વતન્ત્ર અસ્તિત્વ હોઈ અધિષ્ઠાનની જરૂર નથી

૨ સૌન્દર્ય એ હેતુરહિત અને સ્વાર્થની ભાવનાથી વિમુક્ત આનન્દ છે

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

પરંતુ જરા વિચાર કરતાં જણાશે કે આ બને લક્ષણોમાં અતિ વ્યાપ્તિ દોષ છે પ્રથમ લક્ષણ ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યવાદથી પરિપૂર્ણ છે, પરંતુ હેમાં તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ અને જીવનનો સમાવેશ થઈ જાય છે (હેગલ, શેલીંગ અને કેટલાક ફ્રેંચ વિદ્વાનોના મત અનુસાર) બીજું લક્ષણ સ્પષ્ટ છે, પરન્તુ હેમાં પણ સુરાપાન, સુકોમલ ત્વચાનો સ્પર્શ ઇત્યાદિથી ઉત્પન્ન થતા આનન્દનો સમાવેશ થઇ શકે છે

આ ઉપરાંત અમુક વસ્તુમાં સૌંદર્ય છે કે નહિ હેનો નિર્ણય કોણ કરે? જ્યાં એક મનુષ્યને વિરૂપતા વિષમતા અને મલિનતા જણાય ત્યાં ત્યાં અન્યને સુન્દરતાનો ભંડાર ભાસે છે એક સંધ્યા સમયની ભવ્ય શાંતિ અથવા તો સમુદ્રનું સનાતન ગાન અથવા મેઘ નદીતીર ઉપર ઉભા રહીને જોયેલી ચાંદની એક કવિહૃદયમાં સૌંદર્યની જેવી ભાવના ઉત્પન્ન કરે તેવી અન્ય પ્રાકૃત મનુષ્યના મનમાં ન થાય એ વાત તો આપણા નિત્યના અનુભવની છે સૌંદર્યની ભાવનાનો આધાર મનુષ્યની રુચિ ઉપર રહેલો છે આ રુચિ-*taste* માં કેટલું વૈચિત્ર્ય છે? તેનો આધાર મનુષ્યની કેળવણી, પરિસ્થિતિ, સંસ્કાર ઇત્યાદિ ઉપર છે વળી મનુષ્ય પોતાની રુચિનું નિયમન કરી હેને એક માર્ગેથી વાળી લઇ અન્યત્ર દોરી શકે છે એકને દ્રાક્ષ રુચે અને અન્યને દાડમ રુચે તો હેના કારણો આપી શકાય નહીં અને હેને માટે અમુક અચળ નિયમો પણ ઘડી શકાય નહિ

આ પ્રમાણે કળાનું લક્ષણ તપાસતાં આપણે અન્તે હેનો આધાર એક આકસ્મિક વસ્તુ પર રહેલો છે એવું જોઇ શકશું આવી અપૂર્ણ અને અસંતોષજનક વ્યાખ્યા સ્વીકારવાથી કળા શું અને અકળા શું હેનો નિર્ણય કરવાનું કાર્ય વિષમ થઇ પડશે, અને કદાચ રુચિભિન્નતાને પરિણામે કશામાં કળા છે જ નહિ એ સ્વીકારવાનો અપ્રિય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે

કળા એક માનુષિક પ્રવૃત્તિ છે આવી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ જનસમાજની સેવા સાથી હેતુ કૃતિને અંગે કલ્યાણ કરી શકે છે તે ઉપરથી હેની મહત્તાનું માપ નિકાળી શકે આવી પ્રવૃત્તિઓને સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હોતું નથી, તેથી 'કળાની ખાતર કળા' એ સિદ્ધાન્તમાં ભ્રમ સમાયેલો છે

કળા એ મનુષ્યના વ્યવહારનું એક સાધન છે કળાની કૃતિના દર્શન અથવા શ્રવણથી કળાવિધાયક અને તે સમયે અથવા પાછળથી એ કળાની કૃતિ જોનાર અથવા સાંભળનાર વચ્ચે એક પ્રકારનો સૂક્ષ્મ સંબંધ બંધાય છે વાણી પણ આવા વ્યવહારનું સાધન છે, અને તેથી પણ બે મનુષ્યો વચ્ચે સંબંધ બંધાય છે પરંતુ હેમાં અને કળાની કૃતિમાં ભેદ એટલો છે કે મનુષ્ય વાણીદ્વારા પોતાના વિચાર અન્યોને જણાવી શકે છે ત્યારે કળાદ્વારા પોતાની **ભાવના** (*emotions*) અન્યમાં સંક્રાન્ત કરી શકે છે

એક મનુષ્યે વ્યક્ત કરેલી ભાવનાને ઇંદ્રિયગમ્ય કરી હેને અનુભવવાની શક્તિમાં કળાનાં બીજ રહેલાં છે એક મનુષ્ય હસે છે ત્યારે અન્યને પણ હસવું આવે છે, એ

કમતાના પત્રો ૨ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અન્યની ભાવનાઓ અનુભવવાનુ પરિચિત ઉદાહરણ છે મનુષ્ય પોતે જે ભાવના અનુભવતો હોય તે જ સમયે અને તે જ સ્થાને પોતાના સ્વરથી અથવા દેખાવથી બીજા ઉપર અસર કરે પોતે બગાસુ ખાય ત્યારે અન્ય મનુષ્ય પણ બગાસુ ખાય, તો તે કલા નથી પરતુ અન્યમા પણ પોતે અનુભવેલી ભાવનાનો ઉદય થાય એવી બુદ્ધિથી જ્યારે એક વ્યક્તિ બ્હારની કોઇ પણ સત્તાદ્વારા પોતાની લાગણી પ્રદર્શિત કરે ત્યારે જ કલા થાય છે એક સાદુ દૃષ્ટાન્ત લઇએ એક બાળક પ્રેતથી બહુ ભય પામતો હોય, અને એકાદ વખત ત્હેને અધારી રાત્રિએ એકના જતુ પશુ હોય તે વખતે ત્હેના મનમા ભયનો જે સચાર થયો ત્હેનુ ભાન કરાવવાને શક્તિનો અધિકાર પોતાના હૃદયની બીતિ સર્વત્ર પ્રસરી રહેલી શાન્તિ અને નિર્જનતા ઈત્યાદિનુ વર્ણન કરે અને વર્ણન કરતા પોતે પણ તેવી તે જ ભાવનાઓ અનુભવે અને ત્હેના શ્રોતાઓમા પણ તે જ ભાવનાનો ઉદય થાય તો એ કલાની કૃતિ થઇ ગણાય આમા ગતિએ બહાર જવુ જોઇએ એવુ આવશ્યક નથી પોતાની કલ્પનાનો ઉપયોગ કરીને પણ પોતાની લાગણીઓ દર્શાવી શકે તો પણ તે કલા થઇ ગણાય આ પ્રમાણે ભાવનાની સક્રાન્તિ એ કલાનુ મુખ્ય લક્ષણ છે આ ભાવનાઓ ગમે તે હોય આનદ આશા, શોક, દુ ખ અથવા એવી ગમે તે ભાવના કલાનો વિષય થઇ શકે છે માતૃભૂમિ માટેનો પ્રેમ, નૃત્યનો ઉલ્લાસ, વિનોદવાર્તાથી થતો આનદ પ્રાત કાળમા સૂર્યના ભવ્ય દર્શનથી થતો હૃદયસમુલ્લાસ, કોઇ પણ નિપુણ ચિત્રકારની કૃતિ જોવાથી ઉપજતુ સાનદાશ્ચર્ય આ સર્વ કલા છે

હવે આપણે આ દૃષ્ટિબિન્દુથી કલાનુ લક્ષણ બાધી શકીએ પોતે અનુભવેલી એક ભાવનાને પુન ઉદ્દીપ્ત કરી ત્હેને ગતિ વર્ણ, રેખા, સ્વર અથવા શબ્દની અમુક રચનાદ્વારા અન્યમા સક્રાન્ત કરી ત્હેનો ત્હેને અનુભવ કરાવવો એ કલાની પ્રવૃત્તિ

આ કલાની પ્રવૃત્તિના મૂળ મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલા છે ત્હેનામા જેમ સ્હામા માણસના વિચાર સ્હમજવાની શક્તિ છે, તેમ જ બીજાની લાગણી સ્હમજવાની અને અનુભવવાની શક્તિ રહેલી છે આ શક્તિ જ કલાનું પોષક બળ છે વાણીદ્વારા વ્યક્ત કરેલા વિચારો સ્હમજવાની શક્તિથી જેમ મનુષ્ય અન્ય પ્રાણી ઉપર શ્રેષ્ઠતા ભોગવે છે, તેમ અન્યનું પ્રકટ થતુ હૃદય સ્હમજવાની આ અદ્ભુત શક્તિથી ત્હેની સસ્કૃતિનો પ્રસાર અને વિકાસ થયો છે

આ પ્રમાણે માનવીના જીવનમાં કલા એક અતિ અગત્યનુ સ્થાન ધરાવે છે તે આપણા પરમ કલ્યાણની સાધક છે, અને પ્રગતિ અને સસ્કૃતિની પ્રેરક છે કલાના અભાવે મનુષ્યમા એકતા સાધવાનુ કાર્ય ઘણુ વિકટ થાત અને પરસ્પરને ઘાત કરનારા હિંસક પ્રાણીઓ કરતા આપણે તિલમાત્ર શ્રેષ્ઠ થઇ શકત નહિ

જગતમાં હજી કલા દૃષ્ટિએ પડતી નથી આધુનિક સમયમા કલા સબધી આપણું જ્ઞાન એટલું વ્યગ્ર અને અનિશ્ચિત છે કે આપણે કલાભાસ અને કલા વચ્ચે રહેલો ભેદ વિસરી

ગુજરાતી કહેવત સગ્રહ રૂ ૨ ૦ ૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબઈ.

ગયા છીએ, અને અકળાને પણ કર્તા કહેતા લાગ્યા છીએ ત્યારે કલાની કૃતિમાં વસ્તુ આ કલના આવશ્યક અંગો ક્યા ક્યા હોવા જોઇએ ?

પ્રથમ તો, પ્રત્યેક કલાની કૃતિમા રહામા માણસને અસર કરવાની શક્તિ જોઈએ જે કાઇ મનુષ્ય વિશેષ શ્રમ લીધા વિના અથવા તો પોતાનું દષ્ટિબિન્દુ બદલાવ્યા વિના કર્તાના ભાવ અનુભવી શકે અને ત્હેની સાથે માનસિક એકતા અનુભવી શકે તો તે કૃતિ કલામય છે આવી એકતાનુ ખાસ લક્ષણ એ છે કે ભોક્તાને એમ જ લાગે છે કે એ કૃતિ પોતાની છે, અને ત્હેમા પ્રકટ થયેલા ભાવો પોતાના જ છે, પરન્તુ પોતે દર્શાવી શકે ત્હેના કરતા ઘણી સરસ રીતે પોતાના મનોગત ભાવોનુ દર્શન આપવામા આવ્યુ છે આ પ્રમાણે એક ખરી કલાની કૃતિથી કર્તા અને ભોક્તા વચ્ચે અદ્વૈત ઉત્પન્ન થાય છે વ્યક્તિ ... ભેદભાવનો લય કરી આ અદ્વૈતભાવને ઉત્પન્ન કરવો અને પોષવો એ જ ખરી કલાનુ અસાધારણ લક્ષણ અને આકર્ષણ છે

આ અસર કરવાની શક્તિનો આધાર ત્રણ ઉપાય ઉપર છે (૧) સક્રાન્ત કરેલી ભાવનાની અપૂર્વતા, (૨) સ્પષ્ટતા, અને (૩) કર્તાની હૃદયવિશુદ્ધિ (*Sincerity*) ભાવનાની અપૂર્વતાથી અસર કરવાની શક્તિ વધે છે એ તો નિર્વિમાન્ય છે એટલે તે વિષે વિશેષ કહેવાનું નથી પરન્તુ શુદ્ધ કલાની પ્રત્યેક કૃતિમા સ્પષ્ટતા તો જોઇએ જ જ્યા સુધી કલાકાર પોતાની હૃદ્‌ગત ભાવનાઓને સ્પષ્ટતાથી મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શકે નહિ ત્યા સુધી ર્‌હામાના મનમા ત્હેની યથેચ્છ છાપ પડે નહિ પરન્તુ આ બન્ને કરતા પણ હૃદયવિશુદ્ધિ તો ખાસ આવશ્યક છે પ્રત્યેક કલાવિધાયક અમુક ભાવના અનુભવે છે ત્યાર પછી અન્યને પણ ત્હેનો અનુભવ કરાવવા પ્રેરાય છે, ત્હેની આન્તરપ્રેરણાથી તે પોતાના ભાવો દર્શાવ્યા વિના રહી શકતો નથી પોતાના આનન્દમા બીજાને ભાગ આપવો એ મનુષ્યસ્વભાવ છે કલાકારની હૃદયવિશુદ્ધિ જેટલી વધાર તેટલી જ સમળતાથી ત્હેની ભાવનાઓ પ્રકટશે, અને રહામાને અસર કરશે ત્હેનામા હૃદયની ગહનતા હશે તો સ્પષ્ટતા આપોઆપ આવશે જ્યારે આ હૃદયવિશુદ્ધિ નથી હોતી ત્યારે કલા નહિ પરન્તુ કલાભાસ થાય છે, ભોક્તાને આકર્ષી રાખવા માટે અનેક પ્રયુક્તિઓ કરવી પડે છે આ કલાભાસમા હૃદયની ભાવનાઓ વ્યક્ત કરવાની જરૂરિયાત જેવુ કશુ હોતુ નથી, પરન્તુ, દ્રવ્યોપાર્જન, યશ પ્રાપ્તિ આદિ ક્ષુદ્ર હેતુઓ જ ત્હેના પ્રેરક હોય છે. ખરા કલાકારમા ભાવનાઓ અનુભવવાની શક્તિ હોવી જોઇએ, ગમે તે સ્વરૂપે એ ભાવો પ્રદર્શિત કરવાની ઇચ્છા અને શક્તિ હોવા જોઇએ, અને કલાની ઉત્કૃષ્ટતા સાધવા માટે ત્હેનામા તે સમયના ઉચ્ચતમ સંસ્કારો ઓતપ્રોત થયેલા હોવા જોઇએ કલાકારમા ઉપર કહેલા ત્રણ અંગોની ન્યૂનાધિકતાના પરિણામે કલાની મહત્તા માપી શકાય છે

આનુ કઇક કલાનુ સ્વરૂપ છે ખરી કલામય કૃતિ કલાવિધાયકના હૃદયમાંથી ઉત્પન્ન થઇ રહામાના હૃદયને સ્પર્શ કરે છે કલાકારના હૃદયની બળવાન્ અને અનિવાર્ય પ્રેરણા એ કલાની ઉત્પત્તિનો હેતુ છે અને મનુષ્યજીવનના ઉચ્ચ આદર્શોને ઉચ્ચતર બનાવવા એ ત્હેનો ઉદ્દેશ અને સદેશ છે

પાંચ પ્રેમકથા રૂ ૦-૬-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જ્યારે કલાનો ઉદ્દેશ આવો ઉચ્ચ છે, ત્યારે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય છે કે ત્હેનું સ્વરુપ કેવુ હોવુ જોઇએ? પરતુ તે વિષય એટલો વિશાળ છે કે પ્રસ્તુત લેખની મર્યાદામાં તે સબધે ચર્ચા કરવાનુ પણ અશક્ય છે માત્ર એટલુ જ કહેવુ બસ છે કે મનુષ્યજાતિના શ્રેયને અર્થ જે વડે ઉચ્ચ ભાવનાઓ પ્રસાર પામે અને જેદ્વારા ત્હેમનું ઐક્ય સધાય તે સર્વ કલાનુ વસ્તુ હોઈ શકે છે

આપણી આસપાસની સૃષ્ટિના રહસ્યોની મિમાસા એવો વિજ્ઞાનનો અર્થ લઇએ તો જરા વિચાર કરતા પ્રતીત થશે કે કલા અને વિજ્ઞાન વચ્ચે ગાઢ સબધ છે અમુક દેશકાલના લોકો આવશ્યક ગણે તે પ્રશ્નોના ઉકેલ કરવા અને ત્હેને બુદ્ધિગમ્ય કરવા એ કાર્ય વિજ્ઞાનનુ છે અને તે જ સત્યોને બુદ્ધિમાથી ભાવનાના પ્રદેશમા લાવવા એ કાર્ય કલાનું છે અમુક વિષયમાં જ્યા મનુષ્યને દર્શનથી પ્રતીતિ થાય નહિ, ત્યા કલા તે વિષયનો ત્હેને અનુભવ કરાવે છે વિજ્ઞાનમા અમુક પ્રકારના જ્ઞાનની પરપરાની જરૂર પડે છે પરતુ કલામાં આવા જ્ઞાનની અપેક્ષા રહેતી નથી પ્રત્યેક મનુષ્ય કલાને સ્હમજવાની અને અનુભવવાની શક્તિ ધરાવે છે કલાનુ કાર્ય મહાન્ છે, જગતમા સ્થાપિત થયેલા ન્યાયમદિરો અને પોલીસના સસ્થાનોથી જે કૃત્રિમ શાન્તિયુક્ત ઐકતા થાય છે, તે દૂર કરી સ્વયમ્ પ્રેરણાથી ઐક્યતા ઉત્પન્ન કરવી એ કલાનો ધર્મ છે વિજ્ઞાન અને કલાને સબધ હોવાથી આ મહાન્ કાર્યની ફલસિદ્ધિમાં ત્હેને પણ ભાગ આપવાનો છે અને તેથી ત્હેની કાર્યપદ્ધતિમા હવે ફેર થવો ઘટે છે મનુષ્યની કલ્યાણસાધના શી રીતે થાય, ત્હેની ઉન્નતિ કયે પ્રકારે થાય ઇત્યાદિ વિષયોના ચિન્તનનો ભાર વિજ્ઞાને સ્વીકારવો જોઇએ ટીએ પરતુ આજે વિજ્ઞાન શુ કરી રહ્યુ છે? ઘણુ થયુ છે અને થાય છે, અને આપણુ ઋણ પણુ સ્વાર છે પરતુ યૂરોપની પ્રચડ મારીએ આપણને દર્શાવ્યુ છે કે મનુષ્યરક્ષણ કરતા મનુષ્યભક્ષણના ઉપાયો શોધવા એ વિજ્ઞાનનુ કર્તવ્ય થઈ ગયુ છે વિજ્ઞાન કલાનુ આધારસ્થાન છે એ જો ઉન્માર્ગગામી હશે તો કલા પણ તેવી જ થશે માટે મનુષ્યના હિતચિન્તનના વિકટ પ્રશ્નોના ઉકેલ ક્હાડી ત્હેમને વ્યવહારમા યોજી પોતાનો ધર્મ પરિપાલન કરવાની વિજ્ઞાનને જરૂર છે

કલાનુ ભવિષ્ય પ્રોજ્જ્વલ છે આપણે જેમ જેમ ત્હેનુ તાત્વિક સ્વરૂપ સ્હમજતા જઈશુ, તેમ તેમ આપણી ભાવનાઓ ઉચ્ચ બની આપણી ઉન્નતિ થતી જશે મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે ભ્રાતૃભાવ વિકાસ પામશે, સ્વાર્પણ અને સેવાની દીક્ષા લેવાશે, અને પાર્થિવતાના અશો ઓછા થઇ આપણામા દિવ્યતા વૃદ્ધિ પામતી જશે કલાને આપણે માત્ર આનન્દ, વિનોદ અથવા વિભવનુ સાધન ન ગણતા, ત્હેને માનવજીવનમા એક આવશ્યક વ્યવહારનુ સાધન ગણતા શીખીશુ તેમ તેમ ત્હેનો સર્વાંગ વિકાસ થશે કોઈને આ *Sentiment* લાગે અને છે પણ તે જ પણ જગતના કયા મહાન્ કાર્યો ત્હેણે સાધ્યા નથી?

કાઉન્ટ ટોલ્સ્ટૉય લખે છે કે

The destiny of art in our times is to transmit from the realms of reason ... consists in being ... reign of force that

ભારતનો ટપાલ (સ્વદેશભિક્તના ...) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની,

Possibly in the future science may reveal to art yet newer and higher ideals which art may realise but in our time the destiny of art is definite and clear

અન્તમાં આપણા નવીન ગુજરાતમાં કલાની ભ્રાન્તિયુક્ત સ્વપ્નજાળનો લય થઇ જાઓ, અને કલાનો સર્વતોમુખી વિકાસ થાઓ એવી શુભેચ્છા છે, અસ્તુ*

પ્રિયાની આંખડી.

લેખક—રા. મધુકર.

ગોરા નભ! ક્રૂર દમનથી તનવાગ કે કાપી દઈ,
કરતી અજબ અમ રાગો તેને પ્રિયાની આંખડી
એ આંખડી જાદુગની અદ્ભુત ખેલ કરી રહી,
કહેની સખી! નેનમાં તહેં અજબ ખુશબો શી ભરી?
કે કાવ્યથી કવિઓ કથે તે પિ અધૂરી આંખડી!
આ આંખડીના ભેદની ચાવી હજુ કોને જડી!
જ્ઞાના વિના થઈ ગયા—નાગાજ કે તપતો થયા
તો કહે અતિ જાદુગરી! એ શક્તિ તુજને ક્યાં મળી?
ઉદ્યાનમાં પુષ્પો ખિલ્યાં, ગગને વિહરતી ચન્દની
સૌગન્ધ ને સૌન્દર્યના કે રેલ રેલાઈ રહી
પણ જો પ્રિયા! તુજ આંખડી તે પર ખરી નહિ કો ઘડી
શા કામના ગુલશન-ગુલો? શા કામની એ ચંદની?
એ અજબ મધુરી રસભરી જાદુગરી પ્રિય આંખડી!
નીરખી નયન કેરી બની એવી અણીલી આંખડી!
સહુ ભાન દુનિયાનું ભૂલાવી દે સખી! તુજ આંખડી!
કહે કહે હમારી શું રતિએ છે ઘડી તુજ આંખડી?
તુજ નેનમાં કોકિલ કૂજન, વીણા તણા મધુરસ્વર રહ્યા
ને ચન્દ્રીના અમૃતઝરણ એ આંખડી માંહિ ભરી
સૌન્દર્ય ખીલી વસ તનું તુજ નેનમાં જોઉં સખી!
ગીવાની દે જાદુગરી! મુજ આંખડી શું આંખડી!

---

*પ્રમાણભૂત ગ્રંથો Tolstoy What is art ?
Ruskin Modern Painters Vol I
Emerson Essays on Art Beauty Michael Angelo, and Beauty in Nature

આત્મનિમજ્જન રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ટૅબિ.

લેખક—રા. હુશમનરાવ હરિલાલ ધ્રુવ.
(ચિત્રકાર રા. રવિશંકર પંડિત)

સેન્ટ જેમ્સ પાર્ક નામના લંડનના એક ન્હાના સ્ટેશને લગભગ બે વાગતાને શુમારે, કપિન રેલગાડીમાંથી ઉતર્યો. જાન્યુઆરી મહીનો હતો. આકાશ બરફ વરસતા ધુમાડી રંગના વાદળાંથી ઘેરાયેલું હતું. દીવાઓનો પ્રકાશ તદ્દન ઝાંખો પડી ગયો હતો. ગાડીની અંદર, પ્લૅટ-ફૉર્મ ઉપર, ઑફિસમાં બધે વીજળીના દિવા સળગતા હતા. માત્ર આજ જ નહિ, લગભગ અઠવાડિયા થયાં હજી સુધી લંડનમાં સૂર્યદેવનાં દર્શન થયાં નહતાં.

છોકરી હાથે વળગવા લાગી—પૃ. ૨૧૫ | ટૅબિ અને કપિન | ટૅબિ અને વૃદ્ધા

ઝાંપા આગળ ટિકિટ આપીને, પ્લૅટફૉર્મની બહાર આવીને કપિને જોયું કે, બરફ વરસવા લાગ્યો છે—કોઈ જાણે આકાશનો માર્ગ ભીંજાવી મુકીને, એકધારે શુભ્ર મલ્લિકાનો વરસાદ વરસાવે જાય છે. ધીમો ધીમો પવન વાય છે. કપિન કેટલોક વખત ઉભો રહીને આ વરસાદ જોવા લાગ્યો. બરફનો વરસાદ જોવાનું કપિનને બહુ ગમતું હતું. પરંપરા હજારો વર્ષ સુધી જેઓ તાપમાં બળતા આવ્યા છે તેમને આકાશમાંથી વરસાદ પડતો જોઈને, તેમનું હૃદય નાચી ઉઠે છે,—બરફનું વરસવું પણ તેમની આંખે ઘણું જ રમણીય દેખાય છે.

કપિન બાવીસ વર્ષનો તરુણ હતો—એક વરસ કરતાં વધારે થયું, તે વિલાયત રહે છે. ઘેરથી આવવાના મહિના બે પહેલાં તેનાં લગ્ન થયાં હતાં—પિતા અને સસરા બન્નેએ મળીને તેને વિલાયત મોકલ્યો હતો. તે અત્યારે એન્જિનિયરનું ભણે છે, સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા આપવાને માટે પણ તૈયાર થાય છે. લંડનના "મે ફેર" નામના લત્તામાં તેનું મકાન છે.

સ્ટેશનની નીચે જે રસ્તો છે તે, ઓમનિબસને હરવા ફરવાનો રસ્તો છે. કપિને લગભગ પાંચ સાત મિનિટ રાહ જોઈ, પણ એકપણ ઓમનિબસ આવી નહિ. પછી, ક

દાગમનો અક્ષરદેહ રૂ. ૧-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

આવતા જ વેર જવાનું તેણે નક્કી કર્યું જજવામાંથી પાઇપ બહાર કહાડીને તેમાં તમાકુ ભરી, દાંતમાં તે દાબી રાખી, લોંગ ઓવરકોટનો કૉલર આખો ઉભો કરી લઈને તેનું બટન ભરી દીધું એકાદ થાંભલાની આડે જઈને, ત્રણ દિવાસળી બગાડ્યા પછી પાઇપ સળગાવી ત્યારપછી માથાપર છત્રી રાખીને રસ્તાપર ઉતરી પડ્યો.

રાજમાર્ગે જવું હોય તો સ્હેજ ફરીને જવું પડે નજીકમાં જ રીજેન્ટ્સ પાર્ક નામનો ઘણો વિશાળ સરકારી બગીચો હતો—તેની અંદર થઈને જવાથી રસ્તો સ્હેજ ટુંકો પડે છે, એટલા જ માટે કપિલે બાગમાં પ્રવેશ કર્યો આકાશ જે દિવસ ચોખ્ખું હોય છે—સૂર્ય ઉગ્યો હોય તો વાત જ નહિ તે દિવસ આ પાર્કની અંદર બાળકોનો મેળો ભરાઈ જાય છે યુવતી નર્સરી ગવરનેસો સુંદર વેશમાં સજ્જિત થઈને, માલિકના ન્હાના ન્હાના છોકરા છોકરીઓને અહિં હવા ખાવા લઈ આવે છે એક એક બેંચ ઉપર બેત્રણ જણ બેસીને નિશ્ચિન્તપણે વાતોચિતો કરે, છોકરાછોકરીઓ ચારેતરફ હાસ્ય કલરવની સાથે દોડાદોડી કર્યા કરે અનેક સ્ત્રીઓ પણ આ પાર્કમાં ફરવા આવે,—પુરૂષની સંખ્યા ઓછી

આજ પણ પાર્ક જનશૂન્ય હતો ઝાડપાન બધાં તદ્દન સ્થિર બની ગયાં મોટો બાગ મોટાં ઝાડ બધાંનાં પાન ખરી પડ્યાં હતાં માત્ર અહિં તહિં એકાદ બે ઓક ઝાડ હતાં, તેથી જ સહજ લીલો રંગ નજરે પડતો હતો પક્ષીઓ—તેઓ ક્યારના જ ઉડી ગયા હતા

બરફ જેમ પડતો હતો, તેવી જ રીતે પડતો રહ્યો રસ્તા ઉપર અડધો હાથ ઉંચો, પીંજેલા રૂ જેવો બરફ જામી ગયો હતો ગતા કાદવ સંપૂર્ણ રીતે ઢંકાઇ ગયા હતા કપિલ એ બરફ ઉપરથી ધસ્ ધસ્ કરતો ચાલ્યો જાય છે, તેના બુટના દરેક દબાણ દબાવાથી, સ્હેજ સ્હેજ કરતા પગલાંના ખાડા પડતા જાય છે વળી પાછો નવો બરફ તે ખાડા પુરી દેવાનો યત્ન કરે છે પવનથી બરફ ઉડી ઉડીને તેના ઓવરકોટ ઉપર આવીને પડે છે, પણ કપડાં ભીંજાતાં નથી છત્રી ઉપર બરફ એકઠો થઈને, છત્રીને ભારે કરી મુકે છે છત્રી ઉપરથી ઓવરકોટ ઉપરથી બરફ ખંખેરી કહાડીને કપિલ ફરી આગળ ચાલ્યો જાય છે

આ ઋતુ—શિશિરના મધ્યમાં પ્રવેશ કરીને પાર્કની વચમાં અન્દર આવીને કપિલે જે જોયું તે ઉપરથી તે ઘણો જ વિસ્મિત થયો. તેણે જોયું કે, રસ્તાપાસે વિશાળ એક ઓકવૃક્ષ છે, તેની નીચે એક બેંચ છે, એ બેંચ ઉપર એક ધોળા—કાળા રંગનું કુતરાનું બચ્ચું પાછળના બે પગ વાળીને બેસીને, ટાઢથી થરથર થતું ધ્રુજ્યા કરે છે કપિલ ત્યાં ઉભો રહ્યો કુતરૂં તેને જોઈને, ચારે પગે ટટ્ટાર થઈને એ જ બેન્ચ ઉપર ઉભું થઈ ગયું અને હતું તેટલા જોરથી પૂછડી હલાવવા લાગ્યું તેનો ભાવ જાણે એવો હતો—અરે, હું મોટી વિપત્તિમાં છું ટાઢથી મરી જવા બેઠો છું, મ્હને બચાવો '

કપિલે કુતરાને નજીક જઈને, તેના માથા ઉપર બે આંગળીની ધીમી થાપડ મારીને કહ્યું,—" *Hello, whose little doggie are you* ? ' (તું કોનું કુતરૂં છે ?)

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

કુતરાનુ બચ્ચુ પોતાના લાગા પાણીથી ભીના બન્ને કાન પાછળ તરફ વાળી લઈને વ્યાકુળ નયનથી કપિન તરફ જોઇ રહ્યુ ભાવ જાણે એવો હતો કે-'ઈશ્વરે મ્હને વાત કરવાની શક્તિ કઈ આપી છે કે જેથી હું ઉત્તર દઉં ? ગમે એવુ કુતરૂં છુ છતાંય હઉં, અત્યારે મ્હારો પ્રાણ તો બચાવો !'

કુતરાને શરીરે મ્હોટા મ્હોટા વાળ હતા બન્ને કાનનો આગનો ભાગ આખની ચાર ધારો, પીઠ ઉપરની એ જગા પૂછડીનો આગનો ભાગ કાળો હતો બાકીનો બધો ભાગ ધોળો હતો ઝાડના પાદડા ઉપરથી બરફ ટપકીટપકીને તેના શરીરઉપર પડ્યો હતો શરીરની ગરમીથી તે બરફ ઓગળી ગયો હતો અને પાણીથી કુતરૂ ભીંજાઇને બીલાડા જેવુ બની ગયુ હતુ આંખો બન્ને લાલ લાલ ટચ ટચ થઇ ગઇ હતી ઉમ્મર એની ચારપાચ મહિનાથી વધારેની નહિ હોય દેખાવમા તે ઘણુ સુંદર હતું

કપિને ચારે તરફ નજર કરીને જોયુ-કદાચ કુતરાના માલિકને કોઇ જગાએ દેખી શકાય પણ વરસતા બરફે નજર નાખે સુધી જઈ શકતી ન હતી. આજુબાજુ કોઈ એટલી હદની અંદર હોય તો એ આશાથી કપિને બેત્રણ વાર મોટે સાદે બુમો પાડી—
" *I say, whose dog is this ? Has anyone lost her dog ?* "

પણ કોઇનો પણ કશો ઉત્તર મળ્યો નહિ

પાળેલા કુતરાના ગળામા વહુધા એકાદેક કૉલર હોય છે, ને કૉલર ઉપર કુતરાનુ નામ અને ઘરનુ ઠેકાણુ કોતરેલુ હોય છે કપિને જોયુ કે એના ગળામા કશો પણ કૉલર નથી

કપિન કુતરાના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતો ફેરવતો બોલ્યો— " *What are you going to do you poor devil ? will you come with me ?* " (ત્હાર હવે શુ કરવુ છે, કહે જોઉં મારી સાથે ઘેર આવીશ ?)

કુતરાએ પોતાનુ ઠંડુ નાક કપિનના હાથ સાથે ઘસીને, કાન આંખ અને પૂછડીની સહાયથી ઉત્તર આપ્યો 'એમ કરો તો ઘણુ જ સારૂ "

કપિને પછી ગજવામાથી રૂમાલ બ્હાર કહાડીને બરાબર કરીને કુતરાનુ શરીર લ્હોઈ નાખ્યુ સારીપેઠે તે ઇશ્વરના પ્રાણીને ઉચકી લઇને, પોતાના ઓવરકોટના મ્હોટા ખીસામા નાખી દઇને, ફરી ખસ્ ખસ્ કરતો રસ્તે ચાલવા લાગ્યો.

૧૨ નંબર મન્માઉથ રોડ ઉપર કપિન રહેતો હતો લેન્ડ લેડીની પાસેથી એક બેસવા ઉઠવાનો અને એક સુવાનો ઓરડો તેણે ભાડે લીધા હતા

કુતરાને ખીસામા રાખીને ઘરના બારણા આગળ આવીને કપિને જોયુ તો લેચ-કી નથી ! બહાર જતી વખતે ઉતાવળમા ચાવી લઈ જવાનુ તે ભૂલી ગયો હતો એટલે બારણુ ખખડાવવુ પડ્યુ થોડી વાર પછી જાડા શરીરવાળી પ્રૌઢ વયની લેન્ડલેડીએ આવીને બારણુ ઉઘાડ્યુ

કવિતાસ્નાપ રૂ ૦-૧૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

કપિન અંદર આવીને હૉલમાં ઉભો રહીને ગપ્પી મારતો હતો એટલામાં તેની ૨ લેડી ચીસ પાડી ઉઠી–' *Oh Lud Mr Metta ' What's that peeping out of your pocket* " (મી મહેતા તમારા ખીસામાં પેલું ડોકીયું કરી રહ્યું છે એ શું છે ?)

કપિને " કુતરાનું બચ્ચું " કહીને તેને ખીસામાંથી બહાર ખેંચી કહાડ્યું

લેડી કપિનના હાથમાંથી ઝુંટવી લઈને કહેવા લાગી, " *Isn't he a beauty' Isn't he a darling '* ઠીક મી મહેતા એ આપ ક્યાંથી લાવ્યા ! *My sweety ' My dearie ' My popsie wopsie topsie '* ભાઉ ભા ! આપ મી મહેતા ! વ્હાલા લુચ્ચા લુચ્ચા, કેટલા તાર આવી ગયા છે ! [illegible] કેટલા સુન્દર છે ! *Oh don't dont kiss me you naughty aughty naughty boy !–"* કહીને તે લેડીએ કુતરાને મોં ઉપર બચીઓ ભરી દીધી—[illegible] તેણે પોતાની ડોકી ઉંચી [illegible] હર્ષ [illegible]

કપિન ઉભો ઉભો હસતો હતો કુતરાની હકીકતને છાની રાખીને તે બોલ્યો—" એ ભૂખથી મરી જાય છે ઘરમા દૂધ છે ?"

લેન્ડલેડીએ કહ્યુ, " છે તમારા રૂમમા મોકલી આપુ ? '

' મોકલી આપો"—કહીને કપિન બીજે માળે પોતાના સુવાના ખડમા આ વે ગયો

૨.

બીજે દિવસ નવ વાગ્યાને વખતે કપિન સવારના નાસ્તો લેતો હતો ' દિવસનો પ્રકાશ વદન ઝાખો હતો—બહાર ગાઢ ધુમ્મસનો અધકાર હતો અગ્નિકુડમા ભ.ભ. કરતા કોયલા સળગતા હતા અગ્નિતરફ પીઠ રાખીને એક એક કુતરૂ કપિનના ખાવામા ગુથાયેલા મ્હોનરફ એકમી નજરે જોઇ રહ્યુ હતું ગળામા ત્હેને આઠ લાલ રગની રેશમી ફિટ બાધેલી હતી મૅનર નહોતો, એટલે અ ‍ ુ અડવુ દેખાય એમ ધારીને, લેન્ડલેડીએ ગ ‍ ઈ કાલે એ બાધી હતી. એટલામા તો એનુ નામ પણ પડી ચુક્યુ હતુ—કપિને એનુ નામ રાખ્યુ હતુ " ટૉમિ "

વચ્ચે વચ્ચે કપિન એકાદ બિસ્કુટ ભાગીને નાખતો હતો, ટૉમિ ત ત જ તે ખાઇ જતુ હતુ નાસ્તો પૂરો કર્યા પછી, થોડાક સુકા ટોસ્ટમા મ્હાનું બાકી વધેલુ ગરમ દૂધ નાખીને ટૉમિને આપીશ એમ એનો વિચાર હતો

નાસ્તો જ્યારે લગભગ પૂરા થવા આ યો હતો—તેવામા લેન્ડલેડીએ આવીને કપિનને શુભ પ્રભાત ઇચ્છ્યુ કુતરાને ખોળામા લઇને તે બોલી, " કાલ રાતે એણે તમને બહુ ડ્ગાવો તો નથી આપ્યોને મી અહેતા ?"

' ના એણે મ્હને જરાએ ડગાવો નથી આપ્યો એને સુવાને માટે તમે જે જુનો નામગો આપ્યો હતો તેમા, પણ એ સુઇ રહ્યુ નહોતુ કેટલીક રાતે મ્હારા પલગની પાસે આવીને " ઘુર્ર્ " ' ઘુર્ર્ર્ " કરવા લાગ્યુ મ્હે ફરીથી એને કામળામા સુવારી દીધુ ત્રીજીકવાર પછી ફરી પાછુ આવીને " ઘુર્ર્ " ઘુ ર્ " કરવા લાગ્યુ એટલે પછી હુ સમજ્યો કે, ફાટલા કામળામા સુ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍વા એ રાજી નથી મ્હારા પોતાના બિછાનામા એને લઇ લીધુ—એટલે પછી નિરાંતે તે ઉઘવા લાગ્યુ

લેન્ડલેડીએ કહ્યુ, " પેપરમા આજ જાહેરખબર આપશો કે ?"

" હા, આપવી જ પડશે તો ! પારકાનું કુતરૂ ક્યા સુધી રાખીશુ ?"

કુતરાને લાડ કરતે કરતે લેન્ડલેડીએ કહ્યુ, "જેનુ કુતરૂ છે તે જો ન આવે તો ઠીક થાય સરસ કુતરૂ છે અહિયા જ છો રહ્યુ '

નાસ્તો પુરો કરીને, કુતરાને લેન્ડલેડીના જુમ્મામા સોપીને, કપિન બહાર ચાલ્યો ટેમ્પલતરફ જવાને રસ્તે એકાદ વિખ્યાત દૈનિક ન્યુસપેપરની ઑફિસમા જઇને, ત્રણ દિવસને માટે એક જાહેરખબર છાપવા આપી

બીજે દિવસે સ્હવારમા, એ ન્યુસપેપરમા નીચે લખ્યા પ્રમાણેની ઈગ્રેજી જાહેરખબર પ્રસિદ્ધ થઈ—

મળી આવ્યો છે.

એક કુતરો કુતરાનો રંગ, જાત, ઉમ્મર,
ઓળખવાની ખાસ કોઈપણ નિશાની ક્યાં ખોવાયો હતો?
એ બધી હકીકત સહિત જેનું કુતરૂં હોય
તેણે અમને લખી જણાવવું
બોક્સ નં ૩૦૪૨ કેર ઑફ 'ડેલિ ટેલિગ્રાફ'

ત્યાર પછી બીજે જ દિવસે એ જ ન્યુસપેપરની ઑફિસમાંથી એક બંડલ કાગળો કપિલને ત્યાં આવી પ્હોચ્યાં લંડન અને પરાઓની દસબાર જણ સ્ત્રીઓએ વ્યાકુળતા ભરેલા કાગળો લખ્યા હતા કોઈ કોઈ સ્ત્રીએ કાગળની અંદર છપેનિની ટિકિટ મોકલી આપીને લખ્યું હતું-" આ પ્રમાણે લખેલી નિશાનીઓ સાથે કદાચ જો મળતું આવે તો, કાગળ વાંચીને તરત જ મ્હેરબાની કરીને આપનું ઠેકાણું તારદ્વારા અમને જણાવશો અમે જાતે આવીને કુતરાને લઇ જઇશું બહુ શોક થયા કરે છે' ઇત્યાદિ

કાગળો બધા વાંચ્યા પછી કપિલને સમજાયું કે, આ કુતરો એમાંથી કોઈનો પણ નથી જેઓએ તારના પૈસા મોકલ્યા હતા તેમને એવી મતલબનો તાર કરી દીધો—બાકી બધાને કાગળ લખીને જણાવ્યું

બીજે દિવસે પણ બીજા કેટલાક કાગળો આવ્યા એક સ્ત્રીએ લીવરપુલથી તેના ખોવાયેલા કુતરાનું વર્ણન આપીને લખ્યું હતું કે-કુતરૂં ખોવાયાના બીજે દિવસે તે અગત્યના કારણને લઈને લંડન છોડી ગઈ હતી લંડન પાછા આવતાં હજી પણ એક અઠવાડિયાની વાર થશે મળી આવેલો કુતરો જો તેનો જ એ કુતરો હોય તો, થોડા દિવસ એ કુતરાને સારી રીતે ખવરાવવાને માટે કાગળની અંદર એક પોસ્ટલ નોટ તેણે મોકલી આપી હતી શું શું કુતરાને ખાવાનું ગમે છે અને કઈ કઈ વસ્તુ ખાવાથી તેને અસુખ થાય છે તેની પણ એક વિગત લખી હતી પણ કોઇપણ કાગળ લખનારી કુતરાની ન્યાયપૂર્વક માલિક કપિલને જણાઈ નહિ જેણે રૂપિયા મોકલ્યા હતા, તેને કપિલે રૂપિયા પાછા મોકલ્યા, બાકી બધાને કાગળ લખીને ખબર આપી

બીજા પણ બે ત્રણ દિવસ એવી જ રીતે કાગળો આવવા લાગ્યા પણ કુતરાના માલીકનું કંઇ પણ ઠેકાણું મળ્યું નહિં

એટલા વખતની અંદર કુતરા ઉપર કપિલને માયા પણ બેસી ગઈ હતી વિગતનો નિસાસો નાખીને તે બોલ્યો-" હાશ-નિરાંત થઇ-કુતરૂં હવે મ્હારૂં જ થવાનું"

૩.

પાંચ મહિના ચાલ્યા ગયા છે શીયાળો વીતીને વસન્તમાસ આવ્યો છે હવે રોજને રોજ એ વૃષ્ટિ થતી નથી, એ બરફ પણ પડતો નથી, એ ધુમ્મસપણ હોતું નથી દિવસને વખતે ઘરમાં હવે દીવા સળગાવવા પડતા નથી ઝાડે ઝાડે નવા પાંદડા આવવા લાગ્યા છે, બાગે બાગે ફુલ ફુટવા માંડ્યા છે સૂર્યદેવ હવે દર્શન-દુર્લભ નથી

કૃષ્ણચરિત્ર કિં ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

કુતરૂ આ પાચ મહિનામા રહેજ રહાજ મ્હોટુ થયુ છે—તોપે જાત ન્હાની એટલે વધારે વધ્યુ નથી તો અત્યારે માસ ખાવાને મળે છે શિકારી થયુ છે રસોડામા જઇને ઉંદર મારવાને માટે બેસી રહે છે ઉંદર નજરે પડતા જ તેને પકડવાને દોડે છે વચ્ચે વચ્ચે એકાદ બે પકડી પણ લે છે બાગમા રાબિન પખીનુ ટોળુ આવીને બેસતા, ટૅબિ ધસી જાય છે તેઓ ચીચીઆરીઓ પાડતા પાડતા ફર્ ફર્ કરતા ઉડી જાય છે

તે દિવસે રવિવાર હતો બપોરના બે વાગ્યાને વખતે કપિન ડિનર પૂરૂ કરીને પોતાની રૂમમા જઇને બેઠો ગૃહસ્થ ઘરોમા બીજા દિવસોએ ડિનર સાંજ પછી જ ખાવાનુ હોય છે, ફક્ત રવિવારે જ તેમ નથી હોતુ રવિવારે સાંજને વખતે ચાકર ચાકરડીઓને છૂટી આપવામા આવે છે તેઓ મરજીપ્રમાણે હરી ફરીને ફરી તે જ રાત્રે દસ વાગતાને સમયે ઘેર પાછા જાય છે તેથી જ રવિવારે સાજને વખતે રસોડાના ચૂલા સળગતા નથી, રાત્રે લોકો ટાઢુ જ ખાવાનુ ખાય છે

પોતાના રૂમમાં સોફા ઉપર અઢેલીને પાઇપ તાણતે તાણતે ઉંઘથી કપિલની આંખો ઘેરાવા લાગી ટૅબિ જાગૃત રહીને આખા ઘરમા ભટકવા ફરતો હતો એકાએક તે બારી ઉપર કુદકો મારીને બહાર કંઇ જોઇને ભક્ ભક્ કરીને ભસવા લાગ્યો એના ભસવાથી કપિલની તન્દ્રા ઉડી ગઈ બહાર નજર કરીને જોયુ તો, એક કાકિ જતો હતો તેને જોઇને જ કુતરૂ ભસતુ હતુ બહાર તડકો સખત હતો

કપિલે ઉભા થઇને રૂમાલથી આંખ મ્હો લ્હોઇને કહ્યુ—"કેમ ટૅબિ, ફરવા આવીશ ?" પ્હેલા બે ચાર દિવસ ટૅબિ સાથે તે ઇંગ્રેજીમા બોલતો હતો પણ જ્યારથી બે જણ વચ્ચે ગાઢ સબધ થઇ ગયો હતો ત્યારથી કપિલ ગુજરાતી બોલવા લાગ્યો હતો મનની વાત માતૃભાષા વિના કઈ બીજામા કહી શકાય ? એટલે ટૅબિ હવે ગુજરાતી બરાબર સમજી શકતો હતો

ટૅબિએ કુદી કુદીને તેના આ પ્રસ્તાવને અનુમોદન આપ્યુ

કપિલે પછી કપબોર્ડ ખોલીને તમાકુનું ટિન બહાર કહાડીને, પાઇપ ભરી લીધી એક નવી દિવાસળીની પેટી લીધી અર્ધુ વાચેલુ એક નવલકથાનુ પુસ્તક બગલમા મારીને, લાકડી લઇને, ટૅબીની સાથે ફરવાને માટે તે બહાર ચાલ્યો

બહાર આવીને કપિલે રીજેન્ટસ પાર્કનો જ રસ્તો લીધો નોકરની સાથે સાથે એ જ પાર્કમા ઘણીવાર ટૅબિ ફરવા જતો હતો—ત્યાં જઇને રમવાનુ એને ઘણુ ગમતુ હતુ થોડેક દૂર સુધી શેઠની પાછળ પાછળ ચાલીને, પછી તેનાથી આગળ તે ચાલવા લાગ્યો કુતરાએ ચાલતુ જોઇએ શેઠની પાછળ પાછળ, એવો સુસભ્ય કૂતરાની જાતનો દસ્તુર અથવા 'ઍટિકેટ' છે તે ટૅબિ સારી રીતે જાણતો હતો, છતાં આનન્દના આવેશમા તે આજ વધુ વખત 'ઍટિકેટ'ને સાચવી શક્યો નહિ—આગળને આગળ જ તે ચાલ્યો ગયો ટૅબિ આગળ આગળ દોડે અને વચ્ચે વચ્ચે પાછુ ફરીને જુએ કે શેઠ આવે છે કે નહિ એવી રીતે કેટલીક મીનીટ સુધી ચાલીને બન્ને રીજન્ટસ પાર્કની અદર આવી પહોચ્યા

દયારામનો અક્ષરદેહ. રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

એક તો રવિવાર હતો અને તેમાય કેટલાક દિવસ પછી આજ સૂર્ય ઉગ્યો હતો એટલે, પાર્કમા એળનારે મેળો ભરાઈ ગયો હતો સારા વેશમા સજ્જ થએલી ઘણી બાનિમ કિશોરી અને યુવતીઓથી સ્થાન ભરચક ભરાઇ ગયુ હતું ન્હાનાં ન્હાના છોકરા છોકરીઓ અનરના આનદથી દોડાદોડી કરતાં ફરતા હતાં ઘણાં જણ બેન્ચો ઉપર બેસીને વાતોચિતો કરતા હતા. ગાઇ ગાઈ ચોપડીઓ વાચતા હતાં

વચ્ચે વચ્ચે થોડીક જગ્યાને ઘેરી લઇને ફુલોનો ખેતર હતા કોઈ જગ્યાએ ફરગેટ-મી નૉટમ ફુટીને તે જગ્યા એળારાર તદ્દન જાબુડીઆ જાબુડીયા થઇ રહી હતી કોઇ જગ્યાએ અસખ્ય લીના પાદડાંની અદર પ્રિમરોઝ વાયુના ડોલનથી મૃદુ મૃદુ હસતા હતા

ટૅમિને લઇને કપિને પ્હેલા તો થોડુ ક ચક્કર માર્યું સુદર કુતરાને જોઇને કોઈ કોઈ આદમી બાનટ બાનિકા તેને પકડવા આવ્યા ટૅમિ દોડીદોડીને તેમની સાથે રમત કરવા લાગ્યો.

કેટલાક વખત ફર્યા પછી કપિલ તેંજ બેચની પાસે આવી પ્હોચ્યો, જે જગ્યાએ ચાર અદિના ઉપર ટૅમિ તેને મળી આ યો હતો. બેચ ખાલી છે જોઇને કપિન ત્યા જ બેઠો-કુતરૂં પણ ફરી પડીને તેની પાસે બેઠુ

કપિને ખીસ્સામાથી પાઇપ અને તમાકુ બહાર કહાડીને પાઇપ સળગાવી તેની આગળ થઇને તઝેમેના આવેલા કેટલાક લોકો આવતા જતા હતા. રસ્તા તરફ જોઇજોઇને આગમ ની તે ધુમાડા તાણવા લાગ્યો

કેટલાક વખત પછી કપિએ જોયું કે એક જણી સારા કપડામા સજ્જ થયેલી વયોવૃદ્ધ સ્ત્રીની સાથે બાર તેર વર્ષની એક સુદર કન્યા, મૃદુમૃદુ પગલાં માડતી તે તરફ ચાલી આવે છે નજીક આવીને, તે બાનિકા કપિનના કુતરા તરફ એકદષ્ટિએ જોતી જોતી ચાલી ગઈ એ જોઇને કપિનને કઇ આશ્ચર્ય લાગ્યુ નહિ કારણ કુતરૂ દેખાવમા ઘણુ સુન્દર હતુ જાણીને વણુંકા અને તેમાય ખાસ કરીને બાનિકાઓ, તેની તરફ જોઈ રહેતાં હતા.

એ બેઉ કપિનને મુકીને થોડેક દૂર આગળ જતા, બાનિકાએ તે વૃદ્ધાને કંઈક કહ્યુ બન્નેએ તે જગ્યાએ ઉભા રહીને પાછુ વાળીને જોયુ કઇક વાત કરવા લાગ્યા તેઓ બન્ને જણા, કાકરાને રસ્તેથી ઘાસમાં ઉતરીને, ધીમે ધીમે કપિનની બેચની નજીક આવી પ્હોચ્યાં. વૃદ્ધા કપિનના તરફ જોઇને સ્મિતમુખે બોલી, "કુતરૂ ઘણુ સુદર છે"

કપિન તરત જ ટોપી ઉતારીને ઉભો થયો બોલ્યો, "*I am glad you think so.*" (આપ એવુ માનો છો, એમ જાણીને મ્હને આનદ થયો)

વૃદ્ધાએ કહ્યુ, "અમે અહિ થોડો વખત બેસીએ ? કુતરાને થોડાક વખત રમાડના દેશો ?"

કપિએ કહ્યુ, "*O! certainly Nothing would give me greater plea-sure* (જરૂર, બેશક, એના કરતાં મ્હને બીજુ કશુ વધારે આનદ આપી શક્શે નહિ)—

કહેતે કહેતે કપિલે હાથમાંની પાઇપ ઉંચી કરીને બેંચ ઉપર ઠોકી. થોડીક અડધી બળેલી તમાકુ ઘાસ ઉપર પડીને ધુમાડો કહાડવા લાગી

શેઠને ઉભો રહેલા જોઇને કુતરું પણ બેન્ચ ઉપર ઉભું થઇ ગયું હતું વૃદ્ધ સ્ત્રી બાલિકાની સાથે બેન્ચ ઉપર બેઠી–કપિલ પણ બેન્ચને એક છેડે બેઠો વૃદ્ધાએ કુતરાને ખોળામાં લીધો છોકરી તેના શરીરપર મુગી મુગી હાથ ફેરવવા લાગી

ટૅમિ વૃદ્ધાના ખોળામાંથી ઉઠીને શેઠપાસે જવામાટે સ્હેજ ઉતાવળુ થઇ રહ્યું વૃદ્ધા તેને જોરપૂર્વક પકડી રહી ટૅમિ પ્રશ્નપૂર્ણ નયને કપિલ તરફ જોવા લાગ્યો–તેનો ભાવ જાણે એવો હતો કે,–"આ લોકો કોણ છે? મ્હને આમ કેમ કરે છે? ઉતરવા દેતા નથી!–મઈ ભસ્યા કરતું કે એક બચકુ? એ તો કદાચ અસભ્ય લાગશે–નહિ? કંઇ બોલતા કેમ નથી?"

છોકરીએ એટલામાં કુતરાનો ડાબો કાન પકડીને, તેની ટોચના વાળ આઘા ખસેડીને કહ્યું, "મા જો" વૃદ્ધા વાંકી વળીને જોવા લાગી. કપિલે પણ જોયું કે, કાન તે જગ્યાએથી એ આનીની જેટલો કાપેલો છે વાળમાં ઢંકાયેલો હોવાથી તે દેખાતો ન્હોતો વૃદ્ધા કન્યાના મ્હોસામુ જોઇને મૃદુ સ્વરે બોલી, "બરોબર"

બાબત શુ છે, એ કપિલ કશુ પણ સમજી શક્યો નહિ તેના મનમાં સહજ શંકા જ ઉઠી–ત્યારે શુ આમનુ જ આ કુતરુ હશે?

ટૅમિને ખોળામાંથી ઉતારીને વૃદ્ધાએ ઘણા વિવેકથી પુછ્યુ, "આપ શુ હિંદુસ્થાનના વતની, વિદ્યાર્થી છો?"

કુતરૂ ગુમાવવાની આશંકાથી કપિલનુ મ્હો સુકાઈ ગયુ તેણે જવાબ આપ્યો, "હા"

"શુ ભણો છો તમે?"

"કાયદાનો અભ્યાસ કરૂ છુ"

"ક્યા? લિનકન્સ ઇનમાં? ત્યા મ્હારો એક ભત્રીજો ભણે છે"

"ના. હું ગ્રેઝ ઇનમા ભણુ છુ"

"ઠીક ઠીક કેટલા દિવસથી આ દેશમા છો? તમને આ બધુ પુછુ છુ તેથી કંટાળતા તો નથીને?"

"ના ના કંટાળાની વાત શી! મ્હારા સમન્ધી તમે જીજ્ઞાસુ થયા છો એ તો મ્હારે ગૌરવની વાત હું આ દેશમા અઢાર મહિના ઉપરથી છુ"

વૃદ્ધા કેટલોક વખત મૂગી રહી કપિલ વિચાર કરવા લાગ્યો હવે હુ ધારૂ છુ કે કુતરાની વાત નકકી પુછશે!

વૃદ્ધાએ પુછ્યુ "ઠીક આ કુતરાની ઉમ્મર કેટલી છે?"

"તે તો બરોબર ખબર નથી વરસેકનુ હશે એમ લાગે છે"

સંસાર-પંથ. (નાટક) રૂ ૦–૧૨–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

"કુતરૂ પણ શાન્ત છે! ઠીક એને તમે વેચાતું લીધુ હતું કે કોઇ એક મિત્રે તમને ભેટ આપ્યુ હતુ ?"

કપિન સમજ્યો, હવે વખત આવી પોચ્યો છે ઘડી એકને માટે તેના મનને લાગ્યુ થઇ કે,–જુઠ જ કહી દઉં કે એ વેચાતુ લીધુ હતુ—એમા મ્હને પકડનાનુ કોણુ હતુ ?

પણ એ પ્રવૃત્તિ તેને ન થઇ તે બોલ્યો, " એ કુતરો મ્હને જડી આવ્યો હતો '

બાનિકાએ અત્યાર સુધી કપિલની સાથે કાંઈ પણ વાત કરી ન હોતી આ વખતે આગ્રહ સાથે બોલી ઉઠી, ' તમને એ કયાથી જડયો હતો ?"

કપિન ગભીરતાપુર્વક બોલ્યો, " આ જગ્યાએથી જ આજ બેન્ચ ઉપર, પાચ મહિના થયા, કુતરૂ બેઠુ હતુ તે વખતે ઝુપ ઝુપ કરતો બરફ વરસતો હતો કુતરૂ આજ બેન્ચ ઉપર બેઠેલુ હતુ, પાસે કોઇ પશુ કે બીજો જનપ્રાણી કોઈ હતુ નહિ હું કુતરાને ઘેર લઇ ગયો હતો— નહિ તો આ ઠેકાણે જ તે દિવસે તે મરી જાત "

કપિન મુગો રહ્યો, તેનો શ્વાસ ઘણા જોસથી ચાલતો હતો તેના મનને થયુ કે જાણે પોતે ચોરીના ગુન્હાનો અપરાધી થયો છે–કોર્ટમા જવાબ આપે છે બાનિકા અને તેની માતાએ અર્થપૂર્ણ દૃષ્ટિથી એક બીજાની સામે જોયુ

કપિન પછી તરત જ બોલ્યો, " મ્હેં એને ઘેર લઇ જઇને આગની આગળ રાખીને, તેને ખાવાનુ આપીને, તેનો પ્રાણ બચાવ્યો બીજે દિવસે " ડેલિ ટેલિગ્રાફ " નામના ન્યુસ-પેપરમા જાહેરખબર આપી ત્રણ દિવસ ઉપરાઉપરી તે જાહેરખબર છપાઈ હતી અનેક કાગળો પણ મ્હને મળ્યા હતા પણ જેનો એ કુતરો હશે તેની કંઈ પણ તપાસ મળી નહી "

કપિનનુ મ્હો આ વખતે ફીકકુ પડી ગયુ હતુ વૃદ્ધા તેના મુખ તરફ થોડીવાર જોઈ રહીને બોલી, " કુતરાના ગળામા કૉલર ન્હોતો, નહિ ? "

કપિને કહ્યુ, " ના કૉલરમાં જો કદિ કુતરાના માલિકનુ નામ ઠેકાણુ લખેલા હોત તો, તેને માટે મ્હારે ન્યુસપેપરમા જાહેરખબર આપવી પડત નહિ "

બાલિકા બોલી " કુતરૂ સાકળીથી બાધેલુ હતુ ? કૉલર સ્હેજ ઢીલો હતો ?"

કપિને કહ્યુ, ' ત્યારે, આ કુતરૂ શુ આપનુ જ છે?"

વૃદ્ધાએ કહ્યુ, " હા મ્હારી કન્યાનુ જ એ કુતરૂ છે ફક્ત ચહેરો જ જોઇને એ હુ કહેતી નથી પણ જ્યારે કુતરો ખોવાયો' હતો, તેના બે મહિના ઉપર એક બિલાડીએ તેના ડાબા કાન ઉપર બચકુ ભર્યું હતુ અને ત્યા ઘા પડયો હતો છેવટે Vet–ની પાસે મોકલવો પડયો હતો એ કાન તેમણે કાપી નાખ્યો હતો—આ જુઓને" કહીને ટૅમિના કાન ઉપરથી વાળ આઘા કરીને, તે જ બેઆની જેટલો કાપેલો ભાગ તેણે બતાવ્યો

વૃદ્ધાએ કહ્યુ " કુતરૂ ખોવાયા પછી " Times "માં મ્હે એક અઠવાડિયા સુધી જાહેર-ખબર આપી હતી પણ કુતરાના કશો પણ પત્તો મળ્યો નહોતો ત્યાર પછીથી કુતરૂ પાછુ

કવિતાપ્રવેશ, રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મળવાની આશા મુકી દઇને અમે દક્ષિણ ફ્રાંસ તરફ ચાલ્યા ગયા હતા એક અઠવાડિયુ જ થયુ ફકત ત્યાંથી અમે અહીં પાછા આવ્યા છીએ "

કપિને કહ્યું "મ્હે "*Times*" ન્હોતુ જોયુ "

વૃદ્ધાએ કહ્યુ "નક્કી જ, આપે તે જોયુ નહિ હોય કદાચ જો જોતુ હોત તો, તો તેજ વખતે કુતરૂ અમને પાછુ મળી શકત હવે કુતરૂ શુ—"

કપિને કહ્યુ, "બેશક જો ખરેખર કુતરૂ તમારૂ જ હોય તો તમે એને લઈ જાવ"

વૃદ્ધાએ કહ્યુ, "પણ-આપે-કુતરાનુ આ પાચ મહિના પોષણ કર્યું છે એની ઉપર નિશ્ચય આપને માયા બેસી ગઇ હશે એવે વખતે, કુતરૂ આપની પાસેથી પાછુ લેવુ એ તો, અમને યોગ્ય લાગે નહિ કેમ શુ કહે છે ફ્રેનોરા?"

ફ્રેનોરા કુતરાને છાતી સરસો ચાપીને વ્યાકૂળ નેત્રથી કપિનના મ્હામુ જોઈ રહી ઉલટે બોલી, "કુતરાને છોડતા આપને શુ ઘણુ દુખ લાગશે મહાશય? એમ જો ન હોય તો અમને આપો એને ઘણુ જ વ્હાલી હતી આ પાચ માસ થયા એને માટે મ્હારા મનને દુઃખ થયુ છે"

વૃદ્ધાએ કહ્યુ "એ તો ખરી વાત છે કુતરૂ ખોવાયા પછીથી બે દિવસ સુધી તો એણે કઇ ખાધુ પણ નથી તે જ વખતથી જ્યારે ને ત્યારે એ કુતરાની જ વાતો કર્યા કરે છે આજ સ્વપ્નામા પણ—"

કપિને કહ્યુ 'ઠીક, તો એ કુતરૂ આપ લઇ જાવ."

વૃદ્ધાએ કહ્યુ, "પણ ફ્રેનોરા—એ શુ ઉચિત કહેવાને? આ કુતરૂ આટલા દિવસ સુધી એમણે પોષ્યુ છે બને તે એ જ એને રાખે હુ તને ઘણુ સરસ બીજુ કુતરૂ લઇ આપીશ—આનાથી પણ ઘણુ સરસ"

ફ્રેનોરાની આખો અશ્રુથી ભરાઇ ગઇ તે બોલી 'ના મા, બીજુ કુતરૂ મ્હારે નથી જોઇતુ આ કુતરૂ જ મ્હારે તો બધા કરતા સારૂ છે એ તો આપણને આપે તો એમને કઇ પણ દુખ નહિ થાય, એમ એ કહે છે કેમ નહિ મહાશય?"

કપિને કહ્યુ, "ના, એમાં દુખ શાનુ? તમારૂ કુતરૂ તમે જ લઈ જાવ"

વૃદ્ધા પછી મીઠા વચનથી કપિનને અનેક ધન્યવાદ આપવા લાગી પોતાના ઠેકાણાનુ એક કાર્ડ બહાર કહાડી તેણે કપિનને આપ્યુ કપિનની સાથે કાર્ડ તો હતુ નહિ એટલે તેનુ નામ ઠેકાણુ વૃદ્ધાએ લખી લીધુ છેવટે "કહ્યુ તમે અત્યારે કોઇ કામમા રોકાયલા છો શુ?"

"ના"

"*Will you do us a very great favour*" (અમારી ઉપર આપ એક મ્હોટો ઉપકાર કરશો?)

'*I am at your service*" (હુ તમારી સેવામાં છુ)

"અમને જો ઘરસુધી પ્હોંચાડી દો તો મ્હોટો ઉપકાર."

"ઠીક તો જ્યારે ઠહેરો ત્યારે"

"ત્યારે ચાલો અમારી 'કાર' બ્હાર ઉભી છે"

ફ્લોરાએ કુતરાને ખોળામાથી નીચે ઉતાર્યું પછી બધા દરવાજા તરફ ચાલ્યા

મ્હાનો હાથ ઝાલીને કપિલે તેને મોટરકારમા બેસાડી ત્યાર પછી ટેમિને મ્હડા યો પણ તરત જ તડુક ઠરનોઠને તે નીચે કુદી પડયો બીજી વાર કપિલે તેને પકડતા જ, તે આકળ વિકળ કરવા લાગ્યો—ક્રોધ પણ રીતે તે આવે નહિં આકુળચિત્તે તે કપિનના મુખ તરફ જોઇને જાણે ઠટેવા લાગ્યો, "ક્યા મોકનો છો તમે મ્હને ?"

મ્હાએ—એનુ નામ મિસિસ્ કૉનન્સ હતુ—કહ્યુ, "મીસ્ટર મહેતા ! તમે બેસી જાવ, એ એની મેળે અંદર આવશે"

કપિન પછી 'કાર'મા બેઠો ટેમિ પણ તડુક કરતો અને કુદીને પગથીઆ ઉપર ચડયો. પગથીઆ ઉપરથી અંદર જઇ, પોતાના શેઠના પગની આગળ ભરાઇને બેસી રહ્યો

મિસિસ્ કૉનિન્સે કહ્યુ, "રસ્તે એક જગ્યાએ એક મિનિટને માટે સ્હેજ કામ છે" કરીને શોફરને એક ઠેકાણુ કહી દીધુ

ગાડી ચાલી કેટલીક વખત પછી એક ઘરની સ્હામે તે ઉભી રહી—બ્હાર સાઇન બોર્ડ હતુ

Mr George Randall
Veterinary surgeon

—ચાલુ

ચંદ્ર અને તારા.

લેખક—રા કંચનલાલ જગજીવનદાસ માસ્તર.

આકાશમા ઉદ્યાનમા તારા શિશુઓ ખેલતા,
ચન્દા ભગિની શ્વેત પટકૂળ પ્હેરીને આવી ત્યહા,
બન્ધુઓ રમતા રમતે નિજ બ્હેન સાથે પ્રીતથી,
ચન્દા ચતુરી અભ્ર તરની ઓથમાહીં છૂપતી

આ વ્યોમના વારિધિમા ચન્દા રૂપેરી માછલી,
ઘડીવાર જલપર આવતી, ઘડીવાર જલમા ડૂબતી,
તારા શિશુઓ ખેલતા સાગર મહીં મસ્તી કરે,
તે માછલી રૂપેરી સાહ વ્યય યાનો આદરે

આ વ્યોમના મેદાનમા તારા શિશુઓ ખેલતા,
ચન્દા રૂપી કન્દુકને અહીં તહીં કરે ઉછાળતા
મેદાન પાસેના પયોધરકુંજમા જઈ તે પડે,
અન્તે લીનોત્સુક બાલુડાંને શોધતા નક્કી જડે

---

૧ સંતા કુકડી' નામની એક જાતની નાના છોકરાઓની રમત. (Hide and seek)

મનુષ્યજીવનનો મર્મ.

લેખક—રા. પુષ્કરરાય વામનરાય મહેતા, એમ એ એલએલ બી.

અગીઆરસનો દિવસ હતો પૂર્વજોના વખતની રૂઢિ મુજબ એ દિવસ હું હમેશા પવિત્ર ગણુતો સવારમા સ્નાન સધ્યા કરી, આખો દિવસ ઈશ્વરનુ સ્મરણુ કરી, તેનામા જ ધ્યાન રોકી મનન કરવાના ઈરાદાથી હું એક ઉંચી ટેકરી ઉપર ચડી ગયો હતો. શિખર ઉપર પહોચી આસપાસની સૃષ્ટિસોંદર્યતા નિહાળતો, મનુષ્યજીવનની અસારતા વિશે તર્કો કરવામા સરી પડ્યો હતો, એવા વિચારો કરતો હું એ જ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મનુષ્યમાત્ર એક મિથ્યા માયા છે–જીવન માત્ર એક નિરર્થક સ્વપ્ન છે પાસેના એક શિખર ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવતા ત્યા મેં એક ભરવાડને ઉભેલો જોયો તેના હાથમા એક વાસળી હતી મેં તેના તરફ જોયુ એટલે તેણે વાસળી વગાડવા માડી આહ ! શુ મધુરો ધ્વનિ ! આવુ સુસ્વર સગીત મારી આખી જીદગીમા મે કોઈવાર સાભળ્યુ નહોતુ સતજનોના આત્મા સ્વર્ગદ્વારમા પ્રવેશે તે સમયે તેમના કષ્ટોને દૂર કરવા જે દૈવી સગીત થતુ વર્ણવામા આવે છે તેનુ જ ખરેખર મને અત્યારે સ્મરણ થયુ બ્રહ્માનદનો જ મને અનુભવ થયો.

આ ટેકરી ઉપર કોઈ દેવતાનો વાસો હતો એમ કહેવાતુ હતુ ઘણાકોએ તેનુ સગીત સાભળ્યુ હતુ, પરતુ કોઈએ તે સગીત કરનારને મૂર્તિમત જોયો નહોતો આશ્ચર્યચકિત થઈ હું તે દેવતાઈ પુરૂષને નિહાળી રહ્યો હતો, તેવામા તેણે ઈસારો કરી મને તેની પાસે તેડ્યો પૂર્ણ માનસહિત હુ તેની આગળ ગયો, આનદથી મારૂ હૃદય છેક જ પિગળી ગયેલુ હોવાથી મેં તેના પગ આગળ પડી નમસ્કાર કર્યા અને પછી રડી પડ્યો તે દેવતાઈ પુરૂષ એવી સૌજન્યતા અને અનુકપા ભરી દૃષ્ટિથી મને નિહાળીને હસ્યો કે હુ તેના તરફ વધારે આકર્ષાયો અને મારી બીક તદ્દન જતી રહી તેણે મને હાથ ઝાલી ઉભો કર્યો અને કહ્યુ "માનવી, મે તારા અતરના વિચારો જાણ્યા છે મારી પાછળ આવ" તેણે મને એક ઉંચા શિખરની ટોચે ચડાવ્યો ને કહ્યુ "પૂર્વ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવ અને જે દેખાય છે તે કહે"

મેં કહ્યું "હું એક અતિ મોટી ખીણ જોઉં છુ, જેમાં થઈને એક બળવાન પાણીનો પ્રવાહ પૂર જોસથી વહ્યો જાય છે"

"એ ખીણ" તેણે કહ્યુ "એ વિપત્તિ અને ક્લેશની ખીણ છે અને પ્રવાહ તે અનન્તતાનો પ્રવાહ છે'

મેં પૂછ્યું "તે પ્રવાહ અતિ ગાઢ અન્ધકારમાથી શરૂ થાય છે અને તેવા જ ભયભીત અન્ધકારમાં અદૃશ્ય થાય છે તેનો અર્થ શુ ?'

"પ્રવાહનો જે ભાગ તને દેખાય છે" તેણે ખુલાસો કર્યો "તે અનન્તતાનો એક અશ છે જેને આપણે કાળના નામથી ઓળખીએ છીએ અને સૂર્યની ગતિથી માપીએ છીએ બન્ને બાજુએ અધકારથી છવાયેલા આ પ્રવાહનુ તુ હવે બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર અને તને શુ માલુમ પડે છે તે કહે"

ચુનારામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

મેં કહ્યું, "પ્રવાહની મધ્યમાં હું એક પૂલ ઉભેલો જોઉં છું"

"એ પૂલ" તેણે કહ્યું "તે મનુષ્યનું જીવન છે એને ધ્યાનથી તપાસી જો"

બારીકાઇથી તપાસતાં મને જણાયું કે તે પુલ એકંદર એકસો કમાનોનો બનેલો હતો જેમાંની સીત્તેર આખી હતી અને બાકીની ભાંગેલી હતી. હું કમાનો ગણતો હતો તે વખતે તે દેવતાઇ પુરૂષે મને કહ્યું કે "આ પૂલને મૂળ એક હજાર કમાનો હતી, પરન્તુ રેલ આવવાથી ઘણી ખરી કમાનો ઘસડાઈ ગઈ અને બાકીનો પૂલ હાલની જીર્ણ અવસ્થામાં ટકી ગયો પણ એ પૂલ ઉપર તને શું દેખાય છે?"

મેં કહ્યું "લોકોના ટોળા ને ટોળા એના ઉપરથી જતા જોઉં છું બન્ને છેડે ઘોર અન્ધકાર છવાઇ ગયો છે" વધારે ધ્યાન આપીને તપાસતાં મને જણાયું કે પુલમાં ઘણાં છટકીયાં મૂકેલાં હતાં જેના ઉપર લોકો પગ મૂકતા કે તરત જ નીચે વહેતા જોસમ. પ્રવાહમાં પડી ગરક થઈ જતા હતા આ છટકીયાં અદૃશ્ય હતાં પુલની શરૂઆતમાં આવાં છટકીયાં ઘણાં અને પાસે પાસે મૂકેલાં હતાં જેથી લોકોના ટોળાં અંધકારમાંથી પૂલ ઉપર ધસી આવતાં કે તરત જ તેમાંનો મોટો ભાગ નીચે જતો પુલના મધ્યભાગમાં છટકીયાં થોડાં અને મોટા અન્તરે મૂકેલાં હતાં, પરન્તુ આખી કમાનોનો અન્ત આવતો હતો તે જગ્યાએ વળી વધારે અને પાસે પાસે મૂકેલાં હતાં ઘણા જ થોડા લોકો પડતા આખડતા ભાંગેલી કમાનો ઉપરથી ચાલતા દેખાતા હતા તેઓ પણ આટલી લાંબી મજલના પરિશ્રમથી થાકીને આખરે પ્રવાહમાં પડી ઘસડાઈ જતા હતા કેટલાકો પૂર આનંદમાં નિર્ભય-પણે ચાલતા ચાલતા અણચિન્તવ્યા છટકીયાંમાં સપડાતા હતા, કેટલાકો આકાશ તરફ દૃષ્ટિ રાખી વિચારગ્રસ્ત સ્થિતિમાં ચાલતા ચાલતા નીચે પડતા હતા, ઘણાએ તેઓની આગળ ઉડતા પરપોટાઓની પાછળ દોડતા, પ્રવાહમાં પટકાઈ પડી ગરક થઈ જતા હતા, આ લોકોમાં કેટલાક હાથમાં નગ્ન કટારો લઇને તો કેટલાક દવાની બાટલીઓ લઇને પૂલ ઉપર આમતેમ દોડાદોડ કરતા હતા અને સલામત જગાએ ચાલતા લોકોને છટકીયાં ઉપર ધકેલી દઈ પ્રવાહમાં ઝંપલાવી દેતા હતા.

આવો ખેદજનક દેખાવ જોતો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ વિચાર કરતો હું ઉભો હતો તેવામાં પેલા દેવતાઇ પુરૂષે મને કહ્યું "હવે એ પૂલ ઉપરથી તારી દૃષ્ટિ ખસેડ અને કહે કે તને સમજણ પડે એવું કાંઇ તારી નજરમાં આવે છે?"

ઉંચે નજર કરી મેં પૂછ્યું "પૂલની ઉપર આ બધાં પક્ષીઓના ટોળાં આમતેમ ઉડ્યા કરે છે તેનો અર્થ શું? પક્ષીઓમાં ઘણાં ગીધો, કરઢોંકો, સમડીઓ અને કાગડાઓ પણ છે"

"આ પક્ષીઓ" તેણે ખુલાસો કર્યો "તે મનુષ્યજીવનના શાપરૂપ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ઇર્ષા, મદ આદિ વિકારો છે"

મેં એક ગાઢ નિ:શ્વાસ મુકયો "અરે!" મેં કહ્યું "મનુષ્યજીવન કેવળ જ નિરર્થક છે— અસાર છે! કષ્ટ અને મૃત્યુ સિવાય તેને કશું મળતું જ નથી જીવનપર્યંત કષ્ટ વેઠી મૃત્યુના મુખમાં ગરક થઈ જાય છે!"

---

૧ આરતોદય ને સ્વાસ્થ્ય રૂ ૦-૮-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પેલા દેવતાઇ પુરૂષને મારી દયા આવી હશે તેથી તેણે કહ્યું 'માનવી, અત્યાર સુધી તેં, અનન્તતામાં પ્રવાસ કરતા મનુષ્યના જીવનની પ્રથમ ભૂમિકા જ જોઇ હવે તેના ઉપરથી દૃષ્ટિ દૂર કર મનુષ્યોને ઘસડી લઈ જતો પ્રવાહ જે ગાઢ અન્ધકારમાં અદૃશ્ય થાય છે તેના ઉપર નજર કર"

ફરમાન પ્રમાણે મેં દૃષ્ટિ ફેરવી અને તે દેવતાએ મારી ચક્ષુઓમાં દૈવી તેજ મૂક્યું હોય તેથી કે તે અંધકાર દૈવિશક્તિ વડે તેણે આછો કર્યો હોય તેથી, મેં અત્યાર સુધી દેખાતો અંધકાર દૂર થયેલો જોયો, ત્યાં એક સમુદ્ર પથરાયલો મને જણાયો સમુદ્રની વચમાં ઉભેલો અને તેને બે ભાગમાં વહેંચી નાખતો એક મોટો ખડક હતો તે ખડકના એક બાજુના ભાગ ઉપરનો અંધકાર હજી જેવોને તેવો જ હતો પરંતુ બીજા ભાગના દરિયામાં ફળફૂલાદિથી છવાયેલા અનેક ટાપુઓ જણાતા હતા મનોહર પોષાકમાં સજ્જ થયેલા અને પુષ્પહારથી શણગારાયલા અનેક લોકો તે ટાપુઓ ઉપર હરીફરી અને પુષ્પોના ઢગો ઉપર વિશ્રાન્તિ લઇ આનન્દ મેળવતા જણાતા હતા દૈવી સંગીતનો મધુરો ધ્વનિ અને કલ્લોલ કરતા પક્ષીઓનો કલરવ પણ મારે કાને આવતો હતો આવો આલ્હાદજનક દેખાવ જોઇ મારૂં અંતઃકરણ પ્રફુલ્લિત થયું, પાંખ હોત તો ઉડીને તરત જ તે ટાપુઓ ઉપર જઇ બેસત એવી ઇચ્છા થઇ પરન્તુ મારી ઇચ્છા પારખી જઇ પેલા દેવતાઇ પુરૂષે જણાવ્યું કે 'પેલા પુલ ઉપર જણાતા મૃત્યુ દ્વારમાં પેઠા શિવાય આ સુંદર ગાન્ધર્વ વનમાં જવાનો બીજો રસ્તો નથી આ સુંદર ટાપુઓ તું દેખે છે તેટલા જ ફક્ત નથી કરોડો એવા બીજા ટાપુઓ છે કે જ્યાં તારી દૃષ્ટિ તો શું પણ કલ્પના પણ પહોંચી શકે એમ નથી આ ટાપુઓ ઉપર સત્ પુરૂષો તેઓના સદ્ગુણો અને સત્કર્મોને લઇને વસે છે, કરેલા સત્કાર્યોના પ્રમાણમાં વધતા ઓછા સુખદાયક ટાપુઓ તેઓને વસવા મળે છે એ દરેક ટાપુ સ્વર્ગ જ છે માનવી, આવા સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી શું! આવાં પરમ સુખના ધામ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવાં કર્મો કરવાના યોગ જેમાં પગલેને પગલે મળી આવે છે એવું મનુષ્યજીવન શું તને ક્લેશદાયક અને આપત્તિગ્રસ્ત લાગે છે? આવાં દૈવીજીવનનો રસ્તો ખુલ્લો કરી આપનાર મૃત્યુનો શું તને ભય લાગે છે? નહિ, માનવી, વિચાર કર આવી અનન્તતા જેને માટે નિર્માણ કરેલી છે તેવું મનુષ્યજીવન નિરર્થક છે તેવો ખ્યાલ ફરી કદિ કરીશ નહિ"

કેટલીકવાર સુધી આ સુંદર દેખાવ હું એકચિત્તે જોઇ જ રહ્યો પછી મેં કહ્યું 'પેલા ખડકની બીજી બાજુએ અંધકારમાં અદૃશ્ય રહેલું ચિત્ર હવે મને કૃપા કરી દેખાડો" કાંઇ જવાબ નહિ મળતાં હું તે દેવતાઇ પુરૂષ ઉભો હતો તે બાજુ ફર્યો તો તે અદૃશ્ય થયેલો જણાયો મેં પાછી પેલા શિખર તરફ નજર ફેરવી તો પેલી ખીણમાં પ્રવાહ, પુલ અને સુન્દર ટાપુઓની જગ્યાએ ગાયો ને બકરા નિશ્ચિન્ત જીવે ચરતાં દેખ્યાં'

---

૧ સુવિખ્યાત અંગ્રેજ લેખક એડીસનના વિઝન ઓફ મીરઝા ઉપરથી

ઉદ્યાનન્ત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ઉષા—"સ્વરાજ્ય-પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ)

લેખક—રા રોઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ચાનુ સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તા)

પ્રકરણ ૧૯ મુ

રાત્રિનો જાસુસ.

"અંખીઆં લાગીરે કઉ કયા જાણે દરદીયા—અંખી
જીસ તન લાગે વારી, મોહી તન જાણે, બે દરદીઆ બના જાણે દરદીયા—અંખી

"હય સાપકો સીનેમે લગાના અચ્છા, બીછુકો મુઠીમે દબાના અચ્છા,
સબ દહેશતકા કામ કરના અચ્છા, લેકીન ઓરતમે યકીન લાના નહીં અચ્છા"

"ચાહે જફાએ જોર કરે યા વફા કરે,
રાજી હે હમ ઉસીમે જો કુછ દિલરૂબા કરે —ચાહે
દિલસા રફીક જીસકા જુદા હો ગયા હો યાર,
વોહ અપની બેકસીપર રોવે તો કયા કરે —ચાહે
જીસને હમારે યારકુ હમસે જુદા કીયા,
વોહ ભી મુરાદ અપની ન પાવે ખુદા કહે —ચાહે
કહેતા મોઈનુદીન હે તુમ્હે મેરે દોસ્તા,
આસા સખીકી મુશ્કેલ મુશ્કેલ કુશા કરે —ચાહે
મોઈનુદીન—

*"A soul exasperated in ills, falls out
With everything, its friends itself"*

—Addison

સકવાર બાઈ સાસુને મળવાના હેતુથી નીચે આવી બેઠકખાનામા ઉભી સ શાંત હતુ રાત્રિની શાંતિ પ્રસરી હતી સાવિત્રીબાઇના બેસવાના ખંડમા કોઇ માણસો ધીમે અવાજે વાતો કરતા હોય એવો તેને ભાસ થયો અર્ધે ધાસ્તી અને અર્ધ સાવધતાની લાગણીથી પોતાના હાથમા પકડેલ બત્તી તેણે ફુક મારી ઓલવી નાખી અને ધીમે ધીમે

ઈંગ્લંડનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

સાવિત્રીબાઈના ખંડ તરફ આગળ વધી, તે ખંડના દ્વાર પાસે જઈ નીચે બેસી જઈ દ્વારને કાન અડકાડ્યા તે બેઠી હતી તેનાથી થોડે છેટે અંદર કોઇ લોકો બોલતા હતા. સકવારબાઇ જરા પણ હાલ્યા ચાલ્યા વગર, ધબકારા મારતા, તેને ગુંગળાવી નાખતા ધડકતા હૃદય સાથે તે દરવાજા પાસે સાંભળતી બેસી, અને આ ઘરમા અત્યારે શું ચાલતુ હતુ તે જાણવાની અને બની શકે તો જોવાની પણ જિજ્ઞાસા થઈ ઇશ્વર તેની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા સાનુકૂળ હોય તેમ તેણે ધીમેથી હાથ અડકાડતાં એક દ્વાર ખુલતુ લાગ્યુ અને ઘણુ થોડુ તેણે ઉઘાડ્યુ પણ ખરૂં આ પગલુ સાહસિક અને હિંમતવાળુ હતુ દરવાજો અંદરથી બંધ ન હોવાથી તે ઉઘડવા લાગ્યો—જરાક એક આગળ જેટલો ઉઘાડ્યો અને ધીરેથી તે ઉઠી, તેમાંથી અંદર નજર કરી તો ગત પ્રકરણમા વર્ણવેલો પ્રસંગ તેની નજરે પડ્યો તે વચ્ચે બેઠેલા તેજસ્વી તરૂણને ઓળખી શકી નહી, તેમ બીજા બે તરૂણોને તે ઓળખતી ન હોતી ધીમે અવાજે "મહારાજ, સરકાર," આ શબ્દો બોલાતા અને તે તેજસ્વી તરૂણ પ્રત્યે માનથી સર્વ બોલતા સાંભળી એ શિવાજી હોવો જોઇએ એ કલ્પના તરત થઇ તે ચેતી વધુ સાવધતાથી સાંભળવા લાગી તેનો સશય—બાદશાહત સામે કાંઈ પણ કાવતુ રચાય છે તે સશય દૃઢ થયો તેણે તુટક તુટક સર્વ સાંભળ્યુ એટલામા સામેની બારીમા કોઇ ભયકર સાધુની મૂર્તિ તેને દેખાઇ તેને જોઇ અને આશ્ચર્યથી એ મૂઢ બની નગ્દુર સ્વામી તે જ એમ અંદરથી તેના નામ સાથે કાંઇ ઉચ્ચારેલા શબ્દોપરથી તે જાણી ગઈ અને તે પ્રત્યે બોલાતા માન ભરેલા શબ્દો તથા તેમા શિવાજીએ એ મ્હારો રક્ષક છે મિત્ર છે, એવા માન સહ ઉચ્ચારેલા શબ્દોથી તેના ક્રોધની અવધિ થઈ પછી બાબરો પોતાના દીયરને સોંપાયા અને સામેના છુપા ભંડારીયામા તે કાગળો તેણે મૂક્યા, એ સર્વ જોયુ, અને તેઓ છૂટા પડવાનો વખત આવ્યો જાણી તરત ઉતાવળે પણ દબાતે પગલે એ પાછી હઠી અને બાજુના દરવાજામાથી બીજા ખંડમા જતી રહી. તે ગઇ એટલી જ વાર, અને દ્વાર ખુલ્યા અંદરની બત્તીનો ઉજાસ બેઠકખાનામાં પ્રસર્યો અંદરના ગુપ્ત મત્ર કરનાર અને તેને મન બંડખોરો બાહર આવ્યા અને ચાલતા થયા તે પછી સાવિત્રીબાઇ અને મુધોજી આવ્યા અને ઉપર ચઢવા લાગ્યા પુન સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી ઝડપથી તે તે ખાની ચર્ચેના ખંડમા દાખલ થઈ, દરવાજા અડકાવ્યા

તેણે જે જોયુ અને સાંભળ્યુ તેથી વધારે શુ જોઇએ? તેના પિતાએ તેને જે છુપા બનાવો છુપી ટોળીઓ માટે ચેતવી હતી—વારવાર કહ્યુ હતુ તે જ આ બંડખોર ટોળી—બિજાપૂરના બાદશાહની આ બંડખોર કૃતઘ્નિ પ્રજા—ખુદ બાદશાહત સામે, તેના સુબા અફઝલખાનને કેદ કરવાનું ભયંકર કાવતુ રચાતું હતુ—તે હવે સમજી કે તેના પિતાનો તેમના પ્રત્યેનો તિરસ્કાર કેટલે દરજ્જે સત્ય હતો તેમા નગ્દુર સ્વામીની મૂર્તિ જોઇ તે પ્રત્યે માનના શબ્દો અને વળી ખુદ શિવાજીના મુખમાથી—આ નગ્દુર તે જ પોતાના વ્હાલા સરદારનો કરપીણ ખુની—આ સર્વ ખુનીઓ—તેના અગમા ક્રોધના દ્વેષના અગ્નિના ભડકા ઉઠવા લાગ્યા આમ પોતે

સાક્ષરજીવન રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

લીનેના મોગર પળે પળે તેને યાદ આવ્યા વૈરની જબરી ધુનમા એ સર્વ ભૂલી આ અર્જખાન સામે કાવતુ રચાતું હતુ અને તે પણ વળી રોહિડખોરાના દેશમુખના ઘરમા–તેમા લગભગ હજાર-બારસો લોક સામેલ હતા જે ખબર જોઈતી હતી તે આપોઆપ મળી પછી પુછવુ શુ ? તે અહગ ભડારીયા તરફ વધી આ બનાવ વખત તે ખરેખર બેભાનપણે જ વર્તી એક ક્ષણ માત્ર પણ વિચાર કરવા અટકી નહી એક શક્તિ જે તે પોતે વર્ણવી શકતી ન હોતી તેનાથી અત્યારે તે ખેચાતી હતી તે શક્તિ અધ નૈસર્ગિક બુદ્ધિ–આજ્ઞાંકિતપણુ–એ હતી આજ્ઞાંકિતપણામા તે જન્મી અને ઉછરી હતી, તેના પિતાને તેના બાદશાહને પૂર્ણ માનથી અપગ્રહાથી માનવુ, એ જ તેની પવિત્ર ફરજ સમજતી હતી પોતાના ન્હાનાના શબ્દ સનિદથી પિતાપાસે પોતાના બાદશાહ માટે પોતાના પિતૃકુટુ મ માટે હમેશા વર્તવા આનના પોતાના શત્રુપર વેર લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અત્યારે વખત આવ્યો હતો કાઇ પણ ખોટી શરમ કે પ્રશ્ન વગર પોતાની આ પવિત્ર ફરજ બજાવવાનો વખત આવ્યો હતો એવુ તે માનતી અને તે પ્રમાણેનુ તેનુ અત્યારે વર્તન પણ હતુ આ અત્યારે સાભળેલ તથા જોયેલ પ્રકાર બાદશાહતને ઘણો ઉપયોગી હતો શિવાજી અત્યારે વેલસરમા હતો તેનો રક્ષક નરહરસ્વામી પણ ત્યા જ હતે આ શાહત સામે ભયકર કાવતુ રચાતું હતુ વેલસરમા ખાન આવવાનો હતો, તેનાપર છુપી રીતે હલ્લો કરી તેને કેદ પકડવાનો હતો, તે કાર્ય માટે હજાર બારસો માણસો શુમરીને તૈયાર થયા હતા આના છુપી રીતે એકઠા થવાના સૈન્યથી ખુના મરણી અને લોહી રેડાયા વગર બીજુ શુ થવાનુ હતુ ? તેમના નામો આ સામેની અલમારીમા હતા વધુ શુ જોઇએ તેની આખો હોય વૈરથી, ચમકી પલભર અટકી–આસપાસ ભયથી જોયુ–વખત જવા ન દેવો, હાથ કુદરતી રીતે છુપી ચાપ તરફ દોરાયો આખ મીચાઈ હાથ ચાપપર દબાયો ક્ષણમાત્રમા અલમારી ખલી ગઇ હાથ અદર ગયો, અદરના કાગળો લીધા તરત પોતાની કમ્મર ખોસી દીધા બીજી ચાપ દાબી– અલમારી બધ થઇ આખે શરિરે પસીનો પસીનો થઈ ગયો તે પાછી ફરી–તીસામો લેતા ધડકતી છાતીએ પાસે પડેલ ગાદીપર બેસી ગઈ

તેનુ બેસવુ અને સામેથી દ્વાર ખુલવા એ બેઉ એકી વખત થયા તેણે દ્વાર સામે ભયથી ધડકતી છાતીએ જોયુ હસતો હસતો પોતાનો પતિ અદર આવી પોતાની સામે આ બનાવથી ઉભેલો નજરે પડ્યો, તે ચમકી, એણે પોતાનુ આ કૃત્ય જોયુ તો નહી હોય ? જો એમ હોય તો થઇ રહ્યુ એક પળભર ગભરાઈ તે હાલી કે બોલી શકી નહી તે અત્યારે રીસ યાતની લાગતી હતી તેના ધ્રુજતા અવયવો, તેનો ચ્હેરો, તેના હાથ છાતી, તેની આંખ સારી જેવા જ સદ્દત દેખાતા હતા, આ ધીમા પડતા બત્તીના ઉજાસમાં તેના કાળા ચમકતા નેનો કિચિત્ ભયથી ભરેના ઉશ્કેરણીથી ચમકતા હતા

બાજીરાવે આશ્ચર્ય ન દાખવતા, હાસ્ય કરતા પૂછ્યુ –" રેવિ, અત્યારે આ ખડમા તમે ક્યાથી ? "

Marriage forms under Ancient Hindu Law As 12, N M Tripathi&Co Bombay.—

મુઝ્તા પણ ત ત દ* થતા અવાજે તે બોલી —" હુ આપને મળવા આવી હતી, પણ તે તો ન હોતા, તેથી વિચારોમા મુઝાતી અહીં બેસી ગઇ–" પણ તેના પગ થરથરતા બધ ન થયા

" માતાજી તો નિદ્રામાં પડ્યા હશે ચાલો, હું તમને તમારા ખ મા મૂકી આવું "

'કૃપા થઇ, પણ હુ મ્હારે એકલી જઇશ ' એમ કહી ઉઠી પણ તે તો ત્યાથી ખસ્યો નહી તેની સન્મુખ એમ જ ઉભો રહ્યો સકવારમાઈ પોતાનુ જોર એકઠુ કરતી તેની સામે હિમ્મતથી ઉભી કોઇ ગૂઢ કારણથી સકવારબાઇને અત્યારે તેનો જરા ભય લાગ્યો તે પોતાનો પતિ છે, તેની પોતાપર દુરસ્તી રીતે સત્તા છે, જેનો તે ચાહે તો અમલ કરી શકે છે કાને દરે સિરનળ જવુ હોઇએ પણ તેની આજ્ઞાની જરૂર છે એ પરાધીનતા—એ વિચાર ક્ષણભર તેના મનમા બીજા વિચાર સાથે આ વ્યો

" સ્વામિ, આટલી મોડી રાત સુધી બહાર રખડવા હુ જાણુ છુ કે તમે મોટના મિત્રો સાથે ભમો છો હુ એકલી મુઝાઉ–આ રીતનુ વર્તન મને ઘણુ દુ સહ થશે"

' તમે શુ કહેવા માગો છો તે હુ સમજી શકતો નથી આનુ કારણ તમે પોતે છો "

"હું! હું શાની! એક ત્યજાયલી સ્ત્રી તરીકે આ ઘરમા રહેવા હુ માગતી નથી તમા! સગાઓ– લોકો મ્હારી તરફ હેમની નજરથી વિચિત્ર રીતે જુવે–આજ વેતમનમા જાહેર છે કે તમે પરણ્યાને બીજે જ દિવસે તમારી વહુને ત્યજી જુગારખાનાઓમા રઝળીને ત્યા આખો વખત રખડ્યા છો " ક્રોધથી હલેહાયલી વાઘણ પેઠે ભાન ભૂલતી સકવાર બોલવા લાગી

"પણ બાઇસાહેબ તમે પોતે જ એકાત માંગતા હતા તે મેં આપી એમા મ્હારો શો દોષ? કાલ રાત્રિનુ તમારુ વર્તન અને અત્યારે જ તમારા શબ્દો પણ સૂચવે છે કે મ્હારો સહવાસ તમને ગમતો નથી રાત્રિના જ મેં તમને ખુલ્લુ જણાવ્યુ છે કે તમને મને ચહાતા શીખવીશ ત્યા સુધી આપણે દૂર રહીશુ તે ભૂલી ગયા ?"

"કાલ રાત્રે હુ ઘાડી થાકી ગઈ હતી અને હું ક્ષમા માગવા તૈયાર હતી પણ તમે તો એવિન બેરહમ એક મ ચાલ્યા ગયા અત્યારે હા, અત્યારે તમારો સહવાસ પ્રિયકર નથી કેમ કે આખો દિવસ નીચ હલકટોની સગતમા મોજમજાહ માના આવ્યા વાગ્યુ ખૂબ ચઢાવી તમારા હોઠોની ચડતતા તે જાહેર કરે છે તેનો સહવાસ—'

ને વધુ શબ્દો બોલતા અટકી પોતાની આ હિમત માટે તેને પોતાને આશ્ચર્ય લાગ્યુ તે ગમે તે રીતે અત્યારે એકલી રહેવા માગતી હતી બાલ્ગવ આ સાભળી કોઇ ન બગતા ખડખડ હસી પડ્યો —'વાહવાહ એ પણ ખૂબ–આ પણ નવી વાત–હુ પીધેલો હુ–સરવાર, આ તને સ્વપ્ને પણ કેમ આવ્યુ ? વાહ વાહ–હુ પીધેલ–ઓ ઇશ્વર! આવો ફાસ પણ કેવા થયો છે?

'તમારા મનથી તો શરમ પણ અહીં દૂર જાય છે–હું તમારે ત્યા આવી બે દિવસમા દુખી દુખી થઇ ગઇ બધી આખો જન્મારો કેમ નીતશે ? આ લગ્ન જોર જુલમથી મ્હારાપર બોજારૂપે નાખવામાં આવ્યા છે તમે મ્હારા દુ ખની મશ્કરી કરો છો!'

જરા નબીગાઇ ધરતો બાજીરાવ બોલ્યો –" સત્વાર, સકવાર! તુ શું મને એવો નીચ ધારે છે? હુ ખરા મનથી–અરે, ખરા પ્રેમથી તને ચાહુ છુ! હુ ઇશ્વરને–આમામાતાને સ્મરીને કહુ છુ કે તુ ધારે છે, બધા ધારે છે તેવો મોજીનો રંગીલો દારૂડીયો કે જુગારી હુ નથી હુ પ્રેમનો ભુખ્યો છુ ત્હારો સ્વામી છુ એ ત્હારે ભુલવુ ન જોઇએ હુ સ્વામી તરીકેની મ્હારી સત્તા ત્હારાપર બેસાડવા નથી માગતો ખરા પ્રેમથી તુ મને ચ્હાય એ ઇચ્છુ છુ અને એ શીખનીશ તુ મ્હારા સુખદુઃખની ભાગીયણ છે તુ મ્હારી મિત્ર થા મ્હારા ભાવિની દોરક–માર્ગદર્શક થા આર્યબાળાને એ જ છાજે છે–આર્યધર્મ એ જ શીખવે છે–ખરુ શુ કહુ?"

તે આ સાભળતી શાંત રહી આ પુરૂષ તરફ પૂજ્યભાવની લાગણી ઓચિંતી તેના હૃદયમા ઉભરી આવી. તેને માટે તે મનમા દિલગીર થઇ, પોતાની માફક આ લગ્ન માટે તેને પણ ઇચ્છા ન હોય તે સ્વાભાવિક છે એટલામા તેણે તેનો હાથ પકડ્યો, અને ધીમેથી પણ જરા જોરથી તેને નીચે ગાદીપર બેસાડતો બોલ્યો –"જરા બેસ, મ્હારી સાથે વાત કર ત્હારા થાકેલા મનના વિચાર હુ જાણી ગયો છુ ત્હારા મનમાં ત્હારા પિતાપાસે જવાની ઇચ્છા થઇ છે, નહી?"

તે ના પાડી શકી નહી "હા" એટલો જ શબ્દ ધીમેથી તેના મુખદ્વારે બ્હાર પડ્યો

"આ ત્હારી ઇચ્છા તે મ્હારે મન આજ્ઞા છે સવારના પાનખી તૈયાર કરાવીશ, અને હુ પોતે તને મુકવા શિરવળ આવીશ"

"તમે પોતે, તમે—!"

"હા, હુ પોતે ત્હારી સેવામા હાજર છુ શિરવળ કાઇ દૂર નથી!"

"જેવી તમારી ઇચ્છા" તે ગણગણી આના હૃદયનો ફેરફાર એવો જ છે એક પળ માત્રમા હવે અહીંથી ન જવુ એવુ તેના મનમા આવ્યુ બડખોર મડળ તેમના પુરાના–ખૂની–સર્વ વાત વીસારે પડી અને અહીંથી ન જવાની ઇચ્છા થઇ, અને તેને આધિન થતી તેના બરમા બોલી —

"કાંઇ નહી, એટલી કાંઈ ઉતાવળ નથી તમારે કંઈ પણ અડચણમા પડવાની જરૂર નથી"

"અડચણ, અડચણ શાની? તમારી જોઇએ તેવી ઇચ્છા પાર પાડના ઇછ પણ અડચણ આવે એમ નથી"

"મ્હારે હજી સરસામાન બાધવો—"

"તેની ચિંતા નહીં અમારી દાસી આનદી તેમા મદદ કરશે આનદી પાછળથી સામાન સાથે ગાડાપર આવશે કાર રાત્રે શિરવળ પહોચવુ હોય તો સવારે આપણે વહેલા નીકળવુ જોઇએ બધી વ્યવસ્થા થશે"

"એટલી બધી ઉતાવળ નથી"

"હું ધીમર છું, આપણે જરા થોડા નીકળીશું હું બોર સુધી તમારી સાથે આવીશ સવાર તમારા પિતાને સ્વાર સાથે સમાચાર કહેવડાવીશ તેઓ તમોને લેવા માટે બોર માણસો મોકલશે રાતિ બોર રહીશું "

તેણે હોર કરવા અને સેનાપથી રહી પણ દીધું હોત પોતાને આવી રીતે કાઢવા તે તૈયાર થયો હતો તે વિચારથી તે અત્યાર તેને ધિક્કારતી હતી અને પોતે જ જવાને તત્પર રહી હતી તે સર્વ અત્યાર ભૂલી ગઈ હતી

"હવે થોડા કલાક ઉંઘો, તેથી તમને બીમારી આવશે નહિ પ્રવાસ કરવો છે રાત્રિના બોરમાં રહેવું છે તેથી બપોરે નીકળીશ તે વાતને તમે કંટાળ્યા છો, માટે વિશ્રાંતિની જરૂર છે "

આથી સકવારબાઈની મગરૂરી ઉશ્કેરાઈ, બાજીરાવના બેદરકારી અત્યારે અપમાન કર નારી લાગી આંખમાં આવેલા અશ્રુ દાબી નાખ્યા તે એકદમ ઉઠી, મગરૂબીવાળી બેદર કાર નજરે આ યુવાન મરાઠાતરફ પૂર્ણ તિરસ્કાર સાથે જોઈ રહી અને મગરૂબીથી બોલી:–

"તમારો ઉપકાર થયો ખરી બાબાપર વ્યવસ્થા કરજો કે રસ્તામાં હરકત ન આવે સાતના હું શિરવળ પહોંચવા માંગુ છું" એટલું બોલી પૂર્ણ ત્વરાથી ત્યાંથી ચાલી, અને ઝટ ઉપર ચડી પોતાના ખંડમાં જઈ દરવાજા બંધ કરી લીધા તે પણ ઉઠ્યો, તેની પુઠે ગયો, અને તેની જતી આકૃતિ તરફ જોઈ રહ્યો

સકવારબાઈ પોતાના ઓરડામાં આવી પલંગપર પડી તેના હૃદયમાં વિચિત્ર અને અરસપરસ વિરૂદ્ધ વિચારો યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા અત્યારે થયેલ અપમાન–પોતાની લાગણીપર પડેલો ફટકો અસહ્ય હતો પોતે સુધારવા જતા તે ન સુધરતા સામે થયેલ અપમાન–એ આ મગરૂર બાળાને અસહ્ય લાગ્યું અત્યારે અતિશય ધિક્કાર પોતાના સ્વામિ પ્રત્યે તેના હૃદયમાં વ્યાપ્યો વળી પણ તેના પિતાના જ ઘરમાં રચાતા ઘોર કાવતરામાં તેનો જરા પણ ભાગ ન હતો એ વિચારથી મન જરા નિરાંત થઈ પિતાને કાને મગરૂ આ ઘર જવા અપમાન–બદલામાં બીજુ કાંઈ પોતાને મળ્યું નથી તે હજી પિતાને ઘેર જઈશ એ વિચારમાં તેણે ધિક્કારનો દમ ખેંચ્યો વધુ વિચારમાં વખત ગાળવો કામનો નથી, સવાર પહેલાં તો ઘણું કરવાનું છે, એ વિચારથી તે કાંઈ નિશ્ચયપર આવી સતારાના કાગળોનું બંડલ કાઢ્યું, અને ઉખેડ્યું વાંચવા લાગી એક બંડલમાં તો માણસોના નામો અને ઠેકાણા હતા–એકમાં પચાસ નામો અને એક જગ્યાએ ચોક્કસ વખતે હુકમ મળતા મળવાનું હતું બીજામાં વૈસસર બદલા ના જંગલમાં એ મા લિપર આવેલ એક ખંડેર મહાદેવના દેવાલયમાં અમુક વખતે મળવું એવી આજ્ઞા હતી, ઉપર શિવાજીની મહોર છાપ હતી આ સર્વ કાગળ એક પછી એક વાંચ્યા

તેણે પાછા બાંધ્યા અને તે પર પોતાના પિતાનું નામ લખ્યું તેને એક થેલીમાં નાખી તેપર મહોર કરી કાગળપર લખ્યું–'આ થેલી દેશમુખ બાજી નાયક સાહેબને આપવી–મહારૂ મરણ થાય તો આ મહોર ઉખેડ્યા વગર તેમને આપવી" આ શબ્દો લખ્યા

દેશમાં મુખ્ય કાની પણ નિદ્રાદેવી પ્રસન્ન થઇ નહીં, સવાર થઇ અને માનની આંખના પોપચા ભારે હતી તે ઉઠી અને આની તરત સરકારે આસ્ત્રીએ તેને કપ... ... ... નહીં ... ... જોઈ રહી.

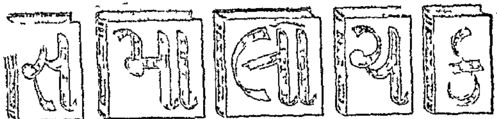
"પિતાજીનું તેજ આ શું છે શો। જિન્દગી ત્યારનું છે એ તે ... ગયા પછી આ અમે બીજી મુશ્કેલીઓને આપણે ભૂલી ગયા હતે હો।"

આમ વાતમાં આનંદીએ ચીટો અને પાં લીધાં. હવે લાગી જવાને સરકારના ઉતારામાં થઇ રહી. પણ પ્રભાત વર્ષતો ગયો જવાની ધીમે ધીમે તૈયારી થતી હતી। સામાનની રજા લીધી. આજરાવે અગાઉથી ભાગ ... કરી રાખ્યા હતા તેથી [illegible] માંડ સીધાનામાં બેસી તે મો। પડી સાથે તેનો પતિ ... ઉપર હતો સવારે ... અમને આપણું પત્રાથી નીકળવાનું મધ્યાહ્ન પછી થયું.

સ્ટેશનથી તેઓ શિરસ્તગ તરફનો માર્ગ કાટવી ધાગા રસ્તામાં સીધાનાપીરો ચાલતાં આજરાવે જરા આનંદથી વાત કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો પણ અત્યારે ફક્ત એક ... માં પાછળ ઉતરીથી તે મુંગો રહ્યો. રસ્તામાં આવતા ગામડાંઓની ગરીબાઇની અને કંગાળીયતની સ્થિતિ સરકારને દેખાઈ. તુટેલ ફુટેલ ... ગારીઆ ઝુંપડાં જ્યારથી તે ગામોમાં સરકારની નજરે પડ્યાં છોકરાઓ, સ્ત્રીઓ માણસો પણ નજરે પડ્યાં. આ સ્થિતિથી તે અતિ પામની બોલી —

"આ ભયંકર ચિત્ર છે. આ દેશમાં આટલી બધી કંગાળીયત હું જોઈ આશ્ચર્ય થાઉં છું. આપણાં રૂપાળાં બાદશાહ દેશના બનાવારે આટલું આટલું કરે છે, છતાં આ સ્થિતિ કેમ? ધારું છું કે આ કંગાળોના મહિમાને હંમેશ જાણતા કહ્યા અને આ સ્થિતિનું મુખ્ય કારણ છે, અને એ જ આ દેશને આવી અધમ દશાએ પહોંચાડે છે. ખરેખર આ ... ... એ જોવું જોઈએ કે તેમના દગા-ટકા-કાવતાં અને તેમનો દુરાગ્રહ તેમના સગાસ્નેહીઓ ... આ દેશની આવી વિપરીત અવસ્થા, અધમદશા કરે છે."

"હા, તેઓએ તે જોવું જોઈએ, નહીં તો" આ શબ્દો ... કહેતાંથી આજરાવે ઉચ્ચાર્યા તે ... [illegible] અને એ રકાબીથી સરકાર ... તો સડક જ થઇ ગઇ.

પુસ્તક ૨૫ મું,] મે, ઈ. સ. ૧૯૨૦ [અંક ૫.

જિપ્સીઅને ગુજરાતી ભાષાઓમાંના સામાન્ય અંશ.

લેખક—રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ. બી એ, એલએલ બી

જિપ્સીઓ એ ભ્રમણ કરનારી પ્રજા છે યુરોપના દરેક દેશમા જિપ્સીઓ વસે છે તે ઉપરાંત એશિયાના પશ્ચિમ તરફના મુલ્કોમા ઉત્તર અમેરિકામા, અને આફ્રિકાના ઉત્તર કિનારાના પ્રદેશમા એ લોકો રહેતા માલમ પડે છે ઓસ્ટ્રેલિયા સુધી પણ તેઓ જઈ પહોચ્યા છે જિપ્સીઓ મૂળ હિન્દુસ્તાનમાથી નિકળીને ગયેલા એ હકીકત હવે નિર્વિવાદ રીતે સાબીત થઈ છે જુદા જુદા દેશમા વસતા જિપ્સીઓની વિવિધ બોલીઓમા સંસ્કૃત ભાષામાથી ઉત્પન્ન થયેલા અને હિન્દુસ્તાનમા બોલાતા શબ્દોની ઘણી મ્હોટી સંખ્યા માલમ પડે છે એ જોતા નિ સંદેહ રીતે જણાય છે કે તેમની મૂળ ભૂમિ હિન્દુસ્તાનમા હતી ઉદાહરણ માટે નીચે શબ્દો નોંધી બતાવીશુ

જિપ્સી શબ્દ.	હિન્દુસ્તાનનો આર્ય શબ્દ.	જિપ્સી શબ્દ.	હિન્દુસ્તાનનો આર્ય શબ્દ.
કામ	કામ (પ્રેમ)	પુત્ત	પુત્ર
કાલી	કાળી, નગી	મન.	બ ા, વડા
કેર	ઘ.	બાલ	બાલ, વાળ
કોટ	ક ઞ	બીસ.	બીસ, વીસ.
ગ વ	ગ ‌ા, ગામ	બોક	ભૂખ
ગોનો	ગુમ (કોથળો)	મા	મા (ના કરવા)
ચુમ	ચુમ (ચુમન)	માગ	મ ગ.
ચુરી	છુરી	માર	માર
ચોર	ચોર	માસ	માસ
—ન	—ન	યાક, આખી	આખ
જીભ.	ઝભ.	યાગ	આગ
જલ	ઘાસ.	યેક	એક
દિસ.	દિસ	રાની	રાન રાની
દૂદ	ધ	લાજ	લ જ

લીટાવની અનન્તા ર ૭—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

નોક	નાક	લુણ	લુણ
પાની	પાની, પાણી.	પત્ત	હસ્ત
પી	પી	સુણ	સુણ (સાંભળવું)

આ સસ્કાર વગરની ભટકતી પ્રજાએ પોતાની પાસે લખેલુ સાહિત્ય નહિ છતા પોતાની મૂળ ભૂમિની ભાષાના ઘણા શબ્દો કાર્ડિક જમાના વીત્યા છતા જાળવી રાખ્યા છે એ ખરે નવાઇ જેવુ છે જિપ્સી લોકો હિંદુસ્તાનમાથી નિકળી પશ્ચિમ તરફ જતા ઇરાન, આર્મીનિઆ અને ગ્રીસમાથી થઇ આગળ ગયા અને એ ભ્રમણકાળમા એ દેશોની ભાષાના શબ્દો પણ તેમણે વીણી લીધા અને તે છતા હિન્દુસ્તાનમાની ભાષાના શબ્દો તેમની બોલીમા ઘણા રહ્યા છે જિપ્સીઓ પોતાને "રોમ" કહે છે અને પોતાની ભાષાને "રોમાની" કહે છે યુરોપના જુદા જુદા ભાગોમા મળીને જિપ્સી અથવા રોમાનીની આશરે ચૌદ બોલીઓ બોલાય છે જુદા જુદા દેશમા વસતા જિપ્સીઓની બોલીમા તે તે દેશની ભાષાના અંશ આવેલા માલમ પડે છે, અને, ઘણી વાર તો એક દેશમાના જિપ્સીઓની બોલી બીજા દેશમાના જિપ્સીઓ સમજી શકતા નથી આમ છતા, આ બધી બોલીઓમા હિન્દુસ્તાનના શબ્દો અવશ્ય માલમ પડે છે તેથી જિપ્સીઓનુ મૂળ વતન હિન્દુસ્તાન હતુ એનો બહુ મજબુત પુરાવો મળે છે અને આ પુરાવો કોઈ રીતે ખામી ભરેલો ગણી શકાય તેમ નથી હિન્દુસ્તાનમાથી આવ્યા સમધી જિપ્સીઓમા પોતાનામાં કાઇ દતકથા ચાલતી નથી યુરોપમા તેઓ પ્રથમ આવ્યા ત્યારે તેમનામા કેટલાકે એમ કહેલું કે અમે ઇજિપ્તના ખ્રિસ્તી છીએ, અને ઇજિપ્તમા સેરેસન લોકોના જુલમથી અમે ખ્રિસ્તી ધર્મ મુકી દીધેલો, પણ તે પછી પશ્ચાત્તાપ કરતા કરતા સાત વર્ષની યાત્રા કરવા અમે અહીં આવ્યા છીએ કેટલાકે એમ કહેલુ કે પેલેસ્ટાઇનથી હીરોડના ભયથી જોસેફ અને મેરી બાળક ઇસુને લઇને ઇજિપ્ત નાસી આવ્યા ત્યારે અમે તેમને આશરો આપેલો નહિ તેની સજા ભોગવવા અમે નિકળી આવ્યા છીએ આ માત્ર ખ્રિસ્તી પ્રજાઓની સહાનુભૂતિ મેળવવા જોડી કહાડેલી કહાણી હતી.

જિપ્સીઓ ભટકતા નિકળ્યા ત્યારે હિન્દુસ્તાનના કયા ભાગમા વસતા હતા એ વિશે મત બાધવાના કે કલ્પના કરવાના કાંઇ સાધન નથી હિન્દુસ્તાનમાં બોલાતી આર્ય ભાષાઓના શબ્દોચ્ચારના બંધારણમા કાળક્રમે ઘણા ફેરફાર થઈ ગયા છે, અને, એ ભાષાઓમાં ફારસી અને અરબ્બી સરખી પરદેશી ભાષાઓના અનેક શબ્દો દાખલ થઈ ભળી ગયા છે તેમ જ વળી, જિપ્સીઓ પોતાની સાથે જે ભાષા લઇને હિન્દુસ્તાનમાથી નિકળ્યા તે અશુદ્ધિઓથી ઘણી રીતે ખડિત થઇ ગઈ છે અને જે જે દેશોમા તેઓ રહેતા તે તે દેશોની ભાષાઓનું મિશ્રણ તેમની ભાષામા થયુ છે

પરંતુ, જિપ્સીઓની ભાષાનુ પૃથક્કરણ કરતા અને હિન્દુસ્તાનની ભાષાઓ સાથે સરખામણી કરતાં એ અનુમાન નિકળે છે કે જિપ્સીઓના પૂર્વજો પશ્ચિમાભિમુખ થઈ હિન્દુસ્તાનમાથી નિકળ્યા તે સમય ઇસ્વી સનની ૧૦૦૦ ની સાલથી પછીનો હોવો ન જોઈએ.

---

[1] પતિવ્રતા સતિઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

જિપ્સીઓની ભાષાનુ વ્યાકરણ તપાસતા તેમા હિન્દુસ્તાનની હાલની આર્ય ભાષાઓને એટલા નિકટપણે મળતા આવતા વિશેષ અંશ માલમ પડે છે કે એ અંશો સાથે સાથે બંધાતા ગયા છે એમ માન્યા વિના ચાલે તેમ નથી ઉદાહરણ તરીકે જિપ્સી અને હિંદી ભાષાને સરખાવતા આપણને માલમ પડે છે કે એ બન્ને ભાષામા શબ્દોની વિભક્તિઓ એક જ ધોરણ ઉપર રચેલી છે એ બેમાની એકે ભાષામા ખરેખરી જૂની વિભક્તિ નથી એ બન્નેમા વિશેષણો નામ તરીકે વપરાય છે ત્યારે જ વિશેષણોના વિભક્તિવાળા રૂપાન્તર થાય છે હવે સામાન્ય રીતે એ વાત સ્વીકારવામા આવે છે કે આ અર્વાચીન રૂપો આખા અગીઆરમા સૈકા દરમ્યાન ધીમે ધીમે ધીમે ઉદ્ભવ પામ્યા છે એ સૈકા દરમ્યાન સંસ્કૃત ભાષાનુ પ્રત્યયવાળુ સંયોગમય પ્રાચીન બંધારણ ભાગી ગયુ અને તેમા ગુચવાડો થયો, પણ એ બંધારણ તદ્દન નાશ પામ્યુ નહિ એ પ્રત્યયોને ઠેકાણે જે સાહાય્યકારક ક્રિયાપદો અને અવ્યયો હાલ વપરાય છે તે એ વેળા પૂરેપૂરા સ્થપાયા ન હોતા તેથી, જિપ્સી લોકો દશમા સૈકા પ્હેલાં હિન્દુસ્થાનમાથી નિકળ્યા હોય એવો સંભવ ઘણો ઓછો છે તેઓ દસમા સૈકા પ્હેલા નિકળ્યા હોત તો ભાષાના નવા બંધારણના હિન્દુસ્તાનની ભૂમિપર ફૂટેલા અને ઉગેલા આ અંકુર પોતાની વાણીમા લઈને જાત નહિ (મી ગ્રીરીઅેટ-સ્મિથ કૃત 'જિપ્સીઝ" માથી "જીપ્સીસ પાસ્ટ' મા કરેલો ઉતારો) પ્રાકૃત ભાષાઓ સંસ્કૃતમાથી વિકાર પામીને ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે પ્રાકૃત ભાષાના આન્તર બંધારણમા સંસ્કૃત રૂપો ઘણા ખંડિત થઇ ગયેલાં છતા સંસ્કૃત ભાષાનુ બહારનુ ખોખુ એ ભાષાઓમા કાયમ રહેલુ પણ, આગળ જતા પ્રાકૃત ભાષાઓમા એથી વધારે ફેરફાર થવા લાગ્યો, અને એ સ્પષ્ટ ફેરફારને લીધે હિન્દુસ્તાનમા હાલ બોલાતી ભાષાઓ ઉદ્ભવ પામવા લાગી હાલની ભાષાઓના એ જન્મકાળનો સમય પ્રવર્તમાન હતો તે વેળા જિપ્સીઓ હિન્દુસ્તાન છોડીને બહાર નિકળેલા હોવા જોઈએ એમ તેમની ભાષાનુ બંધારણ આ રીતે જોતા ફલિત થાય છે ઇસવી સનના ચૌદમા સૈકાની શરૂઆત પ્હેલા જિપ્સીઓ યુરોપમા આવેલા જણાયા હોય એવી ખાતરીલાયક હકીકત માલમ પડતી નથી, તેથી જિપ્સીઓના નિર્ગમનકાળ વિશેના આ અનુમાનને પુષ્ટિ મળે છે જિપ્સીઓ હિન્દુસ્તાનમાથી નિકળેલા ત્યારે અમુક દેશમા જવુ છે એવી ધારણા કરી નિકળેલા નહિ, અને, યુરોપ જઈ પ્હોચતા તેમને ત્રણસે વર્ષ થયેલા એમ જણાય છે કે જીપ્સીઓના બે ટોળાં એક પછી એક હિન્દુસ્તાનમાથી નિકળેલા અને એમાનુ બીજુ ટોળુ ઇજીપ્તમા થઈને ગયુ તેથી એ લોકો ઇજીપ્તના વતની છે એમ મનાયુ એ રીતે આ ભટકતી પ્રજાનુ 'જિપ્સી' નામ 'ઇજીપ્ત' પરથી પડેલુ જણાય છે એ લોકોને રશિયામા 'ઝિગેની' કહે છે, બલ્ગેરીઆમા અને બાલ્કન દ્વીપકલ્પના બીજા ભાગોમા 'અતઝિન્ગેન' કહે છે, જર્મનીમા 'ઝિગેનેર' કહે છે, તુર્કસ્તાન અને ઇરાનમા 'ઝિંગેરી' કહે છે, સ્પેનમાં 'ઝિન્કેલી' કહે છે. એ લોકો પોતે પણ કેટલીક વાર પોતાને 'ઝિન્ગેરો,' 'ઝિંકેલી,' કે 'સિન્ત,' કહેવડાવે છે આ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ 'ઝન્દ-હિન્દ-ઇન્દ' એ શબ્દોપરથી થયેલી કેટલાક માને છે

સરસ્વતીચન્દ્ર ભાગ ૧ લો. રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુ

કેટલાક 'સકર' પરથી એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરે છે, અને એ પ્રજાનુ વર્ણસંકરપણું દર્શાવના એ શબ્દ યોજાયેલો એમ માને છે આ કલ્પનાઓ માટે કાઇ મજબુત આધાર જડતો નથી. ફ્રાન્સમા એ લોકોને 'બોહીમિયન' કહે છે, કેમ કે ત્યા એ લોકો બોહીમિયાથી આવેલા મનાયેલા એ લોકો પોતાને જિપ્સી કહેવડાવતા નથી એ લોકો પોતાને 'રોમ' કહેવડાવે છે તે શબ્દનો અર્થ તેમની ભાષામા 'પુરુષ' અથવા 'પતિ' થાય છે એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સસ્કૃત 'રામ' શબ્દ ઉપરથી અથવા હિંદુસ્તાનમાની ડોમ' કે 'ડોમ' નામની ગાનારી જાત ઉપરથી થયેલી માનવામા આવે છે, પણ, એ બધી માત્ર અટકળ છે જિપ્સી લોકો ભૂત (પિશાચ) ને 'બેંગ' કહે છે તે શબ્દ અ ર તેને મળતો એ અર્થનો શબ્દ હિન્દુસ્તાનમા વસતી કોઇ જાતની ભાષામા વપરાતો માલમ પડે તો જિપ્સી તે હિન્દુસ્તાનમાની કઇ જાત હતી તે નક્કી કરવામા સહાયતા થાય એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સસ્કૃત 'ભેક' (દેડકો) ઉપરથી થયેલી કેટલાક માને છે પણ તે ખરી લાગતી નથી નરકને જીપ્સીઓની ભાષામા 'બેંગાકો તાન' (=ભૂતનુ સ્થાન) કહે છે જિપ્સીથી ઇતર પ્રજાઓને એ લોકો 'ગોર્જિઓ' ('ગર્જો'–'ગર્જો'–'ગોર્જે') કહે છે એ શબ્દનો અર્થ (પોતાની પેઠે તબુમા નહિ પણ) ઘરમાં રહેનાર થાય છે, એ શબ્દ સસ્કૃત 'ગૃહ' પરથી ઉત્પન્ન થયેલો જણાય છે

જિપ્સીઓની ચામડીનો વર્ણ પિંગળ અને બદામી હોય છે તેમના વાળ કાળા કે ભુખરા હોય છે તેમની આખ ભરેલી અને કાળી હોય છે, અને તેમાં તેજ ઘડી ઘડી મારતુ જણાય છે તેમનુ નાક નમણુ હોય છે, દાત ધોળા ચળકતા અને સરખા બધારણના હોય છે હાથ પગ ન્હાના હોય છે ગાલના હાડકાં ઉંચા હોય છે તેમના શરીર પાતળાં હોય છે, પણ વધારણ આવતા કદરૂપા થઇ જાય છે તેઓ સુથારનો, લુહારનો, કસારાનો, ઘોડાના સોદાગરનો, નાચનારનો, ગવૈયાનો વગેરે ઘણા પરચુરણ ધધા કરે છે જિપ્સી પુરુષો અને સ્ત્રીઓ જાદુનો અને ધતરમતરનો ધધો પણ કરે છે, અને, સ્ત્રીઓ નસીબ જોઇ આપવાનુ કામ વિશેષે કરીને કરે છે જિપ્સીઓ યુરોપમા ગયા ત્યારથી તેમની આળસુ પ્રજાની, સ્ત્રીઓ અને પુરુષોની, ન્હાની ન્હાની ઠગાઇઓ અને ચોરીઓ કરનાર તરીકે છાપ પડેલી છે, અને તે માટે તેમને બહુ સજા થતી તેમનું કુટુંબપણ ગુણુમા ઉત્પન્ન કરતુ, પણ, હવે ઓછુ થયુ છે

જિપ્સીઓ જે દેશામા ગયા તે દેશના ધર્મના આચારનુ તેમણે અનુસરણ કર્યું છે, પરતુ ખ્રિસ્તી કે મુસલમાની ધર્મના અશ પાળનાર જિપ્સીઓમા પણ તેમના ધર્મના મૂળ ચિહ્ન રહેલા જણાય છે તેઓ ઇશ્વરને તેમ જ આકાશને 'દેવલ' કહે છે, ઇશુ ખ્રિસ્તના ક્રોસને 'ત્રશૂલ' કહે છે જિપ્સી સ્ત્રીઓ પ્રસુતિ પછી અશુદ્ધ પાળે છે

સસ્કૃતમાથી ઉદ્ભવેલી હિન્દુસ્તાનની કોઇ ભાષા લઇને જિપ્સીઓ નિકળેલા, અને હિન્દુસ્તાનમા હાલ બોલાતી આર્યભાષાઓ પ્રાકૃત ભાષાઓમાથી નિકળીને ચાલતી હતી તે વેળા જિપ્સીઓએ આ દેશમાથી પ્રયાણ કરેલું એ બે પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ ઉપર કહી તે

—જ્ઞાનાનની ફરતેના રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

લક્ષમા લઇ આગળ વધતા એ તપાસ કરવા જેવી છે કે જિપ્સી બોલીઓમા રહેલા હોય એવા કોઇ અંશ હિન્દુસ્તાનમાંની હાલની કોઇ ભાષામા તેના તે ખાસ અંશ તરીકે વિદ્યમાન છે કે કેમ આ અન્વેષણમા માત્ર શબ્દકોશ તરફ દષ્ટિ કર્યાથી આપણુ કાવે નહિ સરે, કારણ કે પ્રાકૃતમા થઈ આવેલા સસ્કૃત શબ્દો હિન્દુસ્તાનની બધી આર્ય ભાષાઓમા, અર્થાત્ બગાળી, હિદી પજાબી, સિધી ગુજરાતી,મરાઠી અને ઓરીયા (ઉડિયા)એ સાત મુખ્ય ભાષાઓમા અને તેમના પેટાની ભાષાઓમા વર્તમાન છે તેથી, જિપ્સી ભાષા સાથેના સામાન્ય અંશ પકડી કહાડવા હોય તો વિભક્તિના રૂપ, શબ્દોને છેડે મુકાતા અવ્યય, મૂળ ધાતુઓ, વિભક્તિના પ્રત્યયને બદલે વપરાતા શબ્દો, પ્રાકૃતમાથી નિકળ્યા પછી બહુ રૂપાતર પામી અમુક વર્તમાન ભાષામા ખાસ રીતે બધાયેલા શબ્દો અને રૂપો એ સર્વ તરફ દષ્ટિ કરવી જોઇએ, કેમકે જરૂરની સરખામણીના સાધન એવે સ્થાનેથી મળશે અલબત્ત, આવા કેટલાક વિશેષ લક્ષણ એવા હશે કે તેમાના થોડા ઘણા ઉપર કહેલી અર્વાચીન ભાષાઓમાની પ્રત્યેકમા પોતપોતાના જુદા ખાસ લક્ષણ તરીકે વર્તમાન હશે અને તે જિપ્સી ભાષામા પણ હશે અને એમ હોવુ જ જોઇએ, કારણ કે એ બધી ભાષાઓ વચ્ચે સગપણ છે પરતુ, જ્યા આવા સામાન્ય અંશનો વિશેષ જથ્થો માલમ પડે ત્યા બધારણના એ સરખાપણામા કાંઇ વિશેષતા રહેલી છે એમ માની શકાય માટે, જિપ્સી ભાષા સાથે સામાન્ય અંશનો એવો જથ્થો હિન્દુસ્તાનની કઈ ભાષામા છે કે કેમ તેની તપાસ કરવી જોઇએ અને, એ સામાન્ય અંશ કોઇ મૂળ સામાન્ય પ્રાકૃત ભાષામાથી ઉતરેલા છે કે કેમ તે પૃથક્કરણ કરી જોવુ જોઇએ કે આકસ્મિક સમાનતાથી ભ્રમ ન થાય

હિન્દુસ્તાનની જે ભાષાઓના સમૂહને ડૉ ગ્રીઅર્સને "રાજસ્થાની સમૂહ"નું નામ આપ્યુ છે તે ભાષાના પ્રદેશની એક બાજુએ હિન્દી ભાષા બોલાય છે અને બીજી બાજુએ ગુજરાતી ભાષા બોલાય છે હિન્દી અને ગુજરાતી વચ્ચે આટલું અન્તર છતા એ બેમા પ્રવર્તમાન ઘણા સામાન્ય અંશ એવા છે કે તે હિન્દુસ્તાનની બીજી ભાષાઓમા વિદ્યમાન નથી રાજસ્થાની ભાષાઓનો મ્હોટો ભાગ ગુજરાતી ભાષાનો ઉપપ્રકાર છે, અને, થોડો ભાગ હિન્દી ભાષાનો ઉપપ્રકાર છે તેથી, વાસ્તવિક રીતે ગુજરાતી અને હિદી નજીકના પ્રદેશની ભાષાઓ છે આ કારણથી જિપ્સી ભાષાનુ કેટલુંક રૂપ હિદીને અને ગુજરાતીને બન્નેને બહુ મળતું જણાય એ સ્વાભાવિક છે ઉદાહરણ તરીકે જર્મન રોમાનીમાંનું 'મીરો બરો દેવલ દેના બર્સિન્દો' એ વાક્ય હિદીમાં 'મ ા બ ા દેવ દેવ બરસાત' એના રૂપમાં જેવુ નજીકનું લાગે તેવુ જ ગુજરાતીમાં "મારો વ ો દેવ દે વ સા ." એવા રૂપમા નજીકનુ લાગે પરતું, ગુજરાતીમા એવા કેટલાક વિશેષ અંશ છે કે જે હિદીમાં નથી જેમ કે, 'ઘોડો', 'ચુનો , 'ભાલો' એવા નરજાતિનાં સાધારણ ઓકારાન્તરૂપ ગુજરાતીમા છે ત્યા હિન્દીમા 'ઘોડા' 'ચુના , 'ભાલા', એવા આકારાન્ત રૂપ છે સિ ધીમાં પણ કેટલીક રીતે આ ઓકારાન્ત રૂપ છે આ ઓકારાન્ત રૂપનું મૂળ જુની ગુજરાતી ભાષામાં ઉકારાન્ત હતું, અને જે શબ્દો સસ્કૃતમા અકારાન્ત નથી

સાહિત્યવિલાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તેમનુ પણ એનુ ઉકારાન્તરૂપ હતું આ રીતે "મુગ્ધાવબોધ ઔક્તિક" નામે ઇસવી સન ૧૩૯૪ મા જુની ગુજરાતી ભાષામા લખાયેલા સસ્કૃત વ્યાકરણમા 'ધમ્મુ', 'સસાર,' 'વિવેકીઉ', 'પ્રમાદીઉ', એવા રૂપ નજરે પડે છે રોમાની ભાષામા પણ એક સ્વરના શબ્દોસિવાયના ઘણાખરા શબ્દો નરજાતિમા ઓકારાન્ત હોય છે, જેમ કે 'ગેરો' (માણુસ), 'રકલો' (છોકરો) આ ઓકારાન્ત શબ્દનુ' નારીજાતિરૂપ ઇકારાન્ત થાય છે, 'રકલી' (છોકરી)

જુની ગુજરાતી ભાષામા છઠ્ઠી વિભક્તિ દર્શાવવા શબ્દને છેડે સબધ વાચક 'કેર' શબ્દ વાપરવામા આવતો હતો, અને હાલ પણ ગુજરાતી કવિતામા તે વપરાય છે ઇસવી સન ૧૧૫૨ મા લખાયેલા હેમચદ્રકૃત પ્રાકૃત વ્યાકરણમા કહ્યુ છે કે અપભ્રશ નામની પ્રાકૃત ભાષામા 'કેર' અને 'તણુ' સબધી સાથે વપરાય છે (સિદ્ધહેમચદ્ર, ૪-૪૨૨) ગુજરાતી ભાષા અપભ્રશમાથી ઉદ્‌ભવેલી છે, અને તેથી ગુજરાતીમા 'કેરો,' 'કેરી' 'કેરૂં' એ શબ્દો સબન્ધદર્શક વિશેષણુ રૂપે વપરાતા આવેલા માલમ પડે છે જિપ્સી ભાષામા પણ આ 'કેર' શબ્દ 'એસ્કોરો' 'આકોરો' વગેરે આકારમાં વપરાતો માલમ પડે છે ઉદાહરણાર્થ, તુર્કી રોમાનીમાં 'દરવિસેસકેરી રકલી' પદનો અર્થ ગુજરાતીમા 'દરવિસોકેરી છોકરી' થાય, અને જેમ 'દરવિસકેરી' એ છોકરીનુ વિશેષણુ છે તેમ 'દરવિસેસકેરી એ 'રકલી' નુ વિશેષણુ છે અલબત્ત, જિપ્સી ભાષાઓમાં હિન્દી પેઠે 'કા' પણ છઠ્ઠી વિભક્તિ દર્શાવવા વપરાય છે જેમ કે 'કાલીકા પાનુ (=કાળીનો પ્યાલો, શાહીનો ખડીઓ) એ 'કા' નુ મારવાડી પેઠે 'કો' રૂપ પણ થાય છે, જેમ કે વેલ્શ રોમાનીમા 'સોને કસ્કો મોસ્ટો' (=સોનાની પેટી) એવુ રૂપ વપરાય છે પરતુ, 'કેર' શબ્દના વપરાશની જે વિશેષતા ગુજરાતી ભાષામા જ છે તે જિપ્સી ભાષાઓમા 'કોરો,' 'કેરી' વગેરે રૂપમા વિદ્યમાન છે

જિપ્સી ભાષામા રકલો' 'રકલી' એ શબ્દો ગુજરાતી ભાષાના એ જ અર્થના 'છોકરો 'છોકરી' શબ્દોને ઘણા મળતા છે

ગુજરાતીમા ' છોકરો ' એ શબ્દના અર્થનો ' છૈયો ' એવો વિશેષ શબ્દ છે સસ્કૃતમ ' શાવ ' શબ્દનો અર્થ જાનવરનું બચ્ચુ થાય છે ' શાવ ' પરથી પ્રાકૃતમા ' છાવો ' થાય છે (સિદ્ધહેમચદ્ર ૧-૨૬૫), અને તેઉપરથી આ 'છૈયો ' શબ્દ બનેલો છે જિપ્સીમા પણ 'ચાવો' નો અર્થ 'છોકરો થાય છે વેલ્સ અને તુર્કી રોમાનીમાં 'ચાવો' નુ બહુવચન 'ચાવે' થાય છે, તે ગુજરાતી 'છૈયા' ને મળતું છે 'છૈયો' 'છૈયા એ શબ્દો હિદુસ્તાનની બીજી ભાષાઓમા માલમ પડતા નથી અને, માણુસના બચ્ચાને સ્નેહોક્તિમા 'શાવ'-છૈયુ કહેવુ એ ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતા છે

યુરોપ અને એશિયાની આર્યભાષાઓમા પુરુષવાચક સર્વનામોમા એટલું બધુ સરખાપણુ છે કે એવા રૂપ જિપ્સી ભાષામા પણ માલમ પડે તે વાત મુદ્દાની ગણાય નહિ ઉદાહરણાર્થ, તુર્કી, વેલ્શ અને ઈગ્રેજી રોમાનીમા 'મી ' નો અર્થ 'હુ' છે, ' મન ' નો અર્થ 'મને' છે આને મળતા રૂપ સસ્કૃત ફારસી, લેટિન, ગ્રીક ઈગ્રેજી, હિંદી ગુજરાતી, મરાઠી વગેરે ભાષાઓમાં

સચિત્ર મુલાક્ષરના પત્તા રૂ ૦-૮-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી અન્ડ કપની, મુ"

છે તેથી જિપ્સી ભાષાના એ રૂપ અમુક ભાષાનાં રૂપને મળતા છે એમ કહી શકાય નહિ, પરન્તુ, તુમેં વે શ અને ઇંગ્રેજી રોમાનીમાનાં કેટનાક પુરુષવાચક સર્વનામ ગુજરાતી રૂપના જ છે અને એ રૂપ પ્રાકૃત ભાષાઓમાથી રોમાનીમા તેમ જ ગુજરાતીમાં આવેલા કેવી રીતે માનમ પડે છે તે નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટ થશે

રોમાની	ગુજરાતી	પ્રાકૃત	અપભ્રંશ
અમે	અમે	अम्हे	अम्हे, अम्हइं
તુ	તું	तु	तुहं
તુમેં	તમે	तुम्हे	तुम्हे, तुम्हइं

બીજા કેટનાક સર્વનામમા પણ રોમાની અને ગુજરાતીની એકતા છે, તે પણ નીચે પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિસાથે જણાશે

રોમાની	ગુજરાતી	હિંદી	પંજાબી	અપભ્રંશ	પ્રાકૃત	સંસ્કૃત
સવ	સઉ, સૌ, સહુ, સાવ	सब	सम	सव्वु साहु साह	सव्व	सर्व
વવર	અવર	और	अर	अवर	अवर	अपर

અહીં રોમાની રૂપો હિન્દી અને પંજાબી કરતા ગુજરાતી રૂપોને વધારે મળતા છે અને તેમ જ રોમાની અને ગુજરાતી રૂપો પ્રાકૃત રૂપોને જેટલા મળતા આવે છે તેટલા હિન્દી કે પંજાબી રૂપ મળતા આવતા નથી. ગુજરાતીમા, (વિશેષે કરી કવિતામા) 'અવર' શબ્દ 'બીજુ' ના અર્થમાં વિશેષણ તરીકે વપરાય છે તે જ રીતે રોમાનીમા 'વવર' શબ્દ વપરાય છે

જે ભાષાઓના બંધારણમાં સમાન અંશ હોય તે ભાષાઓના ક્રિયાપદના રૂપમા સમાનપણું ઘણું આગળ પડતું જણાઈ આવે ગુજરાતીમાં ક્રિયાપદના વર્તમાન કાળના પહેલા પુરુષના એક વચનનાં રૂપ 'સઉ,' 'કરું,' 'કરૂં' એવા 'ઉ' કારાન્ત છે તુર્કી અને વેલ્શ રોમાનીમા આ 'ઉ' ને ઠેકાણે 'વ' પ્રત્યય છે, અને એ અર્થના 'લાવ,' 'દાવ' 'કોવ' એવા રૂપ છે આ 'ઉ' પ્રત્યય મુખ્ય પ્રાકૃતમાં નથી પણ અપભ્રંશમા છે (સિદ્ધ હેમ ચંદ્ર ૪-૩૮૬, ઉદાહરણ किज्जउ) રોમાનીના 'વ' તે 'ઉ' નું પ્રતિસંપ્રસારણ છે મુખ્ય પ્રાકૃતમા મિ પ્રત્યય છે (ઉ करेमि, जाणेमि) તે એશિયાની રોમાની બોલીમા છે હિન્દીમા આ 'ઉ' પ્રત્યય છે પરતુ ગુજરાતી પેઠે હિન્દીમાં તે પછી 'છુ' એ હયાતી દર્શાવનાર સાહાય્યકારક ક્રિયાપદનું રૂપ ઉમેરાતું નથી. ગુજરાતીમાં વર્તમાન કાળનાં બધા રૂપ પછી એ સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ ઉમેરાય છે આ રીતે સાહાય્યકારક ઉમેરાથી એ ક્રિયાપદ થાય છે, "હું કરું છુ"="હું કરું+હું છુ" "તે કરે છે"="તે કરે+તે છે" આ હયાતી દર્શાવનાર સાહાય્યકારક ક્રિયાપદો 'अच्छ्' ધાતુના રૂપ છે, અને પ્રાકૃત ભાષાના સહુથી પ્રાચીન વૈયાકરણ વરરુચિના મત પ્રમાણે अच्छ् તે સંસ્કૃત ધાતુ अस् નો શૌરસેની પ્રાકૃતમા

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની , ૫૪

આદેશ (બદલામાં મુકાતો શબ્દ) છે (प्राकृतप्रकाश ૧૦-૧૧) જિપ્સી બોલીઓમાં એ ધાતુ 'અસ્' 'ઇસ્' એવા રૂપમાં વિદ્યમાન છે અને તે પણ હયાતી દર્શાવે છે, અને વર્તમાન કાળના રૂપ પછી ઉમેરવામાં આવે છે, પણ, તેથી અર્થ કાંઇ જુદો થાય છે, ઉ "કેરાનસ" (=હું કરતો છું) નો "હું કરતો હતો" એવો અપૂર્ણ ભૂતકાળનો અર્થ થાય છે વેલ્શ રોમાનીમાં 'ગોમ્'= (હું) છું, 'શાન્'= (તું) છે, "સે"= (તે અથવા તેઓ) છે, એવાં રૂપ છે આમાં, 'શોમ્' ગુજરાતી 'છું' ને મળતું છે, શાન જુની ગુજરાતી 'છા' ને મળતુ છે, અને 'સે' ગુજરાતી 'છે' ને મળતુ છે વળી, ઉત્તર ગુજરાતમાં ગામડાંના 'સુ' અને 'સે' બોલાય છે તેને એ 'શોમ્' અને 'સે' વધારે મળતા છે રોમાનીમાના 'લેસ' (=તુ લે છે) 'શુણેસ' (=તું સાભળે છે), ગુજરાતના ગામડાના 'લેસ', 'સુણેસ' ના જ રૂપના લગભગ છે

વેલ્શ રોમાની બોલીના "સો સે તેરો બુતી" એ વાક્યનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર "શો છે તારો વૃત્તિ" એવુ થાય, અને બન્ને લગભગ સરખા છે ફક્ત ગુજરાતીમાં 'વૃત્તિ' (=ધંધો, કામ) ની નારી જાતિને લીધે 'શો' અને 'તારો' ને બદલે 'શી' અને 'તારી' એ સર્વનામ મુકવા પડે, અને "શી છે તારી વૃત્તિ" એવુ વાક્ય થાય આ રોમાની વાક્યમાંનો 'સો' શબ્દ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે સંસ્કૃત किम् ના અર્થમાં ગુજરાતીમાં 'શું' શબ્દ વપરાય છે તેવા ઉચ્ચારનો શબ્દ હિન્દુસ્તાનની બીજી ભાષાઓમાં નથી સંસ્કૃત कीदृश ઉપરથી અપભ્રંશ कइछ, તેપરથી પ્રાચીન ગુજરાતી किसु અને તે ઉપરથી અર્વાચીન ગુજરાતી 'શું' એમ એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થયેલી છે 'कीदृश' ના અર્થના હિંદીમાં कैसा શબ્દ છે અને મરાઠીમાં कसा શબ્દ છે, પણ 'શું' જેવો શબ્દ નથી તે અર્થનો હિંદીમાં क्या શબ્દ છે અને મરાઠીમાં काय શબ્દ છે, 'શો' 'શી' 'શું' એ ગુજરાતી સર્વનામ સાથે એ અર્થના જિપ્સી સર્વનામને એ રીતે ખાસ મળતાપણુ છે

ક્રિયાપદના આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષના એક વચનનું રૂપ પણ સરખાવવા જેવુ છે હિંદીમાં અને ગુજરાતીમાં આ રૂપમાં પ્રત્યય વિનાનું માત્ર ધાતુ વપરાય છે, ઉ 'આવ' 'કર' જિપ્સીમાં પણ એ અર્થમાં એવું જ રૂપ વપરાય છે, 'આવ તા બેશ તલે' એ યુરોપી રોમાની વાક્ય ગુજરાતીમાં 'આવ તો બેશ તળે' એવા રૂપમાં મુકાય એ બે વાક્યનું સરખાપણું સ્પષ્ટ છે હિંદીમાં 'આવ' અને 'બેશ' ને ઠેકાણે 'आ' અને 'बैठ' મુકાય, હિંદીમાં 'તલે' ને બદલે મુકાય એવો સંસ્કૃત तल ઉપરથી થયેલો શબ્દ નથી, અને એ અર્થમાં 'नाचे' શબ્દ મુકવો પડે ગુજરાતીમાં પણ 'તળે' ના અર્થમાં 'હેઠળ' શબ્દ ઉક્તિરૂઢિ (*idiom*) પ્રમાણે વપરાય, રોમાનીમાં 'તા' નો અર્થ 'અને' થાય છે અને એ શબ્દ 'તથા' ને મળતો છે ઉપર ઉતારેલા વાક્યમાં 'તા' એ માત્ર અર્થભારપૂરક (*expletive*) છે અને તે માટે ગુજરાતીમાં 'તો' વપરાય પ્રાકૃતમાં 'ता' એ અર્થમાં વપરાય છે

અરવિંદ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

કૃદન્ત રૂપો લેતાં, 'કેદન' (=અમે કર્યું) એ પેલશ રોમાનીરૂપ ગુજરાતી 'કીધું' ને મળતું છે સંસ્કૃત કૃતમ પરથી થયેલા અપભ્રંશ કીદઉ ઉપરથી 'કીધું' -ઉત્પન્ન થયું છે હિન્દુસ્તાનની બીજી ભાષાઓમાં 'કર' ધાતુના ભૂતકૃદન્તમાં 'ત' કે 'દ' નથી એ ધાતુના ભૂતકૃદન્તનું રૂપ હિન્દીમાં (પ્રાકૃત 'કિઅ' પરથી થયેલું) 'કિયા' અને મરાઠીમાં કેટલીક વાર પ્રાકૃતમાં વપરાતા 'લ પ્રત્યય પરથી થયેલું કેલા છે એ 'લ' પ્રત્યયવાળું ભૂતકૃદન્ત ઇંગ્રેજી રોમાનીમાં 'મુવો' છે તે ગુજરાતી 'મુવેો'ને મળતું છે આ ગુજરાતી રૂપ હિન્દુસ્તાનની બીજી ભાષાઓમાં નથી

જિપ્સીઓની ભાષામાં નામવાચક શબ્દો બહુ ન હોવાથી તેઓ પોતાની ભાષામાંના નામ કે ક્રિયાપદને છેડે 'એન્ગ્રો' 'ગ્યુઅરો' અને મેસ્કો' એ પ્રત્યયો ઉમેરી લાક્ષણિક શબ્દો બનાવે છે જે શબ્દને છેડે એવો પ્રત્યય ઉમેરાય તે શબ્દમાં કહેલા લક્ષણવાળો કે તે શબ્દમાં દર્શાવેલી ક્રિયા કરનારો, એવો અર્થ આ રીતે રોમાનીમાં બતાવવામાં આવે છે 'એન્ગ્રો'નું નારીજાતિવાચક અને નાન્યતરજાતિવાચક રૂપ 'એન્ગ્રી' થાય છે એ પ્રત્યય પહેલાં સ્વર આવે તો તેના 'મેન્ગ્રો' (ઇંગ્રેજી *Monger* સાથે સરખાવવા જેવું રૂપ) અને 'મેન્ગ્રી' એવાં રૂપ થાય છે ઉદાહરણ, 'કાનએન્ગ્રો'=કાનવાળો=સસલો યાગ-એન્ગ્રો=આગ કરનાર 'દિક્ની મેન્ગ્રો'=દેખનાર=તપાસનાર 'માંગો-મેન્ગ્રો'=માગનાર=ભીખારી 'દૂર-દિકળ-મેન્ગ્રો'=દૂર જોનારું= દૂરબીન ચિંગા-ગ્યુઅરો=લડાઇ કરનાર=યોદ્ધો, ' બોરો બેશમેસ્કેગ્યુઅરો ' =મ્હોટો બેસનાર ન્યાયાધીશ, 'કામો-મેસ્કો'=કામ-પ્રેમ કરનાર=પ્રેમી 'નાશી-મેસ્કો =નાસનાર દોડનાર ગુજરાતીમાં 'ગરો 'ક' ગર' પ્રત્યયો આવી રીતે વપરાય છે જેમકે કનાઈગરો, કલાગરો વણકર, સૂડગર અનમલ, ગુજરાતીમાં અને રોમાનીમાં એનાએ ગબ્દોને આ પ્રત્યય લગાડવામાં આવતા નથી પણ એ પ્રત્યયોનો ઉપયોગ બન્ને ભાષામાં સરખા પ્રકારનો છે 'એન્ગ્રો નું વે શ રોમાનીમાં 'એન્ગરો'રૂપ છે તે પ્રત્યય વડે સીવનાર એટલે દરજીના અર્થનો 'સીવમેન્ગરો' શબ્દ થાય છે ગુજરાતીમાં એવો શબ્દ કરવો હોય તો 'સીવણગરો' થાય એ જ રોમાનીમાં 'બેગ્નિગરો' શબ્દનો અર્થ ખલાસી થાય છે ઇસવી સન ૧૦૦૩ પહેલાં લખાયેલા 'પ્રસેનજિતરાસ' નામના પુસ્તકની ભાષા હેમચન્દ્રના અપભ્રંશ કરતાં પણ હાલની ગુજરાતીને વધારે મળતી છે, તે કાવ્યમાં 'વેડી' શબ્દ 'હોડી' ના અર્થમાં વપરાયેલો છે (શાસ્ત્રી નજનાતકૃત ગુજરાતનો ઇતિહાસ, ૩ આવૃત્તિ પૃ. ૫૩) તે પરથી 'વેડીગરો' શબ્દ બનાવીએ તો તે રોમાની ' બેરિન્ગરો ' ને મળતો થાય. સરકૃત કર' પરથી આ પ્રત્યયો થયેલા છે

કેટલાક અવ્યયોમાં પણ સરખાપણું મળી આવે છે દાખલા રોમાની 'કઇ (=ક્યાં) તે ગુજરાતી 'કહીં ને મળતું છે, અને 'ઓવ' (=હા) તે ઉત્તર ગુજરાતમાં ગામડામાં વપરાતા 'હોવે' ને મળતું છે

ગુજરાતી અને જિપ્સી ભાષાઓમાંના સમાન અંશનું આ સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ સમાપ્ત કરતાં એ સ્પષ્ટ રીતે કહેવું જોઇએ કે એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી કે જિપ્સીઓ ગુજરાતમાંથી

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

નિકળેલા કે ગુજરાતી ભાષા લઇને નિકળેલા એવું આ સમાન અંશોથી ફલિત થાય છે એમ પણ હોય કે જિપ્સીઓ નિકળ્યા ત્યારે તેઓ પ્રાચીન પશ્ચિમ રાજસ્થાની ભાષાની કોઇ બોલી બોલતા હોય, અને તે વખતે એ રાજસ્થાનીથી ગુજરાતી એવી જુદી પડી ન હોય કે જુદી ભાષાનું રૂપ ગુજરાતીને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા, સને ૧૯૧૯ ના નવેમ્બર માસમાં પુણામાં મળેલી પ્હેલી ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સમાં આ નિબન્ધ ઇંગ્રેજી ભાષામાં વાંચવામાં આવ્યો તે વેળા ચર્ચા કરતા પ્રિન્સિપાલ ગુન્તરે કહ્યું હતું તેમ જિપ્સીઓ હિંદુસ્તાનમાં હતા ત્યારે પણ તે ભ્રમણ કરનારી પ્રજા હોય અને તેથી હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા પ્રાન્તોની ભાષાના અંશ તેમની બોલીમાં આવી ગયા હોય એમ પણ બને કારણ કે, ગુજરાત સિવાય બીજા પ્રાન્તોની ભાષા બોલનારને પણ એમ લાગે છે કે જિપ્સીઓની ભાષા અમારી ભાષાને મળતી છે પરંતુ, બીજો કાઇ જુદો ખુલાસો જડે ત્યાં સુધી હાલ તો એમ માનવાનું કારણ છે કે જિપ્સીઓ હિન્દુસ્તાનની જે ભાષા લઇને નિકળ્યા તેમાં એવા અંકુર હતા કે જે દિશામાં ગુજરાતી ભાષાના અનેક અંશ કાલક્રમે બંધાયા તે જ દિશામાં જિપ્સીઓની ભાષાના એ અંકુર બંધાયા, અને તેથી, એ બન્ને ભાષામાં એનાએ અથવા ઘણા સરખા બીજરૂપ અંશ હોવા જોઇએ *

---

* અમદાવાદમાં આ વર્ષના એપ્રિલ માસમાં મળેલી છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌માં રજુ કરેલો લેખ

સાક્ષરજીવન ૨ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આપણા દેશમાટે એક ભાષા.

લેખક–રા. સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે, બી એ

આપણા દેશની હાલની દશામા આપણને અનેક દિશામાથી નાના પ્રમાણના મ્હેણાં સાભળવા પડે છે કેટલાક વિદેશી તેમ જ સ્વદેશી ભાઈઓ અનેક હેતુથી કહે છે કે, જ્યા સુધી હિન્દુસ્થાનમા એક ભાષા ન થાય ત્યાસુધી બધી પ્રગતિની વાતો વ્યર્થ જનારી છે અલબત્ત આ કથનમાં સત્ય છે તેટલું સ્વીકારવુ જ જોઇએ, અને તે વિષે આગળ વિવેચન કરવામા આવશે પરતુ પ્રથમ તો યૂરોપમા બનેલા એક મહત્ત્વના બનાવ તરફ ધ્યાન દોરવાની રજા લઉં છુ.

છેલ્લા ભયકર વિગ્રહને પરિણામે જે શાન્તિપરિષદ્ વર્સેલ્સમા મળી હતી, તેનો કાર્યક્રમ જોતા જણાશે કે સુધરેલી યૂરોપી પ્રજાઓ એક ભાષાને અભાવે પરસ્પર વ્યવહાર કરતી અટકી પડતી નથી અગ્રેજો તથા અમેરિકનો અગ્રેજીમા બોલતા હતા, ફ્રેન્ચો ફ્રેન્ચમા બોલતા હતા, અને જર્મનો જર્મનમા બોલતા હતા તે તે ભાષણોના અન્ય ભાષાઓમા ભાષાન્તર થતા હતા, અને એ પ્રમાણે પરિષદનુ કાર્ય ચાલતું હતું આ ઉપરથી એમ કહેવાનો આશય છે, કે હિન્દુસ્થાન જેવા વિશાળ દેશમા એક ભાષા ન હોય ત્યાસુધી સર્વ પ્રકારની પ્રગતિ અટકી પડશે એમ કહેનાર અર્ધ સત્ય જ બોલે છે જુદી જુદી પ્રાન્તભાષાઓદ્વારા તે તે પ્રાન્તોનું કાર્ય ચાલી રહ્યુ છે જ, અને તેટલે અંશે તો પ્રગતિ થાય છે જ વળી ઘણે ભાગે હિન્દુસ્થાનના જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં થતુ કાર્ય સર્વ ક્ષેત્રમા લગભગ સરખા પ્રકારનું છે, અને તેથી પણ તેટલે અંશે પ્રગતિ તો થાય છે જ એટલે કે એક ભાષા સર્વવ્યાપક થાય નહિ ત્યાં સુધી આપણો ઉદ્ધાર થતો બધ રહે છે, એમ માનવામા કંઇક ભ્રમ રહેલો છે, એ અત્રે દર્શાવવાનો હેતુ છે

આ પ્રમાણે એક સામાન્ય ભ્રાન્તિનું નિરસન કરી આપણે મુખ્ય વિષય તરફ વળીએ જ્યારથી સ્વદેશાભિમાન અને સ્વદેશસેવાના મન્ત્રો પ્રજાના કાનમા ફૂકાયા, ત્યારથી હુ ધારું છુ કે એક ભાષાના પ્રશ્નને મહત્ત્વનું સ્થાન મળ્યુ આખો ભરતખડ એ મ્હારો દેશ છે, મદ્રાસી તેમ જ પજાબી એ મ્હારો ભાઈ છે, કાઠિયાવાડમા કે બગાળમા ભૂખે મરતાને સહાયતા કરવી એ મ્હારો ધર્મ છે—આવી વૃત્તિ જ્યારથી આપણા હૃદયમા ઉદ્ભવી, ત્યારથી આખા દેશ માટે એક સામાન્ય ભાષા જોઇએ એ વિચાર આખ આગળ તરવરવા લાગ્યો. એવી એક સામાન્ય ભાષાને અભાવે અનેક મુશ્કેલી ઊભી થાય છે, એમ સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યુ

એ સામાન્ય ભાષા તે કઇ હોવી જોઇએ ? કઇ ભાષામા એવા સ્વાભાવિક ગુણ છે, કે તે સામાન્ય ભાષાનુ પદ વાજબી રીતે લઇ શકે ? કઇ ભાષા હાલની હિન્દની સ્થિતિમા સામાન્ય ભાષા થવાને સૌથી વધારે લાયકાતવાળી છે ? આવા આવા પ્રશ્નો ઘણા વિચારશીલ મગજમા સ્ફુરવા લાગ્યા. સૌને પોતાની ભાષા પ્રત્યે મમત્વ હોય જ, પરતુ તેટલા પરથી

મ્હારી પોતાની જ ભાષા સામાન્ય ભાષા થવાને યોગ્ય છે એમ દરેક પ્રાન્તવાળો યોગ્યતાથી ન જ કહી શકે એમ થાય તો પરિણામ માઠુ આવે એ સ્પષ્ટ છે માટે અખિલ ભરતખંડનું હિત વિચારીને પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવો ઘટે છે એક ભાષાનુ પદ આપણી પોતાની ભાષાને ન મળી શકતુ હોય, તો તેટલા ઉપરથી આપણી ભાષાભક્તિ શિથિલ થઈ જશે એવો ખોટો ભય રાખવાની ચિન્તન જરૂર નથી આવો ભય આપણામાના કેટલાક શિક્ષિત જનોને છે, માટે જ અત્રે તેનુ નિરસન કરવાની જરૂર પડે છે આપણી ભાષા એવા ગૌરવને યોગ્ય અનેક કારણોથી ન હોય, તો ઉલટુ ખાસ જરૂરનુ છે કે આપણે આપણી ભાષાભક્તિ વધારે દૃઢ કરી, ભાષાની ને સાહિત્યની વધારે સેવા કરી, તેવુ ગૌરવભર્યું પદ આપણી ભાષાને અપાવવા યત્ન કરવો જોઇએ સામાન્ય વ્યવહારમાં, તેમ સાહિત્યના ક્ષેત્રમા પણ, દ્વેષબુદ્ધિને અવકાશ હોય જ નહિ

હિન્દમા બગાળી, હિન્દી, મરાઠી, ગુજરાતી વગેરે આર્ય દેશીભાષાઓ સારી રીતે ખેડાએલી છે તેમા કઈ ભાષા આખા દેશને માટે સામાન્ય ભાષા તરીકે સહેલાઇથી પ્રચલિત થઇ શકે એ વિચારવાનું છે તેમાં નીચેના મુદ્દા ખાસ જોવા જોઇએ —

(૧) સાહિત્યનું ખેડાણ, (૨) ભાષાનું બળ,

(૩) ભાષાનો દેશમા વિસ્તાર, (૪) ભાષાની કઠિનતા

આ ચારે રીતે તપાસતા ઘણા એમ કબુલ કરે છે, કે ઉપર ગણાવેલી દેશી ભાષાઓ પૈકી હિન્દી જ સામાન્ય ભાષા થવાને સુયોગ્ય છે સાભળ્યા પ્રમાણે બગાળી સાહિત્ય હિન્દી સાહિત્ય કરતા ઘણું વધારે વિશાળ અને રસાળ છે, પરતુ એકદરે જોતા બગાળી સર્વ-સામાન્ય થાય એ સભવતું નથી બીજી અનેક રીતે હિન્દી બગાળીથી ચઢી જાય છે આપણા સૌનો અનુભવ છે, કે અજાણ્યા દેખાતા મનુષ્ય સાથે આપણે ભાગ્યુતૂટ્યુ પણ હિન્દી બોલીએ, તો આપણો વ્યવહાર નભે છે ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમા તો હિન્દી એટલી સર્વ સાધારણ થઇ પડેલી છે, કે હિન્દુ કે મુસલમાન કોઈ પણ તે સમજી શકે છે વળી હિન્દી ભાષામા જે બળ છે, જે જોમ છે, તે તો જેણે પ્રખ્યાત હિન્દી વક્તાઓના ભાષણ સાભળ્યા હોય તે જ સહેજે સમજી શકે છે તેની મીઠાશ પણ ઓર છે સમર્થ વિચાર સમય ભાષાએ કરીને વધારે પ્રકાશે છે માત્ર એક જ સૂચન કરવાની રજા લઉં છુ, કે હિન્દી અતિશય સસ્કૃત કે ફારસી શબ્દોથી ભરપૂર થઇ જતી ન જોઇએ સસ્કૃતમય હિન્દી વિદ્વાન્ હિન્દુઓને સારી લાગે છે, તેમ ફારસી-અરબી શબ્દોથી ભરપૂર હિન્દી (અથવા ઉર્દૂ) વિદ્વાન્ મુસલમાન ભાઇઓને પ્યારી લાગે છે પરતુ જ્યા દેશ સમસ્તને માટે એક રાષ્ટ્રીય ભાષાનો વિચાર કરવો હોય, ત્યા લોકસમૂહના મ્હોટા વર્ગને રુચિકર થઈ પડે એવી યોજના થવી જોઇએ એટલે સામાન્ય જનવર્ગને દરરોજ ખપ લાગે એવી હિન્દી રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્વીકારાશે એમ સભવ છે

એ રાષ્ટ્રભાષા હિન્દી કઈ લિપિમા લખાવી જોઇએ એ પ્રશ્ન થશે દેવનાગરી કે અરબી ? હિન્દુ મુસલમાન બેઉ કોમનું હિત વિચારી અને સરળતાની વાતપર ખાસ ભાર મૂકી,

આ પ્રશ્નનો નિર્ણય થવાની જરૂર છે મ્હને તો એમ સ્પષ્ટ લાગે છે કે પ્રચારની વિશાળતા જોતાં રાષ્ટ્રભાષા દેવનાગરી કે બાળબોધ લિપિમાં લખાશે અરબી લિપિ સ્હામે વિરોધ છે એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી પરંતુ દેવનાગરી લિપિનો વિસ્તાર આજે હિન્દમાં જેટલો છે તેટલો અરબી લિપિનો નથી, અને થાય તેવો સંભવ ઘણો ઓછો દીસે છે છતાં આ લિપિનો પ્રશ્ન કાળબળને સોંપવો વ્યવહાર રીતે ડહાપણભરેલો લાગે છે જે લિપિમાં વધારે સરળતા હશે તે વિજય પામશે એમ શ્રદ્ધા રાખી એ પ્રશ્ન ઊંચો મૂકવો જોઇએ

હિંદી રાષ્ટ્રભાષા થાય તેની વિરૂદ્ધ એક મહત્ત્વની દલીલ માત્ર દક્ષિણ હિન્દુસ્થાનની રહેશે પરંતુ મદ્રાસ ઇલાકામાં પણ ધીમે ધીમે હિન્દીનો પ્રચાર વધતો જાય છે એ શુભ ચિહ્ન છે મૂળ સંસ્કૃતમાંથી નહિ નીપજેલી એવી દ્રાવિડી ભાષાઓ—તામિલ તથા તેલગૂ—મદ્રાસ ઇલાકામાં પ્રચલિત છે એ વાત વારંવાર રજુ કરવામાં આવે છે પરંતુ લોકસમૂહમાં હિન્દીનો વિરોધ જેટલો નથી, તેટલો મદ્રાસના શિક્ષિત વર્ગમાં દેખાય છે આખા રાષ્ટ્રના હિતપ્રસંગે થોડાને કંઈક સહન કરવું પડે એમાં નવાઇ નથી મદ્રાસી બન્ધુઓએ વધારે મહેનત કરી હિન્દી શીખી લેવું એટલો જ ઉપાય જણાય છે

કેટલાક અંગ્રેજી બન્ધુઓ અંગ્રેજીને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાના સ્વપ્નમાં દેખાય છે, પરંતુ એ વાત જેટલી અશક્ય છે તેટલી જ ઉપહાસપાત્ર છે તેથી તે વિરૂદ્ધ અત્રે લાંબી દલીલ રજુ કરવાની જરૂર લાગતી નથી. હિન્દના ઘરેઘરમાં અંગ્રેજી પેસે એ જેટલું સ્વમાનને હીણુ-પ આપનારૂં છે, તેટલું જ અસંભવિત છે થોડા વખત ઉપર મુંબઈમાં વ્યાખ્યાનદ્વારા ચર્ચા થઈ હતી કે હિન્દની ભાષાઓ રોમન લિપિમાં લખવાથી ઘણા ફાયદા થશે! આ જાણી જેટલું આશ્ચર્ય થયું હતું, તેટલું જ અંગ્રેજીને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાના વિચારથી પણ થાય છે આ પ્રમાણે આ પ્રશ્ન ગૌણ હોવાથી તે ઉપર લક્ષ લેવાની બિલકુલ જરૂર નથી

હવે હિન્દીનો વિશેષ પ્રચાર શી રીતે થાય તેનો ઉપચાર કરવો રહ્યો એક સાધારણ વિચાર મ્હને સૂઝે છે તે અત્રે નોંધી દઉં દરેક શિક્ષિત મનુષ્યે સરસ્વતી જેવું કોઈ હિન્દી માસિક કે પ્રતાપ અથવા અભ્યુદય જેવું સાપ્તાહિક વાચવાનો નિયમ કરવો ધીમે ધીમે વાચવાથી હિન્દી એની મેળે સુગમ થશે, અને જેમ મ્હાવરો થશે તેમ વધારે મઝા પડશે જરૂર લાગે તો એક ન્હાનો હિન્દી કોષ સાથે રાખવો પણ આટલાથી કંઈ બધું પતે નહિ આપણી શાળાઓમાં ઐચ્છિક ભાષા તરીકે હિંદી દાખલ કરવાના યત્ન થવો જોઇએ દેશી રાજ્યો તરફથી આ દિશામાં પ્રયત્ન થાય છે એમ જાણ્યામાં છે વળી મ્હારો પ્રયત્ન તો આપણી સર્વ પરિષદોમાં—ખાસ પરિષદોમાં—હિન્દીને સ્થાન મળે તેમ કરવામાં રહેલો છે અંગ્રેજીને બદલે હિન્દીનો ઉપયોગ થાય તો સહેલાઈથી રાષ્ટ્રભાષાનું પદ હિન્દી લઇ શકે કેટલાક દેશભક્તોની તો એવી પણ ઉમેદ છે કે ધારાસભાઓ, અદાલતો, વગેરેમાં પણ અંગ્રેજીને બદલે હિન્દી જ વપરાવી જોઈએ પણ એમ થતાં ઘણો કાળ લાગશે બધો આધાર પ્રજામત ઉપર છે

અંતે, આ વિષયપરત્વે મહાત્મા ગાંધીજીના વિચારો નોંધી લેખ સમાપ્ત કરૂં છું

કવિતાગ્રંથ ? રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

"ભારતવર્ષમા પરસ્પર વ્યવહાર ચલાવવા વાસ્તે એક ભાષા હોવી જોઈએ, એ વિષે કંઈ સંદેહ નથી જો આપણે હિન્દી-ઉર્દુનો ઝગડો ભૂલી જઈએ, તો આપણે જાણીએ છીએ કે મુસલમાનભાઈઓની ઉર્દુ જ રાષ્ટ્રીય ભાષા છે આ વાત ઉપરથી આ સહજ સિદ્ધ થાય છે કે હિન્દી અથવા ઉર્દુ મુગલ લોકના વખતમા રાષ્ટ્રીય ભાષા બની રહી હતી આજે પણ હિન્દીની સ્પર્ધા કરી શકે એવી બીજી કોઈ ભાષા નથી હિન્દી-ઉર્દુ ભાષાનો ઝગડો છોડી દેવાથી ભાષાનો પ્રશ્ન સરલ થઇ જાય છે હિન્દુઓને થોડા ઘણા ફારસી શબ્દો જાણવા પડશે ઈસ્લામી ભાઈઓને સંસ્કૃત શબ્દનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું પડશે આવી રીતે લેણ દેણ કર્યેથી, હિન્દી ભાષાનુ બળ વધી જશે, અને હિન્દુ મુસલમાનોની એકતા કરવા વાસ્તે આપણા હાથમા એક મ્હોટુ સાધન આવી પડશે "*

ગોધરા ભાદરવા }
વદિ ૯, ૧૯૭૫ }

'માળી' અને અન્ય કાવ્યો.

લેખક—અ સૌ સરોજીની નાનક મહેતા, બી એ

(૧)

દાસ—દેવી! ત્હમારા દાસ ઉપર દયા કરો

રાણી—સભા વિસર્જન થઈ છે અને મ્હારા સર્વ નોકરો જતા રહ્યા છે તું આટલો મોડો શા માટે આવ્યો છે?

દાસ—ત્હમે બીજા બધા સાથેનુ કામ પુરૂં કરો ત્યાર પછી જ મ્હારે આવવાનો વખત છે ત્હમારા છેલ્લા દાસને ભાગે શું કરવાનુ છે તે હું પૂછવા આવ્યો છું

રાણી—બહુ મોડું થઈ જાય ત્યારે શી આશા રખાય?

દાસ—ત્હમારી પુષ્પવાટિકાનો મ્હને માળી બનાવો

રાણી—કેવી મૂર્ખતા!

દાસ—હું મ્હારા બીજા સર્વ કાર્યો તજી દઇશ મ્હારી તરવાર અને ભાલા ધુળમા ફેંકી દઉં છું મ્હને દૂરના રાજદરબારોમા મોકલશો નહિ મ્હને નવા વિજય મેળવવા આજ્ઞા કરશો નહિ પણ ત્હમારી પુષ્પવાટિકાનો મ્હને માળી બનાવો

રાણી—તું શું કામ કરીશ?

દાસ—ત્હમારા આરામના વખતમા ત્હમારી સેવા

પ્રાતઃકાળે ત્હમારે ફરવાનો ઘાસવાળો રસ્તો હું લીલો રાખીશ—જે રસ્તા ઉપર ત્હમારાં ચરણને પગલે પગલે મરણોન્મુખ કુસુમો વધાવી લેશે

---

* છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ માટે લખાયેલો લેખ

દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સપ્તપર્ણ વૃક્ષની ડાળીએ બાંધેના હીંચકા ઉપર હું હમને જુનાઈશ—જ્યાં સન્ધ્યા કાલનો ચન્દ્ર પાન્ડાઓમા થઇને હમારા વસ્ત્રોને ચુમવા પ્રયત્ન કરને

હમારી શય્યા પાસે બળનો સુગંધિત તેલનો દીવો હું સંકોરીશ અને હમારો પગ મૂકવાનો બાજઠ ચન્દન અને કેસરથી ચિત્રવિચિત્ર ભાત પાડી ચીતરીશ

રાણી—અને કામના બદલા તરીકે શું જોઇશે ?

દાસ—હમારા કમળ સમ નાજુક હસ્ત પકડી હમારા કાંડા ઉપર ફુલની સેરો પ્હેરાવી દેવાની અનુજ્ઞા, હમારા પગના તળીઆ અશોકની પાખડીઓના રાતા રસથી રંગીને, કોઇક ધૂળની રજકણો ત્યા રહી ગઈ હોય તે ચુમી લેવાની અનુજ્ઞા

રાણી—મ્હારા દાસ ! ત્હારી ઇચ્છા પૂરી પડશે તું મ્હારી પુષ્પવાટિકાનો માળી થજે

(૨)

પ્રભાતમા મ્હેં સમુદ્રમા જાળ નાખી

સમુદ્રના અંધારા તળીઆમાથી વિચિત્ર દેખાવની અને વિચિત્ર શોભાવાળી અનેક વસ્તુઓ મ્હેં ખેંચી કાઢી એમાથી કેટલીક સ્મિત પેઠે પ્રકાશતી હતી, કેટલીક અશ્રુમાફક ચમકતી હતી, કેટલીક નવવધુના કપોલ જેવી સુહાતી હતી

આખા દિવસમા એકઠી કરેલી ચીજો લઇ હું ઘેર ગયો ત્યારે મ્હારી પ્રિયા ઉદ્યાનમા ફુલની પાખડીઓ તોડતી બેઠી હતી

એક ક્ષણ વિચાર કરીને એકઠું કરેલું સર્વ ધન મ્હેં તેના પગ આગળ મૂક્યું, અને હાખપણ બોલ્યા વિના ત્યા ઉભો રહ્યો

ત્હેણે એના તરફ જોઇ કહ્યું 'આ બધી કેવી વિચિત્ર વસ્તુઓ છે ! એનો શો ઉપયોગ ?'

મ્હેં લજ્જાથી માથુ નીચું નમાવ્યું, અને વિચાર્યું કે 'આ વસ્તુઓ માટે મ્હારે લ્હડવુ પડ્યુ નથી એ મ્હેં બજારમાથી વેચાતી પણ લીધી નથી એ આને ભેટ આપવા લાયક નથી'

પછી આખી રાતમા મ્હેં તે સર્વ ચીજો એક પછી એક રસ્તામા ફેંકી દીધી

સ્હવારમા મુસાફરો આવ્યા. ત્હેમણે બધી ઉચકી લીધી અને ત્હેને દૂરના પ્રદેશોમા લઈ ગયા *

(૩)

સુન્દરિ ! કવિઓની વીણામાંથી નીકળતાં ગીતોનું સર્વ માધુર્ય તું ત્હારા નેત્રના એક જ કટાક્ષથી હરી લ્યે

પરન્તુ તેમની સ્તુતિની ત્હને બીલકુલ દરકાર નથી અને તેટલા માટે હું ત્હારી સ્તુતિ કરૂં છું.

જગતના સૌથી ગર્વિષ્ઠ મસ્તકો તું ત્હારા ચરણ આગળ નમાવી શકે

પરન્તુ તું તો જેમને કોઇ ઓળખતુ નથી એવાં ત્હારાં સ્નેહીઓને જ આરાધે છે અને તેટલા માટે જ હું ત્હારી આરાધના કરૂં છુ

* રવિ ઠાકોર ટાગોરને યુરોપનું નોબલ પ્રાઇઝ મળ્યું ત્યારે જ હિન્દે ઓળખ્યા !

ત્હારી સુઘટિત બાહુલતાઓ સ્પર્શથી રાજર્ષિને પણ શોભાવે

પરન્તુ તુ નામીદુ વાળવામાં અને ત્હારૂં ગરીબડુ વગ સાર કરવામાં જ એ વાપરે છે અને તેથી જ મ્હને ત્હારે માટે પૂજ્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે

(૪)

સ્ત્રી જાતિ ! તુ માત્ર ઇશ્વરની જ કૃતિ નથી મનુષ્યોની પણ છે તેઓ ત્હને પોતાના હૃદયના સૌન્દર્યથી અર્પિત કરે છે

કવિઓ ત્હારે માટે કલ્પનાના સુવર્ણમય તંતુથી જાળ ગુંથે છે, ત્હારા સ્વરૂપને ચિત્રકારો દિનપ્રતિદિન નવું નવું અમરત્વ અર્પે છે

ત્હોને અલંકૃત કરવા, ત્હને આચ્છાદિત કરવા, ત્હને વધારે મૂલ્યવાન બનાવવા, સમુદ્ર પોતાના મોતી, ખાણો પોતાનુ સુવર્ણ અને ગ્રીષ્મના ઉદ્યાન પોતાના કુસુમ આપી દે છે

પુરુષોના હૃદયની આકાંક્ષાએ ત્હારા યૌવનને વિભૂષિત કર્યું છે

તુ અડધી સ્ત્રી છે, અડધુ સ્વપ્ન છે

(૫).

મધ્યરાત્રિએ સન્યાસ લેવા તત્પર થયેલો પુરૂષ બોલ્યો 'અત્યારે મ્હારૂં ઘર છોડવાનો અને પ્રભુને શોધવાનો વખત છે અહા ! અત્યાર સુધી મ્હને અહિં માયામાં કોણે બાંધી રાખ્યો હતો ?'

પ્રભુએ ધીરેથી કાનમાં કહ્યુ " મ્હે " પરતુ પુરૂષના કાન બંધ હતા

નાહના બાળકને વક્ષને તેની પત્ની શય્યામાં એક બાજુ ઉપર શાંતિથી ઉંઘતી હતી

પુરૂષ બોલ્યો, 'આટલો વખત મ્હને મૂર્ખ બનાવનાર ત્હમે કોણ ?'

તેના અવાજે ફરી કહ્યુ " એ લોકો પ્રભુ છે "

બાળક સ્વપ્નમાં રડી ઉઠ્યુ અને માતાની પાસે ભરાયુ

પ્રભુએ આજ્ઞા કરી, 'મૂર્ખ ! ઉભો રહે ત્હારૂં ઘર ત્યાગીશ નહિ પરતુ હજી પણ એણે સાંભળ્યુ નહિ

પ્રભુએ નિશ્વાસ મૂકી કહ્યુ મ્હારો દાસ મ્હને તજીને જ મ્હને શોધવા કેમ જાય છે ?'

---

* રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના 'ધી ગાર્ડનર' માથી પાંચ કાવ્યો

મુદ્રણચરિત ૩ ૧-૮-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

નિમન્ત્રણ.

લેખ.—ડા. કનુભાઈ બચાભાઈ દેસાઇ, એન એમ એન્ડ એસ

પધારો બન્ધુઓ!
આજના મહા ઉત્સવમાં!
ઉત્સવ?
પરતંત્ર—પરાધીન
પ્રજાનો ઉત્સવ કેવો?
પરાધીન—શક્તિહીન
નિઃશસ્ત્ર
કાયદાથી નમાલની
પ્રજાનો ઉત્સવ?
હા—બન્ધુ—હા
એ ઉત્સવમાં
આપણે નાગીનાના બાગ
ઉન્હા ઉન્હા
અને અન્તરની ગૂહાના
હીન્દીઓને થયેલા
અપમાનની એ સ્હવાર
આજ રાખવાના
ઉપવાસ એનાજની
દશ ઇન્દ્રિઓને અને
મનને સંયમમાં રાખી
કરવાની પ્રભુપ્રાર્થના
રાજ્યકર્તાના ન્યાયાસનથી પ
અનેક અંશે સમર્થ
મહાન પ્રભુની
ન્યાયની ગાદી પાસે
આપણે નોંધાવવાની
આપણી ફરીઆદ
અને એ પ્રાર્થનામાંથી જ
આપણે લેવાનો, આપણા
જીવનનો આદેશ
બન્ધુઓ! પુણ્ય પર્વ છે

બન્ધુની શ્રાદ્ધતિથિ છે
આસુભરી, અપો
એક અંજલિ અને
એ અંજલિથી વ્હેતા
પ્રેમના નવજીવનના,
ભ્રાતૃત્વના, એકતાના,
સ્વતાના, સહન ના,
આત્માની ઉન્નતિના,
બિન્દુઓ
(?) એ-સમજે
અને પ્રભુના માનવેના
દર્શનમાં પ્રેરે
એ નવા મંથન,
અંજલી પુણ્યતિથિએ
બંધુઓ આજ
તારીખ ૭ એપ્રીલની
હનિદાસ મરા?
વ્હેશે એ હીનત
અને તે પછીના આઠેક
આજ એકતાની ગ્હનાર
બન્ધુઓ, આપણે
હીન્દુ-મુસલમાન
એક માતાના સંતાન
કૃત્રિમ અને સ્વાર્થ પેદાશની
ભિન્નતાથી ભેદાયનાં
કરાયાં એકત્ર
જૂના ભાંડુઓનો
પુન સમાગમ
એ સમાગમની-અહકારની
આજ શુભ જન્મતિથિ,
અને એથી જ ઉત્સવ
પરતંત્ર પ્રજાને
અકતાના ઉત્સવો
અરપ છે,
અનેક અન્તરાયો છે એમાં,
અને મદના તોફાની

ગીતગોવિન્દ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

નાગી છે એને
[illegible]
તેવી જ આપજો
અમૃતો એ ઉત્તર
[illegible]
જીવન ઉગ્યો શા ?
અમૃતની અજલિ આપના
[illegible]
[illegible]
સ્વામિ [illegible],
અને અન્ય મનુષ્યોને
[illegible]
[illegible]
છત્રીઅનર [illegible],
[illegible]
[illegible]
મનુભક્ત [illegible],
[illegible]
[illegible]
અને આખરના
[illegible]
અપ[illegible]નું, અને
નીખરાનું, પરન્તુ પ્રજાને
[illegible] બહુ છ,
[illegible]
નથી [illegible]
વધારે પરમ્પરાની
[illegible]
[illegible]
રેતાની [illegible]
[illegible]
આર ને આરને
[illegible]
[illegible]
અને દેવા
[illegible]

Marriage forms under Ancient Hindu Law As 12 N M. Tripathi & Co Bombay

લગ્નની ભાવના.*

લેખક—ગ. નવલ-નવનીત.

પ્રિય સુહૃદ,

વસંતનું આગમન થતાં જ આમ્રવાડીયું કોયલના ઝીણા ઝીણા મધુરા ટહુકાથી ગાજી રહે છે શું એ વખતે એને આનંદ નહિ થતો હશે? સૂર્યના ઉદયે સરોવરમાં કમળો વિકસવા માંડે અને ચંદ્રના ઉદયે સાગરમાં ભરતી આવે. આપણા જીવનમાં એવો કોઇ પ્રસંગ આવે છે કે જ્યારે આપણા હૃદય-કમળનો વિકાસ થાય અને સ્નેહની ભરતીથી હૃદય ઉછળવા માંડે?

વર્ષાઋતુમાં આકાશ કાળી વાદળીઓથી ઘેરાઇ ગયું હોય અને તે જોતાં હર્ષમાં મયૂરો કેકારવ શરૂ કરે. આવો મધુરો કેકારવ આપણા હૃદય-કુંજે કોઇ વખત થાય છે ખરો? વાંસળીનો એક જ મનોહર સૂર નીકળતાં હરણાંના હૈયાં તે તરફ ખેંચાય અને તે તાનમાં ગુલતાન બની જતાં આખરે વીંધાય—એવો સૂર આપણી હૃદયવાંસળીમાંથી કોઇ વખત નીકળે છે ખરો? કૃષ્ણ-બંસીના નાદથી ગોપીઓ ગાંડી બની અને વિહ્વલ બની કૃષ્ણ સમીપ દોડી ગઇ. સ્નેહ-બંસીનો નાદ સુણી હૃદય વિહ્વલ થાય છે ખરું? કૃષ્ણ તો રાસેશ્વરી રાધા સાથે રાસ રમ્યા અને કૃષ્ણચંદ્રે ગોપીઓને પણ રાસ રમાડ્યા. હૃદયને પણ આવી રસેશ્વરી રાધા મળે છે અને આવા વરદના રાસમાં હૃદય રસમય બને છે?

તે જ સમય આજનો છે. આ મંગલ-શુભ-ઉત્સવનો દિવસ જીવનમાં એક જ વખત આવે છે અને આ ધન્ય ક્ષણ તો અદ્વિતીય જ છે. લગ્નની પવિત્રતા અને [illegible] નથી બ્રાહ્મણોના મંત્રોચ્ચારમાં કે નથી સુસ્વરે ગવાતાં કિન્નર કંઠીઓના લગ્ન-ગીતોમાં. તમારા ઉભયના આત્માના ઘેરા રંગ ગીતમાં જ આ પ્રણય-ધ્વનિ છે. એ સંગીતની તાનમાં જુદી

* નોંધ —એક સ્નેહીના લગ્ન પ્રસંગે તેમના મિત્ર તરફથી આ પત્ર લખાયો છે. લગ્ન એ આર્ય-સંસારમાં જીવનનો ગંભીર ને અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન ગણાય છે. તે વેળાએ નવ વિવાહિત વધૂવરને લગ્નની ગંભીરતાનું અને દાંપત્યધર્મનું સૂચન કરવામાં આવે એવી રીતે આપણા પુરાણ શાસ્ત્રકારોએ લગ્નની વિધિ ઘડી કાઢી છે. વળી પતિપત્નીને કુટુંબના ગુરુજનો તથા મિત્રો તે પ્રસંગને ઉચિત ઉપદેશ કરે એવો સંપ્રદાય આપણે ત્યાં જુના કાળથી ચાલતો આવ્યો છે. હાલના જમાનામાં લગ્ન-ક્રિયાનું રહસ્ય કેટલેક અંશે વીસરી જવાયું છે, તોપણ જેમ બીજી કેટલીએક પાશ્ચાત્ય રૂઢિઓ આપણા જીવનમાં દાખલ થઈ છે તેમ શિક્ષિત વર્ગમાં લગ્નપ્રસંગે વર-કન્યાને અભિનંદન પત્રો લખવાનો રિવાજ ફેલાતો જાય છે. આપણી અસલની વરવહુને ઉપદેશ આપવાની પ્રથાનો ઉદ્દેશ આમાં જળવાતો હોવાથી એ પદ્ધતિ ઇચ્છવાજોગ છે—આ પત્રમાં જીવનમાં લગ્નની મહત્તા, દંપતીનું કર્તવ્ય તથા પતિપત્નીની પ્રત્યેની શુભેચ્છાદિ હકીકત કવિની [illegible] નાના લગ્નની ચોરીમાં રસિકતાથી વર્ણવી છે. તેથી આ અભિનંદન પત્ર પત્રલેખનની કળાના નમુનારૂપે હોવાથી પ્રસિદ્ધ કરવો વાજબી જણાય છે.

સંપાદક—

અમૃતલાલ માધવલાલ શાસ્ત્રી

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો ના રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જ છે એ ગીતનો આલાપ મેળવ અને તારો આજનો નવો મિત્ર–જીવનભરનો મિત્ર અરે અનંત જીવનનો મિત્ર–પોતાની હૃદયવીણામાં એ ગીત સારી પેરે ઉતારશે તું ઉસ્તાદ બની તાલીમ આપ અને જોઇ લે પછી આખા જીવનમાં એ સંગીતની મીઠી મોંઘી મઝા

તે જ સમય–દિવસ–આજનો છે કે હૃદય–કુંજે કોયલનો મીઠો ટહુકો સંભળાય, મોરલાની મધુરી કેકાયે સંભળાય અને હૃદય–સાગરમાં સ્નેહની ભરતીયે આવે આજે જ વીણાનો નહિં સાંભળેલો અપૂર્વ સૂર સંભળાય અને હૃદયને વિહ્વળ બનાવે કોઇ કહેશો કે એ સૂર ક્યાંથી આવે છે? અદૃશ્ય વીણાના તાર ઝણઝણે છે અને આત્માને થનથન નચાવે છે વીણાના તાર ઉપરનો કોમળ અંગુલીઓનો કોમળ સ્પર્શ પણ સંભળાય છે? રાસેશ્વરી રમે શ્વરીના આજે પ્રથમ દર્શન નથી થતાં? જીવનની 'ઉષા' આજે નથી ઉગતી?

લગ્ન કોનું? બે હસ્તોનું કે બે વસ્ત્રોનું? બે હાથોનું જોડાણ લગ્ન હોય તો મિત્રને નગરના શના દુર્જન–દુર્જન લગ્નમાં જ ગણાવા જોઇએ આત્માની–જીવનના હૃદયોની ગ્રંથિને આમ ક્યાંયે સ્થાન છે? સ્નેહની ગ્રંથિથી જોડાણું તે લગ્ન અને હાથોનું લગ્ન તે અંતરના સ્નેહ–લગ્નની માત્ર પ્રતિજ્ઞા કેમ ન હોઇ શકે? અને તે પ્રતિજ્ઞા એ જ છે કે આત્મના આત્મા સદ્ધર્મિ આ પ્રતિજ્ઞા ઉપર જ દામ્પત્યજીવનનો આધાર છે

તમારા પરસ્પર હૃદયના પ્રીતિયોગની વાત હું કેવી રીતે લખી શકું? લખવાને અધિકાર છે? દંપતીના પ્રેમવિષે તો એટલું જ કહી શકાય કે —

"हृदय त्वैव जानाति प्रीतियोग परस्परम्।"

તમારા પ્રીતિ–યોગનો મંત્ર તો એ જ છે કે —'મારા જીવનનો હર્ષ મારી જીવન સંગી ઝીલે અને મોહના રસ ગળાય નહિ પણ પરસ્પર વિનિમય થાય સ્નેહની લ્હાણો અપાય–લેવાય અને જીવન સુખદ બને" પતી–પ્રેમની ભાવના તો એ જ છે કે "સોઽહં સોઽહં' બની રટે, સાઽહં સાઽહં' કંથ, સેવે એક બીજા તણા, એ સહચાર અનંત" આ જ તમારા સ્નેહના અદ્વૈતભાવ એ અનુભવ તમે અનુભવો 'અનુભવનારૂં મળો કો આત્માના ઉદ્ગાર નું ગાનારૂં મળો જો તુજ હૃદયના વસતે" એવી મારી શુભેચ્છા આજે સફળ થાય છે અહિંથી જ 'પ્રાણ–વિનિમય' શરૂ થાય છે 'પ્રભુતામાં પગલાં' આજથી જ મંડાય છે અને એ પ્રભુતાને પામી પ્રભુને પામો જીવન પ્રભુ વિના સારૂં નિવડે? આ અસાર જગ-તમાં પ્રભુને પામ્યા વિના છુટકો છે?

વર–પત્ની તો 'સ્નેહ ને સૌજન્ય કેરી દેવી' કહેવાય, તો સ્નેહ અને સૌજન્યના દાન તમને નહિ મળે? એ દેવી–હૃદયની સ્નેહ રાશી–પનોતે પગલે તમારા ગૃહે પધારે તો તમે સ્વાગત નહિ કરો? આંગણે ફુલડાં વેરશો કે મોતીની માળાના તોરણ બાંધશો? અને તે નહિ મળે તો હૃદયના ઉમળકાથી ઉભરાઇ જતા હર્ષનાં અશ્રુ–બિંદુઓથી આંગણું નહિ છાંટો? તમારાં હૃદયમંદિરનું આંગણું તો એ મોંઘા આંસુઓના પવિત્ર જળથી જ શણગારજો અને આંગણે સ્નેહ–રંગના સાથીઆ પૂરજો, તમારી દેવી કે જેને તમે ભવિષ્યમાં

નીતિ-પણ રૂ. ૨–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

" त्वं जीवितं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयम्
त्वं कौमुदी नयनयोरमृतं त्वमङ्गे ।"—भवभूति

કી સમોરગો તેને સ્નેહના આટલાયે સ્વાગત નહિ હોય ?

એ હસીના સ્મિત-કુસુમ આગળે વૈરાગ્ય અને માધુરી સૌન્દર્ય ઉડી જ તો દેવોને પણ આ નન્દનવન જેવી ગૃહ-કુંજોમાં રમવા આવવાનું મન થાય તમને સ્નેહ-અમૃત-નું પાન કરાવે એ જ " રસિક ચતુર રમણી રજકણમાંથી રત્ન બનાવે " અને હૃદયને સાવે પછી કઇ જીવનમાં ઉણપ રહેશે ? આખું જ જીવન હસ્યા કરવાનું અને હસમુખીના વાત્સલ્ય પ્રભાવના પ્રવાહમાં સૌન્દર્યના દર્શન કર્યા કરવાનું અને તેના સ્નેહાળ-ઉદાર હૃદયના સ્નેહ-હિંડોળે ઝુલવાનું આ બધી સ્નેહ-યોગની જુદીજુદી વિધિઓ છે તમે એ બધું અનુભવો એટલે એ દામ્પત્ય-જીવનના મીઠા અનુભવોના સ્મરણો તમારી કવિતામાં ઉતરશે અને તમારી સ્નેહ-ગીતાના પાઠ સ્નેહ-યોગીઓ અહોનિશ વાંચ્યા જ કરશે

ત્યારે આજે તમને-ઉભયને શું આપવું ? વ્હાલસોયા હૃદયના ઉમળકા સારી લાગણીઓ અને સ્નેહીઓના હૃદયના અભિનન્દન એનાથી વિશેષ શું આપી શકાય ? તમારા ઉભયના જીવન પ્રભાતે ખીલતા સુંદર ગુલાબના ફુલો જેવા જ હસતા હો, અને જીવન એવા જ સુગન્ધવાળા બનો જીવનને ઇન્દ્રિયજન્ય વાસનાઓના સ્પર્શથી કરમાઇ જવા દેશો નહિ અને જગતની પામર વૃત્તિઓનો છાંયડો યે નહિ લાગે તે ધ્યાનમાં રાખશો. જીવન-કુસુમને પ્રેમના પ્રકાશમાં ખીલવતા રહો અને જીવનને સુંદર બનાવો તમારા જીવન-માર્ગો સ્નેહ-કુસુમોથી પથરાયેલા રહો આત્માના ઉંડા ગીતોથી તમારી હૃદય-કુંજો ગાજી રહો અને અમોઘ વૃત્તિવાળા દામ્પત્યજીવનનો આદર્શ મનાવો સ્નેહ અને વાત્સલ્યની મીઠી ભાવનાઓથી તમારા હૃદય પોષો અને ગૃહ-જીવન ઉજેરો કુદરતી સુખની પરિસીમા નરીપ ઝુંપડીમાંયે પણ અનુભવો આર્ય સંસ્કૃતિને શોભાવનારા ગૃહસ્થાશ્રમના અતિથિ ધર્મ-ભૂતદયા-પ્રાણીમાત્ર તરફ પ્રેમભાવ-તમે ભૂલી જશો ? દયા, દાન અને દીનતાના સંસ્કારો તમારા જીવનમાં સર્વને માટે ગુંથી દેજો આ મારી શુભેચ્છાઓનો સાક્ષાત્કાર તમો થાઓ અને તેને માટે પરમકૃપાળુ તમને દીર્ઘાયુ ભરી અખંડ સામર્થ્ય આપો इति शम्

કમળકુમાર. રૂ ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ટૅબિ.

લેખક—રા. હુમમનરાવ હરિલાલ ધ્રુવ.

(ચિત્ર —રા. રવિશંકર પંડિત)

(ગયા અંકથી અનુસંધાન)

અડધી મિનિટ પછી રૅન્ડૅન્ આવીને ટોપી ઉતારીને ઉભા રહ્યો

મિસિસ્ કૉન્સિએ ત્હેને કહ્યું, "મિ રૅન્ડન, તમોને યાદ છે કે, એક ન્હાનું ગલુડીઉં તમારી જોડે શીખવવા માટે મોકલ્યું હતું ?"

"હા યાદ છે, કેમ ?"

"ક્યારે, એ ?"

"ઘણું કરીને નવેમ્બર મહિનામાં "

મિસિસ્ કૉન્સિએ કહ્યું, "શું થયું હતું કુતરાને, કહો જોઈએ ?"

"કાનઉપર ઘા પડ્યો હતો તે વિષે સાંભળ્યું હતું કે, બિલાડીએ એને બચકું ભર્યું હતું કાન થોડોક ભાગ કાપી નાખ્યો હતો—આ જ કે તે કુતરૂં ?

"તમને શું લાગે છે ?"

"મ્હને તો એ જ લાગે છે બરોબર એવું જ આ દેખાવમાં છે—ત્હોયે અત્યારે એ જરા મ્હોટું થયું છે "

મિસિસ્ કૉન્સિએ કહ્યું, "હા, મિસ્ટર રૅન્ડન, એ જ કુતરૂં આ, ઠીક ઉપકાર થયો ગુડઆફટર નુન "

રૅન્ડને ફરી પાછી ટોપી ઉતારી

મિસિસ કૉન્સિએ સૉફરને હુકમ આપ્યો, "ઘેર " મોટર ફરી પાછી ચાલવા લાગી

કપિન આટલો વખત માથું નીચું કરીને બેઠો હતો હવે બોલ્યો "મિસિસ કૉન્સિસ આનું કંઈ જ પ્રયોજન ન્હોતું આપે કહ્યું હતું કે આપનું કુતરૂં છે એ જ યથેષ્ટ હતું,'

મિસિસ કૉન્સિએ કહ્યું 'બરાબર છે, તો પણ કોણ જાણે ગમે એટલું તોયે આમે તમારાથી તદ્દન અપરિચિત એમના માટે—"

મોટરકાર ઘેર આવી પ્હોંચી કપિને જોયું કે, રિજન્ટસપાર્કની ઘણું પાસે છે —

ડહાએ કહ્યું, "આજ અમે આપને ઘણી તકલીફ આપી મિસ્ટર મહેતા આવો ચ્હા પીતા જાવ."

કપિને પ્હેલા તો "ના" કહી પણ છેવટે સ્વીકાર કરીને, તે એમની સાથે ઘરની અન્દર ગયો

થોડી જ વાર પછી ચ્હા આવી ટૅબિ આટલો વખત કપિનની પાસે તેને અઢેલીને બેઠો હતો પારકાને ઘેર આવીને નવા માણસોની અંદર પડીને તે ઘણો ખસિયાણો પડી ગયા

સાસરજીવન ૨ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

હતો. રોજ ચ્હા પીતી વખતે કેટલી બધી એની કુદાકુદ—અને આજ અહિયાં તો તેમાંનું કંઇ જ ન્હોતું

કપિલ વચ્ચે વચ્ચે ટેબિના તરફ જોતો હતો અને તેનું હૃદય અંતરથી ધમક્ ધબક્ થયા કરતું હતું. નહિ જો પ્હેલેથી એ જાણી શક્યો હોત કે, "આ પાંચ મહિના પછી કુતરાનો એને પરિત્યાગ કરવો પડશે તો તો, એના ઉપર એ આટલી બધી માયા થવા દેત નહિ— પણ હશે, હવે ગઇ બાબતનો શોક કરવાથી શું થાય?"

કપિલ વચ્ચે વચ્ચે ટેબિના તરફ જોતો હતો.

મિસિસ્ કૉનિન્સ કપિલના મનનો ભાવ સમજી શકી હતી. ચ્હા પીવાનું પૂરૂં થયા પછી, છોકરીને બીજા ખંડમાં લઇ જઇને, ફરીને તેણે ઘણું કરીને સમજાવી પણ ફર્ગ્યુ...

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

કોઇપણ રીતે પોતાનો દ્રક છોડવાને રાજી થઈ નહિ એટલામા એજે ચેન્ અને કૉલર ખરીદવાને માટે નોકરડીને દુકાને પણ મોકલી દીધી હતી

ચેન્ અને કૉલર આવતામા જ ૨નોરાએ રેબિના ગળામાથી જુનો કૉલર ન્હાઢીને ન્પિનના હાથમા આપ્યો, નવો કોલર પ્હેરતા રેબિ ખૂબ દ્રઠ કરવા લાગ્યો પણ, ન્હાનું કુતરૂં! એવડી મ્હોટી છોકરીની સાથે તેનું જોર ક્યા સુધી ચાલી શકે? ૨નોરાએ તેના ગળામાં નવી ચેન્ અને કોલર પ્હેરાવ્યા મોકાના પત્ર સાથે તેને બાધી દીધુ

કપિન ઉઠીને ઉભો થયો તેણે કહ્યું "મિસિસ્ કોનિન્સ, હવે મારે વિદાય"

મિસિસ્ કૉનિન્સે કહ્યુ "હમણા જ જશો?"

રેબિ તરફ કપિન પૂઠ કરીને ઉભો હતો ૨નૉરાએ આવીને તેની સાથે શેકહેન્ડ કરીને કહ્યું, "તમારી દયા હુ કદિ પણ ભુલીશ નહિ કુતરૂં મ્હેં લીધુ છે એટલા માટે મ્હારો અપરાધ ના ગણશો હો, મિ મહેતા."

કપિને કહ્યુ "અપરાધ શાનો?" તેને ઇચ્છા થઇ કે, કુતરાને સભાળપૂર્વક રાખવાને માટે, ૨નૉરાને હું સ્હેજ ઓળભણુ દઉં પણ તેના અન્તઃકરણને [illegible] થવા લાગ્યુ મ્હોમાથી વાતને બહાર કરી શક્યો નહિ

મિસિસ્ કૉનિન્સે કહ્યુ "ગુડબાય્, મિ મહેતા! તમારા સૌજન્યથી હું ખુશ થઈ છુ તમને પ્હોચાડી જવાને માટે મ્હારી 'કાર' તમારી વાટ જુએ છે'

કપિને કહ્યુ, 'ઉપકાર થયો 'કાર'ની મ્હને જરૂર નથી ચાલતો જ ઘેર જઇશ અહિં નજીકમા જ છે ને ગુડબાય"

કપિન એ ખડમાથી બહાર આવતા જ, રેબિએ ઝડારૂપે ઝપાટો કરીને ચેનને આચકો મારીમારીને ઉંચે સાદે ચીસો પાડવા માડી સિડી ઉપરથી ઉતરતા ઉતરતા કપિનના પગ ધ્રુજવા લાગ્યા સિડિનો 'હૅન્ડ્રલ' પકડીને કોઇ પણ રીતે તે નીચે ઉતરવા લાગ્યો રૅબિની વ્યાકુળ ચીસો તેના કાનમા જાણે ગાજેના લોઢાની માફક પ્રવેશ કરતી હતી ત્રીજે માળની ત્રીજે માળ અને બીજે માળથી ભોયતળીએ આવીને, ટોપી અને લાકડી લેવાને માટે કપિન હૉલમાં જઇને ઉભો રહ્યો રેબિનો સ્વર હજી પણ તેના કાનમાં આવતો હતો

ઘરનો નોકર ટોપી અને લાકડી તેના હાથમા આપીને, બારણુ ઉઘાડીને, તેને નીચો નમ્યો. રાજમાર્ગ ઉપર આવીને ઉતાવળે પગને કપિન ઘર તરફ ચાલવા લાગ્યો

૪.

ઘેર પ્હોચીને, લેચ્-કીવતી બારણું ઉઘાડીને, ટોપી અને લાકડી હૉલમા રાખીને કપિને, બીજે માળ એકદમ પોતાના શયનખડમાં જઇને બારણા બધ કરી દીધા દર્પણમા એકાએક પોતાનુ પ્રતિબિમ્બ જોઇને તેણે ધાર્યું, "એની પણ સાથે મેળાપ ન થયો એ સારૂં જ થયુ" તેની આંખો ભેગી થઈ હતી,-આંસુથી ઉભરાયાં કરતી હતી એક બસ ધીરેધીરે ગ્રુજ્યા કરતાં હતા

કોટ અને ખમીસનો કૉલર ખોલી નાખીને, એક આરામ ખુરશીમાં કપિન ઢળી પડ્યો એમને ઘેર સિડી ઉપરથી ઉતરતી વખત, હૉલમાં ઉભા રહીને, ટૅબિનું તે હૃદય-વિદારક રૂદન તે સાંભળતો આવ્યો હતો, તેના જ ઉપરાઉપરી આઘાત પડઘા તેના કાનમાં સંભળાવા લાગ્યા થોડોક વખત આંખો મીંચીને કપિન ચરૂમાં પડી રહ્યો કલ્પનામાં તેણે જોયું કે, એમને ઘર ટૅબિને બાંધી રાખ્યો છે બેહો બેહો, "ઉ" "ઉ" કરીને આખો વખત તે બેસી રહે છે, કોઇ પણ રીતે તે છાનો રહેતો નથી વિચાર કરતા કરતાં કપિનની આંખમાંથી ટપ ટપ્ કરતા આંસુ ટપકવા લાગ્યા

એકાએક કપિયે રૂમાલ બહાર કહાડીને આંખમાંથી આંસુ લ્હોઇ નાખ્યા તેના મનને થયું—આ હું શું કરૂં છું!—રોઉં છું! પુરૂષ માણસ થઇને દુર્બળ સ્ત્રીની માફક રોઉં છું!—છિ છિ—

* * *

કપિન પછી એકદમ ચૅરમાંથી ઉભો થયો ખીસામાંથી પાઈપ અને તમાકુ બહાર કહાડીને બારીની પાસે જઇને તે ભરવા લાગ્યો જાણે કશું થયું જ નથી, એવો ભાવ મનની અંદર ઉત્પન્ન કરીને તે ગુણગુણ કરતો એકાદ ઇંગ્રેજી હાસ્યરસનું ગીત ગાતો ગાતો તાલે તાલે કાર્પેટની ઉપર પગ ઠોકવા લાગ્યો

પાઇપ તૈયાર થયા પછી, દીવાસળીને માટે કોટના ખીસામાં હાથ નાખતાં જ, ટૅબિનો કૉલર હાથમાં આવ્યો તે બહાર કહાડીને મેન્ટલ શેલ્ફ ઉપર રાખતાં રાખતાં, ફરી તેની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ તૈયાર કરેલી પાઇપ પાછી ટેબલ ઉપર નાખી દઇને, ચૅર ઉપર તે બેસી પડ્યો બે હાથે મ્હો ઢાંકીને ફરી પાછો તે રોવા લાગ્યો

અગ્રે સાડાસાતના શુમારે લેન્ડલેડિએ આવીને કપિનના શયન-ખંડનું બારણું ખખડાવ્યું તેણે કહ્યું, "મહાશય, તમારે માટે ખાવાનું લાવું કે?"

કપિયે પહેલેથી જ નક્કી કરી રાખ્યું હતું કે, ઘેર આજ ખાઇશ નહિ,—પીરસતી વખત લેન્ડલેડિ નકકી પુછશે કે, ટૅબિ ક્યાં ગયો, તેનું શું થયું, ઇત્યાદિ, તે વખત કદિ પોતે પોતાને વારી ન શકે તો?—લેન્ડલેડિની રૂબરૂમાં—એ મ્હોટી શરમની વાત હાલ પછી જે થવાનું હશે તે થશે તેથી જ કપિયે જવાબ દીધો—"ના મિસિસ જોન્સ—ના, હું હમણા જ બહાર જઉં છું ઘેર ખાવાનો નથી"

લેન્ડલેડિએ ધાર્યું, કદાચ બહાર કોઇ જગ્યાએ આમંત્રણ હશે ખાવાનું બચ્યું—તે ખુશી થઈ તેણે પૂછ્યું,"

"ટૅબિને માટે ખાવાનું કંઇ રાખું કે?"

"ના જરૂર નથી"

લેન્ડ લેડીએ ધાર્યું, ટૅબિપણ સાહેબની સાથે જવાનો હશે, ત્યાં ખાતો આવશે તેણે પૂછ્યું, "તમને પાછા ફરતા કેટલી રાત થશે, મહાશય?"

લલિતનાં કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

' અગીઆર "

' ઠીક, ત્યારે મારણાની તાળુ નહિ મારૂં દ્દોનમાં મીણબત્તી સળગતી નાખી મુકીશ "

' ઉપકાર મિસિસ ન્યેન્સ "

મહા હાથ ધોઇને કપિન બહાર ચાલ્યો તેણે વિચાર કર્યો ચાલતો, હાઇડ પાર્કમાં જઇને બેસુ તે ત કે એક ઓમનિબસ જતી હતી કપિન કુદીને તેની અન્દર જઇ બેઠો રીજન્ટસ પાર્કની નજીક આવતા જ તેને કંઈક યાદ આવ્યુ ઓમનિબસમાથી તે ઉતરી પડ્યો મિસિસ કૉન્ન્સના ઘર તરફ તે ચાલવા લાગ્યો

તે ઘરની રહામે જઈને રસ્તાને બીજી બાજુએથી, રાત્રે જે ખ મા બેસીને તેણે ચ્હા પીધી હતી, તે જ બારણા તરફ તે જોઇ રહ્યો ખુલ્લી બારીમાં થઇને અજવાળુ બહાર પડતુ હતુ કોઈ પિયાનો વગાડતું હોય તેવો અવાજ કાનપર આવતો હતો ટેમિના રોવાનો અવાજ સંભળાતો ન હોતો

કપિને ધાર્યું, રોઇ રોઇને આખરે વખતે કદાચ એ ચુપ રહ્યો હશે. આખો વખત કોઈ કંઈ રોયા કરે? માણસ પણ રૂવે નહિ, તો આ તો કુતરૂં !

કપિન ધીમે ધીમે ઘરના બારણાની નજીક જઇને ઉભો રહ્યો બાજુએ ન્હાનેકુ વીજળીનુ બટન દબાવ્યુ

થોડીક ઘડી પછી એક નોકરડી બહાર આવીને ઉભી

કપિને પુછ્યુ, "આ ઘરમા એક નવો કુતરો આજે આવ્યો છે" તમે તે જાણો છો ?"

નોકરીએ કહ્યું "હા, જાણુ છુ"

' તે-પેહેના—મ્હારી જ પાસે હતો હું જ રહારે તેને સાથે લઇને આવ્યો હતો—'

નોકરડીએ તેને અટકાવીને કહ્યું 'ખબર છે મહાશય! આપને મ્હે જોયા છે હું જ સ્ટડ લાવી હતી '

'ઓહ—તમે? ઠીક, જુઓ—મ્હારા આવ્યા જતી વખત કુતરો ઘણું જ રોવા લાગ્યો હતો અત્યારે તો હવે એ રોતો નથીને?

'ના, હવે તો એ નથી રોતો તમારા ચાલ્યા ગયા પછી ઘણો વખત સુધી એ રોયો હતો મિસ ફ્લોરા તેને કેટલા લાડ કરવા લાગી કેક બિસ્કુટ એ બધુ ખાવાને આપ્યુ, પણ કાંઇએ તેણે ખાધુ નહિ થોડીવાર પછી તે ચૂપ રહ્યો ખરો—પણ વચ્ચે વચ્ચે હજી પણ કોઇ કોઇવાર "ઉ" "ઉ" કરીને રડી પડે છે"

મહા મહેનતે આંસુ રોકી રાખીને કપિને પુછ્યુ, "અત્યારે એણે કંઇ ખાધુ છે ખરૂં?

"તે તો હું જાણતી નથી, મહાશય તોયે મિસ ફ્લોરા રસોડામા આવીને થોડુક કૉ-ફ્રાઇડ અને થોડીક રાઇસ-પુડીંગ, આ થોડીક જ વાર થઇ લઇ ગઇ હતી આપ અંદર આવશો? મ્હારી મે બ્હેનને ખબર આપુ?'

કપિને એકાએક કહ્યું,"ના—ના—અત્યારે અંદર નથી જવું, બીજા કામે જઉ છુ ગુડ નાઇટ."

'ગુડ નાઈટ, મહાશય"—કહીને નોકરડીએ બારણું બંધ કર્યું. કપિન લાખો ફિ સામો નાખીને, ધીમે પગલે એક દરવાજામાં થઈને રીજન્ટસ પાર્કની અંદર દાખલ થયો. આ વખતે હાઈડ પાર્કમાં લોકોની સંખ્યા જેટલી મ્હોટી હોય છે તેવું અહિયાં ન હોતું. ત્હોયે દીવા સળગતા હતા.

અહિંયાં ના લોકો પણ ફરતા હતા. કપિન ખોળતો ખોળતો તે જ બેન્ચ ઉપર જઈને બેઠો. બેસીને વિચાર કરવા લાગ્યો. "આશ્ચર્ય! આ જ ઠેકાણે તે મળ્યો હતો, અને આ જ ઠેકાણે તેને ગુમાવ્યો "—રૂમાલ બહાર કહાડીને કપિલે આંખો લ્હોઈ.

બેઠો બેઠો કેટલીયે વાતના તે વિચાર કરવા લાગ્યો. આ પાંચ મહિનામાં ક્યારે કુતરાએ શું કર્યું હતું, એ બધું એકે એક તેને યાદ આવવા લાગ્યું. હમેશાં જ્યારે તે સ્હવાર—નો નાસ્તો લીધા પછી બહાર નીકળતો, ત્યારે ટૅમિ પણ તેની સાથે સાથે બહાર આવવા હઠ કરતો. જોરપૂર્વક તેને અંદર પુરીને બારણાં વાસી દેવાં પડતાં. રોજ સાંજે જ્યારે તે ઘેર પાછો આવતો, ત્યારે બારણું ઉઘાડતાં જ તે જોતો કે, હૉલમાં ટૅમિ ચૂપ કરીને બેસી રહ્યો છે. તે અંદર આવતાની સાથે જ ટૅમિને કેટલો આનન્દ—કેટલો ધમપછાડ! વગેરે ગાડાની માફકતે વતતો, મ્હાની વખતે બેઠો બેઠો બિસ્કુટ ખાતો. પ્હેલાં તો કપિલ ટૅમિને બજારમાં સસ્તી કિમ્મતના *Dog Biscuits* વેચાતાં લાવ્યો હતો. ત્યાર પછી એક દિવસ તેણે સાંભળ્યું કે, બિસ્કુટના કારખાનામાં દિવસ પૂરો થયે, બરણીથી ઝાડુ વડાડીને વાળી નાખતાં જે બધા ટુકડા અથવા ભુકો વિગેરે એકઠું થાય છે, તેમાંથી કુતરાનાં બિસ્કુટ બનાવવામાં આવે છે. તે વાત સાંભળ્યા પછીથી, ફરીને તે ડૉગ ટૅમિને માટે કુતરા-બિસ્કુટ વેચાતાં લેતો નહિ—વધારે કિમ્મત આપીને, માણસ જે બિસ્કુટ ખાય તે જ તે ખરીદતો. ડિનરને વખતે ટેબલની નીચે ટૅમિ ચુપ કરીને તેના પગ તળે બેસી રહેતો. પોતાનું ખાવાનું પુરૂં થતાં જ, કેવી રીતે તે જાણી શકતો—બહાર નીકળીને ઉભો થઈને પૂછડી હલાવ્યા કરતો. કપિન પછી ટૅમિને ખાવાની પ્લેટ નીચે મુકતો—ટૅમિ ખાતો. રોસ્ટ ચીકન તેની એક ભાવતી વસ્તુ હતી. નોકરડીએ કહ્યું છે, ફ્લૉરા તેને બાગે ઓઢામાંથી કાઢીને લઈ ગઈ હતી—પણ ટૅમિ, એ ખાશે, શું? શક પછીની વાત છે. એક દિવસની વાત યાદ આવી. તે વખતે એક મહિનાથી ટૅમિ આવ્યો હતો. કપિનને બહાર ડિનરને માટે નિમન્ત્રણ હતું. રાત્રે દસ વાગતે, જ્યારે તે ઘેર આવ્યો, ત્યારે લૅન્ડલેડિએ તેને કહ્યું, "મહાશય, તમારો કુતરો અદ્દભુત છે. અમ્હે ખાધા પછી પ્લેટ ભરીને ખાવાનું લાવીને ટૅમિને મુક્યું. તે અડક્યું પણ નહિ. ખાલી આખા ઘરમાં તમને શોધી શોધીને જ ફર્યા કરે છે. છેવટે તમારા બેસવાના રૂમમાં, ખાવાની પ્લેટ સાથે તેને પૂરી રાખ્યો છે. હવે જો ખાતું હોય તો. હું કહી શકતી નથી "—કપિન પોતાના બેસવાના રૂમમાં દાખલ થતાં ટૅમિ મ્હોટા કુદકા મારવા લાગ્યો. એકના કુદકા પછી જ નહિ—ઉલ્લાસની સાથે ચીચીઆરીઓ પાડીને પાછો કુદવા—જાણે તે કહે છે—" ક્યાં ગયા હતા, કહો! મ્હેં તો ખાધું હતું?—મ્હને

હમેશને માટે મુખીને તમે ચાલ્યા ગયા હતો—ફરીને હુ તમારૂં મ્હો સરખુ જોવા નહિ પામુ-આવેશથી કઇ કિ શાન્ત થયા પછી ટૅબિએ ખાવામા મન પરોવ્યુ પ્હેલાં તો એ અટકયો. સૂદ્રા એ ન્હોતો કપિને ફરીથી પાછા આસુ સાર્યાં

ઘડીઆળ કહાડીને જોયુ, રાતના લગભગ અગીઆર વાગવા આવ્યા છે અગિઆર વાગતે દરવાજો બધ થશે, કપિલ ઉઠયો

ઘેર જઇને તેણે પથારીમા આશરો લીધો ઉંઘ કઈ આવવા માટે છે? લગભગ આખી રાત તરફડ કરીને કેવટે સહવારની લગભગમા તે ઉઘી ગયો

બીજે દિવસે આઠ વાગતાને સમયે નિદ્રા ઉડી જતા રોજની ટેવ પ્રમાણે ઘરના ખુણામાં ટૅબિને સુવાની પથારી તરફ તેની નજર ગઈ આજ તે ખાલી છે! બીજા દિવસોએ તે જોતો કે, ટૅબિ તેની અદર ગુચપુટ થઇને ઉંઘે છે કપિલ બૂમ મારતો—" ટૅબિ-ટૅબિ-ટૅબિ-" ટૅબિ તેવો જ દોડીને પલગની નજીક આવતો, આગના પગ બન્ને બિછાનાની કોર ઉપર મુકીને દુસ દુસ કર્યા કરતો કપિલ તેને સ્હેજ લાડ કરતો આજ એ લાડ ભોગવવાને આવનાર હવે કોઈ નથી

લાંબો નિસાસો નાખીને કપિલ પથારીમાથી ઉઠયો હાથ મ્હો ધોઇને, લુગડા પહેરવા શરૂ કર્યા કોટ ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે ટૅબિના ધોળા રૂઆ લાગેલા હતા હમ્મેશા સ્હવારમા બ્રશ-વતી તે રૂઆ બધા ઝાડયા પછી કપિલ કોટ પ્હેરતો આજ પણ રૂઆ તે સાફ કરવા લાગ્યો. સાફ કરતે કરતે તેના મનને થયુ—" આજ જ છેલ્લો દિવસ છે—કાલથી હવે કોઇનાયે રૂવા સાફ કરવાના નથી "

૫.

આખો દિવસ કપિલે કેવી રીતે કહાડયો, તેનુ વર્ણન કરવાની જરૂર નથી ટૅમ્પલમાં જઇને કાયદાના લેકચર સાભળવા, લાઇબ્રેરીમા જઇને વાચવુ, કૉમન રૂમમાં જઇને વિશ્રામ લેવો, હમ્મેશના નિર્દિષ્ટ કરેલા બધાય કામો તે યત્રના પૂતળાની માફક કરી ગયો જ્યારે ઘેર જવાનો વખત થયો, ત્યારે તેને યાદ આવ્યુ કે આજ તો બારણુ ઉઘાડતા જ ટૅબિ મ્હારા શરીર ઉપર કુદી પડશે નહિ! તેથી જ ઘેર જવાનુ તેનુ મન ન થયુ એકાદ રૅસ્ટોરાંમા ચ્હા પીને હાઇડ પાર્કમા તે ફરવા ગયો

ત્યા પ્હોચીને, એક બેન્ચ ઉપર કેટલોક વખત તે બેસી રહ્યો કલાકેક રહીને તેને ઘણો જ કટાળો આવ્યો એકવાર વિચાર કર્યો ઘેર જાઉં—કાલ રાત્રે બરાબર ઉંઘ આવી નથી, જઇને ડિનર જમીને વ્હેલો વ્હેલો સુઇ જઉં, પણ તે પણ ઠીક લાગ્યુ નહિ આજ તો ખાતી વખત ટૅબિ આવીને તેના પગ તળે બેસી રહેશે નહિ!

ધીમે ધીમે કપિલ હાઇડ પાર્કમાથી બહાર આવ્યો. તે વખતે સાત વાગી ગયા હતા. દિવાલઉપર નાટકની એક જાહેર ખબર જોઇને તેના મનને થયુ કે નાટકમાં જઉં કલાક ત્રણેક ભૂલી જઇશ ત્યાર પછી કોઈ પણ રૅસ્ટોરામા કઇક ખાઇને, ઘેર જઇને સુઈ જઇશ

મારી વીસ વાર્તાઓ. રૂ ૧—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ *

આઠ વાગવાને સમયે, કપિન ગડ નાટકશાળા પાસે આવી પહોંચ્યો અને નાટક પછી નાટક શરૂ થયું કપિન બેસી જોવા લાગ્યો પણ, શું ભજવાય છે ને તે બરાબર સમજી શક્યો નહિ, ફક્ત તેનો શરીર ત્યાં હતો, પણ મન તેનું આનાનપાનાની હોડી પેઠે તણુ ચોક-ચાળશે, પાછો અન્ય મેઝર થઈ જાય, ફરી જ્યારે સાવધાન થઈ જાય ત્યારે પહેલની વાત કશુંયે યાદ ન હોય!

લગભગ બાર વાગ્યા કરતાં વખત આવી ગયો ત્યારે કટાળીને કપિન બહાર નીકળ્યો તે વખતે ભુખ ઘણી લાગવા લાગી. જમવા માટે તે નજીકના એક હોટેલમાં ગયો—જઈને ઉભો થયો મનમાંને મનમાં બોલવા લાગ્યો,—"હું તો ખાવા જઉં છું—પણ ટૅમિ! બિચારો, શું ખાતું હશે?"

પછી તેણે નક્કી કર્યું કે જઉં ટ્રેનની મારફત જઈને નોકરડીની પાસેથી એ કૂતરાની ખબર લઈ આવું. તરત જ કૉમનિવનમાં બેસીને, ગણે બાર વાગતાને સમયે તે મિસિસ કૉલિન્સને ઘેર જઈ પહોંચ્યો.

ફરી તે જ બારણા ઉપરનું વિજળીનું બટન દાબ્યું. ફરી એક નોકરડી બહાર આવી—પણ આ ગઈ કાલની એ નોકરડી ન હતી, બીજી હતી.

કપિન એ સમજી શક્યા વિના બોલ્યો, "હું એક કૂતરાની ખબર પૂછવા આવ્યો છું."

નોકરડીએ પૂછ્યું, "કયા કૂતરાની?"

"અને જે કૂતરું કાલ મ્હારી સાથે આવ્યું હતું તેની."

"શું છે, મેરિ"—કહેતી કહેતી મિસિસ કૉલિન્સ આગળ આવીને ઉભી રહી. કપિનને જોઈને તે બોલી "મિ. મહેતા! ગુડ ઇવનિંગ! આવો, આવો. બહાર કેમ ઉભા છો?"

"ગુડ ઇવનિંગ"—કહીને કપિન અંદર ગયો. મિસિસ કૉલિન્સની સાથે શેક-હેન્ડ કરતો તે બોલ્યો, "માફ કરજો, આટલી રાતે તમને હેરાન કરવાની મ્હારી બિલકુલ ઈચ્છા નહતી. કૂતરું કેવી રીતે છે, એટલું જ માત્ર નોકરડીને પૂછીને ચાલ્યા જવાની મ્હારી ધારણા હતી."

મિસિસ કૉલિન્સે કહ્યું, "ઉપર આવો. ઘણી વાતો કરવાની છે"—કહી તે આગળ ચાલી.

ઘણી વાતો શું હશે એ કપિન કંઈપણ તર્ક બાંધી શક્યો નહિ. તેની પાછળ પાછળ સીડી ચઢીને, એક રૂમમાં તે દાખલ થયો.

મિસિસ કૉલિન્સ એક સોફા ઉપર બેઠી. નજીકની એક ચૅરમાં કપિનને બેસવાની ઇશારત કરી.

કપિન ચૂપ રહી તેના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. કેટલીક મીનીટ પછી મિસિસ કૉલિન્સે કહ્યું, "અમારાથી મ્હોટો અન્યાય થઈ ગયો છે, મિ. મહેતા, શું કહીને તમારી આગળ ક્ષમા માગવી એ જ મ્હને વિચાર કરતાંયે જડી શકતું નથી."

કપિન શંકા ભરેલા ભાવથી બોલ્યો, "કેમ? શું થયું છે? ટૅમિ શું—"

"નાસી ગયો છે."

"ક્યારે?"

---

* માસ્તર ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) રૂ ૧-૦-૦ એમ. એન. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

'આજ મ્હારે પાંચ વાગ્યાને વખતે અમે કોઈ પણ ઘરમાં ન્હોતા ફ્રૉંગને લઇને હુ સેન્ટ જેમ્સીસ રોડમાં કોનનર્સ નામના ગર્લની હતી ઘેર આવીને જોયુ તો કુતરૂં નથી ચેન જેવી રીત બાંધેલી હતી તેવી જ બાંધેલી છે, પણ અડધી તે તોડી નાખેલી છે "

કપ્તિન બોલી ઉઠયો "ત્યારે હુ ધારૂ છુ કે મ્હારે જ ત્યાં એ ગયો હશે"—એટલુ કહેતા જ અનુશોચનાથી તેનું હૃદય બળવા લાગ્યું તેણે વિચાર કર્યો છિઃ છિઃ—શામાટે આ શબ્દો હુ બોલ્યો ? ન્હિં ગયો હોય તો ગયોયે હોય ! હમણા જ મને ફરીથી પાછો લાવવાને માટે આ લોકો માણસને ઘરે ભાગે તો મ્હારી સાથે જ મોકલશે !'

પણ મીઠી જ ઘડીએ તેનો તે ભાવ દૂર થઈ ગયો મિસિસ ફ્રૉનિગે કહ્યું, ' ના મિસ્ટર મહેતા, તમારે ઘેર એ નથી ગયો મ્હેં ત્યાં જણવાને તમારે ત્યાં માણસ મોકલ્યું હતુ "

કપ્તિને કહ્યુ "ત્યારે એ ક્યાં ગયો હશે ?"

મિસિસ ફ્રૉનિગ થોડીક વાર મૌન રહીને છેવટે બોલી, "મ્હને લાગે છે, કુતરો અત્યાર જીવતો નહિ હોય !'

કપ્તિન રૂંધાયલા શ્વાસથી બોલ્યો, "જીવતો નહિ હોય એ તમે કેમ કરીને જાણ્યુ ?"

"કેવળ કુતરાને બોલાવવા માટે જ તમારે જ ત્યાં મ્હેં માણસ મોકલ્યા હતા એમ નથી બીજે ચારે તરફ ખબર કઢાવવાને માટે પણ મ્હેં માણસો મોકલ્યા હતા તે લોકોએ પાછા આવીને કહ્યું કે, આજ આશરે છ એક વાગ્યાને વખતે એજવર રોડના નાકા આગળથી એક ગોરો કાળો કુતરો જતો હતો નજીકના એક કસાઇની દુકાનમાથી બે મ્હોટા મ્હોટા કુતરાએ દોડી આવીને તેને કરડીને મારી નાખ્યો સ્હામેની દુકાનના માણસોએ એને બચાવવાને માટે ઘણાએ પ્રયત્નો કર્યા હતા, પણ તે સફળ થયા ન હતા કુતરૂં ઘણી વાર ઘાયલ થઇને ત્યાં મરેલું પડ્યું હતું—પોલીસે આવીને તેના ગળામાથી કોઇ કૉલર નહિ જોઇને, કોનું કુતરૂં એ હશે એ કંઇપણ નક્કી નહિ કરી શકવાથી, મ્યુનિસિપાલિટિના માણસોને બોલાવીને તેને ખસેડાવ્યો હતો"

કપ્તિનથી બોલી શકાતું ન હતું ડાબે હાથે કપાળ દાબી રાખીને તે મ્હો નીચુ કરીને બેસી રહ્યો

મિસિસ ફ્રૉનિગે કહ્યું, "તમે આ ખબરથી અત્યન્ત દિલગીર થશો, એ હુ જાણતી હતી પણ તમને મ્હારે જણાવવુ જ જોઇએ, એમ મ્હને થયુ અભાગ્ય જ દોષથી એ થયુ છે મ્હારે ઉચિત હતુ કે, કાનેજ ફ્રૉંગને પાડી—આ કુતરૂં તેને લેવા ન દેવુ, પણ તે હુ કરી શકી નહિ કુતરાએ કાલ રાતે કંઇ પણ ખાધુ નહિ—આજ દિવસને વખતે પણ ફ્રૉંરાએ તેના મ્હોં આગળ ભરીને જાતજાતની ખાવાની વસ્તુઓ મુકી હતી તેને પણ તે અડક્યુ સરખુ નથી તે વખતે પણ મ્હેં કહ્યુ હતું—ફ્રૉંરા, કુતરૂં નહિ ખાવાથી મરી જશે, જેનુ કુતરૂં છે તેને પાછું આપી આવ—ફ્રૉંરા રોવા લાગી તેણે કહ્યું, "ના મા, ક્યાંસુધી એ હજુ નહિ ખાય ?—ભુખ નહિ સહેવાય એટલે જરૂર એ ખાશે કુતરો તો હુ આપવાની નથી—" તેની આંખમાં આંસુ જોઇને, ફરી મ્હારામાં કહેવાના, આવી કર્તવ્યના માર્ગથી દૂર જઈ

લલિતનાં કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ મેન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

મિસિસ્ ફૅાન્સિસ છાની રહી કપિન જેમ બેઠો હતો, તેવો જ રહ્યો કેટલેક વખત પછી મિસિસ ફૅાન્સિસ ફરી પાછી બોલી, "થવાનું હતું તે થઇ ગયું એનો તો હવે ઉપાય નથી તમે અમને માફી આપી શકશો કે નહિ, એ મ્હને મ્હોટી શંકા છે—પણ જાણજો કે, એને માટે હું ઉંડુ દુખ અને ભારે શરમ અનુભવુ છુ અમારા કુતરાનુ પાચ મહિના તમે પોષણ કર્યું હતું તેની ઓળખી તરિકે તમને પૈસા આપવાની વાત કરીને હુ તમારૂ અપમાન નહિ કરૂ તો પણ જો તમે અનુમતિ આપો તો તમારા દાનરૂપે પાચ ગિનિ હુ 'ડૅાગ્સ હોમ (કુતરાની પાંજરાપોળ) મા મદદ અર્થે મોકલી આપુ "

કપિને આટલા વખત પછી મ્હો ઉંચુ કર્યું એક લાબો નિસાસો મુકીને તે બોલ્યો, "આપની જેવી ઇચ્છા હોય તેમ કરો."

મિસિસ ફૅાન્સિસે કહ્યુ, "રાત થઇ છે, હવે તમને વધારે વાર હુ નિંદ્રા નહિ કરાવુ, મિસ્ટર મહેતા, ગુડ નાઈટ્"

કપિન ઉઠીને ઉભો થયો, "ગુડ્નાઈટ્, મિસિસ્ ફૅાન્સિસ," કહીને ટૅક્ લ્હડેનાની માફક ડોલતે ડોલતે ત્હેણે વિદાય લીધી

દસ મિનિટનો રસ્તો ચાલીને આવતા તેને અડધો કલાક લાગી ગયો પગ હવે આગળ ચાલતા ન હતા એક ઠેકાણે તો એ પડવા જેવો થઇ ગયો હતો નજીકના એક ઘરના કમ્પાઉન્ડની દિવાલ હતી તેને ઝાલી લઇને તે બચી ગયો હતો

ઘેર પ્હોચીને, હૉલમા ટોપી અને લાકડી મુકીને, મીણબત્તી હાથમા લઇને તે ઉપર ગયો શયનખંડનુ દ્વાર ઉઘાડતા,—"આ શુ!"

આ તે સ્વપ્ન કે સત્ય?

ટૅબિ અક્ષત શરીરે રૂમની અંદર સુઇ રહ્યો હતો. કપિલને જોઇને, બેઠે બેઠે તે તેની પાસે જઇને પોતાની પુછડી હલાવવા લાગ્યો બે ત્રણ દિવસથી ખાધાપીધા વિના કુદાકુદ કરવાની શક્તિ હવે તેનામા ન હતી!

"ટૅબ્—ટૅબ્—મ્હારી ટૅબિ!"—કહેતો કહેતો વિસ્મયથી આનન્દથી ચારે બાજુનું ભાન ભૂલીને, કપિલે તેને છાતી સરસો લઇ લીધો અત્યારે પણ તેના ગળામાં એ જ અડધી તુટેલી ચેન્ લટકતી હતી

થોડીક નિરાત વળ્યા પછી કપિલ લેન્ડલેડીને ઉપરાઉપરી બોલાવવા લાગ્યો. ડ્રેસિંગ ગાઉન ઉપર ઉનની એક શાલ ઓઢીને લેન્ડલેડિ ઉપરથી નીચે આવી—બોલતી બોલતી આવી—"*Are you happy now, Mr. Mehta?* (મિસ્ટર મહેતા, હવે તમે ખુશી થયા?)

કપિને કહ્યુ, "આ બધુ કેવી રીતે બન્યુ, મિસીસ્ જોન્સ?"

મિસિસ્ જોન્સ તર્જની હલાવતી હલાવતી બોલી,—'એકવાર નહિ—બેવાર નહિ, ત્રણવાર, મિસ્ટર મહેતા–ત્રણવાર મ્હારે જુઠ્ઠી વાત કહેવી પડી છે સાડા પાચ વાગતાને સમયે,

સ્નેહમુદ્રા રૂ ૧-૦-૦, એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

બહાર જઉં કરીને જ્યા બારણું ઉઘાડુ છુ ત્યા તો જોયુ કે, ટૉમિ બહાર બેઠો છે ગળામા અડધી તુટેલી સાકળ છે, મ્હને જોઇને આનદથી એ પુછડી હલાવવા લાગ્યો હુ સમજી કે ચેન્ તોડીને એ નાસી આવ્યો છે કેટલી બધીવાર તમારી સાથે એ રિજેન્ટસ પાર્કમા ગયો છે! ત્યારે તો એ ઓળખે છે હુ એને રસોડામા લઈ ગઈ એક વાટકી દૂધ આપ્યુ ચપ્ ચપ્ કરતો કરીને થોડુ કેપુ પીધુ બાકીનુ બીજુ તેણે ન પીધુ પ્લેટ ભરીને માસ આપ્યુ તેને પણ તે અડક્યુ નહિ રસોડામા જ એને રહેવા દીધુ હુ જાણતી હતી કે, હમણા જ પેલે લોકોના માણસો તેડવાને આવશે થયુ પણ તેવુ જ, એકવાર તો શુ મહાશય, પણ ત્રણ ત્રણવાર એ લોકો આવ્યા હતા—ત્રણેવાર મ્હારે જુઠુ બોલવુ પડયુ હતુ—ના૨, કુતરૂ તો અહિ આવ્યુ જ નથી ”

કપિન હસતો હસતો બોલ્યો “ વાહ વાહ મિસિસ્ જોન્સ, તમે જુઠી વાત શા માટે કહી?’

તમારી સ્થિતિ શુ હુ નથી સમજી શકતી મહાશય? એ આજ સવારમા જ તમારૂ મ્હો જોઇને હુ સમજી શકી હતી શા માટે? એમનુ કુતરૂ એ શાનુ? એક પાઉન્ડ અથવા બે પાઉન્ડ આપીને એમણે વેચાતુ લીધુ હતુ એટલા માટે એ એમનુ કુતરૂ?—વાહ! પૈસા જ બધુ કે? હેત શુ કઈ જ નહિ?’

કપિને કહ્યુ ‘ત્યારે તો તમારો એવો અભિપ્રાય હશે કે, પૈસા આપીને મન ખરીદી શકાય”

“હા એવો જ નહિ તો બીજો શુ? એ જ મ્હારો મત છે અને જ્યા સુધી હુ જીવતી રહીશ ત્યા સુધી—ઈશ્વર કરો કે મ્હારે એ જ મત કાયમ રહો

“તથાસ્તુ હવે કહો કે, ઘરમા કઈ ખાવા બાવાનુ છે?”

“કેમ, તમે શુ ખાઇને નથી આવ્યા?’

‘ના ”

“ *My Goodness*’—આખો દિવસ અપવાસ જ કર્યો છે!—ઠીક હુ ખાવાનુ લાવુ છુ,’ કહીને મિસિસ જોન્સ નીચે ઉતરીને રસોડામા ગઈ

થોડીવાર પછી ઠડુ માંસ, આચાર (*Pickles*) અને ટોસ્ટ માખણ અને પનિર લઈ આવી.

કપિન ટેબલ ઉપર, ટૉમિ સ્ટૂલ ઉપર—એક સાથે જ જમવા લાગ્યા જમતા જમતા મિસિસ્ હૉકિન્સને ઘેર ગયા વિગેરેની પહેલેથી છેક સુધીની હકીકત કપિને લેન્ડલેડિને કહી.

લેન્ડલેડિએ કહ્યુ, ‘ત્યારે એ વાત સાભળીને તમે એટલા બધા ચિન્તાતુર કેમ થઈ ગયા હતા? ટૉમિ ચેન્ તોડીને નાશી આવ્યો છે, એના ગળામા ચેન્ પણ છે, કૉલર પણ છે, જે કુતરો મરી ગયો હતો તેના ગળામા કૉલર ન હતો એ સાભળતા જ તમારે સમજવાની જરૂર હતી કે એ કોઇ બીજાનો કુતરો હશે ધોળુ–કાળુ કુતરૂ શુ લડનમા આ એક જ ફક્ત રહે છે હે મહાશય?”

કપિલે કહ્યુ “બરોબર કહો છો મિસિસ જૉન્સ! એનો તો મ્હને ખ્યાલ જ આવ્યો નહિ ”

તે દિવસથી કપિન ટૉમિને હવે રીજન્ટસ પાર્કમા ફરવા લઇ જતો ન હોતો હાઇડ પાર્કમા જતો હતો કેન્સિંગ્ટન પાર્કમા લઇ જતો હતો, કયુ બાગમા ફુલગાર્ડન નેફ્ લઈ ગયો હતો—પરન્તુ રીજન્ટસ પાર્કની જમીન ઉપર ફરીને તેણે પગ મુકયો નથી.*

* પી. કે મુખરજી ના મૂળ ઉપરથી અનુવાદ.

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુમ્બાઇ
૨૦

ઉષા—"સ્વરાજ્ય-પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ)

લેખક—ન ગોકુ પુરૂષોત્તમ નિથામ મારછ.

(ચાતુ અચિત્ર ઐતિહાસિ. વાર્તા)

પ્ર-૧૧ ૨૦ મુ

આરંભ

પ્રીતિ જુરિ પ્ર,નિ નમિવિ, વદ દુઃ પખ દુ ખ પાવ
ગ મી ગોરી સવ, મ્યા ારે કયો ખાવ

હમારી કુછ નહીં તકગીર લેકીન,
તુમ્હીકા સબ દહેગે બેતદા હય

તુમ્હારા દિન અગર હમશે રીતા હય,
તો બહેતર હય હમારા બી ખુદા હય

We must in an evil land,
That is near to the gates of Hell,—
I wait for thy command,
To serve, to speed, or withstand,
And thou sayest, I do not well!

Oh, love the flowers so red,
Be only blossoms of flame
The earth is full of the dead
There is danger beneath & over head,
And I guard at thy gates in fear
Of peril & jeopardy,
Of words thou canst not hear
Of signs thou canst not see—
And thou sayest 't is ill that I came?

'In shadow-land'"

સાયંકાળનો વખત થવા આવ્યો. આ ન્હાની ગંગા બારમા આવી, ત્યાંની ધર્મશાળાના ઉપર ઉપરના ભાગમા તેમને ઉતારો મળ્યો. ઉપ ઓરડાના આસપાસ ફિરતી

તિરસ્કારથી જેના આટનાપર એમના સન્તાપ્ભાઈ બોલી -", શુ અહીં રાત કાઢવી છે? આરી જ રામા?"

" હા, સધ્યાકાળ થવા આવ્યો છે રાત્રિના માર્ગમા જો છે તેમ રાતના શિબિરમા દાખલ થવા દેશે નહીં માટે રાત અહીં જ ગાળવી પડશે " આટલુ બોલ ખાતો બાળગર ઉષના શબ્દો જરા કડકાઈમા બોલ્યો

" ખબર હતી કે આજ રાતના શિબિરમાં પહોચવુ છે તો વ્હેલા કેમ ન નીકળ્યા? તમે જાણી જોઈને મને આ કગાળ જગ્યામા રાખવાના હેતુથી જ આ ઢીલ કરી છે, નહીં?"

' એમ તો એમ, " જરાક મશ્કરી ભરેલા તો જરા આનન્દી સ્વરમા ધીમેથી બાળગર બોલ્યો -" સુન્દરી, આ પગલાથી આખી રાત ત્હારી સાથે રહેવાની એકાંત મળશે એ ધારીને જ!"

" તે તમે હાવે જ કરી શક્યા હોત! આજ આમ શુ કામ કર્યું! મને જાણી જોઈ જ હેરાન કરવાની મતલબ, બીજુ શુ!

' કાન, હું મૂર્ખ હતો આજ શાણો થયો છુ "

" તે શાથી બદલાયા?"

" કાલ રાતના માતુ શ્રીના ખંડમા તમારા ટુંક સમયના સહવાસથી !'

તે ઉત્તરમા કાંઈ બોલી નહીં મુગી રહી સધ્યાનુ અજવાળુ તે ખંડમા ધીમો પ્રકાશ નાખતુ આવતુ હતુ-થોડી પળો વીતી અને પોતાનો ભય ટાળતી સહવાસ જરા કરડાઈમા અને જરા તિરસ્કારથી મશ્કરીયુક્ત અવાજથી બોલી -" આવા કેટના કેટલા હિચકારાભર્યા કૃત્યો તમે કર્યાં છે?"

તે હસ્યો ' શુ તમે મને એ કાર્યમા કુશળ સમજો છો?"

" તમને શરમ નથી આવતી?'

" શાની શરમ? એવુ મેં શુ કર્યું છે?"

' પગલે પગલે મ્હારૂ અપમાન કર્યું છે મ્હારી દાસી વગર અહીં એકલી મ્હારી ઈચ્છા વિરૂદ્ધ જાણી જોઈને રાખી એ અપમાન નહીં તો બીજું શુ? તમે ન્હાવરીતે તમારા વચનથી મને તમે નિહાળતા નથી એ દેખાડ્યુ છે-કાલ રાત્રે પણ "

" સ્ નાર, બકવાર! જેવી તુ ક્રુર છે તેવી આ હીનભાગી તરફ મારા, માયા-ભાવની લાગણીથી જૂવે છે? ને મ્હારા તરફ અત્યારસુધી દેખાડેલ તિરસ્કાર-, તિરસ્કાર શુ હુ સમજ શક્તો નથી "

" તે - રી! તિરસ્કાર! આ તે વળી "

" હા, એ- ટીબા! રીતે કમભાગે તમારી સાથે લગ્નગાંઠથી જોડાયો, તમારો સ્વામી બનાયો ને પ્રતિ તિરસ્કાર દેખાડો છો! હા ભાગે જે આપ્યુ અને ન સ્વીકાર્યું, ને મ્હારે માટે ન હોવુ આ તેવી આશિશા થાય, તેમ ઓગળી તમારા વિચાર, તમારૂ મન, ..

સ્નાનમાગિરિનોરાજ્ય (મદિ નાર્તા) ૧ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુમ્બાઈ.

તમારૂં બોલવું, તમારો સ્વભાવ, અમને ધિક્કારવાનો, અમારા અર્બસ્વોને તુચ્છ તણખલા સમાન ગણવાનો, અને વળી—"

"બસ કરો મ્હારા મનમાં એવું ક્યારે પણ ન હોતું હું અત્યારે સત્ય કહું છું લગ્ન થયાં તે મ્હારી મરજી વિરૂદ્ધ—લગ્ન થયાં તે વખતે મ્હારૂં હૃદય તુટી ગયું હતું તમે માઠું ન લગાડશો. એક અક્ષરે અક્ષર હું સત્ય કહું છું ખોટું ન લગાડશો અત્યારે હું મ્હારૂં અન્તર ખોલું છું લગ્ન થયાં તે અગાઉ એક ખુનીના ક્રૂરતાથી આ હૃદય તુટયું હતું હું સરફાજીને ન્હાન-પણથી ચ્હાતી હતી હાય, હું જાણું છું, કે, મ્હારે આ બધું ન બોલવું જોઈએ તે અયોગ્ય છે તે ક્રૂર છે, પણ હું તેને ચ્હાતી હતી અમારાં લગ્ન પણ થવાનાં હતાં ઉમેદ હતી ત્યાં આપણા બન્ને કુટુંબોના વચ્ચેના વૈરનું સખ્ય થવાના હેતુથી ખાનસાહેબે પિતાજીને સમજાવીને આ યોગ મેળવી આપ્યો 'દીકરી ને ગાય જ્યાં દોરે ત્યાં જાય,' આમાં હું દોષિત નથી પણ હું પવિત્ર છું—સર્વ દેવોને—અબામાને સ્મરીને હું વચન ઉપર કહું છું કે હું પવિત્ર છું । તેને ખરે જ ચ્હાતી હતી અને તેનું ખુન થયું હાય, કોઈ પાપી નિર્દય, નિષ્ઠુર, અને દુરાત્માએ તેનું કમ્પીણ કૃત્ય કર્યું તેનું મૃત્યુ યુદ્ધમાં કે લ્હડીને થયું હોત તો મને આટલું ન લાગત પણ—પણ મારી જીભ ઉપડતી નથી રે, એક ખુનીએ અંધારામાં પાછળથી આ ભયંકર ઘોર કૃત્ય કર્યું તેનું ખુન કર્યું તેનું લ્હોહી તે પાષાણ હૃદયવાળા રાક્ષસે પીધું—રે પીધું આ અમનાના એક પુરા જીવન આધારનું ખુન કર્યું આ દુખી બાળા સામે જો કોઈ પ્રેમથી બોલ્યો હોય તો તે સરફાજી એક જ હતો તેનું ખુન—અને તે પણ તમારામાંના એક—શિવાજીના સાથીએ—હા, ક્રૂર દુરાત્મા સાધુના બાત્યામાં શેતાન નરહરે. — હા, હું જાણું છું, સારી રીતે જાણું છું કે આ કાવત્રાઓમાં તમે જોડાયા નથી તે પણ વફાદારી માટે નહીં પણ માન બેદરકારીને જ લીધે, આપણા પવિત્ર બાદશાહ સામે આ બંડખોરી, પ્રપંચામાં તમે કાંઇ પણ ભાગ લીધો નથી પણ તમે જ કહો કે તમારામાંના કોઇએ આ મ્હારા સગાનું ખુન કર્યું, ત્યારે હું એક અજ્ઞાન ભોળી બાળા તુટેલા હૃદય શિવાય કે તિરસ્કારની લાગણી શિવાય તમારામાં કેમ ભળાઇ શકું? તમે જ કહો ! મ્હારી લાગણીનો વિચાર કરો ! મેં મ્હારી ફર્જ—વૈર—કીનો મેનાની ફરજ બજાવવામાં તમારી મને અત્યંત ખાનેથી મદદ મળશે એવી આશા બાંધી હતી, પણ તમે તો પહેલેથી જ દૂર રહ્યા, બે દરકાર રહ્યા, તેથી હું પાછી ફરી 'પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકા' પ્રમાણે મને થયું—હું તમારા ઘરમાં આશાભરી આવી મ્હારા આત્મા ભડક્યો હતો—મ્હારૂં હૃદય જે માગી રહ્યું હતું તે તમે આપી શક્યા નહી !"

"ઇશ્વર ક્ષમા કરો ! હા, તમે અમને બધાને કેવા ધિક્કારતા હશો ?"

"હું તમને ધિક્કારતી નથી તમે મ્હારા સ્વામી છો હું આર્યબાળા છું તમારો ભાઇ, તમારી માતા, મ્હારા તરફ સારી રીતે વર્ત્યાં છે, તેમના પ્રતિ મને માન છે તમે આ દગા ફટકા કાવત્રાઓ જેની મુખ્ય નેમ, ખુન, લૂંટફાટ, બંડખોરી શિવાય બીજી કાંઈ પણ નથી, તેમાં સામેલ નથી એ હું જાણું છું હા શિવાજી અને તેના સાથીઓ ! હા, આ ધિક્કારપાત્ર કંગાળ દુરાત્માઓ—જેઓને જે હાથ ખવડાવે તે જ હાથ કાપવા વખત આવે નજરે પડી રહે તેવા કૃતઘ્ન દુરાત્માઓ છે—તેમને હું ધિક્કારૂં છું"

કુસુમ નર્ગીસનો ગજરો (સચિત્ર વાર્તા) રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

"નરાધમ!" વધુ ન ખમી શકાયાથી ક્રોધથી છેક તેની નજીક આવતો, પોતાના હાથમાં જોરથી તેના હાથ પકડતો ભેડાતો બાજી બોલ્યો, "ઘણું થયું ઇશ્વર ત્હારા આ શબ્દો માટે તને ક્ષમા કરો તું શું બોલે છે તે તું પોતે જ સમજી શકતી નથી. તું હિન્દુ છે–મરાઠાની પુત્રિ છે અને આ વિચાર? બાળા, બાળા તું જાણે છે, સમજે છે કે આપણે પણ માણસો છીએ તેમના જેવા માણસો છીએ–શું આપણને હૃદય નથી? શું આંખો નથી? આ આપણા દેશમાં આવી, આ પરદેશીઓ આપણી પવિત્ર ભૂમિપર સત્તા જમાવી આપણા જ લોકોને ત્રાસ આપે, જુલમ ગુજારે અને તે આપણે મુંગે મ્હોડે જોઈ રહીયે? શું મુસલમાનો પોતાપર કોઇ બીજો આવી રાજ્ય કરે, ક્રૂર વર્તાવે જુલમ ગુજારે તે જોઇ શકશે? આ પરતંત્રતાની બેડી અને ત્રાસ શું તે ખમી શકશે? આ બાદશાહ પોતાના મનસ્વી કાયદા, પોતાનો ધર્મ આપણાપર જોર જુલમથી બેસાડે, નાખે તે આપણે સાંખી રહીયે? આપણા શહેરો, ગામો લુંટાય, બાળી ભસ્મ થાય, આપણા બાળકો, સુવાનો ત્રહોના લોહી રેડાય, આપણી બાળાઓ ને સ્ત્રીઓની આબરૂઓ ધોળે દિવસે લેવાય–જુલમી સિપાઇઓ થયેરછ આપણી નજર સામે અનેક અત્યાચારો કરે, અને આપણે એ જોઈ રહીયે? સાંખી રહીયે? એ હાથ આપણને ખાવાનું આપે છે આપણા અન્નદાતા છે એમ ધારી સર્વ સહન કરીયે? શિવાજી અને એના સાથીઓએ આ સત્તા આ હાથ જે આવા જુલમો ગુજારે છે, આપણી ભૂમિ આપણો દેશ ખેદાનમેદાન કરે છે, ગૌબ્રાહ્મણનો નાશ કરે છે, મંદિરો તોડે છે, આપણા ગામો બાળી ભસ્મ કરે છે આપણી સ્ત્રીઓની છડે-ચોક લાજ લુંટે છે, આપણા સગાઓ ને આપણા જાનબાઇઓને રહેંસી નાખે છે આપણને કંગાળ હાલતને પહોંચાડ્યા છે, એ એ કરપીણ હાથ છે, અને તે હાથને તોડવા શિવાજીએ કમર કસી છે ઇશ્વર જરૂર તેમાં યશ આપશે જ! બાળા, આ સર્વ તું મોજશોખમાં ઉછરતી બાળા! આ મર્મ તું ક્યાંથી સમજે?"

"પણ મ્હારા કાકાનું ખુન થયું છે તે હું કેમ ભૂલું? હા, લાગ આવે તો એવી જ રીતે એ લોકો અફઝલખાનનું પણ ખુન કરે અને, મ્હારા પિતાનું પણ—' તે એકદમ નિશ્વાસ નાખ્યો બાજીનું બોલવું સાંભળી વિભ્રમમાં પડી ગુંચવાઇ શું સત્ય તે સમજી શકી નહી— મુગ્ધ–આજ દિવસ સુધી જે શિક્ષણ મળ્યું હતું, પિતાએ કહ્યું શીખવ્યું હતું તે ખરૂં કે અત્યારે આ સ્વામિએ કહ્યું તે! એ કાંઈ સમજી શકી નહી. થોડા વખત પછી પાછી બોલી—

"તમે અત્યારે જે કહ્યું તેમાં ઘણું સત્ય છે હું તે બરાબર સમજવા માગું છું ખરે, હું અજ્ઞાન છું–આ દુનિયાની મને ખબર નથી"

'દેવી, તમે આ અનુભવ ક્યાંથી જાણો? આ વિશાળ સૃષ્ટિમાં ઘણું શીખવાનું છે અને આપણે સાથે હોઈએ તો આ જીવનની ગુંચવણમાંથી એક બીજાનો હાથ પકડી તરી શકીએ

As unto the bow a cord is,
So unto the man a woman is,
Each useless without the other

—*Longfellow*

"ધનુષ્યને જેમ ગેરી છે, તેમ પુરુષને સ્ત્રી છે
એકવિના બીજું નકામુ છે"

આ ગીતના મોટના રડીમાજ રખડુ કહેવાતા માણસને આ પ્રમાણે બોલતો સાંભળી સકના માંહ આશ્ચર્ય પામી તેની ઝાંખી ચમકતી આંખો તેનાપર ટીકી પડી રહી—તે બોલતો તેની વધુ નજીક આવ્યો અને તેના બેઉ ખભાપર બન્ને હાથો મુક્યા તે મરનાર પૂર્વ પેઠે તિરસ્કારથી તરછોડ્યા નહી તેનુ બોલવુ કનાકાના કનાકો સાંભળ્યા કરુ એવુ તેના મનમા આવ્યુ તેનો અવાજ, તેનો દેખાવ, તેને અત્યારે તેના તરફ માન, પ્રેમ ખેચતો લાગ્યો. તે હવે તેને વ્હાલા લાગી હતી તે બોલ્યો —

"હૃદયેશ્વરી, જો તું ત્હારો આ સુકોમળ હાથ થોડો વખત મ્હારા હાથમા રહેવા દે તો ઇશ્વર પોતાના ખરા પ્રેમીને જે શીખવે છે તે આપણે સાથે શીખીય?"

"તે શુ?"

"વસંતમા જ્યારે સવ દીશાઓ આનંદાદ્ર હોય છે ત્યારે ગુનગુન પોતાના માનુકને જે શીખવે છે તે પ્રેમ!"

"પ્રેમ? આ દુનિઆમા મ્હારાપર હવે કોઇ તે રાખે તેમ નથી!"

"નથી કેમ? ત્હારી નજરના એક હૃદયમા ત્હારા પ્રત્યે નિર્મળ પ્રેમ છે તે હુ સત્ય કહુ છુ"

આ તે બોલ્યો અને ફરીથી સકનારના હૃદયમા તેની જાદુઈ અસર થઈ દુઃખી આફતની રાત્રિ ગઈ, પુન સુખની પ્રભાત-ઉષા જાગૃત થતી તેના હૃદયમા લાગી તેને ચુંબન સાથે ચાપતા બોલ્યો -

"મધુરાક્ષી, ત્હારા ઓષ્ઠો મને આપ, અને પ્રેમનો પહેલો પરિપાઠ હુ શીખવુ"

સકનર આ પ્રેમના પ્રથમ ચુંબનમા સર્વ ભૂલીગઇ પોતાની કહેવી અનિતા-સ [illegible] -પિતા સર્વ ભૂલી પણ આ સુખીસ્વપ્નમા ભંગ કરતુ બહાર નીચેથી મ્હોટા કોલાહલનો ધ્વનિ આ ઉભય પ્રેમીઓને ચમકારતો તેમને કાને અથડાયો જરા ધ્રુજતા સ[illegible]નાર છુટી પડતા બોલી -"આ શો કોલાહલ?"

"એ તો હમેશના બનાવમાંનો એક છે રસ્તામા એક સ્ત્રીનુ અપમાન, મિથ્યા અટકાવ, જુલમ, બળાત્કાર કે કદાચ ખૂન પણ—આજકાલ આ હિનભાગી માનળમા રોજને રોજ આવા આવા પ્રકાર બનતા રહે છે" એમ કહેતો બારી તરફ દોડ્યો તો આ પછીના પ્રકરણમાં વર્ણવેલો પ્રકાર તેની નજરે પડ્યો

પ્રકરણ ૨૧ મુ

આઘાત.

ગ્મ ભી જો મુરવ્વત કરો, ઇતને ન હો હટ-ધર્મ,
સર્વ આહ મર્યે ભરતા હુ, હુવે જાતે હો તુમ ગર્યે?

અ નાહસે શરમાવ, જો દુનિયાકી ન હો શર્મ,
પથ્થર ન બને જાવ, જરા ફિક્રો કરો નમ
ઇતનાભી કનેજા તો કોઇ સન ન હોગા,
તુમસાભી જહામે કોઇ બેપર્દ ન હોગા!
હાયે સમઝાના ન માના ફસ ગયા જજાનમે,
મુઝસે દેખાભી ન જાતા હરે આપમે હાનમેં
કરી હમે ઉમ્મીદ ઉસસે રીર દુરસ્તી હો કાહા?
જબ શીકન આ જાતી હમે કુછ ઇમનો એક બાનમેં
જો કોઇ ઉસકો બચાવે ઉસકા તાબેદાર હુ,
કુછ નહીં હયે ઉજર ઉસમે મુઝે જાનો માલમેં
અફસોસ ક્યા કહુ જો મેરે દીનકા હાલ હય!
હર લહજા એક દીન હય, મહીના હય, સાલ હય!
યહ યક ઘરી ગુજારની મુઝપર વબાલ હય,
ચાબુકકા ગમમે મેરાભી અબ ઇન્તિઝામ હય

આ ધર્મશાળાથી થોડે દૂર રસ્તાના નાકાપર એક મ્હોટો કુવો હતો તેપર બે ગરિબખેડુત સ્ત્રીઓ પાણી ભરતી હતી, એવામા બાજુની ગલીમાથી આઠદસ યુવાન મુસલમાન સિપાઇઓ જેઓ પોતાના યુવાન નાયક સાથે લહેરમા ત્યાથી પસાર થતા હતા, તેમની નજર આ સ્ત્રીઓપર પડી તેમને પાસે આવતા જોઈ આ સ્ત્રીઓ ગભરાઇ છેક સાયકાળનો વખત તે વખતે માર્ગપર પસાર થનારા લોકો વળી થોડા-એકની બે સ્ત્રીઓ, અને સામે આવતી મુસલમાનોની ટોળી તેઓ ગભરાઇ પાણીના બેડા માથાપર ઉચકી બિચારી લાજ અને ભયની મારી સંકોચાઇને ઉભી રહી, તેમા એક તદ્દન યુવાન સુદર દેખાવની હતી અને બીજી તેનાથી મ્હોટી પ્રૌઢ હતી તે યુવાન બાળાપર નજર પડતાં એક મુસલમાન સિપાઇ બોલ્યો –

"અરે યાર જો, જો કેવી વીજળી ચમકે છે તે! વાહ ખુબસુરત, ખુબસુરત! જો, જો બીજાએ તેના તરફ જોઈ પ્રથમના જેવા જ ઉદ્ગાર કાઢ્યા ત્રીજાએ વળી કાંઇ મશ્કરી ભર્યા શબ્દો ઉચ્ચારી પ્રશ્ન પુછ્યો અને સૌ મ્હોટેથી ખડખડ હસ્યા, એટલામાં ત્યાથી પસાર થતા ત્રણચાર યુવાન મરાઠાઓએ આ પ્રકાર જોયો આ મુસલમાન સિપાઇઓની ટોળી પનઘટ સામે ઉભી તે સ્ત્રીઓ તરફ જોતા સ્પષ્ટરીતે તે વિષે અને વિશેષત તે ગરીબ સુદરી વિષે પોતપોતામા અટકચાળુ કરતા હતા, તે જોઈ તેમને અતિસતાપ થયો અત્યારે વચ્ચે પડીએ તો આટલા બધામા પોતાનુ કાંઈ ચાલશે નહી પણ તેથી માત્ર ફાયદો એ થશે કે કંઇ પણ ન થતાં ઉલટુ આ ગરીબ પનીયારીઓને આ દુષ્ટો વધુ વિટબના કરશે આવો વિચાર મનમા લાવી તેઓ મુગા રહ્યા આ ચડાઓ અમારી મરાઠા સ્ત્રીઓની આવી રીતે મશ્કરી કરે અને અમે તે મુગે મ્હોએ જોતા રહીયે તો આના કરતાં વધારે દુર્ભાગ્ય બીજુ કયુ?

એફીકન એરટ્રોનો સ રૂ ૩---૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

આવો વિચાર મનમા આવી તેમનુ મન અતિ ક્ષુબ્ધ થયુ હતુ તથાપિ સંતાપાગ્નિને દાબી જ્યાં તે ઉદ્દભવ્યો ત્યાં જ દાબી દઇ તેઓ એક ખુણામાં ભરાઇ શુ થાય છે તે જોતા ઉભા. એટલામાં એક શિપાઇ બોલતો સંભળાયો —

"હાય હાય, ક્યા ખુબસુરત રૂપ ! યા અલ્લા, ક્યા મુખડા ! આ બેઆબરૂ તેને ઘસેટી જાય છે ! વાહ, ધકાથી થતી તકલીફ દૂર કરવાની તજવીજ કરૂ છુ દોસ્તો, જુવો. હવે કેવી ગમ્મત થાય છે તે ! "

આટલુ બોલી તે નીચે ગયો અને હાથમા એક પથ્થર લઈ તે બિચારી ગરિબ સુંદરીના ઘડાપર માર્યો અને પથ્થર ફેંકતા આ શબ્દો તેના મુખમાથી બહાર પડ્યા, " આટલો વખત વીજળી ચમકી, પણ હવે વરસાદ કેવો પડે છે તે જુવો ! " ઘડો ફુટ્યો, તે બાઇનુ સર્વાંગ પાણીથી ભીંજાયુ "બીજા મ્હોટેથી " વાહ યાર, બ્હોત ખુબ !" એમ કહી મ્હોટેથી હસ્યા ગુપ્તપણે આ ખેલ જોનારાઓની આંખો સંતાપથી લાલ લાલ થઇ ગઈ તેમનો ક્રોધ હવે હદ ઓળગી ગયો અને વ્યાઘ્ર પેઠે તેઓ કુદ્યા એક ધસીને પથ્થર મારનારને કમ્મરમાથી ઉંચક્યો અને જોરથી જમીનપર પટકી તેની છાતીપર ચઢી બેઠો અને ખૂબ જોરથી તેને મુકીઓ મારી ઠાર કરી તે નીચે મ્હોટેથી બૂમો પાડવા લાગ્યો બીજાઓ આ પ્રકારથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા બીજા ત્રણ મરાઠાઓ એટલામા તો આ મુસલમાનોપર તુટી પડ્યા, અને કોલાહલ મચ્યો આ પ્રકાર સાર્જંટોએ બારીમાંથી જોયો અને તત્ક્ષણ પાછો ફર્યો તેની મુદ્રા ફરી ગઇ મલ-રાની સરદાર બોલી —

' ક્યા ગજબ હૈ ? "

" ખબર, રસ્તાપર—બોલી નથી, એક સ્ત્રીની લાજ લુટાવાનો પ્રસંગ છે ! "

" હમે એના શુ કરી શકશો ? મુસલમાન સિપાઇઓની ટોળી સામે "

" હા, પણ એકનો પણ મરાઠા છુ એક મરાઠા સ્ત્રીની આબરૂનો પ્રસંગ છે " આમ બોલતો ઝપાટા ભેર ચાલતો થયો

> *Curved is the line of Beauty,*
> *Straight is the line of Duty,*
> *Walk in the last, & thou shalt see,*
> *The other ever follow thee "*

તે ઉગ્ર સચિંત મુદ્રાએ બારીતરફ જઇ તે નીચે ગયો, અને સામે રસ્તાપર થતી મારામારીમા ભળ્યો ચાર મરાઠામા પાચ થયા રસ્તાપર ધમાચકડી જબરી ચાલી. મુસલમાનોની બીજી ટોળી પણ એટલામાં ત્યા આવી લાગી અને આમા સામેલ થઇ, એટલામા પાચ સાત બીજા મરાઠાઓ પણ આસપાસના ઘરોમાંથી બહાર પડી ભેળાયા, અને એક નાનકડુ હુલ્લડ મચી રહ્યુ મારામારી વધી વકીલની તે ટોળીઓ આ ધર્મશાળાના મકાન નજીક આવવા લાગી બુમો, ઘાયલ થયલાઓની ચીચીઆરીઓ, પ્રાર્થનાઓ, વીર હાકો,

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

પડકારના અવાજો મકવારને કાને અથડાવા લાગ્યા તે ધ્રુજવા લાગી એટલામા બાજીરાવનો ગાજતો અવાજ કાને અથડાયો. તે મ્હોટેથી કોઇ હિંદીમા કોઈ મરાઠીમાં બોલતો હતો પહેલા ક્રોધાવેશનો તે અવાજ હતો, પણ પછી ધીમો પડતો આનંદમા આવતો મશ્કરીના અવાજમા ફેરવાયો અને સર્વ કોલાહલ એકદમ શાંત પડી ગયો દેખાયો કોઇ મ્હોટો મરાઠો અમલદાર કે સરદાર ત્યા આવેલો નજરે પડ્યો, અને બાજીરાવ તેની સાથે હસી હસી વાત કરતો હોય એમ જણાયુ અને લોકો વીખરાયા બાજીરાવ ધર્મશાળામા દાખલ થયો ઉપર આવ્યો તેના તરફ મકવાર જોઇ રહી તેના ડાબા હાથમાથી લોહી વહેતુ હતું, તે જોતા ભયથી બોલી ઉઠી—' તમે ઘવાયા છો ! "

"ના જરાક ! કાંઇ નથી" પણ એટલામા તેને ચક્કર આવ્યા જેવુ થઇ તે ભીંતને અઢેલીને ઉભો તે પાસે આવી, તેનો હાથ પકડી ખાટલાપર લઇ જઇ, બેસાડ્યો—" તમે વધારે ઘવાયા છો. હું ધર્મશાળાવાળી બાઇને પાણી લઇ આવવા કહુ છુ અને એટલામા તમારા ઘાને કપડાથી લુછુ" એટલું કહી નીચેથી ધર્મશાળાની રખેવાળ બાઇને બોલાવી સ્વચ્છ કપડુ પાટો બાંધવાને, થોડુક કાપુસ, તથા પાણી સત્વર લાવવા કહી પાછી ફરી

"અરે એ તો કાંઇ નથી—હાથપર પેલા શિપાઇની લાકડીનો અછડતો ફટકો વાગ્યો અને ચોડુ છોલાયુ છે બીજુ કાંઈ નથી '

"પણ મને જોવા દો" તે બોલી પણ તેણે તે દેખાડવાની આતુરતા દેખાડી નહી. તે ચિંતાથી ઝડપથી તેની પાસે જઈ જમીનપર ઘુંટણીયે બેઠી, અને પળમાત્રમા તેનો ડાબો હાથ પોતાના કોમળ હાથમા લીધો તેણે પાછો ખેંચવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેણે તે હાથ છોડ્યો નહી "તમારી આખી બાંહ લોહીથી ખરડાયલી છે"

' અરે કાંઇ, નથી કાંઈ નથી." પણ એટલામા તો ધીરેથી ચાલાકીથી તેણે તેના સદરાની બાંહ કોણી સુધી ઉંચે ચડાવી દીધી, અને કાંડાથી કોણી સુધી લંબાયેલો એક ઉંડો ઘા પ્રત્યક્ષ થયો

"અહા આ તો ભયંકર ઘા છે એ કાંઇ લાકડીનો અછડતો ઘા નથી પણ હજુ એ પાણી કેમ ન લાવી ?" ગભરાતી ઉતાવળી દેખાતી ખરી લાગણીથી મકવાર બોલી, અને વધારે બારિકાઇથી ઘા તરફ જોતી પોતાના પાલવથી લુછતી બોલી—" આ ઘા તાજો દેખાતો નથી હજુ પુરો રૂઝ્યો નથી હા, કોઈ પણ તેજદાર હથીઆર—ખંજરથી લાગેલો લાંબો ચીરો—તે પણ આજનો નથી પણ તરત થોડા દિવસની અંદરનો લાગેલો દેખાય છે હજુ પુરો રૂઝ્યો નથી લાકડીના ફટકાથી તે ફરીથી ખુલ્યો . અને હે હે '

વધુ શબ્દો તેના હોઠમા જ અટકી ગયા તે બોલતી હતી ત્યારે પણ પોતાપર ધીમે ધીમે મૃત્યુની ઠંડી છાયા પ્રસરાતી હોય અને તેના હૃદયને દાબતી પોતાના પંજામા પકડતી હોય એમ તેને લાગ્યુ ભયંકર બેશુદ્ધિ—તમ્મર તેને ઓચિંતા આવ્યા તેણે ઉંચે જોયુ હજુ બાજીરાવનો હાથ પકડ્યો હતો અને તેના મ્હોડાપર એક નજરે જોયુ તે પણ ફીકો ફચ

પાન પ્રેમગંધા રૂ ૦–૬–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

પડી ગયો હતો તેનો આખો ચ્હેરો મીણના પુતળા જેવો થઇ ગયો હતો, માત્ર તેના નેત્ર ચમકતા ફરતા હતા, તે અત્યારે અનન્ય ભાવો સાથે સરદારના ચ્હેરાપર અટક્યા સરદાર પણ તે ચ્હેરાપર જોઇ રહી આસપાસનું ભાન રહ્યું ન હોતું તે અત્યારે એક મહાભયંકર દૃશ્ય જોતી હતી એક અંધારો ભયાનક ન્હાનો ખંડ, તેના એક અંધારા ખુણામાં એક છુપાયેલી ભયંકર આકૃતિ–એક ખુની–શીકારની ગંધ જોતો ખુની–એટલામાં સરદારજીની મૂર્તિ–સુંદર, ભવ્ય, વીર મૂર્તિ–તેનો સગો–તેનો પ્રિયતમ ત્યાં કોઇ પણ સંકોચ ભય વગર દાખલ થતો દેખાયો પાછળથી આ ખુનીએ ઓચિંતો હુમલો કર્યો. ગોફણ સરદારજી પડતો દેખાયો, પડતા પડતા આ વીરે આ ભયંકર ખુનીપર કટારથી હુમલો કર્યો, તેના ડાબા હાથપર કોણીથી કાંડા સુધી ઉંડો ચીરો ઘા પાડ્યો અત્યારે આ દૃશ્ય તેના અંત ચક્ષુમાં ખડું થયું બાજીરાવની આંખો તરફ એકટસે જોતા આ દૃશ્ય દેખાયું અને અકસ્માત આ શબ્દો તેના મુખમાંથી બહાર પડ્યા જ " એ ત્યારે તમે કે ? "

બાજીરાવે હજુ પોતાના મનપરનો કાબુ ખોયો નહોતો તે ભયંકર પળ– જે પળે સરદારે ખરી બીના શું તે ધાર્યું તે પળથી તે સજ્જ જ હતો અને આ શબ્દો સરદારના મુખમાંથી પડવાની સાથે જ તરત તે નમ્રતાથી બોલ્યો —" સરદાર, જો, ઉતાવળી ન થા તે એક પક્ષનું સાંભળ્યું છે મ્હારૂં પણ સાંભળ "

" પણ એ તમે કે ? " એટલા શબ્દોએ કઠોરતાથી પુન બોલી તે મુંગો રહ્યો, નીચું જોઇ રહ્યો તે એકદમ ઉઠી, તેનો હાથ છોડી દીધો છેડાયલી વાઘણ પેઠે તેનું રૂપ–ઉગ્ર રૂપ થયું આગળા અગાળા થઇ ધિક્કારથી તેના તરફ જોઇ રહી પણ માત્ર–એટલામાં તેના સર્વાંગમાં ધ્રુજારી છુટી પગ થરથર્યા–અને જોરથી તિરસ્કારથી પાછી હઠી, ભીંત તરફ ગઇ–પણ ત્યાં પછી શું બન્યું તેનું તેને ભાન રહ્યું નહી તે મૂર્છિત થઇ ગઇ

" ઓ સિના અમે, રોગ, ઝન ટલ્યા નહીં
તરછોડ્યા તમે, મેણા ઝન કીધી, મારા "

\+　　　+　　　+　　　+　　　+

તે ઉઠી–તો પોતે ખાટલાપર પડી છે, પોતા પાસે એક યુવાન સુંદર બાળા પોતાની આગનાસ્વાગતા કરતી બેઠી છે આ પ્રકાર તેની નજરે પડ્યો " બાઇસાહેબને હવે ઠીક લાગે છે ? " તે બાળાએ માયાળુપણે પણ નરમાશ ચ્હેરે પ્રશ્ન કર્યો

" હા, ઠીક છે પણ મને શું થયું–હું ક્યાં છું ? અહીં ક્યાંથી આવી ? " તે અટકી, અને થોડા વખતપર બનેલા ભયંકર બનાવો પુન એક પછી એક તેની નજર આગળ ખડા થવા લાગ્યા, અને પુન બેશુદ્ધ થતી હોય એમ લાગ્યું

" મ્હારા કાકાએ સરદારસાહેબ માટે પાણી અને કાપુસ કપડા સાથે મને અહીં મોકલી આપ જમીનપર પડ્યા હતાં, હું ગભરાઇ સરદારસાહેબે પોતાના ઘાને તે તે પાટાપીંડી કરવા ફરમાવ્યું, મેં તરત તે પ્રમાણે કર્યું તેમણે આપને ઉંચકી આ ખાટલાપર

મારી વીસ વાર્તાઓ (અચિંત્ય વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સુવ ત્યા અને મને આપપાસે બેગી રહેના, આપ ફરમાવો તે કામ . ના ફરમાવ્યુ તેઓ ઘણો સખ્ત ધા લાગ્યો છે અને—"

'ચુપ, ચુપ છોકરી મુગી રહે ' એચિતી છાતી સ નાર બોલી ઉઠી તે ટોકરી ફુટી ગઈ તે જોના જરા નરમ થતા બોલી – 'નહી નહી હુ ત્હારા ત - વિ ા –ભાવ દેખા ની નથી પણ અ યાર તુ જુવે છે ના મ્હારી દશા જ એવી થઇ છે ચાન કરે પડી શુ કહુ !"

"તેમનો ઘા ઘણો ભય- ર છે તેઓ એક પડી એક પત્ર લખી દેતા મને કહ્યુ આ પત્ર લે બાઇ ને આપજે, અને આ પૈસા આટલુ કહી ચાનના થયા બાઇસાહેબ રાતનો વખત વળી વરસાદ પડતા હતો અને તેઓ તો થા ના—અને ગરીબ માણસ, અમારાથી તડ શુ પુછાય? . અહીં આપને શુદ્ધિમા નાનવા ઉપચારો કરવા નાગી'

"પણ પત્ર ક્યા છે?"

'આ રહ્યો " કહી તેના હાથમા પત્ર આપ્યો. તરત પત્ર ઉઘેડીને સકવાર ધ્રુજતે હાથે કપતી વાચવા લાગી —

"આ અજાણી જગા જ્યા મ્હારી મૂખાઇ તમને લઇ આવી ત્યા તમને આમ ત્યજી હુ જાત નહી, પણ તમાગ નેત્રોમા મને રજ માત્રેની જેઠ મ્હારી હાજરી તમને ધિક્કાર-પાત્ર જણાય છે હાય ! એ હુ સમજ્યો આ પત્ર તમે વાચશો તે પહેલા તો . કોશો દૂર ગયો હઇશ તમારો સામાન અને દાસીને અહીં આવવાની રચનામા મને મળશે એટને તાકિદ કરીશ કાન સવારે તમે રિરવળ જશો મ્હારા માણસોને હુ હુકમ આપી જાઉ છુ તમને તકલીફ કે અડચણ આવશે નહીં એ આ ગાડીવામા થયેન બનાવ તમાગ મગજમાથી ભુસી નાખવા કહેતુ એ તમને અપમાન કર્યા જેવુ હુ સમજુ છુ તમને કોઇ પણ રીતે અપમાન આપવુ કે તમારો તિરસ્કાર કરવો યા તો તમને દુ ખ આપવુ એ હુ મ્હારી ફર્જ સમજતો નથી મ્હારા તરફથી તમને ક્યારે પણ અપમાન કે માન–હાની થશે નહી હુ સર્વસ્વ તમારો જ છુ "

'ન અપનેસે જુદા કર મુઝકો, બસ યેહી કનાઇ હય
અગર ચાહે તો મુઝકો કત્લ કર 'ગરદન ઝુકાઇ હય."

વગેરે લખાણ હતુ તે પત્ર સકવારના ધ્રુજતા હાથમાથી પડી ગયો

Is a less evil, but to part & live,
There—there's the torments

—*Landsdowne,*

ગ્રન્થાવલોકન.

૧. કમળાના પત્રો.

[અંગ્રેજી ઉપરથી અનુવાદક રા શિવલાલ ઉત્તમરામ માલિક, મજ આ મેજી પ્રમતલ આર વે ન્ક મુબારક ગુજરાતી પ્રકાશક રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી મુંબાઇ, પૃષ્ઠ ૩૦ ૨૫૦, ઇ સ ૧૯૧૯, મન્ય ૨]

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામના પુત્ર રમણીયરામે થોડા સમય થયા જે સુન્દર તથા મહત્ત્વના પુસ્તકો પ્રકટ કરવા માંડ્યા છે તે ગુજરાતી વાચકને અજાણ્યા નથી એ પુસ્તકોમાંનુ પાંચમુ પુસ્તક તે "કમળાના પત્રો" છે ગુજરાતના રસિક વાચકોને આ પુસ્તકનુ નામ પણ અજાણ્યુ નહિ હોય, કારણ કે જે કાળમા હાલનુ માસિક "સમાલોચક" પન ત્રૈમાસિક રૂપમા જ પ્રકટ થતુ હતું તે કાળમા "કમળાના પત્રો" એમા પ્રકટ થવા માંડ્યા હતા અમે ભુલતા ન હોઇએ તો સન ૧૯૦૬ મા આ પત્રોનો પ્રથમ ભાગ પહેલી વાર છપાયો હતો, તે પછી કેટલાક કાળ સુધી આ પત્રો "સમાલોચક"માં પ્રકટ થયા કર્યા હતા, અને ગુજરાતી વાચક વર્ગ તરફથી એમને હોંશભર્યો આવકાર મળ્યો હતો પહેલા પત્રના પ્રકટ થયા પછી તેર વર્ષે બધા પત્રો એ ત્ર થઇ પુસ્તકાકારમા બહાર પડે છે એ મ્હોટા લાંબા ગાળાનુ કારણ લેખકનુ પોતાનુ "જીવન પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં મૂકાવુ" એ મુખ્ય હોય તો પણ, બીજુ કારણ એક એ પ હોવુ જોઇએ કે સારા પુસ્તકોને પ્રકાશકો તથા વાચકો તરફથી જોઇએ તેવુ આતુર ઉત્તેજન ગુજરાતમા હજી પણ મળતુ નથી તેથી જ, જે કામ લેખક પ્રકાશક તથા વાચકના શુભ સહકારથી એક બે વર્ષમા થઇ જતુ જોઇતુ હતુ તે આપણે ત્યા તેર વર્ષે પણ થયુ—આખરે થયુ તો ખરૂ—તે માટે લેખકને તથા પ્રકાશકને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને ખરેખર, આ પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્યમા તથા જનસમાજમા કેવુ ઉપયોગી થઈ પડશે તેનો વિચાર કર્યા પછી, પોતાની પ્રતિકૂળતાઓ જીતવાને માટે લેખકનો તથા ઉત્સાહથી આ કાર્ય પૂરુ કરવાને માટે પ્રકાશકનો નાગરવર્ગ જેટલો ઉપકાર માને તેટલો થોડો છે એમ અમને લાગે છે

ગુજરાતી સાહિત્યની આલમમાં સુપ્રસિદ્ધ એવા મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીની પાસે તાલિમ મેળવનાર એમના જે પૌત્રિનુ વધારે ઓળખાણ આપવાની જરૂર નથી "આદિવચન"ના લેખક રા ચન્દ્રશંકર પંડ્યાએ એમના જીવન ઉપર પ્રકાશ નાખતે નાખતે જે હકીકત કહી છે તેમા એટલુ જ ઉમેરી શકાય કે રા શિવલાલના પૂર્વ૨ના સ્નેહીઓએ એમનુ પ્રથમ પુસ્તક આથી ઘણા વર્ષો પહેલા પ્રકટ થયેલુ જોવાની આશા—એમની શક્તિ તથા ઉત્સાહને લીધે—રાખેલી, ને એ આશા આજે જે રૂપમા સફળ થઇ છે તે જોઇને તેઓને જરૂર આનન્દ થવાનો

"*Kamala's Letters to her Husbnad*" એ અંગ્રેજી પુસ્તક તો હવે બહુ જ વિખ્યાત થઇ ગયુ છે રા સુના ગરની પ્રસ્તાવના તથા રા ચન્દ્રશંકરનુ આદિવચન બન્ને જે ગુજરાતી વાચકો એની મોહક હકીકતથી વાકેફ નહિ હોય તેઓને સારી માહિતી

દયારામનો અદ્ભુતરિતિ ૨ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આપણે હિન્દુસંસારનું એ પુસ્તકે એવું રસિક, સચોટ, તથા રમિક ચિત્ર ઉતાર્યું કે એ પુસ્તકના બહાર પડ્યા પછી હિન્દુસમાજના સઘળા પક્ષોમાં-સુધારક તેમ જ સંરક્ષક પક્ષોમાં ખળભળાટ થઇ રહ્યો તેમાં પણ એ પત્રની લખનાર કમળાનું વ્યક્તિત્વ જેટલું મનોહર, સરકારી, તથા જીવનની પ્રસન્ન પ્રેમમયતાથી ભરેલું હતું, તેટલું જ તે સંભવ્યું હતું, એટલે મદ્રાસમાં તથા આપણા દેશના બીજા પ્રાન્તોમાં એ પુસ્તક એકદમ આકર્ષણનો તથા ચર્ચાનો વિષય થઇ પડ્યું રા શિવનાન લખે છે કે "ત્રણ ચાર વર્ષમાં એની બાવીસ આવૃત્તિઓ થઇ ગઇ" અને આજ સુધીમાં એની કુલ નકલો કેટલી ખપી હશે એ જાણવાની સ્હેજી આતુરતા થાય એમ છે, કારણ કે કોઇ દેશીનું પુસ્તક આપણા દેશમાં આટલો બધો સત્કાર પામ્યું હોય એવા દાખલા બહુ થોડા છે જો કે આપણે જાણીએ છીએ કે કમળા એ કોઇ સાચી વ્યક્તિ નથી તો પણ હવે તો એ કમળા જીવતી જ રહી છે—આર્યસંસાર જીવનને ઝીણી સરકારી દૃષ્ટિએ નિરખનારી, જૂનામાંથી સોનું કાઢનારી અને નવાની સુગન્ધ લેનારી, કદી હાસ્યથી તો કદી કરુણાર્થી-કદી સમભાવથી તો કદી ધર્મ્ય ક્રોધથી આપણા પ્રચલિત આર્યત્વને નવીન આર્યત્વની ઉત્કર્ષક દિશા બતાવનારી, કદી હર્ષ હિલોળે ચડેલી તો કદી નિરાશાના દુખસમુદ્રમાં ડૂબેલી પ્રેમઘેલી કમળા હવે વાચકની મન દૃષ્ટિમાં તેમ જ આપણા દેશના પ્રગતિકારક સાહિત્યમાં ચિરંજીવી થઇ ગઇ છે

કમળાનું હૃદય એ ખરેખર સ્ત્રી-હૃદય છે ને તે ચિતરવામાં લેખકે પોતાની સઘળી કળા સમાવી દીધી છે વાસ્તવિક રીતે આપણા રીતરિવાજોનું પૃથક્કરણ હોવા છતાં, કમળાનું માનવપણું આખા પુસ્તકમાં અનેરો રસ દાખે છે એક તરફથી લગ્નના તથા જીવનના ઘણા પ્રશ્નો ઉપર પ્રકાશ પડે છે, તો બીજી તરફથી કેટલાક સુન્દર પ્રસંગોનું તથા ન ભુલાય એવી માનવ—મૂર્તિઓનું આલેખન નજરે પડે છે ચસગના લગ્નની વિધિઓનું 'દોનામહોત્સવ'નું, પતિપત્ની એક બીજાનું નામ દઇ શકતા નથી એ આપણા રીવાજના રમુજી ગોટાળાનું, રંગીની ભારતી, તથા મધુરી જેવા મીઠા પાત્રોનું જે આલેખન, મૂળમાં તેમ જ ગુજરાતીમાં થયેલું છે તે વાચકના મનમાંથી એકદમ ખસે એવું નથી તેવું જ તાદૃશ આલેખાયનું પાત્ર ગોકળીશંકરનું છે, જેમના વિના પુસ્તકનું આકર્ષણ જરૂર કમ થયું હોત

મૂળની ઘણીખરી ખૂબી રા શિવનાન ભાષાન્તરમાં સાચવી રાખી શક્યા છે એ જેવા તેવા અભિનન્દનની વાત નથી ગુજરાતી ભાષાની તથા શૈલીની ખામીઓ આપણને પરભાષામાંથી ઉચ્ચ ગ્રન્થોને ગુજરાતીમાં ઉતારવા જતા બહુ નડે છે પરન્તુ પ્રયાસથી જ તે ખામી પુરાશે અને આપણી ભાષાની તથા શૈલીઓની સમૃદ્ધિ થશે. રા શિવનાનનો અનુવાદ ઘણે સ્થળે સ્વતન્ત્ર લેખ જેવો જ પ્રવાહી તથા નૈસર્ગિક લાગે છે સર્વ સ્થળે તેવો નથી, એના કારણોમાં આપણા ગુજરાતીની અવિકસિત અવસ્થા અને રા શિવનાનનો સંસ્કૃત તરફનો કાંઇક પક્ષપાત એ બે લાગે છે પરિણામે રસ તથા આવેશના શુદ્ધ પ્રવાહમાં બે ચાર આ પક્ષપાત તેઓ ભૂલી ગયા હોય છે તે તે પ્રસંગો બહુ સારા લખાયા હોય છે પરન્તુ આ

* રતનો ટકોર (સ્વદેશભક્તના કાવ્યો) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ

ન્હાતી ખામી, મગેરૂર ધ્યાન આપ્યાથી, બીજી આવૃત્તિમા દૂર થઇ શકે એવી છે આ વાત ઉપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર એટના માટે છે કે ઉપનાક રૈખણે સાત વિચારો અધૂર શબ્દોમા રજુ થઇ ગયેના ભ્રમે દીઠા છે, અને એથી શૈલીના નૈસર્ગિક પ્રવાહમા તેમ જ પુસ્તકની લોકપ્રિયતામા ન્યૂનતા રહે એમ છે

આપણા સામાજિક જીવનના અને ખાસ કરીને સ્ત્રી-જીવનના કેટનીક ઉંચા આદર્શો રસીની રીતે જેઓને સમજવા હોય અને એક સુશિક્ષિત સરકારી તથા રસિક હિન્દુ યુવતીના હૃદયનુ દમન કરવા જેઓ આતુર હોય તેઓને આ પુસ્તકની અમે સારી પેઠે ભલામણ કરીએ છીએ. છપાઇ, બાંધણી વગેરેનો આટલો સારો દેખાવ ના છપાઇની ભૂલો ધ્યાન ખેંચે એવી રહી છે છે, એ ખેદકારક છે "પરંતુ કેટના થોડા ગુજરાતી પુસ્તકો આ દોષ સાથી મુક્ત છે, ને જેના આપણે આ દોષ વિનાની છપામણીનો સમય હજી ઘણું દૂર છે એવું ભાન થયા વિના રહેતુ નથી

—ડા૦ હ૦ ધ્રુવ, એમ્ એ

૨ ૨૫ ગોખલેના વ્યાખ્યાનો-પુસ્તક બીજુ.—

[નાથ નારાયણ । નવનીત દામોદર પરીખ પ્રગટ કર્તા ઑલ્ડ ગેલ હાઉસ વગેરે મુબાઈ પૃષ્ઠ ૧૬૦ મૂલ્ય દશ આના]

૨૫ ગોખલેના વ્યાખ્યાનોના આ બીજા પુસ્તકનો સત્કાર કરતા અમને આનન્દ થાય છે. ગોખલેના વ્યાખ્યાનોના વિષયાનુસાર વિભાગવાર પ્રકટ કરવાની મગનલાલની યોજના મુબાઈના સ્વરાજ્ય-સભે સ્વીકારી છે તે યોગ્ય જ કર્યું છે પહેલા પુસ્તકમા હિન્દના મહા પુરૂષોની ૨૫ ગોખલેએ કરેલી સ્તુતિનો સમાવેશ કર્યો છે, અને આ બીજુ પુસ્તક આફ્રિકા, ફિજિ તથા ચપારણ્ય વગેરે હિન્દની બહાર તેમ જ હિન્દની અદર અજ્ઞાન હિન્દીઓ સાથે વર્તવામા આવતી ત્રાસદાયક ગીરમીટની પદ્ધતિનું પ્રકરણ છે આ પદ્ધતિથી હિન્દીઓને તેમની અજ્ઞાનતાનુ જે દુ ખદાયી ફળ ભોગવવુ પડે છે, તેનો અન્ત આણવાને ૨૫ ગોખલેએ સ્થાનેસ્થાન આપેલા વ્યાખ્યાનોનો આ સગ્રહ છે આ પુસ્તક વાચશે તે વાચક જાણશે કે ગરીબ હિન્દીઓના અજ્ઞાનનો લાભ લેનાર પરદેશી નાના મોટા ઉજરદારો નાખ ને છે, તેમને કેમ એ ગામા ઓછે પગારે સ્વદેશથી દૂર વધારમા નઠાર કામ કરાવવામાં લઇ જવામા આવે છે, એવી ગુલામગીરીમા તેમના અપરિચિત ધનલોભાન્ધ સ્વામીઓ અને તેમના દૂર નોકરો તેમના ઉપર કેવો બેશુમાર સીતમ ગુજારે છે, ત્યાંની સરકાર એ મ અ નાથી કાયદા વડી કમ ત્યાના સ્વતંત્ર હિન્દીઓને નાખુ કરવા આનાશ પાતાન એ ક છે, અને આ સન અન્યાય આ સર્વ સીતમ સામે તેમની નગી હાલી આ દેશની સ ર સાદૃશ આખમીચામણા કરે છે

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના ઉજે લખી છે? એ જ અતિદુષ્ટ પદ્ધતિના અનેક અમલ સકટોના સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર, એ હિન્દને અપમાનકારી પદ્ધતિના અસાધારણ વિરૂદ્ધ

ઇન્ડિયન નો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૫ મું,] જુન, ઈ. સ. ૧૯૨૭ [અંક ૬.

છઠ્ઠી સાહિત્ય પરિષદ્: એક તાત્કાલિક સંસ્કાર.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

[નોંધ—જેમની વિવેકશક્તિ (*Judgment*) માટે મ્હને ઉંચો મત છે તેવા ત્રણ સ્નેહીઓને જ્યારે મેં આ લઘુ લેખ વંચાવ્યો ત્યારે મ્હને એમ જણાયું કે મ્હારા વક્તવ્ય મ્હેં મ્હારા મનથી મને તેનું સ્પષ્ટ કરેલું હોવા છતાં બુદ્ધિશાળી માણસોની પણ તે સમજવામાં ગેરસમજ થવાનો સંભવ છે. આખો લેખ ફરીથી લખવાનું સ્વાભાવિક રીતે બને. કોઈ મતભેદો માટે હું તૈયાર હોઉં છું, પરન્તુ મ્હારા મુદ્દાના સમ્બન્ધમાં ગેરસમજ ન થાય તે માટે હું હમેશાં બનતી કાળજી રાખું છું. ફરીથી લખવાની અનુકૂળતા શિથિલ તબિયત આદિ એમ ન લાગું. કદાચિત ફરીથી લખવા જતાં આ લેખમાં જે સ્વાભાવિક ઉદ્‌ગારનું જેમ છે અને મ્હારા ખરા ભાવનું લગભગ તાદૃશ આલેખન છે એ સાહજિકતા કમી કરી નાખત. પરિણામે આ લઘુ લેખ એમ ને એમ છપાવો એમ ઠીક ધાર્યું છે. માત્ર ત્રણ મુદ્દા સાથે ટીકારૂપે ટૂંકામાં આપવાની જરૂર ધારું છું. (૧) સાહિત્યપરિષદ્ પ્રસંગે મ્હારા મન ઉપર જે સંસ્કાર જેમની પડ્યા અને જે ભાવ મ્હેં પ્રત્યક્ષતાથી અનુભવ્યો તેનું આલેખન આમાં કર્યું છે. એ સંસ્કારને—એ ભાવને મ્હેં બહુ શાન્તિથી તપાસ્યો નથી. એક પ્રસંગની હકીકતનું આ નિવેદન માત્ર છે એથી બીજા સ્વરૂપમાં આ લેખ વંચાશે તો લેખકને અન્યાય થશે. (૨) ગાંધીજી અને રવીન્દ્રનાથની સરખામણી પણ પ્રાસંગિક જ છે—સર્વદેશીય અથવા સમ્પૂર્ણ નથી જ. એક આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ તરીકે જ માત્ર નહિ, પરન્તુ બીજાં અનેક સ્વરૂપોમાં અર્વાચીન હિન્દી અગ્રેસરોમાં હું ગાંધીજીને લગભગ પ્રથમ સ્થાને મૂકું છું—પ્રથમ પંક્તિમાં તો બેધડક અને સ્હેજ પણ સંકોચ વગર. આ લેખમાં મ્હારો મુદ્દો એ છે કે ગાંધીજી ગમે તેવા મ્હોટા છે છતાં કોણ જાણે કેમ સાહિત્યપરિષદ્ પ્રસંગે રવીન્દ્રનાથજીની હાજરીમાં મ્હને પ્રમાણમાં ન્હાના લાગ્યા. એ ભાવ તે પ્રસંગે હૃદયમાં થયો હતો અને ગેરસમજ અથવા મતભેદ થવાનો સંભવ હોવા છતાં હું એક હકીકતરૂપે એ ભાવ નિર્ભયતાથી ને નિખાલસપણે રજુ કરૂં છું. રવીન્દ્રનાથની ખ્યાતિ જગતમાં વિશેષ છે માટે મ્હને તે ગાંધીજી કરતાં મ્હોટા લાગ્યા હોય એ કલ્પનાને હું મ્હેંજે તપાસવાનું માન આપી શકું એમ નથી, એ કલ્પના

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨–૦–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

મ્હારી સ્વતંત્ર વિચારશક્તિને ગંભીર અન્યાય કરે છે (૩) સાહિત્યપરિષદ્‌ના છઠ્ઠા સમેલન પ્રસંગે મ્હને ગભીર શોકનો ભાવ થયો એમ કહેવામા મ્હારો સ્હેજે આશય એવો નથી કે પરિષદ્ તદ્દન નિષ્ફલ હતી કે પરિષદ્‌ના કાર્યમા સંતોષકારક તત્ત્વો કાંઇ પણ હતા જ નહિ તેમ જ જે વિદ્વાનો ગુજરાતના ભૂષણ છે ત્હેમને અથવા તો જે ભાઇઓએ સ્તુતિપાત્ર પ્રયાસથી વિષમ પરિસ્થિતિમા પરિષદ્ ભરી ત્હેમને ઉતારી પાડવાનો અધમ અપરાધ તો મ્હારે હાથે સભવતો જ નથી હુ તો માત્ર એટલી હકીકત કહેવા ઇચ્છુ છુ—ને તે ઘણા સંકોચથી ને દુ ખથી કહુ છુ—કે કોણ જાણે કેમ પરિષદ્ પ્રસંગે અકથ્ય—ને કદાચિત્ અગમ્ય—શોક મ્હે અનુભ યો હતો)

ન સમજાય એવી રીતે લગાયેલી અને ન સહી શકાય એવી જાતની વ્યથાવાળી દમની બીમારીનો અને ત્હેને લીધે થયેલી લાચાર બનાવી દે એવી અશક્તિનો હુ ભોગ થઈ પડેલો હોવા છતા ગુજરાત તરફની, સાહિત્ય તરફની અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ તરફની હ્ દયભરી મમતાની પ્રમત પ્રેરણાને પરિણામે હું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌ના છઠ્ઠા અધિવેશન પ્રસંગે અમદાવાદ જઇ શક્યો એ મ્હારૂ સદ્‌ભાગ્ય, પરિષદ્‌ના કામમા હું સક્રિય ભાગ ન લઇ શક્યો એટલુ જ નહિ, પરન્તુ સમગ્ર કાર્યક્રમ પ્રસંગે એકધારી હાજરી પણ ન આપી શક્યો એ મ્હારુ દુર્ભાગ્ય. હશે હું મ્હારી જાતને પૂછુ છુ—એવા આત્મપ્રશ્નો અને પરપ્રશ્નો પૂછવાની મ્હારી પ્રકૃતિ છે—કે પરિષદ્ પ્રસંગે મ્હારા મન ઉપર એકદરે શો સસ્કાર પડ્યો હતો ?—કે મ્હારા હૃદયમા શો ભાવ ઉદ્‌ભવ્યો હતો ? ખરૂ કહુ તો મ્હને એ પ્રશ્ન પુછવો નથી ગમતો. એનો શો ઉત્તર મળશે તે સબન્ધમા મ્હને અનિશ્ચિત ચિંતા રહે છે, અને પૃથક્કરણ કે પરીક્ષા વગરની ચિન્તા વધારે મૂઝાવે છે સત્યનો ગીધીસટ સાક્ષાત્કાર જેટલીતેટલી સહનશક્તિ મૂલ્ય તરીકે માગે છે એમ નથી, અને જેવી તથા જેટલી સહનશક્તિની અપેક્ષા પોતાની પરીક્ષા માટે રહે છે તેવી અને તેટલી હુ બતાવી શકીશ કે કેમ તે સબન્ધમા મ્હારૂ મન શંકા અનુભવે છે—અને છતા યે સાહસ ખેલ્યાસિવાય નથી રહેવાતું, સાવધતા કામ નથી લાગતી, અને કાંઇક સમજણથી દોરાઇને તેમ જ કાંઇક સ્વભાવથી પ્રેરાઇને એ પૂછવો ન ગમતો પ્રશ્ન પૂછાઈ જ જવાય છે

અને એ આત્મપ્રશ્નનો ઉત્તર શો છે ? પૃથક્ પૃથક્ જમે ઉધારની ન્હાની મ્હોટી રકમો માડી ત્હેમનો સરવાળો—બાદબાકી કરનાર હિસાબ અત્યારે નથી આપતો અત્યારે તો માત્ર એટલુ જ તારણ રજુ કરૂ છુ કે "'તરસાળ સિલક છે કે ખોટ ?'' મ્હને કહેતા દુ ખ થાય છે કે મ્હારી ગણત્રી ખોટની છે,—મ્હારો સામટો ભાવ શોકનો હતો. મ્હારા ભાવનુ આ સીધુ અને સાદુ કથન કોઇને અન્યાયી લાગશે, કોઇને અનુદાર લાગશે, કોઇને અનાવશ્યક લાગશે ગમે તેમ લાગે મ્હારે માટે એટલુ બસ છે કે બને તેટલી સભાળ રાખીને હું એક હકીકત તરીકે રજુ કરુ છુ મ્હારા એ શોકભાવનુ સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કર્યા સિવાય ત્હેનુ જરા વિશેષ સ્પષ્ટ નિરૂપણ હુ કરીશ

ભારતના ટકાર (સ્વદેશભિક્તના કા યો) રૂ ૦—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ—

જગદ્વિખ્યાત ભારતીય કવિ રવીન્દ્રનાથજી પરિષદમા પધાર્યા અને તેઓશ્રીએ પરિષદ માટે ખાસ તૈયાર કરેલો અદ્ભુત લેખ અદ્ભુત છટાથી વાંચ્યો, લાલ દરવાજાના મેદાનમા મળેલી લોકસભા સમક્ષ તેઓશ્રીએ ગુજરાતના સ્વાગતના ઉત્તરરૂપ ઉપકારલેખમા "વસન્તાગમન"નો નિર્દેશ કર્યો, "વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન"મા આપવામા આવેલી "પાર્ટી" પ્રસંગે તેઓ પધાર્યા અને જુદે જુદે સ્થાને ગોઠવેલા જુદા જુદા દૃશ્યો હેમણે ગાંધીજીની સાથે ફરીને જોયા આ સર્વ પ્રસંગોએ જો કોઇપણ ભાવ મ્હારા અન્ય અનેક ભાવોને પાછળ પાડી દઈ આગળ ધસી આવતો હોય—અને તે અનિવાર્ય પ્રાબલ્યથી—તો તે ભાવ કોઇ ઉંડા અગમ્ય શોકનો હતો રવીન્દ્રનાથજી એટલે અદ્ભુત મોહિની—એટલી બધી અને એવી મીઠાશવાળી મોહિની કે હેની પાછળ માયા છે કે માયા એ બહુ સૂક્ષ્મતાથી તપાસવાનું મન પણ ન થાય એ મોહિનીથી હુ મુગ્ધ ન જ થઇ શકુ એવો અરસિક કે અગુણજ્ઞ હું નથી, જો કે સ્વતન્ત્ર અને તટસ્થ પરીક્ષા કરવાનો દૈવી હક ગુમાવી દેવા જેટલો હું કોઇથી અંજાતો નથી ને રવીન્દ્રનાથજીને જમે બાજુ જ હોઇ શકે એવો અહોભાવ મ્હારો નથી અને આ સર્વ છતા સાદી અને સીધીસટ હકીકત એ છે કે રવીન્દ્રનાથજીની મહત્તા અને હેમની મોહિનીની કદરના આહ્લાદ કરતા યે વધારે પ્રબળ ભાવ મ્હારા હૃદયમા શોકનો હતો—અગમ્ય શોકનો, અશક્ય શોકનો રવીન્દ્રનાથજીના શાન્ત અને સૌમ્ય પરન્તુ પ્રભાવશાળી તેજ પાસે મ્હને ગુજરાતીઓ નિસ્તેજ લાગ્યા—પૃથક્ પૃથક્ વ્યક્તિ તરીકે તેમ જ સામગ્રી પરિષદ્ તરીકે ગુજરાત આમ સ્વયમેવ નિસ્તેજ હશે, પરન્તુ રવીન્દ્રનાથજીના પ્રચંડ પ્રકાશમા અનેકગણુ વધારે નિસ્તેજ મ્હને દેખાયુ અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટને કાંઇક એવુ લખેલુ સ્મરણમા છે કે "એ પ્રકાશે અન્ધકારને વધારે દૃશ્ય બનાવ્યો—*That light made darkness more visible*" કાંઇક એવુ આ પ્રસંગે થયુ મ્હને જણાયુ સાહિત્ય પરિષદ્ એટલે વસ્તુત ૭ સાક્ષરગ્રહો મુખ્ય અને ઇતર ગ્રહોપગ્રહો ગૌણ મુખ્ય અને સ્થાયી ગ્રહોમા રમણભાઇ—આનન્દશંકરભાઇ—નરસિંહરાવભાઇની ત્રિપુટી કેન્દ્રસ્થાને અને બળવંતરાય ઠાકોર, કૃષ્ણલાલ ઝવેરી અને કેશવલાલ ધ્રુવ હેમની સાથે ન્યૂનાધિક અંશે જોડાયલા આ ૭ યે ગૃહસ્થો ગુજરાતના ભૂષણ છે અને તેઓને ગુજરાત થોડે કે ઘણે અંશે આભારી છે એ ૭ સાક્ષરગ્રહો ઉપરાંત બીજા પણ અનેક યોગ્યતાયુક્ત વિદ્વાનો—વૃદ્ધ, પુખ્ત ઉમ્મરના તથા યુવાન—હાજર હતા, અને છતા યે મ્હને ગુજરાત નિસ્તેજ લાગ્યુ—રવીન્દ્રનાથજીની હાજરીમા ન્હાનુ લાગ્યુ એ મ્હારો પ્રધાન અને પ્રબળ શોકભાવ સ્હેજે ઓછો ન થઇ શક્યો કે "ક્યા રવીન્દ્રનાથજીના આંજી નાખનારા તેજ તેમ ધમધમાવી નાખતો પ્રતાપ અને ક્યા ગુજરાતના નિસ્તેજ અને ક્ષીણ સાક્ષરગ્રહો?" વ્યક્તિગત ટીકા કરવા હુ નથી ઇચ્છતો, પણ સત્યનિષ્ઠા મ્હારી પાસે મ્હારા હૃદયનો ખરો ભાવ સ્પષ્ટ કરાવે છે રવીન્દ્રનાથજી પધારશે ત્યારે ગુજરાતના ગૌરવનું રક્ષણ ગુજરાતના ક્યા વિદ્વાન્ નરવીરો વધારે સારી રીતે કરશે? એ ચિન્તાની મનોદશામાં મ્હને વધારેમા વધારે આશા આનન્દશંકરભાઈ માટે હતી ગુજરાતના દુર્ભાગ્યે એમણે પણ એવા સંભ્રમથી પોતાનું સ્વાગત

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

વ્યાખ્યાન વાંચ્યું કે જેવી અગત્યતાથી સામાન્ય રીતે મશહૂર વિદ્યાર્થી પરિષદ- પામે વાંચે આથી મ્હને જેવો તેવો અચંબો નથી થયો ભારતની બ્હાર તો શું પરંતુ ગુજરાતની મ્હાંરે પણ જેમની વિખ્યાતિ પ્રસરી નથી હોય એવો એકે વિદ્વાન્ તો ગુજરાતમાં નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાના સિદ્ધ પરાક્રમથી નહિ તો પોતાની વાસ્તવિક યોગ્યતાથી પણ પોતાનો પ્રભાવ દાખવી શકે એવા જે કેટલાક વિદ્વાનો ગુજરાતમાં છે ત્હેમાંના વધારેમાં વધારે આશા વ્ય વિદ્વાન્ પણ નિરાશાજનક નીવડ્યા આનન્દશંકરભાઇ એટલે સરકારિતા "*Culture*" એમની એ સંસ્કારિતાને એમણે વિના સંકોચે પૂર્ણ રૂપાથી પ્રગટ થવા દીધી હોત અને પોતાની ઉંચી શક્તિઓના તથા પોતાના માનપ્રદ પદના ગૌરવના વધારે ખરા ભાનથી તેઓએ વાંચ્યું હોત તો હું બેધડક કહીશ કે એમણે એમની જાતને તથા એમના પદને વધારે દીપાવ્યાં હોત

પણ રવીન્દ્રનાથજીની હાજરીમાં મ્હને માત્ર ગુજરાતના "સાક્ષરો" જ ન્હાના ન લાગ્યા, મ્હને તો પ્રમાણમાં ગાંધીજીએ તે પ્રસંગે ન્હાના લાગ્યા સ્વાગતમંડળને બદલે ધ્યાને કે પરિષદને પ્રમુખપદે ગાંધીજી બિરાજ્યા હોત અને ત્હેમણે ત્હેમનું વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હોત તો તે કેવું થાત એ તો કલ્પનાનો વિષય રહ્યો તો ગાંધીજીની સાહિત્યરસિકતાની ખરી સાચી કસોટી કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો હોત ગાંધીજીને બોલવાના એક બે પ્રસંગો જ માત્ર મળ્યા હતા તે ઉપરથી ગાંધીજીની સાહિત્યરસિકતા આંકવી એ કદાચિત્ પૂરો ન્યાય ન ગણાય આ સાચું છે એ સ્વીકાર્યા છતાં એ મ્હારે કહેવું પડે કે જે જે પ્રસંગોમાં મ્હેં ગાંધીજીને અને રવીન્દ્રનાથજીને સાથે જોયા તે તે પ્રસંગોમાં કોણ જાણે કેમ મ્હને રવીન્દ્રનાથજી વધારે મ્હોટા દેખાયા કદાચિત્ હું ગાંધીજીને અન્યાય કરતો હોઉં તો પણ હું ધારું છું કે હું ગાંધીજીને એટલો બધો અન્યાય તો નથી કરતો કે જેટલો "ગાંધીજીને રસિકતાની કસોટીએ કસવા જ ન જોઈએ" એવો અપવાદ જેઓ રજુ કરે છે, તેઓ કરે છે ગાંધીજીના લેખો જેમણે વાંચ્યા હશે અને એમનાં ભાષણો જેઓએ સાંભળ્યાં હશે એવા તો ગાંધીજીનો રસ-[illegible]માંથી બિલકુલ બહિષ્કાર ભાગ્યે સ્વીકારશે ગાંધીજી બોલીચાલીમાં લેખનશૈલીમાં અને એમની મીઠી ને માર્મિક મશ્કરીઓમાં એમની રસિકતાનો પુષ્કળ પુરાવો આપે છે સંસ્કૃતમાં જેને "લાલિત્ય" કહે છે એવી ચતુરાઈ, એવી સફાઈ, એવી મનોહારી મીઠાશ એવી યુક્તિ અને એવી સૂચકતા એઓથી એટલી બધી બતાવે છે કે તે ધ્યાન ખેંચ્યા વિના ન રહે "હું તો રહ્યા રંગી" એવું જે વચન ગાંધીજીએ લાલ દરવાજાના મેદાનની લોકસભા સમક્ષ પોતાના સમ્બન્ધમાં વાપર્યું હતું અને આનન્દશંકરભાઇના તથા પોતાના 'આરાડમારાડપણા' ના સમન્વ વિષે જે ઉદ્‌ગારો રસથી વારંવાર કાઢ્યા હતા એ બતાવે છે કે ગાંધીજી પણ રસીયા છે-એમ છેક સૂકાભૂખા વિરાગી જ નથી અઠવાડીએ અઠવાડીએ હું તો "નવજીવન"ને *Young India*" વાંચુ છું ને એ અસિધારાવ્રતી તપસ્વીના ઉગ્ર ઉદ્‌ગારોમાં એ વ્યાપી રહેલી માનવતા (*Humanity*) અને રસિકતા માટે માન અનુભવું છું આ છતાં યે-ગાંધીજી રસીયા હોવા છતાં યે-રવીન્દ્રનાથજીની હાજરીમાં સાહિત્ય પરિષદ્ પ્રસંગે મ્હને તેઓ પૂરેપૂરા

પાંચ પ્રેમકથા. રૂ ૦-૬-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મ્હારમા ખીલેના ન લાગ્યા અને 'ગાધીજીને સાહિત્યપ્રદેશમા સ્થાન નથી" એવા પક્ષવાદી મોનુ ખોટાપણુ પુરવાર કરે એવો પોતાની રસિકતાને એ સર્વ વિષયસ્પર્શી મહાત્મા આવિર્ભાવ કરશે અને પ્રાપ્ત પ્રસગને પ્હોચી વળી પોતાની જાતને અને ગુજરાતને દીપાવશે એવી મ્હારી આશા સફળ ન થઇ એ પ્રસગને ઉદ્દેશીને મ્હારૂ કહેવુ સ્પષ્ટ કરીશ લાલબાગની પાસેના મેદાનમા મેદની મળી હતી–રવીન્દ્રનાથજી હિન્દીમા વ્યાખ્યાન આપશે એવી ગાધીજીએ આપેલી આશાથી લોકસભા ભરાઈ હતી રવીન્દ્રનાથજી પધાર્યા હતા–માત્ર ગાધીજી હાજર ન હતા પ્રમુખપદ ગાધીજીની ગેરહાજરીમા નરસિહરાવભાઇને અપાયુ–રમણભાઇની સૂચનાથી ને આનન્દશકરભાઇના અનુમોદનથી રવીન્દ્રનાથજીએ પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમા ગુજરાતના સ્વાગતના ઉત્તરમા ઉદ્ગાર પ્રકટ કર્યા. એ ઉદ્ગારો આશા આપવા પ્રમાણે હિન્દીમા નહિ પરન્તુ અગ્રેજીમા હતા એમનુ હાર્દ ગુજરાતીમાં લોકોને કહી સમજાવવા સ્વાભાવિક સૂચના થઇ ઉત્તર મળ્યો "અશક્ય" એ ઉત્તરની યોગ્યાયોગ્યતાની તપાસ તો દૂર રહી, પરન્તુ એ ઉત્તર અને ત્યાર પછીના રમણભાઇના અને નરસિહરાવભાઇના અક્ષમ્ય અસભ્યતાયુક્ત ઉદ્ગારો ત્હેમના જેવાને ન શોભે એવા હતા લોકસભા ઉશ્કેરાયલી હતી ગાધીજી થોડી વારમા આવ્યા ને ગુજરાતીમા સાર કહી બતાવવાની વાજબી લોકમાગણી એ લોકપ્રેમી લોકનાયકે સ્વીકારી મોડા આવવા માટે ગાધીજીએ સભાની માફી માગી–માગવા પ્હેલા જ તે મળી ચુકી હતી પરન્તુ એ રવીન્દ્રનાથજીના ઉપકારોદ્ગારનો સાર કહેતા કહેતા માત્ર ન થઈ શકે એવો એક અતિશય અગત્યનો મુદ્દો ગાધીજીએ છોડી દીધો કે "અગત્યની અને મ્હોટી વાત તો એ છે કે ભારતના રાષ્ટ્રજીવનનો વસન્તકાળ આવી પ્હોચ્યો છે–વસન્તકાળ આવી પ્હોચ્યો છે" એ સૂચક ર ન્દચિન ગાધીજી ચૂક્યા–રહી ખરા, પણ નિરાશી વધારે માટે એમ થયુ હશે? ગમે તેમ હો, સાહિત્યપરિષદ્ પ્રસગે મ્હને રવીન્દ્રનાથજીની હાજરીમા ગુજરાતના વિદ્વાનો પ્રમાણમા ન્હાના લાગ્યા, ભારતવર્ષની હૃદયસપત્તિરૂપ ગાધીજી પણ પ્રમાણમા ન્હાના લાગ્યા, સમગ્ર સાહિત્ય પરિષદ્ નિસ્તેજ લાગી ગુજરાતને માટે મમત્વ અનુભવનારા હૃદયોને આવી સ્થિતિમા શોક નહિ તો બીજો શો ભાવ થાય? માનવજીવનના ઉચ્ચ કાર્યપ્રદેશોમા ગુજરાતના સતાનો ક્યારે ઘૂમશે–ઝઝૂમશે–ને ગુજરાતને અનેરૂ ગૌરવ ભારતવર્ષમા અને જગતમા અપાવશે?

પારેખનો અગ્નો,
નડિઆદ, તા ૧૩ ૭ ૧૯૨૦

દયારામનો અક્ષરદેહ. રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

વિચિત્ર વીલ.

લેખક—રા. પુષ્કરરાય વામનરાવ મેહતા એમ્ એ, એલ્એલ્, બી

પ્રકરણ પહેલું

મનુ દેશાઈ એડવોકેટ.

આપણી વાર્તાની શરૂઆત મુબાઇમા પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ ઉપર આવેલા એક પાચ માળના ભવ્ય મકાનના ચોથા માળ ઉપરના છેલ્લા બ્લૉકમા થાય છે સદર બ્લૉક બે ઓરડા ને એક ઓરડીનો બનેલો હતો તેના આગના ખડના બારણા ઉપર જમણી બાજુએ “મનુ દેશાઇ, એડવોકેટ હાઇકોર્ટ” એ નામનુ ચકચકિત પાટીયું, આવનારની નજરે પડતુ હતું આ મનુ દેશાઇ એડવોકેટને એક જોડીયો ભાઇ હતો તેનું નામ નાનુ દેશાઈ હતુ મનુ અને નાનુ કૉલેજમા હતા તેવામા જ તેમનો બાપ ગુજરી ગયો હતો તેની મિલકતમાથી જે થોડુ ઘણુ ઉત્પન્ન આવતુ હતુ તેથી મનુ અને નાનુને જીદગીભર ગુજરાન થઇ શકે એમ ન હોતું તે કારણે આ બે ભાઇઓએ સ્વતત્ર ધધા કરવાનુ પસદ કર્યું, અને સારી અક્કલ વાપરી નિશ્ચય કર્યો કે એ એડવોકેટ અને બીજાએ સોલીસીટર થવુ તે મુજબ મનુ એડવોકેટ થયો અને નાનુ સોલીસીટર થયો આમ કરવામા તેઓનો હેતુ દેખીતી રીતે એ હતો કે નાનુ સોલીસીટર મનુ એડવોકેટને કામ આપે અને મનુ એડવોકેટની કીર્તિથી નાનુ સોલીસીટરને કામ આવે મનુએ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ ઉપર અને નાનુએ મેડૉઝ સ્ટ્રીટ ઉપર ઑફીસો ગોઠવી

પરતુ પોતપોતાની ઑફીસો ગોઠવવાનુ કામ પૂરૂ થયુ એટલે પછી તેમનો વખત ગાળવાને બીજુ કાઇ સાધન મળી આવતુ નહિ નાનુ પાસે કાંઈ કામ આવતું નહિ અને પરિણામે મનુના હાથ પણ ખાલી જ રહેતા આવી રીતે ત્રણ વર્ષ સુધી તો બન્ને જણાને, ગાઠના પૈસા ખરચી દરબ્યાત આરામ લેવો પડયો નાનુ આખો વખત ઑફીસમા બેસી બગાસા ખાતો અને મનુ ઝભ્ભો પહેરી ભૂતની માફક હાઇકોર્ટમા આમતેમ આટા ફેરા મારતો હતો કોઇ બારીસ્ટરના કામમા તેની ગેરહાજરીમા નોટસ્ લેવાની હોય અગર કોઇ—દમ વગરનો કેસ કોઇ બારીસ્ટરે પવરાવ્યો હોય તેમા માથાફોડ કરવાની હોય એવા કામોમા ક્વચિત્ વખત ગાળવાનુ સાધન મનુને મળી આવતુ એક વખતે એક અજાણ્યા સોલીસીટરે આવીને એક કેસ મનુના હાથમા આપ્યો—કેસ ઉપર બે ગીનીની ફી લખેલી હતી મનુએ હરખભેર તે કેસ લઇ લીધો કેસમા કાઇ દમ ન હોતો મનુએ તે કેસ ચલાવ્યો ને પુરો થયો ત્યારે સોલીસીટર માટે પાછુ ફરી જોયુ પણ સોલીસીટર સાહેબ ત્યા હોય જ શાના? સોલીસીટરની સાથે બે ગીની પણ ગઇ! પણ દામના કાગળો રહ્યા તે મનુ એડવોકેટની ટેબલ ઉપર મૂકવાને ઘણા ઉપયોગી થઈ પડ્યા. જ્યારે જ્યારે ઑફીસ બહાર કોર્ટનો પગરવ સભળાય કે એ કાગળો ઉચકી મનુ વાચવા મડી જતો

અનગવિષ. રૂ ૨-૮-૦ એન. એન. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આપણી વાર્તાની શરૂઆત થાય છે તે વખતે મનુ એડવોકેટ પોતાની ઓફીસમા "રીપોર ટીંગ ન્યુસ" વાચવામા મશગુલ હતો તેવામા કોઇએ બારણુ ઉઘાડ્યુ એટલે ન્યુસપેપર ફેંકી દઇ, એકદમ એક કાયદાની ચોપડી હાથમા લઇ બેઠો આવી એક બે ચોપડીઓ, આવા ઉપયોગ માટે હમેશાં તે ટેબલ ઉપર રાખી મૂકતો.

' કઇ હરકત નહિ મનુ એ તો હું જ છુ શરમાઇશ નહિ " નવા આવનારે ન્યુસ પેપર પડતું દેખીને કહ્યુ

' આહ ! અનન્ત !" મનુએ હાથ મીલાવતા કહ્યુ " મે તો ધાર્યું કે કોઇ અસીલ હશે. અસીલ ગમે ત્યારે આવી પહોચવાનો સભવ છે તેને માટે મારે તૈયાર રહેવુ પડે છે "

"બરોબર છે " અનન્તે જવાબ આપ્યો "પણ તું જાણે છે ? હુ પણ અસીલ જ છુ-તે પણ વળી માલદાર અસીલ વીશ લાખનો મામનો છે મારા કાકાની મિલકત, સમજ્યો ? તેણે એક બીજુ વીલ કરેલુ જણાય છે અને તે માટે તારી સલાહ લેવા આવ્યો છુ "

સ્વાભાવિક રીતે મનુ પ્રથમ તો હરખમા ખુરશી ઉપરથી કુદિ ઉઠ્યો, પણ તરત જ કાઇ બીજો વિચાર આવતા ગ્લાનો થઇ બેસી ગયો

' મી રાયજી," મનુએ ગભરા થઈ કહ્યુ " હું દીલગીર છુ કે તમારી હકીકત સાભળી શકતો નથી "

" હે ! એટલે ?"

" એટલે હું એમ કહેવા માગુ છુ કે તમે સોલીસીટરની મારફત આવ્યા નથી અને સોલીસીટર વગર અસીલની હકીકત સાભળવાનો હમારા ધધામા રિવાજ નથી

" હવે નરકમા ગયો તારો ધધાનો રીવાજ !" અનન્તે અધીરાઇથી કહ્યુ

" મી રાયજી, તમે એક મિત્ર તરીકે આવ્યા હોત તો કાયદા વિષેની માહિતિ હું ખુશીથી આપત પણ તમે પોતે જ કહ્યુ કે અત્યારે એક અસીલ તરીકે તમે આવ્યા છો તેથી આપણો મિત્રતાનો સબધ ઢકાઈ જાય છે અને વ્યાવહારિક સબધ આગળ આવે છે આવા સજોગોમાં અમારા ધધાનો રીવાજ આડો આવે છે તેથી કરીને એક સોલીસીટરની ગેરહાજ રીમા હું તમારી હકીકત સાભળવાનું, અતિ અયોગ્ય તેમ જ આધારરહિત અને રીવાજ વિરૂદ્ધનું પગલું ભરવાને અસમર્થ છુ એમ કહેવાની મને ફરજ પડે છે "

" શિવ શિવ !" અનન્તે આશ્ચર્ય પામી કહ્યુ "મને ખબર નહિ કે તું આટલો ચિબ્બો છે મેં તો ધાર્યું હતું કે આ કામ હાથ લાગવાથી તું ઉલટો ખુશી થશે."

" ખચિત-ખચિત જ હમણાની સ્થિતિ જોતાં હું કદી પણ કોઈ કામ જતું કરૂં નહિ હુ કહું તેમ કરો તો એક રસ્તો છે મેડોઝસ્ટ્રીટમા મારા ભાઇ નાનુ સોલીસીટરની ઓફીસ છે ત્યા જઇ તેની સલાહ લો હુ ધારૂ છુ કે તે પણ હમણા કામની અછત છે એટલે તે અત્યારે નવરો જ હશે ને મળી શકશે તેને સાથે લઇને એક કલાકમા તમે પાછા આવો ઉભા રહો હુ મારા કારકુનને પૂછી ખાતરી કરૂ મગળ !"

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુબઇ

મગળ, એક ઠીંગણો, જાડો અને ચુચી પણ ચાલાક જણાતો છોકરો અંદર આવ્યો તેને મનુએ પૂછ્યું "હું ધારૂં છુ કે અત્યારે કોઇને મળવાનો મે વખત આપ્યો નથી !"

"ના સાહેબ" મગળે ચુચી આંખ વધારે ચુચી કરતા કહ્યું "જરા જોઉં હું કંપ રીમા જોઇ આવું સાહેબ" એમ કહી તે ગયો, અને ગયો તેવો જ પાછો આવ્યો ને ખબર આપી કે કોઇ મળવા આવનાર નહોતું

"બહુ સારૂં ત્યારે મી નાનુ દેસાઇ સોલીસીટર અને મી રાયજીની સાથે બે વાગે મસલત છે તે નોંધી રાખ"

"જી સાહેબ." ફરી મગળ અદ્રશ્ય થયો તેની પાછળ અનન્ત રાયજી પણ મી નાનુ દેસાઇ સોલીસીટરની ઓફીસ તરફ રવાના થયો રાયજીના ગયા પછી મનુંએ મગળને પાછો બોલાવી, જમશેદ પારસી બારીસ્ટરની ઓફીસમાંથી, બે ત્રણ પીનને વગના કાયદાની ચોપડીઓ મગાવી રાખી, અને પછી બન્ને જણાની રાહ જોતો બેઠો

પ્રકરણ બીજું

મનુ અને નાનુ

દરમ્યાન, અનન્ત, નાનુ સોલીસીટરની ઓફીસમા પહોચી ગયો હતો મનુ અને નાનુ જોડીયા ભાઇ હતા, તેવા જ તેમના કારકુનો પણ જોડીયા ભાઇ હતા તેમ તેમની ઓફીસમા ઓરડા પણ એક સરખા જ હતા અનન્ત ગયો ત્યારે નાનુ એક મહાભારત કામના કાગળીઆ વાચતો હતો પાસે જતા અનન્તને જણાયું કે કામ તો પાચ દશ વરસનું જુનું હતુ અને તે હમેશ હાથમા લીધાથી તે મેલું થઇ ગયુ હતું

"કેમ રાયજી, શું છે ?" કંઇ જમવાનું નોતરૂં દેવા આવ્યો છે કે ? નાનુએ અનન્તને ફાખન થતો જોઇ પૂછ્યુ "મેં તો ધાર્યું કે કોઈ અસીલ આવ્યો હશે"

"ત્યારે તો તે ખરૂં ધાર્યું હું અસીલ જ છુ" અનન્તે જવાબ આપ્યો

"હું તારા ભાઇની પાસે જઇ આવ્યો એણે મને તારી પાસે મોકલ્યો છે એનું કહેવું એમ છે કે સોલીસીટરની હાજરીવગર અસીલની સાથે વાતચિત કરવાનો એનો ધધાનો રીવાજ નથી"

"તદ્દન સાચુ મનુએ બરોબર જ કહ્યું છે આવી ઝીણી બાબતોથી વાકેફ થવાને તેને વણી તકો મળી નથી, છતા એ બધું જાણે છે તે આશ્ચર્યકારક છે વારૂ પછી, બેનો શું કામ છે ?"

"કામ તો જાણે કે મોટુ છે, અને તારા ભાઇએ બે વાગે જ આપણને મળવાનો વખત રાખ્યો છે એટલે હું ધારૂં છુ કે આપણે બન્ને હમણા જ ત્યા જઇએ બધી હકીકત હું તમને બન્નેને સાથે કહીશ"

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

"ઠીક ત્યારે સામાન્ય રીતે, આવા વખતે ઓરીસ છોડીને જવાનું મને પસંદ નથી. કારણ કે તેથી અસીલોને-ખાસ કરીને દૂરના અસીલોને-અડચણ પડવાનો સંભવ છે પણ તારે ખાતર અત્યારે હું જાઉં છું ગયજી કેશવ! કોઈ આવે તો કહેજે હું મનુ એડવોકેટની સાથે, એક અગત્યના કામ માટે મસલત કરવા ગયો છું અને લગભગ સાડા ત્રણે પાછો આવીશ "

"બહુ સારૂં સાહેબ" મગજના ભાગ કેશવે જવાબ આપ્યો અનન્ત અને નાનુ રસ્તા ઉપર નીકળ્યા કે પાછળથી ઓરડાને તાળુ લગાવી તે બીજા 'કારકુનો' સાથે ગપ્પા મારવા નીકળી પડ્યો કારણ કે તેને ખાત્રી હતી કે કોઇ અસીલ આવવાનો નથી

બરોબર વખતે અનન્ત અને નાનુ મોલીસીટર મનુ એડવોકેટની ઑફીસમાં આવી પહોંચ્યા તેમને જોઇ મનુનું હૃદય આનન્દથી કેટલા જોરથી ધબકારા મારતું હતું તે વર્ણવી શકાય એમ નથી એક માલદાર અસીલ મળવાનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો

'પધારો ગૃહસ્થો, બેસો" મનુએ પૂર્ણ ગંભીરતાથી કહ્યું "મી રાયજી, હું ધારૂં છું કે તમે જે બાબતમાં મારી સલાહ માગતા હતા તે વિશેની બધી હકીકત તમારા સોલીસીટરને કહી જ હશે "

'ના" અનન્તે કહ્યું "તમને બન્નેને સાથે જ બધી હકીકત કહેવાનો મારો વિચાર છે "

"ઉંહ!" મનુએ નાકનું ટીચકું ચઢાવી કહ્યું 'બરોબર પદ્ધતિસર થયું નહિ અમારા આબરૂદાર ધંધાના નિયમ મુજબ, આવી રીતે કામ લઇ શકાય નહિ સામાન્ય રીતે, કાગળો તૈયાર કરીને સોલીસીટરે એ વકીલને આપવા જોઇએ પણ તારે ખાતર તે હું દરગુજર કરીશ કારણ કે, કામ મહત્વનું જણાય છે "

"હવે બરોબર કહ્યું" અનન્ત બોલ્યો 'હું એક વીલ વિષે સલાહ લેવા આવ્યો છું "

"તે તો - જાણું છું પણ કયું વીલ? ક્યાં છે?" મનુએ પૂછ્યું

"એ વીલ મારા લાભમાં કરેલું છે, અને તે એક સ્ત્રીની પીઠ ઉપર છુંદણા પાડી લખેલું છે "

આ સાંભળતાં જ બન્ને ભાઇઓ ખુરસીમાંથી કુદી ઉઠ્યા, અને અનન્ત સ્હામું એવી રીતે જોઇ રહ્યા કે અનન્તથી હસ્યા વગર રહેવાયું નહિ.

'હું ધારૂં છું, ગયજી, કે તું મશ્કરી કરતો નથી" મનુએ કરડાકીથી કહ્યું "એક એડવોકેટ સાથે આવી મશ્કરી કરવામાં જોખમ કેટલું છે તે તને માલુમ તો હશે જ" '

'ખરેખર, રાયજી" નાનુએ ઉમેર્યું "હું ધારૂં છું કે કાયદાના ધંધા માટે તને એટલું તો માન હશે જ, કે મારા ભાઇએ કહ્યું તેવી કોઈ રીતે અણઘટતી વનાડક તું નહિ ચલાવે"

"પણ મહેરબાન સાહેબો, આ મશ્કરી નથી હું ખાતરી આપું છું કે આ ખરી બિના છે "

"ત્યારે આગળ ચલાવ" મનુએ પાછા બેસીને કહ્યું "દેખીતી રીતે આ કેસ વિચિત્ર લાગે છે"

"ખરેખર એમ જ છે" અનન્તે કહ્યું "હવે હુ કહુ તે ધીરજથી સાભળો"

પ્રકરણ ત્રીજુ

વિચિત્ર વીલ.

"આપને ખબર હશે જ કે મારા મરહુમ કાકા ધનજય રાયજી પુસ્તકો છપાવનાર અને પ્રગટ કરનારનો ધંધો કરતા હતા વળી એ પણ તમને ખબર હશે કે, તેમની જોડે બીજા બે ભાગીઆ હતા આ કપની ધંધામા દરવર્ષે મોટો નફો કરતી હતી અને તેને પરિણામે મારા કાકા ધનજય અને તેના ભાગીદારોએ અનહદ ધન એકઠુ કર્યું હતું"

"તેની સાથે આપણુને કામ નથી" મનુ વચમા જ બોલી ઉઠ્યો "તમારી હકીકત કહો. નકામો વખત નહિ લો"

"તમે સાભળો તો ખરા, એની સાથે જ કામ છે મહેરબાની કરી વચમા બોલશો નહિ તો વખત ઓછો જશે હવે થોડા વખત ઉપર, હુ મારા કાકાની સાથે તેમની ઑફિસમા બેઠો હતો, તેવામા 'ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા' ની પ્રખ્યાત લેખક મીસ રીરીન દસ્તુર તેમને મળવા આવી તેઓની વાતચિત ઉપરથી જણાયુ કે, 'ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા' નો કાપીરાઇટ, મારા કાકાએ મીસ દસ્તુર પાસેથી ઘણી જુજ કિંમતે વેચાતો લીધો હતો મીસ દસ્તુરને પૈસાની તગી હતી અને તે વખતે તેની બ્હેનને ક્ષય થયો હતો, તેને હવાફેર લઇ જવી હતી તે માટે પૈસા માગવા તે મારા કાકાની પાસે આવી હતી એને એવી આશા હતી કે, 'ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા' જાહેરમા ઘણી વખણાઇ છે, અને ઘણી આવૃત્તિઓ ખપી ગઇ છે તે જોતા મારા કાકા તેને કાંઇક વધારાની રકમ આપશે, પરતુ મારા કાકાએ તેને કરાર ઉપરાત એક પાઈ પણ આપવાની ના કહી મીસ દસ્તુરે તે પછી પોતાનો હિસાબ માગ્યો, તો તેને ખાતે એક જુજ રકમ નીકળી તેથી મીસ દસ્તુરને ઘણુ ખોટુ લાગ્યુ, અને કેટલાક કડવા શબ્દો કહીને રોતી કકળતી, કઇ પણ પૈસા લીધા વગર તે ચાલી ગઇ આ દેખાવ જોઇ મારા અત કરણમા તેને માટે દયા ઉપજી અને મારા કાકાને મે પણ ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહી દીધુ કે તેમણે આવો લોકોને લૂટવાનો ધધો કરતા શરમાવુ જોઇએ મારા કાકાને તેથી ઘણો ગુસ્સો ઉત્પન્ન થયો તરત જ તેમણે વકીલને ત્યાં જઇ પોતે કરેલુ વીલ ફાડી નાખ્યુ અને ત્યા જ બીજુ એક વીલ કરી, પોતાના ભાગીદારોને પોતાની સઘળી મિલકતનો વારસો સોપ્યો, અને મને કહાડી મૂક્યો. મે પણ તેની દરકાર કરી નહિ કારણ કે મીસ દસ્તુરની ભનમનસાઇ અને ગરીબાઇએ મારૂ મન હરી લીધુ હતુ ત્યાર પછી ત્રીજે કે ચોથે દિવસે મીસ દસ્તુરની બ્હેન મરી ગઇ અને તેની ગમ ટાળવા મીસ દસ્તુર એડનમા તેની માસી છે તેને ત્યા જવા સ્ટીમર "કાન્ગારૂ"મા ઉપડી ગઇ દૈવયોગે તે જ સ્ટીમરમાં મારા કાકા

પ્રેસ્ક્રીપ્શન એરટ્રોનાજી રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

ધનજય પણ ઈંગ્લાંડ જતા હતા આ "કા ગાર્" નો ભર રીયે કેવી રીતે નાશ થયો તે કહેવાની જરૂર નથી તે વખતના ન્યુસપેપરોમા બધો હેવાલ વિગતવાર પ્રગટ થઇ ચૂકયો છે તે વખતે સામાન્ય અનુમાન એવુ કરવામા આવ્યુ હતુ કે, ચાર પાચ માણસો સિવાય બધા ઉતારૂઓ ડુબી ગયા હતા જે બચ્યા હતા તેમા ઈન્ડીયા કાઉન્સીલના મેમ્બર સર જમશેદ પેમાસ્તરના સ્ત્રી લેડી પેમાસ્તર હતા તેમના ધણી સર જમશેદ અને પુત્ર મચીનો કાંઈ પત્તો મળ્યો નહિ એટલે એ બેને પણ ડુબી ગયેલા ધારવામા આવ્યા હતા મીસ શીરીન દસ્તુર પણ એ જ સ્ટીમરમા હતી એમ પાછળથી જણાયુ હતુ તેના મરણ માટે જાહેર પ્રજાએ ઘણો શોક પ્રદર્શિત કર્યો હતો તે કહેવાની પણ જરૂર નથી તે મીસ શીરીન દસ્તુર હજી જીવે છે અને તેની છાતી ઉપર જ વીલ છુંદણાથી પાડેલું છે"

'હે! તે કેમ બન્યુ?' મનુ અને નાનુ સાથે પોકારી ઉઠ્યા

"એમ જણાય છે કે લેડી પેમાસ્તરવાળા મછવા ઉપરાત એક બીજો મછવો પણ બચી જવા પામ્યો હતો તે મછવામા મીસ શીરીન દસ્તુર અને સર જમશે નો છોકરો નાનો મચી હતો. મારે અત્ર જણાવવુ જોઇએ કે, સ્ટીમર ઉપર મીસ શીરીન દસ્તુરને સર જમશેદ અને લેડી પેમાસ્તર સાથે ઓળખાણ થઈ હતી સ્ટીમર ડુબી તે જગ્યાએથી થોડે આગે જતા તે મછવાએ, મારા કાકા ધનજયને તરતા બચાવ્યા હતા, તે રીતે મારા કાકા, મીસ દસ્તુર, મચી પેમાસ્તર અને બે ખલાસીઓ એટલા જણા એક નાના ટાપુ ઉપર જઈ પહોચ્યા તે ટાપુ ઉપર કોઇ પણ જાતની વસતિ ન હોતી પણ તેઓના સદ્‌ભાગ્યે બે કુવા ઉભા કરેલા હતા ટાપુ ઉપર પવન અને વરસાદની કાઇ સીમા જ ન હોતી તેના પરિણામે મારા કાકાની તબીઅત બગડી ગઇ મીસ દસ્તુરે પોતાની ભલમનસાઇ પ્રમાણે તેની ચાકરી કરી છેવટે મરણ સમય પાસે આવ્યો ત્યારે મારા કાકાને પોતે મને કરેલા અન્યાય માટે પસ્તાવો થયો અને છેવટ વખતે પોતાની ભૂલ સુધારવાની ઇચ્છા જણાવી તેની એ ઇચ્છા સહુલાઈથી પાર પડે એમ જણાતુ નહિ કારણ કે ત્યા કોઇથી પાસે એક પણ કાગળ કે એક પણ સફેદ કપડુ ન હોતુ કે જેની ઉપર કાઇ પણ લખી શકાય સદ્‌ભાગ્યે, મીસ દસ્તુરને એક વિચાર સુઝ્યો ખલાસીઓના હાથપર સ્ટીમરોના અને તેમના પોતાના નામ છુંદણા પાડી લખેલાં હતા મારા કાકાનુ વીલ પણ એવી રીતે કેમ ના લખાય? તેણીએ આ વિચાર મારા કાકાને જણાવ્યો તે તેમને પસંદ પડયો પરતુ ખલાસીઓને પૂછતાં તેમાથી એકને જે છુંદણા પાડતા આવડતા હતા એટલે છુંદણા બીજા ખલાસીના શરીર ઉપર જ પાડવા પડે, પરતુ તે એટલો ક્રોધી હતો કે તેને વિચાર જણાવતા જ તે મારા કાકાને મારવા ધસતો હવે કાંઈ ઇલાજ રહ્યો નહિ મીસ દસ્તુરે પોતાની લાક્ષણિક ભલમનસાઈ અને પરોપકાર બુદ્ધિથી, પોતાના શરીર ઉપર છુંદણું પડાવવાની મરજી બતાવી મારા કાકા પણ સ્વાર્થબુદ્ધિથી આ લાગ જવા દે એવા ન હોતા. અન્તે મારા કાકાનુ છેલ્લુ વીલ મીસ શીરીન દસ્તુરની છાતી ઉપર પેલા ખલાસીએ માછલીનાં હાડકાની પેનથી અને તેના લોહીની શાહીથી છુંદણા પાડી લખ્યુ

કવિતાકલાપ રૂ ૦-૧૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

તે પછી બીજે કે ત્રીજે દિવસે આગ વાળા ગુજરી ગયા તે જ રાતે પેલા બે ખલાસીઓ પણ રાત્રે દારૂ પીને કિનારા ઉપર તોફાન કરતા દરીયામાં ડુબી મુવા મીસ દસ્તુર અને મચી આ રીતે એક દિવસ સુધી નિરાધાર હાલમા રહ્યાં બીજે દિવસે પરમેશ્વર તેમની સહાયે આવ્યો એક ફ્રાનસાની સ્ટીમર ત્યાંથી પસાર થતી હતી તેણે તેમને ઉપાડી લીધાં અને કરાચી પહોચાડ્યા કરાચીથી હમણા જ તેઓ અહિ આવ્યા છે અને મીસ દસ્તુર હાલ લેડી પેમાસ્તરને ત્યા જ રહે છે"

અનન્ત બોલી રહ્યો ત્યા સુધીમા મનુ કે નાનુ બેમાથી કોઇ એક અક્ષર પણ બોલ્યા નહિ તેઓ એવા તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા કે અનન્તે પૂરૂં કર્યું છતા બેમાથી કોઇએ એક શબ્દ બહાર કહાડ્યો નહિ છેવટે મનુએ પુછ્યુ "એ વીલ ખલાસીએ જ લખ્યુ છે ? તમારા કાકાએ એક અક્ષર પણ પાડ્યો નથી ?"

"ના પણ મીસ દસ્તુર કહેતા હતા કે, લખાણ કરતી વખતે મારા કાકાએ પેનને હાથ લગાડ્યો હતો"

"ઠીક તારીખ નાખેલી છે ?"

"ના મીસ દસ્તુરથી ત્યારે મદદ થઇ શકયુ નહિ એટલે પણ મુશ્કેલ"

"તેથી જરા અડચણ પડશે પણ ફીકર નહિ તેનો ઇલાજ થઈ શકશે એમ્ન્રે જોતા આ કેસ બહુ અસાધારણ લાગે છે મારા જાણવામા આવો બીજો કેસ થયો નથી ખરૂ જોતા આ કેસમા કાયદાના ઘણા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે છતા મને લાગે છે કે આ વીલ કાયદાના તત્વોથી વિરૂદ્ધ જણાતુ નથી કાયદા પ્રમાણે એકે, વીલ લખાણથી જ થયેલુ હોવુ જોઇએ પણ હુ ધારું, એ લખવાનો એક પ્રકાર જ ગણી શકાય ખરૂં છે કે, તે લખાણ હમેશા કાગળ અગર લખવાના કામમા આવતાં ચરમપત્ર ઉપર જ થવુ જોઇએ પણ મને ખાતરી છે કે, મીસ દસ્તુરની ચામડી કાળજીથી ઉતારી સુકવવામા આવે તો તે સારૂં ચર્મપત્ર થઇ શકે હાલમા તે અશુદ્ધ ચરમપત્ર ગણી શકાય અને તેને લખવાના કામમા વાપરી શકાય ખરૂ વીલ ઉપર સાક્ષીઓ થયેલી છે એટલે તે કાયદેસર રીતે થયેલુ છે એમ ગણવામા કાંઇ વાંધો આવે એમ મને લાગતું નથી પરંતુ એક મ્હોટી મુશ્કેલી એ છે કે તેના ઉપર તારીખ નાખેલી નથી, પણ તેથી કાંઈ વીલ ખોટુ ઠરતું નથી હું ધારૂં છું કે કાન્તારૂં સ્ટીમર ડુબતા પહેલા જેણે મીસ દસ્તુરની બોચી જોઇ હોય અને મીસ દસ્તુરને ફ્રાનસાની સ્ટીમરે ઉપાડી લીધા તે વખતે જેણે તેનુ શરીર જોયુ હોય—એવા બે સાક્ષીઓ આપણે મેળવી શકીએ તો તારીખ આપણે આશરેથી ગોઠવી શકાશે"

"તેમા બિલકુલ અડચણ પડશે નહિ" અનન્તે જણાવ્યુ, "મારે તમને કહેવુ રહી ગયેલુ લાગે છે કે, 'કાન્તારૂં' ડુબી તે જ વખતે મીસ દસ્તુર અને લેડી પેમાસ્તર એક જ ઓરડીમા રાતના કપડા બદલતા હતા અને મીસ દસ્તુરને ફ્રાનસાની સ્ટીમરે બચાવ્યા, તે જ વખતે તે સ્ટીમરના કેપ્ટનની સ્ત્રી મીસીસ એગે મીસ દસ્તુરના કપડા બદલાવ્યા હતા અને તે

વખતે તેણે ઘુઘણા પાડના જેવા હતા 'કાન્ગારૂ' ૧૯ મી ડીસેમ્બરે ૯મી અને મીસ દસ્તુ ને ૨૫ મી ડીસેમ્બરે બચ્યા ના "

"બસ ત્યારે હવે કોઇ હરકત નથી કેસ આપણો જ છે એમ જાણજો "

"પણ એક બીજી મુશ્કેલી નડશે એમ મને ભય રહે છે" અનન્તે અચકાતા કહ્યુ. "રાયજી કંપનીના ભાગીદારોને મારા કાકાના વીલનું પ્રોબેટ મળી ગયુ છે એટલે હવે શુ થશે ?"

"ઓહ-જી" મનુએ તુચ્છકારથી કહ્યુ "તેથી શુ થયુ ! કાયદા કરનારા કાંઇ મૂર્ખ ન હોતા કે આવી અચ્ચણો માટે બારી ના રાખે આપણુ વીલ જો સાબિત થાય તો તે પછીનાનુ વીલ રદ થાય છે એટલે તેનુ પ્રમાણપત્ર પણ રદ થાય છે"

"ઓહ ! ત્યારે તો ઘણુ સારૂ "

"પણ ઉભા રહો હજી આપણુ એક કામ કરવાનુ બાકી છે નાનુ ! આપણે મીસ દસ્તુ રને એડમ નોધણી કામદારને ત્યા નોધાવવી જોઇએ અને ખરી નકલ વિગેરે કાગળો તૈયાર કરાવવા જોઇએ"

'બરોબર છે એ તો કરવુ જ જોઇએ ' નાનુએ આ કામમા જાણે કાંઇ વિશાત ન હોય એવી ઢબથી જવાબ આપ્યો

"શુ ?" અનન્તે આશ્ચર્યથી ઉભા થઇ પૂછ્યુ "મીસ દસ્તુરને નોધાવવી ?"

' એને તમે શુ કરવા માગો છો ? તદ્દન અશક્ય છે '

'અશક્ય કે શક્ય બીજુ કાઈ પણ કરી શકાય તે પહેલા એ થવુ જ જોઇએ નાનુ કાને તમે નોધણી કચેરીમા જઇને વીલ નોધાવી આવજો અને કસ સબન્ધીના કાગળો તૈયાર કરીને મને જલદીથી આપજો હુ ધારૂ છુ કે મારા શિવાય બીજા બારીસ્ટરને પણ રોકવાના હશો ?"

'અરે હા ઠીક યાદ દેવાડયુ " અનન્તે કહ્યુ "શીના સબન્ધમા શુ થશે ? મારી પાસે હાલ કાંઇ આટલો મોટો કેસ લડવા માટે પૈસા છે નહિ. થોડા ઘણુ છે તેથી કાંઠ કોર્ટમા કેસ ઉતરાય નહિ એ જાણુ છુ "

મનુએ નાનુ સ્હામુ અને નાનુએ મનુ સ્હામુ જોયુ અસીલ પણ તેમના જેવો જ હતો. શુ કરવુ ?

'થોડા પાચસો જેટલા રૂપીઆ હશે તો હાલ તુરત ખરચને વાસ્તે ચાલી રહેશે " મનુએ બહીતા બ્હીતા જણાવ્યુ

"તે તો ઠીક કદાચ ચાલી રહે " નાનુએ કચવાતા કહ્યુ "પણ વકીલ, બારીસ્ટર, સોલીસીટરની ફીનુ શુ ! કોઇની પાસેથી ઉછીના નહિ મળે અનન્ત ?"

"લેડી પેમાસ્તર એક છે અર્ધ ભાગ એને આપવાનુ હુ કહુ તો કદાચ—"

આત્મનિમજ્જન. રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુમ્બાઈ

"અરે ના! એવુ કાઇ કરતો ના" નાનુ પોકારી ઉઠ્યો "એ તો ચોખ્ખુ 'મેટેન-' થાય તે કદી પણ કરી શકાય નહિ"

"નહિ 'મેન્ટેનન્સ'ના થાય" મનુએ ભાર દઇ કહ્યુ "પણ 'ચેમ્પરટી' થાય 'ચેમ્પરટી'ની વ્યાખ્યા ચોખ્ખી છે અને કોરટના ધ્યાનમાં એ આવે તો નુ પરિણામ નિપજે તે કહી શકતો નથી"

"ખરેખર, તમારી તકરારમા હુ કાંઇ સમજતો નથી" અનતે લાચારીથી કહ્યુ "પણ મેં કાઇ ખોટુ કહ્યું એમ મને લાગે છે"

"મનુ, પૈસાની વાત આપણે બાજુએ મૂકીએ" નાનુ બોલ્યો "તો પણ આ એક બહુ જ રસમય કેસ હાથમા આવ્યો છે તેમા તો શક નથી."

"તે વાત ખરી, નાનુ" મનુએ હલકપણાથી ઉત્તર આપ્યો "પણ મારા ધન્ધાના રીવાજ પ્રમાણે હુ કાઇ મફત કેસ હાથમા લઇ શકુ નહિ તે બાબતમા તો અમારો રીવાજ ઘણો જ સખ્ત છે મેં મફત કેસ લીધો છે એમ અમારા મડળમા જણાય તો ખળભળાટ થઇ જાય ને મારી નામના ધણી જ હલકી પડી જાય"

"ખરી વાત છે, મનુ 'બ્રીફ'ના કાગળો ઉપર આપણે ફી લખવી જ પડે છે અને તે બારીસ્ટરને આપવી જ પડે છે વકીલ બારીસ્ટરો પૈસા વગર એક ડગલુ પણ ભરતા નથી પરતુ તેઓ લીધેલી ફી પાછી આપી શકે છે તારા જેવા ઘણાને મેં એમ કરતા જોયા છે કોઇને આગળ આવીને ખ્યાતિ મેળવવી હોય છે ત્યારે, મોટી ફી લઇને, ખાનગીમા પાછી આપી દે છે તુ પણ એમ કરે તો ચાલશે આપણે જીતીશુ તો તો મિલકત ઉપર જ બધો ખર્ચ પડશે એટલે કાઇ વાંધો આવશે નહિ હારીશુ તો તને એક અસાધારણ અગત્યનો કેસ ચલાવવાની ખ્યાતિ મળશે તે પણ કાંઈ નાનો સુનો લાભ નથી"

"ઠીક, ત્યારે એમ કરીશુ ફી માટે તુ રીતસર ચેક મોકલજે તે હુ પાછા વાળીશ. ચાલો, ત્યારે સાહેબજી નાનુ! તું કાલે મીસ દસ્તુ ને તેડીને આવજે"

—ચાતુ

આપણાં સાંસારિક દુઃખો.

લખક-ડૉ હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ.

જેમ કેળના એક પાંદડાની અદર અનેક પાંદડા ગ્હેના હોય છે તેમ ચતુર પુરૂષની એક વાતમા અનેક વાતો સમાયલી હોય છે એમ એક હિન્દી કવિતામા કહેલુ છે

"જ્યો કદલી કે પાત મે પાત, પાત ઔર પાત ત્યોં ચાતુર કી બાતમે બાત, બાત, ઔર બાત—"

મહાત્મા ગાધીની પણ દરેક પ્રવૃત્તિ આમ બહુ રહસ્યવાળી હોય છે એ। સત્યાગ્રહ સમયે લોક એમ જ જાણે છે કે મેહેસુલ માફ કરાવવાની એ લડત હતી પરન્તુ એ લડતમા કામ કરનાર, રૈયત અને સરકાર એ ત્રણે પક્ષને એ લડતથી પુષ્કળ જ્ઞાન થયુ હતું અને ત્રણે, એ લડતથી ઘણા આગળ વધેલા એની બધી વિગત એ લડતના પ્રત્યક્ષ અનુભવમા જે ન્હોતા તે બરાબર જાણતા નથી જાણી શકે પણ નહિ એ સમજી શકાય એવી વાત છે

એક દિવસ, ખરેખર પાક નિષ્ફળ ગયા છે કે નહીં એની તપાસ ચાલતી હતી એ દિવસોમાં મ્હેં ગાધીજીને કહ્યું કે "સાહેબ! જેમ આ પાકની આના વારી કાહાડીએ છીએ તેમ આપણાં દેશબધુઓ અને બ્હેનોના સુખદુ ખની પણ આનાવારી કહાડવા જેવુ છે રાજકીય દુ ખો સરકારને લીધે છે પણ સાસારિક દુ ખો તો આપણે જ પેટ ચોળીને પીડા કરી હોય એ પ્રકારના, આપણે જ હાથે ઉભા કરેલા લોકમા ઘણા જોવામા આવ્યા છે

ગાધીજીએ કહ્યુ **"બરાબર છે એ આનાવારી પણ કહાડતા રેહેજો અનુભવથી હુ એમ માનુ છુ કે આપણી સાસારિક દુર્દશા એ જ આપણી રાજકીય પડતીનું કારણ છે. ઘણા વિદ્વાનો જે એમ ધારે છે કે રાજકીય પડતીથી સામાજીક પડતી થઈ છે એ મત સાથે હુ મળી શકતો નથી."**

અને પછી ઘણાં ગામડાંમાં મ્હેં પાકની આનાવારી સાથે સાસારિક દુ ખોની પણ આનાવારી કહાડી એનો સાર અને પ્રસિદ્ધ કરવાની રજા લઉં છુ —

સ્ત્રીઓ ઘણી દુ ખી છે સવારના ચાર પાચ વાગ્યાથી ઉઠે છે તે રાતના ૧૦-૧૧ એ સુવા પામે છે ઢોરની ચાકરી કરવાની, પાણી ભરવાના, ઘરકામ કરવાના અને દળવ ખાંડ વાનું તથા બેતર પાધરનુ પુષ્કળ કામ એમને માથે હોય છે સ્ત્રીઓને હલકી ગણવામા આવે છે એમના ઝાઝા માન નથી સયુક્ત કુટુમ્બના ક્લેશ કકાસ અને કૌટિમ્બિક હાડમારીઓ એમની ઘણી છે પાટીદાર લોકોમા એમને આનન્દ વિનોદના પ્રસગ ભુજ મળે છે ઘરને જવાનુ સ્ત્રીઓને નથી ગમતું જાને પુરૂષો જાય છે અને સ્ત્રીઓને ઘરે જવાનુ રાખ્યુ છે

સ્ત્રીઓ ઘણે ભાગે મેલા અને જાડા વસ્ત્ર પેહેરે છે તાજ મનાઝાના અધટીત દાગમા રેહે છે ઘી દુધ કે શાક એમને થોડા જ મળે છે ઘરના ભેજ કે અધારાવાળા ભાગમા

એમને ઘણો વખત રેહેવાનુ હોય છે સાસુ નણંદ ઝસા લપકા કર્યા કરે છે ઘણી ઘણી વખત સ્ત્રીને મારે છે અને છોકરા પણ બિચારીને મનાવ્યા કરે છે હિંદુસ્ત્રીની આંખમાંથી આંસુ સુકાતુ નથી એમ કહીએ તો ચાલે માંદાઇ વખતે એની ચાકરી બરાબર થતી નથી દવાદારૂ પણ ન આપે જ કરવામા આવે છે ખાસ કરીને વાણીઆ, બ્રાહ્મણ ને કણબીમા લુગડા ઘરેણા કે તીજોરીની કુંચીઓ સ્ત્રી ઘરડી થાય નહિ ત્યા સુધી એને સોંપાતી નથી

સ્ત્રીજાતિની જે દેશમા આવી દશા હોય ત્યા બાળ્યુ શુ સારૂ હોઈ શકે ?

કુમારી છોકરીઓના ઉછેર પોષણ અને કેળવણીમા કંઇ જ ધ્યાન અપાતુ નથી બુદ્ધિવાન અને ચાલાક બાળકીઓને ટપોટપ ગમે ત્યા પરણાવી દેવામા આવે છે તે સાટા, ત્રેખડા, પ્રતિજ્ઞા, કુલબંધન, જ્ઞાતિબંધન વગેરે અનેક બંધનોની બેડીઓમાથી મુક્તિ પામી કોઇક જ છોકરી સુખી લગ્નમા જોડાય હોય છે દેશમા અસંખ્ય વીઘા જમીન જેમ ખેડુતો નહી મળવાથી કે ગરીબાઇના કારણથી પડતર રહે છે તેમ વસ્તીનો અર્ધોઅર્ધ ભાગ જે સ્ત્રીઓ, તેમની બુદ્ધિ અણખેડાયલી અને વિકાસ પામ્યા વગરની રહે છે વ્હેમ, ભોળપણ, જડ, રૂઢીચુસ્તપણુ બીકણપણું અને અજ્ઞાન આપણી સ્ત્રીઓને બિચારીઓને વળગી રહે છે તેમા દોષ સમાજનો છે

વિધવાઓના દુ ખનો પાર નથી એને તો ભાઇ ભોજાઇ માબાપ કે સાસરીયા પીએરીયા કોઈ કોણે જ પતા વાગ જ નથી કોઇ માંદુ થયુ કે એને સેવા ચાકરી કરવા બોલાવે, કોઇ મેહેમાન પરોણો આવ્યો કે એનું પાણી એને કરવાના, મરણ વખતે આગળ પડીને કૂટવાનુ એને, શુભ અશુભ દરેક પ્રસંગે જેટલુ વૈતરૂ અને કંટાળાભરેલુ કામ તે એને કરવાનુ એક વખત હુ કાશી ગયો હતો ત્યા મ્હને સુરતની બે વિધવા બ્રાહ્મણ બાઈઓ મળી હતી એ કહે "અમે તો અહીં રહેવા જ આવ્યા છીએ અને દેહ પણ ગંગા કિનારે જ પાડીશુ, કારણ, રોગમા અમારા કુટુંબના ઘણાં માણસ મરી ગયા બધાની સેવા ચાકરી અમે કરી પણ અમને રોગ ના થયો !"

"હમે જ્યા જઈએ ત્યા વધારે પડવા લાગ્યા બધે હાડધૂત થઇ ગયા વૈતરા કરીને થાકયા તોએ જસ નહી કોઇ અમારૂ નહીં દહાડો હોય, રાત હોય, ટાઢ હોય, કે તડકો હોય તે કશાનો અમારે માટે કોઈને વિચાર નહીં જ્યા કોઇ ના જાય ત્યા અમારે ધક્કે નાખવાનુ ભુખ, ઉજાગરા નિરંતર બધુ વેઠયા અનેક જન્મના દુખે વિધવા થયા હોઇશુ તે વૈધવ્યનુ દુ ખ પણ વેઠયુ પણ પાછળના દુ ખથી કંટાળી ગયા છ મહિનાથી અહીં આવ્યા આવ્યા છીએ, રોજ ગંગાસ્નાન કરીએ છીએ અને કાશીવિશ્વનાથ સૌ જગતનો બાપ છે તે અમોને નભાવશે અને શાન્તિ આપશે " આ બાઇઓની કરુણકથા બેઠાના ગામડાની વિધવાઓ જોતા મ્હને દરરોજ સાંભરતી

આપણો સમાજ ગમે તેની જુવાન અને બાળ વિધવાઓને પુનર્લગ્નની છુટ નથી આપતો એ અન્યાય વિષે અહીં વિસ્તારથી ના લખુ, તો પણ ઉપર મુજબ, સૌભાગ્યવતી, કુમારી અને વિધવાની જે દુ શા આપણે કરી નાખી છે તે સબંધે ખુબ ગંભીરતા પૂર્વક વિચાર કરવાની

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ ર૰ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અને એ દશામા તાકીદે સુધારા કરવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે એટલું તો ભાર મૂકીને કહેવાની અગત્ય જોવુ છુ

છોકરાઓને પણ ન્હાનપણથી પરણાવી દેવામા આવે છે એમાં માબાપ એમનુ શુ હિત સાધે છે તે સમજી શકાતુ નથી સાહસ, ઉત્સાહ, નિડરતા, શૌર્ય વગેરે પુરૂષાતનના ગુણો આપણી ઉગરતી પ્રજામાં આવતા નથી તેનુ મ્હોટુ કારણ બાળલગ્નો છે કેટલીક નાતોમાં મેહેરામણીના વર હોય છે, કેટનાક કુટુબો કુળવાન ગણાય છે ઘણી નાતોમાં કન્યાઓની અછત થઇ ગઇ છે અને તેથી કન્યાવિક્રય ચાલે છે જ્ઞાતિબંધનોના સાકડા વાડા તો હતા જ તેમા વળી તડો, ધોળ અને અમૂક અમૂક ગામડા અને શેહેરોએ મ્હોટાઇ ના ખોટા ખ્યાલમાં લગ્ન-વ્યવહાર સકુચિત કરી દીધા છે સારી છોકરીયોને સારા વર મળતા નથી ઘણા પુરૂષો વાંઢા મરી જાય છે ત્યારે કોઈ કોઇ ઠેકાણે હજી એક ઉપર બીજી અને બીજી ઉપર ત્રીજી સ્ત્રી પરણ-વામા આવેછે ધનવાન્ વૃદ્ધ પુરૂષો હજી કુમળી બાળાઓને પરણી શકે છે !

જમણવારો અને વરઘોડામા ઘણો પૈસો નકામો ખર્ચાય છે શુભ અશુભ પ્રસગે દેવા કરીને હજી લોકો નાત જાતમા આબરૂ રાખવા મથેછે

રડવાકુટવાનો રિવાજ સ્ત્રીઓના શરીરની ખરાબી કરે છે કાણુ, બેસણુ અને દેખાડ-વાના શોકમા બહુ ઢોંગ અને જુઠાણાની ટેવો પણ જ કરે છે મુસલમાન ભાઇઓમા દફન ક્રિયા ખાતે એટલુ બધુ ખર્ચ થાય છે કે આ પ્લેગની અંદર જે કુટુબોની ખરાબીઓ ગામડામાં મ્હેં પ્રત્યક્ષ જોઇ તેમા મુસલમાન કુટુબો એ બીજા દુખ ભેગુ આ દફન ક્રિયાના ખર્ચનુ જે એમને દેવુ થયેલુ તેનુ વર્ણન કર્યું ત્યારે તો મ્હારા શોકનો પાર રહ્યો નહી

એક ગામમા મ્હેં અનીતિવિષે તપાસ કરી સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે શેહેરના લોકોમા જેટલો વ્યભિચાર છે તેટલો ગામડામાં નથી પરન્તુ એ તપાસમાં મ્હને એ માન્યતા ખોટી માલમ પડી ૪૦૦૦ ની વસ્તીના ગામમા બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, પાટીદાર, હજામ, કોળી, મુસલમાન રજપૂત વગેરે જાતો હતી દરેક જણનુ ખાનગી કમીશન બેસાડયુ હોય એવી રીતનુ એક કમીશન ગોઠવી એમની મદદથી આખા ગામની દરેકે દરેક ઘરની તપાસ એક રથવે બેઠે બેઠે કરી એમા એમ માલમ પડયુ કે ગામમા વ્યભિચાર પુષ્કળ હતો પરતુ આવી તપાસના પરિણામપર હુ બહુ વજન મૂકતો નથી

દારનુ વ્યસન ગામડામા વધતુ જાય છે એનાથી ખૂનો થયા છે આપઘાત થયા છે, ગાડપણના રોગ વધ્યા છે અને ઘણા કુટુબો પાયમાલ થઈ ગયા છે ન્હાનામા ન્હાન ગામમા નિશાળો ઉઘાડવા તજવીજ નથી થઇ એટલી તજવીજ દારૂની દુકાનો ઉઘાડવા થઈ છે ઉચ્ચ ગણાતી કોમમા પણ દારૂ ઘૂસ્યો છે અને અને તન્દુરસ્તીની ખરાબી સાથે આયુ-ષ્યની મર્યાદા ઓછી કરવામા પણ દારૂ પુષ્કળ ભાગ ભજવી રહ્યો છે

અત્યજ વર્ગ અને બીજી હલકી કહેવાતી જનતાને દબાવી રાખવાનુ કામ ગામડામાં પદ્ધતિસર ચાલે છે અત્યજ લોકોના જુદા કુવાઓ હોય છે એમા ઘણે ઠેકાણે એમને આરા

શત્રુંજયગિરિનો ગજરાજ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

પાણી પણ મળતા નથી અમલદાર વર્ગની માફક ગામનોકરી પણ વેઠ એ વસાવા લોકને કરવી પડે છે અને ૫૦૦ ઘરની વસ્તીના ગામમા ૧૦૦ ઘરના માણસો ૮૦૦ ઘ ના માણસો પાસે દાસત્વ કરાવે છે

કોઈપણ ગામ સપરાણુ જોયુ નહીં એ ગામોમા ફક્ત એક અપવાદ સિવાય બધે જ પક્ષાપક્ષી, મમત, ચડસાચડસી, અદેખાઈ, અને સ્વાર્થવૃત્તિ બધે જોવામા આવ્યો ધનવાન અને બળવાન લોકો સર્વત્ર ગરીબ અને નબળાનો ભક્ષ કર્યા કરે છે પોતાને પાંચ રૂપીઆનો ફાયદો થતો હોય તો બીજાને ૧૦૦૦ નુ નુકસાન કરતા કોઈ ડગતુ નથી જેમ દરિયામા મ્હોટા જળચર ન્હાનાનો આહાર કરે છે અને ન્હાના તેથી ન્હાનાનો કરે છે તેમ ગુજરાતની જમીનના મનુષ્યલોકમા પણ એ જ જોવામા આવ્યુ

ગીતાજીમા લોકસંગ્રહ અને ઉન્નત નિગમના કહ્યુ છે પણ એ નુ ઉપદેશ ભુલી જઈ આપણી પ્રજા નથી લોકકલ્યાણ સાધતી કે નથી પોતાનુ કલ્યાણ પણ કરી શકતી આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમા એ પડી છે અને ભગીરથ પ્રયત્ન વગર એનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી

આપણે ઉન્નત થઈએ છીએ કે અવનત ?

લેખક,—મા. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ.

પૃથ્વીના પાંચે ખંડ જે સમયે એક મહાન યુદ્ધમા ઉતરેલા છે, લાખો મનુષ્યોનો સંહાર થઈ જાય છે, રાજ્યસિંહાસનો ડોલી ગએલા છે, અને સંસ્કૃતિમા અમૃતારૂપ આનંદરૂપ થઈ પડેલી પ્રજાઓ પૃથ્વી, પાણી અને આકાશ એ ત્રણે તત્ત્વોને માનવજાતની સ્મશાનભૂમિરૂપ બનાવી રહી છે, તે સમયે એવો પ્રશ્ન કરવો કે આપણે ઉન્નત થઈએ છીએ કે અવનત ? એ ઘણાને અયુક્તગુ લાગશે, અને વળી તે પ્રશ્નના ઉત્તરમા આપણે ઉન્નત થઈએ છીએ એમ કહેવુ એમા તો પૂરેપૂરી ધૃષ્ટતાનો ભાસ થાય તો તેમા નવાઈ જેવુ નથી

તથાપિ માનવજાતના ઇતિહાસનુ બારીકીથી રહસ્ય ખોળવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ તો જણાઈ આવશે કે જગત ઉન્નત બનતુ જાય છે આ ઉન્નતિની પ્રાપ્તિ એવી ક્રમે ક્રમે એટલા થોડા પ્રમાણમા થયે જાય છે કે આપણને તેનુ બીલકુલ ભાન રહેતુ નથી, અને તેથી સામાન્ય માન્યતા તો એવા પ્રકારની થાય જ છે કે આપણે દિન પ્રતિદિન ઉન્નત થતા આવીએ છીએ, આપણી નિત્ય અવનતિ થતી જાય છે અને આપણા પૂર્વજોને મુકાબલે આપણે અવશ્ય અધમ થતા જઈએ છીએ આ માન્યતા માત્ર અજ્ઞાન કે અલ્પજ્ઞાનવાળા વર્ગમા જ પ્રચલિત છે એમ કાંઈ નથી, સમર્થ વિચારકો અને ચિંતકો જેમણે જગતને ઉન્નત કરવામા ભાગ લીધેલો છે તેઓ પણ આવી માન્યતા ધરાવે છે

[1] ઇમ્પ્લના પત્રો ૨ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

આવી માન્યતા બધાવાના કેટનાક કારણો છે આપણે જગતના ઇતિહાસને સમગ્રરાતે જોના નથી પરન્તુ તેના વિવિધ ખડોને નિહાળીએ છીએ આપણે હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ વાચી તેની અવનતિ થએની માનીએ છીએ, પરન્તુ આપણે વિસરી જઇએ છીએ કે તે અરસામા સ્પેન અને મોરોક્કોથી ચીનસુધી ફેનાવની મહાન મુસ્લીમ સસ્કૃતિનો ઉદય થએનો હતો ગ્રીસ અને રોમન મહા ાજ્યોની પડતીમા આપણને જગતની પડતીનો ભાસ થતા છે, પરન્તુ આપણે ભુલી જઇએ છીએ કે એ ગ ાજ્યોની ભસ્મમાથી વર્તમાનકાળના પ્રકાશિત યુરોપનો ઉદય થયો છે, જેની અસર એક અથવા બીજી રીતે પૃથ્વીના ચારે ખુણામા થત ગએલી છે ચીનના મહા ાજ્યની અવ ગામા આપણે માનવજાતની અવ શા વાચતા નનગા હોએ છીએ પરન્તુ આપણે એ ભૂલવુ ન જોઇએ કે ચીનની પાડોશમા આવેલુ જાપાન એ એવા પ્રકારની ઉનતિ પ્રાપ્ત કરતુ જાય છે કે જે એશિયાખડના અન્ય દેશોને ઉત્તજિત અ ો ઉત્સા હિત કરી તેજ માગ દેરી જાય છે આમ એક અથવા જુદાજુદા દેશોની ચડતી પડતી ઉપરથી સમગ્ર જગતની ચડતી પડતીનો ખ્યાન બાધી દેવો એ ભૂનભરેલુ છે સમય મા ાનજાત કેટને અગે ઉન્નત થઇ ને કેટને અગે સુખી થઇએ વાત જણાવવામા ઇતિહાસનુ સૂક્ષ્મ રહસ્ય રહેલુ છે, ઇતિ હાસના ખડ પાડવાથી આ રહસ્ય આપણને ભાગ્યેજ સમજાય અને ભૂન આ સ્થળે જ થાય છે

બીજુ કારણ એ છે કે વર્તમાન કાળ આપણી દૃષ્ટિ સમીપ નિત્યનો હોવાથી તેના નિન્દાત્મક તત્ત્વો અને સ્વરૂપો આપણા ધ્યાનમા આવી શકતા નથી, જ્યારે ભૂતકાળના સ્વરૂપનો સામાન્ય નિર્ણય થઈ ગએનો હોઈ તેમા માનવ પ્રજાએ શુ શુ પ્રાપ્ત કર્યુ તે વીત આગળ તરી આવે છે ભૂત ાળની મૂર્તિ ઘડાઇ તૈયાર થએની હોય છે, તે મૂર્તિના અવયવો સપૂર્ણ રીતે નિશ્ચિત સ્વરૂપ ધારણ કરી રહેના હોય છે, અને એક સમગ્રમૂર્તિના દર્શનથી જે સૌન્દર્યની છાપ મન ઉપર પડી રહે છે તે છાપ આગળ વર્તમા ા કાળની હજી ઘડાતી અપૂર્ણ મૂર્તિ આપણને તૃપ્તિ આપી શ તી નથી, કા ણ તેમા ભૂતકાળ કરતા અને ... વધારે સૌન્દર્ય તત્ત્વો રહેલા હોય છતા તેમની રેખાઓ સુસ્પષ્ટ હોવાથી ન હોવાને લીધે તેમા રહેલુ સર્વ સૌન્દર્ય સ્ફુટ થતું નથી, અને તેથી શી ા વર્તમાન કાળ કરતા ભૂત ાળ હમેશ અધિકો લાગ્યા કરે છે વર્તમાન એ ગતિ અને પ્રવૃત્તિનો કાળ છે સહમણ અને સ્થિરતાનો કાળ છે તેથી ગતિ અને પ્રવૃત્તિ આપણે જ સાધનરૂપ હોવાથી તેના પ્રવા- હમા આપણે સતત તણા જતા હોવાથી તેનુ સ્વરૂપ પારખવા માટે તેમા હેતા સામર્થ્ય અને સૌ ... અનુભવ ... , તેમાથી પ્રાપ્ત થતી ઉન્નતિ ... માટે આપણને આવશ્યક અનુકૂળતા નથી આપણી સમય નથી આપણને શાન્તિ નથી દૃષ્ટાંત તરીકે ૧૯૧૮ ની સાલનુ નિ ... સ્વરૂપ આપણે કઈ રીતે દોરી શકીશુ ? ઓગણીસો અઢા ની સાલના જગતને બાજુએ મુકી ... આપણે માત્ર તે સાલના ગુજરાતનુ જ સહજ અવલોકન કરીએ

યુરોપીય યુદ્ધને લેઇને ઉત્પન્ન થએની ગોધનારી યુદ્ધમા આપણી ફરજ તરીકે મનુષ્ય અને ધનની મદદ આપવા અનેકવાના પ્રયત્નો, સ્વરાજ્યની માગણીના બીલણુ પોકારો પ્રતિ

ધાનિ, અને તેના એક આન્દોલન રૂપ વડોદરા રાજ્યનુ પ્રજામડળ, લોકમાન્ય ગાધીએ ખેડા જીલ્લામા ઉભી કરેલી સત્યાગ્રહની લડત, દુખમા વધારો કરનાર દુષ્કાળની પુરેપુરી ધાસ્તી, દૂકા પગારના, પરન્તુ મહત્ત્વનુ કામ કરતા બિચારા તલાટિઓ, અને મિલમજૂરોનો ઝગડો, અને હિન્દુસ્તાનને જોખમદાર રાજ્યતન્ત્ર આપવા માટે મોન્ટેગ્યુસાહેબે રજૂ કરેલી યોજના. આ બનાવો ખાસ કરીને ધ્યાન ખેચે છે

ઉપરના તો જાહેર જીવનના અને મોટે ભાગે રાજકીય વિષયમા ગણુવા જેવા પ્રસંગો છે, અને તે ગુજરાતના જીવનની એક જ બાજુ દર્શાવે છે, છતા એ સર્વ પ્રસગોમાથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત થશે કે અવનતિ, હાલ તે સુખમય નિવડ્યા છે કે દુખમય, તે પ્રસગો ઉત્પન્ન થવાના મૂળભૂત કારણો કયા, અને એ પ્રસગો ભવિષ્યમાં કેવા પ્રકારની અસર કરશે અથવા અસર કરશે કે એમને એમ લુપ્ત થઇ જશે, એ વગેરે પ્રશ્નો ઉભા થાય એ સ્વાભાવિક છે છતા ૧૯૧૯ ની સાલ એ સબન્ધમા કાઇ બોલી શકશે અને ૧૯૨૮ ની સાલમા તો આ વર્ષની યથાર્થ રૂપરેખા ઉપજાવી શકાશે, સર્વ પ્રસગો પોતપોતાના ક્રમમા ગોઠવાઈ જશે, સર્વનુ મહત્ત્વ જે તે પ્રમાણમા ચોક્કસ રીતે જણાઈ આવશે, ૧૯૧૮ ની સાલનુ એક સુંદર તાદશ્ય ચિત્ર ઉભુ થઇ શકશે, અને હાલ આપણને તેમા જેટલો આનદ ઉત્પન્ન થશે તેના કરતા દસ વર્ષ પછી ચિતરેલી મૂર્તિમા આપણને વધારે આનન્દ મળશે, તથા તેમા રહેલા ઉન્નતિના તત્ત્વો તે સમયે વધારે સારી રીતે જણાશે ભૂતકાળ તે એક સિદ્ધ થઈ ચુકેલો કાળ હોવાને લીધે તેનુ વિશેષ મહત્ત્વ આપણને લાગે છે

વળી ભૂતકાળ તરફ સર્વદા ઉદાર દૃષ્ટિથી જોવામા આવે છે પરન્તુ વર્તમાનકાળ સર્વદા તીક્ષ્ણ, કટાક્ષમય દૃષ્ટિપાતનો ભોગ થઇ પડે છે ભૂતકાળના દોષોનુ સર્વથા વિસ્મરણ કરવામા આવે છે કારણ તેઓ સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ નથી, પરન્તુ વર્તમાનકાળમા માલૂમ પડતા દોષ આપણી નજર આગળ રહેવાથી, ઘડી ઘડી તે દોષોનો અનુભવ થવાથી, આપણુ ધ્યાન તે તરફ દોરાયલુ રહે છે અને આપણને એવો ભાસ થયા કરે છે કે આપણે દોષમય દુનિયામા જ વસિએ છીએ આપણે તે ક્ષણે ભૂલી જઇએ છીએ કે વર્તમાન દોષો એ ઘણી વખત ભૂતકાળના દોષબીજના પરિપાકરૂપ ફળ હોય છે આજકાલ પુરુષો નિર્બલ થતા જાય છે, નિર્માલ્ય થતા જાય છે એવો આરોપ વર્તમાનકાળને માથે ઓઢાડી દેતા આપણે એટલો વિચાર કરવો બાજુએ મુકીએ છીએ કે ભૂતકાળમા પરાપૂર્વથી થતા આવતા બાળલગ્ન આ સ્થિતિને માટે મોટે ભાગે જવાબદાર છે દોષ ભૂતકાળનો છે અને તેનુ ફળ વર્તમાન કાળ ભોગવે છે, છતા ભૂતકાળના દોષને આપણે ભાગ્યે જ આગળ કરીએ છીએ આજકાલ તુચ્છાઇ, અનીતિ, અનાચાર વગેરે વધતા જ જાય છે એમ છાતી ઠોકીને કહેતી વખત આપણે ભૂતકાળના ગુનાહેગારોની સખ્યા અને આજકાલના ગુનાહેગારોની સખ્યાની તુલના કરવાનો કદી શ્રમ લેતા નથી પણ માત્ર દોષોના સાન્નિધ્યની અસર નીચે ભુલાવામા પડી વર્તમાન સ્થિતિનો અફસોસ કરીએ છીએ, અને દોષો ગાળી કાપવા પૂર્વસમય તરફ નિરાશાજનક દૃષ્ટિ ફેકીએ છીએ.

દયાનન્દનો અન્તદેહ ૨ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠીએ કંપની, મુબાઈ.

પરન્તુ બનકાળ જે સમયે વર્તમાન હતો તે સમયે તેમા આપણને જણાતી નિર્બુદ્ધિ અને આકર્ષકપણુ ભાગ્યે જ દેખાયુ હશે તે સમયના લોકો પણ આપણી માફક જ તેમના વર્તમાનને માટે ફરીયાદો જ કરતા હશે

ભૂતકાળ ઉપર કોઇ અનુપમ ભભકભયુ સુંદર વાતાવરણ જ્વાયલુ રહે છે, અને તેથી તેમા રહેના દોષો, વિરૂપતા, ભયાનકપણુ અને અવનતિ શીક તત્વો કા તો બિલકુલ દેખાતા નથી અથવા દેખાય છે તો પણ એમની રેખાઓ મૃદુ અને સૌષ્ટવવાળી બની જાય છે આ સર્વ કોઈના અનુભવની વાત છે આપણા પૂર્વ કાળના સ્મરણોમાં કોણે આનન્દ નહી લીધો હોય ? યુવકો બાલ્યાવસ્થાના સ્મરણોમાથી મોહક ચિત્રો આલેખે છે, વૃદ્ધો પોતાની યુવાવસ્થાની યાદ લાવી તેમાં રમમાણ રહે છે અને આ પ્રમાણે મનુષ્ય જાત પોતાની અતૃપ્તિના કલેશથી બચવા માટે ભૂતકાળની સ્મરણભૂમિમા વિહાર કરી આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે

વળી ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળને સરખાવી વર્તમાનને તિરસ્કારવામાં આપણે એક બીજી મહત્વની ભૂલ કરીએ છીએ ભૂતકાળ એ આપણી પાછળ રહેલો વિસ્તૃત સમયસમૂહ છે અનેક યુગોનો તેમા સમાવેશ થએલો છે, અનેક સસ્કૃતિઓના ભડારરૂપ તે છે ક્ષણે ક્ષણે વર્તમાન ભૂતકાળની સીમામા પ્રવેશ પામતો જાય છે, અને પોતાની સર્વ પ્રાપ્તિ ભવિષ્યકાળને વારસામા આપી પોતે ભૂતકાળ રૂપ બની જઇ તેનુ માહાત્મ્ય વધાય જાય છે. આવી સ્થિતિ હોવાને લીધે, એક ક્ષણ, એક વર્ષ, એક સદી કે એક યુગના વર્તમાનને અનાદિ કાળથી બનાતા પડેના અને વધ્યે જતા ભૂતકાળની તુલનામા બેસાડી તેનુ માપ કાઢવા જતા શુન્યમાં પરિણામો આવે એમા નવાઇ નથી પ્રાચીન ભાવનાથી મુગ્ધ થઇ વર્તમાન દોષોથી ત્રાસી જઈ આપણે પુકારી ઉઠીએ છીએ કે 'કયા ગયા આપણા રામ અને કૃષ્ણ ? કયા જતો રહ્યો તે વેદ અને ઉપનિષદોનો સમય ? કયા ગયા બુદ્ધ અને શકર સરખા ધર્માચાર્યો ?' પરન્તુ તે પોકારોના આવેશમા આપણે ભુલી જઇએ છીએ કે રામ અને કૃષ્ણ વચ્ચે એક આખો દ્વાપરયુગ પડેલો હતો, વે૦ અને ઉપનિષદોના સમય વચ્ચે એટલા સૈકા પસાર થયા હતા કે ઉપનિષદના કાળમા વેદના અનેક શબ્દાર્થો ઘસાઇ લુપ્ત થઈ ગયા હતા, અને બુદ્ધ તથા શકરના કાળની વચમા અનેક રાજકીય, ધાર્મિક, અને સામાજીક ઉથલ પાથલો થઇ ગયેલી હતી વળી તે રામનો જ સમય હતો કે જ્યારે સ્ત્રીયોને હરી જવામા આવતી કૃષ્ણની આખનીચે જ રાજ્યસ્વાર્થને અગે મહાભારત યુદ્ધ થયુ અને દારુના નશાને પરિણામે મહાભયકર યાદવાસ્થળી થઇ, હિંસાનો અસહ્ય પ્રસાર હોવાને લીધે બુદ્ધ ભગવાને ભગવા ધારણ કર્યા, અને પાખડ મતનો અતિશય ફેલાવ અટકાવવા માટે જ, શકરાચાર્યે વેદાન્તનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા યત્ન કર્યો

આમ કહી હુ આપણા પ્રાચીન મહાપુરૂષો અને તેમના સમયોને ઉતારી પાડવા માગતો નથી બેશક એ મહાપુરૂષો વદનીય છે અને તેમને માટે હરકોઇ પ્રાચીનપ્રિય મનુષ્યને અભિમાન હોય એટલુ જ અભિમાન હું પણ ધરાવુ છુ કહેવાનુ તાત્પર્ય એટલુ જ છે કે વર્તમાનકાળની અધમતા સિદ્ધ કરવાના આવેશમા ગઇ ક્ષણથી તે જગતના આરભ સુધીના

ભૂતકાળને આ ક્ષણના વર્તમાનના સ્હામા પલ્લામાં મુકવો એ અણુઘટતું થઇ પડશે ગોળ કે, ફિરોજશાહ અને દાદાભાઇથી માંડીને શિવાજી, પ્રતાપ, પૃથુરાજ, વિક્રમ, અશોક, કૃષ્ણ, રામ અને હરિશ્ચન્દ્ર સુધીના મહાપુરુષોનું લશ્કર આગળ ધરી એમ પુછવું કે વર્તમાન સમયે આંગળીએ ગણાતી આનુ માને કયો મહાપુરુષ આ ભૂતકાળના મહાપુરુષોની બરોબરી કરી શકે એવો છે? તો એ પ્રશ્ન ન્યાય અને તર્કના સિદ્ધાન્તો વિરુદ્ધનો ગણાશે, અને તેમની બરોબરીનો કોઇ મહાપુરુષ દેખાતાની આપણી અશક્તિએ વર્તમાનકાળ ઉતર્યો છે એ માન્યતાની સાબીતીમાં જરાપણ કામ આવતી નથી.

એથી આગળ વધીને હું એમ પણ કહિશ કે જો જગતનો ભૂતકાળ ભવ્ય હતો, ઉન્નત હતો, ઉન્નત હતો, તો જગતનો વર્તમાનકાળ નિઃસંશય વધારે જ ભવ્ય અને વધારે જ ઉન્નત હોવો જોઇએ. વર્તમાનને ઉત્પન્ન કરનારા બળો અને સામગ્રી એ ભૂતકાળની જ ફાળ છે. વર્તમાનની નિર્ગત ભૂતકાળના પાયા ઉપર જ ચણાયે જાય છે. વર્તમાન સંસ્કૃતિ કે અવનતિના તત્ત્વો એ ભૂતકાળનો વારસો છે, અને આપણે તેમાં ગમે એટલો વધારો કરીએ તો પણ મૂળ થાપણ તો ભૂતકાળે જ આપણને સોંપેલી છે. આપણાં શરીર, આપણા વિચાર, આપણી ભાવનાઓ અને આપણી વિવિધ સંસ્થાઓનો મુખ્ય ભાગ આપણને ભૂતકાળમાંથી જ મળેલા છે, અને ભૂતકાળમાંથી જ તેમને મુખ્ય પોષણ મળે છે. જો ભૂતકાળ ઉન્નત હતો તો એ ઉન્નતિનાં તત્ત્વોથી જ પોષાઇને આપણા વર્તમાનનો ઉદ્ભવ થયો છે. એવી રીતે ઉન્નત તત્ત્વો માંથી જેનો જન્મ થયો છે એવા વર્તમાનને અધોગતિમાં ઉતરતો કલ્પવો એ મોટી ભૂલ છે. જો વર્તમાનકાળ નીચો અને નીચો ઉતરતો જાય, અવનતિના ગર્તમાં પડતો જાય તો આપણે જેનો મુક્તકંઠે મહિમા ગાઇએ છીએ એવો ભૂતકાળ તદ્દન નિરર્થક નીવડ્યો છે, માનવ જાતિએ વિકાસના ક્રમમાં કરેલી મહેનત નિષ્ફળ થઇ ગઇ છે, એમ જ માનવું પડશે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ તેમ નથી. આપણે ઉન્નત થતા જઇએ છીએ કારણ આપણો ભૂતકાળ ઉન્નત હતો.

જગતનો ધર્મ જ વિકાસ પામવાનો, ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. જગતની ઉત્પત્તિના ગૂઢ કારણો શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય આપણે એટલું તો જોઇ શકીએ છીએ કે નિરન્તર વિકાસ પામતા જવું, ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતા જવું એવો જગતનો ક્રમ લાગે છે. ઉપર જણાવેલા કારણોને લેઇને આપણે ઘણી વખત આથી વિપરીત ક્રમ જોઇએ છીએ, પરંતુ એ રીતે જોવામાં આપણે કેવી ભૂલ કરીએ છીએ તે મેં જણાવ્યું છે.

ઉન્નતિ એ શબ્દનો અર્થ ઘણો ગહન, ઊંડો અને મુંઝવણમાં નાખી દે એવો છે. અનેક મહત્ત્વના શબ્દોની માફક તેનો અતિ ઉપયોગ અને દુરુપયોગ પણ થયેલો છે, અને તેનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ ધ્યાનમાં ઉતારતા ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. ઉન્નતિની વ્યાખ્યા આપી શકાય એમ નથી. અને તે શબ્દ પકડાયો નથી. ટૂંકામાં ઉન્નતિ તે જગતના ઉત્તરોત્તર કલ્યાણનો સૂચક શબ્દ છે. જીવન વધારે વિશુદ્ધ થતું જાય, તેમાં રહેતા ક્લેશ અને દુર્બળતા ઓછા થતા જાય, આપણી જડતા, પશુતા ગળાતી જાય, અને જીવનમાં રસ પડે, જીવનનું મહત્ત્વ સમજાય, અને સર્વોત્તમ

* પ્રાર્થનાના સાતઓ (સાધન) રૂ ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

આન નો આસ્વાદ લેઇ શકાય એવો જે વિકાસ તને આપણે ઉન્નતિ કહી શકીશુ આ ઉન્નતિની પાછળ જ મનુષ્યના સર્વ પ્રયત્નો થયે જાય છે, અને એ પ્રયત્નો સુખની પ્રાપ્તિમા પરિણામ પામે છે કારણ સુખ એ ઉન્નતિનુ બાહ્ય સ્વરૂપ છે, ઉન્નતિનુ સ્થૂલ સ્વરૂપ છે

ઉન્નતિના સ્વરૂપનુ આપણને યથાર્થ ભાન ન હોવાથી અને તેના સ્થૂલ દેહરૂપ સુખનુ અનેક પ્રકારે દર્શન થતુ હોવાથી આપણે ઘણીવખત ભ્રમમા પડીએ છીએ, અને સુખ અને ઉન્નતિને સમઅર્થના ગણી ભુલાવો ખાઇએ છીએ ઘણીવખત એમ પણ બને છે કે જ્યા સુખનો ભાસ થતો હોય ત્યા ઉન્નતિ ના પણ હોય ત્યા આપણને સુખનો અસત્ય ભાસ થએલો હોય છે ઉપરી અધિકારીને પોતાની સત્તાનો પ્રચાર જેની મેના અર્થ તે નિમિત્તે તેમને પીડાકારી થઈ પડીને મનાતના જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે સુખ સુખ નથી જ બગે ચાલતા ગરીબને નિહાળી ગાડીમા વિરાજમાન થએલા કોઇ નવગરના મુખકમળપર જે સ્મિત ની રહે છે તે સ્મિત યથાર્થ સુખનો પ્રકાશ નથી માત્ર સુખવૃત્તિ એ કાંઇ ઉન્નતિ નથી, પરન્તુ ઉન્નતિમા સુખ રહેલુ છે, એ નિ સશય વાત છે

વળી જગતની ઉન્નતિ અત્યાર સુધીમા ઘણી જ ધીમે ધીમે થએલી છે, અને તેન રીતે જ આપણને શકા ઉત્પન્ન થાય છે કે આપણે બરોબર ઉન્નત થયા લોઇશુ કે નહી ? જગતની ઉન્નતિનુ માપ કહાડવા માટે એ વર્ષ કે દસ વર્ષ એ-સેકુ પણ પુરતુ નથી એ સહજ છે ઉન્નતિનુ પ્રમાણ કહાડવામાટે યુગયુગના સરવાળા કહાડવા પડે એ સભવિત છે અસ્મિભર સ્થિતિમાથી જીવ પેદા થઇ શકે એવી શીતતના પ્રાપ્ત કરતા પૃથ્વીને અનેક યુગો વીતી ગયા છે, ઉત્પન્ન થએલા જીવોમાથી મનુષ્યની કક્ષાએ પહોચતા જીવનતત્ત્વે લાખો વર્ષો લીધા છે અને માનવજાતના એ અવિકસિત પ્રજાને વીસમી સદીના એ પ્રેસિડન્ટ વિલ્સન કે લોઇડ જ્યોર્જ કે એક કૈસર સુધીનો વિકાસ પામવાને માટે અનેક જમાનાઓ વીતી ગયા એના આવર નથી

માનવ ઉન્નતિનો ઇતિહાસ એ અત્યન્ત રમ્ય આકર્ષક અને ઉત્તેજક અભ્યાસ છે એટલુ જ નહી, પણ તેમાથી ભવિષ્યને અજવાળતો કોઇ માર્ગદર્શક પ્રકાશ નજરે પડી આવે છે. માત્ર તે અભ્યાસ સરળ થવામા દુરાગ્રહ પક્ષપાત વગેરે બુદ્ધિજન્ય વિકૃતિઓને દૂર કરી ઉદાર સહિષ્ણુવૃત્તિ અને દીર્ઘ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રથમ જરૂર છે

વિકાસ એ એક એવા પ્રકારનો પ્રાકૃતિક ગુણ છે કે જે ક્ષણે ક્ષણે અસ્તિત્વમા હોવા છતા સર લક્ષે આપણી નજરે આવતો નથી બાળક એ સતત વૃદ્ધિગત થતો જીવ છે પ્રતિપળે તેનો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ થયે જ જાય છે, પરન્તુ હરદમ તેની પાસે રહેતા છતા તેના માતાપિતા એ વિકાસને જોઈ શકતા નથી બાળકની ઉંચાઇમા કે બાળકના વજનમા સવાર કરતા સાજે કેટલો વધારો થયો એ આપણે જાણી શકતા નથી, જો કે તે વધારો પળે પળે થવા જ કરે છે અને જો ધ્યાન આપીએ તો મહીને બે મહીને કે વર્ષ બે વર્ષે નિત્યનો વિકાસ આપણે સમજી શકીએ એટલો સ્પષ્ટ થાય છે ગુલાબના છોડ ઉપર આજ ડાંખળી અને ડાળી પાન સિવાય બીજુ કાંઇ જ જોવામા આવતુ નથી; બે દિવસ પછી તે જ છોડ ઉપર કળી આવેલી દેખાશે, અને વળી બે દિવસ બાદ તે જ કળીમાંથી વિકસિત

કમળાના પત્રો રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ગુલાબનુ ફુલ ખીલી નિકળેલુ નજરે પડશે છોડમા વિકાસ તો કદી અટક્યો ન હોતો, પરતુ તે વિકાસનુ ભાન ફળી અને પુષ્પ સરખી છોડની નિશ્ચયાત્મક સ્થિતિમા જ આપણને થઈ શક્યુ જગતની ઉન્નતિનુ પણ આવુ જ સ્વરૂપ હોય છે આપણે વિકાસને તેના પરિપાકની અમુક ભૂમિકામા જ ઓળખી શકીએ છીએ, તેના નિત્ય સતત વહેતા પ્રવાહની આપણને સમજણ પડતી નથી વિકાસ અથવા ઉન્નતિ સતત અસ્તિત્વ ધરાવતા હોવા છતા જ્યાસુધી કોઇ મૂર્ત સ્વરૂપમા વ્યક્ત થાય નહીં, સાધન રૂપે વિજય પામી સિદ્ધાંત તરીકે સ્થાપિત થાય નહી, અને કારણમાથી ખીલી કાર્યરૂપ ન બને ત્યાસુધી જગત વિકાસને ઓળખી શકતુ નથી

આ વિકાસ કા તો કોઇ વ્યક્તિના જીવન અને ચારિત્ર્યમા વ્યક્ત થાય છે, કોઇ સસ્થા કે સમાજના બધારણમા મૂર્તિમાન્ બને છે, અથવા તો કોઈ ભાવનામા સ્ફુટ થાય છે શારીરિક વિકાસ કેટલે સુધી થઈ શકે છે તેના દૃષ્ટાંતો આપણને ભીમસેન અને હનુમાન જેવા પ્રાચીન વજ્રદેહિઓમા અને અર્વાચીન કાળમા રામમૂર્તિ કે સેન્ડો જેવા પહેલવાનોમા મળી આવે છે બુદ્ધિચાપલ્યમા એ વિકાસ કેટલી ભૂમિકાએ જઈ શકે છે તેના દૃષ્ટાંત આપણને ચાણક્ય, બીસ્માર્ક કે ગ્લેડસ્ટન સરખી વ્યક્તિઓમાથી મળી આવે છે નૈતિક ઉન્નતિની પરાકાષ્ઠા કોઈ હરિશ્ચન્દ્ર, રેગ્યુલસ સરખા સત્યને માટે પ્રાણાર્પણ કરી શકે એવા મહાત્માઓમા દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને આ પ્રમાણે વિકાસની અમુક ભૂમિકાઓ અમુક વ્યક્તિઓમા સ્ફુટ થઈ આપણને આદર્શો આપી આપણા જીવનને ઉન્નત કરે છે વળી રાજ્યશાસન, કાયદા, કુટુમ્બ અને નગર સરખી સસ્થાઓમા પણ વિકાસ ખીલી નિકળે છે હાલની જ સ્થિતિનો વિચાર કરીએ. એક જ કૈસરની ઇચ્છા અને આજ્ઞાને વશ થઈ લાખો જર્મનો કાંઇ પણ વિચાર ન કરતા પોતાનુ અને અન્યનુ લોહી રેડે જ જાય છે એ રાજ્યશાસનના વિકાસનો ઓછો અદ્ભુત નમૂનો નથી કૈસરના સ્વાર્થ અને ગર્વના હુ વખાણ કરતો નથી સામાન્ય મનુષ્યમા એ અવગુણો જેટલા ધિક્કારપાત્ર તે છે તેથી અનેકગુણ વધારે ધિક્કારપાત્ર તે કૈસરમા બને છે કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે રાજ્યસસ્થાના સમર્થ વિકાસમા લાખો મનુષ્યના જીવનો એવા નિયન્ત્રિત, નિયમિત અને વ્યવસ્થિત બની જાય છે કે જો તેના શાસનધરની વૃત્તિઓ સ્વાર્થમય ન હોતા પવિત્ર હોય તો કલ્યાણનો માર્ગ સહજ સાધ્ય થાય એ જ પ્રમાણે વિકાસ જો અદ્ભુત મોહકભાવમા ઉતરી પડે તો તે માર્ગે પણ જગતની ઉન્નતિ થય જ જાય છે, સ્વાતન્ત્ર્યની ઉજ્જ્વલ પ્રતાપી ભાવનાએ જગતમા કેટલા વિપ્લવો ઉત્પન્ન કર્યા છે, ઇતિહાસને કેવી ગતિ આપેલી છે, અને વ્યક્તિજીવન અને પ્રજાજીવનને કેવા મહાન્ બનાવ્યા છે તે સર્વ કોઈ જાણે છે

આ પ્રમાણે જગતે પોતાનો વિકાસ વ્યક્તિજીવનમા, સસ્થાઓના ઘડતરમા અને ભાવનાઓના વિધાનમા સાધ્ય કરી લીધેલો છે વ્યક્તિજીવન, સસ્થાઓ અને ભાવનાઓ એ પરસ્પરના ઉપકારક અને અનિર્વાર્ય તત્વો છે એકની બીજા ઉપર પ્રબળ અસર થાય છે, અને પરસ્પરની અસર છૂટી પાડી શકાતી નથી. —ચાલુ

સચિત્ર મૂળાક્ષરના પત્તાં ૨ ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

રત્નાવલી.

ભાષાન્તર કર્તા–રા રતિપતિરામ ઉધ્ધવરામ પડ્યા, બી એ

રત્નાવલીની ટુંકવાર્તા—કૌશામ્બી નગરના રાજા વત્સરાજને ઉદયનના નામથી પણ ઓળખવામા આવે છે તે રાજા જ આ નાટકનુ મુખ્ય પાત્ર છે તેની પત્ની વાસવદત્તા ઉજ્જનના રાજાની દિકરી હતી યોગન્ધરાયણ નામના લાયક અને વિશ્વાસુ પ્રધાનના હાથમા રાજાએ રાજ્યનો સઘળો કાર્યભાર સોપી દીધો હતો, પ્રધાન પણ રાજાનુ અને રાજ્યનુ ભલુ થાય, તેવુ જ ધ્યાનથી કાર્યભાર ચલાવતો હતો

સિહલદેશના રાજા વિક્રમબાહુને રત્નાવલી નામની પુત્રી હતી આ વિક્રમબાહુ વાસવદત્તાનો મામો થતો હતો રત્નાવલીના જન્મ પછી જોશીઓ જન્મ પત્રિકાઓ તૈયાર કરી લાવ્યા, અને ગ્રહની સ્થિતિ ઉપરથી તેઓએ એમ ભાખ્યુ કે જે રત્નાવલીને પરણશે તે ચક્રવર્તી રાજા થશે વિક્રમબાહુનો વિચાર વત્સરાજ સાથે રત્નાવલીને પરણાવવાનો હતો, પણ રખેને વાસવદત્તા નાખુશ થાય, એ વિચારથી તે રત્નાવલીનો વત્સરાજ સાથે વિવાહ સ્હેલાઇથી કરી શકતો નહિ બીજી પાસથી યોગધરાયણને રત્નાવલીની ભાગ્યરેખાની ખબર પડી ગઈ હતી, તેથી પોતાના રાજાની ઉન્નતિ ઇચ્છતા પ્રધાને રત્નાવલી સાથે રાજાનુ લગ્ન થાય તેની યુક્તિઓ રચવા માડી પણ તેને બે હરકતો નડતી હતી એક તો એજ કે વાસવદત્તા રખેને નાખુશ થાય, એવો સદેહ રાખતા રત્નાવલીના પિતાને શી રીતે સ્હેલાઇથી સમજાવવો અને બીજી હરકત એ હતી કે રત્નાવલી સપત્ની થાય તો વાસવદત્તાના મનનુ સમાધાન કેવી રીતે કરવુ ?

પહેલી હરકત દૂર કરવાને તેણે પગલાં લેવા માડ્યા, યોગધરાયણે એવી વાત ચલાવી કે રાણી વાસવદત્તા લાવણક મહેલમા બળી ગયા, અને આ અફવા સિહલના રાજાને કાને જાય તેવી યુક્તિ રચી સિહલના રાજાએ આવી અફવા સાભળી યોગધરાયણે મોકલેલા બાભ્રવ્ય સાથે રત્નાવલી અને પોતાના પ્રધાન વસુભૂતિને મોકલ્યા કમનસિબે જે વહાણમા તેઓ આવતા હતા, તે વહાણ અથડાઇને ભાગી ગયુ પણ વસુભૂતિ અને બાભ્રવ્ય તો જેમતેમ કરી કિનારે પહોચી ગયા તેઓએ એમ જ ધાર્યું કે રત્નાવલી ડુબી ગઇ, પણ એક લાકડાનુ પાટીઉ હાથ લાગવાથી રત્નાવલી તેને વળગી રહી, અને કેટલાક વેપારીઓ વહાણમા જતા હતા, તેમના જોવામાં આવવાથી તેઓએ તેને ઉપાડી લીધી રત્નાવલીના કોટમા મોતીનો હાર જોઇ તેઓ સમજ્યા કારણ તે જ હાર તેઓએ સિહલના રાજાને વેચાતો આપ્યો હતો રત્નાવલીને યોગધરાયણના હાથમા સોંપવામા આવી રત્નાવલીનુ નામ છુપાવવાને યોગધરાયણે તેનુ નામ સાગરિકા પાડ્યુ, અને તેને વાસવદત્તાના અતઃપુરમા રાણી કોસલદેશની સામે લડવા મોકલેલ વત્સરાજના સેનાપતિ રૂમણ્વાનને વસુભૂતિ અને બાભ્રવ્ય મળ્યા

આટલુ થયા પછી હવે જે બનાવ બને છે, તેમા આ નાટકનો સમાવેશ થાય છે

મદનમહોત્સવ સમયે રાજા પોતાના મહેલની અટારીએથી નાગરિકોના છલકાઇ જતા યૌવનના ઉછાળા નિહાળી રહ્યો હતો તે સમયે દેવીએ કહેવરાવ્યુ કે " મારે રાતા ચોળ અશોકના

તારે આગળ ભગવાન્ કામદેવની પૂજા કરવાને મકરન્દ વાડીમા જવુ છે, માટે મહારાજે સાથે અવશ્ય પ્રસન્ન રહેવું" રાજા ત્યા ગયો, પણ જતાં વન જ રાણીની સાથે આવેલી સાગરિકા ઉપર તેની આંખ ઠરી, સાગરિકા પણ રાજાને જોઈ ચકિત થઈ, અને 'પિતા તો મારા આમની સાથે જ લગ્ન કરવાના હતા' એ વિચારથી તેનામા પ્રેમનો ફણગો ફુટ્યો અને કામદેવની પુજા થવાથી જાણે સાક્ષાત્ દેવ જાગ્યા જ હોય, તેમ ઉભય દિલમા તનમનાટ મચી રહેવા લાગ્યો પૂજાની સમાપ્તિ થતા ઘણી જ નાખુશી સાથે સાગરિકાને મહેલમા પાછા જવુ પડ્યુ

પ્રેમનો ફુટેલો ફણગો દિનેદિને વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો અને રાજા અને સાગરિકા ઉભય મન્મથવશ બન્યા મદનનો તનમનાટ ન સહી શકાવાથી સાગરિકા કદળીકુંજમાં ગઈ, અને ચીત્રમાને રાજાની છબી ચીતરવા લાગી. છબી ચીતરાઈ રહી, એટલામા પાછળથી તેની પ્રિય સખી સુસંગતા આવી, અને રાજાની છબી જોઈ તેણે રાજાના ચિત્ર પાસે જ સાગરિકાનુ ચિત્ર ચીતર્યું સાગરિકા સુસંગતાને પોતાની પ્રેમ-પીડાની વાત કહી સંભળાવતી હતી, એટલામા એક વાંદરો પાંજરામાથી છુટી ન્હાઠો અને બન્ને સખીઓ પૂરેપુરા ભયમા પડી આ ધમાધમીમા સાગરિકાનો માનીતો પોપટ પાંજરામાથી ઉડી ગયો, એટલે તેની શોધમા જવાની ઉતાવળથી ચિત્રામણ ત્યાનુ ત્યા જ અજાણથી રહેવા દઈને, બન્ને જણીઓ ઉતાવળથી કદળીકુંજમાથી ચાલી ગઈ

આ ઋતુકાળે પ્રાપ્ત થયેલા પુષ્પોવાળી નવમાલિકા લતાને જોવાને તે જ સ્થળે રાજા અને વસન્તક (વિદૂષક) બન્ને આવ્યા સુસંગતા અને સાગરિકા વચ્ચે થયેલી વાતચિત સાંભળ્યાથી પોપટ એ વાક્યો જ વારંવાર બોલ્યા કરતો હતો, અને આ બધુ રાજાએ અને તેના મિત્રે સાંભળ્યુ પોપટ જે કુમારિકાની પ્રેમ—પીડાનુ વર્ણન કરતો હતો, એ બાલિકા કોણ હશે તે જાણવાની તીવ્ર જીજ્ઞાસા થવાથી તેઓ બન્ને કદળીકુંજમા આમ તેમ ફરવા લાગ્યા એટલામા જ વસન્તકની દૃષ્ટિ પેલા ચિત્રપટ ઉપર પડી, અને તેમા રાજા અને તેની પાસે ચિતરેલી એક કુમારિકાને દીઠી તે કુમારિકાનુ સૌન્દર્ય જોઈને રાજા તો ઘેલો જ થઈ ગયો, અને તે કુમારિકાના સૌન્દર્યના વખાણ કરતો હતો, એટલામા સાગરિકા અને સુસંગતા કુંજમા આવી પહોચ્યા, અને રાજા અને તેના મિત્ર વચ્ચે થતો વાર્તાલાપ તેઓ સાંભળી ગયા પહેલી જ વાર કુમારિકાના દર્શન રાજાને થયા અને તેઓ બન્ને ભેટવા જતા હતા, એટલામા વિદૂષકની મૂર્ખ ટીકાથી સાગરિકા ન્હાશી ગઈ, અને રાજા તદ્દન નિરાશા પામી ગયો. પછી વાસવદત્તા અને તેની સખી કાંચનમાલા નવમાલિકાને જોવાને માટે જ ત્યા આવતા જણાયા, પણ ચિત્રપટ જોવાથી વાસવદત્તા માથુ દુખવાનુ બ્હાનુ કાઢી, ત્યાથી જતી રહી, અને રાજાએ વિનવણી કરી પાછી મનાવવાનો યત્ન કર્યો, પણ તે ફોગટ ગયો

રાજા અને સાગરિકાનો ફરી મેળાપ કરાવવાને વસન્તકે બીજી યુક્તિ રચી સાગરિકાએ વાસવદત્તાનો અને સુસંગતાએ કાંચનમાલાનો વેશ સજી સંધ્યાકાળના આછા આછા પ્રકાશમા માધવીકુંજ પાસે રાજાને મળે, એવી ગોઠવણ વસન્તકે કરી પણ આ ગોઠવણની ખબર

મારી વીસ વાતાઓ (સચિત્ર વાતાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,મુંબાઈ.

કાચનમાળાને પડી ગઇ, અને તે જ સમયે અને તે જ સ્થળે તેણે રાણી સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાજાએ વિદૂષકની કરેલી ગોઠવણથી ભૂલાવો ખાઇ વાસવદત્તાને જ સાગરિકા છે, એમ ધારી તેની સાથે તે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો. પણ એટલામાં ચન્દ્ર ઉગ્યો અને રાજાને પોતાની ભૂલ જણાઈ આવી, અને તે ગુંચવાયો. રાજાના કાલાવાલાને નહિ ગણકારી રાણી ઉંડા કોપ ભરી અન્ત પુરતરફ વિદાય થઇ ગઇ.

એટલામાં રાણીના વેશમાં સાગરિકા ત્યાં આવી પહોંચી. પણ રાજા તરફથી અવધી-રણાની બ્હીકે તેણે ફાંસો ખાવાનો નિશ્ચય કર્યો. જ્યારે રાજાએ આ જોયું, ત્યારે કોપથી દેવી વાસવદત્તા જ આમ કરતી હશે, એમ ધારી તેને બચાવવાને ધાયો. પણ અન્તે તેને જણાયું કે તે સાગરિકા હતી. અને તેથી તે ઘણો ખુશી થયો. પણ રાજાનો આમ તિરસ્કાર કરવાથી દેવીને ઘણો ખેદ થયો, અને તે રાજાની પાસે આવતી હતી, તે વખતે તેણે રાજાને સાગરિકા સાથે ભેટતો જોયો. આવો બનાવ જોઈ દેવીને વધુ માઠું લાગી આવ્યું, અને તેણે સાગરિકાને આગળ ચાલવા કહ્યું, વસન્તકને કારકાથી મજબૂત બાંધવામાં આવ્યો, રાજાએ આવી વખતે દેવીને રીઝવવા પોતાનાથી બન્યું તેટલું કીધું પણ નિરર્થક!

એવી અફવા ઉડી કે સાગરિકાને ઉજ્જન મોકલાવી દીધી છે પણ સાચી રીતે તેને કેદખાનામાં નાખવામાં આવી હતી. સાગરિકાએ પોતાનો મોતીનો હાર સુસંગતાને સોંપ્યો હતો. તે હાર સુસંગતાએ બંધનમાંથી હમણાં જ છૂટેલા વસન્તકને આપ્યો. રાજા ઘણો જ નિરાશ થઇ ગયો. અને શોકમાં ગરક થઇ ગયો હતો, તેવામાં કોસલ દેશના રાજા ઉપર રૂમણ્વાને જીત મેળવ્યાના સમાચાર તેને મળ્યા. ઉજ્જનથી એક ઐન્દ્રજાલિક (જાદુના ખેલ કરનાર) આવ્યો હતો. અને તેના ખેલ રાજા અને દેવી જોતા હતા, એટલામાં યોગંધરાયણે મોકલેલા બાભ્રવ્ય અને વસુભૂતિ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પછવાડેથી યોગન્ધરાયણ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. વસુભૂતિએ વહાણ ભાંગ્યાની અને રત્નાવલીના મરણની સઘળી હકીકત રાજાને કહી. દેવી રત્નાવલીના મરણથી બહુ જ દિલગીર થઇ ગઇ. આ વાત ચાલે છે એટ-લામાં મહેલમાં એકાએક આગ લાગી. દેવીને અપાર શોક થવાથી તે બોલી ઉઠી કે સાગરિકા અન્દર છે, માટે કોઈ કાઢો. આ સાંભળતા જ રાજા બળતી આગમાં દોડ્યો અને સાગરિકાને બહાર કાઢવા તેની પાછળ બીજા બધા પણ દોડ્યા. જેવો રાજાએ સાગરિકાનો હાથ ઝાલ્યો કે તરત જ આગ અચાનક ઓલવાઇ ગઇ. આ બધું યોગંધરાયણે મોકલેલા ઐન્દ્રજાલિકના પ્રયોગથી જ થયું, વસુભૂતિએ સાગરિકાને ઓળખી, અને સાગરિકા એ જ રત્નાવલી છે, એવું બધાને જાહેર કરી દીધું. દેવીએ તેના તરફ જે વર્તન ચલાવ્યું હતું, તેને માટે તે ઘણી જ દિલગીર થઇ. આ બધો બનાવ કેમ બનવા પામ્યો, તે બધું મંત્રી અર્થાત્ યોગંધરાયણે કહી બતાવ્યું, અને રાજા અને સાગરિકા (રત્નાવલી) બન્ને દેવી વાસવદત્તાની જ મરજીથી જ લગ્નગ્રન્થીથી જોડાયા.

—ચાલુ

સરયૂબાલા.

લેખક—રા. મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર.

૧

સરયૂબાલા હજી અગીઆર વર્ષની પૂરી ન્હોતી થઈ એ આજ ઠાકોરજીનો મ્હોટો રથ જોતાં ગઈ હતી એના પિતા શ્રીમાન્ હતા અને એમને સુખના સ્વપ્ના આવ્યા હતા પણ પિતાના અવસાન પછી બધી મિલકત માટે ત્હેની વિધવા માતા સ્હામે એક સગાએ દાવો માંડ્યો, અને હાઈકોર્ટમાં એ એમનો કેસ હાર્યો હુકમનામાના પરિણામે ત્હેમને દસ નાખના ભર્યાંભાદર્યાં ઘરબાર છોડવા પડ્યા પ્રીવી કૌન્સીલમાં એ ઉપર આગળ અપીલ કરવામાં અને દાવો લડવામાં બધું રોકડ ખર્ચાઈ ગયું, અને ઘરેણાં પણ જતાં કરવાં પડ્યાં

હવે એમને ઉપર આભ અને નીચે ધરતી બે જ રહ્યાં. પોષણ માટે કશું જ સાધન રહ્યું નહી બિચારી વિધવા એક ઝુંપડીમાં રહી અને જેમતેમ કરી ને નિર્વાહ કરવા લાગી આ સ્થિતિમાં સરયૂના લગ્નનો તો વિચારે ક્યાંથી આવે ?

એમના દુર્ભાગ્યે રથયાત્રા પહેલાં સરયૂબાલાની માતા એકદમ માંદી પડી એ બિચારીનાથી ભરણપોષણ માટે કામકાજ તો ક્યાંથી થાય ? અને આથી ભૂખનું દુઃખ એમને વધારે સાલવા લાગ્યું. સરયૂ બિચારી કઈએ ખાવાનું ન હોવાથી ભૂખી ને ભૂખી જ રહેતી હતી અને માઃ પણ માંદી એટલે એમને એમ પડી રહેતી રથયાત્રાને દિવસે એના શરીરને કંઈ ઠીક લાગ્યું, અને તેથી કંઈ ખાવાની રૂચિ થઈ પણ તે માટે કોને કહેવું એ મ્હોટા પ્રશ્નથી મુંઝવારો ઉભો થયો.

આ વિચારે સરયૂનું કુમળું મન મુંઝાવા માંડ્યું અને એ રડી પડી થોડાક વાડ ઉપરના ફુલ વીણી એણે એક માળા ગુંથી અને રથયાત્રાના મેળામાં વેચી, ત્હેના જે એક બે પૈસા આવશે ત્હેમાંથી માને માટે ખાવાનું આણીશ એવો એ ફૂલી બાળાએ વિચાર કર્યો

પણ રથ અડધે પણ આવ્યો ન્હોતો એટલામાં ભારે વરસાદ તૂટી પડ્યો અને મેળો મેળાને ઠેકાણે રહ્યો લોકોના ટોળાં ચારે દિશામાં વિખેરાઈ ગયાં સરયૂબાલાની ફૂલમાળા વેચાતાં વગર રહી રહી, અને વળી એ વરસાદમાં પલળી ગઈ તો પણ હમણાં વરસાદ રહી જશે અને બધા લોક પાછા એકઠા થશે એ આશાથી ઉભી રહી વરસાદ મૂશળધાર પડ્યે જતો'તો, મેળો ફરી ભરાયો નહી અને સંધ્યાનો અંધકાર છવાવા માંડ્યો, આખરે બને કાળું ઘનઘોર થઈ ગયું, એટલે સરયૂબાલા નિસાસો નાખતી ઘરભણી વળી

અંધારામાં કંઈ દેખાતું ન હોતું, અને રસ્તો કાદવવાળો અને લપસણો થઈ ગયો હતો સરયૂબાલાને ભુખે તલસતી માતાનો વિચાર આવ્યો અને એના હૃદયઉપર જાણે વિજળી પડી હોય એમ થયું આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા અને વરસાદ ભેગા ભળી ગયા. એનો એક પગ ખસ્યો, પાછી ઉભી થઇ અને એણે ચાલવા માંડ્યું એની વેણી ભીંજાઈ ગઈ અને

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મ્હેમાંથી વરસાદ ટપકવા માંડ્યા, પણ હજી એણે પેલી ફૂલમાળા ફેંકી દીધી ન્હોતી અને પોતાની છાતી સરસી રાખીએ ચાલતી હતી

એટલામાં બીજણુ અધકારમાં કોઇ અચાનક સરયૂમાળાને જોડે અથડાયુ સરયૂની આંખમાં આંસુ તો હતા જ, હવે એણે રડવુ શરૂ કર્યું

"કોણ રડે છે ?" અંધારામાંથી પ્રશ્ન થયો એ એક પુરૂષનો અવાજ હતો, પણ તે સાભળતાં જ સરયૂ છાની રહી સ્વર પરિચિત ન્હોતો પરતુ સરયૂ ન્હાની બાલક છતા એ પ્રશ્નમા નરમાશ અને દયા પારખી શકી

'હું એક ગરીબ છોકરી છુ એક માતા શિવાય મ્હારે આ આખા જગતમાં કોઇ નથી" સરયૂ બોલી

"તુ ક્યાં ગઈ હતી ?" પુરૂષે પ્રશ્ન કર્યો.

"હું રથ જોવા ગઈ હતી હવે હુ ઘેર જઉં છું પણ મ્હને આ વરસાદ અને અંધારામાં ઘરનો રસ્તો સૂઝતો નથી "

"ત્હારૂં ઘર ક્યાં છે ?"

"શ્રીરામપુર "

"ચાલ ત્યારે હું પણ ત્યાં જ જઉં છુ પણ તુ કયા ભાગમાં રહે છે તે મ્હને કહે હું ત્હને ત્હારે ઘેર પહોંચાડી જઈશ રસ્તો કીચડવાળો અને લપસણો છે તેથી મ્હારો હાથ ઝાલ, નહી તો પડી જવાશે" આમ સરયૂને હાથ ઝાલીને દોરવા માંડી પણ અંધારામા એની વય એ કળી શક્યો નહી એના સ્વરથી અને હાથના સ્પર્શથી એ એક બાલા છે એટલુ એને જણાયું

"ત્હારી ઉમ્મર કેટલી છે ?" પુરૂષે પૂછ્યુ

"મને દશ વર્ષ થયાં "

"ત્હારૂં નામ શુ ?"

"મ્હને સરયૂમાળા કહે છે "

"તુ આવડી ન્હાની છે છતા એકલી રથ જોવા શુ કામ ગઈ'તી ?"

વાતમા ને વાતમા તે પુરુષે પેલી ફૂલમાળા સબધી બધી વાત સરયૂ કનેથી ધીમે રહીને જાણી એને ખબર પડી કે સરયૂ કંઇ રથ જોવા ગઈ ન્હોતી પણ ફૂલમાળા વેચી માને માટે ખાવાનુ લાવવા ગઇ હતી પરતુ તે હેતુ બર ન આવવાથી એણે એ માળા સંતાડી રાખી હતી. પુરુષે કહ્યુ —' મ્હારે ઘેર દેવમન્દિર છે અને તેથી મ્હારે ફૂલમાળા જોઇએ છીએ ત્હારી કને છે તે મ્હને વેચાતી આપીશ ?"

સરયૂના મુખ ઉપર હર્ષની ચમક છવાઇ, પણ અંધારામા કોઇ એ જોઈ શક્યુ નહી. એણે મનમા ધાર્યું—"જે માણસ મ્હને અંધારી રાતે ઘેર સાચવીને લઈ જાય છે તેની પાસેથી મ્હારાથી પૈસા લેવાય જ કેમ ?—પણ જો હું ન લઉં તો મા ભૂખી રહે-હશે, 'તો ત્યારે માળા વેચીશ-"

સાહિત્યવિલાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

ઉપકારવશ હૃદયથી સરયૂએ પોતાના સાથીને માથા આપી દીધી

" એની કિંમત ચાર પૈસા છે, અને તેથી આ લે--" કહી પુરૂષે પૈસા આપ્યા

" ત્હમે મ્હને શુ પૈસા જ આપ્યા, કે બીજુ કઇ તો નથી ? પૈસો તો ન્હાનો હોય છે " સરયૂ બોલી

" તેને એ તો ઠબ્બુ છે મ્હે ત્હને એ આપ્યા છે "

" પણ એ અંધારામા ચળકે છે મ્હને ભૂલથી રૂપીઆ તો નથી આપ્યા ? " સરયૂએ ફરીથી વાત ઉપાડી

" ના, રે ના, એ તો ટંકશાળમાથી હમણા જ પડના છે તેથી ચળકે છે "

" સારૂ ત્યારે ઘેર પહોચ્યા પછી હુ દીવો સળગાવીશ, અને જો એ પૈસા નથી એમ લાગશે તો હુ પાછા આપી દઇશ જરા ત્હમારે ત્યા થોભવુ પડશે "

એટલામા એ બન્ને ઝુંપડી આગળ આવી પહોચ્યા

" જરા ત્હમે અંદર આવો અને ઉભા રહો મ્હને જોવા દો કે એ તે રૂપીઆ છે કે પૈસા–" સરયૂ બોલી

" આ હુ બહાર જ ઉભો છુ હવે ત્હારા ભીના લુગડા બદલી નાખ અને પછી દીવો સળગાવ "

" મ્હારે બીજી એક જ ઓઢણી છે, પણ તે ધોવા નાખી છે, એટલે બદલવાને બીજુ વસ્ત્ર નથી તેથી આ પહેર્યું છે તે નીચોવી નાખી મુકીશ અને પહેરીશ અમારે તો ઘણુ ખરૂ ભીના લુગડા પહેરી રાખવા પડે છે અને અમે ટેવાઇ ગયા છીયે તેથી જરા યે વાગતુ નથી. જરા ઉભા રહેજો હુ દીવો સળગાવી લાવુ " સરયૂ બોલી

" ઠીક સારૂ " પુરૂષે જવાબ દીધો ઘરમા દીવેલ ન્હોતું તેથી સરયૂએ છાપરીમાથી ઘાસના તણખલા ખેંચી કહાડી ચકમક વડે દેવતા પાડ્યો અને તેથી દીવો થતાં સહજ વાર લાગી, દીવે જૂવે છે તો સરયૂને એ પૈસા જેવુ ન લાગ્યુ

સરયૂ દીવો લઈ બહાર આવી અને પેલા માણસને આમ તેમ ખોળવા મંડી પણ એ તો ત્યાથી જતો રહ્યોતો

" બા, બા, હવે આપણે શુ કરીશુ ? " ઓશીયાળુ મ્હો કરી સરયૂ મોની માએ કહ્યુ–" બેટા ગભરાઇશ નહી એ તો કોઇના હૃદયમા દયાના ઝરણ ઝરેલાં તે એ રૂપીઆ આપી ગયો અને આપણે ગરીબ છીયે તેથી એ મદદ લેવા લાયક છીયે–"

આમ માદીકરી વાતો કરતા હતા એટલામા ઝુંપડીનુ બારણુ ઠોકે હચમચ્યુ, અને અવાજ થયા પેલો જ માણસ પાછો આવ્યો હશે એમ ધારતી સરયૂએ બારણુ ઉઘાડ્યુ " અરે ! આ તો એ ન્હોય એ તો પેલો લુચ્ચો કાપડીઓ ! " તે બોલી ઉઠી

સરયૂમાતાની ઝુંપડી બજારથી જરાક દૂર હતી ત્યાથી પાસે જ મુરલીધર મારવાડીની કાપડની દુકાન હતી એ મુરલીધર જ અત્યારે બે કસબી કીનારી વાળી બનારસી ઓઢણી ના પૈસા

ઉલ્કાપાત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

હતો સરયૂએ બારણ ઉઘાડ્યુ એટલે એણે એને ઓરણી આપી ને [illegible] એને મારે જ આણી હતી

" અરે ભગવાન ! મ્હારે માટે એ હોય જ ક્યાથી ? " સરયૂએ ઉદ્ગાર કહાડ્યો

મુરલીધરમા તુચાઈ હતી કે નહી તે તો કહી શકાય નહી પણ સરયુએ શુ કહ્યુ એ તે સ્હમજી શક્યો નહી

" આ ત્હમે શુ બોલો છો ? એક ગૃહસ્થ હમણા જ મ્હારી દુકાને આવ્યો હતો અને એણે ઓરણીના પૈસા આપી એ ત્હમને પહોંચાડવાનુ મ્હને કહ્યુ હતું-" મારવાડી આનો થતો બોલ્યો

' ત્યારે તો નક્કી પેલા ત્યાનુ ગૃહસ્થનુ જ એ કામ-એણે જ મ્હારે માટે એ ખરીદ કરી અને અહીં મોકલાવી " સરયૂ બોલી

સરયૂના પિતા છતા, મુરલીધરને એ સારી પેઠે ઓળખતા હતા એમની સ્થિતિ જ્યારે સારી હતી ત્યારે એ મારવાડી ચાર રૂપીઆના કાપડના આઠ રૂપીઆ પદર આના અને ૭ પાઈ લેતો અને એ વેપારમા એ બે જ આના કમાયો છે એવા સોગન ખાતો

" મુરલીધર, ત્હમે પેલા ગૃહસ્થને ઓળખો છો ? " સરયૂએ પૂછ્યુ

" ત્હમે ઓળખતા નથી ?" મારવાડી બોલ્યો

" ના, અમે તે જાણતાં નથી "

" મ્હેં જાણ્યુ એ ત્હમારો સગો હશે પણ, બ્હેન, હુ તો ઓળખતો નથી "

જેમ હોય તેમ ખરૂં પણ અત્યારે તે મારવાડીએ નફાનો વેપાર કર્યો હતો, અને તેથી મનમા હરખાતો હરખાતો એ દુકાન ભણી વળ્યો

મળેલો રૂપીઓ વટાવી માતાને સારૂ ખાવાની ઉપયોગી વસ્તુઓ લેવા સરયૂ બજારમાં ગઈ આવતા દીવેલ લેતી આવી અને દીવો સળગાવ્યો માતાને સારૂ ગગડી ઉપર ખાવાનુ કરી આપ્યુ પછીથી ભોય ઉપરથી કચરો વાળતા એક કાગળનો કકડો એને જડ્યો તે લઈ એણે એની માને બતાવ્યો, અને ' એ શુ છે ? કહી પૂછ્યુ માએ તરત જોઈને કહ્યુ -" આ તો કરન્ની નોટ છે !"

" મ્હને લાગે છે એ અહીં ભૂલી તો નહી ગયા હોય !' સરયૂએ સૂચના કરી

" એ અહીં ત્હારે માટે જ મૂકી ગયા હોય એવુ લાગે છે એ ઉપર કંઈ નામું લખ્યુ છે " સરયૂની મા ઉચ્ચ કુટુંબની હોવાથી વાચી શકતી

" બા એ કોણ હશે ?" સરયૂએ કુતૂહલથી પૂછ્યુ

નોટ ઉપર એમનુ નામ પણ લખેલુ છે અને કોઈ એને ચોરીની નોટ ન ઠરે તેથી પોતાની સહી એના ઉપર કરી છે એમનુ નામ ત્રિભુવનનાથ છે "

બીજે દિવસે સરયૂ અને એની માતાએ શ્રીરામપુર અને એની પરાઓમા બધે ત્રિભુવનનાથની તપાસ ચલાવી પણ એ નામનો કોઈ માણસ છે કે નહી એ પણ કોઈ કહી શક્યું નહી

લીલાવતી જીવનકલા રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

એમણે એ નોટ વટાવી નહી અને પાસે જીવની પેઠે સાચવી રાખી. એ ગરીબ હતાં ખરા, પણ લોભની વૃત્તિ એમને કદી થઇ ન્હોતી

૨

સરયૂની માતાથી રાતે જરા ખવાયું ખરૂ, પણ એ માંદગીમાથી પથારી ખએગી ઉઠે એમ લાગતુ ન્હોતુ પહેલા એમણે સપત્તિના સૂર્યની ઉષ્મા અનુભવી હતી હમણા ગરીબાઇની ઠંડી એમા એ પડ્યા હતા આમ તનનુ તેમ જ મનનુ દુ ખ એને અસહ્ય થયું હતું રોગ દિવસે દિવસે વધારે ફાવતો ગયો અને એની ઘડીઓ આ પૃથ્વી ઉપર ગણાવા માડી

આ અણીની વખતે ઇગ્લડથી ખબર આવી કે પ્રીવી કૌન્સીલે એમનો દાવો સાભળ્યો અને બધા ખર્ચ સાથે એમની મિલકત એમને પાછી મળશે બાબૂ દીનાનાથ મિત્ર જે વકીલ હાઇકોર્ટમા એમનો કેસ લડ્યા હતા તે જાતે એ ખબર કહેવા આવ્યા આ આનન્દના સમાચારથી સરયૂની માતાના બેશી ગયેના ગાલ ઉપરથી આસુની ધારા ચાલી

"હવે હોલવાયના દીપકમા તેલ પૂરવુ નકામું છે આ ખુશ ખબરથી હું બચવાની નથી હવે મ્હારી જીવનદોરી તૂટશે, પણ મ્હને સતોષ છે કે સરયૂને હવે ભૂખે મરવુ નહી પડે—ના, પણ તેની શી ખાત્રી ? એ હજી બાલક છે એની મિલકત બધી કોણ સભાળશે ? મ્હારી આખ બાબુજી, ત્હમારી ઉપર ઠરે છે આ મરણ પથારી ઉપર હું ત્હમને આ છેલી પ્રાર્થના કરૂ છુ કારણ કે આખા જગતમા મ્હારી નિરાધાર સરયૂનુ બીજુ કોઇ નથી—"

દીનાનાથ બાબુ આબરૂદાર સદ્‌ગૃહસ્થ હતા અને સરયૂના પિતાના મિત્ર થતા હતા જ્યારે એમની અવસ્થા ગરીબ થઇ ગઇ ત્યારે અપીલનો ચૂકાદો થતા સુધી એમને પોતાને ઘેર રહેવા એમણે બહુ કહ્યુ હતુ, અને માતાતુલ્ય ગણવા ખાત્રી આપી હતી પણ એ સૂચનાને એ સ્વીકારી શકી નહી આખર ખર્ચ માટે કઇ મદદ સ્વીકારવા દીનાનાથ બાબુએ વિનવ્યુ પરતુ "હજી હમણા તો મ્હારી કને થોડુક છે તેથી જ્યારે મ્હારે કઇ ખપ પડશે ત્યારે ત્હમને જ કહીશ" એમ કહી એ વાત એણે ઉડાવી પણ એના વાનીભાવનુ તેથી એમણે આખા જીવનમા પહેલી અને છેલી મદદ સ્વીકારી હતી

અત્યાર સુધી દીનાનાથ બાબુને એમની આવી સ્થિતિનો જરાયે ખ્યાલ ન્હોતો તેથી એમને બહુ લાગ્યુ અને વળી સત્યવાનાની માતા આમ હાથ જોડી એમની પાસે માગણી કરે એ જોઈ એમનું હૃદય હલમલી ઉઠ્યુ

ગદ્‌ગદ્‌ સ્વરે બાબુ બોલ્યા—"મ્હને કહો મ્હારે શુ કરવાનુ છે તે હું ત્હમારી સેવામાં છુ અને મ્હને કહેશો તે કરીશ—"

"હું હવે સરયૂમાતાને મૂકી બીજા લોકમા જવાની છુ મ્હારા ભગવાનજીનુ તેલ પોર્ટમાં સાચુ કર્યુ છે અને બધી મિલકત વ કુની થઇ છે તે ત્હમે સભાળશો, અને સરયૂ પણ ત્હમારી પુત્રી માફક ગણજો એ મ્હારી અતિમ પ્રાર્થના છે એવુ મ્હને વચન આપશો એટલે હું શાન્તિથી મરીશ—'

કવિતાપ્રવેશ. રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઈ

'હું પરમેશ્વરના સમ ખાઇ કહું છુ કે સરયૂ આજથી મ્હારી પુત્રી છે, અને મ્હારી કુજમાના જેની જ એની સભાળ લઇશ આપણા આત્મા જ આના સાક્ષી છે—"

દીનાનાથ બાબુની આખમા આ વખતે ત્હેણે આસુ જોયા અને એને પૂર્ણ શ્રદ્ધા આવી એના ફીક્કા હોઠ ઉપર શાન્તિ તથા આનન્દનુ આછુ હાસ્ય ફરક્યુ પરતુ એ હાસ્યમા ઝાઝે મૃત્યુનો પડછાયો જણાયો

દીનાનાથ બાબુએ એના પતિના ઘરનો કબજો મળતા સુધી પોતાને ત્યા રહેવાને ફરીથી એને વિનવી પરતુ, જે ખુમારીએ એને પહેલી પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરાવ્યો હતો તે ગરીબાઇની ખુમારી હતી હવે ભાગ્યનો સૂર્ય ફરીથી ઉગવાનો થયો એટલે ખુમારી જતી રહી, અને હવે બાબુને ઘેર રહેવામા એને કશુ અણુઘટતું લાગ્યુ નહી.

સરયૂબાલા અને એની માતાને એ પોતાને ઘેર લઇ ગયા. ધુરંધર વૈદ્યોએ સારવાર કરી, પણ એ બચે એમ લાગતુ ન્હોતુ થોડા દિવસ જીવન અને મૃત્યુનુ જબ્બર યુદ્ધ ચાલ્યુ. આખર એ આ દુનિયામાથી ચાલી ગઇ !

સરયૂને હમ્નક ધીમે ધીમે બધી મિલકત થઇ પણ હજીએ ન્હાની હોવાથી એને એકલી એના ઘરમા રહેવા દીધી નહી, અને સરયૂએ એમના ઘરમા જ રહેવા માડ્યુ

જીલ્લાના કલેક્ટરને બધી મિલકત પાલ્યપાલકખાતામા સોપવા વિચાર હતો પણ દીનાનાથે ધાર્યું કે સરકારી નોકરો સરયૂનુ હિત પોતાની પેઠે બરાબર જાળવશે નહી, તેથી કલેક્ટરનો વિચાર જેમતેમ કરી ફેરવાવ્યો અને બધી વ્યવસ્થા પોતાના હાથમા લીધી.

હવે સરયૂને પરણાવવી એ જ વાત બાકી હતી દીનાનાથ બાબુ બ્હેલુ લગ્ન કરાવવા ખુશી ન્હોતા અને બીજુ કોઇ સરયૂનુ સગુ એ બાબત ઉતાવળ કરે એમ પણ ન્હોતુ તેથી એના કુમળા મનને શુદ્ધ કેળવણીનો પટ દઇ ઉચ્ચ કરવા જ એમણે ખાસ ધ્યાન આપ્યુ

૩

પાચ વરસ વહી ગયા અને સરયૂ સોળ વરસની થઇ એની બાળપણાની મસ્તી જતી રહી અને મ્હો ઉપર શરમના શેરડા પડવા માડ્યા હવે દીનાનાથ બાબુ કોઈ યોગ્ય વર શોધવાની ચિંતામા પડ્યા પહેલા લગ્નના વિષય ઉપર એનુ હૃદય જાણવા પછી જ કઇ પણ કરવુ એમ નિશ્ચય કરી સરયૂના હૃદયનુ ઉંડાણ ખોળી વળવા પોતાની પુત્રી કુજમાલાને એ કામ સોપ્યુ

કુજ સરયૂની બાળમૈત્રિ બ્હેનપણી થઇ હતી બન્ને સમોવડીયા હતા, અને એકબીજા વગર ઘડીએ ગમતું નહી પરસ્પર અન્યોન્ય માટે પ્રાણ પાથરતા દીનાનાથે પોતાના મનની બધી વાત કુજમાલાને કહી

"પિતાજી, કોઈ રાજકુમાર પસંદ કરીને છે ?" એક દિવસ કુજ શરમાતા શરમાતાં બોલી

"ના એ નામના કોઇને પણ હું ઓળખતો નથી પણ ત્હાર એમ પૂછવાનુ શુ કારણ ?" દીનાનાથ બાબુ વિસ્મયમા ગરક થઇ બોલ્યા

કૃષ્ણચરિત્ર ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુબાઇ

"સરયૂ શશીભૂષણ સિવાય બીજા કોઇને વરવાની નથી "

"કોઈ નહી, ને આવા અજાણ્યાનું ઓળખાણ સરયૂએ ક્યાંથી કર્યું હશે ?",

કુંજ નીચું જોઇ રહી અને એના પિતાને રથયાત્રાની રાતે જે વાત થઇ હતી તે સરયૂ કનેથી સાંભળ્યા પ્રમાણે રજેરજ કહી

દીનાનાથે શશિભૂષણની પ્રશંસા કરી, પણ બોલ્યા—"સરયૂને કહેજે કે એ ભૂલે છે. એના ઉપકારથી દબાઇ જઈ એને પરણવાનું ધારે તે યોગ્ય નથી પ્રસંગ આવ્યે ઉપકારના ઋણમાંથી છુટવા જે કરવું પડે તે કરવું પણ એટલા ઉપરથી એના પાણિગ્રહણની આશા રાખવા જેટલો એને જરાયે હક્ક મળતો નથી વળી તે ઉપરાંત હેની વય કેટલી છે અને નાત કઇ છે તે પણ કોઇ જાણતું નથી અને કોણ કહી શકે કે હેને સ્ત્રી કે સંતતિ કંઈ નથી ? ખરેખર એ પરણશે કે કેમ તે પણ કોણ જાણે ?"

"પિતાજી, સરયૂને ખબર છે કે એમાં બહુ સંભવ નથી પણ પેલી રાત્રિના પ્રસંગ પછી શશીભૂષણની મૂર્તિ એણે પોતાના હૃદયમાં પધરાવી છે અને પૂર્ણ ભાવથી એને દેવસમી પૂજે છે એ કહે છે કે જેણે સંકટમાં મ્હારો હાથ ઝાલ્યો તે જ મ્હારા આયુષ્યભરના પ્રવાસમાં ભાગ્યે જ એક દિવસ એને મ્હારી આગળ સંભાર્યાં વગર ગયો હશે મ્હને લાગે છે કે એના સિવાય બીજું કોઇ એને પરણી સુખી થવાનું નથી "

દીનાનાથ બાબુને લાગ્યું કે આ વેવલાની ચિકિત્સા બરોબર સવેળા થવી જોઇએ અને તેમાં શશીભૂષણની તપાસ કરવાનું એમને વધારે જરૂરનું લાગ્યું

તે કલકત્તે ગયા અને શશીભૂષણની તપાસ ચલાવી પોતાના મિત્રોને પણ તે ખબર કાઢવા કહ્યું પોતાના અસીલોને ચારે તરફ લખી દીધું અને વર્તમાનપત્રોમાં નીચે પ્રમાણે જાહેરખબર આપવા માંડી —

"બાબુ શશીભૂષણરાયને નીચેને સરનામે એક અગત્યની બાબતમાં મળવા વિનવવામાં

"આવે છે એ બાબત બન્ને તરફને બહુ આનન્દકારક નીવડવા સંભવ છે "

પરંતુ અભાગ્ય સુંદરીમાં જ્યાં જ્યાં જોર ચલાવી ત્યાંથી આશા પડે એવી એકે ખબર મળી નહી દિવસ ઉપર દિવસ જતા મહિના અને એમ કરતાં વર્ષો વહી ગયાં પણ ભાઇ મળવા આવ્યા નહી

આ અરસામાં સરયૂબાના ઉપર મ્હોટી આપત્તિ આવી પડી દીનાનાથ બાબુના મૃત્યુએ એને શોકમાં ગુંગળાવી નાખી, અને જાણે ફરીથી પિતા વિહોણી થઇ હોય એમ નિરાધાર થઇ ગઇ શ્રાદ્ધ વિગેરે પરવાર્યાં પછી સરયૂ પોતાના ઘરમાં રહેવા ગઇ અને પોતાનું બધું પોતે જ સંભાળવા લાગી દીનાનાથ બાબુની સંભાળથી બધી મિલ્કત સુવ્યવસ્થિત બની હતી

બધી વ્યવસ્થાની લગામ પોતાના હાથમાં લીધા પછી પહેલું કામ સરયૂબાળાએ એ જ કર્યું કે નિરાધાર અને અનાથ માટે એક આશ્રમ બાંધવા બે લાખ રૂપીઆ એણે સરકારને આપ્યા અને એ આશ્રમનું નામ "શશીભૂષણ આશ્રમ" રાખવાની શરત કરી

સરકારી અમલદારો આશ્રમને અપ ત્તાનુ નામ સાભળી જરા ચમકયા તો ખરા પણ એ સબન્ધી ઓલવાની હિમ્મત કોણ કરે? આશ્રમની સ્થાપના થઇ

સરયૂની માતા જ્યારે ગરીબીમા ગરકાવ થઇ ગઈ ત્યારે હવે મનમા ઓછુ ન આવે તેથી પોતાનુ ગામ છોડી અને શ્રી ામ ુરમા ઝુપડી બાધી રહી પોતાનુ વતન ગાજપૂ ત્યાથી ...

સમસ્ત ... માથી ... ઉભ ... અને આશીર્વાદ ...

,

એક ... વરસ વહી ગયા છે એક ... પુરુષ "ગરીબાશ્રમ આશ્રમ" આગળ આવી ઉભો છે એની મુખમુદ્રા ઉપરથી કાઇ ... અને ગભીરતા જણાતો હતો પહેરેગીરોને એણે પૂછ્યુ — 'આ કોનો આશ્રમ છે?

"એ તો દુનિયાથી ત્યજાયેલાનો આ આશ્રમ છે ગરીબો અહીં રહે છે, અને એને "દરિભૂષણ આશ્રમ" કરી બધા ઓળખે છે "

'હુ અન્દર જોવા જઉં? સુનાથો ... આશ્રમમા ગરીબમા પણ ગરીબને દાખલ કરવામા આવે છે તો કોઇને અન્દર જવા ... જવારે બાધ નો હોય?

આગતુક અદર ગયો અને બધુ ફરીને જોયા પછી પાછો ફર્યો. "સમગ્ર વ્યવસ્થાથી હુ પ્રસન્ન થયો છુ આ આશ્રમની યોજના કોણે કરી? શુ શરીભૂષણ એ જ એના મૂળ સ્થાપકનુ નામ?"

"નાજી, એક બાઇ એના સ્થાપક છે" પહેરેગીરે જવાબ દીધો

"ત્યારે એનુ નામ 'શરીભૂષણ આશ્રમ' શાથી? શરીભૂષણ કોનુ નામ છે?"

"એ તો અમને ખબર નથી"

"ત્યારે એ આશ્રમના જન્મદાત્રી કયા વસે છે?" પહેરેગીરે સ્હામે એક સુન્દર હવેલી બતાવી

તે ધીમેધીમે એ તરફ ચાલ્યો અને અન્દર ગયો

—ચાલુ

ડૉ. બૂકર ટી વૉશિંગ્ટનનું શિક્ષણમય જીવન.

લેખક–રા. જયન્ત.

મનુષ્ય અને વસ્તુથી મળતુ શિક્ષણ.

દૈવયોગે મારૂ સર્વ જીવન જ એક વિચિત્ર, પચાતીવાળા પણ મહત્વના પ્રશ્ન સાથે ગુંથાયલુ છે આરંભમા તો મને તે મારૂ દુર્દૈવ જ હોવાનો ભાસ થતો અરે, મારૂ કમનશીબ જ છે એમ લાગતું મારો જન્મ ગરિબીમા થવાથી જેટલું સંકટ હુ માનતો હતો તેના કરતા સેંકડો ઘણુ સંકટ મારો જન્મ નીગ્રો કુળમાં થયો તે માટે માનતો, પરતુ મનની એ સ્થિતિનુ વર્ણન વિચારકથન કરવાની વાત તો ઠીક છે, પણ મને પોતાને તે સ્વીકારી લેવામા કંઈ પ્રાણ આવતા કારણ મારૂ અંત:કરણ મને કહેતુ કે, જે સ્થિતિમા જન્મ થયો હોય તે સ્થિતિ વિષે કોઈપણ માણસ કમકમાટ ગાવા રોગે–રોતા રહે તો તે તેની દુર્બળતા અને કાયરતાનુ તે એક લક્ષણ છે ત્યાર પછી મને એટલે સુધી ખાત્રી થઇ કે, તેવી માન્યતા દુર્બળતા અને કાયરતાના લક્ષણરૂપ છે, એટલુ જ નહિ પણ તેવી સમજ કે માન્યતા થવી એ જ એક મોટામા મોટી ભૂલ છે અમેરિકાના નીગ્રોને જેમ કેટલીક બાબતોમા પ્રતિકૂળતા છે તેમ કેટલીક બાબતોમા અનુકૂળતા પણ છે એમ મને જણાયુ અને તે સાથે મારો દૃઢ મત એવો થયો કે, જે સગવડ કે તક મળવામા નીગ્રોને બહારથી બીજાઓ તરફથી અટકાવ થાય છે, તેની ઉણપ એક નિષ્ઠા સ્વસામર્થ્ય અને આત્મબળથી જોઇએ તેવી રીતે દૂર કરી શકાય છે

ગાળામા હું એક વાત શીખ્યો છુ તેપરથી ઉપરોક્ત કથન વધારે સ્પષ્ટ થશે મારા શિક્ષકે એક દિવસે વર્ગમા શિક્ષણ આપતા કહ્યુ કે, વરાળ કે બીજી કોઈ પણ શક્તિ ગમે તેવી રીતે છોડી મુકી વ્યર્થ જવા દેવામા આવે છે તો તેનુ સર્વ બળ નષ્ટ થાય છે શક્તિને સચવી–પુરી રાખવી જોઇએ વરાળને બૉયલરમા પુરી રાખવામા આવે છે તો જ તેનાથી ચાલક શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે નીગ્રોના વિષયમા આ વિચાર યથાર્થ ઘટી શકે છે જાતિભેદથી જ્યા જ્યા નીગ્રો સાથે ભિન્ન ભાવથી વર્તવામા આવ્યુ છે, અને તેમને અડચણો વેઠવી પડી છે, ત્યા ત્યા તેમનામા વરાળ વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં એકત્ર થતી ગયેલી છે, અને જ્યારે જ્યારે એ વરાળનુ યોગ્ય દિશાએ નિયમન થતુ ગયુ છે ત્યારે ત્યારે નીગ્રો જાતિના ઉન્નતિકાર્યમાં તેનુ બળ કેટલુ મહાન છે તે સ્પષ્ટ જણાઇ આવ્યુ છે પરંતુ તેથી જુદા જ માર્ગ [illegible] ભાષણમા અને વ્યર્થતામા તેનો વ્યય થયો છે, ત્યારે તેનાથી કંઇપણ સાર ફળ નીપજી શક્યુ નથી

સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી નીગ્રો પ્રજાને જે ઉદ્યમો પડી તેનાથી તેમની ઉન્નતિને, મારા વિચાર પ્રમાણે પ્રતિરોધ થવાથી, હમેશ નહિ પણ એકંદરે ઉત્તેજન જ વધારે મળ્યુ છે, એ કથન પ્રથમ નવાઇ ભરેલું લાગશે, પણ તે સાચો છે દાખલા તરીકે છેલ્લા ભાગમા લખવાનું વાચનના ગોખવામા ગરીબી સદીની અંદર જ નીગ્રો પ્રજાએ જે પ્રશંસનીય સ્થાન મેળવ્યુ છે,

---

આત્મોદ્ધાર કિંમત રૂ ૧–૮–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તેનુ ઘણુ ખરૂ શ્રેય ગુલામીના દિવસોમા એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં જે અટકાવ હતો તેને છે એમ મને લાગે છે અનુભવ અને નિરીક્ષણથી મને એવુ જણાયુ છે કે, જે લોકો એકાદ જાતિ અથવા સમાજથી સુધારાની ઉત્તમોત્તમ બાબતો દાબી રાખવા ઇચ્છે છે તે જ લોકો ઘણુ કરીને તે જાતિ અથવા સમાજને મેળવી આપવામા ઘણી વખત સહાય આપે છે તાત્પર્ય એ છે કે, વિરોધ જ સહાયક બને છે માટી પોતાની જાતના દાખલાપરથી હુ ખાત્રીથી કહું છુ કે, બાલ્યાવસ્થામા શિક્ષણ સંપાદનાર્થ અને યુવાવસ્થામા અત્યામાની ટસ્કેગી સંસ્થાને ઉન્નત સ્થિતિએ લઇ જવા માટે મેં જે કંઈ અથાગ શ્રમ કર્યો હતો તે જો હુ બીજી સ્થિતિમા હોત તો જરૂર સહન કરી શક્યો ન હોત ખરેખરો પ્રકાર એવો છે કે, નીગ્રો બાળક એટલે જ—જ ! તે કદી શીખી શકે જ નહિ અને એકાદ મોટી શિક્ષણ સંસ્થા ઉભી કરી તેને સારી રીતે ચલાવવાનુ સામર્થ્ય નીગ્રો પ્રજામા લેશમાત્ર નથી, એવી આમ સમજ સર્વત્ર જણાઈ આવતી હોવાથી જ મેં જે કઇ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે તે કરવાની મને પ્રેરણા થઇ હતી -

જગતની ભિન્નભિન્ન પદવી ધરાવતા લોકો સાથે જેમ જેમ મારો પરિચય વધતો ચાલ્યો તેમ તેમ મને સમજાવા લાગ્યુ કે નીગ્રોની સ્થિતિ બીજાઓથી વિશેષ ભિન્ન નથી યશસ્વી લોકોમાના ઘણાઓને હરકતો સહન કરવી પડી છે અને વિકટ પ્રશ્ન ઉકેલવા પડ્યા છે હરકતો સામે ઝઝુમવામા અને કઠીન પ્રશ્નોના નિર્ણયોમા તેમને માનસિક બળ અને વિશદ બુદ્ધિનો જે લાભ થયો છે તે સુખથી જીવન વ્યતિત કરનારાઓના ભાગમા ભાગ્યે જ આવે છે અનુભવના અંતે મને એવુ જણાઇ ચુક્યુ છે કે, જે માણસને દરરોજ મુશ્કેલી ભરેલી બાબતો અને પ્રસગો સાથે ઝઝુમવુ પડે છે તેવાઓની દયા ખાવાનુ કઇ કારણુ નથી, ઉલટુ જેમને કોઇ બાબતનો વિચાર કરવાનો નથી તેમની જ દયા ખાવી જોઇએ કમનસીબ વિચારોનુ કે સદ્વૃત્તિને મૂલ્યવાન બનાવી તેની વૃદ્ધિ કરવી, નૈસર્ગિક શક્તિનુ અનુશીલન કરી તેનો વિકાસ કરવો અને જીવનનું રહસ્ય જાણી લઇ જીવનના સ્વામી બનવુ એમાંનુ કંઇ જ કરવાનો તેને અવસર મળતો નથી અર્થાત્ સુખી મનુષ્ય એક દૃષ્ટિએ દુર્ભાગી જ છે હાલમાં તો મારૂ જીવન એક વિશેષ પ્રશ્ન સાથે જોડાયલુ હોવાથી જ કેવળ ખાસ તક મળી હતી એવી મને ખાત્રી થવા લાગી છે લખનાર તરીકે જગતનો અનુભવ લેવાની-વિસ્તૃત શિક્ષણ સંપાદન કરવાની મને ખાસ સંધી મળી છે તેવી જ રીતે જો મારો જન્મ ગુલામકુળમા થયો ન હોત તો અતિ અશિક્ષિત લોકોને દિનપ્રતિદિન અધિક સહવાસ થવાનો તથા તેમની સ્થિતિનુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થવાનો પ્રસગ મને કદી પણ મળ્યો ન હોત મ્હારા આરંભના અનુભવોમા સર્વમા શ્રેષ્ઠ અનુભવ કહું તો મને પૂર્વે ગુલામી જીવનમા રહેલી નીગ્રો પ્રજામા હળીમળીને ચાલવાની સંધી મળી તથા તેમના પાસેથી ઘણી વાતો શીખવાની મળી એ જ છે હાલમાં પણ મને એક કિંવા અરધા દિવસનો અવકાશ-સગવડ મળે છે તો શહેર અથવા આગગાડીના રસ્તાથી કેટલાક માઇલ દૂર આવેલા ગામડામા હુ જાઉ છુ અને મારો વખત નીગ્રો ખેડુત તથા તેમના આપ્તજનોના સહવાસમા વ્યતીત કરૂં છુ એથી જે સાચુ સુખ અને સતોષ

સ્નેહમુદ્રા રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મને મળે છે તે અન્ય કોઈ પણ બાબતથી મળતુ નથી ઘણી વખત મને એવુ પણ લાગ્યુ છે કે, જો હું શુનામકુળમા જન્મ્યો ન હોત અને શુનામોના બાગમા રહેતો ન હોત તો કુદરતનુ નિરીક્ષણ કરવાની, ભૂમિપર પ્રેમ કરવાની અને ગાય, કુક્કર, વૃક્ષ, પુષ્પ, પક્ષી, રૂમી કિટકપર પ્રેમભરના રાખવાની સધી મને કદી પણ મળી ન હોત મને હમેશ ઘર બહાર ખુલ્લી હવામા રહેવાનુ ઘણુ ગમે છે તેનુ કારણ ઘણા અંગે એ જ હોવુ જોઇએ કે, હુ બહુધા ખુલ્લી હવામા જ ઉછર્યો અને મારૂ બાલ્યજીવન ખુલ્લી હવામા જ પસાર થયું છે. તેવી જ રીતે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના પશુ મરઘા, બતકો વગેરેનો મને તદ્દન નાનપણથી જ શોખ છે હુ બાલ્યાવસ્થામા તથા ગુલામગિરીમા હતો તેજ વખતથી મને પ્રાણીવર્ગ સાથે નિકટ અને હૃદયસ્પર્શી પરિચય થયેલો છે

બાલપણમા ગુલામ હતો ત્યારે મારી માતાનુ ધ્યાન ઘણુ જ ઓછુ થતુ કારણ પોતાના બાળકોને છોડી પરોઢીએ તેને કામપર જવુ પડતુ હતું માતા જલદી જતી હોવાથી નાસ્તો મેળવવામા મને વારવાર પચાત પડતી એથી જાનવરો સાથે મને પ્રથમ પરિચય થયો, તે વખતે બાગમાં ગાય ને અને કુક્કરોને મકાઈ બાફીને ખવડાવવામા આવતા કદી કદી મને નાસ્તામા કંઈ જ મળેલુ હોતુ નહિ ત્યારે હુ ગાયો અને કુક્કરોને જ્યા મકાઈ ખવડાવવામા આવતા ત્યાં જઈ બફાયલા મકાઈનો જ નાસ્તો કરતો, અથવા કદી કદી મકાઈ બાફવાની જગ્યાએ જઈ હુ મારો હિસ્સો જાનવરોના પહેલા જ લેતો હતો કોઈ વખત જાનવરોને મકાઈ મળનારા સ્થાને જવામા મોડો થતો ત્યારે આગની તથા ગમાણની આજુબાજુ છરાયલા મકાઈ મળતા અને તેટલાથી મને સતોષ થતો કેટલાકને લાગશે કે અન્ન મેળવવાનો એ કાંઈ સારો માર્ગ નથી, પણ સામાન્ય જનસમાજ તરફ દુર્લક્ષ કરતા એમા વાસ્તવિક રીતે કંઇ ખોટ છે એમ મને લાગતુ નથી સારા બફાયલા મકાઈ જેણે ખાધા હોય તે જ તેનો સ્વાદ સમજે હમણા પણ બફાયલા મકાઈનાં વાસણો મારી પાસેથી જાય છે તો તેમાથી થોડા દાણા મુખમાં નાખ્યા સિવાય મારાથી રહી શકાતુ નથી

હમણા જો કે હુ ઘણો થોડો જ વખત ખુલ્લી હવામા ગાળી શકુ છુ એ ખરૂ છે તો પણ હાલમા જે કામ કરવાની શક્તિ અને ધારતા સાધના છે, તેનુ સર્વ શ્રેય કરનાર ખુલ્લી હવામાં રહેવાની પ્રિયતા છે એમ મને લાગે છે સરાસરીથી જોતા રોજ એક કલાક કરતાં વધુ વખત હું ખુલ્લી હવામા ગાળી શકતો નથી, પણ એ એક જ કલાકનો બને છે તેટલો વિશેષ લાભ મેળવી લઉ છુ એ કલાક ક્યારે આવશે અને એ કલાકમા શુ શુ કરીશ વગેરે દૂરના વિચારોથી પણ મને ઘણુ સુખ થાય છે

ટસ્કેગીમા ઘેર હોઉં છુ ત્યારે પરોઢીએ ઉઠી બાગમા ફરવામા અથવા બતકો, કુક્કરો, ગાયો વગેરેને જોવામા અરધો કલાક ગાળુ છુ તેમાથી જ સત્ત્વ સારી રોજ પ્રાત કાળે કેટલા ઇંડા ઉત્પન્ન થયા તે જાતે જોઉં છુ હું ઘેર હોઉં છુ ત્યારે એ કામ મારાસિવાય બીજા કોઇને હુ કરવા દેતો નથી છોડવાઓને નવીન પલ્લવ ફૂટેલા જોતા મને જેવો આનંદ થાય છે.

સાક્ષરજીવન રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

નેવો જ આનંદ નવીન ઇંડાં હાથમાં લીધાથી મને થાય છે અનુમાન અને ફળ, આકાંક્ષા અને તૃપ્તિ એ ઉભય બાબતો મને ઘણી સુખકર થાય છે આજે કેટલાં ઇંડાં મળશે અથવા કેટલાં નાનાં બચ્ચાં ઇંડાંનાં ખોખામાંથી નીકળે છે તે હું દિવસના આરંભમાં જ જોઉં છું

મરઘી અને બતકોની જુદીજુદી જાતિ વિષે મને ઘણી શ્રદ્ધા છે સંસ્થાએ પોતાના કંપાઉન્ડમાં અને બતકખાનામાં પ્રાણીઓની જુદી જુદી જાતો પાળી છે, તો પણ હું ઘેર તેની કેટલીક વિશિષ્ટ જાતો પાળું છું કુક્કર એ મારૂં પ્રિય પ્રાણી છે વાચકોને એ વાત કેવી રીતે રૂચશે તે હું કહી શકતો નથી પણ તે સાચી છે કેટલાક સાધારણ જાતિના કુક્કરો—ચેશાઇર બર્કશાયર અને પોલાંડ—ચાયના જાતિના કુક્કરો હું પાળું છું તેમની વૃદ્ધિ દરમ્યાનતે કેવી થાય છે તથા તેમાં વધારો કેવી રીતે થાય છે તે જોઇ મને ઘણો આનંદ થાય છે

પુસ્તકોથી જે કંઇ શિક્ષણ મળ્યું છે તેનાથી ઘણું વધારે શિક્ષણ વસ્તુના પ્રત્યક્ષ સંબંધનથી મને પ્રાપ્ત થયું છે વસ્તુને સ્પર્શ કરી જોવી તથા હાથમાં લેવી એ મને ઘણું ગમે છે છોડવાઓની વૃદ્ધિ અને જાનવરોની ચાલ તથા સ્વભાવ જોવામાં મને મોજ પડે છે તેવી જ રીતે સુથાર જેમ લાકડાને વાપરે છે, લોહાર જેમ લોખંડને જુએ છે અથવા ખેડુત જેમ જમીનનો ઉપયોગ કરે છે તેમ વસ્તુ સાથે બને તેટલો પ્રત્યક્ષ વ્યવહાર કરવાનો મને વિશેષ શોખ છે હું સ્વાનુભવપરથી કહું છું કે, આપણી ચોતરફના પદાર્થ માત્રનો પ્રત્યક્ષ પરિચય કરી લેવો એ વધુ જરૂરનું અને ફાયદાનું છે કેટલાક વર્ષપર લખેલા *Up from Slavery* (ડૉ બૂકર ટી વૉશિંગ્ટન એમનું આત્મચરિત પ્રકાશક સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય) નામના પુસ્તકમાં મેં મારી પૂર્વ વયની વાત લખેલી છે અથાગ પરિશ્રમ કરી મ્હેં શિક્ષણ કેમ મેળવ્યું, ટસ્કેગી નૉર્મલ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સંસ્થા કેવી પરિસ્થિતિમાં સ્થાપન કરી વગેરે સર્વે વર્ણન તે પુસ્તકમાં દર્શાવેલું છે ટસ્કેગી સંસ્થા સ્થાપન કરી તે વખતે મારૂં વાચન ઘણું જ થોડું હતું શિક્ષણ એ વિષયપરનાં ઘણાં જ થોડાં પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં હતાં અને શિક્ષણ શાસ્ત્ર વિષે મને અતિ અલ્પ માહિતી હતી જનરલ આર્મસ્ટ્રૉંગ જેવા પ્રોત્સાહક ગુરૂના સહવાસમાં હૅમ્પટન સંસ્થા જેવી અદ્વિતીય શાળામાં શિક્ષણક્રમ પુરો કર્યા પછી ત્યાં શિક્ષક તરીકે કામ કરવાને હું ભાગ્યશાળી નીવડયો હતો તો પણ ત્યાં હું જે પદ્ધતિથી શીખવતો હતો, તે પદ્ધતિની તાત્વિક રચના સમજી લેવાનો મેં કદી પણ પ્રયત્ન કરેલો ન હતો, અને મેં મારી પોતાની નવીન સંસ્થા શરૂ કર્યા પછી મને જ્યારે આરંભમાં જ નવી નવી અને વિકટ અડચણો આવવા લાગી ત્યારે તે પદ્ધતિ કેવી રીતે લાગુ કરવી તેનો પણ મને કંઇ જ અનુભવ ન હતો, એમ કહીએ તો ચાલશે અર્થાત્ શિક્ષણશાસ્ત્રની મને જે કંઇ માહિતી મળી છે તે સર્વે ટસ્કેગી સંસ્થાની યોજના ઘડવા માટે તથા શિક્ષણપદ્ધતિને વ્યવસ્થિત તથા કાયમનું સ્વરૂપ આપવા માટે પ્રયત્ન કરતાં જ પ્રાપ્ત થયેલી છે

ટસ્કેગી સંસ્થાના કામ માટે દર વર્ષે મોટી મોટી રકમો એકત્ર કરવા માટે મારે ઘણું ફરવું પડતું અને સર્વે પ્રકારના લોકોમાં ભળવું પડતું હતું ઉચ્ચ પંક્તિના વિશ્વવિદ્યાલયોમાં

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એંડ કંપની, મુંબાઈ

અભ્યાસ કરી તૈયાર થએલા, પુષ્કળ વાચન તથા પ્રવાસના લાભ મેળવી ચૂકેલા, એવા સુશિક્ષિત લોકોને મળવાનું બનતું ગયું ત્યાર મારામાં રહેલો ખામી મને સ્પષ્ટપણે જણાવા લાગી. મને સમજાયું કે, જે વાતોમાં મારૂં જ્ઞાન અતિ મલિન પ્રકારનું છે તેવી કેટલીએ વાતોમાં તેઓ અસ્ખલિતપણે સહેલાઇથી બોલી શકે છે. તેઓ પોતાના ભાષણોમાં કેટલાક ગ્રંથકારોના વચનોનો વારંવાર ઉલ્લેખ કરતા, પરંતુ મેં તેમના ગ્રંથ પણ વાંચ્યા ન હતા અને કેટલાક ગ્રંથકારોના નામ પણ પૂર્વે કદી સાંભળ્યા ન હતા. તેથી મારા દોષનું જ્ઞાન મને સારી રીતે થયું અને હું એ વિષે જેમ જેમ વધારે ને વધારે વિચાર કરવા લાગ્યો તેમ તેમ અધિકાધિક ઉદાસ અને ખિન્ન થવા લાગ્યો. પરંતુ મેં સ્વીકારેલું કાર્ય હું ચાલુ રાખું, અને મહત્વની જણાની બાબતો ઉપલબ્ધ કરૂં તો હું ગમે તેવી વ્યવસ્થિત રીતે એકાગ્રતાથી અભ્યાસ કરૂં તોપણ વિનો સુશિક્ષિત લોકોના પુસ્તકી જ્ઞાનની બરોબરી કરવામાટે મને કદીપણ વખત મળી શકે તેમ નથી એ લક્ષમાં આવતું અને મને ઘણું જ ખરાબ લાગતું. તોપણ કેટલાક સમય પછી મને જણાયું કે, જ્યારે હું કેટલીક બાબતોમાં મોટામોટા સુશિક્ષિત લોકો કરતાં ઉતરતો છું ત્યારે કેટલીક બાબતોમાં તો તેમના કરતાં શ્રેષ્ઠ છું. જાતિ અનુભવથી **જીવનના એકાદ અંગનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મેળવી રહેલો પુરુષ પોતાના જીવન વિષયક સર્વ જ્ઞાન કેવળ પુસ્તકોદ્વારા મેળવી રહેલા લોકો કરતાં ઘણો જ શ્રેષ્ઠ હોય છે.** પુસ્તકી જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી અથવા ગ્રંથકારોના વાક્યો અને વચનો પાઠ કરી હું જે કંઈ કહી શક્યો હોત તે કરતાં સ્વાનુભવ અને નિરીક્ષણનો ઉપયોગ કરી મેં તાળ જેવી વાતો કરી હું મારી બાબત અધિક સ્પષ્ટતાથી તથા અસરકારક રીતે કરી શક્યો છું એમ મને લાગ્યું. એ સિવાય સૂક્ષ્મ વિચારોના અંતે એ પણ મારા લક્ષમાં આવ્યું કે ગ્રંથકાર બનનારો પણ પોતાના ગ્રંથમાં ખરેખર પોતાના સ્વાનુભવનો ઉપયોગ કરે છે અથવા જે કંઈ કલ્પના તેણે પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં આચરી જોવાની હોય છે તેનું જ વર્ણન તે પોતાના પુસ્તકમાં કરે છે; અર્થાત્ તેમના વચનનો અથવા કલ્પનાનો ઉપયોગ કરવો તે બીજાના ચક્ષુએ અવલોકન કરવા જેવું બને છે. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે, પુસ્તકી જ્ઞાનની મારામાં રહેલી ખામી મનુષ્ય અને વસ્તુના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી દૂર કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. હું તરત જ બોલી ઉઠ્યો કે **જીવંત સ્ત્રીપુરુષોનો જ હું અભ્યાસ કરીશ અને જગતમાં જે કંઈ ચાલી રહ્યું છે તેનું બરાબર નિરીક્ષણ કરીશ.** મારા કામમાંથી જ શિક્ષણ મેળવવાનો તથા મનુષ્યો સાથે વ્યવહાર કરવાનું શીખતાં જ જીવનનો અભ્યાસ કરવાનો મેં સંકલ્પ કર્યો. હું મારા પોતા પ્રત્યે જ બોલ્યો, **મળનારા પ્રત્યેક માણસપાસેથી હું કંઈ પણ શીખવાનો પ્રયત્ન કરીશ, તે જ માર્ગ શ્રેષ્ઠ છે એમ સમજી હું તેનું બરાબર અધ્યયન કરીશ અને તેનાથી કંઈ પણ શીખી લાભ મેળવી લઈશ.** એવી રીતે માણસો પાસેથી શિક્ષણ મેળવવાના મેં બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન શરૂ કર્યા. મોટા અને નાના, દુર્જન અને સજ્જન એવા સર્વ પ્રકારના લોકો પાસેથી હું કંઈને કંઈ વાતો શીખ્યો, હું જેમ જેમ માણસોનો બરાબર અભ્યાસ કરવા લાગ્યો અને તેમને સારી રીત ઓળખવા લાગ્યો તેમ તેમ માનવજાત મને વધારે પ્રિય લાગવા -

---

[1] સમાજદર્પણ (નાટક), રૂ ૦-૧૨-૦, એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મારી. એટલુ જ નહિ પણ પ્રત્યેક પ્રકારના માણસ પાસેથી કંઈ શીખી શકાય છે એ તત્વ મગજમા પૂર્ણ રીતે સ્થિર થયેલુ હોવાથી મારી સાથે કોઇ ખરાબ રીતે વર્ત્યુ હશે અથવા મારૂં કોઇએ અપમાન કર્યુ હશે તો પણ મને તે માટે ક્રોધ થયો નથી તેમ તેથી મારી શાન્તિ પણ બગડી નથી. દાખલા તરીકે, કેટલાંક વર્ગઉપર સભ્યતા તથા ઔદાર્યનો મને જે પાઠ મળ્યો છે તે હુ કદી પણ ભૂલીશ નહિ ટસ્કેગી સંસ્થાવિષે થોડી ઘણી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવાના ઉચ્ચ હેતુથી હુ એક મોટા શહેરમાં શ્રીમંતોની મુલાકાત લેતો હતો ત્યા હુ એક ગૃહસ્થને તેમની ઑફીસમા મળ્યો તે એકદમ મારી સાથે રોફથી તથા ઉપરોધિક રીતીથી બોલવા લાગ્યા તેમણે પૈસા આપવાને ના પાડી એટલુ જ નહિ પણ મારી જ્ઞાતિ વિષે તે એવુ કંઈ બોલવા લાગ્યા કે કોઈ પણ સભ્ય ગૃહસ્થ માટે પરજ્ઞાતિ વિષે એવી રીતે બોલવુ કદી પણ વાજબી ગણાય નહિ કેટલાક મીનીટ પછી તે જ શહેરમા હુ બીજા એક ગૃહસ્થને મળ્યો તેમણે મારૂ સન્માનપૂર્વક સ્વાગત કર્યુ, મારી મુલાકાત માટે એમણે મારો આભાર માન્યો અને મને સમજાવીને કહ્યુ કે મદદ કરવા જેવી પોતાની પરિસ્થિતિ નથી તેમણે બીજા ગૃહસ્થ કરતા-પહેલા ગૃહસ્થની મુલાકાતમા બમણા સમયનો વ્યય થયો આ ઉપરથી હુ એવુ શીખ્યો કે **અસભ્યતાથી ચાલવામા જેટલો વખત જાય છે તેનાથી વધારે વખત સભ્યતાથી ચાલવામા જતો નથી** (સભ્યતાથી ચાલવા કરતા અસભ્યતામા જ વધુ વખત નિરર્થક જાય છે)

જગતનો અનુભવ લેવા માંડ્યા પછી ગોરાઓ પાસેથી જ નહિ પણ કાળાઓ પાસેથી પણ હુ કેટલીક વાતો શીખ્યો છુ પૂર્વવયમા ગોરા લોકો સાથે સકુચિત વૃત્તિથી અને દ્વેષથી વર્તન ચલાવનારાઓ તરફ હુ સહાનુભૂતિ રાખતો હતો પણ હુ એ કાળાઓનો બરાબર અભ્યાસ કરવા લાગ્યો ત્યારે મને જણાયુ કે સકુચિત વૃત્તિ તથા દ્વેષી વર્તનથી તેમને કઇ લાભ થતો નથી એવા વર્તનથી ગોરાઓનુ બગડતુ નથી અથવા કાળાઓ વિષે તેમના વિચાર પણ બદલાતા નથી તેથી ઉલટુ ગોરાઓ વિષે એવી વૃત્તિ રાખવાથી તેનો પ્રત્યાઘાત કાળાઓ ઉપર થઇ તે વિશેષ સકુચિત અને દ્વેષી બને છે

મારા અનુભવનો આ ભાગ લખવાનો એક હેતુ **ઉન્નતિના માર્ગે જનારા લોકોએ** પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ કેવી રીતે અનુકૂળ કરી લેવી એ મારા જ્ઞાતિબધુઓના હિતાર્થ સ્પષ્ટ કરવુ અને ખૂચવી લેવામા આવેલી બાહ્ય વાતોની ખાત્રી સ્વસામર્થ્ય-આત્મબળથી કેવી રીતે દૂર કરવી એ બતાવવાનો છે

વસ્તુઓથી હુ કેટલુક શીખ્યો છુ એ ખરૂ છે પણ તેનાથી વધારે માણસો પાસેથી શીખ્યો છુ મારા સ્વીકૃત કાર્યપરત્વે દેશના અત્યન્ત ઉદાર મોટા મનના અને સાર્વજનિક કામને જીવન અર્પનાર મહાન પુરૂષો સાથે મારો સમ્બન્ધ જલદી થયો ગુરૂવર્ય જનરલ આર્મ સ્ટ્રોંગ જેવુ જ સ્થાન ધરાવનારા સ્વ વિલિયમ એચ બૅલ્ડવિન નામના એક સદ્‌ગૃહસ્થપાસેથી હુ સૌથી વધારે વાતો શીખ્યો છુ એ ગૃહસ્થ સાથે મારો કેવો સમ્બધ હતો એ વિષે થોડી હકીકત કહેતા સત્પુરૂષના સમાગમથી હુ શુ શુ શીખ્યો તે આપોઆપ જણાઈ આવશે

મૅરેજ કૅાસ્ટમ્સ અન્ડર ઍન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

મી બેલ્ડવિનની પહેલી મુલાકાત હજી મારા લક્ષમા સારી રીતે રમી રહે છે, પણ તે ક્યારે થઇ તે ચોક્કસ યાદ નથી તે વખતે તેઓ દક્ષિણ રેલ્વેના વ્યવસ્થાપક અને ઉપપ્રમુખ હતા અને તેમની મુખ્ય ઑફિસ વૉશિંગ્ટન [ડી સી] મા હતી બોસ્ટનથી તેમનાપર તેમના પિતાનો એક પત્ર હુ લઇ ગયો હતો એક દિવસે સવારે તેમની ઑફીસમા જઇ તે પત્ર મેં તેમના હાથમા મુક્યો રીતપ્રમાણે તેમણે તે લક્ષપૂર્વક વાચ્યો પછી ટસ્કેગી સસ્થા અને તેનુ કાર્ય એ વિષયપર સભાષણ શરૂ થયુ થોડી જ મીનીટમા મારી એવી ખાત્રી થઇ કે, આજે એક ખરા ધાર્મિકની મુલાકાત થઇ છે મને તે વખતે ખરેખર લાગ્યુ કે, જેના મનમા લેશમાત્ર પ્રપચ કે કપટ નથી, જેનાથી હેતુ અને વિચાર છુપાવવાનુ અશક્ય છે, એવા પુરૂષ આગળ હુ ઉભો છુ પહેલી મુલાકાતમા તેમના વિષે મારા મગજમા બધાયનો વિચાર પછી કદી પણ ફેરવવાનો વખત આવ્યો નથી અને તે વખતે જન્મેલા પ્રેમભાવમા કદી પણ ત્રુટી પડી નથી

મી બેલ્ડવિને પ્રથમ ટસ્કેગીના કામમા કઇ વિશેષ શ્રદ્ધા બતલાવી નહી તેમણે કહ્યુ "હુ એક વખત આવીને તમારી સસ્થા બરાબર તપાસીશ અને ખરેખર તમે સારૂ કામ કરો "છો એમ મને જણાશે તો હુ તમને મારાથી બનતી મદદ કરીશ"

પહેલી મુલાકાત પછી થોડા જ દિવસમા અમે કઇ ખરૂ કાર્ય કરીએ છીએ કે નહિ તે જોવાનુ વચન તેમણે પાળ્યુ એક દિવસે તે સસ્થામા આવી પહોચ્યા અને સજ્જ થયેલા સત્તાધારી પ્રમાણે તેમણે સસ્થાની પ્રત્યેક શાખા પૂર્ણ રીતે તપાસી જોઇ સસ્થાની રચના અને વ્યવસ્થામા તેમને વણી ભૂલો જણાઇ આવી, પણ સસ્થા શુ સાધ્ય કરવા પ્રયત્નશીલ થયેલી છે તે તેઓ સમજ્યા અને તેમણે અંતમ મદદ કરવાનુ ઠરાવ્યુ ત્યારથી તેમણે સસ્થાને હરેક પ્રકારે મદદ કરવાની કોઇપણ સધિ વ્યર્થ જવા દીધી નથી સસ્થાની વૃદ્ધિ વિષે તથા કીર્તિ વિષે પ્રત્યેક બાબતમા સસ્થા સાથે સબધ ધરાવનાર કોઇપણ માણસ પ્રમાણે તેમને ઉત્સુકતા અને અભિમાન થતા હતા નીગ્રોની ઉન્નતિ વિષે લાગણી ધરાવનારા મી બેલ્ડવિનથી અધિક શ્રદ્ધાળુ પુરૂષ હજુ સુધી મને કોઇ મળ્યો નથી. ટસ્કેગીની છેલ્લી મુલાકાતમા મિસીસ વૉશિંગ્ટને મને એક દિવસે કહ્યુ, "જ્યારે એ અહીંથી જશે ત્યારે મને સારૂ લાગશે" આવુ બોલવાનુ તેને કારણ એટલુ જ હતું કે, તે ગૃહસ્થ સસ્થામાટે જે અતિ તલપાપડ થઇ રહેતા તે તેનાથી જોવાતુ ન હતુ તેમની સહાનુભૂતિ અતિ ઉંડી હતી સસ્થાના કાર્યનું મહત્વ તેમણે જાણ્યુ હતુ અને તેની સાથે જ સસ્થાની અડચણો તેમના ધ્યાનમા આવી હતી જોયેલી દરેક વાતથી તેમનુ અતઃકરણ પિગળતુ વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકના વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન જોઇ તેમનુ મન દ્રવતુ સસ્થાના વાતાવરણમાથી બહાર જઇ સસ્થાના કાર્યનો વિચાર સમજી દૈર્ઘ વિશ્રાતિ લેવાની તેમની પ્રકૃતિ માટે ખાસ આવશ્યકતા હતી, પછી તે જે રોગના ભોગ થઇ પડ્યા તે રોગે પ્રથમથી જ તેમને ઘેરી લીધા હતા, એની કલ્પના તે વખતે અમા રામાના કોઇને થઇ ન હતી

લલિતના કાવ્યો રૂ ૧–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

મી ઍ.ડ્કિને નીગ્રો સાથે તાદાત્મ્યરૂપ ધારણ કરી લીધુ હતુ એમ કહીશુ તો ચાલશે, " બીજી કોઇપણ જાતિ પ્રમાણે પોતાની જાતિને પણ જગતમા સન્માનનીય સ્થાન પ્રાપ્ત થવુ જોઇએ, " એ નીગ્રો મહત્ત્વાકાક્ષા સાથે એ તાદાત્મ્ય બુદ્ધિને લીધે જ તેમની પૂર્ણ સહાનુભૂતિ હતી તેમની ખરી ઓળખ જેમને થઈ ન હતી, તેવા લોકો તેમના મુખેથી પ્રસગોપાત જાતિવિષયક પ્રશ્નપર નીકળેલા ઉદ્ગારો સાભળી એવુ અનુમાન કરતા કે નીગ્રો લોકોની ઉચ્ચ મહત્ત્વાકાક્ષા તરફ તેમની પૂર્ણ સહાનુભૂતિ નથી ખરૂ કહીએ તો ઝપાટાબધ આગળ આવી યશ મેળવવા માટે નીગ્રો લોકોની દોડાદોડ ચાલતી હતી ત્યારે તેઓ મૃગ જલની પાછળ પડી ફસાય નહિ એ માટે મી એ ડકિનને સર્દ કરતા ધાપ્ર લાગતુ હતુ, તેથી નીગ્રોને તેઓ જુનેથી પરાવૃત્ત કરતા ત્યારે તે તેમના હિતની આડે આવે છે, એવો ભાસ લોકોને કદી કદી થતો.

નીગ્રોના કલ્યાણ માટે મી ઍડકિનને લાગણી હતી તેથી દક્ષિણના ગોરાઓની ઉન્નતિ-વિષે તેઓને ઓછી શ્રદ્ધા હતી એવો ભાવ માત્ર કોઇપણ વિધાનમાથી નીકળતો હોય તો તે મોટો અન્યાય કરવા જેવુ છે પરપરાગત પરિસ્થિતિથી બન્ને જાતિની ઉન્નતિને કેટલાક અરો ત્રતિબધ થાય છે ખરો પણ તે માટે કોઈપણ જાતિ પણ રીતે જોખમદાર નથી, એવો તેમનો સ્પષ્ટ મત હતો એક જાતિનુ હિત બીજી જાતિના હિત સાથે અન્તે અભિન્ન છે એ પણ તેઓ જાણતા હતા નીગ્રોના શિક્ષણ માટે તેમણે ઘણી મહેનત કરી છે એ ખરૂ છે પણ દક્ષિણના અભાગી ગોરા લોકોના શિક્ષણ માટે પૈસા અને મદદ મેળવવાની સધી તેમણે કદી પણ વ્યર્થ જવા દીધી નથી

ટસ્કેગી સસ્થાના ઉત્પન્નની બરાબર વ્યવસ્થા કરી મી એ ડકિને ઘણો ઉપકાર કર્યો છે તેઓ પ્રથમ તો એ સસ્થાના ટ્રસ્ટી-જુમેદાર થયા ત્યારે સસ્થાની વ્યવસ્થા, જમાખરચ, હિસા બની પદ્ધતિ વગેરેની સ્થિતિ ઘણી અનિશ્ચિત અને અસતોષકારક હતી અમારો દ્રવ્ય વિનિયોગ અને વાર્ષિક અદાજ પત્રકની બાબતો તેઓ તરત જ સારી રીતે જોવા લાગ્યા સસ્થાની વૃદ્ધિ પણ ઝપાટાબધ થવા લાગી સસ્થાએ ચલાવેલા ફાયદાકારક ધધા, ઇમારતોના શરૂ થયેલા બાધકામ, ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓના દેવાનેણા અને વ્યવહાર એ સરને લીધે સસ્થાનો હિસાબ ગુચવણીયો અને ઘોટાળા ભરેલો થયો હતો તેથી સર્વ કાર્યની ચોખ્ખી વ્યવસ્થા કરવી આ એક વિકટ પ્રશ્ન થઇ પડયો હતો

મી મે.ડકિન અને હુ એમ ઉભયે મળી કાર્ય કર્યું છે તે વર્ષોનુ સ્મરણ કરતા મને લાગે છે કે મારા જીવનમા જો કઇ પણ ઉત્તમ કાળ ગયો હોય તો તે મુકકિનમા તેમના પુસ્તકાલયમા તેમની સાથે ગાળેલો સમય છે તે વખતે અમે બન્ને મળી સસ્થાને પડતી અડચણોનો બરાબર વિચાર કરતા અને તેમાથી ઉદ્ભવનારા પ્રશ્નોનો નિકાલ કરતા હુ ન્યૂયોર્કમા જતો કે તેઓ વારવાર મને પોતાને ઘેર બોલાવતા અને ભોજન પછી તેમના પુસ્તકાલયમા ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર કલાક બેસતા કદીકદી મધ્યરાત્રિ થઇ જતી હતી તો પણ અમારો ઉહાપોહ પૂર્ણ થતો નહિ હુ તેમની

પાસેથી ઘણી વાતો શીખ્યો છુ તેમાની એક એ છે કે, ક્ષુદ્ર સકુચિત વાતોથી જ લોકોમા ભેદભાવ જન્મે છે. મોટા કાર્યોથી લોકો એકત્ર થાય છે. જાતિ, પથ, સ્થળ વગેરેના ક્ષુદ્ર વિચાર મનમા ન લાવતા, કર્તવ્ય માની જે કોઈ એકાદ સારૂ કામ ઉદાર મનથી કરવાનો આરભ કરે છે, અને એવી રીતે જે પોતાનુ જીવન સત્કાર્યમા ગાળે છે, તેને જ જગતની ઉત્તમ તથા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોની મૈત્રી અને સહાયનો લાભ થાય છે.

હુ પુન કહુ છુ કે, ગુનામોના કુળમા મારો જન્મ થયો તે માટે મને કઈ ખરાબ લાગતુ નથી એક પ્રશ્ન સાથે મારો સબધ થયો તે પ્રશ્નને મારે સજ્જડ બાધી લેવો પડ્યો તેથી મને કઈ ખોટુ લાગતુ નથી ઉલટુ તે પ્રશ્ને મને યોગ્ય માર્ગે મુક્યો છે, મારૂ જીવન સાર્થ અને ધન્ય કર્યું છે અને બીજા કોઇ પણ રસ્તે નહિ મળનારૂ સુખ, સતોષ અને મૈત્રીનો અકલ્પિત સમાગમ મને કરી આપ્યો છે

—ચાલુ

ગ્રન્થાવલોકન.

[આ પહેલાના પુસ્તક ન ૧ થી ૪ ના અવલોકન ગયા અકમા પ્રસિદ્ધ થયા છે]

૫. મૂળરાજ સોલકી—[સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા]

[કર્તા—રા. ચુનિલાલ વર્ધમાન શાહ, અમદાવાદ મૂલ્ય રૂપીઆ ત્રણ પૃ ૨૮૮]

લગભગ અડધા ડઝન ઉપર ઐતિહાસિક પુસ્તકો અને એથી પણ વધારે સખ્યાની નવલકથાના લેખક તરીકે રા ચુનિલાલ વર્ધમાન શાહ આપણા ગુજરાતમા જાણીતા છે આ એમનુ નવુ પુસ્તક—મૂળરાજ સોલકી એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે આડમ્બરવિનાની તેમ સસ્કૃત શબ્દોથી અભડાઈ ના જતી શુદ્ધ અને સરલ ગુજરાતી ભાષામા રા ચુનિલાલનુ આ પુસ્તક લખાયુ છે આ નવલકથાની વસ્તુ ભેગી કરવામા રા ચુનિલાલે જે પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી કે ઇતર ભાષાના ગ્રન્થોનો વિસ્તારપૂર્વક સશોધિત ઉપયોગ કર્યો છે તેની નામાવલિ એમણે પ્રસ્તાવનામા આપી જ છે એ ઉપરથી વાચક કે સાહિત્યના અભ્યાસકને તેમના શ્રમનો ખ્યાલ સ્હેજે આવી શકશે

સોલકી વશના આ કુલદીપક મૂળરાજના સમયનો ઇતિહાસ ગુજરાતથી બહુ જાણીતો નથી ઐતિહાસિક શાસ્ત્રીય અન્વેષણો માટે ગુજરાતના વિદ્વાન અભ્યાસકોએ ઘણી યે જૂમ પાડ્યા છતાં પણ હજી આપણુ ઐતિહાસિક સાહિત્ય અણખેડાયનુ છે એમ કહેવામા ખોટુ તો નથી જ આવા અચેતન કાળમા રા ચુનિલાલ જેવાના ઐતિહાસિક પુસ્તકો નવલકથાના સ્વરૂપમા હોવા છતા યે જનસમાજને સારી રીતે માર્ગદર્શક થઇ પડે તેમ છે ગુજરાતના કેટલાક કેવળ આડમ્બરી ઐતિહાસિક નવલકથાના લેખકોના પુસ્તકોમા અશ્લિલ અને બીભત્સ ભાવો જ ભરાયા હોય છે ત્યારે અમ્હારે મુક્તકઠે કહેવાની જરૂર છે કે રા ચુનિલાલના પુસ્તકો તો તદ્દન શુદ્ધ જ હોય છે, અને વાધા ભરેલા વિચારો કે પ્રસગોને તેમા સ્થાન જ હોતુ નથી—

મારી વીસ વાર્તાઓ. સચિત્ર વાર્તા સગ્રહ રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

ઇતિહાસના એ સમયના ગુજરાતના ઇતિહાસકારોમાં મૂળરાજ માટે બે મજબૂત અભિપ્રાય હતા એક પક્ષે મૂળરાજને બહુ ઉતરતી કોટિમા મુકયા છે ત્યારે બીજા પક્ષે એક ન્યાયી અને ઉદાર રાજા તરિકે એમનું ચિત્ર રજુ કર્યું છે રા ચુનિલાલ ચારિત્ર્યનિરૂપણમાં ચર્ચાના અ ગે એવુ સિદ્ધ કરવા માગે છે કે 'મૂળરાજ તત્કાલિન ક્ષત્રિઓમા એક સાચો ક્ષત્રિય હતો અને એક રાજા તરીકેના અનેક ગુણોનો તેનામા નિવાસ હતો'

પોતાના મામા—ચાવડા વંશના છેલ્લા રાજા સામતસિંહને પદભ્રષ્ટ કરી સોલંકી વંશની સ્થાપના કરનાર આ આદિ પુરૂષ મૂળરાજનાં પરાક્રમ ગુજરાતના એ સમયના ઇતિહાસમા સૌ અવશ્ય ધ્યાન ખેંચે તેમ છે નવલકથામાં રા ચુનિલાલે જે જે પ્રસગો ચિતર્યા છે તે સૌ મૂળરાજના તેજસ્વી સ્વરૂપના જ દર્શન કરાવે છે નવલકથામા મૂળરાજ ઉપરાત હેમના કાકા બીજ, મિત્ર જનક, વિપ્ર સૂર્યદેવ, તો બીજા પક્ષે રાજ્યના મત્રી જસપાલ વિગેરે ધ્યાન ખેંચે છે પણ એ સૌ ઉપરાન્ત સામતસિંહના જનાનામા દાસી તરીકે રહેલ ચઉના પોતાના અડગ ધૈર્યથી અને વિલક્ષણ બુદ્ધિચાતુર્યથી ખરે જ નવલકથામા સારો રસ જમાવે છે

સામતસિંહ એક મૂર્ખ અને હલકી સોબતમાં ગગરાગ માણનાર રાજા હતો મૂળરાજ એનો ભાણેજ હતો નસનતિવાળા રાજાએ મૂળરાજને પોતાની પાસે ન્હાનપણથી રાખી ઉછેર્યો હતો દારૂની ઘેનમા મૂળરાજને ઘણીવખત રાજ્યાસન ઉપર સ્થાપતો—બીજી થોડી જ ક્ષણે પાછો એને પદભ્રષ્ટ કરતો બાલક મૂળરાજ ઉમરે વધતાં દિવસે દિવસે સમજણો થતો ગયો અને રાજ્યમા ચાલતી વિષમ અધાધુની અને અનેક જુલ્મ—ત્રાસ વિગેરેથી માહિત થતા ખિન્ન થવા લાગ્યો રાજાએ દારૂની ઘેનમા એક દિવસે મૂળરાજને ગાદીપર બેસાડયો મૂળરાજને ખસેડતા જતા લોહીની છોળો ઉછળી ને રાજ્યમાં એકદમ ક્રાંતિ થઇ ને ચાવડા વંશ નિર્મૂલ થઇ સોલકી વંશની સ્થાપના થઈ આ ક્રાન્તિકાલે ઘણી ખૂનામરકી થઇ કેટલાક ઇતિહાસકારો મૂળરાજના આ કાર્યોને જુલ્મનાં માને છે બીજા પક્ષે રાજ્યના હિતાર્થે આરેના કૃત્યો ન્યાય્ય ગણ્યા છે ગુજરાતમાં પોતાની ગાદી બરાબર સ્થાપી મૂળરાજ સૌરાષ્ટ્ર ઉપર ચ્હડાઇ લઇ ગયા ત્યાના બલવાન રાજા ગ્રહરિપુને પરાજિત **કરી** પોતાનો અમલ સ્થાપી પાછા ગુજરાતમા આવ્યા ત્યાંસુધીના આ નવલકથામા કેટલાક પ્રસગો વર્ણવાયા છે પરિણામે મૂળરાજના રાજ્યકાળના આરભકાળના જ પ્રસગોમાનો એક પ્રસગ છે વસ્તુની પસંગી માટે રા ચુનિલાલને અમ્હે અભિનન્દન આપીશુ

હવે બીજી વાત રા ચુનિલાલ ઘણા વખતથી આવી ઐતિહાસિક નવલકથાઓ લખે છે અને એમની લખાવટના ગુણ ઉપર વણ્યા જ છે પરન્તુ વસ્તુ સકલના જોઇના ત્યથી એ વ્યવસ્થિત કરી શકતા નથી કે પાત્રોના વિકાસમા જોઇએ તેટલુ તેજ કે સામર્થ્ય હોતા નથી એથી એકદર ભાષા પણ ઢીલી લાગે છે ઐતિહાસિક નવલકથાઓની ભાષા સરલ અને સાદી હોય તો ખરી જ, પ ા જ્યાસુધી એમા ગૌરવ અને વીરત્વ હોતુ નથી ત્યાસુધી લખ્યાનું સાર્થક થતુ નથી નવલકથામાં પાત્રોના મનુષ્યજીવનના ઉચ્ચ પ્રકારના ઉ ાનો નથી કે

પ્રસગોના ચિત્રમા કોઈ નવુ રસચૈતન્ય ઉમેરાયુ નથી એવુ હોવા છતાયે પણ મૂળરાજ ગો કીનુ આ પુસ્તક વાંચવા યોગ્ય છે સ્વાભાવિક સરલ ભાષામા લખાયલુ આ પુસ્તક સ્ત્રી અને બાળકો માટે તો જરૂર આદર પામે તેવુ છે

૬. સ્વદેશી ધર્મ —

[કર્તા -અધ્યાપક કાલેલકર, રાષ્ટ્રીય ગુજરાતી શાળા, સત્યાગ્રહાશ્રમ, સાબરમતી પૃષ્ઠ ૩૨ મૂ ચાર આના]

મહાત્મા ગાધીજીએ જન્મ આપેલા જાણીતા સત્યાગ્રહાશ્રમના અધ્યાપક કાલેલકરે લખેલુ આ ન્હાનું સરખુ પણ ઉપયોગી પુસ્તક જોતા અમ્હને એક ઘણો મ્હોટો પ્રશ્ન સહજ જ ઉભો થયો કે 'સ્વદેશી ધર્મ'નુ આ પુસ્તક ટોઠ વકે ખરૂ ?' શુદ્ધમા શુદ્ધ એવુ સ્વદેશી વ્રત લેવા માટે, સાગોપાગ રીતે પગથી તે શિખા સુધી સ્વદેશી જ આચાર પાળવા માટે, અને જીવનના સૂક્ષ્મના પણ સૂક્ષ્મ અશમા પણ સ્વદેશી જીવન જીવવા માટે જે પુસ્તક બહુ આગ્રહ કરે છે, તે જ પુસ્તક આ વ્રત મોંઘા કાગળ ઉપર છપાય, અને તેનૂ મૂલ્ય પણ પ્રમાણમા અતિશય જ કહી શકાય એવુ રાખવામા આવે એવુ માની શકાય કેમ ? વળી એ પુસ્તક કેવલ પરદેશી જ કાગળ ઉપર- વળી કિમતી પરદેશી પુઠા સાથે બહાર પડે, ને મહાત્મા ગાધીજી જેવા આરૂઢ સત્યાગ્રહી શુદ્ધ સ્વદેશી મહાજન તેની પ્રસ્તાવના માટે એક શબ્દ પણ લખે અને તે સત્યાગ્રહાશ્રમમાંથી બહાર પડે એ ના માની શકાય એવી વાત આ પુસ્તક જોતા માનવાની અમ્હને દુ ખદાયક ફરજ પડે છે આ પુસ્તક આટલી મોઘવારી પછી પણ બે આનાની કિમતથી મોઘુ વેચાવુ જ જોઇએ નહિ એવુ અમ્હારૂ માનવુ છે તદ્દન સાધારણ કાગળ ઉપર એ સારી રીતે છાપી શકાયુ હોત જ આ તેના બાહ્ય સ્વરૂપની વાત કહી અમ્હે આશા રાખીએ છીએ કે શુદ્ધ ચારિત્રના ઉપાસકોમાના એક નગીના તેની બીજી આવૃત્તિ સમયે આ ઠાઠ-બાહ્યાડબર છોડી જ દેવામા આવશે ને શુદ્ધ સ્વદેશી ધર્મનુ સાચુ જ દર્શન કરાવાશે

પુસ્તકની વસ્તુ ઘણી વિચારવાયોગ્ય જ છે, અને અમ્હે આશા રાખીએ છીએ કે નવજીવનનાં આ જીવન પ્રભાતમા આપણા દેશજનો આ પુસ્તકની વસ્તુ વાચી વિચારી જોશે તો અરે જ નવુ મેળવશે અધ્યાપક મહાશય કહે છે કે,

"સામ્રાજ્યનો યુગ પલટાઇને આજ સ્વયનિર્ણય-*Self Determination* ના યુગની આણ વર્તી રહેલી દેખાય છે પ્રેo વિલ્સને આ નવા બાળકનુ નામકરણ કર્યુ હશે પણ તેનુ પાલનપોષણ કરી ઉછેરવાની તાકાત તેનામા છે કે નહિ એ વાત સશય પડતી છે બ્રિટીશ રાષ્ટ્રે આ સિદ્ધાન્તને અભિનદન આપ્યુ હશે, પણ તેને સેવવાની પાત્રતા બ્રિટીશ જાતિએ પ્રાપ્ત કરી છે કે કેમ એ વિષે હજુ અમને ખાત્રી નથી થઈ એ ગમે તેમ હો, પણ સ્વયનિર્ણયનો આ નવો સિદ્ધાત આ યુગનો હોઈ તેનો સર્વત્ર વિજય જ નિર્માયો છે એ વાત ઉપર અમારી અડગ શ્રદ્ધા છે અમે તેને અવતારપદ આપીશુ નહિ સ્વદેશીનો સિદ્ધાન્ત અહંકારના ખડકને ખોદી કહાડીને માનવજાતિને મોક્ષની અધિકારી કરનારો છે આ જ કારણથી અમે તેને અવતારપદ આપીએ છીએ"

કમલકુમાર '૨ ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

સ્વયનિર્ણયના સિદ્ધાન્તને અધ્યાપક મહાશય આમ અવતારપદ નહિ આપતાં સ્વદેશીના જ સિદ્ધાન્તને અવતારપદ આપે છે એ મહત્ વિચારણીય પ્રશ્ન છે સ્વદેશીના સિદ્ધાન્તને અવતારપદ આપવામા લેશ પણ ખોટું નથી પરન્તુ સ્વયનિર્ણયનો સિદ્ધાન્ત-અલબત્ત જે રૂપમા પશ્ચિમના આગમી અને કેવળ સ્વાર્થાન્ધ રાજનીતિજ્ઞોએ ચિતર્યો છે તે રૂપમા નહિ-પણ જો તેના શુદ્ધ અને સાચા જ સ્વરૂપમા ચિતરવામા આવે અને તેના ખરા પોષકો એ સિદ્ધાન્તનો વિજયડંકો વગાડાવે તો એ પણ અવતારપદને જ યોગ્ય છે અલબત્ત, એ સિદ્ધાન્તના ઉંડાણમાં ઉતરવાનુ કામ સાધારણ પુરૂષોનું તો નથી જ કોઈ પણ પ્રકારની રજાભારની માનવૃત્તિ ઓછી હોઇને નહિ, પણ અમ્હારૂં તો એ પ્રથમથી જ માનવુ હતુ કે પ્રે૦ વિલ્સન અને એમના મતને તાળીઓના બહારના ગડગડાટથી વધાવી લેનાર પ્રજાજનો દેશદેશાન્તરોના પત્રકારો અને યુરોપના રાજપુરૂષો મહામોટા ભુલાવામા પડ્યા છે—પશ્ચિમમા જ્યા આત્મનિર્ણયનો સિદ્ધાન્ત આવ્યો તોયે શુ અને એને ઠોકરે મરાઇ તો યે શુ એમ બેદરકારી રાખી શકે એવા દેશોનો-રાજનીતિજ્ઞોનો મોટો સમૂહ છે તેમ હિન્દુસ્તાનના પ્રજાજનોના મહા મોટા ભાગે પણ એ શબ્દાડમ્બરમા બહુ વિશ્વાસ મુક્યો અને પારકા અને પોતાનાના લોહી વચ્ચે ભેદ સ્હમજી શક્યા નહિ તે હવે સ્હમજે તો પણ બહુ છે પોતાના જ જાતિભાઇઓને જે ગળ્યો પોતાના જ અમનમાથી સ્હેજ પણ ખમેરવાની વૃત્તિ રાખી શકતા નથી તે અન્યને શુ આપે ? પ્રે૦ વિલ્સનનો સિદ્ધાન્ત એ શબ્દોમા હતો જગતમા મચી રહેલી મહાયાદવીનો ક્ષણમાટે અંત આણવા ખાતર જ જાણે કેમ ઉભો ના કરવામા આવ્યો હોય એવો એ કૃત્રિમ સિદ્ધાન્ત હતો અને એના પુરાવામા આજનો ઇતિહાસ જુવો યુરોપનાં મહારાજ્યો આજ સત્તાના લોભમા પોતાનો ભાવિ વિનાશ રચતાં રાચે છે સ્વયનિર્ણયના અને એવા જ મહામોટા સિદ્ધાન્તોના ગૂઢ તત્ત્વો ઉકેલવાં અને સ્હમજવામાં બહુ શ્રમની જરૂર છે સ્હમજ્યા પછી આચારમા મુકવા માટે તો અનહદ સ્વાર્થત્યાગ અને વિલક્ષણ ઔદાર્ય આવશ્યક છે ન્હાના છોકરાના એ ખેલ નથી પણ રાજનીતિજ્ઞોના છળકપટ અને પ્રપંચજાળમાં એ સિદ્ધાન્તોને સમો આવે ઠોકરે મારવામાટે ઘડીભર માટે બહુ ઉંચુ સ્થાન આપવામાં આવે છે આમ પ્રે૦ વિલ્સને દુદુભિનાદથી ગજાવેલો સિદ્ધાન્ત અવતારપદ ઉપર ના જ આવી શકે એ સત્ય સત્ય છે એ સિદ્ધાન્તને એ પદ આપવામા જગત સમસ્ત સામે ઘોર પાપ કર્યાનો જ ગુન્હો થઇ શકે છે

અધ્યાપક મહાશય 'સ્વદેશીધર્મ' ને અવતારપદ આપે છે તે યથાર્થ છે પરન્તુ એમની જ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જો સ્વદેશીધર્મ આચરવામા આવે તો અમ્હને લાગે છે કે જગતનો પ્રવાહ-જગતની પ્રગતિ અટકી પડે-લગભગ અશક્ય થઇ પડે પોતાના જ દેશમા બનેલી વસ્તુઓનો જ ઉપયોગ કરવો, પોતાનાં જ દેશના ઉદ્યોગધંધાને પ્રાણ ત્યાગીને પણ નિડરતાથી અને હિમ્મતથી ઉત્તેજન આપવુ, અને 'સ્વભાષાની જ મારફત પોતે કેળવણી લેશે' વિગેરે નિયમોનુ પાલન થાય અને એ જ નિયમો ઉપર પ્રજાનું જીવનતંત્ર રચી શકાય ત્યા સુધી તો કોઇ જ વાંધો લેવાઈ શકાય તેમ નથી, પરન્તુ એ કહે છે કે,

" આવુ સ્વદેશી પાળનાર ઘણાના મનમા હિન્દુસ્તાનનો માલ પણ બધી દુનિયામાં-દેશ દેશાવર-ખપે, એટલુ જ નહિ પણ પાશ્ચાત્યોની ભાષામા કહીએ તો હિન્દી બના-

---

ગીતગોવિન્દ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

પટનો તરેહવાર માલ આખી દુનિયાની બજારોને કબજે કરે, એવી મહત્ત્વાકાંક્ષા એટે ભાગે નથી હોતી શું ?—સ્વદેશીનો સાચો ઉપાસક તો આવી મહત્ત્વાકાંક્ષામાં સ્વદેશી સિદ્ધાન્તનો ચોખ્ખો નાશ થતો જોશે, અને અસ્પર્શ્ય વસ્તુની પેઠે એની આભડછેટ માનીને એવી દુર્વાસનાથી એ દૂર રહેશે "

સ્વદેશી ધર્મની આ વ્યાખ્યા અમ્હને ન્યૂન ભરેલી લાગે છે પરદેશની પ્રજાઓમાં હિન્દી બનાવટનો માલ ગમે તેટલી છૂટથી ખપે એમાં સ્વદેશીધર્મ કયાં ચ્યુત થાય છે એ અમ્હે સ્હમજી જ શકતા નથી, તેમ અધ્યાપક મહાશયે પણ તેનો દલીલવાર સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો નથી હિન્દના લોકો ભૂખે મરે નહિ, કે નાગા ફરે નહિ એ માટે રાજ્ય તરફથી બરાબરની જગાત નખાય ને ઘરમાં ફાજલ પડી રહેલો માલ બીજા દેશોમાં ઘ્યમરે અને હિન્દમાં દ્રવ્યની ગંજાવર આવક થાય એ દેશની પરમ આબાદી સૂચવે છે પરદેશી માલનો બહિષ્કાર ઘણા મ્હોટા પાયા ઉપર થવાની અગત્ય છે એ આજ ઘણા વર્ષોથી પ્રજાજનોએ જાણ્યા છતાં પણ જોઈએ તેટલી પ્રગતિ એ વિષયમાં થઈ શકી નથી એ ખેદનો વિષય છે

આ ઉપરાંત પણ બેએક બીજી વાતો પણ વિચારવા યોગ્ય છે પુસ્તકના અંતભાગે સ્વદેશી ધર્મના પાલન માટે વ્યવહારિક સૂત્રો ટાંકવામાં આવ્યાં છે સૂક્ષ્મતાથી વિચાર કરતાં એનું પરિપાલન જેટલા પ્રમાણમાં થઈ શકે તેટલું દરેક વ્યક્તિએ કરવાની જરૂર છે એકંદરે આ ન્હાનું સરખું પુસ્તક ઉપયોગી છે એટલું તો અમ્હારે અવશ્ય કહેવું જ પડશે અમ્હે લેખકને ધન્યવાદ આપીએ છીએ પુસ્તકની શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા એ તેનું બીજું લક્ષણ છે

૭. ગાંધીજીની જુબાની [હંટર કમિટી પાસે ગાંધીજીએ જુબાની]

[પ્રકાશક સ્વામી આનંદ, સત્યાગ્રહાશ્રમ સાબરમતી પૃષ્ઠ ૭૭ મૂલ્ય ૭ આના]

૧૯૧૯ ના એપ્રીલમાસની ભયંકર ખૂનરેજી અને કત્લેઆમના પરિણામે સરકારે નિમેલી હંટર કમિટી સમક્ષ મહાત્મા ગાંધીજીએ જુબાની આપી હતી તેનો સવિસ્તર પ્રમાણિક હેવાલ 'નવજીવન' પત્રમાં પ્રગટ થયો હતો તેને આમ પુસ્તકના આકારમાં આજ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તેની ઉપયોગિતા સ્વયંસ્પષ્ટ છે—અને સ્વયંસ્પષ્ટ સત્યાગ્રહના મહાન્ સિદ્ધાન્તના તત્ત્વોનું તેમાં વિચારવા યોગ્ય આલેખન છે અને તે મનનને પણ યોગ્ય છે પણ અધ્યાપક કાલેલકરના ઉપલા 'સ્વદેશીધર્મ'ના પુસ્તકમાં વાપરવામાં આવેલા કાગળ, છપામણી અને પુઠા વિગેરે માટે અમ્હારે જે ઘણી ક ડી ફરિયાદ કરવી પડી છે તે જ ફરિયાદ આ પુસ્તક માટે કરવાનું અમ્હને જરૂરનું લાગે છે સ્વામી આનન્દ પણ એક આગ્રહી સત્યાગ્રહી અને સ્વદેશી છે આવા ધર્મચ્યુત બાબતો જો આમ કેમ ચલાવ્યું હશે તે સ્હમજવું મુશ્કેલ છે આ ધર્મચ્યુતિ માટે આપણે એમને જવાબ [illegible] ગણી શકીએ કે કેમ ? વ્યાપારી દૃષ્ટિએ પણ આવા પુસ્તકો આટલા બધા મોંઘા તો ના જ વેચાવા જોઈએ બીજી આવૃત્તિ વખતે આશા છે કે આ આડંબરને ત્યાગ દેવામાં જ આવશે ને સ્વદેશી ધર્મચ્યુત હિમાયતો તરીકે સ્વદેશીના વ્યવહારમાં સ્વપ્નાને એ પ્રવેશ પામવા દેશે નહિ

૮ સન્ધ્યા—સ્તવનાંજલિ

[લેખક—ના મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા. કિંમત ૫૦ ૧૩૨, મૂલ્ય એક રૂપીઓ]

ના. મહારાણીશંકરનું નામ ગુજરાતી આલમમાં એક સારા લેખક કવિ, નાટ્યકાર અને કેટલીક ચિત્ર તોમારા નવલ તરીકે એટલું પ્રસિદ્ધ છે કે તેમની ઓળખ કરાવવાની અગત્ય હવે જરા જ અગત્ય જણાતી નથી. શુદ્ધ આર્યજીવનના ઉપાસક અને અભ્યાસી તરીકે પણ ના. મહારાણીશંકરનું જીવન ઓતપ્રોત થયેલું છે એમ કહેવામાં પણ ખોટું તો નથી જ. સ્નાન-સંધ્યાના અહર્નિશ પૂજક તરીકે, એક ચુસ્ત સનાતનધર્મી તરીકે પણ એ ભાઈ એટલા જ જાણીતા છે અને આ સંબંધમાં એ આ સન્ધ્યા-સ્તવનાંજલિનું પુસ્તક એમનો નવો કાવ્યગ્રંથ છે.

પુસ્તકની શરૂઆતના ભાગમાં એમણે સન્ધ્યાના વૈદિક મંત્રોના ગુજરાતી કાવ્યમાં નિરૂપણ કર્યાં છે. એ નિરૂપણ સુન્દર હોવા છતાં અમ્હારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે જરા વધારે ભારે હોઈ સાધારણ ગુજરાતી જાણનાર વર્ગથી સહમજી શકાય તેમ નથી. લેખકે સમાજના સાધારણ જનો સંધ્યોપાસના તરફ અભિરક્ત થાય એ ઉદ્દેશથી આ ગુજરાતી નિરૂપણ કર્યું હોવું જોઈએ. એમ હોય તો એ દૃષ્ટિથી તો અર્થ બહુ લખવાગે કે કેમ એ વિષે અમ્હને મહત્ શંકા થાય છે. જો કે એવા સંસ્કૃત શબ્દોના સરલ અર્થો એમણે દરેક પાન નીચે આપ્યા છે. ગુજરાતના કેટલાક કાવ્યકારો પોતાના કાવ્યોના આવા અર્થ આપવામાં પોતાનું હીણું જુવે છે એ વૃત્તિનો રા. મહારાણીશંકરે બહિષ્કાર કર્યો છે એ કેવળ ઠીક જ કર્યું છે. સંધ્યાના નિરૂપણમાં એક ભૂલ થતી અમ્હે જોઈએ છીએ તે સંસ્કૃત શબ્દો સાથે અંગ્રેજી શબ્દોનાં મિશ્રણ—ઉદાહરણ—ક્રેનોમા, કર મુજ કર્ણ હાર્મોનિયમ, છબી, ફોટો લીધા સુણવા, તારો ફોટો લેવા ?, ઉર-ક્રેમેરા, આત્મ-પ્લેટ, કર-કેમેરા આત્મ-પ્લેઈટ ફોટોગ્રાફ, તાર—ઓડિયપીન્ટ—વિગેરેનો સ્વચ્છન્દ ઉપયોગ. કવિઓને સ્વયમેવ પોતાને અનુકૂલ એવી સ્વતન્ત્રતા લેવાનો હક છે એ નિયમને જાણીને પણ અમ્હારે કહેવું પડે છે કે આ પ્રકારની વિધિ વગુમ કરતાની કલાને ગણીએ નહી તો પણ કાનમાં ખટકે છે તો બહુ જ. બીજી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એન લેખકને અમ્હે પૂછીએ છીએ કે આ અંગ્રેજી શબ્દોના ગુજરાતી રૂપાન્તરો—ગુજરાતી શબ્દોથી પોતે શું અજાણ છે ? કે એમના વિચાર અંગ્રેજીમાં વહે છે અને કવિતા આમ અંગ્રેજી શબ્દોમા જ સ્ફુરે છે ? માતૃભાષાના કે દેશપ્રેમના અપરિમિત આગ્રહીજન નિષ્કારણ પોતાના કાવ્યમાં અંગ્રેજી શબ્દો ઘુસાડે કે પ્રવેશ કરવા દે એ શુદ્ધ ગુજરાતીના સેવકની લેખિનીને શું જરા કલંક સમાન નથી ? અમ્હે રા. મહારાણીશંકરનું આ વિષયતરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

સંધ્યા આદિની ઉપાસનાના આ નિરૂપણ કાવ્યો ઉપરાન્ત તેમાં લેખકના બીજા કાવ્યોનો પણ સંગ્રહ છે. રવિન્દ્રનાથની ગીતાંજલિના ચાર કાવ્યોનાં ભાષાન્તર પણ એકંદર સારાં જ છે.

"જહિં પુર જ્ઞાન-પોરમાં, મ્હેં નું નગર સાથના,

"તું માતા ને એ વિશ્વ સ્થાનપે જગાડ તિના"

એ પવિત્ર મોર્ન નેસર્ગિકપણું તથા દીનદયાળુ ભગવાન' લેખકની પોતાની કાવ્યશક્તિનો સારો સુન્દર નમુનો છે. 'હું ફાગટ ફુટ્યો'તો વિગેરે કેટલાંક સુન્દર કાવ્યો મનને પણ ઘડી આનન્દ આપે તેવાં ને તેમાંથી વધુ શીખી શકાય તેવાં છે. અને ગુજરાતની જનતા આ એક ઉપયોગી કાવ્ય ગ્રંથ બહાર રજુ કરવા માટે લેખકને અમ્હે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) રૂ ૧-૦-૦ એમ. એન. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

૮ સન્ધ્યા—સ્તનનાજલિ

[લેખક—ગ મહારાણીશકર અબાશકર, ઈડાના પૃષ્ઠ ૧૭૨ મુલ્ય એક રૂપીઓ]

। મહારાણીશંકરનુ નામ ગુજરાતી આનમમા એક સાગ લેખક કવિ, નાટ્યકાર અને ત્યાથી વિશેષ તો સારા વક્તા તરીકે એટલુ પ્રસિદ્ધ છે કે તેમની ઓળખ કરાવવાની અહીં ભાગ્યે જ અગત્ય જણાતી નથી શુદ્ધ આયજીવનના ઉપાસક અને અભાગી તરીકે પણ । મહારાણીશકરનુ જીવન ઓતપ્રોત થયેલુ છે એમ કહેવામા પણ ખોટુ તો નથી જ સ્નાતકના અહર્નિશ પૂજક તરીકે, એક ચુસ્ત સ્વદેશભક્ત તરીકે પણ એ ભાઈ એટલા જ જાણીતા છે અને આર્ય આર્યસમાજી છે આ સન્ધ્યા-સ્તનનાજલિનુ પુસ્તક એમનો નવો કાવ્યસગ્રહ છે

પુસ્તકની શરૂઆતના ભાગમા એમણે સન્ધ્યાના વૈદિક મન્ત્રોના ગુજરાતી કાવ્યમા નિરૂપણ કર્યાં છે એ નિરૂપણ સુન્દર હોવા છતા અમ્હારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે જરા વધારે ભારે છે સાધારણ ગુજરાતી જાણનાર વર્ગથી સહમજી શકાય તેમ નથી લેખક સમાજના ઓછા ભણેલા જનો સધ્યોપાસના તરફ અભિરક્ત થાય એ ઉદ્દેશથી આ ગુજરાતી નિરૂપણ કર્યું હોવુ જોઇએ એમ હોય તો એ દૃષ્ટિથી તો અર્થ બહુ સચવાશે કે કેમ એ વિષે અમ્હને સહજ જ શકા થાય છે જો કે એના સસ્કૃત શબ્દોના સરલ અર્થો એમણે દરેક પદ નીચે આપ્યા છે ગુજરાતના કેટલાક કાવ્યકારો પોતાના કાવ્યોના આવા અર્થ આપવામા પોતાનુ હીણુ જુવે છે એ વૃત્તિનો રા મહારાણીશકરે બહિષ્કાર કર્યો છે એ કેવલ ઠીક જ કર્યુ છે સધ્યાના નિરૂપણમાં એક ભૂલ થતી અમ્હે જોઇએ છીએ તે સસ્કૃત શબ્દો સાથે અંગ્રેજી શબ્દોનાં મિશ્રણ-ઉ દ્રિત-ફોનોમા, કર મુજ કર્યુ હાર્મોનિયમ, છબી, ફોટા લીધા સુણ્યા, તારો ફોટો લેવા કે, ઉર-કેમેરા, આત્મ-પ્લેટ, કર-કેમેરો આત્મ-પ્લેટ ફોટાતણુ, તાર-એ્લાઇવમેન્ટ-વિગેરેનો સ્વચ્છન્દ ઉપયોગ કવિઓને સ્વયમેવ પોતાને અનુકૂલ એવી સ્વતન્ત્રતા લેવાનો હક છે એ નિયમને જાણીને પણ અમ્હારે કહેવુ પડે છે કે આ પ્રકારની વિધિ વધુસ કરવાની કેતાયને ગણીએ નહી તો પણ કર્ણમાં ખટકે છે તો બહુ જ ખીજી દૃષ્ટિએ જોઇએ તો એન લેખકને અમે પૂછીએ છીએ કે આ અંગ્રેજી શબ્દોના ગુજરાતી રૂપાતરો—ગુજરાતી અર્થોથી પોતે શુ અજ્ઞાત છે ? કે એમના વિચાર અંગ્રેજીમાં વહે છે અને કવિતા આમ અંગ્રેજી શબ્દોમાં જ સ્ફુરે છે ? માતૃભાષાના કે દેશપ્રેમના અપ્રમિત આગ્રહીજન નિષ્કારણ પોતાના કાવ્યમા અંગ્રેજી શબ્દો ઘુસાડે કે પ્રવેશ કરવા દે એ શુદ્ધ ગુજરાતીના સેવકની લેખિનીને ગુજરાતક સમાન નથી ? અમ્હે ગ મહારાણીશકરનુ આ વિષયતરફ ધ્યાન ખેચીએ છીએ.

સધ્યા આદિની ઉપાસનાના આ નિરૂપણ કાવ્યો ઉપરાત તેમા લેખકના બીજા કાવ્યોનો પણ સગ્રહ છે રવિન્દ્રબાબુની ગીતાજલિના ચાર કાવ્યોનાં ભાષાન્તર પણ એકદર સારા જ છે.

"જહિ પુર જ્ઞાન-પૌરુષમાં, રહે સુરનર સદા મથતા,

' તુ માતા દેશને એ, દિવ્ય સ્વાતન્ત્ર્યે જગાડ પિતા !"

એ પક્તિઓનું નૈસર્ગિકપણુ તથા 'દીનબ્યાકુતુ દર્શન' લેખકની પોતાની કાવ્યશક્તિનો પણ સુન્દર નમુનો છે ' દુ કાગડ દુ'તો'તો' વિગેરે કેટલાક સુન્દર કાવ્યો મનને બે ઘડી આનન્દ આપે તેવા ને તેમાથી પણ શીખી શકાય તેવાં છે અને ગુજરાતની સમક્ષ આ એક ઉપયોગી કાવ્ય સમૃદ્ધ આમ રજુ કરવા માટે લેખકને અમ્હે ધન્યવાદ આપીએ છીએ

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) રૂ ૧-૦-૦ એમ એન ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુ

૯. રેણુકા

[પુષ્પ ૧ લુ —લેખક —રા ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા]

૧૦. શેખ બજારનુ સ્વપ્ન

[પુષ્પ ૨ જુ— લેખક —રા ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા]

૧૧. સૌભાગ્ય દેવ

[પુષ્પ ૩ જુ—લેખ —રા મતવસુમ ચી હેતા બીએ સરળ વાર્તાવલિના ત્રણ પુષ્પો, પ્રકાશક રા મોતીલાલ મગનદાસ વામા ન ૧૦, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુબાઇ દરેકનુ મૂલ્ય દોઢ આનો, વાર્ષિક રૂપીઓ એ]

આ નજીવા લવાજમમા ટુકી ટુકી વાર્તાઓ રસભરી અને મનને નિરાત આપે કે હર્ષ આહ્લાદ જગવે એવી રીતે પ્રજાની સમક્ષ રજુ કરવા માટે આ વાર્તામાળાના પ્રકાશકને અને તેમની સાથે સહકાર કરનાર લેખકોને અમ્હે અભિનન્દન આપીએ છીએ પ્રથમ અને બીજા પુષ્પના લેખક રા ગોકુળદાસ રાયચુરા ગુજરાતના ત્યા ભાઇ બ્હેનથી અજાણ્યા કે રેણુકાની આ વાર્તા એ એમનો એક સફળ સુન્દર પ્રયાસ છે રેણુકા એ કોઈ રાજારજવાડાની કે અમીરની પુત્રી ન હતી તેનો પિતા વેજાનદ એક પટેલ હતો રેણુકા સોળ વર્ષની કુમારિકા છે પિતા સારી સ્થાવર મિલકતનો માલિક હોવો છતા પણ વ્યાજખોર વણિકોના પજામા સપડાઈ બીચારો ગરીબ જીવન ગાળતો હતો રાયની આ કથાનો નાયક અને રેણુકાનો વ્હાલમ મીરો નાસગી બહુ સુરવી ગાતો હતો. રેણુકા સુન્દર અને ભરયાવની મદમત્ત કુમારી હતી, ગરીબ માબાપના હેતાળ આવાસમા ઉછરી હતી અને સરકાર ઉચ્ચ પ્રકારના લીધા હતા અને ઉગ્યા હતા પ્રતાપગઢના રાજવી પ્રતાપે રેણુકા ઉપર મોહ પામી એના પિતા પાસે એની માગણી કરી વેજાનદ રાજા પાસે ગયો અને રેણુકા પોતાના ચાતુર્યથી મોહાન્ધ રાજાપાસેથી મુક્તિ મેળવી પોતાના પ્રિયતમને પરણી વાતાનુ નિરૂપણ સુન્દર છે બીજા અને ત્રીજા પુષ્પની વાતો રેણુકાની બરાબરી કરી શકે એવી નથી 'શેખ બજારનુ સ્વપ્ન' તેના નામથી જેટલી મોહકતા ઉભી કરે છે તેટલુ એમા વિશેષત્વ લાગતુ નથી 'સૌભાગ્ય દેવ' એક સારુ ચિત્ર છે, પરન્તુ જે મોહકતા અને રસ હોવા જોઈએ તે એમા નથી અને પરિણામે રેણુકા આગળ નિરસ લાગે છે આ વાર્તાવલિમા એક નવો પ્રકાર ચાલુ વાર્તાનો છે 'દરજનુ કરજ' એ એ વાર્તાનુ અભિધાન છે વાર્તાની શરૂઆત બહુ રસથી ભરેલી નથી કે તેમા અલૌકિક ચમત્કાર નથી, છતા અમ્હને લાગે છે કે જેમ જેમ વાર્તા આગળ વધતી જશે તેમ તેમ રસ પણ સારો જામતો જશે અને એકદરે લેખકનો આ પ્રયાસ સફળ થશે આટલુ કહ્યા પછી પણ બે વાત છે એક તો એ કે આ વાર્તાઓમા અશ્લીલ ભાષણો કે પ્રસગો નથી શૃગારના નિર્દોષ અને સુન્દર ચિત્રો આલેખવા માટે અમ્હે લેખકોને ધન્યવાદ આપીએ છીએ બીજી વાત રેણુકાની વાર્તા માફક બીજી વાર્તાઓમા તેટલો રસ નથી એ સ્વીકાર્યા પછી પણ વગના ન્હાના બાળકો અને ઓછુ ભણેલી સ્ત્રીઓને આ વાર્તાઓ બેધડક આપી શકાય તેવી છે અને અમ્હારુ અનુમાન સત્ય હોય તો લેખકો અને પ્રકાશકના મૂળ ઉદ્દેશ પણ એ જ છે બાર મહિને એક રૂપીઆનુ લવાજમ એ લવાજમ નથી અને જે સાહિત્ય ભડાર આમ રજુ થાય છે તે પ્રમાણમા કિમતી છે લેખકો અને પ્રકાશકના આ કામમા ગુજરાતીઓ લાખોની સખ્યામા રહેજે મદદ કરી શકે એમ છે

—ર. ગો ત્રિપાઠી.

મેઘાગમન.

લેખક-રા ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડયા, બી એ, એલએલ બી

(કહેણ થતા માવલ મશુ ૧૭૦, કાગળ નહ લખ્યો કટકો રે-એ રાગ)

આવ્યો, આવ્યો, આ યો આજે, મેઘરાજ ચડી આવ્યો રે
છાઇ ઘટા ઘમઘોર ભરકર, ગર્જન-ડંકો બજા યો રે
આવ્યો

મુસળધાર વર્ષે નભમંડન જગને જળમય કીધુ રે,
તાપમરેના કંઠ જીવોને પુનરુજ્જીવન દીધુ રે
આ યો

મન્ડુકે । મહામંડને મંત્રોચ્ચ મચાવ્યો રે
કર્કશતાના ' કોરસ ' કેરો કોલાહલ જ જમા યો રે
આ યો

જન્તુજગે મહારોપ જગા યો-નવ પગ ભર પડ્યુ જ્યે ",
શીત સમીરના સુસવાટાથી વૃક્ષકન્દ પણ કમ્પે ર
આ યો

તાપસૃષ્ટિ, રસતરસી સૃષ્ટિ ગ્રહિયળ થઇ ઘેલી રે
રસ ઝીની રસભીની બની છે-મેઘોન્મા છેલી રે
આ યો

પારેખનો બંગલો
નડિઆદ,
તા ૨૫ ૬ ૧૯૨૦

---

* નિયિકંપરાનુ અ વ અનુકરણ આ કાવ્ય નથી પર તુ એક અનુભવનુ વાસ્ત આલેખન છે કવિ-Poetic Convention-ની દષ્ટિથી એમા જે શબ્દો દોષ હોય તે ખરા નહિ તો જેવુ અનુભવ્યુ તેવુ લખ્યુ છે દેડકાઓ તથા ત ધ જ તુઓ જે કર્કશતાનુ કોરસ મચાવે છે તે ખરેખર માનસિક નૈસર્ગિક બોલે છે તેવુ જ લખ્યુ છે

દયારામના અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

આદત ન મક્કમ હોય તો દિલ્હી હજુએ દૂર છે.

લેખક—ગ કનુભાઈ અચાભાઈ દેસાઈ, મેન એમ એન્ડ એસ

મોના મૂને પોષાતના, 'મહેમાન' એ કઈ નવીના
'જાણો' કહે જનહીનને, રે'તા છતા એ સીમના —૧

એ દેન હજી બહેના આનગ્ય બિન્દુ સા તા
ધીમે-ધીમેને સાથી સાગર ભરાતા જાય છે —૨

હિન્દીજનોના સવમા અ'પાશમા મતભેદ છે,
'ચોકુ' છતા 'ઝાઝુ' કરેક દિલ્હી હજુએ દૂર છે —૩

સ્વાતન્ત્ર્ય વ્યક્તિનુ છતા બક્તિ સમષ્ટિની ઉચી
દૃષ્ટિ નથી જ્યા સુધી ત્યા દિલ્હી હજુએ દૂર છે —૪

સીખામણો ને ભાષણો છે એ જરૂરીઆતી ખરા,
ઉદ્યોગને વક્તિ વિના દિલ્હી હજુએ દૂર છે —૫

મક્કમ બને દીન આપણી, 'આપુ' નઇ સભાળના
મક્કમ ન 'લેવા'-દીન તો દિલ્હી હજુએ દૂર છે —૬

સમભાવમય હિતચિંતકો સત્યાગ્રહિ થાવા કહે,
પરશક્તિની સિદ્ધિ વિના દિલ્હી હજુએ દૂર છે —૭

મક્કમ બને દીન આપણા ચારિત્ર્યથી જો હીન છે,
મક્કમ ન આદત હોય તો દિલ્હી હજુએ દૂર છે —૮

---

* ઉત્તર ફેડરેશન અને કોમિસમા ન જવુ વિષે"

ઉષા—"સ્વરાજ્ય-પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ)

લેખક—રા શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ચાલુ સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તા)

પ્રકરણ ૨૨ મુ

બિજાપૂરમા રાજ્યખટપટ.

"ઉચ્ચે સરકારમેં, રાજ દરબારમેં, હરદમ તુફાન હય, આફતમેં જાન હય
આના મસ્તાન હય, અદના હયરાન હય, યુગની બહુતાન હય, કયદી ઇનસાન હય
શેખી હય, શાન હય, સરપર શયતાન હય, ઉંચી દુકાન હય, ફીકા પકવાન હય,
ઝુંઠોકા રાજ્ય હય, સચ્ચા મુહતાજ હય, ઘોડોકી હાન, ઔર ગધોકી માન હય!"

"બાજનીકો જાયો બાજ, લાજ હું ગોપટાય રહે
કુકરીકો જાયો બાજ, હોત ન શુધાએ સો.
સીંહઅન કે બચ્ચે જાકી ઉરાપત આન માને,
સ્યાન ન હોત સીંહ, માંશકે ખેનાએ સો
ગૌવન કે બચ્ચે વા, ધુતમેં લપટાત રહે,
ગધનવા ન હોત ગૌં, ગગાજી ન લાહે સો
રાગ તો કમોદ ક્યાન, હસમોતીયન ચુગે,
બગવા ન હોત હશ, મોતી કે ચુગાએ સો
કહેત મીયા તાનસેન, સુનો શાહ અકબર
વફા નહીં પાવોગે, ગુલામકે બધાય સો'
— તાનસેન

બિજાપૂર-દક્ષિણની રાણી-બિજાપૂર તરફ હવે આપણે લક્ષ આપીશુ બિજાપૂરમા હજુ ગોળ ઘુમટ જેવી અત્યત પ્રચડ ઇમારત અદ્યાપિ પૂરી બધાઇ રહી ન્હોતી, તેનું કામ ચાલુ જ હતું અને તેપર હજારો લોકોનો ઉદરનિર્વાહ ચાલતો હતો, તે જ પ્રમાણે અન્ય સુશોભિત મકાનો ઝરૂખો હજુ બધાવાનાં હતા જે શહેર-પાટનગર અત્યારે વૈભવના અત્યત ઉચ્ચ શિખરે પહોચ્યુ હતુ, જેના બાદશાહ અને અમીર ઉમરાવો એશઆરામ કરવામાં તલ્લીન થઈ ગયા હતા પોતાની હિંદુપ્રજાને પોતાના અમીર ઉમરાવો તરફથી અતિ છળ-ત્રાસ થાય છે, એવુ જે

બાદશાહને સ્વપ્ને પણ માલુમ નથી, ત્યા તરુણીઓના વિનાસમા, વારુણીની લ્હેરમા તે મોજના બાદશાહ મહમદશાહનુ જીવન તદ્દન ઓતપ્રોત થઇ ગયુ છે, તેથી વિશેષ જાણવાની તેને દરકાર પણ નથી, આજ સમયે કારસ્થાનોથી વધુ બીજા રાજકારસ્થાનો પણ ત્યા વિનોદ ચાલતા હતા, આના આ બિજાપૂરમા આપણે હવે દાખલ થઈ ત્યાના રંગરાગ જોઇએ

બિજાપૂરમા તોરણાના કિલ્લેદાર રંગરાવ આપાને લઇને રણદુલ્લાખાન આવી પહોચ્યો બિજાપૂરમાં આવી પોતાના નવીન યુવાન મરાઠા મિત્રને રહેવા માટે જુદી ઇમારત પૂર વ્યવસ્થા સાથે કાઢી આપી અને કિલ્લેદારની પણ વ્યવસ્થા પ્રિય રીતે નાખી તેને પકડી લઇ આવ્યાની ખબર બાદશાહને કાને યોગ્ય સમયે પહોચાડી કિલ્લેદારના પુત્રને હુકમો મોકલ્યા છતા દરબારમા કિલ્લેદારે મોકલ્યો નહી અને ઉલટો તેને કિલ્લામાથી ન્હસાડી મૂક્યો એવી બાદશાહની સમજ થયાથી કિલ્લેદારપર અતિશય ક્રોધ ચઢ્યો હતો અને તેથી તેને કેદ કરી બિજાપૂર વાસી રાખવાનો હુકમ થયો હતો આ કાર્યમા બાદશાહના કાન ભભેરનાર તેનો અતિ માનિતો સરદાર સૈયદુલ્લાખાન હતો પ્રથમ તેને આ કામ ઉપર મોકલવાની યોજના થઇ હતી, પણ ઐન વખતે બીજી કામગિરીમા તેને મોકલવામા આવ્યો રણદુલ્લાખાન અત્યત સુશીલ સ્વભાવનો ઉદાર સરદાર હતો તેને દરબારના ઘણા સરદારોનુ આપખુદ વર્તન-કૃતિ બિલકુલ ગમતા ન હોતા, પરતુ હજુરને વારવાર જણાવતા સારાને બદલે ઉલટુ જ પરિણામ આવે છે એ જાણીને તે એ ભાંજગડમા પડતો ન હોતો કોઇ પણ નિન્દ્યકામમા એ અમારા હુકમથી પણ પડનાર નથી એવુ બાદશાહ સારી રીતે જાણતો હોવાથી એવા તેવા કામમા તેની યોજના એ કરતો નહી બાદશાહના મનમા સૈયદુલ્લાખાનના ભભેરવાથી કિલ્લેદારને કેદમા પૂરી તેનો છેદ કરવાનુ હતુ

આ વખતે મુરાર જગદેવ અને રણદુલ્લાખાનનુ વજન બાદશાહની પાસે ઘણુ હતુ પરતુ ધીમે ધીમે સૈયદુલ્લાખાને પણ બાદશાહપાસે પોતાનો મોભો બહુ વધારી દીધો હતો તેની અનિષ્ટ અસર દિનપ્રતિદિન બાદશાહપર વધતી ગઇ અને તેના પરિણામે ઘણી બાબતોમા અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યા આ સૈયદુલ્લાખાન મૂળનો એક હજુરીયો હતો ને બાદશાહની મહેરબાનીથી મોટો સરદાર બન્યો હતો બાદશાહના કાન એ હમેશા ભભેરતો કે-મુરાર જગદેવ શહાજીરાજા, રણદુલ્લાખાન વગેરે સરદારો બિજાપૂરનુ અનિષ્ટ ઇચ્છે છે તેમના મનમા મરાઠા બડખોરોનુ પારિપત્ય થાય એવુ બિલકુલ નથી, તેથી જ શહાજીરાજાનો છોકરો આમ ઉન્મત્ત રીતે વર્તે છે તોરણાના કિલ્લેદારનો પુત્ર પણ આવુ વર્તન કરે છે, તેનો પણ હેતુ એ જ છે સૈયદુલ્લાખાનના મનમા પોતે તોરણા જઇ કિલ્લેદારને પકડી લાવવો, અને સાથે નાનાસાહેબની અતિ રૂપવતી પત્નીને લાવવી એ ઇચ્છા ઘણી હતી અને તે પ્રમાણે પોતે યોજના યોજી, પણ છેક ઐન વખતે તેને બદલે રણદુલ્લાખાનની તે કામપર નિમણુક થઇ અને તેની ઇચ્છાપ્રમાણે થયુ નહી નાનાસાહેબની સ્ત્રીપર આ વિષયી ખાનની નજર ખુચી હતી તેને પીયરે તેણે એક વખત એને જોઇ હતી. તોરણાના કિલ્લેદારપર અને નાનાસાહેબપર આથી તેને દ્વેષ થયો અને એ સુદરી પોતાની થાય એવુ એકસરખુ તેના મનમા આવર્તુ થયુ અને તેથી તેણે આ સર્વ ખટપટ કરી

લીલાવતી જીવનકલા રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

પોતે કિન્નેદારને પકડવા જવાનુ ઠરાવ્યુ અને આનદમા આવ્યો પણ છેક અણીને વખતે બાદશાહે કાઇ ચોકસ ખાનગી કાર્ય માટે તેની યોજના કરી અને તેને ઠેકાણે રણદુલ્લાખાનને મોકલ્યો તેથી તેનો અતિશય મનોભગ થયો મનની આશા આમ મનમા જ રહી ગઇ

રણદુલ્લાખાન ગયો કિલ્લેદારને લાવ્યો અને બાદશાહને ખબર આપી એ સૌ આપણે ઉપર જોઇ ગયા છીએ આ જ સુમારમા સૈયદુલ્લાખાને પોતાની શિફારસથી માવળમા શુ શુ ગડબડ ચાલે છે, શહાજીના પુત્ર અને ઇતર બીજા કોઇ બડખોરોએ ત્યા કેવી કેવી શુ ગડબડ મચાવી છે, તેનો પક્કો બદોબસ્ત કરવા અને સર્વ માવળમા શાતિ પ્રસારવા માટે સર્જેખાન નામના પોતાના ગમતની નિમણૂક કરાવી મુરાર જગદેવે તે દેશની સર્વ માહિતી આપવા, તે સાથે માવળના સુભા સાહેબની સર્જેખાન સાથે રહી કામ કરવા અર્થે ગોઠવણ કરી મોકલ્યો માવળમા શુ ચાલતુ હતુ, તેઓએ ત્યા જઇ શુ કર્યું, તે આપણે આગળ જોઇ ગયા છીએ અને હવે ભવિષ્યમા પણ તેનુ પરિણામ શુ આવ્યુ તે જોવાનુ છે મુરાર જગદેવનુ વિજાપૂર દરબારમા અતિશય વજન હતુ તેનો સૈયદુલ્લાખાને અતિશય દ્વેષ હતો, અને તેનો હમેશનો યત્ન એવો હતો કે બાદશાહ પાસે મુરાર જગદેવનુ વજન કેવી રીતે કમી થાય? મુરાર જગદેવ બાદશાહનો જુનો ઇમાની નોકર–અને તેની સલાહ વગર કોઇપણ કામ પાડવો એ ખુદ બાદશાહને પણ ભારી પડે–ઉત્કૃષ્ટ કામમા ઉપયોગી પડનાર એક મુરાર જગદેવ, અને બીજો રણદુલ્લાખાન અને અન્યાન્ય કામમા હમેશ જેનો ઉપયોગ થતો તે પોતાનો માનિતો સૈયદુલ્લાખાન–આ ત્રણ વચ્ચે અપડાયાથી બાદશાહની સ્થિતિ અતિ ચમત્કારિક થઇ હતી રણદુલ્લાખાન અને મુરાર રાવ એ બેઉ એક જ હતા. મુરારપતનો અને રણદુલ્લાખાનના પિતાનો અત્યન્ત સ્નેહ તેથી તેનુ વચન માનવા રણદુલ્લાખાન હમેશ તત્પર રહેતો હતો તેમ તેના પ્રતિ એ અતિ પૂજ્ય ભાવ પણ રાખતો હતો, અને રણદુલ્લાખાનનુ વચન મુરારપત ઉથાપતો નહી આ વાત તો ઠરેલી જ હતી બાદશાહની લાગણી તેમની તરફ હતી, પણ ક્રમ માર્ગમા સૈયદુલ્લાખાનનુ વજન હોવાથી તેણે કહેલી વાત સાચી ખરી મા બાદશાહ માનતો હતો આમ એકદર રીતે મુરારપત અને રણદુલ્લાખાન એક તરફ અને સૈયદુલ્લાખાન બીજી તરફ એ સ્થિતિ હતી. બાદશાહતનો અમલ ઉત્તમ પ્રકારે ચાલી તેના પગના મરાઠા સરદારોનો પ્રેમ તે તરફ જેટલો બેચાય તેટલો રાખવાનો મુરારપંત અને રણદુલ્લાખાનનો પ્રયત્ન હતો મરાઠા સરદારોના મન બગડવા ન દેતા તેમને પૂર્ણ સ્વામિનિષ્ઠ રાખવા–હમેશ કાયમ રહે–એ પ્રયત્નો પ્રયત્ન–ખટપટ તેમની હમેશ ચાલુ રહેતી હતી સૈયદુલ્લાખાનનો હેતુ તેથી ભિન્ન હતો તેનો હેતુ, મનની પ્રેરણા એકદમ વધારી દઈ જેટલી બને તેટલી ઉતાવળથી પોતાને મુખ્ય વઝીર બનીજવુ, અને મરાઠા સરદારોનુ વજન નષ્ટ કરી જ્યા ત્યા પોતાને અને પોતાનાઓની નિમણુક કરવી, એ હતો ત્યારે મુરારપત અને રણદુલ્લાખાનની ઇચ્છા, આ યોગ્ય માણસોની વ્યવસ્થા–નિમણુક કરવી એ હતી હાલના વખતમા મુસલમાનોના જુલમથી મરાઠા પ્રજામા બેચેની–અસમાધાન ઘણું પ્રસર્યું છે, શિવાજી જેવા તરુણ મરાઠાઓ બડ કરવા એક પગે ઉભા થઇ ખડા થયા છે, એ કેવળ ઘટરતાથી બનનારું કાર્ય નથી એ મુરારરાવ જાણતો

હતો અને તેથી જ તેને એવું લાગ્યું કે, શિવાજી જેવાને નષ્ટ કરવાનો પહેલો ઉપાય તો મરાઠા સરદારોને-વિશેષત તેમના તરૂણ તરૂણ પુત્રોને સંતુષ્ટ રાખવા -તેમને દરબારમાં બોલાવી તેમનો માનમરતબો કરવો-મ્હોટી મ્હોટી પદવી આપી બહાદુરીના કામોપર યોજવા-એ હતો અર્થાત્ આવી આવી વાતોપર બાદશાહનું મન લગાડવા માટે તેની હમેશની ખટપટ અને પ્રયત્નો ચાલુ હતા તે જ્યારે ત્યારે બાદશાહને કહેતો કે —

"આ સરદારો કિંવા કિલ્લેદારો પૈકી કોઇના હાથથી એકાદ પ્રમાદ થાય તો તેની તેમણે ક્ષમા કરવી જોઇએ આ વખત તેમના મન દુખવવાનો નથી શિવાજી બંડ કરે છે, તેણે પોતાના પ્રાંતમાં ઘણી ગડબડ મચાવી છે એવું આપણે સાંભળીયે છીએ, પણ તેમાં ઘણી અતિશયોક્તિ છે શહાજીરાજા તરફથી તેને એક સખત પત્ર જશે તો કામ થઇ જશે તેપ ફોજફાટો મોકલી નહાકનું મહત્વ આપવા જેવું છે " વગેરે મુરારપતની આ સલાહ યોગ્ય હતી, પણ કેવળ આત્મપ્રૌઢપણા વગર જેને બીજું કાંઇપણ સુઝતું ન હોતું તેવા સૈયદુલ્લાખાનને આમાં સાગમાગ કેવી રીતે જણાય ? તેણે જુદું જ કુભાંડ રચી બાદશાહના મનમાં ભરાવી દીધું કે, મુરારરાવનો સર્વ દાવ મુસલમાન બાદશાહી ડુબાડી મરાઠાશાહી કરવાનો છે આ વખતે શહાજી રાજાને તેના ઉદ્ધત છોકરાના આ દગાદિસાહના વતન બદલ શિક્ષા કરીશું નહી, અને તે છોકરાને પકડી લાવી તેને નાશ કરીશું નહી, તો ભવિષ્યમાં અતિ ભયંકર પરિણામ આવશે એટલું જ નહી, પણ તોરણાના કિલ્લેદાર, તેના પુત્રને, રોહિડખોરાના દેશમુખ, દેશપાંડે વગેરેને પકડી કેદ કરવા જોઇએ બાદશાહની સ્વત ની અક્કલ તેટલા પુરતી તેટલી જ હોવાથી કયું ખરૂં માનવું તે સમજાયું નહી સૈયદુલ્લાખાને કાંઇ કહ્યું તો તે તરત બાદશાહના મનમાં ઘુસે, અને મુરારપત આવતા તે પ્રશ્ન કાઢતા તેનું નિવારણ કરીને તોડી નાખતા તે સત્ય લાગે આવું ઘણા દિવસ ચાલ્યું હતું સૈયદુલ્લાખાન ઘણો આગ્રહી અને દુષ્પ્રયત્ની હતો અને તે અંતે ફાવ્યો બાદશાહના મનમાં માવળનો પૂર્ણ બંદોબસ્ત કરવાનું આવ્યું, અને સૈયદુલ્લાખાનની સલાહ પ્રમાણે માણસોની પણ તે કાર્ય માટે યોજના થઇ સૈયદુલ્લાખાને સ્વત એ તોરણાપર જવું રોહિડખોરા અને શહાજીની જહાગિરપર તપાસ કરવાની સરદાર સર્જેખાનની યોજના થઇ

બાદશાહનો શહાજીપર અતિ પ્રેમ હતો મુરારપત અને શહાજીની ગાઢ મૈત્રી હતી, તેને આ સમાચાર જણાતા જ તરત તેણે બાદશાહને કહ્યું કે —"આપણા આ પગલાથી શહાજી રાજાનું મન નહાકનું દુખાશે માટે આ ન થાય તો સારૂં શહાજીરાજા બાદશાહતના ઘણા જમાની નોકર-તેને વિનાકારણ દુખવવો એ સુત્તસદ્દિપણાનું કાર્ય નથી સર્જેખાનને ત્યાં મોકલવો યોગ્ય નથી " વગેરે અનેક પ્રકારે મુરારપતે બાદશાહની સમજણ કર્યાથી, અંતે પૂતાપર સર્જેખાને ન જવું પણ શિરવળ જઇ રોહિડખોરા વેળવડખોરાનો બંદોબસ્ત કરવો, અને તેની સાથે માવળના દેશમુખ બાદલે રહેવું એવું મુરારરાવે ઠરાવ્યું આથી બાદશાહના મનનું પણ સમાધાન થયું બાદશાહને પણ મુરારરાવની સલાહ યોગ્ય અને સત્ય લાગી પણ આથી સૈયદુલ્લાખાનના મનનું સમાધાન થયું નહી પોતે યોજેલા માણસ સાથે મુરારરાવનો પણ માણસ

છે એ એને ઠીક લાગ્યુ નહી પણ હવે લાચાર બની ઉપરનો હુકમ નીકળ્યો એટલે મૌન ધારી રહ્યો એટલામા વળી છેલ્લી ઘડીએ તોરણાપર જવાનુ પોતાનુ પણ બંધ રહ્યુ, અને પોતાને બદલે ત્યાં યે મુરારરાવના પક્ષનો જ માણુસ ગયો તેથી તેના ક્રોધ-દ્વેષની તો અવધિ થઇ પોતાની મનીષા પાર પડી નહી આટલી આટલી યુક્તિ રચી અને તેને આટલી હદસુધી લાવી પણ અંતે તે તુટી પડી, એવુ થયુ જે રમણીમાટે તેણે આટઆટલુ કર્યું, તે મળી નહી પણ ફીકર નહી, હજુ આશા ગઈ નથી 'જીતે રહેંગે નર તો ફીર બસાયેંગે ઘર' હાલ નહી તો ભવિષ્યમા તે ક્યા જનાર છે? એમ ધારી તેણે પોતાને મનનુ સમાધાન કર્યું તેને જે વાત સાધવાની હતી તે, ફિરંગોજીને તેના સર્વ કુટુંબસાથે કેદ કરી, રણદુલ્લાખાન બિજાપુર લાવશે, ત્યારે સધાશે ત્યાસુધી પોતાની મનોકામનાની તૃપ્તિને અવધિ આવશે એમ ધારી મનનુ સમાધાન કર્યું ભુવો ભુવાનુ કહે, ને, જાગરીઓ જાગરીઆનુ કહે એક ધાર્યું ને થયુ બીજુ અહીં તો રણદુલ્લાખાન માત્ર ફિરંગોજીને પકડી લાવ્યો તેની પુત્રવધુ તેની સાથે નથી એવુ જોતા તેના મનમા એકદમ અગ્નિનો ભડકો થયો—પગની આગ ચોટી સુધી પહોચી ગઈ આ રણદુલ્લાખાને નષ્ટ કરવા શુ કરૂં કે શુ નહી? એવુ મનમા થઇ રહ્યુ આ છોકરી કિલ્લાપર છે કે કેમ, કે આ રણદુલ્લીયાએ પોતાને માટે ઉપાડી છે, તેની તપાસ કરવા લાગ્યો તપાસમા એવી ખબર મળી કે ખાન કિલ્લાપર ગયો તે પહેલા તો તે નાસી ગઇ હતી, ને ત્યાં ન હોતી ખાન ફિરંગોજી સાથે પૂર ઇજ્જતથી અને માનમરતબાથી વર્ત્યા છે ઇત્યાદિ બાતમી મળતા તેણે રણદુલ્લાખાનપર વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. 'ડફગરની દુકાનમા બીલાડી મુત્રે, તો કે ગંધ મારતી બંધ'—તેમ એક તો મૂર્ખાઇ છે જ, તેમા બીજી વધી તો શુ ને ઘટી તો શુ!' તેવુ આ નીચ બુદ્ધિના સૈયદુલ્લાખાનનું હતું—તેણે રણદુલ્લાખાનપર વેર લેવાનો ઠરાવ કર્યો, અને ફિરંગોજીને પોતાના તાબામા લઇ કેદમા નાખી, હાલ હાલ કરી ઠાર મારવો, અને તે જ પ્રમાણે તેના વહેવાઇ નાનાસાહેબના સસરાના પણ વરનાર બુરી બેહાલ કરી તેમની સ્ત્રીઓસાથે જ તેને પકડી લાવી પોતાની ઇચ્છા પુરી કરવી એવી પણ ઘોર પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી

" ન ડર ખુદાસે તુ હો કર ગુન્હા કરતા હય
ન જાનુ ક્યા તેરા અંજામે કાર હોવેગા "

પ્રકરણ ૨૩ મું

બિજાપુરના સમાચાર

" Nothing is lost ! for failure cannot be
What wisdom infinite wolves the plan,
'Tis but a part & not the whole we see,
In worlds unseen revive things dead to men

ગેરલોક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ ૧-૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

"આગે મે ધસિયે ન, ધસિયે તો ખસિયે ન,
શૂર કે સમીપ જાકે, મારીયે કા મરીયે,
બુદ્ધિબિન બોલિયે ન, બોલિયે તો ડોલિયે ન,
મૌન ઐસા બોલિયે, જો બોલિયે સો કીજિયે
અજાણપ્રિત જોડિયે ન, જોડીયે તો તોડિયે ન,
જોડ ઐસી જોડિયે, જો જીવનમેં જડિયે
કહે કવિ કહાનદાસ, સુનોજી બિહારીલાલ,
ઉમરમેં બીસકાલ, કહા મુસલસે ડરિયે !" —કહાન

અહીં આપણા નળનાખોર મડળે પોતાની અનિશ્ચા પ્રમાણે ચાર માસમા તોરણનો કિલ્લો લેવા માટે જે જે તૈયારી અવસ્ય જોઈતી હતી, તે તે કરવા માટે જે જે પ્રયત્ન કરવાના હતા તે સનધિ વિચાર શરૂ કર્યો હથીયારો, પૈસા, દારૂગોળો વગેરેનો જમાવ કરવાની એક સરખી ખટપટ આજ નિમો થયા ચાલુ હતી સારકડથી થોડા માઇલ દૂર એક ગીચ ઝાડીવાળા ભાગમા એ ઝુપડી હતી, તેમા એકમાં હનુમાનની મૂર્ત્તિ હતી, તે આપણે આગળ વર્ણવી ગયા છીએ. તે મૂર્તિ નીચે એક ગુપ્ત ગુફા હતી તે સ્થાન આ વીર રોગીએ પોતાની સામગ્રી રાખવાને માટે નિર્માણ કર્યું હતુ અને ત્યા સામગ્રી પૂર્ણ ઝપાટાથી એકઠી થતી હતી તે ગુફા હથીયારો-દરેક જાતના હથીયારોથી પૂર્ણ રીતે ભરેલી હતી, તેમ ખજાનો પણ તેમા પુષ્કળ ભરેલો હતો શિવાજીએ પોતાના સાથીઓસહ, મુસલમાન ઉમરાવોના ગામોપર, અને મુસલમાનોને કેટલા જેમણે પોતાનો દેહ સરસ્વ રીતે વેચ્યા છે એવા મરાઠાઓના ગામોપર હલ્લા કરી લુટી હથીયાર અને પૈસો આ ગુફામા લાવી ભર્યો હતો આ વખતે એવી સ્થિતિ થઈ હતી કે શસ્ત્ર અને સપત્તિ એ બેની જરાપણ ખામી ન હોતી તેજ પ્રમાણે શિવાજીનો હેતુ પાર પાડવા વીર પુરૂષોની પણ ઓછપ ન હતી સર્વ કાઈ તજવીજ યથાસ્થિત થઈ ચુકી હતી ફક્ત અત્યારે રોહિડખોરામા ચાલતી ગડબડનુ પરિણામ અને ખરો વખત આવવાની જ ખોટી હતી

એ જ પ્રમાણે આવા રાજકારણમા લાગનારી દક્ષતા અને ચાણાક્ષપણુ પણ તેનામા પૂર્ણ હતાં, સર્વ તરફથી ખાતમીઓ લાવવાની વ્યવસ્થા પણ ઉત્તમ પ્રકારે તેણે કરી હતી ખાતમીઓ લાવવા બદલ શ્રીધરસ્વામિએ કેવી વિલક્ષણ યોજના રચી હતી, અને તે વ્યવસ્થાપર પૂર્ણ દ્રષ્ટી યાગ, ચતુર નરહર સ્વામિની યોજના યોજી હતી તે આપણે આગળ જોઇ ગયા છીએ તે વ્યવસ્થા પ્રમાણે હમેશા મુખ્ય મુખ્ય જગ્યાઓની ખાતમીઓ મળતી રહેતી હતી દેહ જાય કે રહે,પણ આપણે તો'આ ધર્મ સ્થાપનના અને ગૌબ્રાહ્મણને આ યવનોના ત્રાસથી છોડાવવાના કાર્યમા લાગવુ એવો શિવાજી અને તેના સર્વ અનુયાયીઓનો પક્કો નિશ્ચય થયો હતો આ નિશ્ચય કેવળ ન્હાનાસુના હલ્લાઓ કરવા પુરતો કે ધાડો મારી મુસલમાનોને લુટવા પુરતો જ ન હોતો, પણ

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

ને મગદી ગજ્યની-હિંદુપદપાદશાહીની-હિંદી અગાજ્યની સ્થાપના કરવાનો હતો તે માટે રોહિડેશ્વરમા પ્રતિના પણ લેવાઇ હતી ભારતીય યુદ્ધના અનેક વચનો અભળી, પોતાને દેવ સહાય થશે અને તે વખતે જે પ્રમાણે દુર્યોધનાદિ અન્યાયી અને દુષ્ટ લોકોથી પૃથ્વિ છોડવી, તે જ પ્રમાણે આ વખતે પણ પોતાને હાથે પરમાત્મા આ યવનજાતથી ગજાયલી પૃથ્વિ છોડવશે અને જે એક મહા પુરુષનો કૃપાપ્રસાદ પોતા-પર શ્રીધર સ્વામીદ્વારા થયો છે, તે યોગથી આપણને આ મહદ્ કાર્યમા ખરેખર યશ આવશે જ, એવું વારંવાર શિવાજીને લાગતુ હતુ જગ આની કૃપાતી તો તેની પકની ખાત્રિ જ તની આટલા બધા મનને આધાર હોવાથી તેમ પોતે જાતે દઢ નિશ્ચયી અને શૂરા હોવાથી હાથ ઘરના હાથમા ધરેલ સહ કાર્ય થશે, એવું તેને હમેશ લાગતુ હતુ જે પ્રમાણે પોતાની જહાગિરની આસપાસના પ્રદેશમાથી આતમીઓની તેની તૈયારી હતી, તેજ પ્રમાણે વિજા પુરી પણ આતમીઓ આવવા સારુ વ્યવસ્થા તેને કરી હતી વિજાપુરમા તો મન દાઈ હતુ, દાખુ તેનો પિતા વિજાપુરનો મ્હોટો સરદાર હોઇ તેનાપર બાદશાહનો અતિ પ્રેમ હતો. શિવાજીને દરબારમા લાવી અમારે સ્વાધીન કરો અમે તેને મ્હોટી મ્હોટી પદવિઓ આપીશુ એમ બાદશાહે ઘણી વાગી વખત શહાજીને કહ્યું હતુ, પરંતુ શહાજીએ પોતાના પુત્રપાસે વિજાપુર આવવા માટે કિવા વિજાપૂરના તેઓ તો હતો ત્યારે આ શાહની દરબારમા આવવાની વાત માટે કે તેને અતિશય સતાપ થતો કેટલીક વખત તે બાળક હતો ત્યારે શહાજીરાજ જોડે જુલમરી શિવાજીને દરબા મા લઇ જતો, તે વખતે ત્યા બાદશાહને મુજરો ન કરતા પિતાપાસે બેસે એવા પણ ઉન્મત્તપણાના આચરણો કર્યાં હતા તે વખતની તે પ્રકારનો આગ્રહ કર સાનુ શહાજીરાજાએ છોડી દઇ તેને પોતાની જહાગિરપર પાછો મોકલી આપ્યો, અને પોતે વા ગાની ફરમાનથી દક્ષિણ તરફ રહાગી કરવાને ગયો ઇત્યાદિ હકિકત વાચ ને પ્રતિહાસપરથી ખબર જાણવી વધુ હકિકત માટે મ્હારી "ઉષા-અગાજ્યસ્થાપના એ કથાપર નેમનું લક્ષ ખેચું છુ

ઠેઠ બાળપણથી વધતો આવેલો યવનદ્વેષ અને સાથે આવે વધતી આવેલી અગાજ્ય સ્થાપનાની ઉત્કટ ઇચ્છા આ વખતે તો એટલી બધી વધી હતી, કે કોઇ પણ રસ્તે તેને સગીરીને મૂર્તિ રૂપ આપવુ જરુરનુ હતુ શિવાય આપણે જોઇ ગયા છીયે તેમ હવે કોઇ ને કોઇ પણ કિલ્લો હસ્તગત કરી લઇત્યાથી પોતાના મન ઉપરનની સસ્થાપના કર્યાં વગર શિવાજી અને તેના અનુયાયીઓને બીજો માર્ગ ન હતો તે મહાન રોહિડેશ્વરમા ચાલતી ગડબડથી મજખાનને કાઢી, સર્વ માવળ પોતાના હાથમા લેવાની પણ અગત્ય હતી. જે દિવસથી રોહિડેશ્વર નામે મંદિરમાં પ્રતિજ્ઞા લેવાઇ, અને જે દિવસથી શ્રીધરસ્વામિની સલાહથી ચાર માસમા તોરણા સર કરવની પ્રતિજ્ઞા કરી તે દિવસથી તે કાય નરદ્ર પૂર્ણ ઉત્સાહથી સૌ મચ્યા રોહિડેશ્વરમાં પણ અત્યારે વારવાર શિવાજીને ચોરી છૂપીથી જવુ પડતું અને લોકોને ઉત્તેજિત રાખવા પડતા

તોરણા લેવાની પ્રતિજ્ઞાને આજ દસ દિવસ થયા શિવાજી, તાનાજી, યેસાજી શ્રીધર-સ્વામી અને નાનાસાહેબ અરણ્યમાં આવેલી ઝુપડી-પ્રેતાની હમેશના ગુપ્ત જગ્યાપર વિચાર

કરતા બેઠા હતા સુમારે એક ઘડિના પૂર્વે ખુદ બિજાપૂરથી એક બાતમીદારે એવી બાતમી-આપી હતી કે –"રણદુલ્લાખાનપર બાદશાહની અતિશય નારાજી થઇ છે તોરણાના કિલ્લેદારના હાલહાલ કરી તેને તુરગમા નાંખના હુકમ નીકળ્યો છે રણદુલ્લાખાનપર નારાજી થવાનુ કારણ એક તો તેણે રગરાન આપાની તરફદારી કરી અને બીજુ એક અતિશય તરૂણ મરાઠા સરદારને તોરણા પાસેથી પકડી લાવ્યો છે છતા બાદશાહને તેની ખબર આપી નથી આથી તેના તરફ બાદશાહનુ મન અતિશય કલુષિત થયુ છે આ સમાચારથી નાનાસાહેબને પણ લાગી આવ્યું અને તેના સાથીઓને પણ ઘણી ચિ તા ઉત્પન્ન થઇ આ બાતમીથી તેઓ ચિ તાતુર બન્યા નાનાસાહેબ તો ઘણો શોકાતુર થયો પિતા હવે ઘડપણમા છુટે એવી આશા નથી, અને આવા પ્રસગમા જો આપણે તોરણાપર ચડી જઇએ તો ઘણુ ભયકર પરિણામ આવને એ દેખીતુ હતુ આ પ્રસગે કોઇપણ યુક્તિ યોજવી જોઇએ એવુ સર્વેને લાગ્યુ અને સવ શુ કરવુ તેના વિચારમા બેઠા શ્રીધરસ્વામી તો અતિ વિચારમા ગુમ થયના દેખાય. આ બાતમી ઉપરાત કાંઈ વિશેષ બાતમી તેને મળી હોય એમ લાગ્યુ તે જોઇએ તેમ હો, પણ અત્યારે આ વાત તો ખરી કે સર્વેની ચિત્તવૃત્તિ આ સમાચારથી નિરાશ-ઉદ્વિગ્ન થઈ હતી હજુ શુ કરવુ તે કોઇને સુઝતુ ન હોતુ એટલામા નાનાસાહેબ મ્હોટેથી બોલ્યો —

"આપની સર્વેની અનુમતિ હોય તો હુ બિજાપૂર જાઉં, અને સાંચી ખરી હકીકત શુ છે તેની બાતમી કાઢી લાવુ છુ સધિ સાપડતા જોઇએ તે કરશુ વડિલને છોડવી મુક્ત લાવીશ. અરેરે !'આ ગયા દોઢ મહિનામા અમારા કુટુમ્બની કેવી વિલક્ષણ સ્થિતિ થઇ છે, તે જુવો! હુ તો આમ રહ્યો, પણ આપ જેવાની સેવામા રહી દેશરક્ષણ, ધર્મરક્ષણ પણ મ્હારા હાથથી થશે પણ બામાની અવસ્થા શુ ? હાય, તેની પણ કાંઈ બાતમી નથી એ કયા ગઈ હશે ? કેમ ગઇ ? કોના હાથમા સપડાઇ ? કાંઈ પણ બાતમી મળતી નથી—તો મહારાજસાહેબ, સ્વામિસાહેબ, મને હવે જવા દો રજા આપો મ્હારા પિતાને તો મુક્ત કરી લાવવા દો, નહી તો આ દેહ તેમની મુક્તિના કાર્યમા પડવા દો આદલી બધી આ ચડાળોએ તેમની વિટબના કરી છે તો તેમને આપણે છોડવી લાવતા તે બાજીથી અનુકૂળ થશે અને અનુકૂળ થયા તો ઝપાટાથી આપણા કાર્ય થશે શિવાય મ્હારા ત્યાં જવાથી આપને પુષ્કળ નવીનવી બાતમીઓ કાઢી અનેક પ્રકારે ફાયદો કરી શકીશ આપની આજ્ઞા તોડવા મ્હારી ઇચ્છા નથી, પણ મ્હારા મનનો કૃતનિશ્ચય થયો છે, કે, બિજાપૂર જઇ પિતાને છોડવવા, કિંવા તે કાર્યમા દેહાર્પણ કરવુ "

નાનાસાહેબ પૂર જુસ્સાથી બોલતો હતો જાણે પોતાનુ હૃદય તે શબ્દોમા મુકયુ હોયની ! તેના મુખદ્વારા પડતો દરેક શબ્દ તેની સાથે તેના અત કરણનો એક એક ટુકડો લઈ બહાર પડતો હોયની એવુ લાગતુ હતુ ! શિવાજી અને સ્વામિમહારાજે તેનુ બોલવુ શાન્તચિત્તે સાંભળી લીધુ તે પુરૂ થયા જરા વિચાર કર્યા પછી શ્રીધરસ્વામી બોલ્યા — " આ વખતે બિજાપૂર આપણાપૈકી કોઇએ પણ જવુ તો જોઇએ જ કેવળ બાતમીદારો પર જ-

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્રવાર્તા) રૂ ૨-૦૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની મુબાઇ

અવનખી રહેવામાં ડહાપણ નથી તેમ એકલા નાનાસાહેબને પણ જવા દેવા એ પણ યોગ્ય નથી. આ વખતે નાનાજી ફિરંગોજી, યેસાજી અને મિર્જાપુરથી પૂર્ણ માહિતગાર યમાજીએ વેશ પાલટો કરી મિર્જાપુર જવું જોઇએ. રંગરાવ આપાને છોડવી લાવવાની ખટપટ કરવી અતિ મહત્વની છે. પણ એ કામ અતિ સાવધપણે કરવું જોઇએ. રંગરાવ જેવો આપણને અનુકૂળ થાય તો એક ઘણું મ્હોટું કાર્ય સધાયું એમ સમજો."

સ્વામિમહારાજનું બોલવું સ્વસ્થ ચિત્તે શિવાજી સાંભળતો હતો, અને તેમનું બોલવું પુરું થતાં વિચારપૂર્ણ દ્રષ્ટિથી સ્વામિતરફ જોઈ શિવાજી બોલ્યો—"આપની સલાહ વ્યાજબી છે. નાનાસાહેબને એકલા જવા દેવા એ યોગ્ય નથી. તેમ તેની સાથે જવાને જે વીરોની યોજના સૂચવી છે તે પણ બરાબર યોગ્ય છે. રંગરાવને છોડવવા તે પણ અતિ મહત્વનું છે એમાં શક નથી. આ લોકોએ ત્યાં જઈ ઘણી સાવધતાથી વર્તવાનું છે. વેશ કોઈથી ના જાય તેવી રીતે અજ્ઞાતવાસમાં રહી કાર્ય બજાવવાનું છે. આ જે કામ કરવાનું છે તે ખુદ રાજધાનીમાં, તેમના ડોળાઆગળ! અને કેવળ આપણા ત્રણ ચાલાક વીરોએ જ જઈ કરવાનું છે. તેમની આંખમાં ધોળે દિવસે ધૂળ નાખી અતિ શિતાબીથી કામ કરવાનું છે. આ સિવાય બીજો માર્ગ નથી. અહીં રોહિડખોરામાં પણ મ્હોટી ગડબડ ચાલે છે તે પણ આપણે ભૂલી જવાનું નથી. તે કામમાં ત્યાંના ચતુર યોગ્ય લોકો અને આપણા બીજા વીરો યોજવાના છે, તે પણ વિચાર કરવાનો છે. હવે મિર્જાપુર નાનાજી, યમાજી અને નાનાસાહેબે જવું એ ઠર્યું. ત્યાં જઈ કોણે કેમ વર્તવું, શું શું કરવું ને ત્યાંના આપણા ગુપ્ત બાતમીદારોને ખબર આપવી એ સર્વ વિચાર કરવો જોઇએ."

આ એકંદર બોલતાં શબ્દાનુશબ્દ એટલી શાંત રીતે શિવાજીના મુખમાંથી બહાર પડતા હતા કે જાણે પ્રત્યેક શબ્દ બહાર પડતા બોલનારાનું મન કોઈપણ ગૂઢ વિચારમાં નિમગ્ન થયેલું હશે એવું દેખાયું. જે વાતનો વિચાર કરવો જોઇએ એવું તે કહેતો હતો, તે જ વાત વિશે ઉપલું ભાષણ કરતા કરતાં મનમાં વિચાર ચાલતો હતો, એટલું જ નહી પણ શું કરવું, શું થાય, ત્યારે શું કરવું, એ કરેલું ઇત્યાદિ વાતોનો નિર્ણય પણ તેના મનમાં થયો હોય તેવું દેખાયું.

ઉપલું ભાષણ પુરૂં કરી શિવાજી કેટલોક વખત શાન્ત ચિત્તે સ્તબ્ધ બેઠો. જાણે કેમ મનમાં કરેલ વિચાર પરિપક્વ થવાની રાહ જોતો હોયની! તે અવધિમાં સર્વ અતિશય સ્તબ્ધ રીતે અને પૂજ્યભાવ યુક્ત દ્રષ્ટિથી તેના તરફ જોઈ રહ્યા. સ્વામિજીના નેત્રોમાં પણ એક પ્રકારનું પૂજ્ય બુદ્ધિયુક્ત પ્રેમ ઝળકી રહ્યું હતું. અંતે તેણે કોઈ નિશ્ચયપર આવી, પોતાનો વિચાર જાહેર કર્યો, અને તેપર સલાહ મસલત ચલાવી. અને તેને પરિણામે-નાનાસાહેબ, નાનાજી અને યમાજી બીજે દિવસે પ્રભાત થતા જ ત્યાંથી નીકળ્યા. અને મિર્જાપુરના માર્ગે પડ્યા. સાથે શુભાનજી નામનો એક અતિ ચાલાક વાચાળ વીશ પચીશ વર્ષની ઉમ્મરનો છોકરો લીધો.

[illegible] પાંચ પ્રેમકથા રૂ ૦-૬-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આ ચાર જણાઓએ સાધુઓનો વેષ ધાર્યો હતો તેઓ નિર્વિઘ્ને મિર્જાપુર પહોચ્યા ત્યા ગામ બહાર આવેન ઉજ્જડ જગ્યામા એક ખંડિયર મકાનમા આવી તેમણે ઉતારો લીધો તેઓ હજુ વિશ્રાંતિ લેતા બેઠા હશે ત્યા એક ફકીર આવી પહોચ્યો. તે આવતા આપણા ચાર મુસ ફરમાથી એકે ગાઢા અવાજે પુછ્યુ "કોણ છો તમે?"

હસીને સાઇંઓએ ઉત્તર આપ્યો—"દોસ્ત, દોસ્ત દુશ્મન નથી તાન મ તમને ઓળખ્યા પણ તમે મને ઓળખ્યો નહી, તમારો વેષ મ્હારાથી છુપાયો નથી નહી તમ અહીં કયા કામ માટે આવ્યા છો તે પણ હુ જાણુ છુ હુ ધારતો જ હતો કે તમે બધા આવશો તમારી તપાસપર જ હતો અને બે માર્ગનપર આવેલા એક વડના ઝાડ નીચે હુ પડયો હતો, ત્યારે મ્હેં તમને દીઠા, અને તમારી પુઠે આવ્યો, સમજ્યા મહેરબાન—"

આપણા આ ચાર મુસાફરો આશ્ચર્યથી તેના તરફ જોઇ રહ્યા "આ કોણ? અહીં ક્યાથી?" એ પ્રશ્ને તેમના મનમા ખળ વઠ તેમને ગુચ ના એટલામા તે ફરી બોલ્યા—"ગભરાવ નહી, હુ આપનો મદદગાર જ છુ આ તાનાજીગનને? આપ નાનાસાહેબ? નહી, અને હેમે સાહેબ યમાજી? કેમ? બોલો, બરાબર?"

તેઓ ચમક્યા પ્રથમ પગથીએ જ વેષ કળાઈ ગયો પણ આ કોણ? આપણુને ગવાને એ બરાબર ઓળખે છે, અને આપણે તેને ઓળખી શક્યા નહી તેને પુરો કરવો જોઇએ નહી તો બાતના મહાર જશે તો દગાશું, એવુ પણ તેમના મનમા આવ્યુ 'મ્હારે વિશે બિનફીકર ચાકા ધરશો નહી હુ આપનો દોસ્ત, આપનો સેવક જ છુ—મ્હારી નજર નગર આપનુ કાર્ય સધાશે ન હું તમે મને ન ઓળખ્યો" એમ કહેતા ફકિર દાઢી મુછ કાઢી નાખ્યા અને તેની તરફ સાશ્ચર્યથી જોતા તાનાજીના મુખમાથી આ શબ્દ બહાર પડ્યા—"કોણ અઝીમુલ્લાખાન! વાહવા! તમારી યોજના મિર્જાપુર થઇ છે, તે યોગ્ય જ છે ગુપ્ત ચાર તરીકે તમે પૂર્ણ લાયક છો તમને જ પ્રથમ મળવાના હતા, અને આ અનાયાસે લાભ થયા, ચાલો"

"દિલ્લી ગયે, આગેસે આયે, ગયે પીછુ મુલતાના
બાત ખુબી, ઓહા તુમારી, બડે બડે ને પિછાના

ગુલામગીરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, તથા બહારગામના વિઝીટરો માટે
મુબાઈમાં ફકત એક જ.

"શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ."

આ હિન્દુ લૉજ તેના હિન્દુ માલિકોની ખાસ જાતી દેખરેખ હેઠળ તદ્દન નવી જ મેનેજમેન્ટ સાથે ચલાવવામા આવે છે. ગ્રાહકોની વધતી અસાધારણ ધમાલ તે જ અમારૂ એક સાચુ સરટીફિકેટ છે. એક જ વખત પધારવાથી વધુ ખાત્રી થશે

ઠેકાણુ—ક્રાફર્ડ મારકીટ સામે

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ ' લૉજ '

અમૃતાંજન

(રજીસ્ટર્ડ)

એ દેશી દવામાથી હીન્દુસ્તાનમા તૈયાર કરવામા આવ્યુ છે. તેનો ઉપયોગ, જ્યા તમને શરીરમા ખરજવુ થાય ત્યારે, અમૃતાજન વાપરજો. આખા શરીરના કોઈ પણ ભાગપર એક અતિશય રામબાણ ઈલાજ પુરવાર થયેલો છે

ફકત દસ આનાની કીમતમાં
તે દરેક ઠેકાણે વેચાય છે

આજના ભણેલા ડાકટરો અમૃતાજન વાપરવાની
મજબુત ભલામણ કરે છે

અમૃતાજન ડેપો ન. ૧૯૦ ફ્રિઅર રોડ, મુબાઈ.

આ ચાર જણાઓએ સાધુઓનો વેષ ધાર્યો હતો તેઓ નિર્વિઘ્ને મિર્જાપુર પહોચ્યા ત્યા ગામ બહાર આવેલ ઉજ્જડ જગ્યામા એક ખડિયેર મકાનમા આવી તેમણે ઉતારો લીધો તેઓ હજુ વિશ્રાતિ લેતા બેઠા હશે ત્યા એક ફકીર આવી પહોચ્યો તે આવતા આપણા ચાર મુસફ઼રમાથી એકે ગાભ અવાજે પૂછ્યુ "કોણ છો તમે?"

ફકીરે સાહેબે ઉત્તર આપ્યો—"દોસ્ત, દોસ્ત દુશ્મન નથી તાન્યા તમને ઓળખ્યા પણ તમે મને ઓળખ્યો નહી તમારો વેષ મ્હારાથી છુપાયો રહ્યો નહી તમે અહી કયા કામ માટે આવ્યા છો તે પણ હુ જાણુ છુ હુ ધારતો જ હતો કે તમે બધા આવશો તમારી તપાસપર જ હતો અને એ માર્ગપર આવેલા એક વડના ઝાડ નીચે હુ પડયો હતો, ત્યારે મ્હેં તમને દીઠા, અને તમારી પુઠે આવ્યો, સમજ્યા મહેરબાન—?"

આપણા આ ચાર મુસાફરો આશ્ચર્યથી તેના તરફ જોઈ રહ્યા "આ કોણ? અહી

નામા તે ફરી બોલ્યા—

નાનાસાહેબ, નહી ?

પુસ્તક ૨૫ મું,]   જુલાઈ, ઈ. સ. ૧૯૨૦   [અંક ૭.

ગીતાનો આદેશ.

લેખક—રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા.

' All the problems of human life arise from the complexity of our existence, the obscurity of its essential principle and the secrecy of the inmost power that makes out its determinations and governs its purpose and its processes If our existence were of one piece—solely material vital or solely mental or solely spiritual or even the others entirely or mainly involved in one of these or quite latent in our being there would be nothing to purplex us, the material and vital law would be imperative or the mental would clear to its own pure and unobstructed principle or the spiritual self existent and self-sufficient to spirit The animals are aware of no problems a mental god in a world of pure mentality would admit none or would solve them all by the purity of a mental rule or satisfaction of a rational harmony, a pure spirit would be above them and self-content in the Infinite But the existence of man is a triple web a thing mysteriously physical-vital, mental and spiritual at once, and he knows not what are the true relations of these things, which the real reality of his life and his nature, whither the attraction of his destiny and where the sphere of his perfection '

—*Aurobindo Ghose*

ગીતાનો મુખ્ય આદેશ શું છે? વ્યવહારમાં તે કેટલો ઉપયોગી છે? જે વખતે તે આપવામાં આવ્યો હતો તેને ઘણો કાળ થયા છતાં અને તે કાળમાં મનુષ્યના વિચારમાં, તેના જીવનમાં અનેક ફેરફારો થયા છતાં આજના મનુષ્યનું જીવન ઉત્તમ કરવામાં તેનો શું ઉપયોગ છે?

મનુષ્યનું મન હમેશ આગળ વધે છે, પોતાના વિચાર ફરવે છે, વિકાસ કરે છે અને તેનું પરિણામ એ આવે છે કે ભૂતકાળના વિચાર અને ભૂતકાળની ગોઠવો નિર્માલ્ય થાય છે અથવા તે રહેલ હોય તો તેમાં દૃશ્ય અથવા અદૃશ્યપણે ઘણા ફેરફાર કરે છે

સાક્ષરજીવન રૂ ૨—૦—૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ભૂતકાળના શાસ્ત્રો તો જ ઉત્તમ કહી શકાય કે જો તે વખતોવખત મનુષ્યના કેટલાક વિચારને સહાય આપી શકે કારણ કે દરેક કાળે તે શાસ્ત્રના વિચાર ગમે તેવા અપૂર્ણ લાગે તોપણ તે શાસ્ત્રના સત્યને, તેના અનુભવને અસર થવી ન જોઇએ સત્ય ત્રણે કાળમા સત્ય રહેવુ જોઇએ

ગીતા એક એવુ પુસ્તક છે કે જેનો ઘણા કાળ સુધી ઘણી રીતે ઉપયોગ થવા છતા તેનુ સત્ય હજુ જાણે તાજુ જ હોય, તદ્દન નવુ જ હોય તેમ લાગે છે કારણ કે મહાભારત વખતે કહેવામા આવ્યા હતા તે જ આદેશ હજુ અને હમેશા અનુભવમા લાવી શકાય છે હિંદુસ્થાનમાં હજુ પણ ઘણા ધર્મને એ ગ્રન્થ પ્રમાણભૂત છે તેનો આદેશ જો કે બધા ધર્મવાળા સર્વાંશે સ્વીકારતા નથી છતા બહુ જ કિંમતી છે એમ સર્વ કબુલ કરે છે વળી તે આદેશની અસર માત્ર વિચારમા, તત્ત્વચિંતનમા જ રહેલ નથી, પણ જીવનમા પણ ઘણી ઉપયોગી નીવડી છે તેની અસરથી જ્ઞાન અને ક્રિયા વિકાસ પામ્યા છે તે આદેશની અસરથી આ દેશની વિદ્યા કળામા ઘણી વૃદ્ધિ થઈ છે એક મહાન પુરૂષે હમણા એવુ પણ કહેલુ છે કે પ્રભુમય જીવન માટે જે આત્મજ્ઞાનની જરૂર છે તે સર્વ ગીતામા મળી શકે છે આ કહેલુ શબ્દશઃ ખરૂં માનીએ તો ગીતા પ્રત્યે આપણે વહેમને ઉત્તેજન આપ્યુ ગણાય. આત્માનુ સત્ય અનંત છે અને તે સવ ગીતામા જ સમાયેલ છે એમ કહેવાય નહીં, છતા એટલું કહી શકાય છે કે આત્મપ્રાપ્તિના ઘણા અને મુખ્ય માર્ગ તેમા છે અને ગીતાનો ઉપદેશ આપ્યાને ઘણો કાળ થયા છતા અને તે કાળમા તત્ત્વજ્ઞાનમા અને તત્ત્વાનુભવમા ઘણો વિકાસ થયા છતા હજુ પણ ગીતા આપણને વધુ ઉત્સાહ આપી આગળ વધારી શકે છે હિંદુસ્થાનની બહાર પણ ગીતા જગતનુ એક મહાન શાસ્ત્ર ગણાય છે, જો કે ત્યા ગીતાના મૂળ તત્ત્વ કરતા ગીતાના વિચારને પ્રધાનપદ મળેલ છે ત્યારે ગીતામાં એવુ શુ છે કે જેથી તેના તત્ત્વની, તેના વિચારની સર્વત્ર આટલી અસર થઇ રહી છે?

ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાનથી અને તેના યોગથી, જે મુખ્ય આદેશ નીકળે છે એટલે કે જે વિચારથી ગીતા શરૂ થાય છે, જે વિચારથી ચાલુ રહે છે અને જે વિચારથી સમાપ્ત થાય છે તે એ જ છે કે જે ઉત્તમમા ઉત્તમ, અતીતમા અતીત આત્માનુભવની મનુષ્યના જીવન અને કર્મની સાથે, ઐક્યતા કરે છે, તે બે વસ્તુ વચ્ચે સમજણ કરવી સહેલી છે અને ઘણા કરે છે પણ ઉત્તમ આત્મજ્ઞાન અને મનુષ્યની જીવનક્રિયા વચ્ચે સમજુતી કરવા માત્રથી જ છેવટનો સંતોષકારક નિર્ણય લાવી શકાશે નહી ઘણા એમ કહે છે કે આત્મજ્ઞાનથી નીતિમાન થઇએ એટલે મનુષ્યજીવન સફળ થયુ વ્યવહારમા તેના અર્થની કિંમત છે, પણ તેનો મનુષ્યદૃષ્ટિથી મનુષ્યના વ્યવહાર માટે સારા મનુષ્ય બનવા જેટલો ઉપયોગ થયો, તેથી સામાન્ય મનુષ્ય સારો મનુષ્ય થશે, પણ તે પ્રભુ થશે નહી તેવો અર્થ કરવાથી આત્માનું સમગ્ર સત્ય અને મનુષ્યના સમસ્ત જીવન વચ્ચે ઐક્ય થશે નહી, ઉલટુ તેથી જેટલી મુશ્કેલી ઓછી થાય છે તેટલી જ વધે છે તેમાંની એક મુશ્કેલી

તો એ જ ઉભી થગે કે યુદ્ધને પ્રસગે મનુષ્યે કેવી નીતિ ગ્રહણ કરવી—કે જે પ્રસંગે ગીતા શરૂ થઈ છે અર્જુન યુદ્ધનો નીતિથી જ વિચાર કરે છે તે વિચાર કરે છે કે " એક બાજુ મારો ધર્મ લડવૈયા તરીકે, નાયક તરીકે, રાજા તરીકે, યુદ્ધને મુખ્ય નેતા તરીકે શુ છે? આ યુદ્ધમા ન્યાય અને અન્યાય વચ્ચે, સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે મારો ધર્મ શુ છે? મનુષ્યનું કલ્યાણ કરવુ એ મારો ધર્મ છે અને તેથી આ યુદ્ધમાં પડી ઘણાનો સહાય થવા જતા, સત્યનુ, ન્યાયનુ નવુ ધર્મરાજ્ય સ્થાપવુ એ એક બાજુ મારો ધર્મ છે બીજી બાજુ નીતિની દષ્ટિએ, આવા સાધન વાપરવા, આવુ કર્મ કરવુ તે પાપરૂપ લાગે છે, દુ ખમય લાગે છે, તેથી કુટુબનો નાશ થાય છે, વ્યવસ્થા તુટે છે, મનુષ્યજીવન અસ્થિર બને છે " આ બે વિચારમાં નીતિના વિચારે જોર કરવાથી યુદ્ધ છોડી દેવુ તે જ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધર્મ તેને લાગે છે આત્મજ્ઞાનનો નીતિની દષ્ટિએ ઉપયોગ કરવાથી અહિંસા પાળવા મન થાય છે, કોઇને દુ ખ ન થાય તેવુ કર્મ કરવા વિચાર આવે છે, કોઇ પ્રાણીમાત્રનો જીવ ન લેવાય તે જ ઉત્તમ ધર્મ હોય તેમ સમજાય છે નીતિની દષ્ટિએ એવો વિચાર આવે છે કે યુદ્ધ કરવુ પડે તો પણ આત્મભાવથી કરવુ એટલે **અસહકારથી, સત્યાગ્રહથી, આત્મબળથી** કરવુ અને જો આ ઉપાય બાહ્ય જીવનમાં ફલિભૂત ન થાય અને અન્યાયનુ રાજ્ય વધે તો પણ મનુષ્યની નીતિ તો સચવાશે, અને અન્યાયની સામે થવુ એ પણ એક સદ્‌ગુણ છે, એમ માનવામા આવશે

બીજી દષ્ટિએ, એક દેશી તત્ત્વજ્ઞાનીને યુદ્ધ વખતે એવા વિચાર આવશે કે, મનુષ્ય-સમાજ પ્રત્યે ફરજ અદા કરવી એ ઉત્તમ ધર્મ નથી, નીતિમાન્ થવુ પણ ઉત્તમ ધર્મ નથી કારણ કે આત્મા એક છે અને તેને યુદ્ધની જરૂર નથી અને તેથી સસાર છોડી, જીવન ત્યાગી, બધા હેતુ કર્મ, એક બીજા પ્રત્યે ધર્મ વિગેરે છોડી દેવા જોઇએ કારણ કે મનુષ્યના જન્મ, મરણ, મનુષ્યના જીવન, સ્વપ્ના જેવા છે અધ્યાત્મદષ્ટિએ તેનો કાઇ ઉપયોગ નથી અને તે પ્રત્યે ઉદાસીન થઇ આત્માનુભવના ક્ષેત્રમા આ માનદમા મસ્ત થઈ ફરવુ જોઇએ

આ બે દષ્ટિનો તે તે સ્થાનમા ઉપયોગ છે તેની ગીતા ના પાડતી નથી. કારણ કે સમાજનુ કલ્યાણ કરવાનુ પણ ગીતા કહે છે સમાજના કર્મમા જે ભાગ લેવો જોઇએ, તે લેવાનુ કહે છે ઉત્તમ સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરવામા અહિંસા એક સાધન છે એમ કહે છે તેમ મોક્ષ માટે સસારત્યાગી સન્યાસી થવાનુ પણ ગીતા કબુલ કરે છે પણ ગીતા તો આ સર્વ ધર્મની ઉપર જાય છે સમસ્ત જીવન, સર્વ પ્રકારનુ જીવન પ્રભુનુ જ સ્વરૂપ વ્યક્ત કરે છે એમ કહે છે અને મનુષ્યના સર્વ કર્મ અને આત્માનુભવથી પ્રાપ્ત થતાં પ્રભુમય જીવનની એકતા કરે છે- આત્માનુભવથી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ થઇ કર્મ કરવાનુ કહે છે અથવા જેવા ભાવથી સર્વ કર્મ કરી પુરુષ પુરુષોત્તમ થાય તે બતાવે છે

સચિત્ર મુદ્રાક્ષરના પત્તાં રૂ. ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબઇ

મનુષ્યજીવનની બધી મુશ્કેલીઓનું મૂળ કારણ, આપણો ગુંચવણભરેલો સ્વભાવ છે, જે નિયમથી આપણું જીવન ચાલે છે તેનું અજ્ઞાન છે, અંતરમાં-હૃદયમાં જે સત્તા, સર્વ ક્રિયા કરે છે, તેના હેતુ ઉપર જે અમલ રાખે છે, તેની વ્યવસ્થા જે સાચવે છે, તે સત્તા ગુપ્ત રહે છે જો આપણું જીવન એક જ પ્રકારના સ્વભાવથી ઘડાયાં હોય એટલે કે જો બધા મનુષ્ય માત્ર તમોગુણી (જડ) હોય અથવા રજોગુણી (પ્રાણમય) હોય, અથવા સત્વગુણી (મનોમય) હોય અથવા ગુણાતીત (પરમાત્મામય) હોય અથવા આ ચાર ભાવમાંથી કોઈ પણ ભાવ, બીજા ભાવને પોતામાં નિત્ય સમાવીને રહી શકતો હોય તો આપણને કોઇ જાતની મુશ્કેલી નડે જ નહીં તમોગુણી અથવા રજોગુણી સ્વભાવનો ધર્મ સહેલાઇથી સમજી શકાય છે સત્વગુણી સ્વભાવ પણ શુદ્ધ મનથી તરત સમજી શકાય છે ગુણાતીત-આત્મભાવ પણ હમેશ સ્વતંત્ર અને પૂર્ણ રહી શકે છે પણ તમોગુણી અને રજોગુણી હોવાથી પશુઓને તેઓના જીવનમાં કાંઇ મુશ્કેલીઓ નડતી નથી. મનુષ્ય-મનોમય માત્ર સત્વગુણી જ હોય તો પણ શુદ્ધ મનથી, મન અને બુદ્ધિને સંતોષ મળે તેવું જીવન કરીએ, તો મુશ્કેલી મટી શકે છે અને માત્ર આત્મભાવ જ સત્ય હોય તો પણ અનંત કાળ સુધી આત્મ-તૃપ્તિમાં રહેવાથી કાંઇ મુશ્કેલી આવે નહીં પણ મનુષ્યનું જીવન આ ત્રણ દોરાનું બનેલું છે —

૧ તમોગુણ-રજોગુણ મિશ્રિત ૨ સત્વગુણી ૩ ગુણાતીત

મનુષ્યજીવન આ ત્રણ દોરાનું કોકડું છે અને તેથી આ ત્રણ વચ્ચે શું સંબંધ છે, પોતાના જીવનનો-પોતાના સ્વભાવનો શું હેતુ છે, પોતાને ક્યાં જવાનું છે, શું કરવાથી પોતે પૂર્ણ થઈ શકે તેની તેને ખબર નથી. તેના જીવનમાં એક જ દોરો દેખાતો હોય તો કાંઇ મુશ્કેલી નડે નહીં પણ આવું વિચિત્ર કોકડું કેવી રીતે ઉકેલવું?

શરીર (તમોગુણ) અને પ્રાણ (રજોગુણ) મનુષ્ય જીવનનો આધાર છે, કે જેને આધારે જીવન સ્થિર થાય છે, કે જેના ઉપર પોતે ઉભો રહે છે, જેના ધર્મ તેણે પાળવા પડે છે, જેને સંતોષ આપવો પડે છે, જો આ પૃથ્વીમાં શરીરરૂપે, શરીરમાં રહેવાની તેની ઇચ્છા હોય તો શરીર અને પ્રાણનો ધર્મ એવો છે કે ખાણીઆના બે ભાગ, કજીઆ કરી યુદ્ધ કરી, ઇચ્છા પુરી કરવી, પરિગ્રહ વધારવો, અભિમાન રાખવું, શરીર, પ્રાણ અને અહંકારને સંતોષ થાય તેવું જીવન ગાળવું જગતનું બુદ્ધિબળ, નીતિધર્મ, અને આત્મધર્મ કે જે મનુષ્યને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે પણ શરીર અને પ્રાણના ધર્મ રદ કરી શકે તેમ નથી તેમ જ શરીર અને પ્રાણના હેતુ તેના સંતોષના ઉપાય મનુષ્ય ન શોધે, કોઈ મનુષ્ય પ્રકૃતિને વશ ન જ થાય તેમ બની શકતું નથી

વળી શરીર અને પ્રાણ તદ્દન નિરૂપયોગી છે એમ નક્કી થઈ શકતું નથી શરીર અને પ્રાણનો મનુષ્યજીવનમાં જેટલો ઉપયોગ છે, જે કારણને માટે તે રચવામાં આવેલ છે તે ન ધ મનુષ્ય અલક્ષ રાખી શકે તેમ નથી

કમનાના પત્રો રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અને વળી શુદ્ધ આત્મા કે જેનાથી મનુષ્યજીવન સીવાય બાકીનું બધું તત્ત્વ સમજાય છે તેમાં પણ જ્યારે મનુષ્યજીવનની ચાવી નથી મળતી ત્યારે બુદ્ધિ પાછી હઠે છે અને શરીર અને પ્રાણયુક્ત તમોગુણી અને રજોગુણી જીવન જ સ્વીકારે છે, તેને જ પૂર્ણ કરે છે તેથી તેના સતોષ માટે જ મનુષ્ય જીવે છે કોઇપણ પ્રકારે આપણે જ જીવવું, આપણી જ સત્તા વધે, આપણા જ રક્ષણ માટે લડાઇની સામગ્રીઓ ભેગી કરી આપણું તમો-રજો-ગુણાત્મક જીવન દૃઢ કરવું એ આ કાળના મનુષ્યને મ્હોટો ધર્મ લાગે છે બીજા બધા ધર્મ ઠગબાજી માનવામા આવે છે અને આ મ્હોટા ધર્મને પોષવાને માટે જ સાધનભૂત હોય તેમ માનવામા આવે છે આ પ્રમાણે પશુમય જીવન તે જ મનુષ્યને માટે આ યુગમા ઉત્તમ મનાય છે

શરીર અને પ્રાણ ઘણા ઉપયોગી છે ના તેનાથી જ માત્ર મનુષ્યજીવન રચાયું નથી તેમ જ મન પણ શરીર અને પ્રાણનો નોકર છે એમ નથી અને તેને પણ તેની નોકરીના બદલામા થોડાક સ્વાદ આપવા માટે રાખેલ છે એમ નથી શરીરનું સુખ વધારવા માટે જ મન રાખેલ છે એમ પણ નથી જેમ શરીર અને પ્રાણ મનુષ્યનો આધાર છે તેમ મન પણ મનુષ્યનો મ્હોટો આધાર છે મન મનુષ્યનું રૂપ છે, મન જેમ જેમ કેળવણી પામતું જાય છે તેમ તેમ તે શરીર અને પ્રાણો પોતાના નોકર કરે છે, પોતાના જરૂરી સાધન કરે છે–કે જે નિરૂપ પણ થાય છે કારણ કે નહીંતર મુસ્કેલીઓ ઉભી થાય નહી મન પોતાના સતોષ માટે અને પોતાના વિકાસ માટે શરીર અને પ્રાણને વાપરે છે તેથી મનુષ્યનું મન આવા કેટલાક ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે—

૧ રજોગુણી–કામી ૨ તમોગુણી–આળસુ ૩ બુદ્ધિવાન્ ૪ લાગણીવાળુ ૫ નીતિવાળુ ૬ વિચારવાળુ ૭ પ્રેમમય ૮ વિચક્ષણ

વળી તે આ દરેક ભાવને ઉત્તમ કરવા મથે છે, તેના ઉચ્ચ સ્વભાવનો રસ ચાખવા મહેનત કરે છે પણ તેના પ્રાણ અને શરીર તેને વિઘ્ન કરે છે આપણને પરમાર્થની ભાવના થાય છે પણ આપણું જીવન તે પુરી થવા દેતું નથી આપણને નીતિવાન્ થવાની ઇચ્છા થાય છે પણ આપણુ જીવન તે ઇચ્છા પુરી થવા દેતુ નથી પ્રેમમા પણ પરિપૂર્ણતા મળી શકતી નથી કરૂણા, દયા પણ જોઇએ તેટલી સારા પ્રમાણમા વધારી શકતા નથી વળી જગતના સર્વ ભોગો, શરીર અને પ્રાણના સતોષ માટે મેળવવા મહેનત કરીએ તો તે પણ મળતા નથી

મનુષ્યની બુદ્ધિ આ પ્રમાણે એક પણ ભાવ ઉપર જય મેળવી શકતી નથી તો બધા ભાવ ઉપર શી રીતે મેળવી શકે? અને તેથી જ જુદા જુદા ધારા ધોરણ, ધર્મ, યમ, નિયમ, નીતિ, સત્ય, અસત્યના માર્ગે આનદ, પ્રેમ, દયા, કરૂણા, એકતા, સ્વતત્રતા, સ્વાધીનતા, ભોગ, શક્તિ, સુખ, દુ ખ વિગેરેના ધર્મ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ઘડી પોતાના જીવનમાં મનુષ્ય ઉતારવા મથે છે

ગુણાતીત સત્ય તો અતીત જ રહે છે આપની શક્તિની બહાર જ રહે છે, કોઇક જ ભાગ્યશાળી પુરુષ તેની નજીક પહોંચી શકે છે મનુષ્ય સમાજ તો ઉપરમનો કોઈ પરિ

નિજના ધર્મ જ સ્વીકાર કરે છે અને તે જ પૂર્ણ હોય એમ માની બેસે છે આ પ્રમાણે મનુષ્ય-જીવન આમ તેમ ઘસડાય છે, સત્ય પકડી શકતુ નથી, પોતે નક્કી કરેલ આત્મા જ સત્ય હોય તેમ માની તેમા જ જીવન વ્યતીત કરે છે અને મન, પ્રાણ અને શરીરના ધર્મ ભાગે છે. આમ જ થાય છે તેનુ કારણ આત્મા અને મન, પુરૂષ અને પ્રકૃતિ જુદા જ જોવામા આવે છે અથવા મનને મનુષ્ય જીવનના રહસ્યની ખબર પડતી નથી તેથી આમ બને છે મનુષ્ય-જીવનનુ ખરૂ રહસ્ય તો મનની ઉપર જઇ તપાસ કરીએ ત્યારે જ ખબર પડે છે

મનની ઉપર જે વસ્તુ છે તેની મનને કાંઇક ખબર પડે છે. પોતાના મનોરથ ઉત્તમ કરવામા મન આ વસ્તુ થોડી ઘણી જાણે છે, પકડે છે અને તેનો કાંઇક અનુભવ લે છે, પણ તે વસ્તુ મનની ઉપર છે, સ્વતન્ત્ર છે, અતીત છે, અગાધ છે, અનંત છે, એક છે તેને જ અમે પરમેશ્વર પરમાત્મા પરબ્રહ્મ કહીયે છીયે આ વસ્તુને જ જાણવા માટે, તેમા પ્રવેશ કરવા માટે, તેની સાથે જોડાવા માટે, તેને પોતાની કરવા મન મથે છે કોઈ પણ રીતે તેની સાથે સબંધ બાંધવા ઇચ્છે છે અથવા પોતે તેમા લય થઈ જવા ઇચ્છે છે

મુશ્કેલી એ છે કે આ આત્મા શુદ્ધભાવે મનથી એટલા અતીત છે, જીવનથી એટલા અવ્યક્ત છે કે તેનુ સ્વરૂપ મનથી ગ્રહણ થઈ શકતું નથી જ્યારે તે મનથી ગ્રહણ થઇ શકતુ નથી ત્યારે પ્રાણ અને શરીરમા તેનો સ્વભાવ ઉતારવો કેટલો મુશ્કેલ હોઈ શકે? તેથી જ કેટલાક મનુષ્યો સંસાર ત્યાગી સંન્યાસ લઇ આવા અગમ્ય સ્વરૂપમાં લય થવા પ્રયત્ન કરે છે જેમ જડવાદી આત્માને છોડી શરીર અને પ્રાણના સુખમા લય થવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેઓ માને છે કે મનુષ્યજીવનથી આત્મા અસંગ હોવાથી જીવન મુકી નિર્વાણ પામવુ તે જ ઉત્તમ ગતિ છે તે વખતે કાંઇ જીવન રહે તો તે માત્ર નિર્વાણ પામવાની તૈયારી કરવા જેટલુ જ ઉપયોગી મનાય છે અને પ્રાણ અને શરીરના ધર્મની મન ઉપર અસર થતી હોવાથી તે મુશ્કેલી મટાડવા અધ્યાત્મમાર્ગમા મનુષ્ય આત્માને મનોમય સત્ત્વગુણી-સદ્ગુણી બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે અને સત્ય, અસત્ય, પ્રેમ, દયા, એકર્યતા વિગેરેના ધર્મ આવા સત્ત્વગુણી વિશાળ મનથી નક્કી કરે છે આવા મનોરથ જીવન સુધારે છે, આત્મા એક છે એવુ જ્ઞાન આપે છે અને તેથી સર્વ પ્રાણીમાત્ર એક છે એમ પણ ખબર પડે છે. આવા પ્રકારના આત્માનુભવનો મનથી ઉપયોગ કરવાથી, તેનો સમાજના ધર્મ પ્રમાણે ઉપયોગ કરવાથી અને ચાલુ નીતિ અને વ્યવહારનુ મિશ્રણ કરવાથી અને તેને લગતી ક્રિયાઓ ઘડવાથી જગતના મ્હોટા ધર્મો ઉત્પન્ન થયા છે દરેક ધર્મે કાંઇક જીત મેળવી છે, વધારે તેજ મેળવ્યુ છે, વધારે સારો આત્મધર્મ બતાવ્યો છે પણ તેઓએ પૂર્ણ જીત મેળવી નથી તેઓએ માત્ર સમજુતી કરી છે અને તેથી જ્યારે તે ધર્મો મનુષ્યજીવનના ઉપયોગમા લેવામાં આવે છે ત્યારે નિષ્ફળ જાય છે મનુષ્યજીવનની મુશ્કેલીઓ ઓછી થતી નથી પણ વારવાર ગંભીરરૂપે પ્રગટ થાય છે જેમ કુરૂક્ષેત્રનુ મહાભારત યુદ્ધ થયુ તેવા યુદ્ધ આવ્યા કરે છે બુદ્ધિ અને મનને આ પ્રમાણે આત્મભાવવાળું કરવાથી બુદ્ધિ અને મન પોતે જ નાશ પામે છે બદનામા એવુ જ કોઇ તત્ત્વ રહે

દેવાનન્ત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

છે કે જે મનુષ્યજીવનનો પોતામાં અંત લાવે છે છતા તે જીવન બીજામાં ચાલુ જ રહે છે અને તેનો સર્વથા અંત આવતો નથી બુદ્ધિને પણ આત્મમય કરવાથી, મનુષ્યે નક્કી કરેલ ધર્મના કાનુનો પ્રમાણે તે જે કાંઈક જીત મેળવે છે તેપણ મનુષ્યજીવનની નિષ્ફળતા બતાવે છે અને કહે છે કે આ શરીરમાં અથવા આજના મનુષ્યજીવનમા નિર્વાણ મળી શકે એમ નથી પણ મનુષ્યજીવન છોડવાથી જ, સ્વર્ગ અથવા નિર્વાણનુ સુખ મળે છે, કારણ કે ત્યા જ પ્રભુમય જીવન છે"

આહી ગીતાનો આદેશ મુશ્કેલી મટાડે છે આત્મા, પરમાત્મા, પરમેશ્વર, જીવ, જગત, પ્રકૃતિ વિગેરેનુ સત્ય બતાવી ઉપનિષદનુ દોહન કરી મનુષ્યના જીવનપ્રતિ અને મનુષ્યના સર્વ કર્મ પ્રતિ ગીતા આદેશ આપે છે મનુષ્યના મનને જેટલી મુશ્કેલી લાગે છે તેટલી બધી ગીતા મટાડે છે એમ અમે કહેતા નથી અગાઉના મનુષ્યના મન જેવાં હતાં તેવા પ્રત્યે ગીતા કહેલી હોવાથી હમણા સમષ્ટિજીવનના ઉદ્ધારમા જે મુશ્કેલીઓ નડે છે તે કેમ મટાડવી તે ગીતા બતાવતી નથી ગીતા એક વ્યક્તિ પ્રત્યે જ કહેવામા આવેલ છે કે જે વ્યક્તિ આત્મજ્ઞાનને માટે, આત્મભાવથી મનુષ્યજીવન સુધારવા તૈયાર થયેલ છે, અને બીજા મનુષ્ય માટે તે આત્મવિકાસના માર્ગ, નિયમ વિગેરે બતાવે છે તેનો આદેશ બીજા કેટલાક ખુલાસા કરે છે પણ તે સર્વનો મુખ્ય હેતુ તે સર્વથી અતીત વસ્તુ સમજાવવામા જ રહેલ છે કે જે વસ્તુ કોઈ ભાગ્યશાળી પુરુષો જ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે ગીતાનો આદેશ —

(૧) રજોગુણી અને તમોગુણી મનુષ્યને એમ કહે છે કે તુ એમ માન કે બધા પ્રાણી માત્ર એક પ્રભુની સત્તાથી ઉત્પન્ન થયા છે પણ તે સત્તા માયાવી પ્રભુની છે તેથી માત્ર ફક્ત સુખમા જ રમવાથી તે માયા તને વધારે ઢાંકશે, તારુ અજ્ઞાન વધશે અને તને સત્ય અને જીવનના હેતુ મળશે નહી ગમે તેમ કરી જીવવુ, સત્તા મેળવવી, ઈચ્છા પુરી કરવી, મદ રાખવુ, અહંકાર રાખવો અને સ્વાર્થ માટે જ જીવન ગાળવુ એ અસુરનો સ્વભાવ છે અને તે સ્વભાવથી જીવન અધમ થતુ જાય છે તમોગુણી અને રજોગુણી સ્વભાવવાળાએ, ધર્મથી પોતાની ઇચ્છા વશ રાખી પોતાનો સ્વભાવ પોતાને તાબે રહે અને સમાજનુ કલ્યાણ કરે તેવો કરવો જોઇએ

(૨) જે મનુષ્ય વિચાર કરી શકે તેવો, નીતિમાન, સાત્વિક, સમાજના અને કુળના ધર્મને અનુસરે તેવો હોય તેના પ્રતિ એમ કહે છે કે આ તારો ધર્મ જરુરી છે, ધર્મ પાળવો જોઇએ, પણ તે જ માત્ર પરમ સત્ય નથી મનુષ્યે એક અમર, સનાતન ધર્મ પણ પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે મનથી ઘડાયેલા ધર્મથી અતીત થવુ જોઇએ, અહંકાર છોડવો જોઇએ, તારા કર્મ પ્રભુને સોંપી તેના સ્વરૂપમા રહેવુ જોઇએ મન ત્રણ ગુણની અસર નીચે રહે છે તે ત્રણ ગુણના ધર્મને અનુસરે છે પણ જીવની અંતિમ ગતિ ઈશ્વર થવાની છે, મુક્ત થવાની છે અને તે આત્માની સ્વતંત્રતા જાણવાથી જ પ્રાપ્ત થશે જે પ્રભુ સર્વ ધર્મથી અતીત છે તેને મળવા માટે મનના ધર્મથી અતીત થવુ જોઇએ

પતિવ્રતા સતિઓ. (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

(૩) જે મનુષ્ય આત્માના નિર્ગુણ સ્વરૂપમા લય થવા ઇચ્છે છે, જે જીવન અને કર્મ ત્યજવા તૈયાર છે, તે જ જીવનનો હેતુ છે એમ જે માને છે તેના પ્રતિ ગીતાનો એ આદેશ છે કે તમે જે માર્ગ સ્વીકાર્યો છે તે પ્રભુપદ પ્રાપ્તિનો એક માર્ગ છે પણ ઘણો મુશ્કેલ છે, કર્મ ન કરવા એ ધર્મ જગત્ પાસે, જગતના અનુકરણ માટે બનાવવો તે ઘણુ જોખમભરેલુ કામ છે આ માર્ગ મ્હોટો છતાં મનુષ્યને માટે ઉત્તમ નથી આ જ્ઞાન સત્ય છતા સમગ્ર સત્ય નથી

અનંત અ વ્યક્ત પરમેશ્વર સ્વરૂપ તે માત્ર અવ્યક્ત, અસંગ, નિર્ગુણ નથી પણ અહિંસા, આ જગતમા, મનુષ્યમા, સર્વમા, વ્યક્ત થયેલ છે, પ્રગટ થયેલ છે અને તેથી તેનો અવ્યક્ત સ્વરૂપે અનુભવ કરવા ઉપરાંત વ્યક્તિરૂપે અનુભવ કરવો જોઇએ એટલે જગતમા, મનુષ્યમા, સર્વ પ્રાણીમાત્રમા, સર્વત્ર, સર્વ પ્રકારના સ્વભાવમા અનુભવ કરવો જોઇએ એટલું જ નહીં પણ સર્વ ક્રિયામા, સર્વ ક્રિયાથી, બુદ્ધિથી, હૃદયથી, ઇન્દ્રિયોથી, પ્રાણથી પણ તેનામાં ભળવુ જોઇએ અને તેમ થાય તો જ મનુષ્યને આત્મા, પરમાત્માના સ્વરૂપ અને તેનો સ્વભાવ સમજાશે અને તેની મનુષ્યને રૂપે જે ક્રિયા થાય છે તે પણ સમજાશે આ પ્રમાણે પ્રભુ જેવો બની એટલે સાદૃશ્ય મુક્તિ પામી, પ્રભુનો સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી, એટલે સાધર્મ્ય મુક્તિ પામી સમ્રાટ્ બની પ્રભુનુ ધર્મરાજ્ય ભોગવી આનંદ લઇ શકાશે કે જે રાજ્ય કર્મથી, ભક્તિથી અને જ્ઞાનથી મળી શકશે વળી તે જગતનો ઉદ્ધાર થાય તેવા પ્રભુના કર્મનાળા કરતો રહેશે આહીં જે કર્મ થાય છે, જે અર્પણ થાય છે અને જગતમા જે જીવન ધાય છે તે સર્વનો તે જ હેતુ છે આ ઉત્તમમા ઉત્તમ આદેશ પહેલા મહાત્માઓ કે જે તે નિર્ભયતાથી પાળી શકે તેના પ્રતિ છે; જ્ઞાની, કર્મી, પ્રેમી કે જે પ્રભુના સર્વ રૂપમા રમી શકે છે, પ્રભુને માટે જ જીવે છે, તેના માટે જ કર્મ કરે છે એટલે જગતમા સર્વને માટે જીવે છે, અહંકાર છોડી પ્રભુની આજ્ઞા પાળે છે તેના પ્રતિ છે આહી આપણને એક મ્હોટુ વચન મળે છે કે જેનો આપણે વિશાળ અર્થ કરી શકીએ છીએ–કારણ કે જો મનુષ્યનો ઉદ્ધાર થઇ શકતો હોય તો મનુષ્ય સમાજનો શા માટે ન થઇ શકે?–તે વચન એ છે કે બધા મનુષ્ય–જો તેમની ઇચ્છા હોય તો–પાપીમા પાપી પણ, આ યોગમાર્ગ ગ્રહણ કરી શકે છે અને આત્મસમર્પણથી અને અંતર્યામી પ્રભુમા અડગ શ્રદ્ધાથી તેમા ફલિભૂત થાય છે નિશ્ચયની જરૂર છે, શ્રદ્ધાની જરૂર છે, પ્રભુના સ્વરૂપમા પ્રેમ, અને તેનુ સ્વરૂપ–તેનો સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉત્સાહ જરૂરનો છે કારણ આપણે તેના જ અંશ છીએ, તેનો સ્વભાવ પણ આપણામા (અવ્યક્ત) રહેલ છે તેથી તે પણ વ્યક્ત કરી સર્વ પ્રકારથી આપણે પ્રભુમય થઈ પ્રભુ બનવુ જોઇએ *

---

* આર્ય પત્રમા પ્રગટ થયેલા બાબુ અરવિંદ ઘોષના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ—મોતીલાલ

અનંગભસ્મ. રૂ ૦—૮—૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

આપણી સ્ત્રીઓની ઉંચી કેળવણી.

લેખક—રા સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે, બી એ

અસાડ વદિ ૩ ના "નવજીવન"ના અંકમા રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ વિષેના લેખમા સ્ત્રીઓની કેળવણી વિષે થોડા વિચાર દર્શાવેલા છે સ્ત્રીઓની કેળવણીના ઉદ્દેશ, દિશા, તેમ જ ક્રમનો વિચારપૂર્વક નિર્ણય થવો જોઇએ એવુ એમા સૂચન પણ છે આ મહત્ત્વના વિષયપર ગુજરાતના સર્વ હિતચિન્તકોએ-ખાસ કરીને કેળવણીના વિષયમા રસ લેનાર સ્ત્રીપુરુષોએ—પોતાના પ્રકટ વિચાર પ્રગટ કરવા જોઇએ, એટલુ જ નહિ પણ તેને અમલમા મૂકવાના વ્યવહાર પણ ઉપાય સૂચવવા જોઇએ

આ નમ્ર લેખમા આપણી સ્ત્રીઓને ઉંચી કેળવણી આપવાની જરૂર છે કે નહિ, અને હોય તો તે કેળવણીનું સ્વરૂપ કેવુ હોવુ જોઇએ, એ વિષયપર કઇક કહેવા ધાર્યું છે

પ્રથમ તો, ઉંચી કેળવણી એટલે શુ ? नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते । જ્ઞાન જેવી પવિત્ર વસ્તુ આ જગતમા બીજી એકે નથી આ બહુ ગભીર અર્થવાળુ વાક્ય છે, અને મનુષ્યના આત્માની ઉન્નત દશાને અર્થે યોજેલુ છે મનુષ્યના આત્મામા વિભાગ હોઇ શકે નહિ, અને તેથી પુરુષનો તેમ જ સ્ત્રીનો આત્મા તો એવુ સ્વરૂપ છે જ્ઞાનથી આત્મસુખ મળે છે, અને તે સ્ત્રી વા પુરુષને સરખા પ્રમાણમાં જ મળે છે એટલે જેને આપણે જ્ઞાન ઉંચી કેળવણી (*Higher education*) કહીએ છીએ, તે પ્રાપ્ત કરવાનો જેટલો અધિકાર અથવા જેટલી જરૂર પુરુષને છે, તેટલી જ સ્ત્રીને પણ છે આ બહુ સરળ તર્ક છે, કેમ કે આત્મસુખ અથવા જ્ઞાન બન્ને સરખુ જ ઉપકારક છે આવી રીતનો નિષ્પક્ષપાત વિચાર કરનાર કોઇ પણ પુરુષને એમ ના થવુ જોઇએ, કે સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ કોટિના જ્ઞાનની જરૂર નથી, કે તે પ્રાપ્ત કરવાનો તેમનો અધિકાર નથી જે આનન્દજ્ઞાન યાજ્ઞવલ્ક્યને સુખ આપતું હતું, તે જ જ્ઞાન મૈત્રેયીને કે ગાર્ગીને પણ તેવો જ આત્માનુભવ કરાવતું હતુ એમ આપણે વાચીએ છીએ, ત્યારે તે જ જ્ઞાનની ચર્ચામા-જ્ઞાન મેળવવાના અધિકારમા-લિંગભેદને આપણે કેમ સ્થાન આપી શકીએ ?

હવે, ઉંચી કેળવણી અથવા ઉચ્ચ જ્ઞાન સ્ત્રીઓને પણ જરૂરનું જ છે, એમ સ્વીકાર્યા પછી વિચારવુ એ રહ્યુ કે એ કેળવણીનું સ્વરૂપ કેવું હોવુ જોઇએ ? આ પ્રશ્નના નિર્ણયમાં વ્યવહાર કદાપિ બહુ જરૂરનુ લાગે છે અલબત્ત, કોઇ છુટક છુટક સ્ત્રીવ્યક્તિને જ્ઞાનના અગાધ અને વિશાળ પ્રદેશમાં યથેચ્છ વિચરવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર છે એમાં મતભેદ હોવો ન જોઇએ એ સિદ્ધાન્ત કબૂલ નહિ કરનાર પુરુષ પોતે સ્વાર્થી છે એટલુ જ સિદ્ધ કરી આપે છે પરંતુ જ્યા આખા સમાજનો પ્રશ્ન ચર્ચાતો હોય, ત્યા અપવાદ નહિ પણ નિયમ ઘડાવા જોઇએ આપણા દેશની સ્ત્રીઓને સામાન્ય રીતે કેવુ જ્ઞાન હોય તો તેઓ સુખી થાય,

અને બીજાને સુખી કરે? એ જ્ઞાન કેટલી ઉંચી કક્ષાએ સામાન્ય રીતે જવુ જોઇએ? અને એ જ્ઞાનના માર્ગ કેવા હોવા જોઇએ? આવા પ્રશ્નોના સંતોષકારક ઉત્તર આપણે ઘડવા જોઇએ

આપણી હાલની સ્થિતિ જોતાં એ પ્રશ્નોના ઉત્તર અમુક વ્યક્તિએ નહિ, પણ શિષ્ટ જનોના મંડળોએ, ઘડવા ઇષ્ટ લાગે છે કેમકે એમ થાય તો જ તે સમાજના મ્હોટા ભાગને રૂચે, તેવા થવાનો સભવ છે અમુક વ્યક્તિની પોતાની જ ધૂન સર્વમાન્ય થઈ શકતી નથી, કદાચ એમા બહુ જણનુ સુખ પણ સમાયેલુ હોતુ નથી

છતા આ વિષયપર મ્હારા નમ્ર અભિપ્રાય રજુ કરવાનું હું સાહસ કરૂં છુ પ્રથમ, સ્ત્રીઓની ઉંચી કેળવણીમા આપણા દેશનું ઉંચામા ઉંચુ સાહિત્ય સારા પ્રમાણમા હોવુ જોઇએ ઉંચામા ઉંચુ સાહિત્ય શોધવાને વિશાળ સસ્કૃત સાહિત્ય તરફ દષ્ટિ કરવી જ પડશે, તે સાથે આપણી ગુજરાતી સાહિત્યસામગ્રી પણ રજુ કરવી જોઇએ આ સ્ત્રીઓની ઉંચી કેળવણીનો સવાલ છે, એટલે જગતના સાહિત્યમાંથી પણ અમૃતપાન થવુ જોઇએ અને તે કરવાને માટે હાલ તુરત તો (જ્યાં સુધી જગતનું સારૂં સારૂં સાહિત્ય આપણી ભાષામા આપણે ઉતારી શકીએ નહિ ત્યા સુધી) અગ્રેજી સાહિત્ય પણ ઓછુ અગત્યનુ નથી જ એટલે સસ્કૃત, ગુજરાતી, ને અગ્રેજી એ ત્રણે સાહિત્યની રસસામગ્રી તૈયાર થવી જોઇએ

બીજુ, વિજ્ઞાન અને ગૃહકલાઓનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન ઘણુ આવશ્યક છે આપણા ઘરનુ અજ્ઞાન, આપણા સમાજના વહેમ, વગેરે આથી જ ટળશે, અને આપણો સસાર વધારે આશાભર્યો પણ થશે

ત્રીજુ, આપણા દેશનો આજ સુધીનો ઇતિહાસ અને તેપરથી લેવાના અનેક બોધ પણ તારવી કહાડવા પડશે ભૂતકાળના અસ્પષ્ટ જ્ઞાને ભવિષ્યનો પ્રવાસ સપૂર્ણ લાભદાયક નથી થઈ શકતો એ સહુ સમજે છે

વળી, ધર્મશિક્ષણનો વિકટ પ્રશ્ન તો સ્હામે પડેલો જ છે ધર્મશિક્ષણ જોઇએ એવુ હવે ઘણા કબૂલ કરે છે, પણ તેના માર્ગમા એકમત નથી આસપાસની સ્થિતિમા ધર્મ પ્રવેશ ન કરે, ત્યાસુધી ધર્મશિક્ષણ બહુ ફળદાયક ન થાય, એ પણ સર્વમાન્ય વાત છે

આ બધા જ શિક્ષણમા અન્તર્ગત સૂત્ર એ છે કે આપણી સ્ત્રીઓનું આર્યત્વ સચવાઇ રહે એવા ઉપાય યોજવા સ્વદેશનુ હિત કરવાના અકુર તેમના હૃદયમા ફુટે એવુ સિંચન એ શિક્ષણને થવુ જોઇએ તેમ થશે ત્યારે ભવિષ્યની પ્રજામા આપણી આજની નિર્બળતાઓ નહિ માલૂમ પડે, એવી આશા સકારણ લાગે છે.

આપણી સ્ત્રીઓની કેળવણીનુ વાહન સ્વભાષા જ હોવી જોઇએ એ હવે કહેવાની જરૂર રહી નથી આ બિલકુલ સહેલી વાત સિદ્ધ કરવાની ફરજ પડે, તો તે આપણી અધમ દશા સૂચવે છે સ્વભાષા તેમ જ પરભાષા બન્ને દ્વારા શિક્ષણ આપવાનો મ્હને કઇક અનુભવ થયો છે, એની વચ્ચે આસમાન જમીનનુ અન્તર છે, એકથી જેટલી સરળતા થાય છે તેટલી બીજાથી

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) ૨ ૧-૦-૦ એમ એન ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

વિષમતા ઉત્પન્ન થાય છે, એકથી જેટલો માનસિક શ્રમ ઘટે છે તેટલો બીજાથી વધે છે. આપણા દેશમા જ આ પ્રશ્નને ચર્ચવામાં કાલક્ષેપ થાય છે

જેમ શિક્ષણ તેમ પેરીક્ષણ પણ સ્વભાષાદ્વારા જ થવુ જોઇએ. જે જે વિચાર સ્વભાષામાં ન દર્શાવી શકાય, તે તે આપણા નથી એ સ્પષ્ટ છે

છેવટે, આપણી સ્ત્રીઓને યોગ્ય ઉચ્ચી કેળવણી આપવાને માટે, અને તે પણ આપણાં આદર્શો પોષે એવી આપણી ઢબે આપવાને માટે ગુજરાતમા અનેક સચનન થઈ રહ્યાં છે એ સર્વથા હિતાવહ છે એ પ્રવૃત્તિઓ સન્માર્ગે દોરાય એટલી પ્રાર્થના આપણી પ્રાચીન ઢબે કરીશુ —

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव । यद् भद्र तन्न आसुव ॥

સકળ વિશ્વને સરજનાર હે પ્રભુ ! અમારા બધા દૂષણો દૂર કરી અમારૂ કલ્યાણ કરો

વિચિત્ર વીલ.

લેખક–રા. પુષ્કરશંકર વામનશંકર મહેતા, એમ એ, એલએલ બી

(ગયા અ કથી અનુસધાન)

પ્રકરણ ચોથુ

અનન્ત અને શીરીન.

મીસ શીરીન દસ્તુર જ્યારે પોતાના કાકાની પાસે " નીષ્પ્રતિવા "ના બ્હાનામાં વધારે રકમ માગના આવી ને ધનજ્યે તેને ધુતકારી કહાડી, તે જ વખતથી, અનન્તરાયજીનુ દીલ મીસ દસ્તુર તરફ ખેંચાયુ હતું, અને, તે કારણે અનન્તે, મીસ દસ્તુ ની બધી ચોપડીઓ વાંચી કહાડી હતી તેને પરિણામે તેના અન્ત કરણમા મીસ દસ્તુર માટે માન અને પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી મીસ દસ્તુર છુટતી છે અને પાછી મુંબાઇમા આવેલી છે એવુ જ્યારે અનન્તે જાણ્યું ત્યારે તેણે મીસ દસ્તુરને મળવાની પહેલી તક શોધી મીસ દસ્તુર મુંબાઈમા આવી તેને બીજી સ્હવારે દશ વાગે અનન્ત લેડી પેમાસ્તરના વાલકેશ્વરના બગલામાં હાજર થયો મીસ દસ્તુર અને લેડી પેમાસ્તર નાસ્તો કરી ગયા હતાં ત્યા બટલરે બારણુ ઉઘાડી અનન્ત રાયજીને અન્દર દાખલ કર્યો

'ઓહ ! કેમ છો મીસ દસ્તુર ?" તેણે આવતોંને વાર હાથ લબાવી શીરીનને પુછ્યુ"

" તમે કેમ છો ! મી રાયજી ?" શીરીને જવાબ આપ્યો " પહેલા મ્હને ઓળખાણ કરાવા દો મી રાયજી, આ લેડી પેમાસ્તર " લેડી પેમાસ્તર, આ મી અનન્તરાયજી " અનન્ત નમ્યો અને ખુરસી ઉપર બેઠા

— " હું બહુ વ્હેલો તો નથી આવ્યો ને ? મેં ધાર્યુ કે તમે 'નાસ્તો કરી રહ્યાં હશો' "

ગુનામગિરીનો ગજબ (સચિત્રવાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ, ત્રિપાઠી એન્ડ કપની મુબાઇ

"કંઇ નહિ મી રાયજી" લેડી પેમાસ્તરે કહ્યુ "જરા ચ્હા લેશો? નીરીન, મી રાયજીને ચ્હા આપ" અનન્તે પોતાની મરજી ઉપરાંત ચ્હા પીધી પણ પછી બધા મુગાં થઈ ગયા. વાત કેમ શરૂ કરવી તે કોઇને સુઝ્યુ નહિ

"તમે ઘર કેવી રીતે શોધી કહાડયુ મી રાયજી?" લેડી પેમાસ્તરે આખરે વાત છેડી.

"મેં ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડીયા 'ધરબુક' માંથી જોઇ કહાડયુ અને અત્યારે અહીં આવ્યો"

"પણ હું આંહી છુ એમ તમે કેમ જાણ્યુ?" નીરીને પૂછ્યુ

"મેં ગઇ કાલના 'સાંજવર્તમાન'મા વાચ્યુ હતું મેં તો ખાત્રીથી ધાર્યું જ હતું કે તમે ડુબી ગયા હશો તમે ગયા પછી હું તમારે ઘેર ગયો હતો પણ તમે તો ઉપડી ગયા હતા તમારી ચાકરે કહ્યુ કે "કાન્ગારૂ" સ્ટીમરમા તમે ઉપડી ગયાં હતા–કયાં તેની તેને ખબર નહોતી પછી 'કાગારૂ' બુડ્યાના સમાચાર જાણ્યા તેમાં જે ઉતારૂઓ ડુબી ગયા તેના નામ છપાયા હતા તેમાં મેં તમારૂ અને સર જમશેદ પેમાસ્તરનું નામ પણ વાચ્યુ હતું તે વખતથી મેં તમારી આશા છોડી હતી, પણ ગઇ કાલે સાજે જ તે પાછી સજીવન થઇ"

"મારે વાસ્તે આટલી લાગણી ધરાવવા માટે હુ તમારો ઉપકાર માનું છુ" નીરીને શરમાતાં કહ્યુ "હુ જાણતી નહોતી કે તમે મને મળવા આવવાના હતા, નહીંતર હું સરનામુ કરી જાત કંઇ નહીં જે થયુ તે થયુ તમે જીવતાં જાગતાં પાછા આવ્યા તેટનો પરમેશ્વરનો પાડ માનુ છુ પણ હમણા ને હમણા જ પાછા એડન નહિ જવાના હો "

"કંઈ નક્કી નથી હાલ તરત તો હું દરિયાથી કટાળી ગયો છુ"

"ના, ના હમણા એ એડન જવાની નથી" લેડી પેમાસ્તરે વચમા જ કહ્યુ, "હમણા તો તે મારે ત્યા જ રહેવાની છે મીસ શીરીને જ મારા ભત્રીની જીન્દગી બચાવી તે તમને ખબર હશે હવે નીરીન, મી રાયજીને પેના વીન વીશે વાત કર "

"વીન? શાનુ વીન?" અનન્તે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યુ

"સાભળો હું કહું છુ" અને શીરીને "કાગારૂ" ડુબી ત્યારથી તે મુબાઈ પાછી આવી ત્યાં સુધીની બધી હકીકત અનન્તને કરી સભળાવી

"તમે શુ એમ કહેવા માગો છો કે મારા કાકાના વીનની ખાતર તમે તમારી ઉપર ધુદણા પડયા?" અનન્તે ઉંચેરે પૂછ્યુ"

"હા" શીરીને જવાબ આપ્યો "અને હું ધારૂ છુ, મી રાયજી, કે એટલા માટે તમે મારા ઉપકાર નીચે છો કારણ કે હું ઘણી દીલગીર થાઉં છુ કે મારૂ શરીર મેં બગાડયુ"

"હું ખરેખર જ અતિ ઉપકૃત થયેનો માનું છુ" અનન્તે કહ્યુ, "તમારી પાસેથી આવાં ભલા કૃત્યની આશા રાખવાને મને કંઇ પણ હક નહોતો મારે કેવી રીતે તમારો ઉપકાર માનવો તે જ ખરૂ પુછો તો હું અત્યારે જાણતો નથી એક ત્રાહીત માણસને માટે એક સ્ત્રી આટલો ભોગ આપે તે કલ્પી શકાય એવુ છે જ નહીં"

તે પછી પાછી ચુપકીદી ફેલાઇ

કમળાના પત્રો ૨ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબાઇ

– "મી રાયજી" રીરીને આખરે એકદમ ઉભા થઇને કહ્યુ, "તે દસ્તાવેજ તમારી માન ફીનો છે તેથી હું તમને તે દેખાડીશ તમને એ કોઇ પણ રીતે ઉપયોગી થશે એમ હુ ધારતી નથી, કારણ કે મેં જાણ્યુ છે કે તમારા કાકાના પહેલાંના વીલનુ પ્રમાણપત્ર કયારનું તેના ભાગીદારોને મળી ચુકયું છે "

"તે હું ખાત્રીથી કહી શકતો નથી પણ મારા એક બારીસ્ટર મિત્રે, એક વખત મને એક વાત કહી હતી તેમા પાછળના વીલના કારણને લીધે પહેલાના વીલનુ પ્રમાણપત્ર રદ થયુ હતુ "

"હા ! ખરેખર ?" રીરીને ખુશી થતા કહ્યુ "ત્યારે તો હુ ઘણી જ ખુશી થઈ છુ ત્યારે તો મારા છુ દણા પડાવેના સાર્થક થશે જુઓ આ વીલ " એમ કહી તેણે ખભાં ઉપરની શાલ કહાડી નાખી, અને અનન્ત તરફ પીઠ ફેરવી ઉભી રહી અનન્તે તે ઉંડા આશ્ચર્ય અને હર્ષની લાગણીથી વાચ્યુ

"ઉપકાર થયો " અનન્તે શાલ પાછી ઓઢાડતા કહ્યુ

"હુ થોડી મીનીટ જઇને આવુ તો મને માફ કરશો મી રાયજી ?" જેડી પેમાસ્તરે ચેતીં જઇને કહ્યુ "હુ હમણા ખાણાની ગોઠવણ કરી આવુ છુ " એમ કહી રીરીન વચમાં પડે તે પહેલાં તો એ બહાર જતી રહી અનન્તે બારણુ બધ કર્યુ અને પાછો ફર્યો તે વખતે તો લાગ્યુ કે તેની જીદગીનો એક અતિ અગત્યનો અને નાજુક વખત આવી પહોચ્યો છે અનન્ત તે કસોટીમાથી પસાર થવા ધીરજથી તૈયાર હતો

રીરીન એક આરસપહાણના ટેમલને ટેકીને ઉભી હતી તેને પણ લાગ્યુ હતુ કે આજે કાઇ અગત્યનો બનાવ બનવાનો છે તે મ્હોઢુ ફેરવીને, એક જાપાનીઝ રમકડાં સાથે રમત કરતી ઉભી હતી

"તમને શુ કહેવુ તેની મને સુજ પડતી નથી, મીસ દસ્તુર " અનન્તે શરૂ કર્યું

"એ વિશે હવે કાંઇ જ કહેવુ નહિ એ સર્વોત્તમ છે " રીરીને ઉતાવળથી જવાબ આપ્યો "મારા કૃત્યમાટે હવે હું ખુની થાઉ છુ એક ભારે અન્યાય થતો અટકતો હોય તો પછી મારા શરીર ઉપર થોડાં ચાઠા પડે તેની શુ દરકાર છે ? વળી, મી રાયજી, બીજી એક વાત છે, તમને વારસામાથી બાતલ કરવવામા હું કારણભૂત થઇ હતી, તેથી તે વારસો પાછો મેળવવામા પણ હું કારણભૂત થાઉ એ વ્યાજબી જ છે "

એટલુ કહી રીરીન પાછી મ્હો ફેરવી રમકડા સાથે રમત કરવામા પડી ગરીબ બિચારો અનન્ત વધારે ને વધારે ફીકકો પડતો ગયો અને પોતાની ઇચ્છા જણાવવાની તેનામાં હિમ્મત રહી નહીં અ તે જેમ તેમ હિમ્મત એકઠી કરી તે પોચા અવાજે બો યો "મીસ દસ્તુર–રીરીન, મારે તમને કઇક કહેવુ છે " વળી પાછી તેની જીભ જકડાઇ ગઇ વધારે તે કશુ બોલી શકયો નહિ

"હા મી રાયજી" રીરીને ઉતેજન આપતાં કહ્યુ "શુ છે ?"

"હૂ કહેવા માગુ છુ કે—" વળી પાછો તે અટકયો

મણી ને મોહન રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

"શુ કહેવા માગો છો? વીતના સમ્બન્ધમા શુ કરવા ઇચ્છો છો તે?" શીરીને સચક સવાલ કર્યો.

"નહિ, નહિ વીલને માટે નહિ મારી મશ્કરી કરી વાત ઉડાવો નહિ"

શીરીને આશ્ચર્ય પામી નિર્દોષતાથી અનન્ત સ્હામુ જોયુ તે અત્યારે સુન્દરતાની મૂર્તિ જ દેખાતી હતી, તેની દૃષ્ટિ પડતાને વાર અનન્તની બ્હીક ચાલી ગઈ એકદમ તે હિમ્મતવાન થઈ બોલ્યો "ઓહ! શીરીન! શીરી!, સમજતા નથી? શામાટે એવો ઢોંગ કરો છો? હુ તમને ચ્હાઉ છુ! ખરા જીગરથી ચ્હાઉ છુ!! તમારા પ્રત્યેના મારા પ્રેમ સમતોલ દુનિયામા બીજા કોઇનો પ્રેમ હશે જ નહિ મારા કાકાની ઓફીસમાં મેં તમને પહેલા જોયા તે વખતથી હુ પ્રેમમા પડયો છુ; અને ત્યારપછી તે પ્રેમ ગાઢો ને ગાઢો થતો ગયો છે તમારા ડુબી ગયાના સમાચારે મને લગભગ મૃત્યુવશ કરી નાખ્યો હતો અને ત્યાર પછી મારૂં જીવન લંબાવવા માટે ઇશ્વરને હું હમેશા દોષ દેતો હતો"

ગભરાવાનો હવે શીરીનનો વારો આવ્યો સામાન્ય રીતે, સ્ત્રીઓ છેવટ સુધી હિમ્મત ટકાવી રાખવાનો દેખાવ રાખી શકે છે, પરતુ આવી બાબતમા તો તેઓ પણ અધવચ લથડી જાય છે, શરમથી શીરીનના ગાલ રંગાઇ ગયા હતા—તે નીચેથી ઉચુ જોઇ શકી નહિ આખરે ધ્રુજતા અવાજે તે બોલી "તમે જાણો છો, મી રાવળ, કે આ આપણો ફક્ત ચોથી વખતનો જ મેળાપ છે?"

"હા, મને ખબર છે પણ તે કારણથી જ ના કહેશો નહિ હવે પછી તમે ગમે તેટલી વખત મને મળી શકશો ખરૂં કહું તો, તમે ધારો છો તે કરતા હું તમને વધારે સારી રીતે ઓળખુ છુ મેં તમારી રચેલી ચોપડીઓ ઓછામાં ઓછી વીશ વખત વાચી હશે"

અનન્તના આ શબ્દો સમયોચિત રામબાણ નિવડ્યા, ગમે તેવા નિરભિમાની પુરૂષને પણ આવા વખાણથી ગુમાન આવે તો પછી એક સ્ત્રીનું તે શુ ગજુ? શીરીને એટલુ જ કહ્યુ "હુ ને મારાં પુસ્તક એક નથી"

નહિ જ પણ તમારા પુસ્તકો તે તમારો અંશ છે ચારને બદલે ચારસો વખત મળવાથી તમને હું ઓળખી શકુ તેના કરતા એ પુસ્તકો વાચવાથી તમારા જીગરને—તમારા આત્માને હું સારી રીતે પારખી શક્યો છુ"

શીરીન તીવ્ર દૃષ્ટિથી એક પળ સુધી અનન્ત સ્હામુ જોઈ રહી અને પછી નજર પાછી નીચી કરી બેમાથી કોઇ કાંઇ બોલ્યુ નહિ—બોલી શક્યુ નહિ પરતુ કોઈ ભેદી આકર્ષણથી તેઓ એક બીજા તરફ આકર્ષાયા અનન્તે શીરીનનો કોમળ હસ્ત પ્રેમથી પોતાના હાથમા લીધો અને શીરીને તેમા મુગી સમતિ આપી તે જ વખતે, લેડી પેમાસ્તર બારણું ઉઘાડી અચાનક અંદર દાખલ થયા ચાળીશ વર્ષની અનુભવી સ્ત્રીને સ્થિતિ સમજાવવાની જરૂર હતી નહિ શિષ્ટાચાર ખાતર અનન્તે તેણીને કહ્યુ "લેડી પેમાસ્તર, અમે આજથી અદરાયા છીએ આશીર્વાદ આપો"

શેરલોક હોમ્સનું નવુ પરાક્રમ ૨૦-૧૨- એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

"હું ઘણી થઈ ખુશી છુ પરમેશ્વર તમને સુખી રાખો મેં તો પ્રથમથી જ શીરીનને કહ્યુ હતુ કે, અન્તરના ખરાં વ્હાલના ઉમળકા શિવાય બીજાને માટે પોતાના શરીરને કોઇ આમ કદરૂપુ બનાવે નહિ ચાલો સારૂં થયુ પણ તમારે હવે ઘણી કાળજી રાખવી પડશે હો, મી. રાવજી અને દુનીયાદાર પણ થવુ જોઇશે, નહીનર દુનિયા તમને પ્રખ્યાત શીરીન રાવજીના ધણી તરીકે જ ઓળખશે"

"તેની મને ચિન્તા નથી"

"ત્યારે તો સારૂં કેટલાક પુરૂષો ઘણા અદેખા હોય છે તે તો ઠીક, પણ હુ તમને એમ કહેવા આવી હતી કે, તમે જે કાયદુ કરી રહ્યા હોવ—હુ ધારતી જ હતી કે તમે કાયદું કરતાં હશો—તો હવે તમારે જઇને કોઈ વકીલની સલાહ લેવી જોઇએ"

"ઠીક સભાર્યું, હુ હમણા જ જાઉ છુ મનુ એડવોકેટ, વીલના કાયદામા કુશીઆર હોય એમ મને લાગે છે તેની જ હું પ્રથમ સલાહ લઇશ સાહેબજી ત્યારે સલામ શીરીન"

એ પ્રમાણે અનન્ત રાવજી, મનુ એડવોકેટની સલાહ લેવા ત્યાંથી નીકળ્યો મનુ સાથેની મસલતમા શુ પરિણામ આવ્યુ તે આપણે પ્રથમના પ્રકરણમા જોયુ છે

પ્રકરણ પાચમુ

શીરીન કેવી રીતે નોધાઈ.

મનુ અને નાનુ સાથેની મસલત થઈ રહ્યા પછી તરત જ, અનન્ત લેડી પેમાસ્તરને બંગલે ગયો, અને શીરીનને બીજી સવારે નોધણી કચેરીમા જવુ પડશે તે સમાચાર જણાવ્યા પોતાના પ્રિયતમની ખાતર ગમે એટલુ વેઠવા તૈયાર છતા શીરીન, આ વાતને સખ્ત નાપસન્દગીથી વખોડી કહાડે એ સ્વાભાવિક હતુ લેડી પેમાસ્તરે પણ પોતાનો અણગમો બતાવ્યો હતો, પરન્તુ આ બાબતમા પોતાને કાંઇ લાગતુ વળગતુ નહિ હોવાથી, તે બેજણાને એકલા મૂકી બહાર ચાલી ગઈ હતી

"આટલુ બધુ સહન કર્યા પછી" શીરીને જણાવ્યુ "મારે જાહેર રીતે કચેરીમા જઈ એક અજાણ્યા માણસને મારી ખોડી બતાવવી પડે અને પછી બીજા જુના કેદીઓની સાથે મારે પણ ત્યાં નોધાવુ પડે એ વિચારથી મને ઘણુ જ માઠુ લાગે છે"

"વ્હાલી, એ જ રસ્તો છે" અનન્તે ગંભીર થઇ કહ્યુ "ગમે તો વકીલો કહે તેમ કરવુ અગર બાજી હાથમાથી છોડી દેવી નાનુ સોલીસીટરે ભાર દઇને જણાવ્યુ છે કે, દસ્તાવેજ નોધણી કચેરીમા મોકલવો એ ખાસ જરૂરનુ છે"

"પણ હું બીજા કેદીઓની સાથે કમાટમા કે તિજોરીમા કેવી રીતે રહી શકીશ તે કોઇ કહેશે?" શીરીને ચીડાઇ જઇને પૂછ્યુ

"તે હુ કહી શકતો નથી. મને પણ કંઇ સુઝ પડતી નથી" અનન્તે કહ્યુ

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

"નાનુ સાલીસીટરનુ કહેવું એવુ છે કે એ બાબતનો વિચાર તો નોંધણી કામદારે કરવાનો છે તેનો પોતાના મન તો એવો છે કે, ઘણુ કરીને નોંધણી કામદાર એવો હુકમ કરશે કે દાવાનો નિકાલ થતાં સુધી તમારે નોંધણી કામદારની સાથેને સાથે જ રહેવુ પડશે-તમારે તેના હવાલામા રહેવુ પડશે. એ જ એક રસ્તો છે પણ તેમ થશે તો મારે તેને જણાવવુ પડશે કે તેણે મને પણ ભેગો નાખવો પડશે" "કેમ?" નીગીને પૂછ્યુ

"કેમ? કારણ કે મારો તેનો ભરોસો નથી ભલેને તે બુઢો હોય જરા એટલો જ વિચાર કરો કે આ ગૃહસ્થ વીશ વરસથી છુટા છેડા બક્ષનારી કચેરી (ડાઇવોર્સ કોર્ટ) મા છે હું એટલુંજ પૂછુ છુ કે, જે માણસે વીસ વરસ સુધી આવી જગાએ ધંધો કર્યો હોય તેની પાસેથી તું આશા રાખી શકે? હુ એને બરાબર ઓળખુ છુ તે પોતે જ તમારી સાથે પ્રેમમાં પડશે ભૂર્ખો હોય તો ના પડે "

" ખરેખર" નીગીને હસી પડતાં કહ્યું, "તમે બહુ જ નાદાન જણાઓ છો "

" તમે તો તેમ પણ હુ તમને એકલાને તો તેની સાથે નહિ જ ફરવા દઉ "

આવી રીતે, તે વખતે તો, તે વાતનો અન્ત આવ્યો બીજે દિવસે બરોબર અગીઆર વાગે અનન્ત, નાનુ સોલીસીટરને લઇને, લેડી પેમારનરને ત્યાં આવી પહોચ્યો.

નાનુ સોલીસીટરની ઓળખાણ થઇ અને તેના ગંભીર અને વિચારવન્ત દેખાવથી તેને માટે બન્ને બાનુઓને સારો અભિપ્રાય બંધાયો. તેણે તરત જ વીનને તપાસવાની ખાયશ બતાવી, પરન્તુ નીગીને તેમ કરવા દેવાની સાફ ના પાડવાથી નાનુએ ઘણી જ આનાકાનીથી અને નાખુશીથી જવા દીધું તે પછી તેઓ બધાં નોંધણી કચેરીમા ગયા ત્યા તેમને એક ભેંજવાળી અંધારી ઓરડીમા બીજા સોલીસીટરોના કારકુનોની સાથે થોભવુ પડયુ અડધો કલાક આ જગ્યામાં કાઢ્યા પછી નાનું સોલીસીટરના નામનો પોકાર થયો.

" લેડી પેમારનર" નાનુ સોલીસીટરે ઘણી જ ગંભીરાઇથી કહ્યુ " હવે મહેરબાની કરી મારી પાછળ આવો વીનને સાથે રાખજો આ રસ્તે "

થોડી જ વારે તેઓ કચેરીમા દાખલ થયા નોંધણી કામદાર સાહેબ સ્હામે ટેબલ આગળ બેઠા હતા ટેબલની કોર ઉપરથી તેમનુ ફક્ત માથુ જ બ્હાર દેખાતું હતુ માથાના પ્રમાણ ઉપરથી, તેમના શરીરના પ્રમાણ વિશે આવનારાઓ અનુમાન બાંધે તે અગાઉ નોંધણી કામદાર સાહેબે ઉભા થઇ, પોતાના સાડાચાર ફીટ ઉંચા ને ત્રણ ફીટ પહોળા શરીરનુ પ્રદર્શન કર્યું

" તમારે શુ કરવાનુ છે? મીસ્ટર અ અ મીસ્ટર" નામ નહી આવડવાથી તેઓ સાહેબે કાગળીયા ઉપર જોયું ને બોલ્યા ' દેશાઇ તમારે વીનને નોંધાવવુ છે, ખરું? અને તે સબંધમા કઇ વિચિત્ર સંજોગો પણ ઉભા થાય એમ છે એમ જ કે?"

" હા, સાહેબ એમ જ નાનુ દેશાઇએ વિનયથી જવાબ આપ્યો, "તે વીન મુબાઇના શ્રી ધનજય રાયજી, ચોપડીઓ પ્રસિદ્ધ કરનારનું છેવટનું વીલ છે અને મીલકતની કિંમત વીશ લાખ જેટલી છે પ્રોમેટ, કોર્ટની ઉની એરફ, શ્રી ધનજય કાન્ગાર સ્ટીમર સાથે જ

દયારામનો "અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

સુઠી મુવા એવુ ધારી તેના વીનનુ પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું છે ખરી રીતે તે મી ધનજય રાયજીનુ મૃત્યુ તે પછી થોડા દીવસે એક ટાપુ ઉપર થયુ છે, અને મરણ પહેલા તેમણે તેમના ભત્રિજા અહિં છે તે મી અનન્ત રાયજીની તરફેણમા એક નવુ વીલ કર્યું મીસ શીરીન દસ્તુર—"

"હે ? આજ મીસ શીરીન દસ્તુર કે ?" કામદાર સાહેબે ઇન્તેજારીથી પુછ્યુ "હા, હું જ મીસ શીરીન દસ્તુર." શીરીને શરમાતાં શરમાતા જવાબ આપ્યો "અને આ લેડી પેમાસ્તર છે જેમના ધણી–" શીરીન વધારે બોની શકી નહિ "તમારી ઓળખાણ થવાથી મને આનંદ થયો. મીસ દસ્તુર" કામદાર સાહેબે જણાવ્યુ

"હવે પછેલું મારે એ કરવુ જોઇએ, સાહેબ,' નાનુ દેસાઇએ આ દેખાવથી કચવાતા કહ્યુ "કે તમને એ દસ્તાવેજ તપાસવા દેવો તે દસ્તાવેજ મારે કહેવુ જોઇએ કે ઘણા વિચિત્ર પ્રકારનો છે." એટલુ કહી તેણે શીરીન તરફ જોયુ

"બરાબર છે મીસ દસ્તુર પાસે તે વીલ છે ?" કામદારે પુછ્યુ

"મીસ દસ્તુર પોતે જ વીલ છે" નાનુએ જણાવ્યુ

"ઓહ–મને લાગે છે કે–હુ તમારૂં કહેવુ બરોબર સમજ્યો નથી"

"વધારે ચોખવટથી કહુ તો, સાહેબ, મીસ દસ્તુરની બોચી ઉપર છુંદણાં પાડીને વીલ લખેલુ છે"

"હેં ! શુ !" કામદાર સાહેબે ખુરશીમાંથી કુદકો મારતા બરાડ મારી

"વીલ મીસ દસ્તુરના શરીર ઉપર છુંદણાં પાડી લખેલુ છે" નાનુ સોલીસીટરે સ્હેજ પણ અચકાયા શિવાય કહ્યુ "અને તે આપને તપાસવા માટે રજુ કરવાની મારી ફરજ છે તેને કચેરીના દફતરમાં કેવી રીતે રાખવુ તે વીશે આપ હુકમ કરશો—"

"દસ્તાવેજની તપાસ ! પણ મારે તે કેવી રીતે કરવી ?" કામદાર સાહેબે ગુચવાડાથી પૂછ્યુ

"તે આપની મુનસફીની વાત છે, સાહેબ" નાનુએ કહ્યું "વીલ તેણીની બોચી ઉપર છે અને મારે વાદી તરફે તે સાથેનો દાખલો જોઇએ છે" લેડી પેમાસ્તરથી હસ્યા વગર રહેવાયુ નહિ–કામદાર સાહેબ પણ નાનુની સામુ ટગર ટગર જોતા, ગુંચવણ ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરતા, બોડુ—માથુ ખજવાળતા બેઠા હતા–છેવટે તેઓ સાહેબ બોલ્યા

"મારે કંઇ પણ નિર્ણય ઉપર આવવુ જોઇએ મારા જેવા શરમાળ સ્વભાવવાળાને તે ઘણુ દુ:ખદાયક છે પરતુ તેથી મારે ફરજ બજાવતાં પાછા હઠવુ જોઇએ નહિં માટે મીસ દસ્તુર મને તે વીલ બતાવવાનો હુ તમને હુકમ કરૂંછુ પાસેની ઓરડીમા જઈ તમારે કપડાં બદલવા હશે તો તેમ થઈ શકશે.'

"નહિ સાહબ, એટલુ બધુ કરવાની જરૂર નથી" શીરીને હાથ બાજુ ઉપર મુકતા કહ્યુ "આ બદન હું કહાડી નાખીશ એટલે બસ થશે." એમ કહી તેણે બદન પણ કહાડી નાખ્યુ.

કનાપિનો કેકારવ ૨ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

"ઓહ ! ઠીક, સમજ્યો કંઈ હરકત નહિ આ જ વીલ છે ને ?" કામદાર સાહેબે ચીબા નાક ઉપર ચશ્મા ગોઠવતા કહ્યું " મારા આટલા વર્ષના અનુભવમાં આવું વીલ આ મે પ્રથમ જ જોયુ સહી છે ખરી–સાક્ષી પણ છે તારીખ નથી કે બોડીસ નીચે ઢંકાયલી છે ?"

"ના" શીરીને કહ્યુ " તારીખ છે જ નહિ હું વધારે ખમી શકી નહિ એટલે તારીખ રહી ગઈ એક જ વખતે આ બધા ફુદણાં પાસા હતા તે વખતે મને શુદ્ધિ પણ નહોતી રહી."

"તેમા નવાઈ નથી તમે બહુ જ બહાદુરી વાપરી છે એ મ્હારે કહેવું જોઇએ" કામદાર સાહેબે નમન કરી શાબાશી આપી

"જોયુ, હુ ખોટુ કહેતો હતો ?" અનન્ત પોતાના મનથી બડબડયો

"લુચ્ચા ચોરે અસારથી જ શરૂઆત કરી "

"તારીખ નથી એથી વીલ ખોટુ ઠરતુ નથી " અનન્તના વહેમથી તદ્દન અજાણ્યા કામદાર સાહેબે બોલવાનું શરૂ કર્યું " તારીખ માટે પુરાવો કરવો પડશે એટલું જ પણ મારે કંઇ અભિપ્રાય આપવાનો નથી મારૂ કામ એ નથી પણ મીસ દસ્તુર તમે તમને પોતાને વીલ તરીકે અમારી કચેરીના હવાલામા સોપ્યા છે તો પછી, તમારે માટે શુ બંદોબસ્ત કરવો એ સૂચવશો ? બીજા વીલોની સાથે કબાટમા તો તમને બંધ કરાય નહિ એ દેખીતુ જ છે, તેમ જ કોર્ટની ખાસ પરવાનગી શિવાય વીલને કચેરીની બહાર જવા દેવાય નહિ તેપણ દેખીતુ છે વળી, તમને અહિ રોકી રાખી, રૈયતના છુટાપણા ઉપર અંકુશ મુકવાનો મને અખત્યાર નથી તે પણ સ્પષ્ટ છે આવા સન્જોગોમા, મારે કબુલ કરવુ પડે છે કે શુ કરવુ તે વિષે મને બહુ ગુચવાડો થાય છે "

"મારી નમ્ર સૂચના, સાહેબ, એવી છે " નાનુએ જણાવ્યુ, " કે આ વીલની એક ખરી નકલને દફતરમા રાખવી અને નોંધણીના દાખલામા આ સંજોગો સ્પષ્ટ કરવા માટે એક ખાસ પરિગ્રાફ જુદો લખવો."

"આહ ! તમે મને એક રસ્તો સુઝાડયો છે" કામદાર સાહેબે પોતાના ચશ્મા સાફ કરતા કહ્યુ " મીસ દસ્તુરની ખુરી હશે તો આપણે બીજી રીતે તેનો તોડ કહાડીશુ–વીલની છબી લેવડાવી તેને દફતરમા રાખીશુ મીસ દસ્તુરને રહેજ તસ્દી તો પડશે પણ આપણું કામ સહેલુ થઇ જશે "

"તારે કઇ હરકત છે, શીરીન ?" લેડી પેમાસ્તરે પૂછયુ

"ના, બિલકુલ નહિ " શીરીને કચવાતા દુખી અવાજે કહ્યુ " હુ તો હવે જાહેરમાં આવી છુ એટલે હરકત હોય તો પણ શુ કામ આવે ?"

" ઠીક ત્યારે જરા ઉભા રહો પાસે જ એક ફોટોગ્રાફર છે તેને મે ઘણી વખત કામ આપ્યુ છે હુ હમણા જ તેને બોલાવુ છુ "

ફોટોગ્રાફર તુરત આવ્યો અને વીલની બે ત્રણ પ્લેટો લઈ ચાલ્યો ગયો તે પછી કામદાર સાહેબે બધા સાથે હાથ મીલાવી રજા માગી

લીલાવતી જીવનકલા રૂ. ૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

પ્રકરણ ૭.

રાયજી વિ ખરશેદજી અને બમનજી.

અનન્ત રાયજીનો દાવો દાખલ થયા પછી થોડા દિવસે, ધનજયના આગલા વીલ અન્વયે ઠરેલા તેના વારસો અને તેના ભાગીદારો મી ખરશેદજી અને મી બમનજી તરફથી એવી અરજ કરવામાં આવી કે, વાદી જે વીલ ઉપર આધાર રાખતો હોય તે અસલ વીલ તેણે કચેરીમાં રજુ કરવુ જોઇએ જેથી સામાવાળાઓને તે તપાસવાનું બની આવે આ અરજી ઉપરથી કામદારનો રીપોર્ટ લેતા કોર્ટને જણાઇ આવ્યુ કે વીલની ઝબી કામદારની રૂબરૂ જ લેવામા આવી હતી અને વીલની તે પુરેપુરી અને ખરી નકલ હતી તેથી કોર્ટે વીલને પોતાને કોર્ટમા રજુ થવાની તકલીફમાથી મુક્ત કરી, સામાવાળાઓની અરજી નામજુર કરી આ અરજીની સુનાવણી વખતે જ જાહેરમા જણાવવામા આવ્યુ કે વીલ અને વાદી વચ્ચે લગ્નસબધ બધાવવાનો છે! તે ઉપરથી સામાવાળાઓએ પુરવણી કેફીયત આપી તે એવી મતલબની કે, મીસ શીરીન દસ્તુરે, અનન્ત સાથે લગ્ન કરવાની પોતાની ઇચ્છા હોવાથી, ગેરવ્યાજબી દાબ વાપરી ધનજય પાસેથી વીલ કરાવી લીધુ છે તેઓની પ્રથમની કેફીયતમાં મુખ્ય તકરાર એ હતી કે ધનજયે વીલ કરેલુ કહેવામા આવેછે તે વીલ કાયદેસર ગણી શકાય નહિ તેમ જ તે વીલ બાબત તેને માહીતિ પણ નહોતી

આવી રીતે વખત જવા લાગ્યો આ દાવાની પચાતને લીધે અનન્ત બહુ જ કટાળી ગયો હતો એક પણ દિવસ એવો નહોતો જતો કે કોઇ નવી ચિન્તા ઉભી થઈ ન હોય મનુ અને નાનુ, બિનઅનુભવી, છતા એકબે હાથે હિમ્મતથી લડત ચલાવતા હતા ચાલુ ખર્ચને પહોચી વળવા જેટલા પૈસા પણ અનન્ત તેમને મહા મુશ્કેલીએ પૂરા પાડતો હતો પ્રતિવાદીઓ ઘણા જ પૈસાદાર હોવાથી, તેઓએ લગભગ બધા આગેવાન અને હુશીઆર બારીસ્ટરોને રોકી લીધા હતા આથી અનન્ત અને મનુને પણ લાગ્યુ કે બીજા અનુભવી અને ભારબોજવાળા બારીસ્ટરોને તેમણે રોકવા જોઇએ પરતુ તેને વાસ્તે જોઈતા પૈસા અનન્ત પાસે ન હોતા આવા વીલ ઉપર કોઈ પૈસા ધીરે તે પણ અસભવિત હતુ આ મુઝવણ ઘણી મ્હોટી થઇ પડી હતી કારણ કે ઘણુ કરતાં ન્યાય પણ ભારે કોથળી તરફ જ ઢળે છે અને ન્યાયાધીશો ગમે તેવા નિષ્પક્ષપાત હોવા છતા, મનુષ્ય પ્રકૃતિ અનુસાર એક અજાણ્યા નવા વકીલ કે બારીસ્ટરની તકરાર કરતા એક એટર્ની જનરલ કે સોલીસીટર જનરલની તકરાર ઉપર વધારે ધ્યાન આપે છે છતા કાઇ ઈલાજ નહોતો

છેવટે સુનાવણીનો દિવસ પણ આવી પહોચ્યો તે દિવસે પહેલો જ, અનન્તરાયજી વિ ખરશેદજી અને બમનજીનો કેસ ચાલવાનો હતો. અનન્ત, શીરીન અને લેડી પેમાસ્તર સાથે વખતસર કચેરીમાં આવી પહોચ્યો હતો મીસીસ બેગ પણ તેમની સાથે જ હતી તેમણે જોયુ તો કોર્ટ જીજ્ઞાસુ લોકોથી ચિકાર હતી સ્ત્રીઓની સખ્યા પણ ઓછી નહોતી "વકીલોની/

આગની બધી ખુરશીઓ પ્રતિવાદીના વકીલોથી એટલી બધી ભરાઈ ગઈ હતી, કે મનુ દેસાઈને બેસવાની જગ્યા પણ આગળ મળી શકી નહિ

"અરે પ્રભુ!" અનન્તે પ્રતિવાદીઓના વકીલોની સખ્યા ગણતાં શીરીનને કહ્યુ "આપણી સ્હામે ત્રેવીસ જણા છે બિચારો મનુ એકલે હાથે શુ કરી શકશે?"

"કોણ જાણે આ તો ખરેખર અન્યાય જ કહેવાય કર પણ શુ? પૈસા ક્યા હતા કે આપણે બીજાને રોકીએ!" શીરીને જવાબ આપ્યો તે જ વખતે નાનુ સોલીસીટર તેમની પાસે આવી પહોચ્યો તેને શીરીને પૂછ્યુ "આ બધા છે કોણ તે તો ઓળખાવો—"

"આહ!" નાનુએ કહ્યુ "પણે પહેલા બેઠા છે તે એટર્ની જનરલ છે. તે સામાવાળા ખરશેદજી તરફથી છે તેની સાથે, ફીડલસ્ટીક, જવ્હેરી, ટોપીવાળા અને કુમ્બી બારીસ્ટરો છે એટર્ની જનરલની પાસે સોલીસીટર જનરલ છે તે બમનજી તરફથી છે, તેની સાથે વાંદરાવાલા, દિક્ષિત અને મુલ્લીઅર બારીસ્ટરો છે તેની પાસે મી રંઈ એડવોકેટ છે તેની પાસે છે તે મી. ટેની એ ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડીઆ અને ક્રોનીકલનો રીપોર્ટર છે પાછળની હારમા તેમના મદદગાર વકીલો છે"

આ વખતે એક ગૃહસ્થ નાનુની આગળ આવ્યો તે પ્રતિવાદીઓના સોલીસીટરો મેસર્સ ન્યુસ અને ન્યુસનાળો મી ન્યુસ સોલીસીટર હતો

"હુ ધારૂ છુ કે આપ જ મી દેસાઈ છો?" મી ન્યુસે નાનુને ધારીને નિહાળતા પુછ્યું.

- "હાજી"

"હુમ્ મી દેસાઈ, હુ હમણા જ મારા અસીલો, એટર્ની જનરલ અને સોલીસીટર જનરલ સાથે મસલત કરીને આવ્યો છુ અમે કબુલ કરીએ છીએ કે, આ કેસમાં અન્દર અન્દર સમજવાનું કહેવા માટે પુરતાં અને સબળ કારણો છે"

"આ બાબતમા હુ તમારી સાથે વાત કરી શકુ તે પહેલાં, મી ન્યુસ, મારા એડવોકેટની અહિ હાજરી જોઇએ" નાનુએ દમામથી કહ્યુ

"આહ—અલબત્ત, બેશક" મી. ન્યુસે ઓચી ખજવાળતાં કહ્યુ મનુને પછી ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો અને એટર્ની જનરલ પણ ત્યા આવી પહોચ્યો હતો

"જુઓ મી દેસાઈ" એટર્ની જનરલે મનુને કોણ જાણે કેટલાયે વખતથી ઓળખતો હોય તેવી ઢબે શરૂ કર્યું—જો કે મનુનુ નામ તેણે તે જ વખતે મી ફીડલસ્ટીક પાસેથી જાણી લીધુ હતું. "જુવોને મિ દેસાઇ, તમે નથી ધારતા કે આપણે સમજી જઇએ તો સારૂં! તમારો કેસ જરા જેવો મજબૂત લાગે છે ખરો પણ તમે જાણો છો કે તેમા કેટલીક મુશ્કેલીઓ અને ખામીઓ પણ છે"

"હુ તે કબુલ કરતો નથી" મનુએ દમામથી જવાબ આપ્યો

"અલબત્ત, અલબત્ત છતા, મારા અભિપ્રાય મુજબ તમને ખોટુ ના લાગે તો—મારે કહેવુ જોઇએ કે તમારો કેસ તમે ધારો છો તેટલા સગીન પાયા ઉપર તો નથી જ. દાખલા તરીકે, ધારો કે મીસ દસ્તુરને જમાની આપવા દેવામા ના આવે તો?"

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ.) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

"તમારી શરતો શુ છે?" મનુએ પૂછ્યુ

તે ઉપરથી પ્રતિવાદીઓના ધારાશાસ્ત્રીઓએ અંદર અંદર મસલત ચલાવી છેવટે પ્રીડ-લસ્ટીક બારીસ્ટરે કાગળની કાપલી ઉપર કંઇક લખ્યુ અને તે કાપલી એટર્ની જનરલને આપી તેણે માથુ હલાવી સંમતિ આપી ને કાપલી સોલીસીટર જનરલને આપી, તેણે તેના મદદગારોને બતાવી આવી રીતે તે કાપલી બધે ફરી આવી તે પછી મી ન્યુસે તે લઈ પોતાના અસીલો, મેશર્સ ખરશેદજી અને બમનજીને બતાવી કાપલી જોતાં જ ખરશેદજી ધ્રુસક્યા અને બમનજીએ નિ શ્વાસ નાખ્યો શીરીન, જે આ બધો નાટક તપાસતી ઉભી હતી તે આ ધ્રુસ-ક્વાનો અને નિ શ્વાસનો અર્થ પૂરેપૂરો સમજી પછી મી ન્યુસે તે કાપલી નાનુને આપી, તેણે જોઈને મનુને આપી અને અનન્તે પણ તે વાચી તેમા ફક્ત થોડુ જ લખેલુ હતુ —

"શરતો—મીરકત અડધોઅડધી વહેંચી લેવી ખર્ચ બધો પ્રતિવાદીને માથે"

"કેમ, મનુ," અનન્તે પૂછ્યુ "તુ શુ કહે છે? કબુલ કરવુ છે?" મનુએ પોતાનુ બોચુ તાનકુ ખજવાળતા કહ્યુ "સંજોગો વિચિત્ર છે, દશ લાખ કાંઇ જેવી તેવી રકમ નથી પણ વીશ લાખ આવે એવા છે મારો અભિપ્રાય તો એવો છે કે આપણે છેવટ સુધી લડવુ જો કે આ રકમ મળવાનુ નિશ્ચિત છે અને કેસનુ પરિણામ અનિશ્ચિત છે"

"મારૂં મન પતાવી દેવાનુ થાય છે" અનન્તે કહ્યુ "કેસ લુલો છે તેમ ધારીને નહિ પણ શીરીન-મીસ દસ્તુરને ખાતર. તેણે આખી કોર્ટના દેખતાં ધુંદણાં પાડેલા બતાવવા પડશે"

"આહ!" મનુએ દમામથી કહ્યુ ' તેનો સવાલ નથી તેણીએ સમજવુ જોઇએ કે અત્યારે તે એક સ્ત્રી નથી પણ કાયદાનો દસ્તાવેજ છે છતાં આપણે એને જ પુછીએ"

"કેમ શીરીન, હવે તારો શુ મત છે?" અનન્તે શરતો શરીનને સમજાવતા કહ્યુ "આપણે કબુલ કરીએ તો તું વિટંબણામાથી છુટીશ બોલ જલદી કહી દે જડજ હમણા અહિ "આવી પહોચશે"

"મારી દરકાર કરવી નહિ" શીરીને ઉતાવળથી કહ્યુ "હુ તો એથી હવે ટેવાઈ ગઇ છુ હું તો લડવા માટે જ આવી છુ મારી ખાત્રી છે કે એ લોકો તમારાથી બીહે છે પેલા બીહામણા ખરશેદજીનો ચહેરો જ કહી આપે છે, હમણાં તે મારી ગામ જોઇ વાદરા માફક દાતીઆ કરતો હતો પોતે જીતવાનો છે એમ તેની ખાત્રી હોત તો તે કદી એમ કરત નહિ બસ આપણે તો હવે લડવુ જ—"

"ઠીક ત્યારે" અનન્તે કહ્યુ ને પેલા શરતોના કાગળ નીચે "ઉપકાર-કબુલ નથી" એટલા શબ્દો ઘસડી કહાડ્યા અને ચીઠ્ઠી મી ન્યુસના હાથમાં આપી તે જ વખતે કોર્ટના પટાવાળાએ એકદમ ઉભા થઇ, મોટી બરાડ પાડી બધાને શાન્ત રહેવા કહ્યું, તરત જ શીરસ્તેદાર કારકુન વગેરે આવ્યા ને પછી જડજ પણ દાખલ થયા કચેરીમાં આટલી ગરદી જોઇ જડજ સાહેબે જરા મ્હોં કટાણું કરીને પોતાની બેઠક લીધી —ચાલુ

ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

ડૉ. બૂકર ટી વૉશિંગ્ટન અને વર્તમાનપત્રો અને બાતમીદારો.

લેખક-શ્રી જયન્ત.

વર્તમાનપત્રો અને બાતમીદારો પાસેથી મને ઘણું શીખવાનું મળ્યું છે હું એકાદ શહેરમાં કે રેલ્વેપ્રવાસ માટે પ્લેટફૉર્મપર આવું છું કે તરત જ કોઇને કોઈ વર્તમાનપત્રનો બાતમીદાર મને શોધી કાઢે છે વર્તમાનપત્રોના એ બાતમીદારો ઘણી અણધારી જગ્યાઓએ મારી મુલાકાત લેતા તે જોઈ મને ઘણું આશ્ચર્ય થતું હતું અને તેમના પ્રશ્નોથી કદી કદી તો હું ચકિત થઇને ગભરાઇ પણ જતો હતો કોઇ વાત હું જાણતો હોઉં અને તે કોઇને ન કહેવી એમ મને લાગતું હોય તો મને મળનારો બાતમીદાર ઘણું કરીને તે જ વાત વિષે પ્રશ્ન પુછવાનો પ્રયત્ન કરતો જોઇતી હકીકત બાતમીદારને ઘણી વખત મળતી પણ જો તે તેમને નહિ મળતી તો પછી મને ઘણું માઠું લાગતું, કારણ કે ખરી વાત પ્રસિદ્ધ થતી તો બાતમીદારને મળેલી તથા તેણે પ્રસિદ્ધ કરેલી ખરીખોટી અને અપૂર્ણ માહિતીથી જે નુકસાન થતું તેના કરતા ઘણું ઓછું નુકસાન થતું

મને જ્યારે થોડો અનુભવ હતો ત્યારે કબુલ કરીશ કે હું બાતમીદારોથી ગભરાતો હતો હું ઘણા વર્ષથી એવું સમજતો હતો કે બાતમીદાર એટલે છિદ્રો ખોળવાનો ધંધો કરનારો ઉપાધિખોર માણસ ! આથી બાતમીદારનો મેળાપ થતો ત્યારે જેમતેમ કરી તેને રસ્તે કેવીરીતે પાડી દેવો, અને ખાસ હેતુ અથવા ઉદ્દેશ તેનાથી કેવી રીતે છુપાવવા એ વિષે જ હું વિચાર કરતો પણ વર્તમાનપત્રો અને બાતમીદારો સાથે જેમ જેમ મને વિશેષ પરિચય થયો તેમ તેમ મારો એ અભિપ્રાય બદલાયો. આરંભમાં મને એવું જણાયું કે, સમાજમાંનો કોઈ હીંમતવાળો સાધારણ માણસ જે પ્રશ્નો પુછી શકે તે જ પ્રશ્નો વર્તમાનપત્રનો બાતમીદાર પુછે છે ફેર એટલો જ કે બાતમીદાર પ્રત્યક્ષ તમારી સામે આવીને હિંમતથી સરલ પ્રશ્ન પુછે છે અને સાધારણ માણસ એ જ પ્રશ્ન બીજાને પરભાર્યો પુછીને માહિતી મેળવે છે

મારા વિષે પુછો તો હું કહીશ કે સમાજનો એકાદ માણસ નીગ્રોની ઉન્નતિ કે મારા કાર્યસંબંધી કોઇપણ પ્રશ્ન કેવી રીતે-કેવી પદ્ધતિથી કરે છે તે જાણી લેવું એ ઘણું આનંદદાયક અને મહત્ત્વનું છે, એમ મને જણાઈ આવ્યું છે દેશના જુદા જુદા ભાગના બાતમીદારો તરફથી પુછાતા સવાલોપરથી સમાજના લોકોને મારા કાર્યસંબંધી કેટલી ખબર છે તે મને સારી રીતે સમજાય છે, એટલું જ નહિ પણ નીગ્રો પ્રજા વિષે સમાજના સાધારણ માણસની ભાવના કેવી છે તે હું ઉત્તમ રીતે જાણી શકું છું વર્તમાનપત્રોના બાતમીદારો પોતાના

* આ હકીકત ડા બૂકર ટી વૉશિંગ્ટને પોતાના My Larger Education નામના પુસ્તકમા લખેલી છે અર્થાત્ અમેરિકન વર્તમાનપત્રોને લગતી બાબત છે

દવારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સવાનોથી મને જરૂરની ઘણી હકીકત પુરી પાડે છે, એટલુ જ નહિ પણ મારી ગેરસમજ દૂર કરવામાં અને નીગ્રોની સ્થિતિ અને ઉન્નતિ વિષે લોકોને જરૂરની માહિતી આપવામા ઘણી મદદ કરે છે

ખાતમીદારો વિષે અભિપ્રાય બદલવામાં બીજો કારણભૂત વિચાર એ છે કે વર્તમાન સાથે પરિચય વધવાથી વર્તમાનપત્ર વાચનાર અને તેને આશ્રય આપનાર જનસમાજના હિત સમધ અને વિચારનું તે કેટલે સુધી અને કેવી રીતે માન કરાવે છે એ હુ સારી રીતે જાણી શક્યો છુ લોકની સદ્દઇચ્છા અને વિશ્વાસ માટે જરૂરનું કોઇ પણ કામ કરનાર માણસ લોકો સાથે પ્રસક્ષ સમધમા આવે અને ખાતમીદાર પુછે તે પ્રકારના પ્રશ્નના ઉત્તર આપે એ ઘણુ મહત્વનુ છે જો પુછાયલા પ્રશ્નના ઉત્તર આપવામા આવતા નથી તો તે પ્રશ્નો જેમના તેમ પડી રહે છે અથવા તો લોકોને એ પ્રશ્ન સબધની હકીકત પરોક્ષ અગર તો અવિશ્વાસને પાત્ર એવા સ્થળેથી મળે છે

હું ટસ્કેગી હતો ત્યારે દક્ષિણના વર્તમાનપત્ર કે માસિકના ખાતમીદારો અમારી સસ્થાની અાતર સ્થિતિ વિષે ચાલતી અફવા સબધી તપાસ કરવા ઘણી વખતે મારી પાસે આવી ગયા છે હુ તેમને કહેતો કે જોઇએ તેટલો વખત લો અને પુરી તપાસ કરો આથી એકાદ મોટી સસ્થાને વિઘાતક કે સહારક ટીકા કરવાને તથા સસ્થાને નુકશાન થાય તેવી રીતની કોઈપણ ખબર પ્રસિદ્ધ કરવાને દુષ્ટ માણસને ઘણી સવડ મળે છે એ સ્પષ્ટ છે પણ મને એવો અનુભવ થયો છે કે પ્રત્યેક પ્રસગે વર્તમાનપત્રકારે પૂર્ણ તપાસ કર્યા પછી અમારી સસ્થા વિષે કોઇપણ અનિષ્ટ વાત પ્રસિદ્ધ કરી નથી, તેથી ઉલટી રીતે અમારી સસ્થાની સત્યતા તેણે જાહેર કરી છે અને લોકોમા ચાલતી ખોટી અફવાઓને તોડી પાડી છે ગપ્પા બદ કરવાનો ઉત્તમ ઉપાય કહીએ તો વર્તમાનપત્રકારો તપાસ કરી યાદી બાહેર પાડે એ છે તેવી જ રીતે વર્તમાનપત્રની મરજી મેળવવાનો સારો રસ્તો એ જ છે કે તેનાથી છુપાવવા જેવુ પોતાની પાસે કઇ નથી, એમ ખાતરી આપવુ

મેં ઘણી વખત લોકોના મોઢેથી સાભળ્યુ છે કે, વર્તમાનપત્રો નજીવી વાતો અથવા ગપ્પા પ્રસિદ્ધ કરે છે વર્તમાનપત્રો વિષે હુ જે કઇ જાણું છુ તેપરથી મારી એવી ખાતી થઈ છે કે, તેમના તરફ મોકલેલી હકીકતનો દશમો ભાગ પણ તેમા પ્રસિદ્ધ થતો નથી અને પ્રત્યેક વર્તમાનપત્રનો ઘણો ખરો સમય સભવિત તથા મનોરજક વાતોપર વિશ્વાસ રાખનારા મનુષ્ય સ્વભાવની સાહજીક પ્રવૃત્તિને લીધે સમાજમાં પ્રસરેલી અફવા અને ગપ્પાના ખરા ખોટાપણાનો નિર્ણય કરવામા જાય છે મને લાગે છે કે ખોટી બાતમી કે ગપ્પ ઉપર આધાર રાખી રહેલ દ્વેષ અને દુરાગ્રહને લોકોના મનમાથી દુર કરવાનું કામ જો વર્તમાન-પત્રો કરે તો તેમનુ અસ્તિત્વ સાર્થ થાય પણ આ વાત કરતાં, "નિકપત્રો ખોટી અને ભ્રામક વાતો ઘણી છાપે છે અને મહત્વની વાતો સબધી સહેજે ન હોવતાં ક્ષુદ્ર તથા ઉત્તેજક બાબતોને ઘણી વખત મહત્ત્વ આપે છે તે તરફ હુ આખ આડા કાન કરી રાખતો નથી ગામડાના

ગપ્પીદાસ કિંવા ત્યાની એકાદ દુકાનમાં બેસી રાજકીય ખરીખોટી વાતો કરી લોકમત બનાવનાર લોકોનુ કામ ઘણા અંશે દૈનિકપત્રો હાથમા લઈ બેઠાં છે પણ એ કામ વર્તમાનપત્રો ઉચા પ્રમાણપર કરે છે જગતના દેખાવ, જગતની ખબરો તે જનસમાજ સમક્ષ સુખી સત્ય શોધી કાઢવાનો સ્તુત્ય પ્રયત્ન કરેછે જો કે ગપ્પીદાસની માફક કદી કદી વર્તમાનપત્રો અયોગ્ય વસ્તુઓને મહત્ત્વ આપે છે અને ક્ષુદ્ર તથા વ્યક્તિવિષયક બાબતોપર ઘણો સમય ગુમાવે છે પરન્તુ તેઓ તે સર્વ જાતિના લોકોને એક જ કરે છે એકજ વર્તમાનપત્ર વાંચનારા લોકોમા એક પ્રકારનો મિત્રભાવ વધે છે-પછી ભલેને તેઓ એક બીજાને કદીએ ન મળ્યા હોય કે હજારો માઇલ દૂર રહેતા હોય

કૉન્ઝરવેટીવ-પુરાણપ્રિય પક્ષ તરફથી કામ કરનારા જ માત્ર નહિ પણ ઉતરતી સ્થિતિના પત્રો તરફથી કામ કરનારા અને સર્વ બાતમીદારો મને મળ્યા છે મે તેમનું અવલોકન કર્યું છે તેપરથી મારી ખાત્રી થઇ છે કે, પોતાના ભાગના કઠિન કામ શ્રમથી, સારી રીતે અને પ્રમાણિકપણાથી કરનારા બીજા લોકો ઘણા થોડા જ મળી આવે છે હું એ પણ કબુલ કરૂં છુ કે, હમણા હમણા બાતમીદારોને મળવામા તથા તેમની સાથે વાતો કરવામાં મને ઘણો રસ પડે છે કારણ કે, તેઓને જગતનુ, મનુષ્યનું અને પરિસ્થિતિનુ ઘણુ સારૂં જ્ઞાન હોય છે તેમની સાથે વાત કરતા તેમને સાર્વજનિક અને ખાનગી બાબતો સબધી કેટલી બરાબર, બીનચુક અને ઉંડી ખબર હોય છે, સાર્વજનિક માણસો અને તેમના કૃત્યો વિષે તેમનાં અનુમાન કેટલા યોગ્ય હોય છે તે જોઇને હું ઘણી વખત આશ્ચર્ય પામ્યો છુ

દેશના પ્રત્યેક મોટા વર્તમાનપત્રની ઓફીસમા પુષ્કળ માહિતી ભરેલી હોય છે પણ તેની સાથે સબધ ધરાવનારી કેટલીક વ્યક્તિપર મહેરબાની કરવા અથવા સાર્વજનિક હિતમાં કંઈ બીગાડ ન થાય એ હેતુથી પ્રસિદ્ધ કરવામા આવતી નથી તેઓ ખાનગી વ્યક્તિ અને સાર્વજનિક-હિત સબધમા પોતાની લાગણી પોતે શુ પ્રસિદ્ધ કરે છે તેથી નહિ પણ પોતે પ્રસિદ્ધ નહિ કરીને જ ઘણી વખત બતલાવી આપે છે વર્તમાનપત્રોની હાલની સ્થિતિ જોતા, સમાજને મનોરજક અને આનદી લાગતી કોઇપણ વાત એક પ્રકારનો માલ છે અને તેવો માલ એકત્ર કરી ખપાવવો એ વર્તમાનપત્રોનુ કામ છે એમ હું પ્રથમ કહી ગયો છુ. એવી સ્થિતિ હોવા છતા ઉપર કહ્યુ તેમ તેઓ વિવેકી અને વિચારવાન્ જણાઈ આવે છે એ ધાર્યુ નવાઈ જેવું છે

વર્તમાનપત્રો માટે હકીકત મેળવી પ્રસિદ્ધ કરવા માટે તૈયાર કરવાની પદ્ધતિમા હાલમાં ઘણો સુધારો થયો છે હવે વર્તમાનપત્રોના બાતમીદારો સુધરેલા છે કિંવા તેમની સાથે કેવી રીતે વર્તવુ એ લોકો સારી રીતે સમજ્યા છે, અથવા હાલના સામાજીક જીવનમા વર્તમાનપત્રોની જવાબદારી કેટલી મહત્ત્વની છે તે લોકો અને વર્તમાનપત્રકારો એ બન્નેને સારી રીતે સમજાયાથી આ સુધારો થયો છે કે કેમ તે હુ ખાત્રીથી કહી શકતો નથી ખાનગી વ્યક્તિ અને જાહેરકામ કરનાર એ સર્વના જાણવામાં સારી રીતે આવતુ જાય છે કે જે દેશમા એક વ્યક્તિનો

બીજી વ્યક્તિ સાથે નિકટ સબધ થાય છે, તે દેશમાં પ્રત્યેકનો વ્યવહાર ખુલ્લી રીતે થાય અને તેમનાં કૃત્ય સર્વ જગતના જાણવામા આવે એ સાર્વજનિક દૃષ્ટિએ અતિ હિતકારક છે. તેવી જ રીતે વર્તમાનપત્રકારો પણ સમજ્યા છે કે, કોઇને કોઇ પણ સાર્વજનિક હિત સાવનુ એ જ કોઇપણ વાત વતમાનપત્રમા પ્રસિદ્ધ કરવાનુ સમર્થન કે યોગ્ય કારણ છે અને એ વાતનુ મહત્ત્વ તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર વર્તમાનપત્રની કીર્તિ, તેના રીપોર્ટના ભૂલરહિત સત્યપણાપર અવલબી રહેલી છે

વર્તમાનપત્રો સાથે દેશની મહાન વ્યક્તિઓનો સબધ કેવો હોય છે તે પણ જાણવા જેવુ છે.

કર્નલ રૂઝવેલ્ટ પ્રમુખ હતા ત્યારે હુ ઘણી વખત તેમના મહેલમા ગયો છુ હુ પ્રત્યેક વખત તેમની ચોતરફ પાચસાત વર્તમાનપત્રોના બાતમીદારોને એકઠા થયેલા જોતો આવા પ્રસગે જેમ એકાદ ભાગીદાર પોતાના બીજા ભાગીદાર સાથે છુટથી બોલતો હોય તેમ પોતાના વિચાર, પોતાનુ ધોરણ વગેરે રાજકીય બાબત સબધી પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટને બાતમીદારો સાથે ખુલ્લી રીતે વાતો કરતા જોઇને મને ઘણુ આશ્ચર્ય થતું હતુ મુલાકાત પછી તે બાતમીદારો પોત-પોતાના પત્રતરફ તારના લાબા લાબા સદેશા મોકલતા પણ મને લાગે છે કે, *પ્રમુખના વિશ્વાસનો દુરૂપયોગ કોઇએ ભાગ્યે જ કર્યો હશે આવી મુક્ત મુલાકાત આપી સર્વ દેશને પોતાના રહસ્યમાં લઇ રૂઝવેલ્ટે દેશને પોતાનો બનાવ્યો છે તે વર્તમાનપત્રકારોને ઘણો પ્રિય છે તેનુ કારણ જે પરિસ્થિતિમા તે લોકો કામ કરે છે અને તે લોક તથા તેમના રીપોર્ટનુ પ્રજાસત્તાક રાજ્યમા કેટલુ મહત્ત્વ છે તે જાણે છે એ છે

વર્તમાનપત્રો સાથે સબધ ધરાવનાર બીજા એક સુપ્રસિદ્ધ ગૃહસ્થ કહીએ તો મી ઍન્ડ્રૂ કાર્નેગી છે ઘણા શ્રીમતો અપ્રિય હોવા છતા સર્વ સાધારણ લોકસમૂહ મી કાર્નેગીને જ કેમ માન આપે છે અને તેમનાપર જ કેમ પ્રેમ ધરાવે છે? એવો પ્રશ્ન થયાનુ મેં સાભળ્યુ છે તેમના વિષે મને જે કઇ ખબર છે તે પરથી, વર્તમાનપત્રો અને બાતમીદારો સાથે તેમનુ ખુલ્લુ અને સરળ વર્તન એ જ તેમની લોકપ્રિયતાનુ બહુધા મૂળ છે, એમ મને લાગે છે બાતમીદારોને પોતાનુ રહસ્ય કહેવાનો પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટનો કેટલો ગુણ મી કાર્નેગીમા છે પોતે શુ કરે છે તે જગતને જણાવવાના સાધનો કહીએ તો વર્તમાનપત્રો જ છે અને એ સાધનોનો ઉપયોગ કેવો કરવો એ મી. રૂઝવેલ્ટ અને મી કાર્નેગી સારી રીતે જાણેછે વર્તમાનપત્રોદ્વારા જનસમૂહસાથે પ્રત્યક્ષ સબધ રાખવાની પાત્રતા તેમનામા હોવાથી તેઓ આટલા લોકપ્રિય થયેલા છે મારા આ કથનનો એવો અર્થ ન કરવો કે, તેઓએ લોકપ્રિય થવા માટે વર્તમાનપત્રોનો ઉપયોગ કર્યો છે લોકોનો વિશ્વાસ ધરાવનાર સુપ્રસિદ્ધ મનુષ્ય, પોતાની લોકપ્રિયતાથી છકી જાય અથવા બહેકી ન જાય તો તે એક અપ્રસિદ્ધ માણસ કરતા ઘણા સારા કામ અને વધારે લોકસેવા કરી શકે છે મી રૂઝવેલ્ટ અને મી કાર્નેગી એ ઉભયના નામ લોકોના મનમાં જાહેરહિતની બાબતો સાથે જો-ડાઇ ગયેલા છે પોતાના જીવનમા તેઓએ કઇ મહત્વનુ જાહેરહિત મગ્રહી રાખેલુ હોવાથી

* રૂઝવેલ્ટ ગયા વર્ષે મરણ પામ્યા છે

ભારતનો ટંકાર (સ્વદેશભિક્તના કાવ્યો.) રૂ ૦-૧૨-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

તે બન્ને જાહેર પુરૂષ બન્યા છે મી. ટાર્નેગી કોઇપણ સરકારી અધિકારપર નથી પણ એક જાહેર સાર્વજનિક ગૃહસ્થ છે મી રૂઝવેલ્ટે મહત્વના સાર્વજનિક કાર્યો સાથેનો સબંધ તોડેલો નથી અને તે હવે અમેરિકાના પ્રમુખ નથી તોપણ તેમની રાજકીય સત્તા કંઇ ગયેલી નથી. લોકોના મનપર તેમની સત્તા રહેવાનું કારણ, વર્તમાનપત્રદ્વારા તેમનો પરિચય થયો એ છે

સાર્વજનિક હિતની એક બાબત સાથે એટલે હમણા જ સ્વતન્ત્ર થયેલી જાતિને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના નાગરિકત્વના કર્તવ્ય તથા જવાબદારીને યોગ્ય કરનારી શિક્ષણપદ્ધતિ સાથે મારૂં નામ જીવનના આરંભકાળમા જ જોડાયું છે તે હું મારૂં મહાન્ ભાગ્ય સમજુ છું એ શિક્ષણને માટે લોકોને વિનતિ કરી કરીને મદદ મેળવવી પડતી હોવાથી મારૂં નામ ઘણા ખરા જાણે છે એથી મને સંતોષ થાય છે, કારણ કે વર્તમાનપત્રોદ્વારા સેંકડો નહિ પણ હજારો માણસોમા મારો પ્રવેશ થયો છે એટલા લોકો સાથે કદીએ હુ રુબરૂ વાત કરી શક્યો નહોત વર્તમાનપત્રોના યોગથી મારી સેવાનુ બળ મેં ઘણું વધ્યુ છે

હા, એ ખરૂ છે કે, વર્તમાનપત્રદ્વારા પ્રસિદ્ધિમાં આવેલો અને લોકોનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરી રહેલો એકાદ માણસ સાર્વજનિક હિતની મારફ જ પોતાના સ્વાર્થ માટે એ શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકે છે એવા માણસોને જનપ્રિયતાનો ખાનગી કામ તરફ ઉપયોગ કરવાની ઘણી તક દર વર્ષે મળે છે, એ નિ:સંશય છે દાખલા તરીકે, વરસમાં ઘણી વખત કોઇ એકાદ માણસ એકાદ નવીન કારખાનાના સ્ટૉકનો ભાગ મને બક્ષીસ આપે છે અને ઘણી વખત જમીન કે નવીન શહેર વસાવવાની યોજનાનો કેટલાક ભાગ મને અર્પણ કરવામા આવેછે આ પ્રકારની ભેટ તરત જ પાછી ફેરવવાનો મે નિયમ રાખેલો છે એનું પહેલું ઉત્તમ વ્યાવહારિક કારણ કહું તો નવીન કામ કાયદેસીર હોય તો પણ હું તે વિષે જવાબદાર નહિ હોવાથી મારૂં નામ તેમા ગુંથવાથી મને તેનાથી કંઇ લાભ થાય નહિ અને મારા નામથી તે કામમા કોઇ ચાપણ નાખે એમ લાગે તો મારા નામનો એવો ઉપયોગ કરવો એ એક પ્રકારની ઠગાઈ જ છે. બીજુ એક કારણ એ છે કે, હું લોકો સાથે પ્રામાણિકપણે રહેવા ઇચ્છુ છુ

પ્રથમ કક્ષા પ્રમાણે પ્રથમ પ્રથમ મારા કામકાજ વિષેના વિચાર અને મહત્ત્વાકાંક્ષા વર્તમાનપત્રકારોથી છુપાવતો નથી એકાદ મિત્ર અથવા તો ઓળખીતા ગૃહસ્થ સાથે વાત કરૂં તેમ તેમની સાથે હુ બોલુ ચાલુ છુ તેમને ખબર આપવામા કઇ વાત પ્રસિદ્ધ કરવી અને કઇ નહિ પ્રસિદ્ધ કરવી એ પણ હુ કહું છુ. કઇ રીતે બાતમી પ્રસિદ્ધ કરવાથી લોકોના મનપર યોગ્ય અસર થશે તે મારા કરતાં બાતમીદારો સારી રીતે સમજતા હોય છે વૉશિંગટનના મોટા મોટા દૈનિકપત્રોને એ વાત વધારે લાગુ પડે છે ઘણી મહત્વની બાબતોનો વિચાર કરી તેમને લખવાનું હોય છે, તો પણ કઇ વાત છાપવી અને કઈ ન છાપવી એ વિષે તેઓ ઘણી ચાલાકી બતલાવે છે. એનું એક ઉદાહરણ અહીં હું કરીશ —

મી. રૂઝવેલ્ટ પ્રમુખ હતા ત્યારે કૉંગ્રેસપ્રતિનો તેમના વાર્ષિક સંદેશાનો કેટલોક મહત્વનો ભાગ વાંચી જોવા માટે તેમણે મને બોલાવ્યો હતો પોતાના સંદેશાના જે ભાગ વિષે તેમણે

ઉષાકાન્ત (સચિત્ર) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ચારો અભિપ્રાય માંગ્યો તે ભાગવિષે તે વખતે લોકોમા ઘણી ચર્ચા થની હતી વૉશિંગ્ટનના ખાતમી.દાર-વિશેષત મહેલમા કામપર હાઝર રહેલા ખાતમીદારોને, પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટ મારી સાથે ક્યા વિષયપર વાત કરવાના છે તેની ગધ લાગી હતી હું પ્રમુખની સાથે ઘણી વાર સુધી રહ્યો હતો. પછી કચેરીની બહાર નીકળતાં જ મને એકદમ છ ખાતમીદારોએ ઘેર્યો તેઓએ મને પ્રમુખ સાથે શી વાત કરી તે જણાવવા કહ્યુ કેટલીકવાર સુધી આનાકાની કર્યા પછી મેં તેમની સાથે છૂટથી વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો. મેં તેમને સંદેશાના કેટલાક મુખ્ય મુદ્દા કરી કહ્યુ, “ ગૃહસ્થો, હવે વિચાર કરો, વર્તમાનપત્રો દ્વારા આ વિષય મ્હારે લોકોને જણાવવા જેવો છે એમ તમને લાગે છે ?” તેમણે તરત જ કહ્યુ કે, એ વાત લોકોને જણાવવી એવો અમારો પણ અભિપ્રાય નથી. પરિણામ એ જ આવ્યુ કે બીજે દિવસે વર્તમાનપત્રોમા એમનો એક પણ શબ્દ પ્રકટ થયો નહિ જો મે તેમનાથી કઇ વાત છુપાવવાનો કે તેમને ફસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત તો માત્ર એ વિષેનો રીપોર્ટ, વિપર્યાસથી ભરેલો કે ખોટાં વિધાનવાળો જ લોકોને મળ્યો હોત

સાર્વજનિક ભાષણ તૈયાર કરવાની અને તે બોલવાની તથા તે વર્તમાનપત્રમા બરાબર રીતે પ્રસિદ્ધ કરવાની ઉત્તમ પદ્ધતિ કઇ, એ એક પ્રશ્ન મારા મનમા હમેશાં ઉભો થાય છે અને બહુધા જાહેર ભાષણ કરનારાઓને એ જ વિચાર આવે છે એમ મને લાગે છે હું પ્રથમપ્રથમ જાહેરભાષણ કરવા લાગ્યો ત્યારે મે મારા ભાષણો બહુધા મોઢે કરવાનુ ધોરણ રાખ્યુ હતુ પણ એ ક્રમ જલદી છોડી દીધો અત્યત મહત્ત્વના પ્રસગ સિવાય કિવા એકાદ નવીન વિષયપર બોલવાનુ હોવા સિવાય હુ હાલમા ભાષણો મોઢે કરતો નથી ભાષણ લખી કાઢી તે વાચવાની રીતમા કેટલાક ફાયદા છે પરન્તુ તેમાં કેટલુંક નુકશાન પણ છે લખીને વાચેલું ભાષણ નિરસ અને ઔપચારિક લાગવાનો સભવ હોય છે તેમ જ લેખી ભાષણપર સર્વ રીતે આધાર રાખવાથી વક્તાથી પ્રસગાનુરૂપ ગોઠવણ કરી શકાતી નથી પણ તે લખેલુ હોય છે તો વર્તમાનપત્રોમાં ભૂલ રહેતી નથી

મોઢે ભાષણ કરવાની પદ્ધતિ અને લખી કાઢવાની પદ્ધતિ એ બન્નેનો અનુભવ લઇ મેં એક નવીન ઉપયોગી રીત કાઢી છે જે વિષયપર મારે બોલવાનુ હોય છે તેનો હુ બરાબર વિચાર કરું છુ પછી મારા ભાષણના મુદ્દા બરાબર લક્ષમાં આવે તે માટે કેટલાંક મથાળા કે ટાચણ લખી કાઢુ છુ મારા ભાષણની દિશા નક્કી થયા પછી હુ તે ટુકામાં લખનારાઓને (*Short hand writers*) કહુ છુ એ ક્રમ ઘણાં વર્ષથી રાખ્યો છે હવે સતત અભ્યાસથી મને એવુ જણાઈ આવ્યું છે કે, હુ ટાચણ હાથમાં લઈ પ્રથમ કલ્પનાપ્રમાણે મારૂ ભાષણ બરાબર હુ રજુ કરી શકુ છુ ટુકામાં લખનારાઓએ કરેલુ ભાષણ કે તેનો ભાગ હુ આગળથી ખાતમીદારોને આપી મુકુ છુ આથી તેમને સારી સગવડ મળવા ઉપરાંત તેઓ બીનચૂક રીપોર્ટ કરી શકે છે તેમ જ મોઢે કરેલુ ભાષણ બોલતી વખતે કે લખેલુ ભાષણ વાંચતી વખતે લાગતું નિરસપણું દૂર કરી મુક્તપણે ભાષણ કરવા સ્વતત્ર હોઉ છુ અને

કેટલીક વિશિષ્ટ પ્રાસંગિક વાતો (એટલે શ્રોતાઓની મનની સ્થિતિ અને પૂર્વ વકતાના ઉદ્ગાર વગેરે) નો લાભ લઇ મારૂ ભાષણુ રસદાર બનાવી શકુ છુ

વર્તમાનપત્રમા ખોટો રિપોર્ટ પ્રસિદ્ધ થાય તો વકતાએ શું કરવું એ પ્રશ્નનો જાહેર કામ કરનારાઓએ ઉકેલ લાવવો જોઇએ અત્યંત અપવાદાત્મક સ્થિતિ બાજુએ મુકી ખોટા રીપોર્ટનો કદી પણ નિષેધ ન કરવાનો મેં નિયમ રાખ્યો છે ઘણા ખરા ભાગે રીપોર્ટનો નિષેધ કરતા મૂળ વાત-રીપોર્ટ તરફ લોકોનુ લક્ષ જાય છે અને તેને વ્યર્થ મહત્વ મળે છે મૂળ રીપોર્ટ નહિ જોનારા ઘણા માણસો નિષેધ જોશે અને શુ છે તે સમજવા માટે મૂળ રીપોર્ટ શોધવા લાગશે વળી, માન નિષેધ મેળવવા માટે કિંવા વાદવિવાદ શરૂ કરવા માટે જ ખોટા રીપોર્ટ કરવાને કેટલાક વર્તમાનપત્રો હમેશ તૈયાર હોય છે તેમની અસત્યતા પ્રકટ કરતાં તેમને બીનજરૂરી મહત્વ મળે છે, એનો અનુભવ થયેલો છે તોફાન અને લડાઈ જોવાનુ ઘણાને ગમે છે એટલે ક્ષુલ્લક વાત મોટી થઈ પડે છે

હમણાં મને એક વર્તમાનપત્રકારે ફસાવ્યો હતો હું રેલ્વેમા મુસાફરી કરતો હતો તે વખતે ન્યૂયોર્કના એક પત્રનો ખાતમીદાર આવી મારી પાસે બેઠો અને લોકો આગળ ચાલતા એક પ્રશ્નનો ઉહાપોહ કરવો લાગ્યો પોતે વ્યાપારી છે અને એ પ્રશ્નનો પ્રસંગવશાત્ તે વિચાર કરે છે એવો તેણે મારા મનમા અભિપ્રાય બધાવ્યો મેં તેની સાથે સભ્યતાથી છૂટથી વાત કરી વચ્ચેના એક સ્ટેશને તે ઉતરી ગયા પછી મને શકા આવી મેં મારા મનમા માની લીધુ કે એક વ્યક્તિ સાથે જ નહી પણ લોકો સાથે જ વાતો કરતો હતો. બીજે જ દિવસે તેના પત્રના કોલમોમા અમારી લાબી હકીકત પ્રકટ થઇ તે પત્રના વ્યવસ્થાપકને મેં પત્ર લખી તરત જ ખરી હકીકત જણાવી મારા એ પત્રની કંઈ અસર થઇ કે કેમ તે હુ ખાત્રીથી કહી શકતો નથી પણ મને લાગે છે કે, અયોગ્ય રીતે વર્તવામા આવતા તેનો નિષેધ કે અસમતિ દર્શાવવા એ વ્યક્તિસાથેની વર્તમાનપત્રોની વર્તણુક સુધારવાનો એક ઉપાય છે

વર્તમાનપત્રની મુખ્ય વાત એ છે કે, તે આપણા સમાજના સાધારણ મનુષ્યોના વિચારો કે નાનુંનું દ્યોતક હોય છે સ્થાનિક વર્તમાનપત્રો પોતપોતાના વિભાગના વિચારો વ્યકત કરે છે તેમના વ્યંગ કે દોષ કહીએ તો સાધારણ લોકોનાં વ્યંગ અને દોષ એ જ હોય છે. પોતાના વાચકોનાં મન વર્તમાનપત્રોએ વ્યકત કર્યાં ન હોત તો તે હાલ છે તેવા મનોરજક અને કીંમતી બન્યા ન હોત અને આજે અમોને લોકવિષયક જેટલું જ્ઞાન છે તેટલુ હોત નહિ કે થયુ ન હોત. જ્યા સુધી વર્તમાનપત્રો અસ્તિત્વમા છે, ત્યા સુધી સાધારણ માનવવૃત્તિ અને વિચાર કેવા છે તે જાણવાનું સાધન અમારી પાસે ઉભુ રહે છે એટલુ જ નહિ પણ તે મનુષ્યના અંતઃકરણને ભેટવાનું અને તેને દોરવાનુ દ્વાર અમારી પાસે રહે છે જેઓ કહે છે કે વર્તમાનપત્રની વાત પોતાને પસંદ નથી તેઓ ઘણું કરીને સામાન્ય માણસો માટે આદરભાવ વગરના હોય છે

અસ્તોદય ને સ્વાથ્ય ૨ ૦-૮-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વર્તમાનપત્રનો ખરો દોષ કહીએ તો તેઓ હમેશાં સાધારણ માણસની ખરાબ બાજુ બતાવે છે અને સારી બાજુ ભાગ્યે જ આગળ લાવે છે સાધારણ માણસની ઉત્કૃષ્ટ બાજુ વાચવાની ઈચ્છા થાય તો પુસ્તક કે માસિક વાચવા જોઇએ વર્તમાનપત્રો ખરી વસ્તુ અને ખરા બનાવો વિષે વિવેચન કરે છે એ એક મોટો લાભ છે એ ખરૂં પણ એ વિવેચન કેવળ ઉપર ઉપરનું હોય છે માટે વર્તમાનપત્ર કોઈની નિંદા કે સ્તુતિ કરે છે તો હું તે નિંદા કે સ્તુતિને કંઇજ મહત્ત્વ આપતો નથી અને મને લાગે છે કે એમ કરવુ એ જ ઠીક છે તો પણ કહીશ કે પુસ્તકો કરતા વર્તમાનપત્રોથી હું ઘણુ શીખ્યો છુ ખરેખર, મનુષ્ય અને વસ્તુના સમાગમથી હું જો કે કેટલુંક શીખ્યો છુ, તોપણ વર્તમાનપત્રોથી મને ઘણુ શીખવાનુ મળ્યુ છે એમ મને લાગે છે વર્તમાનકાળના વિષયપર લેખ લખનાર માસિકોનો વર્તમાનપત્રમાં સમાવેશ કરવામા આવે તો મારૂં આ કથન તદ્દન ખરૂં જણાશે પુસ્તકોના સાધારણ વિધાનો કરતાં વર્તમાનપત્રની બાતમીઓએ જ મને વધારે ઉત્તેજન આપ્યુ છે પ્રત્યેક બાબતમાં કાર્યોમાન સાથે પ્રત્યક્ષ વ્યવહાર કરવાનું મને ઘણુ ગમે છે અને પુસ્તકો કરતા વર્તમાનપત્રોમા જ તે (કાર્યોમાન) મને વધારે મળી આવે છે

ઘણા લોકોને મેં એવુ બોલતા સાભળ્યા છે કે, રીપોર્ટ પ્રસિદ્ધ કરવામાં વર્તમાનપત્રનો મુખ્ય હેતુ વિધાયક ન હોતાં વિઘાતક હોય છે પ્રત્યેક માણસને-વિશેષત સાર્વજનિક–જાહેર માણસને વર્તમાનપત્રો લોકમતના ન્યાયાસન સમક્ષ નિર્દયતાથી ખેંચી લાવે છે અને તેને પોતાના કૃત્યનો ખુલાસો કે સમર્થન કરવાની ફરજ પાડે છે એ તદ્દન ખરૂં છે પણ લોકોની જે કંઇ સેવા કરવામાં આવે તેપર સર્વ માન કે અધિકારનો આધાર છે, એ તત્વ પ્રત્યક્ષ કે અપ્રત્યક્ષ જાહેરકામ કરનારા પ્રત્યેક માણસે હમેશ નજર આગળ રાખવુ એ અતિ મહત્ત્વનુ છે એ તત્ત્વથી પ્રેરાઇને જે કોઇ ખાનગી કે જાહેર વ્યક્તિ વર્તમાનપત્રો સાથે વ્યવહાર રાખે છે તેને તેનાથી કંઇ હાનિ ન થતાં અતિ સહાય મળે છે

મારા પોતાના વિષે પુછો તો કહીશ કે, મને જે કંઈ યશ મળ્યો છે તે સર્વ દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં વર્તમાનપત્રોએ મારા કાર્ય વિષે જે સહાનુભૂતિ તથા લાગણી દર્શાવી છે તેનુ જ ફળ છે એમ મને લાગે છે મારા સમાજ અને મિત્રમંડળની બહારના જનસમૂહ સાથેનો સબંધ એ વર્તમાનપત્રો દ્વારા જ થયો છે, અને એ સાધનોને લીધે જ ટસ્કેગી સસ્થા એકાદ દાનવીરના આશ્રયને પાત્ર થયેની કે એક જાતિ અથવા પથના હિત માટે ચાલતી સસ્થા ન બનતા સર્વ લોકોથી પોષાયલી અને સર્વ દેશના હિતાર્થ ચલાવેલી એક જાહેર સસ્થા બની છે

રત્નાવલી.

[નાટક]

લેખક—રા. રતિપતિરામ ઉદ્યમરામ પંડ્યા, બી. એ.

(ગયા અંકથી અનુસંધાન)

મુખ્ય પાત્રો

સૂત્રધાર.

નટી—સૂત્રધારની પત્ની

ઉદયન—કૌશામ્બી નગરીનો રાજા

વાસવદત્તા—ઉદયનરાજાની રાણી

યૌગન્ધરાયણ—ઉદયનરાજાનો હિતેચ્છુ પ્રધાન

વિદૂષક (વસંતક)—રાજાનો મશ્કરો મિત્ર

મદનિકા }
ચૂતલતિકા } વાસવદત્તાની ચેટીઓ

કાંચનમાલા—વાસવદત્તાની હિતૈષિણી સખી.

સાગરિકા—સિંહલેશ્વરની પુત્રી અપ્રસિદ્ધ થયેલી રત્નાવલી

ભારી પીસ વાર્તાઓ, સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

રત્નાવલી નાટિકામાંથી એક દૃશ્ય.

૧ મદન મહોત્સવ

પાદાગ્રેથી ઊભા થતા ધર્યું ઘડી ભારે સ્તનોથી નમે
શંભુ આતુર થૈ ત્રિનેત્રથી જુએ ગૌરી શિવારાવને
લજ્જા સ્વેદથી પ્રજતા, અરપવા જતા શિરે શંભુના,
વચ્ચેથી કુસુમાંજલી પડી જતી તે રક્ષને સવદા. ૧

અને વળી,

ફીરી આતુર થઈ ત્વરા સહજ લજ્જાથી જ પાછા ફર્યા
પેરો સંગ થતા સહુ સખીજને કૈં કૈં કરી પ્રેરીયા
આો શંભુ નિહાળિ રાગથી થતા રોમાંચ ભીતિ ભર્યા
એવા ગૌરી હરી શિરે ભુજ ભીડયા શ્રેય તમારૂં કરો ૨
* નેત્રે જ્વાળા ઝરતા ત્રણુ પણ રમતા વહ્નિ કોપે ભરેલા
ત્રાસી ન્હાસે દ્વિજોના શિરમુગટ, ગણો ખેંચીને બોય નાખ્યા,
માડી યજ્ઞે સ્તુતિ શ્રી નિજ રટી વિનંતે દેવ હે દેવિ' નાડા,
ગૌરીને અટ્ટહાસે મખમથન× વિધિ શિવ કે શ્રેય દ્યો તે. ૩

(નાન્દી પુરી થયા પછી.)

સૂત્રધાર—બસ ! બહુ થયુ મહારાજા શ્રી હર્ષ દેવના તાબાના દેશોદેશથી આવેના ખંડીઆ રાજાએ એ મ્હને આજે વસંતોત્સવમા આદરપૂર્વક બોલાવીને કહ્યું કે–'અમારા સ્વામિ શ્રી હર્ષ-દેવે અપૂર્વ વસ્તુ રચનાથી શોભાયમાન રત્નાવલી નામની નાટિકા લખી છે, એમ અમારા સાંભળવામા આવ્યુ છે, પણ અમેં તે નાટિકાને ભજવાતાં જોઈ નથી, તેથી સહુ જનના હૃદયને આનંદથી છલકાવી દેનારા તે રાજાના માનની ખાતર અને અમારા ઉપર મોટી કૃપા કરી તે નાટિકા

---

* દૃષ્ટાન્ત બહુ બોધદાયક છે પાર્વતીના પિતા દક્ષને ઘેર યજ્ઞ થવાનો હતો દક્ષની મરજી વિરૂદ્ધ પાર્વતીએ શિવની સાથે લગ્ન કરવાથી દક્ષપુત્રી ઉપર અતિશય ચ્હીડાયો હતો યજ્ઞમા દક્ષે બધાને નિમંત્રણ મોકલ્યા પણ શિવને કે પાર્વતી-પોતાની પુત્રી-ને પણ નિમંત્રણ મોકલ્યુ નહિ પાર્વતીએ વાત જાણી કે દક્ષ યજ્ઞ કરે છે તેથી ત્યા જવાને શિવની અનુજ્ઞા લેવા આવ્યા શિવે બહુ સમજાવ્યા અને દક્ષના યજ્ઞમા નિમંત્રણ વિના જવામા અનેક ગેરલાભ બતાવ્યા પણ 'પિતાને ત્યા નિમંત્રણ શા ? કદાચ નિમંત્રણ દેવાનુ ભુલી ગયા હશે' આમ બોલી પાર્વતી પિતાને ત્યા જવાને માટે હઠ લઈ બેઠા શ્રી તે સ્રી જ શિવે રજા આપી અને પાર્વતી ત્યા ગયા પણ તેમને ન બોલાવ્યા પિતાએ કે ન બોલાવ્યા કોઈ બ્હેનોએ ! એકલી તેમની માતા જ તેમની સાથે બોલી પાર્વતીને ઘણુ જ ખોટું લાગ્યુ યજ્ઞમંડપમા જતા પાર્વતીએ સઘળા દેવોની સ્થાપના જોઈ પણ શિવની સ્થાપના ન જોતા સતીને અત્યંત ક્રોધ ચ્હડયો પતિનુ અપમાન સતી સાંખી શકે જ નહિ. એકદમ યજ્ઞકુંડ સમીપ જઇ ઉભા, અને અહોભાગ્ય શિવ પતિ મળે એવી મ્હોટથી પોતાની ઈચ્છા દર્શાવી જ્વાળા નિકળતા અગ્નિકુંડમા તેમણે ઝંપલાવ્યુ શિવને આ વાતની ખબર થતા જ દક્ષના યજ્ઞમા ભંગાણ પાડી તેમણે મહાન્ યુદ્ધ આરંભ્યુ તે સમયે યજ્ઞનો જે દેખાવ થઇ રહ્યો તેનુ વર્ણન આ શ્લોકમા કવિએ ચમત્કારી ભાષામા ઉતાર્યુ છે

× મખ=યજ્ઞ મથન=નાશ ભંગાણ

સંપૂર્ણ પ્રયોગસહિત ભજવી બતાવો!" તેથી તેમની ઇચ્છાને માન આપી રંગમંડપમાં બરોબર રચના કરી હું તેમની અભિલાષા પૂર્ણ કરું મને એટલું તો ચોક્કસ લાગ્યું છે કે સમાજનું મન તો કુમારનું યે આકર્ષાયું છે. કારણ કે,

૧ જ્યાં શ્રી હર્ષ સમાન નિપુણ કવિ, આ સારગ્રાહી સભા,
ચિત્તાકર્ષી જ વત્સરાજની કથા, નાટ્યે અમે દક્ષ જ્યાં,
આ એકે જ વસ્તુ ઇષ્ટ ફળ દે તો ત્યાં કહેવું જ શું,
જ્યાં સર્વે ! યથો જ આ સદ્ગુણો મારા સુભાગ્યે ચડ્યાં—૪

ચાલ ત્યારે, ઘેર જઈ મ્હારી પત્નીને બોલાવી લાવી હું ગાયનનો આરંભ કરાવું (આમતેમ ફરી પડદા સામું જોઇ) આ ઘર આવ્યું ! લાવ, અંદર જાઉં; (પ્રવેશ કરી) આર્યે ! અહિં જરા આવોને !

નટી—(પ્રવેશ કરી) આ આવી આર્યપુત્ર ! કહો ! શું કાર્ય આજે આદરવાનું છે ?

સૂત્રધાર—પ્રિયે ! રત્નાવલી નામની નાટિકાનો પ્રયોગ જોવાને આ રાજાઓ ઘણા આતુર છે તેથી નેપથ્યમાં આભૂષણાદિ સજવા ચાલો

નટી—(ઉદ્વેગ સહિત) પ્રિય ! તમે તો ખરેખરા નફકરા છો ! તમને તો નાટક ભજવવાનું ગમે ! પણ મારા મનને તો પૂછવું જોઇએ છીએ મારી એકની એક પુત્રીનો વિવાહ તમે દૂર દેશમાં કરીયે દીધો, પણ દૂર વસતા તેના પતિસાથે તેના લગ્ન કેવીરીતે થશે, એ જ ચિન્તાથી અને તો મારી જાતનું યે ભાન નથી રહેતું, ત્યાં નાટક ભજવવાની તો વાત જ શી !

સૂત્રધાર—પ્રિયે ! 'દૂર વસતા' એવું બોલી નકામો ઉદ્વેગ મા કરો જુઓને,

દૂર દેશમાં વસતા સાગરમાં કે બીજા દ્વીપો વિષે,
વિધિ અનુકૂળ થાતા પ્રેમી સત્વર કરે હાથ ભેળા.—૫
(પડદા પાછળ)

એમ જ ! એમાં શક શો ? (દૂર દેશમાં ઇ૦ ફરીથી ગવાય છે)

સૂત્રધાર—(સાંભળીને, હર્ષથી) આર્યે ! મારો ન્હાનો ભાઈ યોગંધરાયણનો વેષ લઇને આવે છે ચાલો ત્યારે, આપણે પણ નેપથ્યમાં આભૂષણાદિ સજી તૈયાર થઈ જઇએ

(બન્ને જાય છે)

પ્રસ્તાવના સમાપ્ત

(યોગન્ધરાયણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રવેશ કરે છે)

*યોગન્ધરાયણ—એમ જ ! એમાં શક શો ? (દૂર દેશમાં ઇ૦ ફરીથી બોલે છે) અથવા જોશીઓના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ રાખી જેને સારૂં પરણવાની માગણી થયેલી તે સિંહલેશ્વરની

૧ પ્રિયદર્શના—શ્ર કે ૬ મુદ્દતનું ભાષાન્તર

* નાટકની વસ્તુ સ્ફુટ કરવાને યોગંધરાયણની આ વાણી બહુ જ ખપ લાગે છે મુદ્રારાક્ષસમાં ચાણક્ય અને મહાન્ કવિ શેક્સપિયરે લખેલા ટેમ્પેસ્ટમાં પ્રોસ્પેરો આમ જ નાટકની વસ્તુ સ્ફુટ કરે છે આ વાણી નાટકનું બીજ છે

પુત્રી સમુદ્રમા વહાણના ભાગવાથી ડુબી ગઈ અને લાકડાનુ ડીમચુ પકડી બહાર આવી આ બનાવ બનવો ક્યા, અને સિહલદેશથી પાછા ફરતા કૌશામ્બીના વાણિયાએ તેની અવસ્થા જોઇ તેને માન આપ્યુ તે પણ બનવુ ક્યા ? પોતાની જ આપેલી રત્નમાળાથી તે વાણિયાએ તેને ઓળખી, અને તે વાણિયો તેને અહિં લાવ્યો ખરે! અમારા મહારાજાને અભ્યુદય કાળ પાસે આવતો જણાય છે (વિચાર કરીને) મેં પણ તેને સ્ત્રીના હાથમા માનભેર સોપી તે ઠીક થયુ મે એમ સાભળ્યું છે કે આપણો કચુકી બાભ્રવ્ય પણ સિહલદેશના અમાત્ય વસુભૂતિની સાથે મહામહેનતે સમુદ્ર ઓળગીને આવતા, કોશલદેશને જીતવા જતા રૂમણ્વાનને મળ્યા છે માટે મહારાજનું કાર્ય તો પાર પડ્યા જેવુ જ છે, પણ મને હજુ ધીરજ રહેતી નથી. અથવા એટલુ તો ચોક્કસ કે ચાકરીમા સહજ દુઃખ તો રહેલુ જ છે

(શાલિની)

સ્વામિ વૃદ્ધિ કાજ આરંભ થાતા
દૈવે આપો હાર આધાર માટે
તેથી વાચ્યા સત્ય નિશ્ચે જ હોયે
સ્વેચ્છાચારે સ્વામિની બીક લાગે ૬

(પડદા પાછળ શોર બકાર)

(સાભળીને) નગરીના લોકો તબલાઓની થાપથી મધુર લાગતા ગાયનો તાળીઓ પાડીને ગાતા હોય તેવો અવાજ સભળાય છે, તેથી હું એમ ધારૂ છુ કે નગરજનોનો મદનમહોત્સવ[1]નો આનદ જોવા મહારાજા મહેલ તરફ પધાર્યા કરશે, કારણ કે એ તો,

(વસન્તતિલકા)

થઇ શાન્ત વિગ્રહથયા રતિકાન્ત સાક્ષાત્,
રાણી વસન્તકતણા જનચિત્તમા રે[2]
આતુર રે નિજ મહોત્સવ પેખવાને
વત્સેશ્વર કુસુમબાણ સમાન આવે ૭

(ઊંચે જોઇને) ખરે! મહારાજા તો મહેલ ઉપર ગયા પણ ખરા! ચાલ ! ત્યારે હું ઘેર જઇને મારા બાકીના કામનો વિચાર કરૂં

વિષ્કમ્ભક સપૂર્ણ

(આસન ઉપર બેઠેલા રાજા અને વિદૂષક પ્રવેશ કરે છે)

રાજા—(ધ્યાન થી) મિત્ર વસન્તક!

વિદૂષક—મહારાજ! શી આજ્ઞા ?

---

૧ મદનમહોત્સવના આ દિવો આપણે તો આપણીઓમા જ વાચવાના રહ્યા

૨ પહેલી બે લીટીના વિશેષણો વત્સેશ્વર અને કુસુમબાણને તેમના યોગ્ય અર્થમા લાગુ પડે છે

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીલાલકૃત) રૂ.૨—૦—૦ અમ અમર ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઇ.

રાજા—

(શાર્દૂલ૦)

નાશ્યો સહુ નૃપભાર ચેગર મન્દિરે નિર્મલ ગનુ થયા,
આનંદે સુખથી પ્રજા સહૂ વસે, ત્યા દુઃખ છે લેશ ના,
જે પ્રદ્યોત યુતા વસંતઋતુ આ તુ ચૈય દેનાર છે,
જાણુ ઉત્સવ માહરો જન કરે છે કામ સનાથ બહુ ૮

વિદૂષક—(હર્ષથી) વયસ્ય ! ખરી વાત છે હૂ તો વળી એમ જ માનુ છુ કે આ તો તમારો યે નહિ ને કામનો યે નહિ પણ મારા જેવા બ્રાહ્મણનો મદનોત્સવ છે પણ તમે તો તમારો માની બેઠા છો ! હોયે તેથી શુ ? જુઓને મધુથી ઉન્મત્ત બનેલી કામિની સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરતા નગરજનોનો આનંદ કેવી મસ્તી માણી રહ્યો છે ! ચારેપાસ મોહોલ્લાઓમા ઢોલના અવાજ સંભળાય છે, દશ દિશાઓ ધુળ અને સુગંધિ પદાર્થોના રજકણોથી ભરાઇ ગઇ છે આને લીધે ખરેખર મદનમહોત્સવની ખૂબી કઇ ઓર જ દીપી ઉઠી છે

રાજા—(હર્ષથી ચારપાસ નિહાળીને) અહો ! નગરજનોનો પ્રમોદ હવે ઉત્કર્ષ જણાય છે કારણ કે,

(સ્રગ્ધરા)

વર્ષે આમોદધારા, દિનસમ ઉજળા રમ્ય મુખ શોભે,
હેમાકાર કાન્તિ ઝગઝગની નમ્યા તાજથી શિર ભારે,
કામીના વસ્ત્રોથી ધનપતિ વિભવો ઘટતા એમ લાગે
કોશાગ્રમી પીતી પીતી કનકથી જડિયા લોક અંગે સુહાવે ૯

વળી,

(શાર્દૂલ૦)

ફુવારા જળના નિરંતર ઉડે ખાડા ભરાતા જળે
ક્રીડાથી ઝટ થાય કાદવ થશે ભીના ભીનો આ ટકે,
શાહ સિંદૂર જે પ્રમત્ત પ્રમદાના ભાલથી ત્યા પડે,
નૃત્યાના પગ તેથી રંગની ભૂમિએ પાદપંક્તિ પડે. ૧૦

વિદૂષક—(જોઇને) અરે વયસ્ય ! કુતાન કામીજનોની જળની પીચકારીના સચોટ પ્રહાર થવાથી નીકળતાં " અરેરે " શબ્દવડે મનોહર લાગતા વિલાસીની સ્ત્રીઓના વિલાસો તો જુઓ.

રાજા—(ચારપાસ નિહાળીને) વયસ્ય ! તે મને ઠીક ભાસતા શુ કારણ કે,

(વસંતતિલકા.)

નિસ્તેજ થઈ સહુ દિશા પટવાસથી આ,
દેખાય કાક મણિના ઝળકાટ ઝાખા,
જાણે ભુજંગ ફણમા મણિનો પ્રકાશ,
(પાતાળનુ અહીં મને પણ ભાન થાય.) ૧૧

કવિતાકલાપ રૂ ૦-૧૪-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

વિદૂષક—(જોઈને) અરે, મ થી અસ્થિર ગતિએ ચાલતી, અને સ્મન ઋતુના વિલાસ-નૃત્ય કરતી ચ્યુતલતિકા સાથે આહિ મદનિકા આવે છે મહારાજ! એમના દર્શન તો કરો

(ત્યાર પછી પ્રાકૃત આર્યા ગાતી ગાતી વસંત વેષ ધારેલી બે ચેટીઓ પ્રવેશ કરે છે)

ચેટીઓ—　　(ગીતિ)

ખીલી આંબાઓમાં મદન તી પ્રિય થઈ હૃદય મોહે,
માનભાન પ્રમ ના શીતલ દક્ષિણ પવનવડે હારે　　૧૨
ખીલ્યા બન્ધ સુવાસે ઇચ્છિત પ્રિયતમ તણા સમાગમથી,
યુવતીદલ અધિરા થાતા સ્હે નહિ વિરહ ક્ષણ તેથી　૧૩
મૃદુ થાતા જનહૃદયે પ્રથમ વસંતક પ્રભાતથી આહિ
વીંધે કામ પછી ત્યા પ્રાનથી હૃદયો સતત કુસુમશરથી　૧૪

રાજા—(જોઈને) અહો! ક્રીડા તો સરસ જામી છે! કારણ કે,

(સ્રગ્ધરા)

ઢીલા થઈ વિખરાતા અનેક સજી સ્થા પુષ્પગોના લજ્જે છે,
નપુરો મત્તરે યા પગથી ઝણઝણે બેવ, ત્યા અવાજે
ક્રીડામા હાર વાગે સ્તનતાડિ ગતિથી હાંફતા વારવારે
નડાભારથી નમે છે કુચ વજન થકી રાગથી ના ગણે તે　૧૫

વિદૂષક—(હસીને) વયસ્ય! તેમના ભેગો ભળીને હું પણ ઉત્સવમા ભાગ લઉ છું, હો!

રાજા—(સ્હેજ હસીને) એમ કર ત્યારે

વિદૂષક—(ઠગીને ચેટીઓ પાસે જઇ નાચતા નાચતા) ઓ મદનિકા, ઓ ચ્યુતલતિકા, મને આ ચર્ચરી ગાન શીખવોને?

બન્ને—(હસી પડીને) હાય, હાય, આ તો ચર્ચરી ગાન ન કહેવાય

વિદૂષક—એમ કે? ત્યારે શુ એ?

મદનિકા—એ તો બે લીટીનો ખડ કહેવાય.

વિદૂષક—ત્યારે શુ આના જ ખડના મોદક બને કે?

ચેટીઓ—(હસીને) અરે નહિ નહિ, એ તો ગવાય છે

વિદૂષક—ત્યારે શા કામનુ એ? એકલુ ગવાતુ હોય, તેનુ તો મારે નથી જોઈતુ. ત્યારે તો હુ મારા મિત્રની પાસે જ પાછો જતો રહુ (જાય છે)

ચ્યુતલતિકા—મદનિકા, આપણે હવે ઘણી વાર ક્રીડા કરી ચાલ, હવે રાણીએ કહાવેલો સંદેશો મહારાજને કહીએ

મદનિકા—હા, ચાલ, એમ કરીએ (આગળ વધે છે રાજાની પાસે આવી)

બન્ને—જય થાઓ! મહારાજનો જય થાઓ! મહારાજ, દેવી આજ્ઞા કરે છે કે—, (શરમથી અર્ધું બોલી અટકી પડે છે) નહિ, નહિ, મહારાજ, દેવી વિનતિ કરે છે કે—

રાજા—(હસથી સ્હેજ હસી માનથી) મદનિકા, દેવી આજ્ઞા કરે છે, એમા જ મધુરતા છે, વળી આજે તો વિશેષ કરીને કામદેવનો મહોત્સવ છે, તેથી કહે કે દેવીની શી આજ્ઞા છે ?

ચેટીઓ—(પાસે આવી) 'રાતા અશોકવૃક્ષના મૂળ પાસે સ્થાપન કરેલા ભગવાન શ્રી કામદેવની પૂજા કરવાને માટે મકરન્દ વાડીમા જવુ છે, માટે આપ મહારાજે ત્યા અવશ્ય સમીપ રહેવુ ' એવુ દેવી સચવે છે

રાજા—(આનદથી) વયસ્ય ! જોયુ કે એક ઉત્સવમાથી બીજો ઉત્સવ કેવો આવે છે તે ?

વિદૂષક—વયસ્ય ! જોઇ, ચાલો, આપણે ત્યા જઇએ, ત્યા ગયા પછી આ બ્રાહ્મણનુ પણ કાઈ સ્વસ્તિવાચન થશે ખરૂં !

રાજા—મદનિકા, તમે બન્ને જાઓ અને દેવીને કહેજો કે અમે સત્વર મકરન્દ વાડીમા આવીએ છીએ.

ચેટીઓ—જેવી મહારાજની આજ્ઞા (બન્ને જાય છે)

રાજા—વયસ્ય ! મકરન્દ વાડીનો માગ બતાવ

વિદૂષક—જેવી મહારાજની આજ્ઞા આમ, મહારાજ, આમ (આગળ ચાલે છે — આગળ જોઇને)—અરે ! મકરન્દ વાડી તો આ આવી ! પ્રવેશ કરો, મહારાજ ! (પ્રવેશ કરીને) જુઓ, જુઓ, મહારાજ ! મલયપર્વતના પવનથી ડોલતા આબાના વટાદાર હ્યા મોર ખરી પડવાથી વાડીમા આદર પાથર્યા બરોબર દેખાવ થઇ ગયો છે, અને મદોન્મત્ત ભ્રમરાઓના ગુજારવમાં કોયલોએ પોતાના સ્વરો મેળવવાથી કેવુ મધુર સગીત સભળાય છે ! તમને આમ માન પૂર્વક આદરસત્કાર આપતી હોય, તેવી મકરન્દવાડી અત્યારે જણાય છે, તે તો જુઓ, મહારાજ !

રાજા—(ચારે પાસ નિહાળી) મકરન્દવાડીની શી શોભા ! અહીં તો,

(શાર્દૂલ)

કુળી કુપળથી પ્રવાળ સરખો રાતો ધરે રગ જે
ત્યા ગુજારવથી લીલા ભ્રમરની અસ્પષ્ટ વાણી ધરે
વારવાર અનિલથી મલયની શાખા ધણી હાલતી,
એવા વૃક્ષ વસતના બળ થકી રે મસ્ત વાણીથી ૧૬

અને વળી,

(સ વરા)

પુષ્પો ધારે બકુલો મુખ ભરી મદિરા સુદરી છાટતામા
હટાતા રક્ત મહે તરુણી મુખ થકી ચપણે કાન્તિ ધારે,
ઝકારો નપુરોના પ્રહરથી રસે ઉભરાતા અશોક
આરભે છે સુણીને ગણગણુ કરવા વૃદ ભૃગો તણા ત્યા.* ૧૭

વિદૂષક—અરે, વયસ્ય ! ભ્રમરાઓ કાઇ નૂપુરોના શબ્દોને અનુસરતા નથી, એ તો દેવીની સખીઓના નૂપુરોનો સ્વર છે

રાજા—વયસ્ય ! ખરૂ કહ્યું તેં

(વાસવદત્તા અને કાચનમાલા બીજી સખીઓ સાથે ધીમે ધીમે પ્રવેશ કરે છે)

* આ સમયની માન્યતા પ્રમાણ વિનાની તો નહિ જ હોય

વાસવદત્તા—અરે, કાંચનમાલા! રાતા અશોકનુ ઝાડ હજીએ બગ્યુ કેટલે દૂર છે? મારે તો આ ભગવાન્ કામદેવની પૂજા પૂરી કરવાની છે

કાચનમાલા—આ આ પુ, નથી ઓળખાતું દેવિ? નિરતર ખીલતા પુષ્પથી શોભાયમાન દેખાતી આ રહી માધવીલતા નવમાલિકા વળી આ રહી, તેને બીજી બધીયે ઋતુઓમાં પુષ્પ લાવવાને મહારાજ હમેશા પ્રયત્ન કરે છે ચાલો, આપણે ત્યા જઇએ (આમ તેમ ફરે છે) દેવિ! તમારે પૂજા કરવાની છે તે આ રહ્યુ રાતા અશોકનુ વૃક્ષ

વાસવદત્તા—એમ કે? ચાલો ત્યારે પૂજાની બધી સામગ્રી આદિ લાવો

સાગરિકા—(આગળ આવીને) દેવિ! આ બધુ તૈયાર છે

વાસવદત્તા—(લઇને મનમા) શુ સખીઓની બેદરકારી! જેની દૃષ્ટિએ આ ન પ ડી જોઇએ તેની જ દૃષ્ટિએ પડી હશે લાવ કહુ (મોટેથી) અલિ સાગરિકા! સર્વો પરિવાર કામદેવના ઉત્સવમા રોકાયેલો છતાં મેનાને મૂકીને તું આદિ કેમ આવી? એકદમ ત્યા પાછી જા આ બધુ કાચનમાલાને સોપી દે, ઉઠ વ્હેલી!

સાગરિકા—જેવી દેવીની આજ્ઞા (જાય છે કેટલેક દૂર જઈ મનમા) મેનાને તો મેં સુસગતાને સોપી છે આ ઉત્સવ જોવાનું મને ઘણુ મન છે મારા પિતાના અત પુરમા અનગદેવની જેવી પૂજા થાય છે, તેવી જ પૂજા આદિ થતી હશે કે નહિ? કોઈ યે દેખે નહિ, તેમ સતાઈને જોઉ પૂજાનો સામાન તૈયાર થાય છે, ત્યા સુધીમા મદનભગવાનની પૂજા કરવાને થોડાક પુષ્પો હું પણ વીણી લાવુ

વાસવદત્તા—કાંચનમાલા! કામદેવને અશોકના મૂળપાસે બેસાડ

કાચનમાલા—જેવી દેવીની આજ્ઞા (તેમ કરે છે)

વિદૂષક—નૂપુરનો અવાજ શાન્ત પડ્યો છે, તેથી હું ધારૂ છુ કે દેવી અશોકવૃક્ષ પાસે આવી પહોચ્યા હશે

રાજા—(જોઇને) વયસ્ય! આ દેવી તો—

(ગીતિ)

કુસુમ સમ કાયા મન નિયમથી તનુજ ક્ષિતિ ધારે,

મ નદેવ પાસે તે ધનુષ્ય તણી અનિગે શોભા ધારે ૧૮

માટે ચાલો, આપણે ત્યા જઈએ (પાસે જઇને) પ્રિયે વાસવદત્તા!

વાસવદત્તા—અહો આર્યપુત્ર! જય થાઓ, આર્યપુત્રનો જય થાઓ

કાચનમાલા—દેવિ! આપના જ હાથે રાતા અશોકવૃક્ષને ચદન કુકુમથી શોભાયમાન કરી ભગવાન પ્રદ્યુમ્નની પૂજા કરો

વાસવદત્તા—લાવ ત્યારે પૂજાની બધી સામગ્રી

(કાચનમાલા લાવેછે, વાસવદત્તા પૂજા કરેછે)

રાજા—પ્રિયે, (વસન્તતિલકા)

કાન્તિ ધરે વિમલ સ્નાન થકી વિશેષે,
છેદા દીસે અધિક લાલ સુરમ્ય વસ્ત્રે,
કેની પૂજન મદનની કરતો સુહાય,
જાણે લતા નવિન અંકુરથી ભરાય ૧૯

અને વળી, (ગીતિ)

મદન પૂજનમા રે તા હાથ સુનતો પ્રિયે ખરે જ્યારે,
જાણે પલ્લવ ફુટ્યુ અધિક કુમળુ અશોકનું દીસે ૨૦

અને તેથી, (અનુષ્ટુપ)

નિ દશે કામ આજે તો અનંગપણુ નમ્ર,
માગે ના જેથી તે તારા હાથના સ્પર્શનુ સુખ ૨૧

કાંચનમાલા—દેવિ! રાજાજીની યોગ્ય પૂજા કરી તેમનો સત્કાર કરો
(વાસવદત્તા રાજાની પૂજા કરે છે બધા બેસે છે)

સાગરિકા—(હાથમા ફુલો લઇ) અરેરે! મેં તો કુસુમો ભેગા કરવામા બહુ વાર કરી હવે આ વૃક્ષની પછવાડે શરીર સતાડી, બધુ જોઉં (જોઇને નવાઇ પામી) આહિ શુ ભગવાન્ મકરધ્વજ પ્રત્યક્ષ આવી પૂજાનો સત્કાર કરે છે? ત્યારે તો હુ આહિ રહી જ આ પુષ્પોથી તે ભગવાનની પૂજા કરીશ હે ભગવાન્! કુસુમાયુધ! તમને હુ નમસ્કાર કરૂ છુ મારા દર્શનનુ ફળ મને મળજો (ફુલ નાખે છે) જોવાનુ તો જોયુ હવે કોઇ મને ન જુએ, તેમ ચાલ, વહેલી વહેલી જતી રહુ (પાછી ફરી થોડાક પગલા આગળ જાય છે)

(નેપથ્યમા વૈતાલિકનુ ગાન સંભળાય છે)

(શાર્દૂલ)

થાતા અસ્ત પ્રતાપનો રવિપ્રભા અસ્તાચળે કીર્તિની,
સામ તો મળતા સભાગૃહવિષે સંધ્યા સમે હર્ષથી,
ઈચ્છે પાદની સેવના, કમળની કાન્તિ જ એ લે છે,
હા છે નૃપ ચંદ્રશો નયનને એવો દીસે રાજવી ૨૨

સાગરિકા—(પાછી ફરી રાજાને સ્પૃહાથી નિહાળતી) અરેરે! આ શુ? આ તો જેની સાથે પિતાએ મારો સંબંધ બાંધવા ઇચ્છા કરી હતી તે જ આ ઉદયન રાજા! ત્યાર તો પારકાની દૃષ્ટિથી દૂષિત થયેલી આ કાયા તેમના દર્શનથી હવે પવિત્ર થઇ

રાજા—અરે, ઉત્સવમા આપણુ ચિત્ત રોકાયું, ને સંધ્યાકાળ વીતી ગઇ તે પણ આપણે જાણ્યું નહિ હવે તો દિવસ અસ્ત થઇ ગયો પણ ખરો! દેવિ, જુઓ,

ઈંગ્લંડનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

(ગીતિ)

રીક્ત વદને રમની પ્રિયવિરહના વિકાર દર્શાવે
ઝાખી મન્દિ પૂર ત્યમ નિશાકર તણો ઉદય સૂચવે ૨૩

દેવિ! ઉભા થાઓ ચાલો, આપણે અંતઃપુરમાં જઈએ

સાગરિકા—(રાજાને સ્પષ્ટતાથી જતો જોઈ નિઃશ્વાસ નાખી) અરે! શું દેવી ગયાં પણ ખરા! ત્યારે તો હું પણ વહેલી વહેલી જાઉં. શું એમને લાંબો સમય જોવા પામી નહિ, એ પણ મારૂં કમનસીબ! (જાય છે)

રાજા—(આગળ ચાલતા) (શાર્દૂ૦)

કાન્તિ ઝાંખી કરે નિશા સ્તાની એવા મુખામ્બુજથી
ને લે આ અરવિંદકાન્તિ સરસા શીઘ્રી પણ સુન્દરિ!
સંગીતાન મુકી પ્રિય મીઠા તારા સખી સાધના
સનાની ચુમે તના ન વિરે ગતમાદ તણે જતા ૨૪

મદનમહોત્સવ સમાપ્ત. —ચાલુ

આપણે ઉન્નત થઇએ છીયે કે અવનત ?

લેખક —રા રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ

(ગયા અંકથી અનુસંધાન)

આ પ્રમાણે જગતે પોતાનો વિકાસ વ્યક્તિજીવનમા, સસ્થાઓના ઘડતરમા, અને ભાવનાઓના વિધાનમા સાધ્ય કર્યો છે, અને કર્યે જાય છે વ્યક્તિજીવન, સસ્થાઓ અને ભાવનાઓ એ પરસ્પરના ઉપકારક અને અનિવાર્ય તત્ત્વો છે, એકની બીજા ઉપર પ્રમાણ અસર થાય છે અને આ પરસ્પર થતી અસર છુટી પાડી શકાતી નથી

જગતની નિશ્ચયાત્મક ઉન્નતિના ઐતિહાસિક ક્રમતરફ આપણે સહજ દૃષ્ટિ કરીએ ઉત્ક્રાન્તિવાદના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જગતનો આદિપુરૂષ અસસ્કૃત, અજ્ઞાન અને અવિકસીત છતા પ્રાણીરાજ્યમા તે સર્વોત્તમ વિકાસને પ્રાપ્ત હતો કુદરતના ભયંકર ન સમજતા બનોની વચ્ચે પોષણ રક્ષણ અને ઉત્પત્તિની સત્ત સામાન્ય પ્રેરણાઓથી સહજ થએલો તે ખોરાકને માટે પશુઓની પાછળ દોડતો, હિંસક પશુઓથી બચવા માટે હથીઆરો અને ગુફાઓ ખોળતો આવા જ પ્રયત્નોમાં રોકાયેલી જગતની આદ્ય સ્ત્રીસાથે રહેતો હતો પોષણ, રક્ષણ અને ઉત્પત્તિ એ ત્રણ પ્રેરણાઓ ઉપર જ આખા જગતનો વિકાસ રચાયો છે જે હિંસક પશુઓને

વધ કરવા માટે તે ઉદ્યુકત રહેતો તે પશુઓના કરતા તેનુ હૃદય વધારે નમ્ર ભાગ્યે જ હતું, પરન્તુ સતાનની પ્રાપ્તિમાં મનુષ્યના વિકાસનુ પ્રથમ પગથિયુ રચાતુ હતુ માત્ર પોતાના જ પોષણ અને રક્ષણ માટે જે પ્રયત્નો થતા, તે પ્રયત્નોના ફળમા બાળકને પણ ભાગ મળવા માડયો, સ્વાર્થનો પરિધ વિસ્તૃત થયો, અને જગતની સસ્કૃતિનુ મગળાચરણ આમ રચાયુ પોતાના બાલકને માટે પાદડાની પથારીઓ પાથરતી ટાઢ અને તાપમાથી તેનુ રક્ષણ કરવા ન્હાની ન્હાની ઝુપડીઓ બાધતી, અને બાળકના સુખમાટે પોતાના સુખને બાજુએ મુકતી સ્ત્રીને નિહાળી પુરૂષને તેની તરફ સહાનુભૂતિ, કરૂણા અને આશ્ચર્યની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ પોતાના બાળક માટે ટાઢ તડકાનુ દુખ ન ગણકારતા, હિંસક પશુઓની સ્હામે જીવને જોખમે યુદ્ધ કરી ખોરાક લેઇ આવેના પુરૂષને નિહાળતા બાળકની માતાને તેના વીરત્વ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ અને માન ઉત્પન્ન થયા મનુષ્યને આ સમયે માત્ર પ્રેરણા કરતા કાઇક વિશેષ ઉચ્ચ મનોવૃત્તિ પ્રાપ્ત થઈ, પ્રેરણાઓની તૃપ્તિમાં જે સુખ હતુ તે સુખમા કોઇ હૃદયજન્ય સુખનો વધારો થયો તેનુ હૃદય અને મન એ બન્ને વધારે જાગૃત થયા

ધીમે ધીમે વસ્તી વધના પોતપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે આ મનુષ્યના બાળકો ખોરાક અને રહેઠાણની શોધમા નીકળી પડયા ધીમે ધીમે આના ટોળાઓએ જાત ઉપર પથરાવા માડયુ એક ઝુપડી હતી ત્યા દસ ઝુપડી થઈ, દસ ઝુપડીઓમાથી સો ઝુપડીઓ બધાઈ પરતુ એક ઝુપડીની વ્યવસ્થા કરવામા જે તૈયારીની જરૂર પડે છે તેના કરતા ઝુપડીઓની વ્યવસ્થા કરવા માટે જુદા પ્રકારની તૈયારી આવશ્યક છે આ ભૂમિકામા મનુષ્યને ખબર પડે છે કે સ્વાર્થના વિઘાતક બળને પોતાના જ રક્ષણ અને પોષણ અર્થે નિયત્રિત કરવાની જરૂર છે, ખોરાકને માટે પરસ્પર લડ્યા કરતા દરેક જણે મહેનત કરી આણેલો ખોરાક વહેંચી લેવામા વધારે સારૂ છે આ પ્રમાણે સહકાર્યની ભાવનાનો ઉદય થાય છે

આવી સહકાર્યની ભાવનાથી ગુથાયલા વિવિધ ટોળા પરસ્પરના સસર્ગમા આવતા સ્વ સ્વાર્થને લેઇને પ્રથમ ઘર્ષણ ઉત્પન્ન કરે છે, અને ઘર્ષણના ગેરફાયદા સમજતા સહકાર્યની ભાવનાને પરસ્પર લગાડી એક બીજાની મોઢમા પોતાની ગોઠવણ કરી લે છે આમાથી ધીમે ધીમે જાતીય ભાવનાનો ઉદ્ભવ થાય છે

પરન્તુ મનુષ્ય આ ભૂમિકાએ આવે તે પહેના તેને અનેક નવા નવા અનુભવો થાયછે, નવી નવી બાબતો તેનુ ધ્યાન ખેંચે છે, તેની કલ્પનાઓ તેમાં નવા નવા તરગો ઉત્પન્ન કરે છે, અને આ પ્રમાણે સર્વસામાન્ય વિકાસ થયે જાય છે પરસ્પરના વિચાર સમજવા માટે ભાષાની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને અન્ય મનુષ્યોની સાથે કેવા પ્રકારનુ વર્તન રાખવુ એ વાતનો ખ્યાલ આવતા રીતભાત અને શિષ્ટાચારના ગુથા ગુથાય છે, સુખમાં સર્વને ભાગ મળે, તથા દુખ સર્વને વહેંચાતુ આવે એ અર્થે નિયમો ઘડાવા માડે છે, અને તે નિયમોનુ ઉલ્લઘન કરનારને શાસન દેવાના ઉપાયો યોજનામા આવે છે ભયકર જલપ્રલય, અગ્નિપ્રલય તથા અન્ય ઉત્પાતને લીધે કોઈ અગમ્ય સત્તા તરફ ધ્યાન દોરાય છે, અને તેમાથી ધર્મ ભાવનાનો ઉદય થતાં

Marriage fo ms under Ancient Hindu Law As 12,N M Tripathi&Co Bombay

પ્રકૃતિનાં દૃષ્ટિગોચર થતાં પરંતુ ગહન સામર્થ્યો અને પદાર્થો-જેવાં કે વર્ષા, વિજળી, સૂર્ય, ચંદ્ર, અને તારા-એ સર્વ તરફ દૈવભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે બલિદાન, હોમ, હવન, પૂજા અર્ચાની વિધિ અને પ્રાર્થનાઓની ઉત્પત્તિ જાગ્રત થવાના માટે છે પોષણને માટે ધીમે ધીમે જમીનરૂપી સબળ સાધન મનુષ્યને જડી આવે છે, અને કૃષિકારની કળા હાથ લાગતા પોષણનાં સાધનો અર્પતી પૃથ્વિતરફ પૂજ્યભાવ પણ અંતે ઉત્પન્ન થાય છે

આ પ્રમાણે સર્વતોભદ્ર વિકાસ થવા માટે છે અનેક અનુગ સમજાતા કારણોને લેઇને પૃથ્વીના અમુક ભાગમા ઉન્નતિનો પરિપાક વહેલો થાય છે આ પ્રમાણે અનેક યુગ સુધી ઉત્ક્રાન્તિના નિયમ પ્રમાણે વિકસિત થતી જતી માનવપ્રજા ઇતિહાસપૂર્વ યુગમા ગતિ કર્યા કરે છે ઇતિહાસપૂર્વ યુગનું જ્ઞાન આપણને પૃથ્વીના પડમાથી મળી આવતા અનઘડ હથીઆર, ઓજાર, કે વાસણ કુસણ અને ઘરેણામાથી, આપણા વર્તમાન રીતરીવાજો અને રહેણી કરણીમા તે સમયના રહી ગએના અવશેષોમાથી અને હાલ પણ ઑસ્ટ્રેલીયા, આફ્રિકા અને અમેરીકામાથી મુખ્યત્વે મળી આવતી અનાર્ય જાતોમાથી પ્રાપ્ત થાય છે અલબત્ત, ઇતિહાસપૂર્વ યુગ એ વિકાસનો જ યુગ હતો, અને વર્તમાન સસ્કૃતિના મૂળ એ યુગમા રહેલા છે માનવ જાતની વયાવસ્થા તે યુગસુધી લબાવવામા આપણે શરમાવાનુ કારણ નથી

આ પછી આપણે ઐતિહાસિક યુગમાં પ્રવેશ કરીશુ ઐતિહાસિક યુગ એટલા માટે કે આ સમયમા એવી મહાન પ્રજાઓ અસ્તિત્વમાં આવી હતી કે જેમના વિષે આપણને થોડું ઘણું અથવા જ્ઞાન હોઇ તેમની આપણા ઉપર થએલી અસરો આપણે પરખી શકીએ છીએ. વેદની રચાઓ તનકારનો, સૂર્ય, ઇન્દ્ર અને ઉષાના પવિત્ર સ્તોત્રો ગાતો આર્યાવર્ત આપણી પ્રથમ દૃષ્ટિએ પડે છે ત્યાર બાદ મીસરની પીરામીડ પોતાના શીખરો ઉંચા કરી એક મહાન પ્રજાના અસ્તિત્વનું અવશેષ સૂચવી રહી છે ચીન, બાબીલન અને ખાલ્ડીયાની પ્રજાઓ પણ પોતાની પ્રાચિનતા તરફ જગતનું ધ્યાન ખેંચી રહી છે ગ્રીસ અને તેના સમકાલીન ઇરાનનો ઇતિહાસ થોડે ઘણે અંશે આપણને સ્પષ્ટ છે, અને રોમન મહારાજ્યના અસ્ત સાથે આપણા પ્રાચિન ઇતિહાસનુ પ્રકરણ બધ થાય છે

આ પ્રાચિનયુગ તે કાંઈ એક વર્ષ, સો વર્ષ કે હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ નથી વેદના કાળનો યથાર્થ નિર્ણય થયો નથી છતા તેને ઓછામા ઓછા ઇસ્વીસન પહેલા પાચ હજાર વર્ષ ઉપર મુકી શકાય રોમન મહારાજ્યની પડતી ઇસ્વી સનના ત્રીજા ચોથા સૈકામાં થઈ એટલે આ પ્રાચિન યુગ એ એક અત્યત વિસ્તૃત અને વિશાળ સમયનો સમુદાય છે, તેમાં અનેક પ્રજાઓના ઉદય અને અસ્ત થઈ ગએના છે પરંતુ એક પ્રજાના અસ્તથી સમગ્ર જગતની ઉન્નતિ થતી અટકતી નથી એ વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે ઉન્નતિના તત્ત્વો સનાતન અસ્તિત્વ ભોગવે છે, અને વ્યક્તિના કે પ્રજાના નાશ સાથે તેઓ કદિ લુપ્ત થતા નથી. ક્રાઇસ્ટનો વધ આજ લગભગ બે હજાર વર્ષ થવા આવ્યા, છતાં તણે જે સસ્કૃતિ મનુષ્યજાતિને સોંપી છે તે અનેક રૂપાંતરામા-અનેક પ્રજાના પરિવર્તનોમા હજી ટકી રહી છે આર્ય પ્રજા હાલ

લલિતનાં કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ.-ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

ઉન્નતિના શિખરે વિરાજમાન થએલી નથી, અને તેથી પ્રત્યેક આર્યને ખેદ થાય એ સ્વાભાવિક છે પરતુ તેથી સારા જગતની ઉન્નતિ વિષે શકા ઉઠાવવી એ તર્કયુક્ત નથી આર્યપ્રજાએ જગતને જે સોપવાનુ હતુ તે પરોક્ષ અપરોક્ષરીતે સોપી દીધુ છે, અને તે તત્ત્વ જગતની ઉન્નતિનુ કાર્ય કર્યે જાય છે આર્ય પ્રજા પોતાનો વારસો સાચવી કે વધારી શકી નહિ એટલે તે વિવિધ પ્રજાઓના હાથમા વહેચાઇ ગયો એક હસ્તે, એકનિત રીતે તેનો વિકાસ થતો હતો તે અટકતા તે વિવિધ ખડમા વહેંચાઈ ગયો, અને વિવિધ હસ્તે આ વિવિધ ખડોનો વિકાસ થાતુ રહ્યો સરવાળે કશી જ ખોટ ગઇ નથી આપણે આપણી સસ્કૃતિ જાળવી શકયા નહિ, જગતને તેનો જે લાભ આપવો જોઇએ તે આપણે આપી શકયા નહિ, એટલે જગતે આપણી પાસેથી તે ખુચવી લીધી તેમા દોષ આપણો જ છે પ્રજાની સાથે જે નાશ પામે છે તે પ્રજાના અનિત્ય, અનિષ્ટ તત્વો, જે જગતની ઉન્નતિને બાધકારક હોય છે, અને જેમનો નાશ અવશ્ય થવો જ જોઈએ જગતના મહાપ્રયાસની વચમા આડે આવનાર એક વ્યકિત હોય, મરયા હોય કે પ્રજા હોય તો પણ તેનો નાશ થવો જ જોઇએ

આ યુગની પ્રજાઓએ જગતની ચોકકસ ઉન્નતિમા શો શો ભાગ ભજવ્યો છે તેનો અત્યત ટુકાણમા આપણે વિચાર કરીએ તો જણાશે કે આર્યાવર્તની પ્રજાએ જગતને અતિ ઉચ્ચ ધાર્મિક તત્ત્વચિંતન શીખવ્યુ છે, અને બુદ્ધ ભગવાનની અહિંસાએ જગતના પૂર્વ ગોળાર્ધને ઉપદેશ કર્યો છે ખાલ્દીયાએ ખગોળવિદ્યાના તત્ત્વનો પ્રસાર કર્યો કહેવાય છે ગ્રીસે આપણને સૌન્દર્યની ભાવના અને બુદ્ધિજન્ય તત્વચિંતનનો વારસો આપેલો છે, રોમનોએ રાજ્યશાસન અને ન્યાયશાસન સિદ્ધાન્તો જગતને આપ્યા છે વળી એ પણ આપણે ધ્યાનમા રાખવા સરખુ છે કે જગતના લગભગ બધા જ મુખ્ય ધર્મો એ પ્રાચીન યુગમા જ અસ્તિત્વમા આવ્યા છે આર્ય, બૌદ્ધ, યાહુદી, પારસી અને ક્રિશ્ચિયન ધર્મોની ઉત્પત્તિ પ્રાચિન યુગમા જ થઇ છે, અને છેવટનો મહાન્ ઇસ્લામી ધર્મ એ લગભગ પ્રાચીન યુગને અડોઅડ આવી રહેલા મધ્ય યુગની શરૂઆતમા જ જન્મ પામ્યો હતો

પરતુ આપણે ભુલવુ ન જોઇએ કે ઉન્નતિનો ઇતિહાસ તે એક યુદ્ધનો ઇતિહાસ છે આ યુદ્ધ તે મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેનુ, અથવા પ્રજા પ્રજા વચ્ચેનુ નહિં, પરતુ મનુષ્યના દૈવી અને આસુરી સ્વભાવ વચ્ચેનુ યુદ્ધ છે વ્યક્તિ કે પ્રજા આ યુદ્ધમા સાધનભૂત બને છે ઉન્નતિ એટલે દૈવી સ્વભાવનો આસુરી સ્વભાવ ઉપર વિજય જગતના પ્રારભથી ચાલ્યા આવતા યુદ્ધમા દૈવી સ્વભાવ ધીમે ધીમે વિજય પ્રાપ્ત કરતો જાય છે ઉન્નતિપ્રાપ્ત પ્રજાઓ જો ભૂલ્યે ચુકયે આસુરી સ્વભાવને વિકાસ પામવાની અનુકૂળતા કરી આપે તો તે પ્રજા જરૂર અસ્તને પ્રાપ્ત થાય છે આર્ય પ્રજાએ ઉપનિષદના ચિંતનો ઉપરથી શુષ્ક કર્મકાંડ અને પ્રાણી હિંસા તરફ ઉતરવા માંડ્યુ, એટલે તેની અવનતિ થઇ, જેમાથી સુભાગ્યે બુદ્ધ ભગવાને તેને બચાવી લીધી રોમ અને ગ્રીસનો સુધારો ગુલામોની સસ્થા ઉપર રચાયેલો હતો એ વાત ઇતિહાસ વાચનાર સારી રીતે જાણે છે, જ્યા તેનુ વિનાશકારી બળ જગતની ઉન્નતિમા અવરોધ કરવા લાગ્યુ કે તત્કાળ તે પ્રજાઓનો અધ પાત થયો છતા તેમની સસ્કૃતિ તેમના પતન સાથે પતિત થતી

સસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

નથી એક અથવા, બીજે રૂપે તે જાતની ઉન્નતિના કાર્યમા જોડાઇ જાય છે પોતાના વિકાસ અર્થ દેહધારણ કરી રહેલો આત્મા જે ક્ષણે દેહની તદ્દન અયોગ્યતા જુએ છે તે ક્ષણે તેને તજી દઈ પોતાને યોગ્ય લાગતે માર્ગે વિચરે છે જગતના આત્માનુ પણ તેમ જ છે પોતાની ઉન્નતિમાં સાધનરૂપ બનેલી પ્રજા જ્યા તેના વિકાસને પ્રતિકૂળ થઈ પડે છે ત્યા જગતનો આત્મા તેનો ત્યાગ કરી પોતાનો યથાર્થ માર્ગ શોધી લે છે પોતાના વિકાસની આડે આવનારને તે સહન કરી શકતો નથી, તેમ જ તે કોઈપણ પ્રજાની પૂર્વપ્રતિષ્ઠાની દરકાર રાખતો નથી

આ પ્રાચિન યુગ પછીના મધ્યયુગમા પશ્ચિમની પ્રજાઓનો ઉદય, અને મુસલમાન ધર્મનો પ્રસાર એ મુખ્ય તત્વો છે પ્રમાણમા આ મધ્યયુગ ઘણો ન્હાનો છે, કારણ આ સમયમા જગતની ઉન્નતિનો વેગ અત્યંત ત્વરા ધારણ કરવા લાગ્યો વર્તમાન યુગના બીજ મધ્યકાળની શરૂઆતથી જ સ્પષ્ટ રોપાતા જણાઇ આવે છે આ મધ્યયુગમાથી જ જગતના વિવિધ દેશો નિકટ આવતા ગયા, હિન્દુ, ક્રિશ્ચીયન અને મુસલમાન પરસ્પર સબંધથી વિશેષ જાણીતા થયા, અને અનેક સંકટો વેઠવા છતા, અનેક પ્રકારનો વિરોધ હોવા છતા તેમના હૃદય એકમેકને ઓળખવાની શરૂઆત કરવા લાગ્યાં મુસલમાન પશ્ચિમમાં ખ્રીસ્તી મતનાં દેવળો નિહાળતો હતો, અને પૂર્વમા પ્રભાસપાટણ તથા કાશીના મંદીરોની ધ્વજા ફરકતી જોતો હતો

તેમાથી વર્તમાનનો ઉદય થયો સામાન્ય રીતે વર્તમાન તરફ અતિ સખ્ત અને ક્રૂર દષ્ટિ રાખવામા આવે છે છતા આ યુગ પણ વિકાસ પામતો જ યુગ છે જગતનો વિનાસ કદી અટક્યો જ નથી, આ વર્તમાન યુગનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે તેણે જગતના ચારે ખંડને ઉન્નતિના ક્રમમા મુકી દીધા છે પ્રથમ એમ બનતુ કે એક દેશ જ્ઞાનના આકાશમા સંચાર કરતો હોય તો તેની પડોશનો જ દેશ અંધકારના ઉંડાણોમા ગોથા ખાધા કરતો હોય. વર્તમાનયુગ એવુ સ્પષ્ટ શીખવે છે કે ઉન્નતિ એટલે એક ખંડનો વિકાસ નહિં, પરન્તુ સમગ્ર અંગનો વિકાસ. અમેરિકા ઉન્નત આકાશમા ઉડે અને તુર્કસ્તાન ધૂળમા રગદોળાયલું રહે એ બનતુ આ યુગમા અશક્ય છે ચીન અંધકારમા ફાંફાં મારે અને પ્રકાશ એ ઇગ્લંડનો જ ઇજારો રહે એ ચીન અને ઇગ્લંડ બન્નેને માટે ઇચ્છવાયોગ્ય નથી એમ આપણે આ યુગમા જોઇ શકીએ છીએ સમગ્ર જગત પ્રકાશથી છવાઈ જવુ જોઇએ. તેનો એકાદ ખૂણો પણ જો અંધકારવાળો રહી જાય તો પ્રકાશવાળા પ્રદેશો ઉપર કોઇ પણ ધાર્યે પ્રસંગે અંધકાર છવાઈ જવાની બીક રહે છે ભૌતિક શોધખોળને લીધે જગતના વિવિધ પ્રદેશો પાસે પાસે આવી ગયા છે, અને તેને લીધે દેશદેશની પરસ્પર અસર ઘણી જ વધી ગઈ છે ચીનમાં થએલો બળવો ઇગ્લંડના લોકોને જાગ્રત કરી દે છે પ્રથમ તેમ નહોતુ બનતુ ઇગ્લંડમાં મેકમન લોકો રાજ્ય કરે છે કે નોમનો રાજ્ય કરે છે તેની સહજ પણ પરવા વગર ચીન વા જપાનમા રાજ્યની ઉથલ પાથલ થઈ શકતી હવે તે સ્થિતિ બદલાઇ ગઈ છે પ્રુશીઆ કે રુશીઆ ફરી ગ્રીસને ખેંચી લે એ લગભગ નજીવો લાગતો પ્રસંગ જપાનના રાજ્યકારીઓને ચિંતાનો વિષય થઈ પડે એમ હોય છે આ સ્થિતિને લીધે પરસ્પર સહકૃતિની આવશ્યકતા વધી થાય છે, અને તેથી ઉન્નતિની ત્વરા અને સર્વવ્યાપીપણુ પણ ઘણાં જ વધી ગયા

મૅરેજ રિફોર્મ્સ અન્ડર ઍન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

છે આ યુગમાં હિંદુસ્થાનનુ તત્ત્વજ્ઞાન તે એકલા હિંદુસ્તાનનું રહ્યું નથી સર્વ જગતનો તેમાં ભાગ છે[*] ન્યૂટનની શોધખોળથી ઇંગ્લંડ જો એમ ધારે કે આપણે એકના જ તેનો લાભ મેળવી જઇએ તો તેમ બનવુ અશક્ય છે વિમાનની શોધખોળથી એકલું જર્મની જ લાભ મેળવવા જાય તો તેને માટે તે શક્ય જ નથી

આમ દેશદેશની સંપત્તિ જગત આગળ બહુ સ્પષ્ટ ખુલ્લી મુકાતી જાય છે, અને તેને લીધે વિચાર અને જીવનમા થતા ઝડપી ફેરફાર, સમાજો અને સંસ્થાઓમા થતા પરિવર્તન આપણને આશ્ચર્યચકિત કરી દે છે, તથા એ ત્વરિત ફેરફારોનું સ્વરૂપ પુરેપુરૂં જ્ઞાત ન થવાને લીધે આપણને શકા ઉઠે છે કે રખેને આપણે નીચે તો નથી પડતા ! અવનત તો નથી થતા !

વળી અત્યારસુધીની ઉન્નતિનું તંત્ર આપણે કુદરતની બળને જ આધીન રહેવા દીધુ હતુ એ તંત્ર હવે મનુષ્ય પોતાના હાથમાં લે છે, અને એ ઉન્નતિનુ તંત્ર હાથમા લેતા મનુષ્ય વિચાર કરે છે કે ભૂતકાળનો સઘળો જ વારસો ઉત્તમ છે કે કેમ ? અને ઉત્તમ ન હોય તો તેને તો જ કરવામા શી અડચણ છે ? અલબત્ત, આપણે ભૂતકાળના દરેક રીતે આભારી છીએ, પરતુ આપણે ભૂતકાળના ગુલામો તો નથી જ અને તેમ રહેવા પણ આપણે ઇચ્છતા નથી આપણી ઉન્નતિના માર્ગમા આડે આવતા ભૂતકાળના સસ્કારોને આપણે લુપ્ત થવા દેઇએ તેમા આપણે કાંઇ જ ખોટુ કરતા નથી

આપણને દરેક રીતે પુછવાનો હક્ક છે કે જુના વિચારો, જૂની સંસ્થાઓ અને જૂની ભાવનાઓ આ સમયને અનુકૂળ આવશે કે કેમ ? વર્તમાન યુગ એ મ્હોટો પ્રશ્નાર્થ યુગ છે સર્વ વિચારોની આગળ પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન ઉભુ રહેલું જ હોય છે ગણ્યતત્ર સારૂં કે પ્રજાતંત્ર ? હું હિન્દુ અને આ મુસલમાન એવી ભેદભાવના સારી કે ? અને અન્ય માનવો માગથી ઉતરતા તેમ જ ચઢતા નહિ એવા મ્હારા બધુઓ, એ ભાવના સારી ? ધર્મની સસ્થાએ લાભ શા શા કર્યા અને ગેરલાભ શા શા કર્યા ? લગ્નની સંસ્થા હાલ છે તેવી જ રીતે ચાલવા દેવી ઠીક કે તેમા સુધારો કરવા ની જરૂર છે ? આ અને આવા અનેક પ્રશ્નો સ્વાભાવિક રીતે પુછાયે જાય છે પ્રાચિન ભાવનાઓની કસોટી થાય છે આપણુ સમગ્ર માનસિક વાતાવરણ બદલાઇ જાય છે અને સતત પ્રવૃત્તિનુ ભાન થયા કરે છે ભૂતકાળ તરફનો આપણો મોહ આ પ્રવૃત્તિમા દૂષણ જેવા પ્રેરાય છે, અને સકુચિત દૃષ્ટિ ઉપજાવી વર્તમાન કાળના સારા નરસા સર્વ ફેરફારો તરફ એક જ પ્રકારની અનુદારવૃત્તિ દઢ કરે છે વર્તમાન કાળ એ સપૂર્ણ ઉન્નતિનો કાળ છે એમ કહેવુ એના જેવી બીજી એક પણ ભૂલ નથી છતા તેમા રહેલા ઉન્નતિના અંશો તરફ દુર્લક્ષ કરવુ, પ્રાપ્ત થતી ઉન્નતિ તરફ આખ મીંચી દેવી, અને પથઓના વિકાસને ભૂતકાળના કાલ્પનિક વિકાસના સુન્દર આલેખન સાથે સરખામણીમા મુકી, જાતને હમી કહાડી તેનો અસ્વીકાર કરવો એ અયોગ્ય છે એથી આપણી ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ થતો અટકે છે, વર્તમાન કાળ તરફ શકા, અશ્રદ્ધા અને તિરસ્કારની વૃત્તિઓ વિનાકારણ દઢ બનતી જાય છે, ભવિષ્યને માટે નિરાશા શૂન્ય દિવસ ખડી રહે છે, અને નિરુત્સાહી થતું જતુ મન ભૂતકાળનો જ આશ્રય લેઈ પોતાની ભ્રાન્તિ અને તરંગોને પોષે છે આવા પ્રકારનું માનસિક વલણ તાત્કાળ ત્યજવાની

[*] જ્ઞાનગોવિન્દ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

જરૂર છે ભૂતકાળ તરફ માન અને ઉપકાર ની લાગણી ચાલુ રાખી, વર્તમાન તરફ આશા અને શ્રદ્ધાની નજરે જોઇ, આપણી ભાવના, કલ્પના, અને સ્વપ્નોને ભવિષ્યમા મૂર્તિભૂત થતા જોવા એ જ યથાર્થ માર્ગ છે ભૂતકાળમા પૂર્ણતા જોવાની ટેવ બદલી નાખી તેને ભવિષ્યમા જોવાની ટેવ પાડવી એ ઘણુ જરૂરનું છે

જગતનો ભૂતકાળ ઉન્નત હતો, પરન્તુ જગતનો વર્તમાનકાળ તેથી પણ વધારે ઉન્નત છે અને ભવિષ્યની ઉન્નતિ એ એક અથાગ શક્યતાનો ભંડાર છે હાલ વર્તમાન ઉન્નતિ રાષ્ટ્રીય ભાવના સુધી આવીને અટકી છે અને તેનાથી વિસ્તૃત થવા માટે ૧૯૧૪ નું યુરોપીય યુદ્ધ સળગ્યુ હતું એ યુદ્ધમા વર્તમાન સંસ્કૃતિના અનિષ્ટ અંશો બળી જાય છે અને તેમાથી પસાર થઇ જગત વધારે વિશુદ્ધ બનતુ જશે એ નિર્વિવાદ છે તથાપિ વર્તમાન ઉન્નતિથી અંજવાઇ જઈ તેના મહાન દોષો તરફ આપણે અલક્ષ કરવુ ઘટીત નથી આપણા રાજ્યતન્ત્ર શુ ખામી ભરેલા નથી ? એક બાજુએ મહાલયોના દર્શન થાય છે, ત્યારે સ્હામી બાજુએ ગરીબોના ભાગ્યા તુટ્યા ઝુપડાની હાર આવી રહેલી દેખાય છે એક તરફ જગતની સમૃદ્ધિ સંગ્રહીત થતી જોઇએ છીએ, જ્યારે બીજી તરફ પ્રભુના બાળકોને ભૂખથી મૃત્યુને શરણ થતા જોઇએ છીએ રાજ્યતન્ત્ર શુ આ સ્થિતિને માટે જવાબદાર નથી ? માનવજીવનની કિંમત પૈસાના જ ભાવમા થાય એ સમગ્ર જનસમાજને નીચુ જોવડાવવા માટે બસ છે ધન એ મનુષ્યના એક સાધનરૂપ છે તેને સ્થાને મનુષ્ય ધનના સાધનરૂપ બની જાય એ લજ્જાસ્પદ સ્થિતિ સંસ્કૃતિમા એક કાળા ડાઘરૂપ છે નિરર્થક ધનનો સંચય કરનાર સમાજનો એક મહા ભારે ગુનેહગાર છે, છતા રાજ્ય તેને કશી જ સજા કરતુ નથી, પરતુ એ જ રાજ્યની અશક્તિને લીધે ભૂખે મરવા દેવામા આવતો કોઇ કોઇ મનુષ્ય પોતાના પોષણની ન મળતી ચીજ આવેશમા આવી જઇ ગુપ્ત રીતે પ્રાપ્ત કરે તેને આપણે ચોરી કરી કહીએ છીએ, અને તે મનુષ્યને સજા કરાવવા માટે ન્યાયાસનો પાછળ આપણે લખલૂટ ખર્ચ કરીએ છીએ વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ એ સિદ્ધાન્ત માત્ર બોલવાથી સિદ્ધ થતો નથી; તેને આચારમા મુકવાની જરૂર છે, અને તે પણ માત્ર એક વ્યક્તિ કે એક સસ્થાએ નહિ, પરન્તુ સર્વ રાજ્યોએ અને સર્વ રાષ્ટ્રોએ

તેવી જ પ્રમાણે આપણી લગ્નસસ્થા શુ ઓછી દૂષિત છે ? તેના ઉદ્દેશો કેટલે અંશે સિદ્ધ થાય છે ? જગતમા સુખી ગૃહજીવન કેટલા સ્ત્રીપુરુષો ભોગવે છે ? લગ્નના મહત્ત્વ પ્રમાણે લગ્નનું પરિણામ આવે છે કે નહિ ? રોગી, નૈતિક અને શારીરિક ખામી ભરેલા સ્ત્રી-પુરુષો લગ્ન કરવા યોગ્ય છે કે કેમ ? અને યોગ્ય ન હોય તો તેમના લગ્ન ઉપર કેટલો અને કેવી રીતનો અંકુશ મુકવો ? પુરુષોને ભોગે પતિત જીવન ગાળતી લાખો સ્ત્રીઓને તે માર્ગે મોકલવામા આપણી આર્થિક વ્યવસ્થા, લગ્નસસ્થા અને પુરુષવર્ગની નિર્બળતા કેટલે અંશે જવાબદાર છે ? આ વગેરે પ્રશ્નો સહજ સ્ફુરી આવે છે, અને હરકોઈ સસ્થાની ખામીનું નિકદન કરવાનો માર્ગ ખોળવો એ સમાજસેવકોનો ખાસ ધર્મ છે

વળી આપણે આટની ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી જતા આપણા જનસમાજના પરમ સંખ્યા જ આવશ્યક અગરૂપ સ્ત્રીઓ હજી ...ઈ ભૂમિકામાં છે તેનો પણ વિચાર સહજ પ્રાપ્ત થાય છે સ્ત્રીઓ શું રાજ્યકાજમાં ભાગ ન લેઈ શકે? અને તેવો ભાગ લેતા આપણી રાજ્ય વ્યવસ્થામાં મૃદુતા અને સૌંદર્યનો ઉમેરો ન કરી શકાય? સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવવા માટે શું તેમને આપણા સરખા જ જ્ઞાન અને સ્વાતંત્ર્યની જરૂર નથી? સ્ત્રીઓના સ્વાતંત્ર્યસંબંધી વિચાર થતો સાભળતા જ અનેક મનુષ્યો ભડકી ઉઠે છે સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર થશે તો જગતમાં અનીતિ ફેલાશે, ગૃહશાસનમાં દુર્બળતા આવી જશે, કુટુમ્બવ્યવસ્થા કચ્ચરઘાણ થઇ જશે અને કલ્પનામાં પણ ના આવી શકે એટલી અવ્યવસ્થા તેને પરિણામે ફેલાશે એવો ભય રજુ કરવામાં આવે છે, પરન્તુ આપણે ચીસરી જઇએ છીએ કે સંપૂર્ણ વિકાસ—કા સ્ત્રી કે કા પુરૂષનો—સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની સ્થિતિમાં જ સભવે છે

આ સઘળા પ્રશ્નો બહુ મહત્ત્વના છે, હસી કહાડવા જેવા કે રમવા જેવા નથી વિકાસક્રમમાં કુદરતને અનુકૂળ થવાનો જો આપણે બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો હોય તો ઉપરના પ્રશ્નોના ઉત્તર ખોળવા જ જોઈએ ક્ષણિક બનાવો કે આગતુક પ્રસગો તરફ ધ્યાન આપી મૂળ પ્રશ્નના મહત્ત્વને વિસરવાની ઇચ્છા ભૂલ ભરેલી છે પાર્લામેન્ટના બારણા સ્ત્રીઓએ ભાગી નાખ્યાં, અને પ્રધાનોને પથરા માર્યા એ હીલચાલ પ્રસગની નીચે સ્ત્રીઓની એવી કઇ મહત્ત્વાકાક્ષા ઉછળી રહી છે, કયા બધનો વિરૂદ્ધનો તે બળવો છે, એ બધાની જ તપાસ કરવાની જરૂર છે

વળી આપણા હિંદુસ્તાનમાં જ થતી ઉન્નતિ અને પ્રગતિની પ્રવૃત્તિઓ તરફ શકાશીલ નજરે જોવામાં આવે છે - કેળવણીનો પ્રસાર વધતો જાય છે, અને તેને પરિણામે પ્રજાની ભાવનાઓ અને તેના સસ્કારો બદલાતા જાય છે અંગ્રેજી કેળવણી લે તેમાં આપણને ભયનાં ચિહ્નો જણાય છે. પ્રાચિન ધર્મ લુપ્ત થઇ જશે એવી ભીતિ બતાવવામાં આવે છે આ ઉપરાત અનેક સુપ્રવૃત્તિઓની વિરુદ્ધ થવા માટે આપણી સકુચિત દૃષ્ટિ ધર્મનો આશ્રય લેવા મિથ્યા પ્રયત્નો કરે છે, આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવુ જોઇએ કે સત્ય ધર્મ કદિ લુપ્ત થતો નથી તેના અમર-તત્ત્વો સદા કાળને માટે, સર્વના કલ્યાણ અર્થે હાજરાહજુર છે માત્ર તેના સ્વરૂપમાં, તેની બાહ્ય આકૃતિમાં ફેરફાર થાય છે એ વાત ખરી પરન્તુ આપણે ભૂલવુ ન જોઇએ કે વૈદિક કાળથી આપણા ધર્મમાં ફેરફારો થએ ગયા છે જો તેથી લાભ હોય તો તે ફેરફાર અવશ્ય સ્વીકારવા જ જોઇએ

વળી એ જ પ્રમાણે ન્યાત જાતની લોખડમય બની ગએલી દીવાલો, રેલવે, નિશાળ, કોલેજ વગેરે કારણોને લીધે, તથા સામાન્ય જનસમાજની શિક્ષણને અગે ઉચ્ચતર થતી ભૂમિકાને બલે પીગળતા જાતી છે, તે તરફ પણ આપણે ભયથી જોઈએ છીએ આપણો વર્તમાન સમાજ-ક્ષોભ ... વિકાસના ઉગ્ર સ્વરૂપોનુ દર્શન કરાવે છે, અને આપણે ચમકી ઉઠીએ છીએ પારસી-હિંદુનાં લગ્નની વાત, અને હિંદુ અને યુરોપીયનના લગ્નની વાત આપણને છળાવી રહે છે બેશક, કૃત્રિમ થઇ ગયેલા વાતાવરણમાં આવા આઘાત થાય એથી આપણે આશ્ચર્ય-

નીતિદર્પણ. રૂ ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અંકિત થઈ જઇએ છીએ, પરતુ સમગ્ર જગતના પ્રવાહનો માર્ગ જોઈ આપણે આપણી સમાજને તે પ્રવાહને અનુકૂળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ પ્રજાની પ્રગતિનો ફેરફાર એ અધોગતિ નથી

જગતમાં કે હિંદુસ્તાનમા ઉત્પન્ન થતા વિવિધ પ્રશ્નો ગણાવી જવાનો કે તેમની સમાલોચના કરવાનો અત્રે પ્રસગ નથી માત્ર સહજ સૂચન બસ થશે સંપૂર્ણતાને ભૂતકાળમા જ ખોળવાની ટેવ, આદર્શ સિદ્ધિ નિહાળવા ઊંધુ પાછા ફેરવવાની ટેવ આપણે મુકી દેવી જોઇએ, વર્તમાન પ્રવૃત્તિઓ તરફ સર્વદા અશ્રદ્ધા, અને શકાની દૃષ્ટિએ જોઇ તેમની ખામીઓને મોટુ સ્વરૂપ આપવાની ઇચ્છાને અકુશમા રાખવી જોઇએ, અને ભવિષ્યને અધકારમય ઉંડાણ સમુ ન ગણતાં બને તેને ભાવનાઓ અને આદર્શોની સિદ્ધિના પ્રકાશભર્યા સ્થાન તરીકે ગણવુ જોઇએ આથી ભૂતકાળ તરફ અપમાન કે તિરસ્કારની વૃત્તિ ઉપસ્થિત કરવાની લેશ પણ જરૂર નથી, વર્તમાન ખામીઓ અને દોષ તરફ આંખમીચામણા કરી ભવિષ્યના સ્વપ્ન માત્રમા જ પડી રહેવાની જરૂર નથી આશા સાથે વિવેકવૃત્તિ પણ રાખવી જોઇએ

અંતે એટલુ જ કે મનુષ્ય હૃદય મહા મહિમાવાન્ છે તેની શક્તિઓ અદ્ભુત છે, તેની ઉન્નતિની પાર નથી. ક્રિશ્ચીયનો કહે છે કે ' માગો અને તે મળશે ઠોકો અને તે ઉઘડશે ' ઉન્નતિની ખરા હૃદયે યાચના જ કરવાની છે બાઈબલ કહે છે કે 'સ્વર્ગનુ રાજ્ય ત્હારામા જ રહેલું છે, તે શુ તુ નથી જાણતો ? આપણા શાસ્ત્રો ઉચ્ચારે છે કે ' अहं ब्रह्मास्मि ' સુફી લોકો ગાય છે કે ' અનલ હક્ ' આ મહાવાક્યોમા મનુષ્યની મહત્તાનો, મનુષ્યની શક્ય ઉન્નતિનો સર્વ ખ્યાલ સમાઈ જાય છે આપણે જાણ્યે અજાણ્યે તે માર્ગ તરફ જ ગમન કરીએ છીએ મહાન ભૂતકાળનો ઉચ્ચ વારસો પામેલી માનવપ્રજા વર્તમાનના શિખરે ચઢી ઉજ્જ્વલ ભાવિમા દૃષ્ટિ નાંખતા શુ દેખે છે ?—ઉચ્ચ નીચનો ભેદ તેમા પીગળી ગયો છે, સર્વ કોઈ—સ્ત્રી અને પુરૂષ સ્વતત્રતાથી પોતાની અધિક અધિક ઉન્નતિ સાધ્યે જાય છે પરતત્રતા, ગુલામગીરીનું તેમાં નામ નથી, પરસ્પરનાં લોહી રેડનાં લશ્કરો વીખરાઇ ગયા છે, આપણી સસ્કૃતિના કલકરૂપ ન્યાયમંદીરો કેદખાના અને દવાખાના જડતા જ નથી, નિરોગી, મદ્ધ પુષ્પસમા ખીલતા બાળકો બોજારૂપ નથઈ પડતા સર્વના આનદનું સ્થાન બની રહે છે, જીવનકલહ શાંત થઈ ગયો છે, જીવનમહકાર્યનો સિદ્ધાન્ત પૂર્ણ બળમા પ્રસરી રહ્યો છે, નર નારાયણ બનવાના ક્રમમા છે, પુરૂષ પુરૂષોત્તમ બનવાના ક્રમમા છે, જગત્ સમગ્ર સંગીતમય થઇ ગયું છે

આ સ્વપ્ન શુ અશક્ય લાગે છે ? અશક્ય લાગતાં માત્ર એટલુ જ પુછવાનુ કે તેમા અશક્યતાનું ભાન થવુ એ શુ પ્રભુના જગતની બદનક્ષી કરવા બરોબર નથી ?*

---

* વઢવાણ સાહિત્યસભા સમક્ષ વાંચેલ લેખ

ગ્રન્થાવલોકન.

[આ પહેલાના પુસ્તકોના અવલોકન જુન માસના અંકમા છપાયા છે]

૧૨. ધન-રોકાણ યાને શેરબજારનો સાથી.

[લેખક—રા. રમણિકલાલ છોટાલાલ કેશાણી લાલજી બિલ્ડીંગ, ભીંડી બજાર, મુંબાઈ પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦ મૂલ્ય રૂપીયા અઢી.]

શેરબજાર અને તેના ઉદ્યોગવ્યાપારને ઓળખવાને ગુજરાતીમા આ એક જ-પ્રથમ પુસ્તક છે શેર બજારને લગતા જુદા જુદા મુદ્દાઓ લેખકે બહુ જ ટુકમા આ પુસ્તકમા ચર્ચ્યા છે અને લેખકના પોતાના અનુભવ પ્રમાણે તે સારા લખાયા છે સરકારી જામીનગીરીઓ, ને લીમીટેડ કંપનિઓ આદિ સબન્ધમા લેખકે બની તેટલી ઉપયોગી વીગતો રજુ કરી છે અને શેરબજારના ધંધાની ઝાખી પણ ના હોય તેવાઓને તો આ પુસ્તક જરૂર વાચી જવાની અમ્હે ભલામણ કરીએ છીએ મીલ ઉદ્યોગના સબન્ધમા હિન્દમા તે ક્યારે શરૂ થયો અને હિન્દમા આજે ક્યા ક્યા આ ઉદ્યોગ કેટના અને કેવા પ્રમાણમાં વિસ્તાર પામ્યો છે એવી એવી ઘણી ઉપયોગી વીગતો જોકે આ પુસ્તકમા જોઇતા પ્રમાણમા નથી, તો પણ મુબાઇની મીલોની ઐતિહાસિક ઝાખી તો આમા છે જ કઇ મીલોની સદ્ધર ગણાય છે ને કઇ કેટના પ્રમાણમા નથી ગણાતી તથા મીલોની પાસે કેટલી મૂડી છે એ વીગેરે બાબતો પણ જણાવી છે હિન્દી રૂ અને રૂનો ઉદ્યોગ, નાણા બજાર ને હવાકાની બેંકો વિગેરે સસ્થાઓ કે ઉદ્યોગો સબન્ધમા પણ લેખકે બની શકે તેટલી પણ ટુકાણમા ઠીક માહિતી આપી છે

આર્ટ પેપર ઉપર આ પુસ્તક છાપવામા આવ્યુ છે અને પરિણામે પુસ્તકની કિમત વધી ગઈ છે લેખક નવી આવૃત્તિ વખતે સાદા કાગળ ઉપર આ પુસ્તક છપાવશે, અને શેરબજારના ધંધામા લાબા કાળથી રચ્યા પચ્યા રહેનાર વૃદ્ધ અનુભવીઓના અનુભવની કહાણીઓ તેમ જ વીસમી સદીના આ પ્રવૃત્તિમાન યુગને અનુકૂળ થાય એવી બીજી અનેક વીગતો પુસ્તકમા ઉમેરશે તો પુસ્તક વધારે ઉપયોગી ગણાશે પ્રેમચંદ રાયચંદની જીવનકથાના અંગેજી પુસ્તકમા સર દીનશા વાચ્છાએ શેરબજારના સબન્ધમાં જેમ ઉપયોગી ઐતિહાસિક ચર્ચા કરી છે એવી આમા નથી તેના ઇતિહાસની પણ જરૂર હતી આમ આ ન્હાનુ પુસ્તક એક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે અને ઉપર કહ્યુ તે પ્રમાણે એકવાર વાચી જવા જેવુ તો છે જ એમ અમ્હારૂ માનવું છે

૧૩. ફતેહ કેમ મેળવશો ?

[લેખક—રા નર્મદાશંકર બાલાશંકર પંડ્યા, નડીઆદ પૃ ક ૨૫૩, મૂલ્ય રૂપીઆ પોણાબે.]

મુખલક્ષણ શાસ્ત્ર અને મસ્તકશાસ્ત્રના બે ગુજરાતી પુસ્તકોના લેખક તરીકે રા. નર્મદાશંકર ગુજરાતમા કઇક જાણીતા તો છે જ ઑ એસ માર્ડનકૃત ' ધી વિક્ટોરીયસ ઍટીટ્યુડ '

નામના અગ્રેજી પુસ્તકના આધારે આ ગુજરાતી પુસ્તક લખવામા આવ્યુ છે જીવનમાં ઘણા દુખભર્યાં પ્રસગો ઉભા થવાથી એક સાધારણ શક્તિનો મનુષ્ય નિરાશ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક વાત બહુ સ્પષ્ટ છે પરિણામે આવુ મનુષ્ય પોતાના જીવન તરફ ઉદાસી બની જાય છે અને બહુ દુખી —ફગાન જીદગી ભોગવે છે સસારના કડવા અને ખારાખાટા અનુભવે ભીયારૂપી તેના બીજા સ્વરૂપનુ દર્શન તે કરી જ શકતો નથી આવા દુખગ્રસ્ત મનુષ્યને આત્મબળ અને આત્મશ્રદ્ધાનુ જીવન આપી શકે છે એવો પ્રકાર આ પુસ્તક બતાવે છે પોતાને માટે અકારણ હલકો અભિપ્રાય બાધવાથી અને પોતાની જાતને પુરેપુરી રીતે સ્હમજી નહિ શકવાથી જે મનુષ્યો દુખી દુખી થાય છે તેવાઓને આ પુસ્તકમાથી ઘણું જાણવાનુ મળી શકે એમ છે અને અમે આ રીતે આ પુસ્તક સૌને વાંચી જવાની ભલામણ કરીએ છીએ લેખકનો પોતાનો આશય બહુ ઉદાર છે પંદર ન્હાના મ્હોટા પ્રકરણોમા પુસ્તકને વ્હેંચી નાખવામા આવ્યુ છે વિષયોની ચર્ચા જાણવા જેવી છે

પુસ્તકની ભાષા અમ્હારે કહેવાની જરૂર છે કે બહુ સરકારી નથી લાગતી છપામણી તો આખને જરાકે ગમે તેવી નથી તેમા દોષ એ છાપખાનાનો છે લેખકનો નથી લેખકની પોતાની આ બાબતમા અજ્ઞાનતા હશે એટલે છાપખાનુ પસદ કરવામા જોઈયુ ખાવુ લાગે છે પુસ્તક ઉપર છાપખાનાનું નામ નથી કોણ જાણે કયા રદ્દી ભ. માં એ છપાયુ હશે કપડાંની 'બાઈડીંગ' હોવા છતાંયે બાંધણી અતિ ખરાબ છે છાપખાના અને બાઈડરો ઉપર પુસ્તકના બાહ્ય દેખાવનો આધાર બહુ રહે છે એ વાત ભૂલી જવામા આવી છે આશા છે કે બીજી આવૃત્તિ વખતે આ બાબતઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવશે પોતાની જાતને ધિક્કારવાનુ શીખેલા નિર્બળ મનોબળવાળા મનુષ્યોને જેમ આ પુસ્તક વાચી જવાની, તેના ઉપર વિચાર કરવાની અને વિચાર કરી એ પ્રમાણે મનને પુખ્ત રીતે કેળવવાની અમ્હે ભલામણ કરીએ છીએ, તેમ જ 'આત્મશ્રદ્ધા' શક્તિ જેમણે પુરેપુરી મેળવી નથી તેમણે પણ આ પુસ્તક વાંચી જવા જેવુ છે પુસ્તકનો વિષય આમ ઉપયોગી અને વિચારને યોગ્ય છે

૧૪. પારસમણિ યાને હૃદયતેજ.

[લેખક —રા નાકરચદ મોતીચદ ઘડિઆળી, પારસી ગલી મિરઝા સ્ટ્રીટ, મુબાઈ નં ૩ પૃષ્ઠ ૨૫૬ મૂલ્ય રૂપીઆ ૧]

'પારસમણિ યાને હૃદયતેજ' નુ આ પુસ્તક પણ 'સ્નેહ ને પ્રેમ મેળવશો' એના જ જેવા વિચારોના સમર્થનમા લખવામા આવ્યુ છે ગુર્જરાતી ભાષામા તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આવા પુસ્તકો ઉપયોગની રીતે એ નિ:શક છે આ પુસ્તક પણ અગ્રેજી પુસ્તકોના આધારે રચાયુ છે મિસ હેલન વિલ્મેન્સ જેવી આત્મશ્રદ્ધાવાન અગ્રેજ વિદુષીઓના દૃષ્ટાન્તથી અને એના જેવી સ્ત્રીઓના આત્મચારિત્ર્યથી સાધારણ મનુષ્ય પણ વિજય સહજ જ મેળવી શકે છે એ વાત લેખક વાંચકોના મનઉપર ઠસાવવા માગે છે રા સાકરચદ નિવેદનમા લખે છે તે પ્રમાણે પ્રથમ આ નિબધ ચૌદ પંદર વર્ષ પૂર 'સમાજ વર્તમાન' નામના મુબાઈના જાણીતા પારસી ગુજરાતી પત્રમા છપાતો હતો આજ આટલે વર્ષે એ પુસ્તકના આકારમા પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે આ, એ

દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

ઉપર લખેલા બીજા પુસ્તક–'કુતેહ કેમ મેળવવી'–બન્ને, અંગ્રેજી પુસ્તકોના આધારે લખવામાં આવ્યાં છે એ વાત અમ્હે જણાવી ગયા છીએ અંગ્રેજી પ્રજા *Materialistic* જડવાદી છે એટલે *Will Power*–વિચારશક્તિનો વિકાસ એ લોક જુદી રીતે કરે છે; એ લોક શક્તિના વિકાસ માટે બુદ્ધિને જરૂરી માને છે, ત્યારે આપણી શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ સત્યની શોધ માટે ઘડાયલું છે એમાં જડવાદને સ્થાન નથી. અને વર્તમાનકાળમાં આપણા દેશને વધારેમાં વધારે નુકસાન પશ્ચિમના આ જડવાદે ઘણું કર્યું છે આત્મશ્રદ્ધાનો વિકાસ જો આપણા સૂક્ષ્મવાદની રીતે કેળવવામાં આવે તો આપણે જે સત્યની શોધમાં ફરીએ છીએ તે આપણને વ્હેલું મળી શકે. રા સાંકળચંદનું આ પુસ્તક તથા રા નર્મદાશંકરનું ઉપલું પુસ્તક કેવળ અંગ્રેજી જડવાદી તત્ત્વના બોધક પુસ્તકોના જ આધારે કેવળ રચાયાં છે તેમ ન્હાયાં ના હોત અને આપણા સૂક્ષ્મવાદના સિદ્ધાન્તો પણ તેની ચર્ચામાં યોગ્ય રીતે વિચારવામાં આવ્યા હોત તો તેથી વધારે લાભકારક થાત અરવિંદ બાબુના 'આર્ય'પત્રમાં આપણો આ વાદ બહુ સૂક્ષ્મતાથી સમજાવવામાં આવ્યો છે

રા. સાંકળચંદનું આ પુસ્તક બહુ સાધારણ સરલ ગુજરાતીમાં લખાયું છે અને તેમાં કોઇક કોઇક ઠેકાણે પારસી ગુજરાતીના ચમત્કારો દૃષ્ટિએ પડે છે તે બાદ કરીએ તો ફરી ફરી વાંચી જવાનું અવશ્ય મન થાય જેવું છે દરેક પ્રકરણ ઉપર મિસ હેલેન વિલ્મેન્સના ઘણા જાણવા યોગ્ય અંગ્રેજી ફકરાઓ, ને તેની નીચે એનો ભાવાર્થ આપવામાં આવ્યા છે ઓગણીસ ન્હાનામોટા પ્રકરણોમાં પુસ્તકને વ્હેંચી નાખવામાં આવ્યું છે જગતમાં આપણે માટે સુખ નિર્માયું જ નથી, કે જગત તો દુ ખી જ છે અને આપણે દુ ખી જ રહેવા સરજાયાં છીએ, કે કનાણું આપણી મેળવી શકીએ તેમ નથી, કે એ માટે આપણે અધિકારી નથી એવા એવા વિચારોથી જેમના મન નિર્બળ બની ગયા હોય છે અગર તો જેમના જીવન એવા જ વિચારોથી ઘડાઇ રહ્યા હોય છે તેઓને આ પુસ્તકો અમ્હે વાંચી જવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે પુસ્તકની ભાષા પણ સરલ ગુજરાતીમાં છે એટલે સાધારણ વાચક વિષયની ગહનતા હોવા છતાં પણ સમજી શકે તેમ છે વાચન પછી વિચાર તો ખાસ જ કરીને જરૂરનો છે અને એ રીતે મનુષ્ય શ્રદ્ધા મેળવી શકે તો વિજય પણ મળી શકે

પુસ્તક કંઈ બંધામણીનું છે અને તે બરાબર વ્યવસ્થિત નથી. થોડાં જ પાના વાંચન પછી પૂંઠું જુદું પડી જાય તેવી તેની ઢીલી બાંધણી છે કાચા પુંઠાની બાંધણીના આ પુસ્તકની કિંમત રૂપીઆ બે વધારે છે

૧૫. હૃદયતરંગ

[પ્રકા–રા ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, લાખાપટેલની પોળ, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૧૮, મૂલ્ય ચોદ આના]

અમદાવાદની સાહિત્યપ્રિયમંડળી—બન્ધુસમાજ એક વખત ગુજરાતમાં જાણીતી હતી એની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ સારી દિશામાં ઉત્તેજનને પાત્ર અને અભિનંદનને યોગ્ય એવું ઘણું કાર્ય કરી રહી

ગુનામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા.) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

હતી આજ એ સમાજના સભ્યોમાથી કોઈ કોઈ તો ભરયુવાવસ્થામા પરલોકવાસી થયા છે અને બાકીના સભ્યો જીવનની બીજી પ્રવૃત્તિઓમા પડી ગયાના પરિણામે બ ધુસમાજ 'નથી' જ એમ કહીએ તો ખોટુ નથી રા ડાહ્યાભાઇ પટેલ આ મડલના એક સભાસદ હતા વિદ્યાર્થીજીવનથી તેમનો સાહિત્યપ્રેમ સારી રીતે પોષાતો આવ્યો છે આ પુસ્તકમા રા ડાહ્યાભાઇની કવિતાઓનો સગ્રહ છે રા ડાહ્યાભાઇની કવિતાનો પરિચય કરાવતા પુસ્તકની શરૂઆતમા ગ હીરાલાલ પારેખ લખે છે કે 'નવુ ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્ય પ્રમાણમા બહુ ઓછુ છે' એ એક સત્યનુ દર્શન છે તેમ બીજી તરફથી એ પણ સત્ય છે કે 'નવુ ગુજરાતી કવિતાસાહિત્ય પ્રમાણમા બહુ વધાર છે' કાવ્યની પદવિ બહુ ઉંચી છે અને આપણે જેને ખરૂ કાવ્ય જ કહી શકીએ એવુ તો લગભગ નથી જ એ આપણુ દુર્ભાગ્ય છે રા ડાહ્યાભાઇનો આ સગ્રહ 'નવા ગુજરાતી સાહિત્ય'મા વાચકને એકવાર વાચી જવા ગમે એવો છે એ ખરૂ છે કેટલીક કવિતાઓ લેખકની સસ્કૃતિનુ ભાન કરાવે છે એમાની કેટલીક પક્તિઓ નૈસર્ગિક સરલતા અને સરલ ભાવ સારી રીતે ચિતરે છે સાહિત્યના વાચકોને એમાથી જાણવાનુ અને વાચવાનુ મળે એમ છે પાકી બાધણીથી અને નિર્ણયસાગર પ્રેસ જેવાની સુદર છપામણીથી પુસ્તક આકર્ષક બન્યુ છે

૧૬. સ્વદેશ ગીતાવલિ સ્વદેશપ્રેમના કાવ્યોનો સગ્રહ.

[કર્તા —રા. કેશવલાલ હરગોવિદદાસ શેઠ અમદાવાદ પૃષ્ઠ ૮૦ મૂલ્ય ચોદ આના.]

ગ કેશવલાલ શેઠ ગુજરાતી સાહિત્યના વાચકોથી અજાણ્યા નથી સ્વાતત્ર્ય—સ્વદેશ પ્રેમના કાવ્યોથી ગુજરાતના માસિકપત્રોમા એ એક સારા લેખક તરીકેનુ સ્થાન ભોગવે છે આ સ્વદેશ ગીતાવલિ એમના સુન્દર ન્હાના કાવ્યોનો સગ્રહ છે આ પ્રકારના જ કાવ્યોના એક સામગ્ર સગ્રહ ગુજરાતના સાહિત્યમા સ્વ હરિલાલ ધ્રુવે અને રા અરદેશર ખબરદારે પ્રગટ કર્યા છે ગ કેશવલાલના કાવ્યો પણ એ સાહિત્યમા એક ઉંચુ જ સ્થાન ભોગવે છે અને એમના કેટલાક કાવ્યો વધન વધના ગુજરાતીઓ પ્રેમથી અને ઉત્સાહથી ઉચ્ચારતા થશે સરલ અને મરાઠી ભાષામા સુદર ભાવો એમણે ઉતાર્યા છે અને તે જરાક ઉડાણથી જોનારને સ્હેજે આકર્ષે તેમ છે પૂજન, ભાવના, દેશગૌરવ, અમે કોણ, સ્વદેશ જીવન, હિ દ હમારો, ગૌરવ સેવા સ્મરણ દેશની ભાવી આશાઓ, દેશનો રત્નભડાર, માતને વન્દન વારવાર અને પ્રહલાદનો સત્યાગ્રહ, આદિ કાવ્યો ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે, અને ગુજરાતીઓને અમ્હે આ કાવ્યસગ્રહ વાચવા ભલામણ કરીએ છીએ નિશાળોમાં અને કોલેજોમા શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓના અને બાળોના હાથમા આ પુસ્તક મુકતા એમના જીવનમાં સ્વદેશપ્રેમ શીખવશે ગુજરાતી શાળાઓમા આ પુસ્તક પાઠ્યક્રમમાં શા માટે દાખલ ન થઈ શકે? આમ અમ્હે નિશાળ સમિતિ આ પુસ્તકની સર્વે ભલામણ કરીએ છીએ

ગ હરિપ્રસાદ ડાકટરે પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખી એક જુવાન મિત્રે ઉછરતા પણ આશા ભર્યા સાહિત્યવિનાશી લેખકની કૃતિની યોગ્ય રીતે કદર કરી છે પ્રસ્તાવનામા ડાક્ટરે આજ દસકા પહેલાનો ઇતિહાસ રજુ કર્યો છે તે જાણવા જેવો છે ૧૯૦૭ નો કાળ ઘણાને વિસ્મૃત થયો હશે. સારા કાગળ ઉપર સુન્દર છપાઇમાં આ પુસ્તક છપાયુ છે અમ્હે રા કેશવલાલને હેમના કાર્યમા યશ ઇચ્છીએ છીએ

—ર. ગો ત્રિપાઠી.

ઉષા—"સ્વરાજ્ય—પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ.)

લેખક—રા રા. શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ગાનુ સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તા)

અંક ૭, ૨૪ મું.

લો હુલ્મી !

"જુલ્મ કરતા હૈ ?, ગરીબ ! ખુદાકે વાસ્તે,
હયહ દરકાર ના હવા, અર વ વહકે વાસ્તે જુલ્મ ૧
કામકર ગૌરીબ મરકન, ખબર અપની માગના,
૨ જમા મ સાકો, દીનમે ખુદાકે વાસ્તે જુલ્મ ૨
કર ભલા દેગા ભલા, તેના કાબ ર કે હય,
મામખા મુફ્લીસ બો, બનતા મજા કે વાસ્તે જુલ્મ ૩
તીન દીનકી ઝીંદગી હય, નન પાલીમ સુખસુવા,
ગ૨ સના હરગીઝ ફાગી કે, રાજ ન રહેકે વાસ્તે જુલ્મ ૪
કર ભલા અપને ફ઼ ાન, દોનેવાકી સાથ હય,
મનતા હય મ ૨૬ કયા, નામે બ કે વાસ્તે જુલ્મ ૫
બુન કર ગાફીકો રીગના, કર બહર અય પ્યારે તું,
જાન દેતા મે દયા, વહાં મુતી કે વાસ્તે જુલ્મ ૬"

"If affliction grasps thee rudely,
And present thee such & cup,
Drink the draught & brave the torture—
Even in despair look up!"

"કયરે જો જનની રે, વિપ વિજ પુત્રો,
કદી મેઘ દુગાડી દૂ ખ, કરે છત્ર માત્રને,
અતિચારે કરે નૃપ વ્ડ, નિરઅપરાધીને,
કાનુ લે ગરીબની દાદ, કહોને વિચારીને ?"

શ્રાવણ માસના દિવસો-ઘણા દિવસથી ચાલુ વરસાદ-શુકલપક્ષની પંચમીને દિવસે આશરે સાંજે લગભગ પાંચ વાગ્યાને સુમારે વાદળાંથી પૂર્ણ આચ્છાદિત થયેના આકાશથી પ્રસરતી ઘનઘોર કાળી છાયા-તે વખતે ખળદ વેનસરમાં બિજાપુરી સૈન્ય પૂર્ણ દમદમાથી-દાખલ થયું-શહેરના રસ્તાઓપર, ઘરોપર, આ સૈન્યને જોવા માટે લોકોની ઠઠ જામી ઘોડેસ્વારો, અને પાયદળની હારો ભભકાભેર દમામદાર પોશાકમાં શહેરમાં એક પછી એક આવવા લાગી નગરવાસીઓ આ સૈન્ય આનંદથી જોતા તેને વધાવવા લાગ્યા, પણ તેમના મનમાં આ સૈન્ય કાંઈ ભયંકર વિચારથી અત્યારે અહીં આવ્યું હશે તેનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો તેઓ અહીં તહીં ટોળેબંધ રસ્તાની બન્ને તરફ ભીડ કરી ઉભા હતા સ્ત્રીઓ અને બાળકો ઘરોની બારીઓમાંથી આ ભભકાદાર સ્વારી જોતાં હતા જયકારના પોકારથી વધાવતા હતાં, અને સુંદર રોટીડખોરામાં એક મહા ભયંકર દુખદ પ્રસંગ આ સૈન્ય લાવનાર હતું તેનો તેમને ખ્યાલ સુદ્ધા ન હોતો

જુદી જુદી જાતના ભાલાઓ, તીરો, ચમકતી તરવારો, અને વાવટાઓ સાથે પ્રથમ પગીઓની હારો દાખલ થઇ, તેની પાછળ બંગાલ મોખરે, અને કાળા ભયાનક લાગતા હબસીઓ, તેમની પાછળ મરાઠા ઘોડેસ્વારો, પછી ક્રમવાર દક્ષણી મુસલમાન સૈન્ય-આરબો વગેરે આવ્યા સૈન્યના ગર્ભભાગમાં પૂર દમામથી ઘોડાપર બેઠેલો સર્જેખાન હતો તેની આસપાસ બાદલ દેશમુખ, શિરવળનો આમિન, અને તેને સામેથી કરી સામે ગયેલા કાન્હોજી જેધે દેશમુખ, નરસ પ્રભુ, દાદોજી નરસ વગેરે રોહિડખોરાના મ્હોટા લોકો, ખાન સાથેના મ્હોટા સરદારો હતા તેમની પાછળ આઠ દસ મ્યાના હતા તેમાં સર્જેખાન વગેરેના જનાના હતા સર્જખાનના રૂઆબદાર દેખાવથી લોકો અંજાતા, જયકારના પોકારથી વધાવતા અને સ્વારી દેશમુખના મુખ્ય વાડાના કિલ્લા પાસે અટકી દેશમુખ કાન્હોજી અને દેશપાંડે દાદોજી નરસ પ્રભુએ આગળ આવી ખાનને ગુહણીયે પડી નમન કર્યું, અને તેમની સાથેના મંડળે પણ તેમનું અનુકરણ કર્યું શીરસ્તા મુજબ વેનસરના દરવાજાઓની ચાવીઓ દાદોજી નરસે ખાનને માનસહ આપી, અને આવકારનું સુંદર શબ્દોમાં ન્હાનકડું ભાષણ કર્યું ખાને તેમનો ઉપકાર માન્યો દરવાજાની ચાવીઓ દેશપાંડેને પાછી ન સોંપતા તે સીદી બ નાનને સ્વાધિન કરી, દરેક દરવાજાપર દેશમુખ દેશપાંડેના પહેરા ઉઠાડી પોતાના પહેરા બેસાડવાનો હુકમ કર્યો આ સાંભળી દેશમુખ, દેશપાંડે અને ગામના મુખ્ય લોકો આશ્ચર્યચકિત થયા, પણ કાંઇ બોલી શક્યા નહી અને ખાન તરફથી નિશાની થતા ઉંઝા નીચું માથું રાખી ઉભા કિલ્લા પાસેના મ્હોટા ચોગાનમાં ત્યાંથી ખાન પાછો ફર્યો અને સહ સભારી ઉભેલાં સૈન્ય સામે અતિ ઉંડાણમાંથી ફુવાહને નજર ફેંકી તેનો ચ્હેરો ગભીર અને દૃઢનિશ્ચયી હતો તેણે ગભીર ચ્હેરે બ નાનને સંબોધી આજ્ઞા કરી —

"આજ રાતે શહેરના દરવાજાઓ બંધ રહેને અને આ નગરવાસીઓને હું જે હુકમ ફરમાવું છું તેનો તેઓ અમલ કરે ત્યાં સુધી આ દરવાજાઓ બંધ રહેશે"

અનિતના કાંટો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ખાનનો હુકમ થતા બહ્લાલ-હબસી ચારીઓ સાથે પોતાની ટુકડી લઈને સત્વર તેનો અમલ કરવા ‍પૂરદમામથી આવતો થયો નગારાપર દાંડી પીટાઇ સીંગડાનો અવાજ થયો અને ચોગાનમા આસપાસ આ દેખાવ જોવા એકઠા થયેલા નાગરિકો તરફ ફરી સર્જેખાન ગંભીર મુદ્રાથી ક્રૂર નજરે તેમના તરફ જોતો મ્હોટેથી બોલવા લાગ્યો —

" દેશમુખ, દેશપાંડે, કુલકર્ણી, નાગરિકો, મ્હારો હુકમ સૌ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો અમારા જાણવામા આવ્યુ છે અને પકકે પાયે ખબર પણ મળ્યા છે કે બંડખોર શિવાજીરાજા આ નગરમા છુપાયો છે, અને બાદશાહે હકુમત પન્હાના હુકમ વિરૂદ્ધથી ચોરી છુપકીથી તમારા બંડખોરોઓ-માથી એ સૈન્ય એકઠુ કરે છે આ લોકો જેઓએ બાદશાહત વિરૂદ્ધ બળવો ઉઠાવવા હિમ્મત કરી છે, અને તેમા જોડાયા છે તેમને યોગ્ય શિક્ષા થશે પણ તે દરમિયાન આ બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજો કે જે કોઇ નાગરિક આ શિવાજીરાજાને પોતાના ઘરમા આશ્રય આપશે કે તેને આ શહેર છોડી જવામા મદદ કરશે તે રાજ્યનો ગુન્હેગાર ઠરશે, અને તેની શિક્ષા મોતની થશે સાથેઆ પણ ધ્યાનમા રાખજો કે ત્રણ દિવસની અંદર શિવાજીરાજાને મ્હારે સ્વાધિન કરવો એ મ્હારૂ ફરમાન છે, અને તેથી તે મુદત પૂરી થાય ત્યા સુધી આ નગરના દરવાજાઓ બંધ રાખવા સખ્ત હુકમ આપ્યો છે અને છેવટનુ મ્હારૂ એ ફરમાન છે કે આ ત્રણ દિવસની મુદત દરમ્યાન જો શિવાજી રાજાને અમારે સ્વાધિન કરવામા નહી આવે તો આ શહેર-આ તમારૂ ખન્ને ખોરાઓ બંડખોર અને કાવત્રાખોર ઠરાવવામા આવશે અને દરેક સ્ત્રી, પુરૂષ, અને બાળક તલવારની ધારે મુકાશે, અને આ તમારા ગામને બાળીને ભસ્મ કરવામા આવશે આ તમારા આખા શેહિદખોરા અને વેલનકખોરાને ખેદાનમેદાન કરી નાખવામાં આવશે કડકમા કડક શિક્ષા થશે અલ્હાતાલા બાદશાહને આપણા શીરપર સદા સલામત રાખો "

" બાદશાહ ઘણુ જીવો, અમર રહો !" વગેરે જયનાદ બિજાપૂરી સૈન્યે કર્યો નગારાપર ડાંડી પીટાઇ અને રણશીંગાના અવાજ થયા પણ નગરજનો મુગા રહ્યા કોઇએ એક શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહી,કે આ જયનાદમા ભેળાયા નહી લોકો એકબીજા સામે ભયથી અને ત્રાસથી ફાટેલી આંખે જોઇ રહ્યા તેમનામા જે વીરો હતા તેમના હૃદય ધ્રુજ્યા, અને ચ્હેરા ફીકકા થઈ ગયા આ ભયંકર ક્રૂર સમાચારથી ઘરોમા કેટલીક સ્ત્રીઓ બેશુદ્ધ થઇ પડી, કેટલીકો ભયની મારી નિ શ્વાસ નાખવા લાગી, બેબાકળી બનતી ઉભી થઈ ગઇ, અને બાળકો કાંઇ પણ ભયંકર બન્યુ છે એમ સમજતા ધ્રુજતા રડતા, રડતી માતાઓ અને ભગિનીઓને વળગી પડ્યાં આખા નગરમા વિદ્યુત વેગે આ સમાચાર પ્રસરી ગયા અને ભય ત્રાસ વ્યાપી રહ્યો

ખાને આ ભયંકર હુકમ ફરમાવી પોતાનો ઘોડો ફેરવ્યો, અને કિલ્લામા દાખલ થવા લાગ્યો, ત્યા જાણે આથી કુદરત પણ ઉગ્ર બની હોય તેમ જબરજસ્ત કડકડાટ સાથે મ્હોટી વીજળી આકાશ ચીરતી ચમકી રહી સાથે મ્હોટો ગડગડાટ થયો અને તે સાથે જોરભેર મુસળધાર વરસાદ આ સૈનિકોને પૂર લઇ જવતો તુટી પડ્યો ખાનનો ઘોડો એકદમ પાછો હઠ્યો અને ખાન પડતા પડતા બચ્યો તેના અંગરક્ષકોમા પણ ગભરાટ ફેલાયો, પણ તરત

લીલાવતી જીવનકલા રૂ. ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તેઓ સાવધ થયા કેટલાક વિચારશીલ સૈનિકો આ કાંઇ પણ અમંગલ થવાનું છે તેની ઈશ્વરી ચેતવણી તો નથી એવી શંકામા પડયા પુર જોસમાથી પડતા વરસાદથી લોકો એકદમ વિખરાઈ ગયા. દેશમુખ, દેશપાંડે અને શહેરના મુખીઓ માત્ર વરસાદ પડતો હતો છતા ગુચળુ વાળી ઉભા અને એકમેક સામે ગુસપુસ વાતો કરતા ધીમે પગે ચાલવા લાગ્યા નગરજનો બિચારા અત્યત ચિંતાતુર ચ્હેરે તેમના તરફ જોતા હતા-તે ગરિબ બિચારી પ્રજા-તેમને આવા દુધટ સમયમા સર્વોપર ભય લટકતુ હતુ તે વખતે માત્ર તેમનો આધાર-તેમનાપર નજર હતી જેમની સલાહ મદદની આશાથી તેઓ તેમના તરફ જોતા હતા

ખાન અને તેની ખાસા સ્વારી કિલ્લામા દાખલ થઇ કે અહીં મદનાભર્યા સિપાઇઓ છૂટા થયા જ્યા ત્યા ચોકીપહેરા વગેરેનો બદોબસ્ત કરવો હતો તે સૌ થઇ ગયો હતો અને હવે માત્ર બીજા સૈનિકોનો મ્હોટો ભાગ રહ્યો, તેઓ છૂટા હતા તેમણે આખા નગરમા ધમાચકડી મચાવી મૂકી-તેમને માટે રહેવા અમુક જગ્યા મુકરર કરવામા આવી ન હોતી તેઓ ન્હાની ન્હાની ટુકડીઓમા તેમના જમાદારો સાથે વ્હેંચાઈ જઈ તે જમાદારોને યોગ્ય લાગે ત્યા મુકામ કરી, અને તેની મુખ્ય સરદારોને ખબર પહોંચાડતા હતા તેઓએ ચૌટામા, બજારમા, આવરો લીધો એટલુ જ નહી પણ કેટલીક ટોળીઓ તો ગરીબ બિચારા નાગરિકોના ઘરમા ઘુસી, ત્યા રહેવાની માગણી કરતા-તે તેમણે મુગે મ્હોડે સ્વીકારવી પડી અને ત્યા પણ ધીંગામસ્તી, અને મ્હોટે મ્હોટે મર્યાદા રાખ્યા વગર બરાડાઓ પાડવાનો ક્રમ ચાલુ રાખ્યો તેથી જ્યાત્યા ગડબડ-ગભરાટ મચી રહ્યો

ભય, ત્રાસ અને શોક સર્વ નગરમા પ્રસરી રહ્યા. ખાનનો સખત હુકમ વત્તાઓછા પ્રમાણમા દરેકને કાને ગયો અને એટલામા છુટા મુકેલા સિપાઇઓનું આ વર્તન તેથી તો ગભરાટ વધી ઘણાઓ બિચારા તાબડતોબ ગાડાઓ તૈયાર કરી સ્ત્રીબચ્ચાઓ તથા ઉતાવળે લેવાય તે સામાન લઇ ઘરબાર ગામ છોડી જવા તૈયાર થઇ નીકળ્યા પણ દરવાજાઓ બધ. ત્યા જતા તેમને પાછા ફરવુ પડ્યુ શિવાજીને શરણુ કરવામા નહી આવે ત્યાં સુધી દરવાજા ખુલશે નહી એ ખાનનુ સખ્ત ફરમાન-પછી તેમના ભય, શોક ત્રાસનું પુછવુ શુ ! ઘણો જ ભયકર-ભય ઉપજાવનાર ક્રુર હુકમ આ નગરના ઘણા જણા તો શિવાજી આ નગરમાં છે કે નહી ને ક્યારે ક્યાં ક્યારે આવે છે તે જાય છે તે જાણતા સુદ્ધાં ન હોતા એવા નિર્દોષ હતા. તેમને આ બળવામા સામેલ થવા માટેની સજા એ ક્યાંનો ન્યાય ! આ કેવો જુલમ ! પણ જેનુ મ્હોટુ જુલાઇ દોર બેગરશાહી ચાલે ત્યા બાકી શુ હોય ?

"સીતમગર સખ્ત હુવા તો ક્યા, મેરા અલ્લાહી અલ્લાહ એ,
ખફા હર વખ્ત હુવા તો, મેરા અલ્લાહી અલ્લાહ એ
કહુ અફસોસ ખફા મુજસે, ગુઝારે તુ ઝરા મુજપે,
શીહા ગરસખ્ત હુવા તો ક્યા, મેરા અલ્લાહી અલ્લાહ એ

+ + × +

કહે ફિરોઝ રકીબોસે, હજારો બીલ રકીબોસે
હશકા સખ્ત હુવા તો ક્યા, મેરા અલ્લાહી અલ્લાહ એ "   —ચાલુ

પ્રિયતમનો ઉત્તર.

લેખક-રા કનુભાઈ આશાભાઇ દેસાઈ, એલ એમ એન્ડ એસ

પુછો છો પ્રશ્ન શું વ્હાલા! જગતપ્રેમી થશો ક્યારે?
જગતના ભાંડુમાં જોશું તમોને રાચતા ત્યારે ૧

પુછો છો પ્રેમથી વ્હાલા! જગત ઉદ્ધારશો ક્યારે?
ક્રિયામાં-બોધને મુકો, જગત ઉદ્ધારવા સાથે ૨

પુછો છો સાથી દુખદુ ખના સહુના કહો થશો ક્યારે?
તમારા મોહના બધો-જરૂરીઆતો ઘટાડો કે ૩

પુછો સન્માર્ગમાં વ્હાલા! જગતને દોરશો ક્યારે?
હમારા પ્રેમ-પન્થોમાં તમે આહુતિ દો ત્યારે ૪

બતાવો-સાક્ષરો ક્યારે નિરક્ષર જ થશે ક્યારે?
હમારી પાઠશાળામાં થશો અધ્યાપકો ત્યારે ૫

દવાખાના દુ ખ દીલના પુછો બનાવશો ક્યારે?
દયાની સેવિકા થાશો સજીને શ્વેત વસ્ત્રોને ૬

ભગિની ચાદલો કરશે અને આશિષ માતા દે
તને શસ્ત્રો સજાવો કે સ્વીકુ-છતુ સમરે ૭

વ્યવસ્થા સારી ગૃહરાજ્યે કરો, સન્તાન સસ્કારે
સ્વરાજ્યે- સુરાજ્યે એ ઘુમીશુ આપહિ આગે ૮

---

* સમાલોચકના ૧૯૧૮ ના સપ્ટેમ્બરના અંકમાં રા ગોકુલદાસ નાયકરાના છપાયલા પ્રિયતમ પ્રશ્ન ના કાવ્યનો ઉત્તર-કનુભાઈ

† લલિતના કાવ્યો, રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૫ મું,] ઑક્ટોબર, ઈ. સ. ૧૯૨૦ [અંક ૧૦.

ધન્ય ધર્મવીર-અવસાન !

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ. એલ્એલ્. બી.

(કાફી)

ધન્ય ધર્મવીર–અવસાન !
ધન્ય ધર્મસમર્પિત પ્રાણ ! ધન્ય.

મરણજીવન છે સૃષ્ટિનાં, તત્ત્વે બે ય સમાન
મરણ નથી તે જીવન નાશ જે ધર્મે કુરબાન ધન્ય

જગે ઝઝૂમતું ધર્મસમર્પિત ધર્મવીરોની લ્હાણ
' સનાતન જીવન ધર્મસમર્પણ " સત્ય વાક્ય પ્રમાણ ધન્ય.

બાગ મુઝફ્ફરખાન
આગ્રા, તા. ૨૭-૩-૧૯૧૯

સત્તાગ્રહ સ્હામે સત્યાગ્રહ.

લેખ :-રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ , એલએલ બી

"સત્તાગ્રહ સ્હામે સત્યાગ્રહ"-એ સનાતન વિગ્રહનું નાટક જગતની રંગભૂમિ ઉપર ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે નિરન્તર ભજવાયે જાય છે અને જ્યાં સુધી મનુષ્યસ્વભાવ જેવો છે તેવો રહેશે ત્યાં સુધી એ ભજવાયે જશે કારણ કે એ વિગ્રહ દ્વારા જ વિશ્વનો વિકાસક્રમ નિર્માણ થયો લાગે છે, અને આસુરી તથા દૈવી સંપત્તિઓનો સંગ્રામ એ જ હેમના સહકારનું સ્વરૂપ જણાય છે

ભારતવર્ષમાં અત્યારે ઘણા અગત્યમાં અગત્યનો બનાવ હોય તો તે સરકારી સત્તાગ્રહ સ્હામે પ્રજાકીય સત્યાગ્રહ છે હિન્દના ઇતિહાસનું આ ગંભીર અને ચિન્તાજનક પ્રકરણ કેવી રીતે વિકસશે અને કેવી રીતે પરિણમશે તે તો પ્રભુને માલુમ, અત્યારે તો પ્રાકૃત મનુષ્યો ને માટે એ ક્રૂર સત્ય છે કે એ સમારંભનો આરંભ મહાત્મા ગાંધીજી જેવા ધર્મવીરના નેતૃત્વ નીચે થઈ ચૂક્યો છે સમય સાબિત કરશે કે ગાંધીજીનો પ્રયોગ ઠીક હતો કે વિપરીત, દરમ્યાન અત્યારે તો એ પ્રયોગ માત્ર કૉંગ્રેસ કે કાઉન્સિલોમાં ચર્ચાને માટે રજુ થયેલી દરખાસ્ત નથી, હિન્દની સ્હામે ઉભેલો પ્રત્યક્ષ વ્યાવહારિક પ્રશ્ન છે જે ક્ષણેક્ષણ વીતે છે તે ગંભીર ચિન્તાથી ભરેલી છે અને બીજી ક્ષણ શા સમાચાર સંભળાવશે અને શા દેખાવ દેખાડશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે,—કલ્પવું પણ મુશ્કેલ છે મામલો ગંભીર છે, દેશ ચિન્તાતુર છે

હિન્દના તેમ જ સામ્રાજ્યના વિશાલ અને ઉદાર દૃષ્ટિવાળા હિતૈષીઓને "કાળા કાયદાઓ" પસાર કરનારી સરકાર માટે શું શું નહિ લાગે ? હિન્દને ન્યાયની વાત દૂર રહી, સામ્રાજ્યના હિતની વાત દૂર રહી, જગતમાં બ્રિટિશ પ્રતિષ્ઠાની વાત દૂર રહી પરન્તુ અંગ્રેજોના સ્વાર્થની હલકામાં હલકી અને સાંકડામાં સાંકડી દૃષ્ટિથી જોતાં પણ રાઉલેટ બિલ્સની મંજુરી એ કયા તટસ્થને રાજ્યનીતિની એક ગંભીર અને ગજાવર ભૂલ નહિ લાગે ? પ્રભુશ્રદ્ધા અને આશાવાદના અચલ ખડકોનું અવલંબન જે દેશોને નહિ હોય ત્હેમની આ અન્ધકારમય અમાવાસ્યાની ભયાનક રજનીએ શી દશા ? જે સંયોગોમાં રાઉલેટ બિલ્સ રજુ થયા અને જે સંયોગોમાં તે મંજુર થયા તે ઉપરથી શ્રદ્ધાળુમાં શ્રદ્ધાળુ હૃદયને બ્રિટિશ રાજ્યનીતિની શુભાશયિતા માટે શંકા ઉદ્‌ભવે અને કાયદેસર સંક્ષોભની સ્વીકૃત પદ્ધતિથી દેશને પોતાનો હક્ક મળવાનો સંભવ નથી જ એવી નિરાશા થઈ જાય એ જેટલું શોચનીય તેટલું જ શું સ્વાભાવિક નથી ? "આસ્તેકદમ સુધારા"નું સૂત્ર મિતવાદીઓનું મૃગજલ નીવડ્યું લાગે છે, "વેગભર્યા કાયદેસર સંક્ષોભ"ની ઉદ્દામોની કાર્યપદ્ધતિ પણ સ્વાર્થાન્ધ અધિકારીવર્ગની હઠ આગળ વસ્તુતઃ વધારે સંગીન અથવા વધારે વ્હેલું ફલ અપાવનારી નીવડે એવો સંભવ કમી લાગે છે,—એ બે ઉપચારોના પક્ષવાદીઓ પોતાના ઉપચારો અજમાવ્યે જાય છે ત્યાં સત્યાગ્રહનો ઉગ્ર અપૂર્વ ઉપાય પણ આરંભાયો છે અત્યારે તો પરિણામ અનિશ્ચિતતાના ગર્ભાશયમાં ઢંકાયલું છે કાળે કરીને જે નીપજે તે ખરુ-

---

— સ્નેહમુદ્રા રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

રાઉલેટ કમિટીની સરકારી મંજુરીને નામંજુર કરવામાં દેશ એકમત છે સત્યાગ્રહનો સ્વીકાર એ જ માત્ર ઉદ્ધાર છે એવો અંગીકાર કરવાની બાબતમાં દેશમાં અનેકમત છે માત્ર મિતવાદીઓ જ નહિ, પરંતુ ઉદ્દામોનો અગત્યનો ભાગ સત્યાગ્રહની સ્વીકાર્યતાના સમ્બન્ધમાં સંદિગ્ધ છે ગાંધીજી એમને નિભાવ ગાંધીજી એમને આગ્રહ સત્યાગ્રહની શક્યતાના સમ્બન્ધમાં સંદેહ હોય તે ભલે સંદેહોના ઉપર હવે ગાંધીજીને શ્રદ્ધા છે એટલે તેમણે જાતે ઝુકાવ્યું છે અને દેશના તપસ્વીઓને શું ... આમંત્રણ કર્યું છે હીન હિન્દની આગળ ને તેમને ... તો કરવાનું છે જ, સવાલ માત્ર એટલો જ છે કે એ તે ...ની માફક દીનતાથી સહેને કે સત્... ...ની માફક વીરતાથી? આસ્તિકો ભલે ઝુકાવે, નાસ્તિકો ભલે મના કરે તટસ્થો ભલે જોયા કરે, પરન્તુ એટલું તો ન્યાય માગે છે કે ગાંધીજી સમાન નેતાએ હિન્દના આત્મન ઉપર લખેલી હુંડી સ્વીકારાય છે કે કેમ તે માટે તેઓ જ્યાં થોભે ત્યાં ... એટલું તો કમીમાં કમી ગાંધીજી જ ને ઘટે છે*

આશ્વિ, તા ૧૩ ૪ ૧૯]

સ્વીડનની કેળવણી.

લેખક—રા અમૃતલાલ માનવલાલ શાસ્ત્રી.

જે વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્તોપર સ્વીડનની કેળવણીનો પાયો રચાયો છે, તેમાં નિરીક્ષણશક્તિનો અને મુગ્ધબુદ્ધિનો વિકાસ, તેમ જ સાથે સાથે તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ એટલાનો સમાવેશ થાય છે

સ્વીડનના લોકો સામાન્ય ઉંચી કેળવણી પ્રતિ સારૂં લક્ષ આપે છે સાધારણ વ્યક્તિઓ તેમ જ સરકાર વિજ્ઞાનવિષયક હેતુની સિદ્ધિ અર્થ અતિશય ઉદારતા દાખવે છે પ્રજાની વસ્તીના પ્રમાણમાં તુલના કરીએ તો સ્વીડનમાં ઘણી સારી સંખ્યામાં યુનિવર્સિટિઓ છે, અને વધારામાં, સારી રીતે વિકાસ પામેલી કૉલેજો ત્યાં સ્થપાએલી છે વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર માટે સ્વીડિશ યુવાનોને પ્રબળ આકર્ષણ હોય છે, અને વિજ્ઞાન પ્રત્યેના પ્રેમને ત્યાં અનેક રીતે ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે

---

* આ લઘુ લેખ ઇ સ ૧૯૧ ના એપ્રિલ માસમાં લખાયો હતો તે વખતે જ પ્રકટ થવો જોઇતો હતો પણ ન થયો 'સત્યાગ્રહ' એ ગાંધીજીનો પ્રથમ પ્રયાસ હતો અસહકાર એ બીજો પ્રયાસ છે બન્ને પ્રયાસોની સાદૃશ્યતા સ્પષ્ટ છે બાકી એ સાહસથી હિંદને લાભ થાય છે કે હાનિ એ જોવાનું છે

તા. ૧/૧૦ ૨૦   ન પંડ્યા

ગિરગામ, મુંબાઇ

સત્તરમી સદીના આરંભે દેશના ઘણા ગામડાના લોકો ધર્મોપદેશોના પ્રયત્નોને લીધે લગભગ પુસ્તકો વાચવા જેટલી શક્તિ ધરાવતા હતા પણ ૧૬૮૬ ના વર્ષમા એક ધાર્મિક કાયદો પસાર થયો તેનાથી પહેનવહેલું એવું પરિણામ આવ્યું કે, પ્રજાકીય શિક્ષણને ઉદ્દેશી કેટલાક નિયમો ઘડવામા આવ્યા, ને શિક્ષણનું સુકાન દેવાલયની દેખરેખમાથી નીકળીને સરકારી હસ્તક આવ્યુ અઢારમા સૈકા સુધી કેળવણીની પ્રગતિ ધીમે ધીમે થઇ, અને ઓગણીસમા સૈકા દરમિયાન આ નિર્ણય ધીમે ધીમે પૂર્ણતાએ પહોચતા દરેક પેરિશમા નિશાળો સ્થપાવા માડી, અને તેમા કાબેલ શિક્ષકો રાખવા માડ્યા, આ ઉપરાત, ફરજીઆત કેળવણી ફરજિઆત કરવામા આવી ૧૮૪૨ ની સાલમા (ઇંગ્લંડની બોર્ડ સ્કૂલ્સને મળતી) જાહેર-શાળાઓસબંધી પહેલો સ્ત્રીશિક્ષણ કાયદો પ્રસિદ્ધ થયો તેમા એવું ધોરણ બાધવામા આવ્યુ હતું કે, દરેક પેરિશમા ઓછામા ઓછી એક શાળા હોવી જોઇએ, અને તેમા સત્તાધિકારીઓએ પ્રમાણપત્ર આપ્યું હોય એવો લાયક શિક્ષક રાખવો જોઇએ હાલના વખતમા દરેક મહાલમા ઓછામા ઓછી એક નિશાળ રાખવી, અથવા જરૂરીઆતોને અનુસરી એકથી વધારે શાળા પણ ઉઘાડી એવો હુકમ આ કાયદો ફરમાવે છે સામાન્ય જાહેર-શાળાનો અભ્યાસક્રમ પુરો કર્યો હોય એવા વિદ્યાર્થીઓ સારૂ પરગણાની ઘણી નિશાળોમા વધારાનો અભ્યાસક્રમ ગોઠવેલ છે આવી ઉચી જાહેર-શાળાઓનો આશય એવો છે કે, વિદ્યાર્થીઓને વ્યવહાર શિક્ષણ ને નાગરિક ધર્મનું જ્ઞાન વધારે પ્રમાણમા મેળવવાની સારી તક આપવી જમીનના તરફથી જાહેર શાળાઓનો વહિવટ ચલાવનાર અધિકારી મંડળ (*The Public School Board of Administration*) દેશની શાળાઓના કારભારપર અંકુશ રાખે છે, તેમ જ તે મંડળ નિશાળોની પરીક્ષા લઇ શાળાઓની સ્થિતિ સબધી હકીકત નિવેદન કરવા સારૂ કરનારા તપાસણી અમલદારોની નીમણુક કરે છે

બધા શિક્ષકો-સ્ત્રી અને પુરૂષ, બન્નેએ રાજ્ય તરફથી સ્થપાએલી શિક્ષકોની પાઠશાળાની પરીક્ષા પસાર કરેલી હોવી જોઇએ હાલ, આવી સદર પાઠશાળાઓ ત્યા છે; તેમાની નવ પુરૂષો માટે છે અને છ સ્ત્રીઓ સારૂ છે વધારામા, ત્યા સ્ત્રીઓને માટે એના જેવી બે ખાનગી પાઠશાળાઓ છે પાઠશાળાનો અભ્યાસક્રમ ચાર વર્ષનો છે તેમા નીચેના વિષયો શિખવાય છે, ધાર્મિક શિક્ષણ, સ્વીડિશ ભાષા, ગણિતશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, પ્રાણીશાસ્ત્ર, આરોગ્યવિદ્યા, પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયનવિદ્યા અર્થશાસ્ત્ર, પરદેશી ભાષાઓ (જર્મન અથવા ઇંગ્રેજી), માનસશાસ્ત્ર, શિક્ષણશાસ્ત્ર, ડ્રોઇંગ, સંગીત, બાગકામ, હસ્તકલાશિક્ષણ (સ્લોઇડ), દાખ્લઅને રમતો સાથે વ્યાયામવિદ્યા અને શિક્ષણશાસ્ત્રનું પ્રાયોગિક જ્ઞાન દરેક શાળામા એક દાક્તર નીમ રાખવામા આવે છે તેનું કામ નિશાળના વિદ્યાર્થીઓનું આરોગ્ય જાળવવાનું અને કેળવણીની આરોગ્યવિષયક સ્થિતિ તપાસવાનું તેમ જ વિદ્યાર્થીઓને સ્વાસ્થ્ય સબંધીના નિયમોનું શિક્ષણ આપવાનું છે એ ઉપરાત, બે કલાકના

'પેરિશ' પાદરી નામના અમલદારની સત્તા નીચેનો ભાગ

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ધવાની તાલીમ લેવા સારૂ જે ૮૦ પુરૂ તેને વિના મૂલ્યે સલાહ આપવાની તેની ફરજ ગણાય છે વળી વિદ્યાર્થીઓને સ્નાનગૃહોનો તેમ જ ધારાગૃહો (*Shower-baths*) નો પણ અનુભવ લેવો પડ છે.

વિદ્યાર્થીઓ તથા માબાપોને તથા વાલીઓ પોતાના બાળકોને યા આશ્રિતોને શિક્ષણ આપવા દેવાની ફરજ પાડવામા આવે છે આ નિયમ પ્રમાણે થાય છે કે નહિ તે જોવાનુ કામ સ્કૂલ-બોર્ડનુ છે શાળામા અભ્યાસ કરવાનો વખત ૭ થી ૧૪ વર્ષની ઉમર સુધીનો ગણાય જે માબાપો અથવા વાલીઓ બાળકોના તુમનતાનુ અને ગુજરાનનુ ખર્ચ પુરૂ પાડવાને શક્તિમાન્ નહિ હોય તો તેવે પ્રસગે પરગણાના ભેગા થએલા નજરાણા માથી તેમને મદદ કરવામા આવે છે જે વિદ્યાર્થીઓ દુર્ગુણી હોય અને તેમના માબાપ સગા તેમના સોબતીઓ પર ધ્યાનો સભાન હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓને સ્કૂલ-બોર્ડ ત્યાથી કાઢી મુકે છે, ને એવા બાળકો ન જ ખાસ નક્કી કરેલી શાળામા તેમને દાખલ કરે છે કાયદા પ્રમાણે આખા વર્ષ મિયાન શિક્ષણનુ કામ ઓછામાં ઓછુ આઠ મહીના સુધી થાવુ જોઈએ બાળકોની શારીરિક વિકાસ થાય એ હેતુથી સા બીજી કેટલીક ગોઠવણો કરેલી છે કસરત અને મનના વિકાસ ઉપરાત જે કઈ ત્યા વધારે છે તેમા નીચેની વસ્તુઓના નામ ગણાવી શકાય, હાતની સભાળ, નિશાળમાં નહાવાનું જે વિદ્યાર્થીઓના માબાપ પોતાના બાળકોને યથાયોગ્ય ખોરાક પુરો પાડવાને અશક્ત હોય તેવા બાળકોને અપાતુ ભોજન, અને રજાના દિવસોમા ઉત્સવ-શાળા (*Holiday-School*) ની સ્થાપના

ત્યા શાળાના મકાનના નટારાના ખાસ ઓરડાઓ હોય છે તે જગાએ છોકરાઓ ગરમ પાણીએ ન્હાય છે, અને હોશિયાર નોકરો તેમના અગ ધુએ છે દરેક વખતમાં બાળકોના વસ્ત્રો ગરમ વરાળથી ધોવાઈ રહે છે મોટા શહેરોમા નિશાળોમાં જ ભોજન પુરૂ પાડવામા આવે છે સ્ટોકહોમના વિદ્યાર્થીઓને માત્ર મુખ્ય ભોજન જ નહિ, પણ નાસ્તો સુદ્ધા કરાવવામા આવે છે

ઉત્સવ-શાળા (*Holiday-School*) ની સ્થાપનાના નિયમથી ગરીબ અને સુકુમાર બાળકોને ઉનાળાની રજાના દિવસોમા ખાનગી મડળની દેખરેખ નીચે શહેરમાથી ગામડાઓમાં મોકલવામા આવે છે વળી કરીને, આવી વ્યવસ્થામા લગભગ વીસ છોકરાઓ તેમના પર દેખરેખ રાખનાર એક શિક્ષકો અથવા શિક્ષિકાનો, તેમ જ બીજા જરૂરના સંતનીશ માણસોનો સમાવેશ થાય છે કેટલીક વખત આવી ટોળી ગામડામા પોતાની માલીકીનુ મકાન રાખે છે, નહિતર, તેઓ જગલની અથવા સમુદ્રની પડોશમા ખેતરોની નજીક યા તો દૂર એકાદ મકાન ભાડે રાખે છે સા બાળકોને પૌષ્ટિક ખોરાક મળે છે, તાજી હવામા ફરવાનુ હોય છે અને શક્તિ વધારનારૂં સમુદ્ર-સ્નાન કરવાનો લાભ થાય છે આવી રીતે ઉત્સવ-શાળાઓ બાળકોની શક્તિમા અભિવૃદ્ધિ કરી તેને જાળવવાનું અગત્યનુ કામ બજાવે છે વળી તે જ વખતે સા બાળકોમા નિયમિતપણાની અને વ્યવસ્થાની ટેવોનો

અભ્યાસ ક્રમ્ગી તેમના પર શિક્ષણ ઉચ્ચ સરકાર પાડવામા આવે છે એ લાભ ફક્ત નાનોસુનો નથી

૪૧-સમાજની કેળવણીની વૃદ્ધિ કરવા ખાતર જે ખાસ ઉપાયો ત્યાં યોજવામાં આ છે તે પૈકી નિશાળનુ પુસ્તકાલય એ મુખ્ય છે પુસ્તકાલયોનુ ખાતુ નિશાળના કાયદાનુસા સ્કુલ-બોર્ડને સ્વાધીન કરેલુ હોય છે ૧૯૧૪ ની સાલમા સ્ટોકહોમ નગરમા ૧૬ નિશાળન લાયબ્રેરીઓ હતી, અને તે બધીમા મળીને કુલ ૪૩,૦૦૦ પુસ્તકો હતાં

હસ્ત-કલા અર્થાત્ સ્લોઇડ શાળાઓ.

બધા દેશોમા મગજમારીની એકદેશીય કેળવણીની વિરૂદ્ધમાં, શારીરિક ખીલવણી માનસિક શિક્ષણમા એક અગત્યના અગ તરીકે લેખવાની જે ભગીરથ પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે તેમાં સ્વીડને મુખ્ય ભાગ લીધો છે ત્યા હસ્ત-કળાનુ શિક્ષણ આપવા સારૂ ભારે શ્રમ લઈને એક સારી પદ્ધતિ ખોળી કાઢવામા આવી છે ને તેને ત્યારપછી યુરોપના તેમ જ બહારના બીજા ઘણા દેશોએ પોતાને ત્યા દાખલ કરી છે સ્વીડનની હસ્ત-કૌશલ્ય-શાળા પરથી આપણે સમજીએ છીએ, કે નાસની હસ્ત-કળા-પાઠશાળા (*Nass Sloyd Seminary*) જ્યાંથી સ્લોઇડ અને સુથારીકામ શીખીને તૈયાર થએલા ઘણા સ્વીડિશ શિક્ષકો બહાર પડયા છે તે સસ્થા વડે શિક્ષણની પદ્ધતિ અને રીતિ વિકાસ પામ્યા છે તથા, એ વિષય ત્યાની બધી જાહેર-શાળાઓમા શિખવાય છે, અને દેશમા કેટલેક ઠેકાણે જાહેર-શાળાઓના શિક્ષકો માટે સ્લોઇડનો અભ્યાસક્રમ ગોઠવવામા આવ્યો છે હાલ તો કોલેજની ઉનાળાની રજાના દિવસોમા ૭ ૭ અઠવાડીઆં સુધી ચાલે એવા બે અભ્યાસક્રમ ગોઠવ્યા છે આ ઉપરાંત, ત્યાં ધાતુકામના, રમતોમા અગ્રેસરપદ લેતા શીખવવા માટે, અને નાઘણકળાની તેમ જ અખાડાની તાલીમ લેવા સારૂ ખાસ અભ્યાસક્રમ રાખેલા છે શિયાળાની રજાના મહીનામા સિવણકામ તથા વણાટકામ પણ શીખવવામા આવે છે જે વિદ્યાર્થીઓ જાહેર-શાળામા શિક્ષક તરીકે નીમાયા નથી, તેઓ ૨૫ ક્રોનર (લગભગ ૨૮ શિલિંગ) એક વર્ષમા આપે છે એટલા અપવાદ સિવાય બધા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ મફત મળે છે પરદેશી પ્રજાના શિક્ષકો ૫૦ ક્રોનર આપે છે હસ્તકળા શિક્ષણ તેની પદ્ધતિઓ અને રીતિઓ, તેનો ઇતિહાસ તથા જીમ્નાસ્ટીક વગેરે વિષયોપર વ્યાખ્યાન અને ચર્ચા કરીને શિક્ષણ આપવામા આવે છે કેટલીક શાળાઓમાં કાગળનુ કામ, ધાતુકામ, ઘાટ ઘડવાનુ કામ અને લાકડાનુ કોતરકામ વગેરે વિષયો પર પાઠો અપાય છે હસ્તકળા શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એવો નથી, કે સુથારો અથવા બીજા ધધાદારી કારીગરો કેળવવા પણ તેનો આશય એવો છે, કે એકદેશીય પુસ્તક-જ્ઞાન બાળકોના મગજમા ભરવાને બદલે સુખકર ઉદ્યોગોથી નેત્રેન્દ્રિયને વધારે સારી રીતે જોતા, અને હસ્તને વધારે સારી રીતે કામ કરતા શીખવી વ્યવસ્થા, નિયમ, ધૈર્ય વગેરે ઉચ્ચ ગુણોનો અભ્યાસ પાડી બાળકનાં શરીરનો, બુદ્ધિનો અને નીતિ વિષયક ગુણોનો વિકાસ કરવો

સારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્રવાર્તા સમહ) રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

"જ્ઞાનસંચય નહિ, પરંતુ જ્ઞાનશક્તિ" (*Not quantity but quality*) એ સ્લૉઇડ-શાળાનો મુદ્રાલેખ છે. આસમાં જે પદ્ધતિ અનુસરાય છે તે 'અભ્યાસ' ના તત્ત્વ પર રચાએલી છે. અમુક રીતીથી એક યા તો વધારે ઓજારો વાપરીને કોઇક નિશ્ચિત વિષય ની ફળપ્રાપ્તિ કાજે પ્રયોગનો ઉપયોગ કરવો તેનું નામ 'અભ્યાસ' એવો અર્થ અહીં સમજવાનો છે. સપૂર્ણ ક્રિયા અર્થાત્ ઉદ્યોગ તેના તે જ સ્વરૂપમાં વ્યાવહારિક ઉપયોગિતા ધરાવનારો હોવો જોઇએ. અને નિયમ પ્રમાણે, ઘર અને નિશાળનો સબંધ દઢ કરવા સારૂ, જેનો ઉપયોગ થઈ શકે એવી વસ્તુઓ જ ત્યાં બનાવવામાં આવે છે. વળી સ્લૉઇડ-શાળાઓ પણ વિદ્યાર્થીઓની મૂળબુદ્ધિની અને કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, તેમ જ બાળકોને નિરીક્ષણ કરવાની અને વિચાર કરવાની ટેવ પાડે છે-તે બાળકને સિદ્ધાંતની પહેલાં પ્રયોગ, અને સ્પષ્ટીકરણ કરતાં અગાઉ રીતિઓ બતાવીને પોતાની મેળે વિચાર કરતાં શીખવાનો મહાવરો પાડે છે, અને તે જ વખતે, બાળક પોતાના શુદ્ધ વિચાર બાંધી શકે છે. સ્લૉઇડ-શિક્ષણનો મૂળ ઉદ્દેશ એવો છે, કે બાળકનો વ્યક્તિગત વિકાસ કરવો, પણ માત્ર હસ્તક્રિયાના લાભ સંપાદન થાય એથી જ કૃતકૃત્યતા લેખવાની નથી. ત્યાંનું શિક્ષણ પણ વ્યક્તિગત છે. આખા વર્ગને શિક્ષણ આપવા જેવી રીત ત્યાં નથી.

જનસમાજને કેળવવાના કામમાં—જાહેર ઉંચી શાળાઓમાં, તેમ જ જે લોકો શાળા છોડી દઇને પોતાના ખાસ ધંધારોજગારમાં પડ્યા છે તેવા પ્રૌઢ વયના માણસોને મફત શિક્ષણ આપવાના કામમાં-સરળ વૈજ્ઞાનિક વ્યાખ્યાનો અને જાહેર પુસ્તકાલયો છૂટથી ઉપયોગમાં લેવાય છે. "જનસમાજની કેળવણી" એ શબ્દને પ્રજાના વિસ્તૃત ભાગના માત્ર મજુરિઆત વર્ગની સૂચક ગણીને અહીં અર્થ કરવાનો નથી પણ આ સ્થળે 'જનસમાજ' શબ્દ પ્રાકૃત જન અને વ્યવસાયી માણસોનો તફાવત બતાવવાને વાપરેલો છે. શાળા, પેરિશ અને ખાનગી વ્યક્તિઓ આ હેતુ સ્વીકારે છે, તેમણે પણ આરંભમાં મુખ્યત્વે કરીને અલ્પ સાધનવાળા લોકોપર ઉપકાર કરવામાં ધ્યાન આપ્યું હતું.

ઉંચી જાહેર-શાળાઓમાં પ્રૌઢ વયના સ્ત્રીપુરૂષોને સાધારણ નાગરિક ધર્મનું શિક્ષણ અપાય છે અને તે ઉપરાંત વ્યક્તિત્વ અને નીતિવિષયક બળ ઉત્પન્ન કરવા સારૂ ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે. સમભાવની વૃત્તિ કેળવવામાં આવે છે અને વિદ્યાર્થી પોતાના દેશ, તેનો ઐતિહાસિક વિકાસક્રમ અને તેની વર્તમાન સમયની સ્થિતિ, દેશની આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક સંપત્તિ તેમ જ તેની સાથે વિદ્યાર્થીને પોતાના જીવનપથમાં સહાયભૂત નીવડે તેવું બીજું જ્ઞાન -એવા કલ્યાણદાયી વિષયોનું વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ ત્યાં શિક્ષણ અપાય છે. સ્વીડનના હાલ ૪૮ ઉંચી જાહેર-શાળાઓ છે. તેમાંની ઘણીક તો ગામડામાં આવેલી છે-ત્યાં અભ્યાસક્રમ ખાસ ધોરણ બાંધવામાં આવતું નથી, અને નિશાળ છોડતા પરીક્ષા લેવાની નથી. એક અથવા બે વર્ષમાં શિક્ષણ પૂરૂં થાય છે. તેટલા વખતમાં પુસ્તકો મારફતે અને વ્યાખ્યાનદ્વારા ભિન્ન ભિન્ન વિષયો શીખવવામાં આવે છે. વળી વધારામાં, ત્યાં ખેતીવાડીનું શિક્ષણ પણ આપ

- સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ,૧ લો ક઼ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

વામાં આવે છે સ્ત્રીવિદ્યાર્થીઓને રાંધણકળા, બાગકામ, અથાણાં ને મુરબ્બા કરતા, તથા જુદીજુદી જાતની લલિત કળાનું કામ શીખવાને માટે ખાસ વર્ગો ઉઘાડવામાં આવે છે કેટલીક ઉચ્ચ પ્રકારનું શિક્ષણ આપનારી જાહેર-શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ છૂટા પડે છે, ત્યારે તેઓ એક મંડળ સ્થાપે છે આ મંડળ વર્ષમાં બે વાર મળે છે તે વ્યાખ્યાનો સાંભળે છે, અને ચર્ચા-પ્રશ્નોત્તર થયા કરે છે પૂર્વના વિદ્યાર્થીઓ, લોકો, શિક્ષકો તથા જે માણસો યુનિવર્સિટિના અને બીજી શાળાના વ્યાખ્યાનકર્તાઓની સહાય લેવામાં રસ માનતા હોય તેના જેવા માણસો બાળઉછેર, ગૃહ-વ્યવસ્થા, અને મકાનો સંબંધીનું શિક્ષણ આપવાના વર્ગો વળી શાળાઓમાં એકાદ બે અઠવાડીઆ સુધી ભરવામાં આવે છે વળી વધારામાં, નાના ખેડુતોને માટે તેમ જ મજુરોપર દેખરેખ રાખનારા માણસોને સારૂ ખાસ વર્ગો ખોલવામાં આવે છે કેટલીક ઉચ્ચ શિક્ષણ આપનારી જાહેર-શાળાઓમાં સાંજના વર્ગો ભરાય છે આવી રીતે આધારનું મોટી કેળવણી આપવાનું કામ ઉંચી શાળાઓ મારફતે સાધી શકાય છે, અને તેથી તે બહુ દરજ્જે જરૂરનું છે

મંડળી વૈજ્ઞાનિક વ્યાખ્યાનો—શિક્ષણ આપતી વખતે સૂત્રાત્મક અને અનુભવસિદ્ધ માર્ગોમાં પ્રવેશ કરવા સારૂ ઉત્સાહ ઉભો કરવામાં, નવીન વિચાર પ્રદીપ્ત કરવામાં, નવીન રસ પ્રત્યેના અભિલાષ સચેતન કરવામાં અને નવરાશના વખતમાં કલ્યાણકારક વિનોદ પુરા પાડવામાં આ ભાષણોનો બહોળો ફેલાવો કરવામાં આવે છે રાજકીય કે ધર્મવિષયક વિરૂદ્ધતા ચર્ચામાં ઉપસ્થિત થવા ન પામે એટલી શરતથી કોઈ પણ વિષય ભાષણમાં લેઈ શકાય છે આ કાર્ય માટે શહેરોમાં તેમ જ ગામડામાં અને વળી લશ્કરની ભરતી કરવાના મથકોમાં પણ વ્યાખ્યાન-મંડપો બાંધવામાં આવ્યા છે આવા મંડપો બાંધવા માટે સરકાર દર વર્ષે ૨૭૦,૦૦૦ ક્રૉનર (લગભગ ૧૫,૦૦૦ પૌંડ) ની મદદ આપે છે દર વર્ષે ત્યાં લગભગ ૧૨,૦૦૦ ભાષણો થાય છે

જાહેર પુસ્તકાલયો—હમણાં હમણાં વ્યાખ્યાનપદ્ધતિને પુસ્તકાલયોની પ્રવૃત્તિ સાથે જોડી દેવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે કારણ કે તેમ કરવાથી ભાષણના શ્રોતાજનો તે વિષયમાં રસ ધરાવી શકે તો તે વિષયના પુસ્તકો મેળવી તેમાં વિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરી શકે બધા શહેરોમાં પુસ્તકાલયો હોય છે, અને સરકાર પુસ્તકો ખરીદવા સારૂ તેને દર વર્ષે નાણાંની મદદ આપે છે જાહેર પ્રગટ માન બાહેધરી આપવાથી મનગમતું પુસ્તક મફત મેળવી શકે છે જાહેર-શાળાઓનો વહિવટ ચલાવનારા મંડળમાં "સલાહકારક અથવા નાયબો" હોય છે તેઓ જાહેર-શિક્ષણના કાર્ય સાથે જોડાએલા વિષયો તૈયાર કરે છે, અને તેપર ભાષણો આપે છે જનસમાજને તેઓ જ્ઞાન, વર્તમાન સમાચારને ઉપયોગી સૂચનાઓ આપીને સેવાધર્મ બજાવે છે આ ઉપરાંત, પુસ્તકાલયોના ખાતાને અંગે રાજ્ય તરફથી મદદ તરીકે અપાતા નાણાંની વ્યવસ્થાપર તેઓ દેખરેખ રાખે છે, ને પુસ્તકાલયોનો કારભાર ચલાવે છે *

* ઇંગ્લીશ પરથી.

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૨ જો રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

રત્નાવલી.

[નાટક]

લેખક—રા. રતિપતિરામ ઉદ્યમરામ પંડ્યા, બી. એ.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

દ્વિતીય અંક—ચાલુ

સાગરિકા—અલિ સુસંગતા! હું પેલુ ચિત્ર ક્યાં મુક્યુ? કદાચ કોઈ દેખશે તો?

સુસંગતા—હવે વળી ચિત્રની કયાં વાત કરે છે? જોને, દુધભાત ખાવાને પેલી મેનાનુ પાંજરૂ એ દુષ્ટ વાંદરાએ ઉઘાડી નાખ્યુ અને આ ઉડી પેલી મેના ચાલ, ચાલ, એની જ પાછળ જઇએ નહિ તો સાભળેલા શબ્દો તે બીજાઓ પાસ બબડીને આગળ જાય છે, (નેપથ્યમા) હા હા હા આ શુ આ !!!

સાગરિકા—(ભયથી) સુસંગતા, સાભળ્યુ કે? એ દુષ્ટ વાંદરો તો આહિં આવે છે

સુસંગતા—(વિદૂષકને જોતા જ હસી પડીને) અલિ બ્હીક્ણુ, બ્હીશ નહિ, આ તો મહારાજાનો નર્મસખા છે

સાગરિકા—(ઉત્કંઠાથી નિહાળી)-સખી સુસંગતા, આ માણસ જોવા જેવો છે

સુસંગતા—સખી, આને જોવાથી શુ વળવાનુ હતુ? આ જો પેલી મેના, કેટલે દૂર ઉડી ગઇ તે ચાલ, ચાલ, ત્યા જ જઇએ (બ ને જાય છે)

(પ ના ઓ ખ ભ કરીને નાખો ખુશી થતો થતો વિદૂષક પ્રવેશ કરે છે)

વિ૦—હા હા હા આ શુ આ શુ? ધન્ય છે, ધર્માત્મા બાભ્રવ્ય, ત્હમને ધન્ય છે એમની બતાવેલી યુક્તિથી તો આ નવમાલિકા આમ બારમાસી ફુલવાળી થઈ ફુલતાં શુ થતાં દીપતી નવમાલિકા, જેની માનીતી માળીનતાને હવે તો જાણે હરાવતી હોય નહિ, એમ દેખાય છે ચાલ હું મ્હારા મિત્રને વધામણી ખાઇ આવુ પણ અરે, નવ માલિકા આમ પુષ્પવાળી થઈ, એવુ કોઇની પાસેથી સાભળીને મ્હારો મિત્ર હરખાતો હરખાતો આ આવે આવ, ત્હેની પાસે જ જાઉ

(રાજા પ્રવેશ કરે છે)

રાજા—(હર્ષથી)

(શાર્દૂલ)

ખીલતી બહુ ઉલ્લસિત કલિકા કાન્તિ ત્રિપાંડુ ધરે

વાયુ શ્વાસતણો નિરતર વરી કંપાવી દુ ખી કરે

* ન્યારી રહુ અનરથી પીંગતી પ્રમદા જેવી લતા શાહિ તે,
દેવી ક્રોપથી લાન મુખ કગે નિ રે મને દેખના ?

તેની ખબર કાઢવા વસન્તક તો ક્યા નેથી ગયો છે તે હજુ નુરી કેમ નહિ આ યો હોય, વારુ !

વિ૦—(સહસા પાસે આવીને) આ આવ્યો ને, વયસ્ય !

વધામણી ! મિત્ર, ત્હમારૂં ભાગ્ય તો જબરૂં જણાય છે

(ખણ્ડદાસ ની વાત ફરીથી કહી સભળાવે છે)

રાજા—વયસ્ય ! એમાં શો સંદેહ ? મણિ, મન્ત્ર, અને ઔષધિનો પ્રભાવ આમ ઓચિંતો જ ઉદ્ભવે છે જોને,

* આ શ્લોકના કેટલાક વિશેષણો પ્રમદા તેમ જ લતાને લાગુ પડે છે ઉ કવિત દુખી ખીલેલી આમ બે અર્થમાં પ્રથમ અર્થ પ્રમદાને અને દ્વિતીય અર્થ લતાને લાગુ પડે છે વિશેષણ પણ એવો જ વિશેષણ-દર્શક શબ્દ છે શ્વાસનો વાયુ પ્રમદાને દુખી કરે છે, ને લતાને વાયુ કપાવે છે સંસ્કૃત ભાષામાં શુચીભૂત સમાસપદ્ધતિથી દ્વિઅર્થ એવી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યા છે કે તેમનું યથાસ્થિત શબ્દોમાં ભાષાન્તર ગુજરાતીમાં તો અચૂક ક્લિષ્ટ અને ન સમજાય તેવું થઈ જવાનો ભય છે
—ભાષાન્તરકર્તા

* આ ભાવ સાથે શાકુન્તલમાનો શ્લોક સરખાવો —

स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयम् ।
प्रियाया साबाधं तदपि रमणीयं वपुरिदम् ।
समस्तापः काम मनसिजनिदाघप्रसरयो-
र्न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराद्धं युवतिषु ॥ (तृतीयोऽङ्कः)

(હરિગીત)

ભાષાન્તર —ઉશીર સ્તને ચન્દન અને કર કમળ કેરાં વલયમાં
પ્રિયનું પીગતું શરીર ત્હોયે મધુરતા શી ખીલતું !
મદનશરના શ્રી મનો સન્તાપ નહિ સરખો રહે
ના ગ્રીષ્મનો અપરાધ યુવતીને સુભગ કહિયે બને — ૨ મગનલાલ ભટ્ટ

(શિખરિણી)

લગાડ્યા છે રે રે વિરામ કચરી કોમળ ઉરે
કરે બાંધ્યું તેઈ કમળતન્તુનું વીટ કરકરે
થયું તોયે તે આ શિથિલ કરમાઈ અતિ જઈ
પ્રિયાની માયા તો દરદવશ તોયે ખીલી રહી
ખરે જાણો જો છે ભર મદનની ગ્રીષ્મ ઋતુની
પ્રસરી પીડા બે સમ તદપિ ના દોષ ઋતુની,
ઉનાળાને નાથે યુવતિ શિરે કેવલ ખરે
બની પીડા કામ મદન બળથી નાર જ નીરે —રા ઝવેરીલાલ યાજ્ઞિક

શાકુન્ત ગોવર્ધનરામ (સચિત્ર) રૂ ૧-૦-૦ એમ એન ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

શાર્દૂ)

દેખી વિરહ ગે મહિ સમરમા રાતુ બવા ન્હાનેના
હારી મન્ત્ર પ્રતાપથી જઇ વસ્યા બજ । પાતાળમા
પૂર્વે લક્ષ્મણ વીર વાનર શત ને ઈ દ્રજીતે હુવ્યા
તેના મબ મટાન ઔષધી ત ઠી પાછા થતા જીવતા

તેથી હેના દર્શનના ફળ અનુભવીએ, એવો માગ બતાવ

વિદૂષક—આ પાસ, મહા જ, આ પાસ (જવા માંડે છે)

(ભર માથે પાછા ફરી રાજાનો હાથ ઝાલી)

વિ૦—અરે, ન્હાસો મહારાજ, ન્હાસો આ ઝાડમા કાંઇ ભૂત જેવું દેખાય છે

રાજા—મૂર્ખ, બસ કર, ગીચમા એવાઓનુ અહિં શુ બની આવવાનુ છે?

વિ૦—અરે, વયસ્ય! જુઓ તો ખરા કે કેવા ચોખ્ખા શબ્દો તે બોલે છે! જો આના બોલવા ઉપર ભરૂંસો ન હોય તો જરા આગળ આવી ને આપ જાતે જ સાંભળો ને

રાજા—(સાંભળીને)—

ચીંપી ચીંપી વદે ગબ્દો મીઠા સ્ત્રીના સ્વભાવથી
કુંપ વીમા સ્વરો લુઠી જાણુ કે સારિકા વદે

(પાસે જઈ ઊંચે જોઇ) ખરે ને, આ તો સારિકા જ છે

વિ૦—(ઉંચે જોઇ) આ? ખરેખર આ તો સારિકા જ

(રોષથી લાકડી ઉપાડી) અરે, ચાકરડી, તુ શુ સમજે છે? શુ હારાથી વસન્તક બી જશે? ક્ષણવાર ઉભી રહે તો ખરી, હમણા જ પાકેલા ફળની માફક લાકડીના પ્રહારથી ઝાડ ઉપરથી ડોકુ જુદુ કરી નાખીશ

રાજા—મૂર્ખ, જાણતો નથી કે એ કેવુ મનોહર બોલે છે! શા માટે એને બ્હીવડાવે છે? સાંભળવા દે, એ શુ કહે છે તે

વિ૦—એ તો તેમાં નવી આવડો શેય શો? સાભળો ત્યારે (બન્ને સાભળે છે)

[સાભળી ને નવાઇ પામી]

વિ૦—શુ બોલે છે? હૈ, વયસ્ય, એ તો બોલે છે કે "સખી, આ શુ? હેં તો મ્હારી છબી કાઢી. સખી, નકામી શુ કામ શ્હીવાઇ જાય છે જેવો ત્હારો કામદેવ, તેવી મ્હારી રતિ" મહારાજ એનો અર્થ શુ?

રાજા—વયસ્ય, હુ તો એમ ધારૂ છુ કે, કામદેવને મિષે કોઇ સ્ત્રીએ પોતાના પ્રિયતમની છબી ચિતરી હશે, હેની સખીએ એ વાત જાણી લઇ ચતુરાઇથી રતિને મિષ હેની છબી ચિતરી હશે

વિ૦—(ચપટી વગાડીને) મહારાજ, શાન્ત રહો એમ પણ હોય

રાજા—અરે વયસ્ય! તું જ ઠાનો રહેને? જો સાભળ વળી પાછુ એ કાંઇક કહે છે.

વિ૦—શુ? શુ? "સખી, એમા શરમાય છે શાની! હાગ જેવાં કન્યા રત્ન આવા વરમાં અભિલાષા થી જ જોઇએ"

રાજા—ઓહો, આનો અર્થ તો—

વિ૦—વયસ્ય! નકામા પરિતાપનો ગર્વ ન કરશો હું જ ત્હમને એ બધુ કહીશ. જે કન્યાની ...ગી ચિતરાઇ છે, તે જોવા લાયક તો હશે જ, એટલુ તો નિ:સશય!

રાજા—જો જો, માબળ વળી પાછુ આપણી ઉત્કંઠાને હવે કાંઇક વધારે જાણવાનું મળશે

વિ૦—મહારાજ, સાભળ્યુ એણે કહ્યુ તે! એ તો કહે છે કે 'સખી, આ પાદડાં અને તન્તુઓને નથ લે મ્હારે સારૂ તું નકામી શીદ ચિન્તા કરે છે?'

રાજા—વયસ્ય, સાભળ્યુ એટલુ જ નહિ, પણ ત્હેના મનનો અભિપ્રાય પણ જાણી લીધો.

વિ૦—મહારાજ, હજુ પણ આ મેના કાંક લવલવ કરે છે આ બધુ સાભળીને પછીથી હું ત્હમને કહીશ વયસ્ય, જુઓ તો ખરા આ મેના તો ચતુર્વેદી બ્રાહ્મણની પેઠે ...ચા બોલતા પણ મ...ડી ગઇ

રાજા—વયસ્ય, મ્હારૂં ધ્યાન બીજી દિશામા હતુ, તેથી હું કાંઇ સાભળી શકયો નથી. કહે જોઇએ, એણે શું કહ્યુ?

વિ૦—મહારાજ, એણે તો ગાયુ કે—

(પ્રીતિ)

'દુર્લભ જનમા પ્રીતિ લજ્જા મ્હોટી, પરવશ નિજ તને
...ર વિષમ પણ ત્યારે, મરણ એ જ છે પછી શરણ મ્હારે.'

રાજા—મિત્ર, ત્હારા જેવા બ્રાહ્મણ શિવાય બીજુ કોણ આવી કથા ભણી શકે?

વિ૦—ત્યારે ત્હમે શુ સ્હમજ્યા?

રાજા—મૂર્ખ, આ તો ગાથા છે ભર જોબનમા આવેલી સ્ત્રીને પોતાનો પ્રીતમ પ્રાપ્ત થતો નથી, તેથી તે જીવવાની આશા ત્યજીને આમ કરે છે

વિ૦—ઓહો! એમ આડુ શુ કામ બોલે છે? સીધુ જ કહી દોને કે ત્હમે ત્હેને પ્રાપ્ત થતા નથી નહિ તો વળી કામદેવને મિષે બીજા કોને બોલાવે?

(મોટેથી ખડખડાટ હસી પડે છે, મેના ઉડી જાય છે)

રાજા—અરે મૂર્ખ, ખડખડાટ હસીને આને બીવડાવી કાઢી મૂકી જો એ તો ઉડીને બીજે કાંક ગઇ

(બને જોઈ રહે છે)

વિ૦—એ તો કેળની વાડીમા ગઇ ચાલો આપણે પણ ત્યાજ જઇએ

રાજા—

(પ્રહર્ષિણી)

સ્હેલી જે મન્મથની વ્યથા અસહ્ય
વીનેતુ રમણી વદે સખી સમીપે,
મેના તે ફરી વદતી સ્વરે મધુરા
સુણતા જન નિજને ગણે જ ધન્ય!

વિ૦—ચાલો, ચાલો, મહારાજ, (આમ તેમ ફરે છે) વયસ્ય ! આ ગ્રી કેળની વાડી. ચાલો એમા પ્રવેશ કરીએ

(બન્ને પ્રવેશ કરે છે)

અરે ! મેના તો ઉડી ગઇ ત્યારે તો હવે પવનથી મંદ મંદ હાલતા આ કેળના પાંદડાના ચંદા નીચે જરા આરામ લઇએ તો ઠીક

રાજા—જેવી ત્હારી ઇચ્છા (બેસે છે)

વિ૦—(આમ તેમ જોઇ) વયસ્ય ! જુઓ પેલુ વાદરાએ ભાગી નાંખેલુ મેનાનુ પાંજરૂ. આ ચિત્રપટ પણ અહિ જ છે (હાથમા લઇ હર્ષ પામતો) અરે, વયસ્ય ! ત્હમારૂ ભાગ્ય તો મ્હોટુ છે મ્હે ત્હમને કહ્યુ તેમ જ છે લ્યો, આ ત્હમારી જ છબી ચિતરાઇ છે ત્હમારા સિવાય કામદેવ જેવો બીજો કોણ હોય !

રાજા—(હર્ષ પામતો) મિત્ર લાવ જોઉ તો ખરો

વિ૦—નારે ભાઇ, હું તો નહિ દેખાડુ આમા તો વળી તે કન્યારત્નની પણ છબી છે આવુ રત્ન તે કાંઇ ઇનામ વિના દેખાડાય કે ?

રાજા—(બળાત્કારે ચિત્રપટ ઝુટવી લઇ નવાઈ પામતો જોઇ રહે છે) ખરે

(ગીતિ)

કમળ પત્ર વિલાસે કપાળે, તે અધિક ગણે અમને
કોણ હરી પ્રમદા જે, રાજહંસી સમ છબી હરે મનને

(સાગરિકા ને સુસંગતા પ્રવેશ કરે છે)

સાગરિકા—સખી, મેનાને તો આપણે ન પકડી શકયા ચાલ ત્યારે, કદલીગૃહમાથી ચિત્રપટ ઉતાવળે લઇ આવીએ

સુસંગતા—હા, હા, ચાલ જઇએ (જરાક આગળ ચાલે છે)

વિ૦—અરે વયસ્ય, એને છબીમા રોતી શામાટે ચિતરી હશે ?

સુસંગતા—(સાભળીને) સખી, વસન્તક બોલતો હોય એમ લાગે છે હું ધારૂ છું કે મહારાજ પણ ત્યાં જ હોય જોઇએ ચાલ, કદલીવૃક્ષની પાછળ સતાઇને આપણે જોઇએ

(બન્ને સતાઇને જુએ છે)

(ધીમેથી) સખી ત્હારૂ ભાગ્ય તો મ્હોટુ છે ત્હારો હૃદય-વલ્લભ ત્હારૂ જ વર્ણન કરતો ઉભો છે

સાગરિકા—(શરમાઇને) સખી, મશ્કેરી કરી મ્હને શીદ હલકી પાડે છે ?

વિ૦—(રાજાને) મહારાજ, એને છબીમાં રોતી શા માટે ચિતરી હશે ?

રાજા—વયસ્ય, મેનાએ જ બધુ સ્પષ્ટ કરી દીધુ છે

સુસંગતા—(સ્વગત) સખી, આ રૂપની મેનાએ તો પોતાનુ બધુ ડહાપણ બતાવી દીધુ લાગે છે

વિ૦—વયસ્ય, હવે ત્હમાન નેત્રો શાન્તિ થઇ કે નહિ ?
સાગરિકા—(મનમાં) અરે, હવે આના જવાબમાં જ મરણ કે જીવન નક્કી થશે.
વિ૦—(રાજાને હલાવીને) મિત્ર, બોલો ને, ત્હમને શાન્તિ વળી કે નહિ ?
રાજા—વયસ્ય, એમાં પૂછે છે શું ? જોતો નથી કે —

(શાર્દૂલ)

દૃષ્ટિ બહુ શ્રમથી ઉરૂથી ખસીને નીતંબ વિષે ઠરી
મધ્યે ત્રિવલીના તરંગ દીસતા ત્યાં તો મુઝાઇ ગઇ,
તે ઊંચી થઇ પછી ત્યાંથી સ્હેજ વધતા ઉંચા સ્તનોએ પડે
વારંવાર જુએ કુતૂહલથી તે, આંસુભર્યા લોચને

સાગરિકા—(સાંભળીને, મનમાં) હાશ ? હૃદય, શાન્ત થા, શાન્ત થા ! ત્હારા મનોરથ શું હવે આટલે સુધીયે નથી આવ્યા ?

રાજા—અને વળી

(અનુષ્ટુપ)

પૂર્ણ ચંદ્ર સમી શોભા મુખમાં વિધિ નિર્મીને,
થાતો દુ ખી હશે, પદ્મો બીડાતા નિજ સ્થાનના

સુસંગતા—સખી, સાંભળ્યું કે ?
સાગરિકા—તું જ સાંભળ ને આ તો ચિત્રનું વર્ણન થાય છે
વિ૦—અહો વયસ્ય, આવી સ્ત્રીઓ જ્યારે ત્હમને આમ ચિતરીને તમારો સમાગમ પ્રિય ગણે છે, ત્યારે ત્હમે તો ત્હમારૂં ચિત્ર જોતા જ નથી ત્હમે ત્હમારી જ અવગણના આમ શું કામ કરો છો ?
રાજા—(નિહાળીને) વયસ્ય, એણે મ્હને ચિતર્યો છે, તેથી તો હું વણો મકલાઉં છું-શા માટે હું તે જોઉં ? કારણ કે —

(ગીતિ)

છબી ચિતરતા એના નયનથી આંસુ ખયા અધિક દિસે
હસ્તસ્પર્શથી થાતો પરિસ્વેદ સમ દિસે મને શરીરે

સુસંગતા—સખી, ભર્તાએ ત્હારા તો બહુ વખાણ કર્યાં, ધન્ય છે ત્હને !
વિ૦—(એક પાસ જોઇ) અહો વયસ્ય, આ વળી સરોવરનાં કમળપત્ર અને મૃણાલનું રચેલું શયન ત્હેની મદનાવસ્થા સૂચવતું જણાય છે ?[1]

[1] નેત્ર [?] જીવન ગાળનારા પ્રાચીન મનુષ્યો કામદેવથી અકળાઇ ગાત્ર ઘવા માટે કમળપત્ર અને મૃણાલનું શયન કરી શાંતિ મેળવવા મથતા શાકુન્તલમાં પણ આવો જ ભાવ કલ્પ્યો છે —સરખાવો — *वस्त्रा पुष्पमयी शरतलशिला शय्या शिलायामय* ! એવી પુષ્પ ભરી શિલા ઉપરની શય્યા પડી આ રહી ! ભાષાન્તર—ઝવેરીલાલ

ગ્રેફીકલ એસ્ટ્રોલોજી રૂ. ૩—૦—૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

રાજા—વયસ્ય, ત્હેં ઠીક જોયું, એમ જ છે, કારણ કે —

(શિખરિણી)

* ઉભે પાસે પુરો સ્તન જઘન ભારેથી તિમજ્યા
રચ્યા તાપ મને તનુ તિનો રૂપ ન થતા
વિમેરાયા પુરો શિથિલ ભુજ મ્હીં ગતિ વડે
કામિનો તાપ નાનઃ નિનીનુ જ સચરે

અને વળી,

(માલિની)

ઉર ઉપર મૂ નુ પદ્મિની પત્ર મ્હોટુ
અતિ ય સ્મરતાપે છે બહુ ચીમળાયુ
પરિન રમણી ના ને સ્તનાનો જણાવે
દિલનૉ મદન પીડા તટની ના બતાવે

વિ૦—અહો વયસ્ય, એના ભારે સ્તન ઉપરથી સરી પડવાથી તાપથી ચીમળાઇ ગયેલો આ કોમળ મૃણાલહાર જુઓ તો ખરા આ રહ્યો તે

રાજા—(હાથમા લઇ, છાતી ઉપર મુકી રહેજ દપકો દેતો) અરે જડવસ્તુ !

સરી પડતા તુ સ્તન તટમાથી
કરે મકરધ્વજ પીડન તેથી
ક્યા સૂક્ષ્મ તન્તુ પણ ના સમાવે
ત્યારે તહીં કેમ સમાસ થાયે ?

સુસંગતા—(મનમા) અરેરે, અતિ અનુરાગથી બળતા મહારાજા ગમે તેમ બોલતા મંડી પડ્યા છે ક્યા આ મૃણાલનો હાર, ને ક્યા આના બોલ ! માટે હવે વધારે વાર થવા દેવી ન જોઇએ ઠીક છે ત્યારે, હવે એનો ઉપાય કરૂ (મોટેથી) સખી, જેને માટે તુ અહિં આવી છુ, તે તો ત્હારી પાસે જ ઉભો છે

સાગરિકા—(દપકો દેતી) કોને માટે અહિં આવી છુ જે સુસંગતા ?

સુસંગતા—(હસીને) અરેરે આપણે પેલા ચિત્રને માટે,

---

* આ ભાવ સાથે શાકુન્તલનો ભાવાર્થ સરખાવો —

संदष्टकुसुमशयनान्याशुक्लान्तबिसभङ्गसुरभीणि ।
गुरुपरितापानि न ते गात्राण्युपचारमर्हन्ति ॥

ભાષાન્તર— ભારે તારે તાપ તમામ ગાત્રો રૂએ રૂએ ધીકે
માટે વિવેક કરવો છોડ તને છે ક્ષમા દરદ લીધે
સુખશૈયા બહુ બ્હેકે ફુલ ચપાઇ સુગંધિમય વાસે
કરમાએલા બહુધા કમળ દાંડીથી સુગંધી ચોપાસે.—રા ઝવેરીલાલ

કુસુમ-શયનને ચોટ્યા ન મ્હદ સુક્કા બિસતનુથી સુગંધી
અતિ પરિતાપે પીડ્યા ગાત્રોને આ વિવેક શોભે છે—રા મગનભાઇ પટેલ.

સાગરિકા—(રોષથી) સુસગતા, હુ ત્હારૂ કહેવુ સ્હમજતી નથી, તેથી હુ તો જઈશ (ચાલી જવા માડે છે)

સુસગતા—(સાગરિકાનો હાથ ઝાલી) અલિ ઉભી રહે ને હવે ને, હુ જ ચિત્ર ઉપાડી લાવુ છુ

(કદલી ગૃહમા જાય છે)

વિ૦—(સુસગતાને જોઈ, ગભરાટમા) અરે વયસ્ય, ઢાકી દ્યો, આ ચિત્ર, આ તો ખરે દેવીની દાસી સુસગતા જ આવી

(રાજા કપડાના છેડાથી ચિત્રપટ ઢાંકે છે)

સુસગતા—(પાસે આવી) જય જય મહારાજ

રાજા—અમે આહિ છીએ એવુ ત્હે ક્યાથી જાણ્યુ ?

સુસગતા—(સ્હેજ હસતી) મહારાજ, ત્હમે જ આહિ છો એટલુ જ જાણ્યુ, એમ નથી આ ચિત્રફલકનો યે સઘળો વૃત્તાત પણ જાણી લીધો તેથી હવે તો જઈને દેવીને જ કહી આવવાની છુ

વિ૦—(ભય પામી એકાન્તમાં રાજાને) વયસ્ય, એ તો દેવીને બધુ યે કહી દે તેવી છે તેથી કાઇ ઇનામ આપી ત્હેનું મોંઢુ બધ કરો

રાજા—સારુ કહ્યુ (સુસગતાને) સુસગતા ! આ તો અમે ગમ્મત કરતા હતા. વિના કારણે દેવીને સતાપ ઉપજાવીશ નહિ

(પોતાના કાનનુ કુંડળ આપે છે)

સુસગતા—(સ્હેજ હસીને કુડળ લેતી) મહારાજ, આપે નકામી નકા કરી મ્હારે તો મહારાજની કૃપા જ બસ છે, આ કુડળને મ્હારે શુ કરવુ છે ? પણ પેલી મ્હારી પ્રિય-સખી સાગરિકા 'મ્હારૂ ચિત્ર કેમ કાઢ્યુ' એમ કહેતી ઉભી છે, ત્હેને જરા પ્રસન્ન કરો

રાજા—(એકદમ ઉભો થઇ) દેખાડ, દેખાડ, ક્યા છે એ ?

સુસગતા—આમ આમ, મહારાજ.

વિ૦—(મનમા) હુ ચિત્રપટ લઈ લઉ છુ, કદાચ ત્હેનુ યે કામ પડે

સુસગતા—મહારાજ આ રહી

(બધાયે કદલીગૃહમાથી બહાર આવે છે)

સાગરિકા—(રાજાને ઉત્કંઠાથી જોઇને, ધ્રુજતી મનમા) અરેરે આમને જોઇને મ્હારાથી તો ડગલુ એ ખમાતુ નથી હવે હુ શુ કરીશ ?

(જોવાય છે)

વિ૦—વયસ્ય, આ તો નવાઈ ! નુ આવુ રૂપ આપણા લોકમા છે ખરૂ ? મ્હને તો લાગે છે કે બ્રહ્મા આ રૂપ ઘડયા પછી બહુ જ નવાઈ પામ્યા હશે !

રાજા—વયસ્ય, મ્હને પણ એમ જ લાગે છે

(શિખરિણી)

વિકાસ્યા નવાથી નિજ કમલ [illegible] દિવ્ય થતી,
મુખો ચારે જોયા [illegible] ભર્યા હાઇ ખીલી [illegible]

વિધિએ ચુણાવ્યા શિર નમિ મતિ વિરમત થતા
ધરા આ જ્યારે નપુ જગતનુ નૂર લતના

સાગરિકા—(રાજાને જોઇ રોષથી સુસંગતાને) અયિ, સુસંગતા, શુ ચિત્રપટ આમ લઇ આવી કે ?

(ત્યાંથી જવાની ઇચ્છા કરે છે)

રાજા—

(વસન્તતિલકા)

જો ક્રરે નજર, ભામિનિ ! કની તુ
દેખાય વ્હાલભરી નિ ઠુરતા ન ધા
ન ધીમી ધીમીં ગતિથી નહિ તો ત્વરામા
દુ ખી થશે નહિ જતા ઉરના નિત મો

સુસંગતા—મહારાજ, એને મસ રીસ ચ્હડી જણાય છે, માટે એનો હાથ ઝાલી એને રાજી કરો

(રાજા માનથી એમ કરે છે ને હસ્તના સ્પર્શનુ સુખ અનુભવે છે)

વિ૦—અહો, વયસ્ય હવે તો ત્હમને આ અપૂર્વ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઇ ખરી !

રાજા—વયસ્ય, સાચુ કહ્યુ,

રમા એ છે, કરો જાણે આ કરો પારિજાતના
પ્રસ્વેદના ઉરે ક્યાથી નહિ તો ઝરતી સુધા

અયિ સુંદરી, પ્રસન્ન થા સખી સાથે આમ કોપ કરવો ત્હને ઘટતો નથી

સુસંગતા—સખી, મહારાજે આમ ત્હારો હાથ ઝાલ્યો છે, ત્હોયે તુ કોપ મૂકતી નથી, એ સારૂ ન કહેવાય

વિ૦— ઓહો આ તો જાણે બીજા દેવી વાસવદત્તા !

(+ રાજા ગભરાઇને સાગરિકાનો હાથ મૂકી દે છે)

સાગરિકા—સુસંગતા, હવે મ્હારે શુ કરવુ ?

સુસંગતા—સખી આ તમાલ વૃક્ષને ઓથે થઇને આપણે જતા રહીએ (બન્ને જાય છે)

રાજા—(આસપાસ જોઇને વિસ્મય પામી) ક્યા છે દેવી વાસવદત્તા ?

વિ૦—મિત્ર મ્હેં તો એમ કહ્યુ કે આ તો જાણે અતિ કોપ કરનારા બીજા દેવી વાસવદત્તા !

રાજા—ધિક્ મૂર્ખ !

+ એ તો જતન નાર જ છે ત્યારે ગાનના ધ ણીનુ નામ સાનભીને લોક લોકો જ ગીતે ગાતી ક્ષત્ર નાના પ્રેમની આમ અવજ્ઞા કરી ગત સાગરિકાનો પ્રેમ વાસવદત્તાના ત્રણ નામથી જ ભર્યો ગયો

(ગીતિ)

દેવ પાસ નવીના સ્નેહ બલા તો ન -ડ પાસ વળી
રત્નાવલી સમ માતા ત્યાંથી લ્હે ખરે, શ્રી અધિકી!

[વાસવદત્તાને કાચનમાલા પ્રેરે છે]

વાસવદત્તા— [illegible] નાના, જે નવમાલિકાને આર્યપુત્રે [illegible] આપ્યા છે, તે હજી [illegible] છે નાક ?

કાચનમાલા—દેવી આ કરીગૃહ મૂકુ ? તરત જ દેખાશે

વાસવદત્તા—ચાલ ત્યારે, ત્યા જઈએ

કાચનમાલા—દ ચાલે આમ આમ (પરિક્રમણ કરે છે)

રાજા—વયસ્ય, હવે પ્રિયતમાને ગોતવી ના ?

કાચનમાલા—દેવી પાસે જ મહારાજ બોલતા હોય તેમ સભળાય છે મ્હને લાગે છે કે રાજ તે આપની જ રાહ જોતા હોય, માટે ચાલો આપણે ત્યાં જ જઈએ

વાસવદત્તા—(પાસે આવી) જય, જય, આર્યપુત્ર !

રાજા—(વિદૂષકને એકાન્તમા) વયસ્ય ચિત્રફલક સતાડી દે

(વિદૂષક બગલમા સતાડે છે)

વાસવદત્તા—આર્યપુત્ર શું નવમાલિકા કુસુમિત થઈ ?

રાજા—(વિસ્મય પામી) દેવી, ત્હમને આવતા વાર થઈ તેથી અમ્હે, અગાઉથી આવ્યા છતા પણ, હજી જોઈ નથી ચાલો, આપણે સાથે જ જઈને જોઈએ

વાસવદત્તા—આર્યપુત્ર, ત્હમારા મુખ ઉપરથી જ જણાય છે કે નવમાલિકા કુસુમિત થઈ છે માટે હું નહિ આવુ

વિદૂ૦—(હાથ ઉંચા કરીને) હા હા હા (કુદવા માંડે છે પણ બગલમાથી ચિત્રપટ પડી જાય છે)

(રાજા વિદૂષક ને આંખોવતી સાન કરી ચિત્રપટ બતાવે છે)

વિદૂ૦—અરે, એ તો નહિ હું હમણા જ બતાડી દઉ છુ

કાચનમાલા—(ચિત્રપટ હાથમાં લે છે) દેવી, જુઓ, આ ચિત્રપટમા શુ ચિતરેલુ છે?*

વાસવદત્તા—(નિહાળીને જોઈ, મનમા) આ તો આર્યપુત્ર, ને આ વળી સાગરિકા ([illegible]) આર્યપુત્ર, આ શુ છે ?

રાજા—(શરમાઈને વિદૂષ ને એકાન્તમા) વયસ્ય, હવે મ્હારે શુ કહેવુ ?

વિદૂ૦—ચિંતા ન કરો હું જ ઉત્તર આપીશ (વાસવદત્તાને) દેવી, આપ બીજી કાંઈ પણ કલ્પના કરશો નહિ, મ્હેં મહારાજને કહ્યુ કે ત્હમે ત્હમારી છબી કદાપિ ચિતરી શકો જ નહિ આ વચન સાભળીને પોતાની હુશિયારી બતાવવા આ ચિતર્યુ છે

* કેવુ અસ્વાભાવિક ! આ સ્થાને કવિ કાલિદાસની જ ખોટ જણાય છે કવિ કાલિદાસનો વિદૂષક પોતાની જવાબદારી સમજે છે પણ આહિ તો બગલમા ચિત્રપટ છે તે પણ ભૂલી જનાર ભાન-વિનાના વિદૂષકનો નાચ પણ મૂર્ખામીજ લાગે છે કવિએ ખુબીથી ચિત્રપટને વાસવદત્તાની દૃષ્ટિમા આણ્યુ ત તો રસ કાઇક ઓર જ જામત

માગધાના ગુજરાત (સાચત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી અન્ડ કંપની, મુંબઈ

રાજા—પ્રિયે, વસન્તક કહે છે, તેમ જ છે

વાસવદત્તા—(ચિત્રપટ જોઈને) આર્યપુત્ર ત્યારે શુ આ બીજી ો) ચિતરી છે તે વસ તકની ચતુરાઈ કે ?

રાજા—દેવી એની એ ગી રાકા ની રહેવા દો માત્ર સ્વેચ્છાથી જ આ કે કન્યા ચિતરી છે પ્રથમ કોઇ િવસ જોએલી જ નહી

વિ૦—હેી, ખરી વાત છે (જનોઈના નોગન ખાઇને કહુ છુ કે આ હે આ પહેલા કોઇ દિવસ જોઈ જ નથી

કાચનમાલા--(એ ાન્તમા) દેવી કદાચ એમ પણ હોય

વાસવદત્તા—(એકાન્તમા) અરે આ તો દ્વિઅર્થી માને છે જાણે છે ને કે એ તો વસન્તક છે (રાજાને) આર્યપુત્ર, આ ચિત્ર જોઈ મ્હારૂ માથુ ભમી જાય છે માટે આપ આહિ સુખેથી એનો, હુ તો જઉ।

(જવા માડે છે)

રાજા—(પાનવ ઝાલી) દેવી અમ આપ શુ કામ કરો છો ?

(હરિણી)

ગૌસ્સાના વિના તુ ાાનગુ થા ગાન મ

ન જોતુ તોય દુ કીરા ની ના અ મ મ વ

નથી ાણે દોય ન તુ વચન એ માનીશ ખરા

પ્રિયે આના શુ નથી મૂકતુ ાવા પ્રિયતમા

વાસવદત્તા—(વિનયથી પાનવ પાછો ખેચી લઇ) આર્યપુત્ર અન્ય કલ્પના ન કરશો મ્હાના માથામા ખરેખર દુ ખ થાય છે, તેથી જ હુ જઉ છુ

(કાચનમાલા સાથે જાય છે)

વિ૦—(આસપાસ જોઈને) અરે વયસ્ય, અણધાર્યે સમયે વાસવદત્તા આવી પહોચ્યા, પણ આમાં કાઈ સમજ્યા નહિ તે ઠીક જ થયુ

રાજા—મૂર્ખ, બસ કર આવો સતેષ મ્હારે નથી જોઇતો

વિ૦—શુ ત્યારે દેવી મહીનાઈને જતા રહ્યા ?

રાજા-વસન્તક, જતી વખતે દેવીનો વિનયથી ઢકાયેલો કોપ તહે ન જોયો ? કારણ કે દેવીએ તો,

(શાર્દૂલ)

જો કે વક ભવા કીધા વ નને થાતુ નહિ નમ્ર યે

મર્યાદા મહીં હાસ્ય વાણી તદપિ નિષ્ઠુર ના તે વદી

આખો ઈ છતાઇ અશ્રુથી નહિ લ્હોરે ઉતાવળ જરી

દર્શાવ્યો નિજ કોપ વિનય છતા ના એમ મૂકો જરી

માટે ચાલો, દેવીનો કોપ શમાવવા અત પુરમા જઈએ

[જાય છે]

દ્વિતીય અંક સમાપ્ત

—ચાલુ

પ્રૉફેસર ઢોલકિયા—એમ એ (ઑક્સન) બી એસસી, બાર-એટ-લૉ,

—એક પીછાન.

લેખક—રા. વામવર્મા.

અમે જાણિયે છિયે કે અમને જાણે છે તે સહુ કોઈ જાણે છે કે અમારા ગામમાના ઘણાઓ પોતાને અમારા મિત્ર તરીકે ઓળખાવે છે આ ગામમા જ અમારો જન્મ થયેલ છે અને આ ઉમર સુધી અમે આ ગામમા રહ્યા છિયે છતા અમારા મિત્રો ઘણા નથી એ વાત અમે જ જાણિયે છીયે કેટલીક વસ્તુઓ ચકલે અને ચૌટે હોઇ શકે છે—ઉદાહરણ, લેણદારો, પરન્તુ મિત્રો એ એવી વસ્તુ નથી તેમા પણ જ્યારથી અમે, વામવર્માએ પ્હેલો પુરૂષ એકવચન "હું" છોડી બહુવચન "અમે" વાપરવા જેટલી નમ્ર મહત્તા ઓઢી લીધી છે ત્યારથી તો મિત્ર બનવા ચ્હાતાઓની સખ્યામા, ગપાવાળાઓ કહે તેમ ચિંતા ઉપજાવનારો ઉછાળો થયો છે એ હિસાબે તૈયારના જ ભાવ કહિયે તો પણ અમારા ગામની મ્હોટી ગેરી દીઠ ત્રણ ત્રણ અને સાકડી શેરી દીઠ (સરેરાશે) ડોઢ ડોઢ મિત્રો થઈ પડે જ્યારે જેને અમે અમારા મિત્રવર્ગમા લેખી શકિયે એવા થોડા છે આ ચુનંદા થોડા ઇસમોની પિછાન આપવાનુ અમે દુરસ્ત ધારિયે છિયે

અમારા મિત્રવર્ગમા પ્રથમ અંકે ત્રેવીશ નગ હતા આટલા વર્ષમા વ્યાધિ, ગ્લાન, સંશય, પ્રમાદ, આલસ્યાદિ શાસ્ત્રોક્ત દોષોને લીધે હવે માત્ર ૧૭ અંકે સત્તર નગ રહ્યા છિયે આમાનો એકે એક જણ પહેલા પુરૂષ એકવચન પેલ્લીપાર પ્હોચેલો છે, એકે એક જણ બીજા બધાથી પોતાને વધારે ડાહ્યો માને છે નવાઇ જેવુ જરાએ નથી કે આ સઘળાના ભેળા—જથાબંધ ડહાપણ સામટી વિદ્વત્તાનો અમારી પોળમા પ્રભાવ પડે છે આ મિત્રોમાના એક પછી એક વિદ્વાન મિત્રનો થોડા શબ્દોમા ઘણો ખ્યાલ આપવાના ઉદ્ગાર જણાવેલા અમારા ઇરાદા પ્રમાણે અમે આજે પ્રૉફેસર ઢોલકિયા એમ એ (ઑક્સન) બી એસસી બાર એટ-લૉ-ની પિછાન આપીયે છિયે

એઓના વડનાઓ વેળકાના હતો પણ પ્રૉફેસર વેળકિયાના જન્મટાણે તો તેઓ અમદાવાદના વતની હતા એમનુ, પોતાનુ નામ બહુ લ ય છે જો કે બાપનુ નામ તો કંચરાભાઇ છે. એમના માના ખાસ આગ્રહથી એમની રાસ ગ ઉપર હોતા એમનુ નામ ગજેન્દ્રવદન પાડનામા આવ્યુ એમનો સ્થૂલ જન્મ આમ થયો જ્યારે એમનો બીજો જન્મ અમારા મિત્ર તરીકે થયો ત્યારે અમે તો એમની અટક જ જાણી હતી તેઓ પોતે વિલાયતી ઢબે બોલતા હોવાથી ધોનો ગ બોલે છે પ્રેના અમે એમને ઢોલ વગાડનારા લગ મા ના પણ પાછળથી અમારી ભૂલ સુધરી,* અને અમારા મડળમાના અન્ય બેચાર પેઠે એઓ પણ અમદાવાદના જુના વિચારના નાગર કુટુમ્બના નવા વિચારના નબીરા નીવડ્યા

* ગુજરાતી કહેવત સગ્રહ ૨ ૨૦ • એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

પ્રૉફેસર ધોનકિયા—અથવા ઢોલકિયા અમારા મિત્ર મંડળનુ નાકીનુ નાક છે એટલું જ નહિ પણ એઓ ગુજરાતના વિદ્વન્મંડળનુ પાણીદાર ઘરેણું છે માત્ર એમની વિદ્વત્તા સરસ્વતીના જલ પેઠે અમારા મિત્રવર્ગરૂપી સિદ્ધપુરો કોઈ જ ડોઈ હાથના ઉંડાણથી વહે છે—બાકી ગહન હતા એમની સરસ્વતી પણ ગુપ્ત છે એમની કલ્પના બહુ તીવ્ર છે અને કોઇ પણ વસ્તુને જોતા વાર તે વસ્તુની ઉત્પત્તિ વૃદ્ધિ, પરિપાક પરિણામ અને લય સર્વ એમ ધ્યાનમા આવી જાય છે જે સવાનમા દેશના વૃદ્ધ નેતાઓને [શા સુજતી ન'ી ત્યા એમને સ્પષ્ટ દેખાય છે જે વાત સુધારકો આગના વસ્ની હાથ જોડ અને માથા ફોડથી કે એરી બીજી છરતો-મ્હેનતથી નથી કરી શક્યા તે સર્વ વાતોના એમની પાસે રામબાણ ઈલાજો છે જ્યારે એઓ આ ઇલાજોની ચાવીનુ રેખા સ્વરૂપ માત્ર અમને સમજાવે છે ત્યારે અર્ધા કલાકમા કાર્ય ન થાય તો પૈસા પાછા અપાવનાર હકીમોની વાતો અમને ઘડીભર સાચી લાગી જાય છે અમારા મિત્રોમાના એકે એક જણનો મત છે કે પ્રૉફેસર ઢોલકિયા અપૂર્વ શક્તિનુ પાત્ર છે અને અહિંયા અમારે જણાવવુ જોઇએ કે અમારૂ મંડળ એકમત થાય એ બનાવ ઐતિહાસિક જ લેખાય કારણ અમારો બધાનો એક મત એવો છે કે વિદ્વાનો કદી કોઈ વિષયમા પણ એક મત હોઇ શકે નહિ અમારી વિદ્વત્તાને ધોકો ન પ્હોંચે તે માટે અમારામા એવો નિયમ જ બંધાઇ ગયો છે કે કોઈ ચર્ચામા બે જણાએ પણ એક મત ન થઇ જવાય તેનુ ધ્યાન રાખવુ ગમે તેટલી દેખીતી વાત હોય તો પણ તે સર્વસંમતિ વાત નીકળતા અમે પરન્તુ કે એવો કોઇ અવ્યય વાંકો દેખાવા સુધી દઇયે છિયે મતભેદના આવા ઉપાસક છતા પ્રૉફેસરની શક્તિની બાબતમા અમે ન છુટકે એક મત થયા છિયે કોઇના મતમા પરન્તુ નથી નોંધ—તર્ક *Logic* મા પરન્તુ જેવો સમાધાનકારક બીજો કોઈ શબ્દ નથી આજના જગતમા રહેતા પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની ટચસ્ટોનનો સિદ્ધાન્ત જ હતો કે *Much virtue in your If*

પરન્તુ પ્રૉફેસર ઢોલકિયાની અપૂર્વ શક્તિ માટે અમે સહુ એક મત છિયે એમણે અમારા પરન્તુ ના પતુ—ઓનો પરન્તુ કહાડી નાખ્યો છે પ્રૉફેસરને જે દહાડાથી અમે મિત્ર તરીકે ગણવા લાગ્યા તે દહાડા ઉપર હજુ રાત ફરી નો'તી વળી તે પ્હેલા જ અમે એમની શક્તિ અનુભવી જ્યારે તેઓ અમારા પરિચયમાં આવ્યા ત્યારે વિલાયતથી આવે તેમને પુરા સાત દહાડા નો'તા થયા જ્યારે તેમની શક્તિનો અમને અનુભવ થયો ત્યારે તેમના પરિચયને હજુ સાત મિનિટ નો'તી થઇ આખી જીંદગીમા અમને બીજી કોઇ એવી સાત મિનિટ ધ્યાનમા નથી જેમા અમે આટઆટલુ જાણ્યુ હોય

અમે પ્હેલીવાર પ્રૉફેસર ઢોલકિયાના પ્રતાપે અમને ઓળખતા થયા અરેરે! અમે શુ છિયે એ જ અમને ખબર નો'તી એ જાણવાને અમે દરકાર પણ કરી નો'તી એક કવિ કહે છે 'હું એક સવારે જાગ્યો તો મ્હે મ્હને જગવિખ્યાત જોયો" અમે પણ અજ્ઞાનની રાત્રીમા ઘોરી રહ્યા હતા તેમા ઢોલકિયારૂપી કુકડાના બોલવા સાથે જાણે જ્ઞાનનો ભળકે આખો ગોળના ઉગ્યા તો અમને તદ્દન નવા રૂપમા અમે દીઠા અમે જોયું કે અમે બધા સત્તરમાનુ એકે એક નગ નેટિવ્ઝ છિયે ! નેટિવ્ઝ ને-ટિ-વ-ઝ !

શિવ ! હર ! સ્વામીનારાયણ ! આ નવા સમાચારના ધડાકાને લઈને અમારી મતિ ભર તો એવી ટાઢી પડી ગઈ કે અમારામાંથી કોઈને એક પણ સુઝ્યો નહિ અમે એક બી તરફ અસહાય નિરાધારતાથી જોઈ રહ્યા બધાએ એ શબ્દ અનેક વાર મોની જોયો, એ અક્ષર આખ સામે લાવી જોયા ને-રિ-વ-ઝ ! ઠાય પરંતુ તે જ વાત ન ગેરી અમા મૌનમાં અમે એક મત થયા મતભેદનો નિદાનાવાધિત નિયમ આમ ઠિન થયે હવે અમે સમજ્યા કે એમ એ થયું એમ એ ઉપરાંત ઓગ્મન થયું અને મી એ મીને વાર એટ નૉ થયું એટલે શું

આ ઉપરાંત એ અગિયાર મિનિટમાં, નાના બનાવે અમારી આંખો ખુલી નાના ગલુડિઆની આંખો ખુલતા સાત દહાડા લાગે છે પ્રોફેસર ગોનડિયાના પ્રતાપે અમારી એવી આંખે અગિયાર મિનિટમાં જ ખુલી ગઈ અમને નક્કિ થઈ ગયું કે (૧) અમે એક ચીજ સમજતા ન હતા, તે એડિકેટ, (૨) અમને એક ચીજનો આધાર પણ ન હતો ને પોઝિશનનો (૩) અમારામાં એક મોટી ખામી હતી તે સૅન્ડ-રિપૅર્ટરની અને વિગત ૧ તથા વિગત ૨ વત વિગત ૩ નો સરવાળો લેતા વિગત ૪ થી એ અમને એક ચીજ કરી પણ મળવાની નથી ને સ્વરાજ્ય

હવે વાત નાની સાચી વાત તો એમ છે, સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિના વિષયમાં અમારી લાયકાત વિષે અમને પ્હેલેથી જ શક હતો અમે રાજદ્વારી બાબતમાં સાવ અજ્ઞાન છિયે એમ નથી પરંતુ એમાં અમે બહુ જ ધીમે પગલે ચાલવાની તરફેણમાં છિયે અમે જ્યારે અગણિત વર્ષો ઉપર ન્હાના હતા ત્યારે મદારીનો ખેલ જોવા ઉભતા એ ખેલ જોતા તો હજુએ ઉભિયે છિયે, પરંતુ તે વખતે જો કોઈ છોકરાની જરૂર દેખાતી કે અમે લોકીનું નાળીયેર જરૂર જ થઈ પડતા આ વખતે મદારીના સવાલના જવાબમાં અમે ખાસ ધ્યાન એટલું જ રાખતા કે અમને મદારી જે બે *Option* પુછે, "ઘોડો કે ઘોડી ?" તો અમ્હે તુરત જ ઘોડો જવાબ દઈ અમ્હારી ન્હાનીની ચોવટીને નકાર ગ્હેતા. અમને નરજાતિની જ દરકાર રહેતી વખત કરોડપતિનો હતો અમારો ધોતનીની આપણો સવાલ હતો સવાલ ઉપર સવાલ આવતા અમ્હે જવાબ સપાટાબંધ આપતા આદમી કે ઔરત ? આદમી, બકરા કે બકરી ? બકરા લડકા કે લડકી ? લડકા, ગદ્ધા કે ગદ્ધી ? અમ્હે હોઠ પીસીને મક્કમતાથી જવાબ દેતા ગદ્ધા ! ! લોકો હસતા અમ્હને તેની દરકાર નહતી અમે પારણેથી જ મ્હોટા બનવાના ચિન્હો દેખાડતા આવ્યા છિયે આજે જ્યારે અમને રાજદ્વારી મદારીઓ એવા જ સવાલ પુછે છે ત્યારે અમે માત્ર એક જ તરફની દરકાર કરિયે છિયે ઓછી ઉતાવળના પક્ષમાં જે હોય તેના પક્ષમાં અમ્હે રહિયે છિયે જ્હારે અને સવાલમાં અમે સવાલ હતા હોમરૂલર અને કૉંગ્રેસ પાર્ટીમાં અહીં કૉંગ્રેસમૅન હતા હવે કૉંગ્રેસ અને કૉન્ફરન્સમાં અમે કૉન્ફરન્સિયા છિયે તેમાંય અમે સહુથી ધીમા વિચારના છિયે સાત ગળણીયે પાણી પીવાના અમૂલ્ય સૂત્રને વળગી રહિયે છિયે કોઈ પણ રાજદ્વારી

આમનની વાત કરતા અમારા સ્વર્ગને, મન્દ અમન્દના, આખરી ગાયના ભભારવ સ આ ગાન્ધારથી આગળ મ્હડવા દેતા નથી કોઈ પણ વકતાનુ ભાષણ સાભળવા જઈએ તો સભા-સ્થાનમા હોઈએ તેટલો વખત જાગતા એમના નથી, અને જરાક પણ તીખાશવાળુ એવુ ભાષણ વાચ્યુ હોય તો ‘ બાનુઓ અને ગૃહસ્થો ” એ શબ્દો વાચ્યા ઉપર ગાન ન વીતે ત્યા સુધી “ બેસી જવાની રજા લઉ છુ ” એ શબ્દો ઉપર અમ્હે આવતા નથી

આવ સાચી વાત હોવાથી જ્યારે પ્રૉફેસર ઢોલકિયાએ અમને સ્વગ ન્રી માટે નાના પદ ગણ્યા ત્યારે અમને શોક ન થયો આટલો વખત અમે મ્હોટા વાતોથી ભ્રમિત ગન્યા ના તારથી અમને તો દેખાતી નો'તી પણ નાનારથીનુ ભાન પણ કોઈએ ઠોથી જગાડીને કરાવ્યુ નો'તુ શુ ત્હમે તમ્હારા વર્ગમા પણ ગાન કરવા નાલાયક છો? હોમરૂનરો આ સવાલ પુછતા અહિં આ પ્રશ્નનો વિચાર કરતા રોજ પ્હોચતા ત્યારે મેધ્યાતમા અમે એવુ કરી બેસતા કે અમારા ગૃહરાજ્યમા કનહ થતો “હજુ રાજ્યકારી ક્ષેત્રમા તો આપણે પાપા પગલા માર-વાના છે” આમ જ્યારે સાભળતા ત્યારે અમે અમારા તન ખાવદ જેવા નિમન ના ી જતા અને બાન જેવા અનાનમા સરાયને વેડીએ આમથી તેમ હડસેલા ખાતા પણ હવે અશાવરથા દૂર થઈ ગઈ આજે અમ્હે ઝબકીને જાગ્યા અને અમ્હારી નાલાયકીનુ અમને સપૂર્ણ ભાન થયુ

છતા અમ્હારા બળીના સહુને જાગતા વાર લાગી નાખે જ તે અમે હમેશા ઝબકી જાગ સામા શરણ ઉઠિયે અનાનની ઉંઘમા પડિયે ખરા પણ તે ઝાઝા નીંદરમા જ આ ઉપરથી સમજી શકશે કે પ્રૉફેસરની વિદ્વત્તાનો લાભ લેવાની તક સહુને મળે એમ અમારી ઇચ્છા નઈ ખોટી નથી, પરન્તુ એમનો વિગતવાર ઇતિહાસ તે અમારા મિત્ર ગીતો જ ઇતિહાસ છે, એટલે અવકાશ મળે અન્ય મિત્રોની પિછાન આપતા અમે અમારા વિદ્વાન પ્રોફેસર અમિ હકીકત કહેવાનુ નહિ જ ચુકિયે એની જેટલી અમારા દિલમા ખાલી છે તેટલી સહુ રાખવા આગ્રહ છે (છે તો શબ્દ લખી લીધા પછી અમારા એ ભાષાનિપુણ મિત્ર અમને આગ્રહો બદલે, ‘વિનતિ’ શબ્દ સુચવા કહે છે બીજા ‘વિનતિપૂર્વક આગ્રહ’ સૂચવે છે, જ્યારે વળી ત્રીજા ‘આગ્રહપૂર્વક વિનતિ’ની તરફેણમા છે આટલા વિદ્વાન અભિપ્રાયોમાથી ખરુ કહિયે તો અમને મુશ્કેલી થાય છે તેથી વાચકોએ યથારૂચિ શબ્દ પસદ કરી લેવાની કૃપા કરવી)

)

પરાજય.

લેખક—રા નાથુભાઈ દયાળજી પટેલ.

સૌન્દર્યમા મહાલક્ષ્મી સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જ હતી ને ખાનદાની જે અટળક ધન ને સ્થાનિક માનમરતબાનુ બીજુ નામ હોય તો ત્હેનુ કુટુંબ પણ સપૂર્ણ રીતે ખાનદાન હતુ પરંતુ આ બધુ ક્યા જુએ છે જે? ત્હેના નચાવ્યા હાથોમા આ જીવન પણ સપડાયુ ને ત્યા નિશ્ચય થયો!

મહાલક્ષ્મી અને રજની બને એ જ મહોલ્લામાં જન્મ્યા હતા ને એક જ દિન મ્હાના ઝાંખા સૂર્યપ્રકાશના પગને મહાલક્ષ્મીએ આ વિશ્વને વધાવ્યુ ને લાલમહેલ ને ગર્ભ રીતે માતૃત્વના બાહુનો સ્પર્શ કરાવ્યો તે માનવવત્સલતાની મૂર્તિ કરના નિર્જળ નમકા ની ડગળી જેવી વધુ લાગતી બાપુની 'નસ' ની ધવા પૂરતી ગરજ ને રત્નસિદ્ધિ માતાના નૈસર્ગિક સ્નેહ તળે મહાલક્ષ્મીનુ ના ય ખીલવા લાગ્યુ

રજની બેના મૂતનાગયણના છેલા સ્પર્શ ચિતરેલ મન્જર રતાન હવે આટાશપટ પર નોર્ન ને સારી દ્રષ્ટિને અધાર પિઓડો આરંભતો આવે ત્યારે સમયે લાલમહેલની પાછળ ન્હાના ઝૂંપડામા ફાટ્યા તુટ્યા ગાભાપર હરિશંકરની ચોથી ઓરડી રજનીનો જન્મ થયો હતો રજનીની માના પાસે આભૂષણમા રમ્તા બગડી જ—ને તે પણ વીસ વર્ષની જુની નગીન રૂમમા ચોથી બાળકીના જન્મનો જે આનંદ ઘરની દાસી વગેરે તરફથી થાય છે તે જણાવવાની જરૂર નથી, અને જો રૂમમા બાળકી ગૌરવર્ણી દેખાતી ન હોય તો—બ્હેતર છે કે આ વાત જ પડતી મકરી

રજની રસોડામા નૈ વખતે વખતે વિધવા બ્હેન જમનીના ખોળામા પોઢી જવા લાગી. ગાભાની પથારી પર પડી પડી રજની રડવાનુ પરાક્રમ કરતી ત્હારે ત્હેની પરમેનાથી નીરમની ને લોટથી લોગાયલી મા ત્યા આવતી ને પાપડુ ઉચકી તે કોમળ મુખમા જેમ તેમ થોડુ દૂધ ઉતારી પાછી રસોડામા ચાલી જતી ને, પોતાના કાર્યમા નથાની મ્હાન્ટે તો મા કે બ્હેન કોઈ તદની સભાળ ન્હોતું રાખી શકતુ બના કામમા ગથાઈ રહેતા ને ન્હાની બાળકી રાક્ષસી ન્હાનો મેના સામે લગામા સપૂર્ણ બળ અજમાવતી, એવી ઇચ્છાથી કે સ્નેહાળ માતાના આલિંગનોનો રોમાંચ–સ્હજ રોમાચ તે અનુભવે ને અમૃતમય સ્પર્શ ચુબન કરતા ઓટમાની મધુર નિર્ઝર હાલરડુ તે સાભળે–પણ હા! એ સૌભાગ્ય કેટલુ મોઘુ ? ! ત્હેની આઠ વર્ષની બ્હેન કામિની સ્વપ્ન પ્રદેશમા ઉડી જતી બ્હેનને જોવા આવતી પણ ત્હેને જોતા તો ગુસ્સા ને નિરાશામા આંખ ફુલાવતી ને ન્હાનકડા પગવતી કામિનીને ખસેડી મૂકવા પ્રયત્ન કરતી ને ગાલે ભાલપર ગલગલામા સતોષ માનતી કામિની સ્નેહથી તેને પથારી પર મુકતી ને ત્હેના બાળક મુખને પોતાના મુખ સાથે દાબતા મધુર હાલરડા ગાતી—ને જાણે ગેબે ભરાયેલ આનન્દ નૂતનવર ઘર કોકિલા વરના મનામણાની અસર સાદશ ન કરતી હોય એવુ લાગતુ

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ.) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

વરરાજાની પરાગમણી ત્હારે તો ન થઈ પણ જ્યારે થઈ ત્હારે લોકો કહેવા લાગ્યા "આના નસીબનું પાંદડું હજી નહિ ગયું તો બીજું શું ?" હીરામાણેકના ઘરાગમાં જન્મેલી દાસદાસીના ટોળામાં ઉછરેલી ને ભૂમિમાતાના ખોળામાં જેના પગ ચાર વરસમાં ચાર કલાક પણ ન રહ્યા હશે એવી મહાલક્ષ્મીને જો આવો વર મળ્યો હોત તો તે કંઈ ભાગ્ય ઉઘડ્યું ન કહેવાત જેવું જોઈએ એવું જ મળ્યું એમ બધા કહેત ને ભાગ્યને પોતાની કીર્તિનો વિજયો ન મળત, ત્હો ત્હારે કોઈ ચમત્કાર ન કહેત કદાચ એટલા માટે જ ભાગ્યદેવીએ રજની મારફત કીર્તિ મેળવી લેવાનો લાગ સાધ્યો હશે મનુષ્યની કૃત નાથી તે સંપૂર્ણ વાકેફ હતી ને પોતાની ચમત્કારિક શક્તિની પ્રતીતિ કરાવનારા ભૂતકાળના હજારો પરાક્રમો કરતા વર્તમાનના એક જ કૃત્યના વધુ મહત્તાની ત્હેને પુરેપુરી ખાતરી હતી

મહાલક્ષ્મી અને રજની ગામમાં સાથે જ રહેતા ક્રૂર રવિ જ્યારે દિવસને ગળી જતા કે પોતાના અગમ્ય બંધમાં નાંખી લેવા નપાતી લપાતી આવતી ત્હારે—તે રંગુણી સન્ધ્યાના મનોરમ સમયે માનવહૃદયમાં જે ભાવ પ્રકટે છે તે ભાવ મહાલક્ષ્મીને રજનીની જોડ જોતા આપ્તવાસીઓના હૃદયમાં પ્રકટતા આ અવસ્થામાં પણ પોતાના હાવભાવનું જ્ઞાન ધરાવતી લક્ષ્મી હમેશા આગળ જ ચાલતી કોઈ જન ગુમાનમાં નાકું ગરખતી ને રૂપેરી ઝાંઝરના ઘુઘરે કે ખમખમાટથી પોતાના આગમનની ખબર લોકોને આપતી સાથે રમતા સ્નેહપાંખી તરીકે રજની હમેશા ત્હેની સાથે જતી બાળપણથી જ પોતાની ઉપરની સ્હેનપણી સાથે પોતાનો સ્વાભ્ સ્હેરો લઈને રહેતા તે વગમાની હર ભાતે સુવર્ણ ચંપકની માળા અને ગૂંથતી મહાલક્ષ્મી દરેકને બોલાવી પોતાની કળાના વખાણ કરાવતી ત્હારે રજનીને પોતાની ફળીના બગીચામાં ફૂલની મધુર સુવાસો પ્રસરી જ્યારે ત્હે મહાલક્ષ્મીનું માથું ગૂંથવાની હુન્નર દર્શાવતી તો તે કહેતી 'રજનીનું માથું ઓળ, હું તો છે તેવી જ પાણી દેખાઉ છું' જમની કહેતી 'આટલું રૂપાળું દેખાવું સારૂ નહી હો બ્હેન નહી તો કોઈ લોકો ત્હને લઈને નાસી જશે" મહાલક્ષ્મી જવાબ આપતી, "એમ પણ લોકોને મારવા મ્હેરા લાઠીવાળાઓ ક્યાં નથી જે ?" જમની કહેતી 'હા બ્હેન ત્હાર તો નોકરો છે પણ અમારે નથી, અટને રજનીએ તો માથું ગૂંથાવવું જ જોઈએ" મહાલક્ષ્મી કહેતી 'હા કંઈ ફિકર નહીં રજની એવી કદરૂપી છે કે એને કોઈ ચોરી જાય નહીં "

લક્ષ્મીને રજની વિના જરાપણ ચાલતું નહીં તોપણ તે ત્હેને જરા જરામાં ઉતારી પાડવામાં પાછું મૂકતી નહીં રજની સાદી ને ગરીબ છે ને પોતે ગર્ભશ્રીમન્ત પિતાની સુન્દર છોકરી છે એ તે સારી પેઠે જાણતી પણ એટલું જાણવામાં જ ત્હેને સંતોષ નહોતો ત્હેને તો રજનીને પોતાના ધન ને સૌન્દર્ય વિભવની ઝાંખી આપવામાં જ આનંદ મળતો કંઈ નવું આભૂષણ કે વસ્ત્ર ત્હેને મળતું ત્હારે તે પ્હેલી રજની પાસે લઈ જતી રજની કહેતી "કેવા સરસ ! તું તો જાણે રાણી જેવી દેખાય છે !" પણ લક્ષ્મીના માનથી કંઈ લક્ષ્મીનો ગુમાન પૂરાતો ભરાતો નહીં નોતો રજનીને મ્હોએ રજનીનો પરાજય કબૂલ કરાવવા માગતી ને વિજયના હર્ષમાં પોતે

ચિત્ર પ્રેમકથા ૨ ૦—૬ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ન્હાના ઉર્જની એટલે તે કહેતી " જેવી દેખાઉ તેવી ! પણ ત્હારી પાને કઇ આવી રેશમી સાડી છે ? આવી સગડી તે જોઇ છે ?"

બાલક પાને પોતાની હાર કબૂલ કરાવવી બહુ મુશ્કેલ હોય છે, એટલે રજની એવે જવાબ આપ્યા વિના કહેતી 'હમણા એવી ચીજોની મ્હારે શુ જરૂર ? મ્હોટી થઇશ ત્યારે મ્હને બધુય મળશે "

બળતામા ઘી હોમતા લક્ષ્મી કહેતી " આની કિમ્મત ત્હને ન લાગે છે ?" કપનાન ચોડા પુર વેગમા દોડાવી રજની કહેતી "દશ રૂપીઆ" લક્ષ્મીનુ હસવુ માતુ નહીં, તે ગાંડી ગાંડી થઇ જતી ને બોલી ઉઠતી "કેટલી મુરખી છે તુ ? બના ગી સાડી દશ રૂપીઆમા મળે ખરી કે ?" રજનીના મુખપર લજ્જાના શેરડા પડતા, તે મ્હો મચકોડી નાખતી ને કહેતી "ત્હારે મ્હને ખબર નથી આવી ચીજ કઇ હુ ખરીદવા જાઉ છુ ?" ગુમાન ને મમતાથી લક્ષ્મી ડોકુ હલાવતી ને મ્હોટમમા જ બોલતી 'હવે સાચુ બોલની આવી કિમ્મતની કલ્પના પણ તુ ક્યાંથી કરી શકે ? તુ તો છેક ગરીબ છે " રજની રોષમા ત્યાંથી ચાલી જતી ને લક્ષ્મીને ત્હેને ગોરવા નિકળતુ પરન્તુ તે પછી ખુબ મ્હમજાવતી પછી ને એમ પાછા મ્હેત પણા શરૂ થતા

પસે ટકે સુખી હોવાથી લક્ષ્મી રજનીને રમકડા વગેરેની ભેટ આપતી ને તેમ કરી રજનીને કંઇક દુઃખ દેવામા આનન્દ માનતી લક્ષ્મીના રમકડાના ભંડારમાથી ત્હેને જુના રમકડા મળતા પ્હેલા તો આવી ભેટ સ્વિકારતા રજની ખુબ ખુશ થતી પણ એક દિવસે ત્હેની મ્હેને આપવા લેવા વિષે કઇ સૂરો ત્હેના કાનમા પડ્યા તે દિવસથી ત્હેણે રમકડા લેવા બંધ કીધા ને બદલામા ઘેર બનાવેલી ચીજો લક્ષ્મીને આપવા લાગી પોતાને જે સુન્દર ચીજો મળી છે ત્હેના બદલામા પોતે કેટલુ ઓછુ લક્ષ્મીને આપે છે એ વિચાર ત્હેને દુઃખ દેતો

એક દિવસે આ વિજેતા ને પરાજિતના સબંધમા વિચિત્ર ફેરફાર થયો બંને કંઇક વાતો કરતી હતી બપોરના સુનેરી તડકાની ઉજ્જ્વલતાથી બાગ પ્રકાશી રહ્યો હતો ને હવામા યૌવનના મૂગા સ્વપ્નસંગીતો ઉભરાતા દરેક વચનને અને લક્ષ્મીનો કોઇને કોઇ ગુણ સિદ્ધ થતો એક પ્રશ્ન ઉઠ્યો આ બધી નામા રૂપવતી કોણ કોણ ? વગેરે ગણતરી થવા લાગી લક્ષ્મીનુ નામ ન આવે એવી કાળજીથી રજની નામ બોલવા લાગી "સુશીલા, ગૌરી, કાન્તા વગેરે " લક્ષ્મીએ ઉમેર્યું "પાર્વતી કાળી, મા " ગણતરીનુ વલણ પોતા તરફ વાળવા તે ઇચ્છતી લક્ષ્મી રૂપવતી છે એ રજની સારી પેઠે જાણતી પણ ત્હેને રૂપવતી ગણવા પ્હેલા જરા વનડાવવાની ત્હેને ઇચ્છા થઇ પોતાનુ નામ ગણાવવાની લક્ષ્મીની આતુરતા જોઇને તે બોલી "નાગપણી ને કાળી રૂપવાન નથી શુ ?" લક્ષ્મી બોલી " આપણા ઘરના બધા રૂપવાન માણસો આવી ગયા મ્હને નથી લાગતુ કે કોઇ રહી ગયુ હોય " રજની હવે બોલી "ને તુ, તુ રૂપાળી નથી ?" લક્ષ્મી ખુશ ખુશ થઇ ને બોલી " ખુબ જાણે પાદરીરતો !" રજની બોલી "હાય ! ત્યારે તો મ્હને લાગે છે કે અમે તો બધી યે ધરડી ડાકણો !" લક્ષ્મીનો સનો

હીરતાપ્રવેશ. રૂ ૧-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબઇ

ઊભરાયો ને ઉગ્રતાથી તે બોલી, "હવે મ્હારા ઘરમાં કોણ કોણ ઉપરાંત છે તે ગણીએ"
રજનીએ પ્રેમથી જવાબ આપ્યો 'ફક્ત મ્હારી મા જ' મહા પ્રયત્ને હસવું ખાળતી લક્ષ્મી
બોલી "ઓ બાપ! ત્હારી મા! એ દેખાવડી? ચરડી! ગુચપુચી! ત્હારી આંખો કેવી
છે?" રજનીની આંખમાં ગુસ્સાનાં જલ ઉભરાયાં ને બેચાર બિંદુ નીચે પડ્યાં, તે બોલી 'બને
તો હું આંધળી ને મ્હારી મા કદરૂપી ભલે ત્હારી માફક પહોળાઈ ને લંબાઈમાં જ બધું રૂપ આવી
ગયું હોય ના!" ત્હેનો કંઠ રૂંધાયો ને રજની રડતી રડતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ

બીજે દિવસે મ્હારે બપોરમાં જ ગળીયા ને ગાલમશુરિયામાં પોઢેલી લક્ષ્મી જાગી
તે વિચારવા લાગી "આજે રજની નહીં આવે કેવી જાત! એને કેવી રીતે સમજાવવી!
એના જેવી ભોળી છોકરી આવી ન હોવી જોઈએ" રજનીના ચારિત્રનું પૃથક્કરણ કરતાં જ
સહુમાં અટકતું મ્હોરથી આવતો રજનીનો ઝીણો મધુર ટહૂકો ત્હેણે સાંભળ્યો "લક્ષ્મી,
લક્ષ્મી હજી ઉંઘે છે કે બ્હેન? ચાલ આજ આપણ [illegible] બનાવું ચાલ." એના સ્વરમાં
આનંદનો રણકાર હતો. એ સ્વરની મધુરતા એ લક્ષ્મીનું અંતર પણ આનંદથી ઉભરાવ્યું
સમજાવવાની મેહનત હવે રહી ન્હોતી પણ એ લક્ષ્મીને ગમ્યું નહિ. રજની પોતાની વીણા
હોય, ને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એ વીણાના તાર સોના સ્વર કાઢે કે સંગીતના આનંદ-
મય મોજાંથી વાતાવરણનાં જલ હલાવે એવું તે ઇચ્છતી. રજની સ્વેચ્છાએ મ્હારાગના [illegible]
કે વસંતની કોકિલા માફક ટહૂકી રહે છે એ જાણી ત્હેના ગુમાનને ફટકા વાગ્યા

ત્હોય તે ઉઠી ત્હેણે જોયું કે જે રજની હમેશ ફીક્કા વદનથી પોતાની પાસે આવતી
અને જેમ સ્પર્શમણિના સ્પર્શે લોહ કે રજત સુવર્ણ બને તેમ પોતાના ઉજ્વલ હાસ્યથી
[illegible] જે પ્રભાવની તે રજની આજે મદભર પોતાના ઉભરાતા હર્ષમાં લક્ષ્મીને મદભાગી
બનાવી રહી, ત્હેના હાથમાં એક ન્હાનું બાળક હતું એક દેવદૂત જેવું તે દેખાતું
ત્હેના ઝીણા ઝભલામાં [illegible] પાંખડી વેરાતી લક્ષ્મીએ જોઇ એનો વર્ણ જોઈને તો [illegible]
ઘડીક [illegible] ને એના ગાલપર પડતાં ઝીણાં ખાડા-દેવોએ જ્યાંથી
અમૃતપાન કર્યું તે ખ્યાનાઓ જ એ હતાં સામાન્ય રીતે ફીક્કા રહેતા રજનીના વદન-
રંગનો આજનો પ્રકાશ એમ કહેતો કે આ અનન્ય ખજાનો રજનીનો પોતાનો જ છે
તે બોલી 'લક્ષ્મી, જો આ મ્હારા બનીને! જોને કેવો સારો લાગે છે? આવો દેવનો [illegible] તેં
ક્યાંય જોયો છે?"

આનાથી સારું બાળક પોતાને ત્યાં છે એવું લક્ષ્મી કહી શકી નહીં લક્ષ્મીના હર્ષમાં
રજની હમેશ હસતી પણ રજનીના હર્ષમાં લક્ષ્મીનું હાસ્ય ક્યાંય ઉડી ગયું લક્ષ્મીએ
કંઈ જવાબ ન આપ્યો એટલે રજની બોલી "કાન્તા, ગૌરી, ત્હારી કાન્તિ, કે ત્હારી મા
રતા યે આ વધારે દેખાવડો નથી? બોલ, હવે બોલ, જોઉં'

લક્ષ્મી 'હા' કહી શકી નહીં, તેમ જ 'ના' પણ ત્હેના મુખમાંથી નિકળી શકી
નહીં હાથમાં લઈ બાળકને રમાડ્યાં રજનીએ વિનવ્યું પણ ત્હેને હમેશાં પોતે બેટ

પતિવ્રતા સન્નારીઓ (સચિત્ર) રૂ. ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આવતી હેની પાસેથી કંઇ પણ લેવું લક્ષ્મીને યોગ્ય લાગ્યું નહીં એટલે તે બોલી "ના મ્હા હાથ મોચનાર છે" ને ત્યાંથી ન્હાની ગઈ માતાના ખંડમાં પગ મૂકતાં જ પલંગ સૂસાઈ મા અફાળવા લાગી પોતાના ગુમાનને થયેલો આ ઘા અસહ્ય હતો ચીસ પાડીને હમેશ માફક રડતી ન્હાની પણ આંખમાંથી ખરતાં મ્હોટાં મ્હોટાં આંસુ અમીરના ઊંચા દુખની સાક્ષી પૂરતાં હેની મા ત્હાં દોડી આવી ને આ નવા વેશનું હેને કારણ પૂછ્યું તેનો હૃદ રુંધાયો હતો પણ તે એટલું તો બોલી શકી કે "જા અહીંથી, ત્હારૂં મ્હોં જ મ્હારે નથી જોવું"

'કેમ, શું કીધું?"

"તું ખુબ ભાડી છે તું એક મકરૂપી છે ત્હારા જેવી મા શું કામની?"

બિચારી ધનાઢ્ય માને આ સાંભળી આઘાત થયો તે ફક્ત બોલી 'શું લવારો કરે છે?" પલંગપર જોરથી માથું અફાળતા લક્ષ્મીને નવું બળ મળ્યું ને રડતી રડતી તે બોલી "જા, જા એ જ કટોરાની પેલી રજની એવું કહે તો પછી હું કેમ ન કહું?"

મહા પ્રયત્નો પછી આ બધાનું કારણ સમજાયું! આવો સુન્દર ભત્રીજો પોતાને કેમ નથી? રજની પાસે જે હોય તે લક્ષ્મીપાસે હોવું જ જોઈએ નહીં તો મ હું મારૂં પણ શું? ભત્રીજો તે કંઈ વનમાં પેદા કરી શકાય છે? પોતાના છોકરાને ત્હાં લઈ આવી માએ કહ્યું "જવા દે ભત્રીજો, આ ત્હારો સુન્દર ભાઈ છે" લક્ષ્મી ગાજી ઉઠી "ની જોઈતો મ્હારે ભાઈ બાઈ જાણે જાડા જાડા દેડકા નાખ અવાને કુવામાં, ત્હારા રાજકુંવરો!" જન્મમાં તે બિચારો રાજકુમાર જમીનપર ગગડવા લાગ્યો ને બ્હેનનો અટલ સ્નેહ મ્હોટી મ્હોટી ચીસથી વ્યક્ત કરવા લાગ્યો

ગુમાન ને ઈર્ષ્યા લક્ષ્મીના મગજમાં ઉગતા બે છોડ હતા આજ સુધી બધો પોષક રસ ગુમાન છોડ જ ચુસી લેતો એટલે ઈર્ષ્યા છોડ નબળો ને ભુખ્યો ભુખ્યો જ રહેતો કદાચ એથી જ, લક્ષ્મી ઈર્ષ્યા છોડ ઉખેડીને રજનીના ભેજામાં રોપવા માગતી પણ હવે એમ કરવાની જરૂર ન્હોતી રહી વર્ષો સુધી ગુમાન છોડથી દબાયલા રહ્યા પછી ઈર્ષ્યા છોડ હવે પોતાની સત્તા તેનાપર બેસાડી રહ્યો હતો ને હવે સંપૂર્ણ વિજયી ઈર્ષ્યાદક્ષ લક્ષ્મીના ભેજામાં રોમન વિજેતાની માફક મ્હાલતું હતું

(૨)

બાલ્ય પલટાઇ જ્હેનો જન્મ કલંકના ખોળને વધાવાયો હતો તે હવે નીચે ઉતરી જ્હેનું માન પગને પગલે ખંડિત થતું ત્હેણે હવે જીવનનાટકમાં આગળ પડતો ભાગ લેવા માંડ્યો

મહાલક્ષ્મી જાણતી હતી કે ત્હેને બીજાઓની માફક જરૂરની ચીજો મહેનત કરીને ધીમે ધીમે મેળવવાની ન્હોતી, ને ભાગ્યદેવી તો પોતાને ત્યાં લ્હડાઈમાં પરાજિત થયેલ કેદી તરીકે હતી—પોતે કદિ ન લ્હડેલી લ્હડાઇના કેદી તરીકે—ત્હારે પોતે બીજા સમક્ષ નમતું કેમ આપવું? બીજા સાથે નમ્રતાથી કેમ બોલાય? પોતાની સાડીની કોરને અડકવામાં દુનિયાના ગરીબોનું પરમ સૌભાગ્ય હોય એવું તે ખરેખર માનતી ને બીજાઓ પોતાને કેટલા હલકા ભાવે

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

છે તે બધાંને વગર પૂજ્યુ કહેતી પણ તે ભૂલતી કે ભક્ત તો દેવની મીઠી નજરનો હમેશા અભિલાષી હોય છે અભિમાની દેવની માફક કૃપાવર્ષા વર્ષાવવી હેણે બન્ધ કીધી એટલુ જ નહીં પણ તે જે આપવુ હોય તે ગર્વભેર આપતી ને પોતાના મનિ ર ભક્તની અન્તરભક્તિ રેડાવવા, પોતાના દાન પ્રેમના પરિધાનમા લપેટી આપવા જોઇએ એ સત્ય તે ભૂલી ગઇ

યાચક તરીકે લોક સન્મુખ પોતાના ઉંચા સિંહાસનપરથી ઉતરવામા તે અસલ હીણપત ગણતી આવી તિરસ્કારથી ભરેલી કૃપા જે લોકો સ્વિકારી શકતા તે લોકો અયોગ્ય પ્રશસાનો વર્ષાદ પણ વરસાવી શકતા, અન્યને ન્હાનાનો સામાન્ય ગુન્હો કર્યા વિના સાચ્ચા હૃદયની પવિત્ર પ્રશસાની ઇચ્છા જ તે ક્યાથી કરી શકે ? રૂપકામા જન્મેલી બાના રુ ગત સાથેનો પોતાનો સબધ તોડી નાખી નહિ અન્યને આપવા હેનીપાસે લક્ષ્મી ન્હોતી પણ મોદ પમાડે એવુ મધુર હાસ્ય ને મુગ્ધ કરે એવા મીઠા શબ્દોનો ભડાર તેની પાસે હતો તે સર્વેને ચાહી શકતી કુબેરની હેનાપર કૃપા ન્હોતી પણ હેનો મનનો વાળવાનુ પ્રભુ ભૂલી ન્હોતો ગયો હેને સુન્દર આત્માની બક્ષિસ હતી ઘણા અન્ત કરણો છીની લેવાને શુ આટલા વાના પુરતા નથી ?

ધનાઢ્ય પિતાના સુવર્ણરથપર મહાલક્ષ્મીના રૂપની વાત ઠેકઠેકાણે ફરી વળી લક્ષ્મીના માનને છાજે તેવા ઘાટવાટ કિમતી વસ્ત્રાભૂષણો તૈયાર કરવા રહેતુ હતુ છતા હેને યોગ્ય જીવન સખા શોધવો કે ઉત્પન્ન કરવો રહેલ ન્હોતુ પોતાના ઉજ્જ્વલ વાતાવરણમા હેના માબાપની દૃષ્ટિ એવી અજાઇ ગઇ હતી કે બીજુ સહુ તેમને ઝાખુ ઝાખુ જ ભાસતુ લક્ષ્મીને માટે કોઇ લાયક જ ન્હોતુ લક્ષ્મી ઉમેદવારોના નર્સુનો બ્હેનપણીયો સમક્ષ કરતી ને કહતી "હેમની પાસે રાતી પાઇ નથી છતા તેમના ગાનની સુરખી મને આજવા પૂરતી છે" જ્હારે રજની કહેતી 'એવુ ન બોલ કોને ખબર છે કે શુ થશે ?"

નાક ફેરવી નાંખી લક્ષ્મી જવાબ વાળતી 'મ્હારીપાસે ગળે ફાસો નાખવા પુરતું દોરડુ છે"

શિવસુન્દર પાસે ન્હોતા પૈસા કે ન્હોતી જમીન, પણ તે ખોટ કઇ હેના તનદુરસ્તી ચાકીના શરીર, તેજસ્વી જ્ઞાન ભરેલ મગજ, ને ઉદાર હૃદયના ધણી થવામા આડે ન્હોતી આવી જ્યો 'પુરુષ' નામને તે દરેક રીતે લાયક હતો

હેની માએ એક દિવસે કેટલી સ્ત્રીઓને ન્હોતરી હતી હેમા લક્ષ્મી ને રજની પણ હતા લક્ષ્મી જાણતી હતી કે પોતાનુ સૌન્દર્ય રજનીની સાથે ઉભવાથી દીપી નીકળતું એટલે તે રજનીની સાથે જ રમતા વાખલ થઇ સુજનની અગમ્ય ઉષાની કોઇ ધન્ય પળે, ચેનપદ્મ ની પાખડીઓમાથી ઝીણી નજર નાખતી સાગરમાથી ઉગતી આભાત્ લક્ષ્મીના જેવી જ કન્યકાના શ્વેત રેશમી પરિધાનને દી । ઇપાનનિમા મહાલક્ષ્મી પણ આપતી શિવસુન્દર બહાર ગયેલ શિવ-સુન્દર ઘણા વર્ષો પછી ગામ આવ્યો હતો. ચન્દ્રપ્રકાશની રજતવર્ષા વારણી પેઠ જે સમયે આ કન્યાના તેજસ્વી નને હૃદની આમ આટને ભરી તે ઉજ્જ્વલ પ્રકાશની સ્હડાઇના મગન સમયે તે ગદમ પની એક નજરે સકોરતો હતો તે પળવાર તો પ્રકાશતા ગેળાની પાછળ પના ન ાર મિ મની માટ લક્ષ્મીની પાછળ જતી રજનીની હાજરીનુ ભાન પણ તેનુ મનાન્ધ

શિવસુન્દરની આંખ ત્હાંથી ઉતરી ને લક્ષ્મીએ પોતાની આજુબાજુ જોયું ને સંતોષ પામી કે સર્વ નયનો સૌન્દર્યનો વરસતાં ફુલડાં ત્હેના દેહપર વેરતા હતા પણ શિવસુન્દર ? તે પણ એને સત્કારતો હતો ? શિવસુન્દરની દૃષ્ટિમાં એ સન્માન જોવાને આતુર હતી, પણ બધાય અભિલાષ કોના સફળ થાય છે ?

કન્યાનાં વર્ષ ક્યાં સુધી સુનનની રાખવા ? લક્ષ્મીના પિતાએ આખરે ઉમેદવારોના ટોળા-માંથી એક જમીનદારના પુત્રને પસંદ કરવો પડ્યો. તેનું કુળ ઉચ્ચ હતું ને શરીરે પણ તે દેખાવડો હતો. કેળવણીનો કંઇ ખાસ દાવો તે ન્હોતો કરી શકતો, પણ ત્હેની જરૂર શી ? હજી તો યુવક હતો ને ભણવાની ઇચ્છા હોય તો ક્ય્હાં ન્હાસી જતું હતું જે ? ને ધનાઢ્યના છોકરાને જુગાર ને રમતનો શોખ હોય એ કંઇ નવું ન કહેવાય. જેનો સાથી ન મળી શકે એવી મહાલક્ષ્મીના જીવન સખા તરીકે ત્હેની ચુંટણી થઇ.

ધંધા વિનાના કેટલાક લોકો સરખામણી કરવાની તક મળી. ધનાઢ્ય ગૃહની વાત કોઈ જાહેરમાં ન્હોતું કરી શકતું પરંતુ લક્ષ્મીને કાને વાત આવ્યા વિના ન રહી કે એનો ભાવિ-પતિ શિવસુન્દર પડખે ઉભી શકે એવો પણ ન્હોતો. આ ગામગપાટાનો અર્થનો અનાદર લક્ષ્મીનું સ્વમાન કરી શક્યું નહિ. ત્હેણે ત્હેને જોયો હતો. શું તે શિવસુન્દર જેવો ભવ્ય ને નાદીનો હતો ? તે કમ્મરતી બાંધો, કસાયલું શરીર, તે ભવ્ય દેખાવ અહીં ક્ય્હાં હતો ? આ યુવક એક પુષ્પ જેવો નહીં પણ માખણના ગોળા જેવો લાગતો. ત્હેના ગોળ ચ્હેરા ઉપરતા તો વડિયાળના ચઢાવાનો દેખાવ લાગે. શિવસુન્દરના મ્હોંપર ચતુરાઇ ને ચપળતાના જે ભાવ રમી રહેતા તે અહીં ક્ય્હાં હતા ? ને સંસ્કૃતિ ને કેળવણીની તન્મયતા અહીં ક્ય્હાં હતી ? સ્ત્રીબુદ્ધિએ લક્ષ્મીના ભેજાપર તે કહ્યું સત્ય કોતર્યું કે ઉજળો રંગ ને મ્હોટા બેંક એકાઉન્ટ જ પુરૂષત્વ માટે પુરતા નથી પણ આ સત્ય બહુ મોડું સમજાયું. જે ગયો તે તો સદા માટે ગયો. લગ્ન તો થવા જ જોઇએ. તે જો આનો અનાદર કરે તો શિવ-સુન્દર જેવો અન્ય કોઇ ત્હેને મળે એવી ખાતરી ન્હોતી.

જો મળે ત્હેમાં સંતોષ મેળવવા ત્હેણે મહાપ્રયત્ન આદર્યો, પણ આંખમાંથી આંસુ અટકાવી રાખી નહિ. માનભંગ ને શોકની તીવ્ર લાગણી ભરી ત્હેણે દેવની પત્થરની મૂર્તિ સાથે માથું અફાળ્યું ને મ્હોટેથી બોલી "ઓ દેવ ! આ શિક્ષા મ્હને શા માટે ? જો તે નહિં જ મ્હને મળવાનું હતું તો સ્વર્ગના દર્શન જ શા માટે કરાવ્યા ?" ને બહુ બહુ રડી. પણ લગ્ન તો થયા જ. રાજની પણ ત્હેના લગ્નમાં આવી. આભૂષણોમાં ત્હેની પાસે ફક્ત મણી ને એક સોનાની સાંકળી હતા. પણ સ્પર્શમણિનો ત્હેને સ્પર્શ થયો ન હોય તેમ ત્હેનો આખો દેહ બદલાઈ ગયા હતો. હમણાં જે હાસ્ય ફુરાવે ત્હેના વદન પર રમતો તે લક્ષ્મીએ કદિ ન્હોતો જોયો. વર્ષોના ઘોર તપના અંતે જ્યારે ઉમાએ શિવજી મળ્યા ત્યારે ત્હેનું સર્વાંગ સુખ શિવજીએ જેમ તાદૃશ્ય જે હાસ્યજનક સૌભાગ્ય પામ્યું હતું તે સૌભાગ્યજનક હાસ્ય આજે કોઇ જાણતું. આજે રાજનીના માનવ મુખડે ઉડી રહ્યાં હતાં. એનું નાગર સ્વભાવના ભજનાના માટે લક્ષ્મી ફિકરની છે ને કોપ જાણે કેમ તે રાજની ત્હામ જોઇ ન રહી.

સત્કારજીવન રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ

મહાલક્ષ્મીએ નવુ જીવન શરૂ કર્યું પણ આ નાટકનુ મિથ્યાપણુ ત્હેને કદી જણાયુ આવ્યુ ન્હોતુ ત્હેને જે સુગન્ધીદાર પુષ્પ ને મધુર સંગીતમય વાટિકા જણાતી હતી તે હવે શુષ્ક ઝાખરાઓનો જથ્થો ને પક્ષીઓ પરમ્પરાગીથી બનેલા સ્મશાનની ક્રૂરતાનો ભંગ જણાયો. ત્હેને ખાતરી થઈ કે ત્હેનુ જીવન મરણ સમાન થયુ હતુ ને જ્હારે ગભરાટ ભરેલી દશા ... હર્ષ રાખવાના કારણ ... ને વિચાર કરતી ત્હારે ત્હેનુ આખુ મન હતાશીથી ભરાતી ઉઠતુ રજનીના સુખથી થતુ ત્હેના ગુમાની આત્માનુ માનભંગ ને કદિ પણ ભુલી શકતી નહિ પોતાના ... ને ... ને ...તી પ. ... ગમ્મતમાં ... પતી એને પોતાને ... રજની ને ત્હેના અસંખ્ય ... બાલ્યાવસ્થાના મધુર સ્મરણો ત્હેના ' હૃદયની ગુપ્ત નિરાશા ' એ પાડેલા ચાંદાઓ ભાંગી ન્હોતા શકતા ત્હેને ખબર ન્હોતી કે સુખમય સ્મરણો તો ભગ્નના અગ્નિમાં ઘી હોમે છે ત્હેને તો મહિયર પણ પીડાનુ સ્થાન થઈ પડ્યુ ત્હાં ત્હેને રજની ને ત્હેના મધુર દામ્પત્યનુ અસહ્ય દર્શન થતુ

જ્હારે તે યુવતી હતી ત્હારે ત્હેના મનમાં ઈર્ષ્યા પાછળ પ્રેમ ને પ્રેમની પાછળ ઈર્ષ્યા ધસડાયા આવતા પણ જેમ વર્ષ વહેતા ગયા તેમ પ્રેમનુ ઝરણ નિરાશાના કિરણોથી ધીમેધીમે સૂકાઇ ગયુ ઈર્ષ્યાનુ પ્રાબલ્ય જોતજોતામાં વધુ થયુ ને અન્ય સુખી હૃદયોને ચીરવા પ્રેરણા કરવા લાગ્યુ જે અગ્નિ ત્હેના અન્તરમા બળતો હતો તે પાછો પ્રસારી સારી સૃષ્ટિને પ્રલયના પગ નીચે દાબી દેવા ઈચ્છતો પણ એ અગ્નિ એના અન્તરમા પૂરાયો હતો ને બીજે ક્યાંય જઈ શકતો નહિ—મોકલી શકાતો નહીં—અન્ય જનોનુ એટલુ ભાગ્ય !

જ્હારે રજની હસતી ને પોતાની સખીઓ સાથે વાર્તાલાપ કરતી ત્હારે મહાલક્ષ્મી આસુરી સંપત્તિની સહાય્ય માગતી ને પ્રાર્થતી ' ઓ સંહારશક્તિ ' ઓ પ્રલય દેવ ! આ હાસ્યપ્રકાશ હવે હું જીરવી શકુ એમ નથી—એ હાસ્યપ્રકાશમા હુ હવે નહીં જીવી શકુ મ્હેં કોઈ દિવસ કોઇનુ કઇ બુરૂ કર્યુ નથી ત્હારે આ અનન્ત અગ્નિમા મ્હારે શા માટે બળવુ જોઇએ? એ હાસ્ય બુઝાવ, ઓ દેવ ! એ હાસ્યપ્રકાશ બુઝાવ !"

(૩)

દુનિયાને ઠગવા જે હાસ્યની છાયા વદનપર રાખવાની લક્ષ્મીને ગરજ પડી હતી તે મૃત્યુના આગમને બીનજરૂરી બનાવી બીજુ કંઈ નહીં તો લલાટપર સૌભાગ્યતિલક કરવાનો હક્ક લક્ષ્મીને આપનાર પતિ હવે છેલ્લા સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો—ક્યાં ને ખબર કે કયા અગમ્ય પ્રદેશમા? લક્ષ્મીના ગુમાનની છેલ્લી આશા પણ ત્હેની સાથે ઉડી ગઈ લગ્ન મહેલમા તે પુન આવી ને બાગની સામેના એક ખંડમા આશ્રય લીધો હવે તે મહત્ત્વ ... ગુમાનમાં કે અનન્ય સ્થિતિમાં ન્હોતી ... એ તો દુખના સમાગમમા પરાજિત થયેલુ ગામીનીનુ હૃદય હતુ પણ જન્મથી જ લક્ષ્મીને મોટપ આપનાર નસીબપર સંપૂર્ણ વિજય મેળવીને લક્ષ્મીનુ માન સંપૂર્ણ ખંડિત કરવા ... ના અગમ્ય હાથમા હજી બીજુ પણ હતુ ... ની દૃષ્ટિ રજની લક્ષ્મીના ખંડની બારીમાંથી હમેશ નજરે પડતા એક મ્હોટા વૃક્ષના કુંજમા, સ્હામે જ રહેતી હતી

શિરસુન્દરની આંખ ત્હાંથી ઉતરી ને વર્ણીએ પોતાની આજુબાજુ જોયું ને સંતોષ પામી કે સર્વ નયનો સૌન્દર્યને વરતા ફુલશા ત્હેના દેહપર વેરતા હતા. પણ શિરસુન્દરને પણ એને સત્કારતો હતો? શિરસુન્દરની ગરિમા એ સન્માન જેવા ને [illegible] હતી પણ અભાવ અધિકાર કોના સફળ થાય છે?

કન્યાના લગ્ન ક્યાં સુધી મુલતવી રાખવા? વર્ણીના પિતાને આખરે ઉમેદવારોના ટોળામાંથી એક જમીનદારના પુત્રને પસંદ કર્યો પણ. તેનું કુળ ઉંચું હતું ને શરીર પણ ઠીક દેખાવડો હતો. કેળવણીનો કંઈ ખાસ દાવો તે ન્હોતો કરી શકતો, પણ ત્હેની ઉમ્મરે શી? હજી તો યુવક હતો ને ભણવાની ઈચ્છા હોય તો [illegible] ન્હાસી જતું હતું જ? ને અનાથના છોકરાને જુવાન ને [illegible] હોય એ [illegible] જેનો સાથી ન મળી શકે એવી મહાવર્ણીના જીવન સખા તરીકે ત્હેની [illegible] થઈ.

પણ [illegible] કેટલાક લોકને સમજણથી કરવાની ટેક નથી. [illegible] ખરી વાત કોઈ [illegible] ન્હોતું કરી [illegible] વર્ણીને [illegible] સમજવા લાગી કે એનો પ્રતિપતિ શિરસુન્દર પાસે ઉભા રહે એવો પણ ન્હોતો. આ [illegible] સખને [illegible] ગુમાન કરી શકતું નહિ. ત્હેણે ત્હેને જોયો હતો. શું તે શિરસુન્દર જેવો [illegible] ને ચાલેલ હતો? તે [illegible] [illegible] શરીર, ને [illegible] દેખાવ [illegible] હતો? આ યુવક એક [illegible] જેવો નહીં પણ માખણના [illegible] જેવો [illegible] ત્હેના [illegible] કરતા તો [illegible] સરવાનો દેખાવ [illegible]. શિરસુન્દરના [illegible] ને [illegible] ને [illegible] હતા? ને [illegible] નહીં કર્યા હતી? [illegible] ને ન્હોતો [illegible] નથી. પણ આ [illegible] જો તે તો [illegible] માટે એક [illegible] જોઈએ ને [illegible] શિરસુન્દર જેવો અન્ય કોઈ ત્હેને મળે એમ બનતી ન્હોતી.

[illegible] ત્હેના [illegible] ત્હેણે [illegible] આજ [illegible]

મહાલક્ષ્મીએ નવુ ઉત્તન નાર કર્યું પણ આ નાટકનુ મિથ્યાપાઠ હેને ઝેર જણાઈ આવ્યુ પ્હેલા હેને જે સુગન્ધીદાર પુષ્પ ને મધુર સગીતમય વાટિકા જણાતી હતી તે હવે શુષ્ક ડાખળીઓનો જથ્થો ને પડેલી 'પરકુમુદની'થી ભરેલા મનાયગી ... જણાયા હેને ખાતરી થઇ કે હેનુ જીવન બગાડ થયુ હતુ ને જ્યહારે રજનીનો ... દર્દ દાખવના હાસ્ય વિરે ને વિચાર કરતી ત્યહારે હેનુ આખુય મન હર્ષોર્મિથી સળગી ઉઠતુ રજનીના સુખથી થતુ હેના ગુમાની આત્માનુ માનભગ ને દુ:ખિપણુ ભ્રની શકતુ નહિ પોતાના ઘર ને ત્યા તે હેની પણ ... ગમ્મત ન ... ૫ તી એટલે પોતાને પિયર ચાલ્યા જતી ને ત્યહા અવકાશઓ ફરી ... હેની બાલ્યાવસ્થાના મધુર સ્મરણો હેના '**હૃદયની ગુપ્ત નિરાશા**' એ પાડના ચીરાઓ સાંધી શ્હોતા શકતા હેને ખબર નહોતી કે સુખમય સ્મરણો તો શોકના અગ્નિમા ઘી હોમે છે હેને તો મહિયર પણ પીડાનુ સ્થાન થઇ પડ્યુ. ત્યહા હેને રજની ને હેના મધુ હાસ્યનુ અસહ્ય ભાન થતુ

જ્યહારે તે યુવતી હતી ત્યહારે હેના મનમા ઉર્મી પાછળ પ્રેમ ને પ્રેમની પાછળ ઈર્ષ્યા ઘસડાયા આવતા પણ જેમ વય વહેતા ગયા તેમ પ્રેમનુ ઝરણુ નિરાશાના કિરણોથી ધીમે ધીમે સુકાઇ ગયુ ઈર્ષ્યાનુ પ્રાબલ્ય લોહીત રસુ થયુ ને અન્ય સુખી હૃદયોને ચીરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યુ જે અગ્નિ હેના અન્તરમા બળતો હતો તે પાછો પ્રસારી સારી સૃષ્ટિને પ્રલયના પડદા નીચે દાબી દેવા ઈચ્છતો પણ એ અગ્નિ એના અન્તરમા પૂરાયો હતો તે બીજે ક્યાય જઇ શકતો નહિ–મોકલી શકાતો નહીં–અનન્ત જનોનુ એટલુ ભાગ્ય !

જ્યહારે રજની હસતી ને પોતાની સખીઓ સાથે વાર્તાલાપ કરતી ત્યહારે મહાલક્ષ્મી આસુરી સપત્તિની આરાધના માગતી ને પ્રાર્થતી 'ઓ સહાર શક્તિ' ઓ પ્રલય દેવ ! આના હાસ્યપ્રકાશ હવે હૂ ઝીલી શકુ એમ નથી–એ હાસ્યપ્રકાશમા હૂ હવે ન ઝીલી શકુ મ્હે કોઈ દિવસ કોઇનુ કઇ બુરૂ કર્યું નથી ત્યહારે આ અનન્ત અગ્નિમા મ્હારે શા માટે બળવુ જોઇએ ? એ હાસ્ય બુઝાવ, ઓ દેવ ! એ હાસ્યપ્રકાશ બુઝાવ !'

(૩)

દુનિયાને ઠગવા જે હાસ્યની છટા વદનપર રાખવાની લક્ષ્મીને ફરજ પડી હતી તે મૃત્યુના આગમને બીનજરૂરી બનાવી બીજુ કંઇ નહીં તો લલાટપર સૌભાગ્યતિલક કરવાનો હક્ક લક્ષ્મીને આપનાર પતિ હવે છેલ્લા સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો–કોને ખબર કે ક્યા અગમ્ય પ્રદેશમા ? લક્ષ્મીના ગુમાનની છેલ્લા કાયાગે હેની સાથે ઉડી ગઈ ભાન મહેનમા તે પુન આવી ને બાગની સ્હામેના એક ખડમા આશ્રય લીધો હવે તે મગરૂર ડોળતી ગુમાનભરી કે અલકમિજાજી ન્હોતી હા એ નો સુખના સગ્રામમા પરાજિત થયેલુ લોહીભીનુ દ ૫ હતુ પણ જન્મથી જ લક્ષ્મીને મ્હાત્મ આપનાર પ્રભુગોપર નષ્ટ્રયું વિજય મેળવીને લક્ષ્મીનુ માન સપૂર્ણ ખડિત ... અગમ્ય હાથમા હતુ બીજુ પણ હતુ સ ... દરિદ્ર રજની, લક્ષ્મીના ખડની બારીમાથી હમેશ નજર પડતા એક ભોગ પ થરના ગૃહમા, સ્હામે જ રહેતી હતી

નવ ... મુનાસના પત્તા ... ૦-૮-૦ ... ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

પોતાનું આવું ૮૮ સુધી તો લક્ષ્મી તે વખત રજનિ જતી નહીં પણ એના ખંડની ... મ્હાયું જ એ સુમાની ધર ઉભેલું હતું ને તે દક્ષિણમાંથી ... જતી તેની નજર ...

...

પણ લક્ષ્મીના ... તો તે હદ પણ ... વધી હતી, ને ... સુમાની સમજ સપૂર્ણ સ્નેહ ને ... રજનીને ... સપૂર્ણ હતું.

જ્હારે રજની પોતાનાં ... બાળકો સાથે રમતી ત્હારે લક્ષ્મી ... "... કેમ મ્હારાં ... તે એ ... રીતે પચાવી શકે?" ... બાળકો માટે ... પણ પોતાના બે બાળકો પોતાના નહીં ને રજનીના ... શિવસુન્દરને તે જોતી ... ' રજની જેવી માટે આવા મધુરા નયન ... આનન્દ એને ક્યહાંથી મળતો ... એમના આ વિનાસ મ્હારાથી નથી ... જાગૃત ... નહીં તો તું સર્વજ્ઞ ને સર્વશક્તિમાન શા માટે?

... પડદામાંથી ... શશિ માફક આ ... પીડાની શ્યામળતામાં પૂર્ણ ... સખીઓએ ... પ્રકાશનો પુરો ... શિવસુન્દર ... સ્મરણ ... ત્યારે તે ... સુન્દર ... પણ ત્યારે તો સ્નેહ, સુખ, ને સર્વ ત્હેની ઇચ્છાને ...

અધીન હતુ, તે હવે તે હ્‌વે તો ત્હેના ખાતી ૯ નમા ધર્મ ઠ્યાની જવાનની ગઈ શિવય બીજુ ન્હોતુ જે સુખ પામમા પ્રકાશ પ્રક નિ તે હવે ભય તે તદ્દન નામ થયુ હતુ એટલે હવે શ્યામ ને ... પ નહી ત્યાના ... ભાગવે છે ને પ્રકાશ વિસ્મયની ધૂનિમા રગદોળાય છે પોતાના ... થી ... ને ઘરમા જતી વખતે હમેશા શિવસુન્દરીના ખડ નીચેથી જતો ... લક્ષ્મી ... હતો ... એ બાગમાથી શિવસુન્દર પોતાની ... મા જતો દરવાજે ત્હારી ગાડી ... જતી એટલે શિવસુન્દર ... ... ગાડી ... ... દૃષ્ટિ ... નાખતો ત્હેવુ ન્હાનુ ... હાથ હલાવી ... ... માની સાડીના ... ... ચિત્ત દૃષ્ટિમર્યાદાની બ્હાર ... ... તે ગાડીમા ... સંગતે ... પ્રસંગની ... ત્હેના ... મદાન લક્ષ્મી હમે ... ... જ્હારે ગ્હાને ગાડીના ... ... મગીતમા ... ... મા બધુ આવ્યા ... ને પોતાની ... ... પતિને ... ... જતી ... ત્હેના તોડી આવતી.

મહાનલક્ષ્મીની નજર ... તથા આ ... પ્રસંગ ... ... કામા ... પડતા ... ... ત્હેને મગીનાનુ હતુ' પણ ... હૃદયના ... સુખવિનાશ ... લેતા હાથોનો ... ... થાય ? ... નાશ! ને તે મોટી ઉઠતી ' ઉતાવળ ..., દેવ ! આ નથી સહન થતુ હવે !'

કોઈ આ ... ત્હેની પ્રાર્થના સાંભળી મદદ આવ્યો કે કેમ ત્હેની અમને ખબર નથી પણ જે ઝીણી અનિવાર્ય શિવસુન્દરના ... ... સમાનતાથી ... ... ત્હેની જીવનની પુષ્પવાટીપ એ ... પ્રસંગના ... ... તે ... બાગમા ... ... ન્હાનુ ... ... ઉડતા, તે કોઈના ... ચમકાર ... ... ન્હોતા ... ... ગાડીનો અવાજ સંભળાયો નહિ ને કોઈ ... ઑફિસે જતા પિતને આલિંગન ... ... નહીં ... આનન્દના ... ઉડતા ... ... ઘરના નોકરો આમ તેમ દોડતા હતા ને ત્હેમના મુખ પર પણ કોઈ વિચિત્ર ... હતી ... ... વિચારા રડતા રડતા નિ ... આશ્રય તળે ગયા.

જ્હારથી મહાનલક્ષ્મી એ પત્થરના ઘર ... ... ત્હેની વિચિત્ર ... નો ... ત્હેને તે ... ... થઈ ... આમ એકાએક કેમ ... હશે ? એ ઝરણુ આમ એકાએક ક્યા સુકાયુ હશે ? અપાર ... ભીંત ... પણ આ અગમ્ય મૌનનુ કારણ જાણી લેવા લક્ષ્મી અત્યંત આતુર થઈ.

ત્હેણે તપાસ આદરી કોઈએ કહ્યુ ' શુ થયુ ? જ્હારે કોઈ ... ડુબી જાય ત્હારે ... ... જે સ્થિતિ થાય, તે થયુ છે એમના ... જીવનમા ... ... છે ગૃહપતિ એકાએક માંદા

સુધામમરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

પડ્યો છે ને જીવ જોખમમાં છે 'કોના વિષમય ઈચ્છાવાયુનું આ દુઃખદ પરિણામ હશે?" મહાલક્ષ્મીએ વિચાર્યું "કોની વિષમય વાસના" પણ એ પ્રશ્ને એને સંતોષ આપ્યો નહીં ઘણાં વર્ષો પછી તે આજે પોતાની સખીને ત્હાં ગઈ શોકની પ્રતિમા જેવી રજની બ્હાર આવી ને પોતાની સખીના હાથ પકડ્યા ને બોલી "લક્ષ્મી, બાળપણથી આપણે બ્હેનપણીઓ હતી, મ્હારા જીવનના સુખી દિવસોમાં હું ત્હને ભૂલી ગઈ, પણ બ્હેન, જ્યારે કરાળ કાળનો પડછાયો મ્હારૂં ઘર ભરી દે છે ત્હારે આપણે પાછા મળિયે છિયે યુવાનીમાં ત્હારી પાસે જે હોય તે બધું તું મ્હને આપતી ને કોઈ અકથ્ય ભાવ મ્હને આજે એ ખાતરી આપે છે કે આ મ્હારૂં સુખી જીવન કરુણ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્હારે પણ ત્હારો પ્રેમ મ્હને તરછોડશે નહીં"

મહાલક્ષ્મી બોલી શકી નહીં કે "ત્હારી પાસે જે છે તે બધું મ્હારી પાસેથી આવ્યું છે—ને મ્હારૂં જ છે, ચોર!" તે મૂંગી મૂંગી જે ખંડમાં શિવસુન્દર મૃત્યુના અગમ્ય ભેદની રાહ જોતો હતો ત્હાં આવી જેહના પ્રકાશકિરણો, પોતાના લગ્નોત્સવ સમયે પોતાનું અન્તર ચીરી પહેલી જ વાર ઉંડા ઉતરી ગયેલા તે સુન્દર શિવસુન્દર તે આ જ? તિરસ્કૃત રમકડાની માફક જે પુરુષને લક્ષ્મી-માનપતિ લક્ષ્મી-ફેંકી દઇ શકી નહીં તે શિવસુન્દર આ? નિર્દય, ક્રૂર, મૃત્યુના કારમા પંજામાં સપડાયેલ આ પુરુષ તે જ? તે ગૌરવશાળી હાસ્ય ક્યાં? તે તેજસ્વી નયનપ્રકાશ ક્ય્હાં?

જે શિવસુન્દરના નયનો એક વખતે ત્હેને સ્નેહભાવે પૂજતા તે શિવસુન્દર લક્ષ્મીના હૃદયના કોઈ વિસ્મૃત ખુણામાં વર્ષો સુધી પડ્યો રહ્યો હતો—ત્હેના તરફ વિચારનું એકાદ કિરણ ફેંકવાની દરકાર પણ લક્ષ્મીએ ન્હોતી કીધી—તે શિવસુન્દર પોતાના એકાન્ત વાસમાંથી ત્હેના સ્મરણ પ્રદેશમાં આગળ તરી આવશે તે આ મૃત્યુના ફિક્કા શિકારની બાજુમાં વિચિત્ર રોફ બતાવતો ઉભો રહ્યો ત્હેને સ્મરણ થયું કે ત્હેણે જ શિવસુન્દરના હૃદયમાં પ્રેમ-તણખો નાખ્યો હતો પણ જ્યહારે ત્હેનો ત્યાગ થયો ત્હારે ત્હેના પ્રેમના પ્યાલાનું પ્રત્યેક બિન્દુ બીજી વ્યક્તિના જીવનમાં રેડાયું ને પ્રથમ પ્રેમનું પાત્ર-સદાને માટે ખાલી ને તરસ્યું જ રહ્યું ત્હેનું મૃત્યુ નજીક આવતું હતું, પણ લક્ષ્મી ઇચ્છતી હતી તે આ? પોતાના પ્રિયજનની આ દશા થાય તે તે વાંછતી હતી? તીવ્ર વેદનાથી ત્હેનું હૃદય ધબકવા લાગ્યું, ને ત્હેનો આત્મા બોલી ઉઠ્યો "ઓ મૂર્ખ અબળા! ત્હેં શું કીધું? ત્હારે આ ન્હોતું જોઈતું મ્હારી પ્રાર્થનાનો અર્થ મ્હને હવે સમજાય છે! ઓ પ્રિય! મ્હારી વેરી ઈર્ષ્યાએ મ્હને એવી કીધી ને અરણ્યે માર્ગે ભમાવી મ્હને વાસના ત્હારી હતી ને નહીં ત્હારા મૃત્યુની" હૃદયની વાસનાના નગ્ન સ્વરૂપ સમક્ષ તે ઉભી રહી નહીં, એ પ્રકાશ ન જીરવાયો ને તે પોતાને ઘેર નાસી ગઈ કરુણ દુઃખના હજારો વર્ષના આંસુ ત્હેણે ફક્ત એક દિવસમાં ખેરવ્યા, પ્રાર્થના કીધી, પીડા પામીને વેદનામાં છાતી ફાડી વાળ ખેંચવા લાગી "ઓ પ્રભુ! આટલો નિર્દય મા થા આવી રોષદષ્ટિ મા રાખ, મ્હને કચરી નાખ પણ ત્હેને જીવવા દે પ્રભુના બાણુ અગ્નિ મ્હને ભલે સળગી જાય—હું

કૃષ્ણચરિત રૂ. ૧-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

એક તણુએ અહીંથી ખસીશ નહીં પણ હું જીવન પાછું આપ મ્હારી બધી દુષ્ટ પ્રાર્થનાઓને. અમન મ્હારાપર જ કર, પણ હેને બચાવ ”

પણ જે જાય તે પાછા આવવા માટે? તે તો ગયો ત્યારે હેના મહાલક્ષ્મીએ પોતાના હાંગિને તૃપ્ત કરવા એક પ્રાર્થના કરી હતી, ને તે જે આતુરતાથી રજનીતે રને હેને પ્રાપ્ત થતું પણ રોમની કૃતઘ્ની બાપ માફક એના સંતાનના વજન નીચે તે પ કચરાઈ ગઈ

વસુમા આ એક નવો પરાજય હેણે ધાર્યું હતું કે હેનું બગતું ત પ રજનીના આંસુમ શાન્ત થઈ જશે પણ હવે રજનીની આંખમાંથી એક આંસુ પડતું ત્યાં લક્ષ્મીની આંખમાંથી હજાર પડતા પોતાનો નિશ્ચય ગયો માટે જની રડી, અને મહાલક્ષ્મીનું જીવન અશ્રુપુરથી છલકાવા લાગ્યું—જ્યહારે હેનો આત્મા ધારવ આત્મા, ઉન્હા દીર્ઘ શ્વાસ નાંખતો ' ઓ પ્રિય ! મ્હં ત્હારા પ્રાણ લીધા ! હાર ! મ્હું જ ત્હારું ખૂન કર્યું !'*

ૐતત્સત્

તિલક મહારાજને ચરણે

લેખક—રા જમાલ હીરજી દેવાણી

ધન્ય ! ધન્ય ! ભારત બાલક-પ્રતિપાલ !
ધન્ય ! હો, ધન્ય ! તિલક-મહારાજ !
ધર્મક્ષેત્રમાં પ્રગટ્યા એ ! નરપુંગવ નરપાલ !
ગીતાભાષ્ય રચી અભયગર્જને કર્યો વિજયડંકો —ધન્ય ! ધન્ય૦
લીધા ભીષણ વ્રત ત્હેં અવિરામ
ત્યજ્યાં ત્હેં, સદા સ્વ-ન સુખધામ,
આર્યદેશને ઉજ્જવલ કરવા, રચી વેદી પ્રતિભાસ,
કારાગૃહને -યોં પુનિત ત્હેં રચી ભાષ્ય અભિરામ —ધન્ય ! ધન્ય૦
ધરી જન્મ પાવન કીધી મહી, રાજ !
કર્યા પાવન ભારતના બાળ
મહારાષ્ટ્રના મહારાજવી ! મુકુટમણિ તુજ રાજ્ય
સ્વયંભૂની સમ સ્વયંપ્રકાશે, કર્યું હિન્દનું ગાન —ધન્ય ! ધન્ય૦
તારે નભમંડલમાં રવિરાજ,
તથા જનમંડળમાં મહારાજ !
' સ્વરાજ્ય 'ની તવ પ્રચંડ ઘોષણા ઘૂમે ખ પ્રતિ ખ,
અમર નાદથી ઘૂમે વોરણા કેસરીના પ્રતિધ્વન —ધન્ય ! ધન્ય૦

---

* આ વાર્તા અનુવાદ છે મૂળ વાર્તા તિ ની કઇ ભાષામાં પ્રથમવાર પ્રગટ થઈ છે તે રા. નાયુ બાદમે અમને જણાવ્યું નથી એટલે અત્રે આપેલી જ નામ લીધી છે—સ ઑ

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ અને એમ ત્રિપાઠી અન્ડ કંપની, મુંબાઈ

રહ્યા ગિરિ અડગ સદા નભ ઉર,
મહાપુરુષો સ્થિર કીર્તિ ઉર
શિવાજી છત્રપતિ મહારાજે, વીંધ્યા ધર્મતન પૂર
આર્ય દેશને ઉદ્ધાર્યો 'સ્વરાજ્યધ્વજ' ત્હેં રોપ્યો, —ધન્ય! ધન્ય૦
ધર્મવીર તન ધનનજ્યોત મહારાજ,
ઝગ્યા ગયા! હા! પણ એ અવિનાશ,
પ્રતિકૂલતા ના અનિલ વચ્ચે, અજિત, અખંડ મહાન
હિમાદ્રિસમ તન દેહદુર્ગથી દીધો અભયનો દાન! —ધન્ય! ધન્ય૦
કીધો બહુ ધર્મશાસ્ત્ર અભ્યાસ,
કીધો પછી કામ્યકર્મનો ન્યાસ
મેરુનગની અટારીએ જ્યમ ચમકે તીજ સમા,
તુજ ચિન્તનરન-સરમાંહી મેવા કર્યો જીવનનો! —ધન્ય! ધન્ય૦
શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રસમ હતો યોગિમહારાજ,
ધર્માન્દોલન-પટુતાનો તાજ
ગીતાશાસ્ત્ર શસ્ત્ર ધરીને, કીધો અભય પ્રચાર
'શઠં પ્રતિ શાઠ્યમ'નો ઉદ્ઘોષ, ભ મહી ઝગાર —ધન્ય! ધન્ય૦
અનલ પર તે કરી સંહાર,
જીવનપર્યંત લડી ત્હેં જંગ
અન્તે જીવનવિગ્રહમાં તુજ દેહદુર્ગ પડ્યો
મહારાજ-અધિરાજ જતા હા! પ્રાણપ્રાણ ખળભળ્યો —ધન્ય! ધન્ય૦
ઋષિમુનિઓના એ પ્રતિહાર!
કીધી કીર્તિ ઉજ્જ્વલ મહારાજ!
ઋષિમુનિઓના પુણ્યક્ષેત્રમાં, સ્થાપ્યો ધર્મનો સ્થાન,
રાષ્ટ્ર રાષ્ટ્રમાં પ્રમાદ ત્યજીને કરી પ્રીતિ અવિનાશ! —ધન્ય! ધન્ય૦
ગિરિ શિખરે શિખરે તુજનામ,
નદી, ઝરણાં રટતાં તુજ નામ,
નક્ષત્ર મને પ્રભાતનો ત્હું પ્રતિ પૂર્ણ પ્રતિપળ
દિગ્દિગન્ત તુજ 'જય' ઉચ્ચરતા ભારતનું મંદિર —ધન્ય! ધન્ય૦

ગીનાનતી જીવનકલા ૨ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ઉદ્ધાર

લેખક—રા. રતનસિંહ તુલસીદાસ ઠક્કુર

ગૌરી એક જુના ખાનદાન રઇશની ઘણા લાડ પ્યારથી ઉછરેલી રૂપવતી કન્યા છે તેના પતિ પરેશે પોતાની જ કમાઇથી ગરીબાઇની હાલતમાંથી થોડી ઉન્નતિ કરી છે જ્યાં સુધી તેની અવસ્થા સારી ન હોતી ત્યાં સુધી ગૌરીના માતાપિતાએ દુઃખ થવાના ભયથી તેને આસરીયામાં મોકલી ન હોતી ગૌરી વયમાં થોડી જ પોતાના પતિના ઘેર આવી છે

જણાય છે કે આ જ કારણોથી પરેશ પોતાની આ યુવતી સ્ત્રીને પૂર્ણ રૂપથી પોતાના કાબુની સમજતો નહોતો એટલે ડરવાનો તો તેને જ થઇ ગયો હતો

પરેશ જોરીયા પ્રાંતમાં કોઇ સાના હોદ્દામાં વસવાટ કરતો હતો ઘરમાં કોઇ આવેલ ઉત્સાહ જેવું ન હોવાથી એકલી સ્ત્રી માટે તેનું ચિત્ત ઉદ્વેગપૂર્ણ રહેતું જ્યારે જ્યારે અનિયમિત વખતે તે ઓટમાંથી ઘેર આવતો પહેલ પહેલા પતિના આવા આ ક્રમ-અગમ્યનું કારણ ગૌરી બરાબર સમજી ન શકી

પરેશે એક એક કરી સર્વ નોકરોને અકારણ છોડી દેવા માંડ્યો કોઇ પણ નોકર ઝાઝા દિવસ ટકવા પામતો નહિ તકલીફ થવાના ભયથી જે કોઇ નોકરને તે રાખતો તેને તો તે ખાસ એક મીનીટ પણ રાખતો નહિ આવી નેકરિની ગરીબીને જેટલી પીડા થતી તેટલો જ પરેશ અસ્થિર થઇ જઇ ને કોઇ અદભુત ઘરનો...

આખરે પોતાને ન સમજાતી એવા કારણે જ્યારે પરેશે એ તમામ ગીને ઓન્હો નિવારણ કરવા માંડી દીધા ત્યારે તે અસહ્ય ગૌરીના કાને પણ પહોંચ્યા લાગી અભિમાનિની સ્વલ્પભાષિણી નારી અપમાનથી ઉશ્કેરાઇ મિજાજની માફક અગ્ના અસર બળવા લાગી આ મન તનમાં પતિના પ્રત્યે પ્રેમ ખજાનની માફક પીને બન્નેને જુદા કરી દીધા

એક વખત પોતાની તીન લાગનો પ્રકાર ગૌરી ઉપર પડી જવાના ડરે જ્યારે પરેશની શરમ છુટી ગઇ ત્યારે તે ખુલ્લી રીતે ગૌરીની વાત વાત પર એક નારી તરીકે જ તેની સાથે કઠોર કરવા લાગ્યો નિષ્ઠુર અનાદર અને તીક્ષ્ણ કટાક્ષોના આઘાતોથી ગૌરી પરેશ જેટલું સતાવવા લાગી તેટલી જ તેની સાથે મમતા વધારે વધવા લાગી

આ પ્રમાણે સ્વામીના સુખથી નિરાશ થઇ પુત્રવિનાની તરુણીએ પોતાનું મન ધર્મમાં લગાડ્યું હરિસભાના નવા પ્રચારક બ્રહ્મચારી પરમાનન્દને બોલાવી તેણે મન્ત્ર લીધું અને તેમની જ પાસેથી તે ભાગવતની વ્યાખ્યા સાંભળવા લાગી નારીના સમસ્ત વ્યર્થ સ્નેહ અને પ્રેમ માત્ર ભક્તિના રૂપમાં એકત્ર થઇ કરી ગુરુદેવના ચરણ-કમળોમાં સમર્પિત થયો

પરમાનન્દના સાધુચરિત હોવાના વિષયમાં પણ દૂર સુધી કોઇને શંકા ન હોતી અને તેમની પર શ્રદ્ધા રાખતા પરેશ તેમની નિંદા કરવાને અશક્ત હતો આથી જ આ વાતે ગુપ્ત જ ગમની માફક તેના મનના નિકટ સુધી ઘર કરી લીધું હતું

ભારતનો ટકાર (સર્વ શક્તિનના ઠાર્યો) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપ

એક દિવસે નજીવી વાતપરથી આગ સળગી ઉઠી પરેશે ગૌરીના સામે પરમાનન્દને દુશ્ચરિત, નીચ આદિ અપશબ્દ કીધા અને ગૌરીને કહ્યુ-' ના । શાલિગ્રામને સ્પર્શ કરી સોગદ તો ખા કે મનમા ને મનમા તુ શુ તે ભગતના ભગતની નમ નથી કરતી ? "

ખીજાયલી નાગણની માફક ઉઠતી ઉઠી અને મનારકી સ્પર્ધા બતાવતી અચકાતા અવાજે ગારીએ કહ્યુ-" હા, ચાહુ છુ તમારી મરજી પડે તે કરો " પરેશ તે જ વખતે વ ી તાણી મારી કોર્ટમા ચાલ્યો ગયો

ગારીના ક્રોધની હદ ન રહી બેઇ પણ રીતે દરવાજો ઉઘાડી તે તે જ વખતે ઘરમાથી ચાલી ગઇ

બપોરે એકાતમા પરમાનન્દ એકલો બેઠી શાસ્ત્ર મનન કરી રહ્યો હતો એકાએક વર્ષા દિનાની વિજળીની માફક ગૌરી ત્યા જઇ પડી ગઇ

ગુરૂએ કહ્યુ —' આ શુ ? "

શિષ્યાએ કહ્યુ-" ગુરૂદેવ અપમાનિત સસારમાથી મારો ઉદ્ધાર કરી લઇ ચાલો હુ આપના ચરણનતમા મારૂ જીવન અર્પણ કરીશ

પરમાનન્દે ઘણુ કહી સમજાવીને ગારીને ઘેર મોકલી દીધી કિન્તુ હાય ગુરૂદેવ તે દિવસના અકસ્માતથી છિન્નભિન્ન થયેલો અધ્યયન યત્ન શુ ફરી પૂર્વવત એકનિષ્ઠ થઇ શકશે ?

પરેશ જ્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે દરવાજો ઉઘડેલો જોયા તેણે સ્ત્રીને પૂછ્યુ-' અહિ કાણ આવ્યુ હતુ ?

સ્ત્રીએ કહ્યુ- ' કોઇ નહિ, હુ ગુરૂદેવને ત્યાં ગઇ હતી '

પરેશનુ મુખ અલ્પ કાળ માટે પીળુ અને પછી લાલ ચોળ થઇ ગયુ તેણે કહ્યુ-" શા માટે ગઇ હતી ?"

ગોરીએ કહ્યુ-" મારી ખુશી "

તે દિવસથી ઘરપર પહેરા બેસાડી સ્ત્રીને ઘરમા પુરી પરેશે એટલો ઉપદ્રવ શરૂ કીધો કે જેથી આખા શહેરમા બદનામી ફેલાઇ ગઇ

આ નીચ અપમાન અને અત્યાચારની ખબર પડતા પરમાનન્દની હરિચિંતા દૂર થઇ ગઇ આ શહેરને સીઘ છોડી જવા જ તેણે ઉચિત ધાર્યું પરતુ દુ ખીને છોડી કોઇ પણ પ્રકારે તેઓ દૂર જઇ ન શક્યા સન્યાસીના આ કેટલાક દિવસોનો ઇતિહાસ અતર્યામી જ જાણે છે

આખરે ગૌરીને નજરકેદીની દશામા જ એક દિવસ પરમાનન્દનો પત્ર મળ્યો -"વત્સે, મે આલોચના કરી જોયુ કે આથી પહેલા અનેક સાધ્વી રમણીઓ કૃષ્ણ પ્રેમમા સસારને છોડી ચુકી છે અને સસારિક અત્યાચાર થી કાણે ભગવાનના ચરણારવિંદમા તારૂ ચિત્ત લીન થતુ હોય તો સૂચિત કરજે ભગવાનની સહાયતાથી તેમની સેવિકાનો ઉદ્ધાર કરી

શેરલોક હોમ્સનું નવુ પરાક્રમ રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પ્રભુના અભય ચરણોમા અર્પણ કરવા પ્રયાસ કરીશ કદાચ પુન ઘણી એકાદની સુનસારના બપોરે એ વાતે ઇચ્છા હશે તો પુષ્કરિણીના કિનારે મારી ભેટ થઈ શકશે. ”

ગૌરીએ પત્રો બાનમા બાંધી અંબોડામા છુપાવી રાખ્યો. એકાદશીના દિવસે બપોરે સ્નાન કરતા પહેલા બાન છોડતી વેળાએ ગૌરીએ જોયુ કે ચીઠી નથી. તેને શંકા થઇ કે ચીઠી બિછાનાપર પડી ગઈ છે અને તે સ્વામીના હાથમા ગઇ છે. સ્વામી તે ચીઠીને વાંચી જ્યારથી મનમા બળી રહ્યા હશે. આ વિચારથી ગૌરીને એક પ્રકારનો વેદનામય આનંદ થયો. કિંતુ તેના શિરનો ભૂષણરૂપ પત્ર પારકીના હાથમા પડી લાંછિત થઈ રહ્યો છે એ કલ્પના પણ તે સહન કરી ન શકી. તે તરત જ સ્વામીના ઓરડામા ગઇ.

તેણે જોયુ કે સ્વામી જમીનપર પડી શ્વાસ લઈ રહ્યા છે. મોંમાંથી ફીણના ગોટા નીકળી રહ્યા છે, આંખના તારા ઉપર ચઢી ગયા છે. જમણા હાથની બંધ મુઠીમાથી તે પત્રને ખેંચી લઈ તરત જ તેણે ડૉક્ટરને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો.

ડૉક્ટરને આવી કહ્યુ–“ એપૉપ્લેક્સી–આ સમયે રોગી મૃત્યુના શરણે થઈ ચૂક્યો હતો.

તે દિવસે કોર્ટમા પરેશનો એક જરૂરી કેસ હતો. સંન્યાસીને આટલે સુધી અનિષ્ટ થયુ છે તે ચર્ચાને ભણીને જ તે ગૌરીને મળવા માટે તૈયાર થયો હતો.

સવાની વિધવા ગૌરીએ બારીમાથી ગુરુદેવને ચોરની માફક પુષ્કરિણીના કિનારે ઉભેલો જોતા તરત જ તેણીએ દૃષ્ટિ નીચી કરી લીધી. ગુરુ ક્યા ક્યાથી ઉતરી ખાતા અહિં આવ્યા છે તે વાત વીજળીના પ્રકાશમા તે જ વખતે તેના હૃદયમા પ્રગટી નિકળી.

ગુરુદેવે બુમ પાડી–“ ગૌરી ”

ગૌરીએ કહ્યુ– આવુ છુ ગુરુદેવ ’

મૃત્યુના ખબર સાંભળી જ્યારે પરેશના સંબંધીઓ તેની ક્રિયા માટે આવ્યા ત્યારે જોયુ તો ગૌરીનુ મૃત શરીર પણ સ્વામીના શબની પાસે જ પડેલુ હતુ. તે વિષ ખાઇ મરી ગઇ છે.

આજ કાલ આ આશ્ચર્યજનક સહમરણના દૃષ્ટાન્તથી–સતીમહાત્મ્યથી–સર્વ સ્તમ્ભિત થઇ ગયા. *

---

* ડૉક્ટર રવીંદ્રનાથ ટાગોરની વાર્તાનો અનુવાદ

સુનામગરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨–૦–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કં

અમૃતસરને અભિવન્દન.

લેખ —શ્રી સીતારામ જે. શર્મા.

(સૈયા લાવણી)

અમૃતસર તુજને અભિવન્દન
ગુરૂ ગોવિંદની રમતભૂમિ!
પૂન્ય પુરી વીર શીખ પ્રજાની,
નમીએ તુજના રણાગ્રભૂમિ
સ્વતંત્રતાની વેદી મહિં ત્હેં—
મનિ અર્પ્યું નિજ આત્મતણું
હિંદ ઇતિહાસે કોરાયું
નામ જાલીયાનાવાલા તણું
અમૃતસર તુજ બાગ મધ્યે,
નીર વહે અમૃત ના
તુજ પ્રેમ સુધામ વિષે,
રોગી રહ્યા રોગ વિના
તુજ નદીએ રક્ત સિંચાયા
હિંદતણી મુક્તિ માટે
ચેતનની વીર નગરી ત્હેં
સર્વ ત્યજ્યું સૌને માટે
ભલે દીન વેશે ઢંકાણી,
આત્મા તુજ ગૌરવશાળી,
સ્વતંત્રતાના પ્રાચીન યુદ્ધે
કે નીતિ ઉજ્જવલ ત્હારી
ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે,
નામ રહ્યું અંકિત ત્હારૂં
ભારત કેરી પાટભૂમિ
તુજને અભિનંદન હો સદા!

—

મેરકન્ટાઇલ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ અને ઍન્ડવાન્ટ હિન્દુલાલ રૂ ૦—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

ગ્રન્થાવલોકન.

[ગતાંકથી ચાલુ]

૩૭ કથામંજરી—ભાગ ૧ લો

[પ્રકાશક દ. સનાતન અને ગી. મહેતા, અમદાવાદ]

આ નાની વાર્તાના સંગ્રહમાંથી વેશધારી, રખાવાળી અને 'પ્રિયબાલા' ટૂંક હતમ પ્રકારની કૃતિઓ છે 'તારાનું અભિમાન' માત્ર એક અદ્ભુત બનાવમાલાનું વર્ણન છે અને 'વિરહ', 'નમનનો સંતાપ, 'રમ,' 'પૈસો કે પ્રેમ, અને ઝમકાનો સ્નિગ્ધ એ કૃતિઓ વાર્તાના ગ્રા સમાધિઘોના જેવી છે આ પાંચમાં તેમ કેટલામાં પણ કૃતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વાર્તા રચના કર્તા વ્યક્તિનીતિ અને સમાજનીતિને લગતી અમુક ભાવનાઓનો બોધ કરવાનો હોય એમ જણાય છે આવી રીતે માત્ર ૭ કૃતિઓ, જેમાંની બે—'ડીશમી મનીની ...ના' મરાઠી ઉપરથી અનુકરણ જણાય છે અને બીજી પાંચ બંગાળીના તરજુમા છે એ પાંચના ગુજરાતી તરજુમામાં બંગાળીની છાપ ઓછેવત્તે જોવામાં આવે છે બંગાળીમાં ચાલે પણ ગુજરાતીમાં અતિ સંસ્કૃત ગણાય એવા શબ્દો આવે છે અને 'રચિત' જેવા બંગાળી શબ્દો પણ આવે છે પણ એ પાંચ વાર્તાઓ સારી છે અને વિવરણના તરીકેથી તેમ ભાવનાની વિશુદ્ધિથી ભાષાને મૂલ્યવાન બનાવે છે

પ્રકાશક કહે છે કે આ ભાગ 'સ્નેહના વિવિધ સ્થાનોની વાતોનો સંગ્રહ' છે પણ એ વચન મને બંધબેસતું જણાતું નથી 'માલિ' નામની વાર્તા એક કાબુલી પિતાના પોતાની બાલિકા ઉપરના સ્નેહની અતિ સુંદર રચના છે પણ બીજી પરદેશ વાર્તાઓ પતિપત્નીના સ્નેહની જ છે 'પૈસો કે પ્રેમ' 'ગ. મ. વાત' અને 'પ્રિયબાલા' જેવી વાર્તાઓમાં આ સ્નેહના એક સામાન્ય રૂપ જોવામાં આવે છે, ત્યારે રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની 'એક રાતી' અને 'અપરિચિતા' એ બે કૃતિઓમાં એના ઉંચામાં ઉંચાં રૂપના દર્શન પણ આ સંગ્રહમાં સ્થાન પામ્યાં છે પણ 'અપરિચિતા'માં તો પોતાની માશૂકને કોઈ કાળે પણ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખી શકે એવી ઘટના છે, પણ 'એક રાત્રી'માં નાયિકા બીજાને પરણી ગયેલી છે અને તે પણ જન્મભર ન મળે તો એવા અનાચારના અને કાળમાં સમયમાં નાયક અને નાયિકા નિર્ગુણ અહેત વગર, માત્ર "મને નન આ (ી' એ કરે તેમાં દુનિયાએ જેનું અદ્ભુત મન ભીમાર્યું છે એવા અનિવાર્ય અગમ્ય આ ભૂમિથી એક બીજાની પાસે આવે છે, અને જો કે શબ્દોચ્ચાર પણ કરતા નથી પણ "વર્તમાન જન્મમાં થઈ ગઈ હતી" એવી પરિસ્થિતિમાં 'કેવળ પાંચ છ હાથ જેટલી ટેકરી જમીન ઉપર અમે બે જણ ઊભા રહે છે "હવે જો માત્ર એક જ મોજું આવે તો !" તીના આ એક પ્રશ્ન માત્ર ઉપરથી વિચ્છેદના આ એક વૃન્તમાત્ર ઉપરથી ખમી જઈ અમે બને જાણે એક થઈ જઈએ !'—એ ભાવ બનેના હૃદયમાં એકસરખો વ્યાપી રહે છે અમે બેએ એક થયું એ અમ બેનો જે મોગમાં મોગ

, ઘવિતના કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ

ધર્મ, જે સંસારની કુટિલતાએ મોટામા મોટો અધમ મનાવી દીધો, તે આ જનરૂપ યમ અમને બંનેને એક સાથે તાણી જાય તો અમે એ રીતે બીનકુલ પાપ વગર સિદ્ધ કરી શકીએ, એ જ નિશ્ચય કરી લીને અને એ રેવાને કાંઠાના કનારા પાણી સામે અને આકાશમા જોતાંજોતાં જ લગભગ અચેતનપણામા ગાજે છે આ સાત પાનાની નહાનીશી વાર્તાનો કરુણ રસ આ અનોખેસ પોતાની ચોપડીમા બીજે ક્યાંય નથી.

(પ્રો) બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર.

૨૧. મધ્યમ નાટક

[ભાષાન્તરકર્તા રા કેશવલાલ હ ધ્રુવ પ્રસિદ્ધકર્તા ઝી ગુ અમદાવાદ પાના ૮૦ મૂલ્ય આના બાર]

અત્યાર સુધી ભાષાન્તરકાર તરીકેની અપ્રતિમ ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરનાર રા કેશવલાલભાઈને જ હાથે ભાસના નાટકોની પ્રસાદી, ભાષાન્તર દ્વારા ગુર્જરરાષ્ટ્રને મળતી જ જાય છે તે ગુર્જર સાહિત્યનુ અહોભાગ્ય છે બીજો કોઈપણ ભાષાન્તરકાર, ભાષાન્તર કરવામા એમના જેટલો સફળ થયો હોય તેવુ હજુયે જણાતુ નથી એ જ બતાવી આપે છે કે રા કેશવલાલભાઈનુ સ્થાન સાહિત્યક્ષેત્રમાં જેટલુ ઉંચુ થાય, તેટલુ ઓછુ છે

રા કેશવલાલભાઈની ભાષાન્તર-પદ્ધતિ સંબંધે તો કાંઈયે બોલવાનુ હોય જ નહિ અમરુશતક અને ગીતગોવિંદના ભાષાન્તરોએ ગુર્જર-સાહિત્યમા જે મિરાત મેળવી છે, તે ખરેખર અનુપમ અને વિરલ જ છે આવા પુસ્તકોના ભાષાન્તર કરવામા રા કેશવલાલભાઈ સપૂર્ણ રીતે સફળ થયા છે, ત્યારે ભાસના સાદા ભાવવાળા નાટકોના ભાષાન્તર કરવામા તેઓ નિષ્ફળ ન જ જઈ શકે એ સ્વાભાવિક છે

ભાષાન્તરની વાત એક બાજુએ રાખીએ, તો પણ રા કેશવલાલભાઈના ભાષાન્તરોની ખરી ખૂબી એમની વિદ્વત્તાભરી પ્રસ્તાવનામા જ સમાઈ છે રા કેશવલાલભાઈ જેવા સંસ્કૃત પ્રાચીનતાના અભ્યાસક ગુર્જર રાષ્ટ્રમા ગણ્યા ગાંઠ્યા જ છે આ ગણ્યા ગાંઠ્યા અભ્યાસકોના હાવ સો ગ કેશવલાલભાઈ એકલા જ, પોતાના ભાષાન્તરોદ્વારા, અત્યાર સુધી અધકારમા પડેલી અદ્ભુત પ્રાચીનતાના દર્શન કરાવે છે રા કેશવલાલભાઈ એક ન્હાનકડા સંસ્કૃત નાટકનુ ભાષાન્તર કરે, ત્હોયે ગુર્જરરાષ્ટ્રના સાહિત્યમા મ્હોટો વધારો થાય છે

મધ્યમ નાટક ન્હાનકડુ જ છે, એક અકી છે, ભાગ્યે જ પચાસ પાના ભરાય તેવુ છે, ત્હોયે તેના નાટકનુ ભાષાન્તર બ્હાર પાડતા રા કેશવલાલભાઈ બત્રીસેક પાનનો તો ઉપોદ્‌ઘાત લખી ભાસના મધ્યમ નાટક સબંધે જાણવા જેવી વગેરે વાતો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે મધ્યમ નાટકની વસ્તુને ઉપોદ્‌ઘાતમા રા કેશવલાલભાઈએ સારરૂપે ગદ્ય જ સાદી અને સરકારી ભાષામા આલેખી છે પોતાના પતિ ભીમસેનને મળવાને અધીરી બનેલી હિડિંબા, પારણાને નિમિત્તે પોતાના પુત્ર ઘટોત્કચને કોઈક મનુષ્યની શોધ માટે મોકલે છે હિડિંબા એમ જાણે છે, કે પાણ્ડવોની પાંચડીમા ભીમસેન એકલો જ છે, અને કોઈક પણ મનુષ્યની શોધ કરતા પોતાના પુત્રના હાથમા તો પોતાનો પ્રાણનાથ ભીમસેન જ આવી પડશે, એમ આશા રાખે છે પણ ભાગ્યમ

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ,

માટે વનમા દૂર નિકળી પડેના ભીમસેનને ત્યાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણ કુટુંબ ઘટો ત્કચના હાથમા આવી પડે છે માની યુક્તિથી તદ્દન અજાણ્યુ માતાવત્સલ બાળક બ્રાહ્મણ પાસે તેના ત્રણ પુત્રોમાથી એકની માગણી કરે છે * 'મોટાને આપતા ધર્મવત્સલ પિતાનુ અને ન્હાનાને આપતા વત્સલ માતાનૂ મન પાછુ હઠ્યૂ ' ત્યારે વચલ સ્નેહથી પોતાનો દેહ ઘટોત્કચને અર્પણ કરે છે આત્મતર્પણ કરી લેવા ઘટોત્કચ પાસે રજા માગી, વચલ દૂર આવેલા સરોવર ઉપર જાય છે બ્રાહ્મણ પુત્રને આવતા ઘણી વાર લાગી જાણી ઉચાનીચો થતો ઘટોત્કચ 'મધ્યમ' શબ્દથી તેને બોલાવવા હાક મારે છે આ સાદ સાભળીને ભીમસેન ત્યા આવી પહોચે છે બ્રાહ્મણ પુત્રને છોડાવી ભીમસેન ઘટોત્કચના અગમ્યગની અનેક પ્રકારે પરીક્ષા કરતો હિડિમ્બાશ્રમમા જાય છે ત્યા પ્રેમી દમ્પતી એક બીજાને મળે છે

કવિ શ્રી ભાસના મધ્યમ નાટકમા પ્રશ્ન પૂછાવે એવૂ એક જ પાત્ર છે મનુષ્યસ્મૃતિમા બ્રાહ્મણના નામનો અત્ય શબ્દ શુભ શર્મ હોવો જોઇએ એમ કહ્યુ છે મધ્યમ નાટકમા કેશવદાસ બ્રાહ્મણ પાત્ર છે 'દાસ' અત્ય શબ્દ તો શૂદ્રોને જ લગાડવામા આવતો ભાસે આદિ આવૂ નામધારી બ્રાહ્મણ પાત્ર કલ્પ્યુ હોય, તે શુ મનાવી શકે? પ્રતની ઉકેલણી કરવામા તો ભૂલ નહિ થઇ હોય? આ સબધે કાઇ નિર્ણય થાય તો ઠીક

રા કેશવલાલભાઇના અન્ય ભાષાન્તરોની માફક આ મધ્યમ નાટકનુ પણ ભાષાન્તર સ્વતન્ત્ર કૃતિ જેવુ આપણા સાહિત્યમા ગણાય તો એમા કાઇ આશ્ચર્ય તો ન ઉપજે સંસ્કૃત પુસ્તકોના ભાષાન્તર કરનારાઓએ રા કેશવલાલભાઇની શ્રમ-પદ્ધતિનૂ અનુકરણ કરવૂ જોઇએ રા કેશવલાલભાઈ હજૂએ આવી બીજી પ્રસાદી ગુર્જર રાષ્ટ્રને ચરણે ધરવામા સમર્થ અને શાન્તિ મેળવવા શક્તિમાન થાય, એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ

—૨૦ ઉ૦ પડ્યા૦ બી એ

---

* આ શબ્દો રા કેશવલાલભાઇના જ છે

અનુમતિ ૨ ૨૦-૯-૦ એન અમ નિત્રપાર્ક એન્ડ કંપની, મુબઈ

ઉષા—"સ્વરાજ્ય-પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ)

લેખક—રા. શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ચાતુ સચિત ઐતિહાસિક નવલ)

પ્રકરણ ૨૭ મુ

જીતની હાર.

"તમા તૈસતટા બદ ચરતા ગરજન નાર આ ચગ
ખરપે નાયતાન કે એક ઔરકા નાયતાન ચગ"

"હૈ અહનમે ગ્ના તો ગનભી છનાયે,
કભી ગીતમ ગરીબકી ગરદન ન મારીયે
દો દીનકી ઝીંદગી હય, સનનો સુધારીયે,
બેદાદ કભી હસકી, બાઝી ન હારીયે
ઉનહાર ગીન કભી ન જમાના ગરીબકા
ક્યા બેન બનતે તા સતાના ગરીબકા!" —હુશ્ર.

'They tell me, Liberty, that in thy name,
I may not plead for all the human race
That some are born to bondage and disgrace,
Some to a heritage of woe and shame,
And some to power supreme, and glorious fame,
With my whole soul, I spurn the doctrine base,
And, as an equal brother-hood embrace
All people and for all fair freedom claim!
Know this, O man, whate'er thy earthly fate—
God never made a tyrant nor a slave,
Woe, then, to those who dare to desecrate
His glorious image! For to all He gave
Eternal rights, which none may violate
And by a mighty hand, the oppressed He yet shall save!'

—Wm Lloyd Garrison

સાક્ષરજીવન રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

" હજારો જાન ઔર દર્જા નન ઇસ મીતમ
ન આદર તમા હી
જો ધ મે ા ત જગમ ગાને વે।
કોઇ દમમેં ગે મી ાગ હોગે '

બીજે સવારે એક પ્રહુર [illegible] ના ૭ અ ગેવાનો મ ખાનની મમ્મ હાજર થયા તેઓ ન મ પ્રમુ નપારે, ત્રીન ગેર અ બીજા ચાર આગેવાનો હતા તેઓ જ્હેના ત્યા ખાનસાહેબની મુનાકાતે આવ્યા હતા પણ તેમને એક નાક મેરી વામા આ યા અ તે પ મહેલના ૮ દરવાજાની ચોકી રો વચ્ચે ઉભા રાખવામા આવ્યા બેસવાને આસન જ ના પથુ અપાયુનિની ચોકીદારો આગળ ગીદીઓ હતા કેટલા રમતા હતા, કોઇ આળસમા પડ્યા મરડતા હતા કોઇ કોઇ આ આગેવાનોને સબોધિ મશ્કરી કરતા હતા આ અપમાન મુકી મ્હોડ આપણા આ દેશ ભક્ત ધીરે ધીરે દર્શાવી ક્રોધને મનમા જ શમાવી ફગીયા કરતા નગી વખતે અપમાન સહન કરવું પડે એવી મુગા રહ્યા અને નો થવાને નાખી મ્હો હવે ત્યા અહવી તેમને હાજર કરવાનો હુકમ આવ્યો જમા। અને ત્રીનેક સિપાહીઓની ટુકડી વચ્ચે તેમને અદરના ચોગાનમા લઇ ગયા અને ત્યાથી મહેલના મુખ્ય દિવાનખાનામા લાવવામા આવ્યા દેશમુખના આ સિવાય મહેલના દરેક ખ મા, માળામા બારીઓપર ખાનના સિપાઇઓ–સેવકો નજરે પડતા હતા તેઓ મગરબીથી–તિરસ્કારથી એમની વચ્ચેથી પસાર થતા આ આગેવાનો તરફ જોઇ રહ્યા

ખાન કિનખાબની સુ દર ગાદીપર મ્હોટા તકીયાને અઢેલીને હુક્કો ગડગડાવતો બેઠો હતો. બે હજુરીયા સેવામા હાજર હતા તેની પાસે મ નાન, બાદલ આમિન અને બે ત્રણ બીજા સરદારો બેઠા હતા આ આગેવાનો ત્યા દાખલ થતા તેમની સાથના જમાદારે ગુલામીય પદ્ધી મુજરો કરવા કહ્યુ, તે પ્રમાણે તેમણે મુજરો કર્યા અને ખાન સામે હાથ જોડી ઉભા ખાને આ પતન પ્રજાના તુચ્છ આગેવાનો તરફ મગરૂર નજરે જોયુ અને કરડાકીથી પુછ્યુ " તમારી શી અર્જ છે ?"

આ સાભળતાં તેમનો મુખી હરિકૃષ્ણ નરમ ધીમેથી પણ દૃઢ અવાજે બોલવા લાગ્યો – "હજુર અમે જણાવવાને ઘણા દિલગીર છીએ કે આપ હજુરે ત્યારનુ આ નગરમા આગમન સારી નિશાનીનુ સિધાઇનુ નથી એ અમે કહેવાને જાણ્યુ આપ હજુરે લીધેલા સખ્ત પગલા અને સખ્ત હુકમોથી આ નગરની પ્રજાના દિલ ગીનગીરી અને શોકથી ભરાયાં છે–કચવાયા છે–હજુર આ—"

" તમારા ધીઠાઇ પાત દગાફટકા–મારનારથી આ ાન હવ્યો ક્રોધથી ઉભરાયાં છે" ખાન ક્રોધની બોલી ઉઠ્યો "બાદશાહી ત્યા અને દુશ્મને લીધે જ આ નગર આ તમારા

પ્રદેશનો નાશ થતો અત્યાર સુધી અટક્યો છે, અને આ કૃતઘ્નિ બનનાખોર નાગરીકો તલવારની ધારે મુકાયા છતાં બાદશાહી ફરમાન પ્રમાણે તેમને તેમની આ તિરસ્કારપાત્ર નફ્ફટ ટેવ અમને પૂરું રીતે શરણુ થવા માટે એક તક આપવામાં આવી છે"

દાદોજી નરસે નાનપણે ઉત્તર આપ્યો – "અમારા ઇશ્વરતુલ્ય પરમ દયાળુ બાદશાહની જગ જાહેર દયા-માયાપર અમે પૂર્ણ વિશ્વાસ નાખી અમારા નગરનું ભવિષ્ય આપ નામ-વરના હાથમાં સોંપીએ છીએ"

"દાદોજી, તમારા શહેરનું ભવિષ્ય તો મ્હારા હાથમાં છે તે તમારા સોંપવાથી નહી, પણ બાદશાહી ફરમાનથી, અને મ્હારા વીર સિપાઇઓના બળપર! કઈ સરતે આ નગરનો નાશ થતો અટકશે તે મેં ગઈ કાલ રાતના જ જાહેર કર્યું છે–અને એક રાતમાં હું મ્હારૂ મત-મ્હારા વિચાર ફરવું એવો મૂર્ખ નથી સમજ્યા?"

"હાય, હજુર, પણ આપે કરેલ એ સરત કોઈપણ રીતે પૂરી કરવા આ નગર અસમર્થ છે, બાદશાહી ક્રોધ અને આપના ક્રાવને શાન્ત કરવાની તે સરત આ નગર પૂરી કરી શકે તેમ નથી!"

"તો, ખાલી શબ્દોમાં વખત ગાળવાની શી મતલબ? તમારા સર્વ અર્જ મિથ્યા છે. નાહક વખત શા માટે ગુમાવો છો? મ્હારા હાથમાં શિવાજીને સોંપો, નહી તો કાલે સાંજ સુધીમાં તમારા નગરને મ્હારા સૈનિકો બાળી ભસ્મ કરશે, એ શું સ્પષ્ટ નથી?"

"હાય, એ સ્પષ્ટ છે!" દાદોજી બોલ્યો અને તરત તેના હૃદયમાં તે ઉદાર નરકેસરી સ્વામિની બાપ પછી ગઇ રાતનો દેખાવ ખડો થયો તે સાથે તેના શબ્દો–અમ્હારા કરતાં તમારૂં કામ વધારે સખ્ત છે. તમારે તે બાળો સમક્ષ ડોકું નમાવી નમવું પડશે દરેકે દરેક અપમાન સહન કરવા પડશે તમારો ક્રોધ, તમારૂં માન તમારે મનમાં જ દાબવા પડશે" આ શબ્દો કાનોપર અથડાતા લાગ્યા તે દાદોજી નરસ દેશપાંડે–આ નગરનો આ ખોરાનો આજ પાટીલ દેશપાંડે હતો, તેને કાને ખાનના અપમાનદાયક શબ્દો જેનો એકે એક અક્ષર અપમાનથી ભરપુર–ને તેને ક્રોધિત કરતા હતાશ કરતા, કરને અથડાયા બેનસર–તેનું વ્હાલું સ્વાતંત્ર્ય નગર–'ત્હારે માટે, ત્હારા રક્ષણમાટે અમારે કેવા કેવા શબ્દો સાંભળવા પડે છે! કેવું કેવું અપમાન ખમવું પડે છે! પણ નિરૂપાય" નિશ્વાસ નાખતો "આર્દ્ર મુદ્રાથી ખાન તરફ જોતો પોતાના અવાજમાં નમ્રતા ભરતો બોલ્યો —

"હાય, અમે શું કરીએ! આપને અમારી વફાદારી દાખવવા શું કરીએ? સરદાર અમારી નિરાશા, અમારી દીનદશાપર દયાની નજરે જુઓ શિવાજી આ નગરમાં નથી અમે ઘણી તપાસ કરી શોધ કરી પણ પત્તો નથી ને ક્યાં છે તે પણ અમે જાણતા નથી"

'વાહ, સારી વાત જોડી કાઢી' માન હસીને બોલ્યો –" ખાનસાહેબ એ લોકો લબાડ છે–તેમની વાત સાંભળશો નહી આમાં કાંઇ અર્થ નથી"

વિજ્ઞાન શાકુન્તલ (રંગ ઝરેગી ભાનકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

"દાદાજી, તમે જે વાત કહો છો તે હું માની શકતો નથી બસ એક જ વાત છે–મને તો શિવાજી જોઈએ છે–નહી તો આ નગર ક્ષણભારમાં ભસ્મીભૂત થશે અને એવું બાળીને ભસ્મ કરીશ કે તેની નિશાની સુદ્ધાં રહેવા દઈશ નહી"

આ જુલમગારના જુલમગીર–જુલમી હુકમથી આ આગેવાનોના શરીરમાં લાય લાય બળી રહી હતી દાદાજીના ક્રોધની પરિસીમા થઈ–પણ ક્રોધ દાબતો એ બોલી ઉઠ્યો —

"અમે આશા રાખી હતી કે દયા મળશે આ નગર હમેશા બાદશાહનું વફાદાર છે તે અત્યારે પણ પોતાની વફાદારી રાખવા તૈયાર છે, અને તેના પુરાવા તમને અમે આપવા તૈયાર છીએ"

"શું કહો છો પુરાવા? આ કાવતરાંખોર કમભાગી નગરની વફાદારીના કયા પુરાવા છે? આ શહેર જેની દિવાલો બળવાખોરોને આશ્રય આપે છે, બળવો ઉત્તેજીત કરે છે તે વફાદારી!–હ–!"

"હજુર, કોઈ માથા ફરેલા મુઠીભર મૂર્ખ જુવાનિયાઓના કારસ્તાનમાં આ શહેર સામેલ નથી તેની ખાતરી કરી આપવા અમે તૈયાર છીએ"

"મુઠીભર માથાના ફરેલા જુવાનિયાઓ? વાહ બાદશાહી હકુમત સામે હથીયાર ઉઠાવનાર આ નગરના લગભગ બે હજાર લોકો આજે તૈયાર છે હથીયારો–પૈસા તમારા મંદિરોની ગુપ્ત ગુફાઓમાં એકઠા કરવામાં આવે છે–ત્યાં કાવાદાવા રચાય છે, અને તમારા શિવાજી અને તેના બળવાખોર ટોળીના પક્ષમાં એ પૈસાઓ અને હથીયારોની રેલો નખાય છે તેનું કેમ?"

"હજુર, બે હજારથી વધારે નગરજનો બાદશાહી સેવામાં બાદશાહતના દુશ્મનો સામે જવા અને તે માટે દ્રવ્ય આપવા પણ તૈયાર છે આપ ફરમાવો એટલી ખોટી!"

"દ્રવ્યના લોભમાં નાખો છો! વાહ, આ નગરમાં આ તમારા કમભાગી નગરમાંનું સર્વ દ્રવ્ય એકઠું કરી આ પગો પાસે ઢગલો કરો તો પણ આ નગરનો એક પણ પથ્થર કાયમ ન રહે ત્યાં સુધી હું જમીનદોસ્ત કરવાને ચુકીશ નહી આ ઉસ્વન, આ દ્રવ્ય તમારી પાસેથી હું શું કરવા લઉં? એ તો મ્હારા બહાદુર સિપાઈઓ તલવાર અને અગ્નિના બળથી તે જુવગારી લઈ મ્હારા કદમોપર તો મુકનાર છે! મને લાલચ લોભ એક જ છે–તે જ મ્હારૂં મન પૂર્ણ કરીને ઝગમગાવશે–તે શિવાજી–શિવાજીનું શરણ થવું–નો કે કેદ કરવાનું મને માન જોઈએ છે–તે જ લોભ–તે જ લાલચ—"

"હજુર, આપ ફરમાવો તેટલું દ્રવ્ય અમે આપના પગો પાસે મુકવા તૈયાર છીએ" નીચ [illegible] ગોરનો

"નગરશેઠ, તમે કહો છો તેથી મુખમાં પાણી છુટે છે પણ તમે આપો તેથી એ ગરજ સરે? અને તે તો અમારા પદરમાં પડવાનું છે"

"સરકાર ગરજુતીથી જે કર આપીએ તેની મજાહ ઓર છે પણ આપના આ ભયંકર પગલાથી જગતમાં વિજયપુરનું નામ જુલમી સત્તા તરીકે ગવાશે તેનો વિચાર કર્યો?"

પન્નો ને ગોદન રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

"ચુપ રહો, તમારી જીભ ખેંચી નાખવામાં આવશે !–" ગુસ્સાથી ફૂંફાંતો ખાન ત્રાડી ઉઠ્યો —"જાઓ, ચાલતા થાઓ અહીંથી !–આવી બકવાસની વાતોમાં વખત ગુમાવવા અમે તૈયાર નથી. આ પગા જે અમારા બાદશાહે આપેલા પોતાના છે, તેથી ચંદુ બીબુ જાઇ તમે એમના મોંપર મુકવા તૈયાર હો તો જેણે તમને મોકલ્યા હોય તેમની પાસે જાઓ નાહક અમારો અમૂલ્ય વખત શા માટે ગુમાવો છો ?"

"કોઇએ અમને મોકલ્યા નથી, હજુર ! શેઠ મોતી ઉચર્યો —"અમે, આ દિન ભાગી નગર, હાય, જે તમને કરવી કુ ... ગયું છે તેના અમે આગેવાનો છીએ અમારી વફાદારી જાહેર કરવા, અમારું જાન આપ નમન મુ ... અમારા માણસો આપની સેવામાં મુકવા તૈયાર થયા છીએ ... અમે અમારી વફાદારી ... તૈયાર છીએ અમે બીજી અરજ કરીએ છીએ કે અમે ધારીએ છીએ કે આપની ... રાજગી ... તે સ્વીકારશો."

"શું ? બોલો જલદી ? હું ... નથી !

શેઠએ તરત ઉભા થયા નહી માથું નીચું રાખી ઉભો જણાવ્યું શરૂઆતમાં ધ્રુજતે અવાજે પણ તરત જ દૃઢ અવાજે ... —"હજુર, શિરાઝથી ઉતરતે દરવાજે એક ભડકો છે જે માટે તમે એક સરખા તત્પર રહ્યા છો જેના હમેશા ... જાય છે તે નરહર સ્વામિ—અત્યારે આ નગરમાં કે—પણ આપ જાણો છો કે તે અતિ ઉત્સાહી—ઉત્સાહીનો પીર છે ... જાદુગરોનો ... છે કેમ ... જાય છે, અને પાપ થાય છે કે ... પુછો વાત—એ આપ તો સૌ જાણો છો તે માટે શેઠએ ... જેના તે ... છે ... સ્વામીઓ બધ થયા—અમ્મત પહેરો હતો, જેના આ નગરમાં તે વખત ... એ જ આપ જુઓ ને માછલી પેઠે તરી શકે છે વાનરા પેઠે કુદી—યદી શું છે—જેવી રીતે આપો તેવી રીતે ... પણ ... તે આપ આ નગરમાં છે."

જોરથી હસતો ખાન બોલ્યો—"... તમારા ... અને તમે એને શરણ કરવા માગો છો, નહી ?"

ઉત્તરમાં શેઠએ માથું નમાવ્યું "હા !" એ ... ઉચ્ચારતા તેના હોઠોએ ... આ ... આગેવાનો ફક્ત પૃથ્વી જોતા, આશાભરી આંખોએ આ જુલમી—જે ... આ નગર અત્યારે સપડાયલું હતું તેના જુલમી—મનમાં શું વિચાર ચાલતા હતા તે જોતા તેના ચહેરા તરફ જોઇ રહ્યા

ખાન વિચારમાં પડ્યો તેના ક્રૂર નેત્રો ... ખાનની પાછળના ભાગમાં એક ખડા ખુલ્લા દ્વારો પર ... હતો, તે ... કોઇ દુઃખથી રીબાતું પ્રાણી હોય તે પ્રમાણે ... થાય ... ક્રોધથી જોઇ રહ્યો અને તેના હોઠોમાંથી ... શબ્દો નીકળતા અટક્યા—

"કેટલા ... તે રહ્યા છે ?" ખાને ધીમેથી પુછ્યું

"પ્રથમથી જ" બાલ્ને ધીમે રહી ઉત્તર આપ્યો

"પણ આ સ્ત્રીઓને આભળવા લાયક પ્રસંગ નથી "

"ખાનસાહેબ, તમે હજુ આ બાળકની પુત્રીને ઓળખતા નથી તે સરોજના—ખૂની—આ ચ ાળ—નરહરસ્વામિને સખત શિક્ષા થતી જોઈ બ હુ રાજી થશે '

"તેને ફાંસીએ લટકાવેલો જોશે તેને જે જોઈએ તે મળશે અત્યાર તેનાથી જ આપણે આ ફતેહ મેળવી શક્યા !'

આટલું બોલી આ આગેવાનો તરફ ફરતો મગરૂરીથી ખાન બોલ્યો—

"તમારી આ સરત—અટકાયત કરવામાં આવી છે—વોકમ હદમાં હુ તે નિકાર કરુ" આ ધ્યે જણાઓના ચહેરા ઉપર આ શાના ચુટકારાના ચિહ્નો પ્રકાશિત થતા જોઈને ક્રૂર અને કઠોર અટ્ટહાસ્ય કરતો આગળ બોલ્યો —"આટલામાં આનન્દમાં આવી ન જાઓ આ એક માણસને તાબામાં લઈ નટ્ટો જોઈ, આ આખા નગરનો નાશ કરવાનો આન હુ ઉમાવ શા માગતો નથી ખરૂ છે, એ મ્હારા હાથમાં આવે એ અતિ ... હુ ... શિવા...થી ઉતરતે દરજ્જે આ મગ્ખોર નરહર—સેતાન મ્હારા હાથમાં આવે એ કબુલ છે તેને ફાંસીએ ચ્હડાવવામાં ઘણો આનન્દ આવશે ખરો પણ આ બળવાખોર નગરને મુક્ત કરવું એ બીજી વાત છે ! એક જ વાત, નાગરિકો સમજો શિવાજીએ ખુન કર્યો છે, માટે તેની શિક્ષા તરીકે આ તમારા અર્પિત નગરને બાળી ભસ્મ કરવામાં આવશે હા, હુ તમારી અરજ સ્વિકારૂ છુ, એમ ન કહ્યું છે અને તે હુ સ્વિકારૂ છુ આ તમારી બાર નકાગીના ... તમને તેની ... પ્રમાણે સજા મળશે તમારી વગેરે માગી જાસ્ત ...વામાં આવશે તમારા પૈસા માલમત્તા લૂંટી લેવામાં આવશે તમો સહુને કતલ કરવામાં આવશે પણ આ સેતાન નરહરને અમારે સ્વાધિન કરશો તો રિપાલ્ઓ ... હુકમ કરવામાં આવશે તમારા દરેકદરેક ઘરમાંથી એક છોકરી, એક છોકરા ... એક ... કેટલાક બચાવવા ... બાકી બીજા બધાંને કતલ કરવા—જાઓ આ મ્હારો છેવટનો હુકમ છે જાઓ ... નરહરને ... અમારે સ્વાધિન કરો, જાઓ."

તે C ..., ... દરવાજા તરફ હાથ દેખાડ્યો આ છ જણા ... જેવા—શબ જેવા દેખાતા—તેઓ શુ કરે ? ... માગણી ... હજુ તેઓ બાગી હતે ... સ્વહીના ખાતા ... પગે બહાર પગ્યા

> "ભાગ્ય ! જગ ચમનની અપને પાસમાંથી ... રે
> ... કેમ બાગ કે ... રખવાલી કરે ?"

પ્રકરણ ૨૮ મુ

બે ચિન્હ.

"Spinning! Spinning! Oh, Fate is never idle in the wielding of her distaff, the turning of her wheel"

Marriage forms under Ancient Hindu Law As 12, N M Tripathi&Co

"Destiny never opens one door, without closing another"

"Conscience, the torturer of the soul, unseen,
Does fiercely brandish a sharp scourge within,
Severe decrees may keep our tongues in awe,
But to our thoughts what edict can give law?
Even you yourself to your own breast shall tell,
Your crimes and your own conscience be your Hell"

" અજબ રીત, જગ કુછ નિરાલા જહાં કે ગતી ચમનમે દેખા,
હમેશા ખાંક જ રામ નિશાત જુન્જુને, નગમા જનમે દેખા —અજબ
ઉન્હેં દય દીનકી મર્દ હામીન, ઉન્હીપે બન્દ મગાહયના છુમ,
જગાકી નરમેં ફાની દેખી, અોખિઓ દા પાઠ 'તાનિસ'।
નગે ચતન । ગીતમ, હમેશા તંગી ચર્ખ કેહનમે દેખા —અજબ "
" તાનિસ "

' ગઈ આના વાની મુજ હુ યમા ન મ ની
ગઈ મુની દોગી ગ્રન ઉન્ચ માગ વિહરતી
વિગમી વે ગે ગી ગી મજે આ ગ
હ અનુ ગેરી, ટ ય નહીં માગે મુખ આગ

આ મ ણમાં આપણે મે ચિન જોયા કે ચોર-સત્તા મર્દ આ બેગમખા અસામના બેડખાનાની પઝવાડેના ઓરડામા ચની પાછળ મેંઠી હતી, ગો બેઠાય ચિત્તે કુયોગીમા બનતાને બનાવો વાતચીતો સાભળતી હતી તે ખડમા અ ગારે તેની દાસી આનંદી સિવાય બીજી કોઇ પણ વ્યક્તિ ન્હોતી તે ધાકતે હ ગે વે ગગનના આંહોનાગો અને જુનમી રાજર્ન્તાં વચ્ચેનો વાતાલાપ સાભળતી હતી, તેમાંથી વચ્ચે ગોનાતો દરેક શબ્દ તેના મસ્તિષ્ક મા હથોડા મારતો તેના હૃદયને કપાતો તેને દાઝે પડતા લાગતા અને અંતે ન ખમી શકવાથી તેના ઓઠમાથી દુ:ખનો મ્હોટેથી નિ:શ્વાસ બહાર પડ્યો

" હાથ કરૂ તો જગ જને જગ જગત જન નાથ
એક ન જને પાપી છતા, જનમે હાથ મમાત "
" મન જાગ્યો, ચિત્ત ઉતર્યો ફાટ ટકરી આન,
જે દર સુગ તરકસ તે કિમ લાગે કાન "

આ સર્વ તેનું કૃત્ય ! મ્હારૂં નહી ! ઇશ્વર સમક્ષ અને મ્હારા મનોદેવતાને સાક્ષિ રાખી-આ મેં કર્યું, તેથી વિરૂદ્ધ બીજું કાંઇ હું કરતી નથી હજુ પણ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમ જ કરૂં-મ્હારા બાદશાહને, મ્હારા વતનને-કુળને માટે પ્રાણ આપવાના અને સેવા કરવાના લીધેલા શપત હું કદાપિ ફેરવું નહી-મ્હારા પ્રિયતમ [illegible] તો તેવું જ જોઇએ આ સર્વ તેનું [illegible] ! મ્હારૂં નહી ! તેનું પાપ ! તેનું જેનું સર્વ જીવન, ખૂન, બળ, [illegible] મારે સમસ્તુ છે,-જે મ્હારી આંખોમાં ધૂળ નાખી હું જેને મ્હારા પ્રાણથી પણ વધારે [illegible] તેના [illegible] નેમનો વિશ્વાસઘાત કરવા મને લલચાવતો હતો તેનું આ કૃત્ય ! ખાનસાહેબનો કટ્ટર દુશ્મન-ખરો ઈન્સાફ આ [illegible] તેનું પાપ એ મગરૂરી ગઝનવીના સામે [illegible] લૂગડામાં [illegible] મ્હારે માટે [illegible] આ [illegible] ઇશ્વરે નો મને એક નમ્ર હથીયાર નિર્માણ કરી [illegible] તો મ્હારી ફરજ બજાવી છે"

આ વિચાર તે [illegible] કરતી હતી તેના અંતઃકરણમાં તેનો મનોદેવતા તેણે પોતાની ખરી ફરજ બજાવી છે, પોતાનો દોષ બિલકુલ નથી એમ સાક્ષિ પુરી તો ખાત્રિ આપતો હતો, તેના પિતાજીએ તો ઉત્સાહથી વધાવી હતી ખાનસાહેબે [illegible] વખાણ [illegible] છાપરે ચઢાવી હતી, અને [illegible] રાજ્યભક્તિ- આ સઘળું [illegible] તમોને છે વગેરે ઉત્સાહિત શબ્દોથી વધાવી હતી, તો પણ તેના હૃદયના ઉંડાણમાં તેના આ કૃત્યથી આ ગરિબ લોકોનો નાશ થશે, આ [illegible] નામનિશાન નહીં રહે, [illegible] લોકો [illegible] મરશે એવી રીતે તેમના તરફ દયાની [illegible] વહેતી [illegible] અસહ્ય વેદનામાં [illegible] હતી

જ્યારે ખાની રોહિલાના આગેવાનોને [illegible] જવાની આજ્ઞા ફરમાવી, અને તેના પિતા [illegible] નમ્ર [illegible] સાથે [illegible] વખત [illegible] ઉઠ્યો અને તેઓ કચેરી [illegible] તે [illegible] પણ ઉભી થઇ [illegible] નહી તો એવું [illegible] તેના પગ પાસેના [illegible] ફરીથી મ્હારા [illegible] ખાડો થયો છે અને તે તરફ તેની નજર [illegible] તો [illegible] તેના [illegible] ગુપ્ત [illegible] દૃષ્ટિથી નજ્રે તી હતી એક ભયંકર દરસ્તની [illegible] સમ્મુખ [illegible] વિચાર જોયો તેથી એ ચાહ તે ખાડા [illegible] એમ [illegible] પગ નજ દેખાય એવા ભયંકર કૃતિઓના ચિત્રો તેની [illegible] સમક્ષ ખડા થતા આ તેના નજર સમક્ષ ખડા થતાં અતિ ભયાનક ભયંકર ચિત્રો [illegible] પોતે નીચી [illegible] એમ લાગ્યું, અને તે [illegible] પણ તેના મોઢામાંથી બચાવ [illegible] નીકળી [illegible]-"આ તેનું કૃત્ય! તેનું પાપ! મ્હારૂં નહીં! આ લોકોનું ખુના-મરકી, [illegible] લોકોનાં તેના સગાઓની-તેના નગરની-તેનું પાપ તેને શિરે! મ્હારે નહી!" એમ બોલતાં [illegible] ઉઠી અને જમીનપર [illegible] લાગી ત્યાં આવનારીએ તેને પકડી લીધી અને [illegible] પર [illegible] બેસાડી અને પાસેની ગાદીપર તેના અશક્ત શરીરને [illegible]

તે [illegible] બુદ્ધિમાં [illegible] તો પોતાનો પિતા [illegible] ઉભેલે અને આજુ તાથી પોતાના [illegible] પોતાની પાસે એ નો દેખાયો, અને તેના આ શબ્દો [illegible] "એવા

કેમ છે ?" પણ તરત જ એક ક્ષણમાં તે તેનાથી દૂર રહી ગઈ આ જોઈ તે હસ્યો, અને તેના વદની દાઝ જેવા મ્હોટા દાંતો દશ્ય થયા "સકનાર, તને અહીં આવવા દેવામાં મેં મ્હોટી ભુલ કરી ખાનસાહેબે કહ્યું તે સત્ય છે આ વિષય સ્ત્રીઓને સાંભળવા જેવો ન હોતો મ્હારી તો ઈચ્છા ન હોતી પણ તું આવવા હઠ કરી ।'

"હા, મેં આવવા હઠ કરી, ખરી '

"હું તો તને હિરકસ આપણે વેગ મોકલી દેનાર હતો હજુ પણ મોડું થયું નથી તું હજુ જઈ શકીશ. આ શ્રાપિત હીનભાગી નગર હવે થોડા દિવસ સ્ત્રીઓને રહેવા લાયક નથી તેમાં બનનાર બનાવો સ્ત્રીઓએ સાંભળવા, જોવા લાયક નથી, અને તે ત્હારાથી સહન થઈ શકશે નહીં બોલ બેટા, હજુ તું જઈશ ?"

"નહી, પિતાજી ! મ્હારે તો અહીં જ રહેવું છે"

"હા, તું બાદનની વીર પુત્રી છે, અને વીર પુત્રીને લાયક જ બોલી તું જે જોઈશ તેથી તને સંતોષ થશે ત્હાર, આપણું પૂરું વૈર વ્યાજ સુદ્ધાં લેવાશે આપણા સરફરાઝના ખુનનું વૈર પણ લેવાશે મ્હારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થશે હા, તે ખુની નરહરદાસ હવે છટકી શકે તેમ નથી તેનાપર તો પૂરો વૈર લેવાશે તેને રીબાવીને રીબાવી મારવામાં આવશે, તે તું જોઈશ બેટા !"

મકનારના અંગેઅંગમાંથી એક ધ્રુજારી પસાર થઈ તેનો ચ્હેરો રૂની પુણી જેવો સફેદ થઈ ગયો તેણે કાંઈ ઉત્તર વાળ્યો નહી, તે જોઈ, તેના પિતાએ આગળ ચલાવ્યું —

"તું ન હતી ત્યારે તને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહીં હોય કે ત્હારા લગ્ન આટલા જલદીથી આ અત્યપહરણનો સુંદર મીઠું-ફળ આવશે આપણા દુશ્મનો આટલી ત્વરાથી બંનેનો મળવા આ સમસ્ત રોહિલખંડ અને આ રાજ્ય ! આપણા વગર કિંમત દાન કરવા લાગ તરીકે અપાશે ! પુત્રી, આ રોહિલખોરોનો નાશ અને આ ખુનીનો ભોગ-એ બન્ને તો છે તે ત્હારી વફાદારીનું કૃત્ય છે એ આમ કરી મેં ત્હારી છે આજ બાદન કુટુંબનું નામ તેં અમર કર્યું"

સકનારે પોતાની આંખોમાંથી ખુન તે ભરપૂર ખાડો તેના પગ પાસે ખુલ્લો થતો જોયો, અને પોતે તેમાં પડતી હોય તેમ લાગ્યું પોતે તેમાં પડે છે તે-પડતા અટકવાને કાંઈ પણ ટેકો મળતો નથી, પણ પોતાનો પિતા પોતે જે કર્યું તેથી સંતોષ થયો કે નાહી એમ એક સરખો પુછતો લાગે છે, એ-સરખા પિતાના મુખમાંથી પડતા શબ્દો તેના કાનોપર અસ્પષ્ટરીતે અથડાય છે.-રોહિલખોર-વેરભાર-બાકખોરો-ખુન-રુદ્ર-રાણીઓ-કતલ-રીગીરીને મારવાના વૃત્તાંતો-સ્ત્રીઓ-માતાઓ-બાળકો-પુત્રોપુત્રીઓ-કુટુંબોના કુટુંબોનો ભરપૂર નાશ-નાશ વળી નરહરસ્વામિ પોતાના સ્વામિ બાદ પોતાના સ્નેહુર [illegible] અને સાસુ સાવિત્રીબાઈ સર્વેનો ભરપૂર નાશ નાશ વગેરે શબ્દો અસ્પષ્ટ રીતે પિતાના મુખમાંથી નીકળતા તેને કાને અથડાતા હોય-હથોડા મારતા હોય, એમ ઘણ મારતા લાગવા લાગ્યા ત્યાં વધુ શબ્દો તેના પિતાના મોઢામાંથી બહાર પડતા તેને કાને પડ્યા —

"તેં મુખો, ત્હારો પતિ ક્યાં છે ? તેનો અહીં પત્તો નથી-તે ત્હાનાપર તેને ચઢેલો લઈ, શિરવળ મોકલ્યો નહીં ? એમ તું કહેતી હતી, નહીં ? તેં એને આ હીનભાગી ગામમાંથી નસાડ્યો

તે સરના [illegible] (ક્રિયિકોર [illegible] એન એમ વિચારી એક નયની મથાઈ

નહી ? ... ખરેજ દીલગીર છુ કે ત્હારૂ આભગી તો અહીં લા પો પુત્રી મ્હારી તીન ... હતી, તેથી લાચારીએ મેં નમ્યુ આપ્યુ અને તને અહીં લા યો પણ અત્યારે આ દિનભાગી આગેવાનોનુ કથન ... ક્ષાતે પરવા દેશમા મેં ... કરી ... હા તું મ્હારી ખરી પુત્રી છે—... તેની ... છે આ ... બરાબર શિક્ષા થવી જોઇએ ... ના ખુનનુ વેર લેવાનુ જોઇએ, ત ... તીન ... હતી, ખરૂ ના ? તે પૂર્ણ થવાની વખત આવી પહોચ્યો આ જ પેનીઓ થયા આપણા વેરનો પૂરો બદલા લેવાશે પણ કઇ ... ત્હારા તે ... પતિનુ શુ થયુ ? તે ક્યાં છે ? તુ વિધવા થઇશ કે ... તે આપણે હવે તરતમા જોવાનુ છે ... તો તે ક્યાં છે ?"

તે ગમ્મતમા બો યો ... ક્રૂરતાથી ... તેની પુત્રીમે ... આખે એ શીઘ્રપણ મ્હેરે તેની સામે નજર કરી તે એક ... માટી ... થઇ ગઇ ... આખો ... પોતાની બેનુદ પુત્રો તરફ જોઇ રહ્યો

× × × ×

"Slaughter far worse than Egypt s Plague
Claims sons from every side'

"The brave unfortunate are our best acquaintance,
The sworn us virtue may be much distress d,
And give us their examples how to suffer, —Francis

" ... જના મહીંમે ... મે મરૂ ગા,
નામ ... તે ... ગયા ... ના ... ગા "

બીજુ ચિત્ર–આ બખતમા પત્રના દિનભાગી નગરથી ... મા ... ર ... આવેના ખડિયેર મંદિરે ... આજ ... આજ રાત્રે આ વખતે ... સગમ ... થવાનુ જોવાય છે ... એક અવાજે પોતાનો સરદાર બનાવેલો નગરસ્વામિ મંદિરના ઓટલાપર બેઠેલો છે અને બીજા વીરો તેની આસપાસ ... બેઠેલા ઉભેલા દૃષ્ટિએ પડે છે ... નગર ... વગેરેમે ખાન સાથે થયેલી વાત ચીત સુનાવ્યા ...

તેમનુ ... નગરસ્વામિ બો યો - 'ત્યારે એણે આપણી માગણી સ્વિકારી નહી ?'

"હા ' ... જણના મુખમાથી સાથે ઉચ્ચાર નીકળો

"ત્યારે હવે આપણા ... થશે તો બચાવવા એક ઉપાય ... વિશાળ મહારાજને ... ખાતે ... એ સિવાય બીજો એક ... નથી "

' હા, એ જ ખાનો ... નિશ્ચય છે "

શાળાઓમા લેવાતી પરિક્ષામા શિક્ષકોની મગરૂરી જણાઇ આવે છે–અને વિદ્યાર્થીઓમા રંગ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે આવી સ્થિતિમા બાળકમા જ્ઞાનલાલસા સત્વરે વિકાસ કેવી રીતે પામે, એ વિચાર કરવા જેવો પ્રશ્ન છે સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રત્યેક બાળક અને મનુષ્યમા ગ્રાહ્યશક્તિ હોય છે એ ગ્રાહ્યશક્તિ જાગૃત હોય છે ત્યારે જ જ્ઞાન મેળવી શકાય છે અને બાળક રમતગમતમા તથા આનંદમા હોય છે ત્યારે જ તેની ગ્રાહ્યશક્તિ જાગૃત હોય છે માટે બાળકોની રમતગમત, તેમની આનંદવૃત્તિ–એવા પ્રસંગો તેમણે કરેલી ભૂલો કે તોફાનને પદ્ધતિના નામ નીચે તોડી પાડવા એ અત્યંત ભયંકર અક્ષમ્ય ભૂલ છે

વિદ્યાર્થીઓના મનની સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની હોવી જોઈએ એ શિક્ષણના ફળદ્રૂપપણાનુ એ પરેખુ બીજ છે તેનુ ચિત્ત દબાયલું, ખિન્ન અથવા ઉદાસ હશે તો તે કોઈપણ જ્ઞાન ગ્રહણ કરી શકશે નહિ તેનુ મન તદ્દન મુક્ત સ્થિતિમા હશે તો જ તમારા શિક્ષણનુ ઉત્તમ ફળ આવશે બાળકની શિખવાની ઇચ્છા ન હોય, અથવા એકાદ વિષય તરફ તેની પ્રવૃત્તિ ન હોય તો તેનાપર શિક્ષણનો ભાર નાખવો એ કેવળ જૂલમ છે

એક જ બાળકનુ આપણે ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે અને જુદા જુદા સમયે નિરીક્ષણ કરીશુ તો શુ જણાશે? એક જ બાળક ઘેર હોય છે ત્યારે અને શાળામા હોય છે ત્યારે કેવો જણાય છે? ઘેર હોય છે ત્યારે ખુલ્લા દીલથી તે વિવિધ જાતના પ્રશ્નો પૂછે છે તેની જિજ્ઞાસા પૂરી રીતે જાગૃત થઈ હોય છે મનના વિચારો તે મુક્તપણે બહાર કાઢી શકે છે તેના વદનપર બાલ્ય હાસ્ય વિલસે છે તેના નેત્રોમા તેજ ચમકે છે, પ્રત્યેક બાબતની માહિતી પોતાને મળવી જોઇએ એમ તે સ્પષ્ટ જણાવે છે અને એ માહિતી મેળવવામા જ પોતાનુ સર્વ સુખ સમાયેલુ હોવાનુ તે પોતાના વર્તનથી બતાવે છે

હવે એ જ બાળક શાળામા કેવો જણાય છે તે જુઓ! ત્યા જોતા જ તમારા મનમા આવશે કે, એ કોઇ થાકેલો પાકેલો પ્રાણી છે, તેના વદનપર ભયનો નિવાસ છે, પોતાના હોઠથી તે અન્યના શબ્દ, વિચાર વગેરેનો જેમતેમ બબડાટ કરે છે એ બબડાટનુ કાર્ય પુરૂ થાય છે કે 'રૂપયો હવે' એમ જ તેને લાગતુ હોય એમ તેના વદનપરથી જણાઇ આવે છે, પોતે શુ બકતો છે તે તરફ તેનુ લક્ષ હોતુ નથી પણ જો બકવામા નહિ આવે તો માર પડશે એવા ભયથી જ તે બબડે છે, ગોકળગાયની શીંગડીને સ્પર્શ કરતા જ તે જેમ પોતાની પીઠપરના ઘરમા સંકુચિત થવા લાગે છે અને ભયથી પોતાનો બચાવ કરે છે તેવી જ રીતે તેના વદનપર હમેશ સંકુચિત થવાની ભાવના ઉપસી રહી હોય એમ દેખાય છે એક જ બાળકના આ બે ચિત્ર જોયા પછી તેમાંની કઇ સ્થિતિ શિક્ષણ માટે ઉપયોગી છે અને કયા બાળકનો વિકાસ અધિક વેગથી થશે, તેનો વિચાર કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી

જે બાળકો એવી સ્થિતિની શાળાનો અનુભવ ઘણા વર્ષ સુધી મેળવે છે તે બાળકોપર તેની અસર તેમની ઉત્તર વયમા પણ સ્પષ્ટ જણાય છે એવા બાળકોની કલ્પનાશક્તિ પાંગળી થયેલી હોય છે અને તેમનામા સ્વતંત્રતાનુ દર્શન થતુ નથી તેમની વિચારશક્તિ નષ્ટ

પુસ્તક ૨૫ મું.] સમાલોચક.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ. गी. १७-१५

પુસ્તક ૨૫ મું.] જુલાઈ, ઈ. સ. ૧૯૦૭. [અંક ૭ મો

તંત્રી—રા. અમાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૨,
હિંદુસ્તાન બહાર શીલીંગ ચાર ૪. ટપાલખરચ જુદું અંકની કિંમત દસ પૈસા.

તે મળી શકતી નથી. શિક્ષણ પદ્ધતિનો વિચાર કર્તવ્ય હોવા છતાં તેનું મુખ્ય અંગ બાળક છે માટે બાળકની માનસિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે પરંતુ હાલના મિથ્યાભિમાની શિક્ષકોને તેનું ભાન પણ હોતું નથી પોતાને ગમે તેવા માર્ગે તે બાળકને શિક્ષણ આપે છે અને શિક્ષણનો ઉપયોગ થતો નહિ હોવાનું જણાઈ આવે છે છતાં પોતાના માર્ગમાં ફેરફાર ન કરતાં બાળકોનો સ્વભાવ બદલવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે–તેમનો એ પ્રયોગ વર્ષોનાં વર્ષ ચાલ્યા કરે છે અને શાળાગૃહ સ્વભાવમાં પરિવર્તન કરવાની પ્રયોગશાળા બને છે બોર્ડીંગશાળા–વસ્તીગૃહવાળી શાળા સંબંધી પણ મારા વિચાર વિશેષ અનુકૂળ નથી બાળકોને સ્વગૃહે સુખ–આનંદ જણાય છે તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં માતાની કાળજી અને સર્વ કુટુંબના પ્રેમની તેમનાપર વૃષ્ટિ જણાય છે સારું અન્ન, સ્વચ્છ પાણી અને સુયોગ્ય વ્યવસ્થા એકંદર કુટુંબ અને વિશેષત માતાની વત્સલતાને લીધે બાળકને પ્રાપ્ત થાય છે સામાન્ય રીતે એવું કોઈ પણ જગ્યાએ બનતું નથી કે માતા પોતાના બાળક સંબંધી દુર્લક્ષ કરતી હોય અથવા તેના ખાનપાન માટે ચિંતા ન કરતી હોય જેટલી કાળજી અને ટાપટીપ વધારે હોય છે તેટલું જ બાળકને અધિક સુખ હોય છે તેથી વિરુદ્ધ સ્થિતિ હોય છે ત્યાં તેટલું જ ઓછું સુખ હોય છે કોઈને લાગશે કે એ વાત વિશેષ લક્ષમાં લેવા જેવી નથી પણ એંગ્લોસેક્સનના ઇતિહાસ કરતાં, ફ્રેંચ ભાષાના જ્ઞાન કરતાં, શિક્ષણની દૃષ્ટિએ એ ઝીણી નજીવી દેખાતી વાતો અધિક મહત્ત્વની છે વસ્તીગૃહયુક્ત શાળામાં એ ઝીણી બાતોપર કેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે તે સૂક્ષ્મ અવલોકનથી સમજાય તેમ છે ત્યાં રહેતા નોકર ચાકરો ઠરાવી આપેલા ધોરણે ચાલે છે તેમાં કંઈપણ સારો નરસો ફેરફાર કરવાનો તેમને કદી વિચાર જ થતો નથી આથી તે સ્વચ્છતા રાખે તેટલી ખરી અને જે અન્ન પીરસવું હોય તે પીરસે, એમ જ બહુધા નજરે પડે છે નક્કી કરેલી યાદી પ્રમાણે પદાર્થ તૈયાર કર્યા એટલે તેમનું કાર્ય પુરું થયું પછી તે પદાર્થ કાચા છે કે પાકા તે વિષે કોઈ કંઈ પુછતું નથી

વિચાર કરતાં હાલની શિક્ષણપદ્ધતિ એક જ દુષ્ટ તત્વપર ચાલતી જણાય છે હજારો બાળકોનો જીવન પથ ઉત્પન્ન કરવાનો હક્ક એક મનુષ્ય અથવા એક મનુષ્ય મંડળીને સોંપેલ હોય છે એ દૃષ્ટિએ સર્વ શાળા, વસ્તીગૃહ અથવા વિશ્વવિદ્યાલય સરખાં જ છે બાળકનો જન્મ થતાં જ તેના શિક્ષણનો આરંભ થાય છે ઘેર તે જે પ્રત્યક્ષ વ્યવહાર જુવે છે, તેમાં પણ એનું શિક્ષણ કાર્ય ચાલતું જ હોય છે હાલની શાળાઓ એવા પ્રત્યક્ષ શિક્ષણમાંથી બાળકના જીવનના રોજના પાંચ છ કલાક બાદ કરી તેને એક સ્થાને પુરી રાખવાનું કામ કરે છે માનવ જીવનનો એ કાળ અતિ મહત્ત્વનો છે, પણ વર્તમાન શિક્ષણપદ્ધતિ એટલાથી પણ તૃપ્ત થયેલી જણાતી નથી ત્રણ ત્રણ વર્ષના બાળકો માટે પણ શાળાઓ સ્થાપવાની તૈયારી થતી જણાય છે હવે ઉછરતા બાળકને એન્જીનની મદદથી દૂધ પાઈને તે સાથે જ શિક્ષણ આપવાની એક જ શાળા ન નીકળે તો મોટું ભાગ્ય જ કહેવું જોઈએ હાલની શાળાઓમાં કંઈ ખામી

સુધામંજરીનો મજબ (સચિત્ર ૧ લો.) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

થયેલી હોય છે તેથી પોતાની જાતે કોઇ પણ જાતનો વિચાર અથવા કલ્પના કર્યા સિવાય તે આખી છંદગી સુધી પરકીય વિચારોનો ગણગણાટ કર્યા કરે છે એ શિક્ષણપદ્ધતિથી બાળકનો માનસિક વિકાસ અટકી જાય છે ત્યારે ઘણીવાર એક જ ચમત્કારિક દેખાવ નજરે પડે છે તે એ કે, "મૂર્ખ વિદ્યાર્થી પહેલા નબરે બેસતો જણાય છે ત્યારે હુશિયાર બાળક સર્વથી છેલ્લો પડી રહે છે" આ કથનનુ મુખ્ય તાત્પર્ય એ છે કે, જે વખતે બાળકના મનપર કોઇપણ પ્રકારનુ બાહ્ય દબાણ હોતુ નથી–તેનુ મન તદ્દન પ્રફુલ્લ હોય છે તે જ વખત તેની ગ્રાહકશક્તિ પૂર્ણ ખીલેલી હોય છે જ્ઞાન સપાદન કેમ કરવુ તે તે જ વખતે તેને સમજાય છે માટે શિક્ષણપદ્ધતિ તદ્દન નિશ્ચિત અથવા નક્કી કરેલી હોય તો તે ઉપયોગી નથી તે પદ્ધતિ હમેશ પ્રયોગાવસ્થામાં હોવી જોઇએ અનુભવ થતો જાય તેમ તેમ તે બદલાતી જતી જવી જોઇએ અને તેના મૂળ પાયામા મુક્તવૃત્તિ હોવી જોઇએ બાળકો પોતાની આજ્ઞાનો સપૂર્ણ અમલ કરે અથવા તે કોઇ જાતનો કોલાહલ ન કરે તે માટે કડક નિયમ આચારમા મુકવાથી શાળાગૃહ બાળકોના કળનુ એક સ્થાન થઇ પડે છે અને તેમની બુદ્ધિ મન્દત્વના પથે વળે છે

જર્મનિની પ્રાથમિક શાળામાથી અભ્યાસ કરી બહાર નીકળેલા વિદ્યાર્થીઓમા ઘણેકે નેવુ જણાઓ શાળાથી એટલા કટાળેલા હોય છે કે, તેનુ નામ કાઢતાં જ તેમનુ રક્ત ઉકળી આવે છે એમ થવાનુ કારણ શાળાનો કડવો અનુભવ એ જ છે મારા આ કથનની પ્રતીતિ પશ્ચાત વર્ગના ભણેલા લોકો કયા પ્રકારના પુસ્તકો વાચે છે તે જોવાથી થઇ શકશે કેવળ ઇટાલીયામાં જ નહિ પણ સર્વ યુરોપમા વર્તમાન સમયે જે શિક્ષણપદ્ધતિ પ્રચારમાં છે તેનુ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ જેમણે કર્યું હશે, તેમના લક્ષમા એ મુદ્દો આવ્યા સિવાય નહિ રહ્યો હોય કે, સામાન્ય મનુષ્યોમાં જે જ્ઞાન દૃષ્ટિએ પડે છે, તે તેમની શાળાના શિક્ષણનુ ફળ ન હોઈ તે તેમણે જુદી જ રીતે પ્રાપ્ત કરેલુ હોય છે અને તેઓ શાળામા જે મૂળ ભૂતતત્વો શીખેલા હોય છે તે તેમના વ્યવહારમાં કોઈ પણ સ્થળે જણાતા નથી

સાપ્રતની શાળાઓની રચના જોઇશુ તો જણાઈ આવશે કે તે બાળકની સગવડ લક્ષમાં ગણીને કરેલી હોતી નથી પણ શિક્ષકની અનુકૂળતા માટે કરેલી છે બાળકો ચચળ બહુ હોય છે, તેમને નિશ્ચિત બેસી રહેવાનુ પસદ હોતુ નથી અને તેમની આનદવૃત્તિ પ્રત્યેક પદાર્થ ઉપરથી ફરવા માટે આતુર હોય છે વાસ્તવિક રીતે તેમની એ વૃત્તિ શિક્ષણ ક્રમના વર્તનમાં અનુકૂલ હોય છે એટલુ જ નહિ પણ તેની અત્યત આવશ્યકતા હોય છે પરતુ શાળામાં એ વર્તન શિક્ષકો પ્રતિકૂળ હોય છે તેથી તેમની સગવડ માટે વર્તમાન સમયની શાળાઓ તુરંગને સ્થાને સ્થપાઇ છે શિક્ષક પ્રશ્ન કરે, બાળકો યત્રની માફક ઉત્તર આપ્યા જાય અને હાથ પગ જોડી 'નાટકના પુતળાની માફક બેસી રહે, એ વર્તમાન શાળાનુ 'વર્ણન છે' હાલની પદ્ધતિમા બાળકો માટે શિક્ષકો નથી, પણ શિક્ષકો માટે બાળકો ઉત્પન્ન થએલા છે કોઇ પણ પદાર્થની આપણે માહિતી મેળવવી હોય તો તે પદાર્થનો અભ્યાસ 'કર્યા સિવાય

મારી વીસ વાતો (સચિત્રવાર્તાસંગ્રહ) ર ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુમ્બાઇ.

તે મળી શકતી નથી. શિક્ષણ પદ્ધતિનો વિચાર કરીએ તો, તેમાં તેનું મુખ્ય અંગ બાળક છે માટે બાળકની માનસિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે પરંતુ હાલના મિથ્યાભિમાની શિક્ષકોને તેનું ભાન પણ હોતું નથી પોતાને ગમે તેવા માર્ગે તે બાળકને શિક્ષણ આપે છે અને શિક્ષણનો ઉપયોગ થતો નહિ હોવાનું જણાઈ આવે છે આમ પોતાના માર્ગમાં ફેરફાર ન કરતા બાળકોનો સ્વભાવ બદલવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે—તેમનો એ પ્રયોગ વર્ષોના વર્ષ ચાલ્યા કરે છે અને શાળાગૃહ સ્વભાવમાં પરિવર્તન કરવાની પ્રયોગશાળા બને છે બોર્ડીંગશાળા—વસ્તીગૃહવાળી શાળા સમંધી પણ મારા વિચાર વિશેષ અનુકૂળ નથી બાળકોને સ્વગૃહે સુખ-આનંદ જણાય છે તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં માતાની કાળજી અને સર્વ કુટુંબના પ્રેમની તેમનાપર વૃષ્ટિ જણાય છે સારું અન્ન, સ્વચ્છ પાણી અને સુયોગ્ય વ્યવસ્થા એકંદર કુટુંબ અને વિશેષત માતાની દક્ષતાને લીધે બાળકને પ્રાપ્ત થાય છે સામાન્ય રીતે એવું કોઈ પણ જગ્યાએ બનતું નથી કે માતા પોતાના બાળક સમંધી દુર્લક્ષ કરતી હોય અથવા તેના ખાનપાન માટે ચિંતા ન કરતી હોય જેટલી કાળજી અને ટાપટીપ વધારે હોય છે તેટલું જ બાળકને અધિક સુખ હોય છે તેથી વિરુદ્ધ સ્થિતિ હોય છે ત્યાં તેટલું જ ઓછું સુખ હોય છે કોઈને લાગશે કે એ વાત વિશેષ લક્ષમાં લેવા જેવી નથી પણ એલેકઝાંડરના ઇતિહાસ કરતાં, કેચ ભાષાના જ્ઞાન કરતાં, શિક્ષણની દૃષ્ટિએ એ ઝીણી નજીવી દેખાતી વાતો અધિક મહત્વની છે વસ્તીગૃહયુક્ત શાળામાં એ ઝીણી વાતોપર કેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે તે સૂક્ષ્મ અવલોકનથી સમજાય તેમ છે ત્યાં રહેતા નોકર ચાકરો ઠરાવી આપેલા ધોરણે ચાલે છે તેમાં કંઈપણ સારો નરસો ફેરફાર કરવાનો તેમને કદી વિચાર જ થતો નથી આથી તે સ્વચ્છતા રાખે તેટલી ખરી અને જે અન્ન પીરસવું હોય તે પીરસે, એમ જ બધા નજરે પડે છે નક્કી કરેલી યાદી પ્રમાણે પદાર્થ તૈયાર કર્યા એટલે તેમનું કાર્ય પુરૂ થયું ? પછી તે પદાર્થ કાચા છે કે પાકા તે વિષે કોઈ કંઈ પુછતું નથી

વિચાર કરતાં હાલની શિક્ષણપદ્ધતિ એક જ દુષ્ટ તત્વપર ચાલતી જણાય છે હજારો બાળકોનો જીવન પથ ઉત્પન્ન કરવાનો હક્ક એક મનુષ્ય અથવા એક મનુષ્ય મંડળીને સોંપેલ હોય છે એ દૃષ્ટિએ સર્વે શાળા, વસ્તીગૃહ અથવા વિશ્વવિદ્યાલય સરખા જ છે બાળકનો જન્મ થતા જ તેના શિક્ષણનો આરંભ થાય છે ઘેર તે જે પ્રત્યક્ષ વ્યવહાર જુવે છે, તેમાં પણ તેનું શિક્ષણ કાર્ય ચાલતું જ હોય છે હાલની શાળાઓ એવા પ્રત્યક્ષ શિક્ષણમાંથી બાળકના જીવનના રોજના પાંચ છ કલાક બાદ કરી તેને એક સ્થાને પુરી રાખવાનું કાર્ય કરે છે માનવ જીવનનો એ કાળ અતિ મહત્વનો છે, પણ વર્તમાન શિક્ષણપદ્ધતિ એટલાથી પણ તૃપ્ત થયેલી જણાતી નથી ત્રણ ત્રણ વર્ષના બાળકો માટે પણ શાળાઓ સ્થાપવાની તૈયારી થતી જણાય છે હવે ઉછરતા બાળકને એન્જીનની મદદથી દૂધ પાઈને તે સાથે જ શિક્ષણ આપવાની એક જ શાળા ન નીકળે તો મોટું ભાગ્ય જ કહેવું જોઈએ હાલની શાળાઓમાં કંઈ ખામી

ગુલામગિરીનો મજબ (સચિત્ર વ તાં.) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

થયેલી હોય છે તેથી પોતાની જાતે કોઈ પણ જાતનો વિચાર અથવા કલ્પના કર્યા શિવાય તે આખી જીંદગી સુધી પરકીય વિચારોનો ગણગણાટ કર્યા કરે છે એ શિક્ષણપદ્ધતિથી બાળકનો માનસિક વિકાસ અટકી જાય છે ત્યારે ઘણીવાર એક જ ચમત્કારિક દેખાવ નજરે પડે છે તે એ કે, "મૂર્ખ વિદ્યાર્થી પહેલા નંબરે બેસતો જણાય છે ત્યારે હુશિયાર બાળક સર્વથી છેલ્લો પડી રહે છે" આ કથનનું મુખ્ય તાત્પર્ય એ છે કે, જે વખતે બાળકના મનપર કોઈપણ પ્રકારનું બાહ્ય દબાણ હોતું નથી–તેનું મન તદ્દન ખુલ્લું હોય છે, તે જ વખત તેની ગ્રાહકશક્તિ પૂર્ણ ખીલેલી હોય છે જ્ઞાન સંપાદન કેમ કરવું તે તે જ વખતે તેને સમજાય છે માટે શિક્ષણપદ્ધતિ તદ્દન નિશ્ચિત અથવા નક્કી કરેલી હોય તો તે ઉપયોગી નથી તે પદ્ધતિ હમેશ પ્રયોગાવસ્થામાં હોવી જોઈએ અનુભવ થતો જાય તેમ તેમ તે બદલાતી જવી જવી જોઈએ અને તેના મૂળ પાયામાં મુક્તવૃત્તિ હોવી જોઈએ બાળકો પોતાની ઈચ્છાનો સંપૂર્ણ અમલ કરે અથવા તે કોઈ જાતનો કોલાહલ ન કરે તે માટે કડક નિયમ અમલમાં મુકવાથી શાળાગૃહ બાળકોના કંટાળાનું એક સ્થાન થઈ પડે છે અને તેમની બુદ્ધિ મંદતાના પથે વળે છે

જર્મનિની પ્રાથમિક શાળામાંથી અભ્યાસ કરી બહાર નીકળેલા વિદ્યાર્થિઓમાં સેંકડે નેવું જણાઓ શાળાથી એટલા કંટાળેલા હોય છે કે, તેનું નામ કાઢતા જ તેમનું રકત ઉકળી આવે છે એમ થવાનું કારણ શાળાનો કડવો અનુભવ એ જ છે મારા આ કથનની પ્રતીતિ પછાત વર્ગના ભણેલા લોકો કયા પ્રકારના પુસ્તકો વાચે છે તે જોવાથી થઈ શકશે કેવળ રૂશીયામા જ નહિ પણ સર્વ યુરોપમા વર્તમાન સમયે જે શિક્ષણપદ્ધતિ પ્રચારમાં છે તેનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ જેમણે કર્યું હશે, તેમના લક્ષમા એ મુદ્દો આવ્યા સિવાય નહિ રહ્યો હોય કે, સામાન્ય મનુષ્યોમા જે જ્ઞાન દૃષ્ટિએ પડે છે, તે તેમની શાળાના શિક્ષણનું ફળ ન હોઈ તે તેમણે જુદી જ રીતે પ્રાપ્ત કરેલું હોય છે અને તેઓ શાળામા જે મૂળ ભૂતતત્વો શીખેલા હોય છે તે તેમના વ્યવહારમા કોઈ પણ સ્થળે જણાતાં નથી

સાંપ્રતની શાળાઓની રચના જોઈશું તો જણાઈ આવશે કે, તે બાળકની સગવડ લક્ષમાં રાખી કરેલી હોતી નથી પણ શિક્ષકની અનુકૂળતા માટે કરેલી છે બાળકોને બોલવા બહુ જોઈએ છે, તેમને નિશ્ચિત બેસી રહેવાનું પસંદ હોતું નથી અને તેમની આનંદવૃત્તિ પ્રત્યેક પળે ઉપસી આવવા માટે આતુર હોય છે વાસ્તવિક રીતે તેમની એ વૃત્તિ શિક્ષણ ફળદ્રૂપ બનવામાં અનુકૂળ હોય છે એટલું જ નહિ પણ તેની અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે પરંતુ બાળકોનું એ વર્તન શિક્ષકોને પ્રતિકૂળ હોય છે તેથી તેમની સગવડ માટે વર્તમાન સમયની શાળાઓ તુરંગને સ્થાને સ્થપાઇ છે શિક્ષક પ્રશ્ન કરે, બાળકો યંત્રની માફક ઉત્તર આપ્યા જાય અને હાથ પગ જોડી લાકડાના પુતળાની માફક બેસી રહે, એ વર્તમાન શાળાનું વર્ણન છે હાલની પદ્ધતિમાં બાળકો માટે શિક્ષકો નથી, પણ શિક્ષકો માટે બાળકો ઉત્પન્ન થએલા છે કોઇ પણ પદાર્થની આપણે માહિતી મેળવી હોય તો તે પદાર્થનો અભ્યાસ કર્યા સિવાય

મારી વીસ વાર્તાઓ. (અભિનવ વાર્તામંડળ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

તે મળી શકતી નથી. શિક્ષણ પદ્ધતિનો વિચાર કર્તવ્ય હોવા છતાં તેનું મુખ્ય અંગ બાળક છે માટે બાળકની માનસિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે પરંતુ હાલના મિથ્યાભિમાની શિક્ષકોને તેનું ભાન પણ હોતું નથી પોતાને ગમે તેવા માર્ગે તે બાળકને શિક્ષણ આપે છે અને શિક્ષણનો ઉપયોગ થતો નહિ હોવાનું જણાઈ આવે છે ત્યાં પોતાના માર્ગમાં ફેરફાર ન કરતાં બાળકોનો સ્વભાવ બદલવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે— તેમનો એ પ્રયોગ વર્ષોના વર્ષ ચાલ્યા કરે છે અને બાળકના સ્વભાવમાં પરિવર્તન કરવાની પ્રયોગશાળા બને છે મોટી ગવાળ–વસ્તીગૃહવાળી શાળા સમની પણ મારા વિચાર વિશેષ અનુકૂળ નથી બાળકોને સ્વગૃહે સુખ–આનંદ જણાય છે તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં માતાની કાળજી અને સર્વ કુટુંબના પ્રેમની તેમના પર વૃષ્ટિ જણાય છે સારું અન્ન, સ્વચ્છ પાણી અને સુયોગ્ય વ્યવસ્થા એકત્ર કુટુંબ અને વિશેષત માતાના દક્ષતાને લીધે બાળકને પ્રાપ્ત થાય છે સામાન્ય રીતે એવું કોઈ પણ જગ્યાએ બનતું નથી કે માતા પોતાના બાળક સંબંધી દુર્લક્ષ કરતી હોય અથવા તેના ખાનપાન માટે ચિંતા ન કરતી હોય જેટલી કાળજી અને ટાપટીપ વધારે હોય કે તેટલું જ બાળકને અધિક સુખ હોય છે તેથી વિરુદ્ધ સ્થિતિ હોય છે ત્યાં તેટલું જ ઓછું સુખ હોય છે કોઈને લાગશે કે એ વાત વિશેષ લક્ષમાં લેવા જેવી નથી પણ ઈંગ્લાંડના ઇતિહાસ કરતાં, ફ્રેંચ ભાષાના જ્ઞાન કરતાં, શિક્ષણની દૃષ્ટિએ એ ઝીણી નજીવી દેખાતી વાતો અધિક મહત્ત્વની છે વસ્તીગૃહયુક્ત શાળામાં એ ઝીણી વાતોપર કેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે તે સૂક્ષ્મ અવલોકનથી સમજાય તેમ છે ત્યાં રહેનાં નોકર ચાકરો કરારી આપેલા ધોરણે ચાલે છે તેમાં કંઈપણ સારો નરસો ફેરફાર કરવાનો તેમને કદી વિચાર જ થતો નથી આથી તે સ્વચ્છતા રાખે તેટલી ખરી અને જે અન્ન ધોરણનુ હોય તે ખરું, એમ જ બહુધા નજરે પડે છે નક્કી કરેલી યાદી પ્રમાણે પદાર્થ તૈયાર કર્યા એટલે તેમનું કાર્ય પુરૂં થયું ? પછી તે પદાર્થ કાચા છે કે પાકા તે વિષે કોઈ કંઈ પુછતું નથી

વિચાર કરતાં હાલની શિક્ષણપદ્ધતિ એક જ દુષ્ટ તત્ત્વપર ચાલતી જણાય છે હજારો બાળકોનો જીવન પથ ઉત્પન્ન કરવાનો હક્ક એક મનુષ્ય અથવા એક મનુષ્ય મંડળીને સોંપેલ હોય છે, એ દૃષ્ટિએ સર્વ શાળા, વસ્તીગૃહ અથવા વિશ્વવિદ્યાલય સરખાં જ છે બાળકનો જન્મ થતાં જ તેના શિક્ષણનો આરંભ થાય છે ઘેર તે જે પ્રત્યક્ષ વ્યવહાર જુવે છે, તેમાં પણ તેનું શિક્ષણ કાર્ય ચાલતું જ હોય છે હાલની શાળાઓ એવા પ્રત્યક્ષ શિક્ષણમાંથી બાળકના જીવનના રોજના પાંચ છ કલાક બાદ કરી તેને એક સ્થાને પુરી રાખવાનું કાર્ય કરે છે માનવ જીવનનો એ કાળ અતિ મહત્ત્વનો છે, પણ વર્તમાન શિક્ષણપદ્ધતિ એટલાથી પણ તૃપ્ત થયેલી જણાતી નથી ત્રણ ત્રણ વર્ષના બાળકો માટે પણ શાળાઓ સ્થાપવાની તૈયારી થતી જણાય છે હવે ઉછરતા બાળકને એન્જીનની મદદથી દૂર પાઈને તે સાથે જ શિક્ષણ આપવાની એક જ શાળા ન નીકળે તો મોટું ભાગ્ય જ કહેવું જોઈએ હાલની શાળાઓમાં કંઈ ખામી

ગ્રામમંદિરીનો ગઝબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

છે એમ લોકને લાગવા માડ્યુ છે, પણ મારી તો ખાત્રી થઈ છે કે હાલની શાળાઓ ખરેખર ઝેરી છે હું સમજી શકતો નથી કે, કોઈપણ એક વ્યક્તિને અથવા વ્યક્તિના સમૂહને પોતાની ઇચ્છામા આવે તે વિષયનો બોજો અન્યપર નાખવાનો અધિકાર કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. એકાદ બાળકને એકાદ વિષય પસદ પડતો ન હોય અથવા તેને રૂચે તેવો ન હોય તો જબર જસ્તીથી તે તેના મસ્તકમા ભરવાનો શિક્ષકને શો અધિકાર છે? અમે તો અમુક જ પ્રકારે શીખવીશુ અથવા અમુક પદ્ધતિથી નહિ શીખવીએ એવુ કહેવાને સામ્પ્રત સમયની શાળાઓને શી સત્તા છે? મને સમજાતુ નથી કે, બાળકની ખુશી હોય કે ન હોય તો પણ ગમે તે વિષયનુ જ્ઞાન મેળવવાની ફરજ પાડવાની સત્તા એમને ક્યાથી પ્રાપ્ત થઈ અને લોકો પણ આધળાની માફક કેમ કબુલ કરે છે? એવો અધિકાર પ્રાપ્ત થવા જેવુ કયુ ઉત્તમ કોટીનુ જ્ઞાન એમને પ્રાપ્ત થયેલુ છે? એ સ્થિતિ પ્રાચીન સમયમા એક વખત શોભે તેવી હતી બાયબલ ઈશ્વર પ્રણિત છે, એવી માન્યતા જે સમયે હતી, તે સમયે તેનો અભ્યાસ કરવો જ જોઇએ એમ કહેનાર લોકો ઉત્પન્ન થાય તેમા નવાઈ જેવુ નથી, પણ જે સમયે તેવા દલીલ તત્ત્વપર કોઈનો પણ વિશ્વાસ બેસતો નથી અને જે સમયે સ્વેચ્છા પ્રમાણે ચાલવાનુ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયેલુ છે, તેવા સાપ્રતના નવા મનુષ્યમા એ પૂર્વની હઠવાદી શિક્ષણપદ્ધતિ જીવતી કેમ રહી છે તે જ મને નવાઈ જેવુ લાગે છે મનુષ્યને આત્મા છે અને ગાયને નથી, એ વાક્યનુ વિવરણ એક ક્રમમા ચાલતુ હોય છે, તે જ વખતે પામેના વર્ગમા સર્વેન્દ્રિય પ્રાણીની રચના એક જ તત્ત્વપર થઇ છે એવો બોધ થતો હોય છે હાલના એક પણ શિક્ષકને અમુક એક વાત નિ શક સત્ય હોવાની શ્રદ્ધા નથી હોતી કારણ કે તે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે કે, નવીન શોધથી જુના સિદ્ધાત ઉંધા પડી જાય છે આવી સ્થિતિમા પણ તે પોતાનો હઠવાદી રસ્તો છોડતા નથી, જે તે કહે છે કે આગળ પગલુ ભરવુ એ સારૂ છે અને પાછા હઠવુ એ ખરાબ છે, પણ સસ્કૃત વિકૃતિના મૂળ તત્ત્વ શા છે તેનો વિચાર કોઇ જ કરતુ નથી ટથગર કહે છે કે બાયબલનો અભ્યાસ કરવો હોય તો ધર્માધિકારીઓની સટિક આવૃત્તિઓ બાજુએ મુકી મૂળ ગ્રથ વાચવો બેકન કહે છે કે સૃષ્ટિનો અભ્યાસ કરવો હોય તો ખુ સૃષ્ટિનો પરિચય કરીને જ અભ્યાસ કરવો કમો કહે છે કે જીવનશાસ્ત્રના અભ્યાસમા પૂર્વાનુભવ નિરૂપયોગી છે નવીન પડિત જુના સિદ્ધાતને નામશેષ કરી નાખે છે તેથી પૂર્વની સશાસ્ત્ર વાતો આજે અશાસ્ત્ર કરે છે આવી સ્થિતિમા શિક્ષણપદ્ધતિ પૂર્વની માફક જ ચાલ્યા કરે, એ શુ યોગ્ય છે કે?

માતા પિતાની મૂર્ખાઈ, બાળકોને ખેતીના કામમા નાખવાની ઉતાવળ અને ગામડાના અસ્થિર જીવનક્રમથી શિક્ષણમા વ્યત્યય આવે છે, એવો આક્ષેપ હમેશ સાભળવામા આવે છે, પરન્તુ હવે આપણા લક્ષમા આવવુ જોઇએ છે કે, અહમન્ય પડિતોએ નિયત કરેલી શિક્ષણ પદ્ધતિમા, ઉપરોક્ત કારણોથી હરકત આવતી હશે ખરી, પણ ઉપર કહેલી પરિસ્થિતિ ખરી શિક્ષકને પ્રતિકૂળ નથી પરન્તુ અનુકૂળ છે ઘરમા કે રસ્તામા બાળકો ફરતા હોય છે.

¹ નીતિદર્પણ રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

ત્યારે તેમના મનમા જે અનેક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે, તેના ઉત્તર આપી તેમને તેની સમજ આપવી એ જ શાળાનુ પ્રથમ કાર્ય છે વર્ગના સામાન્ય જીવનક્રમમા ઉદ્ભવતા પ્રશ્નના ઉત્તર શાળા ન આપી શકે તો તેના અસ્તિત્વની શી આવશ્યકતા છે? માનવજીવનસબંધી બાળકના મનમા નવનવા પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરી તેમની તે વિષેની કુતૂહલબુદ્ધિ જાગૃત કરવી એ શાળાનુ કર્તવ્ય છે એ કર્તવ્ય તે કરતી નથી, એટલુ જ નહિ પણ બાળકોને આપોઆપ સૂઝતા પ્રશ્નના ઉત્તર પણ આપતી નથી શાળામા બાળકો મ્હોઢુ જ ઉઘાડે નહિ તે માટે હાલની શાળાઓ નિયમ કરે છે બાળકને ક્ષણવાર બહાર જવાની જરૂર હોય તો તે બીચારોએ મુખ ન ઉઘાડતા એક આગળી આગળ કરવી એ એક નિયમનો નમુનો છે બાળક પ્રશ્ન પુછે છે કે શાંતિનો ભગ થાય છે અને માસ્તરસાહેબને ગુસ્સો ચઢે છે

આ બાબતમા શુ શીખવવુ અને કેવી રીતે શીખવવુ એ બે મુદ્દા જ અતિ મહત્વના છે પ્રાચીન સમયે ધર્મ અને શિક્ષણને પાયો ગ્રથી બધાયલી હોવાથી તે સમયે એમ જ સમજવામા આવતુ કે, શિક્ષણ એટલે બાયબલનો અભ્યાસ આ કારણથી તે વખતે શુ શીખવવુ અને કેવી રીતે શીખવવુ એ પ્રશ્નનો ઉદ્ભવ થવાનો જ સભવ ન હતો ઇસલામી દેશમા ધર્મ અને શિક્ષણની ગ્રથિ હજી પણ ઉકેલાઇ નથી શીખવુ, એટલે કુરાન વાચવુ અને તે માટે અરબી ભાષાનો અભ્યાસ કરવો[1] યૂરોપમા હવે ધર્મ અને શિક્ષણનો સબધ ધીમે ધીમે છુટો જતા તેમા પરસ્પર આપણુ પ્રબળતુ બધન રહેલુ નથી આવી સ્થિતિમા શુ શીખવુ અને કેવી રીતે શીખવવુ એ પ્રશ્ન આપણી આગળ ખડો થાય છે અને તેનો ઉત્તર આપ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી આજ સુધીમા એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઇ પણ પડિત કે જ્ઞાનીએ આપ્યો નથી કેટલાક કહે છે કે, ઉચ્ચ પક્તિની શાળામા પ્રાચીન વિદ્યાનો અભ્યાસ કરાવવો ત્યારે બીજાઓ કહે છે કે, ના અર્વાચીન ભૌતિક શાસ્ત્રો શીખવવા, પ્રાથમિક શિક્ષણની પણ એવી સ્થિતિ છે આવા ઝઘડાઓમા બાળકોના અથવા તેમના માબાપની જરૂરીયાતો પુરી પડે તેવુ શિક્ષણ તેમને આપવુ અને તે તેમની સવડપ્રમાણે આપવુ એ જ કર્તવ્ય છે હવે શીખવવુ કેવી રીતે, એ પ્રશ્નનો પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે ગુરૂ અને શિષ્યનો સબધ સતોષકારક નીવડે તેવી શિક્ષણપદ્ધતિ ઈષ્ટ છે એ વાતનો કોઈ પણ માણસ અસ્વીકાર કરી શકશે નહિ ગુરૂ અને શિષ્યનો સબધ જુલમી નહિ પણ પ્રેમી હોવો જોઇએ સાપ્રત કાળની શિક્ષણપદ્ધતિમા ગુરુશિષ્ય સબધ કેવો હોય છે તેનુ વર્ણન નકામુ કરવાનો એ જ અર્થ કારણ છે જે પદ્ધતિમા બાળકપર જુલમ વિશેષ હોય છે તે પદ્ધતિ તેટના જ પ્રમાણમા, અયોગ્ય છે અને જેમા જુલમનુ પ્રમાણ ઓછુ છે તે તેટના પ્રમાણમા યોગ્ય છે એ સિદ્ધાંત એટલો સ્પષ્ટ છે કે તેને સિદ્ધ કરવાની જરૂર નથી સહુના જાણવામા જ છે કે શરીરની વૃદ્ધિ માટે અન્ન, ઓષધ અને વ્યાયામની જરૂર છે પણ જે અન્ન ઔષધ અને વ્યાયામથી મનમાં તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય તે અન્ન ઔષધ અને વ્યાયામ

[1] હિંદ યૂરોપનુ અનુકરણ કરે છે એટલે આ લેખની સઘળી બાબત હિન્દને લાગુ પડે છે

સારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

શરીરની વૃદ્ધિને પોષક નથી પણ ઘાતક છે શરીરની વાત મનને પણ લાગુ પડે છે મનને પ્રિય ન હોય તેવી પદ્ધતિ અથવા એવા વિષયનો બોજો નાંખવાથી તેની વૃદ્ધિ થવાને સ્થાને તેનું મન માત્ર અધિક વિકૃત બને છે બાળકને શીખવવા માટે જુલમની આવશ્યકતા હોય તો તે પરથી નિ સશય તમારી શિક્ષણપદ્ધતિ જુલમભરેલી છે, એ જ અનુમાન નીકળે છે કોઈપણ માણસ જોઈ શકશે કે એકાદ શિક્ષકને એકાદ વિષયનું પુરૂં જ્ઞાન ન હોતા અથવા એકાદ વિષય તેને પ્રિય ન હોતા, તે શીખવવાનો તેનાપર પ્રસગ આવે છે તો તે દુરાગ્રહી અને ચીડીઓ બને છે એવા શિક્ષકને જુલમીપદ્ધતિનો સ્વીકાર અવશ્ય થઈ પડે છે જેમ તેમ કરી તે પોતાને સોંપાયેલું કાર્ય પાર પાડવાનું નાટક કર છે આથી તેની પદ્ધતિની સ્વાભાવિકતા નષ્ટ થઈ ત્યા કૃત્રિમતા ઉદ્ભવે છે અને તેની સાથે જુલમી પદ્ધતિ પણ આવે છે ઉલટ રીતે એકાદ શિક્ષકને માટે તેની પસંદગીનો વિષય શીખવવાની ફરજ હોય છે તો તેની ભાષાપદ્ધતિ પણ કેવી સ્વભાવિક સુંદર વહે છે અને શિષ્ય તથા શિક્ષક કેવી તલ્લીનતા અનુભવે છે તેનો અનુભવ પણ ઘણાને હશે જ

કેટલાક પુછે છે કે, બાળકોને શાળામા સ્વતત્રતા હોવી જોઈએ એ વાત સ્વીકારીએ પણ તે કેટલે સુધી હોવી જોઈએ તેની હદ કેવી રીતે નિયત કરવી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એટલો છે કે, એ વાત શિક્ષકના પોતાના જ હાથની છે જે શિક્ષકને પોતાના વિષયનું પુરૂ જ્ઞાન હશે અને જેનામા શાળા ચલાવવાની શક્તિ હશે તે તરત જ બાળકોને પોતાના બનાવી દેશે. ત્યા કેટલી સ્વતત્રતા આપવી એ પ્રશ્ન જ થશે નહિ સ્વતત્રતા કાટના–વજનથી તોળી આપી શકાય તેમ નથી શિક્ષકના પોતાના જ ભલા બૂરાપણાપર તેનો આધાર છે બે શાળાઓની તુલના આપણે કરવાની હશે તો કઈ શાળામા બાળકોને વિશેષ સ્વાતત્ર્ય છે અને કઈમાં વિશેષ જુલમ છે, તે જોઈ તેનો તારતમ્ય ભાવ આપણે ઠરાવી શકીશુ જે શાળામા જુલમ અને કાયદા વધારે છે તે શાળા નિ સશય ખરાબ છે અને જ્યા ઘરની માફક બાળકો છુટથી રહી શકે છે તે શાળા ઉત્તમ ગણાઈ શકે છે

સાક્ષરજીવન ૨ ૨–૦–૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

હંગેરીનું પુનરુજ્જીવન.

લેખક—રા મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર

અસહકારની પ્રથમ અને સપૂર્ણ ફતેહ માટે હંગેરીના રાખના ઇતિહાસના પાનાઓમા મોજૂદ રહેલી હમણા આયર્લેંડમા સ્વીકારાએલી સીનફેન પદ્ધતિની પ્રેરણા અને વિકાસ આને જ આભારી છે, એમ આયર ગ્રીફીથ (હમણાના આઇરીશ રીપબ્લીકના ઉપપ્રમુખ) ના "*The Resurrection of Hungary*" નામના પુસ્તકમા જણાવાયુ છે

હંગેરીની ઉથલપાથલને સમજવા આપણે ઇ સ ૧૭૧૮ ની સાલથી શરૂઆત કરવી પડશે એ સાલમા ઑસ્ટ્રીયન અને હંગેરીયનોએ, છેલ્લા બસો વર્ષથી મુનઃ ઘણી થઇ પડેલા ટંટાને સમજાવનારી હતી આ જ અરસામા ઑસ્ટ્રીયા અને હંગેરીના રાષ્ટ્રો સમાન અને સ્વતંત્ર પ્રજાઓ તરીકે એક સમ્રાટ્ નીચે જોડાયા, પરંતુ કોર્ટ વીએના (ઑસ્ટ્રીઆની રાજધાની) મા હતી અને ત્યા જઇ રહેતા હંગેરીના ઉમરાવો પોતાપણુ ખોઇ બેઠા ધીમે ધીમે ઑસ્ટ્રીયાના શહેનશાહોએ હંગેરીની અલગ રાષ્ટ્રીય ભાવના અને ભાષાને દાબી દેવાને વધારે ને વધારે તિરસ્કાર દેખાડવા માંડયો

ઑસ્ટ્રીયાના બંધારણમાથી હંગેરીને છોડવવા એક નાનો સકેત રચાયો હતો પણ તે ખુલ્લો થઇ જવાથી તેમાના અગ્રણીઓને દેહાત [illegible] થયો અને કેટલાક કેદ થયા આમ થોડા વખત માટે હંગેરી ઑસ્ટ્રીયાના ખગ સપાટામાં આવ્યુ

તો પણ કેટલાક લોકોએ 'હંગેરી એક રાષ્ટ્ર" છે એવી ભાવના જાગૃત રાખી હતી અને તેથી જ્યારે ઑસ્ટ્રીયન શહેનશાહે હંગેરીમાથી સૈન્યની ભરતી કરવાનો હુકમ કર્યો ત્યારે લોકોમા ફરીથી અતેજ થઇ તેમણે એની સત્તા તેમ જ હુકમને માન્ય રાખવા સાફ ના પાડી. એકલા હંગેરીના રાજાને જ જ્યારે સભા મારફત રાજ્ય કરે ત્યારે અમારી રાજનિષ્ઠા ઉપર હક્ક છે ઑસ્ટ્રીયાના શહેનશાહ સાથે હંગેરીને કંઈ લેવા દેવા નથી તેઓએ કહ્યુ—'હંગેરીની ડીયેટ (રાજ્યસભા) ને બોલાવો, અને પછી સૈન્યની ભરતી કરવી કે નહી તેનો નિર્ણય થવા દો"

આ મુદ્દા ઉપર પાચ વરસ સુધી લડત ચાલી. આખર શહેનશાહ ફ્રેન્ઝને ડીયેટને બોલાવવી પડી ગયાં અગીયાર વરસ પછી મળેલી આ પહેલી જ સભા હતી

આ સભા મળતા એક એવી વાત બની કે જેથી ઑસ્ટ્રીયા તેમ જ હંગેરીમા ખળભળાટ ફેલાયો કાઉન્ટ ઝેચેની—હંગેરીના શ્રીમન્ત ઉમરાવોમાંના એક—ઉભા થઈ હંગેરીયન ભાષામા સભાને સંબોધન કર્યુ વીએના જોડેના સસર્ગને લીધે પોતાપણુ ખોઈ બેઠેલા બીજા ઉમરાવોએ એને ઠપકો આપ્યો, અને એની આ અણુસમજ જુવાનીના જોરને લીધે થઇ હતી (તે ૩૪ વર્ષનો હતો) એમ ઠરાવ્યુ પણ બીજા પ્રસગે એણે સાવળ રીતે એનો એ ગુન્હો કર્યો. તે પ્રસગને આયર ગ્રીફીથ્સ બહુ સરસ રીતે ચીતરે છે—

"સભાની મધ્યમાં પેલો યુવાન ઘડીભર સ્થિર ઉભો રહ્યો પછી એના સેનાપતિ[illegible] અમણી તરફ આંખ ફેરવતાં હોઠ હલાવ્યા—તો ત્હેમાંથી ધીમે ધીમે હંગેરીયન નાદ નિક ળવા માંડ્યાં જેમ જેમ વિસ્મય પામેલા અને ઉતરાયેલા ઉમરાવો મંત્રી લીધા, હોશ એ બોલી રહ્યા તેમ તેમ એનો સ્વર ઉંચે ચડ્યો અને એ વિજય તથા ઉત્સાહના પૂરમાં આખી સભાને તાણતો તાપતો તુચ્છકારમંથી દેશની ભાષામાં હંગેરીની દુઃખની કથા ક્હેતો રહ્યો અને એના પુનરુત્થાનની આગાહી આપી રહ્યો જ્યારે એ બોલતો બંધ પડ્યો ત્યાં જ્હેણે તો એમના એમ સાંભળી રહ્યા, પરન્તુ યુવાનોમાંના ઘણાંકે હૃદય ઉછળી આવવાથી અને સચોટ વાક્યોથી સ્વાભિમાન જાગવાથી, એને એકદમ વધાવી લીધો"

લોકોમાં ઝેચેનીને ટેકો આપનારા ઘણા જણ બહાર આવ્યા, અને ભારે ઉત્સાહ ફેલાયો પણ વૃદ્ધ ઉમરાવો તો ચમક્યા અને આશા થયા ઝેચેનીને ત્હેમના અભિપ્રાયની દરકાર ન્હોતી એ ચાન્તાયણે એના ધોરણે ચાલ્યો

એક દિવસ પ્રાન્તિક સભામાં એ ગયો ને ત્યાં રાષ્ટ્રીય ભાષાની ખીલવણી માટે ક્યા સાધનોનો ઉપયોગમાં લેવો અને કેવી રીતે તે હેતુમાં લાવવો ત્હેની ચર્ચા સાંભળતો એ બેસી રહ્યો એક પ્રતિનિધિ ઉભો થઇ બોલતો હતો અને બતાવી રહ્યો હતો, કે આ વિષયની વાટાઘાટ હવી જ નકામી છે, હંગેરીયન ભાષા અને કેળવણીને ટકાવી રાખવા માટે હંગેરી-યન યુનિવરસીટીની સ્થાપના, એ જ એકલું સાધન છે, પરન્તુ આવા હેતુ માટે ઑસ્ટ્રીયન સરકાર કર નાખવા દે એમ લાગતું નથી. નિરાશાને લીધે બીજા પ્રતિનિધિઓ એ પણ ત્યા અંતમાં હા ભણ્યા, પછી બીજો ઉશ્કેરનારો પ્રસંગ બન્યો—

ઝેચેની ઉભો થયો, અને પોતાને એક મિનિટ સાંભળવાની એણે રજા માગી રજા મળતાં ઝેચેનીએ હંગેરીયન ભાષામાં નીચેનું ટૂંકું ભાષણ કર્યું—

'હું ઉમરાવ છું, અને મ્હારી મિલ્કતની એક વર્ષની આખી ઉપજ રાષ્ટ્રીય મહા-શાળાના સ્થાપનમાં હું આપીશ'

સભામાં ઉત્સાહ માયો નહીં 'હું એક હજાર ફ્લોરીન આપું છું'—એક સભ્ય બોલ્યો અને 'હું બે હજાર' અને '—અને હું—' એમ થોડીક મિનિટ જેટલા વખતમાં ૭૦ લાખ ફ્લો રીન જેવડી સારી રકમ એકઠી થઇ ગઇ, અને હંગેરીની રાષ્ટ્રીય મહાશાળાનો જન્મ થયો!

દેશમાં જ્હેને અને ત્હેને મ્હોએ ઝેચેનીનું નામ બોલાવા માંડ્યું અને એ દેશનો લોકમાન્ય નેતા થયો તો પણ એણે કોઈ પણ રાજકીય ચળવળ કે ઑસ્ટ્રીયા સ્હામે બંડ ઉઠાવવાની પ્રવૃત્તિને આગળ વધવાના કામમાં ભાગ લેવા ના પાડી એણે બધું બળ કેળવણી, ખેતી, અને હુન્નરઉદ્યોગ ઉપર એકત્ર કરી અજમાવ્યું 'ભાષાને ખીલવો, ત્હમે કેળવણી લ્યો, ખેતીને સુધારો, હુન્નર કરો—તો જ ત્હમે મહાન અને સ્વાતંત્ર્યી પ્રજા થશો,' એમ એ કહેતો

કલાપિનો કેકારવ રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ઝેચેનીએ રાષ્ટ્રીયજીવનને નવચેતન આપ્યું ત્હેમાથી રાજકીય પ્રવૃત્તિએ જન્મ લીધો ત્હેના નેતાઓમા ફ્રાન્સીસ ડીક, એક કૅથોલીક સદ્ગૃહસ્થ, અને લુઈ કોસ્થ નામનો પ્રોટેસ્ટન્ટ બેરીસ્ટર એમ બે હતા તેઓ ૧૮૩૭ ની ડીયેટમા પહેલીવાર મળ્યા હતા ત્હેમનામા મતભેદ ઘણો હોવા છતા ત્હેમની સ્વદેશ દાઝને લીધે બન્ને વધારે પરિચયમા આવ્યા હતા કોસથને ફ્રેન્ચ રીવોલ્યુશને અસર કરી હતી અને એની કલ્પનામા સર્વ સામાન્ય પ્રજા સત્તાક જોડે હંગેરી એક સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે જોડાયલું રહે એમ એની ઇચ્છા હતી ડીકને ફ્રેન્ચ રીવોલ્યુશનના સિદ્ધાંત માન્ય ન્હોતા, અને હંગેરીમાથી રાજાશાહી નાબુદીની કડી ખસેડવાની એની ઇચ્છા ન્હોતી

ડીકનો પ્રોગ્રામ નીચે પ્રમાણે હતો—"હંગેરીની આખી કાયદા કરવાની સત્તા અને રાજ્યવ્યવસ્થાની પદ્ધતિ સ્વતંત્ર છે રાજા કે રાજાની સંસ્થા સામે અમને કંઈ તકરાર નથી પરન્તુ હંગેરીના હક્કો કોઈપણ દેશના કરતા ઓછા કીમતી ગણાય તે ન્યાયથી વિરુદ્ધ છે સામ્રાજ્યની સવડની ખાતર અમારા હકકોનો ભોગ આપવા અમે કદી પણ હા કહેવાના નથી રાજ્યબંધારણ રૂપી ખજાનો વિદેશી હિતની ખાતર કે બીજા ગમે ત્હેવા લાભો માટે ગુમાવી દેવો એ પાલવે એમ નથી, એને સાચવી નિર્ભય રાખવો એ આપણો પહેલો ધર્મ છે"

ઑસ્ટ્રીયન જુલમની સામે થવા માટે ડીયેટમા ડીકનો અવાજ ઘણા ખરો આગળ પડતો સભળાતો વિનીત પક્ષવાળા કહેતા—"આપણે શું કરીયે? તલવારથી ઑસ્ટ્રીયા સામે આપણે લડી શકીયે એમ નથી—ત્યારે જુલમ નામે થવું અને મુગા રહેવું એ સિવાય બીજું શું બને એમ છે?"

ડીક જવાબ દેતો—"ત્હમારા હાથ પગનો ભંગ થાય છે ત્યા મ્હો કેમ બંધ રહે છે? જે પ્રજા પોતાના હકો કચરાઈ જતા જુવે છે છતા પોકાર કરતી નથી તે પોતાની જાતિ વડે ગુલામીની બેડી વધારે તંગ કરતી જાય છે જે પ્રજા અન્યાય અને જુલમને બીના તકરારે ચાખી લે છે ત્હેનું ભવિષ્ય સારૂં ન જ સભવે"

ઘણી વખત બને છે એમ, રાજકીય ચળવળ ભેગી જમીન માટે પણ ચળવળ ઉભી થઇ જમીન ઉમરાવોની મિલ્કત છે એમ જ્યારે ડીકે કહેવામા આવ્યુ ત્યારે તે બોલ્યો "આપણા પુરાણા દેવો, વન, ખેતરો, પહાડ, ખાણ અને ઝરાઓમા ફક્ત એક ભાગ ઉપર જ માલકીનો હક્ક રાખનાર—શું ત્હમે દેશથીયે મ્હોટા થઇ ગયા?"

પ્રાન્તિક સભાઓએ ડીકને પ્રોત્સાહન આપ્યું અને ઑસ્ટ્રીયન સરકારકનેથી જમીન બાબતમા સુધારાની માગણી કરી, અને તે સબંધમા કરેલા બીજા હુકમો અમલમા મૂકવા ના પાડી. માગણી એટલા આગ્રહથી થઇ કે હંગેરીના ઉમરાવોએ નમ્યુ આપ્યું, પણ સરકાર વચ્ચે પડી, અને એ ફેરફાર થવા ના દીધો

એક ચોક્કસ પ્રજાકીય માગણીએ હવે સ્થાન લીધું અને ૧૮૩૬ મા ચુંટાયલી ડીયેટ પણ આ નિશ્ચયથી ચુંટાયલી હતી દેશભક્તોએ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની યોજના માટે માગણી

કું, સરલા અને મિત્રમંડળ રૂ ૨—૦—૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

કરી સરકારે માગણી ઉઠાડી મૂકી પણ એ ચર્ચાની બીજી રીતે મહુ ઠીમની અસર થઇ કોસથે જે જે કહેવાણું હતું તેના લીથોગ્રાફ રીપોર્ટ છાપી દેશમા બધે ફેલાવ્યા લો લાગણીનું પૂર જોઇને બ્હીનેલી સરકારે કોસથને ઓદ્ધો આપવાની લાચ આગળ ધરી શાન્ત રાખવા પ્રયત્ન કર્યો એણે એની ના પાડી

આમ લાચ આપી નગાડવામા ન ફાવવાથી સરકારે જુલ્મ અખત્યાર કર્યા એણે ઉચેની, કોસથ, વેસ્લેની (એક સહૃદયી ઉમરાવ) અને જોન બેલેગ નામના ડીયેટના સભ્યને કેદ પકડયા, ને કેટલાક વર્ષની કેદની સજા કરી બેનોગના પકડવાને લીધે ત્હેની ડીયેટમાની જગા ખાલી છે એમ જાહેર થયુ અને એક મીત મેના સરકારી ઉમેદવારે મત દારોને ટઈ કઠ વચન આપનારૂ ભાષણ કર્યું મતદારોએ તરત જ જોન બેલેગની ફરીથી ચુંટણી કરી

સરકારે પ્રાન્તના લૉર્ડ લેફ્ટીનન્ટને દરેક સ્વતન્ત્ર મતદારને પાચ ફ્લોરીનની નોટ આપવા અને સરકારી સ્ટોરમાથી મત આપવાને દિવસે જે પસંદ પડે તે લેવા દેવા સૂચના કરી ચુંટણીને દિવસે થોડી બહુમતીએ મતદારોએ બેલેગને પસદ કર્યો, અને પછી એને વિજયથી ખભે બેસાડી પ્રાન્તિક સભાના હોલમા લઈ ગયા તે વખતે દરેક મતદારની મૂઠીમાં પાચીયાના કકડા ઉપર ઉદાર સરકારે આપેલી પાચ ફ્લોરીનની નોટ વ્હીટેલી હતી કાઉન્સીલ હોલમા લૉર્ડ લેફ્ટીનન્ટને જોતા તેમને પ્રમુખ સ્થાને ગોઠવી દીધા એ ત્યા બેઠેલા રહ્યા તે વખતે દરેક સ્વતન્ત્ર મતદારે એક પછી એક એમ આગળ આવી સરકારના કૃત્ય સબધી પોતાનો મત જણાવ્યો જ્યારે પ્રમુખે ઉઠીને ન્હાશી જવાનું કર્યું ત્યારે એમને ફક્ત એકલા જોરથી ખુરસીમા બેસાડી મૂકયા અને પોતાના દેશીઓને આપેલ દ્રોહ બદલ કનાકે સુધી સાભળવાની ફરજ પાડી છેવટે પાચ ફ્લોરીનની નોટ બધાએ ફાડી નાખી અને એના ઉપર દેકી "

ડીયેટ મળતા બે વર્ષ થયા એમા પહેલુ કામ એ જ થયુ કે કોસથ અને એના સાથીઓના છુટકારા માટે માગણી થઇ "ચાલો આપણે સમાધાન કરીયે," સરકારે કહ્યું, "જો તમે વિરુદ્ધતા ઓછી કરશો તો કોસથને છોડીશુ "

ડીક હીમ્મતથી જવાબ દીધો —" અમારા સાથીઓ માટેની લાગણી કરતા દેશની ફરજ વધારે પવિત્ર છે આટલા ભોગને પરિણામે મેળવેલો છુટકારો તેમની બધી હાડમારી કરતા વધારે દુ:ખદ છે"

જ્યારે ડીક સાથે કોઈપણ પ્રકારે સમાધાનની આશા ન રહી ત્યારે સરકારે નમતુ મૂક્યું- કોસથ અને એના સાથીઓને છુટા કરવામા આવ્યા

કોસથે હવે વર્તમાનપત્રોના સાહસ રાષ્ટ્રીય ચળવળને આગળ કરવા ખેડવા માડ્યાં અને "પેસ્ટગેઝેટ" પ્રસિદ્ધ કર્યું હંગેરીમા એની જબ્બર અસર થઇ કોઇપણ શકાના મામલા વખતે હંગેરીયન પૂછતા "લુઇ કોસથ શુ કહે છે?" અને લોકસંઘ તથા દેશ જે વાતો એને ત્હેનો જ પડધો કોસથ પાડતો

રાષ્ટ્રીય પક્ષવાદીઓએ બે પ્રકારની મક્કમ માગણી આગ્રહપૂર્વક આગળ ધરી (૧) ઑસ્ટ્રીયનની સાથે કર ભરવામાં સમાનતા (૨) અને હંગેરીયન ભાષાનો રાજભાષા તરીકે સ્વીકાર. ભાષાના બાબતમાં ત્હેમને વિજય મળ્યો, પણ કરની બાબતમાં કંઇ વળ્યુ નહીં ત્યાર પછી કોસથે હંગેરીયન હુન્નર અને વ્યાપારનું લીગ સ્થાપન કર્યું તેનાથી હંગેરીયન હુન્નર ઉદ્યોગને ઑસ્ટ્રીયાના ભોગે ખીલવવા અને હંગેરીયન કારીગરી તથા બેનીને ટકાવવા ટેરીફ ડયુટી નાખવાનુ ઠરાવ્યુ હતું

ઑસ્ટ્રીયાની રાજ્ય કરતી પ્રજાને આ લીગ સખત ધમકીરૂપ નિવડયુ અને સરકારે ત્હેને દાબી નાખ્યુ હંગેરીની પચાવન પ્રાન્તિક સભાઓએ એ લીગને સંપૂર્ણ ટેકો આપતા જબરો વિરોધ ઉભો થયો. પણ સરકારે ત્હેના પ્રમુખોને પદચ્યુત કર્યા, અને ઑસ્ટ્રીયન સરકારી માણસોની નિમણુક કરી આ પગલુ લેવાને એમ કોસથ વિચારી રહ્યો હતો અને અને ઇચ્છતો પણ હતો

સભાઓના અધિપતિ ઉમરાવો હતા, અને ત્હેમનો પહેલાંનો ઑસ્ટ્રીયા તરફ સદ્ભાવ છતા ત્હેમણે હુન્નર અને વ્યાપારના લીગને ટેકો આપ્યો કારણ કે એ ખેતી ને હુન્નરના ફળથી જ તેઓ ધનાઢ્ય થયા હતા, એમ એ જોઈ શકયા હતા જ્યારે સરકારે ત્હેમને ત્હેમના પ્રાન્તિક સભાઓના પ્રમુખપદથી દૂર કર્યા ત્યારે કોસથે ત્હેમને સચોટ શબ્દો કહ્યા–"હંગેરીના ઉમરાવો, હવે તો જરા વીર નર થાવ '' એની અસર અજબ થઈ, જથાબંધ ઉમરાવો કોસથ સાથે જોડાયા અને પોતાની જાગીરના હકો છોડવા તૈયાર થયા

૧૮૪૭ ની ડીયેટની ચુટણી વખતે પેસ્ટ–જે જીલ્લાને ઑસ્ટ્રીયનો "વફાદાર" કહી ગર્વ માનતા હતા–ત્હેમા ભારે ધમાલ થઇ લાચ અને ધમકી જેવા સાધનોનો છુટે હાથે ઉપયોગ થયા છતા કોસથ જીત્યો અને નવી ડીયેટનો સભ્ય થયો

ડીયેટે હંગેરીની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવા માટે મજબુત ઠરાવો કર્યા આ ઠરાવો બેગો મક્કમ થયેલી પ્રજાનો મત ખરો છે એમ લાગતા ઑસ્ટ્રીયાને મ્હાત થયા વગર છૂટકો ન્હોતો શહેનશાહ ફરડીનાન્ડ હંગેરીમાં આવ્યો અને પ્રજાની માગણીને કબુલ રાખી

૧૮૪૮ ના કાનૂન ધડાઇ મંજુર થયા અને લોકોને જુમ્મેદાર એવી હંગેરીયન સરકાર અને હંગેરીમાં શહેનશાહ એવું અસ્તિત્વમા આવ્યુ લુઈ બેથેની ત્હેનો મુખ્ય મંત્રી થયો ડેયેની પબ્લીક વર્કસનો પ્રધાન થયો ન્યાયનો મંત્રી ફ્રાન્સીસ ડીક અને નાણા ખાતાનો મંત્રી કોસથ થયો કોસથને સંતોષ થયો ત્હેણે ગાદીને રાજ્યનિષ્ઠા બતાવતું ભાષણ કર્યું અને હંગેરીયન પ્રજાએ પરદેશી દમન દૂર થવાથી અને રાષ્ટ્રીય સૈન્ય રાખવાની સત્તા મળતા એ ભાષણને વધાવી લીધુ

પરંતુ વીયેનાના મંત્રીમંડલે હંગેરીને કોઇ પણ રીતે સ્વતન્ત્ર ન થવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો તેણે લશ્કરને છૂપી રીતે બળવો કરવાને ઉશ્કેર્યુ અને ઑસ્ટ્રીયાની સત્તા ફરીથી જમાવવા ચાલુ રાખી પણ હંગેરીનું તંત્રુ લશ્કર એક પ્રકારની ધાર્મિક ઝનુનથી એવુ લડ્યુ કે ત્હેડી આવનારા દિન થા

ઑસ્ટ્રીયાના લોર્ડ લેમ્બર્ગનને આ હાર થયા પછી હંગેરી છોડયું આમ આમાં પાછા પડવાથી પરદાર બીજી મુરાદ બર લાવવા યુક્તિઓ રચી નહેનશાહ ફરડીનાન્ડે કાઉન્ટ લેમ્બર્ગને હંગેરીનો નવો વાયસરાય નીમ્યો, અને આથી ૧૮૪૮ મા ફરેના કાયદાને રદ કરવા પ્રયત્ન આરંભ્યો

હંગેરીયન ડીયેટ તરફથી જવાબ તદ્દન સ્પષ્ટ અને ચોકસ મળ્યો તેણે લેમ્બર્ગને નૃપ તરીકે સ્વીકારવાની ના પાડી અને એવું જાહેર કર્યું કે 'જે કોઇ એને મદદ, આશ્રય કે સલાહ આપશે તે દેશના શત્રુ ગણાશે' લોકોનો ક્રોધ તથા અણગમો ન ગણકારતા લેમ્બર્ગ બ્યુડાપેસ્ટમા નવી રાજનીતિ દાખલ કરવા આવી રહ્યો, અને ત્યા મરાયો

શહેનશાહે ઑસ્ટ્રીયન ઓથોરીટીઝને હંગેરીમા કુચ કરાવાનુ કહી વધારે નફટાઇ બતાવી, પણ હંગેરીયન ડીયેટ જરા પણ ડગી નહી

પરન્તુ ડીયેટે એકદમ સ્હામા થવાની ભૂલ કરી આ અરસામા ખુદ વીએનામા પણ લોકો બંડ કરવાની તૈયારીમા હતુ ભસથે આ બંડખોરોને મદદ મોકલવા ડીયેટને ખુબ ભનામણ કરી પરિણામ એ આવ્યુ કે બંડખોરો તથા હંગેરીયનો હાર્યા અને ઑસ્ટ્રીયન સરદાર વીનડીસગ્રેઝ બ્યુડાપેસ્ટ તરફ આગળ વધ્યો

ડીર વીનડીસગ્રેઝને કહ્યુ "પોતાના કાયદાથી પોતાનુ જે ન હોય તે હંગેરી માગતુ નથી" સરદારે કહ્યું-"હું બળવાખોરો જોડે કઇ પણ મસલત કરતો નથી" ડીક હંગેરીનુ મહેનાતુ મધારણ પાછુ મળે તે માટે ઘણોયે નિષ્ફળ પ્રયત્ન કર્યો પરન્તુ હું બંડખોરો જોડે કઇ પણ મસલત કરતો નથી' એ ઉદ્ધત જવાબ જ હર વખત મળતો હતો જ્યારે ડીકે પોતાના સાથીઓને તથા કોસથને બીન સરતે તાબે થવા સમજાવ્યા પોતાનુ બળ વાપરવા ના કહી ત્યારે તેહેને તથા બેથીઆનીને કેદ પકડયા ઑસ્ટ્રીયન લશ્કર હંગેરીયન રાજધાનીમા પહોંચ્યું અને વીનડીઓએ ફ્રાન્સીસ જોસફ-પોતાના શાહને લખ્યુ-"મેં જીત મેળવી છે"

ફ્રાન્સીસ જોસફ હમણા થોડા વખતથી જ ગાદીએ આવ્યો હતો હંગેરીના રાજ્યબંધારણ પ્રમાણે એણે બ્યુડાપેસ્ટમા હંગેરીયન ડીયેટની એને ગાદી સોપવામા અનુમતિ લીધા પછી અને ત્યા જ રાજ્યાભિષેક થયા પછી જ એ ગાદીએ આવ્યો ગણાય, એમ હતુ. ડીયેટે જાહેર કર્યું કે હંગેરીની પ્રજા ફ્રાન્સીસને માટે, જ્યા સુધી અહીં ન આવે ત્યા સુધી કઈ પણ રાજ્યનિષ્ઠા બતાવી શકે એમ નથી, તો પણ બ્યુડાપેસ્ટમાના પોતાના લશ્કર ઉપર ભરોસો રાખી એણે ના કહ્યા કહી પણ એ લશ્કરથી પૂરતી સલામતી રહી નહી

આર્થર ગ્યોર્જી નામની યુદ્ધકળામા બાહોશ વ્યક્તિ આ વખતે હંગેરીમા ઉભી થઈ. એની કુશળ ચપળતાથી ઑસ્ટ્રીયન જનરલ હાર્યો, પણ એનો વિજય કોસથની એક રાજનીતિમા ભૂલને લીધે તણાઇ ગયો એણે લશ્કર કે ગ્યોર્જી (એને માટે એને પૂછ્યાં હતી) ને પૂછ્યા વગર શહેનશાહને પદભ્રષ્ટ જાહેર કર્યો અને પ્રજાસત્તાકનો ઝંડો રોપ્યો

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ,

હંગેરીયનોએ મેળવેલી લશ્કરી ફત્તેહો રાષ્ટ્રના બચાવની લાગણીને લીધે પ્રેરાયલી હતી. હેમનો હથીયાર ઉંચકવાનો હેતુ રાજાને પદભ્રષ્ટ કરવાનો ન હતો, પરંતુ રાજ્યબંધારણની સંસ્થાનો બચાવ કરવાનો હતો. કોસથના હુકમથી આત્મસંરક્ષણની લડાઇ વિપ્લવની લડાઇમાં ફેરવાઈ ગઇ હંગેરીયનો રીપબ્લીકનો ન્હોતા અને તેથી લશ્કરમાંથી ઉત્સાહ ઓછો થતો ગયો

હંગેરીયન લશ્કરમાંથી આમ જુસ્સો નરમ પડયો, તેમ બીજી તરફ સામેના લશ્કરમાં બળ જામતુ ગયુ ઑસ્ટ્રીયનો-એ, રશીયન સરદારને આ વિપ્લવને દાબી નાખવાને આજીજી કરી હંગેરીયનોનુ આવી બન્યુ એમ બવાને લાગ્યુ

સરદાર જ્યોર્જીની બહાદુરીથી બે મ્હોટી સત્તાઓ થોડો વખત રોકી શકાઈ પરંતુ પૂરી ફતેહ મળવાનો તો જરાયે સંભવ ન રહ્યો કોસથે પોતાના પ્રજાસત્તાક સિદ્ધાંતોને વળગી રહી શત્રુઓમા ભેદ કરવાની યુક્તિ અજમાવી અને રશીયન રાજકુટુંબના એક કુમારને હંગેરીની ગાદી આપવાની વાતચ આગળ ધરી પણ એ યુક્તિ મોડી પડી અને જ્યોર્જીને તાબે થવુ પડયુ

ઑસ્ટ્રીયાનો હાથ ફરીથી ઉપર થયો હંગેરીના રાજ્યબંધારણને વખોડી કાઢવામાં આવ્યુ ડીયેટને ઇથી નાખ્યુ રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને જપ્ત કરી ભાષાનો પણ બહિષ્કાર કરાયો. પ્રાન્તિક સભાઓ પણ બંધ કરવામા આવી અને વ્યવસ્થા ઑસ્ટ્રીયન અમલદારોને સોંપાઇ. દેશના ભાગના થયા અને લશ્કર સાચવી શકે એવા પ્રાન્તોમા એની વહેચણી થઇ હંગેરીનું નામ યુરોપના નકશા ઉપરથી ભૂંસી નાખવામા આવ્યુ

"હંગેરી નામશેષ થયુ ' એમ યુરોપના રાજનીતિજ્ઞો કહેવા લાગ્યા, પણ ફ્રાન્સીસ ડીક ઠ૮ ઙનો હતો અને એનામા હંગેરીનો આત્મા જાગતો હતો * '

—ચાંદુ

---

* રા વિઠ્ઠલભાઇ પટેલના અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ

આશ્વાસન.

લેખક—રા વિવિત્સુ.

વસંતતિલકા

ાળે કઇ નયનથી સખિ ! અશ્રુ આમ
ભીંજે કપોલ રડીને કઇ તુ તમામ,
આપત્તિ દૈવી પછી શો ધરવો વિષાદ
જેના નિવારણ પ્રતિ ન કંઇ ઉપાય
સારૂં ય વિશ્વ રડતુ સખિ ! આર્ત શોકે
ત્હારા થકી ય વધુ આગત કંક ભોગે
આ અશ્રુઓઘ નહતો જ અનંતતાનો
તેમાં ઉમેર કરવો ઘટતો નહિ તો
આશ્વાસનો લઇ સખિ ! વીર બ્હેન કેરા
અશ્રુ લુછી ધૃતિ અનેરી દીધી ધરે ત્યાં
તુ એક બંધુ ગત માટ તજી જ શોક
સૌ'નાસ વાળી વની વિશ્વ કરે અશોક
આનં ને પ્રગતિમાં કરવો વિહાર
રહૈ દૃઢ અર્થ સહવો વિધિનો પ્રહાર
છે લક્ષ્ય જીવિત તણુ પ્રભુની જ પ્રીતિ
ત્યા ધારવી ઘટતી ના અસહાય રીતિ
ક્યા માનતી સખિ ! તુ મૃત્યુ અનન્ય અંત !
ક્યા માનતી જીવનને સખિ ના અનંત !
સંયોગ ને સ્મૃતિ ગણે કઇ વ્હાલી ! ભિન્ન
ક્યા શોકગ્રસ્ત રતી કરી મુખ ખિન્ન !
જો વ્યોમમા સખિ ! ઉન્નત ખગો અનેક
પક્ષો કરી વિતત ક્રીડન આદરે જ
જો સૂર્યમા કનક-ભાસ્કર સૌ ભભૂકે
તે નિજ અર્ચથી ન રોક તિમિર છેદે !
નિત્યે સખિ ! ફરતે ફરતા વિહાર
તૈયા રસિકનતી દે દ્રતા કેક તાલ
તો આજ ક્યા પ્રિય ! અચેતસમા [illegible] ની ને
ના ઝીલીએ [illegible] નવ [illegible] ગીતો ?
તુ ઉઠ્ય ઉઠ્ય થઇ શોક થકી વિમુક્ત
નિનન્દ કા નહતી ના ગમ એ મધ્ય
કારણ આમ વરતુ ધરતુ તને ના
[illegible] ! નિર્મિતના [illegible] રે ના

દેશની આર્થિક ઉન્નતિ

લેખક—રા માનજી દામજી શાહ.

ગૃહસ્થી—દુનીયાદારીવાળાના દરેક કામ રૂપીયાથી જ ચાલે છે એટલા માટે ગૃહસ્થ રૂપીયા પેદા કરવા તેમ જ તેનો વ્યય કરવાની રીતથી વાકેફ થવું અત્યંત જરૂરનું છે આ ધન ત્રણ માર્ગોવડે મેળવી શકાય છે (૧) ધનથી ધન મેળવવું (૨) વિદ્યા ચતુરાઇ તેમ જ હુન્નર વગેરે દ્વારા ધન કમાવવુ (૩) શારીરિક શ્રમ અર્થાત્ મહેનત મજુરીદ્વારા ધન પેદા કરવું એમાં રૂપીયા કરજે દઈને વ્યાજ લેવું જમીન મૂલ્ય આપી ખરીદીને તે ખેડવામાટે દઈને તેનું મહેસુલ લેવું મકાન બનાવીને ભાડે દેવું સસ્તો માલ ખરીદીને મોંઘા ભાવે વેચવો એક દેશનો માલ બીજા દેશમાં લઈ જવો કારીગરોદ્વારા અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ તૈયાર કરાવવી જથ્થાબંધ માલ ખરીદીને છુટક છુટક વેચવો વગેરે આ બધા માર્ગો ધનથી ધન મેળવવાના સમજવા એવી જ રીતે વિદ્યા શીખીને નોકરી કરવી વકીલ, ડૉક્ટર મુનીમ, ગુમાસ્તા કે ન્યાયાધીશ બનવું, યા તો સુતાર લુહાર સોની કે મોચી વગેરેનો ધંધો કરવો આ બધા વિદ્યા ચતુરાઈ કે હુન્નર વડે ધન કમાવાના રસ્તાઓ છે, એવી જ રીતે જમીન ખેડવી ઘાસ ઉપાડવું પાણી ભરવું પરચુરણ કામ કરવું નોકરી કરવી, મજુરી, વગેરે શારીરિક મહેનતની આમદની છે

ધન કમાવાના આ ત્રણે માર્ગોમાં ધનથી ધન પેદા કરવાનો માર્ગ તો દરેકથી ઉત્તમ તેમ જ સૌથી વધુ ધન પેદા કરવાનો રસ્તો છે કોઈ પણ જાતના હુન્નર વગર માત્ર શારીરિક પરિશ્રમથી જ ધન મેળવવું એ તમામથી ઓછી કમાણીનો રસ્તો છે એ હેતુથી જ સંસારમાં તે લોકો જ વધુ ધનવાન્ થઇ શકે છે કે જેઓ ધનદ્વારા ધન મેળવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમ જ તે લોકો જ વધુ કંગાળ રહેવા પામે છે કે જેઓ પોતાની શારીરિક મહેનતથી જ ધન ઉપાર્જન કરી રહ્યા છે, એ સિવાય વિદ્યા, ચતુરાઇ કે હુન્નરદ્વારા રોજી મેળવનારા મધ્યમ સ્થિતિના મનાય છે તેમ જ ધન પણ મધ્યમ પ્રમાણમાં જ તેઓ મેળવી શકે છે, ધનથી ધન મેળવનારાઓને પણ વિદ્યા ચતુરાઈ વગેરેની ઓછી જરૂરત રહેતી નથી તેમ જ તેવા લોકો જ પોતાના ધનથી જ ઘણું ખરું ધન મેળવી લે છે તેમ જ જેઓ વિદ્યાવિહીન છે તેવા ધનવાન્ લોકો તો પોતાની અસલી મૂડી પણ ક્યારેક તો ખોઈ બેસે છે એવી જ રીતે વિદ્યા ચતુરાઈ તેમ જ હુન્નરથી રોજી મેળવનારાની પાસે પણ કદાચ ધન હોય તો તેઓ પણ ઘણું ખરૂં ધન મેળવી શકે છે, તેમ જ તેઓની પાસે ધન હોતું નથી તો તેઓની વિદ્યા, ચતુરાઇ તેમ જ હુન્નરનું મૂલ્ય ઘણું જ ઓછું અંકાય છે ભાવાર્થ એ છે કે ધન તેમ જ વિદ્યા એ બન્નેના સંયોગથી વધુ ધન મેળવી શકાય છે

યુરોપ તેમ જ અમેરિકા વગેરે દેશોના ધનવાનો પુરેપુરૂં જ્ઞાન સંપાદન કર્યા પછી જ ધન મેળવવું શરૂ કરે છે, તેમ જ ઘણું ખરૂં ધન કમાઇ લે છે, જ્યારે આપણા દેશમાં—

બ્રહ્મદેશ.

લેખક–રા. પદ્મનાભ હરિદત્ત શાસ્ત્રી.

બ્રહ્મદેશ એ એક રસાળ તથા રમ્ય પ્રદેશ જણાય છે ત્યાંની ઈરાવદી નદી પોતાના સ્વચ્છ શ્વેત નીરથી સ્ટીમરોને આમંત્રણ કરતી નજરે પડતા લોકોના હૃદય હર્ષથી ઉભરાઈ જાય છે મુંબઈ જેમ રૂનું મથક છે, કલકત્તા શણનું મથક છે તેમ ચોખા તથા તેલ માટે રંગુન છે બ્રહ્મદેશના જંગલોમાં ટીંબર બહુ પ્રમાણમાં થતું હોવાથી આ તરફ ગરીબ લોકોના ઝુંપડા પણ લાકડાંના પાટીઆના બનાવેલા હોય છે થોડા વર્ષો પહેલા લોકો હતા તેના કરતા હાલમાં જ્યારે સુધરેલા જણાય છે અંગ્રેજી ભાષાનો પરિચય પણ પ્રતિદિન વધતો જાય છે જો કે સામાન્ય લોકભાષા તો બ્રહ્મી જ છે આ કારણથી સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી તથા શ્રીયુત તૈયબજીના વ્યાખ્યાનો રંગુનમાં હિન્દુસ્થાની તથા અંગ્રેજીમાં આપતા ઉપરાંત બાબુ ગુરૂ જે મોટા ફુંગીજી કહેવાય છે તેમણે બ્રહ્મી ભાષામાં ઉપરના વ્યાખ્યાનો કહી સંભળાવ્યા હતા આ સ્થળે એટલું કહેવું જરૂરનું છે કે ઉક્ત ફુંગીજી સંસ્કૃત–હિન્દી–બ્રહ્મી–અંગ્રેજી વિગેરે ભાષામાં પ્રવિણ છે તથા લોકોને માંસાહારનો ત્યાગ કરાવવા માટે તેમ જ અસહકારમાં સહાય આપવા માટે સાચા હૃદયથી ઉપદેશ કરે છે હાલમાં શ્રીયુત મદનજીત જેઓએ ઈંડીઅન ઓપીનીઅનદ્વારા આફ્રિકામાં ઘણી અવધિસુધી લોકોની જાણમાં આવેલી હતી તેઓ માંડલે તરફ રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ કરવા માટે જ ગયા છે તે તરફ એ ભાઈ ૧૫ થી ૧૬ દિવસ રહેવા ધારે છે

મારી સમજ પ્રમાણે મને એમ પણ જણાય છે કે સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિનો માર્ગ સરળ બનાવવા માટે આપણી પરિસ્થિતિનો ઘણો ઉંડો વિચાર કરીને સાદાઈના પાઠ ભણવાની બહુ જ જરૂર છે સાદુ જીવન થયા વિના વકીલો વકીલાત છોડી શકે અથવા તો પ્રચંડ રાષ્ટ્રીય કેળવણી સારી રીતે જામી શકે એ માટે સારા શિક્ષકો મળવા લગભગ અસંભવ છે આવેશ–પ્રધાન લોકો–મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ–ને આ વાત તુરત ગળે ઉતરશે અને એ રીતે જો આપણે સ્ત્રીઓને સાદાઈની વાત સચોટ રીતે સમજાવી શકીએ તો પુરૂષોને તો તે માર્ગ વાળવામાં ઘણી જ થોડી–લગભગ નહિ જેવી મુશ્કેલી રહેશે અને એ રીતે સાદુ જીવન થતા વાર જ અને ખર્ચ ઓછો થતા આર્થિક જાળમાં ફસેલા હિંદના સંતાનો પગતર મટી તુરત જ સ્વતંત્ર બની સુખમય જીવન વ્યતીત કરતા આપણે જોઈ શકીશું સાદા જીવનવાળાને અદાલતોનો આશ્રય ભાગ્યે જ લેવો પડે છે ઉછરતા નાના બાળકો માટે તો નાના નાના ગામડાઓમાં ગમ્ય સાદાં આશ્રયો થાય તો વધારે સારૂં એટલે કે પ્રાથમિક શાળા હાલના જેવી ફક્ત શિક્ષણના ઉપયોગ પુરતી જ રાખવામાં આવે તેને બદલે ૬ વર્ષથી માંડીને ૧૦ થી ૧૧ વર્ષ સુધી એક રમતગમત સાથે શિક્ષણનું સ્થાન બને તો મારો ધ્યાન ઘણું સારૂં છે ને બાળશાળામાં બગીચા સાદા યંત્રો *Dissected Maps–sterioscopes, Magic lanterns,* વિગેરે હોય તો શિક્ષણના ઉચ્ચ આશયો સહેલાઈથી સમજાવી તેને સંગીન બનાવી શકાય

શીવાજીની જીવનકથા રૂ ૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

બ્રહ્મદેશની હકીકત સાથે લોકજાગૃતિનું આટલું વિષયાંતર ક્ષમ્ય ગણાશે બ્રહ્મી લોકો સાથે મુસલમાનો ઘણાં વર્ષોથી ભળી ગએલા જોવામાં આવે છે અને તેમનો ચહેરો બ્રહ્મી જ જણાય છે આવો એક માણસ નામે સય ઇસ્માઇલ સરકારી લશ્કરી ખાતામાં ટુંક પગારદાર છે અને અંગ્રેજી-ઉર્દુ-મરાઠી-હિન્દી-ગુજરાતી-મલાયાલમ-તેલગુ-બ્રહ્મી-ફ્રેંચ-જર્મન વિગેરે ઘણી ભાષાઓ બોલી જાણે છે તેના કહેવા મુજબ તેનું જીવન હાતમતાઇ અથવા સિંદબાદ જેવું છે પોતે મામુલી ખલાસી હોવા સાથે પ્રજા-જાગૃતિનો ચુસ્ત હિમાયતી છે ને ચાલુ પદ્ધતિને વખોડી કાઢે છે અને અસહકાર અને સ્વદેશી વ્રતદ્વારા અધિકારનો ઉત્કર્ષ જોવા ખુશી છે સેવાપરાયણ હોવા સાથે નિડર અને ખરો મર્દ છે તેણે પારીસ-ડમ્નીન-જાપાન-કાઠીઆવાડ-કચ્છ-જર્મની વિગેરે મુલકો જોયા છે લશ્કરી નોકરીમાં હોવા છતાં ભાષાશાસ્ત્રીનું પદ તેને વધારે પસંદ જણાય છે

બ્રહ્મી પ્રજા બૌદ્ધમત માનનારી હોવાથી બુદ્ધમંદિરો જેને આ તરફના લોકો "ફ્યાઓ" નામથી ઓળખાવે છે તેના તરફ બહુ જ પૂજ્યભાવ ધરાવે છે અને ટનમાં અથવા રસ્તે ચાલતા આવતા ફુંગીઓને એ નમસ્કાર કરે છે સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો ધર્મારાધનમાં અપ્રતિબદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે છે આ કારણથી હું કલીઆનામાંથી જ્યારે આ તરફ આવ્યો ત્યારે આ બ્રહ્મદેશ સ્ત્રીપ્રધાન છે એવું સૂચન થએલું પરંતુ તેનો અર્થ અહીં આવ્યા પછી મને એટલો જ સમજાયો કે પુરુષોચિત પ્રવૃત્તિમાં સ્ત્રીઓ પણ તેટલો જ ઉત્સાહ ધરાવે છે અલબત્ત, કુટિલ હૃદયના માણસો અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિ પણ કેળવતા હશે પરંતુ તેવી પ્રવૃત્તિ અન્ય સ્થળે નથી હોતી એમ નથી મુંબઈ કલકત્તાના પોળની વાત સુવિદિત જ છે આમ ઉપર જણાવેલા સાદા જીવનની સારી અસર આ દિશામાં પણ ઘણો સારો સુધારો કરી શકશે એમ મારૂં માનવું છે

મુંબઈની જ માફક મકાનોની નગીને નીચે રંગુનથી ૧૬ માઈલના રેલરસ્તે આવેલા "તીનાગ્ને" નામના ગામડામાં શેઠ ઉમરશી વૃજપાળના મકાનમાં અમો રહીએ છે આ સ્થળ અમોને ઘાટકુપરનું ઘણીવાર સ્મરણ કરાવે છે રાત્રિના દશ એટલે કે ભાના નવ વાગે બાજુમાં ઉજવાતો બ્રહ્મીલોકોનો એક જલસો મારા મિત્ર લાલજી હીરજી શાહના સૂચનથી અમે બન્ને જણ એક વખતે સાથે જોવા ગયા હતા અરધી રાત સુધી આપણા દેશી ગામડાઓમાં લોકો જેમ રામલીલા-ગરબી ભવાયા જેવા ખેલો જોવા જાય છે અને મેદાનમાં પોતાની સગવડ પ્રમાણે ખાટલા-માચીમાકડા વિગેરે નાખી લોકો પડાવ નાખે છે તેમ અહીં પણ સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો લગભગ ૧૦૦૦ થી ૧૨૦૦ માણસ એકત્ર થએલું નજરે પડતું હતું એક બાજુએ માચડો (*Pulpit*) ગોઠવવામાં આવ્યો હતો જેના ઉપર નાટ્ય પ્રયોગ બ્રહ્મીભાષામાં રજુ કરવામાં આવતો હતો ત્યાં પડદાઓ વિગેરે ન હતું પાત્રોમાં બે પુરુષ મશ્કરા (*Baffoons*) તથા બે સ્ત્રીઓ હતી સ્ત્રીઓ બ્રહ્મીપોશાકમાં પાછળ કેડ ભાગથી સળીઓ જેવું કાંઇક ખોસી તેમને પાંખ હોય તેવો દેખાવ કરતી બ્રહ્મી નૃત્ય કરતી હતી મારા એક બ્રહ્મીમિત્રને પુછતાં તેઓ અપ્સરા કહેવાય

લલિતના કાવ્યો. રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી અન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

છે એમ કહ્યું અહીંના લોકો સાથે અમારો પરિચય હિંદી અથવા અંગ્રેજીમાં જ થઇ શકતો-શાક ભાજી વિગેરે લેવા જતા અમારી ભાષા અથવા તો અહીં સિવાયની કોઈ પણ ભાષા નહિ સમજનારને આગગાયોના ઇશારાથી સમજાવવામાં આવતું પૂર્વોક્ત જલસામાં નવીન વાદ્યો નજરે પડતા હતા તે વાદ્યો મૃદંગ જેવા શુદ્ધ સારિગમના સુરો જ લાકડાની હથોડી પછાડવાથી બતાવતા હતા સુરંગની સંખ્યા પણ સારિગમના આરોહ અવરોહ પ્રમાણે જુદા જુદા સુરો બતાવવા માટે બ્રીથી સાતની થાય છે અને એક માણસ પોતાના હાથ જુદા જુદા વાદ્ય ઉપર પછાડી જલતરંગની માફક ભિન્ન ભિન્ન સુર ઉપજાવે છે-બીજા બે વાદ્યો લાકડાની હથોડીથી વગાડવામાં આવતા હતા અને જલતરંગ અથવા શીમકળીનું ભાન કરાવતા હતા હાર મોનીયમ અથવા તો અન્ય વિદેશીય વાદ્યોનો અભાવ હતો આપણા દેશમાં પણ તાઉસ, દિલરૂબા, સિતાર વિગેરેનો પ્રચાર શું ઇષ્ટ નથી? સંગીતના સામાન્ય જલસામાં તેને સ્થાન હોય છે તો નાટ્ય પ્રયોગોમાં શામાટે તેમ ન થઇ શકે?

સીનેમામાં તેમ કેમ ચાલે છે?

બરમીઝ લોકોનો પોશાક આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે-સ્ત્રીઓ તેમ જ પુરુષો બધા લોનીયાં અથવા ચાદરો કેડ ને આસપાસ લોકોની માફક લુંગી વીંટે છે માથે રેશમી બે હાથ કટકો વીંટે છે તથા આપણા દેશમાં જુના જમાનાના લોકોના જેવી બંડી પહેરે છે

આ લોકોમાં પોતાના દેશ માટે એટલી પ્રીતિ છે કે છળકપટ સિવાય અન્ય દેશમાં તેઓ જતા નથી આ તરફ આવનારા લોકોમાંથી ઘણા યુરોપીઅનો તથા મુસલમાનો અહીંની સ્ત્રીઓને પરણ્યા હોય છે છતાં તે સ્ત્રીઓ ક્વચિત જ પોતાનો પહેરવેશ બદલતી જોવામાં આવે છે જો કે તેની ઓલાદ મુખ્ય પુરુષના રીવાજને અનુસરે છે

તેઓ આગ્રહી પણ એવા જ હોય છે નાખુશરૂપે ક્યાંક ગઇ દીવાળીની લગભગમાં ટ્રામ કંપનીએ કાંઇ ભાવ વધારો કરવાથી તેઓએ તેનો ત્યાગ કર્યો અને તેથી ત્રણ દિવસમાં ટ્રામ કંપનીને પ્રજામતને માન આપવાની ફરજ પડી હતી લોકોનું જીવન બહુ જ સાદુ છે જો કે નવા જમાનાની અસર શહેરમાં જોવામાં આવે છે રસ્તે ગાડીઓ નાના માપની કે અનિયમિત પણ તથા બેહદકારી બહુ દેખાય છે માણસો તથા બીજા જાનવરો વારંવાર કચરાઇ જતા જોવામાં આવે છે રંગુન શહેર પાવડી પરે ઘણા છતાં અતિ સ્વચ્છ દેખાય છે રસ્તા વિશાળ દાનશાળાની રોશની જેના બમણા અઢી ગણા પહોળા અને સીમેન્ટ તથા પત્થરથી બાંધેલા હોય છે આ તરફ સીનેમાનો શોખ દિન પ્રતિદિન વધતો જાય છે-ગરીબ મદ્રાસી લોકો મજુરોને લઇ દોડે એવી નાની ગાડી જેને લચા કહેવામાં આવે છે અને જેનું બીજું નામ રિક્ષા છે તેમાં બે માણસ સાથે બેસે છે. મણ ભાર લઇ લગભગ એક માઇલ દૂર લઇ જાય છે ઠેકઠેકાણે તેના બચ્ચાંના મ્હેલ્લા હોય છે પ્રજાનો ઘણો ભાગ અહીં સિવાય કચ્છી-ગુજરાતી-કાઠીઆવાડી-મદ્રાસી-સીંહાલી-બંગાળી તથા મારવાડીનો છે ટપાલ અઠવાડીઆમાં બે વખત અનિયમિત રીતે કલકત્તા થઇને જાય છે હિંદુસ્થાનથી આવતા જતા મુસાફરને સ્ટીમરની મુસાફરી બહુ જ કંટાળા ભરેલી લાગે છે-ડાક્ટરોનું સાધન સારૂં જણાય છે-ઝડુ ફાર્મસી-આતંકનિગ્રહના સ્ટોર મુગલ સ્ટ્રીટ નામના રસ્તા ઉપર થાય છે વેપારમાં આપણા તરફના મારવાડીની જેમ આ તરફ મદ્રાસ તરફના ચેટી લોકોનું જોર ઘણું છે

પ્રેક્ટીકલ એગ્રોનામી રૂ. ૩-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ગામઠી નિશાળમાં વળી એક ડોકિયું.

(અઠવાડીક પરીક્ષાના ઉત્તરપત્રો)

લેખક—રા. હરિલાલ પ્રભુલાલ છાયા, બી. એ., એલએલ. બી.

[નિશાળ ઉઘડવાનો વખત થવાને થોડી વાર છે એટલામાં બહાર ઓટલા ઉપર નિશાળીઆ માંહો માંહે વાતચિત કરે છે]

રામલાલ—'પ્રમોદરાય, ગયા શનિવારના ઇતિહાસ ભૂગોળની પરીક્ષાના પેપરો તપાસાઈ ગયા છે તે આજે પાછા મળશે એવું મહેતાજી સાહેબ કહેતા હતા.'

પ્રમોદરાય—'હું તો મ્હારો પગ મરડાઈ જવાથી કાલે નિશાળે આવ્યો ન હોતો એટલે જાણતો નથી.'

ઇશ્વરલાલ—'તું ન હોતો આવ્યો પણ અમે તો આવ્યા'તા! મહેતાજી સાહેબ આજે પેપરો પાછા આપવાના છે એ ખરી વાત છે, કેમ કેટલાક માર્ક આવશે?'

પ્રમોદરાય—'અમે શું બહુ નથી જાણીએ કે નમતું તોળીએ? જોઈએ ૩૩ ના ટકાનો થાય ૭૫ નો!—આપણા તો પાસ માર્ક આવે તો ઘણા છે!

મણિલાલ—'ભાયડે તો મેં એ ગોખાવ્યું લખ્યું છે. એમાંથી જોઈએ છીએ કેટલાક કાપે છે! ૫ કાપશે તો ૯૫ આવશે ૧૦ કાપશે તો ૯૦ આવશે! બહુ બહુ કાપશે તો ૨૦ કાપશે, તોય ૮૦ આવશે! કાપી કાપીને તે વળી કેટલાક કાપશે? ખરા નઠોર ગણશે તો ત્રીસ ૩૦, ૭૦ તો જરૂર આવશે!'

કેશવલાલ—'કેટલા માર્ક આપશે એની ઉંડી ગણતરી ન હોય, ભાઈ! બહુ બહુ તો કેટલા આવશે એની અટકળ કરાય.'

પ્રેમશંકર—'આપણા મહેતાજી દેશી છે એ મોટી વાત છે! અંગ્રેજો કેવા ઉદાર હોય છે? મ્હારા મોટાભાઈ બી. એ. નું ભણે છે તે અહીં ઉપર આવ્યા'તા ત્યારે એકવાર કહેતા'તા કે અંગ્રેજો પેપર તપાસે ત્યારે એક જવાબ વાંચીને વિચાર કરે કે આમાં આપણે માર્કમાંથી દશ કાપીએ એમ છે? જરા ઓછું કરવા જેવું જણાય તો વારે ઘડીએ નહિ દેવાનું? વધારે ભૂલ લાગે તો મનને પૂછે કે આઠ, અથવા સાત અપાશે? આથી ગમે તેવા નબળા વિદ્યાર્થીને પણ પચ્ચાસ ટકા સાત માર્ક મળી જાય છે—પણ જો કદાચ દેશી દક્ષણી પરીક્ષક હોય તો? માથે ટકો કરાવી, ચશ્મા ચઢાવી એરંડીઉ પીધા જેવું મ્હોં કરીને એક જવાબ વાંચે અને પછી બબડે કે શું ભરડ્યું છે! આને એક માર્ક આપીએ તો ચાલશે? ના, ના, કાંઈક લખ્યું તો છે, ત્યારે બે ચાલશે? ભલે ચાર ચાર આપો! ઓહો! ચાર તો બહુ થઈ જશે! અંગ્રેજી અને દેશી પરીક્ષકમાં આમ હાથી ઘોડાનો ફેર છે.'

રામશંકર—'અંગ્રેજો પરદેશી હોવા છતાં આપણા ભણનારાને છૂટે હાથે માર્ક આપે છે, પણ આપણા દેશી પરીક્ષકો હિન્દુસ્તાનના જ વતની હોવા છતાં પોતાના દેશના બાળકોને ચીપી ચીપીને માર્ક આપે છે એ કેવું નવાઈ જેવું?!'

---

૧ સનદમુદ્રા રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

રાજા—(મનમાં) અરે, આણે તો શું એ પણ સાંભળ્યું? હવે તો હેની પ્રસન્ન કરવાનો એકે માર્ગ ન રહ્યો. (નીચુ મુખ કરી ઉભો રહે છે)

વિ૦—દેવિ, આપ ક્રોધ ખાઓ છો, એમ મળતા આનના વેષને લીધે જાણીને હું જ આંહિ વયસ્યને લઇ આવ્યો. લ્યો, જુઓ આ લતાનો ફાંસો (લતાનો ફાંસો બતાવે છે)

વાસવ૦—(કોપથી) કાંચનમાલા, આ લતાપાશવડે જ આ બ્રાહ્મણને બાંધી લે અને આ અવિનયી કન્યાને આગળ કર

કાંચન૦—જેવી દેવીની આજ્ઞા (વિદૂષકને બાંધે છે) મૂર્ખ, ભોગવ ત્હારા અવિનયના ફળ સાગરિકા, ચાલ, થા આગળ

સાગ૦—(મનમાં) અરેરે, મ્હારા પાપને લીધે મ્હારી ઇચ્છાથી મરવાનું પણ મ્હને મળતું નથી

વિ૦—(ખિન્ન થઇ) વયસ્ય, સભારજો મ્હને (સર્વને લઈ વાસવદત્તા ચાલી જાય છે)

રાજા—(ખેદ પામી) અરેરે ગજબ થયો!

(શાર્દૂલ૦)

જાણું કોપથી હાસ્ય દેવી મુખનું શું એ વિચારૂં અહીં
કે આ સાગરિકા ત્યાં તજવી બની ગઇ કોપથી બ્હાવરી?
બંધાયો વળી આ વસંતકની કે ચિંતા કરૂં તેહની?
થઇ ચિંતાતુર આમ દુઃખી બનતાં શાંતિ મળે ના જરી

હવે આંહિ રહીને હું શું કરવાનો હતો? દેવીને જ પ્રસન્ન કરવાને લાવ, હવે તો જાઉં

(જાય છે)

ત્રીજો અંક સમાપ્ત. —ચાલુ

નસીબની કહાણીઓ.

લેખક—રા. ચંદ્રમા' હુન્દેનનામ ત્રિનાનજી.

કોઇ સમયે અમુક વ્યક્તિ મિત્રમંડળ સહીત સેકન્ડ કલાસમાં બેસી વિગર બાજુથી મુંબાઇ જાય છે, અને ટીકીટ તપાસનાર તેના ડબ્બામાં ચડે છે, આમ થર્ડ કલાસમાં મુસાફરી કરનાર તે જ ટીકીટ સાથે સેકન્ડ કલાસમાં બેઠા હોય ને જ્યારે પકડાય છે અને 'ડીફરન્સ'ના પૈસા ભરે છે ત્યારે તે વ્યકિત કહે છે, " થર્ડ કલાસમાં બેઠા હોત તો શું ઘસાઇ જાત કે અહીં બેસી આ પ્રમાણે બેઆબરૂ થવું નેકા વધારે પ્રશ્ન ન કરે છે ? " આગલું હજી પોતે પુરૂં ઉચ્ચારી પણ નથી રહ્યા ત્યાં તો હસતે મોઢે ખીસામાં નાખેલો એમનો હાથ એકદમ બ્હાર નીકળે છે અને મોઢું તો અનગત તદ્દન ' રોપ રોટ ' લેવા જેવું જ થઇ જાય છે કારણ પાસ ઘેર રહી ગયો છે ટીકીટ તપાસનાર પૈસા માગે છે પૈસા માટે પાકીટ કાઢવા જતા તો તે પણ ઘેર જ રહી ગયું માલૂમ પડે છે પોતાને બહુ જ વિનિત ભાવથી કહેવું પડે છે 'ભાઇ પાકીટ ઘેર રહી ગયું છે'

અલબત્ત આના ઉત્તરમાં ટીકીટ તપાસનાર તો આજુબાજુ મેમ્બરોની તરફ જોઇને હસતે જ મોઢે કહે છે ' જુઓ સાહેબો, આ ભીજનને કહેતા હતા કે થર્ડ કલાસમાં બેઠા હતે તો પારનુન શું ઘસાઇ જાત, અને પોતે પહેલા કહે છે કે પાસ ઘેર રહી ગયો છે અને પછી તો વળી આખું પાકીટ જ રહી ગયું મારા સાહેબ ! આવા બ્હાના કાઇ મેં આ પહેલી વખત નથી સાંભળ્યા પૈસા ન હોય તો બીજે જ સ્ટેશને ઉતરી પડજો, નહીતર મારે જ તમને ઉતારવા પડશે " અનગત આજુબાજુના મિત્રમંડળને આ એક મફતો ખોરાક મળે છે અને તેઓ થોડી વાર પૈસા આપવામાં ગીન કરે છે જે થર્ડ કલાસ પેસેન્જરો તેઓ કાગળ માગી લેય કે તે શીખામણ આપે છે ' ભાઇ, ઘરમાંથી નીકળતી વખતે ખીસા જરા તપાસીએ કે જેથી પાસ અને પૈસા બન્નેનો જ જોગ ન રહી જાય '

અનગત બને પાસે અને પૈસે ન છુટકે મિત્રની પાસેથી ઉછીના પૈસા લઇ ભાગી ની શી દાવ ત્યાંથી ચર્ચગેટ સુધીના જેટલા પૈસા આપે છે ટીકીટ તપાસનાર આ પૈસાના બદલામાં એક પીળો કાગળ તેને આપે છે આ પૈસા ભર્યાની રસીદ પણ તે વ્યક્તિની હસી કર વાના ખોરાક રૂપે વપરાય છે અને મિત્રોમાંથી કોઇ પૂછે છે ' ઓહો, આનો વળી પીળો કાગળ છે, જોઇએ, જોઇએ, આપણે તો હજી આવો કાગળ ટીકીટ તપાસનાર પાસેથી લેવો પડ્યો જ નથી ' અનગત આ સઘળું તે વ્યક્તિને મુંગે મોઢે સહન કરવું જ પડે છે

આવી વાત જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ અથવા તે જોઇએ ત્યારે આપણે પેલી વ્યક્તિની મૂર્ખાઇ તરફ હાસ્યજનક દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ આવાજ બનાવનો અનુભવ જ્યારે આપણો વારો આવે છે ત્યારે મનમાં ખાત્રી થાય છે કે એ એની મૂર્ખાઇ નહતી પણ એના નસીબની જ ખામી હતી

હું ઓફિસથી ઘેર આવ્યો અને ભટને કહ્યું 'રસોઇ ઝટ કરજે મારે નાટક જોવા જવું છે' શનિવાર હોવાથી તે રાત્રે મેં ' રા માંડલીક' નો નાટક જોવા જવાનું નક્કી કર્યું હતું

હુ જમ્યો અને લગભગ સાડા આઠ કપડા પહેરી મારા ઘરને ચોથે મજલેથી હુ નીચે ઉતર્યો માગ ગાડીવાળાએ તેમ જ ગો ? પાનુ તે વાનિ માટે ગજા ગાળોની હિસાબી ગેરે ગામ ? એ તો જવાનો વિચાર કર્યો પણ ગાડી જોઇ ટાંગીઆ ભાગી જાય’ એ કહેવત પ્રમાણે મે વિક્ટોરીઆ જતી જોઈ એટલે ફુરતી જ ‘એઇ વિક્ટોરીઆ’ કરી બુમ મારી વિક્ટોરીઆ વાળા ગાડી મારી પાસે લાવ્યો અને ચાબખી નવર્ક અદર પ્રવેશ કર્યો ગાડી ગ્રાંટરોડ ઉપર આવેના ગાર્નવાળા નાટક થીએટર આગળ આવી અને ઉભી

એનક ધ્યાન મગન ઝભામા સ રજ થતના નીચે ઉતરા અને ગાડીવાળાને પૈસા આપવા માટે મે ખીસામા હાથ નાખ્યા ‘આહ ! ! આ શુ ? પાકીટ જ લેવુ રહી ગયુ ! ! પાકીટ અને ડાયરી મે તો તેમાથી રાખી જરુરી મુકી અને પાકીટ ન મુક્યુ ’ ને હરામખોર, ત જ એ ટી ? જ સહ નાખુ એમ મનમા વાળુ

‘ પણ ના, ’ મને તરત જ સ્મૃતિ થઈ ‘ પાકીટ તો મે પોતે જ ટેબલના ખાનામા મુક્યુ હતુ એટલે બિચારા રામાનો શો વાક ! ’

પણ હવે આ વિક્ટોરીઆવાળાનુ શુ ? એને પૈસા ક્યાથી આપવા ? તરત જ ડાયરી ખોલી અને તેનુ તો સદ્ભાગ્ય તારકની ટીકીટ તો આગ જ હતી ટીકીટ જોતા જ મારા વીઝીટીંગ કાર્ડ ઉપર નજર પડી અને મને વિચાર સુઝયો કે એક કાર્ડ ગાડીવાળાને આપુ અને કહુ કે કાલે મારે રહેઠાણે સ્થાનેથી અથવા તો ઓફિસમા આવી પૈસા લઇ જજે, બન્ને જગ્યાના સીરનામા તેમા લખેલા છે

અલબત્ત આ અખતરો અજમાવતા મનમા જરા મુઝવણ થઇ અને ‘ હુ પણ દેવુ નહિ ’ એ પ્રમાણે શબ્દ બ્હાર નીકળવા જ ના પાડતા હતા પણ છેવટે હિમ્મત લાવી મન મજબુત કર્યું અને કાર્ડ ગાડીવાળાને આપ્યુ અને તેને સમજ પાડવા માડી કે એ બન્ને ઠામેથી કાલે સ્હવારમા પૈસા લઇ જજે

ગાડીવાળાએ કહ્યુ ‘ મીસ્ટર, એ કાર્ડ બાર્ડ નહિ ચાલશે મારે તો મારા પૈસા હમણા જ જોઇએ તમારા જેવા તો મુસાફરીમા ઘણાએ ફરે છે, સમજ્યા કે ? પરમ દિવસે જ એક તમારા જેવા ભભકાદાર આદમી ‘ હમણા આવુ છુ ’ કહી ગયા તે ગયા જ ‘ આજની ઘડી ને કાલનો દહાડો ’ છેવટે બે કલાક રોકાવા પછી હુ ટાણી નગર ભાડ પાછો ગયો !’ ગાડીવાળો કાઠિઆવાડી મુસલમાન હતો એટલે ગુજરાતી સારી રીતે બોલી શકતો હતો

મે કહ્યુ, ‘ પણ અરે ભાઇ ! આજે હમણા મારી પાસે એક પૈ પણ નથી અને હુ ગેરમાથી ફરી કાલે આવીને પૈસા લઈ જજે હુ તને તારા ભાડા કરતા આઠ આના વધુ આપીશ ’

‘ જુવો મીસ્ટર, ઝાઝી ખટપટ ન જોઇએ ’ એણે ગોટો ધારો પાડીને બોલના માડ્યુ ‘ વળી કાલે વેગ આવી પૈસા લઇ જજે એટલે શુ ? જુવો આ નવવસા હીરજી ન જોયા

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

હોય તો ' એમ કહી એણે આજુબાજુ ઉભેલા લોકોને પોતાની વાતમા ભેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો અને આગળ ચલાવ્યુ 'પૈસા દેતા નો ગાડી શુ કામ બેસવાની? બીચારા આવી ભલમ ભારી આપને તો શરમાઇને ગજવામા તો કહા છો એ પણ નથી '

આ સમયની સ્થિતિ તો કોઈ અનુભવી હોય તેજ જાણે મેં આજુબાજુ નજર તો ફેંકી પણ દુર્ભાગ્યે કોઈ પણ હું ઓળખતો હોઉં એવો સજ્જન કરાયો દૃષ્ટિએ પડ્યો ન મનમા કહ્યુ 'ઈશ્વર દુશ્મનને પણ આવો દહાડો ન દેખાડે'

સેવક સજ્જડ મુઝાય પણ ઇશ્વરે જ આખરે મને મદદ કરી એક હિન્દુ ગૃહસ્થ કે જે આ ગાડીમાં જ જાતો હતો તેણે આખર મારી સ્થિતિથી નાઉમેદ થઈ ધારીને મને પુછ્યુ 'કેમ શેઠ, શુ આફતમા આવી પડ્યા છો?'

અનગત આગના સમયમા તો મારી વાત કહી લોકોનું ટોળુ હસતા મારુ હસવુ મથતુ 'ગોરધનદાસ' ને કે જેનુ નામ હવે જાણ્યું હતુ તેમને બાજુએ લઇ જઈ મારી સ્થિતિ સમજાવી અને કહ્યુ 'જો ભાઈ તમે મને આ ગાડીવાળાના આપના જેટલા પૈસા આપો તો હું હમણા જ એ તમારી રકમના પૈસા પહોંચતા કરીશ અને આ મારું મકાનનુ સરનામુ મારી ઓળખ માટે આપુ છુ' એમ ખીસામાંથી કાર્ડ કાઢી તેને આપ્યુ

કદાચ તો તે મારા ચહેરા ઉપરથી મને ઓળખી શક્યો હોય કે મારી પ્રત્યે તેને દયાભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય, પણ મને એણે પોતાના ખીસામાંથી એક નોટ કાઢી આપી અને કહ્યુ 'લ્યો શેઠ આ મારી પાસે એક રૂપીઆની નોટ છે એ હું તમને આપુ છુ'

મેં તેનો ઘણો ઉપકાર માન્યો અને જઈને વિક્ટોરીઆવાળાને તે નોટ આપી અને એક રૂપીઓ પાછો માગ્યો અનગત તેણે ઘણુ જ દયાજનક મોઢું કરીને મને આપ્યો અને તે ગાડી હંકારી ગયો

સેવક બહુ જ હમામથી થીએટરમા રૂમાલ લુછતા લુછતા દાખલ થયા આ સમયે જે મનુષ્યોને હું જોતો તે દરેકને જ જાણે મેં જે લોકોનું ટોળુ મારી આજુ બાજુ વીંટાઈ ગયેલુ તેમા જ જોયા હોયની અને તે દરેક મારી પ્રત્યે હાસ્યજનક દૃષ્ટિ ફેંકતો હોય એમ જ લાગતુ હતુ જો તેમા બે જણા ગાંઠ વાત કરતા તો તો મારી ખાત્રી જ થતી કે એ મારી ફજેતી વિષે જ હોવી જોઈએ

આ ગભરાટ પમતા જ મેં ચોપડી ખરીદી અને પછી જ મારી રીઝર્વ કરેલી જગ્યાપર જઈ બેઠો અનગત ચાર આના ચોપડી માટે આપ્યા ફેશનએબલ પડેલા અને તે સમાજના કાયદા પ્રમાણે ચોપડી વગર નાટક જોવું તે તો એક પ્રકારની અસભ્યતા જ ગણાય

ચોપડી તો લીધી પણ દુર્ભાગ્યે નાટકશાળા સમારાતી હોવાથી વીજળીના પંખા કાઢી નાખ્યા હતા એટલે કાઇ પંખો વેચાતો લીધા સીવાય ચાલે કે? જો ચોપડીવતી પંખો ખાઇએ તો સમાજના લોકોને મારે માટે ખરાબ વિચાર આવે સમજી ચાર આનાનો પંખો લીધો

નાટક શરૂ થયો અને પહેલો અંક ખલાસ થયો સેવક બહાર નીકળ્યા મારી સાથે બેઠેલા લગભગ સર્વ મનુષ્ય ચાહ પીએ અથવા સોડા લેમન કે ગાસભરી ચડાવે અને હું ફક્ત જ

કમનાના પંખો રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

નર્દ ? એક કપ ચાહ પીધી અનગત કહેવાની જરૂર નથી કે તે ઇરાનીની જ હતી કારણ કે મોનજીની કારનેગીઆ વગેરેની ચાહ પીવાની ઓરીસમા પડી ગયલી ટેવ એટલે હિંદુ બ્રાહ્મણીયા ચાટ કેમ ગળે ઉતરે ? ચાહના બે આના આપી સરક પાછા જગ્યાપર જઈ બેઠા

બીજો અંક શરૂ થયો અને સમાપ્ત થયો ફરીથી બધા સાથે બ્હાર નીકળ્યો બધા ખાય ને હું જોતા જ કરૂ ? કેટલુ ખરાબ દેખાય બે આનાનાં પીસ્તા લીધા અને એકેક ફોડી ફોડી આહાર શરૂ કર્યો

આ સઘળી ક્રિયા સમયે મારો વિચાર તો ફકત ગાડીવાળાના શબ્દ 'ખીસા ખાલી ને ભભકા ભારી' ના જ આવ્યા કરતા હતા હું મનમા તો એમ જ ધારતો હતો કે જે જે મનુષ્યોને હું મારી તરફ દૃષ્ટિ કરતાં જોઉ છુ તે સૌ મને પણ જ એ પ્રમાણે ધારતા હોવા જોઇએ.

સેવકે ત્રીજી વખત નાટકશાળામાં પ્રવેશ કર્યો ત્રીજો અંક શરૂ થયો અને સમાપ્ત પણ થયો બહાર નીકળ્યા પછી સેવકને પાછા 'એઈ વિકટોરીઆ' કહેવાનુ મન થયુ પણ રખેને ફરી પેલા ગાડીવાળાના જ શબ્દો પાછા સાંભળવા પડે એ ખ્યાલથી મન કાબુમા રહી શક્યુ અને, મન સાથે નક્કી જ કર્યું કે ટ્રામમા જ બેસીને મોદીખાને જવુ કે જેથી પેલા શબ્દો તો પાછા સાંભળવાનો સમય ન આવે

સેરક તારદેવ તરફથી આવતી એક ટ્રામમા ચઢી ગયા મેરના ગજવામા ફક્ત એક પાવલી જ હતી નાકા ઉપર જ સ્ટેશનપર ટ્રામ ઉભી એક મોટુ માણસોનુ ટોળુ પણ ટ્રામ ખાલી કે તરત જ અંદર ઘુસ્યું આ ટોળામા એક જુવાન ખૂબસુરત પારસી બાનુ પણ હતા અા વખત ટ્રામમા ઉભા રહેવાની નહિ તો એમને માટે બેસવાની જગ્યા તો ક્યાંથી જ મળે? કોઇએ પણ ઉભા થવાની તજવીજ કીધી નહિ સેવકે મનમા નક્કી કર્યું કે હિંદીઓ હજી પણ સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની પોતાની ફરજ સમજતા ઘણી વાર છે પણ બીજી બાજુ એ પણ વિચાર થતુ હતુ કે રાતે બાર વાગ્યા ને સુમારે અર્ધ નિદ્રાવસ્થામા લોકોને આવી ફરજ કલ્પનામા જ શી રીતે આવી શકે ? ભાઇ, હિંદુઓ તો સમજ્યા પણ એમની જ જાતવાળા પારસી જવાનો માથી પણ એકે ઉભા થવાની વૃત્તિ બતાવી હુ ધારૂ છુ કે આનુ મૂળ કારણુ તો ટ્રામમાથી ઉતરી જઈ ટાંગીઆ ઘસતા ઘર તરફ પ્રયાણ કરવાનો ભય જ હોવો જોઇએ

પણ સેવક તો ફેશનએબલ અને એટીકેટવાળુ માણસ પડ્યા એટલે લાગતા જ ઉભા થયા ને 'લ્યો, બાઈ અહીં બેસો' કરી જગા આપી

'થેંકયુ' કહી માનીતુ સ્હાનુ સ્હેજ સ્મિત કરી તે બાનુ મારી જગાએ બેઠા અને સેરક ઉભા રહેલાં એક ટોળામા સઉથી અગાડી જઇને ઉભા

ગીરદી વધી જવાથી કંડકટરે પણ એ ટોળાપાસેથી ટીકીટના પૈસા લેવુ મુનતવી રાખ્યુ, પણ સેવક તો મારી પાવલી હાથમા લઇને ટીકીટ લેવા તૈયાર જ થઇ ગયા હતા. ટ્રામ ચાલતી હતી તે દરમિયાન બે ત્રણ મનુષ્ય અંદર ઘુસ્યા પણ કંડકટરે આ જોયુ અને તેથી તેણે 'ખડીંગ' કરતી એક ઘંટડી વગાડી આની સાથે એક આર્યોનાગો અને

ટ્રામ એકદમ ઉભી રહી આ આંચકાની સાથે મેનકના હાથમાથી થેલી પાનની અગળી પડી પણ મેનકને તેનુ ધ્યાન ન હતુ કારણ કે મેનકની જગ્યાએ બેઠેના બાનુની પસ આગમાથી સરકી પડેના તેના છેડાથી તેમાનુ સર્વસ્વ ખાની કરતી હતી તેમા મેનકની દૃષ્ટિ ચોટી ગયેલી હતી ટ્રામના પાટીઆ ઉપર છુટા પડાયા પરચુરણ તેમ જ રૂપીઆ વેરાયા.

જે ફરજે મને મારી જગ્યા બાનુને આપવા સુઝાડયુ હતું તે જ ફરજે આ સમયે મને પડેલા પૈસા એકઠા કરીને બાનુને આપવા દોર યો બધા પૈસા મેં તરત જ સાનવા અને તે બાનુની પર્સમા મુકી તે પસ તેમને પાછી આપી આ સમયે અનગત્ત પેના જુના t પારસીઓ કે જે નોકોને તો ઉભા થઇ જગા આપવાની સભ્યતા પણ t હતી તેઓ મા t તરફ ગનુ જ ખિન્ન દૃષ્ટિથી જોતા હતા ટ્રામમા કેટલાકને મારે માટે સારો ખ્યાલ થયા હશે અને કેટલાકને કાચ , ો નાખો પણ લાગ્યો હશે જ

પર્સ બાનુને પાછી આપતી વખતે અનગત્ત "થેંકયુ" મેરકે નાખ્યુ અને મનમા મનકાતા પાછા મેનક જુને સ્થળે જઇને ઉભા રહ્યા

ત્યા ઉભા ઉભા મેં તે બાનુના બુટની પાસે કાંઇક ચમકતુ જોયુ નજદીક જઇ જોતા માલમ પડયુ કે તે તો એક પાનની હતી મેનકે તરત જ તે ઉંચકી આ જ સમયે મને મારી પાનની વિશે બ્રાન્તિ થતા તેની તપાસ માટે ખીસામા હાથ નાખ્યો અને તે અંદર મળી નહિ મને થયુ ઇશ્વરે જ મારી આબરૂ રાખી ઠીક જ થયુ કે ગયા પૈસાની સાથે તે પાનની પણ મેં તે બાનુના પર્સમા મુકી નહિ આ વિચા મા જ તે પાનની લઇ મેનક ઉભા થયા અને પાનની આપવામા જરાજ વિલબ થયો

અનગત્ત પાનની તો મારી જ હતી પણ આ વ ત કોણ માને? દરેક મનુષ્ય મને ઉઠાઉગીર જ ગણશે અને ધારશે કે આમ ઉભા અને જગા આપી અને આમ પૈસા સાનવી આપ્યા અને છેવટે તે બાનુના પડી ગયના પૈસા લઇ ખીસામા મુક્યા આમ હ્ રું તો વિચાર કર્તો હતો એટલામા તો એક પરોપકારી પુરુષ જે પેલા બાનુની પાસેની બાસ્કીનપર બેઠા હતા તેમણે કહ્યુ 'બાઇ લ્યો, આ માસ્તર તમારૂ કાંઇ પડી ગયુ છે તે આપે છે '

અફસોસ! મારી હાલ તુરતની છેલી મેહનત મેં તે બાનુને આપી દીધી અનગત, આના બદલામાં મેનકે 'થેંકયુ' સાંભળ્યુ અને મેનક પાછા જગાએ જઇને ઉભા

ટીકીટવાળો બધાને ટીકીટ આપી અમારા ટોળા તરફ આવ્યો મેનકને થયુ કે ટ્રામના પાટીઆ ફાટે અને જમીનપર સરકી જવાય તો સારૂ કારણ અગાડી ઉભા હોઇએ તો આવે સમયે તરત જ ઉતરી પડીએ પણ હમણા એમ કરવા જઇએ તો નેકો જે મારી-નાખીએ વાર્યું હતુ તે જ ધારે આ સ્થિતિમાથી છુટવા હું ઉપાય શોધતો હતો ત્યાં ગીર્ગી-પીગનું સ્ટેશન આવ્યુ અને મેનકને ફ્રીઅર રોડ જવુ હતું એટલે દમમાજ કન્ડકટરને પૂછ્યુ ગાડી, ફ્રીઅર રોડ જાયગા?"

'પાયધોનીસે મારકેટ તરફ જાયગા' જવાબ મળ્યો

આટલો લાભ લઈ સેવક ટ્રામમાંથી ઉતર્યા અને ગોળપીઠા જ હતા. આગળ લટાર મારવા માટે ઉતરતાં જ વિચાર થયો કે ઘર સુધી ચાલી જ નાંખું. આ વિચારની સ્હેજ વાર ગઈ ત્યાં મારા પગમાં મને કાંઈ ડંખ્યું. તરત જ સેવક બધું સમજી ગયા અને એ છૂટ કાગળનો દમ ખેંચ્યો. મારી પાવલી મારા બુટમાં જ ભરાઈ ગઈ હતી પણ હવે આ કાઢવી કેમ?

આજુબાજુ દૃષ્ટિ ફેરવતાં ન મળે એકે દુકાન ઉઘાડી કે ન મળે હોટેલ ઉઘાડી નીકળે કે ગોળાગીરનું એક મારું. વિચાર થયો. વાર ત્યાં જઈ બુટમાંથી પાવલી કાઢું પણ બીજો જ પળે એ પણ વિચાર આવ્યો કે જો કોઈ મોહોલ્લામાંથી બ્હાર નીકળતા જોશે તો મને જરૂર બદમાશોના બાગમાં મરાઠી વર્ગનો જ માનશે.

આ વિચારમાં ને વિચારમાં જ સેવક એક ટ્રામમાં ચઢ્યા અને એક બાની જ ઉપર જઈ બેઠા. સ્વાભાવિક સમાજના કાયદાની વિરૂદ્ધ નીચા વળી બુટની દોરી છોડી મહા વીર પાવલી ખંખેરી બ્હાર કાઢી. આ ક્રિયા કર્યા પછી બુટની દોરી બાંધી ટટાર થાઉં છું ત્યાં મારી પાસે જ કંડક્ટર મારી ક્રિયા પ્રત્યે સ્મિત કરતો ઉભેલો મેં જોયો. સેવક પાવલી એના હાથમાં મુકી અને કહ્યું 'મીઅર રોડ' આ શબ્દોનો હજી તો પડઘો નથી પડ્યો ત્યાં તો કંડક્ટર બોલ્યો 'ના, પાવલીમાં કાણું છે એ ન ચાલે.'

મારી હાર 'દુકાળમાં અધિક માસ' હવે આનો તે હું ક્યાંથી લાવું? મેં કહ્યું 'સબુર, આ ગાડી ક્યાં જવાની છે?"

'વેસ્ટ' જવાબ મળ્યો.

"મારે તો ફ્રીઅર રોડ જવું છે એટલે નં. ૧૬ માં બેસવું જોઈએ,' આમ કહી આગળ ગયો. એણે ઘંટડી વગાડી ત્યાં ટ્રામ થોભી અને સેવક નીચે ઉતર્યા. ટ્રામમાંથી ઉતરતાં મેં કંડક્ટરને ડ્રાઈવરસાથે વાત કરતાં સાંભળ્યો કે 'કાંઈ ભણેલું દેખાય છે. એલફીસ અને ગોળ વચ્ચે તફાવત પણ ખબર પડતો નથી અને વળી પૈસા રાખવાને તો બુટને પાકીટ બનાવ્યું છે અને વળી તેમાં પણ પાવલી તો કાણાવાળી. શું માણસો હોય છે?" અને પછી એક ખડખડ હસતું.

સેવક ટ્રામમાંથી ઉતર્યા અને પાછા ગોળપીઠા પ્રત્યે પ્રયાણ કરી ગયા. ત્યાં આવતાં જ ઓગણીસ નંબરની ટ્રામ મળી અને તેમાં સેવક ચઢ્યા અને સૌથી આગલા ભાગના બાંક પર જઈ બેઠા.

ટ્રામ વાડીબંદરને રસ્તે થઈ જનરલ પોસ્ટ ઓફીસ નજદીક આવી પણ કંડક્ટર નિદ્રાવસ્થામાં હોવાથી ટીકીટ આપવા જ ન આવ્યો. બસ, મને તો એટલું જ જોઈતું હતું. સેવક પોસ્ટ ઓફિસ આગળ ઉતર્યા અને ઘેર સહીસલામત પહોંચ્યા.

પાવલી બત્તી આગળ ધરતાં મને માલમ પડ્યું કે તે કાણું ન હતું પણ મેલનો કાળો ડાઘ જ હતો જે મેં ખોતરતાં નીકળી ગયો.

તે આખી રાત્રિ તો ક્રમવાર તે રાત્રિના અનુભવને લગતા સ્વપ્નામાં જ ગાળી અને ખાસ કાંઈ નિદ્રા આવી નહિ.

શેરલોક-હોમ્સનું નવું પરાક્રમ ૨-૦-૧૨- એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

બીજે દિવસે રવિવાર હતો અને શનિવારે રાત્રે નાટકમાથી મોડો આવેલ એટલે સૂર્યોદય થયા પછી એકાદ કલાકે જ મેં બીછાનુ છોડયુ નાનખુ પાણી, ચાહ વગેરેથી ફારેગ થયા પછી હું નિશ્ચિંત થઇ બેઠો હતો ત્યારે મને વિચાર આવ્યો કે ગઇ રાત ગામ કરની મેં છેતરી છે અને આ તો મારા પ્રમાણિકપણાના નિયમથી વિરુદ્ધ થયું એટલે તરત જ બેઠા તા ત્યાથી ઉઠયા અને કંપનીના સેક્રેટરી ઉપર એક કાગળ ચીતરી કાઢ્યો આ કાગળમા મેં ગઇ કાલે જે વગર ટીકીટે મુસાફરી કરી હતી તેને માટે દીલગીરી દર્શાવી હતી અને તેના બદલ બે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ ભાડુ અને પેનલ્ટી તરીકે મોકલી આપી હતી

મારા મગજપરથી અપ્રમાણિકપણે વર્તવાનો બોજો તો ઓછો થયો બપોરે ત્રણ વાગે ચાહ પીવા પછી રામાને કહ્યું ' મોટરમાર ત નેથી તૈયાર કરાવી લઇ આવ ' મોટર આવી એટલે અંદર બેઠા અને સોફરને બાલીવાળા તરફ થીએટર તરફ હાકવા કહ્યું ત્યા ઉતરી પેલા ગાડીવાળાને શોધી કાઢ્યો અને મારા વચન પ્રમાણે મેં પાચ રૂપીઆની નોટ તેના હાથમા મુકી

તે જોતા તે રહેજ અચકાયો અને મે કારણ પૂછ્યુ ત્યારે તેણે કહ્યુ ' સાહેબ, પેલી નોટ જે મે આપને આપી હતી તે તો મને ઘેર ગયા પછી જ ખબર પડી કે એક જ રૂપીઆની હતી કારણ મે જોયુ તો પાંચ રૂપીઆની નોટ તો મારા ખીસામાં જ રહી ગઇ હતી '

આમ છતા મે તેને બહુ જ આગ્રહ કર્યો તેથી તે તેણે લીધા છુ પાછો મારી મોટરમા બેસી દરીયા તરફ ફરવા ગયો

આ નવો ભેદ ખુલ્લો થવાથી મને વધારે ખેદ થયો કે પેલો ગાડીવાળો કે જેના નામદ ' ખીસા ખાલી ભભકા ભારી ' અને 'નવનવા હિરજી ' મારા મગજમા હજી રમ્યા કરતા હતા તે જ્યારે જાણશે કે મે તેને આપેલી નોટ તો એક જ રૂપીઆની છે ત્યારે તે મને જરૂર જુદા જુદા પ્રકારની સરસ્વતી દેવીના સ્વરૂપથી મને વધાવશે જ આ વરસાદથી બચવાને હું હજી પણ તે વિકટોરીઆવાળાની શોધમાં છુ જો તે મને મળે તો હું તેને થયેલા નુકસાનનો પૂરતો બદલો આપી શકુ

છાપાદ્વારા જાહેરખબર આપી પણ હજી તે ગાડીવાળાનો પત્તો નથી અને આજ દિન સુધી અપ્રમાણિકપણામાથી સેવક દૂર છે એમ કોઇને પણ કહેવાનો મને હક રહ્યો નથી*

---

* એક અંગ્રેજી લેખના આધારે

ઉષા—"સ્વરાજ્ય-પ્રતિજ્ઞા."

(પ્રથમ ખંડ.)

લેખક—રા. શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(ચાલુ સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તા)

(પ્રકરણ ૨૮ મું ચાલુ)

ઉત્સાહથી વીરગર્જનાઓ થવા લાગી તેમની નસોમાં આ ઉત્તમ કામ માટે ઉછળતુ લોહી ઉમંગમાં આવવું ઉભરાવા લાગ્યુ, તેઓમાના એકે પણ એક ક્ષણ સુદ્ધા આનાકાની કરી નહી તેઓ જરૂર મૃત્યુના મુખમા પડવાના છે અને યશનો સંભવ નથી એ દરેક જણ જાણતા હતા-એક મુઠીભર લોકો બિજાપૂરની મહાન્ પ્રબળ સત્તા સામે કેવી રીતે ટકી શકશે ? પણ તેઓ અત્યારે મરણીયા થયા હતા ! અને પોતાનો સર્વ ભોગ આપવા તૈયાર થયા હતા

તેમનો મુખી એક ખરો મર્દ હતો ! મદદ એક ઈશ્વરની હતી.! ઉત્તેજક પ્રયોજન તેમનુ પોતાનુ માન, ગગરૂરી, તેમની બહાદુરી એ હતુ તેમનુ હથીઆર-તેમના પક્ષમા ન્યાય હતો-તેમને માણસ તરીકે મરવાનો હક્ક હતો-એ હતુ

> " દુશ્મનથી ડરવુ નહી, કરવુ રણસગ્રામ,
> ખડગ ગ્રહીને ખેલતા, અચલ રહેશે નામ
> યુદ્ધ ચલાવો યાર, પ્રાણતણી પરવા તજી,
> પગ પાછો ભરનાર, પડશે કુવી પાડમા

> અસિ કસિને ધસિ પડવુ, પ્રાણ જતા પણ હઠવુ નહિ પાછુ,
> ચુગ્ત ચપળ ચિતરે, જો, સગ્રામ તણુ કામ નથી કાચુ "—કવિ સુન્દરજી.

પ્રકરણ ૨૯ મું

મરણીયા-મરવાનો હક્ક.

> *" Heaven, " he cried, ' my bleeding country save—*
> *Is there no hand on high to shield the brave ?*
> *Yet, though destruction sweep those lovely plains,*
> *Rise, fellow-men, our country yet remains,*
> *By that dread name we wave the sword on high,*
> *And swear for her to live, with her to die"*
> —*Thomas Campbell*

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

"જુલ્મગારોકા હોગા હીસ્સા તમામ, ગરીબોકા લેગા ખુદા ઈન્તેકામ"

"કીસીને બદીસેં નફા કુચ્છ ન પાયા, આખીરકો હર એક હય પથનાયા– ખીસીને
દેખા કયા અન્જામને સર શીળી ગજબે ખુદામેં વોહ ખીસ તરાહ આયા– આખીર
જો રીસ ઉનને તાના ખુદાકા કીયા હમને દર્યા ખીચ ઉમ્રો ગીરાયા– આખીર
નમરૂદને હકસે કીઈથી લડાઈ, આખીર એક મચ્છરને ઉસકો ખપાયા– આખીર
શરદાગને કરા બીહીસ્તથી બનાઈ, વે જી ઉસે દેખનેકો ન પાયા– આખીર
હયગા બુરાઈકા બદના વેહ અન્જામ નેકીકા બદના બુરાઈ ન આય– આખીર

દિવસ ઉગ્યો, પ્રભાત થઈ સૂર્યના ગામા મુખ ધુપ પુ ચીના વા ગા વેનસરપર પથરાયા હતા એક પ્રહર દિવસ ચઢ્યો નગરપર મૃત્યુની છાયા પથરાઈ હોય તેવો દશ્ય દેખાતો હતો રસ્તાઓ શાન સુમસામ હતા, રસ્તાઓપર કોઈપણ માણસ પસાર થતો ચાયતે જવ ને જ દૃષ્ટિએ પડતો હતો આ સુંદર નગરપર ઉધ્વસ્તતા–નાશના પૂર્વ લક્ષણ હોય એવી નિર્જનતા દેખાતી હતી મંદિરોમા ઘંટના નાદ આવતા નહોતા, ઘરોના દરવાજાઓ અને બારીઓ બંધ હતા, રસ્તાઓ સુમસામ હતા, સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો અને બાળકો, ઘુજતા, ઇશ્વરને સ્મરતા ઘરોમાં ઉદાસ મુખે બેઠા હતા પુરૂષો મરવાની તૈયારી શાંતિથી કરતા જાગતા હતા –

'રીયાહી રોશની ઓર રોશની રીયાહી હય,
ઉજાડ શહેરમેં મુરદોંકી બાદશાહી હય'

મધ્યાહ્ન નિત્યા દિવસ એક પ્રહર બાકી રહ્યો ખાન સંદેખાન પોતાના અંગરક્ષકો સૈન્ય સહિત પુર દમામથી કિલ્લામાંથી બહાર નિકળ્યો તેની સામે નગર ને ડેરનાર ટુકડીઓ, એક આ ગોની પ્યાદળ પલટણ, સીદીઓ દખણી મુસલમાનોની નવ પલટણો, અને મરાઠા સ્વારોની એક ટુકડી હતી ખાનની સ્વારી પુર દમામથી નગરના ત્યજનના માર્ગો રથી પસાર થતી ચૌટાના મધ્ય ભાગમા ચોર પાસે આવી અટકી રસ્તામા એકે ઘરના દરવાજા બારી ઉઘાડી નહોતાં–સર્વ સુમસામ હતું તેની સ્વારી જોવા, તેને વધાવવા, એકે જણ આજ દેખાયો નહી–આ નગરની આવી નિર્જનાવસ્થા જોઇને મુખ મરો ડી હસ્યો

"ભય!" મરોમા મન સાથે જરા મ્હોટેથી ખાન બોલ્યો –"હ ભય! અરે હરીનાઈ! પણ બાપના પેટે ઘરમાં ભય કાંઈ પૈસાના કે ખજાનાના બટકા ભરનાર છે! કયા સુધી ભરાઈ ગેસરો?"

મુખ્ય બજાના વચ્ચેના ચોટાપર–ચોરા પાસે સ્વારી અટકી ખાન ઘોડાપર બેઠો હતો તેની આસપાસ તેના અંગરક્ષકો મુઠ્ઠી સમશેર સાથે ઉભા હતા બજારમા બે તરફ તેના સ્વારો ખ્યાલઓ સડકમાંથી ઉભા રહ્યા નજર સર્વ ત્યજય થી બંધ હતી એક પણ દાર ખુલી નહોતી કે એકપણ માણસ ત્યા નજરે પડતો નહોતો તેમ આસપાસના ઘરોના દ્વારો કે બારીઓપર

"છુરી જો દુસરોકે વાસ્તે તઇયાર કરતા હય,
વોહ ખુદ હી જખમ ખાકર યહાંસે ગુજરતા હય"

The oppressed of yesterday are the dictators of to day and the hope or despair of to morrow Every thing has gone into the melting pot and our social life is seething and pushing for some organised outlet of purified expression All customs and usages have changed and one may sit back and wonder what new world will appear when this awful strife shall cease' —"War-Result Z E W"

ઉષાની પ્રથમ રેખાએ રાત્રિના અન્ધકારને પોતાની ગોદમા છુપાડી આ હીનભાગી નગરપરથી નિદ્રા અને વ્યામોહ—વિસ્મૃતિનુ આચ્છાદન દૂર કર્યું, તે વખતે ખાનના લગભગ નવથી દશ હજાર સૈન્ય સામે લગભગ પાચ હજાર રોહિડખોરાના માવળાઓ સજ્જ થયલા દેખાયા રસ્તાઓ મૃતશરીરોથી ભરેલા, અહીં તહીં બન્દુકો તલવારો ભાલા વગેરે હથીઆરો પડેલા, તુટેલા ગાડાઓ, ફાટેલા વસ્ત્રો, તુટેલો ફુટેલો સામાન વિખરાયલો પડેલો રસ્તાઓપર જ્યા ત્યા દૃષ્ટિએ પડતો હતો બજારના ચોકમા લોકો એકત્ર થયલા, નમ્યુ ન આપવાના દૃઢ સકલ્પથી વીર હાકો મારતા, ઉભા રહ્યા હતા હતા આસપાસ સર્વ નાશના ચિન્હો દશ્ય થતા ચોરાનો મ્હોટો ભાગ, આસપાસના કેટલાક ઘરો, તોપોના મારાથી તુટી ભૂમિપર પડેલા, ખડિયેર થયલા દેખાતા. કેટલાંક ઘરો તો આગથી બળી નાશ પામેલા દેખાતા, અને હજુ તેઓમાથી ધુમાડા નીકળતા દૃષ્ટિએ પડતા હતા આ પોતાના કુલાણુ માટે ઉકેલા વીર મરાઠાઓની દશા ખરી રીતે ખાન ધારતો હતો તેથી ઘણુ વધારે ખરાબ હતી તેમના આગેવાનોમાથી નીનકદરાર અને બીજા ત્રણ આગેવાનો મરાયા હતા દાદોજી નરસ, બહાનની સામે નગરના મુખ્ય દરવાજાપર હલ્લો લઇ જતા સખ્ત રીતે ઘવાયો હતો, તેની સામે મુધોજી જેવે અતિ પરિશ્રમથી થાકીને લોથ થઇ ગયો હતો તેઓમાંયા લગભગ બેસો વીરો ઘવાયા હતા, અને ચાલ્લોના આસરે નાગરીકોએ પ્રાણ ખોયા હતા

ઉષા થઇ અને તેના પ્રથમ પ્રભાત સાથે જ તેમનો સેનાની બાજી જેવે-જેવોને તેવો—ઉત્સાહથી ઘુમતો, પોતાની વીર હાકો—'રોહિડખોરાના વીર જનો, જાગો! હશીઆર સજ્જો! હજુ આપણે હાર ખાની નથી!" ભયંકર ત્રાડથી ગજવી મુકતો, તેના પ્રતિધ્વનિથી સુતેલા નગરને જગાડતો ઘુમતો નજરે પડતો હતો

આ તેની વીરહાકનો પ્રતિઉત્તર કિલ્લામાથી એક સાથે છુટેલી બન્દુકોથી અપાયો, અને તેમાથી એક ગોળી,અચકતી બાજીને ખભે લાગી તેની પાસે ઉભેલો એક નાયક બોલ્યો —

"વીર બાજીરાવ, ઇશ્વર ખાતર જરા સભાળથી વર્તો—તમારા વગર અમે શુ કરીશુ?"

ભારતનો ટકાર (સ્વદેશભક્તનાં કાવ્યો) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

"શુ કરીશુ ? નમ્યુ આપતા શુ પરિણામ આવશે તે જાણીનેજે કરવાનું તે—શુ ' વીર મર્દની પેઠે એક જણ પણ જીવતો હોય ત્યા સુધી લ્હડીને મરવુ તે-' એમ કહી ભાલો ચમકાવતો જ્યા જ્યાં એની નજર લાગતી ત્યા ત્યા મોખરે લોકોને ઉત્તેજીત કરતો ઘુમવા લાગ્યો

કિલ્લામા દેશમુખના અવાસની છેક ઉપરની અટારીપર ખાન, બાન, અને આમીન સાથે ઉભેલો-આ વેનસર જેનો નાશ કરવાના ત્હેણે શપત ખાધા હતા તે તરફ જોતો દેખાય છે નગરમા ઘણા વીરો કાનના તોપોના મારાથી જમીનપર પડતા મૃત્યુને શરણ થતા હતા અને કેટલેક સ્થળેથી ધુમાડાના ગોટેગોટા ગગનપર જતા દેખાતા હતા કિલાની દિવાલોપર ચ્હડેલની સામેના ચોગાનમા પોતાના માણસો ઉભરાતા જોયા અને કિલ્લાની દિવાલો-પર પાચ છ ઠેકાણે મ્હોટા બાકોરા પડેલા જોયા તે શિવાય દિવાલો પાસે પડેલા ઘાયલોની વેદનાના અવાજો તેને કાને અથડાયા અને ઘણા મૃત દેહો અહીં તહીં પડેલા નજરે પડ્યા. આ સર્વ જોતા, આ ભયકર દશ્ય જોતા તેનામા જરા પણ દયાનો છાંટો સુદ્ધા દેખાયો નહી નગર તરફ મુઠીઓ વાળતો હાથ નચાવતો ક્રોધથી તે બરાડી ઉઠયો —

"હવે વૈર, વૈર ! આ આખા નગરને બાળીને ભસ્મ કરવુ જોઇએ !'

\+ + + + + +

દિવસ વહેવા લાગ્યો એકસરખી નાશ, એકસરખી કતલ, અગાધ મારામારી, વારવાર થતા તોપોના ધડાકા વારવાર કિલ્લાપર થતા નિર્દય હલ્લા ઘાયલો, લાશોનો થતો વધારો એ દશ્ય સાથે દિવસ આગળ વધવા લાગ્યો

બિજાપૂરનો એક પ્રસિદ્ધ વીર સેનાપતિ, વીર ખાન, એક ન્હાનકડા કિલ્લામાં તુચ્છ તણ અસમાન ગામડીયાઓ-મુઠીભર બિનકેળવાયલા રાચાઓથી આજ ઘેરાયો છે, અને કિલ્લામાં તેમ ગામના અંદર અને બહારના પ્રદેશમા આજ શુ બને છે તે જાણી શકવા ખાન આજ અશક્ત છે માવળાઓના ધસારાઓ હવે જબરદસ્ત થવા લાગ્યા બપોર પછી માવળાઓએ કરેલા હલ્લાથી કિલ્લાની દિવાલોમાના પડેલા બાકોરાઓમાથી ત્રણ બાકોરાઓ ઘણા મ્હોટા થઇ, તે જગાની દિવાલ જમીદોસ્ત થઇ તે માર્ગ ખુલ્લો થયો અને તે સ્થળે દુર્ગરક્ષકોની મ્હોટી સખ્યા તેનુ રક્ષણ કરવા રોકવી પડી, ત્યાં જબરદસ્ત હલ્લો થયો અને બિજાપૂરી સૈન્યનો જબરદસ્ત ઘાણ ત્યા નીકળવા લાગ્યો

દુર્ગરક્ષક સૈન્યનો નાયક દોડતો ખાનપાસે આવ્યો -" હજુર, રાત સુધી પણ ટકાવ થવો હવે મુશ્કેલ છે બસોપળમાં આપણા બસો વીરો પડ્યા કિલ્લામા પડેલા બકોરાઓપર આ બડખોરોએ જબરા મારો ચાલુ રાખ્યો છે વખતસર કુમક ન આવે તો બચવુ કઠણ છે '

"મદદ?" ખાન ગરાડયો,-" મદદ ક્યાથી આવે ! આ દરવાજાઓપર પડેલા મનોના જેવા મૂર્ખાને કાઇ ખ્યાલ છે? તેઓ એદીની પેઠે કોણ જાણે શુ કરે છે?'

આ નગરને એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી એકસરખા થતા બંદુકોના અવાજોશિવાય બીજો કોઇ અવાજ સભળાતો નહોતો કિલ્લામા ખાન આ પ્રમાણે મુઠીભર માવળાઓથી

ઘેરાયલો કેદી જેવી સ્થિતિમા હતો તે વખતે નગરના દરવાજાઓપર અને નગરના મધ્ય ભાગમા આ સર્વ વખતે શુ બનતુ હતુ તેથી તે અજ્ઞાત હતો

મારાનો જોમ ઘણો કમી થતા ફીરોઝખાને ફરી ખબર આપ્યા –" આપણા કરતા પણ આ ખૂની બંડખોરોએ ઘણુ વધારે ખમ્યુ છે તેમનો દારૂગોળો પણ ખૂટવા આવેલો લાગે છે "

" આપણી પણ એ જ દશા છે " ખાને કઠોર સ્વરે ઉત્તર વાળ્યો. " બહેરામ ખાન શુ કરે છે, તે સમજાતુ નથી તેણે અત્યાર સુધીમા કાઇ પણ કરવુ હતુ "

" આ માનવાઓ સેતાનો પેઠે લડે છે–" આમિને પૂરતી કરી

" તેમને શુ ખોવાનુ છે? " તિરસ્કારથી ખાને મત આપ્યો. " તેમના એકેએક જણ, સ્ત્રી અને બાળક સર્વનો નાશ તો થવાનો છે તે તેઓ જાણે છે અને વધુ "

" હા, પણ અત્યારે તો તેથી ઉલટુ છે " ખાને જવાબ આપતા કહ્યુ " બહેરામને સાફલ્ય હોય અને મોગલ તથા શિરસ્તાથી કુમક મગાવી હોય તો સારૂ, નહી તો આ રોગાઓ હવે આ કિલ્લો સર કરશે, અને આપણે તેમના હાથમાં એક વખત કેદ થતા તેઓ કા તો આપણી કતલ કરશે યા તો પોતાને મનમાનતી સરતો કબુલ કરાવવા ફરજ પાડશે "

" હા પણ, ' આમિને કહ્યુ –" હજુ કિલ્લો ક્યાં એમણે સર કર્યો છે ? "

બાલ્યે ખાનના શબ્દો સાંભળી જરા ભય પામતા કહ્યુ –" પણ આપણે ક્યા સુધી ટકી શકશુ ? "

" આ બંડખોર કાફરોએ આપણા કરતા વધારે ખમ્યુ હોય અને તેમનો વધારે ઘાણ નીકળ્યો હોય તો જ કાંઈ આશા છે, નહી તો થોડા કલાકથી વધારે આપણે આ કિલ્લાનું રક્ષણ કરી શકનું નહી " ફીરોઝખાને ઉત્તર આપ્યો " આપણે હજી લગભગ ચારેક હજાર માણસો છીયે, દારૂગોળાનો જથ્થો પણ પુરતો છે પથ્થરાઓથી આ બાકોરાઓ પૂરવાનુ કામ ઝપાટાથી ચાલુ કર્યું છે આ છેલ્લા હલ્લામા આ કાફરોનો ઘણો ઘાણ કાઢ્યો છે આ પ્રમાણે રાત સુધી તો ચાલશે આપણે આજ ઘણા લોક ખોયા છે, અને સવારના જો તેઓ પાછો પૂર્ણ જુસ્સાથી હલ્લો લાવે તો "

" બસ કરો, ચુપ રહો " ક્રોધથી લાલ થયેલો તલવાર ખેચતો ખાન બોલી ઉઠ્યો –" તમે નાયક આમ કાયરપણાની વાતો કરો તો પછી શિપાઈઓનુ શુ પુછવુ ? તમને જ ઝાડોપર લટકાવવા જોઇએ !"

\+ \+ \+ \+ \+ \+

સંધ્યા થવા આવી કિલ્લાના એક બાકોરામાથી ધૂળથી ખરડાયલો, ઘવાયલો, અર્ધ નગ્નાવસ્થામાં એક માણસ કિલ્લામા દાખલ થયો અને તેને પકડી શિપાઇઓ ફીરોઝખાન પાસે લઇ ગયા ફીરોઝખાન પાસે જતા તેણે નમીને સલામ કરીને કહ્યુ –"મને બહેરામખાન સાહેબે મોકલ્યો છે હુ ચોરી છુપાઇથી આવ્યો મહા મુસીબતે મરતો મરતો આવી શક્યો છું

ખાનસાહેબને સમાચાર આપવાના છે " એટલામાં તો ખાનસાહેબ પોતે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ફીરોઝખાન ઉઠયો, સલામ કરી આ ખાનને આ હલકારાના ખબર આપ્યા

" ત્યાંના શુ ખબર છે" ખાને આકાળાસહ પુછ્યુ

" સરકાર, ખબર કાંઇ સારા નથી દરવાજાઓપરની ટુકડીઓપર પણ જબરજસ્ત હલ્લો છે વચ્ચે વચ્ચે કિલાનોનો પણ બળવાખોરોએ કબ્જો લીધો છે, અને આથી એક દરવાજાપરની ટુકડી બીજા દરવાજાની ટુકડી સાથે સબધ રાખી શકતી નથી દરેક પોતપોતાના બચાવમા પડ્યા છે પૃથક્‌પૃથક્ દરેકપર આ ખુનીઓએ હુમલા કર્યા છે તેઓ સેનાનો છે બલાનખાને મને મોકલ્યો છે હવે દરવાજાઓનું વધુ વખત રક્ષણ થઇ શકે તેમ નથી કિલ્લામાંથી કુમક મગાવે છે, હજુર !"

" કુમક !" ખાન બરાડ્યો –' કુમક કયાથી મોકલુ ? અમે પોતે જ આધારનાયક જગ્યામાં ઘેરાયા છીયે, અને આ બળવાખોરોમાથી બહાર નીકળવુ એ અશક્ય છે દરવાજાપર આવી સખત ટુકડીઓ છે,તેઓમાંની જ કેટલી અહીં જ આવવી જોઇતી હતી, પણ તેમને ન મગાવ્યુ કુમક ? અરે કુમક તો અહીં જોઇએ છે ! "

" હજુર, બલાનખાન હજી સિંહ પેઠે દરવાજાઓનું રક્ષણ કરી રહ્યા છે બળવાખોરોના હાથમા નગરનો ફક્ત મધ્ય ભાગ જ છે, બે હજાર સૈનિકો તેમને શરણ થયા છે "

" બે હજાર !" ખાન બોલ્યો –" બાયલા કુત્તા ! "

" હજુર, કિલ્લા સામે ત્રણ હજાર બળવાખોરો છે "

" હા, હું જાણુ છુ મને તે કહેવાની જરૂર નથી " ખાન બોલ્યો –" તેમણે કિલ્લાનાં બે બાકોરા પાડ્યા છે બદખોર, કાફર કુતરાઓ ! મદદ ! મને મદદ જોઇએ છે !"

" બલાનખાને આપ સરકારને કહેવા કહ્યુ છે કે આપના હુકમ વગર તેમણે લોગ તથા સિરસાથી કુમક મગાવી છે, તેમાં કસુર થઈ હોય તો ક્ષમા કરશો "

ખાનની આખોમા સતોષ જણાયો. તેના સાથીઓને આ સમાચારથી આનદ થયો અને ચિંતા દૂર થતી લાગી

" હલકારા કેટલા મોકલ્યા ? ક્યારે મોકલ્યા ?"

" હજુર, ત્રણ જણા બેઉ ગામે મોકલ્યા છે આજે સવારે રવાના થયા છે "

" કાલે રાતના મોકલતા શુ થતુ હતું ?" "

" સરકાર, આપણી આજ્ઞાની રાહ જોતા હતા પણ છેવટે નક્કી કરી, સવારે મોકલ્યા. બલાનખાનને ઘણી ચિંતા થાય છે "

ખાન આ મદદ કેટલી વહેલી આવે તેના વિચારમા પડ્યો – 'તેઓ સવારના નીકળ્યા-લોગ તો આજ રાત પહેલાં પહોંચશે-રાતના કિવા મોડામા મોડા પ્રાત-

ખાન સૈન્ય સાથે નીકળે તો છેક કાલ સાંજે અહીં આવી પહોંચે શિરવળની કુમક જો બરા-
બર વખતસર નીકળે તો પરમ દિવસે સવારે આવવી જોઇએ અને તે દરમિયાન અહીં શુ
થાય ? " વધુ મુઝાયો-વધુ વિચારમાં પડયો, ભવા ચઢાવ્યા કાઇ યુકિત સુજતા બોલ્યો -
" જા, સત્વર બીજા વસ્ત્ર સજી ગયો તેવો જ અહીં આવ પણ સબુર-આ સાંભળ તુ
જેવો જોઇએ તેવો ચાલાક દેર છે પોતાના બાદશાહ સામે માથુ ઉંચકનાર આ તુચ્છ
બળવાખોરોના મુખી પાસે તુ જઇ શકીશ? તને તેનો ડર નહી લાગે ?"

" હજુર, આ સેવક હુકમનો બંદો છે-મને કશાનો ડર નથી "

" સામાશ, એ સૈતાન અત્યારે કયા હશે ?"

" સરકાર, જ્યા જબરજસ્ત મારો ચાલતો હશે ત્યા તે ઘુમતો હશે "

" હાં જા, તેને કહે કે રાત્રિ પડતા મારો બંધ કરવો હું મ્હારા વીર નાયકો સાથે
દરવાજો ખોલી, પુલ ઉતારી તેને નાકે આવી ઉભીશ સામે તે પોતાના નાયકો સાથે આવી
ઉભે હુ એને મળવા માગુ છુ મશાલો પેટવે, અમે પણ પેટવીશુ આ નગરના ભલા માટે
હુ સદેશો કહેવા માગુ છુ તેણે પોતાના રક્ષણ માટે જે તૈયારી પોતાની સાથે રાખવી હોય
તે ભલે રાખે, અને તેને એટલુ પણ કહેજે કે કિલ્લાની દિવાલોપર ચારસો તીરો બંદુકો
અને તીરોસાથે તૈયાર ખડા છે, દગાનુ જરા પણ લક્ષણ દેખાતા તેનાપર એકદમ મારો
થશે જા, આ ખબર સત્વર તેને પહોચાડ વસ્ત્રો બદલી, એક પળ પણ ન ગુમાવતા, જા "

" જો હુકમ, સરકાર!" કરતો તે રવાનો થયો

તેના ગયા પછી આશ્ચર્યમા ડુબેલા તેના સાથીઓ તરફ ફરતા ખાન બોલ્યો -" કાલે
રમજાન ઈદ છે આપણા શિપાઇઓ લડવા માગતા નથી ઈદ ઉજવવી જોઇએ "

\+ \+ \+ × \+

એક કલાક પછી રાત્રિ થઈ તે સાથે મારો બંધ થયો કિલ્લાના મુખ્ય દરવાજાના દ્વારો
ખુલ્યા ખાઇપર પૂલ પડયો ખાન મગરૂરીથી ઘોડાપર બેઠેલો, તેની આસપાસ બાદલ અને
અમિન અને છ સાત મસાલો સાથે મશાલચીઓ ચાલતા પૂલપર આવતા નજરે પડ્યા
પાછળ કીશોરખાન અને પચ્ચીસેક અંગરક્ષકો ચાર ચારની હારમાં આવતા દેખાયા પૂલને નાકે
ખાન થોભ્યો સામેથી મસાલોનો પ્રકાશ નજીક આવતો નજરે પડયો તેઓ લગભગ ત્રીસેકજણ
પગપાળા આગળ વધતા હતા ચાર મશાલચી મોખરે હતા, મસાલોનો પ્રકાશ આ ટોળીની
મોખરે ઉંચા ડોક કરી ચાલતા યુવાન ઉંચા વીરપર પડી રહ્યો હતો. ખાનથી પચાસેક કદમ દૂર
આવી આ ટોળી થોભી ખાનની ટોળીની નજર આ આગેવાનો કોણ કોણ હતા તે ઓળખતી
તેમનાપર પડી સૌને મોખરે ફાટી ગયેલ મેલા થયેલા ખરડાયલા લોહીથી રગાયલા વસ્ત્રોમાં હાથમા
ભાલા સાથે એક ઉંચો કદાવર યુવાન હતો, અને તેની પાછળ વૃદ્ધ દેશમુખ કાન્હોજી જેધે,
અને વૃદ્ધ દેશપાંડે નરસ પ્રભુ હતા, તેમ બીજા મુખીઓ હતા આ યુવાન મુખીને જોતાં
ખાનના મુખમાંથી ક્રોધ અને આશ્ચર્યની બૂમ નીકળી ગઇ

સુનામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦. એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ-

"કોણ બાદ્જી—જેને ! એનુ અહીં શુ કામ છે?'

"તમારો જમાત !' ખાને ઉત્તર આપ્યો – 'અરે ! ત્યારે તો તે હવે તરત વિધવા થશે પણ અરે, તેની પૂંઠે તો તમારો નહેવાઈ પણ છે ને ! અને વળી પેલો જુનો નરસીસો પણ છે ને શુ ? હશે ચાલો ! બધાનુ મોત ભમે છે ' એટલુ કહી હસ્યો અને આ મગરા વીરો તરફ જોતો મગરૂરીથી બોલ્યો – ' તે બડખોર જેને તમે નરહર સ્વામિ કહો છો, તેની સાથે મ્હારે વાતચીત કરવી છે"

બાજીએ રડ કનેજ ઉત્તર વાળ્યો –' આજ પર્યંત હુ જ નરહર સ્વામિ તરિકે પ્રસિદ્ધ હતો તમારે જે કહેવુ હોય તે બેધડક કહો હું સાભળવા તૈયાર છુ"

બાદનના ક્રોધની બૂમનો પ્રતિભાર ખાનની ટોળીમાના ઘણા નાયકોએ એકીસાથે કર્યો તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા આ મોજીનો ઉદ્ધત બાજી તે જ નરહર સ્વામિ ! તેઓ પોકારી ઉઠ્યા — "એક જાસુસ, ખૂની, અરે બડખોર !'

ખાનને તો બડખોર બધા સરખા હતા પોતાના મિત્રનો આ જમાત છે તો તેનો વિચાર કરવો એ કલ્પના સુદ્ધા તેના મનમા ન હોતી તેને તો એક જ નજર–બાદશાહતનો સિપાહી બધાનો વિચાર ન કરતા માત્ર ક્ષણભર આ વીર સેનાપર વિજય મેળવેના આ બડખોરોને કેવી શિક્ષા કરવી તે જ તેનો વિચાર, તેની શિક્ષામા આગળનુ નામોનિશાન ન રહેવા દેવુ તેમની પૂર્ણ કતલ કરવી એ જ ! તે મ્હોટેથી બોલ્યો —

"તમે દગાખોરો તરિકે આવો છો કે વફાદાર તરિકે ? દગાખોરો તરિકે આવતા હોય તો પાછા જાઓ પણ વફાદાર તરિકે આવતા હો તો હુ સુલેહશાંતિની વાત કરવા માગુ છુ"

'ખાન સાહેબ, અમે નમકહલાલ છીયે કે નહી તે તો તમે જે ધારો તે ખરા " બાજીએ ઉત્તર આપ્યો –" તમે હમારો મોખ રોકો તો કાઇ ઇજા ન પહોચાડતા અમે પાછો મોખ લેઈ. અમારા તીરદાજોની સન્મુખ તમે ઉભા છો છતા સલામત છો અમે વફાદાર રહી આ પગલા લેવાની તમે જ અમને ફરજ પાડી છે આપ કહો તે સાભળવા તૈયાર છીયે"

"સાંભળો ત્યારે તમને ખોટી આશાઓ આપવા માગતો નથી તમે બળવાખોરો છો, અને કાયદામા આવ્યા છો, બાદશાહના ગુન્હેગાર છો કાઇપણ સરત કર્યા વગર એ તમ શરણ થાઓ તો તમારા નગરના રક્ષણ માટે કાઇ વિચાર થશે"

"ઇશ્વરનો કોપ તમને નમાવશે ખાન, યાદ રાખો, હજુ અમે અરજ કરીએ છીયે આ વાતચીતનું કહેણ તમે મોકલ્યુ છે, અમે નહી"

"હુ માગતો નથી, પણ હુકમ કરૂ છુ"

'હા, હારેલાઓ હુકમ કરે છે વાહ, ખાન, એ દિવસ ભૂલી જાઓ વાહ, હારેલાઓ હુકમ કરે છે, ત્યારે આપણને સાભળવા દ્યો–તમારૂ શુ કહેવુ છે તે ?"

"કાલે રમજાન ઇદ છે તે તને ખ્યાલ છે બાજીખોર !'

લીલાવતી જીવનકળા રૂ ૧–૦–૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

"હા, જુલમગાર! મને ખબર છે, પણ તુ શુ કહેવા માગે છે ?"

"અમારી ઇચ્છા કાલ લગાઈ બંધ રાખવી અને આવતીમા દિવસ ગુજારવો, એ છે એક તરફથી કોઈ એક બીજાપર મારો કરવો નહી, એ અમારી માગણી છે"

"એપર ધ્યાન આપશો નહી, બાજીરાવ! એ આ જુલમી ખાનનુ છટ્ક છે એના એક એક અક્ષર દગાથી ભરેલા છે" બે ત્રણ અવાજ બાજીરાવની પાછળથી આવ્યા

ખાન જવાબની રાહ જોતો શાંત રહ્યો પોતે શુ માગતો હતો અને શા કારણ માટે માગતો હતો તે પોતે સારી રીતે જાણતો હતો એક દિવસની વિશ્રાંતિ એ જ તેના ટકવાનો ખરો માર્ગ હતો કાલ સાયકાળ અને ભોરથી કુમક આવી પહોચને તેટલો વખત ગાળવા તેણે આ યુક્તિ શોધી થોડો વખત એમ જ ગયો સામેથી કાંઇ ઉત્તર મળ્યો નહી તેથી ખાન પુનઃ બોલ્યો –"હા, એમા આશ્ચર્ય જેવુ નથી તમે દગાખોરો સર્વ સ્થળે દગો જ જુવો છો મેં જે માગણી કરી છે તે વ્યાજબી છે અને ન્યાયની છે પવિત્ર અલ્લાહ આ માગણીનો અસ્વિકાર કરવા માટે તમને પૂર્ણ શિક્ષા કરશે કાલે થનાર કતલનુ મહાપાપ તમારે શિરે છે"

"પણ તમે શુ માગો છો તે હજુ અમે જાણતા નથી" બાજીએ કહ્યુ

"અમે કાલ સાયકાળ સુધી સલાહ–વિશ્રાંતિ માગીએ છીએ અમે કાલનો પવિત્ર દિવસ લોહી રેડવામા ગાળવા ઇચ્છતા નથી, પણ નિમાજ પઢવામા અને ખુદાની બંદગીમા પસાર કરવા માગીએ છીએ"

"હા, કાલ સાંજ સુધીની સંધિ" બાજીએ ઉત્તર વાળ્યો –"એ અરસમા આસપાસના ગામોમાથી સૈન્યો મગાવી શકાય તે માટેની અવધિ! નહી? અમે તમારી આ માગણી સ્વિકારતા નથી"

"સ્વિકારતા નથી?" ખાન જોરતાથી બોલ્યો –"એ દિવસથી તમારા બાદશાહ સામે હથીયાર ઉચક્યા, અને કાલે લ્હડશો તો અલ્લાનો કોપ તમારાપર વધારે તોડી પાડશો?"

"અને તમે, દગાથી ભરેલા જુલમગારો, ઈશ્વરનો કોપ તો તમારાપર જ ઉતરવાનો છે, અમારાપર નહી તમને દયા નથી, માયા નથી, મુરવત નથી તેને નેવે મુકી, નિમાજ એ ઢોંગ કેવો? જો અમે હથીયાર ન ઉંચક્યા હોત તો જુલમગાર આજ તુ અમારો ભયકર નાશ કર્યા વગર રહ્યો હોત ખરો કે?–તેમા દયા પણ દેખાડતે ખરો?—"

"તમારો ધર્મ છે તેમ અમારો પણ ધર્મ છે કાલ માટે તમે ના પાડો છો તો તમારો નાશ થશે તમે હારી પાયમાલ થશો, અને તમારા આ શાપિત નગરમા ભયકર રોગો ફાટી નીકળશે–એવો સુલતાનાનો ભયકર કોપ તુટી પડશે અમારા પવિત્ર દિને અમો લ્હડવા માગતા નથી અમે કોઇ પણ પ્રકારનો દગો રમવા માગતા નથી તે માટે અમે અમારુ વચન આપવા તૈયાર છીએ"

મરાઠાઓના મનપર ખાનના આ શબ્દોથી કાંઇ અસર થતી લાગી તેઓમાના વૃદ્ધોને લાગ્યુ–ખાનની માગણીમા સત્યતા ભારી નરસ પ્રભુ બોલ્યો –"એક દિવસમા કાંઇ વહી

પાચ પ્રેમકથા રૂ ૦–૬–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

જતું નથી અને ખાનની માગણી સ્વિકારવામાં ન આવે તો નથી આપણી શોભા જેવો આ તેમનો પવિત્ર તહેવાર છે તેનો ખ્યાલ પણ આપણે કરવો જોઇએ એ ખરા વીરોનું ભૂષણ છે"

કાન્હોજી પણ નરસ પ્રભુના મનને મળતો થયો તેમની ગંભીરતા જોઇને ખાન વધારે લાગણીથી બોલવા લાગ્યો

"હા, એ દરમ્યાન તું, બાજીરાવ અને મોરાર—" બોલ્યો અને નિરવ થઈ ફરી બોલ્યો કુમક મગાવી તેઓની સામે અમે સજ્જ થઇએ તે પહેલાં તો અમારા નગરનાં દરવાજા પાસે બીજા દશ હજાર સૈનિકો ખડા થશે નહીં?'

"હું અલ્લાતાલાની સમક્ષ રાખી કુરાનપર હાથ મૂકીને કહું છું કે તે દરમ્યાન મ્હારો એક પણ ઈસ્લામી પુરુષ આ વાહન સામે હથીયાર ઉઠાવશે ત્યાં સુધી આ નગર છોડી જઈશ નહીં તેમ હું શપથપૂર્વક કહું છું કે અત્યાર સુધી મ્હારો એક પણ હલકારો મદદ માટે બહાર ગયો નથી જો હું અસત્ય કહેતો હોઉં અને દગો રમું તો મારા નરકમાં પણ આવી વધુ ખાતરી શી આપું!"

બસ હવે હદ થઇ ખાનની માગણી સ્વિકારવી જોઇયે કાન નરસ પ્રભુ જ રહે કે જોઇએ"

કાન્હોજી બોલી ઉઠ્યો અને આ આગેવાનો માંહોમાંહે વિચાર કરવા લાગ્યા કાન્હોજી નરસ પ્રભુ કાન બહાર બંધ રાખવાની તરફેણમાં હતા બાજીરાવ છેવટ સુધી પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહ્યો આ ભોળા માનવીઓ કરતાં તે આ બિજાપુરી સરદારોને વધારે સારી રીતે ઓળખતો હતો તેમના શબ્દોપર, તેમના વર્તન પર, અને કપટનો પર તેને વિશ્વાસ નહોતો તેણે પોતાની દલીલો મૂકી-પણ દૃઢ આગેવાનો ખાનની માગણીનું વાજબીપણું વધારે જોરથી મૂકવા લાગ્યા તેના સાથીઓમાંથી ઘણાની ઇચ્છા આ માગણી સ્વિકારવાની જણાઇ, અને છેવટે મરજી વિના સંમતિ આપી પણ તેનું હૃદય ધડકતું હતું ખાનની માગણી છેવટે સ્વીકારાઇ લડાઇ બંધી કરી આજની સ્થિતિ કાયમ રહે એમ નક્કી થયું વેનસરના આ ભોળા ભલા આગેવાનો ખાનની જાળમાં સપડાયા અત્યારે તો ખાન પોતાની ધારણામાં ફાવી ગયો.

"પર થાય રખ દગાબી ર્હે ખાની ન જાની!
તુઝકો હિ ખાકમે તેરી કરની મિલાની!" —ચાનુ

લલિતનાં કાવ્યો. રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

રાસ.

લેખક — ના કેશવ હ. શેઠ

(૧)

રસિયાજી રાસ રમાડે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
ત્રિભુવનમાં વેણુ વગાડે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
ભગ બ્રહ્માન્ડે ગીત ગજવે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
કાઇ અમરલીલા રૂડી ભજવે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી

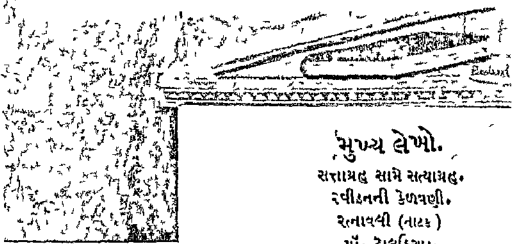
(૨)

રસિયાજી રાસ રમાડે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
બંસીશુ લગન લગાડે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
ગીતનાદે અનુપ જગાડે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
પટ જીવનનો ઉઘાડે રાજ, રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી

(૩)

રસિયાજી, રાસ રમાડો રાજ! રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
ભવ ભટકા રાજ ભગાડો રાજ! રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
મધુવનના રાસ રમાડો રાજ! રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી
તમ દર્શન દિવ્ય પમાડો રાજ—રસપૂર્ણિમા રઢિયાળી

છુ. સરસ્વતી અને મિત્રમંડળી ૨ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

મુખ્ય લેખો.

સત્તાગ્રહ સામે સત્યાગ્રહ.
રવીંદ્રનની કેળવણી.
રત્નાવલી (નાટક)
પ્રૉ. ઢોલકિઆ.
પરાજય—ટુકી વાર્તા
ઉદ્ધાર—ટુકી વાર્તા
ઉષા—'સ્વરાજ્ય—પ્રતિજ્ઞા'.
(ચાલુ ઐતિહાસિક વાર્તા)
ઉપરાંત ગ્રન્થાવલોકન કવિતાઓ વિગેરે

લેખકો.

પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી
અનંતરાય ઠાકોર
ચંદ્રશંકર પંડ્યા
અમૃતલાલ શાસ્ત્રી
રતિપતિરામ પંડ્યા
વામવર્મા
નાથુભાઇ પટેલ
જમાલ હીરજી
નૃસિંહ ઠાકુર
સીતારામ શર્મા

આ માસિક સબંધી સર્વ વ્યવહાર નીચેને સ્થળે કરવો
રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
મોરારજી ગોકુળદાસ ચાલ નં. ૨/૩૬
સેન્ડહર્સ્ટ રોડ ગીરગામ મુંબાઈ
લવાજમ રૂ ૬ હિન્દબહાર શી. ૧૪ રૂ ૭॥ છુટક નકલ ॥

વાંચવા યોગ્ય નવા પુસ્તકો ૧ ગુલામગિરીનો ગજબ ૨ મારી વીસ વાર્તાઓ

તીજોરીવાળાઓની

નવી રીતની હરીફાઇ.

લડાઈ પહેલા ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અત્રે આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહી હોવાથી ઠીક સંખ્યામા વેચાતી પણ હતી હાલમા તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે. એ તીજોરીઓ વેચનારા એવુ કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમાં બનતી તીજોરીઓને હરી પુગી શકે નહી એઓ બીજુ એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની બનાવટ અમારો કોન્સલ કરે છે કોન્સલનુ મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનુ હોય છે એટલે તે ભલામણ કરે તેથી કાંઈ એવુ ઠરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

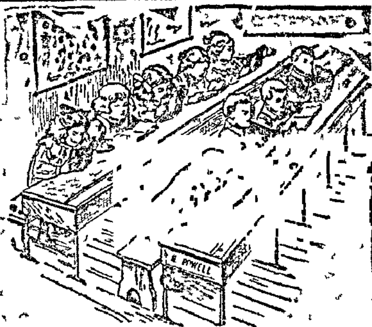
કોન્સલની ભલામણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીંમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફકત પાંચ મીનીટમા તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનુ નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડા અને એજંટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખરચ આયાત થતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવુ મુશકેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમા જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખરી કરવી પડી એ ઉપરથી વાચનારે ધ્યાનમા લેવુ જોઇએ કે તીજોરી નબળી છે યા મજબુત તેની ફકત જોવાથી કોઇને પણ સમજ પડી શકે નહીં તૈયાર થઇ રહેવા પછી પાંચ મીનીટમા તોડી શકાય તે તીજોરી તેમ જ તોડતા પાસ કલાક લાગે તેવી એકસરખી જ દેખાય

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ

તમારૂં બાળક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિચારણીય થઇ પડયો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ જેટલા બધા આતુર રહે છે પણ તેઓ તેમની શારીરિક સુખાકારી કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુઘટ સુંદર અવયવ એ જિંદગીનાં બહુ જરૂરી તત્ત્વો છે અને જીવનના રોજરોજના કામો કરતાં એ વધારે અગત્યનાં છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી સુધારાવધારાના અને એવું જોવી થાય તે વાત દેશના દરેક બાળકે મહુમજથી જોઇએ

તમારું બાળક જો કંઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાંપણવાળું હોય તો તમારા ડૉક્ટરને મળો! એની એ નિર્બળતા વધે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ આવા ખાસ કેસ કરતા સવા સ કામ ધંધા માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારશો તો છેવટામાં છેવટની શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલાં વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કેટલી કરીએ છીએ તે તમને પુરેપુરો ખ્યાલ આવે તેવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમો જાતે જોઇ શકશો.

ખોડખાંપણવાળા દરેક દરદીને તેની ખાસ અને જરૂરી પુરેપુરી સંભાળ આપવા માટે એના ખાસ અનુભવી અને લાયક ડૉક્ટર હમેશાં હાજર રહે છે. ઑપરેશનથી જ માત્ર શરીરના અંદરના જુના રોગો અને તેના મૂળ તરત નાબૂદ થાય છે ત્યારે રોગ માટે અમો કે જો

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ઇન્ડિયન ઑર્થોપેડીક ઍન્ડ ફીઝીઓ-ઇલેક્ટ્રીક ઇન્સ્ટીટ્યુશન, (એક ખાનગી કંપની) વીંગ્ઝન રોડ, મુંબાઈ

" જય ભવાની, જય શિવાજી ! હર હર મહાદેવ ! ' ના મરાઠાઓએ જંગ હતો તેમનો જોશ રોકી શકાતો નહી. ખાન પુન હારી અને હવે બુદ્ધિ ખો જમીનપર પડ્યો. આગમારી સખત ચાલતી હતી. ત્યા ખબર પડતો કોઇએ જોયો નહી અને ગિલારીઓ સારો સજ્જ ન થવાથી પાછા હઠવા લાગ્યા. બાજીએ ખાનને પકડી જોયો. પોતાના ચાર ચાર સ્ત્રીઓ સાથે તે જનાનો ધસ્યો—ખાનને ઉપલી બાજુની એક કોટડીમા સુવાડી તેની આસના વાસના કરવા ફરમાવી એ આગળ ધસ્યો.

થોડા વખતમાં સૂર્યાસ્ત થાય તે પહેલા તો સર્વ પૂર્ણ થયુ. હવે બચેલા દરેક સિપાઇ પૂરી સરદારો સૈનિકો હથિયાર છોડી દઇ શરણ થયા. સાથે આમિન પકડાયા. ફીરોજખાન કેદ થયો. બીજા કેટલાક મ્હોટા સરદારો પકડાયા. અહીં આ હલ્લામાં બાજીગર પણ સખત ઘવાયો હતો. જ્યાં તે ઉશ્કેરાઇને સિંહ પેઠે લડતો ઘુમતો હતો કિલ્લો શિવાજીને હાથ આવ્યો. મરાઠાઓ વિજયવંત થયા. ખાન કેદી થયો—પોતાનો નાશ કરવા આવેલા દુશ્મનોની આ દશા થઇ " જય ભવાની જય શિવાજી ! " ની વીર હાકથી ગાજી ઉઠ્યો. તો ગુપ્ત રસ્તે વિઘ્ન વિના આખા નગરમા આ સમાચાર ફેલાયા. નગરમા આનંદ આનંદ વર્ત્યો—સ્ત્રીઓ બાળકો અને વૃદ્ધો આનંદમાં આવી ગયા અને શોરબકોર થયો. મગજ વગરના—શહેરના દરવાજા પર આ સમાચાર પહોંચ્યા. અફઝલખાન હવે બચાવ કરવો કે નહી તેના વિચારમા પડ્યો. એટલામા તેને ખબર મળી કે આ તરફથી કુમક આવતી હતી. તેપર શિવાજીની ટુકડીએ એકદમ છાપો માર્યો. શત્રુઓ આમ અચાનક હલ્લો કરશે તેનો તેમને ખ્યાલ નહોતો. તેથી નિશ્ચિન્તપણે આવતા હતા, ત્યા આમ હલ્લો થયો અને થોડા વખતમા તો તેઓ છિન્નભિન્ન થઇ ગયા. કિલ્લાખાન કેદ થયો અને શત્રુઓ વિજય તરફ વધ્યા છે. આ ખબરથી તો તેની રહી સહી હિમ્મત પણ તૂટી ગઇ. તેની પાસે હજુ બેહજાર માણસો હતા પણ તેમનો હવે ખાતર જોગ અહીં ધારી દરવાજાઓ ખોલી નાખી પોતાના સૈન્ય સાથે એ ચાલતો થયો. તેમના પર હલ્લો કરવા આવેલા વિજયવંત મરાઠાઓએ તેમને આમ નાસતા જોયા, પણ તેમનાપર હલ્લો ન કરતા તેમને જવા જ દીધા.

\+ + + + +

સાવિત્રીબાઇ વિચારમગ્ન ઉદાસ ચ્હેરે બેઠી હતી. અનિવાર્ય ચિંતાએ તેનાપર પૂરી સત્તા બેસાડી હતી. બંદુકોના અવાજો અને તોપોના કાન ફાડી નાખનારા ધડાકાઓ આ માતાના હૃદયને કંપાવતા હતા. અને બુઝાતી હતી. ઈશ્વરની અને ભવાનીની એકસરખી પ્રાર્થનાએ કરી રહી હતી. ઘરની મુંઝાતી તેની બે દાસીઓ ઘવાતી ખૂણામાં ઉભી હતી. સંધ્યા થઇ. શાંત બનવા લાગી, ત્યા બંદુકો અને તોપોના અવાજો બંધ થયા. અને તેને કાને આનંદના—વિજયના સ્વરો " જય ભવાની ! જય શિવાજી ! વિજય, વિજય ! ખાન પકડાયો, ખાન પકડાયો ! કિલ્લો લીધો " એવા અથડાવા મંડ્યા. આથી ઉમંગમા આવતી રડતી ઉઠી બાગોએ જઇ ઉભી. આ વિજય તો ખરો, પણ પોતાના બે પુત્રો અને પતિ જીવતા હશે કે કેમ એ વિચારે તેને કમ-

સાગરવન ૩ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

116-7
3 [illegible] 1985

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૯

14903

૧૪૯૦૩

સમાલોચક
પુ. ૨૫ અંક ૧-૧૨
જાન્યુ- ડિસે ૧૯૨૦

૧૪૯૦૩
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૯